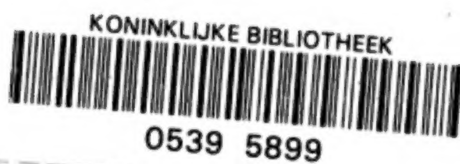
DE ECONOMIST: TIJDSCHRIFT VOOR ALLE STANDEN, TOT BEVORDERING...

Jacobus Leonardus de Bruyn Kops

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
0539 5899

DE ECONOMIST.

Gedrukt bij H. L. Smits, te 's Gravenhage

DE ECONOMIST.

Tijdschrift voor alle Standen

TOT BEVORDERING VAN VOLKSWELVAART, DOOR VERSPREIDING VAN EENVOUDIGE BEGINSELEN

VAN

STAATHUISHOUDKUNDE.

ONDER REDACTIE VAN

Mr. J. L. DE BRUYN KOPS

1866.

TE AMSTERDAM,
BIJ J. H. GEBHARD & COMP.

1866.

INHOUD.

Pag.

Statistieken in dezen jaargang voorkomende:

Economische Nalezingen, berigten, enz.

BANKWEZEN.

TERUGBLIK OP HET JAAR 1865.

Wie op den tweeden dag van dit jaar de Amsterdamsche beurs heeft bezocht, is daar getuige geweest van eene kleine samenscholing in den effectenhoek, ergens beneden de klok. 't Was geen beweging in de Amerikanen, want die bevinden zich westwaarts op de planken. waar zij een permanenten guerilla-oorlog voeren tegen de kassiers. 't Was evenmin een beweging in de metallieken, want die waren op dat oogenblik niet bijzonder levendig gestemd. De oorzaak lag elders. Die saamgeschoolde menigte stond met haar oogen naar boven gericht om naar een zwart bord te staren, waarop met witte, duidelijke letters geschreven stond: *Geldkoersen bij de Ned. Bank;* en dan volgden de verschillende koersen die de Bank op 2 Januari voor hare diverse diensten in rekening bracht. Zoo iets was wel de moeite waard om naar te zien, want zoo iets was nog „nooit vertoond." Van den dag harer oprichting tot den 1 Januari 1866 heeft de Bank altijd verzuimd aan de Beurs op officiëele wijze de veranderingen te berichten, die in hare geldkoersen plaats grepen. Dit scheen de eerste officiëele mededeeling van dien aard. Geen wonder, dat zij de algemeene oplettendheid tot zich trok.

Doch die kleine — schoon geenszins onbelangrijke — maatregel van orde heeft, dunkt mij, nog uit een ander oogpunt beschouwd hare beteekenis. Ik meen daarin een nieuw bewijs te zien, voor hetgeen men in den laatsten tijd reeds dikwijls heeft kunnen opmerken, te weten dat de Ned. Bank in onze dagen tegenover den handel een andere houding heeft aangenomen dan vroeger. Zij plaatste zich eertijds ver boven het publiek. Zij was een deftige, ouderwetsche grootpapa, die voor alles er prijs op stelde bij zijne kleinkinderen respect aan te kweeken. Hare mededeelingen waren schaarsch. Verkoos zij haar disconto te verhoogen, dan mocht het publiek daaruit afleiden, dat haar opereerend kapitaal vermeerderd,

haar specievoorraad verminderd was; zij zelve achtte het geheel overbodig zich wegens hare handeling te verantwoorden door het openbaarmaken van een weekbalans. Eens in het jaar, op 31 Maart, gaf zij eenige cijfers in het licht en daarmede moest men te vreden zijn. Allengs is dit wel verbeterd. Op de jaarlijksche mededeeling is een maandstaat gevolgd; eene tantalus-terging, die de behoefte aan het zoo vurig begeerde slechts deed toenemen, zonder haar te bevredigen. Doch hoe geheel anders is de toestand nu. Van onzen grootpapa gelijk ze was, is de Bank onze oudste broeder geworden; onze vriend, die ons alle weken vertrouwelijk komt vertellen, hoe zijn zaken staan, welke schulden hij heeft en welke middelen hij bezit om die schulden te voldoen. De Bank is afgekomen van haar piedestal om een plaats in te nemen in ons aller midden en gezellig met ons te converseeren. De oude stijfheid en ongenaakbaarheid heeft zij vaarwel gezegd.

Voorwaar een groote vooruitgang, dien we, met ter zijde stelling van een fier rechtsgevoel, dankbaar moeten op prijs stellen. Maar ieder intimiteit heeft eene dubbele uitwerking. Zij leidt tot ruimere waardeering van de verdiensten, die we in onze vrienden opmerken, hoewel ook tot scherper kritiek van hunne gebreken. Zoolang we iemand op een afstand zien, is hij voor ons een conventioneel persoon, dien we in onze gedachten met de eigenschappen bekleeden, welke de openbare meening hem toekent. Doch treden we tot hem in nadere betrekking, dan gaan we zelfstandig oordeelen; wij volgen niet meer het gevoelen van anderen, wij raadplegen ons eigen inzicht. Dat inzicht moge dan in den aanvang soms falen, het zal eindigen met vrij wel aan de werkelijkheid te beantwoorden.

Of nu de meerdere intimiteit, die tusschen de Bank en het publiek is ontstaan, er reeds toe geleid heeft, dat dit laatste meer nauwlettend acht geeft op de handelingen van de eerste? Ik geloof van ja. Op menig kantoor wordt tegenwoordig een vel papier aangetroffen, verdeeld in kolommen, waarop, 't zij door den chef, 't zij door den jongsten bediende, de cijfers worden ingevuld, die de Bank wekelijks openbaar maakt. Onder de gemelde kolommen bevindt zich, wat meer is, gewoonlijk een, waarin een getal wordt geplaatst dat de Bank niet publiceert, maar dat de quintessence van alles bevat, daar het aanwijst over welke krachten — over welken surplus-metaalvoorraad of welke hoeveelheid onuitgegeven billetten — de Bank nog kan beschikken. Deze tabel wordt dan geraadpleegd, zoo vaak de chef er over denkt een disconto of beleening aan te

vragen. Zal hij nu reeds geld opnemen, of nog een weinig wachten? Is in de eerste dagen eene verlaging of eene verhooging van disconto waarschijnlijk? De tabel, vooral de laatste kolom van dezen, moet het hem zeggen en het tijdstip zijner aanvrage bepalen. Een heilzame gewoonte voorzeker, die nog veel meer algemeen moest worden. Ik hoop dat er weldra geen kantoor zij in ons land, waar de weekstaten der Ned. Bank niet geregeld worden bijgehouden. Slechts op die wijze kan de publiciteit, die de wet van 1863 heeft voorgeschreven, bevorderlijk zijn aan haar doel.

Toch zou ik wenschen, dat boven en behalve de cijfers die ik noemde, nog eenige anderen in den bedoelden tabel werden opgenomen, te weten, in de eerste plaats de voornaamste wisselkoersen op het buitenland, en vervolgens de rentekoersen op de groote geldmarkten van Europa: Londen, Parijs, Weenen, Frankfort en Berlijn. Men moet toch niet vergeten, dat de rentestand te Amsterdam tegenwoordig veel meer dan vroeger afhankelijk is van den rentestand in het buitenland. Eenige jaren geleden kon het gebeuren dat weken, ja maanden achtereen ons disconto drie of meer percenten lager was dan dat van Londen of Parijs, zonder dat daaruit eenige spanning ontstond op onze markt. Maar die toestand behoort tot het verleden Meer en meer bespeurt men dat de geldkoersen op de verschillende plaatsen in een nauw verband staan tot elkander; en dit verband neemt gedurig toe. De oorzaken van dit verschijnsel zijn dunkt mij velerlei. In de eerste plaats zou ik wel de *spoorwegen* willen noemen, die het transport van edel metaal veel goedkooper hebben gemaakt. Men berekent b. v. dat een duitsche mijl transport den kostprijs van zilver met 0,00055, die van goud met 0,0000035 pCt. verhoogt; — per vrachtwagen was dit juist twee maal meer, behalve het grootere renteverlies. In de tweede plaats zou ik aan de *internationale banken* willen herinneren die, als handelaars in kapitalen, deze natuurlijk het liefst daar opnemen, waar ze het goedkoopst te krijgen zijn, om ze weder uit te leenen, waar ze de hoogste rente kunnen opbrengen. In de derde plaats komt de *toenemende effectenhandel* in aanmerking. Vroeger had iedere markt haar eigen geliefkoosd fonds, dat bij haar beter dan elders te plaatsen was. Dit maakte den arbitragehandel in effecten natuurlijk niet gemakkelijk. Maar tegenwoordig wordt dit anders. 't Is waar, metallieken zal men altijd nog wel beter kunnen slijten te Amsterdam dan te Londen, doch Amerikanen b. v. vinden even goed op die beide plaatsen, als te Frankfort of elders nemers. Er komen meer en meer fondsen, die noch

op deze, noch op gene markt hoofdzakelijk thuis behooren, maar op iedere markt zonder moeite tot de noteering van den dag worden verhandeld. Wanneer nu te Frankfort de rentekoers belangrijk stijgt, dan vermindert daar de vraag voor effecten, omdat vele kapitalisten dan liever hun geld in beleening of disconto dan in staatspapieren uitzetten. Die verminderde vraag heeft eene daling ten gevolge; die daling een uitvoer; en waarheen moet zich deze laatste dan richten? Natuurlijk naar die plaatsen, waar de rentestand niet is verhoogd. Aldaar ontstaat dan meerdere vraag naar remise, de wisselkoersen stijgen en meermalen ook de koersen van het geld. — Zoo oefent de rentestand van de eene markt in onze dagen een grooteren invloed uit dan vroeger op dien van de andere markt, en de koopman, de kapitalist die hierop niet rekent, die nog altijd met zijne gedachten in den ouden aartsvaderlijken tijd leeft, toen men van al diergelijke transacties niets wist, zal natuurlijk dikwijls bedrogen uitkomen.

Daarbij komt nog iets, waarop de ondervinding die in het laatste jaar is opgedaan, van zelf onze aandacht vestigt. Het gebeurt tegenwoordig dikwijls, wanneer de rentestand te Amsterdam lager is dan elders, dat buitenlandsche fondsenhouders, die geld noodig hebben, hun papieren eigendom naar hier zenden, om 't zij aan de Beurs, 't zij aan de Bank beleend te worden. Zij laten zich dan crediteeren voor het bedrag bij hunne correspondenten hier ter stede en trekken op dezen voor hetgeen hun toekomt. Of wel, zij remitteeren hunne fondsen, trekken op langen termijn daartegen en laten de stukken eerst dan in prolongatie of beleening geven als de wissels vervallen. Op die wijze genieten zij almede een voorschot tot onzen lageren rentekoers, daar toch, gelijk men weet, het verschil tusschen lang en kort papier wordt bepaald naar het disconto in 't land, niet van den trekker, maar van den betrokkene. Dergelijke, volmaakt geoorloofde, manœuvres hadden vroeger ook al niet plaats, maar geschieden in onze dagen zeer dikwijls. Zij werken natuurlijk mede om de vraag naar kapitaal op de verschillende markten gelijk te maken, en veroorzaken mitsdien dat onze rentekoers stijgt, alleen omdat die van het buitenland eene belangrijke verhooging heeft ondergaan.

De wisselkoersen nu zijn de onfeilbare barometer van al wat op het gebied der geldmarkt gebeurt. Zij toonen ons, in welke richting de kapitalen zich bewegen. Gaan deze in grooter mate dan vroeger naar Frankrijk, de koers op Parijs duidt het aan. Heeft Engeland een saldo van ons te vorderen, de noteering op Londen ondergaat

eene rijzing; vraagt Frankfort ons belangrijke voorschotten, de wisselkoersen zullen het verklappen of die voorschotten verleend worden of niet. Er zijn op dat gebied geen geheimen. Wie het zoover in de cijferkunst heeft gebracht om te weten dat ƒ 57 meer is dan ƒ 56, en ƒ 11.90 meer dan ƒ 11.70 bezit nagenoeg al de kennis die hier wordt vereischt.

't Zij mij thans vergund in korte trekken na te gaan, wat de wissel- en geldkoersen van 1865 ons te vertellen hebben. En hier moet ik den lezer in 't voorbijgaan doen opmerken, dat het statistische deel van mijn arbeid, de bron waaruit ik mijne beschouwingen put, aan het slot van dit opstel wordt gevonden, waar al de tabellarische overzichten bij elkander zijn geplaatst. Men zal daar b. v. een statistiek aantreffen van de Nederlandsche, de Engelsche, de Fransche en de Pruissische Bank; van de wisselnoteering op Londen, Parijs en Frankfort, en van den stand van het disconto op zeven verschillende plaatsen aan 't eind van elke week. Ook heb ik nog een tabel bijgevoegd, ontleend aan de jongst verschenen statistiek van onzen handel uitgegeven door het ministerie van Financiën, behelzende onzen eigen goud- en zilverhandel. Dat deze staat slechts tot 1864 loopt, en niets zegt omtrent de landen van herkomst of bestemming, noch eene splitsing maakt tusschen de beide metalen, is niet mijne schuld, maar die der Regeering, die ons geen betere opgaven verschaft. Wij willen hopen, dat de opvolger van den heer Betz hierin verbetering zal brengen en ons vaderland te dien opzichte niet langer zal achterstaan bij Engeland, Frankrijk en Noord-Amerika. De statistiek van den metaalhandel is tegenwoordig veel te belangrijk, ja onmisbaar om den loop der zaken zuiver te beoordeelen.

Allereerst dan een woord over ons eigen land. Het jaar opende zich onder gunstige verschijnselen; kort Parijs stond ƒ 55⅝, kort Londen 11.66¼, 6/w. Frankfort op ƒ 98 genoteerd. Deze lage koersen, die bewezen dat het buitenland onze debiteur was, lokten veel specie naar ons toe. Men zag dan ook den metaalvoorraad bij de Bank gedurig aangroeien; van ƒ 77^{97} klom hij allengs tot ƒ 95^{43} millioen. Het opereerend kapitaal daarentegen verminderd gedurende hetzelfde tijdsverloop van ƒ 77^{45} op ƒ 60^{87} millioen; en de ongebruikte voorraad billetten, die ƒ 58^{79} bedroeg, bereikte het hooge cijfer van ƒ 98^{69} millioen, 't geen gelijk staat met eene vermeerdering der surplus metaaldekking van ƒ 23^{39} op ƒ 39^{48} millioen. Onder den invloed van dit alles kon veilig het wisseldisconto den 8 Juni tot 3 pCt. worden verminderd, te meer daar particulieren op

dat oogenblik tot 2½ pCt. disconteerden. In de maand Juni was zeker de overvloed van geld aan onze Beurs zoo groot als hij in geen langen tijd geweest is. Men wist letterlijk met zijn kapitalen geen weg en elken middag bleven aanzienlijke bedragen ongeplaatst. Wie op dat oogenblik voorspeld had, dat 6 maanden later de prolongatiekoers op 9 pCt. zou staan, had zeker geen geloof gevonden.

Intusschen waren op dat oogenblik reeds teekenen aan de lucht, die een mindere ruimte van geld deden tegemoet zien. De wisselkoersen op Parijs en Londen, die gelijk wij zagen, in Januari zoo buitengemeen laag stonden, hadden zich langzaam maar aanhoudend verhoogd. Kort Parijs was geklommen van *f* 55⅝ tot 56¾, kort Londen van *f* 11.66¼ tot *f* 11.88¾, in beide gevallen eene rijzing van 2 pCt. Van waar dit? Had de goederenhandel aan het buitenland zooveel te betalen? Wij gelooven het niet; de kooplieden klaagden op dit tijdstip niet weinig over stilstand van zaken; en al moge het nu waar zijn, dat de kooplieden tegenwoordig altijd klagen — 't is een mode geworden — zoo bewees toch de geringe vraag naar disconto, dat zij ditmaal niet overdreven. De oorzaak lag, dunkt mij, elders. De groote ruimte van geld had een belangrijke vraag naar effecten teweeg gebracht. De voorhanden voorraad was niet voldoende, derhalve werd het ontbrekende van buiten af aangevoerd. Deze aanvoer van fondsen nu heeft van het voorjaar van 1865 af tot op het huidig oogenblik met korte tusschenpoozen bijna onafgebroken voortgeduurd.

De wisselkoersen stegen dien ten gevolge aanhoudend. Den 14^{n} Augustus stond kort Londen reeds *f* 11.93¾, kort Parijs *f* 56⅛, 6/w Frankfort *f* 98¾ genoteerd. Dat Parijs niet hooger steeg is eenvoudig daaraan toe te schrijven, dat het bij dien koers voordeeliger werd specie uit te zenden. Voor aanzienlijke bedragen aan vijffrancstukken — men zegt circa vijf à zes millioen — werden zoo hier als te Rotterdam in weinig tijds van de Bank gekocht, en hoezeer deze laatste ook hare zilverprijzen verhoogde, men bleef koopen. Na 26 Juni zien we dan ook eene geheele verandering ontstaan in de beweging der bankcijfers: alles wat voor dien tijd daalde, nam nu toe en wat vroeger steeg, onderging thans eene vermindering. Het opereerend kapitaal klom in elf weken tijd van *f* 60^{81} op *f* 73^{69}; de metaalvoorraad daalde van *f* 95^{43} tot *f* 87^{01}; de beschikbare voorraad billetten, die het cijfer van *f* 98^{60} had bereikt, werd *f* 73^{73}; en de surplus metaaldekking verminderde in gelijke evenredigheid van *f* 39^{48} tot *f* 29^{49} millioen.

Zoodanig was de toestand op 12 September bij een wisseldisconto van 3 pCt., terwijl de rentekoersen in het buitenland waren als volgt:

Parijs	3 pCt.	Frankfort	4 pCt.
Weenen	5 „	Hambnrg	4½ „
Berlijn	5 „	Londen	4 „

Desniettemin verhoogde de Bank haar disconto niet; eerst den 28 September ging zij daartoe over. Was dit in overeenstemming met die voorzichtigheid, die de Ned. Bank altijd heeft in acht genomen en waarmede zij hare Europeesche reputatie heeft verworven? Of had zelfs de verhooging van disconto reeds een paar weken vroeger moeten plaats vinden? Hoe moeten wij hierover oordeelen?

Als de theorie van den heer Percire waar is, volgens welke een geprivilegieerde bank nooit meer dan 4 pCt. in rekening mag brengen, dan voorzeker kan ons oordeel over de Bankpolitiek van 1865 verre van ongunstig uitvallen. Deze theorie is onlangs door de Blackwoods Magazine (van December) weder opgewarmd in een opstel, getiteld „Our invisible capital" waarschijnlijk afkomstig van de hand van Patterson, dezelfde die dat fraaie boek „The economy of capital" heeft geschreven. De strekking van dit opstel is eenvoudig deze. Er was vróeger een theorie, zegt de auteur, die luidde dat een volk slechts voordeel trekt uit zijn handel met het buitenland, wanneer het meer uit- dan invoert, omdat het alleen in zoodanig geval naar behooren van goud en zilver wordt voorzien. Deze leer nu, die velen ongerijmd toeschijnt, was wel beschouwd geenszins zoo dwaas als men meent. Immers, men kende destijds geen bankbilletten, en goud en zilver waren dus de eenige ruilmiddelen, waarmede de vraag naar geld kon bevredigd worden. Men moest dus wel zorgen, dat de edele metalen in het land bleven. Maar in onze dagen is dit anders; nu kunnen wij het goud en zilver wel missen, niet geheel maar toch voor een belangrijk gedeelte; en als tegenwoordig de invoer van goederen den uitvoer overtreft en de specie het land verlaat, behoeven wij ons bij gevolg volstrekt niet ongerust te maken. Die specie keert wel heden of morgen terug en voorshands kunnen wij het manco door middel van banknoten aanvullen. Toch zijn er lieden, die zich bij dergelijke gelegenheden altijd ongerust maken en van meening zijn, dat de Bank, zoodra hare metaalreserve vermindert, terstond haar disconto moet verhoogen; ja die lieden hebben zooveel invloed bij de regeering, dat zij er in 1844 in geslaagd zijn haar te bewegen een wet te maken (de Peel-acte) waardoor de Bank bij vermindering harer reserve zedelijk wordt gedwongen tot disconto-

verhooging over te gaan. Welk een bespottelijk systeem nu! Waarvoor hebben wij bankbilletten noodig, zoo niet onder zulke omstandigheden? En nu zegt de regeering als de nood aan den man komt en tengevolge van het verdwijnen van specie iedereen verlegen is om geld: Gij zult geen noten in handen krijgen of gij moet er eene woekerrente voor betalen! 't Is de dwaasheid ten top gedreven. Daarbij komt dat de verhooging van disconto tot niets leidt, want nauwelijks heeft zij plaats gevonden, of elders verhoogt men in gelijke mate, zoodat het kapitaal-aantrekkend vermogen geheel hetzelfde is gebleven.

Ziedaar de theorie van Blackwood's Magazine, die hier alleen voor de curiositeit een plaats vond. Is zij juist, ik herhaal het, dan behoefde er zeker van geen verhooging van disconto in het begin van September sprake te zijn. Maar wij zullen wel niet in goeden ernst behoeven te onderzoeken of de Bank op *dien* grond hare politiek heeft gebaseerd. Voorzeker moet zij andere en betere redenen hebben gehad, om bij een klimmend opereerend kapitaal, een zeer verminderenden specievoorraad en ongunstige wisselkoersen haar disconto zoo langen tijd onveranderd te laten.

Welke kunnen die redenen geweest zijn? Ik kom er rond voor uit, dat ik mij die vraag sedert het einde van Augustus herhaalde malen heb gesteld, doch zonder tot een bevredigend resultaat te komen. Dit wil niet zeggen dat de politiek van de Bank verkeerd is geweest: ik zal mij wel wachten een zoodanig oordeel uit te spreken. Ik wensch niet verder te gaan dan de verklaring, dat de gedragslijn die de Bank in 1865 heeft gevolgd mij even duister toeschijnt, als die, welke zij in 1864 heeft toegepast, helder en juist is. Verkiest men hieruit af te leiden dat het den schrijver dezer regelen ontbreekt aan een goed inzicht, dan zal hij de eerste zijn om te erkennen dat voor dit vermoeden meer pleit, dan voor de meening, dat een collegie van directeuren, 't welk zulke uitstekende elementen bevat, zou gedwaald hebben.

Nu dit eenmaal op den voorgrond is gesteld, — 't geen noodig was om een, anders billijk, verwijt te ontgaan — zij het mij vergund eene hypothese te wagen. Blijkt zij onjuist te zijn, welnu zij sterve den dood van alle overige onjuiste hypothesen. Is de Bank — ziedaar mijne gissing — ook in haar gedrag geleid door een al te grooten schroom van onnoodig den handel te kwellen? Nog kort geleden was ernstig strijd gevoerd over haar monopolie. Nauwelijks was die strijd practisch opgelost of de Bank had haar disconto tot 7 pCt. moeten verhoogen, 't geen haar, bij een groot

opereerend kapitaal, in staat stelde een prachtig dividend uit te deelen. Heeft zij nu ook wellicht gevreesd, dat men haar zou verdenken van boven alles de belangen harer aandeelhouders te zoeken, en niet — gelijk als publieke instelling haar plicht is — die van het algemeen? Dit zou verklaren, waarom zij slechts noode tot een disconto-verhooging overging toen in het najaar van 1865 de handel weêr een weinig begon te herleven. Dit zou verder hare goede bedoelingen tot eer verstrekken en pleiten voor hare juiste opvatting van de rol, die zij te vervullen heeft. Ik moet hier echter tot schade van de aanneembaarheid mijner gissing bijvoegen, dat dit *niet* zou verklaren, waarom de Bank in het voorjaar bij een sterk toenemenden specievoorraad en een verminderend opereerend kapitaal, zoolang gewacht heeft met haar disconto tot 3 pCt. te verlagen.

Nu ik mij eenmaal op het bekoorlijk terrein der fantasie bevind, kan ik het zoo spoedig niet verlaten. Ik zou mijne hypotheses wel een weinig verder willen uitstrekken en vragen, of niet het onraadzame van onder soortgelijke omstandigheden weder dezelfde politiek te volgen als ditmaal is geschied, uit den lateren loop der gebeurtenissen is gebleken. Eene verhooging van disconto heeft in den regel een magische uitwerking op de Beurs. Zij maakt een ieder oplettend. Zij doet naar de oorzaken der verhooging vragen en onderzoeken of die van tijdelijken of van voorbijgaanden aard zijn. Zij strekt tot eene waarschuwing om zich niet onbedachtelijk voort te bewegen op elken ingeslagen weg, maar na te denken of ook hier of daar een onweêr broeit. Blijft daarentegen het disconto onveranderd, dan heeft juist het tegenovergestelde plaats. Men ziet dan alles couleur de rose in; men vreest geen gevaar en gaat rustig zijn gang. Welnu — de lezer gelieve te bedenken, dat ik nog altijd fantaseer — in September van 't afgeloopen jaar was 't wel degelijk te wenschen, dat het publiek de zaken een weinig minder couleur de rose inzag. De ruimte van geld van Juni en Juli was reeds belangrijk verminderd. De wisselkoersen hielden niet op te stijgen. Desniettemin werden elken dag aanzienlijke partijen fondsen aangevoerd uit het buitenland, welke — ziedaar het ergste — niet in vaste handen kwamen, maar vlottend bleven bij speculanten, die ze slechts konden betalen met geleend geld. Daarbij lokte de lage bankkoers nog andere effecten hierheen, om — gelijk ik straks heb duidelijk gemaakt — voor vreemde rekening beleend te worden. Vooral geschiedde dit met *Amerikaansche* staatspapieren, die, zooals men weet, bij de Frankforter bank tegenwoordig in 't geheel niet als on-

derpand worden aangenomen. Zoodanig was de toestand, en het liet zich voorzien, dat zich weldra een groote geldschaarste aan de Beurs zou openbaren. Onder die omstandigheden had wellicht eene flinke verhooging in 't begin van September of zelfs reeds in 't einde van Augustus, zeer veel nut kunnen stichten. Zoodanige verhooging scheen te meer gewettigd wanneer men den staat van zaken vergeleek met dien van het voorjaar. De weekbalans van 11 September was stellig niet gunstiger dan die van 6 Februari. De surplus reserve was op laatstgemelden datum zelfs iets grooter, het opereerend kapitaal bijna 5 millioen kleiner. En hoe geheel anders liet zich in Februari den toestand aanzien! Toch oordeelde de Bank toen nog een disconto van $4\frac{1}{2}$ pCt. noodig. Was dan nu een cijfer van 3 pCt. geoorloofd?

Ten laatste — mijn fantaseeren neemt met deze opmerking een einde — wensch ik nog dit op te merken. Bij klimmende credietaanvragen, die gepaard gaan met ongunstige wisselkoersen en afnemende specievoorraden, *moet* de Bank altijd vroeg of laat tot een disconto-verhooging besluiten. Doet zij het niet langzamerhand en tijdig, dan moet zij het ten slotte overhaast doen. De juistheid dezer bewering schijnt zich ook ditmaal te bevestigen. Tusschen 30 October en 16 November, een tijdsverloop van slechts twee en een halve week, heeft de bank *vier* keeren moeten verhoogen, te weten, tot $4\frac{1}{2}$, 5, $5\frac{1}{2}$ en eindelijk tot 6 pCt. Eene dergelijke handelwijze nu verontrust veel meer dan noodig is, veel meer dan bedoeld werd. Zij waarschuwt niet, zij jaagt schrik aan; en schrik kan onder sommige omstandigheden licht tot paniek leiden, 't geen dan het kwaad vergrooten in plaats van genezen zou. Het voordeel van eene geleidelijke verhooging is daarin gelegen, dat daardoor het kwaad dikwijls voorkomen of althans in zijne geboorte gestuit wordt.

Na den 16 November — ik keer thans terug tot het gebied der werkelijkheid — heeft de Bank in 1865 hare koersen niet meer veranderd, dan alleen den 12 December, toen zij de rente voor beleening van buitenlandsche fondsen op 7 pCt. stelde, een maatregel die voorzeker bij allen, behalve bij hen wien het aanging, groote symphatie verwekten. Men heeft in den laatsten tijd dikwijls het gevoelen hooren uitspreken, dat de Bank zich van het beleenen van buitenlandsche fondsen geheel moest onthouden. Dat voor dit gevoelen veel te zeggen valt, blijkt o. a. reeds daaruit, dat in Frankrijk bij de jongste enquête schier alle autoriteiten, zelfs de warmste voorstanders van de fransche bank, verklaard hebben dat dergelijke beleeningen niet behoorden tot den eigenlijken kring der

werkzaamheden van die geprivilegieerde instelling. Zooveel in elk geval schijnt vast te staan, dat de Bank den handel niet beter kan dienen, dan door in dit opzicht zeer moeilijk te zijn. Het gerucht wil, dat zij verleden jaar van eene groote maatschappij effecten als onderpand heeft ontvangen voortspruitende uit eene leening, die door het publiek nog niet geheel was genomen. Het doet er weinig toe of dit gerucht waarheid spreekt; zulke dingen zijn mogelijk en kunnen zelfs geschieden zonder dat de Bank zelve het weet, wanneer zij eenmaal buitenlandsche fondsen in beleening neemt. Nu behoeft het zeker geen betoog dat het niet de roeping is van de Nederlandsche Bank om voorschot te geven aan vreemde regeeringen; want daarop komen ten slotte dergelijke transacties toch neêr. Wij juichen daarom den exceptioneelen maatregel van 12 December met ingenomenheid toe en wenschen niets liever dan dat de Bank in die richting moge voortgaan, ten einde een misbruik te weren, dat ten nadeele strekt van de Nederlandsche belangen.

Ofschoon het disconto na 16 November in 1865 onveranderd is gebleven, zoo steeg toch de prolongatiekoers tot een ongekende hoogte, te weten tot 9 pCt., welk cijfer in December bereikt werd. Verschillende oorzaken werkten daartoe samen. Behalve de reeds genoemde zou men de Braziliaansche en de Fransch-Oostenrijksche leening kunnen noemen, die beiden, direct of indirect, op de geldmarkt veel invloed uitoefenden Doch meer dan dat alles, wij herhalen het, werkte de aanhoudende toevoer van vreemde effecten, die bijna uitsluitend in handen bleven van speculanten, zonder een vaste plaatsing te vinden.

Eind goed, al goed, zegt het spreekwoord. Als dit zoo is, dan was het „al" ditmaal volstrekt niet goed. Want het jaar 1865, dat onder zulke gunstige verschijnselen was begonnen, sloot hier te lande onder zeer ongunstige voorteekenen. Wel daalde op 30 December de prolongatiekoers eenige percenten, doch sedert 5 Januari van dit jaar zijn al de geldkoersen bij de Ned. Bank weder een half percent verhoogd en de toekomst is nog geenzins onbeneveld. Blijven nadeelige staatkundige gebeurtenissen ons gespaard dan zal waarschijnlijk de tegenwoordige spanning niet tot een crisis aangroeien. Maar is dit niet het geval, dan wacht ons een treurig lot; want de vraag naar geld is, ondanks het ruime aanbod, buitengemeen groot. Men zij dus niet beangst, want angst werkt altijd verkeerd, maar make zich aan den anderen kant geene illusies.

Niet alleen in Nederland, ook elders leverde het najaar van 1865 nadeelige bankstaten en hooge geldkoersen op. Alleen Frankrijk

bleef over het geheel vrij. Het disconto steeg daar in October tot 5 pCt. doch werd later weder tot 4 pCt. verlaagd. Het opereerend kapitaal der fransche bank was kleiner dan het vorige jaar en in den specievoorraad hadden op verre na zulke groote veranderingen niet plaats als toen. In Duitschland daarentegen, zoo te Frankfort als te Hamburg en te Berlijn, was de vraag naar geld in het najaar zeer aanzienlijk; vooral in laatstgemelde plaats, waar, naar men zegt, de Regeering belangrijke sommen heeft moeten opnemen, ten einde in tijdelijke behoeften te voorzien. Velen beweren zelfs, dat de geldschaarschte in Pruisen's hoofdstad geen andere oorzaak heeft gehad dan deze.

Engeland scheen aanvankelijk dit jaar ten einde te zullen brengen zonder eenige belangrijke verhooging van disconto. Men vestige de aandacht op den vierden der bijgevoegde tabellen, en meer bepaald op de achtste en negende kolom. Daaruit zal men bespeuren, dat in het begin van Januari de wisselkoers op Hamburg zeer hoog was (13.7½) en dat de verhouding tusschen de reserve en de schulden der Engelsche Bank het bekende minimum van 33 à 34 pCt. te naauwernood overtrof. Doch tevens zal men eene gestadige verbetering opmerken. Den 15 Juni zien wij, na eenige kleine *ups and downs*, het cijfer in de achtste kolom tot 47 pCt. gestegen, en 3 maands Hamburg van 13.7½ op 13.9½ gedaald; (*) dus wat de krachten der bank betreft, hetzelfde verschijnsel als bij ons, namelijk verbetering; doch tegelijk, in tegenstelling met hetgeen hier geschiedde, verbetering in de wisselkoersen; derhalve in alle opzichten een gunstige toestand.

Na half Juni zien wij echter dien gunstigen toestand langzamerhand in een minder gunstigen verkeeren. Den 3 Augustus is de circulatie van billetten bijna 2 millioen pd. st. vermeerderd, de voorraad specie circa 1½ millioen pd. st. kleiner geworden. De verhouding tusschen de reserve der bank en hare contante schuld daalde van 47 op 31^5 pCt. Deze verandering, die eene verhooging van het disconto tot 4 pCt. noodzakelijk maakte, was meerendeels het gevolg van binnenlandsche oorzaken, te weten, vooreerst de verkiezingen voor het parlement (men zegt, dat deze gewoonlijk eene uitgaaf veroorzaken van 7 à 800,000 pd. st.) en vervolgens de oogst. De uitvoeren van specie naar den vreemde waren wel niet onbelangrijk — tusschen 19 en 26 Juli b. v. ongeveer 600,000 pd. st. — maar geringer dan hetgeen voor binnenlandsche behoefte uit de

(*) Het zal wel onnoodig zijn te verklaren, waarom te Londen eene rijzing in de *noteering* eene daling aanwijst in de *waarde* der wissels.

Bank werd genomen. Men hoopte dan ook — te meer daar de wisselkoersen niets ongunstigs voorspelden — dat het kwaad weldra zou genezen zijn. Werkelijk steeg weder de voorraad billetten ongeveer 1 millioen pd. st. en het cijfer in kolom 8 steeg evenzeer, van 31^5 tot 37^1 pCt. Doch juist op dat oogenblik kwam een nieuw element in 't spel, dat alle zoete droomen geheel verijdelde. Een oude vijand, die bijkans een jaar had gesluimerd, herrees weder als een fenix uit zijn asch om schrik te verspreiden in de gelederen van de money-market. Binnen weinige dagen vermeerderde het opereerend kapitaal der Bank bijna 3 millioen pd. st. De *stock of notes* daalde tot 5^{01} millioen pd. st., zijnde slechts 23^8 pCt. van de contante schuld in het banking department, en de directie was genoodzaakt weder naar haar oude wapen te grijpen, waarmede zij vroeger zegevierend uit den strijd was gekomen. Zij verhoogde haar disconto in tien dagen tijds vier malen, tot eindelijk het cijfer van 7 pCt. was bereikt. Dit hielp; wel waren er velen — o. a. ook de Engelsche Economist — die beweerden, dat de Bank dieper wonde aan haar vijand moest toebrengen; doch dit bleek voor 't oogenblik onnoodig. De reserve klom weder tot 8^{52} millioen pd. st. (43^6 pCt. van de schulden), en eene verlaging van disconto tot 6 pCt. was den 23 December mogelijk. Het gevaar was echter groot geweest: want ten einde zich niet te veel te laten verzwakken had de Bank het zelfs noodig geacht voor ongeveer 1 millioen pd. st. geld op te nemen aan de Beurs op onderpand van Engelsche Staatspapieren, — een maatregel, die haar aan scherpe kritiek heeft blootgesteld.

Welke waren nu de oorzaken van die beweging? Ze waren drie in getal, doch een daarvan werkte meer dan de beide anderen te zamen, namelijk de katoen. Een enkel woord over de geschiedenis van dit artikel in 1865 moge hier een plaats vinden. (*)

Toen in den aanvang van het afgeloopen jaar het bericht zich verspreidde, dat de Zuidelijke Amerikaansche confederatie den strijd tegen het machtige Noorden niet langer kon volhouden, was bij velen, ja bij de meesten de overtuiging gevestigd, dat nu weldra belangrijke hoeveelheden Amerikaansche katoen in Europa ter markt zouden komen. Die verwachting was zeer overdreven, de ervaring heeft het thans aangetoond, doch zij benam in de eerste maanden

(*) Als ik hier het een en ander overneem uit een klein opstel voorkomende in het Bijblad tot het Amsterdamsch Effectenblad van 7 October ll. dan hebbe men de goedheid te gelooven, dat ik mij niet aan plagiaat bezondig.

van 1865 den speculanten allen moed. De prijzen ondergingen eene groote daling. In het midden der maand Juli waren zij b. v. als volgt:

	1865	1864
fair dollerah	14 pence	$23\frac{1}{8}$ pence
middling Orleans	$19\frac{1}{4}$ „	$31\frac{1}{2}$ „
n°. 40 Mule Yarn	1/10	3/1
Shirtings	15/—	22/6

Deze lagere noteeringen moesten het verbruik belangrijk doen toenemen; wel niet terstond, want de prijzen van den winkelier volgen die van de groote markt niet altijd onmiddellijk, maar toch op den duur. In de eerste zes maanden van het jaar was de consumtie dan ook niet veel grooter dan in 1864, maar aan het einde van Juni had eene aanzienlijke vermeerdering plaats. Het verbruik in Engeland bedroeg per week:

	1865	1864
1 Januari tot 1 Juli	circa 33,700 balen	circa 32,300 balen.
1 Juli tot 15 Sept.	„ 40,000 „	„ 21,300 „

Aan den anderen kant deed de daling in de waarde den aanvoer verminderen; mitsdien werd de voorraad door twee oorzaken belangrijk kleiner. Op 15 September was de toestand als volgt:

Voorraad	427,590	balen
Zeilende naar Liverpool	233,025	„
	660,025	

hetgeen bij een verbruik van 40,000 en een uitvoer van 16,000 balen per week, bijna genoeg was voor 12 weken; terwijl op het zelfde tijdstip in 1864 bij de toenmalige voorraden, consumtie en uitvoeren, het beschikbare quantum voor 21 weken toereikende was.

Het schijnt, dat men te Liverpool op eens tot het besef is gekomen van dien toestand, want plotseling ontstond een groote vraag voor speculatie en behoefte. Tusschen 15 en 30 September kochten alleen de fabriekanten 166,000 balen, terwijl de exporteurs 60,000 balen van de markt namen, zoodat de voorraad in die twee weken tijds tot 261,500 balen verminderde (tegen 518,000 in 1864) en de prijzen, zoo van ruwe katoen als van manufacturen, ongeveer 15 pCt stegen.

Doch die kolossale omzet, die, naar men berekent, alleen te Liverpool reeds een waarde vertegenwoordigde van 5 à 6 millioen pd. st. 's weeks, moest eene groote vraag naar geld te weeg brengen. Daarbij veroorzaakte zij uitvoer van specie naar Britsch-Indië tot

aankoop van ruwe katoen. Een en ander gebood een verhooging van disconto. De beweging te Liverpool was wel is waar niet geheel onnatuurlijk; doch wanneer de speculatie zich eenmaal van een artikel heeft meester gemaakt, gaat zij licht te ver en overdrijving kon in dit geval stoornis te weeg brengen op de geldmarkt. Dit nu moest de Bank verhoeden. Aanvankelijk bleven hare maatregelen zonder uitwerking. Het disconto steeg tot 4½ pCt., doch de speculatiewoede ging voort. Eene verhooging tot 5 pCt. volgde — met hetzelfde resultaat. Het disconto werd op 6 pCt. gesteld, doch de telegrammen uit Liverpool berichtten niettemin een zeer levendigen omzet. Eerst het cijfer van 7 pCt. bracht de markt tot staan. Toen had de Bank haar doel bereikt en zij behoefde haar disconto niet verder te verhoogen. Zelfs kon zij het den 23 November tot 6 pCt. verlagen.

Doch, al is de vijand tijdelijk bedwongen, geheel verslagen is hij niet, en zoolang de Amerikaansche toevoeren achterwege blijven *moet* Engeland hooge prijzen bieden, wil het zich elders van katoen voorzien. De Bank kan noch mag dit verhinderen. Het eenige wat zij doen kan, is, den speculatiegeest te temperen, te zorgen, dat er niet zonder noodzaak groote hoeveelheden specie bij voorbaat worden uitgezonden, en door een hoog disconto de handelsbalans in Europa ten gunste van Engeland keeren. De toekomst van de Engelsche geldmarkt is nagenoeg geheel afhankelijk van de toekomst der katoenmarkt en voor zoover het disconto te Londen invloed uitoefent op den rentestand in andere plaatsen, geldt hetzelfde van de algemeene geldmarkt in Europa. Doch hierin licht tevens opgesloten, dat het zeer moeilijk valt, ten aanzien van deze laatste iets met zekerheid te voorspellen, want de vraag, of Amerika weldra belangrijke hoeveelheden katoen zal opleveren, is nog voor geene stellige oplossing vatbaar.

Ik sprak nog van twee andere oorzaken, die tot de geldschaarschte van October hebben bijgedragen. De eerste is de Feniansbeweging in Ierland, die versterking van de metaalvoorraden der Iersche banken noodzakelijk maakte; de tweede is de Braziliaansche leening, die verscheping van groote hoeveelheden gouds ten gevolge had. Ook werkte in het najaar nog eene derde kracht, die evenwel slechts een tijdelijken invloed kon uitoefenen, te weten, de oprichting van nieuwe en het fourneeren van kapitaal ten behoeve van reeds bestaande maatschappijen. De gelden die hiervoor werden gevraagd keerden wel is waar na eenigen tijd op de markt terug, maar op een gegeven oogenblik werden zij toch aan het ver-

keer onttrokken, 't geen natuurlijk de schaarschte moest vermeerderen.

Ziedaar in korte trekken de voornaamste feiten vermeld, die in 1865 op het gebied van de geldmarkt zijn voorgevallen. Aan beweging heeft het ditmaal niet ontbroken. De goede oude tijd, toen het disconto te Parijs vijf en twintig jaar achtereen op 4 pCt. stond en hier te lande zelden meer dan 3 pCt. werd betaald, ligt ver achter ons. Zal hij ooit wederkeeren? Ik geloof het niet; maar de sterke rijzingen en dalingen, die men in de laatste jaren heeft waargenomen, kunnen toch ook op den duur niet blijven aanhouden. Wij verkeeren tegenwoordig in een abnormalen toestand, die hoofdzakelijk het gevolg is van de jongste gebeurtenissen in Amerika. En plein dix-neuvième siècle kan eene productie, die eene waarde van 500 millioen 's jaars vertegenwoordigt, zoo maar niet plotseling eindigen, zonder dat het algemeene handelsverkeer daardoor min of meer wordt gestoord. Wel beschouwd hebben wij reden om dankbaar te zijn, dat uit een zoodanige ramp geene algemeene crisis gelijk aan die van 1857, is voortgekomen.

Tot dankbaarheid stemt ook de herinnering aan 1865, als men in aanmerking neemt dat, ondanks het dure geld, geen faillissementen van belang hebben plaats gegrepen. Dit bewijst wel, dat de handel over het geheel in een gezonden toestand verkeerde.

Moge men aan het eind van 1866 hetzelfde kunnen getuigen en dan bovendien aan den financieelen horizont meer lichtpunten ontdekken dan thans het geval is.

Amsterdam, 8 Januari 1866. N. G. Pierson.

Toen dit opstel reeds was afgedrukt, kwam mij ter oore, dat men het bewuste bord, waarvan in het begin is gesproken, niet aan de Bank, maar aan het Beurs-comité is verschuldigd. Hierdoor vervalt een deel mijner redeneering, schoon niet de hoofdzaak. De directie der Nederlandsche Bank kan het echter niet kwalijk nemen, dat ik een maatregel, die zoo dringend werd gevorderd, zonder verder onderzoek aan haar goede zorgen toeschreef. Zij is niet gewoon, de plichten, die zij te vervullen heeft, door anderen te laten waarnemen.

TABEL I.

In 1865 werden in Engeland 287 *nieuwe* maatschappijen opgericht, waarvoor werd

gevraagd	106.995.000	pd. st.
ingeschreven . . .	75.578.900	„
gestort	12.174.790	„

terwijl in 1864 werden opgericht 282 en in 1863 263 maatschappijen, waarvoor werd

	1864.	1863.
gevraagd . . .	155.887.500 pd. st.	100.053.000 pd. st.
ingeschreven . .	106.523.000 „	78.135.000 „
gestort	12.545.800 „	8.875.500 „

Bovendien werd ten behoeve van *reeds bestaande* maatschappijen

	1865.	1864.
gestort	7.379.640 pd. st.	7.844.000 pd. st.
en aan premiën betaald .	539.500 „	3.839.833 „
Te zamen . .	7.919.140 pd. st.	11.683.833 pd. st.

De volgende vreemde leeningen werden in 1865 in Engeland gesloten:

	Ingeschreven.	Gestort.
Oostenrijksche Leening .	14.600.000 pd. st.	2.188.482 pd. st.
5 pCt's Peru	9.000.000 „	7.515.000 „
5 „ Brazilië . . .	5.000.000 „	1.250.000 „
5 „ Turkye . . .	3.636.363 „	1.818.181 „
6 „ Idem	6.000.000 „	1.260.000 „
5 „ Italië	8.000.000 „	6.200.000 „
Totaal . .	46.236.363 pd. st.	20.231.663 pd. st.

Het geheele kapitaal, dat in 1865 in Engeland voor diverse stortingen werd betaald, bedroeg dus:

voor nieuwe maatschappijen . .	12.174.790	pd. st.
„ bestaande idem . .	7.919.140	„
„ buitenlandsche leeningen . .	20.231.663	„
Te zamen . .	40.325.593	pd. st.

Tabel II. NEDERLANDSCHE BANK.

Datum	1 Disconto's.	2 Beleeningen.	3 Oper. kapitaal.	4 Muntvoorraad	5 Bankbilletten.	6 Saldo's van rek. ct.	7 Voorraad billetten.	8 Surplus metaal dekking.	9 Wissel disconto.
	mill. gld.								
2 Jan.	46.90	30.55	77.45	77.97	97.78	38.66	58.49	23.20	5½
9 „	45.61	30.19	75.80	79.68	101.60	34.76	62.84	25.14	„
16 „	43.23	29.34	72.57	81.60	101.42	33.55	69.03	27.61	5 (10 Jan.)
23 „	41.59	29.38	70.97	82.80	101.82	32.81	72.60	28.95	„
30 „	40.34	28.90	69.24	83.28	101.74	31.61	74.87	29.94	4½ (27 Jan.)
6 Febr.	40.72	28.22	68.94	83.66	102.42	30.96	75.81	30.31	„
13 „	39.13	28.09	67.22	85.41	103.56	29.78	80.46	32.08	4 (18 Febr.)
20 „	37.79	27.61	65.40	86.25	102.50	29.80	84.—	33.33	„
27 „	36.51	27.—	63.51	87.27	102.30	29.05	86.82	34.73	„
6 Maart	36.18	26.41	62.59	86.96	102.68	27.39	87.32	34.68	„
13 „	35.97	26.51	62.48	87.16	102.92	27.20	87.77	35.12	„
20 „	35.80	26.41	62.21	87.43	102.13	27.93	88.51	35.41	3½ (24 Mrt.)
27 „	34.32	26.71	61.03	88.31	102.44	27.37	90.94	36.37	„
3 April	35.51	26.34	61.85	87.73	105.18	24.91	89.26	35.70	„
10 „	35.13	26.29	61.32	88.89	105.82	24.83	91.46	36.63	„
18 „	34.29	26.71	61.—	89.12	105.25	25.19	92.38	36.95	„
24 „	34.83	26.84	61.67	89.27	106.25	25.02	91.94	36.77	„
1 Mei	36.09	26.92	63.01	91.89	110.62	24.50	94.58	37.85	„
8 „	38.64	27.26	65.90	93.50	114.40	25.21	94.10	37.66	„
15 „	38.02	26.86	64.88	93.82	114.20	25.16	93.94	37.58	„
22 „	37.55	26.51	64.06	94.29	115.17	26.88	93.67	37.47	„
29 „	36.58	25.84	62.42	94.82	114.67	26.63	95.74	38.30	„
5 Juni	37.26	25.01	62.27	94.52	113.17	27.30	95.84	38.34	„
12 „	36.74	24.79	61.53	94.57	112.43	27.28	96.70	38.69	3 (8 Juni.
19 „	35.54	25.34	60.88	95.18	112.67	26.95	98.33	39.34	„
26 „	34.86	26.01	60.87	95.43	114.86	25.02	98.69	39.48	„
3 Juli	35.88	29.44	65.32	94.81	113.81	29.81	93.38	37.37	„
10 „	36.77	29.89	66.66	94.49	115.92	28.74	91.56	36.63	„
17 „	35.49	30.28	65.77	94.70	119.10	24.17	91.98	36.80	„
24 „	35.47	30.99	66.46	93.76	118.46	25.11	90.84	36.34	„
31 „	34.97	30.94	65.91	93.10	117.33	25.24	90.93	36.38	„
7 Aug.	35.32	31.68	67.—	92.79	115.91	27.10	88.99	35.59	„
14 „	35.58	30.25	65.58	91.66	115.23	25.38	88.54	35.44	„
21 „	35.80	30.71	66.51	90.80	114.36	26.11	86.54	34.62	„
28 „	37.86	31.11	68.97	89.92	113.27	28.50	82.78	33.10	„
4 Sept.	39.62	31.38	71.—	88.59	114.39	28.38	78.71	31.49	„
11 „	41.59	32.10	73.69	87.07	114.32	29.63	73.73	29.49	„
18 „	43.08	32.87	75.95	85.85	114.91	29.97	69.74	27.90	„
25 „	44.01	33.94	77.95	85.61	115.59	30.97	67.46	27.—	3½ (28 Sept.
2 Oct.	45.08	34.62	79.70	85.02	116.37	31.32	64.86	25.95	4 (6 Oct.)
9 „	48.18	36.11	84.29	84.54	120.85	30.91	59.59	23.84	„
16 „	48.60	37.35	85.90	84.06	121.82	31.07	57.26	22.91	„
23 „	47.81	37.76	85.57	82.45	118.80	32.07	55.28	22.11	„
30 „	49.17	38.69	87.86	81.58	117.30	34.94	51.71	20.69	4½ (30 Oct.
									5 (3 Nov.
6 Nov.	52.50	40.—	92.51	79.43	118.07	36.63	43.72	17.55	5½ (9 Nov.
13 „	52.61	40.52	93.14	78.10	116.48	37.41	41.34	16.55	6 (16 Nov
20 „	52.57	40.93	93.50	76.81	114.66	38.23	39.13	15.25	„
27 „	51.56	41.54	93.11	76.82	112.02	40.44	39.53	15.84	„
4 Dec.	52.28	42.13	94.41	77.81	109.35	46.31	38.86	15.55	„
11 „	52.67	42.47	95.15	76.63	107.38	46.80	37.40	14.96	„
18 „	52.81	42.85	95.66	76.84	107.07	47.75	37.28	14.92	„
27 „	50.37	42.59	92.97	76.90	105.95	46.15	40.15	16.06	„

WISSELKOERSEN TE AMSTERDAM.			PROLONGATIE KOERS TE AMSTERDAM.	STAND VAN HET WISSELDISCONTO OP ZEVEN VERSCHILLENDE PLAATSEN BIJ HET EINDE VAN ELKE WEEK IN 1865.							
[illegible]	Londen kort	Frankfort 6/w.		Datum.	Parijs.	Weenen.	Berlijn.	Frankfort.	Hamburg.	Amsterdam.	Londen.
[illegible]	11.66¼	98	5½	7 Jan.	4½	5	6	5	4	5½	6
[illegible]	11.67½	98	5¼	14 "	"	"	5	"	"	5	5½
[illegible]	11.68¾	98	5	21 "	"	"	"	"	"	"	"
[illegible]	11.70¼	97⅞	"	28 "	"	"	"	4	"	4½	5
[illegible]	11.72½	98	4¾	4 Febr.	"	"	"	"	3	"	"
[illegible]	11.72½	98	5	11 "	4	"	4	"	"	"	"
[illegible]	11.73¾	97⅞	4½	18 "	"	"	"	"	"	4	"
[illegible]	11.76¼	98	"	25 "	"	"	"	"	"	"	"
[illegible]	11.78¾	98	"	4 Maart	"	"	"	"	2½	"	4½
[illegible]	11.77½	98	"	11 "	3½	"	"	"	2¼	"	"
[illegible]	11.78¾	98	6	18 "	"	"	"	"	2	"	"
[illegible]	11.81¼	98	"	25 "	"	"	"	"	1¾ à 2	3½	"
[illegible]	11.85	98	4½	1 April	"	"	"	"	2	"	4
[illegible]	11.81¼	98	"	8 "	"	"	"	"	"	"	"
[illegible]	11.83¾	98	4¼	15 "	"	"	"	"	"	"	"
[illegible]	11.82½	98	5	22 "	"	"	"	"	"	"	"
[illegible]	11.82½	98	"	29 "	"	"	"	"	2¾	"	"
[illegible]	11.80	98¼	5½	6 Mei	"	"	"	"	"	"	4½
[illegible]	11.81¼	98	8¼	13 "	"	"	"	"	"	"	"
[illegible]	11.83¾	98	4	20 "	"	"	"	"	"	"	"
[illegible]	11.87½	98	3¼	27 "	"	"	"	"	"	"	4
[illegible]	11.85	98	3	3 Juni	3	"	"	"	2½	"	3½
[illegible]	11.85	98	3½	10 "	"	"	"	"	"	3	"
[illegible]	11.88¾	98	"	17 "	"	"	"	"	2¼	"	3
[illegible]	11.87½	98½	"	24 "	"	"	"	"	"	"	"
[illegible]	11.88¾	98½	4¼	1 Juli	"	"	"	"	"	"	"
[illegible]	11.88¾	98½	4¼	8 "	"	"	"	"	"	"	"
[illegible]	11.90	98½	3	15 "	"	"	"	"	3	"	"
[illegible]	11.88¾	98½	"	22 "	"	"	"	"	"	"	"
[illegible]	11.88¾	98½	3¼	29 "	"	"	"	"	"	"	3½
[illegible]	11.90	98½	4½	5 Aug.	"	"	"	"	"	"	4
[illegible]	11.92½	98½	4	12 "	"	"	"	"	"	"	"
[illegible]	11.93¾	98¾	3½	19 "	"	"	"	"	3¼	"	"
[illegible]	11.93¾	98½	4½	26 "	"	"	"	"	3½	"	"
[illegible]	11.95	98½	4	2 Sept.	"	"	"	"	"	"	"
[illegible]	11.92½	98½	3¼	9 "	"	"	5	4	4¼	"	"
[illegible]	11.92½	98½	3½	16 "	"	"	"	"	"	"	"
[illegible]	11.91¼	98¾	4	23 "	"	"	6	4½	"	"	"
[illegible]	11.91¼	98¾	5	30 "	"	"	7	5½	5	3½	4½
[illegible]	11.90	98¾	"	7 Oct.	4	"	"	"	6	4	6
[illegible]	11.92½	98½	"	14 "	5	"	"	"	"	"	7
[illegible]	11.93¾	98¾	"	21 "	"	"	"	"	5	"	"
[illegible]	11.97½	99	"	28 "	"	"	"	"	5¾	"	"
[illegible]	11.98¾	99	6¾	4 Nov.	"	"	"	"	6¼	5	"
				11 "	"	"	"	"	6	5½	"
[illegible]	11.96¼	99	6	18 "	"	"	"	"	6¾ à 7	6	"
[illegible]	11.90	99	6¼	25 "	4	"	"	"	5½	"	6
[illegible]	11.88¾	98¾	7½	2 Dec.	"	"	"	"	5¼	"	"
[illegible]	11.88¾	98½	7¾	9 "	"	"	"	"	5	"	"
[illegible]	11.88¾	98½	6½	16 "	"	"	"	"	5¾ à 6	"	"
[illegible]	11.85	98½	8	23 "	"	"	"	"	5½	"	"
[illegible]	11.86¼	98½	8½	30 "	"	"	"	"	6½ à 7	"	7
[illegible]	11.87½	98½	8								

Tabel III. FRANSCHE BANK.

Datum.	1 Bankbilletten.	2 Depots.	3 Portefeuille.	4 Beleeningen (*).	5 Specievoorraad.
	mill. fr.				
5 Jan.	790.52	280.17	691.78	90.37	330.07
12 "	806.32	244.56	678.48	91.38	314.77
19 "	817.44	231.24	668.16	91.46	318.17
26 "	808.28	228.72	645.40	90.24	322.11
2 Febr.	812.42	230.03	653.77	89.—	318.45
9 "	805.96	240. –	636.94	87.86	339.24
16 "	801.60	227.03	611.81	84.95	354.57
23 "	785.02	237.66	585.40	82.78	371.63
2 Maart	773.37	250.12	572.54	84.11	381.45
9 "	773.34	254.12	544.96	86.13	410.77
16 "	777.52	237.30	521.95	85.89	424.98
23 "	774.55	254.19	510.04	88.12	445.36
30 "	764.78	300.55	533.63	93.02	456.09
6 April	786.43	262.01	523.58	94.63	454.94
13 "	806.55	225.38	523.52	95.53	432.77
20 "	811.75	228.42	534.32	96.97	430.92
27 "	808.81	245.94	533.40	99.14	442.62
4 Mei	812.07	259.61	542.55	103.71	451.69
11 "	817.66	256.05	526.86	110.—	460.69
18 "	807.97	266.78	505.48	113.30	476.04
25 "	803.24	271.22	490.41	119.58	486.09
1 Juni	809.85	284.49	504.23	121.81	490.88
8 "	795.61	295.49	492.61	124.51	493.92
15 "	823.87	294.64	531.11	126.15	480.89
22 "	797.82	331.55	519.—	131.40	497.62
29 "	802.50	388.93	560.45	133.80	512.90
6 Juli	859.17	361.92	594.—	138.59	521.36
13 "	884.39	331.29	594.96	142.43	498.69
20 "	899.34	322.54	601.85	146.36	493.99
27 "	898.72	342.96	611.18	152.09	494.21
3 Aug.	898.33	363.95	629.54	151.94	493.25
10 "	897.35	348.38	619.95	150.96	486.36
17 "	877.84	348.98	606.52	145.14	488.07
24 "	879.82	345.87	591.96	143.90	500.44
31 "	916.50	349.23	638.24	142.97	498.95
7 Sept.	849.74	372.76	586.23	144.16	505.71
14 "	850.14	365.80	591.31	137.71	499.22
21 "	841.09	364.69	580.98	137.90	499.91
28 "	834.85	373. 0	590.28	138.01	492.68
5 Oct.	883.26	359.16	658.37	132.43	470.91
12 "	893.59	344.17	688.42	129.14	437.75
19 "	875.75	331.83	675.06	119.57	431.10
26 "	868.96	315.93	657.92	113.65	430.77
2 Nov.	889.64	320.35	706.17	104.78	418.52
9 "	875.07	294.34	679.75	100.30	411.74
16 "	879.42	264.92	668.60	98.21	399.09
23 "	875.60	257.74	648.60	91.09	412.66
30 "	907.61	279.16	695.58	93.73	416.23
7 Dec.	864.68	286.72	639.29	94.94	438.47
14 "	875.56	284.38	650.67	93.41	434.52
21 "	859.41	288.24	626.19	92.58	448.18
28 "	879.68	292.09	655.10	91.85	443.86

(*) Inclusief de beleeningen op specie.

Tabel IV.

Datum.	1 Circulatie van billetten.	2 Staats depôts.	3 Particuliere depôts.
	m. pd.st.		
5 Jan.	20.51	8.50	13.8
12 "	20.48	4.44	16.1
19 "	20.71	4.18	14.6
26 "	20.14	4.83	14.5
2 Febr.	20.53	5.54	14.4
9 "	20.28	6.25	13.8
16 "	19.94	6.57	13.9
23 "	19.66	6.66	14.1
2 Mrt.	19.94	6.85	14.1
9 "	19.84	7.67	13.9
16 "	19.65	8.34	13.7
23 "	19.57	10.19	13.5
30 "	19.95	9.83	13.4
6 April	20.91	9.38	14.1
13 "	21.28	5.82	15.4
20 "	21.02	6.02	14.7
27 "	21.01	6.29	13.
4 Mei	21.60	6.71	14.
11 "	21.23	7.34	13.
18 "	21.31	7.66	13.
25 "	21.76	7.99	13.
1 Juni	21.01	8.70	13.
8 "	21.17	7.95	13.
15 "	20.73	8.80	12.
22 "	20.70	9.58	13.
29 "	21.13	10.48	13.
6 Juli	22.22	9.34	14.
13 "	22.39	4.59	16.
20 "	22.23	4.93	14.
27 "	22.07	4.77	15.
3 Aug.	22.64	5.21	14.
10 "	22.02	5.26	14.
17 "	21.98	5.32	14.
24 "	21.78	5.58	14.
31 "	21.60	6.09	14.
7 Sept.	21.70	5.98	14.
14 "	21.40	6.32	13.
21 "	21.32	6.82	13.
28 "	21.50	7.33	13.
5 Oct.	22.73	6.89	13.
12 "	22.31	7.22	13.
19 "	22.32	3.58	14
26 "	21.82	3.79	13
2 Nov.	21.85	4.16	12
9 "	21.47	4.88	13
16 "	21.15	5.69	12
23 "	20.58	6.14	12
30 "	20.72	6.54	12
7 Dec.	20.75	6.61	12
14 "	20.55	7.08	14
21 "	20.36	7.37	14
28 "	20.46	8.54	13

ENGELSCHE BANK.

4	5	6	7	8	9	10	11	12
Specie voorraad.	Voorschotten aan particulieren.	Totaal der depôts en bank-assignatien.	Voorraad billetten. (*)	Verhouding in percenten tusschen 6 en 7.	3/m koers op Hamburg.	Kort koers op Parijs.	Middenprijs van de tarwe per quarter.	Disconto.
13.31	21.71	22.86	8.06	35.2	13.7½	25.17½	37 10	6
14.40	19.83	21.15	8.26	39.0	13.7¾	25.20	38/3	5½
13.41	18.26	19.35	8.10	41.8	13.7½	25.20	38/7	„
13.56	18.05	19.85	8.07	40.6	13.7¼	25.17½	38/10	5
13.73	18.92	20.45	8.58	41.9	13.7¼	25.17½	38/6	„
13.77	18.78	20.53	8.88	43.2	13.7¾	25.17½	38/4	„
13.78	18.88	21.—	9.26	44.1	13.7½	25.15	38/4	„
13.76	18.79	21.24	9.59	45.1	13.8	25.15	38/4	„
14.01	19.30	21.45	9.51	44.3	13.8	25.15	38 2	4½
13.91	19.82	22.03	9.57	43.4	13.8¼	25.20	38/6	„
14.09	20.08	22.58	9.88	43.8	13.8¼	25.25	38/4	„
14.45	21.26	24.20	10.38	42.9	13.9¼	25.25	38/3	„
14.57	21.15	23.75	10.05	42.1	13.8¾	25.22½	38/4	4
14.40	21.51	23.95	9.—	37.6	13.8¾	25.20	38/11	„
14.10	20.14	21.71	8.30	38.2	13.8⅝	25.20	39/8	„
14.14	19.27	21.13	8.60	40.7	13.9	25.17½	41/1	„
13.91	19.05	20.69	8.39	40.5	13.9	25.20	„	„
13.95	20.27	21.24	7.72	36.3	13.9	25.20	39/5	4½
13.95	20.06	21.86	8.27	37.8	13.9¼	25.20	39/10	„
14.08	20.02	21.61	8.36	38.6	13.9¾	25.22½	40/11	„
14.35	19.71	22.01	9.08	41.2	13.9½	25.20	41/8	4
14.91	19.82	22.13	9.46	42.7	13.9¼	25.20	41/9	3½
14.59	19.71	21.78	9.24	42.4	13.9¼	25.22½	41/11	„
15.09	19.51	21.19	9.96	47.0	13.9¼	25.20	41/5	3
15.34	20.75	23.69	10.23	43.1	13.9¼	25.20	41/1	„
15.42	22.08	24.66	9.93	40.2	13.9½	25.20	41/3	„
15.12	23.22	24.28	8.50	35.0	13.10	25.20	41/6	„
14.76	21.16	21.37	7.79	36.4	13.9⅞	25.20	42/5	„
14.14	20.49	20.38	7.49	36.7	13.9⅝	25.17½	43/1	„
13.60	21.78	21.22	7.08	33.3	13.10¼	25.17½	43/—	3½
13.60	21.66	20.45	6.45	31.5	13.10¼	25.17½	42/10	4
13.44	21.34	20.50	6.85	33.4	13.10¼	25.20	42/6	„
13.24	21.68	20.83	6.85	32.8	13.10¼	25.22½	42/—	„
13.27	21.41	20.83	7.09	34.0	13.10¼	25.25	43/1	„
13.56	21.25	21.12	7.54	35.7	13.10¼	25.22½	45/4	„
13.42	21.36	20.72	7.27	35.0	13.9¾	25.22½	46/7	„
13.30	21.24	20.73	7.41	37.1	13.10	25.22½	46/—	„
13.24	21.33	20.91	7.55	36.1	13.10	25.22½	44/7	„
13.12	22.52	21.65	7.10	32.8	13.9¾	25.22½	42/—	4½
12.44	24.17	21.28	5.10	23.9	13.10⅛	25.22½	40/10	5 (30 Sept.) 6 (5 Oct.) 7 (7 Oct.)
11.95	24.08	21.28	5.07	23.8	13.10½	25.30	41/1	„
12.—	21.44	18.16	5.12	28.2	13.10¼	25.30	41/11	„
12.41	20.—	17.63	6.05	34.3	13.10¼	25.25	42 1	„
12.51	20.14	17.68	6.03	34.1	13.10¼	25.25	42/4	„
12.56	20.07	18.55	6.48	34.9	13.10	25.25	43/4	„
12.85	19.30	18.47	7.17	38.8	13.9⅝	25.17½	45/3	„
13.67	19.—	19.51	8.52	43.6	13.9½	25.17½	46/11	6
13.84	18.95	19.51	8.65	43.8	13.8⅞	25.17½	46/10	„
13.68	19.27	19.73	8.36	42.3	13.9¼	25.12½	46/6	„
13.23	21.61	21.80	8.11	37.2	13.9½	25.15	46/5	„
13.06	21.62	21.88	8.16	37.3	13.9½	25.15	46/8	„
12.65	22.50	22.18	7.59	34.2	13.9¼	25.15	46/8	7

(*) Inclusief de specie in het banking departement.

TABEL V. PRUISSISCHE BANK.

Datum.	Portefeuille,	Beleeningen.	Bankbilletten.	Depots.	Specie-voorraad.
	mil. Th.				
31 Januarij	62.46	11.18	110.82	23.01	67.73
28 Februarij . . .	60.32	11.43	108.29	22.94	68.81
31 Maart	65.38	12.37	113.32	22.34	68.68
30 April	68.22	11.73	116.78	22.52	68.45
31 Mei	67.88	11.00	117.56	22.10	69.19
30 Juni	83.25	13.89	136.14	21.15	69.44
31 Juli	80.84	12.36	128.91	22.54	69.87
31 Augustus . . .	81.51	12.69	133.05	22.24	68.19
30 September . . .	92.42	15.15	129.42	21.60	63.84
31 October	87.09	14.02	122.16	21.36	63.19
30 November . . .	80.43	14.54	117.03	20.71	60.57
31 December . . .	82.76	18.29	105.20	20.10	59.81

TABEL VI. STAAT VAN DEN IN- EN UITVOER VAN GOUD EN ZILVER HIER TE LANDE IN DE ONDERSTAANDE JAREN.

Jaren.	Algemeene invoerwaarde.	Algemeene uitvoerwaarde.
1846	ƒ 4.219.385	ƒ 4.667.825
1847	617.504	2.924.664
1848	24.066.078	8.289.575
1849	4.821.641	495.807
1850	9.658.568	3.546.190
1851	21.493.464	5.218.905
1852	8.295.789	2.950.990
1853	2.073.523	6.942.047
1854	17.942.162	18.358.893
1855	3.393.907	19.557.684
1856	9.319.024	13.540.868
1857	15.956.283	21.127.065
1858	33.538.658	7.269.701
1859	14.055.220	15.115.812
1860	12.879.504	10.089.549
1861	7.502.146	21.416.972
1862	15.030.566	8.743.371
1863	15.235.113	16.326.230
1864	11.323.647	34.847.693

DE OPHEFFING ONZER GEMEENTE-ACCIJNSEN.

Onze lezers kennen de grondslagen waarop, door de belangrijke wet van 7 Julij 1865, eindelijk de zoolang gewenschte totale opheffing der gemeente-accijnsen tot waarheid verheven wordt, eene hervorming die een vijftiental jaren geleden nog door velen als eene utopie werd beschouwd, (*) ja, die, zelfs in 1864 door het gemeente-bestuur der residentie ondoenlijk werd geacht, ofschoon datzelfde gemeentebestuur, toen eenmaal de kogel door de kerk was, de volkomene uitvoerbaarheid ook wat 's Hage betreft, geheel beaamde, door zelfs de tegemoetkoming der uitzonderingswet, als tijdelijken maatregel, niet te willen aanvragen, terwijl het thans tevens van algemeene bekendheid is, dat de meerdere directe heffingen die voor 's Hage noodig zullen zijn, geenszins dien gevreesden druk voor de ingezetenen zullen medebrengen welken sommigen zich voorstelden.

Men vergelijke over deze voor alle gemeenten zoo belangrijke kwestie, de beantwoording van de *Economist* in 1864 op de tegenwerpingen tegen de toen voorgedragen hervorming gemaakt (Zie *Econ.* 1864, p. 229). Wij willen de vorige polemiek niet hernieuwen, maar vragen eenvoudig, of de loop van zaken in den Haagschen gemeenteraad voor de zelfstandige houding van de gemeente-besturen tegenover het rijksbestuur niet gevaarlijk is te achten? Welk gewigt zal er in het vervolg aan protesten van gemeenteraden kunnen gehecht worden, wanneer het blijkt dat zelfs 's Gravenhage zonder genoegzaam grondig onderzoek de hervorming heeft bestreden, ja dat 's Hage *melius informata*, datgene aanneemt, wat zij zoo even, uit vooroordeel had verworpen!

Voorzeker, aan diegenen, die de zoo heilrijke autonomie der gemeenten zouden willen bestrijden, kan eenig argument geleverd worden door Amsterdam vóór 1856 en 's Hage in 1864. Wij hopen en vertrouwen dat de zoo gevreesde belasting-hervorming thans

(*) Men vergelijke ook: Over *Indirecte Belasting* als middel van plaatselijke inkomsten. Eene Staathuishoudkundige proeve. Amsterdam, J. H. Gebhard. 1851.

even weldadig zal blijken voor den Haag, als zulks sedert 1865 voor Amsterdam het geval is geweest.

Men weet welke de middelen zijn, die bij de wet van 1865, als equivalent voor de afschaffing van alle *plaatselijke verbruiksbelastingen*, ter beschikking der gemeenten worden gesteld. De gemeenten kunnen nl. beschikken over hoogstens $\frac{4}{5}$ gedeelte van de opbrengst van het rijkspersoneel, hetwelk in de gemeente wordt geheven; voorts zal het getal gemeente-opc. op de grondbelasting kunnen worden opgevoerd tot 40 voor de gebouwde eigendommen en 10 voor de ongeb. (terwijl de Gemeentewet van 1851 de heffing tot slechts 15 opc. geb. toeliet). Daarentegen laat het rijk zijne $21\frac{1}{2}$ opc. varen, zoodat ook bij opvoering tot het maximum, de werkelijke verhooging voor den meest bezwaarden huis-eigenaar slechts $3\frac{1}{2}$ opcent kan bedragen (verg. Econ. Nalez hierachter). Bij dezen afstand van rijksmiddelen kan dan ook eene grootere uitbreiding worden gegeven aan het beginsel van directe belastingheffing in de gemeente zelf, waarvoor onderscheiden bepalingen aan de Gemeentewet zijn toegevoegd.

Doch hoezeer die afstand van rijksmiddelen voor verreweg de meeste gemeenten voldoende is om het verlies aan inkomsten door accijnsen te dekken, sommige (een 48tal) zijn ook daardoor nog niet gebaat. Voor deze liet de wet van 1865 het nemen van uitzonderingsmaatregelen toe, mede bij de wet te verleenen. De ontwerpen daartoe zijn thans, na onderzoek, voorgesteld voor 48 gemeenten nl. Delft, den Bommel, Brielle, Gorinchem, Gouda, Harderwijk, Hellevoetsluis, Hendrik-Ido-Ambacht, Katwijk, Maassluis, Middelharnis, Nieuw-Beijerland, Nieuwe Tonge, Ooltgensplaat, Oud-Beijerland, Oude Tonge, Piershil, Rhijnsburg, Ridderkerk, Schoonhoven, Stad aan 't Haringvliet, Strijen, Tiel, Vlaardingen, Westmaas, Zwijndrecht, Alkmaar, Edam, Helder, Hoorn, Medemblik, Oostzaan, Petten, Purmerend, Ransdorp, Terschelling, Urk, Vlieland, Zaandam, Middelburg, Veere, Vlissingen, Ameland, Schiermonnikoog, Stavoren, Workum, Zwartsluis en Maastricht.

De memorie van toelichting bij de 48 ontwerpen van wet herinnert dat de wet van 7 Julij 1865 (*Stbl.* no 79) een middel aan de hand geeft, om de invoering van het nieuwe stelsel van plaatselijke belastingen geleidelijk te doen plaats hebben. Naar het oordeel van den minister van Binnenl. zaken moet dit artikel vrijgevig worden toegepast. Bestaat in eenige gemeente, waar tot dusverre geen hoofdelijke omslag geheven werd, of waar deze reeds tot een aanzienlijk bedrag is opgevoerd, wezenlijk bezwaar om het tekort,

gevolg der toepassing van de wet, op eens door invoering of verhooging van directe belastingen te dekken, dan brengt het belang dier gemeente en niet minder de behoorlijke uitvoering der wet mede, dat aan zoodanige gemeente door tijdelijke afwijking van de gestelde regels worde te gemoet gekomen.

„De wetten, uit het uitzonderings artikel voortvloeijende", zegt de mem. v. toel., „behooren slechts *bevoegdheid* tot afwijking te verleenen. Goedkeuring der te heffen belastingen is volgens art. 142 der Grondwet de taak der regering, welke dus te beoordeelen heeft, of de belastingen, waarvoor afwijking werd verleend, gedurende het volle tijdvak en tot het bepaald bedrag zullen worden geheven In de 48 wets-ontwerpen wordt de afwijking voor zes jaren voorgedragen, doch de minister is voornemens om, wanneer die ontwerpen tot wetten zullen verheven zijn, de goedkeuring der ingevolge die wetten te heffen belastingen telkens voor slechts één of twee jaren aan den Koning voor te dragen, ten einde na verloop van dien tijd te beoordeelen, of niet door verhooging van directe belastingen de verbruiksbelastingen tot minder bedrag kunnen worden geheven. In verscheidene gemeenten, waarvoor thans uitzondering wordt gevraagd, zal deze waarschijnlijk niet de volle zes jaren duren, maar volledige toepassing van het nieuwe stelsel reeds vroeger plaats hebben.

„Afwijking tot het heffen van belasting op het gedistilleerd is zoo weinig mogelijk voorgesteld, uit vrees voor ontduiking wegens de hoog opgevoerde rijksbelasting op dit middel. Daar het slechts eenen tijdelijken maatregel geldt, kan tegen de heffing van gemaal, vooral wanneer de rogge wordt vrijgesteld, geen bezwaar bestaan. Bij het gering bedrag van dezen accijns is geen of slechts weinig ontduiking te vreezen en behoeft ook geen uitgestrekt personeel voor contrôle in dienst te worden gehouden.

„Ten behoeve der gemeenten Alkmaar, Hoorn, Purmerend en Edam wordt afwijking van art. 254, 1° zinsnede, der gemeentewet, voor zooveel de heffing van wik- en weegloonen betreft, voorgesteld. Gelijk voorstel werd in de zitting van 1856 ten behoeve der drie eerstgenoemde plaatsen, ingediend, doch niet afgedaan. Deze inkomst kunnen die gemeenten vooralsnog niet missen. Langzamerhand moeten echter die loonen tot het wettig bedrag worden ingekort, en thans schijnt het de geschikte tijd, daarmede een aanvang te maken. De opbrengst van zoodanige heffingen neemt doorgaans toe en het bezwaar om ze af te schaffen wordt dan telkens grooter. Bij het voorstellen eener afwijking in 1856 was

de opbrengst te Alkmaar en Purmerend *f* 23,000 en *f* 11,000, thans brengen zij *f* 32,000 en *f* 13,000 op. In de aangeboden ontwerpen zijn die loonen van tachtig tot zeventig cents per honderd pond verminderd, en het voornemen is, gedurende het zesjarig tijdvak, waarvoor de afwijking wordt voorgesteld, met deze vermindering voort te gaan."

Verbruiksbelastingen, als *maximum* nog tijdelijk te heffen in de onderstaande gemeenten, die door dadelijke afschaffing van alle plaatselijke accijnsen te zeer bezwaard zouden worden.

Delft, gemaalbelasting op de tarwe van ten hoogste f 2 per 100 p.
den Bommel, idem à f 1.50.
Brielle, idem à f 3.34 en de spelt hoogstens f 1.67 en 100 opc. op het geslagt.
Gorinchem, belasting op het gedistilleerd ad hoogstens f 15 per vat van 50 pCt. sterkte.
Gouda, gemaal tarwe hoogstens f 2 en spelt hoogstens f 1.10 per 100 p.
Harderwijk, gedistilleerd à f 14.50 per vat.
Hellevoetsluis, tarwe f 1.14, 50 opc. op het geslagt, en f 6 per vat gedistilleerd.
Hendrik-Ido-Ambacht, tarwe f 1.00 per 100 p.
Katwijk, tarwe f 2 en spelt f 1.60.
Maassluis, tarwe f 3 en spelt f 1.60.
Middelharnis, tarwe f 3.
Nieuw Beijerland, tarwe f 1.50.
Nieuwe Tonge, tarwe f 3 en spelt f 1.60.
Ooltgensplaat, tarwe f 1.75.
Oud Beijerland, tarwe f 2 en spelt f 1.60.
Oude Tonge, tarwe f 1.50.
Piershil, tarwe f 1.
Rhijnsburg, tarwe f 2, spelt f 1.60.
Ridderkerk, tarwe f 1.
Schoonhoven, tarwe f 2.
Stad aan 't Haringvliet, tarwe f 1.50.
Streijen, tarwe f 1.
Tiel, tarwe f 1.
Vlaardingen, tarwe f 2.75 en spelt f 2.20.
Westmaas, tarwe f 1.50 en spelt f 0.48.
Zwijndrecht, tarwe f 0.50.
Alkmaar, wik- en weegloonen ad f 0.70 per 100 p.

Edam, tarwe f 3 en spelt f 1.60, turfbelasting 10 ct. per dubb. mud en op steenkolen f 5 per 1000 p. en 30 cents per mud; op brandhout 50 ct. per wisse.

Helder, tarwe f 3, spelt f 1.60, geslagt 100 opc., turf 20 cts. per dubbel mud en gedistilleerd f 15 per vat.

Hoorn, tarwe f 3, spelt f 1.60, geslagt 100 opc., wik- en weegloonen 70 cts. per 100 p.

Medemblik, tarwe f 3, rogge f 0.72½.

Oostzaan, tarwe f 3, spelt f 1.60, rogge f 0.60, turf 15 cents per dubb. mud, steenkolen 50 cts. per 100 p. en 30 cts. per mud.

Petten, tarwe f 2 en spelt f 1.60.

Purmerend, wik- en weegloonen f 0.70 per 100 p.

Ransdorp, tarwe f 2 en spelt f 1.60.

Terschelling, gedistilleerd f 10 per vat, turf 7½ cent per dubb. mud, steenkolen f 2.50 per 1000 p. en 15 cents per mud.

Urk, turf 5 cents per dubbele mud en 50 cents per wisse brandhout.

Vlieland, tarwe f 3, spelt f 1.60, rogge f 0.60, turf 10 cts. per dubbele mud, steenkolen f 3 per 1000 p. en 18 cts. per mud, gedistilleerd f 20 per vat.

Zaandam, tarwe f 3, geslagt 75 opcenten op den rijksaccijns en f 6 per vat gedistilleerd.

Middelburg, tarwe f 2,50.

Veere, tarwe f 2, rogge 50 cts., geslagt 100 opc., turf 10 cts. per dubbele mud, steenkolen f 3.30 per 1000 p. en 20 cent per mud, brandhout 50 cts. per wisse, lamp- en patentolie 4 cts. per kan, boter 5 cts. per p., gedistilleerd f 6 per vat.

Vlissingen, tarwe f 3, spelt f 1.60, rogge f 0.60, geslagt 150 opc., turf 10 cts. per dubbele mud, steenkolen f 5 per 1000 p. en 30 cts. per mud, olie 2½ cts. per kan, brandhout f 0.64 per wisse, gedistilleerd f 10 per vat.

Ameland, turf 20 cts. per dubb. mud en gedistilleerd f 10.50 per vat.

Schiermonnikoog, turf 7 cts. per dubb. mud en gedistilleerd f 10.50 per vat.

Stavoren, turf 20 cts. per dubb. mud.

Workum, 75 opcenten op het geslagt, turf 20 cents per dubb. mud en f 6 per vat gedistilleerd.

Zwartsluis, f 5 per vat gedistilleerd.

Maastricht, van 1°. Mei tot 30 Sept. 1866 de belastingen op geslagt, gemaal, boter, kaas, wild, gevogelte, eijeren, visch, olie, bouw-materialen en fourages tot het thans goedgekeurde bedrag; — van 1°. Mei 1866 tot 31 December 1871 belasting op bier en azijn, hoogstens 50 cts. per vat; — van 1 October 1866 tot 31 December 1871 geslagt, wat de kalveren betreft, ad hoogstens f 4.30 en voor de overige runderen f 18.50 per stuk.

De gemeenten voor welke tijdelijke heffing van plaatselijken gedistilleerd-accijns nog wordt voorgedragen zijn dus, volgens de wets-ontwerpen:

Gorkum, Harderwijk, Hellevoetsluis, den Helder, Terschelling Vlieland, Zaandam, Veere, Vlissingen, Ameland, Schiermonnikkoog, Workum, Zwartsluis.

De vraag rijst bij deze voordragt, waarom dit tijdelijk middel van voorziening niet in meer gemeenten is te baat genomen, in stede van het gemaal? — In Delft en Hoorn b. v., ja vele andere wordt wel *gemaal* behouden, doch geen opc. gedistilleerd. Indien men nu het heffen van plaatselijke gedistilleerd-opcenten (onzes inziens zeer teregt, verg. *Econ.* 1865 pag. 364) in zoovele gemeenten nog doenlijk acht, — zelfs tot *f* 15 ja *f* 20 per vat boven den tegenwoordigen rijksaccijns, — waarom dan niet meer algemeen aan eenige heffing b. v. ad *f* 10 à *f* 15 per vat de voorkeur gegeven, hetgeen geheele of althans ruimere opheffing van de broodbelasting zoude met zich kunnen voeren?

RICHARD COBDEN.

Het leven van RICHARD COBDEN *den Apostel van Vrijen handel. Uit het Engelsch door* E. C. MACKAY. Amsterdam K. H. SCHADD 1865.

't Is een natuurlijk gevolg van de veranderde rigting der tijden, dat tegenwoordig eenvoudige burgers een invloed kunnen verkrijgen op het regeringsbeleid van hun land zoo groot, als in vroegere dagen alleen aan de uitnemendste staatsmannen gegeven was te bemagtigen. Men vestige het oog op een Garibaldi die, zonder wettig legerhoofd te zijn, toch de alles verwinnende veldheer was van zijn land; men zie op een Cobden die, ten spijt van bevoorregten adel, magtige ministers en een hooghartig Parlement, toch het door die allen zoo gehate beginsel van vrijheid van handelen zoo onwrikbaar wist te planten in de wetgeving van zijn land, dat geen stoutmoedig staatsman zelfs 't meer wagen zal het oude stelsel van uitsluiting der velen ten voordeele van enkelen daarvoor weer in de plaats te brengen. Maar de bekwaamheden voor het uitoefenen van zulk een invloed noodig, zijn groot, en vooral moet de overtuiging en de volharding van den magtigen hervormer, krachtig en onwrikbaar zijn.

Blijkbaar waren die overtuiging en die volharding het deel van Richard Cobden. Hij leefde geheel voor de verwezenlijking van dat éëne denkbeeld: vrijheid van arbeid, gelijkheid voor de wet van allen, geenerlei uitsluiting, geenerlei begunstiging van eenige weinigen ten nadeele van allen. Hoewel de engelsche adel in de bestendiging der beschermende graanwetten, het behoud zijner uitgestrekte landerijen en breede pachtrollen meende te moeten zoeken, en de engelsche natie den bloei van handel en scheepvaart en nijverheid aan het weeren der mededinging van den vreemdeling meende te moeten dank weten, wist Cobden toch zijne lijnregt daartegen overstaande overtuiging ingang te doen vinden bij de meerderheid zijner landgenooten, en rustte hij niet, eer die nieuwe

beginselen de ouden in de wetgeving hadden vervangen. Toch was hij maar een eenvoudig boerenzoon en later een gewoon fabriekant van katoenen goederen. Noch de wieg, noch zijn latere werkkring bestemden hem dus voor het spelen eener zoo overheerschende rol in het regeringsbeleid van zijn land. Te opmerkelijker mag dat verschijnsel genoemd worden in een land als Engeland, alwaar nog de geboorte staatkundige voorregten verleent, en alwaar het aantal van hen die uitsluitend opgeleid worden voor het deelnemen aan de regering, grooter blijft dan ergers elders. Niet toch zoo als op het vasteland van Europa of als in de Vereenigde Staten, is ook in Engeland het Parlement zamengesteld uit de mannen die de tijd toevallig als geschikte elementen voor zulke betrekkingen oplevert, maar geheele geslachten blijven aldaar als voorbeschikt om voortdurend zitting te nemen in den raad des lands, en alleen de aanvulling van dien vasten kern geschiedt uit het groote publiek. Geen wonder dus dat de burgerman, die in Engeland overmagtigen invloed weet te verkrijgen in die oppermagtige raadzalen des lands, eene meer dan gewone bekwaamheid moet bezitten, en dat hij in eene volharding moet kunnen roemen, krachtiger dan velen gegeven is.

Wil men nu die bekwaamheden van Cobden afmeten met den standaard van wetenschap, dien men hier te lande al spoedig geneigd zou zijn daarvoor aan te wenden, en van hem eene kennis van staatsregt verwachten, waarbij die zijner tegenstanders klein te noemen was, men zou verkeerd handelen en de geheele rigting van den man miskennen. Ongetwijfeld was Cobden een bekwaam man, maar meer bekwaam in den zin van helderheid van hoofd en juistheid van blik, in meer dan gewonen moed en volharding, dan in dien van wetenschap. Hij was door zijn werken en reizen, door de niet altijd zachte lessen der ervaring en praktijk, gelouterd tot een man van oordeel, nuchter van opvatting en vrij van vooroordeelen. Op het gebied van de werkelijkheid, van den arbeid, was hij meester, niet op dat der regts-wetenschappen. En zoolang hij zich dan ook beperkte tot het uitspreken van een oordeel over de zaken die alleen op dit materiële terrein te huis behooren, was hij groot en groot ook zijn invloed. Zoodra hij daarvan echter afweek, en ook op het gebied van staatsregt handelende optrad, moest hij vallen en is hij ook in waarheid gevallen! Zijne houding als Vredes-apostel heeft hem geen goed gedaan, ja zelfs den luister van zijn apostelschap van vrijen handel voor eene wijle verduisterd, hoewel gelukkig het einde van zijn openbaar werken, het sluiten

van het handelstractaat met Frankrijk, hem den ouden roem heeft hergeven en hem dien ook heeft doen behouden tot aan zijn laatsten ademtogt toe.

Het leven van een man als Richard Cobden is daarom zoo belangrijk voor ons volk, omdat ook in ons land, juist onder den burgerstand, nog zoovele krachten sluimeren die wonderen zouden kunnen doen, wanneer maar de moed om voor zijne overtuiging uit te komen even krachtig was als die overtuiging zelve. Algemeen ontbreekt het den Nederlander waarlijk niet aan overtuiging, integendeel, de stijfhoofdigheid die ons gewoonlijk, en niet geheel ten onregte, als een nationale karaktertrek, om geen minder vleijend woord te gebruiken, verweten wordt, brengt dat reeds mede. Maar die overtuiging uit zich binnen'skamers alleen in woorden, en daar buiten in onze handelingen, zonder echter dat de daartegenover staande overtuiging ook hare bewijzen kan doen gelden Zekere geslotenheid verergert die zonde nog, en in plaats dat door de wrijving der gedachten en meeningen licht ontstaat. blijft een ieder zijn gevoelen voor zich houden en daarnaar handelen. Uitte men zich meer, bij voorkeur in het openbaar, vele van die zoogenaamde overtuigingen, maar welker meer juiste naam vooroordeelen zou zijn, zouden door onderlinge wisseling van gedachten plaats maken voor juister inzigten. En de vereeniging van die, dan gelouterde en des te krachtiger overtuiging, overtuiging dan in waarheid, zou hier, even als in Engeland geschiedt, algemeene misbruiken op staatkundig zoowel als op maatschappelijk en ieder ander gebied spoedig doen verdwijnen, misbruiken waarover nu een ieder klaagt en zich ergert misschien, maar in stilte, mokkende, zonder eenig nut voor het algemeen en hoogst verderfelijk daarenboven voor de rust van een ieder. De eene of andere groote maatregel van 's lands regering vindt heftige bestrijding hier, uitbundige toejuiching daar, maar alleen in den eigen kring wordt die toejuiching of afkeuring vernomen; naar buiten openbaart de algemeene stemming zich niet; want de dagbladpers, nog zoo zwak ten onzent, verbreidt alleen de meening der eigene partij. Een gemeentebestuur zal besluiten nemen in zaken van groot belang voor alle burgers, maar de algemeene stemming daarover blijkt niet, omdat een ieder zijn oordeel binnen den eigen kring alleen uitspreekt. Dat het publieke leven bij ons dan ook weinig ontwikkeld blijft, is natuurlijk; immers wanneer zij wier belangen men behartigen zal, hunne meening terughouden en alles aan de nog geringe krachten der pers overlaten, dan kan de lust om voor de bevordering dier belangen tijd en ge-

noegen op te offeren, niet groot zijn. IJdelheid en heerschzucht worden dan de drijfveeren genoemd waarom de eene de plaats in 's Lands vergaderzaal, de ander den municipalen zetel begeerlijk acht; en vele die er de bekwaamheden in ruime mate voor bezitten worden door dat gebrek aan publieke medewerking en algemeene belangstelling in het werk der bestuurders van land en stad teruggehouden, hunne diensten aan het algemeen belang te geven. Toch blijft het oordeelen, veroordeelen nog meer, binnen'skamers, krachtig en heftig zelfs, maar dikwijls ongegrond, onbewezen ten minste. En van waar dat verschijnsel? Alleen uit zekere schuchterheid, die tot zelfs bij de verkiezingen voor leden van welk bestuur ook geheime praktijken bevordert, maar die de flinke, ruiterlijke en opene behandeling van de meerdere of mindere geschiktheid der gestelde candidaten onmogelijk maakt.

Nu had ook Cobden in den aanvang die schuchterheid, maar alleen omdat hij zich geen meester gevoelde over zijne woorden. De kracht van zijne overtuiging verleende hem echter al spoedig dat meesterschap. En toen hij door gedurig en gedurig het woord te voeren in vergadering en in volksbijeenkomst eindelijk zijne tong geheel tot zijn dienst had, toen was hij er zelfs tuk op zijne meening overal te verkondigen, waar hij verschil van gevoelen ontwaarde en voor het algemeen belang duchtte. Maar wat zou hem dat hebben gebaat wanneer zijne landgenooten hem óf voor ledige zitplaatsen hadden laten spreken óf zijne beweringen onbeantwoord gelaten in de openbare bijeenkomst, met het kennelijk doel om zich door een stortvloed van veroordeelingen in den besloten kring, voor dat zwijgen schadeloos te stellen? Nooit was Cobden dan geworden wat juist de strijd met zijne even openlijk tegen hem optredende landgenooten hem gemaakt heeft, nooit ook zou dan in Engeland die heilzame hervorming tot stand gekomen zijn, waardoor de welvaart van alle ingezetenen des lands zoo zeer is verhoogd. Schitterende talenten, veelzijdige kennis, diepe studie waren het deel niet van Cobden, daardoor niet heeft hij zijnen eenvoudigen en onbekenden naam tot een historischen naam verheven, daaraan niet hebben zijne landgenooten de vruchten te danken die zij van zijne werken dankbaar hebben geplukt. Maar aan de kracht van zijne overtuiging en aan de volharding waarmede juist die overtuiging hem bezielde, en daarenboven aan de vrij uitgesprokene meening zijner landgenooten en aan hun hulp zoodra hij optrad, dankt Engeland zijn Cobden, en Cobden den luister waarmede zijn naam is omgeven.

Wat Cobden was voor Engeland, een ware zegen, dat kunnen ook velen ten onzent voor hun land zijn, wanneer maar het volk zelf hen steunt die het goede willen bevorderen. Maar dan moet het vrije woord ook vrijer komen uit de vrije borst, dan moet de overtuiging van binnen niet schroomen naar buiten te treden, en eerlijkheid, niet blinde ingenomenheid met eigen meening, de bewering van den tegenstander toetsen. Blijkt de eigene meening onjuist, ze worde opgegeven, blijkt ze daarentegen in volle waarde, ze worde verdedigd, openlijk en krachtig. Dan, maar dan ook alleen kan van de vereeniging veler krachten één groot geheel komen.

Mannen van den aanleg van Cobden, telt Engeland er vele, maar niet velen wier volharding zoo groot is. Van eenvoudig man tot zoo invloedrijk lid van het Huis der Gemeenten op te klimmen, dat ministerzetel en adelstand voor hem geen verrassend, niet eens een wenschelijk aanbod moesten genoemd worden, en dat wel nadat hij juist tegen de eerste staatsmannen des rijks en tegen den hoogsten adel des lands zoo gestreden had als hij, waarlijk daartoe worden meer dan gewone krachten vereischt. Te vele van zulke strijdlustige mannen, zouden echter niet wenschelijk genoemd mogen worden in een land. Maar gewone krachten waren niet toereikend voor den arbeid die Cobden ondernam en zegevierend volvoerde. Waarlijk geen wonder dan ook dat een algemeen gevoel van droefheid geheel Engeland, ja zelfs het buitenland vervulde, toen de tijding van Cobden's dood kwam.

Want ook voor het buitenland heeft Cobden het groote beginsel vastgesteld, dat ieder burger regt heeft op vrijheid van bedrijf en dat de staat alleen door de toekenning van die vrijheid aan een ieder, groot en magtig kan, ja zal worden. Dat beginsel, hoe vele jaren vóór hem ook verkondigd, heeft hij vooral ingang weten te verschaffen, en dat beginsel sloopt al meer en meer de nog in vele staten overgeblevene ringmuren van uitsluiting en bescherming. Frankrijk heeft gebukt voor dat beginsel en den apostel daarvan er hoogelijk om geëerd; nu weer zal Oostenrijk er de waarde van erkennen. Cobden en vrijheid van arbeid zullen synoniemen blijven.

Dat het leven van zulk een man de aandacht van een ieder, in welk land ook, hoogelijk verdient, is naauwelijks noodig uit te spreken. Maar niet een ieder is 't gegeven zulk een leven met juistheid te schetsen. Zoo ooit de waarheid erkend moet worden van de bewering, dat geene levensgeschiedenis goed is opgevat, wanneer de persoon niet geplaatst is in de lijst van zijn tijd, dan moet dat hier

het geval zijn. Cobden toch was geheel het kind van zijn tijd, en de omstandigheden van dien tijd hebben hem tot dien krachtigen hervormer op het tooneel der handelswetgeving gemaakt, wiens dood wij juist daarom betreuren. Zijn leven in dien kenteringstijd van adelijke voorregten tot burgerlijke gelijkheid, van nieuwe vindingen in de nijverheid en versnelde middelen van gemeenschap, waardoor de arbeid een nieuwen prikkel en de arbeider eene geheel andere en betere toekomst tegemoet gaat, heeft ook hem als met een nieuwen geest bezield. Hij deelde ruimschoots in de voordeelen van die algemeene ontwikkeling, en het contrast tusschen den voorspoed der ondernemers en de ellende der arbeiders moest een zoo scherpziend oog als het zijne wel treffen. Het bezoeken van den vreemde leerde hem de voorregten kennen van goedkoop voedsel al vast voor den arbeider, en het voordeel tevens, dat voor den ondernemer in goed en goedkoop gevoede arbeiders bestond. Duur brood was de nood van die dagen, duur brood, want groote eigene oogsten hielden de ruime toevoeren van den vreemde van Engelands kusten verwijderd, en alleen bij eigen gebrek mogt het dan ook schaarsche en dus dure graan van den buitenlander den hongerenden Engelschen werkman voeden. Hij had met eigene oogen de rijke graanvelden in het Oosten van Europa bewonderd en de geringe waarde leeren kennen waarvoor het koren aldaar door den pachter werd verhandeld; wat wonder dat hij dweepte met het denkbeeld den landgenoot dat goedkoope graan te verschaffen voor dien eersten prijs, bezwaard alleen met de kosten van vervoer! In Engeland was de adel toen nog oppermagtig, de wetgeving op den handel in granen ondergeschikt gemaakt aan de belangen der groote grondbezitters; de bevoorregting van enkelen stond dus als hinderpaal de bevrediging zijner wenschen in den weg. Maar hinderpalen telde de krachtige man niet, integendeel, ze waren welkom voor een zoo strijdlustigen geest als de zijne. Lang stond de adel pal, lang zagen de pachters in hem hun vijand, ja lang zelfs wantrouwden de arbeiders zijne bedoelingen. Maar toen hij hier en ginds de nadeelen van het bestaande en de voordeelen van zijn stelsel had aangetoond; toen de tegenpartij al meer en meer tot zijne zijde overging, en toen de drang van buiten ook binnen de muren van St. Stephens wonderen werkte, toen was eindelijk dat groote werk volbragt waaraan Sir Robert Peel niet zijn eigen naam maar dien van Richard Cobden wilde verbonden zien, opdat het nageslacht hem daarin zou eeren.

Is nu die toestand van Engeland, zoo helder en duidelijk in dit

boekske geschetst, dat men de ontwikkeling van Cobden's kracht ziet geboren worden en toenemen in gelijken tred met de omstandigheden? Wordt het beeld en het karakter, het leven en strijden van den man als verklaard door den gang der omstandigheden van geheel het land? Blijkt Cobden, juist door de getrouwe teekening van zijn tijd, ook het waarachtige kind van dien tijd? De lezer zelf oordeele in hoe verre de onbekende (?) Engelsche schrijver aan die immers billijke verwachtingen, heeft voldaan.

Want wij willen alleen eene aanbeveling van het hierboven aangeduide werkje leveren, geene kritiek. Al hadden wij den inhoud degelijker, den vorm behagelijker, den stijl juister, maar vooral de taal zuiverder gewenscht; aanprijzen willen wij het leven van een man als Richard Cobden, die zonder uitstekende talenten, toch een sieraad van zijn land en een zegen voor landgenoot en vreemdeling is geweest, reeds omdat hij eene overtuiging had en den moed bezat daarvoor uit te komen. Hoe velen zoeken eer en aanzien en grootheid, en offeren daaraan geheel hun leven op, zonder echter hun doel te bereiken, want juist door geene overtuiging te hebben, althans daarvan niet te doen blijken, meenen zij — ten onregte — een ieder welgevallig te zijn en door aller handen te zullen worden voortgestuwd. Maar hunne pogingen blijven ijdel. Cobden zocht noch grootheid noch eer noch aanzien, ja wees die zelfs van de hand toen ze hem als om strijd werden aangeboden, en alleen aan het bezit eener krachtige overtuiging en aan de eerlijkheid waarmede hij die van alle daken en markten predikte, heeft hij eene eer te danken grooter dan iemand die zal durven begeeren zelfs, en wel deze. dat geheel zijne natie bij zijne begrafenis erkende: „Engeland heeft een zijner meest edele zonen verloren."

Mogt Cobden's voorbeeld, wat de flinke uiting eener waarachtige overtuiging vermag, wonderen wekken, ook in Nederland.

M.

KORTE BESCHOUWINGEN OVER LEVENSVERZEKERING.

Voor ieder weldenkend huisvader, die niet in staat is zijne vrouw en kinderen genoegzame middelen na te laten om na zijn overlijden, in hunne behoeften te kunnen voorzien, is die gedachte voorzeker eene treurige gewaarwording. Ons aardsch bestaan immers is hoogst onzeker. Wie zegt wat de dag van morgen zijn zal? Van hoevelen, in de kracht huns levens, zijn de dagen welligt niet reeds geteld?

Is de dood op zich zelf reeds voor velen een schrikbeeld, hoe veel te meer nog wordt hij dat, bij de gedachte dat door ons overlijden, onze dierbaarste betrekkingen met gebrek zullen te worstelen hebben? Lof verdienen dan ook zij die er op bedacht geweest zijn om instellingen op de verschillende levenskansen gegrond, op te rigten, ten einde den huisvader reeds tijdens zijn leven de ramp, die zijn overlijden anders ten gevolge zou moeten hebben, kunne voorkomen of lenigen.

De instellingen die wij hier bedoelen, maken slechts een gedeelte uit van die welke thans onder den meer algemeenen naam van *maatschappijen van levensverzekering* bekend zijn. Deze naam is eigenlijk onjuist, want welke inrigting is in staat iemands leven te verzekeren even als men bijv. een huis of een schip verzekert? Kon men het leven in eigenlijken zin verzekeren, waarlijk er zouden daarvoor veel liefhebbers worden gevonden! Het ware begrip der zaak is, dat men bepaalde personen verzekert tegen het geldelijk nadeel dat hen anders door iemands overlijden zoude treffen. Of de naam echter al of niet goed gekozen werd, is van minder belang; het is de zaak waarop het aankomt.

In algemeenen zin genomen, is eene maatschappij van levensverzekering eene zoodanige die ten doel heeft om, tegen voldoening eener vastgestelde som in ééns, of van jaarlijksche bijdragen ten behoeve òf van den verzekerde zelven, òf van zijne erfgenamen, òf van vooraf aangewezene derde personen, het genot van eenig geldelijk voordeel te verzekeren, welk voordeel van zijnen kant of wel in eene op eens te ontvangen geldsom, of wel in eene jaarrente bestaat. De uitkeering hiervan kan plaats hebben, al naar-

mate bedongen wordt, òf na het overlijden des verzekerden persoons, òf ook wel, eerst na verloop van een zeker aantal jaren.

Hij die bij de maatschappij eenig voordeel van dezen aard bedingt, heet de verzekerde, en de maatschappij zelve, die zich hiertoe verbindt, de verzekeraar.

Er zijn twee hoofdsoorten van levensverzekering. Ten eerste alle zoodanige, waarbij de verzekeraar (stellen wij verzekeringmaatschappij), belang heeft bij het spoedig overlijden van den verzekerde; ten andere de zoodanigen, waarbij de maatschappij, juist integendeel, voordeelige rekening vindt in het lang leven van den verzekerde.

Onder de *eerste hoofdsoort* moet voornamelijk de lijfrente genoemd worden.

Iedere regelmatige uitbetaling eener bepaalde (vaste of jaarlijks opklimmende) rente, gedurende iemands leven heet lijfrente. De som die hiervoor moet worden betaald heet de prijs of de tegenwoordige waarde der lijfrente.

Deze lijfrenten worden in drieërlei soort onderscheiden:

1°. de zoodanigen waarvan het genot reeds dadelijk na het sluiten van het contract begint;

2°. die waarvan de voldoening eerst na verloop van een bepaalden tijd verzekerd wordt, en uit dien hoofde *uitgestelde* renten genaamd;

3°. die waarvan het genot slechts gedurende een bepaald aantal levensjaren verzekerd wordt, *tijdelijke* lijfrenten genaamd.

Is de lijfrentekas op dien voet ingerigt, dat het bedrag van de jaarlijksche renten, die door het afsterven van deelnemers vrijvallen, hetzij geheel of ten deele onder de nog overig blijvende gelijkelijk verdeeld worden, zoodat de langstlevende eindelijk in het bezit der gezamenlijke jaarlijksche renten moet geraken, dan heet zulk eene inrigting *tontine*, naar zekeren Italiaan met name Lorenzo Tonti, die voor het eerst ten jare 1689 zulk eene lijfrentekas in Frankrijk tot stand bragt.

Tweede hoofdsoort. Inrigtingen waarbij na het overlijden des verzekerden aan zijne erfgenamen of weduwe, hetzij eene som in eens, hetzij gedurende het leven eene jaarrente uitgekeerd wordt, zijn meer bepaaldelijk bekend onder den naam van weduwen-fondsen of beurzen of ook soms prebende-societeiten. Deze inrigtingen behooren, zooals in den aard der zake ligt, onder de zoodanige waarbij de maatschappij voordeel heeft bij het lang leven des verzekerden.

Als van zelf zal nu de vraag rijzen: kunnen er werkelijk zulke

heilzame inrigtingen tot stand gebragt worden, waarvan de duurzaamheid aan geen twijfel onderhevig zij, zoodat bij deelneming het doel dat men zich hiermede voorstelt kan worden bereikt? Gelukkig dat die vraag allezins bevestigend te beantwoorden is. Niet alleen dat zulke heilzame inrigtingen kunnen tot stand gebragt worden, maar werkelijk bestaan er, en ook hier te lande, zoodanige. Er is echter ééne hoofdvoorwaarde, die ten deze nooit uit het oog mag verloren worden, nl. dat de berekening, zoowel van hetgeen men als deelhebber te betalen heeft, als van hetgeen de maatschappij zich verbindt uit te keeren, moet steunen op eene uit naauwkeurige waarnemingen opgemaakte afsterving, terwijl tevens de belangen van den verzekerde aan de eene, en van den verzekeraar aan de andere zijde op de meest billijke wijze moeten geregeld worden. Van de voorlichting der wetenschap moet gebruik gemaakt worden. En zij gedoogt nooit, dat hare lessen straffeloos in de wind geslagen worden. Getuige o. a. het gebeurde met het fonds Rietveld— Tewinkel. Dat fonds steunde op geen wetenschappelijken grond. Een kunstmatig verkregen aanwas van deelnemers werd door de directie als een onfeilbaar kenmerk van bloeijenden toestand voorgespiegeld. Wetenschappelijke mannen toonden aan, dat niets dan bittere teleurstelling van dit fonds te wachten was. De directie hield echter driest vol, dat de waarschuwing der zich noemende wetenschap, om aan dit fonds geen deel te nemen, op denkbeeldige cijfers berustte! Zij had waarlijk met evenveel regt kunnen beweren, dat de voorspelling eener zon-eclips, die over eenige jaren moet voorvallen, op denkbeeldige cijfers berustte en roemen in het heerlijk licht der zon, omdat men het nog niet dadelijk donker zag worden. En inderdaad, de zon-eclips voor het bedoelde fonds is geene ijdele voorspelling geweest!

Het spreekt van zelf, dat bij dit alles ondersteld wordt, dat op de goede trouw van de beheerders te rekenen valt. Wij spraken zoo even van waarnemingen omtrent de afsterving van het menschelijk geslacht. Het is noodig dat wij hierbij een oogenblik blijven stilstaan.

Gelijk men dikwerf bij schijnbare onregelmatigheden of afwijkingen in den loop der natuurverschijnselen, zekere wetten en eenheid ontwaart, zoo vindt men ook in de sterften zekere regelmaat. Men heeft namelijk bevonden, dat, behalve in tijde van buitengewone sterfte, tengevolge van epidemische ziekten, oorlog en dergelijke, zoowel de sterfte als het aantal geboorten, in ieder land, jaarlijks genoegzaam in dezelfde verhouding tot de bevolking blijft. De afwijkingen althans zijn binnen zeer naauwe grenzen beperkt.

Geregelde waarnemingen nopens de sterfte is men eerst sedert de helft der 17e eeuw beginnen te doen. Vooral Halley in Engeland heeft zich hierdoor een onsterfelijken naam gemaakt. Zulke waarnemingen worden in tafelen — sterftetafelen genaamd — vervat. Struik en Kerseboom hebben die het eerst hier te lande vervaardigd en wel voor renteniers, dus alle welgestelde personen, welke men aannam het meeste kans te hebben om lang te leven. Zulke lijven noemt men daarom „uitgezochte lijven."

De raadpensionaris De Wit had zich reeds vroeger met lijfrentenberekeningen bezig gehouden, die door hem (30 Julij 1671) werden ingeleverd ter vergadering der Staten van Holland en in de resolutien van dat staatsligchaam zijn gedrukt. (*) Zeer enkele afdrukken van die berekeningen kwamen daarvan onder een afzonderlijken tabel in omloop.

Wij spraken zoo even van zekere regelmaat in de sterfte. Men vatte zulks echter niet in dien zin op, dat de sterfte der menschen overal en ten alle tijde, dezelfde verhouding volgt. Zij hangt van vele omstandigheden af, als: plaatselijke gesteldheid, voeding, levenswijze in het algemeen, zedelijkheid, matigheid, reinheid der in-

---

(*) De brief die deze berekeningen begeleidde, luidt aldus:

Edele Groot Mogende Heeren,

Nademaal het, om veele reedenen U Edele Gr. Mog. ten besten bekend, voor eene huishoudinge van soo grooten omslag als die van het gemeene Land van Holland en West-vriesland, beeter geraaden is Penningen te negotieeren op Lyfrenten, die, na den loop van de natuure, onfeilbaarlyk met ter tyd afsterven, dan op Losrenten en Interessen, die eeuwiglyk blyven loopen; En dat van de andere zyde voor particuliere huishoudingen van goede menage, die haar overschot industrieuslyk tot vermeerdering van haar Capitaal weeten te gebruiken en aan te leggen van meerder utiliteit is haare Gelden te besteeden aan Lyfrenten dan wel aan Losrenten of Interessen tegens vier ten honderd in het jaar, om dat sy daar van, selfs nu de voorsz. Lyfrenten verkogt werden tegens den Penning veertien, waarlyk nog veel meerder trekken na proportie, dan van eene Losrente tegens den penning vyf en twintig, soo als ik U Edele Groot Mog. te meermalen eerbiediglyk hebbe geaffirmeert, met verseekeringe, dat sulks by my op vaste gronden demonstrativelyk konde werden aangeweesen en dat de Leeden generalyk hare begeerte getoont hebben om van het bewys van dien in geschriften te mogen worden gedient, soo werd het selve bewys mits deese aan U Edele Groot Mog. met behoorlyk respect voorgesteld, in voege en manieren hier na volgende.

De bedoelde berekeningen werden door J. Hudde voor deugdelijk verklaard. Die verklaring is mede opgenomen in de resolutie der voormelde Staten. Jaargang 1671, bl. 418.

woners, en van den aard der beroepen of bedrijven, die zij uitoefenen. Het is toch ligtelijk te begrijpen, dat de uitoefening van het eene beroep meer schadelijk voor de gezondheid moet zijn dan een ander.

Door voorbeelden kan dit gestaafd worden. Slechts één zal, naar ik vertrouw, sprekend genoeg zijn. Uit het dezer dagen in het licht verschenen verslag der commissie, toezigt houdende op het gebruik van kinderen in fabrieken enz. in Engeland, blijkt, dat het ¾ gedeelte (zegge drie kwart) der mannen die te Sheffield tot het maken van vorken en messen gebezigd worden beneden de 40 jaren sterft, terwijl zij alle door elkander genomen beneden de 32 jaren sterven. Het fijne stof dat van het staal afspringt dringt in de longen en van daar deze verwoesting van zóóvele menschenlevens.

Van niet weinig invloed is bij dit alles ook de meerdere of mindere zorg, die de regering voor den algemeenen gezondheidstoestand heeft.

Van het meest belang is de kennis der sterfte op elken gegeven ouderdom. Veelvuldige waarnemingen op onderscheiden tijden en plaatsen in het werk gesteld, leeren dat in gewone tijden — namelijk wanneer er geene buitengewone oorzaken van sterfte aanwezig zijn — de natuur ten deze eene bewonderenswaardige orde en regelmaat volgt. Die orde is zelfs zóó dat de gemiddelde uitkomsten van een groot aantal sterfgevallen in hetzelfde land of dezelfde gemeente voorgevallen aan eene bepaalde wet schijnen gebonden te zijn, die men daarom wet van sterfelijkheid noemt. Ik acht het niet te onpas, hier in het voorbijgaan een denkbeeld te geven van hetgeen men onder gemiddelde uitkomsten verstaat:

Gesteld in eene gemeente sterft	het 1e jaar	545	zielen
	„ 2e „	605	„
	„ 3e „	655	„
	„ 4e „	595	„
Dan is de som van dit aantal overledenen gedurende 4 jaren		2400	„

En het gemiddelde over elk der 4 jaren is die som, of 2400, gedeeld door 4, dat is 600 zielen.

Er schijnen zeer enkele belangrijke zaken te zijn, die eene verandering in de sterfte te weeg brengen. Zoo zou volgens Bleekrode's Jaarboekje van Wetenschappen en Kunsten voor 1849 bl. 721 de koepokinenting een merkwaardigen invloed op de sterfte hebben uitgeoefend. Dupin moet namelijk hebben waargenomen, dat op een millioen inwoners, kinderen beneden 15 jaren in leven waren: vóór de inenting 493,721, nà de inenting 425,702; dus minder 68,019. Grijsaards boven 65 jaren: vóór de inenting 88,108, ná de inenting

103,241; dus meerder 15,133. Er bestonden dus na de inenting minder kinderen en meer grijsaards te onderhouden. Waarlijk een zonderling verschijnsel, dat wij niet zouden kunnen of durven verklaren.

Alleen de meeste naauwkeurigheid der gedane waarnemingen geeft aan de sterftetafels waarde. De registers of acten van den burgerlijken stand zijn een onfeilbaar middel tot het verzamelen van naauwkeurige waarnemingen.

Vroeger werd van de geboorten, sterfte en huwelijken alleen door kerkelijke besturen aanteekening gehouden. Bedriegen wij ons niet dan geschiedt dit heden ten dage nog zelfs in Groot-Brittanie. De bedoelde vroegere aanteekeningen werden op zeer slordige wijze gehouden. Vandaar dan ook dat men zeer omzigtig moet wezen in de vergelijking der uitkomsten van vroegere en latere waarnemingen. Men beloopt anders het gevaar tot zeer onjuiste gevolgtrekkingen te geraken (*).

Het opmaken van eene sterftetafel komt neder op het bepalen hoeveel er van een bepaald aantal tegelijk levend geborenen na verloop van ieder jaar aanwezig blijven. Voor deze bewerking zou men moeten gebruik maken van de registers van den burgerlijken stand, of van de vroegere aanteekeningen nopens de geboorte of sterfgevallen op dezelfde plaats, gedurende eene gansche eeuw voorgevallen. Doch behalve wegens het gebrekkige van vroegere aanteekeningen, zou men bij zoodanigen arbeid met andere onoverkomelijke hinderpalen te kampen hebben. Om het beoogde doel te bereiken heeft men dus naar andere hulpmiddelen moeten uitzien. Men heeft hiertoe twee handelwijzen, die wij hier echter bezwaarlijk kunnen verklaren.

In eene sterftetafel is het vooral noodig de beide geslachten wèl van elkander te onderscheiden. Waarnemingen nopens de sterfte stellen het buiten allen twijfel, dat de afsterving der beide geslachten, vooral op hoogere jaren, geenszins dezelfde wet volgt. Blijkens de in 1864 van wege het Departement van Binnenlandsche zaken uitgegeven sterftetafelen voor het koningrijk der Ne-

---

(*) Zoo maakt het b. v. een verschil in de uitkomst der sterfteberekening, of een kind dat eenige oogenblikken geleefd heeft, als *levenloos wordt aangegeven*, dan of het 1°. een geboorte en 2°. een overlijden op de registers ten gevolge heeft. Gevallen van doodgeborenen tellen in de sterfteverhouding niet mede, en dus kan een land waar naauwkeurig van *leven* en *sterven* aanteekening geschiedt, juist daardoor een schijnbaar ongunstig sterftecijfer erlangen. [Red.]

derlanden is naar de telling over 1850/59 reeds één jaar na de geboorte bij het mannelijk geslacht ruim 1/6 en bij het vrouwelijke ruim 1/8 overleden. Uit de tafels blijkt verder dat van de 100,000 geborenen van het mannelijk geslacht, reeds na verloop van 31 à 32 jaren bijna de helft is uitgestorven. Bij het vrouwelijk geslacht heeft dit eerst tusschen het 35 à 36e jaar plaats. Dit is voorzeker een belangrijk verschil ten voordeele van het vrouwelijke geslacht. Ik kan de vrouwen nog meer gerust stellen, door de verzekering te geven, dat over het algemeen bij het vrouwelijke geslacht minder sterfte dan bij het mannelijke plaats heeft.

Uit de zoo even vermelde sterfte-tafels blijkt, dat volgens dezelfde telling over 1850/59

Aanwezig waren op den ouderdom van	Op de 100,000 gelijktijdig geborenen.	
	Mannen:	Vrouwen:
60 jaren	28680	32275
70 „	16594	19738
80 „	4875	6128
90 „	268	384
95 „	9	37

Er zijn intusschen zekere jaren gedurende welke er onder de gehuwde vrouwen meerdere sterfte dan onder de gehuwde mannen plaats heeft.

De aanzienlijke sterfte van jonggeborenen, waarvan wij zoo even gewaagden, vindt meer waarschijnlijk hare oorzaak hierin, dat zij gedurende dien leeftijd veel verzorging eischen, dat deze jeugdige; teedere planten, dan veel koestering vorderen, waartoe men onder den mingegoeden stand veeltijds niet in staat is (*). Wij willen hiermede volstrekt niet te kennen geven, dat onder dien stand minder teedere kinderliefde wordt aangetroffen.

(*) Welk een invloed op de sterfte kan worden uitgeoefend door sommige doeltreffende maatregelen b. v. bij de arbeidende klasse, blijkt o.a. uit het navolgende, door een verdienstelijk schrijver over hygieine onlangs medegedeeld.

De heer Dollfus, fabriekant te Mulhausen, bekend door zijne bevordering van vrijhandels begrippen en goede instellingen voor den arbeidersstand, heeft o. a. een reglement ingevoerd, volgens hetwelk de vrouwen op zijn fabriek werkzaam, gedurende een zestal weken na hare bevalling, het volle loon blijven trekken, onder voorwaarde, dat zij hare kinderen zoo doenlijk zelf zogen, en zich geheel aan de verzorging der kinderen wijden. — Welnu, zoozeer zijn die maatregelen van invloed geweest, dat in een tijdverloop van 4 jaren, de sterfte onder het jaar van 24 pCt. der kinderen tot 11 pCt. is verminderd. [Red.]

Neen, driewerf neen! Die dit beweert heeft nooit de schamele woningen der armen bezocht; is nooit de huizen in de achterbuurten binnengetreden, waar de moeder — de natuurlijke voedster harer kinderen — dezen nooit aan vreemde borsten toevertrouwt en voor die kinderen eene liefde betoont die waarlijk koesterend is. Ja, dikwerf worden de model-moeders juist onder dien stand aangetroffen!

Zonder ons van wiskundige taal te bedienen, is het onmogelijk hier in bijzonderheden te treden omtrent de zamenstelling van sterfte tafels. Genoeg zij het te weten, en dit kan ieder zich na het voorgaande wel voorstellen, dat elke welingerigte levensverzekering-maatschappij op zoodanige sterftetafels moet gegrond zijn. Voorts is het ligtelijk te begrijpen dat zij hare werkzaamheden over een zoo groot mogelijk aantal deelnemers moet uitstrekken. Het bestaan eener levensverzekering-maatschappij, zelfs wanneer zij naar de beste sterfte-tafels ingerigt is, loopt gevaar, zoo het aantal deelnemers gering blijft. Eene concurrentie d. i. mededinging van dusdanige inrigtingen in het zelfde land, vooral wanneer de bevolking niet talrijk is, is uit dien hoofde dan ook altijd heilloos. Eene maatschappij van levensverzekering behoort in hare berekeningen nopens den prijs de bijzondere wet van sterfte voor elke klasse van menschen uit naauwkeurige waarnemingen opgemaakt, ten rigtsnoer te hebben. Wij hebben toch gezien, dat de sterfte niet alleen bij elk der beide geslachten, maar zelfs voor de onderscheiden standen of klassen van ingezetenen verschillend is.

Maar, vraagt men welligt, is het bij alle naauwkeurigheid van berekening evenwel niet mogelijk, dat onvoorziene buitengewone omstandigheden bijvoorbeeld ten gevolge van epidemische ziekten enz. de maatschappij met zoodanige lasten bezwaard worde, dat haar bestaan aan het wankelen geraakt? Voor maatschappijen van algemeene levensverzekering behoeft hiervoor minder vrees te bestaan. Eene algemeene maatschappij van levensverzekering is namelijk eene zóódanige die niet alléén weduwen-pensioenen, maar ook lijfrenten en uitgestelde rentebetalingen uitkeert.

Sterven er nu meer menschen dan gewoonlijk, dan moeten er wel ja meer weduwen-pensioenen uitgekeerd worden, maar aan den anderen kant heeft men, tengevolge van diezelfde meerdere sterfte, ook aanwinst op de lijfrenten en uitgestelde rentebetalingen. Bovendien treft de meerdere sterfte natuurlijkerwijze ook evenzeer de reeds pensioen trekkende weduwen, waardoor ook van dien kant vermindering van uitgaven ontstaat. Aan de eene zijde moet

dus meerder uitgegeven worden, maar aan den anderen kant wordt bespaard. De vereeniging alzoo in ééne en dezelfde maatschappij van in strekking geheel tegenoverstaande soorten van levensverzekering levert wederzijdsche vergoeding of stelt, om het zoo uit te drukken, evenwigt daar.

Wat wij hierboven ten aanzien van buitengewone sterfte aanmerkten, geldt ook, maar in omgekeerden zin, met opzigt tot bijzonder gunstigen gezondheidstoestand Ten gevolge van de mindere sterfte die alsdan plaats heeft, is er wel meer te voldoen wegens lijfrenten en uitgestelde rentebetalingen, maar aan den anderen kant heeft men minder aan weduwen-pensioenen te betalen, terwijl ook minder moet uitgekeerd worden aan kapitalen betaalbaar na overlijden van de deelgenooten.

Uit dien hoofde zijn dan ook maatschappijen die deze tegenovergestelde zaken in zich vereenigen het meest aan te bevelen.

Bovendien eischt de voorzigtigheid het daarstellen van een afzonderlijk *reservefonds*, dat in geval van buitengewone schade kan aangesproken worden.

Er is nog iets wat als een waarborg voor de soliditeit eener goed ingerigte levensverzekering-maatschappij strekt. Bij de berekening wordt den deelnemers namelijk de interest steeds lager in rekening gebragt, dan de maatschappij werkelijk in staat is voor hare fondsen te maken, hetzij door het beleggen in schuldbrieven van den Staat, het doen van beleeningen of andere soliede handelingen van dien aard.

Thans een woord over de berekeningen.

Ik zal mij hier slechts bepalen bij;

1° de lijfrenten, niet gedurende een bepaald aantal jaren, maar gedurende het geheele leven, daarom doorloopende lijfrenten genaamd.

2°. de weduwen-pensioenen.

De *doorloopende lijfrenten.*

Geheel onzeker is het gedurende hoeveel jaren de uitkeering zal moeten geschieden, onzeker vooral wanneer het slechts een enkele persoon betreft. Men weet toch niet hoe lang de verzekerde zal blijven leven. Daar echter de lijfrente-kassen voor een groot aantal deelnemers zijn ingerigt, zoo neemt men zijne toevlugt tot naauwkeurige sterfte-tafels, waaruit kan worden opgemaakt hoeveel er in opvolgende jaren van eene gegevene vereeniging van deelgenooten waarschijnlijk zullen overig blijven om de rente-betaling te genieten. Naarmate de vereeniging uit een grooter aantal personen zamengesteld is, zal de graad van naauwkeurigheid der berekening ook grooter zijn.

Dat bijv. gevraagd worde de waarde eener lijfrente van *f* 100 voor een man van 85 jaren te bepalen. Men heeft dus te vinden hoeveel deze persoon in eens heeft te betalen om bij zijne deelneming tot aan zijn overlijden jaarlijks *f* 100 te ontvangen.

Stel dat de vereeniging uit 118 mannen bestaat en dat uit de sterftetafels blijkt, dat er van de 118 mannen van 85 jarigen leeftijd na verloop van een jaar nog 93 zullen aanwezig zijn.

Na verloop van 2 jaren 73;

„ „ „ 3 „ 56.

Het eerste jaar heeft de maatschappij uit te betalen 93 × *f* 100.
het 2e jaar 73 × „ 100.
„ 3e „ 56 × „ 100.

Maar *f* 100, na verloop van een jaar te betalen, heeft eene tegenwoordige waarde van *f* 96. D. i. *f* 96 beloopt na een jaar interest ad 4 pCt. *f* 100. Dus 93 × *f* 100 na verloop van een jaar 93 × *f* 96. *f* 100, na verloop van 2 jaren te betalen heeft eene tegenwoordige waarde van *f* 92, dus 73 × *f* 100, na verloop van twee jaren 73 × *f* 92. *f* 100, na verloop van drie jaren heeft eene tegenwoordige waarde van *f* 89, dus 56 × *f* 100, na verloop van 3 jaren 56 × *f* 89.

Zoo gaat men voort tot bijv. op den leeftijd van 101 jaren, als wanneer er slechts 2 deelhebbers zullen leven, en de vereeniging derhalve geacht kan worden nagenoeg uitgestorven te zijn. Dit is dus 16 jaren na het begin. *f* 100 na verloop van 16 jaren te betalen, heeft eene tegenwoordige waarde van *f* 53, dus 2 × *f* 100 na verloop van 16 jaren 2 × *f* 53. De uitkomsten van de straks gemelde vermenigvuldiging, telt men bij elkander op en deelt de hierdoor te verkrijgen som door 118, zijnde het aanvankelijk aantal deelnemers, omdat ieder hunner dezelfde aanspraak op de rente heeft.

De som welke men op die wijze bekomt is de waarde der begeerde lijfrente, d. i. hetgeen men te betalen heeft om van 85 jaren af, gedurende zijn volgend leven *f* 100 's jaars te genieten. Door eenvoudige vermenigvuldiging met 2, 3 enz. vindt men wat de 85 jarige man te betalen heeft voor een lijfrente van *f* 200, *f* 300 enz. Op veel minder omslagtige wijze kon de berekening met behulp der logaritmetafel worden ingerigt.

De weduwen-pensioenen.

Voor het berekenen dezer pensioenen was het de beroemde Halley die hiertoe den weg aanwees. Hij onderstelde eene vereeniging van 1000 mannen en 1000 vrouwen, elk een bepaalden ouderdom, bijv. van 60 jaren, bereikt hebbende. De sterftetafel voor ieder geslacht

wijst onmiddellijk aan, hoe veel mannen en vrouwen er bij het einde van het 1e, 2e, 3e jaar enz. van deze vereeniging waarschijnlijk nog in leven zullen zijn.

Na verloop van 60 jaren zijn er van 10,000 levend geboren mannen nog 2051 aanwezig, die een jaar later tot op 1953 zullen verminderd zijn. Het aanvankelijk aangenomen getal (1000) zestig-jarige mannen wordt in deze verhouding na verloop van één jaar verminderd tot op 952, hetgeen men door eenvoudigen regel van drieën vindt.

Op gelijke wijze blijkt dat er bij het eind des volgenden jaars nog 904 in leven zijn. Voorts berekent men met behulp der sterftetafel voor het vrouwelijk geslacht, op overeenkomstige wijze, hoe het aangenomen getal (1000) vrouwen elk jaar vermindert.

Men vindt: na 1 jaar zijn er nog 964 in leven
„ 2 jaren „ „ „ 927 „ „
„ 3 „ „ „ „ 888 „ „ enz. enz.

In de onderstelling dat het aangenomen aantal van 1000 mannen en 1000 vrouwen 1000 gehuwde paren zijn, kan men nu vinden hoeveel dezer huwelijken bij het eind van elk jaar onverbroken zullen blijven. Men kan de berekening voortzetten tot op de geheele uitsterving van het gegeven getal huwelijksparen, onverschillig of de man en vrouw van gelijken ouderdom zijn, dan wel of zij op onderscheiden ouderdom in het huwelijk treden. Voorts kan men nu vinden het aantal weduwnaars en weduwen, bij het eind van elk jaar van het 1000tal gehuwde paren overig blijven. Met andere woorden, men kan berekenen aan hoe vele weduwen waarschijnlijk pensioen zal moeten verleend worden. Hoe veel voor de verzekering behoort voldaan te worden, wordt op bijna gelijksoortige wijze gevonden als met betrekking tot de lijfrenten, waarvan wij zoo even een voorbeeld hebben trachten te geven.

Ook in het belang van deugd en goede zeden zijn de levensverzekeringen, vooral voor de werk- en ambachtslieden — dien breeden zoom der maatschappij — zeer aan te bevelen.

Vele ondeugden toch kunnen onder die klasse worden voorkomen door hare toetreding tot levensverzekering-maatschappijen.

De vrijwillige opoffering die men zich hiervoor getroost, zal een prikkel tot meerdere werkzaamheid wezen, waardoor geen of minder verkwisting buiten 's huis zal plaats hebben. De jeneverkroeg zal er ja door lijden, maar de zedelijkheid er door winnen. Zij die aan het hoofd van fabrijken en werkplaatsen staan, zijn zelfs ook in hun eigen belang, verpligt hunne werklieden aan te sporen, zoo

mogelijk tijdig aan eene levensverzekering deel te nemen. En daar het voor lieden der bedoelde klasse dikwerf nog bezwarend is om bij eene soliede maatschappij — en wat baat toetreding tot eene niet soliede? — deel te nemen, zoo is het wenschelijk, dat eene of meer op goede grondslagen berustende maatschappijen worden opgerigt, uitsluitend voor den bedoelden stand en die o. a. ook weduwen-pensioenen verzekeren. Wij bedoelen eene maatschappij, ook voor een gedeelte door bijdragen van ware menschenvrienden in stand gehouden en ondersteund, zoodat de ambachts- of werkman voor het bedoelde einde een niet te hooge en zijne finantieele krachten te boven gaande opoffering zou hebben te doen. (*)

Eene levensverzekering-maatschappij voor den ambachtsstand alleen door menschenvrienden en niet voor een gedeelte door den ambachtsman zelven in stand gehouden, zou bij deze het gevoel van zelfstandigheid en eigenwaarde te veel dooden.

„Het groot beginsel van zich zelven te helpen, van zoo min „mogelijk, althans niet geheel op anderen te leunen, maar zelf de „handen uit te steken," — dit beginsel hetwelk in handel en nijverheid zoo algemeen gehuldigd wordt, moet zoo veel doenlijk ook ten deze niet uit het oog verloren worden. Bovendien zou door de oprigting eener levensverzekering-maatschappij *voor* maar niet of althans niet gedeeltelijk ook door den ambachtsman het middel worden ongebruikt gelaten, dat zich juist hier aanbiedt om hem tot spaarzaamheid aan te sporen. Er verrijzen dagelijks zoo vele instellingen, die de vrucht van waar humanisme zijn en „als zoo vele tempelen der nieuwere zamenleving" zijn te beschouwen. Zou ook niet eene maatschappij van levensverzekering voor den ambachtsman, zooals wij straks aangaven, kunnen worden in het leven geroepen door de vereenigde zamenwerking van den ambachtsman zelven met menschenvrienden, die in zijn lot belang stellen?

Er zijn enkele soliede verzekering-maatschappijen in ons vaderland, die ook den ambachts- en werkman in de gelegenheid stellen om door zijne deelneming daaraan de onzekere toekomst met minder ongerustheid te kunnen te gemoet gaan, maar het valt niet te ont-

(*) Wij voor ons gelooven dat dit een gevaarlijk beginsel zonde zijn. Elke levensverzekering-maatschappij of pensioenkas moet hare toekomstige uitkeeringen alleen vinden uit de contributien van hen die deelnemen; vrijwillige bijdragen behooren niet in aanmerking te komen. Men mag er, voor een lange reeks van jaren althans, niet op rekenen, en zonde het onwillekeurig gaan doen. De maatschappij van weldadigheid kan toonen, wat daarvan de gevolgen zijn. Men vergelijke ook het bekende werk van *Hubard*, over levensverzekeringen. [Red.]

kennen dat de opoffering die men zich hiervoor moet getroosten, voor lieden van dezen stand nog te groot is; en dit kan wel niet anders zoo lang niet belanghebbenden met belanglooze menschenvrienden op de wijze, gelijk ik zoo even aangaf, ten deze zamenwerken. (*)

Van de bedoelde maatschappijen kan bijzonder aanbevolen worden, het uitkeering-, pensioen-, weduwe-, spaar- en beleengenootschap *Prudentia*, gevestigd te Driebergen, goedgekeurd bij Kon. besluit van 25 November 1863, n°. 96. Zij stelt zich ten doel: 1°. het geven eener geldelijke uitkeering in eens, na het overlijden van een bepaalden persoon aan zijne erven of regtverkrijgenden, ter bestrijding van begrafenis en andere kosten;

2°. het verleenen van een jaarlijksch pensioen of inkomen aan een deelhebber, te genieten op zestigjarigen leeftijd;

3°. het verleenen van een jaarlijksch pensioen of inkomen, gedurende den weduwenstaat aan weduwen, wier echtgenooten deelhebbers waren;

4°. het in besparing nemen van gelden, welke de aandeelhebbers in dagen van voorspoed kunnen afzonderen; en

5°. het geven van geldelijke voorschotten aan de deelhebbers in dagen van ziekte of tegenspoed.

Zie hier eenige voorbeelden der inrigting van dit fonds.

Voor een uitkeering bij overlijden van *f* 50 in eens moet men wekelijks betalen:

20 jaren *f* 0.2^5, 30 jaren *f* 0.03, 40 jaren *f* 0.04, 50 jaren *f* 0.06.

Voor een pensioen op 60jarigen leeftijd van *f* 50 's jaars en eene uitkeering van *f* 25 in eens, na het overlijden van den gepensioneerde moet men wekelijks betalen:

20 jaren *f* 0.07, 30 jaren *f* 0.13, 40 jaren *f* $0\,28^5$, 50 jaren *f* 0.81.

Voor een weduwe-pensioen van *f* 50 's jaars en eene uitkeering van *f* 25 in eens, na het overlijden der trekkende weduwe:

Man en vrouw beide	20 jaren	wekelijks	*f* 0.27.
„ „ „ „	30 „	„	„ 0.29^5.
„ „ „ „	40 „	„	„ 0.32.
„ „ „ „	50 „	„	„ 0.41^5.
Man 30 jaren en vrouw	25 „	„	„ 0.31^5.
„ 40 „ „ „	35 „	„	„ 0.35^5.
„ 50 „ „ „	45 „	„	„ 0.46^5. enz.

En in diezelfde verhouding voor de veelvouden, zoodat, indien men in plaats van *f* 50, *f* 100 wil genieten, men 2 maal, *f* 150, 3 maal de gemelde wekelijksche bijdragen betaalt, enz. enz.

(*) Zie noot op de vorige bladz.

Er blijft mij nog over met een enkel woord te wijzen op de noodzakelijkheid dat de regering bij de oprigting van alle vereenigingen die zich het sluiten van contracten van levensverzekering ten doel stellen, toezigt houde. Zóódanig toezigt is in het *algemeen* belang. Het is immers voor het algemeen in geenen deele onverschillig of de met moeite bespaarde penningen met volkomen gerustheid voor het beoogde doel kunnen worden ten offer gebragt. Het *publiek* kan geenszins over de juistheid der tabellen van berekening oordeelen. Alléén zij die zich met de theorie der levens verzekeringen bezig houden, zijn hiertoe in staat, — en er zijn altijd eene menigte gelukzoekers, die op de onwetendheid der menigte, ten eigen voordeele jagt maken. Getuige het aantal insoliede levensverzekering-maatschappijen, die na het haar toevertrouwde geld verzwolgen te hebben, moesten springen. Naar den aard der zaken is de regering het best in de gelegenheid deskundigen te raadplegen, gelijk zij ook het meest in staat is grondig te doen onderzoeken of de maatschappij mede in andere opzigten waarborgen van soliditeit oplevert.

Ik kan mij hier beroepen op het gezag van iemand, aan wien men toch niet ten laste kan leggen, een tegenstander van vrijheid te zijn. Hij zegt: „Of eene levensverzekering maatschappij soliede is of niet, kan door ervaring slechts na een zeer lang tijdsverloop blijken, wanneer velen zich welligt reeds bedrogen zullen vinden. En het bepalen van de waarde eener maatschappij door een voorafgaand kritisch onderzoek der statuten en tafels vordert eene vrij diepe studie, die men niet bij al de deelnemers kan veronderstellen, of billijkerwijze kan vorderen. Om die redenen is er dus hier voldoende grond voor den Staat, om voor het belang der deelnemers te waken, hetzij door eene jaarlijksche openbaarmaking van het beheer en de uitkomsten der onderneming verpligtend te maken, hetzij door een voorafgaand onderzoek der tafels en statuten als voorwaarde der toelating te stellen, ten einde daardoor aan de ingezetenen althans een minimum van zekerheid te waarborgen." (*)

M. H. Pimentel.

(*) Mr. J. L. de Bruyn Kops, Beg. v Staathh 2e deel. 3e druk, bl. 354.

Noot der Redactie. Wij verwijzen onze lezers overigens naar een artikel over Maatschappijen van Levensverzekering en het *Naschrift der Redactie*, voorkomende in de Economist 1863, pag. 101—108.

DE DERDE INDISCHE NIJVERHEIDS-TENTOONSTELLING.

In 1829 werd de eerste, in 1853 de tweede Indische nijverheids-tentoonstelling te Batavia gehouden. Den 16 October 1865 had de plegtige opening plaats der derde „tentoonstelling van grondstoffen en nijverheids-voortbrengselen van Nederlandsch-Indië." Zij was het jaar te voren uitgeschreven door de „Ned.-Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw," die zelve aan de vorige tentoonstelling haar ontstaan en dat van haar museum te danken had, en die o. a. door hare vee-tentoonstellingen — die men hoopt tot geregelde veemarkten zullen leiden — reeds herhaalde blijken had gegeven van haar besef van het nut, om door zulke tentoonstellingen, den producent en den consument nader tot elkander te brengen.

De gouverneur-generaal gaf van zijne belangstelling in de zaak blijk, door de tentoonstelling te openen met eene rede, waarin hij, in antwoord op de toespraak van den voorzitter der tentoonstellings-commissie, op het hooge gewigt der zaak wees, ook als bewijs van de in vele opzigten aanmerkelijke ontwikkeling van den inlander in onderscheidene takken van industrie, door hem geheel uit eigen beweging beoefend.

Volgens de Indische dagbladen bevat de tentoonstelling veel merkwaardigs en is een belangrijke vooruitgang der inlandsche nijverheid in vergelijking met 1853 niet loochenbaar; vooral zouden de meubelmakerij en de bewerking van metalen groote vorderingen hebben gemaakt en zou de teelt van vele gewassen eene aanzienlijke uitbreiding hebben verkregen. Wij zullen de rapporten der juries van beoordeeling en der tentoonstellings-commissie moeten afwachten om over dat alles in bijzonderheden te kunnen oordeelen. Maar ten einde een beknopt overzigt te geven van hetgeen deze tentoonstelling te zien geeft, meenden we uit het Bataviaasch Handelsblad van den 29 October jl. de beschrijving te moeten overnemen eener wandeling door de zalen van het gebouw der

tentoonstelling. We meenen dat daaruit blijkt dat de tentoonstelling door den gouverneur-generaal teregt merkwaardig werd genoemd vooral als bewijs van de ontwikkeling der inlandsche nijverheid.

Slechts een zeer oppervlakkig beoordeelaar kan betwisten, dat deze tentoonstelling veel merkwaardigs oplevert, en ruime stof geeft tot bemoediging. Den opmerkzamen beschouwer biedt zij niet alleen een vrij volledig overzigt aan der grondstoffen en voortbrengselen van nijverheid in Ned.-Indië, maar zij bewijst hem tevens, dat ontwikkeling en vooruitgang hier geen droombeelden zijn, dat ook de inlander niet altijd aan het oude blijft hangen en dat de Indische werkman bij goede leiding met den Europeschen wedijveren kan. Indien het ons vergund is onzen lezers bij een wandeling door de zalen der tentoonstelling tot gids te zijn, zullen wij (zonder evenwel éénige aanspraak te maken op volledigheid) menige aanleiding vinden om evenzeer de vaardigheid des arbeiders te bewonderen als den rijkdom van den grond.

In de zijkamer links bij den ingang van het gebouw vindt men in de eerste plaats keurig bewerkte meubelen, waaronder uitmunten een groote kast en speeltafels, door den heer Ontrop, en een groote schrijftafel door baas Hadjie ingezonden. Waar de inlandsche meubelmakerij reeds zulke producten leveren kan, zal het weldra geheel overbodig worden meubels te doen uitkomen uit Europa. Een schitterende verzameling van goud- en zilverwerk van allerlei aard en uit verschillende streken van den Archipel afkomstig, blinkt ons verder tegen. Batavia, Samarang, Soerabija, Banjoemaas, Japara en Padang vooral hebben rijkelijk daartoe bijgedragen. Het door den heer Olieslaeger ingezonden garnituur zou in geen Parijsch magazijn misplaatst zijn. En geen Parijsche goudsmid zou het goud en zilver zoo fijn weten te bewerken als die van Padang het doet; een prachtige collectie dier kunstvoorwerpen is door den Gouverneur van Sumatra's Westkust ingezonden. De étagère-voorwerpen van schelpen, met zilver gemonteerd, uit Japara afkomstig, munten evenzeer uit door smaak en fijne bewerking. De Rembangsche wapenen en de siridoozen van Soerabaija zijn bijzonder fraai, en de heer van Arcken heeft de diamant-slijperij hier tot volmaaktheid weten te brengen. De heeren Herment en Oger stellen goud- en zilverborduursel ten toon, dat voor het Europesche niet behoeft te wijken. Uit Cheribon zijn goede zilveren lepels en vorken, uit Samarang prachtige wapenen, met goud geborduurde pantoffels en ander goud- en zilverwerk gezonden; uit Djocjocarta voortreffelijke gedamasceerde, rijk versierde wapenen; uit Soerakarta goud- en zilverpassement. Een paauwenveeren vloerkleed van Tagal trekt in dezelfde kamer de aandacht. Minder schitterend eindelijk maar niet minder kunstig dan dit alles is de proeve van zet- en drukwerk door den bekwamen directeur der Landsdrukkerij, den heer Pinéda, ingezonden en terzelfder plaatse tentoongesteld.

Deze zijkamer verlatende en onze wandeling links voortzettende, bemerken wij kleedingstukken van de heeren Herment en Oger; een verzameling laarzen en schoenen van den heer Combet, even deugdzaam en zeker niet duurder dan Europesche producten van gelijken aard. De heeren Lange & Comp. zonden een belangrijke verzameling van hier gedrukte boekwerken; de boekbinderij wordt door het werk van de heeren Abrahams en Geselschap waardig vertegenwoordigd. Het photografisch album van den heer T. Pryce is het werk van een dillettant, die menigen meester den loef afsteekt.

Een aan den zolder opgehangen paijong met gutta-percha bekleedsel uit de Padangsche bovenlanden is het *non plus ultra* van een ligt en tevens ondoordringbaar regenscherm. De modellen van een rijstpelmolen en dorschmachine, door den heer Francke tentoongesteld, zijn onzer aandacht overwaardig; en niet minder — in de nabijheid daarvan — de interessante verzameling chemicalien van den heer Maier, vervaardigd in het laboratorium alhier. De heer Göring heeft zich door zijn bereiding van minerale wateren en limonade gazeuse verdienstelijk gemaakt.

Eene eereplaats onder het merkwaardigste dezer tentoonstelling komt toe aan de modellen van telegrafen, door en onder opzigt van den heer J. Hamburg vervaardigd. Fijner en volmaakter werk zou voorzeker nergens te leveren zijn.

Krawang heeft prachtige monsters zijde ingezonden, waardoor het buiten twijfel is gesteld, dat de zijdeteelt daar met goed gevolg kan worden gedreven, al moge zij op het oogenblik nog niet winstgevend zijn. Daarnaast verdienen de voortreffelijke machinale steenen van den heer Steward de opmerkzaamheid.

Er zijn voorwerpen wier bestemming door een lang gebruik steeds nederiger wordt, doch een gamelang uit de Bagelen — waarbij vier ledige kelderflesschen een voorname rol vervullen — bewijst dat die van sommige andere zeer veredeld wordt. Een verzameling padie-monsters, van kaneel en andere producten uit hetzelfde gewest is van grooter gewigt. Daarnaast bemerkt men een schoen uit één stuk, door den vernuftigen sergeant Wiggers vervaardigd. Met belangstelling zal men een aantal modellen van landbouwwerktuigen uit Probolingo in oogenschouw nemen.

Een prachtig uitgesneden bruidsbed en andere meubelen van Japara bewijzen, dat de meubelmakerij in dit gewest voortdurend met succès beoefend wordt. Het Samarangsch lederwerk van den heer Gottschalk is voortreffelijk, beter dan het Bataviaasche en bijna even goed als het Europesche. De fijne stroohoeden van Tangerang zijn te Parijs voor niet veel lager prijzen dan echte Panama's verkocht geworden; tegen Java's gloeijende zon komen zij ons echter voor geene voldoende bedekking te zijn.

De artillerie-constructiewinkel te Meester Cornelis heeft uitmuntend bewerkte geweren en toebehooren, geheel door inlanders vervaardigd, ten

toon gesteld. Uit de Kadoe vindt men o. a. bijzonder fraai matwerk, en een groote verzameling rijst-soorten. Een stuk van den stam van een enormen koffijboom en een ontzettend groote toppi, bij het veldwerk in gebruik, trekken de aandacht.

Billiton munt uit door zijn specimens van tin- en mandwerk; Banka door prachtige geweven kleedingstukken, waaronder een ter waarde van f 300, door zijn tin en vele andere producten, en door een zeer groote verzameling houtsoorten, waaronder van uitstekende hoedanigheid.

Het model van een huis door baas Moeloed te Noordwijk verdient naauwkeurige bezigtiging.

Het Soerabaijsche snij- en lakwerk, de fraai bewerkte schelpen en buffelhoorns, en de vermaarde *kajins* van dat gewest zijn goed vertegenwoordigd. Van de petroleum in die Residentie gewonnen, zijn gezuiverde monsters aanwezig. Het model van een bok en van een weegtoestel, in den constructiewinkel te Soerabaija vervaardigd en op Onrust in gebruik, bewijst dat de zwaarste werken van dien aard in Indie even goed als in Europa uitgevoerd kunnen worden.

Japara blinkt uit door prachtig houtsnijwerk — waaronder zeer aardige speeldoozen van diverse houtsoorten vervaardigd — en door zijn katoenmonsters van uitmuntende hoedanigheid. Het model van een woning te Koedoes, ingezonden door den Regent van dat gewest, is merkwaardig; ook modellen van praauwen en allerlei soorten van touwwerk. Zeer ingenieus is het systeem van een vuurtoren, hoofdzakelijk bestaande uit een wenteltrap, van den heer C. Beth te Soerabaija Ook de suiker- en de tabak-monsters van Soerabaija, de voorwerpen van schildpad, een petroleumlamp, gemaakt door een inlander, een schaak- en dambord, het model van het staartstuk van een veld-affuit en een prachtig afgewerkte schuifpasser, klokken van de heer Baijer en een zadelbok verdienen naauwkeurige beschouwing. Van Soerabaija werd mede een uitgebreide verzameling medicijnen en chemicalien gezonden, en monsters van mooije katoen.

Van Sumatra's Oostkust vinden wij o. a. een verzameling mineralien, waaronder bijzonder rijke kopererts van Bintang, was en gutta percha, en prachtige *kajins*. — Van Bantam: monsters van 231 houtsoorten en verschillende voorwerpen van industrie; goed bewerkte cigaarkokers en matwerk van Tjiringien en de vermaarde Bantamsche hoeden. Van Batavia is, gelijk van Samarang, eene verzameling door inlanders bewerkte wagentuigen en ander lederwerk aanwezig, die echter voor de Samarangsche onderdoen in netheid van bewerking en deugdzaamheid. Van Ternate en de Lampongs zijn vooral grondstoffen gezonden, ook huisraad en kleedingstukken.

Benkoelen is in diezelfde opzigten bijzonder volledig vertegenwoordigd. Een primitief kleedingstuk, van boomschors vervaardigd, trekt de aandacht; gewigtiger zijn de monsters steenkool uit de ommelanden van Benkoelen,

wier exploitatie voor dat gewest een bron van welvaart kan worden, en zijde van uitmuntende hoedanigheid.

Van Buitenzorg zond de heer P. ten Cate twee merkwaardige verzamelingen van 99 hout- en 84 padiesoorten, en vier kleedjes te Tjampea geweven van katoen en zijde van dat land afkomstig. De Buitenzorgsche sarongs zijn fraai en sterk. De heer Weber van Tjogrek heeft zich verdienstelijk gemaakt door zijn pogingen om van het omhulsel der maïsvrucht touw, grof-linnen en grondstof voor papier te vervaardigen; het voortreffelijke papier dat te Weenen van dit omhulsel wordt verkregen, is mede op deze tentoonstelling aanwezig.

De ijverige Cochin-Chinees André Locas, die met den heer Diard op Java gekomen is en later den heer Loudon vergezeld heeft op zijn togt naar Siam, heeft de zijdeteelt met goed gevolg in het Buitenzorgsche beoefend, en een verbeterd werktuig voor het padiesnijden uitgevonden, waardoor althans 50 à 60 halmen tegelijk af te snijden zijn. Een inlander in dat gewest maakt goede photographien.

Iets verder vestigt zich de blik op een verzameling wapenen uit de Padangsche bovenlanden, even sierlijk als deugdzaam, behoorende tot het museum van het Bataviaasch Genootschap v. K. en W., en op een model van de oude stadskerk te Batavia, p. m. 30 jaar geleden afgebroken, waarmede geen der thans bestaande kerken in de verte wedijveren kan.

De heer Floquet zond van Banjermassing eene allermerkwaardigste verzameling gedroogde planten, opgezette vogels en dieren; voorts vindt men van dit gewest een aantal kleedingstukken, wapenen, modellen van praauwen, grondstoffen, gereedschappen, en zeer aardige van steenkool vervaardigde voorwerpen. De sarongs en kajings door den Sultan van Pontianak en den heer R. Wijnen gezonden, zijn kostbaar.

Onder de voortbrengselen der Preanger Regentschappen bemerken wij twaalf monsters thee van de onderneming Parakansalak, ingezonden door den heer A. W. Holle, een verzameling meerendeels zeer goede touwsoorten van inheemsche grondstoffen vervaardigd, kunstig bewerkte vloerkleedjes (alcatieven) van Soekapoera, een groote menigte andere voorwerpen van industrie, kleedingstukken, modellen van weeftoestellen enz.

De suiker van Wonopringo, door het raffinage-direct van den heer Montclar verkregen, is prachtig. Hoogst belangrijk is ook de zeep-industrie van den heer Houtman te Pekalongan; deze zeep wordt uit klapper-olie bereid en is in den handel verkrijgbaar; dezelfde inzender heeft goede inkt uit djokonoten verkregen. Onder de kajins van dit gewest zijn er mede die door kostbaarheid bijzondere aandacht verdienen. Rembang heeft paauwenveeren cigaarkokers en een dito pet ten toon gesteld van keurige bewerking; de tabak in dat gewest geteeld is door vele monsters vertegenwoordigd.

Onder de voorwerpen van Banjoemaas bemerkt men eene volledige verzameling van in die Residentie geteelde rijstsoorten, met en zonder bolster, en

vergezeld van eene beschrijving; drie monsters palmolie, vervaardigd uit de vruchten van den met goed gevolg van Guinea naar Java overgeplanten oliepalm; het model van een hangbrug over de Serajoe; proeven van kunstig inlandsch houtsnijwerk van Bandjar-Negara. Te Menado heeft de majoor van Tonsea, de heer Pelenkahu, zich bijzonder verdienstelijk gemaakt; hij heeft ook aldaar eene goede soort zijde weten te teelen, en een groote menigte voorwerpen van inlandsche nijverheid en grondstoffen ingezonden. Uit Cheribon zond de Factory der N. H. M. net bewerkte monster van 157 houtsoorten, en Mevr. Ament een belangrijke verzameling van welriekende oliën. Dit gewest is voorts door een groot aantal modellen en werktuigen vertegenwoordigd. Men weet daar van steentjes, die gevonden worden langs den oever der Tjitandooi, aardige sieraden te vervaardigen.

Vestigen wij thans een blik op de twee reusachtige verzamelingskaarten van de Residentien Bagalen en Djocjocarta, op het topografisch bureau onder de leiding van den majoor Versteeg door inlanders zamengesteld, welke kaarten aan beide zijden van den zetel van Z. E. den Gouverneur-Generaal zijn uitgerold. Volgens deskundigen is dit werk voortreffelijk.

In de nabijheid daarvan staan twee ingenieuse werktuigen, door den Temongong van Banka uitgevonden om bij den mijn-arbeid van dienst te zijn, het ééne om voor de tinsmelting twaalf blaasbalgen tegelijk in werking te brengen, het andere om aarde uit de mijn op te halen en ter zijde te werpen.

Van Djocjocarta zond de ingenieur van Dijk eene hoogst merkwaardige verzameling mineralien, en de heer H. J. Lion eene even merkwaardige verzameling indigo-monsters, welke het bewijs leveren dat de Natal- of zaad-indigo even goed als de stek-indigo op Java geteeld worden kan. Voorts vindt men hier een aantal wapenen, wandelstokken en veel andere belangrijke of curieuse voorwerpen.

Onder het tentoongestelde uit Passaroean trokken de inlandsche medicijnen en oliën, benevens mooije kapas-monsters bijzonder onze aandacht. Een zeer fraaije gamelang, waarvan het gesneden houtwerk figuren van tijgers en andere wilde dieren vertoont, verdient naauwkeurige bezigtiging; zoomede een aantal voorwerpen in dezelfde rei, ingezonden door de Maatschappij van Nijverheid en Landbouw, als groote doozen van areng- en klapperhout, touw en matwerk in de gevangenis te Singapore vervaardigd (wanneer zullen de gevangenen te Batavia tot eene zoo nuttige bezigheid worden aangespoord?), gemoetoe-bekleeding voor telegraafdraad, monsters van Ceylonsche koffij-soorten door den heer van Spall medegebragt, en modellen van werktuigen bij de koffij-cultuur op Ceylon in gebruik, proeven van uitmuntend papier te Weenen uit het omhulsel van de maisvrucht en linnen van de vezels dier vrucht gewonnen. Daarnaast ziet men een blaasbalg met een helsche machine om insecten in veldgewassen en huizen te dooden, uitgevonden door den heer Thijsmann.

Verlaten wij thans Ned. Indie voor een oogenblik, om de voortbreng-

selen van Japansche Nijverheid, ingezonden door de Factory der N. H. M., te bewonderen. De Japanners mogen barbaren zijn, maar die barbaren zijn in meer dan één opzigt onze meesters. Wij bedoelen nog minder het onnavolgbare lakwerk en porselein dan de in Japan dagelijks gebezigde gereedschappen, die in fijnheid en keurigheid van bewerking zoowel als in deugdzaamheid *alles* overtreffen wat van dien aard in Europa of Indie wordt voortgebragt. Een beschaafd inlander, gevraagd wat naar zijne meening op deze tentoonstelling den eersten prijs verdiende, kende dien aan de Japansche timmermans-werktuigen toe. En inderdaad, zij zijn volmaakt in hun soort. Ook overigens is deze verzameling merkwaardig door typen van Japansche kleederdragt, huisraad, papiermonsters, muziekinstrumenten en vele andere zaken. Het lakwerk van Palembang, aan den anderen kant dierzelfde tafel, is verdienstelijk, hoewel ver beneden het Japansche; bijzonder fraaije rottansoorten uit dat gewest zijn ten toon gesteld; kunstig gesneden ivoor; twee kolossale olifantstanden (welligt de grootste bekende exemplaren), katoen, tabak en meer produkten van goede hoedanigheid.

Suiker. *Circulaire der HH. J. en C. Rueb en Zn. te Rotterdam.* De totale invoeren van ruwe suiker in Nederland bedroegen over 1865 een hoeveelheid, begroot op 115^{4} mill. Ned. ponden, tegen 108^{1} m. en 119 m. in in jaren 1864 en 1865.

De aanvoer heeft dus dit jaar 7½ mill. kilo meer bedragen dan vorig jaar en verdeelt zich in ruim 1 mill. minder van vreemde Kolonien, en daartegen bijna 8½ mill. meer van Java.

	In dit jaar.	1864.	1863.	
Van Java werden aangev.: door de N. H. M.	270,742	269,197	266,116	Kranjangs.
„ Particulieren	238,511	198,759	213,397	„

De uitvoeren van Ruwe Suiker bedroegen:

	naar den Rhijn.	België.	Rusland.	Frankrijk.	Overige Landen.	
	12½	8⅓	1	—	5½	mill. kilo.
tegen	8½	1½	—	4¾	2⅝	„ „ in 1864.
en	12⅓	5⅓	10½	3⅓	8	„ „ „ 1863.

Door de Nederl. raffinaderijen werden gekocht: circa 90 mill. kilo tegen 88 mill. in 1864 en 85 mill. in 1863.

De uitvoer van Geraffineerde suiker heeft bedragen: 74½ mill. kilo tegen 71½ mill. in 1864 en 65⅓ in 1863.

Ruwe Suiker. Onder den indruk eener buitengewoon groote voorraad van Suiker en steeds voortdurende onzekerheid omtrent den afloop van den Amerikaanschen oorlog, waren de eerste maanden dezes jaars zeer ongunstig voor den Suikerhandel, dewijl elke kans op verbetering, ten gevolge van de hoop op vermeerderde consumtie, door steeds grooter toevoeren verduisterd werd. Eerst toen er uitzigt bestond op vrede in Amerika, en de consumtie in Europa zich te gelijk krachtiger ontwikkelde, veranderde de toestand van het artikel, en meer bepaald sedert de eerste dagen van Augustus. Van dat tijdstip dateert dan ook eene vrij geregelde langzaam voortgaande rijzing, welke met uitzondering van enkele oogenblikken van stilstand tot het einde dezes jaars aanhield.

Onnoodig zal het voor de bekenden in dien handel zijn, hierbij te herinneren welken invloed de al of niet vergrootte berigten van enorme beetwortel-uitzaaijingen, de kans op het welslagen van dien oogst, of weder het mislukken derzelve in enkele streken van Europa nu en dan uitoefenden, terwijl ten slotte de waarschijnlijke uitkomst dezer campagne in Europa naauwelijks 10 pCt. meer dan de voorgaande zal bedragen. De invloed van die cultuur, die thans ruim 1/3 van het handels suikerverbruik vervult, is dan ook zoo belangrijk geworden en verder jaarlijks te verwachten, dat, zonder inachtneming van derzelver gevolgen, in verband met de oogsten van Koloniaal Suiker, vele berekeningen zouden kunnen falen.

Reeds in de maand Januarij vond een teruggang plaats van f 2 op de prijzen van December; de Engelsche markt, overstelpt door voorraad en aanvoeren, liep belangrijk terug en de ongunstige indruk daarvan liet zich voor Nederland in een zeer gebrekkig debiet van Geraffineerd Suiker in de Middellandsche Zee gevoelen. In Februarij toonde zich tijdelijk een iets betere toon op de noordelijke markten, doch Frankrijk volgde niet, doordien de consumtie aldaar belangrijk scheen te lijden. In Maart bleef de markt gedurende de eerste helft dier maand flaauw gesoutineerd tot aan den afloop der veiling van de N. H. M. In die veiling vond eene onverwachte daling van f 3 à f 3½ voor bruine en blonde soorten plaats, terwijl witte Suiker f 4 moest toegeven om koopers te vinden, in de vooruitzigten van het te ratificeeren internationale tractaat op de Suiker-

wetgeving. De daling sedert de laatste N. H. M. veiling November des vorigen jaars bedroeg dus f 7 voor bruine en blonde en f 8 voor witte Suiker, en niettegenstaande buitenlandsche inkoopen de markt steunden, verbeterde de markt zich niet, en moesten, zoowel in Nederland als in Engeland, de eigenaars besluiten hunne ladingen op te slaan.

De maand April ging zonder groote verandering voorbij, doch gunstiger Amerikaansche berigten gaven algemeen aan de markt een vaster aanzien, waardoor begin Mei zelfs eene verbetering van f 1½ à f 2 plaats vond.

De aanneming van het internationaal tractaat veroorzaakte eene kleine reactie, en werkte andermaal ongunstig op witte Suiker in de N. H. M. veiling, niettegenstaande men de verzekering verkreeg dat de invoer der nieuwe verordeningen in Nederland niet vóór 1 Augustus zoude plaats vinden. De vraag voor uitvoer gaf echter een groote steun, doch slechts korte dagen na de Mei-veiling begonnen de berigten van de gunstige vooruitzigten van de te veld staande Beetworteloogsten zich te doen gelden, en niettegenstaande de Engelsche markt zich in Junij vrij wel soutineerde en zich daar zelfs reeds speculatie vertoonde op de berigten van vrede in Amerika, liep de Nederlandsche markt f 2 à f 2½ en dus tot Maartprijzen terug, bij een overgrooten voorraad van Java Suiker, die alleen bij particulieren tusschen 70 à 80,000 Kranjangs varieërde.

Eerst van af half Junij was er iets meer vastheid te bespeuren, en herstelde de markt zich langzaam tot f 1 à f ½ onder Mei. In die evenredigheid liep dan ook de veiling in Julij af. Engeland toonde echter langzamerhand steeds meer en meer eene vaste houding en eene rijzing van 2 shillings aldaar was daarvan het gevolg.

Sedert begin Augustus verbeterde zich de geheele toestand. De zekerheid dat Amerika ten gevolge van den vrede weder als belangrijke Suikerverbruiker zoude optreden en de ongunstiger berigten van den Beetworteloogst, die in enkele landen van Europa veel geleden scheen te hebben van te groote hitte, vernieuwden het vertrouwen; en hoewel die telkens afwisselende gunstiger of ongunstiger vooruitzigten nog menigen kooper terughielden, trok toch het afnemen der voorraden van Koloniaal Suiker veler aandacht en klom de markt in September f 1½ à f 2, nog bevorderd doordien de meeste eigenaars, naarmate de markt in October vooruitging, hunne partijen terugtrokken. De prijzen klommen door een en andere oorzaken in October wederom f 2, en bereikte de Nederlandsche markt langzaam de pariteit der Engelsche, toen de verhoogingen van Disconto's aan verdere beterschap weder bezwaren in den weg legden. De Engelsche markt ondervond dien indruk het meeste, terwijl de Nederlandsche markt zich blijkens den afloop der November-veiling vrij vast soutineerde.

Na deze vele wisselingen in de waarde toonde die laatste veiling, niettegenstaande dezelve voor bruin en blond f 4½ à f 5 en voor wit f 3½ à f 4 boven Maart was, toch nog eene verlaging van f 1 voor bruin en blond en grijs, f 1½ à f 2 voor half wit en f 2½ à f 3 voor wit, tegen de November veiling van 1864.

In de maand December scheen het vertrouwen op de toekomst meer veld te winnen, en toonde de Nederlandsche markt, als bij uitzondering, veel kooplust en ondernemingsgeest, in de verwachting van kleinere koloniale oogsten en minder gunstige eindresultaten der beetworteloogst, thans voor een goed deel verwerkt, doch waaromtrent de latere berigten van vele zijden ongustig luiden. De verkoopen in eerste hand alhier en te Amsterdam in deze maand bedroegen tot heden, zoo van zeilende als opgeslagen partijen, 22,681 Kranjangs, waarbij nog te voegen zijn circa 5000 Kran-

jangs uit de tweede hand. Voor de meeste opgeslagen partijen werd November-waarde besteed. Zeilende partijen bedongen f ¼ en zeer enkelen f ½ boven November-waarde.

De *algemeene aanvoeren* van koloniale suiker in Europa waren in de 11 eerste maanden 897 millioen kilo tegen 882 mill. kilo in 1864 en 936 mill. kilo in 1863.

De *algemeene afleveringen* waren 882 mill. kilo, tegen 803 mill. kilo in 1864 en 884 mill. kilo in 1863.

De *algemeene voorraad* 1 Dec. was 283 mill. kilo tegen 291 mill. kilo in 1864 en 267 mill. kilo in 1863.

De *aanvoeren in Amerika* waren:

	mill. kilo.		mill. kilo.				mill. kilo.	
In de 11 maanden	347	tegen	224	in	1864	en	267	in 1863.
De Afleveringen.	336	„	191	„	1864	„	268	„ 1863.
De voorraad op 1 Dec. bleef	41	„	43	„	1864	„	29	„ 1863.

Gezamenlijk waren dus in Europa en Amerika:

De aanv. in 11 maanden	1244	tegen	1106	in	1864	en	1203	in 1863.
De aflev. in 11 maanden	1218	„	994	„	1864	„	1152	„ 1863.
De voorraad op 1 December	324	„	334	„	1864	„	296	„ 1863.

De voorafgaande statistiek bewijst, dat het verbruik van suiker gedurende dit jaar belangrijk is toegenomen en de algemeene voorraad eerder kleiner is dan vorig jaar.

Volgens de meeste waarschijnlijkheid zal Amerika, in het hersteld genot van vrede, spoedig in de algemeene consumtie van koloniale suiker, hare gewone kwantiteit (zijnde c^a^. ⅓ van de in den handel komende hoeveelheid) benoodigd hebben, en moet men verwachten dat de reeds groote Engelsche consumtie te gelijk nog toenemen zal. Intusschen zijn de berigten van vele koloniale oogsten niet gunstig, en is eene voortgaande verbetering van prijzen dus onder die omstandigheden waarschijnlijk; alhoewel *nog* onderworpen aan de einduitkomst van den beetworteloogst, die voor Frankrijk en Belgie gunstig, voor Duitschland beneden de verwachting, en in Rusland als gedeeltelijk mislukt beschouwd wordt, en 50 millioen kilo meer of minder kunnen eene groote wending geven. Immers niettegenstaande zoo in ruwe als geraffineerde suiker, inkoopen met uitzigt van Russische voorjaarsbehoefte gedaan zijn, schijnt zelfs dáár te lande nog geene bepaalde zekerheid omtrent den beetworteloogst verkregen te kunnen worden.

Zonder derhalve aan enkele omstandigheden, hetzij van kleinere koloniale aanvoeren, of meerdere, dan wel mindere behoefte voor deze of gene wereldstreek te veel gewigt te hechten, verdient de algemeene toestand van het artikel thans alle vertrouwen, in welke stemming vele houders van zeilende ladingen nog ongezind zijn tot realisatie, niettegenstaande de winsten vrij aanlokkend zijn.

Geraffineerd. De handel in dit artikel was blijkens het bereikte eindcijfer der uitvoeren eerder nog belangrijker dan vorig jaar, niettegenstaande de evenredigheid tusschen ruw en geraffineerd suiker veeltijds voor de fabriekanten veel te wenschen overliet, en waaraan alleen te gemoet gekomen konde worden door inkoopen van ruwe suiker op zoodanige gunstige oogenblikken, als bij de groote variatien in het artikel menigvuldig voorkwamen en die men zich ten nutte moest maken. De uitvoeren naar de Hanzesteden, Zwitserland, Zweden en Zuid-Amerika namen c^a^. 4 millioen kilo toe, terwijl de Middellandsche zeehandel door het ophouden van eene der grootste Marseilliaansche fabrieken tijdelijk iets toenam, zonder dat daaruit echter eenig bewijs te vinden is, dat onze suikerhandel der-

waarts vooral in evenredigheid van de aldaar toenemende consumtie niet jaar op jaar afneemt. De transito verschepingen naar Zuid-Amerika via Belgie verminderden, terwijl het debiet (voornamelijk van gepapierde Melissen) naar Engeland ruim 4½ millioen kilo minder was dan vorig jaar. De verlagingen en verhoogingen der prijzen volgden derhalve niet altijd gelijktijdig dezelfde wisselingen der ruwe markt.

Van af Januarij tot begin April liep de markt f 4 terug, toen eene trapsgewijze verhooging van ca. f 2 tot half Mei stand hield; van toen af tot einde Augustus daalden de prijzen wederom f 1½, en veel later dan voor ruwe suiker, vertoonde zich eerst begin September eene beterschap, die van toen af echter met minder snellen voortgang dan voor ruw aanhield tot ultimo October, waardoor de meeste fabrieken zich konden ontdoen van hunne winterleveringen en daardoor in November de invloed van de hoogere rente-standaard alleen voor de koopers eene kleine nadeelige uitwerking had, waardoor de prijzen in die maand eenigzins gedrukt werden voor dadelijke levering. Op het einde derzelve vertoonde zich echter eenige speculatie voor leverings-contracten op Jan., Febr. en Maart met uitzigt voor Russische behoefte, waardoor de prijzen zich andermaal verhieven, en de markt van geraffineerd thans f 1½ à f 2 hooger sluit dan einde 1864. Voor verdere bijzonderheden verwijzen wij naar onze overige opgaven.

Wij laten hieronder volgen den uitvoer van Geraffineerde Suiker over de 10 eerste maanden uit Frankrijk, België en Nederland gedurende de jaren:

	1863.			1864.			1865.		
	Frankrijk.	Belgie.	Nederland	Frankrijk.	Belgie.	Nederland	Frankrijk.	Belgie.	Nederland
Noord-Rusland	—	613,850	12,969,773	—	212	207,409	—	—	630,052
Zuid-Rusland	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hanze Steden	—	802,679	2,008,832	—	562,249	1,069,669	—	338,196	1,001,328
Mecklenburg-Schwerin	—	507 788	—	—	440,882	—	—	528,341	37,749
Tolverbond	674,511	171,584	2,107,283	433,502	5,890	1,259,293	228,795	13,423	2,400,050
Zwitserland	7,738,562	492,438	—	7,080,954	389,507	—	9,054,897	492,162	—
Zweden en Noorwegen	—	415,108	720 842	—	477,961	652,055	—	532,379	947,698
Denemarken	—	15,829	60,760	—	296,468	184,736	—	466,842	236,160
Belgie	126,190	—	297,401	32,808	—	828,521	601,144	—	174,804
Groot-Brittanie	8,390,738	2,989,790	11,128,242	12 787,648	1,798,356	33,982,414	9,582,946	1,779,113	29,990,626
Frankrijk	—	424,286	1,227	—	1,019,295	43,880	—	1,328,678	1,161
Spanje en Gibraltar	1,042,757	—	550,852	294,967	—	600,472	329 884	72 938	758 844
Koningrijk Italie	23,233,213	5,731,659	11,969,240	18,972,930	1,222,598	12,762,340	3 ,485,523	905,812	12,485,420
Kerkelijke Staat	3,834,239	225,134	386,497	2,415,862	—	873,203	3,308 839	—	1,832,788
Oostenrijk	4,939,723	960 246	8,839,845	1,745,842	138,844	3,748,643	1,980,060	142,497	3,085,467
Turkye	14,630,524	1,139,347	171,348	10,748,180	69,021	873,761	15,014,621	5,774	1,347,456
Griekenl. en Jon. Eiland.	2,456,603	—	217,618	2,348,787	—	55,228	3.690,123	—	—
Egypte	1,264,374	—	—	3,336,758	—	—	3,457,850	—	—
Chili	3,543,698	70,151	1,592,509	841,475	217,410	943,981	1,855,176	250	1,801,067
Rio de la Plata	—	430,009	1,273,658	—	126,045	1,448,940	—	127,816	2,002,940
Australie	—	—	60,452	—	—	—	—	—	—
Japan	—	—	47,485	—	—	34,690	—	—	75,857
Algerie	4,104,034	—	—	4,559,798	—	—	5,021,674	—	—
Verschillende Landen	17,281,069	198,230	142,455	7,404,655	103,858	224,227	10,645,334	123,306	387 515
Totaal	93,350,534	13,208,328	55,496,348	73,004,116	6,878,691	59,298,634	96,851,776	6,857,527	59,797,492

Handels-circulaire van de HH. Bloemen & Gebhard, Amsterdam, 27 December 1865.

Ons jaarlijksch overzigt van den suikerhandel omvat ditmaal een tijdperk dat in belangrijkheid meest alle vroegere overtreft, alzoo daarin eene verbindtenis gesloten is, die beschouwd kan worden als de beslissing te zijn

geweest over de toekomst van den suikerhandel en van de suikerraffinering hier te lande. De voorloopige overeenkomst, die in November van het vorige jaar door onze Regeering met de Engelsche, Fransche en Belgische Gouvernementen getroffen was, en die tevens eene geheele hervorming van onze accijnswet op de suiker bedoelde, werd in dien zin en met terzijdestelling van alle daartegen ingebragte bedenkingen, op den eersten Junij van dit jaar door de wetgevende magt goedgekeurd, en tot wet verheven, op den eersten Augustus daaraanvolgende in werking gebragt.

Dat deze conventie en niet minder het daaruit voortgevloeide wetsontwerp tot regeling dier hervorming, als eene levenskwestie voor onzen suikerhandel beschouwd, tot eene veelzijdige bestrijding aanleiding gaf, lag wel ten deele in de vernietiging van hetgeen nog als bescherming voor onze suikerindustrie in de vroegere wetgeving bestond en waaraan zij hare ontwikkeling en groote uitbreiding te danken heeft gehad; maar ook en vooral daarin, dat deze zoogenaamde internationale suikerregeling, volstrekt niet als eene regeling ten gunste van onze koloniale en handelsbelangen, maar veeleer ten bate van de andere daarbij betrokken landen beschouwd werd (*), wier ligging en grootere bevolkingen reeds op zich zelf zooveel meer voordeel en handelskracht aanbieden, dan wij in onzen aan zooveel mededinging onderworpen uitvoerhandel bezitten. Bovendien werd in het hoofdbeginsel dier overeenkomst — de invoering van het typenstelsel — veel bezwaar en zeer weinig waarborg gevonden, dat daarvan overal eene gelijke toepassing kon en zou plaats hebben, hetgeen niet alleen alle waarde aan dezen schijnbaar eenstemmigen grondslag der conventie ontnam, maar ook de meening versterkte dat juist daarin het grootste gevaar voor onzen suikerhandel verborgen lag.

Wat nu ook de toekomst dienaangaande moge uitwijzen, die ongunstige verwachtingen hebben toch reeds een schadelijken invloed uitgeoefend op den gang der zaken, en evenzeer bijgedragen tot eene angstvallige beperking van vele ondernemingen, als tot vermeerdering der nadeelige uitkomsten, die vooral in de acht eerste maanden des jaars in den suikerhandel geleden zijn.

Doch ook in andere opzigten heeft het afgeloopen jaar zeer veel teleurstelling opgeleverd en was, met uitzondering der vier laatste maanden, de handelsbeweging traag en onregelmatig; grootendeels uit oorzaken wier invloed niet alleen den suikerhandel hier, maar overal en aanhoudend beheerschten en waardoor de prijswaarde, tegenover die van het vorige jaar, zoo aanzienlijk verlaagd is geworden. Tot die oorzaken moet vooral gerekend worden de buitengewoon groote voorraad, die op alle hoofdmarkten van Europa bij den aanvang des jaars aanwezig was en die gestadig door ruime en buiten verwachting vroege toevoeren uit de Kolonien aangevuld, de afleveringen tot verbruik ver bleef overtreffen; daarnevens de gunstige uitkomsten, die de vorige beetworteloogst bijna overal had opgeleverd,

(*) Wij kunnen deze ongunstige beschouwingen aangaande het beginsel van het tractaat niet deelen. *Vooreerst* „vernietiging" van protectie is er nog niet, doch slechts voortgang op *den weg van vermindering*, waarbij juist de Nederlandsche suikerindustrie zoo krachtig is vooruit gegaan, getuigen de aanhoudend toenemende uitvoercijfers, van 1852 af; — ten andere waren de concurrerende industrien nog meer bevoordeeld dan de nederlandsche; het kan dus geenszins als eene benadeeling worden aangemerkt, indien Frankrijk en Belgie zich thans verbonden hebben hunne teruggaven bij uitvoer in dezelfde billijker verhouding te zullen behouden, als wij, en om tevens de beetwortelsuiker naar diezelfde mate te zullen belasten. Van benadeeling der Nederl. industrie tegenover die der medecontracterende staten kan dus, naar wij meenen, niet wel sprake zijn. RED.

zoodat deze langen tijd gestrekt heeft om in de landen dier productie, zonder gebruikmaking van koloniaal suiker, in eigen behoefte te voorzien. Niet alleen heeft dit een groot gemis van debouché veroorzaakt, maar is daaruit ook gevolgd, dat door eene successive prijsverlaging van 15 à 20 pCt., de zoo belangrijke invoeren van ruwe suiker even ontmoedigende resultaten hebben opgeleverd, als aan de uitvoeren van geraffineerde suiker veelal verbonden zijn geweest.

Dat een en ander bij den storenden invloed van een zeer langdurigen winter, de handelslust aanhoudend ontstemd en de duurzaamheid der tijdelijke verbeteringen, die de prijzen nu en dan verkregen, aanmerkelijk verkort heeft, is zoowel gebleken in Februarij als in April, toen geheel onverwachts eenige herleving van vraag voor Crushed en ook voor Melis in papier voor Engeland ontstond, en dit in verband met geruchten omtrent eene nabijzijnde vereffening der Amerikaansche verwikkelingen, tot buitengewoon groote omzettingen aanleiding gaf. Telkens werd dat opgewekte vertrouwen in eene betere toekomst teleurgesteld en bragten de daaruit gevolgde prijsverhoogingen van *f* 1½ à 2 weinig voordeel aan, alzoo die verbeteringen zich te spoedig in een langduriger stilstand van zaken en in een teruggang der prijzen oplosten, van meer belang dan de verhooging die de tijdelijke kooplust had aangebragt.

Het meeste heeft zich dit geopenbaard in en na de drie eerste Veilingen der Ned. Hand. Maatschappij, waarvan de afloop, vooral der Maart-veiling, niet alleen ver beneden de verwachting bleef, maar in deze en in de Julijveiling eene algemeene verlaging der waarde werd aangewezen van f 5½ à f 6½ voor de bruine en blonde en f 7 à 8 voor de witte soorten, sedert de laatstgehoudene veiling in 1864. Hoe aanzienlijk deze prijsverlaging ook was, toch scheen zij nog onvoldoende, om aan de markt een vast standpunt te verzekeren, want na elke veiling, moesten de daaropvolgende verkoopen tot telkens lagere prijzen, meestal f 1 à 1½ daaronder, geschieden en niet zelden moesten nog vele van de toen zoo aanzienlijke arrivementen, vooral van de witte soorten, uit volslagen gebrek aan kooplust en onder den ongunstigen indruk der bovengemelde wetsvoordragt, onverkocht blijven.

Deze toestand duurde tot in September, toen de afneming der aanvoeren en de aanzienlijke vermindering der voorraden, weder eenigen steun gaf aan den stand der markt en de opinie versterkten dat daardoor en vooral door de herstelling van den vrede in Amerika, de handelslust zou herleven en de daaruit te verwachten mededinging veel zou bijdragen, om in de toekomst aan de Europesche markten een groot deel der gewone toevoeren te onthouden. Naarmate deze meening in werkelijkheid overging en de berigten uit de verschillende koloniën, maar vooral van Havana, de enorme voor Noord-Amerika gedane inkoopen mededeelden, verving toenemende kooplust de vroegere lusteloosheid en herstelde zich in de vier laatste maanden het geschokte vertrouwen zoodanig, dat daardoor eene successive verbetering der prijzen van f 3 à 4 is verkregen; hetgeen, in verband met de uitzigten op eene herstelling van debouché naar Rusland, bij de vrees die in den laatsten tijd aldaar en ook in Duitschland ontstaan is wegens onvoldoende uitkomsten van den tegenwoordigen beetworteloogst, den handel nu in een merkelijk beteren toestand doet verkeeren, dan bij den aanvang van dit jaar het geval was.

Omtrent den algemeenen invoer, uitvoer en voorraad verwijzen wij naar de onderstaande daartoe betrekkelijke opgaven, waarvan de cijfers als handelsomvang beschouwd, zeer bevredigend zijn; vooral is de uitvoer van geraffineerde suiker boven verwachting groot te noemen, daar toch op bijna

alle markten, waarheen zich onze uitvoer rigtte, het fransche fabrikaat bij de altijd lagere aanbiedingen daarvan, ons debouché aanhoudend benadeeld en dikwerf opofferingen veroorzaakt heeft, die overwegend hebben bijgedragen tot de reeds vermelde ongunstige uitkomsten.

Ten slotte voegen wij aan een vergelijkend overzigt van den omvang des handels over de 10 laatste jaren, ook de opgaaf van het aandeel dat de particuliere handel aan de invoeren van Java gehad heeft.

	1865	1864	1863	1862	1861	1860	1859	1858	1857	1856
Invoer van Ruwe Suiker . .	115¾	108	119¼	108¼	117	101	97¼	107¼	91	114
Uitvoer „ „ »	25¼	18½	33	44¾	20½	31¼	26¼	24¾	39	35
„ „ Geraffineerde Suiker	74½	69	64½	63	63¾	58¼	56¼	52½	42¼	46¼
Voorraad (1e hand) van Ruwe Suiker op 24 December . .	12¾	10	5½	7½	15	7½	7	10¾	10¾	15
Algemeene Voorraad van Ruwe Suiker, volg. Rijksopgaven in de Entrepots op 15 December. .	27¼	25½	23¼	21¾	34½	16¼	24¾	18¼	12½	16¼

	werden ingev. van Java.	waarvan aan de N. H. M.	aan particulieren.
In 1865	509,581 Kranj.	278,291 Kranj.	231,290 Kranj.
» 1864	467,824 „	269,152 „	198,672 „
„ 1863	478,290 »	265,116 »	212,574 „
„ 1862	449,492 „	226,712 „	222,780 »
» 1861	473,090 „	223,511 »	249,579 „

De uitvoer van geraffineerde suiker verdeelde zich aldus:

	1862.	1863.	1864.	1865.	
Amsterdam	circa 56	58¼	57	59¾	mill. ned. pd.
Rotterdam	7	6¼	12	14¾	»
	63	64½	69	74½	»

Koffij. Aan den Jaarstaat der HH. Leonard Jacobson & Zonen, te Rotterdam, 31 December 1865, onleenen wij de navolgende opgaven.

Jaren.	Invoeren in Nederland. KOFFIJ. O. I. Balen.	Invoeren in Nederland. KOFFIJ. W. I. Balen.	VEILINGEN van goed ord. JAVA KOFFIJ. Balen.	PRIJZEN van goed ord. JAVA KOFFIJ.	PRIJZEN van goed ord. BRAZIEL KOFFIJ.
				Cents.	Cents.
1837	657,600	60,700	660,500	31 à 24 à 29½	28 à 22 à 25
1838	702,300	72,250	698,700	31½ „ 26½ » 31	26 „ 23 „ 26½
1839	778,600	48,350	707,800	30½ „ 34 » 32	27 » 28½ „ 29½
1840	887,600	53,400	905,800	32 „ 25½ „ 29½	28½ » 25½ » 27½
1841	978,100	44,000	998,300	28 » 27 „ 25½	27½ » 23½ » 24½
1842	960,200	85,000	922,900	25½ „ 23 » 23½	24 „ 21 „ 19
1843	1,098,800	50,100	1,019,400	23 „ 21½ „ 20	18½ » 17 » 16
1844	1,104,600	85,200	1,017,800	20 » 22½ „ 21½	16 „ 19½ » 17
1845	1,005,700	121,700	772,000	21½ „ 27½ » 21½	16½ » 21½ „ 17
1846	780,500	39,400	895,400	22 „ 19½ „ 20	19 » 17½ » 18½
1847	958,400	54,600	1,001,100	20 » 21½ „ 20	19 » 20 „ 18
1848	776,800	66,900	997,500	20 „ 17 » 18	18 » 16½ „ 15
1849	872,600	154,300	903,000	18 „ 25 » 34	15 » 23 „ 30
1850	642,200	67,500	811,000	34 37½ 24½ 30½	30 35 23 29
1851	851,000	69,100	793,800	30½ 23½ 27 26	28½ 21 23 21½
1852	1,027,200	44,200	1,023,700	25½ 24 27½ 26½	21 23 24 23½
1853	913,700	59,300	941,100	26½ 31 29 33	23½ 26½ 24½ 30
1854	966,100	43,000	815,400	33½ 28½ 29	30½ 25 26½
1855	1,148,400	121,300	968,800	29 32½ 32 34	26 24 29½ 28
1856	1,222,700	56,200	1,050,300	33½ 31½ 33	28 25 28
1857	921,300	182,700	1,018,500	33 43½ 33	28 33 24
1858	1,145,600	17,600	1,198,900	33 27½ 32 30 34	24 19 28
1859	995,400	31,300	998,800	34 38 34 39½ 36 38½	28 25 33 28 35
1860	973,100	4,800	888,200	38½ 40 39	35 36½ 35½
1861	1,04 ,600	56,600	852,100	39 39½ 37½ 45 44	35½ 36 33 35
1862	1,140,900	69,600	920,200	44 46 45½	35 40
1863	1,041,200	36,900	826,000	45½ 46½ 44 45½	40 41 40
1864	1,184,000	26,100	834,100	45½ 46½ 40½ 46 45½	40 38 36
1865	1,035,300	72,700	851,900	45½ 48½ 46 44½ 45¾ 45	36 35

De Katoenmarkt in 1865. Het *kutoenbe igt* van de Heeren Gildemeester en Boissevain te Amsterdam dd. 23 December behelst vooreerst een uitvoerige statistiek der Liverpool-markt, voor elk der weken van het jaar 1865. Daaruit blijkt dat de prijs van *middling N-Orleans*, die in Januarij op 27 *pence* opende, allengs onder den invloed van vredelievende berigten dalende werd, totdat hij op de tijding van den val van Richmond, in 't begin van April, het laagste jaar-standpunt, nl. 13¼ bereikte, (tegen 10 *fair Doll.* en 5½ *Scinde*). Op dit standpunt begint bij de meerdere aankoopen der spinnerijen eene rijzing, die spoedig, einde Junij, de 20 pence overtreft, om zelfs na eenige dobberingen reeds half Oct. weer 24¾ te bereiken.

Bij het einde des jaars waren de prijzen echter weer gedaald tot: N.-Orl. 21 p., fair Doll. 17¾, f. Scinde 13¼ in afwachting van groote toevoer volgens de berigten van Amerika.

Een *grafisch overzigt* van de jaren 1806—1865 toont verder „dat de prijzen van midd Amerik. van 1826 tot 1861, alzoo in 35 jaren, gefluctueerd hebben tusschen 4½ en 12 d. Slechts eenmaal, in 1848, daalde deze soort tot beneden 5 d.

Van 1838 tot 1860 zijn de uiterste grenzen 5 en 10 d. (met genoemde uitzondering.) In 1862 steeg die soort van 12 tot 30 d. Van 12 Aug. 1864 tot 21 April 1865 had er eene daling plaats van 31¾ d. tot op 13¼ d. alzoo van 18½ d. in ruim 8 maanden tijds.

De vraag, die wij niet beantwoorden zullen is: wanneer zullen deze lijnen weder het karakter van 1826 à 1860 aannemen? Doch wel spreken wij de vrees uit, dat die tijd nog verre is."

Eindelijk ontleenen wij nog aan het berigt de navolgende opgave aangaande de ho veelheden door de N. H. M. geveild en verkocht, en de daarbij betaalde prijzen.

JAREN.	N.-Orleans & Texas.	Mobile.	Georgia.	Suratte.	Tinnevelly.	Ned. Oost-Indische	Japan en China.	Amerikaansch.	O.-Indisch enz.	TOTAAL.
	Balen.	Balen.	Balen.	Balen.	Balen.	Balen.	Balen	Balen.	Balen.	Balen.
1854	4662	—	1302	—	150	—	—	5964	150	6114
1855	3782	—	2371	—	500	—	—	6153	500	6653
1856	7178	954	7429	—	1000	—	—	15561	1000	16561
1857	11203	—	7681	4554	850	—	—	18884	5404	24288
1858	4909	1358	8965	11208	1417	—	—	15232	12650	27552
1859	10190	1802	8842	7583	—	4	—	20834	7587	28421
1860	6999	1451	89 2	2544	—	—	—	17352	2544	19896
1861	5733	1490	7876	9374	3000	78	—	15099	12452	27551
1862	—	—	—	4192	—	—	—	—	4192	4192
1863	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1864	—	—	—	—	2390	463	87	—	2853	2853
1865	—	—	—	4086	3074	753	2505	—	10418	10418
Byeen	54656	7055	53366	43536	12381	1298	2592	115079	59750	174799

Prijzen betaald in de Veilingen, door de N. H. M. in 1865 gehouden.

DATUM.	Fair Dhollera.	Fair Broach	Good Middl. Comptah.	Fair Tinnevelly.	Good fair Japan.	Fair N. O. Ind.
30 Mei.	—	—	43¾ à 44	50 à 50½	54½ à 54½	32½ à 36½
11 Aug.	—	—	59¼ - 60¾	66½ - 67¼	68½ - 69½	40 - 45½
26 Oct.	100 à 103	103 à 107½	91 - 91½	101 - 103	102 - 104	76½ - 80½
8 Dec.	94 - 95½	(BS)	—	91 - 93	100½ - 102½	—

De Koffijmarkt. Over het algemeen is het resultaat van dit jaar gunstig te noemen. Het nieuwe veilingssysteem, in 1864 in werking gebragt, heeft in 1865 bewezen in het belang van het gouvernement te zijn, terwijl het ook in het voordeel van de handelaren was, ofschoon voor hen eene nog vrijere wijze van verkoopen, bij voorbeeld elke week of van elke lading, nog wel zoo verkieslijk zou zijn.

Invoeren, afleveringen en voorraad van Koffij in tons op 1 December:

	Invoer in de eerste 11 *Maand.*			*Afl. in de eerste* 11 *Maand.*		
	1865.	1864.	1863.	1865.	1864.	1863.
Holland . . .	55935	68038	60438	66897	66532	61812
Londen . . .	44101	36988	37459	42878	37451	35821
Havre . . .	31233	20592	26139	28619	23451	24767
Antwerpen . .	94771	11688	13227	17851	13869	14155
Hamburg . .	48550	30750	40400	43550	33750	40150
Totaal . .	199299	168066	177663	199795	175053	176705

	Voorraad 1 *Januarij.*			*Voorraad* 1 *December.*		
	1865.	1864.	1863.	1865.	1864.	1863.
Holland . . .	28218	25002	23832	17256	26508	22458
Londen . . .	10440	11215	8410	11666	10762	10048
Havre . . .	5822	9586	7337	8436	6727	8709
Antwerpen . .	1270	3586	2742	2896	1069	1814
Hamburg . .	5000	5750	5750	10000	2750	6000
Totaal . .	50750	54803	48071	50254	47816	49029

Bovenstaande cijfers zijn bepaald zeer opmerkelijk; terwijl de voorraad in Holland sedert het begin van het jaar 11000 ton is verminderd, is die op de 4 overige markten grooter geworden, die van Hamburg zelfs het dubbele; en terwijl op geen der 4 overige markten zoo veel werd afgeleverd, als aangevoerd, waren de afleveringen in Holland circa 11000 ton grooter dan de aanvoeren: het beste bewijs dat de voorraad van de andere stapelplaatsen uit vele gemeene ord. soorten bestond, die minder geschikt zijn voor de cons., terwijl het verbruik van goedsmakende soorten toeneemt. Het is daarom te meer te bejammeren, dat de aanvoer in de 6 volgende maanden in Holland niet groot genoeg zal zijn, om den handel meer aan te bieden dan het vorige jaar, en dat op Java de oogst van dit jaar weder een tekort van circa 150,000 pic. tegen gemiddeld de overige oogsten oplevert. In Ceylon neemt de cultuur daarentegen weer goed toe, en de laatste oogst beliep 43805 ton, tegen 32632 in 1864, 39375 in 1863, 29256 in 1862, en 30156 in 1861. Voor 1866 verwacht men een even gunstig resultaat als dit jaar. Van Rio Janeiro werden van 1 Julij tot 30 October 16000 balen meer dan in 1864, en 131000 bn. meer dan in 1863 uitgevoerd; n. N.-Amerika gingen in dezelfde tijdruimte 260000 bn. tegen 125000 en 113000 in 1864 en 1863, terwijl naar het noorden van Europa en het kanaal 233000 bn., tegen 269000 en 224000 bn. in 1864 en 1863 verscheept werden. Het is opmerkelijk dat de markt te Rio reeds sedert meer dan een half jaar meest ord. en gemeene soorten heeft aangeboden, die minder geschikt zijn voor Europa, terwijl er minder betere kwal. waren. Dit mag ook gedeeltelijk de oorzaak zijn dat de uitvoer naar het noorden van Europa verminderd is. In het geheel zijn de vooruitzigten voor den verderen gang van den koffijhandel gunstig. Lagere prijzen zijn voor goede bruikbare koffij voor langen tijd onwaarschijnlijk geworden. *(N. R. Ct.)*

Uitgevoerd door.		Maddapolams.							Calicots.						
		4/4	9/8	5/4	6/4	6¼/4	7/4	8/4	4/4	9/8	5/4	6/4	6¼/4	7/4	8/4
		S.	S.	S.	S.	S.	S.	S.	S.	S.	S.	S.	S.	S.	S.
Dec.	N. H. M.	200	600	1100	5250	300	250	″	″	″	1400	800	″	″	″
	Part. H.	2415	2550	5750	33600	550	2150	″	650	300	3850	7800	400	650	″
Jan./Dec.	N. H. M.	200	600	2100	7730	500	650	″	″	″	1400	800	″	″	″
	Part. H.	15795	11941	36180	144350	4200	10175	″	3559	2950	38282	119763	3039	7500	″
	Totaal.	15995	12541	38280	152080	4700	10825	″	3559	2950	39682	120563	3039	7500	″

Uitgevoerd door.		Shirtings. Ongebleekt.			Shirtings. Gebleekt.			Drillings.	Longcloths.	Cambrics.	Diemets.	Marseilles.	Oogjesgoed.	Tafel- en Servetgoed.		Garens.	Zakken.	Molton dekens. (*)
		5/4	6/4	7/4	5/4	6/4	7/4											
		S.	S.	S.	S.	S.	S.	S.	S.	S.	S.	S.	S.	S.	Stell.	Pik.	Stuks.	Stuks.
Dec.	N. H. M.	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	7000	″
	Part. H.	1700	1350	″	1200	4500	200	2200	″	9500	100	″	″	″	″	″	62000	1000
Jan./Dec.	N. H. M.	″	1400	″	2000	2000	″	8000	″	″	″	″	″	″	″	″	80000	″
	Part. H.	1930	16950	550	8164	25487	2500	77836	100	34174	1885	1218	772	1297	″	″	438950	15328
	Totaal.	1930	18350	550	10164	27487	2500	85836	100	34174	1885	1218	772	1297	″	″	518950	15328

ADRIANOPEL ROODE GOEDEREN.

		Garen.			Effen rood stukgoed.	Effen roode gewerkte Shirtings.	Gedrukt stukgoed.	Sarongs.	Kain-Pandjangs.	Slendangs.	Tjindies.	Spreijen.	Doeken.
		Pikols.	Wrong.	Pond.	S.	S.	S.	Corges.	Cg.	Cg.	Cg.	Cg.	Doz.
Dec.	N. H. M.	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″
	Part. H.	280	″	″	1782	″	145	″	″	25	″	″	″
Jan./Dec.	N. H. M.	480	″	″	4950	″	″	″	″	″	″	″	″
	Part. H.	2797	″	″	29502	″	9563	1144	983	1470	100	″	7786
	Totaal.	3277	″	″	34452	″	9563	1144	983	1470	100	″	7786

GEDRUKTE GOEDEREN.

		Gedrukt stukgoed.	Sarongs.	Kain-Pandjangs.	Slindangs.	Tjindies.	Kembangs.	Spreijen.	Doeken. (§)
		S.	Cg.	Cg.	Cg.	Cg.	Cg.	Cg.	Dz.
Dec.	N. H. M.	800	″	250		″	″	″	″
	Part. H.	4083	$913\frac{17}{20}$	$1750\frac{3}{20}$	1004	″	″	″	405
Jan./Dec.	N. H. M.	1400	625	1775	178	″	″	″	2290
	Part. H.	39911	14101	31706	8513	802	″	″	25709
	Totaal.	41311	14726	33511	8691	802	″	″	27999

GEVERWDE GOEDEREN.

		Garen.		Blauwe Drillings.	Salemporis.	Effen zwart stukgoed.	Effen oranje stukgoed.	Div. kleuren stukgoed.	Gewerkte Shirtings.
		Pik.	Wrong.	S.	S.	S.	S.	S.	S.
Dec.	N. H. M.	″	″	″	500	″	″	″	″
	Part. H.	″	″	″	800	″	″	″	″
Jan./Dec.	N. H. M.	″	″	–	500	″	″	″	″
	Part. H.	″	″	681	8110	″	50	500	″
	Totaal.	″	″	681	8610	″	50	500	″

WEEFGOEDEREN.

		Nicanias.	Grove Cotonetten.	Ginghams.	Japansch Linnen.	Broeken-stoffen.	Breede Sarongs.	Boegineesche Sarongs.	Kain-Pandjangs.	Slendangs.	Doeken.	Taffachelassen.	Nanquetten.
		S.	S.	S.	S.	S.	Cg.	Cg.	Cg.	Cg.	Dz.	S.	S.
Dec.	N. H. M.	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″
	Part. H.	200	610	1109	″	″	233	$1017\frac{1}{20}$	$54\frac{2}{20}$	50	330	″	″
Jan./Dec.	N. H. M.	500	″	″	″	″	″	525	″	″	″	″	″
	Part. H.	712	8730	9184	″	″	2219	13506	3051	50	433	″	″
	Totaal.	1212	8730	9184	″	″	2219	14031	3051	50	433	″	″

NB. Verkortingen: S. *Stukken*. Cg. *Corges*. Pik. *Pikols*. Dz. *Dozijn*. (*) Part. hand. Twills 50 St. (§) Kampaljandams 200 Cg.

UITVOER VAN INLANDSCHE LIJNWADEN NAAR NEDERLANDSCH-INDIE.

Overzigt van den uitvoer van eenige der voornaamste katoenen fabriekaten, gedurende de jaren 1856—1865.

	4/4 Maddapollams			9/8 Maddapollams			5/4 Maddapollams			6/4 Maddapollams			6½/4 Maddapoll			7/4 Maddapollams			8/4 Maddapollams			
	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	
1856	″	″	″	″	″	″	80 300	168 753	249 053	32 105	211 183	243 288	″	″	″	12 500	42 465	55 41[illegible]	500	2 650	3 150	1856
1857	″	″	″	″	″	″	30 400	55 319	85 719	5 350	132 350	137 700	″	″	″	8 350	35 888	44 238	750	900	1 650	1857
1858	″	″	″	″	″	″	37 950	71 120	109 070	53 250	200 000	253 250	″	″	″	17 000	44 350	61 350	4 150	2 150	6 300	1858
1859	2 900	2 700	5 600	400	15.500	15 900	56 900	86 922	143 822	154 800	264 465	419 265	″	3 450	3.450	22 600	54 374	76 974	1 450	2.000	3 450	1859
1860	20.000	16 300	36.300	8.600	19 850	28 450	97 300	105 528	202 828	221 500	265 453	486 953	″	4 200	4 200	20 850	37 000	57 850	300	950	1 250	1860
1861	1.500	10 279	11 779	850	25 300	26 150	9 400	75,777	85 177	14 450	270 463	284 913	900	7 025	7 925	5 950	40 320	46 270	200	1.300	1.500	1861
1862	4 950	15 200	20.150	6 350	41 250	47 600	24.050	143 520	167 570	41.100	488 030	529 130	1.100	20 689	21 789	7 400	70.370	77 770	450	2.248	2.698	1862
1863	700	4 049	4 749	1 600	11 707	13 307	″	26 418	26 418	″	124 403	124 403	″	3 900	3 900	″	13 917	13 917	″	37	37	1863
1864	550	7,950	8.500	″	10 650	10 650	1 000	19 652	20 652	11 650	111,299	122 949	1.300	5 900	7 400	2.350	8 945	11 295	″	11	11	1864
1865	200	15 795	15 995	600	11 941	12 541	2 100	36 186	38 286	7 750	144 350	152.100	500	4 200	4 700	650	10.175	10 825	″	″	″	1865

	4/4 Calicots.			9/8 Calicots			5/4 Calicots.			6/4 Calicots			6½/4 Calicots.			7/4 Calicots			8/4 calicots			
	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	
1856	″	″	″	″	″	″	47.550	92 254	139 804	40 100	171 375	211 475	″	″	″	250	16 370	16 620	″	20	20	1856
1857	″	″	″	″	″	″	24 900	21 340	45,240	58 750	105 100	163 850	″	″	″	500	8 575	9 075	″	″	″	1857
1858	″	″	″	″	″	″	17 250	43 066	60 316	79 150	183 035	262 185	″	″	″	600	12 590	13 190	″	″	″	1858
1859	″	170	170	″	450	450	33 200	56 915	90 115	80 600	166 105	246 705	″	″	″	5.500	16 000	21.500	″	50	50	1859
1860	300	940	1 240	100	550	650	67.000	78 280	145 280	65 100	224 945	290 045	″	250	250	3 450	17 950	21.400	100	100	200	1860
1861	50	2 480	2.530	300	3 300	3 600	47.050	121 112	168,162	68 950	328 376	397 326	″	750	750	6 650	25 174	31 824	400	[illegible]	1 700	1861
1862	″	4 630	4 630	″	3 100	3 100	10,950	90 290	101 240	26.450	195 060	221 510	″	50	50	4 100	15 000	19.100	300	50	350	1862
1863	″	1.400	1 400	″	1,700	1 700	″	28 165	28 165	″	80 173	80 173	″	131	131	″	6 400	6 400	″	″	″	1863
1864	″	814	814	″	3 900	3 900	2.300	16 000	18 300	4 000	118 955	122 955	″	50	50	″	7 550	7,550	″	″	″	1864
1865	″	3 559	3 559	″	2 950	2.950	1.400	38 282	39.682	800	119 763	120 563	″	3.049	3 049	″	7 500	7.500	″	″	″	1865

	Drillings.			Shirtings.			Molton Dekens.			Totaal maddapoll			Totaal calicots			Totaal madd & calicots			Totaal Maddap. Calicots Drillings en Shirtings			
	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	N.H.M.	Part. H.	Totaal	
1856	6 400	29 468	35 868	6 400	36 667	43 067	870	76 475	77 345	125 8[illegible]0	425 051	550 9[illegible]	77 900	280 [illegible]	358 [illegible]	203 [illegible]	705 [illegible]	909 [illegible]	216.2[illegible]	771.68[illegible]	98[illegible]	1856
1857	32 360	58 901	91 261	9 500	27 470	36 970	610	96 520	97 130	44 850	224 457	269 307	84 150	135 015	219 165	128 000	359 472	487 472	169 860	145 840	6[illegible] 7[illegible]6	1857
1858	29 200	95 674	124,874	24 500	40 150	64 650	3,340	115 917	119 257	112 450	323 620	435 970	97 100	238 601	335 701	209 550	562 311	771 661	263 050	98 4[illegible]	961 486	1858
1859	33 180	59 653	92 833	59 950	48 563	108 463	4,570	90,454	95,024	239 100	428 864	667 964	119 300	242 800	362 100	358 400	671 644	1 030 044	451 480	779 880	1 231 360	1859
1860	25 600	96 135	121 735	90 200	67 597	157 797	1.600	89 446	91 046	368 000	449 241	817 841	136 050	324 005	460 055	504 650	773 236	1 277 886	620.450	936 968	1 557 418	1860
1861	47 600	209 670	257.270	62 450	86 607	149 057	2.170	139 25[illegible]	141 424	33 250	430 464	463 714	123 400	481 792	605 192	156 650	912 256	1 068 906	266 700	1 208 55[illegible]	1 475 [illegible]	1861
1862	23 000	164 056	187 056	45 050	50 076	95 126	″	157,573	157 573	85,100	781 557	866 657	41 800	308 180	349 980	127 200	1 089 737	1 216,937	195 250	1 303 [illegible]	1 499 [illegible]	1862
1863	12.400	49 155	61 555	13 250	38 858	52.108	″	97 759	97 759	2 400	184 491	186 791	″	126 978	126 978	2 400	311 469	313,769	27 950	399.482	427 432	1863
1864	16.000	124 992	140 992	5 000	49.353	54 453	″	33 827	33 827	17 050	164 407	181 457	6 300	147 279	153 579	23 350	311 686	335 036	44 350	486 03[illegible]	530 381	1864
1865	8 000	77 836	85 836	5 400	58,581	63 981	″	15 328	15 328	11 800	222 707	234 507	2 200	175 094	177 294	14 000	397 800	411 800	27 400	534 217	561 617	1865

OPGAVE *der hoogste en laagste Coursen van de onderstaande*

	Volle jaar 1864. Laagste cours.	Volle jaar 1864. Hoogste cours.	Jan. 1865. Laagste cours	Jan. 1865. Hoogste cours	Febr. 1865. Laagste cours	Febr. 1865. Hoogste cours	Maart 1865. Laagste cours.	Maart 1865. Hoogste cours	April 1864. Laagste cours.	April 1864. Hoogste cours	Mei 1865. Laagste cours.	Mei 1865. Hoogste cours
Nederl. Cert. W. Sch. 2½ pct	58 7/8	64 1/8	61 13/16	62 5/8	61 3/8	62 9/16	61 3/4	62 5/16	60 7/8	62 1/8	61 3/8	62 1/4
Dito dito 3 „	70 1/4	76 1/2	72 3/4	73 1/2	71 3/4	73 3/4	72 5/8	73 1/2	72 1/8	72 15/16	72 5/16	73 5/16
Dito dito 4 „	93 1/2	99 3/4	95 15/16	96 1/2	95 1/2	97	95 1/2	96 5/16	94 7/8	96 5/16	95 1/8	96 3/4
Aand. Ned. Bank 4 „	185	130	225	230	229 1/2	230	229	230	230	230 1/4	222	240
Handel-M. op resc. 4½ „	133 1/2	248	139 1/4	142 3/8	141 3/4	143 3/4	142 3/4	145 1/2	143 1/2	145	144 1/4	145 1/2
Aand. Holl. Spw.-Maats.	108	115 1/2	117	117	—	—	123 1/4	128 1/4	117	122	122 1/2	122 3/4
Leening idem 4½ pct	97 1/2	101 1/2	99	99 1/2	—	—	99	99	99	99 1/4	99 1/2	99 3/4
Dito dito 4 „	—	—	90 3/4	91	91	91	91	91 1/2	—	—	91	91 1/2
Aand. Rijn Spoorweg 4½ „	105	108 1/2	105 3/4	106 1/2	106 1/2	106 3/4	106 3/4	107 1/2	107	107 1/2	107 1/2	109
Obl. dito 2e Leening 4½ „	97 1/2	101 1/2	99	99 1/8	99 3/8	99 3/4	99 3/4	99 7/8	99 3/4	100	99 3/4	100
Rijn shares 16 £ gestort ƒ	202	260	256	258	257 1/2	257 1/2	252	255	276	276	269	275
Rijn shares volgestort. ƒ	257	302	309	315	309	310	308	315	315	340	338	339
Aand. Centr.-Spw.-Maats.			30	30 3/4	27	29 3/4	29	30	28 3/4	30	29 7/8	41
Obligatien idem . . . . ƒ			111	112	111 3/4	112 1/4	112 1/2	113 1/2	113 1/4	117	117	126
Aand Exp.-Spw.-Maats. .			81	87	87 1/2	89	89 1/2	93	92	92 1/4	93	92
Credit Deposito Bank . .			—	—	—	—	—	—	103	103	—	—
Alg Maats. v. Handel en Nijv.			70	72 1/2	—	—	68	74	68	68 1/2	61	66
Pandbr. Nat. Hyp. B. 4 pct.			95 1/2	95 3/4	95 1/4	95 1/4	94 3/4	95 1/8	94 1/2	94 1/2	92	93 1/2
Spanje. Obligatien . . . 2 pct	39 3/4	47	38 3/4	40 1/2	38 3/4	41 1/4	40 1/4	41 1/8	40 1/4	41 7/8	37 7/8	40 1/2
Dito . . . . 3 „	46	53 1/4	46 3/4	49	47 1/2	48 1/4	47 1/16	48	46 1/2	48 3/8	46	47 1/4
Dito Binnenlandsche 3 „	41 1/2	51	40	43 1/16	39 1/2	43 1/2	42	43 1/4	42 1/4	43 9/16	40 1/2	42 3/4
Portugal. Obligatien . 3 „	44 1/2	48	45 9/16	46 1/2	45 3/4	46 3/16	46	46 1/16	46 3/8	47	46 5/8	47 1/4
Dito 1856/1863 . . 3 „	44 1/2	48	45 1/2	46 1/4	45 11/16	46 1/8	46	46 1/16	46 1/4	46 7/8	46 3/8	47 1/8
Rusl. Obl. *Hope*&Co 1798 5 „	99 1/2	102	94	95 1/4	94	95	94 1/2	95 1/2	94 7/8	97	95 1/2	98 1/2
Dito id. 1828/29 5 „	97 5/8	101 3/4	99	99 1/2	99 7/8	100 1/4	100	100 1/4	100 1/8	100 1/4	100 1/8	100 1/8
Cert. id. 1831/33 5 „	—	—	70	71 3/4	71 1/4	73	72 1/2	74	72 3/4	73 1/2	72 1/2	73 3/4
Obl. *Stiegl.* 5e serie 5 „	68	77 3/4	67	67 7/16	67	69 1/4	68 7/8	69 1/2	68 7/8	69 5/8	69	69 3/4
Dito 1855, 6e serie 5 „	80 1/2	88 1/2	79 1/2	80 3/4	80 7/16	81 3/8	80 1/4	81 1/2	81 3/8	83	82 3/8	85 1/2
Dito Adm. Londen 3 „	50 1/4	54 1/2	51 1/8	52 3/4	51 1/4	52 1/8	51 1/2	53	52 3/8	53 3/8	53 5/8	55 3/4
Dito bij Hope 1860 4½ „	80 3/4	86 7/8	83	84	83	83 9/16	82 1/4	84 1/4	84	85 1/2	84 1/2	88
Leening 1862 . . . 5 „	80 1/4	90 1/2	85 1/8	86 3/16	85 5/8	86 1/4	85 1/2	86 1/2	86 1/8	88 1/2	88 5/8	89 3/4
Dito 1864 . . . . . 5 „	—	—	86 15/16	87 1/8	87 1/8	87 1/2	87 1/2	90	90	92 1/4	92	94 5/8
Certificaten van dito 6 „	44	50 7/8	44 5/8	45 3/4	44	44 3/4	44 1/2	44 15/16	44 1/4	45	44 1/4	44 5/8
Spoorweg-Aandeelen 5 ƒ	180 1/4	193 1/4	180 1/4	187	180	184 1/2	183 3/4	187	186 1/4	189 1/2	188 1/4	193
Pruissen. Obl. 1859 . 5 „	100	104 1/2	101 1/2	102	101 1/2	102 1/4	101 1/2	102 1/8	101 7/8	102 1/2	101 5/8	102 1/2
Oostenrijk. Obl. Metall. 5 „	53 3/4	60 3/4	57 5/16	58 1/2	58 13/16	59 3/4	59	59 7/8	59 13/16	62 3/4	59 7/8	62 1/2
Dito Rente Amsterd. 5 „	77	82 1/2	79 3/4	81 3/4	79 1/2	80 9/16	79 3/4	80 5/8	78 1/2	80 1/4	78 3/4	79 5/8
Dito Nationale 1854 5 „	60	67	63 7/8	65	64 7/8	65 1/2	64 15/16	65 7/16	65	66 1/8	65 1/8	65 1/2
Weener Bank Actien 3 ƒ	739	808	770	841	825	835	829	840	838	869	862	870
Dito Aand. fl. 250, 1839 „	342	405	392	416	413 1/2	430	421	424	423	437 1/2	420	436
Dito „ fl. 250, 1854 4 pct.	218	242	231	236	235	240	235	245	233 1/2	240	237	238 1/4
Dito „ 500, 1860 5 „	434	508	477	495	492	496	492	504	504	527	499	512
Dito „ 100, 1864 . . . ƒ	—	—	83	90	88 1/2	90 3/4	89 1/2	94	93 3/4	100	91 1/2	96 1/2
Aand Oost. Cr. inst. 1858 fl 100	121	141	125	131	129	132	132 1/2	136	132 1/2	135	134 1/4	136
Fr. Oost. Sp. Hope & Co. . ƒ	—	—	118 1/2	119 3/4	119 1/4	123	119 1/2	125 1/2	121 1/2	125	121 1/4	125
Turkije. Obl. Binnenl. 5 pct	—	—	46 1/2	49 1/2	48 1/2	50 1/4	49 1/4	51	50 1/8	52 1/8	46 5/16	49 3/4
Equador. Oblig. 1855 1 „	7 1/2	13 1/2	11 3/8	11 3/4	11 1/2	11 3/4	11 3/16	11 3/4	11 5/8	12 7/16	11 7/8	12 9/16
Venezuela. Obligatien 2 „	—	—	17 1/8	17 3/4	17 1/16	18 7/16	17	18	16 13/16	17 1/2	16 1/4	17 1/2
Dito . . . . 1 „	—	—	9	9 3/8	9	9 1/2	9	9 3/8	9	9 1/4	8 7/16	8 1/2
Grenada. Obl. Gestemp. . . .	11	14 1/2	11 9/16	12	11 3/8	12	11 7/16	12 1/4	12	13 1/16	11 3/4	12 1/4
Dito . . . . 2 „	24 3/4	30	25 1/8	26 3/4	26 5/8	27 1/8	27	28	28 3/4	29 1/2	28	29
Dito Gestempelde . 1 „	6	9	6 1/8	6 5/8	6 1/4	6 1/2	6	6 3/4	6 15/16	7 1/2	6 1/2	6 1/8
Mexico. Obligatien . . 3 „	24 3/4	65 3/8	26 15/16	27 3/4	25 5/8	27 1/8	25	26	24 7/8	26 1/2	22 1/2	25
N.-Amerika. Ver. Staten 5 „	—	—	44 5/8	51 3/4	48 1/4	54 3/8	50	54 3/8	54 3/4	64 1/8	60 1/4	65
Dito dito 6 „	—	—	46 1/4	53 1/4	51	56 1/4	52 1/8	59	58 7/8	70 1/4	66 7/8	71 3/4
Dito dito 1882 6 „	—	—	45 11/16	52 7/8	50 3/8	56	57 7/8	58 15/16	58 7/8	71	67	71 11/16
Griek. Obl. Geld. 1825 5 „	19 1/2	25 3/4	22 1/2	23 7/16	20 1/2	23	19	20 1/2	19	20 1/2	17 3/8	19 1/4
Cours v. h. Geld. Beleening	4	7	4 1/2	5 1/2	4 1/2	5	4 1/2	4 1/2	4	4 1/2	4	4
Prolongatie	3	8	4	5 1/2	4	6	4 1/2	5	4	5 1/2	3	5 1/2
Disconto	4 1/2	7	4 1/2	5 1/2	4	4	3 1/4	4	3 1/2	3 1/2	3 1/2	3 1/2

Junij 1865.		Julij 1865.		Aug. 1865.		Sept. 1865.		Oct. 1865.		Nov. 1865.		Dec. 1865.		Volle jaar 1865.	
Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.
62 1/16	62 1/2	62	63 1/4	61 1/2	62 1/4	61	62 3/16	60 1/4	61 1/4	60 1/16	61 1/4	60 1/8	61 3/4	60 1/16	63 1/4
72 1/2	73 13/16	72 3/4	74 1/8	72 1/4	73	7[illegible] 3/8	73 1/8	71 1/16	72	70 5/16	71 1/8	70 15/16	71 7/8	70 5/16	74 1/8
96 1/4	98 1/16	96 3/4	98 3/8	96	97 1/8	94 3/8	97 1/8	94 1/8	96	93 1/8	95 1/8	94 3/4	95 3/4	93 7/8	98 3/8
240	243	240	240	239 1/2	240	235	234	234	240	238	245	244	244	232	245
144	147	140	148 1/4	143 1/2	148 1/4	145 1/4	147 1/2	144 3/8	146 3/8	144 1/2	147 3/8	146 3/4	148 1/2	139 1/4	148 1/4
—	—	132 1/2	133	130 1/2	130 1/2	130	131	126	130	130	130	129	130 1/2	117	133
99 1/2	99 3/4	99 3/4	99 3/4	—	—	—	—	98	99	—	—	97 1/2	97 1/2	97 1/2	99 3/4
91 1/2	91 1/2	90 1/4	90 1/4	89 3/4	90	90	90	90	90	90	91 1/2	89 3/4	90	89 3/4	91 1/2
—	—	110 1/2	111	112 1/2	113	111 3/4	112 1/2	110 1/2	112	110 1/2	110 1/2	110	110 1/2	105 3/4	113
99 3/8	100 1/8	—	—	100 1/4	100 1/4	100	100 1/4	—	—	—	—	—	—	99	100 1/4
268	271	270	271 1/2	272	272 1/2	273	287 1/2	—	—	—	—	—	—	252	287 1/2
336	339	334	340	336	338	340	352	350	357	358	360	348	361	309	361
35	37 1/2	35	37	34	35	34	34 1/2	31	33	32	32 1/2	30	30	30	41
124	125 1/4	121	124	123 1/2	124 1/2	123	124 1/2	121	123 1/2	122	125 1/2	122	125 1/4	111	126
91 3/4	92	91	91 3/4	90	91	90	90 1/2	90	90 1/4	90	90 1/2	90 1/4	92	81	92 3/4
—	—	100	100	—	—	106	107	—	—	100	101 1/2	101 1/2	101 1/2	100	107
—	—	64	64	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	61	70
93	93 1/8	92 1/2	93	92 1/4	93 11/16	93 3/4	93 3/4	93 1/8	93 1/8	93 1/2	94	94	94	92	95 3/4
39 3/8	40 1/4	39 1/16	40 1/4	38 1/4	39 1/2	39	40	37 1/8	39 1/4	36 15/16	38 3/8	36 3/4	37 3/4	36 3/8	41 3/4
47 1/4	48 1/4	48	48 1/2	47 1/4	48	47 1/4	47 13/16	45 1/8	45 3/4	44	44 1/2	43 3/4	43 3/4	43 3/8	48 1/2
39 3/4	41 1/8	39 9/16	41 1/4	38 1/16	41	38 1/8	40 1/2	37	39 3/4	35 3/4	38 1/4	35 1/4	37 3/4	35 3/4	43 1/2
47 1/4	47 1/2	46 3/8	47 1/4	46 1/4	47 1/8	45 1/2	46 11/16	44 3/8	45 3/8	44 1/2	45 1/8	44 3/4	45 3/4	44 1/2	47 3/4
47	47 3/8	46 3/4	47 1/4	46 1/4	47 1/8	45 1/2	46 3/8	44 9/16	45 1/2	44 7/16	44 7/8	44 3/4	45 1/4	44 1/2	47 3/4
97 3/4	99	98 3/4	99 1/4	98 1/4	99 3/4	98 1/2	100	97 1/4	98 7/8	96 3/4	98 1/8	97 3/4	98 3/4	94	100
100 1/4	100 1/4	100	100 1/2	100 1/4	100 1/2	100	101	100 1/8	100 1/2	100 1/4	100 1/4	99 1/4	100 1/4	99	101
73 1/4	73 1/4	73 1/4	73 1/2	73 1/4	73 1/2	71	73 1/2	71	72 1/2	72 1/8	72	71 3/4	72 1/4	70	74
69 3/8	71 1/4	69 3/4	72 1/4	70 1/4	70 1/16	67 3/4	70 7/16	67 3/4	69	67	68 11/16	66 1/2	67 1/2	67	71 1/2
84 9/16	86 1/4	84 3/8	86 3/16	84 3/8	85 3/4	82 3/4	83	81 3/16	83	81 1/4	83	81	81 3/4	79 1/2	86 1/4
54 1/2	55 3/4	55 1/4	56 1/2	55 9/16	56	54 1/8	55 3/4	52 1/2	54 1/2	52 3/4	53 3/4	52 3/8	53 1/4	51 1/4	56 1/2
87 1/2	88 1/2	87 1/4	88	87 1/4	88 1/4	85 3/8	88	81 1/4	85 1/8	84 1/2	85 1/4	85	87 1/4	83	88 1/2
89 1/4	90 1/4	89 3/8	90 3/8	89 13/16	90 3/4	88 1/4	91 1/16	87	88 15/16	88	88 15/16	86 3/4	88 1/4	85 1/2	91 1/16
94	96	95	9[illegible] 1/4	95 3/8	96 7/8	94 1/4	97	93 1/2	95	94	95	93 3/4	95	86	97 1/4
44 3/4	45 1/4	46	46 13/16	45 1/4	46 1/2	44	45 3/4	42 9/16	44 1/16	43 1/2	44 1/16	42 1/4	43 11/16	44	46 3/4
192 1/2	194 1/2	190 3/4	198 1/4	190 3/4	192	188 1/4	192 1/2	188 1/4	191 1/2	190	192	190 1/2	192 1/2	180	198 1/2
102	102	101	102 1/2	101 1/2	101 1/2	101 1/2	101 1/2	100 1/4	102	—	—	101 1/4	101 3/4	101 1/8	102 1/2
59 3/4	61 7/16	59 7/16	61	58 13/16	60 1/4	57 1/4	59 1/2	56 1/4	58 1/16	53 13/16	57 1/16	55	56 3/4	55	62 3/4
78 1/2	80	79 3/4	80 1/2	79 3/4	80 13/16	78 1/8	80 3/4	78	79 3/4	76 1/16	78 1/4	75 3/4	79 1/4	75 3/4	80 13/16
63 1/2	65 7/16	63 3/4	65 1/4	63 3/16	64 1/8	61 1/8	63 3/4	60	61 3/8	58 1/16	61 1/16	57 9/16	59 5/8	57 1/2	65 1/2
860	868	849	859	833	850	830	845	830	846	830	848	840	850	770	870
385	392	388	395	388	392	385	390	380	385	374	381 1/2	383	388	374	437
236	240	230	235	229 1/4	232	227	230 3/4	223	230	225	230	228	237	223	245
495	504 1/2	492	505	481	497	478	487	463	483	456	472	469	474	472	527
87 3/4	95 3/4	86 1/2	89 3/4	85 1/4	88 1/2	84	85 1/2	81 1/4	81 3/4	82	85	85	87	82	100
135	136 1/2	131	138	130 1/2	132	131 1/2	133	125	128 1/2	126	127	128	136	125	136 1/2
121 1/4	122 1/2	121 3/4	125 1/4	124	126 1/2	119 3/4	121 3/4	118 3/4	120 1/2	118 1/2	119 1/2	117	121	117	126 1/2
47 3/8	49 1/2	47 3/4	48 1/2	46	48 1/4	46 1/16	47 13/16	43 1/4	46 3/4	40 1/16	41 3/8	—	—	40 1/2	52 1/8
11 3/4	11 1/4	—	—	10 1/8	10 1/8	11 1/4	11 3/4	11	11 3/4	11 3/4	12	11 3/4	11 3/4	10 1/2	12 1/2
15 3/4	16 3/16	16 7/16	17 1/4	15 3/8	16 1/2	16	17	15	15 3/4	14 3/4	15 1/16	13 1/4	15 3/4	13 1/4	18 1/2
8 1/4	8 1/2	8 1/2	9 3/16	8 1/8	8 1/2	8 1/4	8 11/16	7 3/4	8 3/16	7 1/2	7 9/16	7 7/16	7 3/4	7 1/2	9 1/2
11 9/16	12	11 3/8	11 11/16	11 1/2	11 1/4	12 1/8	15 1/4	13 3/4	14 3/8	14 1/4	15 3/4	14	14 1/8	11 1/2	15 3/4
28 3/4	29 1/8	28 3/4	29 1/4	28 1/4	28 1/4	29 3/4	32 3/16	29 3/4	31 1/4	30 1/4	31 1/2	29 1/4	30 3/8	25 1/8	32 1/4
6 5/16	6 1/8	6 7/16	6 1/4	6 1/2	6 1/8	7	8	7 1/16	7 3/8	7 1/4	8	7 1/4	7 3/4	6	8
23	24 3/8	23 3/16	24 3/16	22 1/8	23 3/8	23 7/16	26 1/2	24 1/8	26	24 5/16	25 1/8	22 1/4	24 3/8	22 1/2	27 3/4
64 1/2	71	64	69 3/4	63 1/8	66	63 1/8	66 1/4	62 3/8	65 1/4	62 1/8	63 11/16	61 3/4	65 7/16	44	71
70 1/2	79	72 1/4	77 1/4	71 3/4	73 3/8	71 11/16	73 1/8	68 1/8	72 1/8	68 5/16	69 1/8	68	71	46	79
70 13/16	78 3/8	71 7/16	76 7/16	70 1/2	73	70 3/8	73 1/4	68 1/4	72 1/16	67 5/8	69 5/16	66 1/4	70 5/8	45 1/2	78 1/2
—	—	20	21 1/8	19 1/4	20 1/8	19 1/8	20 1/2	17 3/4	18 3/8	—	—	12 1/2	15 1/2	12 1/2	23 1/2
3 1/2	4	8	3 1/2	3 1/2	3 1/2	3 1/2	4	4	5	5 1/2	7	6	6 1/2	3	7
3	5	2 1/2	5	3 1/2	4 1/2	3 1/2	5	4 1/2	6	6	8 1/2	6 1/2	9	2 1/2	9
3	3 1/2	8	3	3	3	3	3 1/2	3 1/2	4 1/2	4 1/2	6	6	6	3	6

Overziot *sedert* 1848. — *Stand op ult. Maart* (sluiting boekjaar.)

ult. Maart.	saldo's r.c.	oml. b.b.	m. en muntm.	ult. Maart.	saldo's r.c.	oml. b.b.	m. en muntm
1848	7^{1} m.	37^{3}	35^{9}	1856	14^{6}	91^{2}	75
1849	14^{4}	44^{4}	66	1857	9^{1}	80^{7}	70
1850	16^{6}	48^{7}	71^{1}	1858	11	76	70^{4}
1851	20^{6}	20^{8}	72	1859	30^{3}	86^{8}	107
1852	24^{7}	67^{3}	93^{3}	1860	22^{4}	98^{5}	99^{8}
1853	26^{7}	77^{5}	101^{3}	1861	29^{1}	103^{6}	104^{4}
1854	22^{2}	93^{8}	100^{2}	1862	29^{3}	94^{6}	85^{4}
1855	15^{9}	95^{5}	102^{7}	1863	48^{5}	99^{4}	114^{1}
				1864	39^{2}	105^{3}	91^{6}

Vergelijkende Opgave *der Nederl. Bank (saldo's van rek. courp., omloopende bankbilj. en munt en muntmateriaal)* in millioentallen guldens.

1864.	saldo's r.c.	omloop. bankb.	munt en muntm.	Glob. bedrag disc	Glob. bedrag beleen
9 Mei	31^{4}	119^{3}	86^{3}	53^{9}	27^{1}
13 Junij	33^{1}	105^{9}	83^{9}	43^{5}	28^{4}
11 Julij	29^{6}	106^{3}	79^{1}	42^{3}	30^{7}
15 Aug.	28^{4}	101^{3}	77^{6}	42^{8}	29^{5}
19 Sept.	32^{4}	99^{6}	72^{5}	45^{1}	31^{6}
15 Oct.	35^{6}	100^{1}	70^{5}	50^{9}	32^{9}
15 Nov.	36^{4}	104^{2}	73^{7}	53^{5}	31^{2}
13 Dec.	38^{5}	74^{9}	99	49^{7}	31^{7}

1865.	saldo's r.c.	omloop bankb.	munt en muntm.	Glob. bedrag. disc	Glob. bedrag. beleen.
9 Jan.	34^{7}	101^{6}	79^{6}	45^{6}	30^{2}
6 Febr.	30^{9}	102^{4}	83^{6}	40^{7}	28^{2}
6 Maart	27^{3}	102^{6}	86^{9}	36^{1}	26^{4}
10 April	24^{8}	105^{8}	88^{8}	35^{1}	36^{3}
15 Mei	25^{1}	114^{1}	94^{3}	38	26^{8}
19 Junij	26^{9}	115^{6}	95^{1}	35^{5}	25^{3}
17 Julij	24^{1}	119^{1}	94^{1}	35^{4}	30^{3}
7 Aug.	27^{1}	115^{9}	92^{7}	35^{3}	31^{6}
4 Sept.	28^{3}	114^{3}	88^{5}	39^{6}	31^{3}
9 Oct.	30^{9}	120^{8}	84^{5}	48^{1}	36^{1}
13 Nov.	37^{4}	116^{4}	78^{1}	52^{6}	40^{5}
11 Dec.	46^{8}	107^{3}	76^{6}	52^{6}	42^{4}

1866.	saldo's r.c.	omloop bankb.	munt en muntm.	Glob. bedrag. disc	Glob. bedrag. beleen.
8 Jan.	42^{0}	109^{8}	76^{3}	52^{1}	42^{2}
15 „	41^{2}	109^{8}	76^{8}	60	41^{5}

NB Volgens de bepalingen der nieuwe Bankwet geschiedt thans wekelijksche publicering eener verkorte balans Wij vervolgen met die cijfers, onze maandelijksche opgaven. De cijfers der disconto- en beleening-rekening worden thans afzonderlijk opgegeven, terwijl wij vroeger het gezamenlijk bedrag dier operatiën uit de overige cijfers opmaakten.

ECONOMISCHE NALEZINGEN EN BERIGTEN.

Misbruik van de nieuwe regeling der grondlasten. Men leest in de *Staatscourant:* „Er schijnen onjuiste geruchten te loopen over het hooger bedrag, dat men in dit en volgende jaren tengevolge der wet van 7 Julij 1865 aan grondlasten zal moeten betalen, en hiervan schijnen sommigen, tot opdrijving van huishuren misbruik te maken.

„Intusschen is die verhooging zeer gering. Het rijk heeft van de 21½ opcenten op de grondbelasting der gebouwde eigendommen, die het vroeger te zijnen behoeve hief, afgezien, en daarentegen aan de gemeentebesturen vrijheid gegeven om 25 opcenten meer dan vroeger te heffen. De provinciale opcenten op die belasting zijn dit jaar in Zuidholland en Overijssel met ½ verminderd, en in Zeeland en Friesland met 1 vermeerderd.

„Voor elke honderd gulden, die men vroeger aan grondlasten voor gebouwde eigendommen betaalde, kan dus de verhooging in Zuidholland en Overijssel niet meer dan drie gulden, en Zeeland en Friesland niet meer dan vier gulden vijftig cents, en in de overige provinciën niet meer dan drie gulden vijftig cents bedragen." — De *N. R. Ct* maakt hierop de opmerking dat deze opgave niet volkomen juist is. Dat is ook zoo, in zooverre het berigt *Staatscourant* bedoelde, en had kunnen zeggen: „voor elke 100 gulden *hoofdsom* der grondbelasting" enz. Het is in elk geval goed, duidelijk te doen uitkomen dat men, zelfs in het allerergste geval, het geldelijk bedrag dat men aan grondlasten betaalde, met slechts c^a 2 pCt. zal zien vermeerderen en niet eens met 3½ percent!

Immers men betaalde in 1865 hoogstens: 21½ opcenten ten behoeve van het rijk, 4 voor de provincie, 15 voor de gemeente en 2 buitengewoon, te zamen 42½ opcenten, makende met 100 hoofdsom f 142.50. In 1866 kan worden geheven: Voor het rijk geen opcenten, voor de provincie 4, voor de gemeente 40 en buitengewoon 1½; te zamen 45½, makende met 100 hoofd-

som, te zamen f 145.50. Men betaalt dientengevolge op de f 142.50 eene verhooging van f 3, dus, *geldelijk*, circa $2\frac{1}{10}$ percent meer.

Handels-statistiek over 1864. De omvang van den Nederlandschen handel over 1864 wordt in de onlangs verschenen *Statistiek voor Handel en Scheepvaart* medegedeeld. Met bijvoeging van vorige jaren, sedert den aanvang dezer regerings uitgave, vindt men in millioentallen guldens:

	Algemeene Invoer.	Invoer tot verbruik.	Algemeene uitvoer.	Uitvoer uit vrij verkeer.	Doorvoer.
1846	*f* 255 m.	*f* 162 m.	*f* 210 m.	*f* 118 m.	*f* 92
1847	260	169	209	126	82
1848	254	181	192	124	67
1849	275	180	217	127	89
1850	284	188	230	137	92
1851	303	200	242	144	98
1852	322	205	272	157	115
1853	321	204	272	154	118
1854	356	244	308	193	115
1855	342	249	314	217	96
1856	411	294	338	225	112
1857	413	300	343	231	112
1858	416	312	331	231	100
1859	399	288	356	242	114
1860	452	316	389	251	137
1861	469	335	401	273	127
1862	445	329	381	253	127
1863	442	351	374	287	87
1864	474	380	433	344	89

De waarde van den Algemeenen Invoer over 1864 is dus toegenomen met ruim 7 pCt., de Invoer tot Verbruik met ruim 8 pCt., de Algemeene Uitvoer met bijna 16 pCt., Uitvoer uit het vrije verkeer met ruim 19 pCt., de Doorvoer met ruim 12 pCt.

Het lijvig folio deel dezer statistiek bevat, als gewoonlijk, een uitvoerig voorberigt, waaruit ons o. a. blijkt dat tot de vermeerdering van de invoerwaarde hebben bijgedragen: *koffij* ruim f 5 m. meer, *steenkolen* bijna f 4 m. meer, *manufacturen* ruim f 6 m. meer, *tin* ca. f $2\frac{1}{2}$ m., *zaad* ca. f $2\frac{3}{4}$ m. meer, *ijzerwerk* bijna f 2 m. meer.

Van uitvoer-artikelen werd o. a. meer uitgevoerd: *boter* ca. f $1\frac{3}{4}$ millioen meer; *ruw ijzer* ca. f $4\frac{1}{2}$ m.; *ijzerwerk* ca. $2\frac{1}{4}$ millioen meer; *slagtvee* ca. $4\frac{3}{4}$ meer; *vlas* ca. f 6 m.; *geraff. suiker* ca. $1\frac{3}{4}$ m. meer.

De opgaven nopens de *accijnsen* aan het slot der verzameling, zijn thans gaandeweg ingekrompen tot één staatje van veraccijnsd slagtvee, waaruit ons blijkt, dat in 1864 zijn veraccijnsd 177.067 stuks rundvee, ter ver-

eenigde waarde van f 13.058.096 of f 73.74 gemiddeld per stuk; alsmede 112.099 kalveren, ter ver. waarde van f 2.040.390 of f 18.20 gemiddeld per stuk. Hopen wij dat ook deze accijns-statistiek weldra niet meer zal kunnen geleverd worden.

Landverhuizing. Uit het jaarlijksch rapport betreffende het aantal personen, die in den loop van 1865 uit Liverpool als landverhuizers in zee zijn gegaan, blijkt, dat onder contrôle der regering zijn vertrokken: naar de Vereenigde Staten 264 schepen met 94,444, naar Canada 32 schepen met 8684, naar Nieuw-Zuid-Wallis 2 schepen met 2187, naar Queensland 6 schepen met 2242, naar Victoria 25 schepen met 6622 en naar Zuid-Amerika 3 schepen met 294 landverhuizers. In het geheel waren daarbij 6460 passagiers der eerste en 107,147 der tweede klasse, onder welke laatste zich bevonden 31.819 Engelschen, 3051 Schotten, 49,401 Ieren en 22,576 van andere rijken. Bovendien vertrokken er 202 particuliere schepen met 7339 passagiers. Het totaal landverhuizers bedroeg dus 121,046, tegen 125,445 in 1864, dus over 1865 een getal van 4399 minder.

— De jaarlijksche **verhouding der sterfgevallen** in sommige groote steden van Engeland is als volgt: Over het geheele land is de verhouding der sterfte tot het cijfer der bevolking 31. Te Londen 28. te Liverpool 47, Manchester 37, Salford 33, Birmingham 32, Leeds 35, Bristol 34 en Hull 27, alles per duizend zielen. Hieruit blijkt, dat te Londen, waar eenige jaren geleden de gemiddelde sterfte veel hooger was dan het gemiddelde cijfer over het geheele rijk, thans beneden dat getal is gekomen. Men schrijft dit toe aan de groote zorg die aan de saniteitsmaatregelen is besteed. Daaronder behoort in de eerste plaats te worden genoemd de betere riolering van sommige gedeelten der stad en de betere afvoer der faecale stoffen, door welke het water vroeger als verpest was. De enorme sommen daaraan besteed, zijn niet te vergeefs uitgegeven. Vooral wordt het stuiten van vele epidemiën daaraan toegeschreven, dat de waterleidingen thans behoorlijk voorzien zijn van zuiver water. Met het oog op vele andere steden kan men hieruit eene nuttige les trekken, die, hoewel niet nieuw, daarom toch wel in herinnering mag worden gebragt. De zeer groote betrekkelijke sterfte te Liverpool wordt beschouwd als een gevolg der vele fabrieken, onder welker bevolking de dood steeds grootere verwoestingen aanrigt dan ergens elders. Betere ventilatie dan in vroegere jaren, bij de zorg voor behoorlijke voeding en zindelijkheid in de localen, werken evenwel ook aldaar reeds gunstig. *N. R. Ct.*

Vee-fokken. Reeds meermalen maakten wij melding van de hooge prijzen voor fokvee in Engeland besteed, en menig veehouder die gewoon is te fokken, zal zeker wel eens nagerekend hebben hoeveel meer voordeel zijn boerderij zou kunnen geven, ja hoe hij een rijk man zou kunnen worden, als hij prijzen daarvoor kon maken, die maar eenigzins die ongeloofelijk hooge cijfers naderden.

Men denkt daarbij echter al spoedig, dat met ons gewone vee daar niet van komen kan, en dat men reeds een heele baas is, als men maar wat meer als zijn buurman, of den hoogsten prijs op de najaarsmarkt weet te maken. En toch is dat zoo niet. Elk veeras bezit de eigenschap om tot veel grooter volkomenheid te worden gebragt, dan dat hetwelk met de gewone zorgen, bijna zou men kunnen zeggen zorgeloosheid, wordt groot gebragt, en iemand, die de gaaf van vee-fokken bezit en een erkenden naam als zoodanig weet te verkrijgen, kan er staat op maken, dat hij het zoover zal kunnen brengen, dat zijn fokvee het dubbele en drievoudige waard is van het gros van het vee, dat voor fokvee wordt verkocht.

Ziehier daarvan een voorbeeld uit den vreemde, — niet uit Engeland, waar het veefokken sints langen tijd op groote hoogte staat, — maar uit Frankrijk, waar men, even als bij ons, tot voor korten tijd tusschen stieren of koeijen van hetzelfde ras zeer weinig onderscheid in prijs maakte, en niet ligt gezind was voor wat puiks veel boven de gewone marktwaarde te betalen.

De heer de Bouillé wijdde zich sedert 1837 aan den landbouw op zijne boerderij „de Villars", ruim 100 bunders groot, in het departement Nièvre, nabij de stad Nevers. Het is een rijke weidestreek, waar men het rundvee-ras van Charolais vindt, zeer voor de vetweiding geschikt, en dat met het Hollandsche rundvee veel overeenkomst heeft.

Reeds terstond zag hij in, dat dit ras nog veel veredeld kon worden, en besloot hij op zijne hoeve zich op het voortbrengen van puik fokvee toe te leggen. Aanvankelijk was hij niet gelukkig, want in 1841 verloor hij een groot deel van zijn stal door de longziekte. Hij liet zich echter niet ontmoedigen, en weldra begon het vee, dat zijn stal verliet, een goeden naam te verkrijgen.

Sinds 1843 behoefde hij geen stierkalf meer te laten snijden; 220 stieren en 150 vaarzen werden door hem verkocht niet alleen in Frankrijk, maar zelfs naar het buitenland. De uitstekende eigenschappen van zijn vee worden zoo zeer geschat, dat enkele stieren tot met f 1000 zijn betaald geworden, en dat was nu geen vreemd vee, waarvoor liefhebbers een modeprijs betalen, maar vee van hetzelfde ras als overal in den omtrek, waar men dus ook voor de gewone prijzen van f 100 à f 200 ruimschoots zijn gading vinden kan.

In 1864 waren de gewone prijzen: voor een stierkalf van twee maanden f 500; voor een vaarskalf van dien leeftijd f 200; voor een schot of

jonge koe f 450. Jaarlijks worden er ongeveer 24 stuks fokvee verkocht. In dit jaar bestond de eigen stal uit 3 stieren, 30 koeijen, 19 vaarzen en 22 kalveren; op een stier na, allen van eigen fokkerij.

Het is door eene juiste keuze van zijne fokdieren, dat de heer Bouillé zijn vee tot die volkomenheid heeft gebragt. Zijn beste vee verkreeg hij door paring in naauwe bloedverwantschap, hetgeen echter slechts met omzigtigheid werd toegepast, daar de uitkomsten zeer verschillend waren, en men daarbij dan eens een zeer voortreffelijk, en dan weder een zeer middelmatig dier verkreeg.

De kalveren krijgen al de melk hunner moeders; zoodra zij kunnen vreten, geeft men ze gesneden groenvoeder, gebroeide wortelgewassen en raapkoeken, en somwijlen wat garstemeel.

De koeijen die de kalveren zogen, worden ruim maar niet zwaar gevoed; het jonge vee gaat de zes zomermaanden in de weide; maar de koeijen staan gedurende negen maanden op stal; alleen bij groote hitte drijft men ze des nachts buiten. Elke maand weegt men het vee; het oog ziet veel, maar de weegschaal juister, en snelle groei en ontwikkeling leveren het beste kenmerk voor voordeel gevend vee, vooral waar vetmesten de hoofdzaak is.

Buitengewone zaken zijn het dus niet; ieder kent ze. Een goed veefokkers oog om aan de meest geschikte koe de best geëigende stier te geven, ruime voedering en goede verpleging van de eerste jeugd af aan; daarmede kan elk veehouder van goed vee uitstekend vee fokken, dat de stal tot een goudmijn maakt. (*Weekblad v. Haarlemmermeer.*)

De Haarlemsche Bankvereeniging. Wij vestigen de aandacht onzer lezers op de navolgende bijzonderheden, getrokken uit eene circulaire, die onlangs algemeen verspreid werd. De Haarlemsche Bankvereeniging tracht eene bescheiden doch zeer nuttige plaats in te nemen in de reeks van crediet-instellingen die in de laatste jaren bij ons te lande zijn opgerigt. Wij willen hier alleen kortelijk opmerkzaam maken op de voordeelen, welke door het hier toegepaste Schotsche stelsel van rentegenietende dépots in rekening-courant met beschikking bij kwitantie wordt aangeboden.

De Haarlemsche Bankvereeniging, voor ongeveer anderhalf jaar opgerigt, heeft zich, blijkens de circulaire, onder meerdere verrigtingen, ook ten doel gesteld:

het geldelijk verkeer zooveel mogelijk te vereenvoudigen en weinig kostbaar te maken;

gelegenheid te geven tot eene gemakkelijke wijze van tijdelijke gelbelegging, ook voor kleine sommen en voor korten termijn;

het geven van voorschot onder verschillende vormen.

Gedurende de eerste elf maanden van 1865 werd op dépôtrekening in-

gebragt p. m. f 726,000, wederom uitbetaald p. m. f 582,000; het aantal der dépôtrekeningen bedraagt ruim twee honderd en vijftig.

De interest, welke voor de tertond opeischbare déposito's vergoed werd, bedroeg 3 tot 5 pCt. naar den stand der geldmarkt; voor gelden voor bepaalden tijd geplaatst, werd de volle koers van prolongatie, zonder korting, uitgekeerd, en dus dikwerf zeer hooge interest, tot 8 pCt. toe, genoten.

Het in dépôt geven van gelden zal echter nog aanzienlijk kunnen toenemen, wanneer meer algemeen door handelaars, winkeliers en partikulieren het voordeel en het gemak wordt erkend om de gelden, die zij voor hunne gewone betalingen noodig hebben, bij de Bankvereeniging in dépôt te brengen, en die betalingen te verrigten door het afgeven van kwitantiën van beschikking over deze gedeponeerde gelden.

Deze kwitantiën of kassiersbriefjes zijn zoo ingerigt, dat men daarop het juiste bedrag 't welk men te betalen heeft, kan invullen, en hij, die ze in betaling krijgt, ze niet zelf behoeft te gaan ontvangen, maar die ook weder aan een ander in betaling kan geven, door ze op diens naam te stellen.

Er zijn boekjes verkrijgbaar gesteld, met 30, 40 of 100 dergelijke kwitantiën, waarin men tevens aanteekening houden kan van den persoon aan wien men ze afgeeft, en van het bedrag dat men hem betaalt. Wanneer men dus gelden bij de Bankvereeniging heeft en zulk een boekje bij zich draagt, kan men elk oogenblik als dit noodig is betalingen verrigten.

Ieder dépôtgever kan op die wijze dagelijks tot over drie honderd gulden beschikken, zonder voorafgaande kennisgeving. Bij beschikking over een grooter bedrag behoeft men slechts een paar dagen vooruit daarvan kennis te geven, terwijl dit nog eenvoudiger kan geschieden door op het kassiersbriefje in te vullen, dat dit betaalbaar is na een of meer dagen bij de Bankvereeniging te zijn vertoond.

In Engeland en Schotland vooral is het betalen op die wijze zeer algemeen; zelfs particulieren betalen elkander bijna nimmer anders dan met briefjes op hunnen bankier of op de bank, waar zij hunne rekening hebben. Het lastige afpassen en verrekenen met geld wordt daardoor vermeden, en men behoeft niet meer geld in huis te hebben en renteloos te laten liggen, dan voor de zeer kleine dagelijksche betalingen noodig is. Men zendt het geld dat men ontvangt en alle overige geldswaarden, als vervallen coupons, dividendbewijzen, kassiersbriefjes enz. terstond aan de Bank, en wanneer men een wissel of rekening betalen moet, of aan personen, zoowel in als buiten de stad, geld schuldig is, vult men slechts een kassiersbriefje voor het juiste bedrag in en geeft dit in betaling.

Voor gelden, die voor eenigen tijd vast kunnen worden geplaatst, is gelegenheid tot belegging tegen hooger interest, zooals uit het reglement voor de déposito-kas blijkt. Ook groote bedragen worden terstond bij aanbieding tegen den koers van den dag aangenomen.

Voor de op die wijze belegde gelden kan aan de Besturen, welke daartoe door hunne reglementen verpligt zijn, een onderpand van effecten worden gegeven.

De gemeente Haarlem en het Hoogheemraadschap van Rijnland maken b. v. reeds van die gelegenheid gebruik om van hunne kasgelden tijdelijk interest te genieten; een voorbeeld dat voorzeker nog door vele andere corporatiën zou kunnen worden gevolgd.

Voor hen, die in geregelde handelsbetrekking met andere plaatsen zijn en alzoo buiten de stad inkasseeringen en betalingen te verrigten hebben, en papier op het buitenland behoeven of van daar remisen ontvangen, bieden de voorwaarden voor rekening-couranthouders veel gemak en voordeel aan.

Volgen meerdere voordeelen voor de rekening-couranthouders, wat het loon voor inkasseringen, remises enz. betreft.

Spoorwegverkeer. De tegenwoordige zachte winter maakt het vertier in de haven te Almelo, die omstreeks dezen tijd van het jaar gewoonlijk door ijs gesloten is, nog vrij levendig De vele expeditien van goederen, die hier naar en van Twenthe plaats vonden, zijn sedert de opening van den spoorweg van Almelo over Hengelo naar Salzbergen nog aanmerkelijk vermeerderd. Door dien weg verbonden aan het Duitsche spoorwegnet, ontvangt onze haven aanzienlijke partijen goederen, waaronder koffij en thee uit Amsterdam voor Hannover, Oldenburg en vele plaatsen in Noord-Duitschland, terwijl belangrijke hoeveelheden handelsartikelen uit die streken, waaronder veel meel uit Rheine, Munster, enz., als het ware dagelijks hier worden aangebragt, om langs het kanaal en verder over de Zuiderzee naar de hoofdstad vervoerd te worden. De directie van de maatschappij tot exploitatie van staatsspoorwegen, die, zoo als bekend is, de exploitatie van den weg van Almelo naar Salzbergen overnam, heeft door vaststelling van een tarief voor regtstreeksch goederen-verkeer tusschen haren spoorweg en die in Hannover gezorgd, dat de goederen, welke hier uit de schepen onmiddelijk op de wagens geladen worden, zonder verdere overpakking hunne bestemming kunnen bereiken, terwijl lage scheepvrachten op Amsterdam om misschien nog andere redenen voor den handel een prikkel te meer schijnen te zijn, om zijne verzendingen langs den waterweg van deze plaats te ontvangen of op den spoorweg te brengen. Men vleit zich dan ook hier, dat, zoodra het meer algemeen bekend wordt, dat een handelsweg vele belangrijke plaatsen van Duitschland met Amsterdam verbindt, de beweging op het station sterk zal toenemen, en Almelo als overladingsplaats nog veel in belangrijkheid zal winnen. *(N. R. Ct.)*

Veeziekte. — Volgens de officieele opgaven betreffende de veetyphus in de Provinciën Zuid-Holland en Utrecht, zijn de navolgende aantallen rundvee:

IN DE WEEK. van	aangetast.	d.ziekte gesturv.	afgemaakt.	hersteld.	aan 't eind der week nog ziek.	SEDERT HET BEGIN DER VEEZIEKTE. tot	aangetast.	aan de ziekte gestorven	afgemaakt.	hersteld.
						30 Sept.	3319	1169	674	717
1—7 Oct.	764	134	122	92		7 Oct.	4084	1421	844	941
7—14	684	111	116	67		14 „	4768	1671	1031	1276
14—21	654	169	111	62		21 „	5420	1887	1183	1509
21—28	678	133	133	77		28 „	6093	2121	1361	1752
28—4 Nov.	651	83	158	42		4 Nov.	6744	2318	1554	1969
4—11	983	110	234	76		11 „	7725	2505	1893	2209
11—18	1010	114	223	48		18 „	8734	2728	2203	2478
18—25	1217	112	287	78		25 „	9950	3006	3678	2791
25 2 Dec.	1399	102	331	102		2 Dec.	11348	3343	3174	3205
2—9	1439	142	270	81		9 „	12787	3598	3 22	3627
9—16	2464	306	394	142	1622	16 „	15251	4157	4231	4141
16—23	3134	402	387	232	2093	23 „	18365	5007	4972	4894
23—30	3072	444	379	186	2063	30 „	21437	6121	5750	5835

Prov. Utrecht.

16—23 Dec.	311	92	geene	55	332	23 „	756	229	35	170
23—30	349	165	2	146	867	30 „	1104	394	27	316

HET NIEUWE SYSTEEM VAN KOFFIJVEILINGEN DER NED. HANDELMAATSCHAPPIJ.

Aan de Economist.

Wij zijn in het jaar 1864 met opzet afgeweken van onze gewoonte, om bij onze jaarlijksche statistiek van aanvoeren etc. van koffij (*) eenige beschouwingen te voegen, omdat wij na eene ondervinding van slechts één jaar, geen oordeel wilden vellen over de nieuw ingevoerde wijze van verkoop der Java-koffij bij de N. H. M.

Wij zijn ook om die reden met stilzwijgen voorbijgegaan alle geschriften, hoofdzakelijk in de *Economist* geplaatst, die het tegenwoordig systeem geheel of gedeeltelijk aanprezen.

Nu echter een tijdsverloop van 2 jaren ons over 18 veilingen ondervinding heeft doen verkrijgen, achten wij ons bevoegd tot het uitspreken van onze opinie; daarbij tot punten van uitgang nemende de bijdrage van den heer F. W. C. Blom in de *Economist* van Febr. 1865, en de redevoeringen van dienzelfden heer in de zitting der Tweede Kamer van 2 Dec. 1865.

Het systeem dat gedurende een dertigtal jaren gevigeerd heeft en onloochenbaar aan den koffijhandel in Nederland dat gewenschte overwigt heeft verschaft (*) waarin wij ons zoo lang hebben mogen verheugen, is gevallen onder de afkeuring die verschillende bevoegde en onbevoegde veroordeelaars daarover hebben uitgestort, en die, behalve op holle theorien, ook gebaseerd was op de meening dat het systeem niet meer aan de eischen van den dag beantwoordde.

Van onze zijde hebben wij in der tijd niet geschroomd openhartig de bezwaren bloot te leggen, die onzes inziens daaraan kleefden.

Een verkoop systeem, zal het ten allen tijde aan den verkooper coulanten verkoop verzekeren, moet dunkt ons, gelegenheid geven tot ontwikkeling aan:

den groothandel;

(*) Bij dit artikel, van de heeren Joosten en Cie., vergelijke men ook het *naschrift der redactie*, pag. 90.

den kleinhandel of tusschenhandel, en

den ondernemingsgeest (wel te onderscheiden van de zuivere of eigenlijke speculatie).

Nu kwam het ons voor dat de inrigting van het oude systeem aan dien eisch niet voldeed, en daarom namen wij nu 6 jaren geleden de vrijheid eene wijze van verkoop voor te stellen, die naar onze overtuiging aan de meeste bezwaren te gemoet kwam.

Die bezwaren tegen het oude systeem meenden wij te moeten vinden in:

Verlamming van de veerkracht van het artikel, daar de grootste handelaar met den kleinsten winkelier hier en in het buitenland gelijk stond.

Het nadeelige van het bekend zijn der vaste veilingsprijzen, daar die bekendheid winstbehaling en daardoor omzettingen tegenhield, en nog daarenboven een soort van oneer wierp op dengenen, die ten gevolge van veranderd inzigt omtrent het artikel zou willen verkoopen;

en eindelijk daarin dat concurrerende markten in onze stabiliteit gereede aanleiding vinden om met hunne soorten de hand te ligten. (*)

Anderen (†) voegden daarbij:

De verstoring van de geldcirculatie door de groote bedragen der veilingen;

en het nadeelige voor den verkooper van het bijeenvoegen van vele gelijksoortige koffij's onder een nummer. (§)

Het kwam en komt ons nog voor, dat eene wijze van verkoop, waarbij de aanvoerder of aanvoerders, naar mate van de aankomst der ladingen, zonder eenige kunstmatigheid hunne koffij aan de markt brengen, de eenige natuurlijke wijze mag heeten.

Wij begroeten voor deze consideratie, eenen bondgenoot in den heer F. W. C. Blom, waar Z.Ed., in *de Economist* van Febr. 1865, bl. 57, reg. 13 v. b. en volg. zegt:

„Om de bezwaren, door de praktijk aan het licht gebragt, weg „te nemen, diende er voor het veroordeelde systeem een ander in „de plaats te worden gesteld, en dan lag het voor de hand, dat „men in de allereerste plaats trachten moest eenen gekunstelden „toestand tot eenen zoo natuurlijk mogelijken terug te brengen.

(*) Vergelijk onze: *Bedenkingen over de Koffijveilingen*, A°. 1860.

(†) Vergelijk *Beschouwingen* enz., door F. W. C. Blom, 1858.

(§) Wij bespreken die beide punten hieronder.

„Men behoefde daartoe slechts het oog te slaan zoowel op de lessen „der wetenschap, als op hetgeen op andere groote handelsmarkten „plaats had: daar werden koffij en alle andere artikelen voortdurend „aan de markt gebragt en niet systematisch opgezouten, om ze op „gezette tijden, slechts een paar malen 's jaars in veiling te brengen. „Daar in den vreemde en bij ons bij den particulieren handel was „evenwel ieder aanvoerder geheel zijn eigen meester, en kan zijne „goederen aan de markt brengen of terughouden, al naar zijn be„lang dit medebrengt.

„Dit kan nu echter ten onzent bij de maatschappij-veilingen niet „zoo worden toegepast; het gouvernement, dat nu eenmaal planter „en koopman is, kan niet op volkomen gelijke wijze als een par„ticulier koopman handelen, zonder in tal van moeijelijkheden te „geraken, en zich aan het verwijt van willekeur bloot te stellen."

Tot dusver de heer Blom.

Wij kunnen ons voor een goed deel met bovenstaande beschouwing vereenigen, maar komen tot een groot verschil in de toepassing.

De heer Blom meent, dat maandelijksche veilingen het hulpmiddel moeten zijn, om den volgens zijn denkbeeld, niet toepasselijken natuurlijken toestand, meest nabij te komen, en het is daarin, dat wij met dien heer verschillen.

Wij gaven in 1860 als onze meening te kennen, dat wij van 4, 5 of meer veilingen, op de oude leest geschoeid, geene verbetering verwachten, daar wij dan eene vermeerdering te gemoet zagen van de bezwaren van het oude systeem.

Die bezwaren: gebrek aan tusschenhandel, gebrek aan ondernemingsgeest, door den verlammenden invloed der vaste veilingsprijzen, die de natuurlijke veerkracht van het artikel braken, konden onmogelijk door vermeerdering van veilingen worden weggenomen, daar bijv. maandelijksche veilingen den tusschenhandel onmogelijk *moesten* maken (en ook finaal onmogelijk *hebben* gemaakt), daardoor alléén in de veilingen zelve fluctuatien konden te weeg brengen en door de gedurige herhaling eenerzijds en het kleine quantum anderzijds de belangstelling van het buitenland noodwendig *moesten* verminderen (en ook zeer sterk *hebben* verminderd.)

Wij behoeven naauwelijks te zeggen, dat men bij verstandige kooplieden onmogelijk ondernemings- of speculatiegeest kan aantreffen voor een artikel, dat zoodanig, door éénen aanvoerder, op lang vooraf bekende tijden, bij vooraf bepaalde quantums, in het openbaar wordt aan de markt gebragt.

In 1860 voorspelden wij; in 1865 constateeren wij.

In 1863 troffen wij eenen bondgenoot aan in eenen geachten voornamen handelaar hier ter stede, die de aanstaande toen nog onbekende wijze van verandering in het veilings-systeem, in eene circulaire besprekende, zeide:

„Een systeem van meer veilingen zal ons alligt een deel der „verkeerdheden teruggeven, die wij trachten te ontgaan.

„Met het denkbeeld van eenen verkoop bij ladingen verbindt zich „aanvankelijk een gevoel van rusteloosheid. Men zal zich niet kun„nen vrijwaren voor de bezorgdheid, dat de prijzen er onder zullen „lijden. Maar een juist beginsel leidt eindelijk toch tot groote uit„komsten."

Volkomen waar; maar juist daarom zijn wij het oneens met den heer Blom, dat verkoop maandelijks op de wijze zoo als thans geschiedt, de eenige weg zou zijn, die voor de Regering het naast aan den natuurlijken grensde. Wij hebben in maandelijksche veilingen nooit een juist beginsel gezien en konden dus ook geene groote uitkomsten verwachten.

De heer Blom beweert t. a. p. verder, dat de uitkomsten der maandelijksche veilingen in 1864 voor de Regering gunstig zijn geweest:

1°. In de prijzen.

2°. In ondergeschikte punten.

Wij zijn van een lijnregt tegenovergesteld gevoelen. De eerste veiling in Maart 1864 gehouden, na een stilstand van c. 6 maanden was groot 80 000 balen; wat wonder dat de consumtie zich in die veiling à tout prix moest voorzien en dus den prijs tot 46 c. dreef. En toch was die prijs nog maar gelijk aan dien van September 1863, en volkomen geregtvaardigd door de vooruitzigten van het te veilen quantum over 1864. De prijs is na Februarij successivelijk teruggeloopen tot op 40½ c. in September en wanneer men nu de volgende cijfers vergelijkt

1864.	Afleveringen.	Prijs v. goed ord.	Disconto.
Maart	86,430 Bn.	46 c.	4. 5½ pCt.
April	78,297 „	45	4. 6 „
Mei	65,296 „	44	4½. 6 „
Junij	97,372 „	43	4½. 6 „
Julij	53,034 „	42	3½. 5 „
Augustus	81,419 „	42	5. 5½ „
September	107,717 „	40½	5. 6 „
October	92.428 „	41½	6½. 8 „
November	89,983 „	46	6. 8 „

dan wagen wij niets door te beweren, dat de loop der prijzen geheel onafhankelijk is geweest van de buitenlandsche politiek en de

geldmarkt, maar alleen werd geinfluceerd door de nieuwe wijze van veilen, terwijl de betere stemming die een herstel der prijzen op de werkelijke waarde in het leven riep gebaseerd was op een vooruitzigt van veel kleiner aanvoeren in 1865, die dan ook

258,000 balen minder 1862
120,000 „ „ 1863
318,000 „ „ 1864 bleven.

In 1865 waren de buitenlandsche omstandigheden vredelievender en nu was de toestand aldus:

	Afleveringen,	Prijs v. goed ord.	Disconto.
Februarij	87,937 Bn.	45½ c.	4 pCt.
Maart	103,738 „	45	4 „
April	73,383 „	44	3½ „
Mei	95,176 „	44½. 45	3½ „
Junij	77,296 „	45½	3½ „
Augustus	62,877 „	45	3 „
September	85,854 „	44½	3 „
October	88,454 „	44½. 45	4 „
November	95,470 „	45½	6 7 „

In beide jaren waren de willigste veilingen Maart 1864, October en vooral November 1864, Februarij, Junij en November 1865, omdat de veilingen van Maart en Februarij na eenen stilstand werden gehouden, de veilingen van November 1864, Junij en November 1865 in de behoefte van resp. 3, 2, 3 maanden moesten voorzien, en October 1864, het in November te veilen quantum reeds was bekend en verzekering gegeven dat voor Februarij 1865 geene andere koffij door de Maatschappij zou worden aangeboden, terwijl eindelijk November 1864 een herstel bragt in de prijzen die op een zoo laag standpunt stonden dat het door geene enkele aanleiding uit het artikel zelve was geregtvaardigd.

De veilingen tusschen die uitersten in liepen meest zeer ongeanimeerd en in eerder flaauwe stemming af; en hoewel zich nu in 1865 niet herhaalde de voortdurende daling in 1864, zoo was toch de doorsneêprijs nog ruim 1 c. onder den herstelden prijs in November 1864 en dat ondanks de gunstige statistiek.

Men verlieze daarbij niet uit het oog dat in 1863 de politieke omstandigheden evenmin als de geldmarkt zoo bijzonder gunstig waren (het tegendeel is waar),

en dat bij veilingen van 826 Bn. in 1863
„ 834 „ „ 1864
„ 852 „ „ 1865

de in 1863 betaalde doorsneê-prijs voor goed ord. het hoogste is geweest.

Zoolang nu, dank zij de onvoldoende productie op Java, de aanvoeren of het veilings-quantum maar even toereikend zijn voor de consumtie, of daaronder blijven, zullen de prijzen nooit zóó laag kunnen vallen, dat het gezondste artikel aan de beurs, de koffij, door de wijze van veilen, geheel wordt gedeprecieerd, maar wij durven gerust beweren dat de doorsneê-prijzen van 1864 en 1865 zijn gebleven onder de werkelijke waarde, en dat die waarde is uitgedrukt door de prijzen betaald in die veilingen, waarin de handel verademd was, of verademing te gemoet zag.

Hetgeen nu in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting van 2 December 1865, door den heer Blom is gesproken omtrent de gunstige resultaten der veilingen, berust eensdeels op de persoonlijke overtuiging van dien heer, en anderdeels op een argument, dat ons in den mond van eenen koopman verwonderde, en ook, zoo wij ons vleijen, gemakkelijk door ons kan worden wederlegd.

Wij bedoelen: dat het groote verschil in prijs tusschen Java en Brazil koffij „een zeer afdoend bewijs" zou zijn dat „de Regering dit jaar den hoogst mogelijken prijs bedongen heeft."

Wel verre dat de Java-koffij buiten verhouding hoog is, (wij meenen dit boven te hebben aangetoond) zoo is de Brazil-koffij buiten verhouding laag; een natuurlijk gevolg van het nog steeds ontbrekende of althans nog zeer onvoldoende débouché van Brazil-koffij in Noord-Amerika, waardoor eindelijk op de Europeesche stapelplaatsen grootere voorraden zijn opgehoopt; zoodat zeilende ladingen van die soort, steeds zeer goedkoop werden aangeboden, ondanks de rijzing van andere soorten.

In Hamburg alléén is de voorraad 14½ millioen ponden of bijna 3 malen grooter dan voorleden jaar, nl. 20/m. tegen 5½/m. ponden.

Bij herstel van den normalen stand van zaken in Noord-Amerika, kan men de prijzen van Brazil- en Santas-koffij 5 centen zien rijzen, zonder dat de andere soorten die rijzende beweging behoeven te volgen.

Wij achten het, afgescheiden van dit alles, een door niets opgewogen nadeel voor den verkooper, dat de tusschenhandel geheel is vernietigd en daardoor gebroken de veerkracht van het artikel, zoo noodig om bij grootere toevoeren of veilingen zoo als bijv.

in 1859 1,020,000 Balen
„ 1862 920,000 „

eenen coulanten verkoop te helpen bevorderen.

Bij aanvoeren of veilings quantums grooter dan de *oogenblikkelijke* consumtie, blijft noodwendig een deel over voor den ondernemingsgeest van groothandelaren en grossiers of voor speculatie. Is nu de wijze van verkoop zoodanig ingerigt dat en de grossiers en de groothandelaren, in den aard hunner zaak gelegenheid kunnen vinden tot eenen gunstigen wederverkoop: of wel de ruimte van tijd en gelegenheid uitlokkend voor speculanten, dan wordt daardoor de concurrentie op de aangeboden partijen, in het voordeel van den verkooper vermeerderd.

Van 30 veilingen van Maart 1849 tot en met September 1863 liepen 7 op Taxatie,
6 beneden „
17 boven „
af en van die 17 veilingen waren de grootsten tevens de willigsten, nl. die van Sept. 1850, Sept. 1853, Sept. 1855, Sept. 1856, Maart 1857, Sept. 1858, Maart 1859, Sept. 1860, April en September 1862.

Hoe grooter kans dus voor de koopers op coulanten wederverkoop, des te grooter concurrentie in het voordeel van den verkooper.

Eene wijze van verkoop dus, die bevorderlijk is aan tusschenhandel, omzettingen op de plaats en speculatie zoo voor binnenals buitenlandsche rekening, lokt talrijke en wat meer zegt magtige concurrentie, waarvan de verkoopers eerst de zoete vruchten plukken.

Daarentegen moet elke wijze van verkoop, die den verkooper berooft van de concurrentie van groothandelaren, grossiers en speculanten, hem overleveren aan de consumtie en alleen dan wanneer het aangeboden quantum maar even toereikend is voor de oogenblikkelijke consumtie, zal de verkooper er niet al te slecht bij staan.

Maar bij eenigen aanwas van toevoer of aanbod kan de boven, als verloren gegeven concurrentie alléén door ongemotiveerd lage prijzen worden herwonnen, daar de omstandigheden van verkoop eene winst als handelsoperatie belemmeren, zoo niet onmogelijk maken.

Wij kunnen den lust niet weerstaan hier en passant ter sprake te brengen het argument dat de vorige wijze van verkoop de geldcirculatie stoorde.

De gemiddelde laatste ontvangdag was vroeger voor de Maartveilingen 1 Mei en voor de September-veilingen 1 November.

Nu was het Disconto bij de Nederlandsche Bank in

	Mei.	November.	
1856	4 pCt.	5 pCt.	
1857	4 "	6 6½ "	(goederen crisis)
1858	3½ "	3½ "	
1859	3 "	3 "	
1860	3 "	3 "	
1861	3 "	3 "	
1862	3½ "	4 "	
1863	3½ "	3½ "	
1864	5 "	7 "	
1865	3½ "	6 7 "	

Wanneer men nu in aanmerking neemt dat reeds onmiddellijk na de vroegere veilingen het grootste gedeelte werd verzonden of geleverd, dan volgt daaruit dat bij den laatsten ontvang-termijn doorgaands de helft ter betaling overbleef, want hetgeen in natura werd ontvangen, en niet op ceel kwam, *moest* binnen 3/w. na aflevering betaald zijn. Hieronder een staatje van de afleveringen van koffij in de maand waarin de veiling werd gehouden.

	Maart.	September.
1856	233,000 Bn.	320.000 Bn.
1857	258,000 "	144,000 "
1858	206,000 "	404.000 "
1859	198,000 "	187,000 "
1860	198 600 "	306,000 "
1861	217.000 "	148,000 "
1862	255,000 "	191,000 "
1863	142,000 "	190,000 "

De groote verschillen in de cijfers hangen af van den datum der veilingen, n.l. of die wat vroeger of later in de maand plaats hadden; waren ze later en dus de afleveringen kleiner, dan waren die in de volgende maand zooveel te grooter.

Van eene voorjaarsveiling p. m 400,000 balen, waarde ƒ 20.000,000, was dus de helft van het bedrag p. m. ƒ 10,000 000.

Van eene najaarsveiling p m. 500,000 balen. waarde ƒ 25,000,000, was dus de helft van het bedrag p. m. ƒ 12,500,000.

Terwijl bijv. de 1 Mei te betalen Maartveilingen 1864 en 1865 bedroegen p. m. ƒ 4,000,000 en die van Sept. 1864 p. m. ƒ 6,500,000
" " 1865 " " " 4,500,000

Zoodat dus het geheele verschil neerkomt op p. m ƒ 6,000,000 en nu achten wij het te veel beweerd, dat eene som van ƒ 6 m. de geldcirculatie zou verstoren van eene markt waarop zonder eenig bezwaar zoo menige vele millioenen bedragende buitenlandlandsche leening coulant is geplaatst.

Ging overigens het argument op, dan zou het boven medegedeelde discontostaatje *bewijzen*, dat juist de kleine veilingen de

geldmarkt meer drukken dan de groote veilingen ooit deden. Quod absurdum.

Wij zullen nu trachten te bewijzen, dat ook in ondergeschikte punten voor den verkooper niets is gewonnen.

1°. De verkooper zou rente en pakhuishuur hebben bespaard.

Juist het tegendeel heeft plaats gehad en wel voor een vrij aanzienlijk bedrag; eene eenvoudige uitrekening staaft ons beweren.

Datum.		Geveild.		Tegenwoordige ontvangtijd.	Ontvangtijd vroeger gemidd.	Rente- winst bij de tegenw. prijzen.	Rente- verlies bij de tegenw. prijzen.
1864	Maart	80,000	Bn.	1 Mei	voorjaars-	—	—
	April	82,500	„	1 Junij	veiling	—	1 maand.
	Mei	86,200	„	1 Julij	1 Mei.	—	2 „
	Junij	86,100	„	1 Augustus		—	3 „
	Julij	86,900	„	1 September		—	4 „
	Augustus	83,000	„	1 October	najaars-	1 maand	—
	September	123,000	„	1 November	veiling	—	—
	October	121,500	„	1 December	1 Nov.	—	1 maand.
	November	85,000	„	1 Januarij		—	2 „
1865	Februarij	87,200	„	1 April	voorjaars-	1 maand	—
	Maart	86,500	„	1 Mei	veiling	—	—
	April	88,300	„	1 Junij	1 Mei.	—	1 maand.
	Mei	85,200	„	1 Julij		—	2 „
	Junij	84,200	„	1 Augustus		—	3 „
	Augustus	85,400	„	1 October	najaars-	1 maand	—
	September	87,000	„	1 November	veiling	—	—
	October	126,000	„	1 December	1 Nov.	—	1 maand.
	November	122,100	„	1 Januarij		—	2 „

gelijkstaande voor 1864 met 1¼ maand verlies aan rente en pakhuishuur over het geheele quantum of in cijfers met *f* 300,000, voor 1865 voor ¼ maand over het geheele quantum of in cijfers met *f* 180,000, zoodat de eerste winst blijkt verlies te zijn.

2°. Enkele soorten zouden minder in qualiteit zijn teruggegaan: mooije groene of blaauwe koffijs zijn in 1864 of 1865 bijna niet aangevoerd, en het herhaalde aanbod van bruine en hooggele koffijs (waarin vroeger steeds eenig winkeldebiet was) heeft die soorten zoodanig gedeprecieerd dat zij van 62 c. tot 55 c. daalden en nu 57/58 genoteerd staan.

3°. De vorige wijze van sorteeren is door eene andere vervangen die elke nuance meer op waarde doet uitkomen, ook door het opbeiden met ¼ c.

De aanmerkingen over de vroegere sorteering en bijeenbrenging zijn niet nieuw, wij zullen ons de moeite getroosten die op nieuw te beantwoorden.

Geen koopman, die der zake kundig is, zal in ernst kunnen beweren, dat de verkooper, vroeger voor alle betere qualiteiten,

die in een groot nummer heette te schuilen, en waarvan alleen „voorbedachtelijk" en „als mystificatie" het „slechtste" werd uitgegeven, te weinig geld ontving. Wij zouden, even apodiktisch in schijn, maar juister in der daad, durven beweren, dat de monsterpakking, (gesteld eens er waren zulke grove verschillen) onder den hoogeren prijs voor de verwacht wordende, betere qualiteiten doorliep en dat dus de mindere goede koffij te hoog werd betaald. Wij spreken uit ondervinding.

Maar..., in geen jaren zijn zoo vele klagten over verkeerde monsters, en totale verwarring in de sortering voorgekomen als in 1864 en 1865, nu de sorteering geschiedt zonder eenige verantwoordelijke contrôle.

De heer Blom klaagt in de meer genoemde aflev. *Economist* over de vele (115) monsters in de veiling van September 1864, uitmakende volgens onze bijeenvoeging voor ons eigen gebruik 8 hoofdsoorten.

In Nov. 1865 waren in veiling 162 monsters aanwezig.

Wij geven aan alle belangstellenden de verzekering dat in die veilingen „niet elke nuance op zijne juiste waarde is betaald" en dat wel ondanks de zoo hoog geprezene opbieding bij ¼ c. en ondanks dat ze „buiten eenige makelaars-combinatie" „bij vrije opbieding" konden worden gekocht.

„En zal nu, door de maandelijksche koffijveilingen, de Neder„landsche markt te gronde gaan en zij niet meer den toon geven „aan de andere markten van Europa."

Te gronde gaan niet; maar haar overwigt heeft zij reeds verloren; zij geeft den toon reeds niet meer aan! Zeker de kleine toevoeren van Java bij uitbreiding met reuzenschreden van concurreerende soorten, zijn daarvan mede een oorzaak; maar het is een feit, dat het buitenland in onze maandelijksche veilingen alléén dan belangstelt wanneer zij hooger afloopen dan verwacht werd, omdat dan de concurreerende markten hunnen voorraad tot iets lager prijzen dan de onzen loslaten. De klagt over weinig bevredigende „accepten" van 't buitenland is algemeen. Behalve de afdoeningen uit de eerste hand, waarop zich de algemeene attentie meer en meer vestigt, is er eigenlijk geen handel op de plaats overgebleven.

Evenwel, de heer Blom opent ons daartoe een blij verschiet:

„Zijn dan niet Liverpool en Hâvre voor 't katoen Londen voor „suiker, de toongevers voor den geheelen handel? en daar heeft

„men nimmer aan massale, periodieke veilingen gedacht. Neen, „daar veilt, verkoopt en handelt men *dagelijks*, en juist dit geeft „levendigheid en vertier en invloed op de geheele handelswereld. „*Zoo zal het bij ons ook gaan* en althans men make zich niet on-„gerust, dat, mits wij onze aanvoeren behouden, ons prestige zal „verloren gaan."

Wij zouden hier willen lezen „mits wij onze aanvoeren vermeerderen en verbeteren," maar nemen overigens nota van de voorspelling, dat ook bij ons de koffijhandel zoo zal worden, dat men dagelijks veilt, verkoopt, en handelt. Dat dit niet mogelijk is bij een systeem als het thans vigeerende, en alléén mogelijk, wanneer, gelijk overal elders geschiedt, de ladingen bij aankomst worden verkocht, is dunkt ons, duidelijk.

Het tegenwoordige stelsel belemmert den dagelijkschen handel. Een verkoop ladingsgewijze bevordert dien door gelegenheid te geven tot ontwikkeling van kapitaal, kunde en relatien en herstel van den tusschenhandel. Is nu het tegenwoordige systeem een in sommiger oog onvermijdelijke overgangsmaatregel (hetgeen wij nog niet zoo gaaf toegeven) dan troosten wij ons met de hoop op de verwezenlijking van bovengemelde voorspelling, hoewel die hoop bij ons zwak is.

Onze slotsommen zijn deze.

1°. Het oude systeem was meer „de wolf in kwaad gerucht" dan inderdaad ondanks zijne, door ons zelven erkende, gebreken, zóó slecht als het werd uitgekreten, het is echter door bestrijding onmogelijk geworden, en wordt ook door ons, om zijne gebreken, niet teruggewenscht.

2°. Het tegenwoordige systeem heeft onzes inziens geen der werkelijke bezwaren tegen het oude opgelost; en daarenboven door vernietiging van den tusschenhandel den verkooper geschaad, door vermindering van concurentie; het is om die reden ook voor den handel niet voordeelig.

3°. Eene geheel vrije, natuurlijke wijze van handelen, zoo als die overal elders plaats vindt, is ook voor de Nederlandsche markt niet alleen wenschelijk en mogelijk, maar gebiedend noodzakelijk, wil zij haar overwigt en prestige herwinnen en behouden; de omstandigheid, dat de staat *nog* planter en koopman is, kan hier, met het oog op de actualiteit op koloniaal gebied, niet als exceptie van incompetentie worden aangevoerd.

Amsterdam, Dec. 1865. J. A. Joosten & Co.

Naschrift der redactie. Wij hebben ten blijk onzer onpartijdigheid aan dit stuk geene plaats willen weigeren, doch zullen onze lezers wel niet behoeven te verzekeren dat wij ons met de daarin vervatte denkbeelden niet vereenigen. Wij konden dat in der tijd evenmin met de door de geachte stellers in 1860 uitgegeven brochure „Bedenkingen over de koffijveilingen enz." op welke zij zich thans beroepen en herinneren ons dat die „Bedenkingen" destijds zeer uitvoerig werden wederlegd door den heer F. W. C. Blom in zijne brochure „Speculatie en tweede hand" Rotterdam 1860. 't Verwonderde ons wel eenigzins dat in bovenstaand stuk van die wederlegging met geen enkel woord melding wordt gemaakt, en zij, als 't ware, geheel geïgnoreerd wordt.

Wij zullen ons thans niet in uitvoerige beschouwingen begeven. In een volgend n°. zal daartoe gelegenheid zijn. Slechts zij door ons voorloopig opgemerkt dat de geachte stellers in de appreciatie van het oude veilingsysteem ons toeschijnen niet zeer duidelijk te zijn: immers zij schijnen het af te keuren en deden dat ook in hunne bovengemelde brochure; maar toch zeggen zij nu dat het toch *zóó* slecht niet was, en zelfs dat het naar hunne meening onloochenbaar is dat het systeem gedurend 30 jaren aan den Ned. koffijhandel zijn overwigt heeft verschaft. Wij zouden denken dat het *veiling-systeem* daar weinig mede te maken had, maar dat het de *aanvoeren* waren die aan onze markt dat overwigt verschaften. Trouwens de geëerde stellers zeggen zelven niet te vreezen dat ons prestige zal verloren gaan, „mits wij onze aanvoeren vermeerderen en verbeteren."

Dat de belangstelling van het buitenland in onze koffijveilingen zou verminderd zijn, en onze markt zelfs den toon niet meer aangeeft, zijn wij met de stellers niet eens. Wij hebben daartoe slechts het oog te slaan op de door Nederland bedongen prijzen in vergelijking met die der concurrerende soorten en dan zien wij, dat het prijsverschil tusschen Java en Braziel-koffij zelden *zóó* groot geweest is, ten gunste van de eerste, als in 1865. Nu zegge men niet „de prijs der Braziel-koffij was exceptioneel laag"; dat neemt o. i. het gewigt van het feit volstrekt niet weg. De hoogte of laagte van een prijs is toch alleen door vergelijking te bepalen. En wanneer nu het buitenland voor verreweg de grootste kooper van onze koffij is, dan ligt daarin toch waarlijk geen bewijs, dat wij ons overwigt in het buitenland zouden verloren hebben.

De voorgestelde verkoopwijze bij ladingen op ongeregelde tijdstippen moge voor den particulieren handel goed zijn, ja zelfs tot de meest gewenschte behooren, wij willen dat niet tegenspreken; maar betwijfelen, of zij bij een ligchaam als de N. H. M. dat in zoo geheel exceptionelen toestand verkeert, wel zoude toe te passen zijn. Moeijelijkheden zouden zich daarbij opdoen die, naar wij meenen, bezwaarlijk uit den weg te ruimen waren.

Bij deze korte opmerkingen zullen wij ons voor het oogenblik bepalen.

RED.

VEEZIEKTE EN CENTRALISATIE.

Vrij opmerkenswaard zijn de discussiën die, bij de heropening van het Engelsche Parlement in den aanvang dezer maand, zijn gevoerd over de kwestie of de regering genoegzaam tijdige en krachtige maatregelen tot wering der veeziekte heeft genomen.

In het Hoogerhuis werd de aanval op de regering geopend door den hertog van Rutland, die haar verweet, dat zij tegenover dat onheil reeds te lang werkeloos was gebleven. Zijns inziens was het evenwel nog niet te laat om alsnog maatregelen te nemen. De hertog van Richmond, die dezelfde zienswijze was toegedaan, wees inzonderheid op de verklaring van prof. Symonds, dat de maatregelen der regering tot nu toe zelfs de besmetting meer hebben verspreid dan het geval zou zijn geweest, wanneer men de ziekte eenvoudig op haar beloop had gelaten. Lord Feversham ging nog verder en stelde een amendement voor, strekkende om in het adres het leedwezen der vergadering uit te drukken over de houding der regering, omdat zij niet de verantwoordelijkheid op zich heeft genomen van een uniformen maatregel tot verbod van alle transport en allen invoer van vee. Zonder bepaaldelijk in dit amendement te treden, vroeg lord Carnarvon, waarom de regering, wanneer zij in zulk een maatregel bezwaar zag, dan niet vroeger het parlement heeft bijeengeroepen, om daarop een beroep te doen. Lord Essex daarentegen liet dit punt rusten, maar wenschte alleen te weten, wat de regering nu wel ten opzigte der veeziekte voornemens was te doen.

Naar aanleiding van deze opmerkingen trad lord Granville in eene uitvoerige verdediging van de handelingen der regering, hoofdzakelijk hierop nederkomende: „De regering heeft eerst den 10ⁿ Julij vernomen, dat de ziekte in Engeland was uitgebroken. Een uniform stelsel daartegen uit te vaardigen, was op dat oogenblik onmogelijk. Zoo iets behoort tot die maatregelen, die men nu wel zou goedkeuren, doch waarover men destijds zeker anders zou hebben gedacht. In sommige andere landen kon dat wel geschieden, maar daar staat de regering in eene geheel andere positie dan de Engelsche. Zoo is bijv. in Frankrijk het gezag geconcentreerd en daarvan kon

toen gebruik worden gemaakt, doch in Engeland bestaan andere verhoudingen. Het gezag gaat in Frankrijk *zóó* ver, dat een particulier soms op zijn eigen grond geen boom kan doen omhouwen, zonder magtiging van den minister van Binnenlandsche Zaken. Maar over dat stelsel van centralisatie wordt ook geklaagd en al heeft de regering daardoor een meer regtstreekschen invloed op de aangelegenheden des lands, men gevoelt toch dat het plaatselijk gezag er door verlamd wordt. Even zoo konden in Pruissen zulke maatregelen genomen worden, maar niet in Engeland. En wat de beweerde werkeloosheid betreft, hoe kon de regering sneller handelen? In denzelfden namiddag, toen prof. Symons kennis gaf van het uitbreken der ziekte, werd hem onmiddellijk een onderzoek daaromtrent opgedragen, en werden aan de politie de noodige bevelen gegeven, om hem daarbij van eene voldoende medewerking te verzekeren. Den 17n Julij, dus 10 dagen later, maakte prof. Symonds zijn rapport op; den 18n werd dit bij de regering ingezonden, en dienzelfden dag hield zij daarover eene conferentie. Inmiddels werd de bevolking ten platten lande gewaarschuwd, en den 24n gaf de regering hare eerste algemeene bevelen. Tevens werd er eene commissie tot onderzoek benoemd, zoo spoedig de regering daartoe op grond der verkregen inlichtingen kon overgaan, Deze en dergelijke feiten zijn bekend en pleiten toch niet voor een verwijt tegen de regering. En wat nu betreft de vraag, wat zij in de gegeven omstandigheden denkt te doen, daarop is het antwoord eenvoudig, dat zij zich voorstelt zeer spoedig bij het Lagerhuis een wets-ontwerp dienaangaande in te dienen."

Men ziet dat het standpunt zoowel der oppositie, als der regering ongeveer terug geeft hetgeen hier te lande plaats vond. Gesteld nu eens het uiterste geval: gesteld, „de oppositie heeft gelijk." Geheel *a posteriori* sprekende, en dus geholpen met het licht dat de regering een half jaar geleden niet had, neme men een oogenblik aan: dat het beter ware geweest toen een andere weg in te slaan; wat dan nog? Dan blijkt het dat wij in een der gevallen zijn, waarin *groote centralisatie*, nevens hare menigvuldige nadeelen, ook soms iets goeds kan hebben. Frankrijk, aan den strengen teugel gewend, gehoorzaamt ook nu, en zal er zich welligt goed bij bevinden, doch het gaat niet aan, om te verlangen dat een vrijheidlievend en ongecentraliseerd land plotseling, en juist bij de exceptie waar het nut kan hebben, ook de enkele voordeelen van strenge centralisatie ondervinde.

HET VIERDE RAPPORT VAN DE COMMISSIE VOOR HET ARREIDEN VAN KINDEREN IN ENGELAND.

Toen in de jaren 1829 en 30 geheel Engeland over de afschaffing van de slaven in de West Indien in beweging was, en Henry Brougham in Yorkshire, voor welk district hij afgevaardigde was, door zijne welsprekendheid de menschen tot daden opwekte; toen het „slaves be free", en het „Britons never shall be slaves", alomme gehoord werd, toen dacht men niet dat in datzelfde Yorkshire, kinderen 14, 15, 16 ja soms 18 uren in wolspinnerijen en fabrieken, welke toen nog niet door de wet geregeld waren, moesten werken, dat zij onder dien afmattenden arbeid hoogstens 30 minuten rust hadden, en dat zij, wanneer zij uitgeput waren, door wreede middelen soms aan hun werk gehouden werden.

Goede beginselen, — men zag het daar, en wie onzer weet het helaas! niet bij ervaring — worden niet altijd in de naaste omgeving het eerst beoefend. Maar Yorkshire is tot inkeer gekomen, mannen zijn er opgestaan, die vol sympathie voor de afschaffing der slavernij, de beginselen in hunne medevoorstanders ook op den meer dan slaafschen arbeid der kinderen in fabrieken wilden toegepast hebben. Dagbladen, openbare volksvergaderingen, Short-time Committees, alle middelen werden te baat genomen om de aandacht op de „factory-children" te vestigen en hunne werkuren verkort te krijgen. „Yorkshire-slavery" werd naast „West-Indian slavery" geplaatst, en beiden zijn afgeschaft, eere aan de consequente toepassing van beginselen door mannen, die meenden, dat men het eene moest doen, en het andere niet nalaten. De wet van 1833 was de kroon op dit werk, een wet op zich zelve in vele opzigten nog onvolmaakt, maar later in 1844, nadat de leemten waren aangetoond, veel uitgebreid en verbeterd. Bij de geschiedenis van dit alles, hoe belangrijk dit ook zijn moge, langer hier stil te staan, is ons hier overbodig (*). Wij moeten op de geschiedenis van latere, ja zelfs

(*) Vergelijk o. a. een overzigt der kwestie, Bijbl. *Economist* 1864 p. 1 volg. en *Economist*. p. 411. „De achtjarige fabriekarbeider.

van de jongst verledene dagen onze oogen vestigen, om te doen zien, dat men in Engeland voortgaat met aan eigene kinderen niet te onthouden, wat aan de betrekkelijk vreemden geschonken wordt.

Vooraf echter een blik naar binnen, en zien hoe het met deze zaken bij ons, in ons eigen land gesteld is. Wij vinden bij ons wetten, houdende opheffing van de slavernij in de Nederlandsch West-Indische kolonien, maar zoeken te vergeefs naar iets dat van vrijmaking van en toezigt op de kinderen bij ons in fabrieken arbeidende slechts maar den schijn heeft. Naar hun toestand wordt *sinds ruim twee jaren* een onderzoek ingesteld, dat is al wat gezegd kan worden, en de tijd zal leeren, wat dit onderzoek ten gevolge zal hebben. Ons geduld op dit gebied moet geoefend worden, maar we hopen met den heer van Heemskerk Az. (*) „dat die commissie veel zal vinden, veel mededeelen en dat met volledige kennis van zaken zal kunnen gehandeld worden." In Engeland gaat het vlugger: daar werd in 1862 eene Koninklijke commissie benoemd om onderzoek te doen naar den toestand van kinderen in die ambachten en fabrieken, welke nog niet onder het bereik der wet gebragt waren, en nu in de maand Juli van dit jaar is door die commissie haar 4de rapport reeds uitgebragt.

Men moet dit boekdeel in folio formaat zien, waarvan het rapport van commissarissen 47 bl. en de bewijzen en verslagen van de assistent-commissarissen 277 bl. bevat, om weder de ernst en energie van de Engelschen te bewonderen. De bedrijven door die commissie onderzocht zijn de volgende: de metaal-industrie (metal-manufacture) van Sheffield in haren ganschen omvang, de ijzersmederijen en smelterijen en machinefabrieken van Leeds en andere steden van Yorkshire, de werven aan de Theems en de Clyde, waar ijzeren schepen gebouwd worden, de lettergietterijen in Londen, de koperfabrieken in Zuid-Wallis, sommige tapijtfabrieken, de kamslagerijen van Manchester en omstreken, parapluie- en parasol-fabrieken, fabrieken waar kunstbloemen gemaakt worden, gutta-percha fabrieken, schoen-, kleeder, hoeden- en handschoenmakerijen, papierfabrieken, glasfabrieken en blazerijen.

Het zou de moeite waard zijn om sommige van deze rapporten afzonderlijk te bewerken zooals o. a. die over de metaalindustrie, de papierfabrieken en glasblazerijen. Misschien zal zulks in dit Tijdschrift later nog wel eens geschieden, maar nu moeten wij ons bepalen bij een overzigt van hetgeen over dit rapport in Engeland gezegd en

(*) Tweede Kamer, zitting 2 December 1863.

geschreven is. De Economist en de Times zijn voor dit laatste onze bronnen, terwijl voor het eerste, het besprokene op het in October te Sheffield gehouden „Congress for the promotion of social science' onze bron zal zijn. Om met de Economist te beginnen, in het nommer van 14 Oct. 1865 vinden wij een kort maar krachtig artikel tot titel hebbende: „het betamelijke van het regelen van het arbeiden van kinderen" (*) „Niet waarschijnlijk is het", zegt de schrijver, „dat het in het vierde rapport door de commissie voor het arbeiden van kinderen aanbevolene, veel tegenspraak in het Parlement zal vinden. De commissarissen vragen alleen de uitbreiding van een wet — the Factory Act — welke de proef reeds heeft doorgestaan, en de feiten die zij meedeelen zijn te eenvoudig en te vreeselijk om tegenstand te dulden, zelfs al wilden de fabrikanten dien maken, wat niet het geval schijnt te zijn." Na de opnoeming van eenige feiten gaat hij over tot een krachtige verdediging van regeling van dit onderwerp bij de wet. De argumenten daarvoor door hem gebezigd bewaren wij tot later, om nu onze aandacht op een artikel van de Times van 4 Oct. te vestigen, waarin het Congres van Sheffield wordt aangekondigd en de industrie van die stad besproken. Dit artikel is te zeer wat de Engelschen noemen „a clever article", dan dat wij het in het belang van het bij ons, in ons land aanhangige onderwerp niet in zijn geheel bijna zouden overnemen.

„Het social science Congress komt heden te Sheffield bijeen, en zal zonder twijfel beproeven over de gewigtigste quaestien van den dag, de beraadslagingen van het Parlement vooruit te loopen. Een onderwerp ligt er echter voor ons, dat bijzonder in den geest van hare vergaderingen valt, en meer geschikt is om besproken te worden dan hervorming (Reform) of Staats-evenwigt (Balance of Power). Dit onderwerp wordt door het 4de rapport van de commissie voor het arbeiden van kinderen, aan de hand gedaan, waaruit wij reeds uittreksels hebben medegedeeld en hetwelk de treurigste dingen openbaart omtrent den toestand van hen, die in velen van onze belangrijkste takken van nijverheid hun brood verdienen. Het zou inderdaad schrikverwekkend zijn, als wij al het menschelijk lijden door de voortbrenging van de meest noodzakelijke artikelen voor ons huishoudelijk leven veroorzaakt, konden tasten en zien. Als een mes, een scheermes of een vork hunne geschiedenis konden verhalen, de plaats beschrijven waar zij geslepen zijn, en doen zien hoe veel vergif-

(*) The propriety of regulating the labour of Children.

tige metaalstof in de longen van den werkman is opgenomen, dan zouden wij bijna geneigd zijn de beschaafde gewoonten te betreuren, welke ons dwingen alzoo ten koste van de gezondheid en het leven van onze medemenschen te leven. De beschrijving van sommige bedrijven in Sheffield is werkelijk verschrikkelijk. Het verlies van menschenlevens in het leger is niets, vergeleken met de offers die in deze burgerlijke dienst gevorderd worden. — —

„Het zou al droevig genoeg zijn te weten, dat onze dagelijksche behoeften zulke offers van volwassenen eischen, maar het is hartverscheurend te vernemen, dat kinderen aan hetzelfde lijden zijn blootgesteld."

Na droevige voorbeelden daarvan te hebben medegedeeld, gaat de schrijver voort, en zegt: „Laat een huisvader zich eens voorstellen, dat zijne kinderen van 6—12 jaren den geheelen dag en een groot deel van den avond in een temperatuur van 100 graden moeten werken, drie mijlen per uur loopen, en onophoudelijk oplettend moeten zijn, daarbij slecht gevoed en verstoken van eenig onderwijs; laat hem daar eens over nadenken, en hij zal zich iets kunnen voorstellen van den toestand waartoe duizende kinderen door het voorzien in zijn noodzakelijke behoeften veroordeeld zijn."

Van de groote onwetendheid waarin zulke kinderen moeten opgroeijen, geeft hij nu eenige treffende bewijzen, en zegt dan dat, al waren er geene andere redenen, zulke wreede praktijken als boven zijn opgesomd, wettelijke tusschenkomst allezins noodzakelijk zouden maken. Maar indien die beschouwingen al smartelijk zijn, er zijn anderen, die nog meer opzien baren. Als de arbeiders wreed en onbeschaamd zijn, en op zich zelven en hunne kinderen als bloot dierlijke machines nederzien, dan is het onbegrijpelijk dat de fabrikanten dit uithouden en zulke praktijken in hunne fabrieken kunnen zien plaats hebben. Maar als zij ook al door den doodenden, werktuigelijken dampkring van de plaats zijn aangedaan, dan is het toch onbegrijpelijk, dat zij uit beginselen van bloot eigenbelang niet tusschenbeiden komen en een meer gezond en natuurlijk stelsel van arbeiden invoeren. Het is toch duidelijk dat het gebruikmaken van jonge kinderen tot zulken overmatigen arbeid, de ontwikkeling moet belémmeren en de kracht verwoesten.

En nogtans deze kinderen zijn de bouwstof waaruit onze toekomstige werklieden moeten gevormd worden. Sommige bewerkingen in de nieuwere fabrieknijverheid vragen veel physieke kracht en maken dat het gehalte en de kracht van den werkman elementen zijn van het grootste belang bij de voortbrenging. Het schijnt

werkelijk als of de fabrikanten den raad van den inspecteur en de leiband van de wetgeving noodig hebben om hunne eigene zaken goed te leeren besturen. Geen fabrikant zou jong hout of ijzer zoo zorgeloos gebruiken als dikwijls met het teeder zamenstel van hun menschelijke grondstof het geval is. Bovendien, zoowel de fabrikanten als de werklieden weten het zeer goed en bekennen het ook aan de inspecteurs, dat het overmatig werken dat wij beschreven, noch voor de volwassenen, noch voor de kinderen dienstig is, en ten laatste ook niet eens voordeelig voor de ondernemers. De mensch kan boven een zekeren grens niet meer goed werken, en waar hun werk geregeld wordt, daar vindt men dat zij binnen een beperkten tijd meer en beter werken dan wanneer zij hunne kracht en energie door voortdurend arbeiden tot laat in den avond uitputten. Bovendien waar laat werken noodzakelijk is, en waar de voorwaarden onder welken gearbeid wordt zoo nadeelig en gevaarlijk zijn, dan is het zoowel voor de heeren als voor de knechts te meer van belang, dat de arbeid geregeld worde, en dat er geen gevaarlijk element worde overgelaten, dat met mogelijkheid zou kunnen worden weggenomen. Dat is het beginsel waarop iedere fabrikant zijn machine stelt en gebruikt, en men zou verwachten dat hij ten minste even zooveel oplettendheid aan de menschelijke kracht bewees.

Het verzuim van onderwijs en opvoeding wreekt zich op een ernstige en leerzame wijze. De onwetendheid der Sheffieldsche werklieden maakt, dat de invoering van werktuigen welke de nadeelige zijde van hun arbeid zou wegnemen, wordt tegen gehouden. De Franschen en de Belgen hebben reeds in de vijlslijperijen machines ingevoerd en zijn bijgevolg in staat even goed vijlen te maken, en tegen mindere kosten als te Sheffield.... Kortom de meesters delven hun eigen graf door de middelen te verwaarloozen waardoor de physieke en morele toestand van hunne arbeiders kan verbeterd worden.

Dit zijn de beschouwingen welke wij aan het Social Science Congress in overweging geven. Of er zoo iets als „Wetenschap der Zamenleving" werkelijk bestaat, zulks zullen wij niet wagen te beslissen, maar als het werkelijk zoo is, dan zijn juist deze de kwalen welke zij moet aan den dag brengen. De misbruiken toch welke wij beschreven hebben zijn te meer vernederend, daar het blijkt dat het weinig moeite zou veroorzaken om die, zonder den handel te benadeelen, uit den weg te ruimen. Het is bekend, dat het gebruik maken van het eenvoudige instrument, den waaijer (fan)

de nadeelen van de vijlslijperijen ontzaggelijk vermindert. Zulke beschouwingen ruimen alle bedenkingen tegen wettelijke regeling uit den weg, en het schijnt dat de fabrikanten zoowel als de werklieden met blijdschap de wettelijke invoering van noodzakelijk voorzorgen zouden begroeten. De een werpt de schuld op den ander en zoo verderfelijk schijnen hunne gewoonten geworden te zijn, dat niets dan wettelijke regeling, allen evenzeer treffende, noodzakelijk is om eene hervorming te bewerken. De meesters kunnen de arbeiders niet controleren, evenmin als de arbeiders de meesters, en de groote kantoren beweren dat zij de gebruiken, nu nog in zwang, niet kunnen vaarwel zeggen tenzij de kleinere, welke met hen concurreren, gedwongen worden hetzelfde te doen. Waar de wettelijke regeling beproefd is, daar heeft zij de beste resultaten opgeleverd. De geneeskundige ambtenaar van Barnsley noemt haar een maatregel die op bewonderingswaardige wijze de tevredenheid en goede gezindheid der werklieden heeft bevorderd, allen prijzen haar. Zelfs de fabrikanten en anderen die er eerst tegen waren, terwijl de arbeiders haar *onze grondwet*, *our grand charter* noemen. In dezen streek kunnen wij het best beoordeelen. De verandering in deze stad sedert hare invoering, van een toestand van staatkundige en maatschappelijke wanorde tot een van orde en tevredenheid, is wezenlijk wonderbaar. Iemand die niet bekend is met de feiten kan zulks niet begrijpen. Kortom, over dit onderwerp zijn de menschelijkheid en de staathuishoudkunde het volkomen eens, en wij vertrouwen dat men geen tijd zal laten verloren gaan om aan hare vereenigde voorschriften gevolg te geven."

Gelijk wij zien zullen uit het in de afdeelingen: Onderwijs en Opvoeding en Hygiene behandelde, is de Times in zijne verwachting van het congres niet teleur gesteld geworden. Naar die afdeelingen hebben wij ons nu te begeven, terwijl wij trachten zullen uit het daar verhandelde een beknopt overzigt te geven en verpligt zijn over andere bijzonderheden, zooals b. v. de openingsrede van den 87jarigen lord Brougham, het stilzwijgen te bewaren.

In de eerstgenoemde afdeeling: *Opvoeding en Onderwijs* las Mr. E. Carleton Tuffnell, een van de commissarissen belast met het onderzoek naar het arbeiden van kinderen, een belangrijke verhandeling voor, waarin hij eene beschrijving geeft van den vreeselijken toestand van de kinderen wier arbeiden nog niet geregeld is, en er op wees hoe daartoe in 1862 de „Child'rens Employement Commission" benoemd is. Sedert die benoeming had zij 4 rapporten uitgebragt, waarvan het gevolg geweest is dat reeds eenige

van die bedrijven door de Factory's Extension Act van 1864 onder wettelijk toezigt geplaatst zijn en alzoo voor het eerst maatregelen genomen om den toestand van kinderen die op ambachten werken, te verbeteren. De fabriekinspecteurs Redgrave en Baker hebben den goeden uitslag van deze maatregelen in hunne rapporten reeds medegedeeld. De fabriekswetten voor 1864 bragten 573.898 kinderen (8—13 j.) en jongelieden (13—18 j.) onder wettelijk toezigt. Dit getal is met 30000 vermeerderd door de uitbreiding der Factory Acts in 1864 en bijaldien de voorstellen der commissie om deze wetten nog verder uit te breiden worden aangenomen, dan zouden hier ongeveer 1.200,000 kinderen bijkomen. Niet alleen de groote werkplaatsen, fabrieken genaamd, maar ook kleinere, ja zelfs de huizen waar de man met behulp van vrouw en kinderen hetzelfde vak uitoefenen als in de groote werkplaatsen, zonden dan bij de voorgestelde maatregelen worden opgenomen. Bijaldien dit laatste werd aangenomen, vraagt hij of voor de goede werking der wet op de kracht der publieke opinie van de inwoners en op hen die de misbruiken zouden aan den dag brengen zou kunnen vertrouwd worden, of dat het noodig zou zijn de wet door een nieuw administratief systeem te controleren. Indien het laatste wenschelijk geacht werd, dan zou het systeem van fabriekinspectie het verkieslijkste zijn en ongetwijfeld het meest doeltreffend. Maar indien door bezuiniging het doeltreffende zou opgeofferd worden, dan konden de kleine fabrieken en werkplaatsen, die hier en daar verspreid zijn, en soms weinig in getal, te zamen geplaatst worden onder toezigt van de plaatselijke overheid, onder den waarborg natuurlijk, dat zij hare pligten getrouw zou nakomen. Het Parlement zou deze quaestie, welke haar grootste belangstelling verdient, moeten beslissen.

Na het lezen van deze en andere verhandelingen over dit onderwerp, werd er een discussie geopend, waarin Mr. Edwin Chadwick het in een van die verhandelingen beweerde dat er slechts weinige kinderen in S. gebruikt worden, en dat hunne arbeid niet zoo overmatig was, bestreed. Hij betoogde dat alle arbeiden van kinderen overmatig is zoo zij tegen volwassenen moeten opwerken, en dat iedere arbeid van het kind, zoo zij nadeelig is voor de gezondheid, daardoor schadelijk wordt. Wanneer de ondervinding van de fabrikanten en werklieden uit Manchester met hun beperkten arbeid van 10 uren daags ook in Sheffield kon gemaakt worden, dan zouden de fabrikanten erkennen dat het met de tusschenkomst van den Staat nog mogelijk was met het buitenland te con-

curreren, en de uitbreiding van de fabriekwetten ook voor hunne inrigtingen vragen. Zelfs al wordt ook de industrie van Sheffield voor een groot deel in de huizen van de arbeiders uitgeoefend, zou er toch geene moeijelijkheid bestaan om de beperking van dien arbeid en het belang van het onderwijs uitgebreid te krijgen, daar de werkman dan een bewijs van den schoolmeester zou noodig moeten hebben om te kunnen bewijzen dat het kind de vorige week de school bezocht had. Met een voorstel van Mr. Chadwick werd de discussie besloten en luidde als volgt: dat de afdeeling meent dat de meest praktische wijze der uitvoerbare voorstellen van de Children's Employment Commission, zou zijn om de Privy-Council te verzoeken de uitbreiding van de Factory Acts voor sommige bedrijven aan te nemen, met die bepalingen welke voor iederen bijzonderen tak het meest passend waren;

dat sterftetafels voor iederen tak van nijverheid, waarin de meeste sterfte wordt waargenomen, zouden worden opgemaakt en door den Registrar General bekend gemaakt.

In de afdeeling *hygiène* werd door den oudsten geneesheer aan het gasthuis te Sheffield, Dr. J. C. Hall, een verhandeling voorgelezen, die in en buiten de stad de grootste belangstelling heeft opgewekt; namelijk over „de uitwerking van sommige bedrijven, en vooral van de slijperijen, op de levensduur en de gezondheid." Na een beschrijving van Sheffield die allezins merkwaardig mag genoemd worden, zegt hij dat de toepassing van de wettelijke regeling op de vijlslijperijen in Sheffield, waarboven wel mogt geschreven worden: „Alle hoop begeve hem die daar binnentreedt," hem allezins wenschelijk voorkomt, en regt verheugd was hij dat deze zijne meening, voor 8 jaren reeds in zijn werk over de oorzaken, voorkoming en behandeling der ziekten van de vijlslijpers in Sheffield geuit, door de bewijzen van de Children's Employment Commission, bevestigd werd. De jeugdige leeftijd waarop deze kinderen door hunne ouders naar de vijlslijperijen gezonden worden, die hen alleen schijnen te beschouwen als middelen om de wekelijksche inkomsten te vermeerderen, en hen, zoo jong zijnde, zoo lang mogelijk laten werken, verzwakt hunne verstandelijke vermogens, maakt hen spoedig onbruikbaar en dikwijls naar het ligchaam voor altijd gebrekkelijk. Zoo vroeg versleten, in de lente huns levens reeds uitgeput, komen zij zelden tot den zomer van den mannelijken leeftijd. Onder zulke omstandigheden is het onmogelijk de kinderen de opvoeding te geven, die zij noodig hebben, alsmede die algemeene ontwikkeling en beschaving en dat godsdienstig onderwijs, welk

een Christelijke Staat (zeide S.) verpligt is onder alle klassen van burgers te verspreiden. Zoo gaan we voort in Sheffield, het eene geslacht voor, het andere na, even onwetend als onmatig, de kinderen van heden zijn de typen van de vaders van gisteren, ze zijn zonder den Goddelijken zegen in de wereld gekomen in de huizen, die hunne vaders te dikwerf zonder hoop verlaten hebben. Zonder opvoeding, zonder zedelijke en godsdienstige ontwikkeling gaan die kinderen op hun tienden of elfden levensjaar naar de werkbanken, en daar wordt hunne opvoeding voltooid door de gesprekken van andere jongens en mannen, van wie ieder woord een hinderlijke uitdrukking of een vloek bevat. Zeker die feiten zijn aan onze philantropen onbekend gebleven, anders hadden wij al lang van eene Zending in de vijlslijperijen gehoord."

Onze taak als verslaggever is afgeloopen, maar voor dat wij eindigen, kunnen wij den wensch niet onderdrukken, dat het bij ons moge gaan als in Engeland, waar de afschaffing der slavernij door vrijmaking van der kinderen slaafschen arbeid gevolgd werd, opdat we ook bij ons in de toepassing van goede beginselen in de naaste omgeving ons mogen verblijden. Wij verheugen ons reeds in de weldadige wet van 8 Augustus 1862, houdende opheffing der slavernij in de kolonie Suriname, maar hopen dat de gunstige bepalingen van die wet ook eerlang op onze jeugdige fabriekarbeiders zullen toegepast worden, zoodat de alzoo vrijgemaakten tot hun achttienden jaar (*) onder een bijzonder toezigt van den Staat geplaatst worden met betrekking tot:

hun onderwijs, art. 19 dier wet,

een, in verhouding hunner krachten en bekwaamheden, ligten arbeid, art. 24 B § 25,

de regeling hunner werkuren, art. 27.

Hoe ook onze commissie van enquête zal rapporteren, wij zullen altijd blijven volhouden, dat:

overmatig werken en *van onderwijs verstoken te blijven*,

een nadeelige toestand is, alleen door eene wet te verhelpen. „Al zet men alle menschlievende beschouwingen op zijde," zegt the Economist in het hierboven aangehaalde artikel, „dan kan er reeds niet aan getwijfeld worden of overmatig werken in de jeugd is kapitaalverspilling, even als zulks het geval zou zijn b. v. met

(*) Zie het naschrift der Redactie.

een trein die men tweemaal harder dan noodig was, zou laten stoomen, om dan dien uitgewonnen tijd op halten te verbeuzelen. Maar wij ontkennen dat alle menschlievende beschouwingen zouden moeten ter zijde gesteld worden. Immers, het nut van alle onze economische wetten bestaat hierin, dat de menschen gelukkiger en beter worden, en van het oogenblik dat daarop zigtbaar inbreuk wordt gemaakt, houdt dat voordeel op."

Leiden. Mr. Samuel Le Poole.

[Wij voor ons zijn geen voorstanders van een zoo uitgestrekt staatstoezigt als door S. wordt beoogd, doch meenen evenwel dat de wet

1o het bezigen van zeer jonge kinderen tot fabriekarbeid zou kunnen verbieden of minstens aan een maximum van werkuren binden;

2o de noodige waarborgen zou kunnen eischen voor het niet verstoken blijven van onderwijs, stel b. v. tot 12 of 13jarigen leeftijd;

3o speciale bepalingen zou kunnen maken ten aanzien van ongezonden of gevaarlijken fabriek-arbeid, waartegen voorziening in redelijkheid kan gevergd worden (doch dan niet alleen ten behoeve van kinderen, doch ook voor werklieden in het algemeen).

Adressen tot regeling van kinderen-arbeid in fabrieken bij de wet, zijn overigens dezer dagen ingediend. Het Gemeentebestuur van Almelo schijnt het voorbeeld gegeven te hebben, hetwelk door dat van Kampen is gevolgd.

Een staatstoezigt tot op 18jarigen leeftijd schijnt ons in geen geval aanbevelenswaardig.

Wij verwijzen ook naar een welgeschreven stukje van Dr. S. Coronel in den Spectator, Februarij 1866. Overigens hopen wij eerlang, hetzij in dit Tijdschrift, hetzij in het *Bijblad Economist* eenig nader overzigt te geven van het zeer belangrijk rapport der Engelsche commissie, in 1865 verschenen. Fourth rapport of the Commissioners (Children's employment commission.)

Vele getuigenissen van fabriekanten en andere personen met de nijverheid in betrekking staande, komen daarin voor, die bij ieder wien het welzijn van den werkman eenigzins ter harte gaat, de meeste belangstelling zullen moeten vinden.]

(Ten aanzien der Nederlandsche Commissie kunnen wij nog mededeelen, dat de voorbereidende werkzaamheden nagenoeg zijn afgeloopen, — moetende de bekomen resultaten alsnog worden geclassificeerd en vergeleken, zoodat men reeds dezen zomer haar belangrijk verslag zal kunnen tegemoet zien. Red.*)*

OVERZIGT *van de Opbrengst der middelen (hoofdsom en opcenten) over de twaalf maanden van 1865, in vergelijking gebragt met de raming van dat jaar en de opbrengst over 1864.*

BENAMING DER MIDDELEN.	BEDRAG der raming.	OPBRENGST over de twaalf maanden van 1865.	OPBRENGST over de twaalf maanden van 1864.
Directe Belastingen.			
Grondbelasting	10.481.000	10.500.861	10.481.829
Personeel	7.464.000	7.617.145	7.486.517
Patenten	3.110.400	3.209.525	3.129.629
Regt op de Mijnen	883	887	957
Totaal	21.057.183	21.394.420	21.098.933
In- Uitgaande Regten.			
Regten op den In- en Uitvoer	3.840.000	4.043.034	3.836.016
Vuur- Ton- en Bakengelden	330.000	353.427	344.347
Formaat-zegel	10.350	11.465	10.738
Totaal	4.180.350	4.409.928	4.191.102
Accijnsen.			
Suiker	2.000.000	2.030.653	1.840.671
Wijn	1.320.000	1.427.215	1.353.237
Gedistilleerd	8.850.000	9.214.015	8.660.334
Zout	2.640.000	2.772.610	2.714.506
Zeep	1.260.000	1.353.326	1.281.940
Bieren en Azijnen	540.000	658.521	586.816
Geslagt	1.440.000	1.650.913	1.527.262
Totaal	18.050.000	19.127.264	17.970.860
Waarborg en Belasting der gouden en zilveren werken.			
Belasting	255.000	281.818	270.012
Essaailoon	1.500	1.356	1.523
Totaal	256.500	283.174	271.535
Indirecte Belastingen.			
Zegelregten	2.070.000	2.281.388	2.345.676
Registratie-regten	6.348.000	6.701.306	6.801.565
Hypotheekregten	517.500	583.002	587.132
Regt van successie en van overgang bij overlijden	3.864.000	4.274.803	4.282.451
Totaal	12.799.500	13.933.500	14.016.825
Domeinen	1.299.302	1.286.139	1.295.549
Posterijen	2.250.000	2.256.603	2.191.800
Rijkstelegraphen	443.900	509.982	431.452
Staatsloterij	410.000	413.369	413.159
Acten voor de jagt en visscherij	100.000	113.706	111.783
Loodsgelden	700.000	728.564	716.042
Totaal generaal	61.540.027	64.456.653	62.718.955

ASSOCIATIE VOOR ARMVERZORGING.

Aan de Economist.

Onlangs werd door den Kerkeraad der Waalsch-Hervormde gemeente te Middelburg het besluit genomen, om de opbrengsten der wekelijksche collecte voor de armen, aan de diaconiekas der Nederduitsch-Hervormde gemeente aldaar uit te keeren, dewijl zij zelve voor hare armverzorging aan die gelden geen bepaalde behoefte heeft.

Ook te Utrecht wordt (blijkens N. U. Ct) op dezelfde onbekrompen wijze gehandeld door de Remonstrantsche gemeente, die de opbrengst der armen-collecte tusschen de Hervormden en Evang.-Lutherschen verdeelt.

Dergelijke handelingen verdienen voorzeker allezins toejuiching en algemeene navolging. Zoo er nog in algemeene of bijzondere kerkelijke reglementen, bepalingen mogten zijn, die dat verhinderen, dan behooren die te worden ingetrokken. — Ongetwijfeld zullen er vele kerkelijke gemeenten in soortgelijken toestand zijn, die thans hare ruime inkomsten òf tot onnoodig hooge bedeeling, òf tot eenvoudige vergrooting van kapitaal besteden. Kan men zich nu noch met het ruime bedeel- noch met het pot-systeem vereenigen, dan worden soms een of meerdere collecten eenvoudig afgeschaft. Daartegen is nu zeker niet veel in te brengen, indien de gelden, vroeger in die collecten gegeven, daarna ten bate der andere kerkelijke armverzorgers komen, doch het ligt wel in den aard der zaak, dat dat slechts ten deele het geval zal zijn. Bij den overvloed der collecten zal men dikwijls blijde zijn er een of meer eenvoudig kwijt te raken. Is het dan niet nog meer aanbevelenswaard, om op den weg der beide straksgenoemde gemeenten, de bestaande collecten te behouden, en na aankondiging, de opbrengst als subsidie te gebruiken, hetzij voor eenvoudige armbedeeling van anderen, hetzij tot andere nuttige doeleinden in verband met het armwezen.

Ook voor de wees- en armhuizen schijnt dergelijk verbroedering-

systeem allezins de overweging waard. Door vereeniging van krachten zou hier met dezelfde middelen voorzeker veel grooter nut kunnen verkregen worden. Hoe vele dier gestichten zijn er niet, die ruime middelen hebben, en toch slechts een gering getal *eener bepaalde gezindheid* kunnen opnemen, terwijl in dezelfde gemeente andere gestichten, mede voor protestantsche gezindten, ter naauwernood kunnen toekomen. — *Associatie voor armverzorging*, op verschillende wijze toegepast, zou dus, naar ik meen, de leuze moeten worden, bij de tegenwoordige meer verlichte denkbeelden, en vooral, daar toch de grenzen der gezindheden, — zooals die door de oude benamingen worden aangeduid, — meer en meer wegvallen.

Een oud-diaken.

CORRESPONDENTIE.

De heer M. H. Pimentel verzoekt ons den lezers van dit tijdschrift te doen opmerken, dat in zijn opstel over levensverzekeringen in ons vorig nommer opgenomen, voor de berekeningen op bladz. 45 voorkomende, *ronde* getallen genomen zijn, ter vermijding van breuken en ten einde zooveel mogelijk een populairen vorm te behouden. Zoo is bijv. *f* 96 na een jaar interest ad 4 percent *niet* *f* 100, maar *f* 99.84 enz. enz. De oplettende lezer zal dit welligt reeds bespeurd hebben. Voorts moet in den 4[n] regel van bladz. 43 (van boven) in plaats van *nooit* gelezen worden: *bijna nooit.*

OPGAVE *der hoogste en laagste Coursen van de onderstaande Effecten aan de Beurs te Amsterdam.*

	Volle jaar 1865.		Jan. 1866.	
	Laagste cours.	*Hoogste cours.*	*Laagste cours*	*Hoogste cours.*
Nederl. Cert. W. Sch. 2½ pct	60 1/16	63 1/4	60 13/16	61 1/8
Dito dito 3 "	70 5/16	74 1/8	71 1/8	71 11/16
Dito dito 4 "	93 1/8	98 3/8	95 1/4	95 5/8
Aand. Ned. Bank 4 "	222	245	248	251
Handel-M. op resc. 4½ "	139 1/4	148 1/4	145 3/8	147 3/4
Aand. Holl. Spw.-Maats.	117	133	129	129 1/4
Leening idem 4½ pct	97 1/2	99 3/4	97 1/4	97 1/4
Dito dito 4 "	89 3/4	91 1/2	89 3/4	89 3/4
Aand. Rijn Spoorweg 4½ "	105 3/4	113	107 1/2	109
Obl. dito 2e Leening 4½ "	99	100 1/4	97	97
Rijn shares 16 £ gestort *f*	252	287 1/2	264	264
Rijn shares volgefourn. *f*	309	361	341	350
Aand. Centr.-Spw.-Maats.	30	41	32	32 1/2
Obligatien idem . . . . *f*	111	126	118 1/2	122 1/2
Aand. Exp.-Spw.-Maats. .	81	92 1/4	93	92 1/2
Credit Disposito Bank . .	100	107	104 1/2	104 1/2
Alg. Maats. v. Hand. en Nijv.	61	70	—	—
Pandbr. Nat. Hyp. B. 4 pct	92	95 3/4	93 3/4	94
Spanje. Obligatien . . . 2 pct	36 5/8	41 3/4	33	36 9/16
Dito . . . . 3 "	43 5/8	48 1/2	41 1/2	43 1/4
Dito Binnenlandsche 3 "	35 3/4	43 1/2	32	37 1/8
Portugal. Obligatien . 3 "	44 1/2	47 1/4	44 5/8	45 1/4
Dito 1856/1863 . . 3 "	44 1/2	47 3/4	44 5/8	45 3/8
Rusl. Obl. *Hope*&Co 1798 5 "	94	100	96 3/8	99
Dito id. 1828/29 5 "	99	101	100	100 1/4
Cert. id. 1831/33 5 "	70	74	71 1/4	72
Obl. *Stiegl.* 5e serie 5 "	67	71 1/4	65 1/4	66 1/2
Dito 1855, 6e serie 5 "	79 1/2	86 1/4	80	81 3/8
Dito Adm. Londen 3 "	51 1/4	56 1/2	53	54
Dito bij Hope 1860 4½ "	83	88 1/2	85 1/4	87 1/4
Leening 1862 . . . 5 "	85 1/2	91 1/16	86 1/8	87 1/4
Dito 1864 . . . . . 5 "	86	97 1/8	93 1/4	95
Certificaten van dito 6 "	44	46 3/4	43	44 1/4
Spoorweg-Aandeelen 5 *f*	180	198 1/2	184	193
Pruissen. Obl. 1859 . 5 "	101 1/8	102 1/2	100 5/8	101 3/8
Oostenrijk. Obl. Metall. 5 "	55	62 1/8	55 9/16	56 1/2
Dito Rente Amsterd. 5 "	75 3/4	80 11/16	75 5/8	78 1/2
Dito Nationale 1854 5 "	57 1/2	65	58 13/16	59 13/16
Weener Bank-Actiën 3 *f*	770	870	825	846
Dito Aand. fl. 250, 1839 "	374	437	386	405
Dito " fl. 250, 1854 4 pct	223	245	228	237
Dito " 500, 1860 5 "	472	527	471	479
Dito " 100, 1864 . . . *f*	82	100 1/2	85	87
Aand. Oost. Cr. inst. 1858 fl 100	125	136 1/2	126	131
Fr. Oost. Sp. Hope & Co. . *f*	117	126 1/8	119 1/2	121
Turkije. Obl. alg. schuld 5 pct	—	—	38 5/8	39 3/4
Equador. Oblig. 1855 1 "	10 1/2	12 1/2	—	—
Venezuela. Obligatien 2 "	13 1/8	18 1/2	14 3/16	15 1/2
Dito . . . . 1 "	7 1/2	9 3/4	7 1/2	8
Grenada. Obl. Gestemp. . . .	11 1/2	15 1/4	13 1/4	14
Dito . . . . 2 "	25 1/8	32	29 1/2	30
Dito Gestempelde . 1 "	6	8 3/4	7 1/16	7 1/2
Mexico. Obligatien . . 3 "	22 1/2	27	20	22 5/8
N.-Amerika. Ver. Staten 5 "	44	71	62 3/4	65
Dito dito 6 "	46	79 1/2	69 5/16	70 3/8
Dito dito 1882 6 "	45 1/2	78 1/2	67 5/8	69 1/4
Griek. Obl. Geld. 1825 5 "	12 1/2	23	13	15
Cours v. h. Geld. Beleening	3	7	6	6 1/2
Prolongatie	2 1/2	9	6	7 1/2
Disconto	8	6 5/8	6	6 1/2

NEDERLANDSCHE BANK.

(In millioentallen guldens.)

DATUM.		Discon-to's.	Belee-ningen.	Oper. kapitaal.	Bank-billetten.	Saldo's rek. crt.	Munt-voorraad.	Voorraad billet.	Surplus dekking.	Wissel-disconto.
Jan.	2	51.14	42.46	93.60	109.06	43.40	76.72	39.34	15.74	6
„	8	52.16	42.23	94.39	109.86	42.95	76.37	38.11	15.25	6½ (5 Jan.)
„	15	50.99	41.49	92.48	109.97	41.22	76.83	40.89	16.36	„
„	22	50.30	40.54	90.84	109.15	40.18	76.73	42.50	17.—	„
„	29	49.52	39.46	88.98	108.17	39.06	76.55	44.15	17.60	„
Febr.	5	50.04	38.04	88.08	108.40	38.18	76.96	45.83	18.33	„

WISSELKOERSEN TE AMSTERDAM.

DATUM.		Parijs kort.	Hamb. kort.	Frankf. 6/w.	Londen kort.	PROLONGATIE KOERS TE AMSTERDAM.
Jan.	2	56$\frac{9}{16}$	35½	99	11.87½	6¾
„	8	56$\frac{11}{16}$	„	98¾	11.90	7
„	15	„	„	99	11.87½	6½
„	22	„	35$\frac{5}{8}$	9 ½	„	7
„	29	56$\frac{5}{8}$	35½	„	11.86¼	7
Febr.	5	56¾	35½	„	„	7

STAND VAN HET WISSELDISCONTO OP ZEVEN VERSCHILLENDE PLAATSEN BIJ HET EINDE VAN ELKE WEEK IN 1866.

DATUM.		Parijs.	Weenen.	Berlijn.	Frankfort.	Hamburg.	Amsterd.	Londen.
Jan.	5	5	5	7	5½	6¾	6½	8
„	12	„	„	„	„	6	„	„
„	19	„	„	„	„	5¾	„	„
„	25	„	„	„	„	„	„	„
Febr.	2	„	„	„	5	5	„	„

1866. ENGELAND'S IN- EN UITVOEREN VAN EDELE METALEN.

In de week eindigende.		INVOER VAN GOUD EN ZILVER.			UITVOER VAN GOUD EN ZILVER.		
		Goud.	Zilver.	Totaal.	Goud.	Zilver.	Totaal.
		pd. st.			pd. st.		
Januarij	8	778.797	315.567	1094.364	849.168	257.000	1106.168
„	10	17.639	104.561	122.200	390.480	135.871	526 351
„	17	116 938	216.989	333 927	71.834	419.052	490.886
„	24	244.483	103.895	348.378	175.477	45.358	220.835
„	81	131.757	283.739	415.496	231.795	325.178	556.973

ECONOMISCHE NALEZINGEN EN BERIGTEN.

Makelaardij. — Dezen winter is ook te Rotterdam, in navolging van eenige andere steden, eene vereeniging tot oefening in het publiek spreken, of zoogenaamde debating club gevestigd, die algemeene medewerking ondervindt.

In de derde bijeenkomst 12 Februarij, zijn de navolgende stellingen verdedigd.

„De ontwikkeling van den Nederlandschen handel sedert de invoering van het wetboek van koophandel heeft vooral in de laatste jaren de behoefte doen kennen aan wijziging der wetsbepalingen betreffende de makelaardij.

„De opvatting dier wetsbepalingen in de praktijk is in strijd met de bedoeling der wetgevers.

„Op de makelaardij moet, evenzeer als op iederen anderen tak van handel, het beginsel van vrije concurrentie worden toegepast.

„Tot dat einde behoort in het bijzonder te vervallen:

1°. De aanstelling van makelaars door eenig openbaar gezag.

2°. Het verbod voor makelaars om handel te drijven in de vakken, waarin zij de makelaardij uitoefenen."

Deze stellingen hadden, zoo als men trouwens verwachten mogt, de belangstelling in hooge mate opgewekt. Zoo talrijk was het aantal der leden dat opgekomen was, dat de zaal hen naauwelijks kon bevatten.

Na in een grondig betoog de stellingen nader te hebben toegelicht en het te hebben betreurd dat hij wegens de uitvoerigheid van eene historische beschouwing van deze handels-instelling hiervan moest afzien, schetste de spreker den loop der makelaardij in de verschillende handeldrijvende landen.

In de eerste plaats stond hij stil bij Frankrijk, waar de wettelijke bepalingen steeds worden toegepast, en het aantal makelaars dan ook beperkt is; nogtans worden daar naast de makelaardij, de *Courtiers-marrons* geduld, die ongetwijfeld een ruim aandeel hebben in de zaken, welke worden gesloten. Reeds sedert 1831 heeft de handel evenwel getracht om de beperking te doen wijzigen. De groote meerderheid der kamers van koophandel ondersteunde die pogingen, die tot het resultaat leidden, dat door het gouvernement onlangs een ontwerp van wet is ingediend, waarbij de makelaardij in goederen is vrij verklaard; tevens werd bij dit ontwerp een

crediet aangevraagd van 30 millioen francs, ten einde hen, die de betrekking van makelaar gekocht hadden, met het regt haar weder te verkoopen, schadeloos te stellen. Wat Engeland aangaat, wees de spreker er op, dat alleen te Londen *Sworn-brokers* bestaan, die door de *Aldermen*, op aanbeveling van een 6tal handelaren en onder borgtogt, worden aangesteld; talrijke *brokers*, die geene aanstelling behoeven, vormen met beëedigde makelaars de tusschenpersonen bij kooper en verkooper. Ook in Belgie verlangt men vrijheid op dit punt, en de regering, aan dezen wensch toegevende, heeft een voorstel van wet in dien geest ingediend, terwijl de commissie uit de kamerleden benoemd, zich ten gunste daarvan heeft verklaard. Te Stettin zoowel als te Hamburg zijn de vrije makelaars naast de aangestelde toegelaten; althans in laatstgenoemde plaats zullen de koopbriefjes van niet-aangestelde makelaars mede verbindend worden verklaard. Alleen in Spanje, Portugal en Oostenrijk bestond de makelaardij — naar de spreker meende, — nog op den ouden voet. In Nederland, waar de wetsbepalingen hoofdzakelijk aan den *Code Pénal* zijn ontleend, is de wet evenwel niet gehandhaafd zooals in Frankrijk het geval is; verschillende plaatsen hebben verschillende gebruiken aangenomen waar het de aanstelling van makelaars gold, gelijk spreker bewees door te wijzen op Amsterdam, Schiedam en Rotterdam. De benoeming in Rotterdam gaf, naar des sprekers gevoelen, geen waarborg voor den handel, aangezien iedereen werd benoemd, die zulks vroeg, mits zijne moraliteit onbesproken was. Bovendien stelde hij de vraag, of de makelaars het verbod van eigen handel te drijven, naleefden? Spreker twijfelde zelfs aan de mogelijkheid dit te doen, terwijl het toch geacht mogt worden strijdig te zijn met de moraliteit, wanneer een eed niet nagekomen werd. Uit dien hoofde wenschte hij òf toepassing der wettelijke bepalingen, met voldoende waarborgen voor den handel, òf vrijheid. Tusschen die twee stelsels moest noodzakelijkerwijze eene keuze worden gedaan. Natuurlijk verklaarde spreker zich voor het laatste stelsel, en wel voornamelijk op grond, dat de handel zelf even goed over de bekwaamheid der makelaars als die van andere tusschenpersonen in den handel kan oordeelen; de handelaar, niet de wet, moet het brevet van bekwaamheid toekennen. Nogtans wenscht hij den makelaar niet afgeschaft te zien; integendeel, hij achtte zijn bestaan voor den handel eene behoefte.

Na nog in een uitvoerig betoog te zijn getreden, waarin verschillende motieven werden aangevoerd voor het wenschelijke dat dit bedrijf zoowel als andere geheel vrij moest zijn, werd het woord gegeven aan een ander der tegenwoordig zijnde leden, die meende dat die vrijheid reeds in de wet ligt, aangezien art. 63 Wetb. van Kooph. de zoogenaamde *beunhazen* erkent. Dit beweren werd echter wederlegd. Een ander spreker betoogde de wenschelijkheid dat, bleef men bij het oude stelsel, men het sluiten van alle zaken door middel van den makelaar verpligtend moest maken, opdat

deze, die geene eigene zaken mag doen, aan de concurrentie der beunhazen het hoofd zou kunnen bieden. Intusschen verklaarde deze spreker zich voor de vrijheid; hij vreesde voor geene te groote concurrentie onderling, omdat ook dan het aantal makelaars zich naar de behoefte zou regelen. Een ander lid betoogde, dat de aangestelde makelaars, met het oog op de Nederlandsche Handelmaatschappij, wel degelijk iets voor hebben op de niet-aangestelde; volgens de zienswijze van den spreker werkte het correctief van de *courtiers-marrons* niet krachtig genoeg. Hij verklaarde zich voor „vrijheid" in dit bedrijf, hij geloofde volstrekt niet dat de zaken minder goed zouden gaan, als dit beginsel werd toegepast; tot staving van zijn beweren wees hij er o. a. op, dat te Rotterdam geene effecten-makelaars bestaan, terwijl men te Amsterdam die in assurantie mist.

Nadat nog verschillende sprekers hun gevoelen hadden toegelicht, werd eindelijk tot de stemming overgegaan, waaruit bleek, dat bijna geen enkel lid zich tegen de strekking der stellingen verklaarde, terwijl luide toejuichingen daarenboven van ingenomenheid met den eersten spreker getuigden. *(N. R. Ct.)*

Veeziekte. — Volgens de officieele opgaven betreffende de veetyphus in de Provinciën Zuid-Holland en Utrecht, zijn de navolgende aantallen rundvee:

IN DE WEEK. van	aangetast.	d. ziekte gestorv.	afgemaakt.	hersteld.	aan 't eind der week nog ziek.	tot	SEDERT HET BEGIN DER VEEZIEKTE. aangetast.	aan de ziekte gestorven.	afgemaakt.	hersteld.	nog ziek.
6—13 Jan.	2721	447	802	202	1770	16 Jan.	27027	8133	6899	8763	3204
13—20	2034	280	226	218	1310	20 „	29031	8966	7410	9896	2759
20—27	2135	261	208	164	1502	27 „	31165	9643	7846	10962	2714
27—3 Febr.											
Prov. Utrecht.											
6—13 Jan.	299	112	17	165		13 „	1710	612	65	723	280
13—20	424	148	—	203		20 „	2134	790	65	926	858
20—27	259	147	—	244		27 „	2393	937	65	1170	221

VEILINGEN DER OOST-INDISCHE PRODUKTEN DOOR DE NEDERLANDSCHE HANDEL MAATSCHAPPIJ.

OPMERKINGEN NAAR AANLEIDING VAN HET IN HET VORIG NOMMER VAN DE „ECONOMIST" GEPLAATSTE OPSTEL VAN DE HEEREN J. A. JOOSTEN EN C°.

Ik heb ergens gelezen dat er over de koffij-veilingen al tot vervelens toe was geschreven. Door mij mag deze uitspraak worden aangehaald, want zoo iemand dan heb *ik* tot die verveling het mijne ruimschoots bijgedragen. Mijne schuld is 't intusschen niet zoo ik, op straffe van haar verder uit te breiden, nog eens met het onderwerp voor den dag kom. Maar ik mag niet zwijgen: het opstel van de Heeren J. A. Joosten en C°., in het vorig Nommer van dit tijdschrift, noodzaakt mij tot spreken en tot wederleggen.

Het geleidelijkst zal zijn zoo ik mij houd aan de drieledige slotsom door de Heeren Joosten aan het eind hunner beschouwingen medegedeeld; ieder deel dier slotsom zal mij gelegenheid aanbieden om hunne aangevoerde argumenten te behandelen.

1°. Het eerste deel der slotsom zegt:

„Het oude systeem was meer „de wolf in kwaad gerucht" dan inder„daad ondanks zijne, door ons zelven erkende, gebreken, zóó slecht als „het werd uitgekreten; het is echter door bestrijding onmogelijk gewor„den en wordt ook door ons, om zijne gebreken, niet terug gewenscht."

Is hetgeen hier gezegd wordt wel geheel juist? Ik geloof het niet. In hunne brochure van 1860 „Bedenkingen over de koffijveilingen" kwamen de Heeren Joosten, naar 't mij toescheen, op onderscheiden gronden tot de conclusie dat het oude systeem van twee massale veilingen in 't jaar, niet meer van onzen tijd was en door eene andere en betere verkoopwijze diende vervangen te worden. En thans komt het mij inderdaad voor als of ze dat oude systeem, niettegenstaande zij zelven nu zeggen het niet terug te wenschen, weder meer in bescherming nemen. Immers hun gezegde blz. 79, „dat het

„systeem onloochenbaar aan den koffijhandel in Nederland het groote „overwigt heeft verschaft" riekt al vrij wel naar eene lofrede, terwijl zij voorts trachten aan te toonen dat na de afschaffing der twee massale veilingen, de handel zoo wel als de verkooper, het Gouvernement, daardoor nadeel hebben geleden en dat onze markt, na de verandering, haar overwigt op andere Europesche markten reeds verloren heeft, ja zelfs den toon niet meer aangeeft. Bij deze lof op het oude systeem voegt dan nu ook voorzeker hun gezegde „dat het door *bestrijding* onmogelijk was geworden."

Neen; niet door bestrijding is het oude systeem onmogelijk geworden, maar omdat het, eenmaal misschien goed, sedert lang uitgediend had, niet meer van onzen tijd was, en zich zelven zou vernietigd hebben. Dit hebben de bestrijders van het oude systeem sedert jaren telkens aangetoond en waren de geopperde bezwaren ongegrond geweest, er zouden zich meer en betere verdedigers voor hebben in de bres gesteld dan zulks — de Heeren Joosten zullen het mij gereedelijk toegeven — het geval is geweest.

Zoo als ik zoo even zeide kwam het in de brochure der Heeren Joosten van 1860 mij voor dat zij, met mij, het toen bestaande veilingsysteem, thans door hen weder eenigermate in bescherming genomen, afkeurden. Trouwens waartoe anders in diezelfde brochure een geheel ander en geheel nieuw verkoopsysteem door hen aanbevolen? Ik heb toen, kort na de uitgave der beschouwingen van de Heeren Joosten getracht die te wederleggen in een boekje, getiteld „Speculatie en tweede hand. Rotterdam 1860" en ik wil wel bekennen dat het mij eenigsints leed heeft gedaan daarop later niets van hen te vernemen; ook in hun opstel dat ik thans behandel, wordt daarvan met geen enkel woord gewag gemaakt. Er waren toch, dunkt mij, punten in die hun bij het op nieuw behandelen van het onderwerp uitnemend te pas hadden kunnen komen. Mij zou het hoogst aangenaam zijn geweest hunne wederlegging van mijne meeningen te vernemen en op de geregelde voortzetting der discussie met geachte mannen van het vak als zij, zou ik hoogen prijs gesteld hebben. Nu is, door het eenvoudig met stilzwijgen voorbijgaan mijner brochure, de discussie eenigsints van aard veranderd en zal ik nu daardoor welligt genoodzaakt zijn breedvoeriger te worden dan anders noodig geweest ware.

Maar nu moet ik, eer ik verder ga, en terwijl ik zeg dat ik het met de conclusie van den Heer Joosten ten eenenmale oneens ben, toch de verklaring afleggen dat zij in mij niet moeten zien een verdediger en lofredenaar *quand même* van het nieuwe thans be-

staande stelsel, even als of wij nu met de hervorming reeds geheel klaar waren. Ik herinner aan hetgeen ik in dit tijdschrift, Februarij-nommer 1865, blz. 61, vroeg: „dat de volmaaktheid reeds „bereikt zou zijn! wie zou het willen beweren?" en dit zeg ik nog. Ik beschouw het tegenwoordige systeem wel als eene groote schrede voorwaards, maar niet als de eindpaal der hervorming. Wij zijn op weg om te verbeteren; meer nog niet.

Het oude systeem, in 1860 door de heeren Joosten, en door mij reeds veel vroeger, gelijkelijk veroordeeld, bragt ons beiden tot opsporing en aanbeveling van middelen tot herstel. De heeren J. stelden toen, even als nu nog, eene totale hervorming voor met algeheele terzijde stelling van de traditie en van den bestaanden toestand. Zij wenschten verkoop der koffij ladingsgewijze; wel is waar bij veiling, maar met *vergrooting* der kavelingen, met meerder *complicatie* van die kavelingen door ze uit eene geheele lading met al hare verschillende sorteringen te doen bestaan en dus — daar het aantal kavelingen aanzienlijk kleiner zou worden — met vermindering van het aantal der gegadigden. Ik daarentegen was minder radikaal dan zij; ik stelde voor de veilingen te behouden, maar ze te zuiveren van de bestaande gebreken, door ze te vermenigvuldigen en ze anders en beter in te rigten. Te dikwijls heb ik de gronden voor mijne zienswijze met breedvoerigheid uiteen gezet, dan dat het nu nog noodig zou zijn die hier te herhalen. Ik kan dus bij de behandeling van dit deel hunner conclusie zeer kort zijn.

2°. Ten tweede concluderen de Heeren Joosten *„dat"* naar hunne meening, *„het tegenwoordige systeem geen der werkelijke bezwaren tegen „het oude opgelost heeft; dat het daarenboven door vernietiging van den „tusschenhandel den verkooper geschaad heeft door vermindering van „concurrentie; dat het om die reden ook voor den handel niet voordeelig „geweest is."*

Hoe! het tegenwoordige systeem zou geen der werkelijke bezwaren tegen het oude hebben opgelost! Maar waren dan ophooping van massa's in eens aan de markt gebragt, groote pakkingen onder een nommer op *één* monster dat geene waarheid was noch kon zijn, totale belemmering der gegadigden om uit eigen oogen te zien, naar eigen wil en naar omstandigheden in de veiling te handelen, geene bezwaren? en zijn die nu niet reeds, voor een goed deel, weg genomen? Mij komt het voor dat in deze gebreken van den vroegeren toestand reeds eene aanmerkelijke verbetering is te weeg gebragt die men, al blijve men dan ook om andere redenen

tegen het nieuwe systeem ingenomen, niet *mag* voorbij zien. Ik zou er nog meer kunnen noemen, maar welligt komt dit later van zelve nog ter sprake.

Het oude systeem dat gedurende een dertigtal jaren vigeerde, heeft, volgens de HH. J., „onloochenbaar aan den koffijhandel in „Nederland dat gewenschte overwigt verschaft waarover wij ons zoo „lang hebben mogen verheugen." Ik geloof niet dat deze uitspraak juist is; in alle geval zou men om deze stelling te verdedigen het bewijs moeten leveren dat onder een ander systeem dat overwigt minder zou geweest zijn. Even goed, en ik geloof met meer regt, zou men de stelling kunnen opperen dat onder een ander meer natuurlijk systeem ons overwigt nog grooter geweest zou zijn en mij komt het voor dat deze laatste stelling op theoretische gronden uitnemend te verdedigen ware. Zijn overwigt in den koffijhandel heeft Nederland te danken niet aan een veilingsysteem, dat er, naar mijne wijze van zien, slechts secondair in betrokken is, maar aan de aanvoeren, aan onze ruimschoots voorziene markt en aan de activiteit onzer Nederlandsche commissiehuizen. Trouwens op blz. 88 en 89 van hun opstel ontkennen de HH. J. niet dat het overwigt onzer markt kan en zal behouden blijven „mits" zoo voegen zij er bij „wij onze aanvoeren vermeerderen en verbeteren." Tegen deze hunne bijvoeging heb ik, in zoo ver, geene bedenking, daar het van zelf spreekt dat hoe meer aanvoeren wij verkrijgen hoe grooter onze invloed zijn zal. (*) Maar zelfs al bleef dan ook de gouvernements aanvoer stationair en de N. H. M. bragt voortaan niet meer dan 8 à 900,000 balen jaarlijks aan de markt, dan nog zou dit cijfer, aanzienlijker dan eenige markt in Europa kan aanwijzen, voldoende zijn, geloof ik, om ons overwigt te handhaven. Nogmaals herhaal ik wat ik bij vorige gelegenheden reeds zeide: waaraan hebben andere markten dan hun beslissend overwigt voor andere artikelen te danken? nergens aan *massale* periodieke veilingen.

Ten stelligste ontken ik dat onze markt haar overwigt op andere markten van Europa reeds zou verloren hebben. Trouwens de gronden die de HH. J. voor deze uitspraak aangeven zijn gemakkelijk te wederleggen. „Het is een feit" zeggen zij „dat het

(*) Ik heb ook in zoover niets tegen de brochure van de Heer Joosten „een woord over koffij, Amsterdam 1865," als de conclusie daarvan is dat er toch meer koffij naar Nederland moge komen. Dat ik overigens mij met vele argumenten die in die brochure voorkomen niet kan vereenigen, zal ik hier niet behoeven te verzekeren.

„buitenland in onze maandelijksche veilingen alléén dan belangstelt „wanneer zij *hooger* afloopen dan verwacht werd, omdat dan de „concurrerende markten hunnen voorraad tot iets lager prijzen dan „de onze loslaten." Ik laat daar of dit „feit" wel juist geconstateerd is; doch gesteld eens dit ware zoo, dan meen ik te mogen vragen: was dit dan vroeger anders? Maar bovendien, zullen de Heeren J. toch wel niet willen beweren dat het buitenland geen belang in onze veiling zou stellen wanneer die eens *lager* afliep dan men verwachtte. Mij dunkt dat er dan evenzeer belang in gesteld moest worden en dat men onzen prijs zou moeten volgen, wilde men der concurrentie met onze koffij het hoofd kunnen bieden. Is dit waar, dan heeft onze Nederlandsche markt die, volgens de HH. J, vroeger tweemalen 's jaars den toon aan de markten van Europa gaf, zulks in de beide laatste jaren negen malen 's jaars gedaan. Zij heeft dus *meer* invloed uitgeoefend dan vroeger. De klagt over weinig bevredigende „accepten" van 't buitenland, zeggen de HH. J., is algemeen. Is die algemeener dan vroeger? en zijn de HH. J. de vele, als 't ware stereotype, klagten van voorheen dan vergeten? In alle geval behoeven de Nederlandsche handelaren voor de kans van accepten thans vrij wat minder hoeveelheid te wagen dan voorheen toen de gelegenheid daartoe zich slechts tot twee tijdstippen in het jaar bepaalde, en menigeen onder zijne belangrijke voorkoopen in de veiling bij gebrek van accepten bleef zuchten.

Maar hoeveel gewigt men hechten kan aan de klagten over de weinig bevredigende accepten waarvan de HH. J. gewagen, kunnen overigens de afleveringen door de N. H. M. ons leeren:

in 1862	verkocht	de N. H. M.	920,819 b.	en	leverde af	870,092 b.
„ 1863	„	„	826,344 „		„	795,682 „
„ 1864	„	„	836,812 „		„	890,113 „
„ 1885	„	„	851,926 „		„	860,466 „

Wanneer men nu in aanmerking neemt dat in de beide laatste jaren het door de HH. J. veroordeelde stelsel vigeerde, dan vraag ik of deze cijfers, die ik aan hen zelven ontleen, niet welsprekend genoeg zijn? Zij leeren mij dat in 1864 en 1865, bij algemeene klagt — altijd volgens de HH. J. — de afzet 61,841 b. *grooter* was dan de geveilde hoeveelheid, terwijl in 1862 en 1863 de afzet 81,389 b. *kleiner* was dan de veilingen in die jaren bedroegen.

En waaruit blijkt het dan nu dat onze markt haar overwigt zou verloren hebben? Zijn het de bedongen prijzen? Ik geloof juist door die bedongen prijzen het bewijs te kunnen leveren dat onze markt haar prestige volkomen gehandhaafd heeft. In het Nommer van

Febr. 1865 van dit tijdschrift heb ik, op gronden van hooge waarschijnlijkheid, aangetoond dat gedurende 1864 de maandelijksche veilingen voor het Gouvernement en voor den handel beide voordeelig zijn geweest en dat zij verkooper en koopers voor groote schade hebben behoed. En wat het afgeloopen jaar 1865 betreft, zoo geloof ik uit den proportioneel hoogen prijs te mogen afleiden dat wij alle reden tot tevredenheid kunnen hebben en onze markt haar overwigt volkomen gehandhaafd heeft. De HH. J. vallen mij hard wegens hetgeen ik in de Tweede Kamer, zitting van 2 Dec. 1865, gezegd heb, dat in het groote verschil in prijs tusschen Java en Braziel koffij een zeer afdoend bewijs zou gelegen zijn dat de Regering in 1865 een hoogen prijs zou bedongen hebben, en trachten dit mijn gezegde te wederleggen door te betoogen dat niet de Java koffij buitengewoon hoog, maar wel de Braziel koffij buitengewoon laag in prijs was. Maar is dit nu in ernst een argument? Hoogte of laagte van eene prijsnotering is zuiver relatief en alleen door vergelijking te constateren en zoo de HH. J. willen betoogen dat de Braziel koffij buitengewoon laag in prijs was (door welke oorzaak, dat doet er hier niets toe) dan gronden zij zich op vergelijking; met hetzelfde regt en op dezelfde gronden van vergelijking blijf ik dus beweren dat de prijs der Java koffij hoog te noemen was. Mij dunkt deze conclusie is eenvoudig en zuiver.

Het zal overigens de HH. J. niet onbekend zijn dat Londen gedurende 1865 met zijne native Ceylon koffij een sterke concurrent voor onze Java koffij was, niet enkel in Duitschland en Belgie, maar zelfs op onze eigene markten, bij onze binnenlandsche consumtie. En zoo nu, niettegenstaande ook deze sterke concurrentie, de prijs onzer Java koffij in 1865 van 9 tot 10½ *hooger* was dan die van de daarmede nog algemeener concurrerende Braziel koffij, — een prijsverschil aanzienlijker dan sedert vele jaren het geval was — zou daarin dan toch niet het bewijs liggen van de belangstelling van het buitenland in onze koffij? Immers verreweg het grootste gedeelte, omstreeks twee derde, wordt door het buitenland gekocht en het is dus wel degelijk die groote kooper, het buitenland, die ons die prijzen betaalt. (*) Ware het beweren van de

(*) Op meer dan eene plaats spreken de Heeren J. van aanvoeren, of veilingsquantum, *maar even toereikend voor de consumtie.* In het gewone spraakgebruik verstaat men onder consumtie alleen het verbruik binnenslands; ik geloof echter dat dit niet hunne bedoeling kan zijn en zij onder consumtie, verbruik en verzending beide begrijpen. Intusschen bij deze laatste — zoo ik geloof juiste — opvatting verliest hunne redenering op die „consumtie" gebouwd, nog al wat van hare kracht.

HH. J. juist, het zoude zich immers of in een minderen afzet of in minder voldoende prijzen moeten openbaren? Noch het een noch het ander was, vooral in 1865, het geval.

De heeren J. geven bl. 82 de prijzen op die de N. H. M. in 1864 voor hare koffij bedong en zeggen gerust te durven beweren dat de loop der prijzen toen geheel onafhankelijk is geweest van de buitenlandsche politiek en van de geldmarkt, maar alleen geïnfluenceerd werd door de nieuwe wijze van veilen. Dit noem ik inderdaad een stout beweren. Volstrekt buiten rekening te laten twee zoo magtige factoren als buitenlandsche politiek en geldmarkt, gaat toch waarlijk niet aan en de schuld, zonder verdere adstructie, op het veranderde veilingsysteem te werpen, moge een persoonlijk gevoelen zijn, het bewijs voor dit gevoelen leveren zij niet. Ik zou, wilde ik ten opzigte der prijzen van 1864 de heeren J. wederleggen, uitvoeriger moeten zijn dan thans past; maar ik kan nog volkomen volstaan met mijn meergemeld opstel in dit tijdschrift van Februarij 1865 en neem de vrijheid den belangstellenden lezer daarnaar te verwijzen. Met betrekking tot de in 1865 bedongen prijzen en de mate van tevredenheid die men daarmede hebben kan, heb ik mijn gevoelen reeds gezegd.

Dat de geldmarkt door twee massale veilingen meer gestoord werd dan bij maandelijksche veilingen het geval moest zijn, wordt door de heeren J. wedersproken en zij trachten zulks zelf te bewijzen. Ik moet hun hieromtrent doen opmerken, vooreerst: dat juist uit den staat dien zij bl. 86 mededeelen, reeds blijkt dat in die jaren waarin de geldmarkt zich sterk bewoog, de disconto altijd in het *najaar* het hoogst was, wanneer de N. H. M. hare meeste en grootste veilingen hield en bovendien de veldproducten mede kapitalen van de markt namen. Ten tweede: dat men bij het raadplegen van den stand der geldmarkt, niet enkel op de notering in Nederland, maar wel degelijk ook op die in het buitenland te letten heeft en dat eene uitbreiding van den nu geleverden discontostaat dan een geheel ander aanzien, met sterk sprekender contrasten, zou verkrijgen. Ten derde dat de vergelijking van het koopvermogen der Nederlandsche handelaren met de gemakkelijkheid waarmede hier te lande geld voor buitenlandsche leeningen wordt gefourneerd, niet wel opgaat; immers de bronnen waaruit die gelden voortvloeijen zijn niet dezelfde. En nu moge het waar zijn dat het jaarlijksche bedrag der koffij door de N. H. M. aangeboden, circa 45 millioen, de koopkracht onzes handels volstrekt niet te boven gaat; tegen te spreken is 't toch wel niet, dat het den handel ten opzigte van

de geldcirculatie vrij wat gemakkelijker moet zijn 9 malen in 't jaar 5 millioen, dan 2 malen 20 of 25 millioen te besteden. Er komt bovendien nog dit bij dat slechts een *deel* der Nederlandsche handelaren zich met koffij bemoeit en dat velen van deze ook andere artikelen behandelen, waarop, hebben zij voor de koffij alleen een groot kapitaal op een gegeven tijdstip noodig, dit van invloed moet zijn.

Met verwondering las ik het beweren van de heeren J., als zou de N. H. M. bij de nieuwe wijze van veilen geene pakhuishuur en rente hebben bespaard. Zij trachtten dit door eene eenvoudige uitrekening te staven, maar zijn daarin niet zeer gelukkig geslaagd; immers de staat die zij ons (blz. 87) voorleggen, is geheel onjuist.

Vooreerst is de *gemiddelde* ontvangtijd der oude voorjaarsveilingen, gerekend naar die van 1859 tot 1863, niet 1 Mei maar 16 Mei (*). Ten andere zijn de *écheances* der veilingen van 1864 en 1865 niet juist opgegeven. Voorts begaan de heeren J. een misslag bij het afdeelen der veilingen van 1864 in twee halfjaarlijksche. Zij stellen eene voorjaarsveiling van 421,700 balen en eene najaarsveiling van 412,500 balen. Intusschen zou, onder het oude systeem, de N. H. M. hare voorjaarsveiling van 1864 omstreeks 1 Febr. hebben moeten aankondigen en op dat tijdstip bedroeg haar voorraad slechts 349,600 balen.

Gesteld nu, dat de N. H. M. haren ganschen voorraad van 349,600 balen had aangeslagen; dan zou de najaarsveiling begin Augustus hebben moeten worden aangekondigd en het zal den Heeren J. niet moeijelijk vallen te becijferen dat de N. H. M. op 1 Augustus 1864 geen grooteren voorraad dan van c^a^. 434.000 balen zou gehad hebben. Zij zou dus, onder het oude stelsel, in 1864 niet meer dan c^a^. 784.000 b. hebben kunnen veilen, dus c^a^. 50,000 balen minder dan nu verkocht werden. Deze c^a^. 50,000 balen zouden dan tot de voorjaarsveiling van 1865 hebben moeten blijven liggen.

Ook bij de afdeeling der veilingen van 1865 in twee half-jaarlijksche verdeelen de heeren J. die weder zoo alsof de N. H. M. tot regel had de voorjaarsveilingen de grootste te doen zijn, terwijl zij zeer goed weten dat juist het tegenovergestelde het geval was.

Ik laat dus hunne tabel, doch gerectificeerd, hier volgen en kom dan tot een geheel ander resultaat.

(*) In 1858 expireerde de ontvangtijd der Voorjaarsveiling eerst den 1 Junij.

Data.	Zou vroeger geweest zijn.	Geveild.	Ontvangtijd.	Gemiddelde ontvangtijd vroeger.	Rente en pakhuishuur. Winst.	Verlies.
1864 16 Maart	voorj. veiling 334.800 b.	80.000 b.	4 April	16 Mei	42 dagen	
13 April		82.500 „	2 Mei		14 „	
18 Mei		86.200 „	6 Junij			21 dagen
15 Junij		86.100 „	4 Julij			49 „
18 Julij	naj. veiling 449.400 b.	86.900 „	1 Aug.	1 Nov.	92 dagen	
17 Aug.		83.000 „	5 Sept.		57 „	
14 Sept.		123.000 „	3 Oct.		29 „	
19 Oct.		121.500 „	21 Nov.			20 dagen
23 Nov.		35.000 „	27 Dec.			56 „
„ „		50.000 b	„ „	16 Mei	140 dagen	
1865 15 Febr.	voorj. veiling 397.200 b.	87.200 „	20 Maart		57 „	
15 Maart		86.500 „	18 April		28 „	
19 April		88.300 „	22 Mei			6 dagen
17 Mei		85.200 „	19 Junij			34 „
2 Junij	naj. veiling 504.700 b.	84.200 b.	24 Julij	1 Nov.	100 dagen	
9 Aug.		85.400 „	11 Sept.		51 „	
13 Sept.		87.000 „	16 Oct.		16 „	
18 Oct.		126.000 „	20 Nov.			19 dagen
22 Nov.		122.100 „	25 Dec.			54 „

gelijkstaande voor 1864 met 13 dagen en voor 1865 met 18 dagen *winst* aan rente en pakhuishuur over het geheele quantum, of, in cijfers, met ca. *f* 215.000 winst. (*). Men ziet hieruit dat het door

(*) Zie hier de berekening.

Winst. 1864		dagen.		Verlies. 1864		dagen.	
Maart	80.000 b. ×	42 =	3.360.000	Mei	86.200 b. ×	21 =	1.810.200
April	82.500 „ ×	14 =	1.155.000	Junij	26.100 „ ×	49 =	4.218.900
Julij	86.900 „ ×	92 =	7.944.800	Oct.	121.500 „ ×	20 =	2.430.000
Aug.	83.000 „ ×	57 =	4.731.000	Nov.	35.000 „ ×	56 =	1.960.000
Sept.	123.000 „ ×	29 =	3.567.000		328.800 b.		10.419.100
	455.400 b.		20.807.800 winst.				
	328.800 „	af	10.419.100 verlies.				
	784.200 b.	blijft	10.388.700 / 784.200 = over 784.200 b. in 1864 13 d. winst.				

Winst. 1865		dagen.		Verlies. 1865		dagen.	
Nov. 1864	50.000 b. ×	140 =	7.000.000	April	88.300 b. ×	6 =	529.800
Febr. 1865	87.200 „ ×	57 =	4.970.400	Mei	85.200 „ ×	34 =	2.896.800
Maart	86.500 „ ×	28 =	2.422.000	Oct.	126.000 „ ×	19 =	2.394.000
Junij	84.200 „ ×	100 =	8.420.000	Nov.	122.000 „ ×	54 =	6.593.400
Aug.	85.400 „ ×	51 =	4.355.400		421.600 b.		12.414.000
Sept.	87.000 „ ×	16 =	1.392.000				
	480.300 b.		28.559.800 winst.				
	421.600 „	af	12.414.000 verlies.				
	901.900 b.	blijft	16.145.800 / 901.900 = over 901.900 b. in 1865 18 d. winst.				

1864 784.200 b. à ± *f* 50 p. b. = *f* 39.210.000 13 dag. rente à 5 pCt. *f* 70,795.83
Pakhuishuur en assurantie à 3½ c. per baal per maand. „ 11,893.70
f 82,689.53

1865 901.900 b. à ± *f* 50 p. b. = *f* 45,095,000 18 d. rente à 5 pCt. . . . . *f* 112,737.50
Pakhuishuur en assurantie à 3½ c. p. b. per maand „ 18,939.90
„ 131,677.40
f 214,366.93

de heeren Joosten geleverde bewijs den toets van het onderzoek niet kan doorstaan, maar dat het, na verbeterd te zijn, tegen hunne stelling en vóór de mijne getuigt.

Maar, er is meer. Indien de tijd van overgang geheel voorbij is en de N. H. M. achtervolgens haren voorraad meer zal opgeruimd hebben, dan is het nergens toe noodig dat zij eene te groote hoeveelheid in hare pakhuizen bewaart. Indien zij hare periodieke veilingen zoo inrigt dat het aantal daarin te veilen koffij in overeenstemming is met haren jaarlijkschen invoer, dan *kan* zij onmogelijk er een zeer grooten voorraad op nahouden, en dan moet, dunkt mij, de eenvoudigste het begrijpen dat minder voorraad in 't pakhuis ook minder aan pakhuishuur, aan rente, en aan assurantiepremie *moet* kosten dan wanneer zij verpligt was, als voorheen, om soms 3 tot 600,000 balen gedurende geruimen tijd tot de volgende veiling te bewaren.

Wat teruggang in kwaliteit van groene en blaauwe koffij betreft, zoo slaat hetgeen blz. 87 daarover gezegd wordt niet op hetgeen ik daarover zeide en nog volhoud. Dat er weinig van die soorten in den laatsten tijd werd aangevoerd doet, ten deze, niets ter zake; maar dat lang in 't pakhuis bewaren nadeelig op de kwaliteit van zoodanige koffij werken moet, en dat het dus voordeelig voor den verkooper is ze iedere maand aan de markt te kunnen brengen, is iets dat de heeren Joosten mij onmogelijk kunnen tegenspreken.

En nu de sortering. Zeer verklaarbaar vind ik het dat de heeren makelaars Joosten partij trekken voor de vroegere wijze van sorteren die nu niet meer door de makelaars maar door de N. H. M. zelve geschiedt. Dat ze voorheen toch niet zoo volkomen juist was zeggen zij echter zelven: immers zij beweren blz. 88 op grond van ondervinding, dat vroeger minder goede koffij daardoor te hoog werd betaald. Was dit dan zoo goed en zoo voordeelig voor de koopers? En was het voor het gouvernement zoo voordeelig dat betere koffij — ik spreek *ook* uit ondervinding — door een onjuist monster te laag werd betaald? Aan die misbruiken is althans nu een einde gemaakt. Maar mogt het waar zijn dat er gegronde klagten over onjuiste sortering te maken zijn geweest, dan zal de N. H. M. voor het vervolg wel maatregelen weten te nemen om daarin verbetering te brengen. Immers dit heeft zij geheel in hare magt.

De verzekering van de heeren Joosten dat in de veilingen van 1864 en 1865 niet iedere nuance op hare juiste waarde is betaald,

wil ik gaarne als hun persoonlijk gevoelen eerbiedigen, maar ik vind deze hunne verzekering wel wat heel kras. Zij stellen zich daardoor toch boven het geheele publiek dat die veilingen bijwoonde en die prijzen betaalde. Ik wil in hun beweren liever zien het bewijs dat in onze vrijere veilingen zich eene verschillende opvatting van de waarde uit, juist door dat ieder koopt wat hem het beste past. De een zal dus, naar zijne overtuiging, billijk koopen dat wat een ander als te hoog beschouwt. De weg om tot de juiste waarde te kunnen koopen, is den gegadigden nu althans gemakkelijker gemaakt dan onder het vervallen systeem met pakkingen van 100,000 balen op één monster, zonder vrije opbieding en met al den aankleve van dien.

3o. Als derde deel hunner conclusie zeggen de heeren Joosten: „*Eene geheel vrije, natuurlijke wijze van handelen zoo als die „overal elders plaats vindt, is ook voor de Nederlandsche markt niet „alleen wenschelijk en mogelijk, maar gebiedend noodzakelijk, wil zij „haar overwigt en prestige herwinnen en behouden; de omstandigheid „dat de staat nog planter en koopman is, kan hier, met het oog op „de actualiteit op koloniaal gebied, niet als exceptie van incompetentie „worden aangevoerd.*"

Met het begin dezer conclusie ben ik het eens, maar niet met hetgeen er verder volgt. Zoo iemand, dan ben ik een groot voorstander van eene geheel vrije, natuurlijke wijze van handelen, maar daar wij ten deze niet op een geheel vrij en natuurlijk standpunt staan kunnen wij niet handelen zonder de omstandigheden uit het oog te verliezen. Ik ontken dus de *mogelijkheid* van hetgeen de heeren J. verlangen en wel bepaaldelijk omdat het juist *de staat* is die als planter en koopman ons zijne koffij te koop aanbiedt. Wierd de hoeveelheid die het gouvernement jaarlijks ontvangt, aangevoerd door één of meer groote handelshuizen die geheel naar eigen inzigten handelen konden en aan niemand rekenschap deswegens verschuldigd waren, de gang der zaken zou voorzeker volkomen natuurlijk en vrij kunnen zijn; men zou aan de markt komen wanneer men het goed vond, men zou zijne condities stellen zoo als men dat noodig achtte, men zou al of niet tot de gebodene prijzen afgeven, men zou dezen handelaar of tusschenhandelaar begunstigen, anderen niet; kortom men zou hier zien gebeuren wat op alle andere markten gebeurt. Maar dit is nu eenmaal het geval niet; het is de Staat die voor zijne rekening aanvoert en die zijne belangen laat behartigen door de N. H. M. De Staat, als princi-

paal, mag niet geheel naar willekeur, maar moet volgens regelen handelen en verschilt daarin met den gewonen koopman; terwijl de N. H. M., als zijn gemagtigde, door hare statuten die haar o. a. ook voorschrijven „hare goederen op gezette tijden en in het openbaar te verkoopen", gebonden is.

Zoo lang nu deze omstandigheden bestaan en niet zijn weg te redeneren, zijn zij een onoverkomelijk beletsel om anders dan naar vaste regelen, en eenigsints gekunsteld, te handelen en moet de wensch naar „eene geheel vrije natuurlijke wijze van han- „delen, zoo als die overal elders plaats vindt," noodzakelijk onder de *pia vota* blijven behooren. Maar, omdat men nu de volmaaktheid niet kan bereiken, moet men daarom stil zitten en zich rustig bij het oude houden of moet men trachten het vrije en natuurlijke althans zoo veel mogelijk nabij te komen? Het was de innige overtuiging van dit laatste die mij sedert jaren aanspoorde naar verbetering te trachten (*). Afgescheiden van de bezwaren van ondergeschikten aard die aan de oude veilingen kleefden en die er voorwaar niet op verbeterden, was het mij steeds eene absurditeit dat een verkooper slechts tweemalen 's jaars de markt met zijnen opgegaarden grooten voorraad overstroomde, daardoor zoo wel zich zelven als den handel volstrekt onnoodig de handen bond en, naar mijne meening, benadeelde. Nogmaals herhaal ik het, dat ik over den oorsprong van dat systeem den staf niet zal breken; maar onder totaal veranderde omstandigheden, onder een algeheelen ommekeer in de handelsbeweging, nog te blijven doen zoo als voor 25 jaren gedaan was, daartegen meende ik mij steeds te moeten verzetten. En ware nu nog de koffij een monopolie, er zouden *misschien* nog enkele gronden voor bij te brengen zijn; maar dit was en is het geval in geenen deele. Niet alleen dat de N. H. M. hier te lande nog andere invoerders van koffij nevens zich heeft — in 1865 toch was (†) het cijfer van invoer van O. I. koffij bij particulieren c^a^. 313,500 balen, tegen c^a^. 638,500 bij de N. H. M. — maar zij concurreert tevens met alle andere Europesche hoofdmarkten; en als al die binnen en buitenlandsche concurrenten volkomen vrij zich

(*) De heeren Joosten spreken van veroordeeling van het oude systeem gebaseerd ook op „holle theorien." Ik weet niet of hetgeen ik nu en dan argumenteerde door hen daaronder geclassificeerd wordt; maar dit weet ik dat argumenten van sommige voorstanders b. v. „groote zaken moeten groot behandeld worden," „hoe grooter „veilingen hoe hooger prijzen" en dergelijke, zeer zeker tot de holle theorien behooren; 't zijn magtspreuken, anders niet.

(†) Volgens den jaarstaat van de heeren J. A. Joosten en Co.

bewegen, moet zij zich zelven en den handel dan meer aan banden leggen dan volstrekt noodig is? En wat lag dan meer voor de hand dan om althans te trachten nabij te komen aan hetgeen bij den particulieren handel zoo hier als elders plaats vond, namelijk door de markt, zoo veel mogelijk, het geheele jaar door te voorzien? Naar mijne meening is deze stap voorwaarts bereikt door het aantal veilingen van twee op negen te brengen. Bij mij blijft echter nog de vraag bestaan of de N. H. M. zich welligt nog niet iets minder aan banden had kunnen leggen? Later hierover nog een woord.

Zoo ik gewaagde van middelen tot herstel van het verkeerde door mij in het openbaar aan het oordeel van anderen onderworpen, dan wil ik hier niet voorbij zien dat ook de heeren Joosten, niettegenstaande zij thans nog eenigermate den lof van het oude systeem schijnen te verkondigen, hetzelfde deden. Ik meen evenwel in hetgeen zij in 1860 voorstelden en hetgeen zij in het nu besproken opstel zeggen eenig verschil te bespeuren. In 1860 prezen zij verkoop ladingsgewijze aan maar in de onderstelling dat dit in de periodieke veilingen, wier aantal zij niet wenschten te vermeerderen, zou geschieden. Thans laten zij zich eenigsints anders uit: zij wenschen verkoop ladingsgewijze, doch zwijgen nu van veilingen en komen er nu zelfs rond voor uit dat zij verkoop van ladingen, bij aankomst, als het meest wenschelijke beschouwen.

Den in 1860 door de heeren J. aanbevolen maatregel heb ik destijds in mijne bovengemelde brochure breedvoerig in beschouwing genomen. Ik acht het onnoodig thans wat ik toen zeide, te herhalen doch herinner alleen dat ik dien maatregel toen als een stap *terug* en als eene mogelijke begunstiging van enkelen, maar ten koste van velen, meende te moeten beschouwen. Maar op hetgeen zij nu aanprijzen meen ik toch eenvoudig te mogen vragen of zoo een verkoop ladingsgewijze, bij aankomst (in veiling of uit de hand?) wel mogelijk zou zijn? Wie zou de N. H. M. daarmede belasten? welken makelaar? Moet de N. H. M. daarvoor alle makelaars *à tour de rôle* gebruiken of enkelen uitkiezen aan wie zij haar vertrouwen schenkt? Dit is één bezwaar en een zeer praktisch bezwaar. Vóór alles moet de N. H. M. dunkt mij alle aanleiding tot begunstiging of willekeur streng vermijden. Bij het tegenwoordige systeem staat zij aan de beschuldiging daarvan niet bloot.

Maar ik wil nu de ondergeschikte punten laten rusten, en liever

de hoofdzaak behandelen waarom het de HH. Joosten eigenlijk te doen is. Zij willen een tusschenhandel, een zoogenaamde 2e hand, in het leven roepen en het is tegen deze poging dat ik meen mij met kracht te moeten verzetten.

Niet dat ik het nut van den tusschenhandel wil betwisten; voorzeker niet: hij kan zijn en is een nuttig element in de handels-beweging, maar hem kunstmatig aan te kweeken, daar kom ik tegen op. Men vergete niet dat de distinctie van groothandel, klein- of tusschenhandel en speculatie of ondernemingsgeest eigenlijk niet meer van onzen tijd is, nu alles er naar streeft om producent en consument zoo na mogelijk tot elkander te brengen en het raderwerk van den handel te vereenvoudigen. Men moge dit nu betreuren en de tijden terugwenschen toen het produkt, eer het tot den verbruiker kwam, een meer of minder langen weg af te leggen had en aan tusschenpersonen ook verdiensten bezorgde, soms zelfs volgens wettelijke regeling; maar dit treuren helpt weinig daar waar de veranderde en vereenvoudigde loop der dingen een noodzakelijk gevolg is van veranderde omstandigheden, van versneld en goedkooper personen- en goederen-verkeer, van kleinere winsten door grootere omzettingen ruim beloond, van meer openbaarheid in alle zaken, van betere toepassing van geldsomloop en crediet. (*) Ontkennen kan men het niet dat dit alles een natuurlijk gevolg is van den loop der dingen en van veranderde omstandigheden. Men moge trachten dien stroom des tijds in zijne vaart te belemmeren; keeren kan men hem niet (†).

(*) Een voorbeeld uit den ouden tijd. Lang, misschien 40 à 50 jaren, geleden was de wijnhandel in het groot, hier ter stede, in handen van 2 of 3 huizen. Deze ontvingen ladingen en sloegen ze in hunne pakhuizen op om daarmede slechts eens, hoogstens twee malen in het jaar aan de markt te komen. Men noemde dit toen dat „de pakhuizen opengesteld werden;" daar voorzagen zich dan, na lang op dit „openstellen" getuurd te hebben, de eigenlijke wijnkoopers en nimmer zouden deze laatsten het hebben durven wagen, om zelf eens eene lading of eene partij te Bordeaux of elders te bestellen. En wat gebeurt er thans? Een particulier bestelt te Bordeaux een mand afgebottelde wijn die hem spoedig na de bestelling met de stoomboot wordt toegezonden. Zou men nu dien ouden tijd terug wenschen? Maar zoo ja, zou het *mogelijk* zijn hem terug te verkrijgen? De lezer beslisse zelf. — Intusschen de wijnhandel is niet vernietigd; de rollen zijn slechts anders verdeeld. De verbruiker, geloof ik, heeft er zich het allerminst over te beklagen.

(†) Als proeve hoe in een naburig Rijk, dat nog niet lang de vrije handelsbegrippen huldigt, de Regering over den tegenwoordigen toestand denkt, moge het volgende dienen. In de uitmuntende memorie van toelichting behoorende bij het wetsontwerp tot herziening der bepalingen betreffende de makelaardij in goederen (Junij 1865) zegt de Fransche regering:

„l'Etablissement des chemins de fer, des télégraphes électriques et des ma-

Hetgeen de HH. Joosten wenschen komt hierop neder dat de koffij, door de N. H. M. aan de markt gebragt, 't zij dan in veiling of uit de hand, niet meer onder het bereik kome van koopers van matige hoeveelheden, in den regel thans 100 balen, maar bij aanzienlijk grootere pakkingen, bij ladingen, aangeboden worde. Het resultaat hiervan kan geen ander zijn, dan dat de kleinere koopers daardoor verwijderd en alleen grootere koopers in de gelegenheid gesteld zouden worden die grootere hoeveelheden tot zich te nemen. Het spreekt van zelf dat het aantal gegadigden hierdoor kleiner en de concurrentie der koopers dus verminderd zou worden. Kan dit nu, onbevooroordeeld beschouwd, in het belang van den verkooper, het Gouvernement, of in dat van het algemeen zijn? Ja, zeggen de HH. J. want dan wordt de lust tot speculatie opgewekt; dan koopen groote ondernemers aanzienlijke pakkingen om die naderhand in kleinere hoeveelheden met winst weder aan den man te brengen. Zij vergeten echter dat wanneer dit werkelijk het resultaat is en er op dien eerste verkoop door de koopers winst behaald wordt, de oorspronkelijke aanvoerder en verkooper die winst dan even goed zelf in den zak had kunnen steken en er, naar mijn meening, geen enkelen redelijken grond te bedenken is waarom de verkooper eener partij van b. v. 3000 balen die aan éénen kooper tot lageren prijs zou moeten afgeven dan b. v. aan 30 koopers van 100 balen of 15 koopers van 200 balen. Neen, zoo bedoelen wij het niet, zullen de heeren J. welligt zeggen; wij willen niet, en kunnen onmogelijk willen, dat het gouvernement zijn koffij *onder* de marktwaarde afgeve, maar wij wenschen dat nadat die volle marktprijs door de koopers voor groote partijen betaald is, deze er iets aan verdienen door hunne sortering en door hunnen uitverkoop bij kleinere hoeveelheden. Maar is dit wel iets dat men op goede gronden verlangen *kan?* Moeten de koopers van honderd of honderde balen dan prijzen betalen *boven* den marktprijs? Of zullen wij voortaan dus tweeërlei marktprijs hebben, een *en gros* en een *en détail?* Is dit

„gasins généraux, le développement même de la concurrence et les nécessités „d'économie qu'elle entraine, ont amené une sorte de révolution dans les relations commerciales. Le commerce s'est attaché à reduire ses frais le plus possible; il a fait des efforts pour supprimer les intermédiaires inutiles; la facilité des transports et des communications lui en donnaient les moyens. Le „rôle des marchands en gros et des commissionnaires a cessé d'avoir l'importance qu'il avait anciennement. Les rapports directs entre les producteurs ou „importateurs d'une place et les fabricants d'une autre place, entre les fabricants „d'une localité et les marchands d'une autre se sont accrus dans de très grandes „proportions; les opérations de la place, entre commerçants résidant tous deux „sur la place, se sont notablement réduites."

denkbaar, vooral bij een artikel als koffij dat in zoo vele handen komt en waarin, door sterke concurrentie, zoo wel hier als in het buitenland, de waarde zoo juist bekend is?

Op blz. 83 wijzen de HH. J. nog op „ruimte van tijd en ge-„legenheid, uitlokkend voor speculanten" en bedoelen hiermede zeker een vroegeren stilstand van 6 maanden. Maar zoo dit uitlokkende een redelijken grond had, het zou moeten zijn dat na eene halfjaarlijksche veiling de prijzen dan ook *rezen*. En dat dit niet altijd het geval was zal ik hun wel niet uit de statistiek, die voor mij ligt, behoeven aan te toonen.

De tusschenhandel die de heeren J. kunstmatig willen in 't leven roepen, moet en zal van zelve ontstaan door de prijsfluctuatien der markt en bij 9 of 10 veilingen zullen deze fluctuatien levendiger kunnen zijn dan bij slechts twee. Zoo als de heeren J. den tusschenhandel voorstellen zou hij moeten zijn ten koste of van den verkooper, of van den detaillist, of van den consument; zeker zou noch de eene noch de andere partij daarmede gediend zijn. Hoe men de zaak ook keere of wende, het voorstel van de heeren J. berust op niets anders dan op eene *illusie* en zou onmogelijk in de praktijk stand kunnen houden.

Noch eene aanmerking eer ik eindig. Op blz. 81 van hun opstel zeggen de HH. J. „dat de maandelijksche veilingen den tusschen-„handel *onmogelijk* hebben gemaakt." Ik geloof dat deze uitspraak ten eenenmale onjuist is en de HH. J. niet zullen blijven beweren dat er in de tusschentijden van de eene Maatschappijveiling tot de andere, geene omzettingen hebben plaats gehad; de staten maandelijks door de HH. makelaars uitgegeven zouden alleen reeds voldoende zijn om dat beweren te wederspreken. Maar ik wijs daarbij overigens nog op de particuliere aanvoeren van koffij in Nederland en wanneer dan van deze koffij in 1865 ongeveer 300,000 balen op geheele vrije wijze aan de markt gebragt werden en koopers vonden, terwijl de N. H. M. in dat jaar circa 852,000 balen verkocht, dan is dat cijfer van den particulieren omzet toch waarlijk niet onbeteekenend te noemen. Allerminst geeft dit regt tot het zeggen dat de tusschenhandel *onmogelijk* gemaakt is. (*) Trouwens

(*) Volgens den jaarstaat van de heeren J. A. Joosten en C°. was

de voorraad bij part. in Ned. op 24 Dec. 1864	O. I. ca.	24,500 b.	W. I. ca.	650 b.
de part. aanv. van 24 Dec. 1864—24 Dec. 1865	„ „	245,552 „	„ „	68,066 „
	ca.	270,052 b.	ca.	68,716 b.
de voorraad bij part. in Ned. was op 24 Dec. 1865	„	18,750 „	„	22,000 „
zoodat er dus van particulieren aanvoer	ca.	256,302 b.	en ca.	46,716 b.

gedurende 1865 aan de Nederlandsche markten zijn verhandeld geworden.

de kansen van rijzing of daling der prijzen, die den ondernemenden handelaar in zijne operatiën leiden, hangen niet alleen af van de wijze waarop de waren aan de markt worden gebragt; vooral niet bij een zoo algemeen artikel als koffij waarvan de waarde niet door Nederland alleen, maar door de geheele handeldrijvende wereld bepaald wordt. En waarom zou men geene speculatien kunnen ondernemen in een artikel dat voortdurend aan de markt gebragt wordt? Hoe gaat dit dan in andere landen, en in andere artikelen, bij regelmatige voorziening van de markt?

En nu wachte men ten slotte van mij geene onvoorwaardelijke lofrede op het tegenwoordige veiling systeem. Ik heb reeds gezegd dat ik het eene belangrijke schrede op den weg van verbetering achtte, maar meer nog niet. Naar mijn bescheiden meening had het Gouvernement méér kunnen doen en zich minder schroomvallig moeten betoonen. Om van meer ondergeschikte punten te zwijgen zie ik b. v. de noodzakelijkheid niet in waarom de N. H. M. bij de aankondiging eener veiling zich lang vooruit omtrent eenige volgende veilingen behoeft te verklaren; ik zou haar, wat de hoeveelheden betreft althans, minder gebonden willen wenschen. Het blijft mij eveneens een raadsel waarom men in de maand Julij geene veiling houdt; even als of in die maand alle handel en dus ook de handel in dit artikel stil stond; 't is nog iets van den ouden zuurdeesem. Ik zou willen dat men voor andere artikelen, b. v. tin, mede voor goed met den ouden sleur brak en door beter en veelvuldiger aanbod ook aan dit artikel eenen meer natuurlijken handel trachtte te bezorgen. Maar genoeg; mogt men mij van te veel voortvarenheid willen beschuldigen, ik zal er de Regering niet al te hard over vallen dat zij langzamer te werk gaat, mits zij slechts het doel niet uit het oog verlieze. Er is nog veel te hervormen; er moet nog meer gedaan worden, wil men den Gouvernementshandel en in de allereerste plaats dien in koffij verder verbeteren. Dat wij nu op een slechten weg zijn, ontken ik ten sterkste; ik beweer met volle overtuiging het tegendeel en vestig op de toekomst mijne hoop, die sterker is dan die welke de HH. Joosten op blz. 89 uitspreken.

Rotterdam, 1 Maart 1866. F. W. C. Blom.

EENE ENQUÊTE OVER DE DOODSTRAF.

Vóór meer dan eene eeuw stelde Cesar Beccaria in zijn beroemd werk („*dei delitti e delle pene*") de vraag: „Is de doodstraf waarlijk „regtmatig, nuttig en noodig in een wel ingerigten Staat?" en beantwoordde haar in ontkennenden zin. De edele schrijver was één der velen, die in dat tijdperk van hoop en schoone verwachtingen (de 2e helft der 18e eeuw, vóór de Fransche omwenteling) naar eene toekomst uitzagen, waarin algemeen dwang door vrijheid, vrees door liefde, de heerschappij van booze hartstogten door die der Rede zou worden vervangen. De invloed van zijn boek op de regtspleging in Europa was groot en heilzaam; barbaarsche en onbillijke wetten en gebruiken verdwenen in weinig jaren alom voor den indruk, dien zijne krachtige taal maakte. — Maar de sociale vraag omtrent de doodstraf was niet zoo spoedig hare oplossing nabij. De groote Omwenteling stelde maar al te zeer de verwachting der menschlievende wijsgeeren, die haar hadden voorbereid, op schromelijke wijze te leur. De zegepraal van de menschelijke Rede, die zij zoude hebben ingewijd, werd in weinig tijds die der laagste driften, soms tot razernij toe losgelaten. Onder de beste vruchten van haren arbeid, op wetgevend gebied, behoorde het Fransche strafwetboek van 1791; en het was bij de vaststelling dáárvan, dat de eerste openbare en altijd hoogst gedenkwaardige discussie over de doodstraf plaats had. Geen wonder, dat, in een maatschappelijken toestand, zoo als de Constituerende Vergadering toen reeds vóór zich zag, zij, bij groote meerderheid, die straf als een krachtig wapen tot verdediging van orde en wet heeft wilden behouden; maar niettemin merkwaardig zijn zoowel de argumenten der minderheid, die aan Beccaria's leer getrouw bleef, als de namen van hare voornaamste woordvoerders, waaronder Robespierre eene der eerste plaatsen bekleedde! Duizende doodvonnissen zijn sedert die dagen, gedurende en na het omwentelingstijdperk uitgesproken en uitgevoerd; duizende malen is het regt van gratie door de Rege-

ringen uitgeoefend; ja, wat meer zegt, de doodstraf is in geheele Staten werkelijk afgeschaft, in nog enkele afgeschaft en weder ingevoerd. En toch bestaat er, ook bij de meest ontwikkelde klasse der natiën, die den toon van beschaving en vooruitgang in Europa aangeven, nog geene welgevestigde openbare meening over de zaak der doodstraf. Maar al te veel wordt die meening geslingerd tusschen den natuurlijken, eigenlijk physieken afschuw, dien ieder gevoelig mensch ondervindt, als hij zijn evenmensch op gewelddadige wijze ziet sterven, en den niet minder natuurlijken schrik, dien gruwelijke en hoogst gevaarlijke misdaden, zoo dikwijls zij ruchtbaar worden, te weeg brengen.

Meer dan ooit is in de laatste jaren die groote vraag besproken en behandeld, waartoe eenerzijds de oppervlakkige, maar pathetische voorstellingen van Victor Hugo, anderzijds de geleerde arbeid van Mittermaier: „die Todesstrafe" veel heeft bijgedragen. Maar ook in de weinige goede geschriften, die van wederzijden de questie hebben toegelicht, worden over het algemeen nog te veel de intieme kennis van feiten, de eigenlijke gegevens der ervaring gemist, die kunnen strekken tot oplossing der vraag: welk verband bestaat er tusschen *de mate van straf* en de geneigdheid van den zwakken of boosaardigen mensch om misdrijven te plegen? En het is eerst uit de beantwoording van deze, dat men tot het resultaat kan komen, of de maatschappij, al dan niet, de doodstraf als waarborg voor de meest mogelijke veiligheid harer goede leden behoeft.

Ook in Groot-Britannië werd, na menige hervorming en wijziging op het gebied van strafregt en regtspleging, het geoorloofde en noodzakelijke der doodstraf ter toetse gebragt. Het Parlement achtte zich, wijselijk, niet genoeg ingelicht door éénzijdige individueele beschouwingen; het begeerde dat, ten zijnen behoeve, de kennis en ervaring van diegenen, die door hunne studiën of door verschillende maatschappelijke betrekkingen het meest met het vraagstuk gemeenzaam waren geworden, zou worden verzameld. Van daar ontstond eene Commissie van onderzoek, wier arbeid thans voltooid en ter algemeene kennis is gebragt.

Ik meen dat het nuttig kan zijn, den hoofdinhoud van dat breedvoerige werk (*) ter kennis van het Nederlandsche publiek te brengen, en vlei mij, dat het bij de lezers van dit tijdschrift belangstelling zal vinden, nadat de geachte hoofdredacteur in de Nos van

(*) *Report of the capital punishment commission, together with the minutes of evidence & appendix.* London 1866.

April en December 1865 op uitnemende wijze de vraag over behoud of afschaffing der doodstraf in Nederland, in verband tot eenige uitkomsten der geregtelijke statistiek, heeft behandeld.

Bij besluit van 8 Julij 1864 benoemde koningin Victoria eene Commissie „om onderzoek te doen naar de bepalingen en de toe„passing der wetten, in het Vereenigde Koningrijk vigerende, krach„tens welke de doodstraf kan worden toegepast op personen, die „aan zekere misdaden zijn schuldig verklaard, alsmede naar de „wijze, op welke doodvonnissen worden ten uitvoer gelegd, en om „verslag te doen over de vraag of, en zoo ja, welke, veranderingen „in deze wetten of in ééne of meer daarvan, of in de voormelde „wijze van uitvoering wenschelijk zijn?" De ruimste magt om getuigen te hooren en zich officieele stukken te doen voorleggen, werd aan deze Commissie gegeven. Zij bestond uit de heeren Ch. H. hertog van Richmond, E. H. S. lord Stanley, Stephen Lushington (regter in het hoog geregtshof der admiraliteit), J. Taylor Coleridge, T. O. Hagan (procureur-generaal in Ierland), allen leden van den Raad der Koningin; James Moncrieff (advocaat der kroon voor Schotland), Horatio Waddington, John Bright, William Ewart, Gathorne Hardy, G. Ward. Hunt en Ch. Neate. De termijn, tot het onderzoek vergund, was aanvankelijk op zes maanden bepaald, maar werd op verzoek der Commissie bij Kon. besluit van 5 Januarij 1865, met één jaar verlengd.

In het haar vergunde tijdsbestek hoorde de Commissie 37 getuigen, waarvan 3 tweemaal voor haar werden ontboden. Van deze verhooren werden 3683 vragen en antwoorden te boek gesteld. Zij deed aan 31 Regeringen van andere landen zes vragen omtrent de aldaar bestaande wetgeving en verkregene ondervinding, en ontving van alle, meestal zeer uitvoerige, antwoorden. Bij deze voegde zij nog een aanzienlijken bundel brieven en statistieke opgaven uit het Vereenigde Koningrijk en zijne koloniën. Eindelijk drukte zij hare overtuiging, als slotsom van het gehouden onderzoek, in het volgende rapport uit:

„§ 1. Wij hebben ons een geruimen tijd bezig gehouden met getuigenissen te verzamelen omtrent de aan ons oordeel onderworpen vragen. Vele getuigen werden gehoord en een zorgvuldig opgesteld kort begrip hunner verklaringen gaat dit rapport vooraf (*). Ter aanvulling der mondelinge verhooren, hebben wij vragen gesteld

(*) Niettemin zijn de processen-verbaal voluit ook daaraan toegevoegd.

aan en antwoorden bekomen van bijna al de volken van Europa en sommige van de Vereenigde Staten van Amerika, betreffende de wetten omtrent de doodstraf in ieder van die landen bestaande. Wij hebben de meening gevraagd van al de regters Harer Majesteit in Engeland, Schotland en Ierland en van andere in het strafregt ervarene regtsgeleerden, omtrent de vraag, of het raadzaam is, wijziging te brengen in de wetten, volgens welke de aan zekere misdaden schuldig verklaarden met den dood kunnen gestraft worden? Ter beantwoording van onze vragen hebben eenige regters hunne meening schriftelijk doen kennen, terwijl anderen voor de Commissie zijn verschenen en mondelinge verklaring hebben afgelegd. Al de schriftelijke en mondelinge verklaringen zijn in de bijlagen opgenomen.

§ 2. De leden der Commissie onthouden zich van vertoogen omtrent het wenschelijke van het behoud of de afschaffing der doodstraf *in het afgetrokkene*, over welk onderwerp verschil van gevoelen tusschen hen bestaat, maar zij zijn eenstemmig van gevoelen, dat eenige wijzigingen in de bestaande wetten wenschelijk zijn.

§ 3. De éénige misdaden, thans *werkelijk* met den dood *strafbaar* in het Vereenigde Koningrijk, zijn landverraad en moord; wij zeggen: *werkelijk*, omdat in Schotland vele andere misdrijven regtens met den dood strafbaar zijn, hoewel nooit een geval van toepassing dier straf daarop voorkomt (*).

Wij raden zeer aan, deze onregelmatigheid niet te doen voortduren, maar onderscheidene verouderde wetten in te trekken

§ 4. Wij hebben wijders, in de eerste plaats, te adviseren, of, met behoud der doodstraf, eenige wijziging raadzaam is in de toepassing dier straf op de misdaad van landverraad, en wij zijn omtrent dit punt tot het besluit gekomen, dat geene verandering vereischt wordt. Het statuut van het jaar 11/12 Victoria, cap. 12, bekend onder den naam van „wet op hoogverraad" heeft, zonder de vroegere wet omtrent hetzelfde onderwerp af te schaffen,

(*) In Schotland kan de procureur-generaal voor sommige misdrijven eene lagere straf pro arbitrio eischen, en gaat de regter alsdan niet boven dien eisch. Volgens de Schotsche wetten zijn (met dat voorbehoud) met den dood strafbaar: moord, poging tot moord, invoer van vergift, verkrachting, vervloeking of mishandeling van ouders, slagen aan regters, straatroof, gequalificeerde diefstal, veediefstal, heeling, brandstichting, dooding van eens anders vee, vernieling van plantsoen, bloedschande, overspel, onnatuurlijke ontucht, zeeroof, schelmerij van schippers, landverraad, muiterij in krijgsdienst, tweegevecht, oproer als daarbij eene kerk is afgebroken, enz. enz.

een nieuw en genadiger regt ingevoerd, hetwelk waarschijnlijk bij de toepassing, in alle gevallen, behalve van uiterst ernstigen aard, het oude en strengere zal vervangen. De zwaarste straf in deze wet genoemd is levenslange dwangarbeid (*), hetgeen ons genoegzaam voorkomt in geval van verraderlijken aanslag, onverzeld van openlijke daden van gewapenden wederstand, doodslag of ander geweld. Maar voor landverraad *met* deze omstandigheden gepaard, meenen wij dat de doodstraf moet blijven bestaan.

§ 5. Wij gaan nu over tot de beschouwing der misdaad van moord en de daarop te stellen straf, en meenen, tot opheldering van deze moeijelijke vraag, allereerst den tegenwoordigen stand der wetgeving te moeten aantoonen.

§ 6. Naar regten is moord „het onwettige dooden van een mensch met voorbedacht boos opzet", en wij houden deze bepaling in beginsel voor naauwkeurig. Ongelukkig zijn deze woorden niet altijd beperkt tot eigenlijken voorbedachten raad om te dooden, maar hebben, in de regtspraak, eene eenigzins gewrongene opvatting verkregen, die lang als 's lands wet heeft gegolden. Men heeft door *boos opzet* in wettelijken zin niets anders verstaan, dan eene booze bedoeling om, zonder oorzaak of verschooning, een ander leed te doen, en dat, wanneer een mensch ten gevolge van zulk een booze bedoeling gedood is, de wet *voorbedacht boos opzet* aanneemt, ofschoon geen bestaande vijandschap of vooraf beraamd plan kan worden bewezen; zij eischt aldus geen voorbedacht opzet om te dooden, maar een boos opzet in het algemeen. Nog verder gaat de regtsleer in het zoogenaamd ingewikkeld boos opzet (*implied malice aforethought* welke de wet altijd aanneemt te hebben bestaan, als iemand, bezig zijnde een misdrijf te begaan, al ware dit van ligten aard, een ander doodt, hoewel de bewezene feiten geen voorbedachten raad, noch bedoeling om te dooden of zelfs ernstig te verwonden, aantoonen.

Deze gevolgtrekking komt ons alleen dàn juist voor, wanneer de doodslag begaan is gelijktijdig met het plegen van zulke zware misdaden, als door ons in § 12 genoemd worden.

§ 7. De groote gestrengheid van deze regtsleer is eenigzins verzacht geworden door de wet op enkelen manslag (*manslaughter*) waaronder verstaan wordt „het onwettig dooden van een mensch „zonder boos opzet." Om de beschuldiging van moord tot die van

(*) *Penal servitude* is dwangarbeid, die zoowel in eene gevangenis, als in eene plaats van deportatie kan worden opgelegd.

manslag te doen afdalen, veroorlooft de wet het bewijs van terging of uitdaging (provocatie), waardoor dan de gevolgtrekking, dat er boos opzet bestaan heeft, wordt ontzenuwd. Hierbij heeft echter de regtspraak weder eenige willekeurige regels ingevoerd, die de verzachtende werking der wet aanmerkelijk beperken. Door uitspraken onzer Geregtshoven is beslist, dat geene terging door woorden, blikken of gebaren, hoewel smadelijk en beleedigend, noch door gewelddadigheid aan roerend of onroerend goed, voldoende is om den schuldige aan doodslag niet schuldig te verklaren aan moord, zoo hij met een doodelijk wapen (*) heeft gedood, of op eenige wijze de bedoeling heeft aan den dag gelegd om te dooden of ernstig te verwonden. In deze gevallen kan wel het uitdrukkelijk voorbedacht boos opzet worden verwijderd door het geleverde tegenbewijs, maar dit is niet voldoende om het algemeen boos opzet, hetwelk uit de wreedheid en boosheid der daad voortvloeit, te ontzenuwen. Zonder ons te verdiepen in de fijne praktikale vragen, die omtrent dit onderwerp zijn gerezen, achten wij het voldoende, te constateren dat deze toestand der wetgeving niet bevredigend is. Een man, die in eene hevige drift, plotseling ontstaan door eene beleediging aan hem zelven of aan zijne vrouw, den beleediger doodt, is, naar onze wet, schuldig aan dezelfde misdaad en aan dezelfde straf onderworpen, als de moordenaar, die lang vooruit den doodslag heeft beraamd en overdacht (†). De groote meerderheid der getuigen, die wij over dit punt hebben ondervraagd, drukken hunne overtuiging uit, dat dit gedeelte van ons strafregt moet worden herzien en verbeterd, althans wat de straf betreft, en wij zijn eenstemmig tot hetzelfde advijs gekomen.

§ 8. Wij zullen dus aanwijzen welke wijzigingen ons raadzaam voorkomen omtrent de bestraffing der misdaad van moord. Op tweeërlei wijze kan daarin verandering worden gebragt.

(*) *A deadly weapon.* — Het wapen, waarmede gedood is, zal wel altijd een doodelijk wapen zijn. Deze onderscheiding is dus niet gemakkelijk te begrijpen, tenzij de Engelsche jurisprudentie gunstiger denkt over dengene, die *zonder wapen* iemand doodt, b. v. door hem met de hand de keel digt te knijpen. Maar dit is bezwaarlijk te gelooven en blijkt ook niet uit de enquête.

(†) De lezer zal het groote verschil tusschen de Engelsche en Nederlandsche wet opmerken. De laatste straft den doodslag zonder voorbedachten raad, hoewel met boos opzet, nooit met den dood. Zij kent daarenboven, 1o. de *excuses légales* van den Code, art. 321 en 322; en 2o. de onbepaalde verzachtende omstandigheden van art. 9 der wet van 29 Junij 1854, waardoor de tuchthuisstraf zelfs tot eene korte gevangenisstraf kan worden verminderd.

§ 9. Het eerste denkbeeld is, de bestaande wet omtrent moord af te schaffen, en eene nieuwe bepaling van die misdaad te geven; deze zou dan moeten worden beperkt tot zeer gruwelijke gevallen van dooding, waardoor alsdan van zelf de minder afschuw wekkende onder de categorie van enkelen manslag zouden vallen.

§ 10. Het andere denkbeeld is datgene, waaraan in die Staten van Noord-Amerika, welke zich in het algemeen aan de Engelsche wetten (*common law*) houden, op groote schaal gevolg gegeven is. Dit laat de bepaling van moord, en de grenslijn tusschen moord en enkelen manslag, onveranderd, maar verdeelt de misdaad van moord in twee klassen of graden, waarvan alleen de eerste (of ergste) graad met den dood wordt gestraft.

§ 11. Wij hebben beide denkbeelden ernstig overwogen, en zijn van oordeel, dat de gewenschte wijziging het best kan worden aangebragt naar het tweede plan, omdat het geen inbreuk maakt op de onderscheiding tusschen moord en enkelen manslag, geene verandering noodzakelijk maakt in de wetten betreffende poging tot moord, en de traktaten met vreemde mogendheden omtrent de uitlevering van beschuldigden wegens moord onveranderd laat bestaan. Het beoogde doel kan worden bereikt door een kort en eenvoudig statuut, bepalende, dat de doodslag alleen in de daarin genoemde gevallen met den dood zal worden gestraft. Deze moesten genoemd worden moorden van den eersten graad; de overige (van den tweeden graad) wierden dan strafbaar gesteld, zoo als wij (in § 12, 3°.) aanbevelen.

§ 12. Wij adviseren dus:

1°. dat de doodstraf behouden blijve voor alle moorden begaan met opzet en bepaald voorbedachten raad, welke omstandigheid de jury feitelijk moet uitmaken;

2°. dat de doodstraf ook behouden blijve voor alle moorden, begaan bij of in verband met het bedrijven, of ontsnapping na het bedrijven, of poging tot het bedrijven van de volgende misdaden: moord, brandstichting, verkrachting, huisbraak, straatroof of zeeroof;

3°. dat in alle andere gevallen de straf worde bepaald op levenslangen of tijdelijken dwangarbeid, naar 's Hofs oordeel, mits niet korter dan van zeven jaren.

§ 13. Onze aandacht is verder gevestigd geworden op de veelvuldige mislukte vervolgingen in gevallen van kindermoord. De kindermoord is, als afzonderlijke misdaad, onderscheiden van moord in het algemeen, in de Engelsche wet niet bekend. Zoodra een

kind levend ter wereld is gekomen, is het onder dezelfde bescherming der wet, als een volwassen mensch.

§ 14. Wij hebben overwogen, of de mislukking der strafvervolging, welke zonder twijfel dikwijls in gevallen van kindermoord voorkomt, niet kan worden verholpen door eenige verandering in de wet, ten einde het leven van pasgeboren kinderen beter te beschermen? Het voornaamste beletsel om kindermoord te doen straffen is thans de groote moeijelijkheid om wettig bewijs te leveren, dat het vermoorde kind volkomen levend geboren was.

§ 15. Wij zijn na ernstig onderzoek tot de meening gekomen, dat eene wet moet worden gemaakt, bepalende dat het een misdrijf zal zijn, strafbaar met dwangarbeid of gevangenisstraf, naar 's Hofs oordeel, wanneer iemand met boos opzet ernstig ligchamelijk leed of nadeel toebrengt aan een kind gedurende de geboorte, of binnen zeven dagen na de geboorte, indien dat kind ten gevolge daarvan is gestorven. Daarbij moet worden bepaald, dat het bewijs dat het kind volkomen levend geboren was, niet worde gevorderd. Ook behoort niemand te kunnen worden schuldig verklaard aan verberging van de geboorte van een kind, wanneer hij teregt staat wegens kindermoord, maar voor het ligtere misdrijf moet eene afzonderlijke teregtstelling worden vereischt.

Zij, die teregt staan wegens kindermoord of verberging van geboorte, moeten niet worden vrijgesproken wanneer het blijkt, dat het gepleegde feit moord of enkele manslag is.

§ 16. Op één punt zijn de door ons gehoorde getuigen bijna éénstemmig, namelijk, dat de bevoegdheid om het doodvonnis te doen te boek stellen, aan de regters worde teruggegeven. Wij achten deze verandering wenschelijk. (*)

§ 17. Omtrent een ander punt verklaarde zich ook eene belangrijke meerderheid vóór eene wijziging in de bestaande wet. De getuigen, door ons gehoord, zijn, met weinige uitzonderingen, vóór de afschaffing der openbare tenuitvoerlegging van de doodstraf, zoo als die thans plaats heeft, en het schijnt niet mogelijk, het

(*) Volgens eene Engelsche wet van 1837, kon de regter, nadat de jury iemand schuldig had verklaard aan eene misdaad, waarop de doodstraf gesteld was, het doodvonnis òf plegtig uitspreken òf te boek doen stellen (*record*); in 't laatste geval teekende de regter bij 't vonnis aan, welke straf hij gepast oordeelde, en gewoonlijk werd deze aanwijzing gevolgd bij de uitoefening van het regt van gratie. Nadat het getal der met den dood strafbare misdaden aanmerkelijk was verminderd, werd in 1861 eene wet gemaakt, die de magt van te boek stellen en dus van invloed op de gratie uit te oefenen, aan de regters ontnam.

gezag van zóó vele deskundigen te minachten. Wij bevelen dus eene wet aan, die bepale, dat de executie van doodvonnissen niet meer in het openbaar plaats hebbe, maar binnen de omwalling der gevangenis, onder zoodanige regeling, als gepast zal voorkomen tot wering van misbruiken.

§ 18. Er zijn nog andere belangrijke vragen, waarover wij getuigen gehoord hebben, als:

1°. het raadzame om in criminele zaken hooger beroep omtrent de feiten toe te laten;

2°. de wijze op welke de Secretaris (minister) van Binnenlandsche zaken de Kroon vóórlicht omtrent de uitoefening van het regt van gratie;

3°. de tegenwoordige regtstoestand omtrent den aard en de mate van waanzin, die vereischt wordt om de verantwoordelijkheid van den dader, in geval van misdaad, weg te nemen.

Deze moeijelijke vragen betreffen blijkbaar niet alleen misdaden, waarop de doodstraf gesteld is, maar de geheele toepassing der strafwet. Zij vallen dus buiten de grenzen van den aan ons opgedragen last. Terwijl wij ons dus onbevoegd achten om aan Uwe Majesteit eenig advijs te geven over deze punten, meenen wij verpligt te zijn, die tot nader onderzoek aan U. M. aandacht aan te bevelen.

Welk alles wij nederig aan U. M. overweging onderwerpen. 8 Januarij 1866. (*Onderteekend door de 12 leden der commissie.*)"

Aan het rapport is toegevoegd de volgende verklaring van de heeren S. Lushington, John Bright, Ch. Neate en W. Ewart (*), „De ondergeteekenden, leden der Commissie, zijn van meening, dat de doodstraf veilig, en met voordeel voor de maatschappij, zoude kunnen worden afgeschaft." — Die zelfde minderheid, met een vijfde lid, den heer J. Moncrieff, dienden nog een protest in, houdende dat zij zich niet vereenigden met het advijs der commissie omtrent voltrekking van doodvonnissen in de gevangenis. — Eindelijk gaf een ander lid der meerderheid, de heer Th. O'Hagan zijne eenigzins afwijkende meening te kennen, als volgt: „Mijne meening is, met verschuldigden eerbied voor die van andersdenkenden, dat het beste gezag van de getuigen en beoordeelaars de schaal doet overslaan ten voordeele van de afschaffing der doodstraf. Ik zou, uit dien hoofde, de verklaring van den heer Ewart

(*) De Heer W. Ewart heeft meermalen in het Lagerhuis vóór de afschaffing der doodstraf gesproken, en was, waarschijnlijk om die reden, tot lid der Commissie benoemd.

hebben onderteekend, ware het niet dat ik twijfel of de openbare meening in ons land rijp is voor zulk eene verandering; en zoo deze tot stand kwam zonder volledige instemming van die openbare meening, dan zou ik vreezen dat eene reactie [ten voordeele der doodstraf] zou volgen na het bedrijven van eene of andere zware misdaad. Ik meen ook dat het vervangen der doodstraf door eene ligtere straf belangrijke wijzigingen in de tucht en inrigting van onze gevangenissen noodzakelijk zou maken; deze wijzigingen acht ik niet onmogelijk, maar zij zullen moeijelijk zijn, en zouden nog moeten worden beraamd. Om deze redenen, en lettende op het praktische doel der Commissie, kan ik mij niet vereenigen met het advijs tot dadelijke afschaffing der doodstraf, maar huldig, met het door mij gemaakte voorbehoud, het daarbij gestelde beginsel."

Bovenstaand rapport werd besproken in het n°. van *the Economist* van Zaturdag 30 December 1865, dus reeds eenige dagen vóór de dagteekening die het draagt; de redactie van dat tijdschrift oordeelde het niet zeer mooi (*not a very able report*), maar verblijdde zich dat de meerderheid der Commissie niet „het overdreven en anti-„maatschappelijke advijs had gegeven, om de doodstraf geheel af „te schaffen." — Het ongunstige in deze beoordeeling van het stuk was vermoedelijk daaraan toe te schrijven, dat de gronden der meerderheid vóór het behoud der doodstraf in het algemeen, even zoo min als die der vier leden vóór de afschaffing, zijn uitééngezet.

Het komt mij ook vreemd voor dat de Commissie heeft gemeend, dat geene redenering over dit gewigtige punt tot hare taak behoorde. Maar met behulp der overvloedige bouwstoffen in hare processen-verbaal en bijlagen nedergelegd, is het toch zeer doenlijk, zich rekenschap van hare uitspraak te geven. In een volgend stuk, hetzij in dit Tijdschrift, of in het Bijblad, hoop ik den hoofdinhoud der ingewonnen getuigenissen en berigten, voor zoover die den Nederlandschen lezer belang kunnen inboezemen, met vermijding van al wat tot het technische der Engelsche strafregtsleer behoort, te geven.

9 Maart 1866. J. Heemskerk Az.

VERGELIJKEND OVERZIGT VAN DE NEDERLANDSCHE SCHEEPVAART EN SCHEEPSBOUW IN DE LAATSTE JAREN.

Nevensgaand overzigt (*in duizendtallen* (*)) van de scheepvaart der acht laatste jaren op en van de Nederl. havens, is, met gewijzigde classificatie, zamengesteld volgens de opgaven in de *Staats-Courant* voorkomende

	Inklaringen met lading.						Uitklaring met lading.						
	Ned. Vlag		Vr. vlag.		Totaal.		Ned. vlag.		Vr. vlag.		Totaal.		
	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	
1858	3^4	621	4^9	980	8^3	1601	2^2	478	2^1	519	4^3	997	1858
1859	3^2	580	4^3	876	7^6	1456	2^3	438	2^2	501	4^5	940	1859
1860	3^7	639	4^5	952	8^2	1591	2^6	508	2^3	553	5	1062	1860
1861	3^8	671	4^7	1009	8^6	1680	2^4	489	2^2	542	4^6	1031	1861
1862	3^4	623	4^8	1072	8^3	1695	2^4	498	2^4	610	4^8	1108	1862
1863	3^4	616	4^4	974	7^9	1591	2^3	491	2^5	623	4^9	1114	1863
1864	3^8	687	4^1	1005	7^9	1692	2^2	496	2^6	718	4^8	1214	1864
1865	3^3	623	4^6	1132	7^9	1756	2^3	498	2^7	790	5	1289	1865

Met bijvoeging der *ongeladen* schepen bevindt men:

	Inklaringen.						Uitklaringen.						
	Gel. schep.		In ballast.		Tot. inkl.		Gel schep.		In ballast.		Tot. uitkl.		
	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	
1858	8^3	1601	0^{43}	62	8^8	1664	4^3	997	4^5	722	8^9	1720	1858
1859	7^6	1456	0^{49}	58	8^1	1514	4^5	940	3^5	571	8	1511	1859
1860	8^2	1591	0^{49}	66	8^7	1657	5	1062	3^9	674	9	1736	1860
1861	8^6	1680	0^{47}	66	9^1	1746	4^6	1031	4^4	739	9	1770	1861
1862	8^3	1695	0^{50}	62	8^8	1757	4^8	1108	4^2	731	9	1839	1862
1863	7^9	1591	0^{48}	71	8^4	1662	4^8	1114	3^6	625	8^5	1739	1863
1864	7^9	1692	0^{56}	104	8^5	1796	4^8	1214	3^7	627	8^5	1841	1864
1865	7^9	1756	0^{64}	130	8^5	1886	5	1289	3^6	696	8^7	1985	1865

	Totaal der in- en uitkl. in lading.		Totaal der in- en uitkl. in ballast.		Alg. totaal van in- en uitkl.		
	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	
1858	12^6	2598	4^9	784	17^5	3384	1858
1859	12^1	2396	4	629	16^1	3025	1859
1860	13^2	2653	4^4	740	17^6	3393	1860
1861	13^2	2711	4^8	805	18	3516	1861
1862	13^1	2803	4^7	793	17^8	3596	1862
1863	12^8	2705	4^1	696	16^9	3401	1863
1864	12^8	2906	4^3	732	17^1	3638	1864
1865	13	3045	4^3	826	17^3	3871	1865

(*) Men houde bij deze staatjes de globale aanduiding, bij duizendtallen, in het oog. zoo wordt bijv. tot vereenvoudiging gezet: Sch. 7^9 1692 ton. | s. 0^{56} 104 ton
in plaats van 7.900 1.692.000 | 560 104.000

In het totaal der scheepvaartbeweging (3.871.000 ton) was 826.000 ton (of ruim 21 pCt.) aan *ongeladen* schepen begrepen (in 1863 en 1864 was deze verhouding c^a^ ruim 20 pCt. en in 1862 c^a^ 22 pCt.). De ongeladen scheepsruimte over 1865 was aldus te verdeelen: bij de inklaringen: 130.000 ton (of bijna 7 pCt. der totale inklaringen) en bij de uitklaringen: 696.000 ton (of c^a^ 35 pCt. der uitklaringen). De verhouding der geladene en ongeladene tonnemaat bij de uitklaringen sedert 1854 is aldus:

	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	
gelad.	64	56	61	60	58	62	60	58	61	64	66	65	pCt.
ball.	36	44	39	40	42	38	40	42	39	36	34	35	„

De *verhouding* der nationale vlag in de scheepvaart toont over het algemeen vermindering in de laatste jaren, en gaf voor het jaar 1865 het geringste cijfer aan.

Voor de *ongeladene* schepen op zich zelve wordt in de opgave der Staats-Courant geen onderscheid van vlag aangeduid.

Het percentsgewijs aandeel der tonnemaat onder *nationale* en *vreemde vlag* bij *geladene* schepen, toont

	Inklaringen met lading.			Uitklaringen met lading.			Gezamenlijk.		
	Ned. vl.	Vr. vl.		Ned. vl.	Vr. vl.		Ned. vl.	Vr Vl.	
1856	44 pCt.	56 pCt.	100 pCt.	50 pCt.	50 pCt.	100 pCt.	46 pCt.	54 pCt.	100pCt
1857	42 „	58 „	100 „	50 „	50 „	100 „	45 „	55 „	100 „
1858	39 „	61 „	100 „	49 „	51 „	100 „	42 „	58 „	100 „
1859	40 „	60 „	100 „	47 „	53 „	100 „	42 „	58 „	100 „
1860	40 „	60 „	100 „	47 „	53 „	100 „	42 „	58 „	100 „
1861	40 „	60 „	100 „	47 „	53 „	100 „	42 „	58 „	100 „
1862	37 „	63 „	100 „	45 „	55 „	100 „	40 „	60 „	100 „
1863	39 „	61 „	100 „	44 „	56 „	100 „	41 „	59 „	100 „
1864	41 „	59 „	100 „	41 „	59 „	100 „	41 „	59 „	100 „
1865	35 „	65 „	100 „	40 „	60 „	100 „	37 „	63 „	100 „

De Nederl. **koopvaardijvloot** bestond op het eind van elk der vier laatste jaren uit de navolgende schepen:

Soort v. Schepen.	Aanwezig op den 31 December 1862.		Aanwezig op den 31 December 1863.		Aanwezig op den 31 Decemb. 1864.		Aanwezig op den 31 December 1865.	
	Sch.	Last	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.
Clipperschepen.	9	3.067	12	3.941	11	3.559	15	5.605
Fregatten . . .	127	50.565	120	47.785	117	50.291	113	49.726
Barken	354	105.019	336	100.323	323	97.595	311	94.239
Brikken	147	17.565	149	18.957	178	21.227	181	21.896
Schoeners . . .	385	32.125	384	32.117	390	32.754	399	33.517
Brig. en Bark.	2	186	1	85	2	197	2	197
Galjoten	314	19.488	311	19.182	304	18.794	302	18.677
Koffen	492	30.593	468	29.078	449	27.623	439	26.851
Smakken . . .	242	7.401	219	6.691	219	6.699	222	6.772
Bom- en Pinks.	76	1.107	76	1.107	91	1.336	92	1.351
Over. zeilsch. .	103	3.688	105	3.664	100	3.470	85	3.043
Stoombooten .	38	6.318	40	6.997	43	7.931	42	7.584
Totaal . .	2289	277.122	2281	269.922	2227	271.476	2203	269.338

VERGELIJKENDE STAAT *der Zeeschepen, waaraan voor de eerste maal Nederlandsche Zeebrieven zijn uitgereikt, in elk der jaren* 1857 *tot en met* 1865.

	Clippers.		Fregatten en Barken.		Brikken.		Schooners.		Brigantijnen.		Galjooten.		Koffen.		Overige Zeilschepen.		Stoombooten.		Totaal.	
	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.
1857	1	389	39	13980	30	3311	40	3703	„	„	44	2767	9	493	31	916	11	1928	205	27487
1858	„	„	18	5881	12	1380	44	3782	„	„	45	3176	18	939	16	499	2	449	155	16106
1859	„	„	13	4551	10	970	27	2211	1	98	29	1850	6	207	19	517	1	282	106	10787
1860	„	„	7	1857	12	1111	26	1979	„	„	25	1574	9	429	23	856	3	294	105	7900
1861	3	982	4	1355	6	626	30	2516	„	„	22	1377	6	205	44	1068	1	161	116	8290
1862	2	518	5	2020	5	630	33	2771	„	„	24	1442	7	294	26	743	2	325	104	8745
1863	3	874	7	2576	21	2487	28	2251	„	„	24	1269	8	322	12	391	2	679	105	10869
1864	„	„	18	10355	29	3353	23	1969	1	112	16	863	23	868	34	854	5	1369	149	19678
1865	5	2250	10	4548	12	1414	30	2524	„	„	17	981	13	454	11	327	„	„	98	12498

Nevensgaand overzigt is zamengesteld uit de verschillende opgaven van de *Staats-Courant.* (*Verg. vorige opgaven, Econ.*)

De totalen verdeelen zich aldus, wat binnen- en buitenlandschen scheepsbouw betreft:

	Binnenl. gebouwde.			Buitenl. gebouwde.			Totaal.		
	Sch		Last.	Sch.		Last.	Sch.		Last.
1857	187	m.	24929	18	m.	2558	205	m.	27487
1858	144	„	14808	11	„	1298	155	„	16106
1859	95	„	9831	11	„	956	106	„	10787
1860	89	„	6256	16	„	1644	105	„	7900
1861	113	„	7960	3	„	330	116	„	8290
1862	92	„	6899	12	„	1846	104	„	8745
1863	92	„	9008	13	„	1861	105	„	10869
1864	122	„	14332	27	„	5341	149	„	19673
1865	88	„	9911	10	„	2587	98	„	12498

Voor de *stoombooten* vindt men, over al de jaren:

	1838.	1859.	1860.	1861.	1862.	1863.	1864.	1865.
Binn. geb.	„	„	„	„	1 m. 202 L.	„	1 m. 211 L.	„
Buitenl. „	2 m. 449 L.	1 m. 282 L.	3 m. 294 L.	1 m. 161 L.	1 „ 123 „	2 m. 679 L.	4 „ 1158 „	„
zamen	2 m. 449 L.	1 m. 282 L.	3 m. 294 L.	1 m. 161 L.	2 m. 325 L.	2m. 679L.	5 m. 1369 L.	„

De gemiddelde tonnenmaat van al de nieuw geb. schepen bedroeg:

in	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1683	1864	1865
	134	104	102	75	71	84	103	132	127 L.

De kolom *Fregatten* en *Barken* is zamengesteld:

	Fregatten.		Barken.		Te zamen.	
	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.
1857	12	4786	27	9194	39	13980
1858	6	2202	12	3679	18	5881
1859	4	1599	9	2953	13	4552
1860	2	780	5	1077	7	1857
1861	2	781	2	574	4	1355
1862	2	1078	3	942	5	2020
1863	„	„	7	2576	7	2576
1864	13	8388	5	1967	18	10355
1865	5	3023	5	1525	10	4548

Voor de *Fregatten* en *Barken* gezamenlijk was de gemiddelde tonnenmaat:

1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865
358	327	350	265	339	404	367	575	455 Last.

Wat nu de verhouding van buitenlands gebouwde schepen aangaat, zoo bedroeg, van de geheele tonnenmaat die voor 't eerst Nederlandsche zeebrieven bekwam, de *buitenlands* gebouwde, in elk der jaren:

	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865.
c^a.	9½	8	8¾	20¾	4	21	17	21	20 pCt.

BOEKAANKONDIGING.

De Gemeentewet, regelende de zamenstelling, inrigting en bevoegdheid der gemeentebesturen, met aanteekeningen door Mr. W. C. I. J. Cremers, *lid van den Gemeenteraad en der Arrondissements regtbank te Winschoten.* (Groningen J. B. Wolters 1866. 248 bl. in 8°. Prijs *f* 1.90.)

Een nuttig en aanbevelenswaardig boekje. Niet voor hem die theoretisch iets van de Gemeentewet wil leeren, de geschiedenis en beginselen dier wet wil leeren kennen, — maar het boekje is nuttig als praktische handleiding, als vraagbaak voor dengene, die weten wil wat over de verschillende wetsartikelen is geschreven en wat daaromtrent bij administratieve beschikking of regterlijke uitspraak is beslist. Voor hen, die de Gemeentewet moeten toepassen is het werkje van den heer Cremers een gemakkelijke gids.

Men meene echter niet, dat het boekske volledig is. De heer Cremers erkent het zelf en een zoodanige volledigheid te verkrijgen is trouwens hoogst moeilijk. Indien slechts de voornaamste beslissingen zijn opgesomd (en dat is werkelijk het geval), is er reeds grond tot tevredenheid.

De schrijver doet in zijne voorrede uitkomen, dat er meermalen tegenstrijdige beslissingen in zijn boekje zijn opgenomen. Uit den aard der zaak kan dat niet wel anders. Maar toch waarom zoodanige uitspraken van lagere regterlijke collegiën opgenomen, daar waar eenig punt bij arrest van den Hoogen Raad is beslist? De opname van het laatste zou, dunkt ons, voldoende zijn geweest. Een voorbeeld vindt men o. a. op bl. 46 sub n°. 270 en 271, waar, na de uitspraak van den Hoogen Raad, en wel bij arrest van 2 December 1864, die van de regtbank van Tiel van het jaar 1852 achterwege had kunnen blijven. Onze voornaamste opmerking geldt evenwel de plaatsing van sommige aanteekeningen. Er zijn er, die verdwaald zijn geraakt onder artikelen, waar ze niet te

huis behooren en waar men ze volstrekt niet zou zoeken. Zoo vinden wij (bl. 40) op art. 59, handelende over de *benoeming* van den Burgemeester, het nog recente en vrij belangrijke besluit, dat attestatiën de vita alleen mogen worden afgegeven aan personen, die in de bevolking-registers zijn ingeschreven; (bl. 56) op art. 95 over de *benoeming* van den Secretaris, de vraag, of deze onder hem berustende stembriefjes mag weigeren af te geven op de vordering van Gedeputeerde Sten; (bl. 69) op art. 120, over het regt der Gemeentebesturen om de belangen hunner gemeenten bij den Koning, de Staten Generaal en de Provinciale Staten voor te staan, eene beslissing over de stranden der zee; (bl. 92 en 94) over de plaatselijke verordeningen, art. 150 en 151, beslissingen omtrent schorsing en vernietiging, die misschien meer systematisch op bl. 95 zouden zijn gebragt, onder art. 153, dat opzettelijk handelt over schorsing en vernietiging, enz.

Om billijk te zijn, mogen wij echter niet verzwijgen dat een alphabetisch register op de aanteekeningen is toegevoegd en dat daardoor wel is te gemoet gekomen aan het bezwaar, dat anders door eene min juiste plaatsing van sommige punten zou ontstaan.

Na vermelding dat natuurlijk de wet van 7 Julij 1865 (Staatsbl. n°. 79) mede is opgenomen en artikelsgewijs over de daardoor afgeschafte artikelen der Gemeentewet is geplaatst, meenen wij onze aankondiging te mogen besluiten, met den wensch, „dat het werkje in handen moge komen van allen, voor wie het, blijkens de verklaringen van den schrijver, is zamengesteld, namelijk van hen, die dagelijks de Gemeentewet in toepassing helpen brengen.

STAND VAN HET WERK DER STAATSSPOORWEGEN.

Als naar gewoonte deelen wij aan onze lezers mede een kort extract van het Verslag *betreffende den aanleg van* Staatsspoorwegen, (*van* 1 *Julij tot* 31 *December* 1865.)

In het geheel zijn thans ter onteigening aangewezen: 3430 bunder, 8 roede, 92.50 el ongebouwde, en 12 bunder, 43 roede, 48 el gebouwde eigendommen; terwijl is *aangekocht:* 2617 bunder, 44 roede, 6 el ongebouwde, en 8 bunder, 65 roede, 57 el gebouwde eigendommen; en *geregtelijk onteigend:* 252 bunder, 61 roede, 22 el ongebouwde, en 29 roede, 44 el gebouwde eigendommen. Voor den aankoop werden 5705 koopacten gesloten.

De vervaardiging van spoorstaven in Engeland, volgens bestek n°. 160, nadert hare voltooijing; er blijft nog te leveren over 1570 ton. Van de haakbouten die te Morlanwelz gemaakt worden is nog 99 ton te leveren.

De vervaardiging van stalen spoorstaven voor de halve wissels, te leveren volgens bestek n°. 172, werd, nadat de walsrollen waren hersteld, geregeld voortgezet en is afgeloopen. Met de zamenstelling der halve wissels werd geregeld voortgegaan. 160 complete halve wissels werden naar Dordrecht verzonden. Er blijven nog 40 stuks te leveren over.

De levering van ijzeren dwars- en lengteliggers is bijna afgeloopen. Met het in elkander zetten daarvan is men te Deventer bezig. De eiken klossen zullen in het begin van 1866 alle geleverd zijn. Voor het leveren der voetplaten, klemplaten en schroefbouten, ter verbinding van de spoorstaven bij het gebruik der ijzeren dwarsliggers, is eene overeenkomst gesloten met L. Enthoven te 's Gravenhage. De vervaardiging geschiedt in de fabriek La Providence te Marchienne en is voor de helft afgeloopen.

Met de werkzaamheden aan de 200 tongbewegingen volgens bestek n°. 194 is begonnen; het ijzer daarvoor is reeds grootendeels aangevoerd. Dit werk is aangenomen door L. J. Enthoven en C°. te 's Hage, voor f 40,929.

Er werden aanbesteed volgens bestek n°. 204, 10,000 ton spoorstaven met eindverbindingen, in 5 perceelen; 2 perceelen werden aangenomen door Blondiaux en C°. te Thy le Chateau voor f 338,000 en de drie overige door de Dorlodot frères te Acoz, voor f 504,651. De werkzaamheden zullen in Februarij 1866 aanvangen.

Volgens bestek n°. 207 werden aanbesteed 2 draaischijven van 13.50 el middellijn. Aannemer werd de firma D. A. Schretlen & C°. te Leiden voor f 8400.

Volgens bestek n°. 208 werd door de firma L. J. Enthoven en C°. te 's Hage aangenomen de levering van 9 waterkranen voor f 6102.

Lijn Arnhem-Leeuwarden. Sectie *Arnhem-Zutphen.* De stationsinrigtingen te Zutphen, die den 1n Februarij 1865 gedeeltelijk in gebruik waren

genomen, werden den 20n September door den aannemer geheel voltooid opgeleverd.

Sectie *Zutphen-Meppel*. *a*. Gedeelte Zutphen-Deventer. De werken voor den spoorweg Zutphen-Deventer (bestek 118) en de stationsinrigtingen te Deventer (bestek 146) waren in het begin van Augustus zoover gereed dat dit gedeelte den 5n dier maand voor het verkeer kon worden opengesteld.

De eerste oplevering der werken naar bestek no. 118 geschiedde den 21n September en van die volgens bestek no. 146 den 11n November daaraanvolgende.

b. Gedeelte Deventer-Zwolle. Door de aannemers Jockin en van Wijlick werden de werken beschreven in bestek no. 159 voortgezet. De spoorweg werd over eene lengte van nagenoeg 26,000 el opgeworpen en grootendeels onder profil gebragt en bezood; eene lengte van ongeveer 1500 el is nog onder handen.

In de gemeente Olst kan over eene lengte van 700 el, op de gronden van eenen eigenaar die niet bij minnelijke schikking waren te verkrijgen, nog niet worden gewerkt. Vertraging in den aanvoer per spoor van den ballast is daardoor te vreezen. Het geding ter onteigening wordt voorbereid.

Tusschen de piketten no. 562 en 621 is de spoorbaan gelegd. De aanvoer te water van grind voor ballast werd door den lagen waterstand op den IJssel zeer belemmerd en gedurende geruimen tijd geheel onmogelijk gemaakt.

De opreden voor ruim 70 overwegen zijn onder profil gebragt; de evenwijdige wegen zijn alle geëgaliseerd.

Het ijzerwerk voor de bruggen wordt vervaardigd in de fabriek van de firma D. A. Schretlen en Co. te Leiden. De brug bewesten den Schelleweg is gereed; die beoosten dien weg is onder handen.

Met den raad van administratie der Nederlandsche Centraal-spoorweg-maatschappij is eene overeenkomst gesloten, regelende het gebruik van gronden van den Staat, ten behoeve der aansluiting van de lijn Utrecht-Zwolle aan de lijn Zwolle-Kampen.

c. Gedeelte Zwolle-Meppel. Den 2n Augustus werd door den aannemer J. van Hoof een begin gemaakt met de uitvoering der in bestek no. 188 beschreven werken.

De aardewerken zijn onder handen over eene lengte van ongeveer 6500 el, waarvan 1500 el geheel en 5000 el voor gemiddeld $\frac{2}{3}$ gedeelte is opgehoogd. De onderbouw voor de bruggen over de Reest en over den havenmond te Meppel is voltooid. De punt voor de brug over den havenmond te Dedemsvaart is ontgraven; de funderingkuipen zijn gereed. Een duiker en twee kokers zijn gelegd. Spoorstaven met eindverbindingen worden aangevoerd, alsmede eenige dwarsliggers.

Sectie *Meppel-Leeuwarden*. *a*. Gedeelte Meppel-Heerenveen. De door gemagtigden voor onteigening ingezonden waarderingstaten werden achtereenvolgens goedgekeurd, waarna met de eigenaren over den afstand der gronden is onderhandeld. De uitslag dier onderhandelingen mag zeer gunstig worden genoemd, daar in betrekkelijk kort tijdsverloop het grootste gedeelte der benoodigde gronden is aangekocht.

Na de beslissing op de adviesen, uitgebragt over de ter zitting van gecommitteerde leden uit Gedeputeerde Staten van Overijssel, Drenthe en Friesland ingekomen bezwaren tegen het plan van aanleg, kon het ontwerp-bestek voor de te maken werken in deze lijn worden voltooid.

De aanbesteding dezer werken, beschreven in bestek no. 205, had plaats den 2n November; de uitvoering werd aangenomen door W. G. van Heukelom te Doornenburg voor f 1,428,700.

b. Gedeelte Heerenveen-Leeuwarden. Naar aanleiding van de bij de eerste ter visie legging ingekomen bezwaren, heeft een uitgebreid onderzoek plaats gehad, ten gevolge waarvan de noodige wijzigingen in het ontwerp zijn gemaakt.

De benoodigde gronden werden bij Koninklijk besluit van den 1n December 1865, no. 45, ter onteigening aangewezen.

Lijn Harlingen-Hannoversche grenzen. Sectie *Leeuwarden-Groningen.* De onteigening voor dit gedeelte is geheel afgeloopen.

Naar mate de benoodigde perceelen beschikbaar werden kon met de aardewerken worden voortgegaan; deze zijn met uitzondering van een gedeelte ter lengte van 500 el in de nabijheid van Zuidhorn voltooid. De gemetselde onderbouw voor alle vaste en beweegbare bruggen is gereed; de gemetselde duikers zijn voltooid en de ijzeren buizen gelegd. De ijzeren bovenbouw van alle vaste bruggen is gesteld. Van vijf der zes draaibruggen is de ijzeren bovenbouw gesteld; van de zesde brug, zijnde die over het Noord-Willemskanaal nabij Groningen, werd de bovenbouw aangevoerd en is met het stellen een aanvang gemaakt.

Het spoor is gelegd van Leeuwarden tot aan Zuidhorn en van Groningen tot op een afstand van ongeveer 2000 el ten oosten van Zuidhorn, zoodat de spoorwegverbinding van Leeuwarden met Groningen spoedig kan gemaakt zijn. De aanvoer van grind ondervond door verschillende oorzaken vertraging. Van de 78,934 kubiek el grind, welke voor deze sectie benoodigd zijn, werd deels op de baan, deels op de opslagplaatsen eene hoeveelheid van ruim 71,500 kubiek el aangevoerd. De overwegen werden gelijktijdig met de aardebaan voltooid en nagenoeg alle van afsluitingen voorzien. Alle tusschenstations en haltegebouwen zijn gereed. Op het halteemplacement Hardegarijp werden alle wissels gelegd; te Veenwouden, Buitenpost, Grijpskerk en Zuidhorn is men daarmede nog bezig. De werken op het emplacement Groningen worden met kracht voortgezet. Het stationsgebouw is gereed, uitgezonderd het verfwerk en een gedeelte van het stukadoorwerk. De bergplaatsen voor rijtuigen en locomotieven zijn behalve eenig verfwerk en straatwerk en het leggen der sporen voltooid. De bergplaats voor steenkolen is afgewerkt. De haven werd op de diepte gebragt en van de beschoeijing voorzien. De veelading is behalve de bestrating gereed.

Het maken van eene bergplaats voor goederen en van eene woning voor den stationschef werd den 10n Augustus aanbesteed en voor f 52,460 aangenomen door J. Kooy te Amsterdam.

Sectie *Groningen-Hannoversche grenzen.* Gedeelte Groningen-Winschoten. De aankoop der benoodigde perceelen ontmoet op dit gedeelte geen noemenswaardige bezwaren. Waarschijnlijk zal slechts voor enkele het geding tot onteigening behoeven te worden gevoerd. In de gemeente Hoogezand, Sappemeer, Muntendam, Meeden en Winschoten, hebben alle eigenaren het aanbod aangenomen, terwijl in de gemeenten Groningen, Haren, Zuidbroek en Scheemda slechts 7 eigenaren zich tot heden niet gezind betoonden om met de hun aangeboden vergoeding genoegen te nemen.

De werken voor deze sectie werden op den 21n September bij herbesteding aangenomen door P. J. Lienders te Venlo, voor f 1,655,000.

Door bijzondere omstandigheden kon eerst in het begin van December met de voorbereidende werkzaamheden der uitvoering worden aangevangen.

Gedeelte Winschoten-Hannoversche grenzen. Overeenkomstig art. 1 van het tractaat, tusschen de Nederlandsche en Hannoversche regeringen

gesloten, ter verbinding van de lijn Harlingen-Hannoversche grenzen met de Hannoversche Westbaan, werd het juiste punt van aansluiting op de grens bij proces-verbaal door wederzijdsche commissarissen bepaald.

De onteigening op dit gedeelte schijnt niet vele moeijelijkheden te zullen opleveren.

In de gemeente Winschoten betoonden alle en in de gemeente Beerta zeer vele eigenaren zich bereid om hunne perceelen tegen den aangeboden koopprijs af te staan.

Het maken van het gedeelte van Winschoten tot het stationsemplacement Nieuwe Schans werd op den 21n December aanbesteed en aangenomen door P. J. Lienders te Venlo, voor f 298,350.

Lijn **Meppel-Groningen.** De opnemingen voor deze lijn, werden in den loop van de maand Augustus ten einde gebragt. Met het opmaken der onteigeningsstukken wordt zooveel mogelijk spoed gemaakt.

Lijn **Zutphen-Pruissische Grens.** Gedeelte Zutphen-Hengelo. Dit gedeelte der lijn is op den 1n November voor het verkeer geopend, waardoor in verband met den spoorweg Almelo-Salzbergen, de aansluiting van de Nederlandsche aan de Hannoversche spoorbanen tot stand gebragt kon worden.

De gebouwen en kunstwerken zijn tot Hengelo alle voltooid.

Op het gemeenschappelijk station Hengelo, moet het binnenwerk in het hoofdgebouw en de afsluiting van het terrein met bandrastering nog gedeeltelijk worden gemaakt. Van al de bijgebouwen en inrigtingen op dat station kan voor de dienst gebruik gemaakt worden.

Gedeelte Hengelo-Pruissische Grens. De aardebaan is op de hoogte en onder profil, uitgezonderd eene lengte van nagenoeg 3500 el, zijnde de ingraving beoosten en de ophooging bewesten Enschedé, waar het grondvervoer met locomotief over spoor wordt voortgezet, maar nog ongeveer 80,000 kub. el grond op die wijze te vervoeren overblijft.

De gebouwen voor baanwachters op dit gedeelte zijn bijna gereed, gelijk ook de kunstwerken, met uitzondering eener brug over den spoorweg beoosten Enschedé, waarvoor echter het metselwerk gemaakt is en de ijzeren bovenbouw gesteld wordt.

Tusschen Hengelo en Enschedé is 6 mijlen lengte spoor gelegd en beoosten Enschedé 2¼ mijl.

Lijn **Maastricht-Breda.** Sectie *Maastricht-Venlo.* Gedeelte Maastricht-Roermond. Het gedeelte van Maastricht tot Roermond werd gelijktijdig met het gedeelte van Roermond tot Venlo den 6n November feestelijk geopend en den 21n daaraanvolgende voor het publiek verkeer opengesteld.

De werken voor het verleggen van den weg te Elsloo ten gevolge van verzakking der aanhooging werden op den bepaalden tijd op voldoende wijze gereed opgeleverd. Bij de vroegere afschuiving van grond in het Bunderbosch bleef de toestand onveranderd.

Gedeelte Roermond-Venlo. Ten gevolge van den gang der onteigening kon de oplevering der werken volgens bestek no. 74 niet worden gevorderd voor den 1n Mei 1866.

Ten gevolge eener overeenkomst voor vervroegde oplevering der werken volgens bestek no. 74, met den aannemer gesloten, werden die werken met zooveel kracht voortgezet, dat op den 6n November de opening van den weg gelijktijdig met het gedeelte Maastricht-Roermond kon plaats

hebben. Ook met den aannemer der werken, volgens bestek n°. 56, waarvan de uitvoering door den gang der onteigening was vertraagd, is eene overeenkomst tot stand gekomen, volgens welke de werken op het stationsemplacement te Venlo den 25n October werden opgeleverd en al de werken den 1n Januarij 1866 moeten gereed zijn.

Op den 10n Augustus had de aanbesteding plaats van het maken van een stationsgebouw met twee nevengebouwen, brugwachtershuisjes en eenige verdere werken in en bij Venlo, volgens bestek n°. 196. Het werk werd aangenomen door H. H. Jockin en H. van Wijlick voor de som van f 145,000.

Sectie *Venlo-Helmond*. Al de werken in en nabij Venlo (bestek n°. 56) zijn gereed De bruggen volgens bestek n°. 95 zijn geheel voltooid. Aan den ijzeren bovenbouw der brug over de Maas te Venlo werd het verftoestel aangebragt en het verfwerk gedeeltelijk verrigt. De laatste verflaag zal in het aanstaande voorjaar worden aangebragt.

De aankoop van gronden voor den spoorweg Venlo-Helmond is afgeloopen. Voor zeven eigenaren moest geregtelijke onteigening worden toegepast.

De aardebaan op het Limburgsche gedeelte is over eene lengte van 15000 el en op het Noordbrabantsch gedeelte over nagenoeg 10000 el afgewerkt. Aan het afwerken en bekleeden der taluds wordt met kracht gewerkt. In de Peel is de ontgraving van het veen geheel geschied en ongeveer 60000 kub. el zand aangevoerd. In het geheel is verwerkt ongeveer 435000 kub. el grond. De spoorbaan is gelegd over de geheele lengte van de lijn Venlo-Helmond.

Voor het Noordbrabantsch gedeelte wordt de grind van Maastricht aangevoerd. Ongeveer 40000 kub. el ballast is gedeeltelijk langs de baan opgelegd en gedeeltelijk in de spoorbaan verwerkt. Al de kunstwerken op het Limburgsch gedeelte zijn gereed, en het grootste gedeelte der ijzeren buizen is gelegd. Op het Noordbrabantsch gedeelte zijn de bruggen over de rivier de Aa geheel en van de draaibrug over de Zuid-Willemsvaart de onderbouw voltooid. De gemetselde duikers bij de piketten n°. 328 en 389 zijn gereed; een groot gedeelte van de ijzeren buizen is gelegd.

Den 26n October had de aanbesteding plaats van het maken, leveren en stellen van den ijzeren bovenbouw van twee draaibruggen in het spoorweggedeelte van Venlo naar Helmond, volgens bestek n°. 206. Dit werk werd aangenomen door G. Dallemagne te Sclessin voor f 55,750.

Sectie *Helmond-Tilburg*. Gedeelte Helmond-Boxtel. Al de gronden op dit gedeelte zijn bij minnelijke schikking aangekocht.

De aardebaan is tusschen Boxtel en Eindhoven geheel afgewerkt; tusschen Helmond en Eindhoven is nog ongeveer 1400 teerling el grond te verplaatsen. Over de geheele lengte ligt het spoor. De kunstwerken zijn alle voltooid met uitzondering van eenig voeg- en verfwerk. Drie vierde gedeelten van den aan te voeren ballast zijn op de lijn gebragt. De meeste wissels op de stations zijn gelegd. Al de overwegsluitingen zijn gesteld. De gebouwen zijn met uitzondering van eene arbeiderswoning onder de kap. Aan het binnenwerk van het stationsgebouw te Eindhoven en het haltegebouw te Best, wordt met kracht gewerkt. De bergplaats voor goederen te Eindhoven en de verschillende bergplaatsen zijn gereed.

Gedeelte Boxtel-Tilburg. Op dit gedeelte zijn geene werken meer uitgevoerd.

Sectie *Tilburg-Breda*. Ook op deze sectie zijn geene werken uitgevoerd.

Lijn Roosendaal-Vlissingen. Sectie *Roosendaal-Bergen op Zoom.* Voor het inrigten en het gebruik voor gemeenschappelijke dienst van het station Roosendaal is met de betrokken maatschappij eene overeenkomst gesloten.

Van de voor de uitbreiding van het station benoodigde perceelen zijn slechts enkele in der minne aangekocht kunnen worden. De overige worden geregtelijk onteigend. Het bestek met teekeningen en begrooting van kosten voor de te maken werken is nagenoeg gereed. De besteding zal spoedig kunnen geschieden.

Sectie *Roosendaal-Woensdrecht.* De uitvoering der werken volgens bestek 88 werd gedurende dit halfjaar geregeld voortgezet. Het grondvervoer had plaats met locomotief over hulpspoor. Tusschen het station Bergen op Zoom en den Augustapolder en de Borgvlietsche kreek, is de aardebaan over ongeveer 1700 el lengte voltooid.

Het gedeelte van den dam door de Ooster-Schelde, volgens genoemd bestek, ter lengte van 1000 el, is over 500 el lengte geheel voltooid. De tijdelijke kop aan dit gedeelte aangebragt, ligt onder eene helling van 6 op 1, met klei bekleed en met rijsbeslag onder steenbezetting verdedigd. Voorts is tegen eventuele stormschade de noodige voorraad materialen aangevoerd.

Het haltegebouw te Woensdrecht is nagenoeg voltooid.

Een bestek met teekening, begrooting van kosten en verdere bijlagen voor de voltooijing van de afdamming der Ooster-Schelde is nagenoeg gereed.

De besteding van dat werk zal vermoedelijk spoedig kunnen geschieden, tot voorbereiding der werkzaamheden in het jaar 1866, om na de opening van het kanaal door Zuidbeveland in 1867 de Schelde te sluiten.

Sectie *Woensdrecht-Goes.* In December van dit jaar zouden, overeenkomstig de bepalingen van bestek 115, alle daarin vervatte werken voltooid opgeleverd zijn. Die oplevering is vertraagd door enkele perceelen, welke niet bij minnelijke schikking konden aangekocht worden. Door de Arrondissements-regtbank te Goes werd bij vonnis van 6 October de geregtelijke onteigening dezer gronden uitgesproken, zoodat thans alle gronden voor den spoorweg tusschen de Ooster-Schelde en Goes aan het Rijk zijn overgegaan en met de nog te maken aarde- en kunstwerken geregeld kan worden voortgegaan. De lengte van de baan, welke thans als voltooid kan worden beschouwd, bedraagt 24000 el. Alle kunstwerken zijn gereed, behalve eenige te metselen waterkeeringen. De metselwerken voor den onderbouw van de brug in den spoorweg over het kanaal door Zuidbeveland werden tot aan de draagvlakken voor den ijzeren bovenbouw afgemaakt en alle bijbehoorende remmingwerken, de steunpijlers, wachtershuisjes, duc d'alven en meerpalen aangebragt en voltooid, het middenpenant werd geheel afgewerkt en de spil voor de draaibrug gesteld.

Van de in het bestek opgenomen gebouwen is het station Goes, de halte Kapelle-Biezelinge, de dubbele brugwachterswoning geheel, en de halten Krabbendijke en Kruiningen, uitgezonderd de trottoirs en stoepen en eenig verw- en behangwerk, voltooid.

Een bestek met teekeningen en begrooting van kosten van bijna al de werken, die nog gevorderd worden om het gedeelte van den spoorweg van de Ooster-Schelde tot Goes te voltooijen, is ter goedkeuring ingezonden.

Met het opstellen der vaste gedeelten van de spoorwegbrug over het kanaal door Zuidbeveland, bestek 153, werd in de werkplaatsen der fabriek van John Cockerill te Seraing een aanvang gemaakt. De spilkoker van het beweegbaar gedeelte is gegoten en wordt afgewerkt. Met het zamenstellen

der hoofddraagwanden is men begonnen. De dwarsliggers zoowel voor het vaste als voor het beweegbaar gedeelte zijn grootendeels gereed. Al het ijzer voor de brug is nagenoeg vervaardigd. Met het uitslaan en het maken der modellen voor de opzettoestellen is aangevangen.

Sectie *Goes-Vlissingen*. Als een vervolg op en een geheel uitmakende met de onteigeningsbescheiden voor den spoorweg van Goes tot Middelburg, werden die voor den spoorweg van Middelburg tot Vlissingen, met inbegrip van het kanaal door Walcheren en havenwerken bij Vlissingen, ter voldoening aan art. 7 van de wet van 28 Augustus 1851 (*Staatsblad* nº. 125) in Julij op de secretarien van de daarbij betrokken gemeenten ter inzage gelegd. Het ontwerp van wet voor de onteigening werd door de beide Kamers der Staten-Generaal aangenomen.

De gemeente Middelburg heeft zich bij verschillende raadsbesluiten, voor het geval dat in verband met den aanleg van den Staatsspoorweg van Goes langs Middelburg naar Vlissingen van Rijkswege een kanaal door Walcheren mogt worden gegraven, tot ondersteuning van de uitvoering dezer werken verbonden:

a. eene jaarlijksche bijdrage te leveren van f 20,000 gedurende 25 achtereenvolgende jaren, in te gaan een bepaalden tijd na de opening van dat kanaal;

b. aan het Rijk vrij van alle hypothecaire inschrijvingen, regten en lasten kosteloos over te dragen den eigendom:

1º. van de tegenwoordige Nieuwe haven van Middelburg met de daartoe behoorende leidijken, onder afstand van het aan de gemeente Middelburg toegekende regt tot heffing van havengelden;

2º. van alle gemeentegronden met de daarop staande gebouwen, voor de spoorweg- en kanaalwerken op Walcheren noodig, onder betaling door den Staat aan de gemeente van eene bepaalde som voor den afkoop van de bestaande erfpachten;

c. op eigen kosten te voorzien in de wijziging die het riolenstelsel van Middelburg bij afsluiting van de Nieuwehaven van Middelburg zal moeten ondergaan;

d. na voltooijing, van het Rijk in beheer en onderhoud over te nemen lig-, los- en laadplaatsen, die langs het kanaal en den toegangsweg die naar de kanaalbrug zal gemaakt worden.

Op het eiland Walcheren werden voor de kanaal- en spoorwegwerken de noodige grondboringen verrigt.

Lijn **Venlo-Pruissische grens.** De aankoop van ruim de helft der in te nemen gronden heeft in der minne plaats gehad.

Op den 7n September werd de bouw van den weg aanbesteed en aangenomen door G. L. Verwaaijen te Pannerden voor f 80,000.

De werkzaamheden zijn op den 8n November aangevangen en werden voor zooveel den gang der onteigening dit toeliet met kracht voortgezet.

Sectie *Utrecht-Kuilenburg*. Sinds geruimen tijd waren de werkzaamheden van de aardebaan en kunstwerken van het Rhijndijkje tot den Noorder Lekdijk, volgens bestek nº. 50, niet alleen onbeduidend, maar stonden op het laatst geheel stil. De aannemer en zijne borgen werden tot de voltooijing der werken opgeroepen, doch zonder gevolg. Zij werden mitsdien in gebreke gesteld en de nog te voltooijen werken werden den 16n November in het openbaar aanbesteed, volgens bestek nº. 216, en aangenomen door G. Key te Rotterdam voor de som van f 23,350.

Na de tweede ter visie ligging van de onteigeningsbescheiden voor het

gedeelte van Utrecht tot het Rhijndijkje, werden door de commissie uit Gedeputeerde Staten van Utrecht, bijgestaan door den eerstaanwezend ingenieur, de bezwaren van belanghebbenden aangehoord. Daarna zijn de te onteigenen perceelen bij Koninklijk besluit aangewezen. De gemagtigden tot de onteigening werden benoemd, en zijn met hunne werkzaamheden zoo ver gevorderd, dat zij de waardering hebben ingezonden, die ook is goedgekeurd. De bestedingstukken voor den onderbouw van dit gedeelte zijn gereed.

De werken volgens bestek n°. 51 aan de landhoofden, pijlers enz. voor de brug over de Lek bij Kuilenburg vorderden goed.

Het inheijen der dampalen voor den stroompijler leverde geene bijzondere zwarigheid op. Afwisselend werd met een of met twee stoomheijen aan die fundering gewerkt. De laatste paal werd den 29ⁿ Julij geslagen. De beheijing werd dus in twee maanden volbragt

Het heijen aan het linker landhoofd heeft niet geregeld achter elkaar plaats gehad, wijl zoo veel mogelijk beide stoomheijen voor den stroompijler in werking waren, ten einde met inspanning van alle krachten dezen pijler voor den winter nog boven water gemetseld te krijgen; evenwel was de beheijing van het linker landhoofd den 23ⁿ Augustus geheel voltooid. Gedurende het hijen aan de damwanden werd reeds in de funderingputten gebaggerd, zoodat onmiddellijk na de sluiting van den paalwand, den 31ⁿ Julij, met storten van beton in den stroompijler kon worden aangevangen. Het storten van beton werd geregeld voortgezet, eerst in den stroompijler en terstond daarna in het linker landhoofd. Op den 1ⁿ November was dit gedeelte van het werk voor die beide afgeloopen. Op den 23ⁿ September werd beproefd met eene kleine stoompomp en een paar tonmolens den put van den stroompijler leeg te malen; dit mogt aanvankelijk niet gelukken; een krachtiger gemaal was daartoe noodig.

Toen daarop den 7ⁿ October een krachtige centrifugaalpomp in het werk werd gesteld, en inmiddels eenige voorzieningen waren genomen, kon den 12ⁿ October de eerste zware hoeksteen gesteld worden. Niet zonder inspanning was den 26ⁿ October de onderste laag hardsteen en metselwerk geheel voltooid en de grootste moeijelijkheid overwonnen. De buitengewoon lage waterstand werkte ook daarna gunstig mede om den stroompijler in dit saizoen nog tot de hoogte van 4.43 el + AP. op te trekken. Dewijl het weder het toeliet, is nog beproefd geworden in het linker landhoofd de onderste hardsteenlaag te stellen, waarin men gelukkig geslaagd is, daar het uitmalen en drooghouden volstrekt geen bezwaar gaf. Die laag was den 11ⁿ December volgemetseld. Met het stellen der tweede laag werd toen nog aangevangen. Men mag dus hopen in het aanstaande voorjaar niet te zeer van hooge waterstanden afhankelijk te zijn.

Het bestek met teekeningen voor den bovenbouw der brug te Kuilenburg werd gedrukt en kwam den 25ⁿ November in het licht. De aanbesteding zal den 18ⁿ Januarij plaats hebben.

Sectie *Kuilenburg-Bommel*. De minnelijke aankoop is als afgeloopen te beschouwen, slechts enkele eigenaren zijn ongenegen om het gedane aanbod aan te nemen.

De onderbouw van den spoorweg van den zuider Lekdijk bij Kuilenburg tot den Noorder Waaldijk tegenover Bommel, volgens bestek n°. 151, werd met ijver voortgezet. De grondwerken zijn reeds voor over eene lengte van 5180 el op de hoogte gebragt, terwijl 3988 el onderhanden zijn. Het baggeren van zand uit de Lek en de Waal gaat onafgebroken voort en ook van het terrein, genaamd het Zand, wordt dagelijks voornamelijk voor

het station Kuilenburg, met een locomotief zand aangevoerd. In elk der rivieren zijn twee stoombaggermolens werkzaam. Van de Lek wordt het zand door een in den uiterwaard gegraven hulpkanaal, lang 500 el, tot nabij den Zuider Lekdijk gebragt, alwaar een hooge steiger is geplaatst, waarop een stoomloskraan van 8 à 10 paardekracht werkt, die het zand uit de vletaken in ijzeren bakken eene hoogte van 13 el opvoert en uitstort op wagens, waarmede het over een ijzeren spoor in de baan gebragt wordt.

Het begin der hooge baan binnen den Zuider Lekdijk kost veel zandaanvoer, daar de bodem onder het zware ligchaam belangrijk ingedrukt en aan beide zijden zelfs tot ruim 3 el hoogte wordt opgeperst. Het uit de Waal ontleende zand wordt van de losplaats langs den uiterwaard, en door eene insnijding ter diepte van 2.00 el in den Waaldijk over hulpspoor aangevoerd.

De beheijing der funderingen is met kracht voortgezet; meestal palen van 11 à 13 el lengte zijn vereischt en ongeveer 40,000 strekk. el is verbruikt geworden. Tot het inheijen waren soms 10 heistellingen werkzaam. Het drooghouden der putten is geschied met tonmolens en eene locomobiel; over het algemeen heeft dit weinig tegenspoed ondervonden. De afdamming van de Linge werd plotseling door hoogen waterstand bedreigt met doorbraak; spoedig aangewende maatregelen hebben haar in voldoenden staat gehouden. Een locomobiel van 6 paardekracht werd tot het drooghouden van dezen funderingput vereischt en gebezigd.

De scheepvaart is door een hulpkanaal onbelemmerd gebleven. Twee betonfunderingen zijn met paalfunderingen verwisseld geworden wegens den onvoldoenden wederstand der grondlagen; de beide overige, waaronder die van de poort over den straatweg te Waardenburg zijn voorspoedig aangelegd. Aan de kunstwerken werd 8630 kub. el metselwerk verwerkt. De landpijlers en het linker landhoofd van de Lingebrug zijn tot de hoogte der deklijst opgetrokken; het regter landhoofd en de stroompijler zijn door eenige wijziging in de fundering eenigzins vertraagd, maar zijn toch ook reeds bijna tot genoemde hoogte voltooid. De geheele gang van het werk is door ruimen aanvoer van materialen en goed weêr bespoedigd geworden.

De aannemer van den ijzeren bovenbouw van poorten en bruggen in den spoorweg van Kuilenburg naar Bommel, volgens bestek 185, heeft eene werkplaats doen bouwen op het stationsterrein te Geldermalsen, ter lengte van 77 el en breedte van 10 el, voorzien van een stoomwerktuig en een ketelgebouw. In deze werkplaats zullen de Lingebrug en eenige andere bruggen vervaardigd worden; het overige heeft men onderhanden aan zijne fabriek te Utrecht. Behalve aanvoer van werktuigen en gereedschappen is te Geldermalsen aangevoerd circa 162000 pond ijzer, waarvan ongeveer 78000 voor de Lingebrug. Op beide plaatsen wordt geregeld voortgewerkt.

De werkzaamheden aan het bouwen der landhoofden en pijlers enz., voor de brug over de Waal bij Bommel, volgens bestek no. 154, zijn over het geheel met kracht voortgezet. Op den regteroever is in het geheel ruim 95000 en op den linkeroever ruim 107000 kub. el grond verplaatst, zoodat men kan rekenen dat ruim de helft van het grondwerk is afgedaan. Voor het heiwerk werden zeven stoomheijen gebezigd, waaronder twee van kleine afmeting.

Het ontwerp voor het verleggen van de beide Waaldijken bij Bommel werd goedgekeurd. De onteigeningsbescheiden lagen ten tweedemale ter visie. De bezwaren der belanghebbenden werden aangehoord door eene commissie

uit Gedeputeerde Staten van Gelderland, bijgestaan door den eerstaanwezend ingenieur. Het besluit tot aanwijzing van de te onteigenen perceelen werd door den Koning genomen den 28n Augustus. De gemagtigden tot de onteigening voor de verlegging werden benoemd. Zij kwamen met hunne waardering gereed en zonden die in. Magtiging tot aankoop voor de verlegging van den Noorder Waaldijk werd reeds gegeven.

De aanbesteding volgens de bestekken n°. 212 en 213 had plaats den 7n December. Voor de verlegging van den Noorder Waaldijk volgens bestek n°. 212 was de minste inschrijver J. Verwaaijen en A. Visser Pz., voor de som van f 211,800, voor de verlegging van den Zuider Waaldijk volgens bestek n°. 213 dezelfden, voor de som van f 173,800.

Sectie *Bommel-Boxtel*. De wet tot verklaring van algemeen nut dezer sectie kwam tot stand; de tweede ter visie legging had plaats. Door de commissien uit Gedeputeerde Staten van Gelderland en Noordbrabant, bijgestaan door den eerstaanwezend ingenieur werden de bezwaren van belanghebbenden aangehoord. De staat voor het Koninklijk besluit tot aanwijzing der te onteigenen perceelen werd opgemaakt en ingezonden.

Intusschen werd een aanvang gemaakt met het gereed maken van het ontwerp voor den spoorweg 's Bosch-Boxtel.

In de eerste plaats zal de aanbesteding plaats hebben voor den spoorweg van de Dieze tot Boxtel met inbegrip van alles wat tot de geheele voltooijing noodig is, met uitzondering alleen van de gebouwen op het station 's Bosch, die afzonderlijk zullen worden aanbesteed.

Het bestek voor den spoorweg kwam gereed en werd ingezonden. Met de aanbesteding wordt gewacht tot dat de aankoop van een gedeelte der benoodigde eigendommen zal zijn geschied.

Lijn **Rotterdam-Breda.** Sectie *Rotterdam-Willemsdorp.* Den 6n November werd ingezonden het ontwerp voor den onderbouw van de brug over de Oude Maas nabij Dordrecht. Na wijziging ten gevolge van eenige daarop gevallen bedenkingen werd het andermaal den 7n December ingediend. De besteding is bepaald op den 8n Februarij 1866. Ook werd ingezonden het bestek van de aardebaan, de bovenbouw en de kunstwerken door het eiland van Dordrecht. Door eene wijziging die later is opgekomen, zullen waarschijnlijk deze stukken eene gedeeltelijke omwerking moeten ondergaan.

De onderhandelingen met dijkgraaf en hoogheemraden van Schieland, aangaande het dempen der Rotte, zijn voortgezet en ten einde gebragt.

Het overleg met het gemeentebestuur van Rotterdam betreffende het plan voor den spoorweg op Fijenoord en door de kom der gemeente werd voortgezet.

Sectie *Moerdijk-Breda*. De grondaanvullingen en de bovenbouw van deze sectie zijn, van het punt van aansluiting met den Nederlandsch-Belgischen spoorweg bij Breda, nagenoeg gereed.

De kunstwerken zijn nagenoeg voltooid.

Lijn **Nieuwe Diep-Amsterdam.** Sectie *Nieuwe Diep-Alkmaar.* Deze sectie is nagenoeg voltooid en den 5n December 1865 bij proces-verbaal aan de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij ter exploitatie overgegeven. Den 20n daaraanvolgende is de spoorweg van den Helder naar Alkmaar voor het publiek verkeer opengesteld.

Er ontbreken nog eenige zaken, die evenwel de exploitatie niet hinderen. De overdragt van enkele perceelsgedeelten, waarbij administrative bezwaren bestaan, moet nog plaats hebben.

Sectie *Alkmaar-Amsterdam*. Gedeelte ALKMAAR-ZAANDAM. De onderbouw der draaibrug met vaste gedeelten over de Nauernasche vaart is bijna geheel voltooid; over de oostelijke opening zijn de vaste brugliggers van den bovenbouw reeds geplaatst; de draaibrug is in de fabriek grootendeels gereed gemaakt en zal vroeg in het voorjaar gesteld kunnen worden, even als de vaste liggers over de westelijke opening.

Den 14n December had de aanbesteding plaats van het maken van den spoorweg van Alkmaar tot den Noorder IJdijk te Zaandam. Dat werk werd aangenomen door J. Verwaaijen Dz. en A. Visser Pz. voor 1,756,800.

Aan een bij het verslag gevoegde Bijlage ontleenen wij nog de navolgende totaal-cijfers over den stand van het geheele werk.

Lengte in ellen, waarvan	TOTAAL Noorderlijnen.	TOTAAL Zuiderlijnen.	TOTAAL Generaal.
de rigting is voorgesteld . . .	425,044	365,796	790,840
„ „ „ vastgesteld . . .	425,044	346,353	771,397
de onteigeningsbescheiden gereed zijn	425,044	346,353	771,397
de onteigeningswet is uitgevaardigd	425,044	346,353	771,397
in aanleg	396,594	279,136	675,730
in exploitatie	158,473	124,965	283,438

Van deze lengte kwam in exploitatie:

Tilburg—Breda, sedert 5 Oct. 1863.
Harlingen—Leeuwarden, sedert 27 Oct. 1863.
Roozendaal—Bergen-op-Zoom, sedert 24 Dec. 1863.
Arnhem—Zutphen, sedert 2 Febr. 1865.
Boxtel—Tilburg, sedert 1 Mei 1865.
Zutphen—Deventer, sedert 5 Aug. 1865.
Zutphen—Hengelo, sedert 1 Nov. 1865.
Maastricht—Venlo, sedert 21 Nov. 1865.
Nieuwediep—Alkmaar, sedert 20 Dec. 1865.

OPGAVE *der hoogste en laagste Courzen van de onderstaande Effecten aan de Beurs te Amsterdam.*

	Volle jaar 1865. Laagste cours.	Volle jaar 1865. Hoogste cours.	Jan. 1866. Laagste cours.	Jan. 1866. Hoogste cours.	Febr. 1866. Laagste cours.	Febr. 1866. Hoogste cours.
Nederl. Cert. W. Sch. 2½ pct.	60 1/16	63¼	60 13/16	61¼	60⅝	61 5/16
Dito dito 3 „	70 5/16	74⅛	71⅛	71 11/16	71⅜	71 13/16
Dito dito 4 „	93⅛	98⅜	95⅛	95⅝	94⅞	95½
Aand. Ned. Bank 4 „	222	245	248	251	253	254
Handel-M. op resc. 4½ „	139¼	148¼	145⅜	147¾	146	147
Aand. Holl. Spw.-Maats.	117	133	129	129½	131	133
Leening idem 4½ pct.	97½	99¾	97½	97½	97	97
Dito dito 4 „	89¾	91½	89⅞	89⅞	89	89½
Aand. Rijn Spoorweg 4½ „	105¾	113	107½	109	107½	107½
Obl. dito 2e Leening 4½ „	99	100¼	97	97	—	—
Rijn shares 16 £ gestort *f*	252	287½	264	264	269	269
Rijn shares volgefourn. *f*	309	361	341	350	339	341
Aand. Centr.-Spw.-Maats.	30	41	32	32½	30	30¼
Obligatien idem . . . . . *f*	111	126	118½	122¼	120	123
Aand. Exp.-Spw.-Maats. .	81	92¾	92	92½	91½	92
Credit Deposito Bank . .	100	107	104¼	104¼	102	104½
Alg. Maats. v. Hand. en Nijv.	61	70	—	—	62	62
Pandbr. Nat. Hyp. B. 4 pct.	92	95¾	93¾	94	93⅝	93⅝
Rott. Bank	—	—	—	—	102	105
Spanje. Obligatien . . . 2 pct.	36⅝	41¾	33	36 9/16	35⅛	37⅛
Dito . . . . 3 „	43⅝	48¼	41½	43¼	41¼	42¼
Dito Binnenlandsche 3 „	35¾	43¼	32	37⅛	34⅛	36¼
Portugal. Obligatien . 3 „	44½	47¾	44⅝	45½	44½	45 1/16
Dito 1856/1863 . . 3 „	44½	47¾	44⅝	45⅜	44½	45⅛
Rusl. Obl. *Hope* & Co 1798 5 „	94	100	96⅞	99	95¼	97½
Dito id. 1828/29 5 „	99	101	100	100¼	100	100⅛
Cert. id. 1831/33 5 „	70	74	71⅛	72	69½	71¼
Obl. *Stiegl.* 5e serie 5 „	67	71¼	65¼	66½	63 13/16	66¼
Dito 1855, 6e serie 5 „	79½	86¼	80	81⅜	78	80⅜
Dito Adm. Londen 3 „	51¼	56½	53	54	51½	53⅝
Dito bij Hope 1860 4½ „	83	88½	85¼	87¾	83½	86⅝
Leening 1862 . . . 5 „	85½	91 1/16	86⅛	87¾	87¼	88½
Dito 1864 . . . . . 5 „	86	97⅛	93¾	95	90½	94 1/16
Certificaten van dito 6 „	44	46¾	48	44¼	42¼	48
Spoorweg-Aandeelen 5 *f*	180	198½	184	193	183½	186
Pruissen. Obl. 1859 . 5 „	101⅛	102½	100⅝	101⅜	100	100¾
Oostenrijk. Obl. Metall. 5 „	55	62⅛	55 9/16	56½	55⅜	56 1/16
Dito Rente Amsterd. 5 „	75¾	80 1/16	75⅝	78½	74	75¼
Dito Nationale 1854 5 „	57½	65	58 13/16	59 13/16	57 13/16	59¾
Weener Bank-Actiën 8 *f*	770	870	825	846	832	846
Dito Aand. fl. 250, 1839 „	374	437	386	405	404	418
Dito „ fl. 250, 1854 4 pct.	223	245	228	237	227	229½
Dito „ 500, 1860 5 „	472	527	471	479	458	480
Dito „ 100, 1864 . . . *f*	82	100½	85	87	86	87¼
Aand. Oost. Cr. inst. 1858 fl 100	125	136½	126	131	128½	131
Fr. Oost. Sp. Hope & Co. . *f*	117	120⅛	119½	121	119½	121
Turkije. Obl. alg. schuld 5 pct.	—	—	38⅜	39¾	36¾	38½
Equador. Oblig. 1855 1 „	10½	12½	—	—	11 1/16	11⅜
Venezuela. Obligatien 2 „	13⅞	18½	14 7/16	15½	14	14⅝
Dito . . . . 1 „	7½	9¾	7½	8	7 3/16	7½
Grenada. Obl. Gestemp. . . .	11½	15¼	13¼	14	13	14¼
Dito . . . . 2 „	25⅞	32	29½	30	29⅝	30⅝
Dito Gestempelde . 1 „	6	8¾	7 1/16	7½	7	7½
Mexico. Obligatien . . 3 „	22½	27	20	22⅝	19⅛	22⅝
N.-Amerika. Ver. Staten 5 „	44	71	62¾	65	64¾	69
Dito dito 6 „	46	79½	69 5/16	70⅜	70¼	74⅜
Dito dito 1882 6 „	45½	78½	67⅝	69¾	69 9/16	73¾
Griek. Obl. Geld. 1825 5 „	12½	23	13	15	11½	13 9/16
Cours v. h. Geld. Beleening	3	7	6	6½	6	6½
Prolongatie	2½	9	6	7¼	6	7½
Disconto	3	6⅛	6	6½	6	6½

NEDERLANDSCHE BANK.

(In millioentallen guldens.)

DATUM.	Disconto's.	Beleeningen.	Oper. kapitaal.	Bankbilletten.	Saldo's rek. crt.	Muntvoorraad.	Voorraad billet	Surplus dekking.	Wisseldisconto.
Jan. 2	51.14	42.46	93.60	109.06	43.40	76.72	39.34	15.74	6
„ 8	52.16	42.23	94.39	109.86	42.95	76.37	38.11	15.25	6½ (5 Jan.)
„ 15	50.99	41.49	92.48	109.97	41.22	76.83	40.89	16.36	„
„ 22	50.30	40.54	90.84	109.15	40.18	76.73	42.50	17.—	„
„ 29	49.52	39.46	88.98	108.17	39.06	76.55	44.15	17.66	„
Febr. 5	50.04	38.04	88.08	108.40	38.18	76.96	45.83	18.33	„
„ 12	49.22	36.98	86.20	107.32	37.42	77.10	48.—	19.20	„
„ 19	47.86	36.15	84.01	105.91	35.82	76.36	49.17	19.67	6 (19 Febr.)
„ 26	47.92	35.36	83.28	104.60	36.18	76.27	49.90	19.96	„
Mrt. 5	47.23	34.49	81.72	104.53	34.44	76.13	51.35	20.54	„
„ 12	46.36	33.57	79.93	103.05	34.25	76.32	53.50	21.40	„

WISSELKOERSEN TE AMSTERDAM.

DATUM.	Parijs kort.	Hamb. kort.	Frankf. 6/w.	Londen kort.	PROLONGATIE KOERS TE AMSTERDAM.
Jan. 2	56 9/16	35½	99	11.87½	6¾
„ 8	56 1/16 1/8	„	98¾	11.90	7
„ 15	„	„	99	11.87½	6½
„ 22	„	35⅜	98½	„	7
„ 29	56¾	35¼	„	11.86¼	7
Febr. 5	56¾	35¼	„	„	7
„ 12	„	35 5/16	„	11.88¾	7
„ 19	56 1/16 1/8	35¼	„	11.90	6
„ 26	56 7/16	35¼	„	11.88¾	7
Mrt. 5	56½	35 3/16	98¼	„	6
„ 12	„	„	„	11.90	7¼

STAND VAN HET WISSELDISCONTO OP ZEVEN VERSCHILLENDE PLAATSEN BIJ HET EINDE VAN ELKE WEEK IN 1866.

DATUM.	Parijs.	Weenen	Berlijn.	Frankfort.	Hamburg.	Amsterd.	Londen.
Jan. 5	5	5	7	5½	6¾	6½	8
„ 12	„	„	„	„	6	„	„
„ 19	„	„	„	„	5¾	„	„
„ 25	„	„	„	„	„	„	„
Febr. 2	„	„	„	5	5	„	„
„ 9	„	„	„	„	4	6½	„
„ 16	4½	„	„	4½	3¾	6½	„
„ 23	4	„	6	„	3¼	6	7
Mrt. 2	„	„	„	4	3½	„	„
„ 9	„	„	„	4½	„	„	„

1866. ENGELAND'S IN- EN UITVOEREN VAN EDELE METALEN.

In de week eindigende.	INVOER VAN GOUD EN ZILVER.			UITVOER VAN GOUD EN ZILVER.		
	Goud.	Zilver.	Totaal.	Goud.	Zilver.	Totaal.
	pd. st.			pd. st.		
Januarij 3	778.797	315.567	1094.364	849.168	257.000	1106.168
„ 10	17.639	104.561	122.200	390.480	135.871	526.351
„ 17	116.938	216.989	333 927	71 834	419.052	490 886
„ 24	244.483	103.895	348.378	175.477	45.358	220.835
„ 31	131.757	283.739	415.496	231.795	325.178	556.973
Februarij 7	100.779	140.177	240.356	99.405	129.053	228.458
„ 14	117.799	909.717	1027.516	41.743	231.323	273.066
„ 21	495.875	103.685	599.560	34.562	162.690	197.252
„ 28	26.572	52.675	79.217	58.166	326.568	384.734
Maart 7	120.366	252.948	373.309	41.254	129.473	170.727

EDELE METALEN.

Invoer in Nederland gedurende de onderstaande elf jaren (*in duizendtallen guldens waarde*).

uit:	Tolverbond.	Belgie.	Groot-Brittanje.	Frankrijk.	Hamburg.	Hanover.	V. S. v. N.-Amerika.	Sardinië.	Kaap de G. Hoop.	Pruissen.	Rusland.	Peru.	Japan.	Zweden.	Mexico.	Chili.	Onbekend.	Suriname.	Curaçao.	Kust van Guinea.	Java.	TOTAAL.
1854	492	15.165	2.084	21	104	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	65	1	17.942
1855	115	1.358	261	1.564	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	67	—	3.393
1856	287	4 156	890	3.849	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	124	2	9.319
1857	486	14 480	271	—	3	—	—	—	156	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	50	503	15.956
1858	2.870	21 913	3.231	—	5.070	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	367	—	2	10	68	33.5[illegible]8
1859	—	13 207	304	—	—	—	—	—	—	464	19	—	—	—	—	—	57	—	—	—	1	14.0[illegible]5
1860	—	10 870	945	286	—	—	—	—	—	769	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3	12.879
1861	—	4.685	2.132	33	28	—	—	—	—	657	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	38	7.592
1862	—	7.763	1.085	41	78	—	—	—	—	5.097	—	4	10	—	—	—	—	—	—	—	950	15.030
1863	—	11.007	621	—	—	—	—	—	—	3.384	—	—	—	—	—	16	—	14	—	—	190	15 245
1864	—	4 017	3.206	—	662	—	—	—	—	3.190	—	—	3	3	2	—	—	109	20	2	106	11.323
Totaal	4.252	108 626	15.035	5.797	5.974	—	—	4	156	13 563	19	4	13	3	2	16	426	125	44	334	1.864	156.2[illegible]6

Uitvoer uit Nederland gedurende de onderstaande elf jaren (*in duizendtallen guldens waarde*).

naar:	Hamburg.	Tolverbond.	België.	Groot-Brittanje.	Frankrijk.	Rusland.	Napels.	Hanover.	Kaap de G. Hoop.	Eng. O. I. Bezittingen.	Pruissen	Japan.	Denemarken.	Suriname.	Curaçao.	Kust van Guinea.	Java.	TOTAAL.
1854	21	3.097	1.201	2 062	—	—	—	—	—	—	—	—	—	130	—	—	11.846	18.358
1855	306	1.181	10 243	2.679	205	—	—	—	—	—	—	—	—	100	—	—	4.842	19.557
1856	274	8.632	69	1.548	—	22	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7.992	13.540
1857	40	6.533	122	2 514	—	—	—	5	—	100	—	—	—	—	—	—	11.812	21.127
1858	—	777	107	412	—	—	—	—	311	—	—	—	—	50	—	—	5.611	7.269
1859	137	—	1.663	3 865	—	—	—	—	—	—	4.192	—	—	—	—	50	5.207	15.115
1860	—	—	108	7	—	—	—	—	—	—	158	133	—	50	—	—	9 682	10.089
1861	—	—	6.165	727	100	—	—	—	—	—	830	—	—	—	—	—	13.593	21 416
1862	—	—	217	708	—	—	—	—	—	—	1.458	—	—	—	—	6	6.352	8.743
1863	—	—	1.731	2.867	—	—	—	—	—	—	199	—	360	3.556	212	—	7.475	16 826
1864	2	—	311	1.838	75	—	—	—	—	—	12	—	—	—	—	—	32.607	34 847
Totaal	781	15.222	21.941	19.229	381	22	2	5	311	100	6.774	133	360	3.886	212	56	116.974	186.398

ECONOMISCHE NALEZINGEN EN BERIGTEN.

Het Volksblad. Op economiesch en zedekundig gebied heeft het *Volksblad* doorgaans onze volle sympathie, doch op politiek terrein wordt de regel van „geven en nemen" naar onze meening wel wat veel in praktijk gebragt. Het geven en nemen is eene noodzakelijke en aangename leefregel voor den dagelijkschen persoonlijken omgang, — 't is een gevaarlijke en vaak onpraktische regel in het staatkundige, waar het geen personen geldt, en waarin men juist alleen door vasthouden aan beginselen iets tot stand kan brengen. Men moge partijdigheid en partijgeest met reden veroordeelen, in het constitutionele leven zijn *partijen* onmisbaar. Zij zijn het natuurlijk, onvermijdelijk gevolg van het *parlementair stelsel*; waar in een parlementairen staat geen partijen bestaan, daar is berusting, dat is gemis van den heilzamen prikkel die voor elke regering weldadig en noodzakelijk is, — daar is parlementaire doodslaap, gelijk bij ons te lande van 1830—1840. Het *Volksblad* is zulk een vriend van geven en nemen, dat elke opinie volgens hem, wat van haren kant moet weten in te schikken, opdat er alzoo geen „partijen" zijn. Maar, zeggen wij, wordt dat niet, in anderen vorm en met betere bedoeling, een soort van *parasitische politiek?* Elke wet moet toch het uitvloeisel zijn van een bepaald inzigt aangaande regeringsbeleid, en wat is daartoe verkieslijker: de uitdrukking van levende krachtvolle overtuiging, die heeft gestreden en overwonnen, of wel een veelsoortig bezinksel van conciliante, den strijd ontwijkende meeningen? Het antwoord kon niet wel twijfelachtig zijn.

Het *Volksblad* is zoodanig een vriend van „geven en nemen" dat het o. a. bij de beoordeeling van den heer Thorbecke geregeld met de eene hand terugneemt wat het met de andere heeft gegeven. Zoo leest men in het *Vbd.*, dd. 8 Maart ll.

„De uitstekende verdiensten van den heer Thorbecke als staatsregtsgeleerde en als organiserend staatsman moet men ten volle erkennen, maar de onbekende schrijver in *de Gids* overdrijft de verdiensten van het eerste ministerie van Mr. Thorbecke. Ook toen heeft hij na drie jaren zeer veel onvoltooid gelaten, even als thans." — Tegen de „volle erkenning van *uitstekende verdiensten als organiserend staatsman*", volgt dus hier als verwijt: „dat hij in zijn eerste ministerie na drie jaren veel onvoltooid heeft gelaten." — NB. In die drie jaren, toen alles te maken was, is *alleen* de *kieswet*, de *provinciale wet*, de *gemeente wet* geleverd, met de *wet op het nederlandschap*, *onteigeningswet*, die op de *telegrafie*, zonder van vele andere

wetten te spreken. Moet hier het *onvoltooid laten van veel* als verwijt worden tegengeworpen, dan vrage men welke persoon ter wereld dat verwijt na die drie jaren zou hebben kunnen ontgaan?

Is hier het Volksblad, de vijand der partijen, wel zelf onpartijdig genoeg?

Het Kies-stelsel. In de vergadering der Rotterdamsche *Debating-Club* op 13 Maart ll., had een der leden zich het *kiesstelsel* en de *kiesvereenigingen* tot onderwerp van behandeling gekozen. Volgens den geachten spreker heeft ons kiesstelsel onderscheidene gebreken, waarvan hij de twee grootste aanwees, namelijk: 1°. de census, 2°. de wijze waarop de leden der Eerste Kamer verkozen worden. 1°. Hij wilde de census niet afgeschaft noch vervangen zien door het algemeen stemregt, hetwelk steeds tot misbruiken leidt en niets is dan schijn, waarom het dan ook meest altijd hand aan hand gaat met het despotisme; maar hier te lande is men wat al te behoedzaam en verliest te veel uit het oog, dat een census nooit de maatstaf kan zijn van de intelligentie van hem, die het kiesregt moet uitoefenen. Spreker zou dan ook wenschen, dat, afgescheiden van de census, allen feitelijk kiezers waren, wier maatschappelijke betrekking a priori het vermoeden kan doen ontstaan van genoegzame intellectueele ontwikkeling voor de uitoefening van het kiesregt. 2°. De getrapte verkiezingen voor de eerste kamer, door middel van de provinciale staten uit sommige hoog aangeslagenen in de belasting, verminderen het prestige dier kamer. Daarin zou verandering wenschelijk zijn, waartoe evenwel niet zonder eene herziening der grondwet te geraken is. Intusschen, hoewel niet zonder gebreken, heeft ons kiesstelsel sedert 1848 dan toch groote verbetering ondergaan, ten bewijze waarvan spreker een paralel trok tusschen het heden en het verleden, en daarbij in herinnering bragt hoe vroeger de leden der eerste kamer, levenslang en tegen bezoldiging, door den koning benoemd werden, — hoe de leden van de tweede kamer door de provinciale staten en deze weder door drie standen, de ridderschap, de stedelijke besturen en het platteland, werden verkozen, — en hoe de gemeenteraden werden zamengesteld door een bij loting verkregen één derde gedeelte van een klein, door de kiesgeregtigden in dwazen vorm gekozen kiescollegie. Dat noemde men destijds de *nationale* vertegenwoordiging, en met het oog op dien stand van zaken zijn wij zeker belangrijk vooruitgegaan en mogen wij ons in het bezit van een beter kiesstelsel verheugen. Zal het evenwel aan zijn doel beantwoorden, dan moet deelneming aan het verkiezingswerk beschouwd worden als burgerpligt, tot welke deelneming spreker het algemeen opwekte, daar hij het betreurde dat onze eeuw meer eene staatsburgerlijke is, dan de individuen zelven staatsburgers zijn. Men maakt van de stembus geen genoegzaam gebruik en doet evenals die lieden, die ter eere van hunnen vorst ieder een flesch wijn in een vat moesten gieten; één was er die meende wel een flesch water te kunnen bezigen, — dat zou op de massa weinig ter zake doen; maar toen men den volgenden

dag den eerewijn aan den vorst wilde aanbieden, bleek het dat ieder het op zijnen naasten had laten aankomen, want het vat hield *niets* dan water in, — gelijk men op die wijze uit de stembus gevaar zou loopen eene geheel onverwachte verschijning te zien verrijzen! Trouwe deelneming aan de verkiezingen alzoo nuttig, noodig en wenschelijk zijnde, is echter tot uitoefening van dien burgerpligt voorafgaand overleg der kiezers onderling, onontbeerlijk. Dit overleg in kiezers-vergaderingen, heeft slechts waarde en beteekenis zoodra kiesvereenigingen gevormd worden die haar regt van bestaan ontleenen aan een duidelijk omschreven algemeen beginsel, dat al de leden der kiesvereeniging bij de verkiezingen wenschen te zien zegepralen. Ontbreekt zoodanig beginsel, of is het niet duidelijk omschreven, dan leidt de kiesvereeniging òf tot doellooze kiezersvergaderingen zonder beteekenis, òf tot eene partijschap die gevaarlijk is voor den staat. In het eerste geval wordt de kracht van het kiesregt verlamd, in het laatste misbruikt. Eene kiesvereeniging zonder beginsel, is ondenkbaar, mist alle regt van bestaan, tenzij men als reden van bestaan de treurige verontschuldiging zou willen aanvoeren, dat nog zoo weinigen den moed hunner meening hebben. Ieder behoort dien moed te hebben en te bedenken dat alsdan tirannie van de zijde der meerderheid onmogelijk is. Immers de minderheid behoudt van hare zijde, wanneer zij slechts haren kiezerspligt vervult, het regt om zich vrij te bewegen en voor hare overtuiging te strijden, brengende spreker daarbij hulde aan de anti-revolutionnaire partij, tot wie hij niet behoort, die, trots dat zij zich altijd in de minderheid bevond, voor hare overtuiging strijdt, en wier ijverig streven, al leed zij steeds de nederlaag, toch op den algemeenen stand van zaken niet zonder invloed is geweest. Eene kiesvereeniging zonder bepaald beginsel daarentegen, kan nooit eenig gewenscht resultaat bezorgen, sticht niets dan verwarring, roept slechts, vóór het tijd is en alzoo nutteloos, verspilling van krachten in het leven, en kan eene politieke factie worden en tot partijschap, woelingen en burgerkrijg leiden, — de geschiedenis leert dat voldingend. De toepassing van alle deze beginselen en denkbeelden vordert alzoo, volgens spreker, in hoofdzaak: *a.* Kiesvereenigingen voor de verkiezingen van gemeenteraden, afgescheiden van die voor de verkiezingen van leden der Provinciale Staten en Staten-Generaal. *b.* Volledige openbaarheid van de beginselen van iedere kiesvereeniging en van *alles* wat op de vergaderingen harer leden voorvalt. *c.* Veroordeeling van alle kiesvereenigingen en kiesvergaderingen waartoe ieder, zonder onderscheid van beginsel, wordt toegelaten.

Deze stellingen die met nadruk werden toegelicht, ondervonden geen noemenswaardige bestrijding. (*N.-Rott. Ct.*)

— Het onderwerp van het *Kiesregt* is te meer waard, thans vooral de belangstelling in Nederland op te wekken, daar in twee bij uitstek constitutioneele landen, Engeland en België, tot hervorming en aanzienlijke uitbreiding van het kiesregt, thans de handen aan het werk worden geslagen.

Den 12n dezer heeft in het Engelsche parlement de kanselier der schatkist het schema der *reformbill* die het gouvernement wenschte in te dienen, uiteengezet. Na gewezen te hebben op de moeijelijke omstandigheden, waarin het gouvernement ten deze was geplaatst, aangezien verschillende kabinetten reeds pogingen hadden aangewend om eene reform-bill in te dienen, zeide hij dat het tegenwoordige gouvernement, na een naauwkeurig onderzoek, zich genoopt had gevoeld om dit ontwerp in te dienen. De daarin gedane voorstellen komen in hoofdzaak op het volgende neder: In de graafschappen zal ieder kiesgeregtigd zijn, die een inkomen van 14 pd. aan renten geniet; bovendien zullen zij, die gedurende twee achtereenvolgende jaren 50 pd. in de spaarbanken gedeponeerd hebben, hetzelfde regt kunnen uitoefenen. De census is geheel afgeschaft. Wat de steden betreft, zullen zij, die eene huurwaarde betalen van 10 pd. kiesgeregtigd wezen, onverschillig of zij huizen of ongemeubeleerde vertrekken hebben gehuurd. In de *boroughs* zal het kiesregt worden verleend aan hen, die een inkomen genieten van 7 pd. aan rente. Voorts deed de kanselier opmerken, dat het aantal personen der werkende klasse in het cijfer der bevolking eene aanmerkelijk grootere verhouding heeft gekregen, zoodat die stand, over de geheele massa van de bevolking der *boroughs* gerekend, door 21 pCt. van het totaalcijfer der kiezers wordt vertegenwoordigt. Nu kwam het der regering niet raadzaam voor, om het kiesregt aldaar toe te kennen aan hen die slechts 6 pd. huur betalen, omdat daardoor in die plaatsen de geheele politieke magt in handen der werkende klasse zou berusten. Dit heeft het parlement trouwens ook nooit beoogd, en bovendien zou het met alle regelen der voorzigtigheid in strijd zijn, in dat opzigt een plotselinge of te omvangrijke overgang tot stand te brengen. Wordt het regerings-voorstel aangenomen, dan wordt het aantal kiezers aldaar toch reeds met 144,000 vermeerderd, terwijl het stelsel in zijn geheel eene vermeerdering zal te weeg brengen van 172,000 kiezers in de graafschappen, 204,000 in de steden en 24,000 onder de klassen der bij anderen inwonende personen en dezulken die bij de spaarkassen gedeponeerd zullen hebben. Van het hieruit verkregen totaal der vermeerdering met 400,000 kiezers, zal de helft behooren tot den werkenden stand en de andere helft tot hetgeen men meer bepaaldelijk noemt den middenstand. Bij deze vermeerdering wordt tevens eene vermindering voorgesteld, door aan de werklieden in de maritieme arsenalen het kiesregt te ontnemen.

Teregt drukt de begaafde Gladstone aan de Kamers op het hart, dat wanneer langs dien weg de natie naauwer aan de constitutie wordt verbonden, zij ook zooveel te meer aan den troon en aan de wet gehecht zal zijn. „Daardoor" — zeide hij — „zal om de natie een bolwerk worden opgeworpen van hooger waarde dan goud en zilver, en magtiger dan vloten en legers tot bescherming van den roem en de veiligheid des lands."

Voorzeker is dat juist gezien, en ten onregte stelt men de regering en

het volk dikwijls tegenover elkaâr. De regering behoort de uitdrukking te zijn der natie, en daartoe geeft vrije uiting van alle volksbelangen den besten waarborg. Hoe breeder dan de basis, hoe hechter het gebouw.

Te oordeelen naar de sprekers der verschillende partijen die zich reeds bij de eerste lezing vóór het ontwerp hebben verklaard, schijnt er grond, zich met een aanneming daarvan te mogen vleijen.

Arbeid van kinderen in fabrieken. Ook eenige andere gemeentebesturen behalve Almelo en Kampen hebben adressen aan de regering ingediend tot ondersteuning van het verzoek der eerstgemelde om eene wetgeving tot regeling van den arbeid van kinderen in fabrieken in het leven te roepen.

Hygieine. In sommige dagbladen wordt de aandacht gevestigd op een geval van *vergiftiging* tengevolge van eenige korrels hagels die bij het spoelen op de bodem van een flesch waren vastgeklemd, terwijl de flesch later voor azijn werd gebruikt.

Dit feit is wel waard de aandacht te trekken, te meer daar een eenvoudig middel ter voorkoming van dat gevaar aan de hand wordt gedaan, nl. het uitspoelen der flesschen met fijn *riviergrind*, hetwelk tevens uit een oogpunt van zindelijkheid nog de voorkeur verdient.

Vervalsching van meel. Bij het bestuur der Rotterdamsche afdeeling van Fabriek- en Handwerksnijverheid is ingekomen de volgende vraag: „Dezer dagen zijn alhier uit Engeland ingevoerd honderde balen „wit," „tot vermenging onder ander meel, enz. Het is geen zwaarspath, geen „cremserwit of gemalen steen. Men vraagt of dit witte poeder, dat in „den handel onder den naam van *Kryolieth* voorkomt, ook bekend is als „handels-artikel bestemd voor bovengenoemd doel?" Op deze vraag werd aan de vergadering inlichting gevraagd, waarop voor het oogenblik slechts onvolledig kon worden geantwoord. Een der leden heeft zich evenwel bereid verklaard, deze vraag, die zeker van hoog publiek belang is, breedvoerig te beantwoorden.

Parijsche waterleiding. In dezen tijd, nu er hier en daar en overal van frisch en helder water, van waterleidingen en wat daartoe behoort sprake is, zal het welligt niet onbelangrijk voorkomen, mede te deelen wat een Engelsch wetenschappelijk tijdschrift zegt van de groote Parijsche waterleiding uit de rivier de Dhuys. De aanvoer van water uit de rivier de Dhuys naar de stad Parijs behoort onder de meest belangrijke werken van dien aard, en dit werk, nu onlangs eerst geheel voltooid zijnde, verdient uit dien hoofde wel eenige vermelding. Het doel is, den voorraad van zuiver water voor dagelijksch gebruik in Parijs te vermeerderen, en

wel voornamelijk voor de hooger gelegen gedeelten der stad. De waterleiding uit de Dhuys begint te Pargny in het departement Aisne en loopt door de departementen Seine et Marne, Seine et Oise en Seine. De geheele lengte dezer leiding is 135 kolometers (Nederl. mijlen), ongeveer 80 Engelsche mijlen, of 27 uren gaans. De geheele waterleiding is gebouwd van massief metselwerk, met eene helling of verval van ongeveer 7 Eng. duimen per mijl, met uitzondering echter van een gedeelte van 9 à 10 mijlen lang, waar het water door gegoten ijzeren pijpen van 55 Eng. duimen (1,50 el) diameter, over of door eene vallei, moest worden heengevoerd, en waar de helling 13 duim per mijl bedraagt. Over eene lengte van ongeveer zes mijlen van haren oorsprong ligt de steenen waterleiding onder den grond; de vier voornaamste tunnels hebben eene lengte van 730 tot 1850 Nederl. ellen. Vier van de ijzeren buizen hebben eene lengte van 920 tot 4500 ellen. Het werk voor de „aqueduc" begon in Junij 1863 en was voltooid in de maand September ll.; de totale uitgaven, met inbegrip van de onteigeningkosten, hebben bedragen de enorme som van f 8,400,000 of circa 20 millioen francs. Binnen weinige dagen na de voltooijing, toen de buizen en tunnels door het doorstoomende water goed gereinigd waren, begon de openbare dienst; de reservoirs zijn te Menil Montant en leveren, door de kanalen gevoed, 40,000 kubieke ellen water in de 24 uren. Door de bestaande waterleiding uit de Marne, en andere middelen wordt nu de totale aanvoer van versch water te Parijs op 200,000 kubieke ellen daags gebragt. Men kan zich eenig denkbeeld vormen van den omvang dezer reusachtige werken, als men nagaat, dat de kleppen of stopschijven, die de hoofdpijp aan de reservoirs afsluiten, ieder meer dan 4000 Nederl. ponden wegen. De pijpen zelven hebben een diameter van 39 Engelsche duimen (1 el 10 d.), en de afsluitingskleppen zijn, zoo als reeds gezegd is, zware gegoten ijzeren schijven, in de lengterigting van de pijp geplaatst, of overdwars, naarmate de toevoer moet worden opengelaten of afgesloten. *(N. R. Ct.)*

Holl. IJzeren Spoorweg-maatschappij. Het verslag, hetwelk de Raad van Administratie over het boekjaar 1865 aanbiedt, is het eerste na de belangrijke uitbreiding, welke de werkkring der Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij door het aanvaarden van twee nieuwe concessiën heeft ondergaan (nl. exploitatie van den Noord-Holl. Staatsspoorweg, en aanleg en exploitatie van een eigen verbindingstak Haarlem—Uitgeest.) Zoowel deze uitbreiding als de groote finantieële maatregelen, welke daarvoor en voor de voltooijing der spoorversmalling noodig waren, zijn thans in de balans en in de winst- en verlies-rekening opgenomen, en hebben ook aan dit verslag in enkele opzigten een gewijzigden vorm doen geven. Toch is de toestand noodwendig nog een transitoire, en doet hij zijn invloed voor het oogenblik (even als zulks ook nog gedurende eenige volgende jaren het geval zal zijn) voornamelijk op de uitgaven gevoelen. De

belangrijke verhooging dezer laatsten, ten gevolge van de vermeerdering van het bedrag voor rente en aflossing bestemd, is echter overtroffen door een nog sterkere toeneming der opbrengst van het reizigers-vervoer (nl. f 1,596,000, tegen 1,478,000 in het voorgaande jaar), waardoor het mogelijk is, de uitdeeling voor te stellen van een dividend, niet alleen niet kleiner, maar zelfs nog iets grooter dan van het vorige jaar, (f 72.50 per aandeel, tegen 69.50 in het vorige jaar.)

Het totaal der inkomsten (f 1,596,000 of f 18,895 per mijl) was f 117.000 meer dan in het vorig jaar.

Het *goederenvervoer* op zich zelf was iets minder, veroorzaakt door het minder veevervoer ten gevolge der veeziekte der laatste maanden.

Het totaal der exploitatie-kosten (f 689,000 of f 8,150 per mijl) staat ongeveer gelijk met het vorig jaar.

De verhouding der exploitatie-kosten tot de ontvangst, vroeger vrij hoog, is gaandeweg van 60 à 63 pCt. tot 43^{17} pCt. over 1865 verlaagd, — waardoor dan ook het dividend, reeds sedert 1861 de 5 pCt. en thans voor het eerst de 7 pCt. overtreft.

Eene 4 pCts. leening van f 5 millioen ad 90 pCt. is voor drie vierden volteekend, terwijl met de aflossingen der voorgaande leeningen in klimmende mate wordt voortgegaan.

De geheele voltooijing der Spoorwegversmalling en de opening der dienst op het smal spoor, mag tegen den zomer van dit jaar te gemoet worden gezien. Dit belangrijk werk is door het leggen van een geheel nieuw spoor naast het oude verrigt en zal dus na zijn voltooijing tevens de gelegenheid geven, om door versmalling van het bestaande spoor den geheelen weg van een dubbel spoor te voorzien: iets, waaraan thans reeds op sommige sectiën behoefte bestaat, en hetgeen bij verbeterde aansluiting en bij de dientengevolge verwachte toeneming van het goederenvervoer eene volstrekte noodzakelijkheid zal worden; terwijl ook de dienstregeling eerst dan onafhankelijk kan zijn van omstandigheden die daarop thans dikwijls een belemmerenden invloed uitoefenen.

Teregt mag het verslag er ten slotte op verwijzen hoe deze Maatschappij, de oudste Spoorweg-Maatschappij in Nederland, onvermoeid voorwaarts streeft. Zij heeft even als ieder, die een nieuwen, onbekenden weg betreedt, in ruime mate ondervonden, welke zwarigheden aan een eerste poging verbonden zijn, en aan hoeveel dwalingen men bloot staat, die eerst later en met groote opofferingen kunnen worden hersteld. Niet alleen heeft zij haar baan moeten aanleggen onder de werking van een veel gebrekkiger onteigeningswet, (*) dan waarvan latere ondernemingen het voordeel mogten trekken, maar ook was er niemand, die in 1836 het

---

(*) Naar wij meenen, ook zonder vrijstelling van registratieregten bij de overdragt der gronden. RED.

kolossale vervoer en het grootsche Spoorwegnet voorzag, dat thans geheel Europa overdekt. Van daar, dat noch de weg, noch het materiëel, noch de Stationsinrigtingen berekend waren voor den toestand, die zich later ontwikkeld heeft, en waarmede zij thans hoe langer hoe meer in overeenstemming worden gebragt.

Van daar, dat men, bij het kiezen der punten van aankomst niet kon letten op toekomstige aansluitingen, en dat men, zelfs door de Regering daartoe gedrongen, een spoorwijdte aannam, die, zoolang zij onveranderd bleef, alle aansluiting met doorloopend vervoer onmogelijk moest maken. Het eene vóór en het andere na, komt de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij al deze bezwaren te boven, maar de krachtsinspanning en de opofferingen, die daartoe vereischt worden, zijn des te grooter, omdat de Maatschappij alleen staat bij het herstellen der fouten, ook waar zij niet alleen stond, toen de fouten werden begaan. Zij heeft echter niet geaarzeld, en als eerste vrucht harer opofferingen, heeft zij de Concessiën zien tot stand komen, die de aansluiting ten Noorden verzekeren. Voortgaande in dezelfde rigting, mag zij met vertrouwen verwachten, dat ook die ten Zuiden niet zal uitblijven. Waar het publiek de behoefte aan aansluiting gevoelt, en de Maatschappij harerzijds de gelegenheid daartoe met millioenen schats tot stand brengt, zal ook de laatste stap, die daartoe noodig is, voorzeker niet ongedaan blijven.

Veeziekte. In de memorie van beantwoording der regering op de bedenkingen der kamer, ten aanzien van het ontwerp tot verhooging van hoofdstuk V der staatsbegrooting voor 1866, (*Ziekte onder het rundvee*) zegt de minister o. a. het volgende:

Welke gedragslijn gevolgd zal worden, is nu nog niet in bijzonderheden aan te geven; de omstandigheden kunnen daarop van grooten invloed zijn. Maar toch aarzelt de minister niet te verklaren, dat hij in beginsel instemt met het door zijn voorganger in dezen gevolgd regeringsbeleid. Het stelsel door dezen aangenomen, was bijna geheel in overeenstemming met de wenschen van de talrijke vergadering van deskundigen en belanghebbenden, die onlangs te Amsterdam is zamengekomen, om over de maatregelen die tot wering van den veetyphus behooren genomen te worden, van gedachten te wisselen: een militair cordon om de besmette streek, onteigening en afmaking daarbuiten, zooveel mogelijk tegenhouden van de verspreiding daarbinnen. Dat de maatregel van onteigenen en afmaken buiten het cordon in sommige gevallen niet is toegepast, moet geweten worden aan tegenwerking van veehouders of gebrek aan medewerking van gemeente of provinciale besturen.

Ten einde zekerheid te bekomen in hoever de regering bij de onteigening en afmaking op de medewerking van Gedeputeerde Staten zal kunnen rekenen, is door den minister aan dezen de vraag gerigt, of zij bij wei-

gering der gemeentebesturen onteigening of afmaking zullen gelasten, wanneer buiten het cordon de veetyphus uitbreekt. Toen uit de antwoorden bleek, dat alleen Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland en Utrecht zich daartoe ongeneigd betoonden, heeft de minister het besluit genomen, den loop van de lijn van afsluiting nogmaals te wijzigen en Utrecht en Zuid-Holland geheel daarin te brengen. Die maatregel wordt voorbereid en zal zeer spoedig ten uitvoer worden gelegd.

De vrees door de kamer te kennen gegeven, dat de som van ƒ 100.000 niet toereikend zal zijn, schijnt inderdaad niet ongegrond; de minister is daarom bereid tot wijziging van het wetsontwerp en het bedrag der aangevraagde som te brengen op ƒ 200,000.

In antwoord op eenige nadere statistieke inlichtingen wordt medegedeeld, dat gedurende het tijdsverloop van 13 Januarij tot 3 Maart in de provincien Zuid-Holland, Utrecht en Noord-Holland in het geheel 14,672 runderen aan de ziekte zijn gestorven, terwijl 17,200 zijn hersteld. Van de 31,872 zieken derhalve, bij welke de ziekte haren loop heeft gehad, zijn er 53^{96} pCt. hersteld.

Op den 3den Maart heerschte de ziekte nog in 56 gemeenten van Zuid-Holland, 14 van Utrecht en 9 van Noord-Holland. In Zuid-Holland heerschte zij dus in 18 gemeenten minder dan den 13den Januarij, toen nog 74 gemeenten waren aangetast.

Uit deze opgaven blijkt, dat het aantal gevallen in de laatste weken aanmerkelijk is afgenomen, en dat het karakter der ziekte alweder goedaardiger is geworden.

Den 13den Januarij immers waren van de aangetasten, bij welke de ziekte haren loop heeft gehad, 53 pCt. hersteld, den 3den Maart 53,9 pCt., den 18den November des vorigen jaars slechts 46,8 pCt.

Het valt echter niet te ontkennen, dat er steeds neiging bestaat tot uitbreiding aan de peripherie. Daartegen zal door het cordon, in verband met onteigening en afmaking daarbuiten, zoo veel mogelijk gewaakt worden.

Invoer van vee binnen het cordon is tot nu toe zooveel mogelijk belet en tegengegaan. Aanvoer van gezond vee naar de besmette streek zou, meende men, steeds nieuw voedsel aan de ziekte geven. Het verbod heeft ten doel om de epizoötie te doen wegsterven, even als het vuur uitgaat waar geene nieuwe brandstof wordt bijgebragt.

Het denkbeeld van sommige leden om eene soort van onvrij territoir rondom den afgezetten kring te hebben, reeds vroeger aanbevolen en overwogen, is bezwaarlijk te verwezenlijken wegens de vele verwikkelingen, die er het gevolg van zouden zijn; ook zoude dan eene tweede lijn buiten de eerste moeten bewaakt worden, waartoe eene aanzienlijke troepenmagt zou vereischt worden.

De minister deelt het gevoelen van die leden, welke zich tegen de weder-invoering eener veebelasting en zelfs van een veefonds verklaarden.

Zich tegen mogelijke schade te vrijwaren, is de taak van belanghebbenden; het is geene regeringszorg. De staat kan niet administrateur eener assurantie-maatschappij zijn. Eene belasting op het vee in te voeren, vooral in een tijd als deze, en daardoor bij uitsluiting één stand te treffen, die thans bovendien reeds zwaar beproefd wordt, zou de regering niet wenschen voor te stellen.

Tot opheffing van alle belemmeringen van het vrije verkeer binnen de besmette streek kan de minister vooralsnog niet besluiten. De veehouders, die met veel beleid, moeite en zorg de ziekte van hunne stallen wisten af te houden, hebben regt op bescherming; men vergete niet dat in de besmette streek nog een zeer aanzienlijke veestapel is, die van de ziekte nog vrij is gebleven.

De vraag of door de regering niet kan worden medegewerkt tot bewaking der grenzen van Friesland en Groningen, is toestemmend te beantwoorden. Op verzoek van den commissaris des koning in Friesland is reeds een detachement cavalerie voor de bewaking der Overijsselsche grens beschikbaar gesteld.

Veeziekte. — Volgens de officieele opgaven betreffende de veetyphus in de Provinciën Zuid-Holland, Utrecht en Noord-Holland, zijn de navolgende aantallen rundvee:

Prov. Zuid-Holland.

IN DE WEEK.							SEDERT HET BEGIN DER VEEZIEKTE.				
van	aangetast.	d.ziekte gestorv.	afgemaakt.	hersteld.	aan 't eind der week nog ziek.	tot	aangetast.	aan de ziekte gestorven	afgemaakt.	hersteld.	nog ziek.
6—13 Jan.	2721	447	302	202	1770	16 Jan.	27027	8133	6899	8763	3204
13—20	2034	280	226	218	1310	20 „	29031	8966	7410	9896	2759
20—27	2135	261	208	164	1502	27 „	31165	9643	7846	10962	2714
27—3 Febr.	1916	288	179	177	1272	3 Febr.	33025	10371	8159	11817	2678
3—10	1899	235	121	190	1353	10 „	34924	11079	8419	12769	2657
10—17	1510	240	125	153	992	17 „	36434	11843	8678	13656	2257
17—24	1340	259	108	130	843	24 „	37774	12451	8874	14412	2037
24—3 Mrt.	1000	184	49	56	711	3 Mrt.	38774	13012	8978	16003	1781

Prov. Utrecht.

6—13 Jan.	299	112	17	165		13 Jan.	1710	612	65	723	280
13—20	424	148	—	203		20 „	2134	790	65	926	353
20—27	259	147	—	244		27 „	2393	937	65	1170	221
27—3 Febr.	212	103	—	136		3 Febr.	2605	1040	65	1306	194
3—10	321	77	—	158		10 „	2936	1117	65	1464	290
10—17	288	132	—	177		17 „	3224	1309	65	1641	269
17—24	250	81	4	244		24 „	3461	1330	69	1865	197
24—3 Mrt.	195	72	—	109		3 Mrt.	3656	1402	69	1974	211

Prov. Noord-Holland.

10—17 Febr.	225	45	20	10	150	17 Febr.	632	129	178	76	249
17—24	275	35	19	69	152	24 „	817	174	199	175	269
24—3 Mrt.	179	84	26	45	280	3 Mrt.	986	258	225	223	280

VERGOEDING DER VERLIEZEN DOOR DE VEEZIEKTE VEROORZAAKT.

Bij de vele verzoeken en wenschen, bij gelegenheid der veeziekte tot de regeering gericht, heeft zich een nieuwe wensch gevormd. In een tweetal adressen reeds is er op aangedrongen, dat uit 's Rijks kas de verliezen vergoed worden, door de veehouders ten gevolge der veeziekte geleden.

Het eerste adres is door den Gemeenteraad van Voorschoten aan den Koning gericht en luidt als volgt:

„Geeft met verschuldigden eerbied te kennen de Raad der Gemeente Voor„schoten, provincie Zuid-Holland,

„dat ook in zijne Gemeente de Runderpest, zich sedert een geruimen tijd heeft „vertoond, en verscheidene veehouders daardoor belangrijke verliezen geleden „hebben en gedeeltelijk van welvaart in armoede gedompeld zijn;

„Dat de ziekte zich elken dag dreigt uit te breiden, en de hoofdtak van bestaan „in de Gemeente, veehouderij, in haar hartader aan te tasten.

„Dat de adressant de vrijheid neemt U. M. in het belang zijner gemeente te „verzoeken, zoo spoedig mogelijk aan de Staten-Generaal een wetsvoorstel te doen, „waarbij bepaald moge worden, dat aan hem, die door de ziekte runderen verliest, „eene matige schadevergoeding uit 's rijks kas zal gegeven worden; en dat de daar„door ontstaande uitgaven weder aan die kas vergoed moeten worden, door eene „belasting te heffen, hetzij op de runderen alleen, hetzij voor één zeker deel op „de runderen, voor één ander door het heffen van opcenten op de grondbelasting „wat de ongebouwde eigendommen betreft, en voor nog één deel door opcenten „op de personeele of op andere daarvoor geschikte, door het algemeen gedragen „wordende belastingen en dat die belastingen zoolang geheven moeten worden, „totdat het geheele kapitaal, dat door het rijk te dezer zake wordt uitgegeven, „des noods met de rente, weder aan 's rijks kas zal zijn teruggegeven.

„Tot ondersteuning van zijn verzoek zij het den adressant vergund met de meeste „bescheidenheid het navolgende onder de aandacht van U. M. te brengen.

„Een bezwaar dat er tegen kan worden aangevoerd is welligt dat de Staat zich „niet kan bemoeijen met de schade van enkele burgers, en evenmin als hij ver„goedt die, welke brand of watersnood veroorzaakt, hij evenmin, hetzij geheel, „hetzij gedeeltelijk kan vergoeden die, welke door de veepest bij den veehouder „ontstaat.

„Tegen dit bezwaar dat wij niet willen verwerpen, veroorloven wij ons op te „merken, dat de beide eerstgenoemde rampen, hoe uitgebreid zij ook mogen zijn, „altijd blijven beperkt tot zekere plaatsen en tijden; en nimmer volksrampen zijn „op zoo uitgebreide schaal voor zoo langen tijd als de veepest dreigt te worden.

„De Staat geeft hulp daar waar golfslag de dijken teistert, als het betrokken „waterschap de krachten mist om de schade te herstellen. Hij doet dat in het al„gemeen belang, om dat deel van het Vaderland voor ondergang te bewaren.

„De Staat geeft hulp voor de uitvoering van groote werken, waarvoor de par„ticuliere krachten te kort schieten, hij doet dat om algemeene welvaart te ver„meerderen, welke zonder die hulp niet zou kunnen ontstaan.

„Wij bidden U. M. uit dit oogpunt ons verzoek te beschouwen.

„Een veefonds door particulieren opgerigt kan niet op algemeene deelneming „hopen, omdat de ondervinding van vele vroegere fondsen daar is, om te bewijzen „dat zij bij veelvuldige verliezen niet kunnen blijven bestaan. Maar bovendien „mogen wij vragen, wie zal een maatschappij oprigten, en zijn kapitaal er aan „wagen als hij weet, ten minste de hooge waarschijnlijkheid er voor is, dat hij „binnen weinig tijd voor duizenden en tien duizenden van de door hem te ver„waarborgen voorwerpen vergoeding zal moeten geven.

„Niet alzoo de Staat, die kan verpligten tot terugbetaling van het voorschot dat „hij doet tot leniging van de nationale ramp, tot zooveel mogelijke bewaring van „nationale welvaart. Hij is in staat die terugbetaling over vele jaren te doen loopen. „Hij handelt uit het oogpunt van zelfbehoud, daar hij voorkomt algemeene groote „vermindering van welvaart.

„Er is toch geen tak van volksbestaan die niet in meerdere of mindere mate de „gevolgen van de veepest of reeds ondervindt of in de toekomst, bij algemeene „verarming van de veehouders, ondervinden zal.

„Het stelsel van schadevergoeding zal krachtig aansporen tot nakoming van de „verordeningen, die tot beteugeling van de ramp gegeven worden; bij niet na„koming kan verbeurte van vergoeding bepaald worden. Tot zorgeloosheid zal het „nimmer voeren. Al vergoedt men ook de geheele waarde van het gestorven dier, „in gezonden staat, men vergoedt toch niet, de inkomsten die door middel van het „dier genoten worden, en ieder veehouder weet nu reeds dat het herstelde dier „eene verhoogde waarde heeft, eene waarde die voor hem wel alleen eene balans„waarde is, daar hij met het oog op zijn bestaanmiddel het dier niet in den handel „kan brengen, maar eene waarde die hem (gesteld hij had het voornemen er toe) „van zorgeloosheid zal weerhouden.

„Het belang niet slechts van onze Gemeente, maar van het geheele vader„land doet ons wenschen, dat deze gronden, die wij met den meesten eerbied „aan U. M. ter overweging aanbieden, strekken moge om ons verzoek te doen „verhooren.

'**t Welk doende, enz.**"

Het adres, als resultaat der meeting in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam gehouden, aan den Koning ingediend, luidt aldus:

„Geven enz.

„dat op den 13 Februari ll. in het Paleis voor Volksvlijt eene vergadering werd „gehouden, naar aanleiding der heerschende veeziekte;

„dat deze vergadering door vele belanghebbenden (veehouders, grondeigenaars, „enz.) en deskundigen uit alle oorden des lands werd bijgewoond;

„dat, ofschoon men ter vergadering was opgekomen in de verwachting van „treurige berigten te zullen vernemen, het niet is te ontveinzen, dat de mede-„deelingen van ooggetuigen en deskundigen uit alle oorden eene veel grootere „vrees voor de toekomst voor onzen geheelen veestapel deden ontstaan:

„dat die toekomst zich te duisterder voordoet, omdat met de vernietiging van „onzen rijken veestapel, behalve de veehouder ook de landeigenaar, handelaar, „fabriekant, ja bijna alle door dezen slag zouden worden getroffen;

„dat, na de verklaringen der aanwezige deskundigen, de volgende maatregelen „noodzakelijk zijn geacht;

„5°. De vergoeding (naar de volle waarde in den gezonden staat) uit te strekken „tot al het door de ziekte te verliezen vee, mits het vooraf is aangegeven, en „het daartoe benoodigde kapitaal te vinden hetzij door eene belasting op het vee „(hoorngeld), hetzij door het waarborgen der rente van aflossing aan de maat-„schappij of maatschappijen, die de voorschotten doen.

„'t Welk doende, enz."

Het vooropgesteld beginsel, vergoeding der verliezen door de veehouders geleden, uit de staatskas, verdient met een enkel woord besproken te worden. Op den voorgrond wensch ik te stellen, dat het een bepaalde afwijking is van het stelsel der staathuishoudkunde, hetwelk tusschenkomst der overheid in de bijzondere aangelegenheden der ingezetenen verbiedt, en als zoodanig, vooral in dit tijdschrift, niet anders dan in afkeurenden zin kan besproken worden. Maar toch bestaat er reden om deze afkeuring met eenige uitvoerigheid toe te lichten

In de eerste plaats is het altijd noodig, — wanneer eenmaal de betrekkingen tusschen volk en regeering, zoo als hier te lande, steunen op de erkende waarheden der economiesche wetenschap, — zoo vaak een enkel dezer grondwaarheden wordt bestreden of ontkend, voor haar te strijden, even als of de groote overwinning die tot hare meer algemeene erkenning leidde, nog niet behaald ware.

Te meer bestaat thans de plicht om het in deze adressen vervat verzoek uitdrukkelijk aan de wetenschap te toetsen, nu vooreerst tot aandrang gebezigd wordt het gevaarlijk sophisme: *aux grands maux il faut de grands remèdes*, en in de tweede plaats het verzoek uitgaat van eene vergadering, aan wier uitspraken en beraadslagingen, — zoo als in de Tweede Kamer gebleken is, — door sommigen veel gewicht wordt gehecht. (*)

(*) Op de Amsterdamsche meeting werden wel meer denkbeelden verkondigd, die den toets eener nadere beschouwing niet doorstaan kunnen. Zoo sprak een

Tweeledig als het verzoek in de adressen is, komt het mij ook uit twee oogpunten verkeerd voor. In de eerste plaats, omdat het uitgaat van de stelling, dat de Staat de verliezen der veehouders behoort te vergoeden. In de tweede plaats om de wijze van remboursement, die het aan den Staat aan de hand doet.

I. Mijn tegenwerping tegen de eerste stelling van de verzoekers is, in de meest algemeene termen: *de Staat behoort geen verliezen van particulieren te vergoeden*. Ze berust op eene eenvoudige beschouwing van wat de Staat eigenlijk is. De Staatskas is geen reserve fonds voor de ingezetenen des lands, waaruit de een of ander putten kan, wanneer het hem in zijne nijverheid niet voorspoedig gaat, of wanneer hij zware verliezen lijdt; maar de Staatskas is ons aller kas, gevormd uit ons aller bijdragen, om de staatsdienst geregeld te doen voortgaan, om te zorgen voor de verdediging onzer haardsteden, voor de behartiging onzer belangen buitenslands, voor onze rechtsbedeeling en voor de veiligheid van onze personen en goederen. De Staat is geen op zich zelf staand, buiten, boven of tegenover de maatschappij geplaatst persoon, maar de Staat zijn wij allen te zamen genomen. Het kan dus nooit een wettelijke verplichting voor ons allen worden hem of hen bij te staan, die eenige verliezen geleden hebben, evenmin als wij bevoegd zijn te bepalen, dat de winsten van anderen gelijkelijk of naar eenigen maatstaf door allen zullen gedeeld worden.

Deze regel laat geen uitzondering toe. Hoe exceptioneel de toestanden ook schijnen, als Staat behooren wij allen ons nooit te bemoeien met de toestanden of omstandigheden van eenigen onder ons, tenzij die bemoeiing te brengen zij tot den engen werkkring van den Staat als zoodanig.

Wijkt men van dezen regel af, zoo volgt storing van de natuurlijke orde der maatschappij, het gemeen belang loopt gevaar en lijdt schade in plaats van gebaat te zijn.

De redeneering der adressen volgende, zullen we dit bewaarheid zien.

---

der aanwezigen tegen het leggen van „nieuwe belasting op het vee, dewijl de veehouder reeds genoeg wordt gedrukt, die door de belasting op het geslacht 20 pCt. betaalt. Dat accijnsen drukken op den consument wordt toch, dunkt mij, vrij algemeen erkend.

Het is te hopen, dat het Verslag der meeting in het Algemeen Handelsblad, de bron waaruit ik putte, vrij onvolledig als het over het algemeen is, op dit punt het gesprokene niet geheel juist wedergegeven hebbe.

Het Voorschotensche adres zegt: bij brand en watersnood geeft de Staat geen vergoeding, omdat die altijd beperkt blijven tot zekere plaatsen en tijden, maar bij volksrampen op zoo uitgebreide schaal voor zoo langen tijd als de veepest dreigt te worden, behoort vergoeding gegeven te worden *in het algemeen belang*, op denzelfden grond, waarop de Staat subsidie verleent in het onderhoud van dijken aan onvermogende waterschappen, of aan de uitvoering van groote werken, waarvoor de particuliere krachten te kort schieten.

Het Amsterdamsche adres deelt mede, dat „groote vrees voor de toekomst van onzen geheelen veestapel" tot het verzoek aanleiding geeft.

Men vreest dus, dat de veeziekte een nationale ramp zal worden door vernietiging (lees: beduidende vermindering) van den veestapel.

Men wenscht deze nationale ramp te keeren door aan het publiek hooger belasting op te leggen, ten einde daaruit de veehouders voor hunne geleden verliezen schadeloos te stellen.

Het middel zal niet alleen tegen de kwaal niet baten, maar integendeel de kwaal verergeren.

Op welken grond toch zal men de veetyphus, — in de onderstelling altijd dat hij blijft doorgaan voor langen tijd, — eene nationale ramp noemen? Niet omdat de veehouders 50 pCt. van hun vee aan de ziekte verliezen, niet omdat „verschillende veehouders daardoor belangrijke verliezen geleden hebben en gedeeltelijk van welvaart in armoede gedompeld zijn." Dit zijn de dadelijke gevolgen van de ziekte, die inderdaad door schadevergoeding kunnen hersteld worden. Maar de middelijke gevolgen, die inderdaad van de ramp eene *nationale* ramp maken, zijn de zoodanige, die door het *geheele* publiek, niet-veehouders zoowel als veehouders, gevoeld zullen worden. Vooreerst het buiten werk raken van vele arbeiders, in wier onderhoud particuliere en publieke armenkassen moeten voorzien, daarna de daling der prijzen van voor weiland geschikte gronden en der pachten, waarvan de landeigenaars het slachtoffer worden, — het minder aanbod der grondstoffen voor vele takken van nijverheid, looierijen, schoenmakerijen enz., de duurte eindelijk van het vee en de veeproducten, vleesch, melk, boter, kaas enz., tot de meest onontbeerlijke levensbehoeften van het publiek behoorende, en welke door geen enkelen regerings-maatregel kan worden gekeerd, welke zonder onderscheid ten laste van ieder individu, die tot de natie behoort, zal strekken.

De groote harmonie, die in de maatschappij heerscht, waar men

niet als in een keurslijf de vrije werking van alle deelen belemmert, en de verliezen van een enkelen stand gedeeltelijk over allen verdeelt, even als ze zorgt dat ook, in tijden van voorspoed, de winsten gedeeltelijk ten bate van allen komen, zal ook in de zaak der veeziekte, als in alle andere werkzaam zijn. Juist de omstandigheid, dat door de vermindering van den veestapel en de daarop volgende duurte van veeproducten, *alle* ingezetenen min of meer schade lijden, maakt van de veeziekte eene *nationale* ramp. En hoe wil men deze ramp afweeren of voor den een of ander minder drukkend maken?

De natuurlijke gang der dingen, — onvermogend even als eenige regeering het feit der ziekte zelve weg te nemen, — geeft echter de meest natuurlijke, en juist daarom meest billijke, verdeeling der verliezen over het algemeen aan. De veehouder, eerste verliezer, erlangt door hem later eenige vergoeding. Immers, tegenover zijn kapitaal-verlies aan gestorven runderen staat de kapitaal-winst aan meerdere waarde der herstelden en overblijvenden, — tegenover zijn rente-verlies aan gemis der producten van de gestorvenen staat de rente-winst aan hoogere prijzen, welke hij voor de producten der overblijvenden bedingt. In den eersten tijd dus is de veehouder alleen verliezer, doch het tijdperk der compensatie breekt spoedig aan, en nu is hij de eenige, wiens inkomsten door prijsverhooging vermeerderen. (*)

Wat stelt men nu hiervoor in de plaats, wanneer men den veehouder uit de algemeene kas zijne verliezen vergoedt?

In den grond veranderen kan men de zaak niet: de veeziekte wegnemen kan men niet: schaarste van runderen en schaarste van producten blijft dus, ook na de vergoeding, bestaan. De wet van prijsbepaling door vraag en aanbod is van regeeringsmaatregelen onafhankelijk.

De veeziekte zal dus blijven een ramp, welker nadeelige gevolgen, op de omschreven wijze, de geheele natie ondervinden zal.

Maar bovendien ontvangt nu de veehouder, volgens den wensch der adressanten, behalve de natuurlijke compensatie, de prijsverhooging, een kapitaal, dat hem althans het kapitaal-verlies der gestorven runderen vergoedt. Van de andere zijde zal de natie, het groote publiek, behalve de nadeelige gevolgen der prijsverhooging,

(*) Deze „Vermeerdering van inkomsten" is natuurlijk op te nemen in vergelijking met het lage standpunt waarop die inkomsten door het veeverlies waren gedaald. RED.

ook nog in eens, uit de algemeene kas, aan de veehouders eene kapitale som betalen als schadevergoeding.

Vergoeding, uit de Staatskas, van de verliezen door de veehouders ten gevolge der veeziekte geleden, komt dus eenvoudig neer op:

1°. het verdubbelen van de nationale ramp.

2°. het schenken eener premie aan de veehouders.

Eene premie, ziedaar wat het inderdaad wezen zal. Zoo als ik aantoonde, zal, — mengt de Staat zich er niet in, — de veehouder rentewinst genieten tegenover het renteverlies, kapitaalwinst tegenover kapitaalverlies. Maar wanneer vergoeding gegeven wordt, zoo houdt het kapitaalverlies geheel op, daar de volle waarde van het vee *in gezonden staat* zou vergoed worden (*). Het renteverlies wordt mede beduidend gereduceerd, daar het wegens vergoeding ontvangen kapitaal, hoe ook uitgezet, immer renten afwerpt. Het kapitaal van den veehouder gaat dus vooruit door de ontvangen som en door de waardeverhooging zijner overige runderen; zijne inkomsten vermeerderen door de prijsverhooging der producten.

Hij geniet dus eene premie uit de kas van het algemeen, dat weldra, de producten van den veestapel koopende, nog eens aan zijne verliezen te gemoet komt.

Kan men eene handelwijze die tot zoodanige resultaten leidt, aanprijzen *in het algemeen belang?* Of zal, om met het Amsterdamsche adres te spreken, „landeigenaar, handelaar, fabriekant, ja bijna iedereen" door dezen slag niet meer worden getroffen, dan zoo men de zaak haar natuurlijken gang liet gaan?

II. De wijze, waarop men den Staat aan de hand geeft zich te rembourseeren, bevestigt het verkeerde van den grondslag van het verzoek. Het Amsterdamsch adres verlangt een hoorngeld. Hoe men echter in een adres, dat „vernietiging" van den veestapel voorspiegelt, de verliezen van de veehouders door de veehouders wil doen dragen, is niet duidelijk. Maar ik wil niet aan woorden hangen, en voor „vernietiging" „beduidende vermindering" lezen.

(*) Althans zoo verlangen 't de beide aangehaalde adressen. Andere rekestranten zijn zoo discreet niet. Zoo deelde dezer dagen de dagbladen een verzoekschrift aan den Koning mede, — zoo ik mij niet bedrieg uit Utrecht, — waarin niet alleen vergoeding gevraagd werd van de volle waarde in gezonden toestand van het vee, maar van een surplus, evenredig aan de winstderving.

Op zoodanige wijze zou inderdaad de ramp een zegen kunnen worden ... voor den veehouder, maar niet voor het groote publiek!

Van een hoorngeld van den vernietigden veestapel zal het Rijk niet veel kapitaal ontvangen. Dan, ook in de bedoeling van het adres, zal de invoering van een hoorngeld wel noodig zijn om de veehouders de verliezen der veehouders, dus hunne eigene verliezen, te doen dragen? Zal, bij onthouding der regeering, ook dit resultaat niet langs den natuurlijken weg verkregen worden?

De stellers van het Voorschotensche adres zagen verder. Zij stellen een alternatief òf hoorngeld, òf eene drieledige belasting: hoorngeld, opcenten op de grondbelasting der ongebouwde eigendommen, opcenten op 's Rijks personeele, of eenige andere algemeene belasting. Zij stellen voor de verliezen te doen dragen in de volgende orde: veehouders, grondeigenaars, het groote publiek.

Of de regeering het recht heeft zoodanige verdeeling van verliezen te bepalen is zeer betwijfelbaar. Ik voor mij zou oordeelen, dat de regeering, wanneer ze zegt: „omdat de veehouders veel koeien aan de veeziekte verloren hebben, zult gij veehouder, die tien of twintig koeien over hebt, voor ieder een of twee guldens betalen; gij, grondeigenaar, zult voor ieder bunder lands eenige guldens betalen; en gij allen, wie ik op eenige wijze door mijne directe belastingheffing bereiken kan, zult naar den een of anderen maatstaf, de een meer, de ander minder, maar allen iets, opofferen," zich niet op recht, noch op redelijkheid beroepen kan.

Juist de opmerking in het Voorschotensche adres, dat tot deelneming in een particulier veefonds niet kan worden *verplicht*, brengt ons hier op het juiste terrein.

We zagen reeds, dat het vergoeden van verliezen het nationale van de ramp niet wegnemen kan, omdat ze immer op de geheele natie blijft drukken. Al wordt de vergoeding nóg zoo hoog gesteld, zoo blijft het feit, vermindering van den veestapel, toch dáár, en het geldt nu alleen de vraag, wie de nadeelen dier vermindering dragen zal. We zagen ook, dat als laatste, doch onvermijdelijke verliezer altijd verschijnt het publiek, het groote publiek. Hierin brengt dus de schadevergoeding uit de staatskas geen verandering. Ze kan dus nooit zijn een zaak door staatsbelang gewettigd.

Het is dus een ander gevoel, dat op de schadevergoeding aandringt, een gevoel van medelijden of wel de verwachting, dat bij soortgelijke verliezen in eigen kring op dezelfde wijze ook van anderen schadevergoeding zal ontvangen worden. En nu ontken ik het recht van den Staat mij te verplichten medelijden te betoonen aan wien ook, of mij de verplichting tot bijstand op te leggen jegens een

ander, zelfs met het uitzicht van bij eigene verliezen op dezelfde wijze geholpen te worden.

Dit uitzicht echter kan niet dan zeer onzeker zijn. Naar het beginsel van het Voorschotensche adres zal de effectenhouder en fabriekant aan de verliezen van den veehouder, door directe geldoffers betalen; — maar zal men dan ook de zekerheid geven kunnen, dat de een uit de staatskas vergoeding ontvangen zal, wanneer hij door eenig staatsbankroet te gronde gericht wordt, of dat de ander uit de Staatskas zal worden schadeloos gesteld, indien ten gevolge van oorlog of concurrentie, zijne débouchés gesloten zijn of zijn debiet vermindert? En dit zal toch in *foro conscientiae* het geval behooren te zijn, wil men niet onbillijk worden.

Het Voorschotensche adres, — meer betooogend dan het Amsterdamsche, — verwerpt de vergelijking met brandschade. Deze is, zegt het, meestal van localen aard. Ik geloof niet, dat de vergelijking juist daarin hapert. Naar mijne meening schuilt het onderscheid vooral hier, dat men meestal verstandig genoeg is zich tegen brandgevaar te verzekeren. Bestonden er geen brandassurantiemaatschappijen, zoo zou schadeloosstelling wegens brand even billijk zijn als die wegens veeziekte. Bestond er, van den anderen kant, een vee-verzekeringfonds, het Voorschotensche adres zou vermoedelijk niet zijn opgezonden.

Het lokaal karakter eener zaak komt alleen te pas, waar men in het publiek belang spreekt. Doch waar alleen medelijden, alleen de prijzenswaardige aandrift om de verliezen zijner naasten te vergoeden tot handelen aanzet, komt de uitgebreidheid van de ramp niet in aanmerking, en heeft de man, wiens huis is afgebrand zonder verzekerd te zijn, evenveel aanspraak op tegemoetkoming als alle veehouders, wier stallen door den rundertyphus geledigd zijn.

Tegen de willekeurige bepaling der orde, waarin de verliezen zullen geleden worden in het latere remboursement van den staat heb ik ook bezwaar. Door billijk te willen zijn vervalt men tot onbillijkheid. Van het hoorngeld sprak ik reeds. Doch zullen de grondeigenaars nog niet genoeg benadeeld worden door de verlaging der landprijzen en pachten en door de prijsverhooging der producten, dan dat men hen nu nog eens laat betalen, door meer opcenten op de grondbelasting en op het personeel te heffen? Bovendien, wat moet er worden van die groote klasse onzer landbouwers, de bezwaarde kleine eigenaars? Zij zullen vooreerst worden gedrukt door het hoorngeld, daarna door de opcenten op de grondbelasting, om eindelijk met het gansche publiek nog eens de ver-

hoogde personeele belasting te betalen. En toch is één enkel der natuurlijke gevolgen van de veeziekte, — de vermindering der landprijzen, — reeds voldoende om hunne toestand uiterst hachelijk te doen zijn.

Een billijke maatstaf, om daarnaar ieder te verplichten in de verliezen der veehouders te deelen, zal hoogst waarschijnlijk niet te vinden zijn. Evenmin als de adressanten uit Amsterdam, evenmin als de gemeenteraad van Voorschoten, weet ik er een aan te wijzen, die niet vele bezwaren met zich voert, zelfs al kwame dat groote bezwaar, onbillijkheid van den geheelen maatregel, er niet bij.

Het eenig middel, dat ik er op weet, is: *laissez faire, laissez passer*. Gij, regeering, onthoudt u tusschen beiden te komen tot vergoeding der geleden verliezen. Gij, publiek, laat u niet te spoedig door medelijden vervoeren, want de arme veehouders zullen op den duur niet de lijdende partij blijven. Wanneer gij gaarne iets tot hunne tegemoetkoming mocht willen afzonderen, bewaar het nog een poos, en het zal dra versmelten in de prijsverhooging van boter, kaas, melk, vleesch, en wat dies meer zij.

Al geeft gij, — of de staat, dat zijt gij en ik, — de ruimste vergoeding aan den veehouder, al brengt gij de grootste offers, gij kunt de natuur niet dwingen; gij kunt de doode koeien niet weer levend maken; gij kunt de prijsverhooging van het vee niet keeren; gij kunt de prijzen uwer dagelijksche behoefte voor zoover die van den veestapel afkomstig zijn, niet kunstmatig voor stijging bewaren.

Een ding kunt gij echter wèl doen, dat is — zorgen, dat ge, in plaats van éénmaal, tweemaal betaalt: ééns vrijwillig, de tweede maal door de omstandigheden gedwongen.

Maar eilieve, dan die vrijgevigheid ook overgelaten aan den vrijen wil van de welgezinden onder ons. Moet er een offer van Christelijke liefde gebracht worden, laat ons dan de waarde van dat offer niet verminderen door er elkander toe te dwingen.

Hillegersberg, Maart 1866. Mr. A. M. Maas Geesteranus.

EEN WOORD OVER EENHEID VAN MUNTWEZEN.

Etat de la question de l'uniformité des monnaies, des poids et des mesures. Traité économique et statistique, par Maurin Nahuys. — L. E. Bosch en Zoon te Utrecht. 1865.

„En welk nut hebben nu die congressen?" was de vraag mij verleden jaar meermalen op twijfelenden toon gedaan door zoogenaamde practici, die als bij instinkt van alle dingen eerst naar het nut zien, dat er door te weeg wordt gebragt. — „Er wordt veel geredeneerd, zoo ging men voort, veel en om 't mooist fransch gesproken, veel gecajoleerd, veel geapplaudisseerd, veel vuurwerk afgestoken, ieder komt met zijn eigen hoed en zijne eigen overtuiging in de sectie en brengt beiden ongeschonden weer thuis; men brengt na zeer lange improvisatiën, veelal meer geestig dan degelijk, de kwestie geen duimbreed verder; ik vraag u nogmaals waarvoor dient zulk een congres?" Inderdaad moeijelijk is het antwoord aan hem die slechts dadelijke resultaten wil zien. Wie een weinig meer gematigd en redelijk in zijne eischen is; wie ook dan nog in die internationale zamenkomsten wil roemen, al zijn hare vruchten nog niet dadelijk te genieten; wie bij ervaring weet dat alle gezonde ontwikkeling langzaam pleegt te geschieden, vooral die op intellectueel gebied, de zoodanige treurt niet, al vindt hij de wereld, sedert de invoering der congressen, nog weinig anders en beter dan vroeger. Ook ik geloof dat er nog zeer veel in de lucht geschermd wordt, en juist door de beste sprekers, maar ook deze doen nut; zij maken de bijwoning tot een genot, een genoegen, zij leveren de ontspanning; zij geven de smakelijke saus over een zeer voedzaam, maar eenigzins droog geregt. Ik stem toe dat vaak de discussie eindigt uit gebrek aan tijd, terwijl de overtuiging vrij ongeschokt huiswaarts keert, ook, dat de improvisatie zich meer leent tot geest dan tot degelijkheid; evenzoo dat er zulk eene massa onderwerpen wordt omgehaald van zeer ongelijke soort, dat de naam van „congres voor sociale wetenschappen" minder past dan die van „congres voor bespreking van *alle* wetenschappen."

Maar, al verheugde ik mij ook nog meer bijaldien er grootere soberheid van vraagstukken, meer bescheidenheid in velerlei vorm, dieper indringen in eenvoudiger onderwerpen op genoemde congressen mogt gevonden worden; ik weet, ook zij zijn eene vrucht van hunnen tijd en ik neem ze aan, hardnekkig optimist die ik ben, dankbaar voor 't goede dat ze brengen. Een der eerste waarlijk nuttige gevolgen noem ik de aanleiding die de gevoerde discussiën bij later herdenken en nadenken geven om spreken door schrijven te vervangen. Het gesproken woord, hoe ook door stem en gebaarden gesteund, wordt vaak mis verstaan of mis geduid, terwijl het geschrevene dien lezer die niet dadelijk begrijpt, gelegenheid geeft, ja noopt tot herhaalde lezing en overpeinzing. Hierin komt wel is waar de stenographie voor een deel te hulp, in zoo ver namelijk door haar de geimproviseerde rede niet onherroepelijk verloren is; echter is de mondelinge bestrijder er dan niet door gebaat, en herinnert hij zich bij later lezing somtijds, dat hij, bij de eerste opvatting van het gesprokene, zich in de bedoeling des sprekers vergistte.

Daarom verheugde ik mij toen ik onlangs het boven deze regelen gemelde werkje ontving, waarin een van de vijf vraagstukken in het vorige jaar in de economische sectie van het congres besproken, grondig wordt behandeld. In een vorig congres had de schrijver zelf deze kwestie uitgelokt, voor hem dus schijnt ze een bijzonder groot gewigt te hebben. Hiervan getuigt ook weder ten duidelijkste de aanhef der voorrede. Daar wordt de stelling voorop gezet, dat handel en nijverheid boven alles eene vrije en gemakkelijke ruiling en daarom ook eenvormige munten, maten en gewigten vereischen. Of deze stelling zoo algemeen, zoo absoluut kan worden aangenomen valt te betwijfelen. Vrije en gemakkelijke ruil is zeker het ideaal, waarnaar men streven moet; maar omdat zij noodig en dus wenschelijk zijn, is 't nog niet uitgemaakt, dat men daarvoor de drie genoemde eenvormigheden behoeft. Daartoe moet men eerst nog het bewijs leveren dat het gebrek van die eenvormigheid eene groote, eene schier onoverkomelijke (*) en toch ligt te verwijderen hinderpaal voor de internationale ruilingen daarstelt. En hierin geloof ik dat de geachte schrijver, wiens talent ik huldig, wat overdrijft. Inderdaad geloof ik niet dat er in de handelswereld te wijzen is op internationale ondernemingen, afgesprongen enkel op verschil van munt, maat of gewigt. De koopman kent die verhoudingen,

(*) Deze eischen zijn, naar onze meening, te gestreng gesteld. Zoo alléén die hervormingen gewettigd waren die „schier onoverkomelijke hinderpalen" uit de weg ruimen, dan zoude menige nuttige verbetering achterwege moeten blijven. RED.

waarmede hij dagelijks omgaat, en voor hem is de conversie van ponden sterling in guldens, en van yards in ellen iets, waarbij hij door dagelijksche oefening naauwelijks papier en potlood behoeft. Het bezwaar en de last dier ongelijkheden is grooter voor de steeds zich uitbreidende klasse der reizigers; ook voor de berekeningen der statistiek vooral ware de eenvormigheid der eenheden gewenscht. Zonder dus die wenschelijkheid te willen ontkennen, verschil ik met den geachten schrijver slechts in de kracht harer uiting. Ook ik zou dien toestand van eenheid wel begeeren; maar ook die van taal, van regtspleging, van handelsregt en usantie, van belastingstelsels acht ik wenschelijk, — en wat er over eenige eeuwen zal zijn is naauwelijks te gissen; — maar als ik zie hoe ver wij van al die wenschelijkheden nog verwijderd zijn, terwijl er nog zoo heel veel te doen is in die zelfde rigting, maar meer onder het bereik onzer nog zwakke krachten liggende, dan geloof ik inderdaad dat de bespreking van die onderwerpen nog weinig ander nut kan hebben dan oefening in economische beschouwing: dus bespiegeling. Toch acht ik ook dit nut zelfs niet gering. De bespiegeling is de moeder der daad. Hadden vroegere denkers uit vorige eeuwen zich wat meer aan zulke onderwerpen gewijd, in stede van zich in metaphysische haarkloverijen te verdiepen, zeker ware de algemeene toestand des menschdoms nu bevredigender en de welvaart grooter, al schijnt ook de kennis van hooger zaken gewigtiger dan wat met het dagelijksch brood in eenig verband staat Ware echter die kennis door zulke onvruchtbare gedachtenspelen waarlijk vooruitgebragt, men had regt de stoffelijke belangen te doen achterstaan waar de hoogere gebaat worden; maar mag men dit wel beweren? Ik geloof waarlijk dat door een eeuwenlang verzuim in dezen de algemeene sociale toestand zóó merkelijk geleden heeft, indien niet in achter- dan toch in vertraagden vooruitgang, dat er nog geen verzuim is, indien men nu aan de orde stelt wat eerst over vele jaren kan verwezenlijkt worden.

Daarbij is er in de drie behandelde éénvormigheden een groot en — haaste ik mij dit te zeggen, — door den schrijver (pag. 7) aangewezen verschil en gradatie. Bij hem alleen bestaat dit slechts in meerdere ingewikkeldheid, en bezwaar van uitvoering. Voor mij is 't onderscheid belangrijker, ja zelfs zóó dat ik de eenvormigheid van maten en gewigten geheel van dat der munten afscheid, als iets van gansch verschillenden aard. Maten en gewigten zijn onveranderlijke grootheden, daargesteld om onbepaalde en dagelijks uiteenloopende hoeveelheden onder zoodanige cijfers te brengen

dat men er de betrekkelijke belangrijkheid door leert kennen om, de kwaliteit der stoffe mede in aanmerking nemende, te komen tot eene juiste waardering der zaken. De onveranderlijkheid dier eenheid is een allereerst vereischte, en men heeft er de naauwkeurigste bepalingen voor vastgesteld om den eens aangenomen basis, bij 't metrieke stelsel de *mètre*, ongeschonden te behouden, zoo dat zelfs de temperatuur is aangewezen, wijl de warmte de deelen van den standaard doet uitzetten. Er is dus eene physieke mogelijkheid om die eenheid de geheele wereld door aan te nemen, en in dezen zijn er geene andere bezwaren tegen de eenvormigheid der maten en der daarop gebaseerde gewigten dan de gehechtheid van ieder volk aan zijne eigene gewoonten: een bezwaar niet ligt te achten, als men nagaat hoe weinig, na meer dan vijftig jaar geleden te zijn ingevoerd, de nieuwe of nederlandsche el nog het burgerregt verkreeg; en dit terwijl de naam voor de onbeschaafde massa geene ergernis kon zijn, noch haar den vreemden oorsprong verraden. Bij meer heldere begrippen, door meerder reizen bevorderd, kan echter eenmaal de tijd komen dat men algemeen het voordeel van eenen algemeenen lengtemeter leert inzien, zoodat de daartoe gebezigde grootheid, hetzij hier, 't zij te Londen, te Parijs, te New-York, volmaakt dezelfde lengte zal hebben.

Bij de munten daarentegen is de gelijkvormigheid iets van anderen aard dan die der maten en gewigten. Ook al ware eenheid van muntstelsel door de geheele wereld ingevoerd, ware daarmede de ongelijkheid, zich uitdrukkende in gedurig veranderlijke wisselkoersen, niet weggenomen. Het klaarste bewijs hiervoor is de steeds varierende koers, te Batavia genoteerd voor wissels in het moederland betaalbaar in guldens, geheel in gewigt en gehalte overeenkomende met de op Java wettige muntspecien. Evenzoo zou er ook bij invoering van gelijke munt toch een wisselkoers blijven bestaan van papier op Londen en Parijs, al naar gelang dit werd gevraagd of aangeboden.

Terwijl dus gelijkvormigheid van munten en de ongelijkheden, de lastige becijferingen toch niet geheel kan wegnemen, is zij steeds de moeijelijkste om in te voeren, zooals de schrijver zelf erkent. Zou er dan geen grond zijn om zich vooreerst te bepalen tot het nuttigste dat tevens het bereikbaarste is?

In eene der afdeelingen onzer Tweede Kamer is ook dit onderwerp ter sprake gebragt en de minister heeft geantwoord dat de regering elke gelegenheid zou aangrijpen om de gewenschte eenvormigheid te bevorderen. Mogt ook ons gouvernement eenmaal in

zulke gelegenheid komen, zoo hoop ik dat het zich bij eenen practischen wensch tot algemeene aansluiting aan het metrieke stelsel, reeds door ons en door een groot deel van Europa gevolgd, moge bepalen.

Na hiermede op dit principieel verschil gewezen te hebben, breng ik gaarne hulde aan de grondige behandeling van dit onderwerp. De schrijver verdeelt, na op eenige pogingen van Engeland en Duitschland gewezen te hebben om hun muntstelsels te verbeteren, de landen van Europa (de Vereenigde Staten van Amerika bleven helaas buiten deze beschouwing), in drie groepen: I waar het decimale stelsel is aangenomen, verdeeld in: (*a*): de landen met gelijkvormig muntsysteem: Frankrijk, Belgie, Luxemburg, Zwitserland, Italie, bijna ¼ der europesche bevolking: (*b*) de daarvan afwijkende landen als: Oostenrijk, Spanje, Lichtenstein, Griekenland, Nederland, Portugal, Rome, Rusland, Zweden, Turkije, makende deze geheele groep ruim ¾ dier bevolking uit; II waar het systeem berust op het muntgewigt in zuiver zilver van Zollpfund van 500 grammen (half kilo), welke groep den geheelen duitschen bond bevat, met uitzondering van Bremen en Hamburg en waar wij Oostenrijk en Lichtenstein (uit de eerste groep) nogmaals aantreffen; deze afdeeling splitst zich in: (*a*) landen waar de thaler à 30 per Zollpfund, (*b*) dezulke waar de florijn à 52½ per dito en (*c*) die waar de florijn 45 per dito gebruikt wordt; III waar verschillende systemen bestaan als Hamburg, Bremen, Holstein, Schleswig, Denemarken, Engeland en Noorwegen. De waarde van al die munten wordt in guldens, francs, thalers en florijnen opgegeven, zoodat die tabel een zeer practisch overzigt aanbiedt. Aan het einde van zijnen arbeid geeft de schrijver een paar denkbeelden aan om reeds tusschen de duitsche en de fransche en daarmede gelijkstaande munten, in afwachting van geheele gelijkvormigheid, eene toenadering te bewerken door verdeeling van den thaler niet in drie deelen, zooals men in 1861 te Heidelberg voorstelde, maar in 15 deelen (elk $\frac{1}{15}$ oostenrijksche florijn) onder den naam van b. v. *vereinsgroschen*, waarvan er vier op een frank zouden gaan. Deze wenken doen zien dat met eenigen goeden wil de betrekking der verschillende systemen zeer goed ook voor langzame verbetering vatbaar is. Evenzoo las ik, voor eenige jaren reeds, een voorslag om in Engeland het decimale stelsel in het muntwezen in te voeren, iets wat op zich zelf reeds zeer gewenscht is, door namelijk de sovereign, in 20 × 12 × 4 (960) farthings verdeeld, voortaan in 1000 farthings te verdeelen, waarvan 50 een shilling, en 100 een

florijn van 2 shillingen zouden uitmaken. Van deze laatste munt gewaagt de schrijver ook op p. 9 als eene poging der engelschen om tot het decimale stelsel te geraken.

Behalve de vraag of de aanmunting van den particulier kosteloos moet geschieden, en het welker ontkenning ik geheel instem, ook juist bij onderstelling eener algemeene eenvormigheid, onderzoekt de schrijver nog welk metaal voor de algemeene munt behoort te worden aangenomen. Daarbij komt hij tot eene conclusie die mij, toen ik ze door den Heer Wolowski in de sectie vergadering (zie de bijlage p. 53) eerst hoorde verkondigen, en anderen met mij, als economische ketterij in de ooren klonk, maar waarmede ik mij bij bezadigde lezing en nadenking heb verzoend. Nog herinner ik mij de verbazing die zich op verscheidene gezigten teekende toen de geestige franschman zijne schijnbare paradoxen debiteerde.

Zoolang de positie tusschen de verschillende landen bestaat zoo als nu, blijft het geloof aan een enkelen standaard, even als vroeger bij mij ongeschokt, en nog steeds verheug ik mij dat ons land het goud opofferde. Een groot verschil wordt echter geboren, op het oogenblik dat er eene algemeene munt-eenheid ontstaat. En dit was het standpunt van den Heer Wolowski en is dat van den schrijver; beiden redeneren voort op de hypothese der gelijkvormigheid.

Bij verschil in muntsysteem en standaard is er voordeel om bij verbroken verhouding, het te laag geschatte metaal uit te voeren, mits die transactie op vrij groote schaal gedreven worde, wijl vracht en assurantie op kleinen omzet te zwaar drukken. In dit bezwaar voor geringere specieverplaatsingen ligt, geloof ik, voor een deel de oplossing van het raadsel, door den Heer Wolowski op eenigzins zegevierenden toon aangegeven, als bewijs voor zijn beweren, dat de zilver-uitvoer uit Frankrijk blijkbaar onvoordeelig zou zijn, daar het hem juist dier dagen bij een Amsterdamschen wisselaar was overkomen, dat hem voor een gouden 20 frankstuk *f* 9.40 en voor een zilveren 5 frankstuk *f* 2.33 (in plaats van *f* 2.35 of meer) was toegeteld. Andere redenen kunnen ook bestaan waardoor het goudstuk door reizigers veel meer gezocht is. Door de groote specie-speculatiën, op wisseltrekking gegrond, is de verhouding geheel anders en ziet men daarvan de prijzen nimmer genoteerd; want wat de couranten opgeven zijn slechts winkelprijzen. In welk vak van handel zal men daarop zijne berekeningen baseren?

Is er echter gelijkheid van muntsysteem, waar zal men heen met het meestwaardige metaal; waar anders dan naar de smeltkroes? Maar het bezwaar van versmelten wordt door den enkelen stan-

daard niet voorkomen, en doet zich voor, elk oogenblik dat de grondstof hooger stijgt dan de metalen munt die er van gemaakt is; 't geen eene zeldzaamheid is, als namelijk, volgens schrijvers wensch, de aanmunting niet gratis geschiedt. (*)

Bestond de dubbele standaard overal, ook nu reeds bij overigens ongelijke muntsystemen, de verplaatsing van een der beide metalen uit dien hoofde zou evenmin geschieden. Zoodra echter een enkel gouvernement den dubbelen standaard verlaat, is er een metaalstroom geboren, die niet weer ophoudt dan nadat de laatste regering dat voorbeeld gevolgd is. En op dit laatste komt de geheele vracht van het bezwaar neder. Ook hier is 't: *last, not least.* Zoolang er nog landen met dubbelen standaard blijven, zal de daling van het goud krachtig worden tegengehouden; hierin ligt de verklaring waarom dit metaal de donkere voorspellingen van Michel Chevalier schijnt te logenstraffen en, volgens sommigen den Heer Wolowski gelijk geeft, die de geheele vrees voor gouddepreciatie hersenschimmig acht.

De heer Nahuys, hoezeer in den nu bestaanden toestand ook vóór den enkelen standaard gestemd, komt in de gestelde hypothese tot de conclusie dat voor internationale ruilingen het goud en voor die binnenslands het zilver aan te raden is: dus beiden nevens elkander voor verschillende einden. Ik voor mij geloof dat het zilver ook dan voldoende zou wezen, daar de handel, bij vooral toenemende vrijheid zich uitbreidende, er hoe langer hoe meer in slagen zal de specie-verplaatsingen overbodig te maken. Immers deze geven eerst voordeel als de handelsbalans niet dan met nadeel door wisseltrans-

(*) Op deze theoretische waarheid maakt echter de praktijk, zoo als vaak, inbreuk. Een zilver-fabriekant, dien ik juist dezer dagen sprak, deelde mij de voor den economist verrassende bijzonderheid mede, dat hij zich de voor zijn fabriekaat benoodigde grondstof *nimmer* anders verschaft, dan door versmelting van muntspecien. De redenen die hij opgaf, waren zeer geldend. Indien hij ongemunt zilver zou willen koopen zou dit een geheele baar moeten zijn. Toegegeven nu dat die prijs daarvan gemiddeld juist 1 pCt lager kon wezen dan die van het metaal uit de rijksdaalders verkregen, (immers om het muntloon) dan zou hij in het vooralsnog ongebruikte gedeelte dier baar een renteloos kapitaal bezitten, welken intrest dooréén per jaar ligt 2 pCt. verlies zou geven, terwijl de rijksdaalders en guldens zoo vele kleine plaatjes zilver waren, die daarenboven van rijkswege voor hem den waarborg hadden van juist het gehalte van 975 duizendste deelen fijn te bezitten; en, daar de groote keur 930 en de kleine keur 833 duizendsten eischt (met 8 deelen remedie) zoo wist hij steeds naauwkeurig hoeveel deelen voor alliage hij er had bij te voegen. Deze bijzonderheid kwam mij zeer meldenswaardig voor, en men ziet er uit hoe men in de economie zich moet wachten voor toepassing van een zelfden regel op alle mogelijke gevallen.

actien te voldoen is, zoodat zilververschepingen altijd eene stoornis in den wissel verraden, ontstaan uit overdreven in- of uitvoer. En al wil ik nu niet tot die onverbeterlijke optimisten gerekend worden, die reeds morgen de volmaaktheid op aarde verwachten, zoo geloof ik wel dat allengs de handel in zijn geheelen omvang een vak van studie wordt, waarvoor iedere crisis eene les, en iedere ondervinding een leermeesteres wordt; mits de koopman op de vermaningen eener niet bemoeialachtige economie acht slaat en der statistische wetenschappen bouwstoffen geeft, die hij meer dan iemand anders in staat is te leveren.

Welk verschil er nu ook nog besta over bank- en credietwezen en over menig ander onderwerp, ieder gevoelt levendig de behoefte om ook daarin tot meer zekerheid te geraken. Er is tusschen al die verschillende vraagstukken zulk een naauw verband dat men er naauwelijks een van kan behandelen zonder de andere aan te roeren. Daarom doet mij de verschijning der brochure van den Heer Nahuys genoegen wijl zij, hoewel schijnbaar bespiegelend, denkbeelden wakker maakt, waaruit eerlang daden kunnen geboren worden, op nieuw bevorderlijk voor de ontwikkeling der algemeene welvaart.

Na het schrijven van bovenstaand opstel kwam van denzelfden auteur in 't licht: „*de l'établissement d'une monnaie universelle*" waarin zooals ook de titel aanduidt, alleen over de eenheid der munten wordt gesproken. Hier wordt dus het meest bereikbare niet meer behandeld, dan alleen in het motto van Landgraaf Philip van Hessen:

Hätten wir Alle einen Glaüben,
Gott und Gerechtigkeit vor Aügen,
Ein Gewicht, Masz, Münz' und Geld,
Dann stünde es besser in dieser Welt.

Behoudens allen eerbied voor den edelen graaf uit het begin der 16e eeuw, geloof ik dat zijn prachtig versje veel zou winnen door weglating der twee laatste woorden van den eersten en van den geheelen derden regel, rijm en gerijmdheid beiden zullen er niet bij verliezen, en met wat er dan overblijft zou de wereld voorloopig reeds veel gebaat zijn.

Beter dan deze vlag is de lading zelve. Al draagt het geschrift ook vele blijken van groote ingenomenheid met het eenmaal aangenomen lievelingsdenkbeeld, wat nood? Het „trop de zèle" van

enkelen wordt in de wereld wel duchtig getemperd, en men behoeft zich wegens overmaat van ijver nog niet erg ongerust te maken. Ik heb eerbied voor elke vaste overtuiging, ook dan, of liever dan juist als zij met een weinig warmte wordt geuit. De geachte schrijver verwacht bestrijding van zijn voorgedragen plan, zelfs dat het vooroordeel het zal afkeuren. Zoodanige bestrijding en afkeuring verwacht ik niet, tenzij hij ook de minder groote sympathie voor zeer spoedige, voor geforceerde invoering als zoodanige wil beschouwen. In dit geval alleen zou ik mij ook als tegenstander zien aangemerkt. Maar evenzoo is het met elke poging tot vooruitgang. Zij die het haastigst zijn, noemen ligt hen, die wat bedaarder vooruit willen, tegenwerkers; dat is zoo op elk gebied van menschelijke ontwikkeling.

In dit vervolg preciseert de schrijver zijn voorstel, waarbij hij het zilveren muntstuk van 5 grammen met een gehalte van 900 duizendsten, alzoo wat de franschen als frank bezitten, tot algemeenen standaard aanneemt. Onzen gulden acht hij te groot, en keurt af dat de halve cent bij ons tegen het decimale stelsel zondigt; voortaan zou zij alzoo het honderdste deel van den nieuwen gulden, of hoe men anders dit muntstuk zou noemen, uitmaken.

Dat de invoering dezer veranderingen in de verschillende landen op kosten te staan komen ontveinst de schrijver niet; echter zouden er geene buitengewone financiele maatregelen, tot nieuwe belastingen leidende, noodig zijn, want de schade zou ruim gedekt worden door het voordeel der uitgifte van pasmunt. Wordt het onderscheid tusschen standaard- en pasmunt zeer juist aangetoond, en onder anderen Zwitserland veroordeeld, dat de frank verzwakte, onder voorwendsel van er een onderdeel van het vijf franks stuk van te maken, wordt welligt teregt het voorbeeld van Belgie aangeprezen, waar de stukken van 5, 10 en 20 centimen uit nickel met koper bestaan — minder vereenig ik mij met de verdere becijfering der winst voor onze schatkist uit de vervaardiging der pasmunt van 1847 tot 1856 ontstaan, welke winst, volgens des schrijvers gevoelen, het dubbel zou hebben bedragen der schade op de ontmunte oude geldspeciën, zooals die schade geweest ware, indien die speciën niet van geldsnoeijers hadden geleden. Die pasmunten namelijk, tot een gezamenlijk geldbedrag van *f* 6,666,129.55 zouden aan fijn zilver hebben vereischt een gewigt van 60,660,445,50 wigtjes. Dit is zeer juist; minder, wat er onmiddellijk op volgt: „ainsi pour une valeur rëelle de f 6,066,044.50". Het zilver aannemende tegen een prijs van f 104.60 per kilo, zou die

massa zilver op f 6,345,082.02 te staan komen, welk bedrag van de zoo even gemelde nominale waarde van 6,666,129.55 aftrekkende er een voordeel van (*) f 321,047.53 overschiet, terwijl de schrijver de door hem becijferde zes millioen geheel als voordeel schijnt te beschouwen.

Tegenover het genoemde cijfer van f 321,047,53 zou men dan zonder schade eene omsmelting van f 30 millioen kunnen aanvaarden, indien men het muntloon in eens af op 1 pCt. stelt, het zou dan echter van zelf spreken dat de circulatie nog eenmaal een dergelijke dosis pasmunt zou moeten absorberen, of dat de nieuwe pasmunten van nikel met nog grooter voordeel dan van 4,8 pCt. zouden te slaan zijn.

Een en ander, zij 't ook hoogst bezwaarlijk in uitvoering, is niet onmogelijk, en over eene eeuw weet zelfs de gemeene man niet beter of het hoort zoo; de oude guldens en rijksdaalders en kwartjes enz. bestaan dan niet anders meer dan in de muntkabinetten. Behoudens het verschil in cijfers heb ik met den geachten schrijver ook geen ander verschil dan in de mate onzer wenschen. Eene aanmerking echter nog mag ik ten slotte niet achterwege laten.

Bij de ontwikkeling van denkbeelden in de eerste brochure kwam mij, blijkens het vorenstaande, in de hypothese eener munt-eenheid, de dubbele standaard niet als onhoudbaar voor. Al zou ik ook dan nog den enkelen, en wel den zilveren standaard blijven verkiezen, bij algemeene uniformiteit is de dubbele standaard minst genomen onschadelijk. Op deze voorwaarde alleen mogt ik de woorden des schrijvers en die van Wolowski onderschrijven; zoodat bij het terugnemen dier voorwaarde mijne adhaesie vervalt. En dit is hier geschied. Tot mijn leedwezen wil de Heer Nahuys, als ware hij bevreesd geworden voor het veelomvattende zijns voorstels, de regeringen vrij laten om, mits overal denzelfden zilveren standpenning invoerende, er, al of niet, het goud als wettig metaalmiddel nevens te doen circuleren. Dan immers blijft de kans van wegvloeijing van het meestwaardige metaal, uit de landen met dubbelen standaard, in volle kracht bestaan. Waarom bij 't invoeren van een zoo radikalen maatregel als de schrijver voorstelt, de grootste bezwaren ligt geacht, en toch teruggedeinsd voor iets, dat den geheelen nieuwen toestand ernstig zou bedreigen? Omdat de strijd tusschen enkelen

(*) Door één hielden die pasmunten, per ƒ 100 waarde, 909 wigtjes zilver terwijl dezelfde som aan guldens er 945 bevat; ook hieruit is, even als uit bovenstaande cijfers, een voordeel van c_a 4.8 pCt. af te leiden.

en dubbelen standaard nog niet is uitgevochten? Welnu, men vechte dien dan eerst uit! Men stelle dan eerst eene internationale enquête in en roepe al de economisten van Europa en Amerika op om te strijden met al hunne wapenen van kennis en gezond verstand, tot dat een der beide partijen een beslissende zege behale. Dan ook komt noodzakelijk de geheele kwestie mede ter sprake door den ijverigen schrijver zoo krachtig behandeld en aan de orde gesteld.

Inderdaad geloof ik den Heer Nahuys een lang leven toe te wenschen, indien ik, afscheid van hem nemende, hoop dat hij de algemeene eenvormigheid van maten, gewigten en munten, maar vooral van de laatste, aanschouwe!

Credo.

WAT WIJ ZOUDEN KUNNEN.

De Engelsche regering verbiedt den invoer van vee uit Nederland, op grond, zoo zegt de koningin in echt ouderwetschen ordonnantie-stijl, „op grond dat er in de contrijen van Nederland een zekere ziekte onder de runderen is heerschende.” (NB. alsof men daarvan in Engeland niets gemerkt had!) Van hoeveel belang die maatregel is voor vele Nederlandsche belangen, wordt duidelijk wanneer men de hoeveelheden rundvee nagaat, die tot op onlangs week op week naar Engeland werden verscheept.

Gelijk bekend is, begon de uitvoer van rundvee eerst omstreeks 1846 van eenig belang te worden, bij de hervorming der beschermende regten in Engeland. Onze totale uitvoer, die in de vooraf-gaande jaren 12000 à 30000 stuks had bedragen, kwam toen spoedig (1846—1850) op 40000 à 50000 stuks. In de volgende jaren tot 1862 bleef het cijfer omstreeks de 70000 à 80000, maar de drie jongste jaren 1863, 64 en 65 toonden respectivelijk de cijfers van 106000, 155000 en 132000 stuks.

	n. Engeland.	n. Belgie.	Tot. met andere landen.
1863	53000	39000	106000
1864	101000	39000	155000
1865	94000	30000	132000

Men ziet dus dat de uitvoer gaandeweg een cijfer heeft bereikt, dat thans in de allerlaatste jaren niet veel verschilt van de geheele binnenlandsche consumtie.

B. v. in de 5 jaren 1860—1864 was het gemiddeld getal voor de consumtie 152000 stuks runderen (exc. kalveren), en in het jaar 1864 bedroeg de uitvoer van runderen (exc. kalveren) nog meer, nl. 155000 stuks, een jaarlijksche uitvoer-waarde uitmakende van ongeveer 20 millioen guldens.

Het eerste gevolg van de plotselinge sluiting der Engelsche markt is natuurlijk, dat het daarvoor bestemde vee hier te lande blijft aangeboden (daar ook Belgie reeds vroeger zijne grenzen voor onze vee-producten had afgesloten). Eene aanzienlijke prijsvermindering van het slagtvleesch zou daarbij mogen verwacht worden, doch dat is, voor zoover wij weten, nog niet het geval Mogelijk is het dat sommige eigenaars van vet vee, in afwachting eener weder-openstelling der Engelsche havens, hun vee niet dadelijk willen afzetten; waarschijn-

lijker komt het ons voor, dat de vleeschhouwers, in de veeziekte een onverwachten bondgenoot vindende om de wet te kunnen stellen, thans, zoo lang zij maar kunnen, goed vee tegen lage prijzen koopen en dus buitengewone winsten maken.

Maar zoo het blijkt dat de slagers, niettegenstaande hun ruimere keus van vet vee, de vleeschprijzen niet afslaan, evenzeer ligt het in den aard der zaak dat duurdere vleeschprijzen weer te verwachten zijn als te avond of morgen de uitvoer naar Engeland weer hervat wordt.

Nu moge men door groote vleeschhouwerijen bij aandeelen, zoo als te 's Hage, trachten het monopolie der vleeschhouwers te breken, — wij zouden niets liever zien dan dat die pogingen gelukten, doch meenen dat bij dit onderwerp, eerst dan volle kans op welslagen zal zijn, wanneer de hoofdvoorwaarde voor krachtig werkende mededinging, nl. „geheel vrije productie" zal zijn daargesteld.

De afschaffing van den accijns op het Geslagt komt ons voor, juist in de omstandigheden van het oogenblik, meer en meer gewenscht te zijn. De tegenwoordige minister van financiën moge er teregt prijs op stellen, voorzigtige financier te blijven, dien *major* ontkennen wij niet, doch een tweede vraag zoude zijn: wat de ware voorzigtigheid *in casu* medebrengt, en dan kan de minister, evenmin als wij of de Kamers, vergeten zijn dat hij in 1853 een der voorstellers was tot afschaffing van den accijns op het Geslagt, tot ondersteuning van welk voorstel, in overeenstemming met hetgeen toen kort te voren in *de Economist* was aangetoond, met klem werd betoogd, hoe onze verhouding tot de nabijgelegen geheel vrije Engelsche markt een anomalie daarstelt, daar toch de Nederlandsche vleeschhouwer, **ten gevolge van onzen accijns**, nimmer zulke hooge prijzen voor het levend vee als de Engelsche markt kan besteden, een verschil dat door de geringe kosten der vracht niet wordt opgewogen. *De bedekte premie van uitvoer* was de leuze der voorstellers, terwijl tevens werd betoogd dat men hier niet met een gewoon handelsartikel te doen heeft, doch dat ruime, althans onbelemmerde *vleesch-consumtie* uit het oogpunt van volkswelvaart, een even bepaald vereischte is als vrije graanhandel. Vleeschverbruik **schept** arbeiderskracht en dus vleesch is grondstof van nijverheid, even ontwijfelbaar als steenkool of ruw ijzer; ja meer dan dat, want het is grondstof voor elke nijverheid, welke ook, overal waar kracht vereischt wordt.

Wij behoeven hier niet den treurigen tegenstand te herinneren dien het voorstel ondervond; staatkundige redenen van het oogen-

blik speelden daarbij een groote rol. Zeker is het dat een der weinige goede argumenten toen tegen het voorstel aangevoerd, nl. verstoring der gemeente-financien, thans niet meer bestaat, en even zeker is het dat de straks aangehaalde goede argumenten voor het voorstel aangevoerd, niet zijn *arguments de circonstance*, maar *de tous les temps!*

Volksarbeid heeft zijn *eisch*, en evenzeer als het voor een goed huisvader geen verontschuldiging mag zijn, dat het hem niet convenieert om de *noodige* reparatien aan zijne woning te laten doen, evenzeer geldt hier, (gelijk in 1853 met andere woorden werd betoogd): afschaffing van den accijns op het geslagt is onder de noodige reparatiën, die bij ons volk te doen zijn.

Maar het aequivalent? hoor ik reeds zeggen. Ja, die discussie zou ons ver kunnen voeren: reeds werd meer dan een equivalent in den laatsten tijd ter sprake gebragt, doch in elk geval kan hier tot antwoord gelden: waar men jaar op jaar voor 10, 12, of meer millioen *onverpligt amortiseert*, daar is een gemakkelijk aequivalent aangewezen: gedurende eenige weinige jaren een millioen minder!

Laat het zwaarste dan toch ook het zwaarste wegen, en de ware fiscaliteit daarin gevonden worden, dat men niet schier uitsluitend bedacht zij om den last te verminderen, doch ook vooral, om de draagkracht te vermeerderen.

Wij voor ons zouden het betreuren indien de verdienstelijke minister van financiën door eene andere opvatting van fiscaliteit, ten slotte vreemd moest blijven aan al die liberale belasting-hervormingen die geheel met zijne beginselen overeenkomen en die hij, na ze beaamd, ja soms beproefd te hebben, ten slotte door anderen moet zien volbrengen. De heer van Bosse, de hervormer onzer scheepvaartwetten, is *free-trader* bij uitnemendheid; de economische school van s. Robert Peel is zijne school, maar aan weldaden als: de opheffing van het gemaal, van den turf-accijns, steenkool-accijns, en den gemeente-accijnsen, heeft hij zijn naam niet verbonden. Mogten wij dan althans één dier hervormingen, door hem in beginsel goedgekeurd, ook aan hem te danken hebben, en laat het niet gebeuren dat ook bij onze belastinghervorming *le couronnement de l'édifice* door de voortdurende exceptie van ontijdigheid feitelijk worde geëscamoteerd!

En voorzeker, de gelegenheid is schoon, nu men door een maatregel die voor de natie in 't geheel een maatregel van regtvaardigheid zoude zijn, tevens aan het groote volksbelang *de veehouderij*, die door een buitengewone ramp wordt geteisterd, langs den meest eenvoudigen weg de behulpzame hand zou kunnen bieden.

De eerste vergadering van den Geneeskundigen Raad in Zuid-Holland, op 19 Februarij ll., werd door den Voorzitter, den provincialen Inspecteur, Dr. L. Egeling, met eene korte toespraak geopend.

„Bij den aanvang eener nieuwe orde van zaken op medico-politisch gebied," zeide o. a. de Voorzitter, „past het ons, een oogenblik stil te staan bij hetgeen achter ons ligt, en een blik te werpen op de taak die ons wacht.

Achter ons liggen 25 jaren van strijd; van telkens afgebroken, maar ook telkens weer hernieuwden strijd tegen eene geneeskunkundige Staatsregeling, die, niettegenstaande zoo herhaalde en krachtige aanvallen, meer dan eene halve eeuw over haar hoofd heeft zien henengaan.

En nu?.... Daar liggen zij vóór ons, die vier wetten van Juni 1865! — De tijd van kritiek is nu voorbij: die van handelen is daar. Kracht en leven moet nu gegeven worden aan die doode letter. Daartoe zijt Gij, MHH.! daartoe zijn wij gezamenlijk geroepen.

Gij zult mij niet van te groote vooringenomenheid beschuldigen, wanneer ik de overtuiging uitspreek, dat de wetten, waarvan ons de uitvoering is opgedragen, in allen gevalle goede beginselen bevatten, die, behoorlijk ontwikkeld, leiden kunnen tot het schoone doel: bevordering der volksgezondheid. En — laat ons, geneeskundigen, in dat opzigt waarlijk niet verwend, het dankbaar erkennen — duidelijk heeft thans de wetgever de overtuiging uitgesproken, dat de maatschappij grootelijks behoefte heeft aan het licht, dat de geneeskundige wetenschappen kunnen doen schijnen.

Het hoofdmoment der nieuwe wetgeving ligt ongetwijfeld in de wet die het geneeskundig Staatstoezigt regelt. Ik behoef u niet te herinneren, dat haar doel niet is, te voorzien in al wat eene behoorlijke zorg voor de gezondheid vereischt, maar: „de noodige organen van Staatswege scheppen, die met voldoende kennis aan de Regering, aan de provinciale en gemeentebesturen de noodige voorlichting kunnen geven." Haar doel is, gelijk de minister het uitdrukte bij de verdediging der wet: „na te gaan wat de algemeene gezondheidstoestand vordert, te onderzoeken en te instrueren wat daarvoor behoort te worden gedaan," — „licht te doen vallen op hetgeen licht behoeft."

Hoe lang en hoe dikwijls is niet geklaagd over onvoldoende zorg voor de algemeene gezondheid, over verwaarloozing der hygiène publique, onder de vroegere wetgeving. En zeker niet geheel zonder grond. Maar, laat ons billijk zijn ten aanzien van onze voorgan-

gers: voor eene halve eeuw waren de eischen, die men in dat opzigt stelde, veel geringer. De studie der gezondheidsleer heeft sedert dien tijd hooger vlugt genomen. De openbare gezondheids-regeling is in dien tijd, men zou bijna kunnen zeggen, ontstaan. Aan het onderzoek naar de wetten, die gezondheid en ziekte, leven en dood eener bevolking beheerschen, aan het opsporen der oorzaken van epidemieën, aan de zorg voor eene goede sterfte-statistiek, en wat meer voor een behoorlijk toezigt vereischt wordt, werden toen zulke hooge eischen niet gesteld, als men thans, niet slechts stellen mag, maar stellen *moet*.

Hygienisch toezigt was vroeger bijzaak. Toezigt op de uitoefening der praktijk, het examineren, het visiteren der apotheken, het waken tegen uitoefening door onbevoegden, was blijkbaar hoofdzaak en wordt in de wet van 1818 in de eerste plaats genoemd. „De gezondheid der ingezetenen," en de „contagieuse en epidemische ziekten" kwamen achteraan.

Thans omschrijft al aanstonds het 1_e artikel van de 1_e onzer wetten de taak van het geneeskundig Staatstoezigt als: „onderzoek naar den staat der volksgezondheid en aanwijzing en bevordering van middelen ter verbetering; handhaving der wetten en verordeningen, in het belang der volksgezondheid vastgesteld."

Met het oog daarop is een stelsel van toezigt in het leven geroepen, waarin — gelijk het werd toegelicht — verantwoordelijke en aan de dienst uitsluitend gewijde ambtenaren vooral dáár werkzaam zullen zijn, waar gehandeld moet worden, en collegien vooral ook tot onderzoek, tot raadgeving en voorlichting, tot het aanbrengen van die uitgebreide kennis — (ook lokale kennis) — die bij enkele individus niet wel te verwachten is."

De zamenstelling der geneeskundige Raden is er op ingerigt, om grondige kennis en ervaring aan het geneeskundig Staatstoezigt te verzekeren, en tegelijkertijd een genoegzaam aantal waarnemers, over het geheele land verspreid, te erlangen. De leden en plaatsvervangende leden — in naam slechts verschillend, in werkkring en bevoegheid gelijk — zullen aan dien eisch in elke rigting kunnen beantwoorden, en de corresponderende leden, die de Raad het regt heeft zich toe te voegen, kunnen het cijfer der waarnemers nog aanmerkelijk vergrooten.

Met eene verwijzing op het belangrijke en grootsche der opgedragene taak, en op het noodzakelijke van eendragtelijke zamenwerking bij de vervulling, besloot de voorzitter zijne korte doch welgevoelde toespraak.

GEBOORTE VAN HET CULTUURSTELSEL.

Vroeger is wel eens van het Departement onzer Koloniën gezegd, dat, zoo de minister er al, gelijk beweerd werd, in een glazen huis woonde, de vensters van dat huis dan toch van *mat*-glas waren; mat-glas, hetwelk wel licht geeft aan hem die zich in het huis bevindt, doch ten eenemale belet om van buiten in het huis te kijken. Bij het toenemend aandeel der volksvertegenwoordiging in de koloniale zaken kan zoo iets van het tegenwoordige regeringsbeleid voorzeker niet meer worden gezegd, doch voor hetgeen ons Bestuur van Java, tot zeer onlangs betreft, werd die oude geheimzinnigheid nog maar al te zeer gevoeld.

Is men ook door hetgeen de H.H. Steyn Parvé, Elout, Dr. van Hoëvell, van Soest, Dr. Bosch, Bartolo, Prof. Veth en anderen hebben gepubliceerd, met de bijzonderheden onzer huishouding op Java, en de werking van het cultuurstelsel vrij algemeen bekend geworden, er ontbrak nog altijd het noodige licht, waar het de eigenlijke geschiedenis van het cultuurstelsel gold, niet zoozeer de uitwendige, nl. den invloed op den landbouw, den rijkdom en de bevolking van Java, doch de innerlijke geschiedenis, de beweegredenen der ontwerpers, de bezwaren die zij er al of niet in zagen, de verwachtingen die zij er van koesterden: het is vooral die geschiedenis aan den binnenkant die van belang is wanneer men een stelsel wil beoordeelen, hetwelk het leven, den toestand, den arbeid van eene maatschappij van tien millioen menschen, voor een reeks van jaren heeft geregeld.

Tot die geschiedenis aan den binnenkant zijn thans al de noodige bouwstoffen met onbekrompenheid aangeboden door den tegenwoordigen minister van Kolonien. Waren tot heden de matglazen ramen slechts nu en dan op een kiertje opengezet, de tegenwoordige bewoner heeft al de vertrekken der vorige bewoners doen luchten, t. w. het archief. — Aan den heer van Deventer, gewezen resident op Java, werd opgedragen om de meest belangrijke bescheiden bijeen te verzamelen nopens ons koloniaal Bestuur in O. Indië gedurende de laatste 50 jaren. Als resultaat van dien arbeid verschenen voor eenigen tijd twee deelen, tot titel voerende: Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java, bijeenverzameld op last van den minister van Kolonien Fransen van de Putte. In het Maart-nummer van de Gids geeft Mr. P. A. S. van Limburg Brouwer, lid der Tweede Kamer, onder het opschrift: „Java's Hervormers" een résumé van dat geschrift, of, zoo als hij het noemt, een overzigt der uitkomsten tot welke het onderzoek der gepubliceerde stukken met het oog op de geschiedenis onzer koloniale staatkunde leiden moet.

Nuttiger overzigt treft men zelden aan. Moge het vele lezers vinden.

S. overziet kortelijk den gang der gebeurtenissen, de nieuwe grondslagen door Raffles gelegd, — de pogingen door de eerstopvolgende besturen van Nederland aangewend om op dien grondslag voort te bouwen, eindelijk het zwichten van het streven voor het stelsel van Van den Bosch, met herstel der gedwongene leveringen.

In een kort bestek vindt men hier de hoofdzaken schetsmatig, doch ook toetsachtig, voorgesteld — en de belangrijke maatregelen die de invoering en ontwikkeling van het kultuurstelsel betreffen, verschijnen in het helderst licht dat kan worden aangebragt, n.l. de toelichting en verdediging van de ontwerpers zelve.

Voorzeker is veel van hetgeen wij daar lezen, slechts betrekkelijk nieuw, in zoover dat het geen verrassende onverwachte feiten aanbrengt. Wanneer men den tijd, de omstandigheden, en de hoofdpersonen Willem I en van den Bosch in aanmerking nam, dan wist men reeds: het kon niet anders of de zaak moest zich achter de schermen ongeveer op die wijze hebben toegedragen, — maar toch, veel is er gewonnen dat men thans *weet*, hoe het geschied is, en dat de geheele natie achter de schermen wordt toegelaten, al ware het alleen om de volle publiciteit te waarderen die thans voor alle, maar ook voor koloniale zaken de onmisbare voorwaarde is. Men leert inzien wat het overlaten van zooveel onschatbare belangen aan het Bestuur en de persoonlijke inzigten van enkelen aan de natie heeft gekost.

Een kort fragment uit de bedoelde schets: Het kultuurstelsel is ingewijd. Hoe verschijnt ons nu de geboorte van dat stelsel bij het licht der officieele stukken?

„Gesierd met het grootkruis van den Nederl. Leeuw en in afwachting van den graventitel tot loon zijner veelvuldige en uitstekende diensten, verliet van den Bosch in 1834 het door hem in den zin der Kompagnie weder hervormde Java, na, als Kommissaris-Generaal met onbeperkte magt bekleed, en bijgestaan door Baud als Gouverneur ad interim, de laatste hand aan zijn werk te hebben gelegd. Aan zijne opvolgers liet hij een werkkring na, „waarin hunne ambitie ten volle kon worden bevredigd, en zij met de hoop zich mogten streelen, 's rijks voordeelen nog aanzienlijk te doen aangroeijen." Hij liet hun de oplossing der vraag, niet zoo als nog in den aanvang der eeuw, op welke wijze het meeste nut aan den handel en 's lands finantiën, en tevens de hoogst mogelijke welvaart aan de Oost-Indische bezittingen kon worden verzekerd, maar alleen, hoever de dwangarbeid nog kon worden opgedreven, zonder volslagen vernietiging van alle middelen van volksbestaan: tot hoever dus de snaar nog, zonder te springen, te spannen was. En met ijver hebben de latere beheerschers van Neêrlandsch Indië gearbeid aan de oplossing van dat probleem. Den Landvoogden werd trouwens door de regering ook de vraag niet meer gesteld, wat kon; maar hun was voorgeschreven, wat moest. Eene in-

spektiereis over geheel Java, waarbij feesten aan de arbeidende bevolking werden gegeven, om later te kunnen melden dat de beste geest haar onder werking van het kultuurstelsel bezielde, had Baud, niettegenstaande al dat vertoon van vrolijkheid, tot de overtuiging gebragt, dat het stelsel niet alleen reeds zeer zwaar op de bevolking drukte, maar ook, zonder dien druk bovenmate te vermeerderen, zoo gunstige geldelijke uitkomsten niet kon verzekeren, als men in Nederland verwachten en eischen bleef. En na voortgezet onderzoek en nieuwe ervaringen, schreef hij aan de regering, „dat het alle aanstrenging, (sic!) zou kosten om de tien millioenen (welke het gouvernement verlangd had) over te maken." Als Minister van Koloniën antwoordde van den Bosch met het bevel om — achttien millioen te zenden! En steeds bleef de vordering stijgen. En ongeveer ter zelfder tijd werd den resident van Banjoemas de som van dertig gulden koper 's maands geweigerd, welke hij tot bevordering van het inlandsch onderwijs ten zijnent had aangevraagd! De gouddorst had zich van het Nederlandsche volk en zijne regeerders meester gemaakt, en gunde aan andere gevoelens geen plaats. De aanbidding van het gouden kalf smoorde de stem van rede en van menschelijkheid. En het hard verdrukte maar gewillige volk van Java leerde van zijn buffel, den nek te buigen onder het zware, door de onverzadelijkheid zijner beheerschers opgelegde juk. Niet terstond, wel is waar, maar toch gaandeweg. „Het ijzer, — zeide de regent van Bezoeki tot Baud, — wordt niet zonder moeite bewerkt; men moet het gloeijen en smeden, voordat het de gedaante van een kris of van een patjol aanneemt." En onverzadelijk bleef het Nederlandsche gouvernement niet alleen, maar het bleek zelfs het geduld niet te hebben gehad om te wachten tot de tien millioenen overkwamen. Van de Handelmaatschappij toch had het vooruit reeds eene som van acht millioen op de koffij geleend, en tot aflossing van die schuld bezigde men ook nu de millioenen niet, welke men jaarlijks ontving, maar sloot weêr eene geldleening, tot wier verzekering de belastingen van twee regentschappen op Java aan de geldschieters werden — verhypothekeerd! De akte van die merkwaardige hypotheek werd met groote plegtigheid ter griffie van het Hoog Geregtshof van Neêrlandsch Indië begraven in een welgesloten kist, en rust daar nog als een blijvend gedenkstuk van het regeringsbeleid dier dagen, als eene kostbare nalatenschap van het systeem der „volharding" in Nederland. Dat systeem, 't welk niet dan schade en oneer aan Nederland berokkend heeft, ware zonder de Javaansche millioenen onmogelijk geweest; het is door deze gekweekt en gevoed. Niet eens derhalve mag tot onze verontschuldiging worden aangevoerd, dat het kwalijk verkregen Javaansche goud ten nutte van het moederland is besteed."

NEDERLANDSCHE BANK.

(In millioentallen guldens.)

DATUM.		Disconto's.	Beleeningen.	Oper. kapitaal.	Bankbilletten.	Saldo's rek. crt.	Muntvoorraad.	Voorraad billet.	Surplus dekking.	Wissel-disconto.
Jan.	2	51.14	42.46	93.60	109.06	43.40	76.72	39.34	15.74	6
"	8	52.16	42.23	94.39	109.86	42.95	76.37	38.11	15.25	6½ (5 Jan.)
"	15	50.99	41.49	92.48	109.97	41.22	76.83	40.89	16.36	"
"	22	50.30	40.54	90.84	109.15	40.18	76.73	42.50	17.—	"
"	29	49.52	39.46	88.98	108.17	39.06	76.55	44.15	17.66	"
Febr.	5	50.04	38.04	88.08	108.40	38.18	76.96	45.83	18.33	"
"	12	49.22	36.98	86.20	107.32	37.42	77.10	48.—	19.20	"
"	19	47.86	36.15	84.01	105.91	35.82	76.36	49.17	19.67	6 (19 Febr.)
"	26	47.92	35.36	83.28	104.60	36.18	76.27	49.90	19.96	"
Mrt.	5	47.23	34.49	81.72	104.53	34.44	76.13	51.35	20.54	"
"	12	46.36	33.57	79.93	103.05	34.25	76.32	53.50	21.40	"
"	19	45.75	33.07	78.82	102.14	34.32	76.70	55.30	22.12	5½ (15 Mrt.)
"	26	46.51	32.55	79.06	103.06	33.55	76.70	55.14	22.06	"
April	3	46.38	31.78	78.16	102.04	33.72	76.54	55.60	22.24	"
"	9	47.75	31.10	78.85	104.77	31.08	76.29	54.87	21.95	"

WISSELKOERSEN TE AMSTERDAM.						PROLONGATIE KOERS TE AMSTERDAM.
DATUM.		Parijs kort.	Hamb. kort.	Frankf. 6/w.	Londen kort.	
Jan.	2	$56\frac{9}{16}$	35½	99	11.87½	6¾
"	8	$56\frac{11}{16}$	"	98¾	11.90	7
"	15	"	"	99	11.87½	6½
"	22	"	35⅝	9·½	"	7
"	29	56⅝	35½	"	11.86½	7
Febr.	5	56¾	35¼	"	"	7
"	12	"	$35\frac{5}{16}$	"	11.88¾	7
"	19	$56\frac{11}{16}$	35¼	"	11.90	5
"	26	$56\frac{7}{16}$	35¼	"	11.88¾	7
Mrt.	5	56½	$35\frac{3}{16}$	98¼	"	5
"	12	"	"	"	11.90	7½
"	19	$56\frac{7}{16}$	"	"	"	7½
"	26	"	"	"	"	5½
April	3	"	35⅛	98½	11.87½	6½
"	9	56⅜	35¼	"	11.83¾	6

STAND VAN HET WISSELDISCONTO OP ZEVEN VERSCHILLENDE PLAATSEN BIJ HET EINDE VAN ELKE WEEK IN 1866.

DATUM.		Parijs.	Weenen.	Berlijn.	Frankfort.	Hamburg.	Amsterd.	Londen.
Jan.	5	5	5	7	5½	6¾	6½	8
"	12	"	"	"	"	5	"	"
"	19	"	"	"	"	5¾	"	"
"	25	"	"	"	"	"	"	"
Febr.	2	"	"	"	5	5	"	"
"	9	"	"	"	"	4	6½	"
"	16	4½	"	"	4½	3¾	6½	"
"	23	4	"	6	"	3¾	6	7
Mrt.	2	"	"	"	4	3½	"	"
"	9	"	"	"	4½	"	"	"
"	16	"	"	"	"	"	5½	6
"	23	3½	"	"	"	4	"	"
"	30	"	"	"	"	4½	"	"
Apr.	7	"	"	"	"	4½	"	"

1866. ENGELAND'S IN- EN UITVOEREN VAN EDELE METALEN.

In de week eindigende.		INVOER VAN GOUD EN ZILVER. Goud.	Zilver.	Totaal.	UITVOER VAN GOUD EN ZILVER. Goud.	Zilver.	Totaal.
		pd. st.			pd. st.		
Januarij	3	778.797	315.567	1094.364	849.168	257.000	1106.168
„	10	17.639	104.561	122.200	390.480	135.871	526.351
„	17	116.938	216.989	333.927	71.834	419.052	490.886
„	24	244.483	103.895	348.378	175.477	45.358	220.835
„	31	131.757	283.739	415.496	231.795	325.178	556.973
Februarij	7	100.779	140.177	240.356	99.405	129.053	228.458
„	14	117.799	909.717	1027.516	41.743	231.323	273.066
„	21	495.875	103.685	599.560	34.562	162.690	197.252
„	28	26.572	52.675	79.217	58.166	326.568	384.734
Maart	7	120.366	252.943	373.309	41.254	129.473	170.727
„	14	229.528	55.974	285.502	17.985	202.433	220.218
„	21	70.684	227.627	298.311	20.960	104.525	125.485
„	28	520.299	43.052	563.351	2.948	173.401	176.349
April	4	332.577	195.912	528.489	22.893	53.851	76.244

OPGAVE *der hoogste en laagste Coursen van de onderstaande Effecten aan de Beurs te Amsterdam.*

	Volle jaar 1865.		Jan. 1866.		Febr. 1866.		Maart 1866.	
	Laagste cours.	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*
Nederl. Cert. W. Sch. 2½ pct.	60 1/16	63 1/4	60 15/16	61 1/4	60 5/8	61 5/16	59 3/8	61 3/16
Dito dito 3 „	70 5/16	74 1/8	71 1/8	71 15/16	71 3/8	71 15/16	71 1/4	72 1/2
Dito dito 4 „	93 1/8	98 3/8	95 1/4	95 5/8	94 1/8	95 1/2	94 1/4	95
Aand. Ned. Bank 4 „	222	245	248	251	253	254	257 1/2	258
Handel-M. op resc. 4½ „	139 1/4	148 1/4	145 3/8	147 3/4	146	147	145 1/4	146 1/2
Aand. Holl. Spw.-Maats.	117	133	129	129 1/4	131	133	—	—
Leening idem 4½ pct.	97 1/2	99 3/4	97 1/4	97 1/4	97	97	—	—
Dito dito 4 „	89 3/4	91 1/2	89 3/4	89 3/4	89	89 1/2	89 1/4	89 1/2
Aand. Rijn Spoorweg 4½ „	105 3/4	113	107 1/2	109	107 1/2	107 1/2	106	107 1/4
Obl. dito 2e Leening 4½ „	99	100 1/4	97	97	—	—	97	97
Rijn shares 16 £ gestort *f*	252	287 1/2	264	264	269	269	264	265
Rijn shares volgefourn. *f*	309	361	341	350	339	341	328	330
Aand. Centr.-Spw.-Maats.	30	41	32	32 1/2	30	30 1/2	25	26
Obligatien idem . . . . . *f*	111	126	118 1/2	122 1/4	120	123	116	121 1/4
Aand. Exp.-Spw.-Maats. .	81	92 3/4	92	92 1/2	91 1/2	92	91 1/2	91 1/4
Credit Disposito Bank . .	100	107	104 1/2	104 1/2	102	104 1/2	—	—
Alg. Maats. v. Hand. en Nijv.	61	70	—	—	62	62	—	—
Pandbr. Nat. Hyp. B. 4 pct.	92	95 3/4	93 3/4	94	93 3/8	93 5/8	92 3/4	93 1/2
Rott. Bank	—	—	—	—	102	105	101	105 1/2
Spanje. Obligatien . . . 2 pct.	36 5/8	41 3/4	33	36 9/16	35 1/8	37 1/8	35 7/8	37 1/4
Dito . . . . 3 „	43 5/8	48 1/2	41 1/2	43 1/4	41 1/4	42 1/4	41 1/4	42
Dito Binnenlandsche 3 „	35 3/4	43 1/2	32	37 1/8	34 1/8	36 1/4	36	37 5/8
Portugal. Obligatien . 3 „	44 1/2	47 3/4	44 5/8	45 1/2	44 1/2	45 1/16	44 1/4	45
Dito 1856/1863 . . 3 „	44 1/2	47 3/4	44 5/8	45 3/8	44 1/4	45 1/8	44	45
Rusl. Obl. *Hope*&Co 1798 5 „	94	100	96 1/8	99	95 1/2	97 1/4	95	97
Dito id. 1828/29 5 „	99	101	100	100 1/4	100	100 1/8	99 3/4	100 3/8
Cert. id. 1831/33 5 „	70	74	71 1/4	72	69 1/2	71 1/2	69	71
Obl. *Stiegl.* 5e serie 5 „	67	71 1/4	65 1/4	66 1/2	63 13/16	66 1/4	61 1/4	63 5/8
Dito 1855, 6e serie 5 „	79 1/2	86 1/4	80	81 3/8	78	80 3/4	77 1/16	80
Dito Adm. Londen 3 „	51 1/4	56 1/2	53	54	51 1/2	53 1/2	51 1/2	52 3/4
Dito bij Hope 1860 4½ „	83	88 1/2	85 1/4	87 1/4	83 1/2	86 3/8	83	85
Leening 1862 . . . 5 „	85 1/2	91 1/16	86 7/8	87 3/4	87 1/4	88 1/2	86 1/2	89 1/2
Dito 1864 . . . . . 5 „	86	97 1/8	93 3/4	95	90 1/2	94 1/16	91 1/4	94
Certificaten van dito 6 „	44	46 3/4	43	44 1/4	42 1/4	43	41 3/4	42 1/4
Spoorweg-Aandeelen 5 *f*	180	198 1/2	184	193	183 1/4	186	182	185
Pruissen. Obl. 1859 . 5 „	101 1/8	102 1/2	100 3/8	101 3/8	100	100 3/4	96 1/2	99 1/4
Oostenrijk. Obl. Metall. 5 „	55	62 1/8	55 9/16	56 1/2	55 3/8	56 11/16	50	56 1/16
Dito Rente Amsterd. 5 „	75 3/4	80 11/16	77 3/8	78 1/2	74	75 1/8	70	74 3/4
Dito Nationale 1854 5 „	57 1/2	65	58 13/16	59 13/16	57 13/16	59 3/4	52	58 1/4
Weener Bank-Actiën 3 *f*	770	870	825	846	832	846	760	840
Dito Aand. fl. 250, 1839 „	374	437	386	405	404	418	396	416
Dito „ fl. 250, 1854 4 pct.	223	245	223	237	227	229 1/2	216	229
Dito „ 500, 1860 5 „	472	527	471	479	458	480	440	467
Dito „ 100, 1864 . . . *f*	82	100 1/2	85	87	86	87 1/4	74	84 3/4
Aand. Oost. Cr. inst. 1858 fl 100	125	136 1/2	126	131	128 1/2	131	126	131
Fr. Oost. Sp. Hope & Co. . *f*	117	126 1/8	119 1/4	121	119 1/4	121	115 1/4	117 1/4
Turkije. Obl. alg. schuld 5 pct.	—	—	38 3/8	39 3/4	36 3/4	38 1/2	34 3/8	37 5/16
Equador. Oblig. 1855 1 „	10 1/2	12 1/2	—	—	11 1/16	11 3/8	10 1/8	11 3/8
Venezuela. Obligatien 2 „	13 1/8	18 1/2	14 7/16	15 1/2	14	14 5/8	12 3/4	14 5/8
Dito . . . . 1 „	7 1/2	9 3/4	7 1/2	8	7 3/16	7 1/2	7	7 1/4
Grenada. Obl. Gestemp. . . .	11 1/2	15 1/4	13 1/4	14	13	14 1/4	13 1/4	14 1/8
Dito . . . . 2 „	25 1/8	32	29 1/2	30	29 5/8	30 3/8	30 1/2	31 1/8
Dito Gestempelde . 1 „	6	8 3/4	7 1/16	7 1/2	7	7 1/2	6 7/8	7 5/16
Mexico. Obligatien . . 3 „	22 1/2	27	20	22 5/8	19 1/8	22 3/8	19 1/4	22 3/8
N.-Amerika. Ver. Staten 5 „	44	71	62 3/4	65	64 3/4	69	67 1/4	70
Dito dito 6 „	46	79 1/2	69 3/16	70 3/8	70 1/4	74 3/8	73 7/8	75 1/8
Dito dito 1882 6 „	45 1/2	78 1/2	67 7/8	69 3/4	69 9/16	73 1/8	72 1/8	74 3/8
Griek. Obl. Geld. 1825 5 „	12 1/2	23	13	15	11 1/2	13 9/16	13	15 1/8
Cours v. h. Geld. Beleening	3	7	6	6 1/2	6	6 1/2	5	6
Prolongatie	2 1/2	9	6	7 1/2	6	7 1/2	5	8
Disconto	3	6 5/8	6	6 1/4	6	6 1/2	5 1/2	6

ECONOMISCHE NALEZINGEN EN BERIGTEN.

— Aan het verslag over 1865, door HH. Commissarissen der **Rotterdamsche Bank**, dezer dagen in de Algemeene Vergadering uitgebragt, ontleenen wij o. a. het navolgende:

In het afgeloopen jaar 1865 bedroeg het maatschappelijk kapitaal f 5,000,000, waarvan de helft (f 2,500,000) was gestort.

Het cijfer der commanditaire deelneming hetwelk op 1 Januarij 1865 bedroeg f 5,640,000, was op 1 Januarij 1866 met f 1,509,000 vermeerderd, zoodat op dit laatste tijdstip het commandietkapitaal van de Rotterdamsche Bank tot f 7,149,000 was aangegroeid. De verbindtenissen van de Bank zijn derhalve door een waarborgkapitaal gedekt van ruim twaalf millioen gulden, waarvan f 2,857,450 werkelijk gestort zijn, terwijl het overige, behoudens de invordering, voor die verbindtenissen aansprakelijk blijft.

De Commanditaire Vereeniging heeft in het afgeloopen jaar goede resultaten opgeleverd. Onze vennootschap heeft voor hare bemoeijingen de helft van de geboekte provisie, ad f 58,215.36, genoten zonder eenige risico van verlies. Het behoeft voorwaar geen betoog dat deze uitkomsten bij vernieuwing het hooge belang der Commanditaire Vereeniging voor de Bank bewijzen, daar reeds thans door de cijfers zelve wordt aangetoond, dat de provisie die in één jaar geboekt wordt, in verhouding tot het gemiddeld cijfer van het gebruikt commanditair crediet, in 1864 1,89 pCt. en in 1865 2,39 pCt. heeft bedragen.

De deposito-rekening is in het afgeloopen jaar mede vooruitgegaan en de balans wijst voor dit onderdeel de aanzienlijke som aan van f 1,045,731.02. „Aangenaam was het ons, zeggen commissarissen, in den loop des jaars te bemerken dat eenige gemeentebesturen en andere openbare autoriteiten, alsmede administrateurs van onderscheidene publieke en bijzondere instellingen, ons gelden hebben verstrekt à deposito. Dit feit is vooral belangrijk omdat daaruit blijkt hoezeer ook in Nederland meer en meer de overtuiging veld wint dat vele renteloozе kassaldo's, door de bij ons en an-

deren geopende deposito-rekeningen, rentegevend kunnen gemaakt worden, zonder gevaar voor verlies in kapitaal; iets waartoe tijdelijke geldbelegging in openbare fondsen menigmaal aanleiding geeft.

„Met het verleenen van voorschot op cognossementen van naar Nederlandsch-Indië, naar Nederland of elders bestemde goederen, werd ten gerieve van de vaste relatiën onzer Bank, geregeld voortgegaan. Bevat ons Wetboek van Koophandel te dien aanzien bepalingen die ter verkrijging van volledige regtzekerheid met de behoefte der praktijk niet dan zeer moeijelijk kunnen overeen gebragt worden, en is het uit dien hoofde niet wel mogelijk zich, bij beleenings-operatien in het algemeen, van hulpmiddelen te onthouden ter verkrijging van den noodigen waarborg dien de wet zelve behoorde aan te bieden, wij maken daarvan te dezer plaatse alleen melding ten einde den wensch uit te spreken, dat onze Regering den Franschen wetgever moge navolgen, die onlangs, door partieëele herziening van den Code de Commerce, de wetgeving met het handelsgebruik in overeenstemming bragt, en alzoo aan de werkelijke behoefte des handels te gemoet kwam. Hetzelfde heeft ook in Duitschland bij de invoering van het nieuwe handelswetboek plaats gehad.

„De uitgifte van reiswissels is in 1865 geregeld ten gerieve van het reizend publiek zoowel in Indië als hier te lande voortgezet."

Uit het Verslag van HH. Directeuren bleek voorts dat de Rotterdamsche Bank in den loop van 1865, direct noch indirect eenig verlies heeft geleden.

De resultaten die door de Commanditaire Vereeniging, voor de Commanditaire Vennooten zoowel als voor de Bank zelve, in 1865 zijn verkregen, mogen allezins bevredigend genoemd worden. Het bij het Verslag gevoegd overzigt van de voortgaande ontwikkeling en uitbreiding dier Vereeniging, toont een geboekt provisiebedrag aan dat in elk volgend kwartaal een hooger cijfer aanwijst. In het geheel is f 58,215 36 aan commanditaire provisie geboekt, tegenover f 20,054.44 over 1864. Het verlies dat op commanditaire reserverekening in 1865 nog tengevolge van de geldcrisis van 1864 is verzekerd, waarvan reeds in het vorig jaarverslag werd gesproken als door achteruitgang der massa tot een cijfer geklommen dat op 1 Januarij 1865 niet kon worden voorzien, bedroeg f 23,316.99. Deze som werd geheel uit de helft van voormelde f 58,215.36 gedekt, terwijl het commanditair reservefonds, dat op 1 Januarij 1865 bedroeg f 1128, door vermeerdering met hetgeen uit bedoelde helft, na voormelde verrekening, nog beschikbaar bleef, en met de bijdragen der Commanditaire Vennooten die in den loop van 1865 tot die Vereeniging zijn toegetreden, op 1 Jan. 1866 tot f 7220.49 was gestegen.

Het bedrag van f 8214.04 uit de balans van 1864 als winst-saldo op nieuwe rekening overgebragt, is in den loop van 1865 aangewend tot dekking der nadeelige uitkomsten van in 1864 opengevallen massa's, die

minder hebben opgeleverd dan aanvankelijk kon worden te gemoet gezien. Deze som is direct op delcredere rekening overgebragt, zoodat de winst en verlies-rekening over 1865 met een winstsaldo van f 356,229.79½, de zuivere uitkomst over dat jaar aanwijst.

„Dit goede resultaat, zegt het Verslag, danken wij voor een groot deel aan de gunstige ligging die Rotterdam voor bankoperatiën in Europa, en Batavia voor diezelfde operatien in Indië aanbiedt; alsmede aan de goede verstandhouding die tusschen de directiën van de hoofdbank in Europa en van het Hoofdagentschap op Java, en tusschen de leden dier directiën onderling, bij voorduring wordt aangetroffen. Onze Vennootschap verheugt zich daardoor in de krachtige zamenwerking van specialiteiten in bankzaken met kooplieden die volledig bekend zijn met den Indischen toestand.

„Ieder lid van beide directiën is ten volle overtuigd van de juistheid der volgende hoofdbeginselen, die bij alle operatiën in het oog gehouden worden. Het kapitaal der Bank moet uitsluitend worden aangewend tot het drijven van bankoperatiën, dat is tot de zoodanige die in betrekkelijk korten tijd afloopen. Speculatiën in openbare fondsen mogen geen deel uitmaken van de werkzaamheid der Bank. Daarentegen moet de Bank door de bevordering van den wisselhandel, en door het verleenen van crediet meer en meer een krachtige steun worden voor handel en nijverheid in het algemeen, en voor die van Rotterdam in het bijzonder. De balans toont u aan dat wij door aan deze beginselen getrouw te blijven steeds de noodige reserve in contanten, dadelijk te realiseren wissels, en altijd opeischbare saldo's bij bankiers in handen houden, tot dekking van iedere eventualiteit.

„Op de resultaten van de Rotterdamsche Bank in 1865 heeft de algemeene handeltoestand geen bijzonderen invloed gehad. Bleef zij gevrijwaard voor verliezen, de kwijning of weinige opgewektheid in den handel, gevoegd bij den hoogen rentestandaard in het afgeloopen jaar, heeft de finantieële tusschenkomst van de Bank binnen meer beperkte grenzen gehouden dan onder andere omstandigheden mogt verwacht worden."

— „Sedert het einde van den burgeroorlog in de Vereenigde Staten van Amerika, en de daarop gevolgde herleving van alle handelsbetrekkingen die gedurende dat tijdperk hadden gekwijnd, zijn ook wederom nieuwe relatien aangeknoopt met dat werelddeel, die een goede uitkomst beloven voor het loopende en volgende jaren. Bijzonder is dit het geval met de finantieele hulp die de Bank verleent aan den directen handel tusschen Noord-Amerika en onze eigene overzeesche bezittingen.

„De terugblik op het afgeloopen boekjaar geeft ons alle redenen van tevredenheid. De Bank is toch niet door buitengewoon gunstige omstandigheden of toevallig winstgevende operatien in staat gesteld aan hare deelhebbers een voordeelig resultaat aan te bieden. Ons vertrouwen in de toekomst der Bank berust vooral op het feit dat dit resultaat het gevolg is van de geleidelijke en langzame ontwikkeling onzer operatien,

volgens de beginselen die reeds bij den aanvang van onze organisatie door ons daaraan ten grondslag zijn gelegd.

„De winsten over 1865 zijn voortgevloeid uit eene bron van inkomsten, die wel kan toenemen in belangrijkheid en waarde, doch welker inkrimping of vermindering niet kan worden aangenomen. Het zijn regelmatig terugkeerende zaken waaruit provisie, goede rente en koersgewin voortsproten, zoowel in als buiten Nederland; en deze zijn het die beschouwd moeten worden de hoofdelementen van die bron te vormen."

De totale omzet (tegenover f 82,310,446.92 in 1864) is in het afgeloopen jaar 1865 tot f 228,815,610.89½ geklommen, en verdeeld als volgt:

	ROTTERDAM.	BATAVIA.	TOTAAL.
Kas	f 46,549,175.50	f 32,184,152.81	f 78,733,328.31
Binnenl. Wissels	- 41,345,448.12½	- 9,832,074.31	- 51,177,522.43½
Buitenl. Wissels	- 30,003,479.33½	- 31,260,075.15	- 61,263,554.48½
Effecten	- 10,052,082.87½	- 63,299.04	- 10,115,381.91½
Coupons	- 948,981.14	- ——	- 948,981.14
Te betalen Wiss.	- 20,841,418.44½	- 2,305,996 91	- 23,147,415.35½
Diversen	- 1,675,547,28½	- 1,753,879,97	- 3,429,427.25½
Te zamen	f 151,416,132.70½	f 77,399,478.19	f 228,815,610.89½

De omzet tusschen het Hoofdagentschap Batavia en de Bank, die in de beide eerste kolommen begrepen is, bedraagt f 13,857,940.52, zoodat na aftrek van dit cijfer, voor totale omzet, zonder hetgeen tusschen bedoeld Hoofdagentschap en de Bank is omgezet, de som overblijft van f 214,957,670.37½.

De bruto winst bedraagt volgens de gespecificeerde winst- en verliesrekening f 489,415.93. Hiervan moet worden afgetrokken: Voor salarissen, onkosten, afschrijvingen, waaronder begrepen zijn al de nog openstaande oprigtingskosten f 133,186.13½. Blijft netto winst f 356,229.79½. Dit cijfer vertegenwoordigt 14½ pCt. over het gestort kapitaal, waaruit een dividend van 10 pCt. aan de aandeelhouders werd voorgesteld. (In de Alg. Verg. is dit voorgesteld dividend tot 11$\frac{6}{10}$ pCt. verhoogd.)

— Onder het voorzitterschap van den heer W. Poolman werd op den 7n April te 's Hage eene vergadering gehouden van deelhebbers in de **Nederl. Indische Stoomvaart-Maatschappij.** Uit het bij die gelegenheid uitgebragt verslag is gebleken, dat van het maatschappelijk kapitaal van f 3,600,000, verdeeld in aandeelen van f 1200, in Europa geplaatst zijn 2400 aandeelen, waarop bereids 50 pCt. is gestort, terwijl 600 aandeelen voor belangstellenden in Indië worden gereserveerd. Voorts vernam men uit bedoeld verslag, dat reeds een tiental, meestal schroefstoomschepen, allen gekoperd, in verschillende rigtingen in de dienst zijn of daarvoor bestemd waren; dat geene kosten noch zorgen gespaard zijn, om die schepen doeltreffend in te rigten; dat zij van 527 tot 98 last inhouden met 200

tot 40 paardenkr.; dat die vloot 1°. Januarij voor Batavia gereed lag, om de dienst aan te vangen, die geregeld is als volgt: twee reizen maandelijks tusschen Batavia en Singapore, viâ Muntok en Riouw; vier tusschen Batavia, Samarang en Soerabaya; één reis tusschen Soerabaya en de Molukken; één tusschen Batavia en Borneo's Westkust; twee reizen tusschen Batavia en Sumatra's Westkust; één reis tusschen Soerabaija en Borneo's Zuidkust. De dienst is den 1n Jan. jl. aangevangen, in tegenwoordigheid van Z. Exc. den gouverneur-generaal en de leden van den raad van Indië, die een proeftogt hebben gedaan met het stoomschip *Koning Willem III*. Z. Exc. betuigde bij herhaling zijne bijzondere ingenomenheid met den fraaijen bouw en de gepaste inrigting van dien bodem. In het verslag wordt opgemerkt dat het publiek blijkbaar tevreden is over de regeling van de dienst en de inrigting der schepen; dat ook de regering zoowel hier te lande als in Indie de meest ondubbelzinnige blijken heeft gegeven van haren wil om deze onderneming te bevorderen, waarvoor de maatschappij niet beter hare erkentelijkheid kan betuigen, dan door eene onbekrompen uitvoering te geven aan de overeenkomst, met de Indische regering gesloten. Voorschriften in dien geest zijn aan haar vertegenwoordiger op Java, den heer A. Fraser, gezonden. Met grooten ijver wijdt deze zich aan zijne taak, waaraan zoo groote verantwoordelijkheid verbonden is. (*N. R. Ct.*)

— Het toenemen van het aantal naamlooze en andere **vennootschappen** tot uitoefening van industrieële ondernemingen hier te lande, waarbij aanzienlijke kapitalen betrokken zijn, en het belang, hetwelk het publiek er bij heeft om met die inrigtingen, hare grondslagen, werking en winstverdeeling bekend gemaakt te worden, waardoor eene betrekkelijke waardeberekening mogelijk wordt gemaakt, heeft de heeren Boon Hartsinck C°. en Rutgers en de Beaufort, te Amsterdam, op het denkbeeld gebragt, zich te vereenigen, met het doel om aan de besturen van naamlooze en andere vennootschappen tot uitoefening van industrieële ondernemingen de vereischte inlichtingen te vragen, welke kunnen dienen om hen in staat te stellen, aan het publiek, voorloopig maandelijks, eene opgave te doen van de waarde der aandeelen en obligatien en van hetgeen noodzakelijk is daarbij te vermelden, om zoodoende het verhandelen dier waarden, ook ter beurze, te bevorderen en te vereenvoudigen. De heeren Jhr. Mr. H. Hoeufft van Velsen, A. Holtzman, Paul C. van Vlissingen en Mr. F. de Wilt hebben zich bereid verklaard, om dat plan op alle mogelijke wijzen te ondersteunen en te bevorderen.

Voorzeker zoude dergelijke onderneming in eene lang gevoelde behoefte voorzien.

— Te Zwolle hield dezer dagen de Vereeniging **tot verbetering der arbeiders-woningen** hare algemeene jaarlijksche vergadering, waarin door

het bestuur verslag werd uitgebragt over 1865. Daaruit is o. a. gebleken, dat eene afschrijving van 2 pCt. per jaar voor de verminderde waarde der gebouwen zonder bezwaar geschieden kon; dat aan het in de algemeene vergadering van 21 Maart des vorigen jaars door het bestuur ter tafel gebragte voorstel om nog 12 woningen te doen bouwen, uitvoering is gegeven; dat die woningen, even als de vroeger gebouwde, terstond bewoond geworden zijn; dat de door de vereeniging den huurders gestelde voorwaarden stipt nagekomen werden, omdat de huurder erkent, dat die evenzeer als het daarstellen der vereeniging in zijn wezenlijk belang zijn. De balans over 1865 sloot met een belangrijk batig saldo, hetwelk ten gevolge had, dat eenige der aanwezige leden, staande de vergadering, nieuwe actiën namen, waardoor het bestuur aan zijne verdere bouwplannen uitvoering zal kunnen geven. Het doel der vereeniging, om den mingegoeden goedkoope, ruime en gezondheid bevorderende woningen te verschaffen door het kapitaal der meervermogenden, tegen eene vaste rente van 4 pCt., is tot nu toe volkomen bereikt.

Wij zien hier een der menigvuldige voorbeelden van het welslagen dezer ondernemingen. Dat het doenlijk is op deze wijze zekerheid van kapitaalbelegging met wezenlijk voordeel voor den arbeidenden stand te vereenigen, is trouwens door de uitgebreide Vereeniging te 's Hage reeds overtuigend aangetoond. Over die welgelukte proeve deelen wij welligt eerlang de bijzonderheden mede.

Landbouw. *Systeem Hooibrinck.* Over de bekende uitvinding van den heer **Hooibrinck** wordt in het *Journal des Débats* van den 14ⁿ, in een overzigt van de werkzaamheden der fransche *Akademie van Wetenschappen* gedurende het jaar 1865, door den heer Paul de Rémusat het volgende oordeel geveld: „De uitvinding van den heer Hooibrinck, die aangenomen had om door middel eener kunstmatige bevruchting den oogst der veldvruchten minstens te verdubbelen, is ernstig betwist geworden. Het is niet uitgemaakt kunnen worden, dat de overeenkomstig zijne aanwijzingen behandelde velden een beter resultaat opgeleverd hebben dan anderen. Reeds vroeger was door den heer Dailly aangemerkt geworden, dat de methode van den heer Hooibrinck welligt het aantal graankorrels in elke aar, en derhalve de opbrengst van het graan, maar niet het aantal der aren zelve of van hare stengels kon doen toenemen. Volgens den heer Dailly moet alzoo het gewigt van het stroo hetzelfde blijven. De voorstanders der methode Hooibrinck beweerden daarentegen, dat met het graan, ook tevens het stroo overvloediger werd. De jongste proefnemingen hebben niet tot een bemoedigenden uitslag geleid. Het verslag der akademie luidt vooralsnog niet beslissend, doch het is waarschijnlijk, dat de theorie van den heer Hooibrinck te ligt bevonden zal worden."

— Ook de proeven, zegt de *Arh. Ct.* in 1865 met de kunstmatige

bevruchting van granen, volgens het stelsel van den heer D. Hooibrink, op de bezittingen van het **kroondomein** op ruime schaal genomen, hebben geene bevredigende uitkomsten opgeleverd. Die proeven, even als in het vorige jaar met zorg bewerkstelligd, en waarvan de uitkomsten telkens door eene commissie werden geconstateerd, waren over het algemeen zóó weinig afdoende, dat men, ook met het oog op de in Frankrijk en elders genomen proeven en het ongunstig oordeel, door de wetenschap daarover uitgesproken, besloten heeft, geene verdere proeven meer te nemen.

Veeziekte. — Volgens de officieele opgaven betreffende de veetyphus in de Provinciën Zuid-Holland, Utrecht en Noord-Holland, zijn de navolgende aantallen rundvee:

Prov. Zuid-Holland.

IN DE WEEK. van	aangetast.	d. ziekte gestorv.	afgemaakt.	hersteld.	aan 't eind der week nog ziek.	tot	SEDERT HET BEGIN DER VEEZIEKTE. aangetast.	aan de ziekte gestorven.	afgemaakt.	hersteld.	nog ziek.
6—13 Jan.	2721	447	302	202	1770	16 Jan.	27027	8133	6899	8763	3204
13—20	2034	280	226	218	1810	20 „	29031	8966	7410	9896	2759
20—27	2135	261	208	164	1502	27 „	31165	9643	7846	10962	2714
27—3 Febr.	1916	288	179	177	1272	3 Febr	33025	10371	8159	11817	2678
3—10	1899	235	121	190	1353	10 „	34924	11079	8419	12769	2657
10—17	1510	240	125	153	992	17 „	36434	11843	8678	13656	2257
17—24	1340	259	108	130	843	24 „	37774	12451	8874	14412	2037
24—3 Mrt.	1000	184	49	56	711	3 Mrt.	38774	13012	8978	16003	1781
3—10	1352	244	106	64	938	10 „	40123	13521	9131	15067	2021
10—17	1133	261	48	46	778	17 „	41255	14184	9252	15932	1887
17—24	1410	309	43	35	1023	24 „	42665	14913	9373	16303	2076
24—31	1303	258	84	71	940	31 „	43953	15698	9471	16805	1979
1—7 April	1129	297	32	50	750	7 April	45082	16526	9515	17477	1564

Prov. Utrecht.

6—13 Jan.	299	112	17	165		13 Jan.	1710	612	65	723	280
13—20	424	148	—	203		20 „	2134	790	65	926	358
20 27	259	147	—	244		27 „	2393	937	65	1170	221
27—3 Febr.	212	103	—	136		3 Febr.	2605	1040	65	1306	194
3—10	321	77	—	158		10 „	2936	1117	65	1464	290
10—17	288	132	—	177		17 „	3224	1309	65	1641	269
17—24	250	81	4	244		24 „	3461	1330	69	1865	197
24—3 Mrt.	195	72	—	109		3 Mrt.	3656	1402	69	1974	211
3—10	297	133	35	133		10 „	3953	1535	104	2107	207
10—17	184	76	—	142		17 „	4137	1611	104	2249	178
17—24	243	99	—	108		24 „	4380	1710	104	2327	209
24—31	223	127	—	122		31 „	4703	1837	104	2579	188
1—7 April	273	128	—	128		7 April	4876	1965	104	2607	200

Prov. Noord-Holland.

10—17 Febr.	225	45	20	10	150	17 Febr.	632	129	178	76	249
17—24	275	35	19	69	152	24 „	817	174	199	175	269
24—3 Mrt.	179	84	26	45	280	3 Mrt.	986	258	225	223	280
3—10	51	48	48	84	157	10 „	1037	406	273	301	157
10—17	27	16	2	109	57	17 „	1064	322	275	410	57
17—24	36	11	7	29	46	24 „	1100	333	282	439	46
24—31	119	27	37	49	52	31 „	1221	360	321	488	52
1—7 April	71	34	—	52	37	7 April	1292	394	321	540	37

Hypotheekbanken. Uit het verslag over 1865 door Bestuurders der Rotterdamsche hypotheekbank van Nederland, in de Alg. Vergadering in deze maand uitgebragt, blijkt dat in het afgeloopen boekjaar hypothecair voorschot werd verleend tot een bedrag van f 1.663.400, gewaarborgd door 1e hypotheek op goederen in Nederland gelegen, wier getaxeerde verkoopswaarde ad f 2.817.637, die voorschotten met ca ⅔ overtreft. De aflossingen bedroegen f 33.509. Aanvragen ten getale van 96, tot een kapitaal van f 2.251.000 werden om verschillende redenen afgewezen. De Bank gaf 4½ pCt. pandbrieven uit tot een gezamenlijk bedrag van f 1.430.000. Het dividend over 1865 is vastgesteld op f 5.80 per f 100 gestort kapitaal.

ARBEIDERSVEREENIGINGEN.

Op tweeërlei wijze is in den laatsten tijd weder onze aandacht gevestigd op de zaak der arbeidersvereenigingen: door de beide vergaderingen die op 3 Maart en 7 April in het *Paleis voor Volksvlijt* hebben plaats gevonden, en door het proefschrift van den heer de Witt Hamer (*). Wat de vergaderingen betreft, daarvan was zeker wel de eerste de meest belangrijke. In de tweede waren de burgerklassen het sterkst vertegenwoordigd. Men hoorde daar veel goeds, maar nog meer, dat zonder nadeel achterwege had kunnen blijven. Bovendien schenen de meeste sprekers het practisch bewijs te willen leveren, dat de wereld al zeer weinig is vooruitgegaan sedert Sterne in zijn Tristam Shandy die geestige tirade over de *hobby horses* schreef. In de eerste bijeenkomst daarentegen spraken meest de arbeiders zelven, en of er ook waren die goed hun woord wisten te doen! 't Is waar, ook hier was het niet enkel gezonde taal wat wij hoorden. Gindsche eenzame handwerksman, die ons betoogde, dat het geheele probleem van het pauperisme ware opgelost, zoo de arbeiders zich eenvoudig associeerden tot dit dubbele doel: „plichten te vervullen en rechten te verkrijgen," zal er waarschijnlijk niet in geslaagd zijn aan de meerderheid zijner hoorders een klaar denkbeeld te geven van hetgeen hij eigenlijk wilde. En die ander uit de residentie die zoo fraai wist aan te wijzen, waar de oorzaak van de lage arbeidsloonen te vinden is — te weten in het gemis van bescherming van de binnenlandsche nijverheid tegen vreemde concurrentie — wekte voorzeker bij velen de gedachte op, dat de betrekking tusschen patroon en arbeider wel eens op zeer eigenaardige wijze tot zeer eigenaardige doeleinden wordt aangewend. Maar hier tegenover staat onder meer de pittige redevoering van dien braven Zaandammer, die van regeerings-

(*) Arbeiders-vereenigingen, academisch proefschrift van M. J. de Witt Hamer, Leyden 1866.

hulp en protectie niets weten wilde en toonde zoo goed te begrijpen wat het woord *self-help* beteekent. Al moest hij ook getuigen dat in de stad zijner inwoning veel armoede wordt geleden — 't geen, meende hij, wel verbeteren zou als Engeland voortaan evenveel werk van menschenhanden als koeien wilde trekken — al noemde hij het ook schamel, het brood dat aan „doizenden" zijner lotgenooten is gegund, toch gevoelde hij dat de arbeiders zelve in de eerste plaats de handen aan het werk moeten slaan. En zij hebben in Zaandam de handen aan het werk geslagen. Binnen kort zal er een winkelvereeniging worden opgericht, tot welk doel reeds een niet onaardig kapitaaltje is bijeengebracht.

Ik geloof dat de directie van het paleis voor volksvlijt aan de zaak der coöperatie een dienst heeft gedaan door die beide *meetings* uit te schrijven. Er zijn wel geen besluiten genomen die rechtstreeks van invloed kunnen zijn op den toestand der lagere klassen, doch wat anders dan de wil des volks is ook bij machte arbeidersvereenigingen tot stand te brengen? Het eenige wat men doen kan om de zaak te bevorderen, is, het volk met het nut en de voordeelen der coöperatie bekend te maken; den weg aan te wijzen dien men behoort in te slaan, de gevaren op te noemen, die vermeden moeten worden. Welnu, daaraan zijn de beide vergaderingen in *Volksvlijt* dienstbaar geweest. Het onderwerp is nu meer dan vroeger aan de orde van den dag. Het wordt besproken in kringen, waar men vroeger te nauwernood wist, wat coöperatie beteekent. Dit geldt zoowel van de hoogere klassen als van de arbeiders. Bovenal, en dat is misschien het meest verblijdende, er is oppositie uitgelokt. Waar geen oppositie bestaat, ontbreekt ook in den regel de ware sympathie.

Zijn er wellicht onder de lezers van dit tijdschrift wier belangstelling voor de zaak der arbeidersvereenigingen is opgewekt en die gaarne met de geschiedenis en den tegenwoordigen toestand dier vereenigingen nader bekend wenschen te worden, dan beveel ik hun de lezing aan van het proefschrift van den heer de Witt Hamer. Zij zullen er een duidelijk verslag vinden van al hetgeen zij wenschen te weten. De schrijver heeft zich eene uitgebreide bronnenstudie getroost om zijn boek zoo volledig mogelijk te maken, en toch niet ter wille der volledigheid den eisch der beknoptheid verwaarloosd. De stijl is levendig en boeiend, schoon zich zelven niet altijd volkomen gelijk. Hier en daar wordt de auteur wel een weinig te fideel met zijne lezers, te studentikoos, had ik bijna geschreven. Doch het ware onbillijk dergelijke kleine fouten breed uit te meten, te meer

nu daar wezenlijke verdiensten tegenoverstaan. De heer de W. H. doet zich kennen als een voorstander van de nieuwere richting in de economie, als iemand die zich wil losmaken uit het keurslijf van de geijkte formules der orthodoxe school, zonder toch aan den anderen kant het vele goede te miskennen, waardoor het oude zich onderscheidt. Intusschen mag ik niet verzwijgen, dat ook hij niet ontgaan is aan het lot van hen, die, ontevreden met de bestaande leer, naar iets beters zoeken. Zijn beschouwingen zijn somtijds te onbestemd gebleven. Ook meen ik — doch wie onzer is daarvan vrij? — in zijn werk nog te veel van den ouden zuurdeesem terug te vinden, te veel van dat streven naar absolute theoriën, dat zij, die doordrongen zijn van de beginselen der historische richting, in de school van Ricardo en Mill zoo sterk afkeuren. Zulke stellingen als: „het loon wordt bepaald door de ontwikkeling der arbeiders," „opvoeding is het eenige middel, dat de maatschappij kan verbeteren," „'t is eene dwaasheid de welvaart der arbeiders te beoordeelen door hun toestand te vergelijken met den toestand van arbeiders uit een vroegeren tijd," „eene van de zekerste wijzen van geldbelegging is ter leengeving aan eene co-operatieve voorschotbank", behooren niet meer te huis in een economisch geschrift uit de tweede helft der 19e eeuw. De schrijver zal mij wellicht antwoorden dat de bedoelde volzinnen niet voorkomen in het boek zelf, maar in de theses aan het slot. Dit is zoo, maar men zou ook uit het eerstgenoemde stellingen kunnen naschrijven, die aan dezelfde bedenking onderhevig zijn.

Ik wil echter over dit punt niet verder uitweiden, en veeleer deze gelegenheid benuttigen, om een drietal vragen ter sprake te brengen, die met der zaak de arbeidersvereenigingen in een nauw verband staan, drie vragen, waarvan twee van theoretischen, een van meer practischen aard, en waarop in den laatsten tijd door verschillende personen verschillend is geantwoord. De eerste vraag geldt de toekomst. Mag men aannemen dat de productieve associatie eenmaal de vorm zal worden van alle productie? De tweede geldt den invloed van de arbeiders-vereenigingen op de arbeidsloonen. Is het waar, wat Lassalle heeft beweerd, dat de loonen door dien invloed zullen dalen? — De derde vraag heeft betrekking op een onderwerp, dat in het Paleis van Volksvlijt reeds ernstig is besproken, doch, naar 't mij voorkomt, nog eenige toelichting behoeft. Hebben de arbeiders-vereenigingen in Nederland reeds nu kans van slagen of is ons volk daarvoor nog niet rijp? — Ik zal trachten het goede voorbeeld van den heer de Witt Hamer te volgen door zoo kort

en duidelijk mogelijk elk van deze drie onderwerpen te behandelen.

I.

Is de productieve associatie de toekomstige vorm van alle productie? Sommigen, ook de heer de Witt Hamer, zijn dit gevoelen toegedaan. De *Coöperator*, een tijdschrift dat aan de belangen der arbeidersvereenigingen is gewijd, en tweemaal 's maands te Manchester het licht ziet, schijnt evenzeer in die meening te verkeeren. Er is ook veel wat voor hare juistheid pleit. De coöperatie heeft in den laatsten tijd zulk een vlucht genomen, zooveel verwachtingen heeft zij overtroffen, zooveel twijfel beschaamd, dat het bijna vermetel schijnt aan hare ontwikkeling in onze gedachten grenzen te stellen. Waarom zou het onmogelijk zijn, dat eenmaal alle arbeiders hetzelfde deden als die piano-fabriekanten in Frankrijk, die spinners en wevers in Engeland hebben gedaan, waarom zou niet alle arbeid, zelfs de landbouw-productie op coöperatieve wijze kunnen geschieden?

Toch komt het mij voor, dat dit denkbeeld nooit verwezenlijkt kan worden, tot welke hoogte de ontwikkeling en de welvaart van den arbeidenden stand ook mogen klimmen. Ik kan mij zeer goed begrijpen hoe de illusie in de voorstelling van velen is ontstaan, doch tevens meen ik dat een weinig nadenken voldoende is om ons te dwingen haar prijs te geven. Wie toch zijn de natuurlijke tegenstanders van de coöperatie? Immers de kapitalisten; want de winsten die de arbeiders zich door middel van de coöperative vereeniging verzekeren, worden nu niet langer door genen genoten. Zal nu de coöperatie gelukken, zal zij het ideaal bereiken, dat zij nastreeft, dan moet zij van zelf kapitalisten vormen. Vormt zij die niet, dan mist zij haar doel, dan heeft zij ook opgehouden nut te stichten. Brengen wij nu die twee stellingen met elkander in verband, dan blijkt ons, dat de coöperatie haar eigen tegenstanders schept, en dit meer doet, naarmate zij zich meer ontwikkelt. Bij gevolg is het positief onmogelijk, dat de productieve associatie de toekomstige vorm kan zijn van alle productie.

Wellicht is deze redenering voor sommigen te afgetrokken; ziehier dan een ander argument dat eenvoudiger is. Stellen wij het geval, dat een duizendtal werklieden zich vereenigen om te zamen een fabriek op te richten. Nu is de onderneming niet groot genoeg om aan alle duizend terstond werk te verschaffen; een paar honderd

zijn voldoende om al den arbeid te verrichten, die noodig is. Met die twee honderd wordt dus een overeenkomst getroffen. Zij zullen een vaste belooning ontvangen als minimum, en hetgeen verder van de winst overblijft, wordt in twee gelijke of ongelijke deelen gesplitst, waarvan het eene aan de arbeiders, het ander als dividend aan de gezamentlijke deelhebbers wordt uitgekeerd. Tot zoover is alles goed: het coöperatieve beginsel is zuiver toegepast en ongeschonden bewaard. Maar is het denkbaar, dat dit op den duur zoo blijven kan? Zullen de acht honderd, die niet in de fabriek werkzaam zijn, niet allengs pogingen aanwenden om de overeenkomst te breken? Zal niet spoedig de gedachte bij hen opkomen, dat, zoo zij in hunne fabriek geene deelgenooten maar andere arbeiders plaatsen, die voor een vast loon werken, de geheele winst aan hen zal komen, onverminderd met hetgeen zij nu vooraf aan twee honderd uit hun midden moeten uitkeeren? Ik geloof dat men moeilijk het tegendeel verwachten kan. Geschiedt dit nu, worden de arbeiders-participanten door andere vervangen, dan is de fabriek een gewone onderneming voor rekening van eene naamlooze vennootschap geworden. Dan bestaat bovendien niet de minste waarborg meer, dat de aandeelen in handen zullen blijven van de primitieve oprichters, want dan kan het zeer goed gebeuren, dat zij door groote kapitalisten worden opgekocht. Het is een feit, dat verscheidene coöperatieve fabrieken in Engeland reeds de hier bedoelde vervorming ondergaan en dus haar oorspronkelijk karakter geheel verloren hebben. Dit kon trouwens niet anders. Het eigenbelang is nu eenmaal een der drijfveêren bij de meeste onzer handelingen en wie redeneert, alsof het niet bestond, sluit zijn oog voor de werkelijkheid.

Men zou van dergelijke voorbeelden nog meer kunnen bijbrengen. Zoo o. a. laat het zich niet denken, dat alle arbeiders-vereenigingen even goed zullen slagen. Sommigen zullen ongetwijfeld voorspoedig zijn, anderen daarentegen verliezen lijden. Stel nu het geval dat een arbeiders-vereeniging, na haar kapitaal verloren te hebben, hare onderneming moet staken, zullen dan de werklieden niet dankbaar zijn, wanneer hun door den een of anderen kapitalist een vast loon wordt aangeboden, dat hun een geregeld wekelijksch inkomen verzekert, genoeg althans om in hunne eerste levensbehoeften te voorzien? Het kan niet missen of dergelijke gevallen moeten van tijd tijd voorkomen, en zoo dikwijls zij plaats vinden zullen zij de stelling onwaar maken, dat de productieve associatie de toekomstige vorm is van alle productie.

Voor hen, die zoodanig met de coöperative beweging dweepen, dat zij daarbuiten geen lichtpunten kunnen ontdekken, zal deze uitkomst wellicht zeer onbevredigend zijn; doch wat mij betreft, ik verheug er mij over. Ik geloof dat de arbeiders-vereenigingen zeer veel nut kunnen stichten en wensch haar alle heil toe; maar ik zou het toch betreuren, zoo de stand der ondernemers-kapitalisten geheel verdween. Ik geloof, dat de verbeteringen in de industrie, wel niet haar grens zouden gevonden hebben, maar toch veel minder talrijk zouden worden, zoodra de productieve associatie de eenige vorm werd, waaronder alle productie geschiedde. Het is goed, dat er eene klasse van personen bestaat, die zich des noods jaren achtereen opofferingen kunnen getroosten om proefnemingen te doen op het gebied der nijverheid. Nu moge het waar zijn, dat de arbeiders zich veel meer moeite zullen geven om verbeteringen in de productie op te sporen, wanneer zij daarvan de directe voordeelen genieten; doch, ditzelfde zal ook plaats vinden, wanneer men hun een deel geeft in de winst.

Ik besluit alzoo tot de negatieve beantwoording van de eerste van het drietal vragen, die ik zoo aanstonds heb gesteld.

II.

Thans een woord over het tweede punt. Is het waar, gelijk Lassalle heeft beweerd, dat de loonen onder den invloed der arbeiders-vereenigingen zullen dalen? De heer de Witt Hamer gelooft het niet en ik ben het ditmaal geheel met hem eens. Doch ik meen dat men nog verder kan gaan en het tegendeel van de stelling van Lassalle volhouden. Het laat zich, dunkt mij, zeer goed bewijzen, dat de arbeidersvereenigingen de strekking hebben om het loon te verhoogen en dat zij dus ook noodwendig dat gevolg zullen teweegbrengen wanneer geene andere oorzaken tusschenbeiden treden.

Lassalle redeneert aldus: De waarde van alle dingen wordt bepaald door vraag en aanbod. Het aanbod van arbeiderskracht nu is altijd zoo groot, dat het loon zelden meer bedraagt dan het minimum 't welk de arbeider noodig heeft voor zijn eigen onderhoud en dat van zijn gezin. Verschaft gij hem nu een inkomen buiten zijn loon — en dit zullen de coöperatieve, vooral de winkel-vereenigingen, doen — dan kan het loon dalen, zonder dat de bevolking vermindert. Die daling zal dan ook niet uitblijven, want als het inkomen der arbeiders klimt, neemt door meerdere geboorten en mindere sterfte hun aantal belangrijk toe.

Dit betoog schijnt zeer afdoende, doch het lijdt niettemin aan kardinale gebreken. De fout schuilt echter, dunkt mij, niet in de premissen, maar in de gevolgtrekking, die Lassalle er uit afleidt. De waarde van alle dingen wordt door vraag en aanbod bepaald: die stelling geldt evenzeer van den arbeid, als van al het overige. Ik ben het met den heer de Witt Hamer niet eens, wanneer hij dit laatste in twijfel trekt. Ik geloof, dat men zich van den rechten weg verwijdert, zoodra men afwijkt van het grondbeginsel, dat vraag en aanbod het loon bepalen. Loon is waarde van den arbeid; geen waarde nu is denkbaar zonder ruil, en geen ruil zonder vraag en aanbod, derhalve hangt het loon van vraag en aanbod af, gelijk het gevolg van de oorzaak die het te voorschijn riep. Tegen dit eenvoudig betoog baat geen redeneering, hoe spitsvondig ook, en schijnt soms de werkelijkheid het tegendeel te leeren, dan kan het niet anders, — ons gezond verstand zegt het ons — of de strijd tusschen praktijk en theorie moet hier slechts schijnbaar wezen.

Doch in de stelling dat vraag en aanbod de waarde bepalen, ligt niet opgesloten, dat de waarde enkel afhangt van de *numerieke* verhouding tusschen vraag en aanbod. Dit wordt door de meeste economisten, ook door Lassalle, geheel voorbijgezien. De heer de Witt Hamer begaat dezelfde fout. Wel toont hij op verschillende plaatsen van zijn werk, beter te zijn ingelicht, doch hij trekt van zijn kennis geen partij, hij laat haar ongebruikt bij de samenstelling zijner theorie en daarop vooral kwam het aan. Het kwam er op aan te doen uitkomen, dat *de wijze*, *waarop gevraagd*, *of aangeboden wordt*, bij de vaststelling van den prijs een zeer belangrijke rol vervult.

Stel dat iemand tien duizend balen koffie ter markt aanbiedt, is het dan volstrekt onverschillig of hij tot elken prijs realiseeren moet ten einde in staat te zijn, zijn wissels te betalen, of wel, uit eigen of geleende middelen, ook zonder den verkoop dier partij zijne schulden kan voldoen? Natuurlijk niet; tenzij hij zijn toestand wete te verbergen, loopt hij in het eerste geval groot gevaar een slechteren prijs te maken dan in het tweede, vooral als de markt op dat oogenblik zeer ruim is voorzien. Evenzoo is het met de vraag gesteld: een commissionnair, die eene groote order heeft uittevoeren, laat niet alom rondbazuinen, dat hij van plan is à tout prix te koopen. Integendeel, hij tracht zooveel mogelijk zijn order geheim te houden, opdat de vraagprijzen der houders niet verhoogd worden. Zoo is het dan niet enkel de hoeveelheid die gevraagd en aangeboden wordt, maar ook de wijze waarop aanbod en vraag geschieden, die de waarde bepaalt.

Nergens nu, komt dit meer aan het licht dan bij het loon. De arbeiders verkeeren doorgaans in den toestand van dien koopman, die zijn goederen tot elken prijs moet realiseeren, zal hij zijn wissels betalen. Om te kunnen leven *moet* de arbeider loon verdienen. Hij is dus in den regel gedwongen zijn koopwaar, arbeid, ter markt te brengen en zoolang aan te bieden tot zij een nemer heeft gevonden. De wijze waarop het aanbod geschiedt is geheel in zijn nadeel, geheel in het voordeel meestal van den patroon. Dit blijkt nog duidelijker als wij de zaak uit een ander oogpunt beschouwen. Hoe meer het aanbod in weinige handen is geconcentreerd, hoe minder dus de verkoopers elkander concurrentie aandoen, hoe beter prijs zij bedingen. Ook in dit opzicht nu verkeeren de arbeiders in een ongunstigen toestand. Gewoonlijk biedt elk hunner individueel zijne diensten aan. Het contracteeren bij ploegen wint wel veld, maar is nog verre van algemeen en kan ook niet overal worden toegepast. In één woord, de toestand van de meeste arbeiders tegenover hunne patroons is die eener absolute afhankelijkheid.

Vandaar dan ook dat de meerdere winsten, die de ondernemers in verschillende deelen van Europa tegenwoordig genieten, volstrekt niet altijd eene evenredige verhooging van loon ten gevolge hebben gehad. Bij mindere afhankelijkheid zou dit wel degelijk het geval zijn geweest, vooral bij de landbouwende klassen. Laten b. v. in een of andere bevolkte streek, waar alle gronden reeds in kultuur zijn gebracht, de verdiensten van de pachters belangrijk zijn toegenomen, zoodat zij veel hooger zijn geworden dan elders. Naar de bekende economische wet nu, volgens welke er op den duur in hetzelfde land geen groot verschil kan bestaan tusschen de winsten in de onderscheidene bedrijven, moeten die buitengewone voordeelen allengs weder verminderen. Dit kan hier geschieden op tweederlei wijze: de arbeidsloonen kunnen stijgen of de pachten verhoogd worden. Ook is nog een derde mogelijk, namelijk, dat de winstvermindering der pachters voor een deel ten bate van de arbeiders en voor een ander deel ten bate van de grondeigenaars komt. Doch welk van die drie zal nu gebeuren? Het antwoord op die vraag is niet ver te zoeken. De hoogere winst van den pachter zal in een streek, waar reeds alle gronden in cultuur zijn gebracht, gewoonlijk geen grootere vraag naar arbeiders veroorzaken. Ook verkeeren deze laatsten in een veel te afhankelijken toestand om met nadruk eene verhooging van loon te kunnen vorderen. Het voordeel komt dus geheel en al ten bate van den kapitalist, voor wien eene hoogere

pachtsom met een vermeerdering van vermogen gelijk staat; want naarmate de pachten stijgen, stijgt ook de prijs van het land.

Men zou aan dit voorbeeld vele anderen kunnen toevoegen. Overal waar vermeerdering van winsten niet eene gelijke vermeerdering van vraag naar arbeiders ten gevolge heeft gehad, of waar die vermeerderde vraag werd opgewogen, hetzij door een mindere behoefte aan arbeidskracht uithoofde van herhaalde verbeteringen in de werktuigen, hetzij door vermeerdering van bevolking, heeft men gewoonlijk hetzelfde verschijnsel kunnen waarnemen. De voordeelen der kapitalisten en der ondernemers zijn daar toegenomen, zonder dat de loonen gestegen zijn. Des te minder kon van eene rijzing daar sprake wezen, waar de winsten der kapitalisten en ondernemers niet zijn vermeerderd. Al waren ook de loonen veelal te laag, al konden zij ook eene verhooging ondergaan zonder dat de onderneming, waaruit zij betaald werden, moest ophouden winstgevend te zijn, de arbeiders verkeerden gemeenlijk in een veel te afhankelijken toestand om met kracht op verbetering te kunnen aandringen.

Op hoedanige wijze kunnen nu de arbeiders eenigermate uit dien staat van afhankelijkheid worden opgeheven? Ziedaar eene vraag, die van het hoogste gewicht is bij iedere beschouwing omtrent de loonen. Verschillende middelen bieden zich hier aan onze overweging aan; enkele daarvan wensch ik met een enkel woord te bespreken.

Zou het baten, wanneer men trachtte bij de hoogere standen meer het gevoel van recht en billijkheid op te wekken, door hen te doen inzien dat elk gebruik dat men maakt van dien afhankelijken toestand, waarin de arbeiders zich bevinden, een misbruik is? Sommigen onzer lezers zullen welligt geneigd zijn hierop bevestigend te antwoorden. De economie, dus zou men kunnen redeneren, vermag in dit opzicht een schoone rol te vervullen en het hare bij te dragen om het billijkheidsgevoel te doen ontwaken. Zij het ook hare roeping niet moraal te prediken, wel is het hare plicht eene getrouwe voorstelling te geven van de werkelijkheid. Doch doet zij dit, dan doet zij reeds genoeg, want juist aan een klaar besef van den werkelijken toestand ontbreekt het velen. Hoe kon het anders? Zoolang de wetenschap, die bij voorkeur geroepen is over sociale vraagstukken licht te verspreiden, gedurig de stelling verkondigde, dat het loon uitsluitend afhangt van de numerieke verhouding tusschen de gevraagde en aangeboden hoeveelheden arbeids, moest zich natuurlijk in de openbare meening het begrip vestigen,

dat men evenmin zedelijk verplicht is aan zijn arbeider meer te geven dan een minimum van loon, als b. v. een speculant in effecten zedelijk verplicht zou zijn om meer te betalen voor de fondsen, die hij koopt, dan den prijs waarvoor hij ze krijgen kan. Vindt eens bij de groote meerderheid een juistere voorstelling ingang, wordt eens door allen levendig beseft, dat de arbeider die zich verhuurt in den ongunstigsten toestand verkeert, doordien de wijze waarop hij zijn koopwaar aanbiedt geheel in zijn nadeel is, dan zal wellicht de staat van zaken verbeteren. De publieke opinie is tot nu toe op dit punt nog nimmer recht wakker geschud. De ellendige bezoldiging der staats-ambtenaren, het bijna nog ellendiger loon, dat meestal aan kantoorbedienden wordt uitbetaald, het exploiteeren van arbeiders door sommige werkbazen en fabriekchefs, dit alles moge van tijd tot tijd de ergernis van dezen of genen hebben opgewekt, zelden of nooit heeft men een poging aangewend om de *algemeene* ergernis op te wekken. De publieke opinie is een macht in onze dagen: zou het onmogelijk zijn, die macht op dit gebied in beweging te brengen?

Ik geloof echter, dat zij die dus redeneren, zich illusies maken. In enkele gevallen moge eene opwekking van het billijkheidsgevoel tot een gunstig resultaat leiden: het loon der openbare ambtenaren en kantoorklerken zal wellicht eene verhooging ondergaan, zoodra een juister inzicht in den actueelen toestand meer veld wint; eene algemeene verbetering in het lot der arbeidende klassen als zoodanig, is, dunkt mij, langs dien weg ondenkbaar. Men moet niet vergeten dat de patroons menigmaal zelve in een afhankelijken toestand verkeeren, dat zij door de sterke concurrentie vaak gedwongen zijn tot een lage som gelds een werk te ondernemen, en dan buiten de mogelijkheid zijn geplaatst van meer dan een minimum van loon uit te betalen aan hunne arbeiders, tenzij al hunne concurrenten evenzeer het loon verhoogen. Kan de genezing van de kwaal, waarop wij wezen, door geen andere middelen worden verkregen dan het hier genoemde, dan, vrees ik, is de toekomst al zeer weinig bemoedigend.

Mag men eenig heil verwachten van de zoogenaamde *strikes*, van die coalities van werklieden, die ten doel hebben door staking van arbeid een hooger loon te bedingen? Zullen niet, wanneer dit middel meer algemeen wordt toegepast, de rollen allengs omkeeren en de bazen even afhankelijk worden van hunne arbeiders als nu de arbeiders het van hunne bazen zijn? Ook dit is eene illusie. Arbeiders, die nauwelijks genoeg verdienen om met moeite te voorzien

in hun dagelijksch onderhoud, kunnen zich onmogelijk aan een *strike* wagen; en waagden zij zich ook daaraan, zij zouden spoedig gedwongen zijn hun werk weder te hervatten. Slechts zij, die uit hun loon een klein kapitaal hebben bespaard, zijn bij machte zich op dergelijke wijze een hooger loon te verzekeren. Doch de zoodanigen zijn niet degenen wier lot het meest onze deërnis opwekt.

Men heeft dan ook bijna altijd bespeurd, dat slechts die werklieden den arbeid hebben gestaakt, die reeds een vrij goed loon verdienden. Nog onlangs maakte men deze opmerking, toen eenige kleedermakersgezellen in de hoofdstad, een *strike* ondernamen. Hierin is niets dat ons behoeft te bevreemden. Eene *strike* kost veel geld. Toen b. v. in 1854 de werklieden te Preston hun arbeid staakten, werd hun uit verschillende deelen van Engeland achtereenvolgens een bedrag van 20,000 pd. st. tot ondersteuning toegezonden, en toch is het bekend dat zij gedurende al den tijd, dien de *strike* duurde, groot gebrek hebben geleden. De veelvuldige stakingen van arbeid, die in den laatsten tijd hebben plaats gevonden mogen een teeken zijn, dat de welvaart onder de lagere klassen in Europa vooruitgaat, zij kunnen nimmer een middel zijn geweest om de diepste armoede op te heffen, een middel om hen, die een zeer gering loon verdienen, minder afhankelijk te maken van hunne patroons.

Ik geloof dat wij meer mogen verwachten van eene gewoonte, die in sommige deelen van ons land meer algemeen wordt onder arbeiders, de gewoonte namelijk van zich te verhuren, niet elk geïsoleerd, maar bij ploegen. Ik heb echter op dit punt reeds gewezen en wensch er dus niet weder bij stil te staan. Dergelijke coalities van arbeiders schijnen mij daarom heilzaam toe, omdat zij de strekking hebben, het aanbod meer te concentreeren. Het aangeboden quantum arbeidskracht blijft wel hetzelfde, maar de wijze, waarop aangeboden wordt, is meer in het voordeel der werklieden. Verder spreekt het natuurlijk van zelf, dat alles wat bevorderlijk is aan de ontwikkeling van den arbeider, aan de vermeerdering van zijn kennis en de verbetering van zijn smaak, ook de strekking moet hebben om hem meer onmisbaar, dus minder afhankelijk te maken. Doch hoe dikwijls wordt niet die ontwikkeling juist belemmerd door den toestand, waarin de arbeiders verkeeren. Is het b. v. denkbaar, dat hun schoonheidsgevoel zal worden opgewekt, zoo lang hun ellendige woningen niet door betere worden vervangen? Is het mogelijk, dat hun geest zich beschave, zoolang de werkuren niet verminderen? Kunnen wij ons voor-

stellen, dat hun besef van eigenwaarde zal toenemen, zoolang zij zich zoo volkomen afhankelijk gevoelen van hen, onder wier bevelen zij zijn geplaatst? Ongetwijfeld: zij die beweeren, dat zedelijke ontwikkeling de welvaart verhoogt, prediken een groote waarheid. Doch geven zij zich wel altijd genoegzaam rekenschap van de voorwaarden, waaronder die ontwikkeling alleen mogelijk is?

Men zal reeds begrepen hebben, tot welke slotsom ik den lezer brengen wil. De afhankelijke toestand, waarin de arbeiders verkeeren, kan slechts worden opgeheven, wanneer óf het loon zelf stijgt, of de arbeiders er in slagen zich buiten hun loon door eigen inspanning een inkomen te verzekeren. Het eerste, de verhooging van het loon, kan slechts het gevolg zijn van een samenloop van sociale oorzaken. Het tweede is mogelijk door de oprichting van arbeiders-vereenigingen.

En hierin licht dunkt mij, de economische beteekenis van de coöperatie ten opzichte der loonen. De coöperatie moet, wanneer zij althans met een goed gevolg wordt bekroond, de werklieden minder afhankelijk maken. Zij doet dit vooreerst door directe middelen. „Men heeft voorbeelden van arbeiders, die 10 jaren lang hunne inkoopen in een coöperative store deden en, hunne dividenden gedurende dien tijd latende oploopen, de som van *f* 1200 hadden gespaard, zonder dat zij zich daarvoor iets behoefden te ontzeggen, dan wat de besparing van de som, voor de eerste bijdrage genoegzaam, (1 shilling) met zich bragt." (*) Wanneer de arbeiders willen en zij volgen het voorbeeld van die enkelen, dan kan elk hunner hetzelfde resultaat bereiken. Natuurlijk zal de coöperatie niet op eens de lagere klassen tot dien toestand van mindere afhankelijkheid opvoeren; welke sociale hervorming, die duurzaam was heeft ooit plotseling gewerkt? Doch als men de grootsche uitkomsten gadeslaat, die vooral de winkelvereenigingen in Engeland hebben opgeleverd; wanneer men ziet dat van de 700 coöperatieve vereenigingen, die daar te lande vermoedelijk bestaan, 395 (de eenige die opgaven deden van haar toestand) bij het slot van 1865 reeds een kapitaal bezaten van ruim *f* 8,200,000; wanneer men bespeurt, dat van 889 Vorschuss-Vereine in Duitschland 455 op het einde van 1864 reeds, met inbegrip der reserve, een eigen fonds hadden bijeengebracht van ongeveer *f* 5,700,000, dan is men gerechtigd tot het besluit, dat de coöperatie onmiskenkaar de strekking heeft om een stand van kleine kapitalisten te vormen. Ik beweer niet, dat

(*) Mr. de Witt Hamer, t. a. p. blz. 171.

zij dit reeds op groote schaal gedaan heeft, maar ik vermoed dat zij het in de toekomst doen zal.

Doch behalve door deze directe, werkt zij ook door indirecte middelen, op krachtige wijze mede om de arbeiders meer onafhankelijk te maken. Vraagt men aan hen die goed bekend zijn met den toestand der lagere klassen, welke een van de voornaamste oorzaken is, die den ondergang van menig arbeidersgezin ten gevolge hebben, dan zal men voorzeker tot antwoord ontvangen: het koopen op crediet. Er is weinig, dat op den werkman meer demoraliseerend werkt dan dit. Door op crediet te koopen, houdt hij geld over om te besteden aan sterken drank. Er komt wanorde in zijn huishouding. Daar van de schulden niet altijd getrouw door hem boek wordt gehouden, weet hij zelf niet recht meer hoeveel hij verteert. Eindelijk komt de dag der afrekening en dan is de nood aan den man. Door verpanding van meubelen of kleedingstukken, door opoffering dikwijls van het meest noodzakelijke, gelukt het hem wellicht de schuld af te betalen; doch hoe is intusschen zijn huishouden achteruitgegaan, hoezeer is de afhankelijkheid, waarin hij verkeerde ten opzichte van zijn patroon toegenomen! Aan dit alles nu maakt de winkelvereeniging voor goed een einde door slechts à contant te verkoopen. Zij moet dit wel doen om te kunnen bestaan, want juist in het tweeledig voordeel dat zij door den contanten verkoop geniet — het voordeel van geen rente en geen kapitaal te verliezen — ligt het voornaamste element van hare winsten. Hoezeer zij hierdoor ook bijdraagt tot verbetering van den toestand der arbeidende klassen, zal beseft worden door een ieder die een oogenblik nadenkt.

Het tot nog toe gezegde zal waarschijnlijk voldoende zijn om mijn gevoelen toe te lichten. Lassalle beweert dat de arbeiders-vereenigingen de strekking bezitten om de loonen te doen dalen. Ik meen daarentegen te hebben aangetoond, dat juist het tegenovergestelde waar is. De arbeiders-vereenigingen zullen, zoo door directe als door indirecte middelen, de werklieden minder afhankelijk maken van hunne patroons en hen alzoo in de mogelijkheid stellen van met meer nadruk een beter loon te eischen.

III.

En nu de praktische questie: Is ons volk voor arbeiders-vereenigingen al rijp? Ziedaar wel een belangrijke vraag, de belangrijkste misschien van allen. Ik zou wenschen ditmaal een zeer

positief gevoelen te kunnen uitspreken; maar dat is niet mogelijk, hier is meer ruimte voor verschil van gevoelen.

Men weet hoe sommigen oordeelen. Ons volk, dus beweeren zij, is onkundig; door armoede en onverstandige philanthropie gedemoraliseerd; niet bij machte om in eigen boezem de middelen te vinden tot verbetering van zijn socialen toestand. Wilt gij de coöperatie hier te lande mogelijk maken, begin dan met haar voor te bereiden. Dit kunt gij doen door onderwijs en opvoeding. Verzuimt gij echter dien weg in te slaan, wilt gij nu reeds trachten arbeiders-vereenigingen te stichten, dan zaait gij op een onvruchtbaren akker. Niets zult gij oogsten dan teleurstelling en verdriet.

Voor de juistheid van dit gevoelen, dat in de tweede vergadering in *Volksvlijt* gehouden, een eminenten verdediger heeft gevonden, kunnen voorzeker vele gronden worden aangevoerd. Men heeft reeds gewezen op den ongunstigen afloop der Amsterdamsche Winkelvereeniging, wier treurige geschiedenis de heer de Witt Hamer in zijn werk heeft geschetst. Dit voorbeeld is zeker niet opwekkend en wel geschikt om de voorstanders van coöperatie den moed te ontnemen. Doch het is noodig de zaak van naderbij te beschouwen, om een billijk oordeel te vellen, en doen wij dit, dan zullen wij misschien eenige lichtpunten ontdekken.

De Amsterdamsche Winkelvereeniging is mislukt. Doch waardoor? Hebben de arbeiders geweigerd kapitaal te geven? Verre van dien: *f* 1700 zijn achtereenvolgens door hen bijeengebracht. Heeft het na de oprichting aan koopers ontbroken? Tot op een zekere hoogte slechts. Voor sommigen lag de winkel te ver uit de buurt; bij anderen werkten de vrouwen de zaak tegen; het is een feit, dat een groot aantal leden nimmer in den winkel hebben gekocht. Maar desniettemin bedroeg het debiet in de eerste maanden ruim *f* 200 per week, of *f* 10 à 11,000 in het jaar, en met dien omzet had de zaak toch kunnen bestaan, althans niet met zulke groote verliezen moeten eindigen. Wat den val der Amsterdamsche Winkelvereeniging heeft te weeg gebracht, is hoofdzakelijk wanbeheer. De directie, wie het, gelijk later gebleken is, zelve aan de noodige kennis ontbrak, is niet gelukkig geweest in de keus van haar winkel-personeel. Er zijn onverstandige inkoopen gedaan; de gekochte goederen werden slecht bewaard; hoe de commissarissen er ook op aandrongen, er werd nimmer een goed toezicht gehouden op het magazijn; in éen woord, de leiding was niet in bevoegde handen. Dit alles bij elkander verklaart, den ongunstigen afloop reeds geheel.

Doch nu vraag ik: wat is hiermede bewezen ten aanzien van de mogelijkheid om winkelvereenigingen hier te lande op te richten en te doen bloeien? Het volk, zegt men, is niet vatbaar voor de zaak. Toegegeven voor een oogenblik. Maar die *ƒ* 1700 waren dan toch wel vatbaar om goed geadministreerd te worden. En als nu het bestuur eens op eene betere wijze ware samengesteld geweest, als in plaats van wanbeheer en gebrekkig toezicht, flinke, der zake kundige arbeiders de leiding op zich hadden genomen, zou dan niet de uitslag geheel anders zijn geweest? Laten wij toch niet met groote woorden schermen. Het eenige wat de ongunstige afloop der Amsterdamsche Winkelvereeniging bewezen heeft, is de moeilijkheid om een goed bestuur te vinden, en de geheele vraag komt dus eenvoudig hierop neder: hoe zal men in het vervolg die moeilijkheid overwinnen? — Wat het koopen in den winkel betreft: ware eenmaal slechs een dividend, hoe klein ook, aan de consumenten uitgekeerd, de omzet had zich in weinige weken verdubbeld.

Hoe men de moeilijkheid van een goed bestuur te vinden overwinnen zal? Mij dunkt, door eenvoudig het voorbeeld te volgen van eene winkel-vereeniging, die onlangs in Utrecht is opgericht en die kort geleden haar eerste jaarverslag in 't licht heeft gegeven. (*) Deze vereeniging is op zeer kleine schaal begonnen. Zij telde aanvankelijk slechts 18 leden. Voor gezamentlijke rekening tarwe in te koopen, die te laten malen, uit het meel in bestaande bakkerijen brood te doen vervaardigen en dat aan de deelhebbers te doen verkoopen, zou vooreerst de eenige werkzaamheid zijn van deze kleine vennootschap. Het kapitaal moest door wekelijksche bijdragen van 10 cents gevormd en gestadig uitgebreid worden. Toen het aantal leden tot 32 was geklommen en de inleg *ƒ* 34.20 bedroeg, werd tot den eersten inkoop van tarwe besloten. Later ging men ook over tot den handel in steenkolen. Dit was mogelijk, doordien het kapitaal steeds vermeerderde, zoo door de wekelijksche bijdragen der aanvankelijke deelgenoten, als door de aanwinst van nieuwe leden. Op 20 Februari ll., het tijdstip van de afsluiting der eerste balans, waren er 64 vennooten; het kapitaal bedroeg *ƒ* 226.43 terwijl in het afgeloopen boekjaar voor *ƒ* 1459.80 was omgezet, waarop na aftrek van de kosten (zijnde: *ƒ* 168.86 aan de bakkerij, *ƒ* 72.08 aan provisie voor de dêpot-

(*) Ik ben een exemplaar van dit verslag verschuldigd aan de vriendelijkheid van Prof. O. van Rees.

houders en *f* 306.06½ aan diversen) circa 10 pCt. van het maatschappelijk kapitaal was verdiend.

Bij velen, die gewoon zijn aan de millioenen van groote credietinstellingen, zullen deze microscopische cijfers wellicht een glimlach verwekken. Mij echter schijnt het toe, dat de Utrechtsche arbeiders juist den goeden weg hebben ingeslagen. Zij begonnen niet met een bakkerij op te richten, maar trachtten eerst zich debiet te verwerven. Zij stelden de onderneming niet uit, tot een groot kapitaal bijeen zou zijn gebracht, maar begrepen wijselijk, dat zij, juist door in het klein aan te vangen, in de gelegenheid waren gesteld om, zonder veel leergeld te betalen, de noodige kennis en ondervinding op te doen. De Utrechtsche Winkelvereeniging heeft blijkbaar den weg afgebakend dien men moet volgen om tot een goed resultaat te komen en het bezwaar waarop ik straks gewezen heb, geheel op te lossen.

Ik vrees, dat zij die de oprichting van arbeidersvereenigingen hier te lande willen uitgesteld zien, tot het volk, gelijk zij het uitdrukken, er rijp voor is, ons lang zouden laten wachten, zoo hun invloed overwegend ware. Vergeten wij niet dat in de coöperatie zelve een krachtig middel tot opvoeding is gelegen. Hoe uitnemend b. v. moet reeds de invloed zijn op het moreel van de werklieden, wanneer het ernstig verlangen bij hen ontwaakt om eene arbeiders vereeniging van welken aard ook tot stand te brengen. Om hun doel te bereiken is het noodig, dat zij zich geruimen tijd achter een vele onnoodige uitgaven ontzeggen, matig leven en vlijtig sparen. Hunne arbeidzaamheid wordt opgewekt. Zij hebben een ideaal voor oogen dat zij nastreven. De een wil voor den ander niet onderdoen om tot de verwezenlijking van dat ideaal het meest bij te dragen. Aldus ontstaat tusschen de leden der vereeniging een edele wedijver; zij worden onttrokken aan dien lagen kring van denkbeelden, waarin hun geest zich gewoonlijk beweegt; hun gezichteinder verruimt zich, hun gevoel van eigenwaarde neemt toe. Het besef van iets te vermogen, van door eigen inspanning zijn lot te kunnen verbeteren, werkt zoo heilzaam op het menschelijk gemoed. Het kan dunkt mij, niet anders, of het medewerken tot de oprichting van eene coöperatieve vereeniging moet voor vele arbeiders een gelukkig keerpunt zijn geweest in hun leven.

Ik wensch mij, evenmin als anderen, illusie te maken over de lagere klassen. Ik weet dat over het geheel het peil hunner zedelijkheid en ontwikkeling zeer diep is gezonken. Maar ik weet ook dat in ons volk krachten sluimeren, die slechts op-

gewekt behoeven te worden om zich te vertoonen Er is een kern van arbeiders, wien het geenszins aan de noodige kennis en zelfstandigheid ontbreekt om het voorbeeld hunner broeders in Engeland te volgen. Van de zoodanigen moet de beweging in ons vaderland uitgaan. Geschiedt dit, dan zal hun kring steeds grooter worden. Velen zullen zich bij de opgerichte vereenigingen aansluiten, en aldus zal de coöperatie haar eigen weg banen, zelve den toestand in 't leven roepende, die tot haar bloei noodzakelijk is.

Wachten wij ons intusschen voor een gevaar. Het schoonste in de arbeiders-vereenigingen is, dat zij niet zijn voortgekomen uit het brein van een filosoof, maar uit de natuurlijke begeerte van het volk om zijn toestand te verbeteren. Gelijk de meeste goede dingen, zijn zij van zelf geworden. Ziedaar een waarborg voor hare levenskracht Wat kunstmatig, niet natuurlijk is, kan zelden stand houden. Maar trachten wij dan ook niet door kunstmiddelen arbeidersvereenigingen op te richten. Laten wij het denkbeeld aan het volk mededeelen en daarbij onzen raad en voorlichting aanbieden, doch hiermede houde onze werkzaamheid op. Doen wij meer, dan zullen wij in den regel meer kwaad dan goed stichten. Tot deze zelfbeperking, ik weet het, is een zekere wilskracht noodig: zelfverloochening is nergens, en vooral hier niet gemakkelijk. Maar ik geloof toch, dat zij noodzakelijk is, om geen broeikasplanten te voorschijn te brengen, die, zoodra zij aan de vrije lucht worden blootgesteld, op treurige wijze verwelken.

Amsterdam, 3 Mei 1866. N. G. Pierson.

EEN WOORD OVER HOOFDELIJKE OMSLAGEN.

---

1 Mei 1866 is voor de inwoners van vele onzer steden de dagteekening van eene geheel nieuwe orde van zaken, die evenwel niet door iedereen met een even goed hart welkom zal worden geheeten. Na het vaarwel der gemakkelijke gemeente-accijnsen, maken de inwoners kennis met het aanslagbiljet van den hoofdelijken omslag (*). In zulke tijden is het goed de rekening van het oude en het nieuwe stelsel eens op te maken.

Stellen wij b. v. voor 's Gravenhage, waar men zich het hevigst tegen de verandering had verklaard, het geval van een huisvader, gehuwd, met drie kinderen en twee dienstboden. Hij bewoont een huis van *f* 600.— pers. huurwaarde. In het geheel zal deze c^a *f* 25.— in de nieuwe directe belasting betalen. Doch is dat een zuivere nieuwe last die hem wordt opgelegd? Geenszins. Immers gelijktijdig wordt hij ontheven van:

gemeentelijke gemaalbelasting. Stel consumtie van 700 pd. tarwebrood 's jaars, ad 3 cent per pd. belast		*f* 21.—	uitgewonnen.
geslagt. Stel 400 à 480 pd. minstens . .		- 20.—	"
steenkolen. Stel 40 mud.	*f* 12.—		
turf. Stel 100 ton	- 10.—	- 22.—	"
		f 63.—	

Er is dus een verschil van ongeveer *f* 40 ten zijnen voordeele bij de verandering. Wij onderstellen hier nl. het geval van een ordelijk huisvader die op de dubbeltjes let, en dus indedaad liever *f* 25 merkbaar wil betalen, dan *f* 60 zoogenaamd onmerkbaar.

In de bovenstaande berekening is nu de aanstaande geheele ontheffing van den wijn nog niet in rekening gebragt, en evenmin

---

(*) Waarschijnlijk aldus genaamd omdat het bedrag, niet *hoofdelijk*, doch naar gelang van elk presumptief inkomen van de ingezetenen wordt geind. *Lucus a non lucendo.*

is in rekening gebragt dat de steenkoolprijzen bij geheele afschaffing van alle belasting daarop, ongetwijfeld meer dalen dan het bedrag van den accijns, zijnde tegenwoordig bij den geheel vrijen aanvoer en handel in steenkolen, dat artikel dan ook reeds in de meeste steden tegen 60 à 80 cent het mud vrij aan huis te bekomen. Zeker blijkt althans hieruit, dat een welgesteld huishouden gelijk het hier genoemde (van een werkelijk inkomen van waarschijnlijk c* ƒ 6000) in 1866 geenszins verliest, doch integendeel aanmerkelijk wint bij de verandering, al mogt zelfs weldra de belasting nog worden verhoogd.

Doch gaan wij verder: nemen wij de veel minder gegoede klasse. Stel een huishouden met ƒ 400 inkomen, een ambachtsman die juist zijn brood verdient, — man, vrouw en drie kinderen. Aan dezen komt te 's Hage ook te goed na 1 Mei 1866, in vergelijking met 1865:

Gemaalbelasting, stel 100 pd. tarwe per hoofd .	ƒ 15.—
Geslagt-belasting	*memorie.*
Turf en *Steenkolen*, stel:	- 8.—
	ƒ 23.—

Dit huishouden zal ongeveer voor dat volle bedrag zuiver ontheven worden, althans in den nieuwen omslag, die de bewoners van huizen onder de ƒ 68 *officiele* huurwaarde geheel onbelast laat, zal hij òf niet òf zeer luttel bijdragen, en het geringe bedrag aan rijks-personeel dat hij (nu gedeeltelijk voor de gemeente) betaalt, blijft voor en na 1° Mei 1866 hetzelfde.

Maar wij moeten nog verder gaan. De tegenwoordige opheffing der gemeente-accijnsen is niet de eenige ontheffing welke de kleine inkomens in de laatste jaren mogten ondervinden. De opheffing der brandstoffen-belasting door het rijk liet 2½ millioen en die der rijksgemaalbelasting 4½ millioen, dus te zamen *zeven millioen jaarlijks* in de beurzen der ingezetenen. Voor den arbeidersstand was dit mede eene bijna zuivere ontheffing, want de geringe verhooging van den wijn-accijns sedert 1856 drukt bijna uitsluitend op de meer gegoeden en wordt bovendien thans weer ruim vergoed door de verminderingen bij het tractaat met Frankrijk beloofd. De verhooging van gedistilleerd, hoe aanzienlijk ook, mag niet geacht worden op den arbeidersstand te drukken. Hoezeer er duizenden en duizenden werklieden zullen zijn, die ook zonder onmatigheid, nu en dan of zelfs geregeld een enkel glas jenever gebruiken, grootendeels zal de belasting ten gevolge hebben dat ietwat kleinere

ietwat meer aangelengde, of ietwat duurdere borrels gedronken worden. In elk dezer gevallen zal men dus gewennen om voor eene zelfde uitgave wat minder jenever te nuttigen, (en daarvoor juist is de hooge belasting ook indirectelijk zoo heilzaam). Voor het ordelijke arbeiders-huishouden, dat men zich hier als type moet voorstellen, moet het hooger gedistilleerd dus niet als nieuwen druk in rekening worden gebragt.

En hoe staat dan de vergelijking voor den arbeidersstand van thans met 1855? Hier vinden wij nog treffender uitkomst.

Stellen wij ons het huishouden van 5 personen met f 400 inkomen, zelfs in eene gemeente waar toen geene gemaal- of brandstoffen opcenten geheven werden, — dan is ook dat huishouden sedert 1856 met een bedrag van ongeveer f 20.— gebaat, nl.:

	jaarl. bel.
Rijksbelasting *gemaal*, ad f 2.70 per 100 pd.	
tarwe, stel . . . . p. m.	*f* 13.50
Turf en *Steenkolen* . . . . „ „	- 7.—
Totaal p. m.	*f* 20.50

Doch veel aanzienlijker wordt de ontheffing indien men de toenmalige verhooging van brood-, turf- en steenkolenprijzen, door de bijkomende plaatselijke heffingen aangebragt, in aanmerking neemt.

In Amsterdam, 's Hage, Rotterdam, ja bijna algemeen in de groote steden, werden 100, 200, in andere zelfs tot 300 en meer opcenten op de tarwe geheven. Onderstel slechts 100 opcenten op brood en brandstoffen, dan wordt de zuivere ontheffing in vergelijking met thans reeds *f* 30 à *f* 36 per gezin van f 400 inkomen. En voor Amsterdam, 's Hage, Haarlem, Dordrecht en vele andere plaatsen welligt, wordt de zuivere jaarlijksche winst per bedoeld huishouden reeds *f* 40 à *f* 55, ja meer.

De slotsom is dus: de arbeiders huishoudens en andere die van gering inkomen bestaan, worden thans *zeer aanzienlijk* gebaat. En zeer teregt, want juist zij werden vroeger *zeer aanzienlijk* belast, en ongetwijfeld zullen eerst nu bij velen de oogen opengaan, die met bevreemding zullen becijferen dat er gedurende een reeks van jaren door de welgestelde *arbeidersklasse* en den *kleinen burgerstand* door duurder brood en duurder brandstof (grondstof NB. voor elke voedselbereiding), bedragen werden betaald die 5, ja meer, die tot 15 à 20 pCt. hunner inkomsten bedroegen!

Wat zoude men wel zeggen van eene werkelijke inkomsten-be-

lasting van 20 pCt.! Het denkbeeld alleen doet sidderen, maar sluiten wij dan ook onze oogen niet voor de waarheid dat door het zamenstel onzer belastingen, die 20 pCt. werkelijk aan het inkomen van den arbeidersstand werd ontnomen.

Dat zoo zijnde, (of liever, Goddank, *geweest zijnde*), moeten wij trachten niet in een ander uiterste te vervallen. „Hollen of stilstaan" zijn de twee uitersten waartusschen een matige draf ontzaggelijk veel voordeelen aanbiedt, ook bij het nu besproken onderwerp. Naar onze meening behooren de gemeentebesturen bij de uitvoering der nieuwe Directe Belastingen vooral in het oog te houden, om de toepassing zoo ruim mogelijk te maken. Onder Directe Belastingheffing behooren gebragt allen die met redelijkheid daaronder gebragt *kunnen* worden, al zij het voor nog zulk een klein bedrag. Vrees voor *non-valeurs* behoeft hier niet terug te houden; meermalen wordt dat argument overdreven (*) Tegenover de kans dat men *non-valeurs* zal belasten, staat aan den anderen kant het nadeel dat men door te groote zorgvuldigheid, werkelijke *valeurs* onbelast zoude laten. En om welke reden? Convenientie, populariteit of vrees voor omslag bij het gemeentebestuur? Dat alles blijve buiten sprake. Vrees om het bedrag niet genoeg op een juist cijfer te kunnen ramen? Maar dat zal zich in de twee eerste jaren van zelve corrigeren, en buitendien was er bij de verbruiksbelasting niet altijd noodwendig veel grooter verschil tusschen raming en opbrengst? — Waar het rijk de bewoners der perceelen van ƒ 30 à ƒ 80 huurwaarde nog belast (zij het dan met remissiën van ¼ of ⅓ op den totaal-omslag), daar is in redelijkheid geen reden te vinden waarom gemeentebesturen niet overal hetzelfde kunnen doen. Zegt men nu welligt: „Juist omdat het rijk daar heft, moeten wij niet nog eens daarneven heffen," — dan zeggen wij: het argument zou opgaan, indien het betaalvermogen dier bewoners hetzelfde ware gebleven, doch dat is het geval niet. Jaren achtereen heeft het rijk daar eenige directe belasting nevens de zwaar drukkende accijnsen gevorderd, en nu zijn het juist de gezinnen dier perceelen, die van 1855 tot heden gaandeweg (maar thans, in 1866, in sterke mate) bedragen van ƒ 20, ƒ 30 ja ƒ 40 's jaars minder aan belasting te betalen hebben. Een derde of een vierde gedeelte van die werkelijke baten door middel van directe belasting te innen, wanneer het blijkt dat het beginsel

---

(*) Verg. o. a. *Economist* 1864, pag. 249 v. Amsterdam, enz. en p. 407 v. Utrecht.

van directe heffing dáár kan worden toegepast, is, dunkt ons, niet anders dan redelijk te achten.

De wijze van betaling kan zoo gemakkelijk mogelijk gemaakt worden, — waarom niet met toepassing van eenige korting bij voldoening van wat groote termijnen? — De tegenwerping dat de arbeider het bedrag voor zijne termijnen niet zoude kunnen opsparen, is niet afdoende. Of zorgt hij niet wel degelijk, dat de *f* 1.25 of *f* 1.50 huishuur *elke week* aanwezig zijn? En waarom zou hij dan niet kunnen zorgen dat hij *viermaal 's jaars* zijn ééne gulden of *f* 1.50 gereed heeft. Men weet integendeel door de Hulpbanken en Bouw-vereenigingen, hoe prompt de arbeiders met termijnbetalingen zijn, als zij maar eenmaal overtuigd zijn van hun nadeel bij tekortkoming, of voordeel bij prompte betaling! (*)

Het zijn deze opmerkingen die wij aan leden van gemeentebesturen te eerder in overweging mogen geven, omdat voor dergelijke uitbreiding van directe heffing geen tijdstip geschikter is dan juist dat, waarop de bate der ontheffing van verbruikbelasting krachtig wordt gevoeld. Eene eenmaal genotene weldaad wordt immers spoedig vergeten, en wil men nu over twee of drie jaren de directe belasting uitbreiden, dan schijnt dat al ligt een nieuw opgelegde last; thans wordt alle redelijke aanleiding tot misnoegen voorkomen, nu het tastbaar is dat men reeds dadelijk veel meer uitwint dan men aan directe heffing betaalt.

Het is hierop dat wij de aandacht willen vestigen; wij vreezen dat de gemeentebesturen maar al te zeer, bij de regeling der directe belastingen, zich den kleinen burgerstand blijven voorstellen zooals zij die jaren lang, onder het toen bestaande belastingstelsel hebben gekend, en voorzeker, van gezinnen die zóó bezwaard waren, kon moeijelijk een eenigzins beduidend cijfer door directe heffing worden gevorderd.

Hoe geheel anders is het thans! En is hier geene aanleiding om te bedenken dat men ook in belastingzaken, als het getij verloopt, de bakens moet veranderen? Er *is* nu veel meer vaarwater in de mindere klassen; fiscus, maak er dan ook gebruik van: Zonder vrees kunnen de bakens met oordeel, iets ruimer uitgezet.

(*) Bij de Vereeniging voor arbeiderswoningen te 's Hage, die bij weekhuren van f 0.75 tot f 1.50 verhuurt, wordt de premie van één week per jaar toegekend aan hen die het geheele jaar dóór, op tijd betaald heeft. Welnu, deze maatregel werkt zóó uitmuntend, dat het bedrag der wanbetalingen, nagenoeg tot *nihil* is gebragt, of f 5 à f 8 bedraagt op een som aan huurpenningen van ruim f 20,000 's jaars.

OVERZIGT VAN EENIGE ONDERNEMINGEN OVER 1865.

Het onlangs uitgekomen verslag der Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam, over den Handel, Scheepvaart en Nijverheid der hoofdstad in 1865, bevat o. a. een belangwekkend overzigt aangaande de Kon. Ned. Stoomboot maatschappij, eene maatschappij die een tiental jaren geleden werd opgerigt, die aanvankelijk met vele moeijelijkheden had te kampen, en wier vooruitzigten door sommigen niet gunstig werden genoemd, — doch welke thans daarentegen, dank zij de ijverige pogingen der Bestuurders, een schoone positie schijnt verworven te hebben. — De maatschappij die in 1859 nog slechts 6 stoomschepen bezat, had er in 1864 reeds 11 en thans, na fusionering met de Rott. stoomvaart-vereeniging *de Maas*, 17 stoomschepen, (waaronder 1 in aanbouw.) Het kapitaal bedroeg tot 1865 een millioen, thans bijna twee millioen guldens, na de vereeniging met evengemelde maatschappij, en vergrooting van het kapitaal bovendien door inschrijvingen.

In het jaar 1865 werden door de *Koninklijke Nederlandsche Stoom-Maatschappij* de volgende lijnen geëxploiteerd:

Amsterdam — St. Petersburg via Kopenhagen. — Amsterdam Stockholm via Gothenburg. Amsterdam Rotterdam — Konigsbergen via Kopenhagen. Amsterdam Rotterdam — Danzig via Kopenhagen. Amsterdam Rotterdam — Stettin via Koppenhagen. Rotterdam — Bristol en Cardiff. Amsterdam — Bordeaux. Amsterdam Rotterdam — Marseille, Genua, Livorno en retour via Malaga en Cadix. — Amsterdam Rotterdam — Napels, Messina, Palermo en retour via Malaga en Cadix.

Op die lijnen werden volbragt: 13 reizen naar Petersburg en terug; 6 naar Stockholm en terug; 21 naar Konigsbergen en terug; 16 naar Danzig en terug; 24 naar Stettin en terug; 18 naar de Middellandsche zee en terug; 16 naar Cardiff en terug; 15 naar Bordeaux en terug; 2 naar de Aziatische zee en terug. Bovendien werden nog gemaakt: 3 reizen naar Bremen, 4 reizen naar Kopenhagen en 3 reizen naar Leith.

Niettegenstaande de aanzienlijke verlaging der vrachten (gedurende bijna het geheele jaar 1865) voor granen en zaden uit de Oostzee-havens en voor suiker naar de Middellandsche-zee-havens, was het totaal der bruto-vrachten door deze Maatschappij gemaakt, in verhouding tot het vermeerderd aantal van hare booten, bijna gelijk aan dat van 1864, hetgeen een bij uitnemendheid voordeelig jaar was.

De hooge eischen van den handel, vooral wat spoed betreft, maken, dat om een even groot cijfer van vracht te bevaren, meer reizen en dus veel meer kosten moesten gemaakt worden.

De Maatschappij opende haren werkkring in 1856 aanvankelijk met slechts 1 eigen schip, terwijl bij wijze van proefneming een paar reizen met gehuurde schepen gemaakt werden. Thans bezit zij 16 stoombooten, waarvan 2 met 275 ton ladingruimte, 4 met 300 ton ladingruimte, 1 met 320 ton ladingruimte, 1 met 450 ton ladingruimte, 1 met 500 ton ladingruimte, 3 met 600 ton ladingruimte, 2 met 700 ton ladingruimte, 1 met 800 ton ladingruimte, 1 met 1000 ton ladingruimte, die voorzien zijn van machineriën van 50 tot 240 P. K.

Zij vervoerde in

1857	met	6	stoomschepen	22.000	ton	en	maakte	ƒ	320,000.00	vracht.
1858	„	5	„	20,500	„	„	„	„	350,000.00	„
1859	„	5	„	24,000	„	„	„	„	448,000.00	„
1860	„	8	„	40,000	„	„	„	„	680,000.00	„
1861	„	9	„	46,000	„	„	„	„	777,000.00	„
1862	„	9	„	50,000	„	„	„	„	768,000.00	„
1863	„	10	„	63,000	„	„	„	„	1,048,000.00	„
1864	„	11	„	79,000	„	„	„	„	1,358,000.00	„

Uit bovenstaande opgaven blijkt, dat elke vermeerdering van materieel steeds aanleiding gaf tot eene nog grootere toeneming van winsten. De reden hiervan is deze. Het bezit van vele schepen van different charter en het gelijktijdig exploitéren van onderscheidene lijnen leveren voordeelen op, wier belang moeijelijk te hoog kan geschat worden. Men wordt daardoor in de gelegenheid gesteld om, al naar mate de aandrang van goederen zich in de eene of andere lijn sterker doet gevoelen, meerdere of mindere reizen en met grootere of kleinere schepen daarin te doen plaats hebben; door die verwisselingen kan men zich veelal volle ladingen voor alle schepen verzekeren, ongerekend nog dat de eene lijn dikwerf de andere helpt voeden, en men is bovendien bij magte bijzonder gunstige gelegenheden, wanneer die zich voordoen, waar te nemen. — Niet alzoo de Maatschappijen, die met een paar stoomschepen eene enkele lijn exploitéren; voor haar is er altijd of te veel of te weinig lading; beurtelings moeten zij goederen afwijzen of met half ledige schepen varen. Ook hare relatiën vinden zij het moeijelijk te behouden, omdat de handel nooit zeker is van door haar geholpen te worden. — Men ziet dan ook overal, dat groote Maatschappijen goede rekening maken tot vrachten, waartoe de kleine niet kunnen bestaan. De Koninklijke Nederlandsche Stoomboot-Maatschappij heeft in hare eigene ondervinding de waarheid van dezen regel bevestigd gevonden. Zij maakt nu veel betere rekening dan in den aanvang, hoewel de vrachtenstandaard toen voor stoombooten veel hooger stond.

Het spreekt echter van zelve, dat de vermeerdering van materieel alléén dan die goede vruchten kan afwerpen, wanneer er ook vermeerdering is van de te vervoeren goederen. Hieromtrent behoeft intusschen geene vrees te bestaan. De beoogde uitbreiding zal geenszins de vermeerderde behoefte vooruitloopen. Integendeel zij wordt reeds nu dringend vereischt, zal de Maatschappij de door haar in het leven geroepen lijnen naar behooren kunnen blijven exploitéren.

— In het gedeelte van het Verslag der Kamer nopens de *Geldmarkt* en *Fondsenhandel* lezen wij o. a.:

Een deel van de schuld, dat de Amsterdamsche beurs nog altoos veel toegankelijker is voor allerlei buitenlandsche staatsfondsen tot geldbelegging of tot speculatie dan voor de fondsen van Nederlandsche ondernemingen op het gebied van handel en nijverheid, komt voor rekening van de Nederlandsche Credit-Mobilier Maatschappijen, die, juist bestemd in dien stand van zaken verbetering te brengen, haar programma zeer slecht hebben nageleefd.

De *Nederlandsche Credit- en Deposito-Bank* heeft gelegenheid gegeven voor inschrijvingen op obligatiën van Tunis, Mexico en Turkije; zij heeft zelfs van de oude 6 pct. Turksche obligatiën certificaten uitgegeven, waardoor de plaatsing van dit fonds in Nederland zeer bevorderd is; maar tegenover zoovele buitenlandsche staatsfondsen, die zij onder haar patronaat heeft genomen, staat slechts ééne Nederlandsche maatschappij, tot welker vestiging zij heeft bijgedragen: de *Surinaamsche Bank*. En nog bood zij de aandeelen in deze Bank genomen, ($\frac{1}{5}$ van het kapitaal) onmiddellijk na hare oprigting bij openbare inschrijving en bloc aan; wel stelde zij daarbij de voorwaarde, dat die aandeelen slechts boven pari zouden worden afgegeven, maar dergelijke aanbieding was toch weinig geschikt het publiek voor die zaak in te nemen. Ofschoon dan ook de overige $\frac{4}{5}$ van het kapitaal der Surinaamsche Bank geheel volteekend waren door belanghebbenden bij de Surinaamsche zaken en eenige kapitalisten, die zich bij deze hadden aangesloten, had de gemelde inschrijving een zeer gering succes.

De moeijelijkheden, waarin de *Maatschappij voor Handel en Nijverheid* gekomen is, zijn zeker voor een groot deel onafhankelijk van de wijze, waarop deze gemeend heeft haar programma te moeten uitvoeren. Maar het valt toch niet te ontkennen, dat ook zij een verkeerden weg heeft ingeslagen om de markt in de aandeelen van handels- en nijverheids-ondernemingen te verbeteren en de Nederlandsche kapitalen voor die waarden te winnen. Heeft zij al tot de oprigting van drie belangrijke maatschappijen krachtig medegewerkt, zij heeft, toen de opinie voor deze gestemd gunstig was, die vervreemd door de aandeelen aan zich zelven te houden en wel voor zulk een aanzienlijk bedrag, dat haar doel klaarblijkelijk moest zijn die spoedig met min of meer groote premie te verkoopen, terwijl zij in ieder

geval die nooit zou kunnen houden. Het publiek heeft zich toen van die fondsen teruggetrokken, ten deele langzamerhand geheel zijne aandacht daarvan afwendende, ten deele lager koersen afwachtende.

Die lagere koersen zijn niet uitgebleven. Reeds in ons verslag van 1864 hadden wij te wijzen op de daling der aandeelen in de *Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen* tot 80 pct., op welk standpunt eindelijk weder kooplust kwam. Die aandeelen bleven in 1865 zich in de gunst van het publiek herstellen; de koers is door aanhoudende vraag van 81 tot 93 pct. verbeterd; daarop is wel eene kleine reactie gevolgd, maar de prijs is toch boven de 90 pct. gebleven.

De aandeelen *Nederlandsch-Indische Handels-Bank*, die in 1864 op ongeveer pari werden gehouden en in den aanvang van 1865 nog omstreeks 90 pct. stonden, maar steeds zonder omzet van eenig belang, daalden eerlang op 80 pct. Eerst toen mogten zij weder eene wezenlijke opname vinden en zelfs de koers zich langzamerhand op 84 à 85 pct. herstellen.

Over de *Nederlandsch-Indische Handelsbank* en in het bijzonder over hare werkzaamheden in het jaar 1865 kunnen nog geene uitvoerige mededeelingen worden gedaan, zoowel omdat die, voor zooverre Indië betreft, nog niet volledig hier kunnen bekend zijn, als omdat de vergadering der aandeelhouders eerst in Junij gehouden wordt en dus niet vroeger een verslag over 1865 kan geleverd worden.

Naast haar hoofd-agentschap, hetgeen medio Maart 1864 te Batavia was geopend, vestigde zij nog den 1n Maart 1865 een agentschap te Soerabaija en in Junij een kantoor te Samarang.

De eerste algemeene vergadering van aandeelhouders in deze Bank werd op 21 Junij 1865 gehouden. Uit het toen geleverd verslag bleek, dat op ulto. December 1864 het hoofd-agentschap te Batavia in betrekking stond tot 28 ondernemingen van landbouw, over 16 residentiën verdeeld. Toen was ongeveer 1,100,000 op hypotheek uitgezet en was onder verschillende vormen en voor korteren of langeren tijd voorschot verleend: aan transportondernemingen f 252,000; aan daarstelling van openbare werken f 60,000; aan suikerfabrieken f 445,000; aan tabaks-aanplantingen f 106,000; aan koffij-, thee- en rijstkultures f 95.000; te zamen f 958,000.

Van den tabaksoogst van 1864 voerde deze Bank ongeveer 4500 pakken Java-tabak in 1865 alhier aan. Bij de uitbreiding van hare werkzaamheden is vermeerdering van haren aanvoer van producten te verwachten. Van de gelegenheid tot het deponeren van gelden tegen genot van eene matige rente werd veel gebruik gemaakt; op 31 December 1865 bedroegen de aldus gedeponeerde gelden f 400,000.

In verhouding tot den korten duur van haren werkkring in Indië mag de Nederlandsch-Indische Handelsbank zich aanvankelijk over een gunstigen uitslag verheugen; langzaam en met behoedzaamheid breidt zij haren

werkkring uit in den geest van hare statuten: zij tracht door voorschotten op korten termijn den particulieren handel te steunen.

Voor de werkzaamheden dezer Bank is het wenschelijk dat door de Wetgevende Magt spoedig een einde worde gemaakt aan den onzekeren stand van zaken ten opzigte der kultures op Java en ziet dan ook hare Directie met verlangen de behandeling der aangeboden kultuurwet te gemoet.

In Januarij 1865 werd 25 pCt. op de aandeelen gestort, waardoor het kapitaal dezer Bank voor 1865 gebragt werd op f 3,000,000.

Hypotheekbanken. — De *Nationale Hypotheekbank*, wier werkkring beperkt is binnen de grenzen van ons vaderland, heeft hare werkzaamheden op denzelfden voet als in 1864 voortgezet. De gespannen toestand der geldmarkt en de hooge rente, welke voor beleggingen van korten duur kon worden bedongen, heeft echter aan eene groote uitbreiding harer operatiën in den weg gestaan. Daarvan toch was het gevolg, dat de koers der pandbrieven terugliep, waardoor aan de eene zijde het sluiten eener leening voor nieuwe aanvragers, vermits deze de pandbrieven à pari in betaling moesten aannemen, allengs moeijelijker werd, terwijl aan de andere zijde verschillende debiteuren juist daardoor werden uitgelokt tot het aflossen hunner schuld, uithoofde de stukken, welke zij eenige percenten beneden pari inkochten, door de Bank à pari werden aangenomen in mindering van het door hen verschuldigde.

Intusschen is de Bank ook dit jaar weder vooruitgegaan, gelijk haar stand op 31 December 1865 aanwijst.

In het jaar 1865 werden door haar aangegaan 30 leeningen tot een bedrag van f 481,600 met de tot 31 December 1864 geslotene ad. 3,576,800 uitmakende een bedrag van f 4,058,400 waarvan is afgelost f 620,300 zoodat het cijfer van hypothecaire schuldvorderingen op 31 December 1865 beliep f 3,438,100.

Daarentegen gaf de Bank 4 pCt. pandbrieven tot eene gelijke som uit, als: 456 stuks à f 1,000; 29 stuks à f 500; 111 stuks à f 100, totaal f 481,600, makende met het op 31 December 1864 gecreëerde bedrag van f 3,576,800 het voormelde bedrag van f 4,058,400, van welk laatste cijfer reeds zijn ingetrokken: 570 stuks à f 1,000; 60 stuks à f 500; 203 stuks á f 100 totaal f 620,300, zoodat in omloop was op 31 December 1865 een bedrag van f 3,438,100,00 gelijkstaande met het bedrag der uitstaande hypothecaire schuldvorderingen.

Genoemd cijfer van f 481,600 zal worden teruggegeven bij annuiteiten loopend van 5—54 jaar.

De $4\frac{1}{2}$ pct. pandbrieven (*) van de *Nationale Hypotheekbank* zijn gedaald tot

(*) Er is hier eene misstelling in het Verslag der Kamer van Koophandel. De pandbrieven der Nationale Hypotheekbank renten 4 pCt., niet $4\frac{1}{2}$.

93 à 94 pct. bij over het geheel beperkten omzet (*). In de pandbrieven der *Nederlandsche Hypotheekbank* was schier in het geheel geen handel en in de 4½ pCt. pandbrieven van eene nieuwe *Rotterdamsche Hypotheekbank* kwam slechts enkele malen eenige afdoening voor. Pandbrieven van hypotheekbanken zijn alleen voor geldbelegging geschikt; zij komen dus in vaste handen. Dientengevolge is de omzet daarin gering.

(*) Men ziet dus dat de koers, hoewel die, bij beperkten omzet, niet op pari is blijven staan, toch ongeveer gelijk bleef met de 4 pCts. Nat. Schuld. Naarmate er meer stukken geplaatst zijn, zal de koers meer de gewenschte vastheid bekomen. Intusschen mag reeds nu niet worden voorbijgezien, dat de pandbrieven de gevolgen der tegenwoordige daling (1e helft Mei) niet in dezelfde mate als de meeste fondsen ondervonden, en aan de Beurs te Amsterdam staan op dit oogenblik b.v. de pandbrieven Nat. Hypotheek hooger genoteerd dan de Staatsschuld van gelijke rente. RED.

NEDERLANDSCHE BANK.

(In millioentallen guldens.)

DATUM.	Disconto's.	Beleeningen.	Oper. kapitaal.	Bankbilletten.	Saldo's rek. crt.	Muntvoorraad.	Voorraad billet.	Surplus dekking.	Wisseldisconto.
Jan. 2	51.14	42.46	93.60	109.06	43.40	76.72	39.34	15.74	6
„ 8	52.16	42.23	94.39	109.86	42.95	76.37	38.11	15.25	6½ (5 Jan.)
„ 15	50.99	41.49	92.48	109.97	41.22	76.83	40.89	16.36	„
„ 22	50.30	40.54	90.84	109.15	40.18	76.73	42.50	17.—	„
„ 29	49.52	39.46	88.98	108.17	39.06	76.55	44.15	17.66	„
Febr. 5	50.04	38.04	88.08	108.40	38.18	76.96	45.83	18.33	„
„ 12	49.22	36.98	86.20	107.32	37.42	77.10	48.—	19.20	„
„ 19	47.86	36.15	84.01	105.91	35.82	76.36	49.17	19.67	6 (19 Febr.)
„ 26	47.92	35.36	83.28	104.60	36.18	76.27	49.90	19.96	„
Mrt. 5	47.23	34.49	81.72	104.53	34.44	76.13	51.35	20.54	„
„ 12	46.36	33.57	79.98	103.05	34.25	76.32	53.50	21.40	„
„ 19	45.75	33.07	78.82	102.14	34.32	76.70	55.30	22.12	5½ (15 Mrt.)
„ 26	46.51	32.55	79.06	103.06	33.55	76.70	55.14	22.06	„
April 3	46.38	31.78	78.16	102.04	33.72	76.54	55.60	22.24	„
„ 9	47.75	31.10	78.85	104.77	31.08	76.29	54.87	21.95	„
„ 16	49.16	30.58	79.74	105.21	31.28	76.28	54.21	21.68	„
„ 23	50.42	29.92	80.34	104.80	31.95	76.01	53.27	21.31	„
„ 30	51.92	29.84	81.76	106.00	33.64	76.68	51.98	20.77	„
Mei 7	56.97	29.19	86.16	109.79	34.11	76.64	47.70	19.08	6 (3 Mei.)

WISSELKOERSEN TE AMSTERDAM.

DATUM	Parijs kort.	Hamb kort.	Frankf. 6/w.	Londen kort.	PROLONGATIE KOERS TE AMSTERDAM.
Jan. 2	56 9/16	35½	99	11.87½	6¾
„ 8	56 11/16	„	98¾	11.90	7
„ 15	„	„	99	11.87½	6½
„ 22	„	35⅝	98½	„	7
„ 29	56⅝	35½	„	11.86½	7
Febr. 5	56⅝	35¼	„	„	7
„ 12	„	35 5/16	„	11.88¾	7
„ 19	56 11/16	35¼	„	11.90	6
„ 26	56 7/16	35¼	„	11.88¾	7
Mrt. 5	56½	35 3/16	98¼	„	6
„ 12	„	„	„	11.90	7¼
„ 19	56 7/16	„	„	„	7½
„ 26	„	„	„	„	5½
April 3	„	35⅛	98½	11.87½	6½
„ 9	56⅜	35⅛	„	11.88¾	6
„ 16	56⅜	35 1/16	„	„	6
„ 23	„	35⅜	„	11.82½	7
„ 30	56⅜	35 5/16	„	11.77½	6½
Mei 7	56	35¼	„	11.71¼	5¾

STAND VAN HET WISSELDISCONTO OP ZEVEN VERSCHILLENDE PLAATSEN BIJ HET EINDE VAN ELKE WEEK IN 1866.

DATUM.	Parijs.	Weenen	Berlijn.	Frankfort.	Hamburg.	Amsterd.	Londen
Jan. 5	5	5	7	5½	6¾	6½	8
„ 12	„	„	„	„	6	„	„
„ 19	„	„	„	„	5¾	„	„
„ 25	„	„	„	„	„	„	„
Febr. 2	„	„	„	5	5	„	„
„ 9	„	„	„	„	4	6½	„
„ 16	4½	„	„	4½	3¾	6½	„
„ 23	4	„	6	„	3¾	6	7
Mrt. 2	„	„	„	4	3½	„	„
„ 9	„	„	„	4½	„	„	„
„ 16	„	„	„	„	„	5½	6
„ 23	3½	„	„	„	4	„	„
„ 30	„	„	„	„	4¼	„	„
Apr. 7	„	„	„	„	4½	„	„
„ 14	„	„	„	„	5	„	„
„ 21	„	„	„	5	5¾	„	„
„ 28	„	„	„	„	5½	„	„
Mei 5	„	„	7	„	6¼	6	7

1866. ENGELAND'S IN- EN UITVOEREN VAN EDELE METALEN.

In de week eindigende.		INVOER VAN GOUD EN ZILVER.			UITVOER VAN GOUD EN ZILVER.		
		Goud.	Zilver.	Totaal.	Goud.	Zilver.	Totaal.
		pd. st.			pd. st.		
Januarij	3	778.797	315.567	1094.364	849.168	257.000	1106.168
„	10	17.639	104.561	122.200	390.480	135.871	526.351
„	17	116 938	216.989	333 927	71.834	419.052	490.886
„	24	244.483	103.895	348.378	175.477	45.358	220.835
„	31	131.757	283.739	415.496	231.795	325.178	556.973
Februarij	7	100.779	140.177	240.356	99.405	129.053	228.458
„	14	117.799	909.717	1027.516	41.743	231.323	273.066
„	21	495.875	103.685	599.560	34.562	162.690	197.252
„	28	26.573	52.675	79.217	58.166	326.568	384.734
Maart	7	120.366	252.943	373.309	41.254	129.473	170.727
„	14	229.528	55.974	285.502	17.985	202.433	220.218
„	21	70.684	227.627	298.311	20.960	104.525	125.485
„	28	520.299	43.052	563.351	2.948	173.401	176.349
April	4	332.577	195.912	528.489	22.393	53.851	76.244
„	11	60.277	136.957	197.234	41.769	170.966	212.735
„	18	300.671	99.448	400.119	200.583	285.148	485.731
„	25	124.866	38.779	163.645	128.403	40.185	168.589
Mei	2	140.489	121.299	261.788	242.973	50.896	308.869

OPGAVE *der hoogste en laagste Coursen van de onderstaande Effecten aan de Beurs te Amsterdam.*

	Volle jaar 1865.		Jan. 1866.		Febr. 1866.		Maart 1866.		April 1866.	
	Laagste cours.	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*
Nederl. Cert. W. Sch. 2½ pct.	60 1/16	63 1/4	60 15/16	61 1/4	60 3/8	61 5/16	59 7/8	61 3/16	58 5/16	60 1/4
Dito dito 3 „	70 5/16	74 1/8	71 1/8	71 11/16	71 3/8	71 15/16	71 1/4	72 1/4	69	71 3/8
Dito dito 4 „	93 1/8	98 3/8	95 1/4	95 5/8	94 1/8	95 1/2	94 1/4	95	91 1/4	94 3/8
Aand. Ned. Bank 4 „	222	245	248	251	253	254	257 1/2	258	253	253
Handel-M. op resc. 4½ „	139 1/4	148 1/4	145 3/8	147 3/4	146	147	145 1/4	146 1/2	144 1/4	146 1/2
Aand. Holl. Spw.-Maats.	117	133	129	129 1/2	131	133	—	—	117 1/2	119
Leening idem 4½ pct.	97 1/2	99 3/4	97 1/4	97 1/4	97	97	—	—	97	—
Dito dito 4 „	89 3/4	91 1/2	89 3/4	89 3/4	89	89 1/2	89 1/4	89 1/2	89 3/4	—
Aand. Rijn Spoorweg 4½ „	105 3/4	113	107 1/2	109	107 1/2	107 1/2	106	107 1/4	105	106
Obl. dito 2e Leening 4½ „	99	100 1/4	97	97	—	—	97	97	97	97
Rijn shares 16 £ gestort *f*	252	287 1/2	264	264	269	269	264	265	—	—
Rijn shares volgefourn. *f*	309	361	341	350	339	341	328	330	325	325
Aand. Centr.-Spw.-Maats.	30	41	32	32 1/2	30	30 1/2	25	26	22 1/2	25
Obligatien idem . . . . *f*	111	126	118 1/2	122 1/4	120	123	116	121 1/2	116 1/4	120
Aand. Exp.-Spw.-Maats. .	81	92 3/4	92	92 1/2	91 1/2	92	91 1/2	91 1/2	—	—
Credit Disposito Bank . .	100	107	104 1/2	104 1/2	102	104 1/2	—	—	—	—
Alg. Maats. v. Hand. en Nijv.	61	70	—	—	62	62	—	—	—	—
Pandbr. Nat. Hyp. B. 4 pct.	92	95 3/4	93 3/4	94	93 3/8	93 5/8	92 3/4	93 1/2	93	93
Rott. Bank	—	—	—	—	102	105	101	105 1/2	101	101 1/2
Spanje. Obligatien . . . 2 pct.	36 5/8	41 3/4	33	36 9/16	35 1/8	37 1/8	35 7/8	37 1/4	33 7/8	36 3/8
Dito . . . . 3 „	43 3/8	48 1/4	41 1/2	48 1/4	41 1/4	42 1/4	41 1/4	42	41 1/4	41 1/2
Dito Binnenlandsche 3 „	35 3/4	43 1/4	32	37 1/8	34 1/8	36 1/4	36	37 5/8	34 3/8	38 1/8
Portugal. Obligatien . 3 „	44 1/4	47 3/4	44 3/8	45 1/4	44 1/4	45 1/16	44 1/4	45	42 1/4	44 9/16
Dito 1856/1863 . . 3 „	44 1/2	47 3/4	44 5/8	45 3/8	44 1/4	45 1/8	44	45	42 1/4	44 9/16
Rusl. Obl. *Hope*&Co 1798 5 „	94	100	96 1/8	99	95 1/2	97 1/4	95	97	92 1/8	95 1/4
Dito id. 1828/29 5 „	99	101	100	100 1/4	100	100 1/8	99 3/4	100 3/8	99 3/4	100
Cert. id. 1831/33 5 „	70	74	71 1/4	72	69 1/2	71 1/2	69	71	66 3/4	68
Obl. *Stiegl.* 5e serie 5 „	67	71 1/4	65 1/4	66 1/4	63 13/16	66 1/4	61 1/2	63 5/8	60 1/2	62 5/8
Dito 1855, 6e serie 5 „	79 1/2	86 1/4	80	81 1/8	78	80 1/4	77 1/16	80	75 1/4	78 3/8
Dito Adm. Londen 3 „	51 1/4	56 1/2	53	54	51 1/2	53 3/8	51 1/2	52 3/4	51 1/8	52 1/4
Dito bij Hope 1860 4½ „	83	88 1/4	85 1/4	87 1/4	83 1/2	86 3/8	83	85	81 5/8	84 1/8
Leening 1862 . . . 5 „	85 1/2	91 1/16	86 1/8	87 3/4	87 1/4	88 1/2	86 1/2	89 1/2	85	86 9/16
Dito 1864 . . . . . 5 „	86	97 1/8	93 3/4	95	90 1/2	94 1/16	91 1/4	94	90 1/2	93
Certificaten van dito 6 „	44	46 3/4	43	44 1/4	42 1/4	48	41 3/4	42 1/4	39 3/8	41 3/8
Spoorweg-Aandeelen 5 *f*	180	198 1/2	184	193	188 1/2	186	182	185	181 1/2	185
Pruissen. Obl. 1859 . 5 „	101 1/8	102 1/2	100 5/8	101 3/8	100	100 3/4	96 1/2	99 1/4	98 1/2	99 1/2
Oostenrijk. Obl. Metall. 5 „	55	62 1/8	55 9/16	56 1/2	55 3/8	56 11/16	50	56 1/16	47 1/16	53 1/2
Dito Rente Amsterd. 5 „	75 3/4	80 11/16	75 5/8	78 1/2	74	75 1/8	70	74 3/4	68 1/2	72 1/8
Dito Nationale 1854 5 „	57 1/4	65	58 13/16	59 13/16	57 13/16	59 3/4	52	58 1/4	49 3/4	56 5/16
Weener Bank-Actiën 8 *f*	770	870	825	846	832	846	760	840	696	800
Dito Aand. fl. 250, 1839 „	374	437	386	405	404	418	396	416	345	380
Dito „ fl. 250, 1854 4 pct.	223	245	228	237	227	229 1/2	216	229	185	212
Dito „ 500, 1860 5 „	472	527	471	479	458	480	440	467	380	450
Dito „ 100, 1864 . . . *f*	82	100 1/2	85	87	86	87 1/4	74	84 3/4	62 1/2	78 1/4
Aand. Oost. Cr. inst. 1858 fl 100	125	136 1/2	126	131	128 1/4	131	126	131	125	125
Fr. Oost. Sp. Hope & Co. . *f*	117	126 1/8	119 1/2	121	119 1/4	121	115 1/4	117 1/4	113	115 1/2
Turkije. Obl. alg. schuld 5 pct.	—	—	38 3/8	39 3/4	36 3/4	38 1/2	34 5/8	37 5/16	29 3/4	36 1/8
Equador. Oblig. 1855 1 „	10 1/2	12 1/2	—	—	11 1/16	11 3/8	10 1/8	11 3/4	9 1/8	10 5/16
Venezuela. Obligatien 2 „	13 7/8	18 1/4	14 7/16	15 1/2	14	14 3/8	12 3/4	14 3/8	11 1/4	13 1/8
Dito . . . . 1 „	7 1/2	9 3/4	7 1/2	8	7 3/16	7 1/2	7	7 1/2	6 3/16	6 3/4
Grenada. Obl. Gestemp. . . .	11 1/2	15 1/4	13 1/4	14	13	14 1/4	13 1/2	14 1/8	13 1/2	13 11/16
Dito . . . . 2 „	25 7/8	32	29 1/2	30	29 5/8	30 3/8	30 1/2	31 1/8	30 3/8	31
Dito Gestempelde . 1 „	6	8 3/4	7 1/16	7 1/2	7	7 1/2	6 3/4	7 5/16	6 1/2	6 13/16
Mexico. Obligatien . . 3 „	22 1/2	27	20	22 3/8	19 1/8	22 3/8	19 1/4	22 3/8	18 3/4	20 1/4
N.-Amerika. Ver. Staten 5 „	44	71	62 1/4	65	64 3/4	69	67 1/4	70	66 3/8	70
Dito dito 6 „	46	79 1/2	69 5/16	70 3/8	70 1/4	74 3/8	73 3/8	75 1/8	73	76
Dito dito 1882 6 „	45 1/2	78 1/2	67 3/8	69 3/4	69 9/16	73 7/8	72 1/8	74 7/8	71 3/4	75 1/16
Griek. Obl. Geld. 1825 5 „	12 1/2	23	13	15	11 1/2	13 9/16	13	15 7/8	10 3/4	12 3/8
Cours v. h. Geld. Beleening	3	7	6	6 1/2	6	6 1/2	5	6	5	6 1/2
Prolongatie	2 1/2	9	6	7 1/2	6	7 1/2	5	8	5	7
Disconto	3	6 3/8	6	6 1/4	6	6 1/4	5 1/2	6	5 1/2	5 1/2

ECONOMISCHE NALEZINGEN EN BERIGTEN.

Uit het verslag der Amst. **Crediet-Vereeniging** blijkt, dat deze Vereeniging in het afgeloopen jaar zich aanmerkelijk uitbreidde, zelfs meer dan in eenig der voorafgaande boekjaren. (*)

Den 31 Dec. 1853 telde zij 197 leden met ƒ 1,110,500 deelneming en den 31 Dec. 1865, 2250 leden met ƒ 13,040,425.

In het afgeloopen jaar is de deelneming toegenomen als volgt:

niet crediet-trekkend	met ƒ 217,000,	zij bedroeg	ƒ 1,235,500
in blanco	„ 1,294,100,	„ „	„ 5,623,203
op hypotheek	„ 1,416,457,	„ „	„ 4,310,815
„ incassa's	„ 11,400,	„ „	„ 344,900
„ borgtogt	„ 370,760,	„ „	„ 1,526,010
te zamen	ƒ 3,309,735.		ƒ 13,040,435.

Van de leden waren niet-crediet-trekkend 114, crediet-trekkend in blanco 846, op hypotheek 874, op incassa's 30, op borgtogt 308 enz.

Het getal niet-stemhebbende leden was	933
van ƒ 3,000 tot beneden ƒ 10,000 deelneming	848
„ „ 10,000 „ „ „ 30,000 „	407
„ „ 30,000 deelneming	59
„ „ 50,000 „	3
te zamen	2250

Van de 2250 leden woonden 1219 in Noord-Holland (waarvan 1063 te Amsterdam).

De rente voor crediet-trekkende leden op eerste hypotheek was in 1865 gemiddeld bijna 5½, voor de andere bijna 6 pCt., waarbij echter moet gevoegd worden ⅛ pCt. provisie bij ieder accept, terwijl het dividend over het gefourneerde kapitaal daartegen te goed komt.

(*) Men vindt een kort overzigt van de werking en het doel der Crediet-vereeniging, *Bijblad Econ.* 1858, pag. 177 vv.

De Directie disconteerde voor ƒ 30,228,088.64, dat is ƒ 9,409,315.74½ meer, en verdisconteerde voor ƒ 29,027,283.46, dat is ƒ 9,415,195.46 meer dan in 1864. Even als vroeger liep het door de Vereeniging gedisconteerde papier in den regel drie maanden; zij verdisconteerde zoowel bij de Nederlandsche Bank, als van tijd tot tijd bij particuliere bankiers, dikwijls op kortere termijnen.

De à deposito ontvangen gelden bedroegen ƒ 8,851,466.37½, zijnde ƒ 2,364,408.17 meer dan in 1864.

Het reserve-fonds werd met ƒ 28,458.14 vermeerderd.

De verhouding van het gebruikte crediet tot het totaal der deelneming, was gemiddeld, naar de gewone wijze approximatief berekend, als 66,59 : 100; in 1864 was zij als 55,07 : 100.

Als baten op de winst- en verliesrekening komen: de winst op disconto's, commissiën en plaatsverlies ƒ 195,421.06; ontvangst van posten die vroeger als verlies waren afgeschreven ƒ 1,466.92½; te zamen ƒ 196,887.98½. Af: lasten (waaronder ƒ 55,000 verliezen aan leden) ƒ 76,681.29; zoodat het batige saldo is ƒ 120,206.69½: d. i. ƒ 40,455.74 meer dan in 1864.

De verliezen werden aan 28 personen geleden; 8 daarvan, bedragende ƒ 8,787.35, waren veroorzaakt door onvoldoende opbrengst van verkochte onderpanden; de 20 overige door faillissement of déconfiture; één van deze verliezen bedroeg meer dan ƒ 10,000.

Volgens het Verslag zullen de leden uit het saldo der winst- en verliesrekening genieten 4 pCt. der gefourneerde gelden, uitmakende p. m. ƒ 45,000, en van het overblijvende, (na aftrek van ƒ 15,000 voor directeuren en ƒ 15,000 reserve-fonds) nog een gelijk bedrag van ƒ 45,000, dus als totaal dividend 8 pCt.

Hulpbanken. Hoe spoedig het beginsel der Hulpbanken veld kan winnen en door eene arbeidersbevolking gewaardeerd, blijkt o. a. thans weder uit de Hulpbank te Nijmegen. De Bank aldaar werd in 1862 opgerigt, en volgens het Verslag dezer Instelling over 1865, vermeerderden de voorschotten in drie jaren tijd reeds van ƒ 1,440 (in 18 leeningen) tot ƒ 19,070 in 1865 (in 165 leeningen). De Bank heeft slechts een klein *eigen kapitaal*, zamengesteld uit de netto winsten der drie jaren; — zij bekomt het verder benoodigde kapitaal tegen lage vaste rente te leen. Zij werkte in 1865 met een opererend kapitaal van p. m. ƒ 9,000 en maakte daarmede eene zuivere winst van ƒ 613.—. Wij hopen eerlang door een onzer geachte medewerkers in staat gesteld te worden weder een algemeen overzigt *der Nederlandsche Hulpbanken* aan onze lezers aan te bieden, hetwelk wij hopen dat door eene ruime toezending der verslagen over 1865 door de Besturen, zoo volledig mogelijk zal kunnen zijn.

Afschaffing van den Slavenhandel. Een der krachtigste middelen om

den slavenhandel in Afrika tegen te gaan, bestaat in het openen van afzet voor andere producten, als stofgoud, palm-olie enz. Daartoe zijn door Engelsche pogingen factorijen opgerigt.

De factorijen Yelbana en Salymah, aan de Afrikaansche Westkust, zijn thans in volle werking. De plaatsen, alwaar die factorijen zijn opgerigt, waren vroeger de voornaamste markten voor den slavenhandel. Aan de Gallinas, waar de laatstgenoemde factorij is gevestigd, bestond, nog eenige jaren geleden, een groot slavendepôt, betwelk ten gevolge der bemoeijingen van den heer Harris, totaal is te gronde gegaan. De vestiging der nieuwe factorijen voor den palmolie-, rijst- en houthandel heeft aldaar dan ook eene verandering te weeg gebragt, inzonderheid doordien vele inboorlingen, die vroeger voor de slavenhandelaars werkzaam waren, zich thans met cultuur en handel bezig houden. Men houdt het er voor dat de uitbreiding van zoodanigen wettigen handel een uitmuntend middel is om den slavenhandel aldaar geheel en al te fnuiken.

Methode Hooibrink. Ook in 's lands plantentuin te Buitenzorg zijn door den hortulanus bij dien tuin, J. E. Teijsman, naar de methode van Daniel Hooibrink, proeven genomen met het neêrbuigen der takken, in eene rigting van 112½ graad, van eenige gewassen. Van deze proeven heeft echter geen enkele een gunstig resultaat opgeleverd. Voorts zijn in 's lands plantentuin te Buitenzorg door genoemden hortulanus naar dezelfde methode proeven genomen met de kunstmatige bevruchting. Deze proeven hebben geen betere uitkomsten opgeleverd dan de eerstgemelde.

— In het verslag van Bestuurderen van de **Noord- en Zuid-Hollandsche Redding-maatschappij** over 1865, wordt als een verblijdend teeken opgemerkt, dat de algemeene aandacht meer en meer op de verbetering van het reddingwezen is gevestigd geworden. Gedurende het afgeloopen jaar hebben op onze stranden plaats gehad zeven schipbreuken, waarbij onze reddingmiddelen met meer of minder goed gevolg zijn gebruikt geworden; er werden gered 39 personen, waaronder twee vrouwen en twee kinderen. Het aantal geredden sedert de oprigting der maatschappij, bedraagt 1711 personen.

De reddingboot van West-Terschelling onderging eene belangrijke reparatie; de beide booten op Vlieland werden van koperen luchtkisten als drijfvermogen voorzien, en het station Hollum, op Ameland, bekwam eene geheel nieuwe reddingboot. Te Schiermonnikoog werd een nieuw bootshuis opgerigt, en wordt eene nieuwe reddingboot en wagen in gereedheid gebragt, om de daar geplaatste te vervangen. Aan de Koog op Texel en aan het dorp op Vlieland werden *vuurpijltoestellen* geplaatst. Bestuurderen vertrouwen, dat in geval van nood van deze reddingsmiddelen goede diensten te verwachten zijn. De reddingboeijen of drijftoestellen, waarmede de roeijers der booten zich omkleeden, wanneer zij in zee gaan, werden allen

vervangen door anderen, beter ingerigt en van kurk gemaakt, naar het model zoo als die thans in Engeland in gebruik zijn.

De algemeene uitgaven tot hernieuwing van het materieel, het onderhoud daarvan, benevens de loonen voor oefeningen als anderzins, hebben bedragen eene som van f 9764,77, terwijl f 1064,67 werd uitbetaald voor kosten van strandingen en premiën aan de manschappen. In deze belangrijke uitgaven is eerder vermeerdering dan vermindering te voorzien. Bestuurderen hopen dus, dat door het toetreden van nieuwe deelnemers, ter vervanging van diegenen die aan de Maatschappij zijn ontvallen, zij in staat zullen gesteld blijven om hunne pogingen voort te zetten.

De Duitsche Volksbank. Met verwijzing naar hetgeen wij *Economist* 1865 pag. 431 v. aangaande de Duitsche *Volksbank* van Schulze Delitzsch mededeelden, volgen hier eenige nadere bijzonderheden aangaande deze merkwaardige instellingen, die wij aantreffen in het *Volksblad*.

In 1849 wist Schulze Delitzsch in zijne geboorteplaats eene vereeniging onder schrijnwerkers tot stand te brengen, een zoogenaamd *Rohstoffgenossenschaft*. Het doel van zulk eene vereeniging is, om ook aan kleine ambachtslieden een voordeel te bezorgen, dat vroeger slechts den groot-fabrikant te stade kwam. Door een gezamentlijken aankoop van voor hen benoodigd hout en andere materialen in 't groot, konden zij zich die stoffen voordeeliger aanschaffen dan vroeger, toen ieder voor zich het benoodigde aankocht. Met eene kleine verhooging kochten zij dan van de vereeniging, en die verhooging moest strekken tot betaling van den interest van het opgenomen kapitaal.

Die vereeniging ging spoedig te niet: men verlangde te koopen op crediet, zonder betaling van interest, en de verhooging van den inkoopprijs was niet genoeg, om den interest van het opgenomen kapitaal te voldoen.

Gelukkiger slaagde de Delitzscher schoenmakersvereeniging. Zij gaven slechts bij uitzondering crediet, bragten een kapitaal door leening te zamen, waarvoor alle leden aansprakelijk zijn, tot welks aflossing en rente een klein entréegeld wordt betaald, en waartoe een deel der winst wordt aangewend. Die winst wordt verkregen door den verkoopprijs eenige procenten boven den inkoopsprijs te stellen, en deze winst is, daar het kapitaal in één jaar vaak drie en viermaal wordt omgezet, soms zeer aanzienlijk, terwijl de leden der vereeniging bij betere waren, veel beterkoop zich de ruwe stoffen kunnen aanschaffen, dan toen zij niet in massa kochten.

Schulze Delitzsch ging in 1850 een stap verder, door de oprigting eener *Voorschotvereeniging*. De tot dus verre bestaande arbeidersbanken in Duitschland waren niet veel meer dan inrigtingen, die aalmoezen gaven aan de arbeiders; het geld werd daarin bijeengebragt door gegoeden, en het werd uitgeleend aan arbeiders, die het dikwijls niet terug betaalden, en er althans geene rente voor gaven. Schulze's voorschotbank bestond nu

wel voor een groot deel uit rentelooze voorschotten en geschenken, maar gaf geen voorschot, dan tegen zekeren interest, terwijl de leden zelve het bestuur kozen, alleen aan leden geld werd geleend, en ieder lid maandelijks een Silbergroschen moest storten, om zoo doende een eigen kapitaal te vormen. Ofschoon dus nog niet geheel vrij van te zijn eene weldadigheidsinrigting, sprak zich in de voorschotbank toch veel meer eigen werkzaamheid en het „help u zelven" uit.

In navolging van de Delitzscher voorschotbank werd onder anderen te Eilenburg door zekeren Ds. Bernhard eene dergelijke instelling opgerigt, naar welke Schulze Delitzsch weder zijne bank in 1854 hervormde. Er werd bepaald, dat de deelgenooten in de gemeenschappelijke kas in eens of in maandelijksche bijdragen 40 thaler zouden storten, en in termijnen 1 thaler entréegeld betalen. De deelgenooten ontvangen uit het gezamentlijk kapitaal kleine sommen zonder, groote met borgstelling te leen. Het bestuur wordt door de leden gekozen, die voor de tegen interest opgenomen gelden aansprakelijk zijn. De voorschotnemers betalen 8 percent interest en provisie 's jaars, of 10 pCt., als zij achterlijk blijven in de terugbetaling. Bij het einde des jaars ontvangen de leden geëvenredigde aandeelen in de winst, terwijl een klein deel in de reservekas wordt gestort. Wie zijn aandeel van 40 th. nog niet geheel heeft gestort, krijgt zijn aandeel in de winst niet in handen, maar dit winstaandeel wordt bij de gestorte som gevoegd.

Deze voorschotkas is tevens spaarbank, daar al wat boven de 40 thaler wordt gestort, 5 percent interest geeft, en uit de bank kan teruggehaald worden met zekere opzeggingstermijnen.

Het is opmerkelijk, hoe na deze hervorming de Delitzscher-voorschotbank in bloei is toegenomen. In 1852 was het aantal leden van 117 tot 30 gedaald; in 1853 was het reeds geklommen tot 175, die 159 thaler te zamen gestort hadden, en van lieverlede nam het toe tot 515 in 1862, 505 in 1863 en 493 in 1864, die te zamen 10,700 thaler gestort hadden: de bank verleende dat laatste jaar 85,712 (in 1863 87,545) thaler voorschotten, behaalde eene winst van 811 (in 1863 925) thaler, terwijl het reservefonds klom tot 1020 thaler.

De schoone uitkomsten van de voorschotbanken te Delitzsch en te Eilenburg trokken meer en meer de opmerkzaamheid, en door Schulze voorgelicht, begon men ze ook elders op te rigten. Tot 1859 waren er in Duitschland, zoo ver bekend was, slechts 9, maar sedert dien tijd zijn ze in buitengewone mate vermeerderd tot 183 in 1859; 257 in 1860; 364 in 1861; 511 in 1862; 642 in 1863 en 889 in 1864.

Bij dien snellen aanwas achtte Schulze eene algemeene aaneensluiting der voorschotbanken gewenscht, en slaagde er in een *Verbond von Vereinen* op te rigten, met het doel, om de belangen der Duitsche vereenigingen te bevorderen en voor te staan met vereenigde krachten en middelen, en tevens hare zaken uit te breiden en te vergemakkelijken, door het aan-

knoopen van onderlinge betrekkingen. In 1864 waren reeds 511 vereenigingen tot dit algemeene *Verbond* toegetreden. Men heeft dit verbond in verschillende districten verdeeld; de directeurs dier districten vormen de *engere Ausschuz;* terwijl de hoofddirecteur den naam draagt van *Anwaltschaft*, en daarvoor heeft men Schulze Delitzsch gekozen. Zijn werkkring is de vereenigingen door schrift en woord, alsmede tegenover de wetgevers en de regering, zooveel hij kan, door raad en daad bij te staan; het opmaken eener zoo naauwkeurig mogelijke statistiek over de vereenigingen; de uitgave van een tijdschrift en de voorbereiding en uitvoering der besluiten op de jaarlijksche algemeene vergadering genomen.

In het tijdschrift worden de zaken der vereenigingen besproken en de verslagen van de onderscheidene inrigtingen medegedeeld. Hoogst belangrijk is het verslag van de zesde jaarlijksche algemeene vergadering, van 21—24 Augustus 1865 te Stettin gehouden. Inderdaad overtroffen de uitkomsten, die men toen vernomen heeft, van de voorschotbanken, de verwachting, en nog meer zou dit het geval zijn, wanneer de opgaven van al de 889 bekende banken in Duitschland waren ontvangen, doch slechts ruim de helft, of 455, hebben volledige berigten ingezonden. Die 455 banken telden te zamen 134,013 leden. Zij verleenden aan voorschotten 49,147,195 thaler. De storting der leden bedroeg 2,959,296 th. In de reservekasten was voorhanden 293,461 th. De tegen interest geleende gelden beliepen 7,401,317 th. Aan spaargelden was gestort 4,355,265 th.

Eigenlijke *winkelvereenigingen* zijn er in Duitschland niet velen, zoover bekend is, slechts 97; magazijnenvereenigingen, die gezamentlijk winkels huren, om er de vervaardigde artikels te verkoopen, telt men er ten getale van 15, terwijl er 185 grondstofvereenigingen, die winkels opgerigt hebben, ten verkoop van ruwe grondstoffen, zijn. Voorts heeft men er 28 productive, of voortbrengende, vereenigingen, welker leden de gemaakte goederen zonder tusschenkomst van anderen aan de gebruikers leveren, zoo als de schwalwevers te Berlijn, de boekdrukkers te Mainz, horologiemakers te Freiburg, enz. Schulze Delitzsch berekent, dat er in Duitschland minstens 1300 coöperatieve, dat is zamenwerkende vereenigingen van arbeiders zijn, te zamen met omstreeks 300,000 leden en een bedrijfkapitaal van 20 à 21 millioen thaler. (*Volksblad.*)

Lage prijzen en ruime opbrengst. De Haarlemmermeer polder heeft een schoon standpunt bereikt. Wat is het nog maar korten tijd geleden, dat het scheen alsof de grond geene waarde meer had; dat men goede landerijen met beste gebouwen er op voor minder dan de helft kon koopen, dan ze aan den eigenaar hadden gekost. In weinige jaren stegen grond- en pachtprijzen tot het dubbele en het drievoud van dien tijd en evenaarden die van onze beste landbouwstreken. De hooge lasten werden geregeld opgebragt, en daarmede de waterstand goed geregeld, alle wegen

hard gemaakt en alle noodige uitgaven verrigt. Maakte men al gretig gebruik van de hooge pachtaanbiedingen, over slecht betalen werd weinig geklaagd, zoodat de polder toenemend in vertrouwen won, bij boeren, met geld achter den rug, om er zich neder te zetten, en bij kapitalisten om er tegen steeds klimmende prijzen land te koopen.

Grondeigenaars en pachters, de kapitalisten en de boeren hebben er het grootste belang bij dat die goede naam en die welvaart bestendigd blijven. Als het bleek dat de hooge pachten niet meer konden worden opgebragt, dat de opbrengst van het land afnam in plaats van toe te nemen, dan zou men ligt die duur betaalde gronden ook weder zeer spoedig in waarde zien dalen, en die verminderde waarde, zij het ook van enkele geveilde perceelen, zou zeker op die van al de gronden terugwerken en spoedig verlaging van vrachtprijzen ten gevolge hebben.

Grondeigenaars en pachters beiden moeten derhalve zamenwerken om dit te voorkomen, en daartegen in tijds te waken. En hiertoe is de ware weg, dat men, zij het ook met tijdelijke geldopoffering, het omgekeerde doet van hetgeen zoo ligt het gevolg kon zijn van den invloed der lage graanprijzen.

In plaats van de kultuur der geld gevende maar verarmende gewassen uit te breiden, moet men die integendeel bekrimpen, en de teelt van *mestgevende* en *den grond verrijkende* gewassen uitbreiden. De nadeelige invloed van *lagen prijs* der voortbrengselen kan het krachtigst bestreden worden door *ruimer opbrengsten*. Hij, die bij f 8 voor een mud tarwe slechts rekening maakt als hij slechts twintig mud per bunder oogst, zal welligt nog uitkomen, als hij die opbrengst tot dertig mud kan opvoeren Daarom in de eerste plaats liever minder land met graan bezaaid, maar dit zwaarder bemest. Men blijve het vlas gebruiken als een kostelijk hulpmiddel om van weinig land veel te trekken, maar breidde dit niet zoo sterk uit, dat de geheele bouwerij er schade door lijdt, of op eene schaal die slechts een beperkt aantal jaren kan worden volgehouden, en de grondeigenaar zelf drage er zorg voor, dat men door het te sterke vlassen hem zijn pacht niet betaalt met de verminderde waarde van zijn land. Waar hij achten mogt, dat dit het geval is, doet hij beter door een geldelijk voorschot zijn pachter in staat te stellen, door aankoop van mest of op andere wijze zijn land zoo te verbeteren, dat vermeerderde opbrengst dezen in staat stelt die pacht in volgende jaren met gemak te betalen.

Om voor rijker oogsten in de toekomst zorg te dragen, is natuurlijk teelt van voedergewassen, en het houden van meer vee de beste weg. De vrees voor de veeziekte zal echter thans waarschijnlijk menigeen, en met goede reden, daarvan terug houden. Zoolang dit het geval is, zal mestaankoop de beste weg zijn, en kan zelfs het gedeeltelijk braken en onderploegen van klaver of groene gewassen een goed hulpmiddel zijn. Het spreekwoord „halve oogsten bederven den boer” is het meest waar, als de prijzen laag zijn, zoodat men het dan vooral er op moet aanleggen, om

geen land te bezaaijen, waarvan men niet met grond een goede schoof mag verwachten. In tijden als deze, zij men in alles dubbel zuinig en ijverig in al hetgeen tot de vermeerdering van de vruchtbaarheid van zijn grond kan bijdragen. Als dan later de goede tijden en de hooge prijzen weder eens terugkomen, zal men ook dubbel winstgevende jaren hebben, die de kwade rekening goed maken; terwijl hij, die in de slechte jaren het laatste uit den grond heeft geput, wat er uit te halen was, in de dure jaren schrale oogsten zal hebben, die ook bij de hoogste prijzen geen rekening kunnen geven. (*Weekblad Haarlemmermeer.*)

Veeziekte. — Volgens de officieele opgaven betreffende de veetyphus in de Provinciën Zuid-Holland, Utrecht en Noord-Holland, zijn de navolgende aantallen rundvee:

Prov. Zuid-Holland.

IN DE WEEK.							SEDERT HET BEGIN DER VEEZIEKTE.				
van	aangetast.	d.ziekte gestorv.	afgemaakt.	hersteld.	aan 't eind der week nog ziek.	tot	aangetast.	aan de ziekte gestorven.	afgemaakt.	hersteld.	nog ziek.
6—13 Jan.	2721	447	802	202	1770	16 Jan.	27027	8133	6899	8763	3204
13—20	2034	280	226	218	1310	20 „	29031	8966	7410	9896	2759
20—27	2135	261	208	164	1502	27 „	31165	9643	7846	10962	2714
27—3 Febr.	1916	288	179	177	1272	3 Febr	33025	10371	8159	11817	2678
3—10	1899	235	121	190	1353	10 „	34924	11079	8419	12769	2657
10—17	1510	240	125	153	992	17 „	36434	11848	8678	13656	2257
17—24	1340	259	108	130	843	24 „	37774	12451	8874	14412	2037
24—3 Mrt.	1000	184	49	56	711	3 Mrt.	38774	13012	8978	16003	1781
3—10	1352	244	106	64	938	10 „	40123	13521	9131	15067	2021
10—17	1133	261	48	46	778	17 „	41255	14184	9252	15932	1887
17—24	1410	309	43	35	1023	24 „	42665	14918	9373	16303	2076
24—31	1303	258	34	71	940	31 „	43953	15698	9471	16805	1979
1—7 April	1129	297	32	50	750	7 April	45082	16526	9515	17477	1564
7—14	1365	411	65	44	845	14 „	46435	17421	9587	17817	1610
14—21	770	199	51	28	492	21 „	47205	18068	9650	18177	1290
21—28	703	215	8	33	447	28 „	47908	18613	9659	18417	1219
28—5 Mei	649	229	11	12	397	5 Mei	48557	19124	9670	18713	1050

Prov. Utrecht.

6—13 Jan.	299	112	17	165		13 Jan.	1710	612	65	723	280
13—20	424	148	—	208		20 „	2134	790	65	926	358
20 27	259	147	—	244		27 „	2393	937	65	1170	221
27—3 Febr.	212	103	—	136		3 Febr.	2605	1040	65	1306	194
3—10	321	77	—	158		10 „	2936	1117	65	1464	290
10—17	288	132	—	177		17 „	3224	1309	65	1641	269
17—24	250	81	4	244		24 „	3461	1330	69	1865	197
24—3 Mrt.	195	72	—	109		3 Mrt.	3656	1402	69	1974	211
3—10	297	133	35	183		10 „	3953	1535	104	2107	207
10—17	184	76	—	142		17 „	4137	1611	104	2249	173
17—24	243	99	—	108		24 „	4380	1710	104	2327	209
24—31	223	127	—	122		31 „	4703	1837	104	2579	183
1—7 April	273	128	—	128		7 April	4876	1965	104	2607	200
7—14	234	130	—	113		14 „	5110	2095	104	2720	191
14—21	254	183	—	78		21 „	5364	2278	104	2793	189
21—28	160	156	8	114		28 „	5524	2434	112	2907	71
28—5 Mei	135	104	4	33		5 Mei	5658	2538	115	2940	65

Prov. Noord-Holland.

10—17 Febr.	225	45	20	10	150	17 Febr	632	129	178	76	249
17—24	275	35	19	69	152	24 "	817	174	199	175	269
24—3 Mrt.	179	84	26	45	280	3 Mrt.	986	258	225	228	280
3—10	51	48	48	84	157	10 "	1037	406	273	301	157
10—17	27	16	2	109	57	17 "	1064	322	275	410	57
17—24	36	11	7	29	46	24 "	1100	333	282	439	46
24—31	119	27	37	49	52	31 "	1221	360	321	488	52
1—7 April	71	34	—	52	37	7 April	1292	394	321	540	37
7—14	48	23	—	11	51	14 "	1340	417	321	551	52
14—21	78	26	13	46	44	21 "	1418	443	334	597	44
21—28	16	14	20	25	1	28 "	1434	457	354	622	1
28—5 Mei	44	17	—	17	11	5 Mei	1478	474	354	639	11

BANKEN VAN LEENING

I.

HERINNERING AAN HET IN 1856 INGETROKKEN WETS-ONTWERP.

Sedert de intrekking van het wetsontwerp op de banken van leening, zijn nu tien jaren verloopen. Was, na eene beraadslaging van vier dagen welke aan dit ontwerp werden besteed, er wel eenige reden om met deskundigen zich over dien uitslag te bedroeven: naar de meening van een beroemd staathuishoudkundige (wijlen Prof. Ackersdijck), uitgedrukt in zijn open brief, te dezer gelegenheid aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal gerigt, was het wets-ontwerp in sommige bepalingen nog gebrekkig, zoodat eene nog nadere kennisneming, zijns inziens, wenschelijk mogt worden geacht.

De regeering is sedert niet geheel werkeloos gebleven. Ben ik wel onderrigt, dan zou zij, bepaaldelijk omtrent het betwiste punt waarbij de verpachte banken van leening alsnog tijdelijk werden gehandhaafd, nadere berigten bij de onderhoorige besturen hebben ingewonnen.

Men mag dus aannemen, dat én door dezen maatregel, én door de rapporten welke jaarlijks omtrent die instellingen haar toevloeijen, de inzigten der regeering zijn verrijkt geworden. Met betrekking tot eene der hoofdbepalingen, zoo als die reeds bij eene der banken van leening in werking was getreden — de vervanging der inbrengers door hulpkantoren — waren de uitkomsten allezins bevredigend. Een maatregel als deze, is nu sedert eenige jaren ook te Amsterdam gevolgd. Van enkele verpachte banken van leening werd almede openbaar, dat zij in stedelijke instellingen waren herschapen. Zoo o. a. te Schiedam, waarvan mij bekend is, dat het gemeentebestuur al meer en meer tot overtuiging was gekomen van het bestaan van verkeerde, veelal moeijelijk te weren praktijken, waaraan het publiek daar ter stede jaren achtereen onderworpen was geweest.

Reeds met het oog op deze bekende feiten, rijst dus als van zelve de vraag — en zij wordt door de ervaring, zoo als die uit geschriften van vroegeren tijd spreekt, aangebonden — of het niet wenschelijk ware, dat de regeering zoo spoedig mogelijk door eene nieuwe wetsvoordragt in de regeling van dit onderwerp voorzag — een onderwerp, waarvan de reeds genoemde hoogleeraar verklaarde, dat het „gewigtig is, diep in het volksleven grijpt en naauw zamenhangt met die kwalen der maatschappij, welke dringend herstel behoeven."

Dat de regeering zelve hiervan bewustheid had, zal aan een ieder kunnen blijken, die met het ontwerp van wet en de uitvoerige bescheiden hierover gewisseld, zoowel met het naburige België als met onze eigen volksvertegenwoordigers, bekend is. Deze laatste drukten meermalen daarover hunne goedkeuring uit. Harerzijds kan dus onmogelijk verwacht worden, dat zij niet nader op deze zaak zoude terug komen. Slechts kon dit door den loop der gebeurtenissen op parlementair gebied worden vertraagd.

Het Provinciaal-Utrechtsch genootschap van kunsten en wetenschappen had dan ook ter regter ure begrepen, dat, nu de zaak zoover gevorderd was, men niet halverwege kon blijven stil staan. Zie ik wèl, dan ligt hiervoor wel eenig bewijs in de prijsvraag, nu vier jaren geleden, omtrent banken van leening uitgeschreven.

Ware op deze prijsvraag een antwoord ingekomen, waaraan de eereprijs van dat genootschap kon worden toegekend, het zou dan zeker eene gewigtige bijdrage en als zoodanig der regeering welkom zijn geweest. Het verdagen eener nieuwe wetsvoordragt was, voor een deel welligt, hieruit te verklaren. Nu dit het geval niet geweest is of zijn kon, vermits er zelfs niet een enkel antwoord bij het Bestuur was ingekomen, nu ook deed zich als van zelve de vraag voor, in hoeverre het raadzaam mogt worden geacht, tot eene vernieuwde uitschrijving van dezelfde prijsvraag, welligt eenigzins anders geformuleerd, de toevlucht te nemen.

Mijns inziens toch was, bij al het nut dat men zich alsnog hiervan beloven mogt, de kans niet zeer groot en was hieraan wel eenig bezwaar verbonden: 1°. met het oog op de specialiteit van het onderwerp en den omslag, door een grondige beantwoording geëischt, waardoor alligt eene volgende uitkomst gelijke teleurstelling en daardoor nieuwe vertraging zou kunnen baren; maar ook 2° met het oog op een *incident*, dat zich kort te voren had opgedaan, namelijk het verleenen door de regeering van concessie aan particulieren tot oprigting van een *voorschotbank* te Amster-

dam — eene inrigting die wel heet het midden te houden tusschen de Nederlandsche bank te Amsterdam en de groote stadsbank van leening, voor rekening van de gemeente reeds sedert eeuwen aldaar in werking; doch waarvan uit overgelegde bescheiden genoegzaam blijkt, dat zij zich wel degelijk op het terrein eener gewone bank van leening beweegt.

Dit incident is het dan ook, dat tot veel geschrijf, voor en tegen deze zaak, in sommige dagbladen aanleiding heeft gegeven. Bekend is het, wat bij gelegenheid van de organisatie der bank van leening te Utrecht (vroeger aan het geref. weeshuis aldaar verbonden) nopens dezelfde aangelegenheid in den gemeenteraad verhandeld is geworden. Bekwame regtsgeleerden drukten in een zeer geacht tijdschrift niet onduidelijk hunne meening uit, dat het houden eener bank van leening, in een tijd als de onze niet langer aan de particulieren industrie mogt onttrokken worden.

En dit is 't wat ik zeer betreurenswaard acht, niet maar alleen met het oog op Amsterdam, waarvan bekend was, dat eerst sedert korten tijd gewigtige voorstellen tot verbetering der beleenbank in werking waren gekomen; maar in het algemeen met het oog op den aard dezer instelling en haren veelzins verholen gang, alsmede de klasse van menschen die hiervan in den regel gebruik maken. Ervaring en onderzoek hebben gedurende twee eeuwen tot op den jongst verloopen tijd duidelijk doen zien, tot welke uitkomsten de particuliere ondernemingsgeest in eene zaak als deze heeft geleid. De reeds genoemde hoogleeraar legde in de aangehaalde woorden, om zoo te spreken, de slotsom zijner beschouwingen neder. Van de Tweede Kamer der Staten-Generaal is uit de voorhanden stukken blijkbaar, dat een ernstig onderzoek haar er toe gebragt heeft, het reeds genoemde artikel 34 van het wetsontwerp, waarbij de verpachte banken voorloopig nog gehandhaafd werden, af te stemmen. En zelfs ook de regeering, ofschoon zij hieruit aanleiding nam om het wetsontwerp terug te nemen, kwam in de memorie van toelichting tot de bekentenis, dat, niettegenstaande het bevolen toezigt van wege de gemeente-besturen ook over *die* inrigtingen, eene goede regeling van *deze* minder gewaarborgd was, dan die der banken van leening in eigen beheer.

En zoo is 't, naar hetgeen eigen ervaring en onderzoek gedurende eene reeks van jaren mij hebben geleerd. „De geschiedenis" schreef ik eenige jaren geleden, over deze zelfde aangelegenheid handelende, „de geschiedenis heeft hare lessen op de klippen zelven, om zoo te spreken, diep ingegriffeld. Die klippen zijn niet

anders dan het particuliere *egoïsme*. Wat door de ervaring van twee eeuwen in de zoogenaamde *banknegotie* wordt gewraakt, dat kan door eene gezonde staathuishoudkunde in onze dagen niet andermaal tot een tak van industrie worden aanbevolen, of als zoodanig gedoogd " (*)

De zaak is dus hier niet onverschillig. En dit is 't wat mij aanspoorde, om na jaren stilzwijgens, nog eens de aandacht op dit onderwerp te verlevendigen, door op het groot belang te wijzen, dat er in eene spoedige wederopvatting van het wets-ontwerp op de B. v. L. gelegen is. En zulks op grond:

1°. Van den *wetteloozen* toestand, waarin banken van leening verkeeren, zoo als uit meer dan een regterlijk gewijsde gebleken is.

2°. Van de groote *gebreken*, die bij voortgezet onderzoek en eene grondige ervaring aan die inrigtingen, op meestal verholen wijze, blijken eigen te zijn.

3°. Uit aanmerking van de goede *vruchten*, *die eene betere regeling* wat sommige punten betreft, zoo in enkele steden hier te lande als daar buiten, alrede hebben opgeleverd. Eindelijk:

4°. Om het belang, dat van regeringswege in een voldoend *toezigt* en grondige *statistiek* over die instellingen gelegen is.

De motiven hier vermeld, in bijzonderheden te willen gaan ontleden, zou zijn herhaling van wat ten aanzien van dit onderwerp vroeger reeds in afzonderlijke geschriften en bijdragen is verhandeld geworden. Alleen scheen het mij, als reeds gezegd, in het belang der zaak te zijn, hierop nog eens opzettelijk de aandacht in te roepen. Te lang toch en met inspanning van veel krachten is aan het wets-ontwerp op de banken van leening gearbeid, dan dat het aan het stof der vergetelheid zou moeten worden prijs gegeven. Om zich hiervan te overtuigen, willen wij in gedachten nog eene schrede verder rugwaarts gaan. Wij komen dan van zelven tot wat het hoofddoel is van deze bijdrage.

Immers, welke is de loop der zaak geweest? — Een eerste ontwerp, bijna geheel op den leest der Belgische wet van 1848 geschoeid, werd reeds onder het ministerie de Kempenaer, kort voor diens aftreden in 1849, om consideratiën en advies aan de onderhoorige besturen rondgezonden. Tot een definitief wets-ontwerp omgewerkt, bleek maar al te wèl, dat het een langen met doornen bezaaiden

(*) Geschillen over de B. v. L., nu twee eeuwen geleden in Nederland gevoerd, bl. 102 vlg 's Gravenhage, W. P van Stockum, 1858.

weg had afgelegd. Waar het hoofdkwestien goldt, zooals *vervanging der inbrengers door hulpkantoren* en *opheffing der verpachte banken* (eene kwestie eigenaardig aan ons land), daar was het duidelijk te bemerken, dat het der regeering moeijelijk was geweest tusschen het *voor* en *tegen* eene keuze te doen; ja, dat het haar te zwaar was voorgekomen, de last der verantwoordelijkheid die hieraan kleefde, op zich te nemen. Men heeft de memorie van toelichting slechts in te zien, om zich hiervan te overtuigen. Niet alleen dat zij de besturen over die instellingen had geraadpleegd: zij was ook in correspondentie getreden met België en had, wat in Frankrijk daarover verhandeld was, nagegaan. Uitvoerige geschriften, zooals die van Arnould en andere had zij onderzocht en aanbevolen, en de resultaten hiervan in gezegde memorie nederleggende, was zij geëindigd met een soort van middenweg te betreden, en het aan de Kamer der volksvertegenwoordigers over te laten hierover te oordeelen en zelfs, zoo als met de kwestie der inbrengers het geval was, te beslissen. En werkelijk scheen nu het ontwerp zijne geboorte als wet nabij, toen op het reeds genoemde artikel 34 de gevoelens in botsing kwamen; ten gevolge waarvan de minister van Binnenlandsche zaken (van Reenen) het ontwerp terug nam. De *verpachte banken van leening* en meer nog de *klein-pandjeshuizen* te Amsterdam, waren het struikelblok geweest. Van deze laatste weet men (het is opmerkelijk genoeg) dat ze te gelijk met de kantoren der inbrengers, door den gemeenteraad aldaar uit eigen beweging al sedert eenige jaren zijn opgeruimd

Dit nog slechts tot herinnering. In twee geschriften over de banken van leening, in 1849 en 1851 uitgekomen, had ik beproefd dit onderwerp in al zijne onderdeelen in het licht te stellen, zoowel met het oog op wat in andere landen daarover verhandeld was, als meer bijzonder met betrekking tot het reeds genoemde, onder het bestuur van den minister de Kempenaar opgestelde, *eerste* wets-ontwerp. Aan geen dier onderdeelen intusschen, wijdde ik meer en onverdeeld mijne aandacht, dan dat, wat betrekking had op de *inbrengkantoren*. Zonder daarom in het minst gering te achten, wat er, al ware het alleen om de *wettelijke* regeling, goeds in dat wetsontwerp lag opgesloten, scheen mij eene hervorming op *dit* punt, tot de meest dringende behoeften te behooren. Een afzonderlijk geschrift, dat den strijd, nu twee eeuwen geleden over die inrigtingen gevoerd, ten onderwerp had (merkwaardig vooral om het godsdienstig principe dat daaraan ten grond lag) bragt mij tot de slotsom, dat de verachting welke vroeger aan banken van leening

kleefde, voornamelijk te wijten was aan het partikulier eigenbelang, dat zich op schaamtelooze wijze had weten te verrijken, met dien, zooals de regeering van Amsterdam het noemde, „uitzuipenden woeker" door vile en infame personen gedreven ten koste van het zweet hunner verarmde natuurgenooten. En dit waren niet alleen de zoogenoemde *tafelhouders*, maar, naar het oordeel later hierover geveld, ook de kleine bankhouders, anders inbrengers geheeten, zooals Amsterdam tot 56 van die zoogenaamde makelaars in de beleening telde (*).

Dat hierin vele verbeteringen zijn gebragt, hebben wij vooral te danken aan het koninklijk besluit van 31 October 1826. Tot op zekere hoogte lagen daarin de grondlijnen van de voornaamste bepalingen, tot regeling van het inwendig beheer, gelijk ook den waarborg tot voortgaande vermindering van renten en andere lasten. Enkele bepalingen, en daaronder het hoofdbeginsel, namelijk ten wiens behoeve de baten zouden zijn (geen onverschillige zaak voorwaar!) maakte, behalve de *sanctie* van wettigheid die het miste, eene nadere herziening van dat besluit alreede dringend noodzakelijk.

Veel, zeg ik, is verbeterd, doch meer nog bleef er over; hetgeen, nu er van verschillende zijden licht over dit onderwerp is opgegaan, duidelijk genoeg in het oog viel Doch, ik herhaal, nergens scheen mij de behoefte aan hervorming dringender — maar ook op geen punt ontmoette die heviger tegenstand, dan waar het de inbrengkantoren betrof. — Het scheen, zoo niet eenigzins gewaagd, dan toch ietwat voorbarig, om, vóór nog de wet had beslist, als 't ware hierop vooruit te grijpen. Te 's Gravenhage vond dit onder gelukkige omstandigheden plaats, toen een geheel nieuw bestuur, sedert de invoering der Gemeentewet van 1851 opgetreden, met blijkbare énergie die taak opvatte; gelijk het dan ook na zorgvuldig onderzoek het voorstel deed, tot oprigting van *twee* hulpkantoren ter vervanging van de toen nog in werking zijnde *drie* inbrengers, met het gevolg dat, met eenparigheid van stemmen hiertoe in den gemeenteraad (1854) besloten zijnde, op den 1 Februarij 1856 die beide kantoren geopend werden. Alzoo ruim twee maanden vóór het définitief wets-ontwerp op de banken van leening in de Tweede Kamer in behandeling kwam: —

(*) Zie in het weekblad „de Koopman" eene verhandeling over de banken van leening, door Godfried Municeps, omstreeks 1770 te Amsterdam, bij Gerrit Bom uitgegeven.

tijdig genoeg om er in de memorie van toelichting gewag van te kunnen maken. „Met zorg," wordt daarin door de regeering gezegd, „zou zij de uitkomst hiervan gadeslaan."

Die uitkomst is er. In de tien jaren, sedert verloopen, leverde ik tot twee malen een geregeld verslag omtrent den toestand en de werking der hulpkantoren. In het eerste meer uitvoerige, (*) moest ik wel stil staan bij de geschiedenis der eerste oprigting, het voorstel met de consideratien die er toe geleid hadden, alsmede de reglementaire bepalingen, welke de nieuwe instelling moesten beheerschen; waarbij tevens werd gewezen op wat, in eenige voorname punten, daarin onderscheiden was van het stelsel in België en Frankrijk gevolgd: — een verschil, groot genoeg om er in een tweede verslag, drie jaren later (†) op terug te komen. Dáár toch vond ik, als tot afwisseling en om de eentoonigheid eener dorre opgaaf in cijfers te breken, aanleiding in eene brochure, toen even te voren van de hand van den gewezen directeur der Parijsche beleenbank, A. Blaize, in het licht verschenen en getiteld: *Lettre à M. Ad. Guéroult, redacteur et chef de l'Opinion National, sur le Mont-de-Piété de Paris*; eene brochure, welke zijn oorsprong had te danken aan geweldige tegenkanting, welke Blaize, verklaard en te gelijk door en door kundig voorstander der nieuwe instelling (er waren door zijn toedoen 18 nieuwe hulpkantoren te Parijs in het leven geroepen), op dit punt ondervonden had, en dat wel van de zijde der commissionnairs (inbrengers), die bij de toenemende verachtering en eindelijke ontbinding, waarmede zij zich in deze hunne affaires bedreigd zagen, ter kwader ure begrepen hadden, van een ongelukkig vergrijp van een der beambten al dat misbruik te moeten maken, waartoe een woedende tegenstand tegen de nieuwe instelling zich maar leenen kon. — Over de Parijsche beleenbank leverde ik wijders nog eenige bijzonderheden, in verband met een vroegere studie, waartoe eene volledige collectie van stukken, mij door de vriendelijke voorkomendheid van den heer W. H. Suringar te Amsterdam toegezonden, in staat stelde. (Zie het Naschrift.)

Om het belang der zaak in het algemeen, en te gelijk om de verscheidenheid ook thans, zoo veel mogelijk in acht te nemen, scheen mij een terugzigt op het ingetrokken wets-ontwerp op de banken van leening, bepaaldelijk in verband met de beweegredenen,

---

(*) Economist 1859, Maart en April.

(†) Economist 1862, Mei

die eene spoedige wederopvatting van dit gewigtig werk regtvaardigen, niet ongepast te zijn. — Wat nu volgt betreft uitsluitend eene der bij dit wetsontwerp bedoelde verbeteringen — namelijk de *vervanging der inbrengers door hulpkantoren* bij de bank van leening te 's Gravenhage.

's Gravenhage, April 1866. C. J. van Heel, Dz.

(*Vervolg en slot in het volgend nommer.*)

NASCHRIFT.

Banken van leening in Nederland, I. bl. 110—142. Uit de „Compte Administratif du Mont-de-Piété de Paris" over 1863, mij voor eenigen tijd welwillend door de directie afgestaan, ontleen ik kortelijk nog de volgende bijzonderheden.

Het totaal der beleeningen in die bank bedroeg over 1863, 1,906,323 panden, in beleend kapitaal voor 40,092,918 fr. Van dit getal en bedrag waren ***regtstreeks***, hetzij in de hoofdbank en hare beide succursalen, hetzij in de 20 hulpkantoren, ingebragt of op nieuw beleend 1,314,988 panden, in beleend kapitaal voor 27,263,264 fr., en door ***tusschenkomst van de*** 18 ***commissionnairs*** (inbrengers), 591,335 panden, in beleend kapitaal voor 12,829,65½ fr. Terwijl de regtstreeksche beleeningen, vergeleken met het voorafgegane jaar, met 247 waren verminderd, doch daarentegen in het daarop voorgeschoten kapitaal met 624,177 fr. vooruitgegaan, waren die der inbrengers minder, in getal 48,737 panden, in beleend kapitaal 301,888 fr.

De directeur (de heer Ledieu) dit rapporteerende, merkt daarbij aan, dat door de achtereenvolgende snelle teruggang in de operatien der inbrengers op het krachtigst wordt weêrlegd, het zoo dikwijls herhaald argument, als zouden de pandleggers aan de tusschenkomst dezer laatste boven de hulpbureaux de voorkeur geven; hetgeen hij nog nader aantoont door een vergelijkend overzigt over de vier laatste jaren (1860—1863), waaruit blijkt, dat de vermindering voor de inbrengers gemiddeld geweest was, 391,925 panden, in beleend kapitaal voor 4,980,435 fr. — In het jaar 1863 werden regtstreeks, alléén door de hulpkantoren, ***meer*** dan door tusschenkomst der commissionnairs beleend, 465,468 panden, in beleend kapitaal voor 6,069,170 fr.

De ontheffing van lasten, hierdoor voor de pandleggers verkregen, was

dan ook niet gering — over 1863, 762,196 fr. 89 c. Een in het laatste jaar opgerigte tweede *Succursale bank* had al aanstonds tot die ontheffing bijgedragen voor eene som van 47,728 fr. 84 c.; terwijl het aandeel aan die besparing door toedoen van de hulpkantoren 510,795 fr. 71 c. bedroeg; hetgeen weder, met het laatst vorige jaar vergeleken, een gunstig verschil oplevert van 5281 fr. 99 c. Dit wederom vergeleken met wat door de commissionnairs gezamenlijk nog over 1863 aan loon genoten was, (333,505 fr. 73 c.) zoo volgt, dat de besparing voor dat gedeelte der pandleggers, hetwelk van de kostbare tusschenkomst der inbrengers niet langer gediend wilde zijn, deze lasten zelve reeds met 177,289 fr. 98 c. had overtroffen.

Belangrijk is hierbij de opmerking, dat, terwijl de *clientèlle* der hulpbureaux meestal uit de nijvere volksklasse bestaat, dezulken die niet dan door wezenlijke behoefte gedreven tot de beleenbank toevlucht nemen, — die der commissionnairs voor het meerendeel was zamengesteld uit lieden, die zich over de kosten weinig of niet bekommeren; wier beleeningen niet altoos in het belang zijn van hunne gezinnen, wie daarom ook het grootst mogelijk voorschot welkom is, — iets, waartoe de commissionnairs maar al te gereed zijn, vermits zij in het beleenen niet altoos de behoorlijke grenzen in acht nemen. Dat deze laatste (wier getal trouwens aanmerkelijk was verminderd) nog altoos voor zich eene goede rekening maken, is hieruit op te maken, dat het gemiddeld bedrag hunner belooning over 1863 geweest is, 18,528 fr. — Eén hunner (de commissionnair Vallant, rue Geoffroy-Mari) had, buiten alle evenredigheid met de overige, genoten 68,852 fr. Dat de plaatsing, naar gelang van de bevolking in de onderscheidene kwartieren, alsook de afstand, die hunne kantoren van de hoofdbank of eene der hulpbureaux scheidt, hierop van grooten invloed moest zijn, blijkt uit de toelichting door voorbeelden tot dat einde bijgebragt.

Opmerkelijk was ook nog een verschijnsel dat zich had voorgedaan, namelijk het sterk toenemen van het getal der *aan huis*, *(binnen 24 uren)* beleende en weder geloste panden — bepaaldelijk bij een zestal commissionnairs, hetgeen tot een streng onderzoek aanleiding had gegeven, waarvan het gevolg is geweest, dat in den tijd van vijf maanden een drietal hunner werd ontslagen, waarvan twee nog daarenboven, wegens klagten van oneerlijkheid, een vonnis ten hunnen laste kregen.

De directeur doet eindelijk nog opmerken, dat de meening, sedert eene reeks van jaren op allerlei wijze verspreid, als zoude de uitbreiding der regtstreeksche beleening, gelijk nog in het afgeloopen jaar, door de daaraan verbonden kosten, een onvermijdelijk déficit voor de banken van leening na zich slepen, stellig wordt weêrsproken door de aanzienlijke uitkeering van overwinst aan liefdadige instellingen — over 1863 ten bedrage van 401,367 fr. 75 c. Over de zeven laatste jaren (1857—1863) bedroegen

die gemiddeld 309,924 fr. 38 c. Vóór die jaren (toen de uitbreiding nog geen plaats had) gemiddeld per jaar 250,139 fr. 25 c. — Wat dit punt betreft, blijkt ook nog, dat het gevoelen bij den Raad meer en meer veld won, dat de bank van leening niet is of zijn kan een middel van opbrengst voor de hospitalen. De directeur laat zich hierover aan het slot van het rapport aldus uit: „Il est certain que le Mont-de-Piété n'est pas, et ne peut pas être un établissement de produit pour les hospices (2). L'interêt qu'il doit sauvegarder avant tout est celui des nécessiteux. Vous l'avez ainsi compris, Messieurs, et grâce au concours qui m'a été donné par le conseil pour assurer l'extension du prêt direct, j'ai été heureux de constater (pag. XII) que les emprunteurs avaient pu, en 1863, s'exonérer de 558,524 fr. 55 c. de droit de commission.

Ainsi, les charges nouvelles que l'Administration s'est imposées pour améliorer son action, ont largement profité aux emprunteurs et par le fait de l'accroissement des opérations, la part des pauvres, loin de s'amoindrir, est devenue plus considerable."

In den noot hierop betrekkelijk lezen wij nog het volgende: (2) „Dans son exposé des motifs de la loi du 6 pluviose an XII (portant suppression des maisons de prêt sur gage), Regnauld de Saint Jean-d'Angély dit expressément: que le bénéfice du prêt sur gage, réservé aux pauvres seulement, doit être *réduit le plus possible.*"

Wat dit laatste betreft, is het gevoelen, onlangs in *l'Economiste-Belge* geuit, in den grond der zaak hiermede overeenkomstig, namelijk: dat het heffen van een hooge intrest in die zoogenaamde Monts-de Piété, met het doel om hiermede de kas der liefdadige instellingen te stijven, is „une taxe des *pauvres sur les pauvres*", een monopolie „soi-disant philantropique", etc. (Zie het nº van Zaturdag 21 April 1866.)

Met het oog op het vervolg dezer bijdrage, rekende ik de bovenstaande officieële opgave met de bijgevoegde opmerkingen, hier niet met stilzwijgen te mogen voorbijgaan.

VERGELIJKEND OVERZIGT OVER EENIGE SPOORWEG-EXPLOITATIEN IN 1864.

Ten vervolge op het vergelijkend overzigt van de uitkomsten der exploitatie op de Nederlandsche en op eenige vreemde spoorwegen, in de laatste jaargangen van dit tijdschrift medegedeeld, bieden wij thans een dergelijk overzigt aan over het jaar 1864.

Die uitkomsten zijn getrokken, voor de Pruissische spoorwegen uit de „Statistischen Nachrichten von den Preussischen Eisenbahnen" door de Regering jaarlijks uitgegeven; voor Belgie uit „Chemin de fer. Compte rendu des opérations" door den Minister van Openbare Werken aan de Wetgevende Kamers aangeboden; voor Groot-Brittanje en Ierland uit een „Return to an Order of the Honourable House of Commons" bevattende de statistieke opgaven over het spoorwegwezen van het afgeloopen jaar; en voor de Nederlandsche spoorwegen uit het openbaar gemaakte Verslag van den Raad van Toezigt op de spoorwegdiensten, en uit de jaarlijksche verslagen van de Bestuurders aan de aandeelhouders.

De gezamenlijke *lengte* van de spoorwegen in Pruissen in exploitatie was:

in 1862, 5999 mijlen, waarvan 1813 met dubbel spoor,
„ 1863, 6071 „ „ 1952 „ „ „ ,
„ 1864, 6402 „ „ 2102 „ „ „ (*)

daarvan behoorden tot de Staatsspoorwegen:

in 1862, 1560 mijlen, met 418 mijlen dubbel spoor,
„ 1863, 1560 „ „ 418 „ „ „ ,
„ 1864, 1601 „ „ 498 „ „ „ ;

tot de geconcessionneerde onder het beheer van den Staat:

in 1862, 1402 mijlen, met 263 mijlen dubbel spoor,
„ 1863, 1409 „ „ 263 „ „ „ ,
„ 1864, 1414 „ „ 271 „ „ „ ;

(*) Wij herinneren dat alle in deze voorkomende maten zijn de nederlandsche of metrieke.

en tot de geconcessioneerde wegen onder partikulier beheer:

in 1862, 3037 mijlen, met 1132 mijlen dubbel spoor,
„ 1863, 3101 „ „ 1271 „ „ „ .
„ 1864, 3387 „ „ 1331 „ „ „ .

Hieruit blijkt dat in 1864 de lengte der partikuliere exploitatie met 286 mijlen, en die der exploitatie door den Staat met 46 mijlen is toegenomen; gevende voor geheel Pruissen de belangrijke vermeerdering van 232 mijlen op de in exploitatie zijnde lengte van het vorige jaar.

De Belgische Staat exploiteerde:

in 1862, 748 mijlen, waarvan met dubbel spoor 727 mijlen,
„ 1863, 748 „ „ „ „ „ 727 „ ,
„ 1864, 748 „ „ „ „ „ 728 „ .

Door de partikuliere nijverheid werden in 1864 bovendien geëxploiteerd 1345 mijlen, hetwelk voor Belgie geeft eene totale lengte van 2094 mijlen, tegen 2011 mijlen in 1863, of eene vermeerdering van 83 mijlen; in 1863 bedroeg die vermeerdering 105 mijlen.

In Frankrijk waren gedurende het jaar 1864 in exploitatie 13057 mijlen (*) tegen 11534 mijlen in 1863.

In Groot-Brittanje en Ierland waren in exploitatie de volgende lengten:

in 1862, 18482 mijlen, met dubbel spoor 11214 mijlen,
„ 1863, 19715 „ „ „ „ 11632 „ ,
„ 1864, 20462 „ „ „ „ 11843 „ .

De totale lengte der geëxploiteerde spoorwegen op Nederlandsch gebied, bedroeg:

in 1862, 339 mijlen, waarvan met dubbel spoor 74 mijlen,
„ 1863, 339 „ „ „ „ „ 75 „ ,
„ 1865, 483 „ „ „ „ „ 75 „ ,

Bovendien zijn over een gedeelte van het jaar 1864 geexploiteerd nog 5 mijlen, behoorende tot den Nederlandsche centraal spoorweg, van Hattem tot Zwolle, voor het publiek verkeer geopend op den 6n Junij, zoodat op den 31n December 1864 in het geheel in Nederland in exploitatie waren 488 mijlen spoorweg, eene vermeerdering van 149 mijlen op de totale lengte van het vorige jaar:

Het *Kapitaal van aanleg* per mijl bedraagt op het einde van de volgende jaren:

(*) Annuaire de l'Economie politique et de statistique 1865, par Block.

	In 1862.	In 1863.	In 1864.
Pruissische Staatsspoorwegen	*f* 108476	*f* 112403	*f* 115702
„ geconcess onder Staatsbeheer.	128621	131578	134540
„ „ partikulier beheer.	122816	123120	121042
In Pruissen gemiddeld	119938	122367	125630
Belgische Staatsspoorwegen	167073	172098	174530
In Frankrijk gemiddeld			205937
Groot-Brittanje en Ierland	181048	180849	184929
Hollandsche IJzeren Spoorweg	130877	132565	133715
Nederlandsche Rhijnspoorweg	143340	145824	147927
Antwerpen-Rotterdam Spoorweg. . . .	86404	87042	87085
Aken-Maastricht Spoorweg	105168	105757	105767
Luik-Maastricht Spoorweg.	134358	137763	138449
Nederlandsche Centraal Spoorweg . . .		99847	95670
In Nederland gemiddeld	120039	118133	118602

Onder het gemiddeld cijfer voor de kosten van aanleg in Nederland, zijn die voor de Staatsspoorwegen niet begrepen.

Zijn de opgegevene cijfers in de hierboven genoemde „Annuaire" juist, dan zou de aanleg der spoorwegen in Frankrijk buitengewoon kostbaar zijn, daar het gemiddeld cijfer zelfs dat van de Engelsche spoorwegen overtreft.

De hoegrootheid van het voorhanden *materieel* voor locomotieven voor elke mijl lengte, was op den 31n December voor de jaren:

	1862.	1863.	1864.
Op de Pruissische Staatsspoorwegen	0.23	0.25	0.27
„ „ „ geconcess. onder Staatsbeheer.	0.24	0.25	0.26
„ „ „ „ partik. „	0.27	0.28	0.28
In Pruissen gemiddeld	0.25	0.26	0.27
Op de Belgische Staatsspoorwegen	0.34	0.36	0.37
In Groot-Brittanje en Ierland	0.35	0.34	0.35
Op den Hollandschen IJzeren Spoorweg . . .	0.26	0.26	0.28
„ „ Nederlandschen Rhijnspoorweg . . .	0.25	0.25	0.25
„ „ Antwerpen-Rotterdam Spoorweg . . .	0.14	0.16	0.27
„ „ Aken-Maastricht Spoorweg	0.18	0.18	0.18
„ „ Luik-Maastricht Spoorweg	0.17	0.17	0.17
„ „ Nederlandschen Centraal Spoorweg . .		0.14	0.14
„ de „ Staatsspoorwegen . . .		0.11	0.13
In Nederland gemiddeld	0.21	0.18	0.20

Deze cijfers geven eene verhouding van ééne locomotief, in Belgie en in Engeland voor elke 3 mijlen, in Pruissen voor elke 4 mijlen en in Nederland voor elke 5 mijlen.

Het aantal *rijtuigen en wagens* per mijl was op den 31n December van de volgende jaren:

	Personen-rijtuigen			Goederen-wagens		
	1862	1863	1864	1862	1863	1864
Op de Pruissische Staatspoorwegen . .	0.37	0.38	0.40	4.36	4 95	5.24
" " " geconcess. o. Staatsbeh.	0.30	0.31	0.33	6.83	7.41	7.82
" " " " partik. "	0.45	0.46	0.47	4.93	5.18	5 17
In Pruissen gemiddeld	0.37	0.38	0 40	5 37	5.85	6.08
Op de Belgische Staatsspoorwegen . .	1 47	1.73	1.87	9.97	10.26	10.50
In Groot-Brittanje en Ierland . . .	1.15	1.12	1.10	10.12	10.36	10 01
Op den Hollandschen IJzeren Spoorweg	1.89	1.99	2.01	0 99	0 99	1.06
" " Nederlandschen Rhijnspoorweg	0.89	0.92	0.95	5 17	4.95	5.90
" " Antwerpen-Rotterdam Spoorweg	0.55	0.55	0.54	1 98	1.98	1.96
" " Aken-Maastricht Spoorweg .	0.26	0 26	0 26	4.18	4 18	4.18
" " Luik-Maastricht Spoorweg . .	0.77	0.77	0.77	3.67	3.67	3.67
" " Nederl. Centraal Spoorweg. .		1.04	0 98		1.28	1.21
" de " Staatsspoorwegen . .		0.74	0.74		2.05	2.05
In Nederland gemiddeld	0.87	0.90	0 89	3.20	2.73	2.86

Het aantal *doorloopen mijlen* door de locomotieven bedraagt per locomotief van den 1[n] Januarij tot en met den 31[n] December van de jaren:

	1862	1863	1864
Op de Pruissische Staatspoorwegen . . .	19956	19925	19538
" " " geconcess. o. Staatsbeheer	20550	20353	21803
" " " " " partik. "	19455	19705	21015
In Pruissen gemiddeld	19990	19994	20735
Op de Belgische Staatsspoorwegen	23266	24144	27097
In Groot-Brittanje en Ierland	27024	28082	28683
Op den Hollandschen IJzeren Spoorweg . .	19850	20664	20165
" " Nederlandschen Rhijnspoorweg . .	27508	29942	34261
" " Antwerpen-Rotterdam Spoorweg . .	21416	18849	
" " Aken-Maastricht Spoorweg. . . .	14401	17665	20612
" " Luik-Maastricht Spoorweg	25358	31507	33977
" " Nederlandschen Centraal Spoorweg .			18298
" de Nederlandsche Staatsspoorwegen . .			24616
In Nederland gemiddeld	21707	23726	25322

Het verbruik van *brandstof* was voor elke doorgeloopen mijl gemiddeld:

	In 1862.	In 1863.	In 1864.
	Ponden.	Ponden.	Ponden
Op de Pruissische Staatsspoorwegen . . .	11 95	11.40	12.08
" " " geconcess. o. Staatsbeheer	12.51	12 33	13.29
" " " " partik. "	10 83	10.73	11 68
In Pruissen gemiddeld	11.80	11.49	12.33
Op de Belgische Staatsspoorwegen	12.65	12.22	11 95
" den Hollandschen IJzeren Spoorweg . .	6.51	7.59	7 75
" " Nederlandschen Rhijnspoorweg . .	9.69	8.75	9 32
" " Antwerpen-Rotterdam Spoorweg . .	11.19	11 68	
" " Aken-Maastricht Spoorweg	9 64	9.28	10.—
" " Luik-Maastricht	10.57	10.13	9.67
In Nederland gemiddeld	9.52	9 35	9,19

Aangaande het verbruik van brandstof worden in het verslag van de Maatschappij tot exploitatie der Nederlandsche Staatsspoorwegen en in dat van de Nederlandsche Centraal-spoorweg Maatschappij geene bijzonderheden medegedeeld, evenmin als in de statistische opgaven omtrent de exploitatie der spoorwegen in Groot-Brittanje.

Sedert de exploitatie van den Antwerpen-Rotterdamschen spoorweg is zamengesmolten met die van een drietal Belgische spoorwegondernemingen onder den naam van „Chemin de fer Grand Central Belge", behelst het jaarverslag van de Maatschappij Antwerpen—Rotterdam alleen enkele voor de aandeelhouders belangrijke financieele bijzonderheden, zonder mededeeling van eenige de minste statistieke opgaven over de exploitatie van die lijn.

Overigens blijkt uit de hierboven uitgetrokken cijfers, dat in Pruissen gemiddeld veel minder werk door de locomotieven wordt verrigt dan in de overige genoemde landen, en dat voor Nederland de gevolgtrekking gemaakt zou kunnen worden, vooreerst dat op de Rhijn- en de Luik-Maastrichtsche spoorwegen het aantal dienstdoende locomotieven welligt te gering te achten is voor de zeer belangrijke beweging op die beide lijnen, en ten anderen dat het verbruik van brandstof per doorgeloopen mijl geringer is dan in Belgie en Pruissen.

Het aantal vervoerde *reizigers* per mijl geëxploiteerde lengte was:

	In 1862.	In 1863.	In 1864.
Op de Pruissische Staatsspoorwegen . . .	8170	3501	8591
„ „ „ geconc. o. Staatsbeheer .	4948	5611	5938
„ „ „ „ partik. „	4625	5105	5274
In Pruissen gemiddeld	4244	4736	4938
Op de Belgische Staatsspoorwegen	10871	11790	12596
In Groot-Brittanje en Ierland	9762	10380	11205(*)
Op den Hollandschen IJzeren Spoorweg . .	17150	18762	19349
„ „ Nederlandschen Rhijnspoorweg . .	6345	6672	7016
„ „ Antwerpen-Rotterdam Spoorweg . .	3900	4159	
„ „ Aken-Maastricht spoorweg	3915	4179	4460
„ „ Luik-Maastricht spoorweg	11865	14086	15258
„ „ Nederlandschen Centraalspoorweg .			2250
„ de „ Staatsspoorwegen . .			4620
In Nederland gemiddeld	8683	9572	8826

(*) Behalve de „Holders of Season and Periodical Tickets;" over 1864, 76499 personen.

Aan *goederen* werden vervoerd per mijl, in ponden:

	In 1862.	In 1863.	In 1864.
Op de Pruissische Staatspoorwegen . .	2.561074	2.795537	3.480758
„ „ „ geconc. o. Staatsbeheer	4.420875	4.925360	5.671356
„ „ „ „ partik. „	3.341912	3.611328	3.855715
In Pruissen gemiddeld.	3.441284	3.777408	4.345975
Op de Belgische Staatsspoorwegen . .	5.783071	6.050144	7.091318
In Groot Brittanje en Ierland . .	5.148868	5.152316	5.479741
Op den Hollandschen IJzeren Spoorweg	146136	132873	199586
„ „ Nederlandschen Rhijnspoorweg	1.382888	1.698167	2.229862
„ „ Antwerpen-Rotterdam spoorweg	1.628718	2.101578	
„ „ Aken-Maastricht spoorweg. .	2.411781	2.625030	3.0?4995
„ „ Luik-Maastricht spoorweg . .	1.573500	2.612733	2.999400
„ „ Nederl. Centraalspoorweg . .			107255
„ de „ Staatspoorwegen . .			683640
In Nederland gemiddeld	1.428605	1.832076	1.540251

Allerbelangrijkst is de ontwikkeling van het goederenvervoer op de Belgische Staatsspoorwegen; de vermeerdering die in 1863 ruim 250 tonnen per mijl bedroeg, bereikte in 1864 ruim 1000 tonnen. Hoewel voor een groot gedeelte die ontwikkeling kan worden toegeschreven aan de uitstekende wijze, waarop het Belgische Staatsnet wordt beheerd, zoo moet men echter niet voorbijzien dat de opening van nieuwe lijnen door de partikuliere nijverheid, vooral in die gedeelten des lands waar de voortbrengselen van den landbouw en de fabrieken tot nu toe slechts een gebrekkigen uitweg vonden, ook voortaan in het vermeerderde vervoer een niet gering aandeel dragen.

De vermindering van het gemiddelde cijfer per mijl voor Nederland, zoo van het goederen- als van het personenvervoer, is alleen te wijten aan het uiterst gering vervoer op den nieuw geopenden Centraal spoorweg van Utrecht naar Zwolle. Op alle andere Nederlandsche wegen is het vervoer steeds toenemende. Zeer bemoedigend zijn de cijfers van het eerste jaar van exploitatie der Nederlandsche Staatsspoorwegen.

Het vergelijkend overzigt der *ontvangsten* per mijl is als volgt:

	Reizigers en Bagaadje			Goederen en Vee			Totaal, met inbegrip der bijzondere ontv.		
	1862	1863	1864	1862	1863	1864	1862	1863	1864
	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.
Pruiss. Staatspoorwegen.	4534	4807	4963	8540	8845	9638	13965	14569	15721
„ gec. o. Staatsbeh.	2915	3185	3328	10134	10569	11408	14299	14327	16187
„ „ partikulier .	5050	5341	5409	9528	9782	10485	15448	16001	16974
In Pruissen gemiddeld .	4166	4444	4567	9403	9732	10509	14571	14966	16294
Belgische Staatsspoorweg.	8155	8484	8867	11925	12517	13421	20135	21388	12786
Frankrijk								20535	19025
Groot-Brittanje en Ierland	8925	8728	9034	9736	10004	10616	18676	18727	19699
Holl. IJzeren Spoorweg.	12756	13696	14154	2512	2355	2839	15714	16586	17500
Nederl Rhijn „	8680	9096	10018	5218	6304	8227	15033	16696	19916
Antwerpen-Rott „	3406	3736		3025	3515		6641	7494	
Aken-Maastricht „	1963	2167	2293	2770	2909	3273	5872	6031	6506
Luik-Maastricht „	3718	4360	4751	1429	2204	2760	5352	6654	7638
Nederl. Centraal „			2329			672			3173
„ Staatsspoorwegen			2366			834			3242
In Nederland gemiddeld .	6131	6611	5986	2999	3451	3697	9622	10060	9662

De cijfers der opbrengsten van het eerste exploitatie-jaar van de Nederlandsche Staatsspoorwegen en van den Centraal-spoorweg oefenen eenen nadeeligen invloed uit op het gemiddeld cijfer der ontvangsten in Nederland over het jaar 1864, niettegenstaande ook in dat jaar de ontvangsten zoo van het personen- als van het goederen-vervoer op de overige spoorwegen, inzonderheid op den Rhijnspoorweg, weder belangrijk zijn toegenomen.

Uit eene vergelijking van de cijfers der opbrengsten van het goederen vervoer met die der vervoerde hoeveelheden in 1864, volgt, dat voor elke 100 ponden per mijl is ontvangen; o. a. op

den Nederl. Centraal-spoorweg . . .	62 cents.
„ „ Rhijn „ . . .	37 „
in Pruissen	24 „
„ Belgie	19 „
Op de Nederl. Staatsspoorwegen . . .	12 „

Hoewel nu die cijfers moeten aangemerkt worden als het gemiddeld bedrag van de verschillende ontvangsten voor de bestelgoederen, vrachtgoederen en het veevervoer te zamen genomen, zoo schijnt echter de veronderstelling niet gewaagd dat de tarieven voor het goederenvervoer op de Nederlandsche Staatsspoorwegen over het algemeen te laag zijn gesteld, en men althans niet had behooren te gaan beneden het Belgische tarief, dat, hoewel reeds zeer laag in vergelijking van b v. Pruissen, echter die vermindering eerst in den laatsten tijd heeft ondergaan na eene gerijpte ondervinding van vele jaren exploitatie in voor- en tegenspoed. — Bij de vaststelling van de tarieven over den Nederlandschen Centraalspoorweg daarentegen, zal dan ook wel de gedachte hebben voorgezeten, dat vooral voor nieuw beginnende spoorweg-exploitatien het langzamerhand verlagen der tarieven minder bezwaren in heeft, dan het verhoogen, wanneer men eens tot de overtuiging mogt zijn gekomen dat zulks noodzakelijk is. Tegen het hier geopperde gevoelen zou welligt kunnen aangevoerd worden het hier boven als bemoedigend aangeprezen cijfer van vervoer op de Staatsspoorwegen in tegenstelling met dat op den Centraalspoorweg.

De gezamenlijke *uitgaven* per mijl geven in de navolgende jaren de cijfers:

	In 1862.	In 1863.	In 1864.
Op de Pruissische Staatsspoorwegen . . .	ƒ 7230	ƒ 7681	ƒ 7978
" " " geconc. o. Staatsbeheer .	6764	8503	8056
" " " " partik. "	7441	7863	8172
In Pruissen gemiddeld	7145	7999	8069
Op de Belgische Staatspoorwegen	9354	10548	11259
In Groot-Brittanje en Ierland	9148	9032	9266
Op den Hollandschen IJzeren Spoorweg . .	7503	7685	8150
" " Nederlandschen Rhijnspoorweg . .	5876	6327	6935
" " Antwerpen-Rotterdam spoorweg . .	3669	3623	
" " Aken-Maastricht spoorweg	3634	5361	4306
" " Luik-Maastricht spoorweg	5192	5285	5439
" " Nederlandschen Centraalspoorweg .			2059
" de " Staatsspoorwegen. .			3651
In Nederland gemiddeld	5176	5665	5090

De *verhouding van de kosten* van exploitatie *tot de bruto ontvangsten* was:

	In 1862.	In 1863.	In 1864.
	pCt.	pCt.	pCt.
Op de Pruissische Staatsspoorwegen . . .	42.37	40 87	39.54
" " " geconc. o. Staatsbeheer .	39 26	39.46	38.20
" " " " partik. "	40.58	41.16	40.33
In Pruissen gemiddeld	40.74	40.50	39 36
Op de Belgische Staatsspoorwegen	45.77	49.32	49.42
In Groot-Brittanje en Ierland	49.	48	47.
Op den Hollandschen IJzeren Spoorweg . .	47.77	46.43	46.57
" " Nederlandschen Rhijnspoorweg . .	39.08	38 16	34.82
" " Antwerpen-Rotterdam spoorweg . .	55.24	48 32	
" " Aken-Maastricht spoorweg	67.55	74.93	65.75
" " Luik-Maastricht	97.01	79 04	71
" " Nederlandschen Centraal spoorweg .			64 55
" de " Staatsspoorwegen. .			120.18
In Nederland gemiddeld	61.33	57.38	67.15

Laat men echter voor de bepaling van het cijfer van de gemiddelde exploitatiekosten in Nederland, voor 1864 buiten berekening het buitengewoon hoog cijfer van de Staatsspoorwegen, dan bekomt men:

in 1862.	in 1863.	in 1864.
61.33 pCt	57.38 pCt.	56.54 pCt.

Zeer opmerkingswaardig is het lage cijfer der exploitatiekosten per jaar en per mijl op den Nederlandschen Centraalspoorweg, belangrijk lager dan dat van meest alle andere spoorwegen; een bewijs dat die weg met het oog op de tot nu toe zoo geringe ontvangsten met eene prijzenswaardige zuinigheid wordt beheerd.

Het *hoogste dividend* werd ook weder over 1864 uitgekeerd door de Magdeburg-Halberstadt spoorwegmaatschappij in Pruissen, en wel 25 pCt. per aandeel met inbegrip der renten, gevende voor het kapitaal van aanleg eene gemiddelde rente van 11.61 ten honderd. De spoorwegen van den Belgischen Staat gaven over 1864 eene rente van 7.064 ten honderd over het besteedde kapitaal.

Naar de laatste volkstelling bedroeg het aantal inwoners in het Koningrijk Pruissen 19 millioen 252363; de gezamenlijke lengte der geëxploiteerde spoorwegen was in 1864, 6402 mijlen, zoodat voor elke 100000 inwoners in dat jaar in exploitatie waren 33 mijlen spoorweg. Vijf jaren geleden, in 1859, was dat cijfer 28 mijlen. (*)

In België was op het einde van 1864 in exploitatie eene gezamenlijke lengte van 2094 mijlen spoorweg, zoo onder het beheer van den Staat als van bijzondere maatschappijen; het aantal inwoners bedroeg volgens de laatste volkstelling 4 millioen 894071, zoodat in België voor elke 100000 inwoners werden geëxploiteerd 43 mijlen, tegen 37 mijlen in 1859.

In Frankrijk werden in 1864 geëxploiteerd 13057 mijlen spoorweg: het aantal inwoners bedroeg 37 millioen 472732, zoodat voor elke 100000 inwoners kwamen 35 mijlen.

In Groot-Britanje en Ierland bedroeg naar de laatst bekende volkstelling het aantal inwoners 29 millioen 321288; de lengte der geëxploiteerde spoorwegen was in 1864, 20462 mijlen, zoodat voor elke 100000 inwoners waren in exploitatie 70 mijlen spoorweg

In Nederland eindelijk werden op den 31n December 1864 geëxploiteerd 488 mijlen spoorweg; de staat der bevolking op 1 Januarij 1865 was 3 millioen 493604, zoodat voor elke 100000 inwoners kwamen 14 mijlen spoorweg. In 1859 bedroeg dat cijfer slechts 10 mijlen spoorweglengte.

Volgens de statistiek van 1864 waren dus voor 100000 inwoners in exploitatie:

In Pruissen . .	33	mijlen,	vermeerdering	in	5	jaren,	5	mijlen;
„ Belgie . . .	43	„	„	„	„	„	6	„
„ Frankrijk . .	35	„ ,						
„ Groot-Brittanje en Ierland. .	70	„ ,						
„ Nederland. .	14	„ ,	„	„	5	„	4	„

(*) Zie *de Economist*, Jaargang 1861, Mei, bladz. 263.

In het vereenigd Britsche Koningrijk zijn de meeste, in Nederland tot nu toe de minste spoorwegen in exploitatie; zeer spoedig zal dat cijfer echter eene belangrijke vermeerdering kunnen aanwijzen naarmate door den aanleg van het Staatsspoorwegen-net, welke met krachtige hand wordt doorgezet, meerdere lijnen voor het verkeer kunnen opengesteld worden.

Ongevallen. Uit het Verslag van den Raad van Toezigt op de Spoorwegdiensten over 1864, blijkt weder dat op geen der Nederlandsche spoorwegen ongevallen zijn voorgekomen waarbij eenig *reiziger* letsel heeft bekomen.

Op de gezamenlijke Pruissische spoorwegen is één reiziger gedood door eigen onvoorzigtigheid, en zijn 15 reizigers gewond.

Op de Belgische Staatsspoorwegen is mede één reiziger gedood door eigen roekeloosheid, en zijn zes reizigers gewond; geen dezer verwondingen had tot oorzaak eenig ongeval aan eenen trein overkomen.

In Groot-Brittanje en Ierland zijn gedood 36 reizigers, waarvan door eigen onvoorzigtigheid 21; en gewond 706 reizigers, waarvan 8 door eigen schuld.

Van het *personeel* van beambten en bedienden werden in Nederland slechts 2 personen ligt gewond.

In Pruissen werden 98 gedood en 181 gewond.

Op den Staatsspoorweg in Belgie 29 personen gedood en 36 gewond.

In Groot-Brittanje en Ierland bedroeg het aantal dooden van deze cathegorie 103 en het aantal gewonden 78.

Het aantal ongevallen aan reizigerstreinen overkomen bedroeg in Engeland, Schotland en Ierland over het jaar 1864 niet minder dan 78, tegen 52 in het vorige jaar, waarvan weder 51 bestonden in botsingen van treinen.

Van *personen, geen reizigers of spoorwegbeambten* zijnde, werden in Nederland 2 gedood en 1 gewond; in Pruissen 63 gedood en 18 gewond; op den Belgischen Staatsspoorweg 9 gedood en 8 gewond, en in Groot-Brittanje en Ierland 83 gedood en 11 gewond. Het aanmerkelijk verschil van dit laatste cijfer met dat in het overzigt over 1863, ten vorigen jare aangegeven, mag doen vermoeden dat de opgaven van dergelijke ongevallen vroeger welligt niet in de Engelsche statistieke tabellen werden opgenomen.

Vergelijkt men het totale aantal dooden en gewonden van de drie cathegorien te zamen met het aantal mijlen dat in het jaar 1864 in exploitatie was, dan verkrijgt men als uitkomst de navol-

gende cijfers van het aantal slachtoffers der spoorweg-exploitatie voor elke mijl lengte:

Voor de Belgische Staatsspoorwegen 0.118,
„ „ Spoorwegen in Pruissen 0.058,
„ „ „ „ Groot-Brittanje en Ierland 0.049,
„ „ „ „ Nederland 0.010,

volgens welke cijfers het spoorwegverkeer in 1865 de meeste offers heeft geëischt op de Belgische Staatsspoorwegen en verreweg de minste op de Nederlandsche spoorwegen, terwijl het cijfer van Groot-Brittanje en Ierland nog gunstiger verhouding aanwijst dan dat voor Pruissen.

Wij hopen en verwachten dat het toenemend spoorwegverkeer in Nederland steeds evenveel veiligheid zal opleveren zoo voor de reizigers en het dienstpersoneel als voor het algemeen, en de hier boven genoemde zoo sprekende cijfers ter geruststelling mogen strekken voor hen, die welligt juist wegens de zeldzaamheid van het gebeurde, niet alleen bij de zeer enkel voorkomende ongevallen, maar zelfs bij de minste en onbeduidendste voorvallen op onze spoorwegen, zoo luide en overdreven klagten aanheffen over de nalatigheid van de bestuurders en het onvoldoende van de voorzorgsmaatregelen.

P.

HET TWEEDE VERSLAG DER NEDERLANDSCHE BANK.

Het is zeker een aangename taak voor het bestuur van een maatschappij om verslag uit te brengen over hetgeen in het afgeloopen boekjaar is voorgevallen, wanneer men aan zijne aandeelhouders zulke verblijdende resultaten heeft mede te deelen als de president der Nederlandsche Bank den 16n Mei laatstl. in staat was te doen. En niet minder moet het voor die vennooten zelve streelend zijn, zulke verblijdende mededeelingen aan te hooren. Het is nu toch weder gebleken, dat de belangrijke rijzing, die in den laatsten tijd in de aandeelen der Nederlandsche Bank heeft plaats gegrepen, volstrekt niet op Schwindel, zelfs op geen „höheren Schwindel" berustte, maar integendeel volkomen gewettigd was. Het dividend van ƒ 185, dat thans is uitgekeerd, geeft aan hen, die voor 250 pCt. deelhebbers zijn geworden nog altijd een rente van meer dan 7 pCt.

Het Jaarverslag van den president is, gelijk wij het mochten verwachten, degelijk en *business-like.* Zonder onnoodigen omhaal wordt ons medegedeeld wat wij wenschen te weten en voor mededeeling vatbaar was. De veranderingen in het bestuur, het getal der deelhebbers, de voortgang van het bouwwerk, den omvang der operatiën, den gemiddelden rentestand, de oorzaken die tot veranderingen in dezen laatsten hebben aanleiding gegeven, worden achtereenvolgens besproken. Daarop wordt te onzer kennis gebracht hoeveel aan wissels en hoeveel aan „ander papier" is gedisconteerd, welk aandeel de Agentschappen en de Bijbank in de bewegingen der portefeuille hebben gehad, en welke verliezen de Bank door hare disconto's heeft geleden. Ook omtrent de beleeningen worden soortgelijke mededeelingen gedaan. Eindelijk komt de speciehandel aan de orde, waarna met eenige opgaven betreffende de bankbilletten, de bankassignatiën, de rekening-courant-saldo's, het reservefonds, en — *last not least* — de winst- en verlies-

rekening, het rapport wordt besloten. Als aanhangsel dienen, behalve het verslag der commissarissen en de balans, eenige statistische tabellen, welker samenstelling, zoo wat vorm als inhoud betreft, voorzeker weinig te wenschen overlaten.

Het zou overbodig zijn aan dezen korten index een breedvoerig uittreksel toe te voegen, daar het stuk zelf tot den billijken prijs van 50 cents voor een ieder verkrijgbaar is. Wij willen daarom slechts op enkele van de voornaamste punten ter loops de aandacht vestigen. Vooreerst wenschen wij opmerkzaam te maken op de ververbeteringen die in dit verslag, vergeleken bij dat van het vorige boekjaar, zijn aangebracht. Men is nu eindelijk in staat gesteld te beoordeelen, hoeveel de Bank aan wisselbrieven en hoeveel aan ander papier elke maand heeft gedisconteerd en welke verhouding er heeft bestaan tusschen de goederen en effecten-beleeningen. Deze opgaven zijn inderdaad zeer belangrijk te noemen. Het blijkt thans — om eerst van de disconto's te spreken — dat het gezamentlijk bedrag van deze laatsten tot ruim *f* 242 millioenen is geklommen en dat de promessen enz. hierin voor *f* 81 millioen, dus ongeveer voor *een derde* hebben gedeeld. Deze proportie is zeer aanzienlijk; want, volgens het verslag van den president, bedroegen de disconto's van „ander handelspapier" in 1864/5 ruim *f* 21 millioen minder; dus moet de splitsing toenmaals als volgt zijn geweest:

wisselbrieven	*f* 178	millioen.
ander handelspapier	- 60	„
	f 238	„

De verhouding was dus in het vorige boekjaar iets meer dan *een vierde*. Verder kunnen wij uit het rapport opmaken, dat de vermeerdering van circa *f* 17 mill., die tusschen Juni en Nov. ll. in de disconto-rekening heeft plaats gevonden, voor het grootste deel in voorschotten op *wissels* haar oorzaak heeft gevonden. Immers de disconteeringen bedroegen:

	Wissels.		Ander papier.	
Juni	*f* 9^{81}	millioen	*f* 7^{00}	millioen.
Juli	- 11^{60}	„	- 5^{78}	„
Augustus	- 13^{01}	„	- 7^{15}	„
September . . .	- 15^{95}	„	- 7^{20}	„
October	- 14^{47}	„	- 6^{94}	„
November . . .	- 15^{27}	„	- 7^{99}	„
	f 80^{11}	millioen	*f* 41^{06}	millioen.

Er werd dus in dat tijdsverloop gemiddeld elke maand voor $f\,6\frac{1}{2}$ millioen meer aan wissels dan aan ander papier gedisconteerd, terwijl van April tot en met Juni het verschil gemiddeld slechts $f\,4^{4}$ millioen had bedragen.

Het is de moeite waard deze opgaven in verband te brengen met de straks vermelde statistiek der beleeningen. Gelijk men weet, steeg deze rekening in het vorige jaar tusschen Juni en November ongeveer *f* 15 millioen. Wij zijn thans in staat te beoordeelen in welke mate die vermeerdering aan den goederen- en in welke mate aan den effectenhandel moet worden toegeschreven. De volgende tabel, dien het niet moeilijk was uit de gegevens in het verslag samen te stellen, geeft hierover voldoende inlichtingen.

Datum.		Beleening op goederen.		Beleening op effecten.	
31 Maart	1865	*f* 5.98	millioen	*f* 20.05	millioen.
30 April	„	- 5.73	„	- 21.22	„
31 Mei	„	- 5.39	„	- 19.82	„
30 Juni	„	- 5 37	„	- 23 53	„
31 Juli	„	- 5.32	„	- 25.47	„
31 Aug.	„	- 5.53	„	- 25.70	„
30 Sept.	„	- 6.67	„	- 27 63	„
31 Oct.	„	- 6 78	„	- 32.24	„
30 Nov.	„	- 6.75	„	- 35.05	„
31 Dec.	„	- 6.97	„	- 35.34	„
31 Jan.	1866	- 7.20	„	- 31.67	„
28 Febr.	„	- 6.98	„	- 27.81	„
31 Maart	„	- 6.63	„	- 25.03	„

Wij zien daaruit, namelijk, dat de bewuste vermeerdering bijna geheel moet worden toegeschreven aan beleeningen op effecten en dat de goederen hierin slechts een zeer klein aandeel hebben gehad.

Het verslag, dat wij thans voor ons hebben is het eerste, waarin mededeeling kon geschieden van de operatiën der Bijbank en agentschappen. De eerste schijnt aan de Bank belangrijke voordeelen te hebben opgeleverd. De disconteringen toch van dat kantoor bedroegen niet minder dan 31,8 pCt. van het geheele quantum, terwijl daarentegen de agentschappen slechts 4,33 pCt. leverden. De gezamentlijke portefeuilles van deze laatsten beliepen op 31 Maart ll. $f\,2^{35}$ millioen, tegen $f\,12^{45}$ bij de Bijbank en $f\,31^{12}$ millioen bij het hoofdkantoor. De behoefte aan disconto schijnt in de provinciën nog niet zeer belangrijk te zijn. De grootste portefeuille is die van Arnhem met $f\,383{,}515.89\frac{1}{2}$, de kleinste, die van Meppel

met *f* 29,706.45. — De *beleeningen* daarentegen hebben bij de agentschappen meer bedragen, terwijl zij bij de Bijbank geringer waren. Van de *f* 36,681,500 gesloten effecten-posten, waren

54.03 pCt. bij de Hoofdbank,
18.63 „ „ „ Bijbank,
27.34 „ „ „ Agentschappen.

Van de thans loopende beleeningen is het grootste bedrag (*f* 1,171,150, waarvan *f* 67,700 op goederen) te Groningen, het kleinste (*f* 38,720) te Maastricht geplaatst.

Het valt moeilijk uit de gegevens die in dit Rapport aanwezig zijn op te maken, in hoeverre de oprichting der agentschappen reeds nu voor de Bank een bron van voordeel is geweest. Wel blijkt ons dat

aan disconto-rente	*f* 103,658.60
aan beleenings-rente	- 194,165.75½
te zamen in de agentschappen	*f* 297,824.35½

is verdiend, en deze som is drie maal grooter dan de vermeerdering (van circa *f* 97,000) die de jaarlijksche onkosten hebben ondergaan; eene vermeerdering, die natuurlijk ook voor een groot deel het gevolg is van de oprichting der Bijbank. Maar hier tegenover staat, dat gewis vele zaken nu bij de agentschappen worden afgesloten, die eertijds met het Hoofdkantoor zelf werden verhandeld, zoodat men niet zeker weet welk deel van de verdiensten als aanwinst mag worden beschouwd. Het zou wellicht aan de directie zelve moeite kosten hier een juiste grenslijn te trekken. Zooveel schijnt ten minste vast te staan dat de agentschappen niet veel extra-uitgaven veroorzaken en voorshands geen gevaar loopen een bron van verlies voor de Bank te worden. De eene plaats moge wat voordeeliger zijn dan de andere, dooreengenomen zullen de kosten wel goed gemaakt worden. En het kan niet missen of op den duur moet de uitbreiding, die de Bank aan hare inrichting gegeven heeft, bevorderlijk zijn aan de uitbreiding van hare operatiën.

Op ééne zaak heeft zij ongetwijfeld reeds gunstig gewerkt, te weten op den omloop van bankbilletten. In 1864/65 was het hoogste cijfer der circulatie *f* 119^{85} millioen, het gemiddelde bedrag *f* 104^{83} millioen. Nu was het hoogste cijfer *f* 122^{69}, terwijl het gemiddelde *f* 112^{54}, dus *f* 7^{70} millioen meer, beliep. „Onze bijkantoren" zegt het rapport, „hebben buiten twijfel tot dien vermeerderden omloop bijgedragen. Ruime gelegenheid is overal gegeven tot verwisseling, op welke wijze die ook begeerd werd, en die gelegenheid is niet ongebruikt gelaten." Het totaal der verwisselingen op de bijkan-

toren (inclusief Rotterdam) bedroeg ruim *f* 58 millioen. Hiervan namen alleen de verwisselingen van billetten tegen billetten *f* 37^{20} milloen in beslag en het schijnt dat weder meest klein papier tegen groot is gevraagd. De circulatie van de groote coupures toch neemt gedurig af, terwijl die der kleine daarentegen steeds vermeerdert. Op 31 Maart b. v. was

	1864	1865	1866
de geheele omloop van billetten	*f* 105^{30} m.	*f* 103^{10} m.	*f* 102^{26} m.
Daarvan circuleerde aan billetten			
van *f* 1000	- 28^{13} „	- 27^{49} „	- 20^{85} „
Aan billetten van 100—25 . . .	- 39^{00} „	- 42^{16} „	- 49^{31} „

terwijl dus de billetten van *f* 1000 ruim *f* 7,000,000 waren verminderd, waren de kleinere billetten ruim *f* 10,000,000 toegenomen.

De handel in muntmateriaal leverde dit jaar belangrijker voordeelen op dan in 1864—65. De winst bedroeg toen *f* 62,800, nu *f* 144,900. Deze meerdere winst is het gevolg van meerderen handel. De Bank verkocht in het vorige jaar 51,665 ned. ponden fijn zilver; in dit jaar 143,050 pond. Welke soorten van zilver, hoeveel aan vreemde munten en hoeveel aan baren, de Bank heeft verkocht, wordt ons niet medegedeeld. Wel vindt men in het verslag eene splitsing tusschen zilveren baren en per wicht verhandelde zilveren speciën (*f* 15 millioen), Mexicaansche piasters (*f* 500,000) en gouden baren en speciën (*f* 100,000); doch daar de eerste categorie bijna al het zilver bevat dat de Bank heeft verkocht, zoo laat de bedoelde opgave ons met betrekking tot het punt in questie nagenoeg geheel in het duister.

De koopprijs was als gewoonlijk *f* 104,65 per Ned. pond fijn, de verkoopprijs steeg tot de vroeger ongekende hoogte van *f* 106,05.

Ziedaar enkele der voornaamste punten aangestipt. Wij eindigen dit overzicht met eene opmerking en een wensch.

Eene opmerking. „Aanvankelijk,” dus zegt de president in zijn Rapport, sprekende van den metaalhandel, „werden niet onaan- „zienlijke hoeveelheden (zilver) tegen matige prijzen verkocht. „Toen echter in het najaar de steeds stijgende wisselkoers, gepaard „gaande met een hoogen buitenlandschen prijs van zilver, den „uitvoer sterker dreigde te maken dan bij de zoo sterk toe- „nemende credietvraag hier te lande wenschelijk scheen, trachtte „de directie dien gang van zaken te stuiten door den verkoopprijs „van zilver alhier van lieverlede te verhoogen en bij de crediet- „operatiën der Bank een hoogere rente te vorderen.”

Door verhooging van den verkoopprijs van het zilver *en* door het vorderen van een hoogeren rentekoers trachtte de Bank den specieuitvoer te weeren. Nu weet men, dat het eerste veel vroeger dan het tweede heeft plaats gevonden; de Bank heeft hare zilverprijzen verhoogd, lang vóor zij tot verhooging van disconto overging. Wij moeten dus uit de bovenstaande woorden in het verslag opmaken, vooreerst, dat de verhooging van den zilverprijs niet geschiedde om een voordeel te behalen; en vervolgens dat de Bank dàarom haar rentekoers niet vroeger heeft veranderd, omdat zij eerst wilde trachten door een ander middel, verhooging van den zilverprijs, het kwaad te stuiten. Wij treden thans niet in eene beoordeeling, maar wenschen alleen dit punt te constateeren, daar het een verrassend licht werpt over de gedragslijn die de Bank in 1865 heeft gevolgd.

En thans een wensch. De Bank-directie heeft ditmaal in haar verslag uitvoeriger mededeelingen gedaan omtrent de disconto's dan vroeger, door ons bekend te maken met hetgeen aan wissels en hetgeen aan ander handelspapier is gedisconteerd. Ook heeft zij ons tabellen gegeven, waaruit wij kunnen opmaken hoeveel op den laatsten dag van elke maand de beleeningen op effecten en die op goederen hebben bedragen. Zou het nu niet mogelijk zijn dat wij elke week soortgelijke inlichtingen ontvingen, zoodat wij niet langer telkens in twijfel behoefden te staan over het aandeel dat van de disconto's aan wissels en ander papier en van de beleeningen, aan goederen en effecten toekomt. Het zou, meenen wij, aan de Bank weinig moeite kosten dien wensch te bevredigen, en zij die gewoon zijn de weekstaten met aandacht na te gaan, zouden er veel bij winnen. Zij zouden dan beter in staat zijn te beoordeelen uit welke oorzaken de veranderingen, die in den toestand der Bank plaats grijpen, voortvloeien, en niet, gelijk nu dikwijls het geval is, aan onzekerheid zijn prijs gegeven.

P.

WAT IS ER IN DE LAATSTE JAREN OP HET GEBIED DER OPENBARE WERKEN BELANGRIJKS GESCHIED.

Naarmate er op het gebied van Waterstaat en Openbare Werken meer voorvalt, wordt het belangrijk van tijd tot tijd een overzigt te nemen, in groote trekken, van hetgeen is tot stand gebragt onder de verschillende hoofdrubrieken waarin de werkzaamheid der regering voor dit onderwerp te verdeelen is. Hoofdzaak is: de zorg voor instandhouding en verbetering van de groote communicatiemiddelen des rijks (waaronder in de eerste plaats de waterwegen en havens). Bevordering van den algemeenen waterafvoer. — Een en ander geschiedt door algemeene rivierverbetering en rivierwerken; aanleg van kanalen en wegen. Voorts landaanwinning, en ook: schoon dit meer bij wijze van uitzondering tot den uitvoerenden werkkring van den rijkswaterstaat behoort, eenige waterkeerende werken zelve.

De Verslagen door den minister van Binnenl. Zaken aan den Koning nopens de *openbare werken* uitgebragt, stukken die jaar op jaar in belangrijkheid winnen; de bescheiden bij de Staatsbegrooting ingediend of bij andere gelegenheid met de Staten-Generaal gewisseld; de halfjarige verslagen over den stand van het werk der Staatsspoorwegen, zijn de bronnen waaruit men de werkzaamheid over het geheele gebied kan nagaan.

Door onze verschillende overzigten in het *Bijblad van de Economist*, en die van het werk der Staatsspoorwegen in dit Tijdschrift zelf, alsmede door de verleende concessien voor spoorwegen, die thans in merkelijken vooruitgang op vroeger, regelmatig in haar geheel in de *Staatscourant* worden medegedeeld, zijn onze lezers gaandeweg met de vorderingen op dit gebied bekend geworden. Toch is het goed van tijd tot tijd de verkregen resultaten zaam te vatten en zich reden te geven, of de gezamenlijke verhooging in het V^e^ hoofdstuk der Staatsbegrooting, Afdeeling Waterstaat en Openbaren Werken, (behalve de Staatsspoorwegen), van ƒ 4,160,000 voor

1862 tot *f* 5,800,000 voor het thans loopende jaar, al of niet geregtvaardigd wordt door hetgeen het publiek belang daardoor aanwinst heeft gehad.

Zoodanig kort resumé van de voorname waterstaats-ontwerpen volgt hieronder, in afwachting van een soortgelijk overzigt over eenige andere deelen van ons binnenlandsch Bestuur, (zoo voor wetgeving als anderzins), hetwelk wij ons voorstellen eerlang te doen volgen.

In de eerste plaats is het inderdaad een voor allen verblijdend verschijnsel dat van ons geheele net van *Staatsspoorwegen*, een totaal van 790 mijlen, thans (Junij 1866) reeds nagenoeg de helft in werkelijke *exploitatie* is genomen, terwijl op een zeer gering verschil van enkele mijlen, de onteigeningswetten voor het geheele net zijn uitgevaardigd. (Conf. laatstelijk *Economist* 1866, n°. v. Mei).

Gelijktijdig met den aanleg der Staatsspoorwegen (*), werd ook de verbetering der GROOTE WATERWEGEN met kracht voortgezet. In de eerste plaats verdienen hier de werken tot vorming der Nieuwe Merwede genoemd te worden; nl. het leiden van het stroombed voornamelijk door het afsluiten van killen, om daardoor meer water te brengen op die gedeelten der rivier, waarop men in het belang van scheepvaart en afwatering, meer water behouden wil. Deze werken zijn in de laatste jaren met kracht doorgezet. Terwijl tot verdieping der Nieuwe Merwede in het begin van 1862 slechts één stoombaggervaartuig werkzaam was; zijn er sedert dien tijd 1 bijgeleverd en nog 2 besteld. (†) Het zoolang aanhangige denkbeeld tot afsnijding van de kromming der Lek bij den Roodvoet werd tot rijpheid gebragt; het plan daarvoor is opgemaakt en het algemeen nut ter verbetering door de wet uitgesproken. De uitvoering der werken tot verbetering van den Rotterdamschen waterweg is bij de wet van 24 Januarij 1863 bepaald; de werken zijn met kracht aangevangen, zooveel de moeijelijkheden bij de onteigening ondervonden gedoogden; de zuidelijke dam was dezen winter reeds tot 800 el, de noordelijke tot 230 el in zee voltooid; — van den zuidelijken

(*) Men zie nopens den aanleg der Staatsspoorwegen, onze overzigten Staten-Generaal, *Bijbl. Econ.* 1864. Alsmede wat het belangrijk contract ter exploitering betreft, *Bijbl. Econ.* 1863, pag. 101, volg. p. 300 v.

(†) Een overzigt van de verdieping en verruiming der Nieuwe Merwede over de jaren 1862 1864 is als Bijlage gevoegd achter het Verslag van de openbare werken over 1864 pag. 122. Daaruit blijkt in verhoudingscijfers over de verschillende rivier-vakken uitgedrukt, de hoogst aanzienlijke vorderingen welke sedert 1862 plaats vonden

is de verlenging tot op 1000 el, van den noordelijken tot op 500 el besteed; ook het graven van het kanaal door den Hoek van Holland werd, na aanbesteding, gegund. Dezelfde wet bekrachtigde de concessie voor het kanaal door Holland ter verbinding van de Noord en Zuiderzee; de werken zijn zoover gevorderd dat het tot stand komen van het kanaal als verzekerd mag worden geacht. Ingevolge het tractaat met Belgie tot regeling der wateraftapping uit de Maas (Stbl. 118 van 1863) wordt tot verbetering van die rivier tusschen Maastricht en Venlo gedurende 9 jaren een bedrag van *f* 900.000 verwerkt, waarvan ⅓ ten laste van Nederland komt. Een algemeene maatregel, waardoor de scheepvaart zeer wordt gebaat, is voorts de regeling der bakendienst in het laatst van 1865; de bebakening geschiedt tengevolge van die regeling, zonder dat daarvoor eenige retributie wordt geheven; het korps bakenmeesters is tevens met de handhaving der politie op de rivieren belast.

Wat de verdere WATERWEGEN betreft, zoo valt te wijzen:

in *Noordbrabant* op een ontwerp, dat gereed is gemaakt tot het heropenen der Oude Maas van Bokhoven langs Heusden tot den Amer; op de onderhouden verbetering door wegneming van bogten, van de Dieze; op de nieuwe regeling van de politie en het onderhoud der Moerdijkerhaven, gedeeltelijk bij het Rijk en gedeeltelijk bij den Amsterdam-Antwerpschen spoorweg (thans le Grand Central Belge) in gebruik:

in *Gelderland* op de verruiming van de Waal door onteigening van een steenoven te Herwijnen; op het ontwerpen voor Rijksrekening van plans en begrootingen voor de verbetering der afwatering van den Ouden IJssel van Gendringen tot Doesburg; op de regeling der wijze van voeding van het verlengde Apeldoornsche kanaal, door opening van sprengen en inleiding der Eerbeeksche beek;

in *Zuidholland* op de verbetering der haven van Middelharnis door toekenning van Rijkssubsidie van ruim *f* 100,000, op den ontworpen havenaanleg te Scheveningen met spoorwegverbinding; op de verbreeding en verdieping van de haven van het kanaal door Voorne te Hellevoetsluis;

in *Noordholland* op het maken van de nieuwe groote Willemsluis in het Noordhollandsche kanaal tegenover Amsterdam; op de verbreeding der koopvaarders-binnenhaven te Nieuwe Diep; op de verbetering van het Krabbersgat nabij Enkhuizen;

in *Zeeland* op de havenverbeteringen te Veere en te Breskens; op de ontworpen verbetering der uitwatering in het 4e district van Zeeland, waarvoor een Rijkssubsidie van ƒ 206,000 over 4 jaren verdeeld, is toegezegd; op het kanaal door Zuidbeveland met de groote sluizen te Hansweert en Wemeldinge, in verband met de spoorwegwerken; op de havenverbetering te Brouwershaven, met behulp van een Rijkssubsidie van ƒ 28,000;

in *Utrecht* op de ontworpen plannen tot verbetering van de Eem door het maken van leidammen in zee of afsluiting der rivier door eene sluis;

in *Friesland* op de verruiming der ondiepte van de zoogenaamde Pollen voor Harlingen, waartoe van Rijkswege een stoombaggermolen beschikbaar is gesteld; op de ontworpen verbetering der haven van Harlingen zelve;

in *Overijssel* op de voorbereiding der verbetering van den waterweg van Zwolle naar Zee, waarvoor het plan aan de betrokken besturen is onderworpen, met daarmede in verband staande krachtige verbetering van den IJssel beneden het Katerveer; op het gegeven uitzigt tot ondersteuning der verbetering van de Berkel en Regge;

in *Groningen* op de groote verbetering der scheepvaartkanalen in dit gewest, waarvoor bij de wet van 6 Julij 1863 (Stbl. 109) een, over 9 jaren verdeeld Rijkssubsidie van ƒ 1,200,000 werd toegestaan;

in *Drenthe* op de wegruiming der moeijelijkheden, die sedert jaren, eene doortrekking van den Lutterhoofdwijk (zijtak van de Dedemsvaart) tot in de grachten van Coevorden beletten; op de regeling, mede sedert jaren vertraagd, van de voeding der Drentsche hoofdvaart door plaatsing van stoommachines aan de sluizen der Noordwillemsvaart; op de verbinding der Drentsche kanalen met de Eems, eene levensvraag voor Drenthe, waartoe in overleg met Hanover een plan is gereed gemaakt; op het ontworpen kanaal van de Weerdinger en Roswenkelerveenen in verbinding met het Oranjekanaal, geconcessioneerd met uitzigt op een aanzienlijk Rijkssubsidie;

in *Limburg* op de werken aan de Zuidwillemsvaart, o. a. de nieuwe prise d'eau en de vervanging van sluis nº 19, ingevolge het hierboven aangehaalde tractaat met Belgie tot regeling der wateraftappingen; op de regeling, bij datzelfde tractaat, van de aftappingen van het kanaal, op meer verwijderde tijdstippen.

Voor de LAND-COMMUNICATIEN was het een belangrijke maatregel toen op het laatst van 1862 besloten werd de traversen, door de voormalige plattelandsgemeenten loopende, en waarvan sommige sedert jaren buiten onderhoud en onbeheerd waren, bij het Rijk in onderhoud te nemen. De groote weg van Amsterdam naar Haarlem, die sedert Mei 1859 buiten onderhoud was, werd mede in den aanvang van 1863 bij het Rijk overgenomen. Klagten over den toestand van den grooten weg van Arnhem naar Nijmegen deden besluiten tot de kostbare verandering van de grindbaan in bestrating.

Aanleg en verbetering door besturen en particulieren werd, waar het algemeen belang er bij betrokken was en eigen krachten te kort schoten, met Rijksbijdragen ondersteund. Onder die wegen komen voor;

in *Noordbrabant* die van Empel—Alem;

in *Zuidholland* wegen op Schauwen, in den Hoekschen waard, onder Kethel en Spaland, Vlaardinger ambacht en Schipluiden;

in *Noordholland* die op Texel, op Wieringen en door den polder Waard; het wegen-net in den Haarlemmermeerpolder;

in *Zeeland* die van Axel—Wachtebeker, Koewacht—Zuiddorpen, Sluis—Nieuwvliet, Oostburg—Groeden;

in *Friesland* wegen van Woudsend tot aan Gaasterland, in Gaasterland, en van Akkrum naar Beetsterzweeg;

in *Groningen en Drenthe* die van Gasselte -Stadskanaal, Beilen—Westerbork, Emmen en Sleen—Dalen, Luthen—Coevorden, Wedde naar de Hanoversche grenzen, Hardenberg—Gramsbergen;

In *Limburg* die van Sittard naar de Pruissische grenzen.

Ook tot LANDAANWINNING werd in de laatste vier jaren veel gedaan.

Eene onderneming, waarop allereerst valt te wijzen, is de droogmaking der plassen beoosten Rotterdam onder Hilligersberg en Kralingen, uit te voeren voor gemeenschappelijke rekening van het Rijk en de Provincie, en waardoor meer dan 2600 bunders water in land zullen worden herschapen; nadat eene tot onderzoek benoemde commissie rapport had uitgebragt is, mede onder de leiding eener commissie, met de voorbereiding der werkzaamheden aangevangen; het algemeen nut is reeds uitgesproken, de ontwerpen voor de stoomgemalen werden, na vele wisseling van denkbeelden over het te volgen stelsel, gereed gemaakt en onderzocht.

Een tal van concessien tot droogmaking en bedijking werden verleend; voor de droogmaking van de Geer en Blankaartpolders, den Oosteinderpoel en de Zegmeerplassen werd Rijkssubsidie toegezegd.

De aanhechting van Ameland aan den vasten wal van Friesland, waaromtrent sedert jaren overwegingen aanhangig waren, werd ernstig in behandeling genomen; nadat de staten van Friesland zich wel tot hulpbetoon maar niet tot eigen uitvoering bereid hadden verklaard, is het plan, waarnaar een particulier aanvrage om concessie voor de onderneming had gedaan, omgewerkt en daarbij in beginsel het verleenen van Rijkssubsidie aangenomen.

Omtrent de indijking van kwelderlanden in den Dollard met verlegging der waterpeil en verbetering der uitwatering, wordt sedert geruimen tijd met de Hanoversche Regering onderhandeld.

Werpen wij thans nog een blik op eenige andere werken, grootendeels tot WATERKEERING, welke van Rijkswege werden uitgevoerd of ondersteund.

De werken benoorden de Pettemer-zeewering, die dringend voorziening eischten, waartoe de provincie Noord-holland zich ongehouden achtte, worden door het Rijk voor ƒ 95.000 hersteld; de Kanondijk en de Snippelingoverlaat zijn in verband met den aanleg van den spoorweg van Arnhem naar Zutphen en Zwolle, mede ten koste van het Rijk, verhoogd.

In Gelderland is de aanleg van vlugthavens onder Kerkwijk, Heerewaarden, Appeltern, Dreumel en in Maas en Waal, door verleening van Rijkshulp, bevorderd.

In diezelfde provincie zijn de Duffeltsche dijken en de Babberichsche dijk verbeterd, en is de Bengerdensche sluis vernieuwd, een en ander ten gevolge van subsidiering door den Staat.

Eindelijk valt nog te wijzen op de aanhangige kwestie der zeewering van Dronthen; ook deze kwam tot zekere mate van rijpheid: toen de onderhandelingen over verhooging van den overlaat waren afgesprongen, is een plan tot herstel der oude bedijking van Rijkswege ontworpen, dat met uitzigt op subsidie, aan de betrokken besturen ter overweging is medegedeeld.

NEDERLANDSCHE BANK.

(In millioentallen guldens.)

DATUM.	Disconto's.	Beleeningen.	Oper. kapitaal.	Bankbilletten.	Saldo's rek. crt.	Muntvoorraad	Voorraad billet	Surplus dekking.	Wisseldisconto.
Jan. 2	51.14	42.46	93.60	109.06	43.40	76.72	39.34	15.74	6
" 8	52.16	42.23	94.39	109.86	42.95	76.37	38.11	15.25	6½ (5 Jan.)
" 15	50.99	41.49	92.48	109.97	41.22	76.83	40.89	16.36	"
" 22	50.30	40.54	90.84	109.15	40.18	76.73	42.50	17.—	"
" 29	49.52	39.46	88.98	108.17	39.06	76.55	44.15	17.66	"
Febr. 5	50.04	38.04	88.05	108.40	38.18	76.96	45.83	18.33	"
" 12	49.22	36.98	86.20	107.32	37.42	77.10	48.—	19.20	"
" 19	47.86	36.15	84.01	105.91	35.82	76.36	49.17	19.67	6 (19 Febr.)
" 26	47.92	35.36	83.28	104.60	36.18	76.27	49.90	19.96	"
Mrt. 5	47.23	34.49	81.72	104.53	34.44	76.13	51.35	20.54	"
" 12	46.36	33.57	79.93	103.05	34.25	76.32	53.50	21.40	"
" 19	45.75	33.07	78.82	102.14	34.32	76.70	55.30	22.12	5½ (15 Mrt.)
" 26	46.51	32.55	79.06	103.06	33.55	76.70	55.14	22.06	"
April 3	46.38	31.78	78.16	102.04	33.72	76.54	55.60	22.24	"
" 9	47.75	31.10	78.85	104.77	31.08	76.29	54.87	21.95	"
" 16	49.16	30.58	79.74	105.21	31.28	76.28	54.21	21.68	"
" 23	50.42	29.92	80.34	104.80	31.95	76.01	53.27	21.31	"
" 30	51.92	29.84	81.76	106.00	33.64	76.63	51.93	20.77	"
Mei 7	56.97	29.19	86.16	109.79	34.11	76.64	47.70	19.08	6 (3 Mei.)
" 14	59.22	28.93	88.15	111.64	34.76	77.28	46.80	18.72	6½ (9 Mei.)
" 22	58.85	28.59	87.44	112.58	35.46	77.47	45.63	18.25	"
" 28	57.60	28.62	86.22	110.70	35.21	76.06	45.75	18.30	"
Juni 4	56.35	28.44	84.79	106.18	36.60	75.10	44.97	17.99	"

WISSELKOERSEN TE AMSTERDAM.

DATUM.	Parijs kort.	Hamb. kort.	Frankf. 6/w.	Londen kort.	PROLONGATIE KOERS TE AMSTERDAM.
Jan. 2	56 9/16	35 1/2	99	11.87 1/2	6 3/4
" 8	56 11/16	"	98 3/4	11.90	7
" 15	"	"	99	11.87 1/2	6 1/2
" 22	"	35 5/8	9 1/2	"	7
" 29	56 3/8	35 1/2	"	11.86 1/4	7
Febr. 5	56 3/4	35 1/4	"	"	7
" 12	"	35 3/16	"	11.88 3/4	7
" 19	56 11/16	35 1/4	"	11.90	6
" 26	56 7/16	35 1/4	"	11.88 3/4	7
Mrt. 5	56 1/2	35 3/16	98 1/2	"	6
" 12	"	"	"	11.90	7 1/4
" 19	56 7/16	"	"	"	7 1/2
" 26	"	"	"	"	5 1/2
April 3	"	35 1/4	98 1/2	11.87 1/2	6 1/2
" 9	56 3/4	35 1/4	"	11.88 3/4	6
" 16	56 5/8	35 1/16	"	"	6
" 23	"	35 1/4	"	11.82 1/2	7
" 30	56 3/8	35 3/16	"	11.77 1/2	6 1/2
Mei 7	56	35 1/4	"	11.71 1/4	5 3/4
" 14	56 1/4	35 7/16	98	11.66 1/4	5
" 22	56 1/4	35 3/4	"	11.78 3/4	6
" 28	56 11/16	35 3/4	98 1/4	11.83 3/4	5 3/4
Juni 4	56 1/2	35 7/16	98 1/4	11.80	6 1/2

STAND VAN HET WISSELDISCONTO OP ZEVEN VERSCHILLENDE PLAATSEN BIJ HET EINDE VAN ELKE WEEK IN 1866.

DATUM.	Parijs.	Weenen	Berlijn.	Frankfort.	Hamburg.	Amsterd.	Londen.
Jan. 5	5	5	7	5 1/2	6 3/4	6 1/2	8
" 12	"	"	"	"	6	"	"
" 19	"	"	"	"	5 3/4	"	"
" 25	"	"	"	"	"	"	"
Febr. 2	"	"	"	5	5	"	"
" 9	"	"	"	"	4	6 1/2	"
" 16	4 1/2	"	"	4 1/2	3 3/4	6 1/2	"
" 23	4	"	6	"	3 3/4	6	7
Mrt. 2	"	"	"	4	3 1/2	"	"
" 9	"	"	"	4 1/2	"	"	"
" 16	"	"	"	"	"	5 1/2	6
" 23	3 1/2	"	"	"	4	"	"
" 30	"	"	"	"	4 1/4	"	"
Apr. 7	"	"	"	"	4 1/2	"	"
" 14	"	"	"	"	6	"	"
" 21	"	"	"	5	5 3/4	"	"
" 28	"	"	"	"	5 1/2	"	"
Mei 5	"	"	7	"	6 1/4	6	7
" 12	4	"	"	6	8	6 1/2	10
" 19	"	6	9	7	7 3/4	"	"
" 26	"	"	"	"	"	"	"
Juni 2	"	"	"	"	7 1/4	"	"

1866. ENGELAND'S IN- EN UITVOEREN VAN EDELE METALEN.

In de week eindigende.		INVOER VAN GOUD EN ZILVER.			UITVOER VAN GOUD EN ZILVER.		
		Goud.	Zilver.	Totaal.	Goud.	Zilver.	Totaal.
		pd. st.			pd. st.		
Januarij	3	778.797	315.567	1094.364	849.168	257.000	1106.168
"	10	17.639	104.561	122.200	390.480	135.871	526.351
"	17	116.938	216.989	333.927	71.834	419.052	490.886
"	24	244.483	103.895	348.378	175.477	45.358	220.835
"	31	131.757	283.739	415.496	231.795	325.178	556.973
Februarij	7	100.779	140.177	240.356	99.405	129.053	228.458
"	14	117.799	909.717	1027.516	41.743	231.323	273.066
"	21	495.875	103.685	599.560	34.562	162.690	197.252
"	28	26.572	52.675	79.217	58.166	326.568	384.734
Maart	7	120.366	252.943	373.309	41.254	129.473	170.727
"	14	229.528	55.974	285.502	17.985	202.433	220.218
"	21	70.684	227.627	298.311	20.960	104.525	125.485
"	28	520.299	43.052	563.351	2.948	173.401	176.349
April	4	332.577	195.912	528.489	22.393	53.851	76.244
"	11	60.277	136.957	197.234	41.769	170.966	212.735
"	18	300.671	99.448	400.119	200.583	285.148	485.731
"	25	124.866	38.779	163.645	128.403	40.185	168.588
Mei	2	140.489	121.299	261.788	242.073	60.596	308.669
"	9	44.925	21.333	66.258	102.347	90.029	192.376
"	16	254.109	105.682	350.791	132.435	51.651	184.086
"	23	364.109	194.904	539.013	237.686	113.052	350.738
"	30	1030.708	148.542	1199.250	1134.232	86.713	1220.945

OPGAVE *der hoogste en laagste Coursen van de onderstaande Effecten aan de Beurs te Amsterdam.*

	Volle jaar 1865.		Febr. 1866.		Maart 1866.		April 1866.		Mei. 1866.	
	Laagste cours.	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*
Nederl. Cert. W. Sch. 2½ pct.	60 1/16	63 1/4	60 3/8	61 5/16	59 7/8	61 3/16	58 5/16	60 1/4	53 3/4	59 3/16
Dito dito 3 „	70 5/16	74 1/8	71 3/8	71 13/16	71 1/4	72 1/2	69	71 7/8	61	70 1/8
Dito dito 4 „	93 1/8	98 3/8	94 1/8	95 1/2	94 1/4	95	91 1/4	94 3/8	88	92 3/8
Aand. Ned. Bank 4 „	222	245	253	254	257 1/2	258	253	253	240	252
Handel-M. op resc. 4½ „	139 1/4	148 1/4	146	147	145 1/4	146 1/2	144 1/2	146 1/2	134 3/4	144 3/4
Aand. Holl. Spw.-Maats.	117	133	131	133	—	—	117 1/2	119	103	105
Leening idem 4½ pct.	97 1/2	99 3/4	97	97	—	—	97	—	91	91
Dito dito 4 „	89 3/4	91 1/2	89	89 1/2	89 1/4	89 1/4	89 3/4	—	88	89 5/8
Aand. Rijn Spoorweg 4½ „	105 3/8	113	107 1/2	107 1/2	106	107 1/4	105	106	102	102 1/2
Obl. dito 2e Leening 4½ „	99	100 1/4	—	—	97	97	97	97	—	—
Rijn shares 16 £ gestort *f*	252	287 1/2	269	269	264	265	—	—	—	—
Rijn shares volgefourn. *f*	309	361	339	341	328	330	325	325	289	290
Aand. Centr.-Spw.-Maats.	30	41	30	30 1/2	25	26	22 1/2	25	—	—
Obligatien idem . . . . . *f*	111	126	120	123	116	121 1/2	116 1/4	120	85	115
Aand. Exp.-Spw.-Maats. .	81	92 3/4	91 1/2	92	91 1/2	91 1/2	—	—	—	—
Credit Disposito Bank . .	100	107	102	104 1/2	—	—	—	—	—	—
Alg. Maats. v. Hand. en Nijv.	61	70	62	62	—	—	—	—	—	—
Pandbr. Nat. Hyp. B. 4 pct.	92	95 3/4	93 3/8	93 5/8	92 3/4	93 1/2	93	93	—	—
Rott. Bank	—	—	102	105	101	105 1/2	101	101 1/2	—	—
Spanje. Obligatien . . . 2 pct.	36 5/8	41 3/4	35 1/8	37 1/8	35 1/8	37 1/4	33 1/8	36 3/8	28 3/8	34 1/16
Dito . . . . 3 „	43 3/8	48 1/2	41 1/4	42 1/4	41 1/4	42	41 1/4	41 1/2	36 1/4	38 3/4
Dito Binnenlandsche 3 „	35 3/4	43 1/2	34 1/8	36 1/4	36	37 5/8	34 5/8	38 1/8	29 3/4	35 1/2
Portugal. Obligatien . 3 „	44 1/2	47 3/4	44 1/2	45 1/16	44 1/4	45	42 1/4	44 9/16	38 3/8	42 5/16
Dito 1856/1863 . . 3 „	44 1/2	47 3/4	44 1/4	45 1/8	44	45	42 1/4	44 9/16	38 1/4	42 1/4
Rusl. Obl. *Hope* & Co 1798 5 „	94	100	95 1/2	97 1/4	95	97	92 7/8	95 3/4	89	94
Dito id. 1828/29 5 „	99	101	100	100 1/8	99 3/4	100 3/8	99 3/4	100	—	—
Cert. id. 1831/33 5 „	70	74	69 1/2	71 1/2	69	71	66 3/4	68	58 1/2	66 3/4
Obl. *Stiegl.* 5e serie 5 „	67	71 1/4	63 13/16	66 1/4	61 1/2	63 5/8	60 1/2	62 5/8	51	60 1/2
Dito 1855, 6e serie 5 „	79 1/2	86 1/4	78	80 1/4	77 1/16	80	75 1/4	78 1/8	69 1/2	77
Dito Adm. Londen 3 „	51 1/4	56 1/2	51 1/2	53 3/8	51 1/2	52 3/4	51 1/8	52 1/4	46 1/2	51 1/4
Dito bij Hope 1860 4½ „	83	88 1/2	83 1/2	86 3/8	83	85	81 3/8	84 1/8	76 1/2	83 1/2
Leening 1862 . . . 5 „	85 1/2	91 1/16	87 1/4	88 1/2	86 1/2	89 1/2	85	86 9/16	77 1/2	85 3/4
Dito 1864 . . . . . 5 „	86	97 1/8	90 1/2	94 1/16	91 1/4	94	90 1/2	93	83 1/4	91 3/8
Certificaten van dito 6 „	44	46 3/4	42 1/2	48	41 3/4	42 1/4	39 3/8	41 3/8	34	39 1/4
Spoorweg-Aandeelen 5 *f*	180	198 1/2	183 1/2	186	182	185	181 1/2	185	165	182 1/4
Pruissen. Obl. 1859 . 5 „	101 1/8	102 1/2	100	100 3/4	96 1/2	99 1/4	98 1/2	99 1/2	—	—
Oostenrijk. Obl. Metall. 5 „	55	62 1/8	55 3/8	56 11/16	50	56 1/16	47 1/16	53 1/2	37 1/2	48 5/8
Dito Rente Amsterd. 5 „	75 3/4	80 11/16	74	75 1/8	70	74 3/4	68 1/2	72 1/8	56 3/4	69 1/4
Dito Nationale 1854 5 „	57 1/2	65	57 13/16	59 3/4	52	58 1/4	49 3/4	56 5/16	39 1/2	51 1/8
Weener Bank-Actiën 3 *f*	770	870	832	846	760	840	696	800	579	677
Dito Aand. fl. 250, 1839 „	374	437	404	418	396	416	345	380	260	348
Dito „ fl. 250, 1854 4 pct.	223	245	227	229 1/2	216	229	185	212	156	190
Dito „ 500, 1860 5 „	472	527	458	480	440	467	380	450	293	378
Dito „ 100, 1864 . . . *f*	82	100 1/2	86	87 1/4	74	84 3/4	62 1/2	78 1/4	50	68
Aand. Oost. Cr. inst. 1858 fl 100	125	136 1/2	128 1/2	131	126	131	125	125	—	—
Fr. Oost. Sp. Hope & Co. . *f*	117	126 1/8	119 1/2	121	115 1/4	117 1/4	113	115 1/2	98	113 1/2
Turkije. Obl. alg. schuld 5 pct.	—	—	36 3/4	38 1/2	34 3/8	37 5/16	29 3/8	36 1/8	24 3/8	29 3/4
Equador. Oblig. 1855 1 „	10 1/2	12 1/2	11 1/16	11 3/8	10 1/8	11 3/4	9 7/8	10 5/16	8 1/8	9
Venezuela. Obligatien 2 „	13 7/8	18 1/2	14	14 3/8	12 3/4	14 3/8	11 3/4	13 1/8	8 7/16	11 7/8
Dito . . . . 1 „	7 1/2	9 3/4	7 3/16	7 1/2	7	7 1/2	6 3/16	6 3/4	5 1/4	5 3/4
Grenada. Obl. Gestemp. . . .	11 1/2	15 1/4	13	14 1/4	13 1/2	14 1/8	13 3/8	13 11/16	11 1/2	18
Dito . . . . 2 „	25 7/8	32	29 3/8	30 3/8	30 1/2	31 1/8	30 3/8	31	28	30
Dito Gestempelde . 1 „	6	8 3/4	7	7 1/2	6 3/4	7 5/16	6 1/2	6 15/16	5 7/16	6 7/16
Mexico. Obligatien . . 3 „	22 1/2	27	19 1/8	22 3/8	19 1/4	22 3/8	18 3/4	20 1/4	18	19
N.-Amerika. Ver. Staten 5 „	44	71	64 3/4	69	67 1/4	70	66 5/8	70	60 1/4	67 5/16
Dito dito 6 „	46	79 1/2	70 1/4	74 3/8	73 3/8	75 1/8	73	76	66 3/4	74 1/2
Dito dito 1882 6 „	45 1/2	78 1/2	69 9/16	73 7/8	72 1/8	74 7/8	71 3/4	75 1/16	66 1/8	73 3/8
Griek. Obl. Geld. 1825 5 „	12 1/2	23	11 1/2	13 9/16	13	15 1/8	10 3/4	12 3/8	8	8 1/2
Cours v. h. Geld. Beleening	3	7	6	6 1/2	5	6	5	6 1/2	6	6 1/2
Prolongatie	2 1/2	9	6	7 1/2	5	8	5	7	5	7
Disconto	3	6 3/8	6	6 1/2	5 1/2	6	5 1/2	5 1/2	6	6 1/2

ECONOMISCHE NALEZINGEN EN BERIGTEN.

De Nederlandsche Staatsloterij. In de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 23 Mei ll., werd o. a. verslag uitgebragt (door de heeren Fokker, Schimmelpenninck, de Raadt, Begram, de Poorter), nopens een adres van mr. A. D. Meyer en mr. J. van Lennep, tot hervorming der bestaande Staats-loterij. De Staats-loterij is een van de Nederlandsche holen des ongeluks waarin Klaasje Zevenster, Goddank wel niet verviel, doch waarin toch honderden vergaan. De loterij is de sirene die als eene andere Mont-Athos, menig ongelukkige in hare netten lokt. Zij berooft even meedoogenloos, doch meer systematisch en onder een blinkenden officielen titel, tot ze hare begunstigers, even als madame M.-A. met volkomen ledige beurzen weer wegzendt. Mr. A. D. Meyer heeft, gelijk het verslag der commissie zich uitdrukt, gedurende een halve eeuw, niettegenstaande voortdurende teleurstelling met zeldzame vasthoudendheid eene hervorming der Staats-loterij aangeprezen, en laatstelijk octrooi aangevraagd voor een plan, hetwelk hij in zijn *prospectus van het geoctroijeerd openbaar kansgenot* heeft toegelicht.

Een adres in den geest dier hervorming door de heeren Meyer en van Lennep ingediend, is na den dood van eerstgenoemden, door mr. J. van Lennep verder toegelicht en verdedigd. Over dat adres rapport uitbrengende, zegt de commissie niet te aarzelen als haar gevoelen uit te spreken, dat de afschaffing der Staats loterij — zij het dan ook niet plotseling, maar binnen zeker beperkt getal jaren — haar toeschijnt in het algemeen volksbelang wenschelijk te zijn.

Deze meening is gegrond op de overtuiging van den schadelijken invloed dien de Staatsloterij op de welvaart en op de zedelijkheid des volks uitoefent. Het kan, wel niet anders, of een geheel improductive omzet van $3\frac{1}{2}$ millioen gulden, die, volgens des Ministers inlichtingen, jaarlijks in kansgenot worden omgezet, en waarop door de spelers ongeveer 26 per cent of 9 ton 's jaars *verloren* wordt, moet eenen verderfelijken invloed op de volkswelvaart uitoefenen. Dit springt vooral in het oog, wanneer men bedenkt dat het niet uitsluitend de rijken en de gegoeden zijn, die aan dit spel deel nemen, maar dat zulks ook in ruime mate wordt gedaan door velen van hen die de penningen, welke zij aan

dit spel verkwisten, moeten onttrekken aan het noodzakelijk onderhoud van zich zelven of van hunne gezinnen. Het is dan ook bekend dat jaarlijks vele huisgezinnen daardoor tot den bedelstaf worden gebragt; en de statistiek onzer spaarbanken getuigt, hoe deze zich in oneindig minderen bloei en deelneming mogen verheugen dan die van de meeste der naburige Staten, waar geen Staatsloterij gevonden wordt. De Nederlandsche Staatsloterij trekt een groot deel der gelden tot zich, die anders in de spaarbanken zouden worden gebragt. In plaats van te vertrouwen op eigen kracht tot het verdienen van het noodige onderhoud, jagen vooral de spelers uit den mingegoeden stand eene bedriegelijke winst na, die hun meestal ontsnapt, of die, zoo ze behaald wordt, dikwerf even spoedig verteerd wordt als zij verkregen is; zij meenen rijk te kunnen worden zonder te werken, krijgen een afkeer van den arbeid, en geven zich aan lediggang, aan misbruik van sterken drank en aan allerlei ligtzinnigheid over. Zóó wordt de volkszedelijkheid ondermijnd, en de gevolgen van verarming en van misdaad doen zich voor den Staat in meerdere kosten van onderhoud van bedelaars, van gevangenen en van krankzinnigen gevoelen; terwijl der algemeene welvaart het voordeel ontgaat, hetwelk uit de aanwending van de krachten tot voortbrenging, die deze spelers ongebruikt laten, zou hebben kunnen voortvloeijen.

Dat de Regering de speelzucht noch bedwingen, noch uitroeijen kan, kan voor haar geene reden zijn om zelf datgene te doen, hetwelk als een kwaad aan ieder, op straf van gevangenis en boete, verboden is (art. 410 Code Pénal); zij zou anders, om consequent te zijn, ook de prostitutie en de dronkenschap met voorzigtigheid behooren te leiden en te besturen. In het buitenland is men reeds sedert 40 jaren begonnen in te zien, dat het bevredigen der speelzucht van Staatswege geen Regeringszaak is; van daar dat men de Staatsloterij in Engeland, in Belgie, in het Groothertogdom Hessen, in Frankrijk, in Zweden, in Beijeren en in Hannover heeft afgeschaft (*), al wisten ook de Regeringen dezer landen, dat de zucht tot het spel door die afschaffing niet zou worden uitgeroeid. Zij hebben begrepen dat, zoo het al ooit de roeping van eene Regering kon zijn om de speelzucht uit te roeijen, voorzeker het minst geschikte middel om daartoe te geraken zou zijn het dagelijks en openlijk verschaffen van de gelegenheid aan allen, zelfs aan den minst gegoede, om aan die zucht te voldoen.

Ten slotte van het Verslag meent de Commissie dan ook den wensch te moeten uitspreken, dat de Regering moge besluiten om, ter gelegenheid, aan

(*) Ook in Zwitserland, waar in de kantons Uri en Schwoitz officiele loterijen bestaan, besloot de Nationale Raad, bij de jongste herziening van de Staatsregeling, daarin eene bepaling op te nemen, welke verbiedt loterijen, speelbanken of speelhuizen op het Zwitsersche grondgebied te houden (*Nederlandsche Staatscourant* 12 en 13 November 1865).

de Vertegenwoordiging een maatregel te onderwerpen, waarbij de opheffing der Nederlandsche Staatsloterij binnen een zeker, beperkt, getal jaren zal worden uitgesproken, in den geest zoo als door den Minister van Finantien, (den heer van Bosse) bij zijne rede van den 9den Maart jl. bedoeld werd; en om intusschen de loterij gaandeweg in te krimpen, niet slechts door geheele opruiming der verhuring, — ten aanzien waarvan de Commissie met genoegen kennis genomen heeft van het Koninklijk besluit van 20 April jl. (*Staatsblad* n°. 76), — maar ook door geleidelijke inkrimping van de splitsing der loten, des noods ook door het jaarlijksch aantal loterijen van 3 op 2 te verminderen.

Uitbreiding van het stuivers-port voor brieven. Volgens keizerlijk decreet van Nov. 1865 is, met 1 Jan. 1866 over geheel Oostenrijk het brievenport op p. m. 5 cents Ned. ct., (nl. 1/20 flor.) bepaald geworden. Wanneer men de uitgestrektheid van het Oostenrijksche gebied in aanmerking neemt en de vaak nog onvolkomen communicatie middelen, bejammert men te meer, dat ons klein en digt bevolkt Nederland tot heden van dat voordeel moet verstoken blijven!!

Arbeiderswoningen. Veel belangstelling van de zijde der Staats-financiers verdienen de inzigten en maatregelen van den Engelschen minister van financien Gladstone.

Onze lezers kennen de inrigting der *spaarbanken* die van Staatswege aan de postkantoren zijn verbonden. Deze maatregel werkt uitmuntend, en werd onlangs opgevolgd door een ander om van Staatswege gelegenheid te openen tot het koopen van levensverzekeringen en lijfrenten van geringe bedragen. (Verg. *Economist* 1862, pag. 31).

Thans verneemt men dat de heer Gladstone een maatregel beraamt, om nl. geld tegen 3½ pCt. rente te verstrekken aan die ondernemingen, die onder bepaalde voorwaarden, het bedrag tot het bouwen van doelmatige arbeiderswoningen willen besteden.

Een soortgelijke ondersteuning is vroeger verleend ten behoeve van het draineren der landerijen.

Men moet echter deze geldverstrekkingen niet aanzien als een bedekt subsidie aan philantropische inrigtingen. Geenszins. Wel zijn die ondernemingen er ook mede gebaat, doch men moet veeleer de zaak van dit standpunt beschouwen: Er is een surplus van inkomsten in Staats kas die tot amortisatie van schuld zou kunnen gebezigd worden; door voor dat bedrag schuld te delgen, zou men den rentelast die op de gezamenlijke inwoners drukt met 3 à 3½ pCt. dier som verminderen. Door nu met die gelden een zekere inkomst van p. m. 3½ pCt. netto aan het rijk te verzekeren, blijft hetzelfde voordeel voor de inwoners behouden, terwijl men tevens een uiterst weldadige zaak tot stand brengt, die den arbei-

denden stand weer verheft, en dus daarom ook indirect voordeelig werkt voor het algemeen.

Dennenplanten in de duinen. De wijze waarop thans van Rijkswege dennen in de duinen van Schoorl en Scheveningen worden uitgeplant, is die van Biermann, welke voor een dertigtal jaren in de omstreken van Aken, deze wijze van planten voor het eerst in zwang bragt. Dennen plantte men bijna altijd uit met de kluit, waarbij de wortels der drie- en vierjarige planten door een kluitje tegen verdroogen beschermd worden. De vele bezwaren, die aan die planten verbonden zijn, overwon Biermann door de dennen op eenen vruchtbaren grond, in eene kweekerij, uit te zaaijen en ze dan, één of hoogstens twee jaren oud, zonder kluit, te verplanten. De mogelijkheid om op deze wijze dennen te kunnen planten, onder omstandigheden waarbij zulks anders niet doenlijk is, en de onkostbaarheid hebben dit in Duitschland algemeen ingang doen vinden, en is later uitgebreid en verbeterd door zekeren Baron Buttlar, te Elberberg in Hessen, gelijk in het *Journal d'Agriculture pratique* van den Heer Barral te lezen staat. Het merkwaardige van de zaak is dat dit thans op allerhande andere boomsoorten met evenveel vrucht wordt toegepast; want behalve grove dennen, zaait men eveneens zeedennen, Weymouthsdennen en Corsicaansche dennen, eiken en beuken uit, om die één jaar oud te verplanten, alsmede zilversparren, lariksen, eschdoornen, iepen en elzen, ter verplanting wanneer ze twee jaar oud zijn. Hier te lande hoort men weinig van deze zaken om de natuurlijke reden, dat de houtteelt hier eene empirisch gedreven kunst is, die in enkele streken zeer goed, doch overigens zeer slecht gedreven wordt. Enkelen hebben beproefd om de wetenschappelijke grondslagen van onze houtteelt vast te stellen, zonder dat zulks evenwel invloed gehad heeft noch op het wegnemen der gebreken, noch op het meer bekend maken van de beste methoden. (*Volksvlijt*).

Verg. De Houtteelt in Nederland door Dr. Rauwenhoff. *Economist* 1858, p. 131. *Econ.* 1859, p. 71. Ook *Bijbl. Econ.* 1862, pag. 3. Ontginning onzer woeste gronden.

Buurt-spoorwegen. Het Belgische gouvernement heeft in de maand April ll., behoudens goedkeuring der Kamers, de eerste concessie voor een **Provinciaal spoorwegnet** verleend. De concessionarissen verbinden zich om binnen vier jaren een aantal steden en dorpen van de provincie Brabant door spoorwegen onderling, met de hoofdstad en met het staatsspoorwegnet in verbinding te brengen. De kosten van aanleg, waarop een bepaalde interest door het rijk wordt gewaarborgd, zijn zeer matig berekend. Aan den anderen kant zijn de vereischten, waaraan de werken moeten beantwoorden, door de regering zoo laag gesteld als de zorg voor de veiligheid en voor de regelmatigheid der exploitatie maar toeliet; alle weelde zal bij den aanleg van het Brabantsche spoorwegnet worden ver-

meden; de stationsgebouwen zullen klein en eenvoudig zijn; de banen zullen vrij korte bogten mogen hebben; enz. Ook in andere provincien van Belgie ziet men uit naar de daarstelling van zoodanige buurtspoorwegen.

Veeziekte. — Volgens de officieele opgaven betreffende de veetyphus in de Provinciën Zuid-Holland, Utrecht en Noord-Holland, zijn de navolgende aantallen rundvee:

Prov. Zuid-Holland.

IN DE WEEK. van	aangetast.	d. ziekte gestorv.	afgemaakt.	hersteld.	aan 't eind der week nog ziek.	tot	SEDERT HET BEGIN DER VEEZIEKTE. aangetast.	aan de ziekte gestorven.	afgemaakt.	hersteld.	nog ziek.
6—13 Jan.	2721	447	302	202	1770	16 Jan.	27027	8133	6899	8763	3204
13—20	2034	280	226	218	1310	20 „	29031	8966	7410	9896	2759
20—27	2135	261	208	164	1502	27 „	31165	9643	7846	10962	2714
27—3 Febr.	1916	288	179	177	1272	3 Febr.	33025	10371	8159	11817	2678
3—10	1899	235	121	190	1353	10 „	34924	11079	8419	12769	2657
10—17	1510	240	125	153	992	17 „	36434	11843	8678	13656	2257
17—24	1340	259	108	130	843	24 „	37774	12451	8874	14412	2037
24—3 Mrt.	1000	184	49	56	711	3 Mrt.	38774	13012	8978	16003	1781
3—10	1352	244	106	64	938	10 „	40123	13521	9131	15067	2021
10—17	1133	261	48	46	778	17 „	41255	14184	9252	15932	1887
17—24	1410	309	43	35	1023	24 „	42665	14918	9373	16303	2076
24—31	1303	258	34	71	940	31 „	43953	15698	9471	16805	1979
1—7 April	1129	297	32	50	750	7 April	45082	16526	9515	17477	1564
7—14	1365	411	65	44	845	14 „	46435	17421	9587	17817	1610
14—21	770	199	51	28	492	21 „	47205	18088	9650	18177	1290
21—28	703	215	8	33	447	28 „	47908	18613	9659	18417	1219
28—5 Mei	649	229	11	12	397	5 Mei	48557	19124	9670	18713	1050
5—12	572	200	1	28	342	12 „	49129	19559	9677	18994	899
12—19	322	97	12	22	201	19 „	49461	19810	9690	19286	675
19—25	345	99	10	18	123	25 „	49706	19983	9703	19481	539

Prov. Utrecht.

6—13 Jan.	299	112	17	165		13 Jan.	1710	612	65	723	280
13—20	424	148	—	203		20 „	2134	790	65	926	358
20—27	259	147	—	244		27 „	2393	937	65	1170	221
27—3 Febr.	212	103	—	136		3 Febr.	2605	1040	65	1306	194
3—10	321	77	—	158		10 „	2936	1117	65	1464	290
10—17	288	132	—	177		17 „	3224	1309	65	1641	269
17—24	250	81	4	244		24 „	3461	1330	69	1865	197
24—3 Mrt.	195	72	—	109		3 Mrt.	3656	1402	69	1974	211
3—10	297	133	35	133		10 „	3953	1535	104	2107	207
10—17	184	76	—	142		17 „	4137	1611	104	2249	173
17—24	243	99	—	108		24 „	4380	1710	104	2327	209
24—31	223	127	—	122		31 „	4703	1837	104	2579	183
1—7 April	273	128	—	128		7 April	4876	1965	104	2607	200
7—14	234	130	—	113		14 „	5110	2095	104	2720	191
14—21	254	183	—	73		21 „	5364	2278	104	2793	189
21—28	160	156	8	114		28 „	5524	2434	112	2907	71
28—5 Mei	135	104	4	33		5 Mei	5658	2538	115	2940	65
5—12	67	43	13	34		12 „	5725	2583	123	2977	—
12—19	49	31	2	20		19 „	5775	2614	125	2977	39
19—25	83	51	—	25		25 „	5858	2665	125	3023	45

Prov. Noord-Holland.

10—17 Febr.	225	45	20	10	150	17 Febr.	632	129	178	76	249
17—24	275	35	19	69	152	24 „	817	174	199	175	269
24—3 Mrt.	179	84	26	45	280	3 Mrt.	986	258	225	223	280
3—10	51	48	48	84	157	10 „	1037	406	273	301	157
10—17	27	16	2	109	57	17 „	1064	322	275	410	57
17—24	36	11	7	29	46	24 „	1100	333	282	439	46
24—31	119	27	37	49	52	31 „	1221	360	321	488	52
1—7 April	71	34	—	52	37	7 April	1292	394	321	540	37
7—14	48	23	—	11	51	14 „	1340	417	321	551	52
14—21	78	26	13	46	44	21 „	1418	443	334	597	44
21—28	16	14	20	25	1	28 „	1434	457	354	622	1
28—5 Mei	44	17	—	17	11	5 Mei	1478	474	354	639	11
5—12	75	24	36	19	7	12 „	1553	498	390	658	7
12—19	20	8	9	6	4	19 „	1573	506	399	664	4
19—25	43	6	36	5	—	25 „	1616	512	435	669	—

BANKEN VAN LEENING.

II.

De vervanging der inbrengers door hulpkantoren te 's Gravenhage.

(Tienjarig overzigt.)

Hetgeen ik mij ditmaal heb voorgesteld is minder het leveren van een verslag, alswel in een vergelijkend overzigt te treden, waarin op de voornaamste punten het verschil uitkomt tusschen *hulpkantoren* en *inbrenghuizen*. Er volgt als van zelven, dat hier de vergelijking genomen moet worden over de tien *laatste* jaren van het bestaan der inbrengers met de tien *eerste* jaren van het bestaan der hulpkantoren. Wij beginnen met de onderstaande opgaaf:

Beleend in de Inbrengkantoren.			Beleend in de Hulpkantoren.		
Jaren.	Getal Panden.	Inbreng- en Lossingloon.	Jaren.	Getal Panden.	Administratie-kosten.
1846	151463	*f* 11066.24	1856	121240	*f* 3738.27
1847	162784	11420 77	1857	132293	4101.07
1848	171315	11525.46^{5}	1858	140063	4347.92
1849	173187	10974.98	1859	151252	4687.12
1850	177033	11391.53^{5}	1860	166442	5087.46
1851	200468	12960.41	1861	171436	5124.75
1852	179762	11670.99^{5}	1862	161999	4853.93
1853	140242	9126 93^{5}	1863	165122	5098.76
1854	143309	9214 17	1864	171640	5356 75
1855	140721	8970 16^{5}	1865	177360	5488.79
Totaal .	1640284	*f* 108321.60^{5}	Totaal .	1558847	*f* 47879.82

Dat is gemiddeld per jaar voor de inbrengkantoren op 164028 Pn. *f* 10832.16^{5}
" " " " " " " hulpkantoren op . . 155885 " - 4787.98

Alzoo besparing voor het publiek bij een verschil van 8143 Pn. *f* 6044.18^{5}

Gemiddeld per pand bedroeg het loon der inbrengers voor beleenen en lossen 6,6 of ruim 6½ cents, en voor administratiekosten in de hulpkantoren 3,07 of ruim 3 cents.

De cijfers hier spreken duidelijk genoeg om de mindere kosten, voor de pandleggers aan het stelsel van hulpkantoren verbonden,

te doen uitkomen; gezwegen nog van de besparing, welke voortsproot uit den sterkeren toeloop, vooral wat groote beleeningen betreft, tot de bank zelve, waar in het geheel geen kosten voor beleening geheven worden.

In de *zes* laatste jaren der inbrengers (wegens gebrek aan enkele bescheiden kon ik niet verder dan tot het jaar 1850 teruggaan) werden door *partikulieren* in de bank beleend 14287 Pn *f* 150165. —
In de *zes* laatst verloopen jaren der hulpkantoren steeg dit tot . . . . 54921 „ „ 405673. —
Alzoo *meer* gedurende het laatstverl. tijdvak 40634 Pn. *f* 255508. —

Gaan wij de verschillende jaren der beleening achtereenvolgende na, dan springt de nadeelige werking der inbrengkantoren nog te meer in het oog, als wij letten op de groote afwisseling die er bij toe- en afneming in het getal beleende panden bij hen is op te merken; terwijl er bij de hulpkantoren, uitgezonderd enkele jaren van een niet noemenswaard verschil, eene gelijkmatige opklimming is waar te nemen. Wat de inbrengkantoren betreft, verklaart zich hieruit het zoo even vermeld verschil in getal beleende panden. In mijn vorige bijdrage (Econ. Mei 1862) voerde ik reeds aan, dat van 1851 tot 1853, het getal panden door tusschenkomst van de inbrengers beleend, van 200468 tot 140242 was teruggegaan. Alzoo in twee jaren een verschil van ruim 60000 panden. Voegt men hierbij het meerder getal, sedert 1856 regtstreeks door partikulieren in de bank beleend, dan is er geen verschil hoegenaamd, dat in eenig opzigt als bezwaar tegen het bestaan van hulpkantoren zou kunnen gelden. (*)

Wat de kapitalen betreft konden wij de opgaven niet verge-

(*) Onze voorzaten hadden zeker geen ongelijk, als zij een dergelijk bedrijf als dat van inbrenger, om van geen minder liefelijke benaming te spreken, eenvoudig *banknegotie* noemden. Mr. J. Kalff merkte daarom ook voor eenige jaren te regt aan: „Waar het bijzonder belang bij deze zaak in het spel gemengd wordt, en de pandleening op het gebied der speculatie wordt overgebragt, gaan langzamerhand de waarborgen te loor, waarmede de Staat de instelling heeft willen omringen, wordt langzamerhand het belang der beleeners uit het oog verloren, het Staatsbelang eveneens, en loopt de instelling zelve gevaar, om van lieverlede, in meerdere of mindere mate, tot haren vroegeren treurigen toestand weder neêr te zinken." Zie eene verhandeling, getiteld: „Onze Banken van Leening", Tijdsch. voor Staathuishoudkunde en Statistiek, 5e dl., 2 st., bl. 204. De S. die ook voor de invoering van hulpkantoren is, zooals Belgie, is tegelijk ook tegen het verpachten van Banken, en in het algemeen tegen het behalen van winsten, — punten, waarop het bij eene wettelijke reorganisatie dier instellingen voornamelijk aankomt.

lijkender wijs nevens elkander stellen; vermits wel de *getallen* voor de berekening van het loon der inbrengers rubrieksgewijze in den rooster voorkwamen, *met inbegrip der bij hen binnen 24 uren aan huis geloste panden*; maar daarentegen de beleende kapitalen, gelijk ook het getal dezer laatste, in den *staat der bank niet* werden opgenomen. Dit heb ik vroeger reeds eenigermate trachten te vergoeden, door achtereenvolgende opgaven van de gemiddelde beleensom gedurende de zes *laatste* jaren der inbrengers, vergeleken met de zes *eerste* jaren der hulpkantoren. Over de *tien* jaren gemiddeld genomen, bedroeg die voor de inbrengers *f* 3.39[5], voor de hulpkantoren *f* 3.26.

Nog moet ik hier, om op te helderen het onevenredig bedrag van het inbreng- en lossingloon, vergeleken met het getal beleende panden, aanmerken, dat gedurende de tien laatste jaren der inbrengers, het loon op de kleinste panden tweemalen is verminderd geworden, namelijk in 1847 en 1849, telkens met *eene halve cent*. Om dus de besparing, welke de oprigting van hulpkantoren den pandleggers heeft aangebragt, zuiver te nemen, heeft men in de reeks der opgaven, *die* jaren naast elkander te stellen, waarin het inbrengloon tot zijn laagste tax werd gebragt, namelijk de *zes laatste* jaren van het bestaan der inbrengers (1850—1855) en de *zes laatste* jaren der hulpkantoren (1860—1865); waaruit ook nog blijkt, dat over dát tijdvak in de hulpkantoren *meer* zijn beleend dan bij de inbrengers 32464 panden, en daarentegen aan administratiekosten op de beleeningen in hulpkantoren *minder*, dan voor loon aan de inbrengers, is ontvangen (niettegenstaande de reductie) *f* 32323.77. Ten aanzien van het jaar 1850, toen door de gezamenlijke inbrengers beleend werden 177033 panden, en aan loon voor inbrengen en lossen genoten werd *f* 11391.53[5], vergeleken met het laatstverloopen jaar van het bestaan der hulpkantoren, toen het getal beleende panden steeg tot 177360, waarvoor aan kosten voor administratie ontvangen werd *f* 5488.79, blijkt, dat bij een nagenoeg gelijk getal panden, de besparing voor de pandleggers geweest is *f* 5902.74[5].

Het voordeel voor de pandleggers in de vervanging der inbrengers door hulpkantoren regtstreeks gelegen, is, niemand zal het betwijfelen, in het oogvallend. Doch het is niet het eenige. De aanmerkelijke vereenvoudiging, welke de nieuwe bij-instellingen in de administratie hebben aangebragt, verdient niet minder onze aandacht, ja is zoo sterk sprekend, dat er alle grond is om te

mogen verwachten, dat, zoo de besturen der banken van leening daaraan alleen hunne aandacht wilden wijden, hun welbegrepen eigenbelang hun zou nopen, zoo spoedig mogelijk, een gelijken weg van verbetering op te gaan. Bij besparing voor het publiek, dat in elk geval hoofdzaak moet blijven, is door dezelfde vereenvoudiging nu ook in vervolg van tijd bezuiniging in uitgaven voor het personeel en de bureaukosten in de bank zelve mogelijk gemaakt. Te 's Gravenhage was dit het geval, waar bij overlijden en pensioneren, het getal der ambtenaren van 9 tot op 7 is kunnen gebragt worden. En had, blijkens de rapporten van onderscheidene besturen, zooals die in de memorie van toelichting tot het wetsontwerp op de banken van leening zijn opgenomen, de meening post gevat, als zoude het voordeel voor het publiek in de oprigting van hulpkantoren gelegen, slechts eene *illusie* zijn, en men welhaast om de kosten voor hulpkantoren goed te maken, tot eene verhooging der rentetax de toevlucht zou moeten nemen: de uitkomst te 's Gravenhage heeft het tegendeel bewezen; vermits sedert 1° Augustus 1863 de renten in plaats van 12 en 9 pCt., tot op 11, 10 en 8 pCt. is kunnen verminderd worden. Cijfers zullen, na het vroeger reeds bijgebragte, ook hier het bewijs moeten leveren. Er blijkt namelijk, dat van het hiervoren opgegeven gemiddeld getal panden, jaarlijks in de hulpkantoren beleend (155885), vóór de verzending naar de bank (binnen de 8 dagen) reeds weder gelost werden 79353 panden, dat is gemiddeld per week 1526; zoodat alleen de kleinste helft naar de bank behoefde te worden overgebragt; waar zij, behoorlijk nagezien, slechts met de lijsten vergeleken en geregistreerd behoefde te worden, om dáár als bankpanden hunne plaats nevens de andere in te nemen. — De opbrengst aan rente op het vorenstaande getal weekpanden bedroeg slechts *f* 458.52.

Het afsnijden eener thans noodeloos geworden omslag, wegens verdubbeling der administratie, die zich op gezette dagen en uren der week, vooral des zomers, op afmattende wijze deed gevoelen, heeft ook nog deze gunstige zijde, dat eene werkelijke grief hierdoor is uit den weg geruimd. Vermits, namelijk, de hulpkantoren volledig in hun eigen onderhoud voorzien (wij hebben dit vroeger aangetoond en zullen het dus hier niet herhalen), kan er nu voortaan geen sprake meer zijn, dat de weekpanden ten bezware van de kas der bank komen, — eene grief die te sterker nog in het oog valt, om reden de inbrengers gezegd konden worden daaraan het grootste gedeelte hunner inkomsten te ontleenen. Van

het zooveel kleiner getal panden, dat telken dage na verloop eener volle week in de bank wordt opgenomen, kan nu veel minder gelden, dat zij voor een gedeelte meer schade dan bate afwerpen; iets dat van geene geringe beteekenis is, omdat, gelijk de hulp-kantoren, zoo ook de bank in haar geheel in de kosten van eigen onderhoud en administratie moet voorzien; hetgeen van zelven eene daaraan geëvenredigde renteheffing ten gevolge moet hebben. En dit toch — de hooge *rentetax* — is in de publieke schatting nog altoos de steen, welke men die instelling, om zoo te spreken, naar het hoofd werpt.

Wij komen bij deze gelegenheid nog tot eene andere opmerking. Niet te verdedigen zeker was het, nog vóór ongeveer eene halve eeuw, bestaande gebruik in banken van leening, van voor minste rentebedrag op de geleende som, de volle maand en zelfs vijf weken uit, te berekenen; niettegenstaande het pand slechts enkele dagen in de bank gestaan had. Het voordeel hieruit, bij de menigvuldige kortstondige beleeningen voortspruitende, was zóó groot, dat in vorige eeuwen sommige tafelhouders er voor uitkwamen, hieruit alléén de kosten der inrigting te kunnen bestrijden. Weshalve dan ook, bij een trouwens veel hoogere renteheffing, aanmerkelijke sommen, bij contract door de Magistraten ten behoeve van de stads kas (of ook wel tot ondersteuning van liefdadige instellingen) konden bedongen worden. De som voor zoodanige recognitie bedroeg voor sommige van die tafels- of banken van leening, jaarlijks *f* 10000 à *f* 12000; behalve nog eene som in ééns, die vóór de aanvaarding van het octrooi of pacht-contract moest werden gestort. (*)

(*) Volgens een gespecificeerde rekening, aan het slot van een in 1659 te Utrecht uitgekomen strijdschrift, getiteld: „Aanhangsel op de Apologie voor den armen en geringen in den Lande" zoude door eene bank van leening te N. alwaar tegen eene rente van 21⅔ ten honderd 'sjaars beleend werd, met een kapitaal van f 112,291.00, in den tijd van twintig jaren, *boven alle kosten*, gewonnen zijn geworden eene som van f 429,857, 14 st. en 2 penn. Voor kosten staan o. a. uitgetrokken aan huurwaarde f 600 'sjaars, welke echter gezegd wordt niet betaald te zijn; voor gagie aan de knechts tot bediening van de Bank met de huishouding en mondkosten f 2700, doch welke maar f 2300 zou bedragen hebben; voor spelden, touw, enz. f 100 en voor verponding f 140; zoodat, naar wij verder lezen, met de kosten en alle verdere lasten, „uit de slechtste en armste gemeente, jaarlijks werd in de Lombard betaald f 24,329, het eene jaar meer, het andere jaar wat minder, zijnde in twintig jaren omtrent de somma van f 486,580, zegge: *vier honderd zes en tachtig duizend vijf honderd tachtig gulden.*"

Neemt men de geldswaarde voor dien tijd hierbij in aanmerking, dan is het niet

Ditzelfde het berekenen der renten per *volle maand*, gevoegd bij de kosten van *inschrijving*, alsmede die van *opslag*, *bewaar-* en *bergloon*, *assurantie*, en des gevorderd ook voor *taxatie*, is oorzaak, dat de voorschotbank te Amsterdam tegen een rente van 6 percent 's jaars, voorschotten op pand kan geven en toch nog, zooals reeds bij het opmaken der eerste jaarlijksche balans gebleken is, een behoorlijk *dividend* aan de aandeelhouders in het gefourneerde kapitaal kan uitkeeren. Zeker, er ligt iets verleidelijks in dat regime, hetwelk groote kans heeft, zoo slechts de aanvraag om concessie wordt toegestaan, elders navolging te vinden: waardoor dan als van zelven het houden eener *voorschotbank* (een anderen naam voor *bank van leening*) een tak van *industrie* wordt. Door niets, evenwel, kan dien verblindenden schijn beter worden weggenomen, dan door aandachtig te letten op den aard eener zoodanige instelling en de klassen van menschen die er, over het geheel genomen, gebruik van maken. Zij die door langdurige ervaring met banken van leening bekend zijn, zullen dit het best kunnen beoordeelen.

Ik herhaal: het per maand, of ook zelfs per week, voluit berekenen der interest van beleeningen op pand is, over het geheel genomen, niet te verdedigen. Ook niet het heffen van een *minimum* van interest, tot bijv. 5 centimes of meer, zooals voor de banken van leening in Belgie tot wet is geworden. Maar wat wèl is aan te bevelen — ik geef dit hier alleen in overweging — is, dat men de *interest* bij de lossing der panden onderscheidt van wat *kosten voor administratie* zijn te noemen, en deze zoowel voor de bank als voor de hulpkantoren tot regel stelle. Niet zoozeer om daardoor, gelijk bij andere instellingen (het postwezen bijv.), tot

te verwonderen, dat, ondanks de verachting welke aan dat bedrijf kleefde, er lieden genoeg te vinden waren, die er zich (soms bij deelgeregtigheid van onderscheidene personen en voor meer dan eene stad) toe leenden; zulke, die er het edelste zelfs, de rust hunner zielen, voor veil hadden; dat, zoo er gevallen waren bij te brengen waarin de *conscientie* naar bevrediging zocht, blijkens verzoeken om tot het H. Avondmaal te worden toegelaten, bij anderen daarentegen het gezet zijn op hunne *reputatie* niet weinig bijdroeg, om met opoffering van geschenken of vereeringen, de algemeene *opinie* omtrent deze zaak ten hunnen gunste te zien keeren. Dit zoude dan ook, naar het oordeel der bestrijders in die dagen, aanleiding hebben gegeven, dat, de goeden niet te na gesproken, zij gewillige handlangers vonden, advokaten, zoo als ze genoemd werden, die onder de hand of meer openlijk de zaak hunner verdediging met bekwaamheid wisten te leiden, zoo zelfs, dat ter goeder trouw mannen van uitstekende vermaardheid zich daarin mengden. — *Van Heel, Geschillen over de B. v. L.*, *bl.* 40, 41.

een soort van gelijkstelling voor de gebruikers, hetzij der bank, hetzij der hulpkantoren, te komen — als wel, om door eene nog meer gelijkmatige schatting der in beleening aangeboden voorwerpen de zamenwerking der hoofd- en bij-instellingen, in het belang van het publiek, te beter te verzekeren. Dit middel — het heffen *algemeen*, van kosten tot goedmaking der administratie — is in mijn oog althans verre te verkiezen boven dát, wat in enkele banken in gebruik is: het voor een, al zij het ook klein gedeelte, beschikbaar stellen der *interest* tot gedeeltelijke belooning, of ook tegemoetkoming, wegens verantwoordelijkheid voor het te kort of de schade bij verkoop. Wil men anders voor hetgeen hier *administratiekosten* wordt genoemd, in de plaats stellen: kosten voor *taxatie*, het zou geen verschil maken, mits dit niet *percentsgewijze* aan den pandlegger in rekening wordt gebragt, wat, bij het opnemen van groote sommen, vooral wanneer dit dikwijls en bij herhaling voor korten tijd geschiedt, voor hem niet weinig bezwarend zoude zijn. Om die kosten in onderscheiding van de rente, die zich van zelve naar de hoegrootheid der beleende som regelt, evenredig te doen werken, neme men eenvoudig tot voorbeeld het *tarief*, dat tot op dit oogenblik te 's Gravenhage gevolgd wordt, namelijk één percent van het beleende kapitaal, verdeeld naar de onderscheidene reeksen van beleensommen; hetgeen dáár tot uitkomst heeft, hetzelfde wat als *minimum* voor interest in *Belgie* wordt betaald, gemiddeld 3 cents per pand. Al naarmate men eenig meerder bedrag tot basis aanneemt, (bijv. 1¼ pCt. van het beleend kapitaal) in welk geval te gelijk de groote panden bij tarief hooger konden worden aangeslagen, zoude, zoo men die kosten tot *alle* panden uitstrekte, de rente veel beteekenend kunnen worden verminderd; hetgeen tot groote verligting zoude zijn van dezulken onder de pandleggers, wier goederen 6 maanden en langer, tot zoover de termijn van beleening strekt (na welks verloop die dikwijls weder wordt vernieuwd) in de bank verblijven. Ik heb dit denkbeeld vroeger reeds als ter loops aangegeven; doch meende dit hier nog eens meer opzettelijk, met het oog op de aangegeven verschijnselen van onzen tijd, ter toetsing en overweging te moeten aanbevelen.

Om het hier aangegeven denkbeeld, in toepassing op de groote steden waar inbrengers zijn, eenigzins toe te lichten, laten wij de opgave volgen van het bedrag der administratiekosten op de beleende panden, volgens tarief over 1865 in de hulpkantoren ontvangen.

Beleende sommen.				Administratie-kosten.	Getal panden.	Opbrengst.
van	ƒ 1.00	tot	ƒ 2.00	à 2 cts.	100093	ƒ 2001.86
„	2.50	„	5.00	„ 4 „	62174	2486.96
„	6.00	„	10.00	„ 6 „	11768	706.08
„	12.00	„	30.00	„ 8 „	2704	216.32
„	35.00	„	60.00	„ 11 „	452	49.72
„	65.00	„	100.00	„ 15 „	129	19.35
„	105.00	„	200.00	„ 20 „	31	6.20
„	205.00	„	300.00	„ 25 „	8	2.00
„	305.00	„	400.00	„ 30 „	1	30
				Totaal . . .	177360 Pand.	ƒ 5488.79

Wij merkten zoo even reeds aan, dat het tarief voor administratiekosten der hulpkantoren alhier, tot basis heeft één percent van het *beleend kapitaal*. Volgens die berekening zou de opbrengst geweest zijn ƒ 5294.01^5; zoo dat, bij vergelijking met de vorenstaande opgaaf, voor administratiekosten meer ontvangen zijn ƒ 194.77^5.

Neemt men tot basis 1¼ pCt. van het beleend kapitaal, evenredig verdeeld op de wijze als hiervoren, dan zoude, na aftrek van alle kosten voor de hulpkantoren, er een overschot zijn van . . . . ƒ 2744.—

De heffing der administratiekosten, bij renteverminde-ring, ook tot de partikuliere beleening uitgestrekt, zou bedragen van ƒ 70,000 ad 1½ pCt. . . . . . . - 1050.—

Hierbij is nog te voegen voor hoogeren aanslag, bij meerdere splitsing der grootere panden, volgens raming . . . . - 150.—

Te zamen ƒ 3944.—

Stel nu dat, zoo als te 's Gravenhage, het saldo in beleend kapitaal over de twee laatste jaren gemiddeld geweest is ƒ 170,000; dan zou, de doorgaande rente met 2½ pCt. verminderd zijnde, dit eene mindere ontvangst veroorzaken van ƒ 4250.— hetgeen dus door de boven aangegeven verhooging der administratiekosten met ¼ pCt. van het beleend kapitaal, naar gezegde verdeeling over *alle* panden genomen, nagenoeg wordt gedekt.

Van verder bijkomende voordeelen door bezuiniging te verkrijgen, zal ik hier niet gewagen. Ik geef dit slechts als maatstaf aan; waarbij, hetgeen van zelf spreekt, geen verschil maakt, welke op dit oogenblik de rentetax is, waarnaar eene bank van leening werkt. De vermindering der rentetax is op de gezegde wijze toepasselijk voor elke bank; mits daarbij (in plaats van inbrengers)

het stelsel van hulpkantoren worde gevolgd; immers in beginsel, zoo als dit nu tien jaren te 's Gravenhage in werking is geweest. Met het oog op de uitkomsten dáár verkregen, heeft men dit voor, dat men de basis dier instelling, wat het financiëel betreft, kan inrigten naar den voorhanden toestand en met het oog op nog verdere verbeteringen, waaraan bij eene eerste vestiging alhier minder kon worden gedacht. De uitkomst zal in elk geval deze zijn: dat, bij nog aanmerkelijke besparing op de kosten voor de pandleggers vroeger aan *inbrengers* verbonden (minstens nog wel $\frac{1}{3}$), men tegelijk ook tot eene vermindering der rentetax met 2 à 3 pCt. zoude kunnen geraken, zonder dat de inkomsten der bank, noodig tot bestrijding der kosten voor onderhoud en administratie, hieronder behoeven te lijden. Integendeel zal in 't vervolg, door aanmerkelijke vereenvoudiging, behoudens dezelfde maatstaf van belooning, het uitzigt op nog verdere verbeteringen, in het belang der inrigting te beter zijn verzekerd.

Om intusschen de kosten voor administratie niet onevenredig drukkend te doen zijn voor het beleenen der kleinste panden, is het mij voorgekomen, dat tot grondslag voor het tarief geen hooger bedrag dient te worden aangenomen, dan $1\frac{1}{2}$ pCt. van de generale som der beleeningen. Uit de vorenstaande opgaaf toch blijkt, dat de panden tot en met *f* 5,00 in getal, $\frac{9}{10}$ en in opbrengst voor administratiekosten $\frac{5}{8}$ van de geheele beleening in de beide hulpkantoren uitmaken; zoodat een verhooging der grootere panden luttel voordeel aanbrengt, in vergelijking met wat voor de kleine panden zou worden gevorderd. Wil men dus de besparing op de kosten voor *inbreng-* en *lossing*loon, die bij herhaalde kortstondige beleeningen vooral zoo bezwarend zijn, niet geheel en al in het voordeel der rentevermindering doen opgaan, dan is het noodig zich een grens te stellen. Tot dat einde kwam mij deze opmerking, bij nadere overweging, niet ongepast voor.

Welke basis men voor de berekening van het administratieloon te Amsterdam gevolgd heeft, is mij niet duidelijk gebleken. Met het oog op de buiten alle vergelijking énorme voordeelen, vroeger door de inbrengers aldaar genoten, kon, ook bij een aanmerkelijk hooger tarief, dan dat voor 's Gravenhage gevolgd is, de besparing toch nog aanzienlijk zijn. En dat dit werkelijk het geval is, kan niet tegengesproken worden. Met het oog hierop kan dan ook niet gelden, wat tegen de jongste reorganisatie dier bank is aangevoerd, als zoude de verbetering hierdoor aangebragt van weinig beteekenis zijn; en daarentegen de nieuw opgerigte *voorschotbank*

te Amsterdam, wegens gunstiger voorwaarde voor de pandleggers, de voorkeur verdienen. Dit laatste heeft wel eenigen schijn met het oog op de renteheffing; doch slechts in de verbeelding van den voorsteller. Tot een geheel andere slotsom zou men geraken, wanneer men de zaak in zijn geheel nam, en die niet, zoo als met de bijgebragte voorbeelden geschiedt, in enkele ronde getallen wilde gaan uitmaken. De steller van het hierop betrekkelijk artikel in de *Assurantiebode* (20 Febr. 1864) moge in die voorbeelden, op zich zelf genomen, gelijk hebben, hij verzuimt daarbij in rekening te brengen, de groote voordeelen die het oplevert, door voor *minimum*, de intrest, in plaats van *per dag* (gelijk in de gewone banken van leening) *eene volle maand uit*, te mogen berekenen: een bezwaar voor de pandleggers, dat niet gering is te achten, als men bedenkt, dat het meerendeel der beleeningen in die banken, uit telkens wederkeerende dag- en weekpanden bestaat; om niet te zeggen, dat al de overige beleeningen in dezelfde categorie vervallen, zoodra bij de lossing, de tweede of derde maand, enz. telkens ná den verschijndag is ingetreden. — Maar genoeg, er is uit het hier bijgebragte toch nog wel iets te leeren; namelijk, dat, wat de rentetax betreft, de vraag wel overweging verdient: in hoeverre hierin eene, voor de inrigting en het gebruik van banken van leening gunstige, wijziging zou zijn te brengen. Dit is 't dan ook, wat ik hiervoren heb beproefd.

Wat overigens de B. v. L. te Amsterdam aangaat, is het mij gebleken, dat de hulpkantoren aldaar, door ze tot eene blijvende bewaarplaats voor de kleine (d. w. z. het meerendeel) der panden te bestemmen, een gewijzigd karakter hebben verkregen, en dien ten gevolge ook tot andere uitkomsten moesten geleiden, dan die welke te 's Gravenhage zijn verkregen. De groote uitgebreidheid en de daardoor, naar het schijnt, gewettigde gebruiken, tot nog voor weinige jaren dáár in zwang, als ook de insmelting der kleinpandjeshuizen, zijn bij de laatste organisatie zeker niet buiten invloed gebleven; waarom dan ook die bank minder tot voorbeeld kan worden gesteld voor andere steden, waar de vervanging der inbrengers door hulpkantoren ongelijk aan veel minder moeijelijkheden onderworpen is. (*)

(*) Zie een opstel, getiteld: „Een woord over de statistiek der Bank van Leening te Amsterdam" *Econ.* April 1855, bl. 108 vlg. — Van eenige wijzigingen op het, in 1861 bij Kon. besluit goedgekeurde, reglement op die B. v. L., onlangs in den gemeenteraad vastgesteld, trof mijne aandacht niet het minst die op art. 29, be-

Wij vervolgen ons vergelijkend overzigt met nog op een en ander verschijnsel te wijzen, waardoor de hulpkantoren zich, in onderscheiding van die der inbrengers, hebben gekenmerkt. Zij betreffen de verkoopingen der, na verstreken termijn, onafgeloste panden. Wegens den nog loopenden termijn voor de laatst beleende panden, van af 1 October 1864, kan de vergelijking slechts over de *acht* eerste jaren der hulpkantoren, met de *acht* laatste jaren der inbrengers genomen worden; en zulks met inbegrip van de regtstreeksche of particuliere beleeningen, volgens de jaren waarin die plaats vonden.

Over de acht laatste jaren van het bestaan der *inbrengers* (1848—1855) te zamen genomen, zijn van het totaal der beleeningen *verkocht* geworden 33213 Panden, in beleend kapitaal voor *f* 99163.50; dat is gemiddeld per jaar 4151 panden in beleend kapitaal voor *f* 12395.50.

Het *maximum* over die jaren viel op de beleende panden van 1851, waarvan er niet minder dan 7364, in beleend kapitaal voor *f* 19275, verkocht werden; het *minimum*, op die welke beleend waren in 1855, waarvan verkocht werden 1703 panden, in beleend kapitaal voor *f* 5907.50.

Het in zijn geheel gesuppleerd *te kort* (de mindergelding bij verkoop) op een gedeelte dier panden, bedroeg over dezelfde acht jaren *f* 9703 71^{5}, d. i. gemiddeld *f* 1212.96^{5}.

Het *hoogste* bedrag van het te kort der verkochte panden, viel (zoo als uit het zooveel grootere cijfer der beleeningen te verklaren is) op de panden in 1851 beleend, daar dit steeg tot de

---

trekking hebbende op de teruggaaf van beleende, als *gestolen* erkende voorwerpen, onder voorwaarde van vergoeding aan de bank van de voorgeschoten som, met vrijstelling van de verschenen interest en het administratieloon. Eene bepaling, minder, naar 't mij voorkomt, in strijd met het Burgerl. Wetboek, (art. 2014 en 637), dan wel met het Kon. besluit van 31 Oct. 1826, art. 31. Hoe het zij; rationeel schijnt het in ieder geval, dat op gelijke wijze, als waarop de *onéreuse* bepaling, welke aan B. v. L. onvoorwaardelijk de verpligting oplegt tot *geheel* kostelooze teruggaaf van *gestolen* en *verloren* voorwerpen, in het leven is geroepen, zij nu ook op dezelfde wijze buiten werking worde gesteld. Hare toepassing, onbillijk niet alleen, maar hoogst gevaarlijk, was dan ook verre van algemeen. In Belgie gaf het den eersten stoot tot de wettelijke reorganisatie van 1848; gelijk dan ook in het meergemeld wetsontwerp op de banken van leening in ons land (art. 32) eene heilzame voorziening op dat punt was opgenomen. — Zie de memorie van toelichting; waarmede vergeleken kan worden het verhandelde in de Belgische kamer: *van Heel, B. v. L. in Nederland, onderzocht met het oog op den toestand en de vorderingen dezer inrigtingen in andere landen, bl.* 159—163.

som van *f* 3371.48; het *laagste* bedrag, op die welke in 1855 waren beleend, waarvan het te kort slechts *f* 99.57⁵ beliep.

Het *overschot* of de meerdergelding op de verkochte panden, beleend in de *zes* laatste jaren der inbrengers, (1850—1855) bedroeg in zijn geheel *f* 17397.83⁵; d. i. gemiddeld per jaar *f* 2899.64.

Van dat overschot is aan de houders der pandbriefjes *uitbetaald* *f* 11698.75⁵; d. i. gemiddeld per jaar *f* 1949.79; zoodat, als *onafgehaald* na verloop van 20 maanden, aan de kas der bank vervallen is *f* 5699.08; d. i. gemiddeld per jaar *f* 949.85. (*)

En nu de *hulpkantoren*. — Over de acht eerste jaren van hun bestaan (1856—1863) zijn van het totaal der beleeningen (de particuliere in de Bank hieronder begrepen) *verkocht* geworden 10849 panden, in beleend kapitaal voor *f* 40532.50; d. i. gemiddeld per jaar 1356 panden, waarop beleend *f* 5066.50.

Het *maximum*, altoos volgens de jaren der beleening genomen, viel op de panden van 1861; waarvan verkocht werden in getal 1613, in beleend kapitaal voor *f* 5829.50; het *minimum* op die van het jaar 1856, zijnde 1056 panden waarop beleend *f* 4515.

Het op een gedeelte dier panden gesuppleerd *te kort*, zoo der bank als der hulpkantoren, bedroeg over dezelfde jaren te zamen *f* 1541.65; d. i. gemiddeld *f* 192.70⁵.

Het *hoogste* bedrag van dat *te kort* viel op de panden, in 1860 beleend, zijnde *f* 321.79; het *laagste* bedrag, op die van het jaar 1856, bedragende *f* 101.58.

Het *overschot* of de meerdergelding op de verkochte panden, was over de *zes* eerste jaren van het bestaan der hulpkantoren, (1856—1861) te zamen *f* 11252.98; d. i. gemiddeld jaarlijks *f* 1875.49⁵.

Van dit overschot is aan de houders der pandbriefjes *uitbetaald* *f* 8208.25; d. i. gemiddeld per jaar *f* 1368.04; zoodat ná den verstreken termijn, als *onafgehaald*, ten bate der kas is gekomen *f* 3044.73; d. i. gemiddeld per jaar *f* 507.45⁵.

Wij recapituleeren in hoofdzaak:

Bij een gedurende de laatste acht jaren gemiddeld getal panden door de *inbrengers* beleend . . . . 165755 Pn.
werden verkocht . . . . 4151 „
dat is 1 op de 40 of 2½ ten honderd.

(*) Wegens den zoo evengenoemden termijn van 20 maanden ná den verkoop, waarin het overschot opeischbaar is, kon de vergelijking hier slechts over *zes* jaren genomen worden. De uitbetaling loopt steeds over de zes laatste verkoopingen.

Het gesuppleerd te kort op die panden bedroeg . ƒ 1212.96[5]
Bij een gemiddeld getal panden in de acht eerste jaren door de *hulpkantoren* beleend . . . . 151231 Pn.
werden verkocht . . . 1356 „
d. i. 1 op de 112 of nog niet 1 ten honderd.
Het gesuppleerd *te kort* op die panden bedroeg. . ƒ 192.70[5]

Bij een gemiddeld getal beleende panden over de *zes* laatste jaren der inbrengers . . . . 163589 Pn.
bedroeg het overschot op een getal van 4008 verkochte panden, waarop beleend ƒ 11847.— . . . . ƒ 2899.64
Bij een gemiddeld getal beleende panden over de *zes* eerste jaren der hulpkantoren . . . . 147121 Pn.
bedroeg het overschot op een getal van 1385 verkochte panden, waarop beleend ƒ 5663.50 . . . . ƒ 1875.49[5]

Genoeg wat opgaven betreft. Wat ik hier vooral wilde doen opmerken, is de meer gelijkmatige en daardoor welverzekerde werking, welke zoo bij de beleeningen als bij den verkoop der ongelost gebleven panden in al zijne onderdeelen is waar te nemen, als een gevolg van de oprigting der hulpkantoren. De bank van leening niet langer blootgesteld aan de partikuliere speculatie, kan nu gezegd worden meer aan het doel van haar bestaan te beantwoorden. Immers voor zooveel dit van eene wèlgeordende inrigting en beheer afhangt; want dat er nog altoos van de zijde van het publiek veel misbruik van die instelling gemaakt wordt, valt niet te ontkennen. Hoe moeijelijk dit ook is tegen te gaan, het blijft, mijns inziens, altijd de roeping van de Besturen, dat misbruik zooveel mogelijk onschadelijk te maken en tegelijk te zorgen, dat hierop een wakend oog worde gehouden. Ook van dien kant bevelen zich de hulpkantoren, wegens het regtstreeksch beheer en de contrôle der bank, waaraan zij tot in de minste hunner verrigtingen onderworpen zijn, allezins aan. (*)

(*) Over het misbruik, door de behoeftige klasse van B. v. l. gemaakt, is zoowel hier als in andere landen meermalen geklaagd. In België heeft dit nu onlangs aanleiding gegeven, dat op twee verschillende plaatsen (Verviers en Doornik), door de besturen zelve, de kwestie der opheffing van de bank van leening is aan de orde gesteld. De Belgische *Economist*, die de gronden hiervoor bijgebragt bestrijdt, laat zich daarentegen (wij maakten er hiervoren reeds gewag van) in de scherpste bewoordingen uit, over het stelsel aldaar in zwang, namelijk: het exploiteeren dier zoogenaamde *monts-de-piété* in het belang der armenkas (de liefdadige instel-

Dat eene instelling als deze, door haar ingrijpen in persoonlijke belangen, met vooroordeelen te kampen heeft, is op zichzelf niet onverklaarbaar. Van een eigenlijken tegenstand, zoo als te Parijs had plaats gegrepen, kon te 's Gravenhage geen sprake zijn, om reden het Bestuur aldaar, te gelijk met de oprigting der hulpkantoren, tot de *afschaffing* der inbrengers had besloten; hetgeen te Parijs niet het geval geweest is. Toch vierde men ook te 's Gravenhage een oogenblik zijn weêrzin tegen de nieuwe inrigting bot; want nog geen twee maanden was die in werking, toen ik mij verpligt vond een aanval in het *weekblad*, toen aldaar uitgegeven, af te weeren. (*)

Dat het Bestuur te Amsterdam er in geslaagd is, om niet alleen de inbrengkantoren, maar ook de kleine pandjeshuizen door hulpkantoren (of wel hulp*banken*) te vervangen, is hiervoren reeds opgemerkt. — Van Utrecht, waar de bank van leening eerst sedert eenige jaren onder het eigen beheer der burgerlijke gemeente gekomen is, deed zich een gelijke maatregel verwachten. Dit is echter niet geschied. Alleen is mij gebleken, dat de inbrengers aldaar zijn *afgeschaft*; zoodat aan die bank tot taak gesteld is, *zonder eenige tusschenkomst*, van welken aard ook, het hulpbehoeftig publiek ten dienste te staan. Zeker een allergewenschte zaak, indien dit voor eene stad als Utrecht is vol te houden. Een gelijk voorbeeld bestond reeds voor langen tijd te Leeuwarden; hetgeen allezins navolging verdient, en gelijk wij vertrouwen, zijne uitwerking niet missen zal, als men bedenkt, dat in kleinere steden van *tien* of *twintig* duizend inwoners, tot drie, zoo niet nog meer, inbrengers werkzaam zijn. Ik zou het een gelukkig verschijnsel noemen, indien de gemeentebesturen zich door dit voorbeeld vonden opgewekt, om zelfstandig, daar vooral waar van de zijde der ambtenaren geene medewerking is te wachten, de hand aan het werk te slaan, in het belang der hulpbehoevende klasse. — Met groote belangstelling vernam ik dan ook, dat het Bestuur der bank van

lingen). Bij zoodanige omstandigheden is het zeker niet te verwonderen, dat men zich tot alternatief stelt: òf de banken van leening te zuiveren van hare gebreken, òf die op te heffen; maar dan tegelijk vrijheid te geven tot particuliere ondernemingen van dien aard, ten einde langs dien weg betere voorwaarden te bedingen en tevens te verhoeden, dat het minvermogend publiek niet ten prooi worde gelaten van willekeurige, meestal in 't geheim gepleegden, woeker. Tot zoodanig uiterste, wat juist niet in de bedoeling ligt van de redactie, moet men wel komen, wanneer van Staatswege aan die instellingen de zorg wordt ontrokken, welke voor hare doelmatige en wel verzekerde werking onontbeerlijk is.

(*) Dagblad van Z. Holland en 's Gravenhage, 12 April 1856.

leening te Rotterdam zich op dit oogenblik onledig houdt met maatregelen, welke de strekking hebben, om eene organisatie in gelijken zin, wat hulpkantoren betreft, voor te bereiden. Zij 't dan ook, wat zeker minder verkiesselijk is, voorloopig met behoud van inbrengkantoren (aldaar door vrouwelijke personen bediend), het is dan toch een eerste stap op den weg, die in de gevolgen èn tot ontlasting van de minvermogende gebruikers, èn tot vereenvoudiging van de administratie der bank, niet weinig kan bijdragen. — Eindelijk nog vond ik mij verrast, nu eenige weken geleden, door een schrijven van den directeur der Bank, dat men te Arnhem op gelijke verbetering bedacht is en zelfs reeds, sedert 1 Februarij jl., met de oprigting van een enkel hulpkantoor de proef had genomen, welke ondanks tegenwerking van den kant der *gepatenteerde* inbrengers, hoop gaf op een gelukkigen uitslag.

De toekomst intusschen behoort niet aan ons — wel het verledene. Bewijzen uit de ondervinding gelden dan ook, in eene zaak als deze, voor alles. Het is mij niet ontgaan, dat nu en dan aanmerkingen zijn gemaakt, die, zonder dat ze behoeven te worden aangeroerd, door het hierboven bijgebragte genoegzaam worden wederlegd. Ik zie niet in, wanneer men op eene aanzienlijke vermindering in lasten voor een *minvermogend* publiek, tot een bedrag van ƒ 60,000 in tien jaren, en tegelijk op eene in het oog loopende bezuiniging door vereenvoudiging in de administratie, waarvan de jongste rentevermindering (behoudens dezelfde finantieele positie van vroeger) het bewijs oplevert, wijzen kan, men zich nog zou behoeven te verledigen met het weêrleggen van tegenbedenkingen, welke voor het minst het kenmerk dragen van gehechtheid aan het eenmaal bestaande stelsel. Dit alleen wil ik hier nog bijvoegen: er is mij gedurende de tien jaren dat de hulpkantoren alhier in werking zijn geweest, geene klacht bekend geworden, die blijk zou hebben gegeven van eene min gunstige werking; zoodat het niet noodig was op wijziging in eene of andere bepaling bedacht te zijn. Wat de hoofdzaak betreft: mindere kosten, bij meerderen spoed en soliditeit van behandeling, kon de uitkomst, zoo als dan ook werkelijk gebleken is, niet anders dan bevredigend zijn. Van daar dat in het algemeen verslag van den toestand der gemeente over 1861, door Burgemeester en Wethouders hiervan gunstige melding is kunnen worden gemaakt. (*) Gelijk bij iedere administratie hangt ook hier veel af,

(*) Zie hier de woorden van het Verslag zelven: „Wij meenen niet onopgemerkt te mogen laten, dat deze instelling (de B. v. L.), door de sedert 1856 daaraan

of men over een kundig en ijverig personeel te beschikken heeft. Bezwaren, intusschen, door herhaalde langdurige ziekte van een hoofdbeambte van een der hulpkantoren, hebben niet kunnen verhinderen dat de zaken haren geregelden loop hadden, — bewijs te meer voor de deugdelijkheid van het stelsel.

De opmerking mij van eene geachte zijde gemaakt, of niet te 's Gravenhage de schatting der in beleening aangeboden voorwerpen, vergeleken met vroeger, kon zijn teruggegaan, zou ik niet zoo onbepaald durven tegenspreken; immers zoo men daarbij het oog heeft op den tax door de inbrengers over het algemeen gevolgd. De bijgebragte cijfers omtrent de énorme te korten, vroeger op den verkoop gevallen, kunnen dit eenigermate toelichten. Eene andere vraag is, of de schatting, thans gevolgd, is beneden een redelijken maatstaf, zoo als die in het reglement zelve wordt aangegeven, en dan aarzel ik niet dit ontkennend te beantwoorden. Dat de te korten op de verkochte panden minder, en daarentegen de overschotten door meerdere opbrengst aanzienlijker zijn, kan hiertegen geen bewijs zijn; vermits zoo wel elders als hier gebleken is, dat (immers wat linnen en wollen goederen betreft), het stijgen der katoenprijzen, enz. als gevolg van de Amerikaansche onlusten, hierop een veel beduidenden invloed had Doch gesteld de aanmerking ware gegrond; in dat geval zou niets gemakkelijker zijn, dan den prikkel, door het uitzigt op eenig meerder voordeel, of ook door beperking van de aansprakelijkheid voor schade, bij de belanghebbende een weinig te verscherpen. Wij zien tot op dit oogenblik de noodzakelijkheid hiervan niet in. Wil men eene bank van leening productief maken, het middel ligt voor de hand: men breide de beleeningen uit tot panden van een lager bedrag of andere soort, of ook — gelijk nu reeds met enkele banken het geval is, — men geve den ambtenaren het uitzigt op eene, aan den omzet of opbrengst min of meer geëvenredigde belooning. Wat 's Gravenhage betreft, zou een derde

---

verbonden hulpkantoren, meer en meer beantwoordt aan hare nuttige strekking, omdat daardoor aan de pandleggers tijd en geld wordt bespaard. Volgens de bekomen inlichtingen werken deze hulpkantoren, de eerste proef van dien aard in ons vaderland, zeer geregeld en met spoed en bedragen de kosten (thans alléén voor de beleening verschuldigd) minder dan de helft van het loon, vroeger door de inbrengers genoten. Deze besparing beliep, gedurende de zes jaren van het bestaan der hulpkantoren, gemiddeld f 5000 's jaars, behalve het voordeel, genoten door het toenemend regtstreeksch beleenen in de Bank zelve, alwaar geene zoodanige kosten worden geheven."

hulpkantoor al spoedig hierdoor noodig worden. Maar of dit in het belang zou zijn van de klasse der bevolking, welke gewoon is van banken van leening gebruik te maken: wij laten ieder zijn oordeel — wij voor ons hebben gemeend dit voor als nog te moeten betwijfelen, immers tot zoo lang de ondervinding ons van het tegendeel zal hebben overtuigd, in welk geval eene meer regtstreeksche werking der Bank, door wijziging in de uren van opening en sluiting, naar 't mij voorkomt, eerst en vooral de voorkeur zoude verdienen.

Ik eindig dit overzigt met de woorden, waarmede ik mijne jongste bijdrage in ditzelfde Tijdschrift geplaatst, besloot: „Wat ik in eigen werkkring als onder mijne oogen tot stand zag komen en rijkelijk vruchten dragen, meende ik der openbaarheid niet te mogen onthouden." — Het doel dat ik mij thans had voorgesteld was tweeledig. *Eerstelijk:* in herinnering te brengen, wat op het gebied der Staathuishoudkunde, in eene niet onbelangrijke zaak, nog onafgedaan is gebleven, nadat nu tien jaren verloopen zijn sedert het wetsontwerp op de banken van leening werd ingetrokken — een wets-ontwerp dat, met het oog op den degelijken arbeid hieraan besteed, een beter lot had verdiend; en *ten anderen*, als door een sterk sprekende proef, zooals uit dit overzigt blijkt, de aandacht van de regering, en bijzonder van de besturen over die instellingen, te vestigen, op hetgeen door gedeeltelijke hervorming nu reeds, èn in het belang der minvermogende gebruikers, èn tot verbetering der inrigting, dáár waar inbrengers zijn, door het invoeren van hulpkantoren, verkregen kan worden. Als zoodanig reken ik de moeite aan de zamenstelling dezer bijdrage besteed niet te vergeefs, en blijf ik, gelijk op mijne vroegere pogingen, zoo ook op deze Gods onmisbaren zegen nog verder inwachten.

's Gravenhage, April 1866. C. J. van Heel, Dz.

PETROLIA

I.

PETROLIA, EN DE OLIE-KOORTS.

Het beloofde land van heden is.... Petrolia! (*) Daar vloeijen geen stroomen van melk, wijn of honig, maar van olie. Die olie is zeker niet volkomen dezelfde als die, wier golven, uit de rotsen ontsprongen, den aartsvader zoozeer verheugden; nogtans is zij ook eene rots-olie, gelijksoortig aan die van het bijbelsche verhaal. Niet alleen leent de maag er zich toe, maar zij rigt wonderen uit om de ledematen buigzaam te maken, de huid te verzachten en het gansche dierlijke weefsel te prikkelen. Zij is, wat men er ook van moge zeggen, eene plantaardige olie, want zij komt regtstreeks voort uit ante-diluviaansche bosschen, olie-bezittend varenkruid en harsachtige pijnboomen, in de diepten der aarde door elkander begraven. Het is evenwel te bejammeren, dat zij op de oppervlakte met vreemde bestanddeelen is vermengd, welke een scherpen en walgelijken reuk verspreiden; zij behoort tot de slijksoorten en het jodenlijm; zij voert den geest terug naar den vermaarden toren die nooit voltooid en naar dat onuitputtelijke meer dat nooit verzadigd zou worden. (†)

(*) Dit geheel oorspronkelijk verhaal is afkomstig van den bekenden correspondent van de *Times*, den heer W. Russell.

(†) De heeren Pelouze en Cahours hebben de mineraal-olien van Amerika scheikundig onderzocht. Zij hebben daarin opgemerkt: het bestaan van een mengsel van kool- en waterstof, dat zij hebben genoemd *hydrure de caproïlène*. De Amerikaansche olien lossen zich door middel van opvolgende distilleringen op in een ligt en vlugtig, vocht, als benzoïn, en in eene zwaardere vlug-olie; deze laatste wordt gebruikt voor verlichting. Volgens Mowbray bevat de bruto-olie 55 perc. olie, geschikt voor verlichting, van eene digtheid van 0,77 à 0,82; 27 perc. ligteren geest en 12 perc. zwaardere olien, met parafine vermengd. Het overige bestaat uit onzuiver mengsel.

De natuurlijke minerale olie of petroleum (van het latijnsche *petra* (steen) en *oleum* (olie), ook *steenolie* genaamd, is in de geheele oudheid bekend. Zij wordt in Azie, in een zeker getal landstreken van Europa en vooral in Amerika aange-

Wat er van zij, men heeft in onzen tijd geen Eldorado gezien, dat gelijkt op het land hetwelk deze olie voortbrengt. Onder haren zachten invloed werd eene uitgestrekte, woeste, dorre en verlatene landstreek van Pensylvanie eensklaps tot een nieuw leven opgewekt. Eenzame pachthoeven zijn in bevolkte steden herschapen; rivieren, slechts door visschers-schuiten bevaren, zijn thans met stoomschepen en pramen opgevuld; de bosschen worden door locomotieven doorkruist en de modder-achtige oever, die zich langs de helling uitstrekte, is veranderd in eene kade, met hôtels, woonhuizen, vergaarbakken van petroleum, restauratien en magazijnen omzoomd. De olie, hier door pompen opgehaald, springt op eenigen afstand verder in welbronnen te voorschijn en de menigte ijlt derwaarts heen, waar het kostbare vocht op de oppervlakte in den rijksten overvloed wordt aangetroffen. Kolossale fortuinen worden in een dag gemaakt of liever ontstaan van zelve. De cijfers, die men aanhaalt, zijn verblindend; er bestaan geene gelijksoortige voorbeelden van plotseling gemaakte fortuinen. De bewonderenswaardige buit der eerste Spaansche veroveraars is niets, daarmede vergeleken. Het betreft hier niet alleen eene waarde, die rijkdom vertegenwoordigt of een middenpunt van handel, maar wel een artikel van eerste noodzakelijkheid, en dit artikel brengt de grond in onuitputtelijke stroomen voort.

Tegen die lichtzijde staat echter eene donkere zijde over. Overvloed is nog niet altijd hetzelfde als genoegen. Voor den held, gewoon de lans te zwaaijen, is het kanon niet de hoogste uitdrukking van het schoon, en de stoom is nog niet het snelle renpaard, wiens hoeve wolken stof doet opstuiven, noch het zwellend zeil, dat op den rug der golven glijdt. Dat olie-paradijs is, alles te zamen genomen, een der walgelijkste oorden, die men ter wereld kan aantreffen. De olijf-olie, de palmolie of de klapperolie zijn aangename, zelfs dichterlijke oliën. Er is in het Zuidelijk Europa geen lusthuis, dat niet trotsch is op zijn olijfmolen. Indien gij eene kleine vlek dezer olie oploopt, al ware het eene wat garstige olie, weest niet ongerust. Men is er op voorbereid, de keukenmeiden ook; daarenboven wordt van deze zelfde olie een uitmuntende zeep bereid. Maar de petroleum komt uit de ingewanden der aarde en zijn reuk verraadt genoegzaam zijnen oorsprong. Denkt er niet aan

troffen. Sedert eenige jaren zijn in Canada en in de Vereenigde Staten inderdaad onuitputtelijke bronnen ontdekt. De Gabiaansche petroleum-bron bij Pézénas (Hérault) is genoegzaam de eenige, die men in Frankrijk kent, hetgeen aan den petroleum den naam van *Gabiaansche olie* deed schenken. Zij werd ontdekt in 1608. Andere bronnen moeten, naar het schijnt, in den Elzas hebben bestaan.

dien te ontkomen. De damp vervult de lucht in die mate dat zij haast ontploffen zou en ofschoon de aanbeveling luidt dat men niet rooken mag, trotseert meer dan één onvoorzigtige het gevaar en waagt het te rooken. Alles rondom u is met olie doortrokken: het slijk waarin gij rondwaadt, iedere draad der kleeding die u bedekt... voegt daarbij zelfs de gesprekken der gansche bevolking. Rondom u hoort gij slechts spreken van de hoogte of laagte der olie en van den rijkdom of armoede van dit of dat deel. De olie maakt zich van uw gansche zijn meester, van uw neus, uwe oogen, uwe ooren, de poriën van uw huid, gij behoudt zelfs daarvan voortdurend den smaak in uw mond. Staat gij stil om de schoonheden van het landschap gade te slaan, dan voert de koelte u den reuk aan der met de geuren der wilde bloemen vermengde olie en het is al weêr de olie, die de oppervlakte van het meer met regenboogkleurige vlekken bedekt, welke als metaal glinsteren. De huizen, de meubelen, de spoorwegen, de schuiten, de paarden, de menschen, alles is met olie bedekt. Wanneer iemands kleeding te morsig wordt of te zeer met olie opgevuld dan dat zij langer kan gedragen worden, gaat men zich van top tot teen in een kleerenmagazijn kleeden en werpt de oude plunje op straat. Men wacht zich wel ze te verbranden, daar men dan gevaar zoude loopen de stad in brand te steken en van Petrolia een woestijn of vulkaan te maken. Ieder denkt slechts op ééne zaak: geld te verdienen, en welstand, zindelijkheid, persoonlijke waardigheid, het leven zelfs, alles moet wijken voor dit éénige doel.

Tot dusver had de olie, van welke natuur zij ook was, een slechten naam in Europa, slechter dan zij verdiende. De lading van een gelukkig walvischvaarder is voor den reuk hoogst onaangenaam wanneer zij bij het naderen der Europeesche kusten begint te smelten. De kaarsen-fabriekanten behouden niettemin hun eetlust en hun bloeijend uitzigt. De reuk van het stoommachine, ofschoon wat hinderlijk voor den nieuweling, is voor zekere personen bijkans onmerkbaar. Er is in ééne Italiaansche keuken olie genoeg om de maag van vijftig Noordelijken van streek te brengen; de inboorlingen klagen daar echter niet over. Er zijn in Frankrijk zelfs hôtels in menigte, waar men naast lampen-fabrieken of ten minste onmiddellijk boven haar geopende vensters eet, drinkt en slaapt. Des noods kan men zich in dit alles schikken, maar in den petroleum kan men zich niet schikken. De landstreek, die dit voortbrengsel oplevert, zal nooit een bewoonbaar verblijf worden. Liever zou men leven in de diepe lagen eener kolenmijn of in de stad

Swansea te midden van de dampen van gesmolten koper. Petrolia is de levende Doode zee, de Doode zee in volle chemische en commerciele beweging, de Doode zee, die hare slagtoffers inzwelgt en uitbraakt, maar altijd en rusteloos met hare met stiklucht bezwangerde uitwasemingen vervolgt.

Het land is vervuld met geologische wonderen, waarop men volstrekt geen acht slaat. Wie bekommert zich over de hoogere of mindere oudheid van zijne onderaardsche formatiën? Laten slechts de mineraal-wouden hun olie opleveren en in rust blijven, meer vraagt men hun niet. Ook wij zullen hierop alleen letten; de zuiver wetenschappelijke zijde van het vraagstuk is niet dat hetwelk ons het eerst moet bezig houden.

Maar, zal eenig lezer ons vragen, hoe is de wereld eensklaps zoo gereed geweest om aan de reeds bestaande consumtie eene zoo aanzienlijke hoeveelheid olie toe te voegen? Hierop zullen wij antwoorden, dat op verschillende van den tegenwoordigen tijd niet ver verwijderde tijdstippen, ongeloofelijke pogingen zijn aangewend om de voortbrenging op het peil van dit verbruik te handhaven. De walvisch- en zeekalfvangst kwijnde, de handel van Russisch smeer daalde. De Engelsche volkplantingen hebben sedert eenige jaren hare schapen verslonden, in plaats van uit het dier al het vet te halen, dat het geven konde. Hetzelfde is gebeurd in Zuid-Amerika en de handel van palm-olie, die in Afrika den slavenhandel moest vervangen, verkeert nog in een kindschen staat. Daarnevens, zijn de eischen van het verbruik in eene aanzienlijke verhouding gestegen. Men heeft meer en meer olie noodig voor stoommachines, verlichting, zelfs voor de eetwaren. De scheikunde doet dagelijks ontdekkingen, die ten doel hebben eene menigte vreemde grondstoffen in olie om te zetten en getroost zich voor dat doel dikwijls even moeijelijke als onaangename verrigtingen. Kortom, sedert eenige jaren werd het verbruik met stilstand bedreigd Men heeft reeds den tijd berekend gedurende welken de uitgestrekte steenkolenmijnen van Groot Brittannie nog product zoûden kunnen leveren. De bosschen zijn van den Engelschen grond verdwenen; zij staan op het punt ook van den Franschen en Duitschen grond te verdwijnen. De staten van het vasteland van Europa, wel verre van den invoer van Engelsche steenkolen tegen te gaan, sluiten tractaten om ze tot zich te trekken. Er was dus een crisis ophanden voor het reusachtige verbruik van dit artikel, toen eensklaps de aarde hare gouden laden opende en daar, waar men die het minst verwachtte, schatten van een onberekenbaren rijkdom

aanwees, en ziedaar ons thans voor langen tijd voorzien van een onmetelijken voorraad olie, namelijk brandstof, licht en al wat dit nieuwe voortbrengsel kan opleveren. Beklagen wij ons dus niet te zeer over de onreinheid en den walgelijken reuk van dit artikel; vragen wij het niet gehuld in eenig waas van poezy. De arbeid is altijd bestoven, morsig, smerig of erger nog. Het is de oude vloek, die op de kinderen van Adam rust en die hen vervolgt tot in de jongste ontwikkeling van nijverheid en rijkdom.

De reiziger die heden, na vier jaren tusschenruimte, het woeste en slechts zelden bezochte land, waaraan de ontdekking van den petroleum eensklaps zulk eene groote beroemdheid heeft geschonken, zou terugzien, zou moeite hebben het te herkennen. Behalve de rivieren en bergen, is alles van aanzien veranderd. In plaats van verlaten bosschen en waterbeken, slechts van tijd tot tijd door vurige *sportsmen* bezocht, zou hij steden en dorpen ontwaren, bezield door eene bedrijvigheid, die in geen plaats ter wereld haars gelijke heeft.

Sints drie jaren is Petrolia, met de onberekenbare rijkdommen van zijnen bodem, eene magt in den staat geworden, en iedere dag breidt zich zijn invloed uit en doet de lijst der kolossale fortuinen toenemen, in de tijdsruimte van eene week verkregen door de bezitters van eenige morgen van een ellendige hoeve waarop olie werd gevonden of door den gelukkigen speculant, wiens boring eene overvloedige petroleum-bron heeft ontmoet. In waarheid, de stoffelijke eigendom dezer landstreek is in eene fabelachtige verhouding toegenomen, en men kan zonder overdrijving beweren, dat op dertig mijlen in de omstreek rond Oil-City, thans meer steden gevonden worden dan men gehuchten of zelfs hoeven aantrof, vier jaren geleden. Corry, bijv. was op dat tijdstip een arme hoeve, wier magere grond, met inbegrip der gebouwen, voor een prijs van 8 dollars (*f* 20) per bunder goed werd betaald. Het was bloot een station voor de *sportsmen* op hunne jagt-togten in de valleijen, welke thans den zetel bij uitnemendheid van de petroleum-ondernemingen uitmaken. Corry is tegenwoordig dan ook eene stad van 10,000 inwoners. Daar heeft de *Atlantic and Great Western Railway* zijn groote stapelplaats. Corry is het middenpunt van den oliehandel; men telt er twintig banken en twee dagbladen, en men bouwt er op dit oogenblik een grooten schouwburg voor de opera. Dit alles is het werk van vier jaren, en de ruimte die deze stad beslaat, waar meer dan 37 millioen gulden 's jaars worden omgezet en waar het terrein veel duurder per el wordt verkocht dan in

het midden van Parijs of Londen, kon, naauwelijks vier jaren geleden, gemiddeld voor vijftig duizend gulden worden gekocht. En Corry is een voorbeeld onder honderden. Rouseville, Plummer, Titusville, Franklin, nog twee jaren jonger dan Corry, dingen reeds met haar in uitgestrektheid en gewigt. Oil-City, dat nog slechts van drie jaren dagteekent, is een wonder dat met Corry kan mededingen en dat alleen nog overtroffen wordt door Pithole-City, een stad, die nog slechts vier maanden telt, en naar wier merkwaardige bronnen men zich met een aan razernij grenzenden spoed heenbegeeft. Nooit hebben de goudmijnen van Californie of Australie eene koorts te weeg gebragt, welke gelijkt op die, waaraan de ontdekking der nieuwe petroleum-bevattende streken van Noord-Amerika het aanzijn schonk; eene ware verbijstering heeft zich van deze petroleum-zoekers meester gemaakt. In de aarde te graven om goud te delven is een veel te langzaam en onzeker middel om fortuin te maken. In de petroleum-streken daarentegen gaat alles haastig toe en kan men op iets zekers rekenen. Het is eigenlijk eene ware loterij, waarbij het geldt een *f* 25,000 te wagen voor de kans 5 of 6 millioen te verdienen. Indien er vele nieten zijn, ook vele prijzen kunnen getrokken worden en wanneer men het geluk heeft een prijs te trekken, dan is deze zoozeer buiten alle verhouding met den inzet, dat men er zich niet over verwonderen kan, wanneer men some personen hun laatsten stuiver ziet wagen in eene operatie, die hun in acht dagen ettelijke millioenen kan bezorgen. Al wat men geschreven heeft van de beruchte aandeelen der Zuidzee-Compagnie in Engeland en de bank van Law in Frankrijk is niets, vergeleken bij de speculatie-woede, die in Petrolia heerscht.

Tegenover die feiten is alle redenering overbodig. Wat te denken, wanneer men, gelijk ieder oogenblik het geval is, vereenigingen van vijf of zes ruwe arbeiders aantreft, die, met het land bekend, zich zijn gaan bezig houden met het zoeken naar petroleum en, tegen 20,000 à 25,000 gulden, er toe geraken een zoo vruchtbaren put te boren, dat zij in minder dan acht dagen gelegenheid vonden dien voor meer dan *zes millioen* te verkoopen, *met de helft in de winst*, en dat gedurende een jaar, anderhalf jaar of twee jaren? Wat aan den anderen kant te denken, wanneer men menschen ontmoet die, moedeloos of doodarm of zelfs tegelijkertijd ontmoedigd en geruïneerd geworden, hun aandeel in eene putboring voor een paard en 10 dollars hebben verkocht ten einde hun land te kunnen verlaten, en die, vóór dat zij nog in hunne haardstede

zijn teruggekeerd, vernomen hebben, dat de onderneming ten gunste is gekeerd en een ander hun aandeel van 100 dollars heeft verkocht voor 50,000? In dit geval baat geen redenering. Ieder weet in deze streken dat hij zijn fortuin in zijne hand heeft en hij kiest eerst het hazenpad, wanneer hij zijne laatste kaart heeft uitgespeeld.

Men beweert evenwel, dat de waanzin der speculatie-woede is voorbijgegaan en dat eene grondige kennis van de petroleum-streken en van de exploitatie-middelen den toestand meer gelijk heeft gemaakt en de ondernemingen uit de handen der bloote speculanten overgebragt in die van magtige maatschappijen, welke op redelijker grondslagen steunende welligt minder groote, maar buiten allen twijfel oneindig zekerder voordeelen behalen (*) Indien dit in zekere opzigten met de waarheid overeenstemt, valt het evenmin te ontkennen, dat de feiten ieder oogenblik bewijzen dat, al neemt men aan dat zij in andere handen is overgegaan, de speculatie op groote schaal wordt gedreven. Het is voldoende te herinneren, dat het gansche grondgebied van Pithole-City, dat, nog geen jaar geleden, moeijelijk voor den prijs van 15 dollars per morgen (of 75 à 80 gulden per vierk. roede) een kooper had gevonden met inbegrip van de gebouwen der pachthoeven en de sluitingen, thans nu Pithole de hoofdstad van Petrolia is geworden, voor 80,000 dollars per halve morgen wordt verkocht. Neen, de olie-koorts is niet verdwenen en zal niet zoo ligt verdwijnen, zoo lang er menschen zullen zijn, die fortuin maken door goede putten goedkoop te koopen en anderen die zich nog grooter fortuinen verschaffen door slechte putten duur te verkoopen.

II.

OIL-CITY EN ZIJNE OMSTREKEN.

Oil-City (de olie-stad) is gelegen op 96 myriameters van New-York, in het meest westelijk deel van Pensylvanie; men begeeft zich derwaarts door den spoorweg New-York and Erie tot Salamanca. Van dit punt af, geschiedt de overtogt door den Atlantic and Great Western, een spoorweg, waarvan bijna al de aandeelen zich in Engeland bevinden, en die alleen reeds door zijne olietransporten tot een der beste ondernemingen van het land belooft

(*) Er bestaan in Amerika thans 1457 maatschappijen, ingerigt voor petroleum-exploitatie en gezamenlijk beschikkende over een kapitaal van 1137 millioen guldens.

te stijgen. Eene vertakking, uitgaande van Meadville, leidt regtstreeks tot Oil City, het hart van Petrolia. Het grootste gedeelte dezer nog woeste landstreek, welke deze laatste lijn doorsnijdt, was vroeger door de Sennaca-Indianen bewoond. De Sennaca-olie, gelijk men destijds den petroleum noemde, werd door hen gezocht als middel tegen rhumatiek en tering, welke eigenschappen zij nog bezit, behalve nog die, welke veel meer wordt gewaardeerd, van een meer algemeene kwaal te genezen, het gebrek aan geld.

Onmogelijk kan men zich een schilderachtiger land voorstellen dan de vallei, in wier diepte French Creek (de fransche rivier) zich kronkelt en die tot Oil-Creek (olie-rivier) loopt. In de bijzondere taal van Oil-City worden al de gronden die French Creek omzoomen als „drooge grond" beschouwd, dat is: beroofd van olie, ofschoon men zich afvraagt waarom dit zoo zoude zijn, ten ware dat men deze gronden heeft willen vergelijken met de reusachtige en onuitputtelijke bronnen van Pithole en Cherry-Rhun. Inderdaad is de lucht, die men langs French Creek inademt, sterk doortrokken met den scherpen en onaangenamen petroleumreuk; de rivier zelve is geheel bedekt met uitgestrekte regenboogkleurige vlekken van vloeijende olie; de moerassen en grachten, die haar omzoomen, vloeijen over van dit groenachtig en fonkelend slib, dat den petroleum eigen is; het modder zelf draagt er de tastbare sporen van. Maar de profeten van den omtrek hebben zich tot dusver verklaard tegen het aanwezen van dit kostbare vocht langs French Creek, hetgeen zooveel wil zeggen dat de bronnen-opspoorders liever hun fortuin beproeven op terreinen, waar men, gelijk te Pithole, springende putten kan boren die aan hunne gelukkige eigenaars 50,000 gulden dagelijks inbrengen, met de kans dat zij twee of drie jaren lang olie zullen opleveren.

De vertakking van den Oil-Creek Railway loopt tot acht of negen honderd ellen afstand van de eigenlijke stad. Deze afstand strekt om te verhinderen, dat de vonken der locomotieven eensklaps het petroleum-gaz, dat den dampkring vervult, doen ontvlammen. Bovendien ontbreekt de ruimte om de treinen digterbij te doen stilstaan. Gedurende de laatste mijlen, welke men doorloopt alvorens te Oil-City aan te komen, worden de put-toestellen steeds talrijker, de arbeid aan de pompen wordt bedrijviger, de wegen worden al weeker, en de jammerlijke tooneelen van in modder gezakte karren en aangehitste paarden steeds veelvuldiger. De reuk van het gaz, in den aanvang onuitstaanbaar, eindigt met te bedwelmen. Indien deze inademing, gelijk men bij iedere gelegenheid herinnert, uitmuntend

is voor de zwakke borsten, is zij, in ieder geval, in de eerste tijden onverdragelijk voor de sterke borsten, en weinige personen kunnen het onder de witachtige dampen, die uit een bearbeiden put opstijgen, langen tijd uithouden.

Het station van Oil-City is een losse planken loods, maar, hoe eenvoudig ook, een vergulde zaal, in vergelijking met de beslijkte menigte, die er zich in beweegt. Het slijk is in Petrolia vloeibaar genoeg om als het ware een waterpeil aan te nemen en te Oil-city regeren slijk en olie, gescheiden of vereenigd, oppermagtig over zaken, dieren en menschen. Wanneer men de stad nadert, dan breidt de vallei zich uit naar de delta, die Oil-Creek vormt. In de gangen, voor den spoorweg in de rots uitgehouwen, wijzen de versteende overblijfselen op de digte bosschen van weleer. Deze boomen van een vergeten tijdvak liggen daar op elkander, gelijk zij zeker op den dag van den grooten watervloed zijn nedergestort. Nog kan men de ringvormige lagen hunner stammen volgen, nog kan men hunne rimpelige schorsen nagaan. Deze begraven wouden liggen niet meer dan 12 of 15 ellen beneden de oppervlakte van den grond. Niemand denkt er echter aan, gelijk reeds is opgemerkt, zich daarover uit het oogpunt der wetenschap te bekommeren, evenmin als over honderd andere geologische en mineralogische feiten welke de putboringen dagelijks in het licht stellen. Het eenige dat het voorregt heeft de gemoederen der inwoners geheel te beheerschen, is de petroleum en niets dan de petroleum.

Geene plaats ter wereld, waar zooveel bewijzen van moedeloosheid en kracht, traagheid en werkzaamheid, armoede en rijkdom vereenigd zijn. Dit eene hebben ten minste hier allen gemeen: de geheele bevolking van Oil-City is bedekt met lompen, slijk en morsigheid; maar de bevolking is zonder uitzondering meer of min voorspoedig, en, als algemeene regel, meer of minder rijk. Slechts degenen die spoedig rijk worden kunnen in dezen olie-oceaan leven, en ieder weet voor het overige dat de oudste plunje goed genoeg is voor de morsigheid waarin hij zich beweegt. Mitsdien staan twee denkbeelden onafscheidelijk vast in de openbare meening, te weten: dat al degenen die het olie-rijk bewonen vuil en haveloos zijn, en dat allen rijk zijn. De waarheid van het eerste gedeelte van deze stelling springt ieder in het oog, die den voet op den drempel van Petrolia plaatst en het tweede gedeelte kan over het algemeen evenmin onjuist worden geacht.

Gij daalt met uw rijtuig af in eene volmaakte zee van slijk, welk slijk eene diepte en taaiheid heeft zonder wedergade. Het ligt

op de zoogenaamde wegen altijd twee of drie voet dik. Van tijd tot tijd wordt de eentoonigheid van dit moeras afgewisseld door eene reeks van zware palen, om den voorbijgangers het gaan gemakkelijk te maken. Nevens deze hindernissen vindt men eene opeenhooping van overblijfselen van vaatwerk, scherven van flesschen, oude kisten met ingemaakte eetwaren, leege doozen van sardines, beenderen, stukken van verbrijzelde okshoofden of karren, enz. Deze aanduidingen van beschaving zijn even verschillend als afwisselend, want de eigenlijk gezegde stad is slechts eene lange bogtige straat, geheel gebouwd tusschen de rivier en den hoogen, steilen heuvel die haar omzoomt.

Op deze enge strook gronds betwisten de bewaarplaatsen, de werven, de hôtels, de magazijnen, de restauratien, de whisky-slijterijen en de petroleum-putten elkander eene plaats, zonder eenig de minste acht te slaan op gelijkvormigheid en ligging of de wederkeerige behoefte van ieder. Vlak naast een likeurstokerskantoor, waar gerookt en gedronken wordt, bevindt zich een bearbeide put die de lucht vervult met zijn ontvlambaar gaz, en op wiens bemorste planken men dit met krijt gekrabbeld opschrift leest: „Verboden te rooken " Daarnevens bevindt zich een kleine trottoir waar, zoo de voetganger niet boven slijk kan gaan, hij ten minste tegen water en olie gevrijwaard is. Aan gene zijde bevinden zich gansche rijen petroleum-kuipen; iets verder, breken aardwerkers de rots open om ruimte te maken voor een huis buiten bereik van het slijk, terwijl anderen woningen oprigten op palen boven de rivier en zoo goed mogelijk met ijzeren krammen de muren met het dak verbinden. Te midden van eene groep putten en stilstaande poelen petroleum heeft een photograaf zijn planken werkplaats opgerigt. Langs het strand, dienen schuiten, in het slijk gestrand, voor drie dollars per dag tot restauratie onder den klinkenden naam van *eating saloons*. Nog verder voortgaande, herkent men de verschillende soorten van magazijnen aan de lompen, voor hunne deur, op de trottoirs of te midden der straat achtergelaten. Want, gelijk reeds gezegd is, men koopt geene nieuwe kleeren alvorens de oude geheel versleten zijn, en dan laat men zich een geheel pak in de magazijnen aanmeten: hier een vest, daar een pantalon, verder laarzen, en men werpt op straat al de oude vodden neer, die men kwijt wil zijn. De beschaving is aldaar teruggegaan tot hare oorspronkelijke woestheid, maar alleen wat de uiterlijke vormen betreft, want de zekerheid van personen en eigendommen is er even groot als in eene der hoofdsteden van Europa.

Het uiteinde van de lange straat waaruit de stad bestaat en die tot Oil-Creek loopt, is in zijne soort onmogelijk te beschrijven Men stelle zich de afgrijsselijkste wijken van de City van Londen voor, bezaaid met loodsen van ruw hout en die hooge houten huizen, welke men in de geimproviseerde steden van Amerika aantreft, — loodsen en huizen van voren en van achteren opgepropt met stoommachines, pompen, afdak en al den nasleep der petroleumputten, alles voor een gedeelte verbrand en meer of min beschadigd door de overstroomingen der rivier. Voeg bij dit geheel eene wriemelende bevolking in de schoonste moeraslaarzen, welke men zich denken kan, maar gehuld in lompen, welke onze straatvegers zich zouden schamen; — de wegen, belemmerd door de trekdieren, die hunne met olievaten beladen karren moeijelijk voortslepen door de modderpoelen waarin zij rondwaden; — de naburige rivier bedekt met platte houtvlotten, waarin hetzelfde vocht is opgehoopt; — boven alles den petroleum in al wat men eet, al wat men drinkt, al wat men aanraakt of inademt en men zal zich nog slechts een zeer onvolmaakt tafereel van Oil-City voor oogen stellen.

Hoe meer men deze stad en hare omstreken gadeslaat, hoe minder men zich er aan hecht en hoe meer reden men heeft zich te verwonderen over de bedrijvigheid welke men er opmerkt. Men kan echter niet genoeg wijzen op den bijkans onbegaanbaren toestand van den langen weg die de handelswijk uitmaakt. De bodem is er zoo vochtig dat hij meer op een oud kanaal dan op eene nieuw aangelegde straat gelijkt, en zonder de zware rotsblokken, die van tijd tot tijd de golven slijk stuiten, zouden de vlotten er zich gemakkelijker in bewegen dan de rijtuigen. Alleen loodsen konden in zulk eene straat van nut zijn en met eene lofwaardige consequentie heeft men slechts loodsen gebouwd. Enkele dezer gebouwen zijn vastgehecht aan de rots, andere steunen op palen of aardheuvels, zonder de geringste zorg voor het gemak der inwoners of buren, gelijk mede zonder den minsten schijn van methode of regelmatigheid. Met eene vrije ruimte op een punt van de rots tusschen twee bronnen of twee olie-bakken is men tevreden. Men vereenigt in eenige dagen al het voor het gebouw benoodigd timmerhout en in veertien dagen is de woning gereed. Of men ook na onderzoek van een dezer benijdenswaardige plaatsen ontdekt dat er geene ruimte is voor het ontworpen gebouw, doet weinig af. Het kleed wordt gesneden naar de maat van de stof, en hoe belagchelijk ook van vorm, wordt het huis geschikt gemaakt voor den grond.

Het staat vast dat toen het plan van Oil-City ontworpen werd, de toekomstige bewoners er niet veel op vertrouwden. Zij geloofden niet aan den duur der olie-productie, en in plaats van eene stad, hebben zij een veldleger gemaakt. De huizen, die zij daar hebben opgerigt, zijn niet alleen getimmerde huizen, maar zij zijn van de ligtste constructie. De olie-stad bestaat uit eene lijn van woningen van deze soort, aan alle zijden van het modderig kanaal opeengehoopt, banken, hôtels, petroleum-kuipen, zuiverings-toestellen, bureaux voor den koop en verkoop van terreinen, stapels met leege en volle vaten, tapperijen, kleêrenmagazijnen, hoopen onbruikbare machines, brokstukken van rijtuigen, vaartuigen vastgemeerd langs de huizen en ingerigt voor hôtels garnis, dat alles is in de zonderlingste verwarring en de ergerlijkste wanorde op de toevalligste wijze opeengestapeld. Men zou geen twee plaatsen kunnen vinden, die op elkander in eenigerlei opzigt gelijken, ware het niet in slijk, smeer en den stank van het eeuwigdurend voortbrengsel der streek. In dit drieerlei opzigt staan alle woningen met elkander gelijk en heeft iedere woning wel het toppunt van onaangenaamheid bereikt.

De groote straat van Oil-City is zoo groot als Cheapside, Cornhill en Thames-straat te Londen zamengenomen, en indien de lezer zich die straat wil voorstellen, opgepropt met trekwagens, glinsterend van olie en belegerd door eene walgelijke bevolking uit alle hoeken van Amerika — van Californië tot Nieuw-Schotland, van Canada tot Texas — zamengevloeid, dan zal hij eenig denkbeeld bekomen van het leven, hetwelk men in deze merkwaardige olie-residentie leidt. Dit alles is geene overdrijving, maar waarheid, en men moet zich daarbij herinneren, dat dit in vier jaren tijds werd geïmproviseerd. In iets meer dan drie jaren, is een kleine en onbeduidende streek, half ontgonnen en naauwelijks een vijftigtal personen voedende, herschapen in eene houten stad van negen duizend zielen met twee dagbladen, twee groote banken, een half dozijn hôtels, olie-raffinaderijen, vijf kerken en eene openbare school.

In deze opsomming van de bevolking en de voornaamste inrigtingen van Oil-City is niet begrepen een zindelijk en bevallig dorp, dat echter als voorstad kan beschouwd worden, en dat aan de andere zijde van Oil-Creek boven een heuvel, Cottage-Hill genaamd, uitsteekt. Deze plaats bestaat uit eene zeer schilderachtige reeks golvende heuvelen, op wier hellingen op eenigen afstand van elkander de residentiën van de olie-koningen en prinsen der nabuurschap zijn opgetrokken. Men vindt daar huizen, wier eige-

naars twee of drie millioen dollars met petroleum gewonnen hebben. Deze groote hanzen van den localen handel houden hun verblijf niet in de *streek*, zoo als de plaats der exploitatie genoemd wordt; zij dalen er alleen van tijd tot tijd af om hunne belangen na te gaan en overeenkomstig de regelen van verkwisting welke in het land van den petroleum in zwang zijn, hebben zij er fraaije kleine villa's gebouwd, waarin zij op hunne korte bezoeken hun toevlugt nemen.

Al de huizen van Cottage-Hill, buitengemeen zindelijk en bevallig, zijn in den trant der Zwitsersche boerenwoningen gebouwd. Wanneer men bedenkt dat al wat zij bevatten aanzienlijke afstanden heeft moeten doorloopen en doorworstelen om er te komen, kan men niet genoeg verwonderd zijn over de sierlijkheid van het huisraad van sommige dier woningen, alsmede over de grove vormen der inwoners. Van den heuvel af heeft men een zeer prachtig vergezigt op de schilderachtige omstreken, en bijzonder op de zeer weinig schilderachtige modderige vlakte, waarin Oil-City zich baadt. Overal, boven en beneden, is de rivier bedekt met vaartuigen, die door de voorgespannen paarden met moeite worden opgesleept. Deze platte vaartuigen, met leege vaten geladen, varen in lange rijen op en de voerlieden moeten eene zekere handigheid ontwikkelen om de met olie geladen vaartuigen, welke den stroom afvaren, en met eene zeer groote snelheid worden weggesleept, te ontwijken.

Overal op de hoogten en in de diepten, te midden der pleinen en zelfs aan de hoeken der straten en doortogten, ziet men de onontbeerlijke toestellen voor putboringen opdagen; overal ontwaart men stoommachines en werktuigen in beweging om het stinkende en morsige vocht op te pompen en het vervolgens in kuipen, vaten of réservoirs, en verder in alle bakken, die er wel en niet voor gebruikt kunnen worden, over te gieten. Overal vloeit de olie in volle stroomen, hetzij zij uit zich zelve opwelt, hetzij zij zwicht voor de kracht der pompen; overal is haar gaz in eeuwigdurende ontwikkeling; overal is de dampkring zóózeer met deze walgelijke smetstoffen opgevuld dat de pijpen en vergaarbakken dikwijls bedekt zijn met druipsteen van paraffine, welke het gaz er heeft achtergelaten.

De bezoeker die in de hôtels van Oil-City zijn verblijf neemt, is zeer geneigd uit te weiden over de kwistigheid der olie-vorsten, die zich te Cottage Hill villa's hebben gebouwd. Pithole-City, Titusville, Franklin en andere middenpunten van de petroleum-industrie

hebben wezenlijke hôtels; maar de hôtels van Oil-City hebben er alleen den naam van, en wanneer het waar is, dat ieder onzer alvorens te sterven gedurende zijn leven een schepel stof en onreinheden moet inzwelgen, zoo is er geene plaats waar deze taak schielijker en meer aanhoudend kan worden volbragt dan hier. Alles is schrikkelijk ruw en grof in deze hotels, en het grofste is nog wel het gezelschap dat men er aantreft, want men komt daar alleen om geld bijeen te zamelen en zoo spoedig mogelijk de biezen te pakken. Men stemt toe, dat men er zich niet 't huis gevoelt, maar daar men niet voornemens is in Petrolia te komen om er te leven, ziet men niet in waarom men zou zorgen dat degeen, die er later komt, het beter zou hebben dan die er zich thans ophoudt. Hôtelhouders, winkeliers, iedereen in één woord houdt dezelfde redenering. Al deze lieden weten zeer goed dat hunne klanten nooit habitués zullen worden; zij weten eveneens dat zij niets dringender te doen hebben, wanneer zij genoeg hebben geschraapt, dan hunne zaak met voordeel over te doen, en zoo bevindt alles zich in een staat van overgang. Wegen worden niet gemaakt, ofschoon men weet, dat het, bij gemis van communicatie-wegen, $3\frac{1}{2}$ dollars per vat kost om de olie uit de putten naar de stad te voeren, terwijl een prijs van 10 cents per fust voldoende zou zijn om in eene maand een goeden weg aan te leggen en het vervoer van $3\frac{1}{2}$ dollars op 2 dollars en zelfs minder te brengen. Ook bruggen worden niet gemaakt, ofschoon van tijd tot tijd honderde olie-vaten in de rivier verloren gaan ten gevolge van de moeijelijkheden van den overtogt.

Het is nog betrekkelijk gemakkelijk de olie uit de ingewanden der aarde te doen opborrelen, maar haar uit de putten te doen komen is iets nog geheel anders. Oil-City is letterlijk opgepropt met olie, waarvoor de transportmiddelen ontbreken. De Atlantic- en Great Western spoorweg, die deze landstreek voor den handel geopend heeft, voert nacht en dag in lange treinen dit voortbrengsel weg; niettemin, ofschoon deze spoorweg op dit vervoer heft de hooge tax van 4 dollars per ton en per afgelegden mijl, en ofschoon hij duizende tonnen daags laadt, is hij nog geenszins bij magte de werven van Oil-City te leêgen of aan de ontzettende behoeften van het verbruik in de Vereenigde Staten te voldoen, waar de petroleum op honderderlei verschillende wijze wordt aangewend. Aan den anderen kant, is ook de weg van Oil-City naar Pithole Creek, zelfs voor lastdieren, onbegaanbaar. Men zou hier evenwel in een maand tijds en voor 50,000 dollars een rijweg kunnen maken, die een millioen dollars 's jaars zou afwerpen.

Nergens vertoont zich het grillige mengsel van geestkracht en traagheid van het Amerikaansche karakter op treffender wijze dan in deze olie-streken. Men rigt, b. v. te Pithole, in vier maanden tijds eene stad op en vergeet geheel het oorspronkelijk bergpad te verbeteren, waardoor de olie ter markt moet worden gebragt. „Indien men mijne olie wil, — zegt de eigenaar van den put — welnu! men kome die halen." Waarop de verbruiker, die het voortbrengsel koopt, antwoordt: „Daar ik zooveel extra moet betalen om op de plaats van den oorsprong de levering te ontvangen, moet de voortbrenger mij zijne olie des te goedkooper leveren." En op deze wijze laten verkooper en kooper op hunne wederkeerige voordeelen een last drukken die, wanneer hij door de regering was geheven, door iedereen buitensporig en vexatoir zou worden genoemd. De belasting der regering op den petroleum bedraagt een dollar per vat; die, welke de verkooper en kooper elkander opleggen ten gevolge van dit zonderling gemis van communicatie-wegen voor het vervoer van het product, klimt op tot 3½ dollars. Maar de inwoners zijn ongenegen duurzame verbeteringen te brengen in een land, dat zij zoo spoedig als zij hun fortuin gemaakt hebben willen verlaten. Daarom dragen wegen, steden, werken, réservoirs, machines en al wat strekt om den goeden loop der zaak te bevorderen, — alles in één woord, het meest oorspronkelijk en meest tijdelijk karakter; en hoe schrander anders de Amerikanen zijn, schijnen zij in dit geval niet te bemerken dat degenen die hun de middelen leveren om hun olie te vervoeren, per slot van rekening, de beste en grootste voordeelen zullen plukken.

Met de menschen is het eveneens gesteld als met de wegen en steden. Ook hier verkeert alles in een staat van kindsheid. De bewoners van de morsige kleine vertrekken der logementen gelijken op niets van hetgeen men elders in Amerika aantreft. Iedereen is slecht gekleed, in lompen gehuld, en ziet er morsig en beslijkt uit. Zij, die millioenen dollars bezitten, leven naast karrevoerders, avonturiers zonder duit op zak, metselaars, aardwerkers, millionnairs als zij, koetsiers, schippers, naast allen kortom, die door gebrek van werk of zucht tot avonturen of winst naar dit zonderling oord zijn heengevoerd. Fraaije kleederen en goede manieren zijn bij de aristocratie van dit petroleum-Eldorado niet in tel. Hoe ellendig ook gekleed, hoe vreesselijk gemeen zijne manieren en spraak ook mogen zijn, kan uw buurman zoo onmetelijk in rijkdom boven u uitblinken dat hij in de maatschappij, waar rijkdom de eenige erkende onderscheiding is, in velerlei als uw meerdere wordt be-

schouwd. Olie en geld zijn daar de eenige zaken, waarnaar men vraagt, en, doorgaande regel, hoe meer iemand zich door morsigheid onderscheidt en hoe slechter hij gekleed is, hoe rijker hij naar alle waarschijnlijkheid kan genoemd worden. Er netjes uit te zien, dat wil zeggen, kleederen te dragen, die niet geheel met slijk en vlekken zijn bedekt, kan men beschouwen als vreemdeling te zijn in Petrolia, en doorgaande regel wederom, vreemdeling te zijn in Petrolia staat gelijk met arm te zijn. Wees even haveloos en morsig als u goeddunkt, dat zal niet verhinderen dat men u welligt met evenveel ontzag zal behandelen als een millionnair, want de lompen en de onzindelijkheid duiden den bewoner der landstreek aan, en niemand heeft regt of reden om te onderstellen dat iemand die Petrolia bewoond heeft, geen millionnair zou zijn.

Het in den petroleum-handel in zwang zijnde democratisch beginsel is dat alle menschen, rijken of armen, karrevoerders of eigenaars van putten, gelijk zijn. De bron der rijkdommen van den eigenaar van een put kan in ééne week opdroogen, en het zestiende der actie van zijn wagenvoerder kan in een enkelen dag van 250 tot 200,000 dollars stijgen. Deze voorbeelden van de onstandvastigheid der fortuin staan allen inwoners van Petrolia zoozeer voor den geest dat men zeer wel weet dat, hoe groot ook de bezitting van iemand is, hij die, zoo lang er nog in de olie-streken te speculeren valt, in eene week kan verliezen, gelijk men eveneens weet dat, tot welk eene armoede iemand in dezelfde omstandigheden gezonken is, hij in één dag millionnair kan worden. Zoo dalen de standen schielijk tot het laagste peil en is een iegelijk verpligt zich te schikken naar de ruwe gewoonten der plaats en meê te doen met dat jargon, dat onmisbaar is voor het onderhouden van aangename en dus ook voordeelige betrekkingen. Een hooge toon zou tot niets leiden, een welopgevoed voorkomen maakt niet den minsten indruk. Of men zich al of niet in den dagelijkschen omgang van de gewone beleefdheidsvormen bedient, dit is geheel eene zaak van individuelen smaak, maar in geen geval wordt daarop acht geslagen. Welopgevoede lieden worden, om het ware woord te bezigen, met verlies geëscompteerd; niet, dat zij er niet zijn, maar zij maken de minderheid uit en gedurende hun verblijf in dit land moeten zij ook de manieren van dat land aannemen, geheel en al gelijk zij hun oudste kleederen en beslijkte laarzen moeten dragen.

Wanneer men echter eenmaal van Petrolia gezegd heeft wat er van gezegd is, heeft men er ook al het kwaad van gezegd, want men heeft nergens eene vlijtiger en vreedzamer bevolking ontmoet. Iedereen

gaat uit, met mes en revolver gewapend. Waarom? Niemand weet het. Algemeen is men het eens, dat er geen meer reden bestaat deze wapenen bij zich te dragen dan om daarvan voorzien te zijn om naar de kerk te gaan. De eerste pionniers die er kwamen droegen wapenen, hunne opvolgers eveneens en zij, die later kwamen, hebben het voorbeeld gevolgd uit kracht der navolging. Iedereen erkent dat dit eene ongerijmdheid is, en men zegt algemeen dat wanneer Oil-City gemeentelijke regten bekomt, welk oogenblik met rasse schreden nadert of welligt reeds genaderd is, het allezins wenschelijk is, dat het dragen van allerlei soort van wapenen verboden worde. Nogtans kan men zich afvragen, waartoe dit verbod moet dienen, want hoe hoog men ook opklimt in de geschiedenis dezer gewoonte om wapenen te dragen, kan men geene gevallen aanhalen, waarin daarvan is moeten worden gebruik gemaakt. Hij, die deze bijzonderheden mededeelt, heeft dikwijls gelegenheid gehad revolvers te onderzoeken en van al diegene welke hij in handen heeft gehad (en het waren er vele) heeft hij niet een gezien, die niet onderscheidene maanden te voren was geladen. De dopjes waren groen van de roest en als wapens zouden al deze pistolen weinig meer dienst hebben gedaan dan zonneschermen. Het is waar, dat twee jaren geleden een inwoner van Oil-City vermoord is gevonden in de bosschen; onmiddellijk vormde zich een comité voor de veiligheid en alle verdachte personen werden verjaagd. Sedert zijn niet meer dan twee of drie karrevorders, die 's nachts door de bosschen terugkeerden, aangehouden en van de weinige dollars die zij bij zich hadden beroofd, maar hiermede eindigt de catalogus van de in Petrolia gepleegde misdrijven.

Dr. SAMUEL SARPHATI.

Dr. Samuel Sarphati, geboren te Amsterdam den 31 Januari 1813, bezweek den 23 Juni laatstleden ten gevolge van eene kortstondige ziekte. Gedenken wij met een enkel woord den man, die door allen die hem kenden, zoo diep wordt betreurd.

Hoeveel hij voor zijne woonplaats heeft gedaan is voor niemand een geheim. Reeds spoedig na zijne promotie als doctor in de geneeskunde ontwaakte in hem de begeerte om ook in uitgebreider kring nuttig te zijn. In 1848 ontstond de Maatschappij voor Landbouw en Landontginning, kort daarop de Handelsschool, later het Paleis voor Volksvlijt, de Maatschappij voor Meel- en Broodfabrieken, de Nationale Hypotheekbank, de Credit- en Deposito-Bank, de Nederlandsche Bouwmaatschappij, het Amstel-hôtel. Al deze stichtingen hebben vooral aan Sarphati's volhardenden ijver en scheppenden geest haar aanzijn te danken. Met hoevele andere zaken stond hij bovendien niet in minder onmiddellijke betrekking! Wat hij als medeoprichter en president-commissaris der Surinaamsche Bank is geweest, is in wijder kring dan in den boezem van het bestuur bekend geworden.

Doch niet enkel de stad zijner inwoning en hare belangen gingen hem ter harte. Zij mogen de eerste verplichtingen aan hem hebben, daar hij een nieuw leven in haar gewekt en aldus tot haar bloei zoo krachtig heeft bijgedragen, men zou Sarphati onrecht doen hem uitsluitend als Amsterdamsch burger te beschouwen. Hij was een dier persoonlijkheden, in wie sommige der verhevenste eigenschappen van een geslacht als belichaamd zijn. Als zoodanig behoort hij niet alleen aan Amsterdam of aan Nederland, maar aan de menschheid in haar geheel.

Ik deel het gevoelen niet, dat onze eeuw sceptisch zou zijn bij uitnemendheid. Wij brengen dien indruk slechts te weeg, omdat wij sceptisch staan tegenover vele positieve uitspraken van een vroeger geslacht. Ons geloof is niet meer of minder dan het eertijds geweest is. De 19e eeuw dweept met groote ideeën, niet minder dan de 16e of 17e eeuw het deden. *Italia una*, vrijmaking van den arbeid, *libre-échange*, afschaffing van de slavernij, emancipatie van het verstand, verheffing der lagere klassen, ziedaar de groote gedachten die ons vervullen en aan wier verwezenlijking wij gelooven. Maar scepticisme is nu eens de kwaal, die ten allen tijde bestaan heeft en ten allen tijde bestaan zal. Geloofshelden zijn altijd schaarsch

geweest en zullen het altijd blijven. Het dagelijksch verkeer met anderen oefent in dit opzicht op de meesten onzer een nadeeligen invloed uit. Het maakt ons te reëel en verdooft daardoor vele onzer edelste aspiratien. Menig ideaal wordt door ons prijs gegeven, zoodra de meerderheid uit onze omgeving het tot eene illusie verklaart. Onze geestdrift is te weinig bestand tegen nuchtere beoordeeling. Het ontbreekt ons aan zelfstandigheid, aan moed, aan vertrouwen op de juistheid van eigen inzicht; en wie soms, in den aanvang zijner loopbaan, met dit alles ruim was bedeeld, verloor het dikwerf later door de nivelleerende kracht van het leven. Alles werkt samen om ons tot gewone menschen te stempelen en het oorspronkelijke, het buitengewone, in ons te onderdrukken.

Sarphati behoorde tot de weinigen die anders zijn. Hij had geloof in zich zelven en geloof in de toekomst. Met de jaren klom zijn moed, in stede van te verminderen. Had eenmaal een denkbeeld hem aangegrepen, dan moest het bij hem tot uitvoering komen. Bezwaren waren voor hem slechts dingen, die men uit den weg ruimt. Of de meerderheid met hem instemde, was niet de maatstaf, waarnaar hij de juistheid zijner opvattingen beoordeelde. Hij vond zijn steunpunt niet buiten, maar in zich zelven.

Ziedaar het geheim van zijne kracht Ziedaar ook het geheim van dien bezielenden invloed, dien hij vaak uitoefende, een invloed, welken men persoonlijk moet ondervonden hebben om hem ten volle te begrijpen. Men had den moed niet van in zijne tegenwoordigheid moedeloos te zijn. Ik herinner mij eene vergadering, waarin onder zijne leiding de correctie moest plaats vinden van een stuk bestemd voor het publiek. De steller had geschreven: Wordt het doel, dat wij ons voorstellen, bereikt, dan zullen de gevolgen schoon zijn. Sarphati corrigeerde onmiddelijk: Daar het doel, dat wij ons voorstellen, bereikt *zal* worden, *zullen* de gevolgen schoon zijn. „Ik ben niet gewoon twijfel te toonen," voegde hij er bij. Het zou hem moeilijk zijn gevallen iets te toonen, dat niet in hem was.

En daarom is de dood van Sarphati voor Amsterdam, voor Nederland, zulk een onberekenbaar verlies. Wij hebben geleerden in overvloed; ook kritische geesten, die uitnemend de kunst verstaan van de gebreken in het bestaande aan te wijzen, doch nimmer den vinger opheffen om iets degelijks tot stand te brengen. Aan schrijvers en sprekers is geen gebrek. Het aantal van hen, die met een bijzonder talent, denkbeelden van anderen in een bevalligen vorm weten voor te dragen, neemt zelfs op onrustbarende wijze toe.

Maar het ontbreekt ons aan mannen in den echten zin des woords; aan individus, die zich zelven weten te zijn; die den moed hebben om zonder gemaaktheid, zonder excentriciteit, iets anders te wezen dan gewone menschen, zich naar iets anders te schikken dan naar de openbare meening en te leven voor een idée. Men heeft in de laatste dagen dikwijls gevraagd of Sarphati door anderen kan worden vervangen. Het mag zijn, dat zijn ledige plaats in het bestuur van vele maatschappijen op eene geschikte wijze kan worden aangevuld. Wellicht zullen zelfs de details van vele zaken beter kunnen behartigd worden, wanneer de werkzaamheden, waarmede hij overladen was, worden overgedragen op verschillende personen. Doch waar vindt men een *man* terug gelijk Sarphati was, waar eene individualiteit als de zijne?

Zijn naam zal leven onder ons tot in geslachten. Ouden van dagen zullen later aan hunne kinderen en kindskinderen verhalen, wat Sarphati voor en in Amsterdam heeft tot stand gebracht. „L'humble toit dans cinquante ans, ne connaitra plus d'autre histoire." Dus zal de liefde des volks zijn monument zijn, een monument, schooner en niet minder duurzaam dan het bronzen of marmeren beeld, 't welk Amstel's burgerij, ten blijke harer hoogachting en waardeering, wellicht voor hem zal oprichten.

Dat Sarphati niet zou sterven, zonder een groot werk onafgedaan te laten, was te voorzien. Hij stond niet stil: nauwelijks was het eene voltooid, of het andere werd door hem aangevangen. In den laatsten tijd waren zijne gedachten onder anderen zeer vervuld met het beramen van middelen tot verbetering van den toestand der arbeidende klassen in de hoofdstad. Vooral op den nood der woningen was zijn aandacht gevestigd en het plan werd door hem gevormd om het bekende systeem, dat te Mühlhausen met zulk een uitnemend gevolg is toegepast, ook hier tot uitvoering te brengen. Moge dit denkbeeld verwezenlijkt worden: het zou een weldaad zijn voor de stad Amsterdam en de vervulling van een van Sarphati's liefste wenschen. Ik meen te weten, dat de zaak reeds zoo goed als besloten was; maar mochten er nog moeilijkheden zijn overgebleven, dan poge men die te overwinnen.

Drukken wij allen zijne voetstappen. Trachten wij door verdubbelde werkzaamheid in eigen kring het groote gemis aan te vullen. Laten wij mannen zijn als hij. Bezielt ons daarbij de herinnering aan hem, die ons verliet, dan zal Sarphati nog nut stichten na zijn verscheiden, en leven zal uitgaan van zijn dood.

Amsterdam, 29 Juni 1866. N. G. PIERSON.

OPGAVE *der hoogste en laagste Coursen van de onderstaande Effecten aan de Beurs te Amsterdam.*

	Volle jaar 1865.		Maart 1866.		April 1866.		Mei. 1866.		Junij 1866.	
	Laagste cours.	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*
Nederl. Cert. W. Sch. 2½ pct.	60 1/16	63¼	59 7/8	61 3/16	58 5/16	60¼	53¾	59 3/16	53 3/16	56
Dito dito 3 „	70 5/16	74 1/8	71¼	72½	69	71 7/8	61	70 1/8	62½	66¾
Dito dito 4 „	93 7/8	98 3/8	94 1/8	95	91¼	94 3/8	83	92 3/8	81¾	88
Aand. Ned. Bank 4 „	222	245	257½	258	253	253	240	252	233	240
Handel-M. op resc. 4½ „	139¼	148¼	145¼	146½	144½	146½	134¾	144¾	127½	136½
Aand. Holl. Spw.-Maats.	117	133	—	—	117½	119	103	105	96½	103½
Leening idem 4½ pct.	97¼	99¾	—	—	97	—	91	91	91	91
Dito dito 4 „	89¾	91½	89¼	89½	89¾	—	88	89 5/8	—	—
Aand. Rijn Spoorweg 4½ „	105¾	113	106	107¼	105	106	102	102½	101½	101
Obl. dito 2e Leening 4½ „	99	100¼	97	97	97	97	—	—	95	95
Rijn shares 16 £ gestort *f*	252	287½	264	265	—	—	—	—	—	—
Rijn shares volgefourn. *f*	309	361	328	330	325	325	289	290	260	287
Aand. Centr.-Spw.-Maats.	30	41	25	26	22½	25	—	—	6	13
Obligatien idem . . . . . *f*	111	126	116	121½	116¼	120	85	115	55	95
Aand. Exp.-Spw.-Maats. .	81	92¾	91½	91½	—	—	—	—	85	86
Credit Disposito Bank . .	100	107	—	—	—	—	—	—	—	—
Alg. Maats. v. Hand. en Nijv.	61	70	—	—	—	—	—	—	—	—
Pandbr. Nat. Hyp. B. 4 pct.	92	95¾	92¾	93½	93	93	—	—	90	90
Rott. Bank	—	—	101	105½	101	101½	—	—	—	—
Spanje. Obligatien . . . 2 pct.	36 5/8	41¾	35 7/8	37¼	33 7/8	36 3/8	28 3/8	34 1/16	28 1/8	30¾
Dito . . . . 3 „	43 5/8	48½	41¼	42	41¼	41½	36¼	38 3/8	35	37
Dito Binnenlandsche 3 „	35¾	43½	36	37 5/8	34 5/8	38 1/8	29¾	35½	26¾	30 1/8
Portugal. Obligatien . 3 „	44½	47¾	44½	45	42¼	44 9/16	38 3/8	42 5/16	39	41 1/8
Dito 1856/1863 . . 3 „	44½	47¾	44	45	42¼	44 9/16	38¼	42¼	39	41 1/8
Rusl. Obl. *Hope*&Co 1798 5 „	94	100	95	97	92 1/8	95¾	89	94	90	95
Dito id. 1828/29 5 „	99	101	99¾	100 3/8	99¾	100	—	—	—	—
Cert. id. 1831/33 5 „	70	74	69	71	66¾	68	58½	66 7/8	58½	59¾
Obl. *Stiegl.* 5e serie 5 „	67	71½	61½	63 5/8	60½	62 5/8	51	60½	52 3/8	55½
Dito 1855, 6e serie 5 „	79½	86¼	77 1/16	80	75¼	78 7/8	69½	77	68¼	74¼
Dito Adm. Londen 3 „	51¼	56½	51½	52¾	51 1/8	52¼	46½	51¼	46	48½
Dito bij Hope 1860 4½ „	83	88½	83	85	81 5/8	84 1/8	76½	83¼	77½	82 5/8
Leening 1862 . . . 5 „	85½	91 1/16	86½	89½	85	86 9/16	77½	85 7/8	76½	82½
Dito 1864 . . . . . 5 „	86	97 1/8	91½	94	90½	93	83¼	91 5/8	84½	90
Certificaten van dito 6 „	44	46¾	41¾	42¼	39 3/8	41 3/8	34	39½	32¼	36
Spoorweg-Aandeelen 5 *f*	180	198½	182	185	181½	185	165	182¼	167	173
Pruissen. Obl. 1859 . 5 „	101 1/8	102½	96½	99¼	98½	99½	—	—	—	—
Oostenrijk. Obl. Metall. 5 „	55	62 7/8	50	56 1/16	47 1/16	53½	37¼	48 5/8	37 1/8	48 7/8
Dito Rente Amsterd. 5 „	75¾	80 11/16	70	74¾	68½	72 1/8	56¾	69¼	57¼	65¼
Dito Nationale 1854 5 „	57½	65	52	58¼	49¾	56 5/16	39½	51 1/8	39	46
Weener Bank-Actiën 3 *f*	770	870	760	840	696	800	579	677	520	625
Dito Aand. fl. 250, 1839 „	374	437	396	416	345	380	260	348	265	300
Dito „ fl. 250, 1854 4 pct.	223	245	216	229	185	212	156	190	145	171
Dito „ 500, 1860 5 „	472	527	440	467	380	450	293	373	293	336
Dito „ 100, 1864 . . . *f*	82	100½	74	84¾	62½	78¼	50	63	48	59½
Aand. Oost. Cr. inst. 1858 fl 100	125	136½	126	131	125	125	—	—	87	105
Fr. Oost. Sp. Hope & Co. . *f*	117	126 1/8	115¼	117¼	113	115½	98	113¼	90	95
Turkije. Obl. alg. schuld 5 pct.	—	—	34 5/8	37 5/16	29 3/8	36 1/8	24 3/8	29¼	22½	28 1/8
Equador. Oblig. 1855 1 „	10½	12½	10 1/8	11¼	9 7/8	10 5/16	8 1/8	9	8½	9 1/8
Venezuela. Obligatien 2 „	13 7/8	18½	12¾	14 3/8	11¾	13 1/8	8 3/16	11 1/8	9¼	9 7/8
Dito . . . . 1 „	7½	9¾	7	7½	6 3/16	6¾	5¼	5¾	5	5 3/8
Grenada. Obl. Gestemp. . . .	11½	15¼	13½	14 1/8	13 3/8	13 11/16	11½	13	10¾	11 7/8
Dito . . . . 2 „	25 1/8	32	30½	31 7/8	30 3/8	31	28	30	—	—
Dito Gestempelde . 1 „	6	8¾	6¾	7 5/16	6½	6 13/16	5 3/16	6 7/16	5 1/8	5 13/16
Mexico. Obligatien . . 3 „	22½	27	19¼	22 3/8	18¾	20¼	13	19	12	16¾
N.-Amerika. Ver. Staten 5 „	44	71	67¼	70	66 5/8	70	60¼	67 5/16	62	64¾
Dito dito 6 „	46	79½	73 3/8	75 1/8	73	76	66¾	74½	68¼	72¾
Dito dito 1882 6 „	45½	78½	72 1/8	74 7/8	71¾	75 1/16	66 1/8	73 7/8	66 11/16	70 3/16
Griek. Obl. Geld. 1825 5 „	12½	23	13	15 7/8	10¾	12 7/8	8	8¼	7 5/8	9¼
Cours v. h. Geld. Beleening	3	7	5	6	5	6½	6	6½	6	6½
Prolongatie	2½	9	5	8	5	7	5	7	6	8
Disconto	3	6 3/8	5½	6	5½	5½	6	6½	6½	6½

NEDERLANDSCHE BANK.

(In millioentallen guldens.)

DATUM.		Disconto's.	Beleeningen.	Oper. kapitaal.	Bankbilletten.	Saldo's rek. crt.	Muntvoorraad.	Voorraad billet.	Surplus dekking.	Wisseldisconto.
Jan.	2	51.14	42.46	93.60	109.06	43.40	76.72	39.34	15.74	6
„	8	52.16	42.23	94.39	109.86	42.95	76.37	38.11	15.25	6½ (5 Jan.)
„	15	50.99	41.49	92.48	109.97	41.22	76.83	40.89	16.36	„
„	22	50.30	40.54	90.84	109.15	40.18	76.73	42.50	17.—	„
„	29	49.52	39.46	88.98	108.17	39.06	76.55	44.15	17.66	„
Febr.	5	50.04	38.04	88.08	108.40	38.18	76.96	45.83	18.33	„
„	12	49.22	36.98	86.20	107.32	37.42	77.10	48.—	19.20	„
„	19	47.86	36.15	84.01	105.91	35.82	76.36	49.17	19.67	6 (19 Febr.)
„	26	47.92	35.36	83.28	104.60	36.18	76.27	49.90	19.96	„
Mrt.	5	47.23	34.49	81.72	104.53	34.44	76.13	51.35	20.54	„
„	12	46.36	33.57	79.93	103.05	34.25	76.32	53.50	21.40	„
„	19	45.75	33.07	78.82	103.14	34.32	76.70	55.30	22.12	5½ (15 Mrt.)
„	26	46.51	32.55	79.06	103.06	33.55	76.70	55.14	22.06	„
April	3	46.38	31.78	78.16	102.04	33.72	76.54	55.60	22.24	„
„	9	47.75	31.10	78.85	104.77	31.08	76.29	54.87	21.95	„
„	16	49.16	30.58	79.74	105.21	31.28	76.28	54.21	21.68	„
„	23	50.42	29.92	80.34	104.80	31.95	76.01	53.27	21.31	„
„	30	51.92	29.84	81.76	106.00	33.64	76.63	51.93	20.77	„
Mei	7	56.97	29.19	86.16	109.79	34.11	76.64	47.70	19.08	6 (3 Mei.)
„	14	59.22	28.93	88.15	111.64	34.76	77.28	46.80	18.72	6½ (9 Mei.)
„	22	58.85	28.59	87.44	112.58	35.46	77.47	45.63	18.25	„
„	28	57.60	28.62	86.22	110.70	35.21	76.66	45.75	18.30	„
Juni	4	56.35	28.44	84.79	106.18	36.60	75.10	44.97	17.99	„
„	11	56.34	28.83	85.17	104.60	36.80	73.35	41.97	16.79	„
„	18	55.95	29.09	85.04	102.92	37.28	72.43	40.87	16.35	„
„	25	57.08	29.74	86.82	104.20	36.29	70.99	37.—	14.80	„
Juli	2	57.47	30.21	87.68	105.03	35.83	69.73	34.26	13.71	7 (2 Juli.)

WISSELKOERSEN TE AMSTERDAM.

DATUM.		Parijs kort.	Hamb. kort.	Frankf. 6/w.	Londen kort.	PROLONGATIE KOERS TE AMSTERDAM.
Jan.	2	56 9/16	35½	99	11.87½	6¾
„	8	56 11/16	„	98¾	11.90	7
„	15	„	„	99	11.87½	6½
„	22	„	35⅝	9 ½	„	7
„	29	56⅝	35½	„	11.86¼	7
Febr.	5	56¾	35¼	„	„	7
„	12	„	35 5/16	„	11.88¾	7
„	19	56 11/16	35¼	„	11.90	6
„	26	56 1/16	35¼	„	11.88¾	7
Mrt.	5	56½	35 3/16	98¼	„	6
„	12	„	„	„	11.90	7¼
„	19	56 7/16	„	„	„	7½
„	26	„	„	„	„	5½
April	3	„	35⅛	98½	11.87½	6½
„	9	56⅜	35¼	„	11.83¾	6
„	16	56⅝	35 1/16	„	„	6
„	23	„	35⅜	„	11.82½	7
„	30	56⅜	35 5/16	„	11.77½	6½
Mei	7	56	35¼	„	11.71¼	5¾
„	14	56⅛	35 7/16	98	11.66¼	5
„	22	56¼	35⅝	„	11.78¾	6
„	28	56 11/16	35⅜	98½	11.83¾	5¾
Juni	4	56½	35 7/16	98¾	11.80	6½
„	11	56¼	„	99	11.73¾	6
„	18	56	„	„	11.72½	7
„	25	55¼	35¼	„	11.67½	7
Juli	2	5[illegible]⅜	„	„	11.66¼	6

STAND VAN HET WISSELDISCONTO OP ZEVEN VERSCHILLENDE PLAATSEN BIJ HET EINDE VAN ELKE WEEK IN 1866.

DATUM.		Parijs.	Weenen	Berlijn.	Frankfort.	Hamburg.	Amsterd.	Londen.
Jan.	5	5	5	7	5½	6¾	6½	8
„	12	„	„	„	„	6	„	„
„	19	„	„	„	„	5¾	„	„
„	25	„	„	„	„	„	„	„
Febr.	2	„	„	„	5	5	„	„
„	9	„	„	„	„	4	6½	„
„	16	4½	„	„	4½	3¾	6½	„
„	23	4	„	6	„	3¾	6	7
Mrt.	2	„	„	„	4	3½	„	„
„	9	„	„	„	4½	„	„	„
„	16	„	„	„	„	„	5½	6
„	23	3½	„	„	„	4	„	„
„	30	„	„	„	„	4¼	„	„
Apr.	7	„	„	„	„	4½	„	„
„	14	„	„	„	„	6	„	„
„	21	„	„	„	5	5¾	„	„
„	28	„	„	„	„	5½	„	„
Mei	5	„	„	7	„	6¼	6	7
„	12	4	„	„	6	8	6½	10
„	19	„	6	9	7	7¾	„	„
„	26	„	5	„	„	„	„	„
Juni	2	„	„	„	„	7½	„	„
„	9	„	„	„	„	7	„	„
„	16	„	„	„	„	8	„	„
„	23	„	„	„	6	9	„	„
„	30	„	„	„	.	8	„	„

1866. ENGELAND'S IN- EN UITVOEREN VAN EDELE METALEN.

In de week eindigende.		INVOER VAN GOUD EN ZILVER.			UITVOER VAN GOUD EN ZILVER.		
		Goud.	Zilver.	Totaal.	Goud.	Zilver.	Totaal.
		pd. st.			pd. st.		
Januarij	3	778.797	815.567	1094.364	849.168	257.000	1106.168
"	10	17.639	104.561	122.200	390.480	135.871	526 351
"	17	116.938	216.989	333 927	71.834	419.052	490.886
"	24	244.483	103.895	348.378	175.477	45.358	220.835
"	31	131.757	283.739	415.496	231.795	325.178	556.973
Februarij	7	100.779	140.177	240.356	99.405	129.053	228.458
"	14	117.799	909.717	1027.516	41.743	231.323	273.066
"	21	495.875	103.685	599.560	34.562	162.690	197.252
"	28	26.572	52.675	79.217	58.166	326.568	384.734
Maart	7	120.366	252.943	373.309	41.254	129.473	170.727
"	14	229.528	55.974	285.502	17.985	202.433	220.218
"	21	70.684	227.627	298.311	20.960	104.525	125.485
"	28	520.299	43.052	563.351	2.948	173.401	176.349
April	4	332.577	195.912	528.489	22.393	53.851	76.244
"	11	60.277	136.957	197.234	41.769	170.966	212.735
"	18	300.671	99.448	400.119	200.583	285.148	485.731
"	25	124.866	38.779	163.645	128.403	40.185	168.588
Mei	2	140.489	121.299	261.788	242.973	50.896	308.869
"	9	44.925	21.333	66.258	102.347	90.029	192.376
"	16	254.109	105.682	359.791	132.435	51.651	184.086
"	23	364.109	194.904	559.018	237 686	113 052	350.738
"	30	1050 708	148.542	1199.250	1134 232	86.713	1220.945
Juni	6	2034.102	29.054	2063.156	365.119	95.344	460.463
"	13	2395.584	197.889	2593.473	992.900	17.224	1010.124
"	20	1347.317	304.164	1651.481	811.389	53.844	865.233
"	27	1500.454	328.445	1828.899	1289.421	164.220	1453.641

ECONOMISCHE NALEZINGEN EN BERIGTEN.

Aan het verslag van de hoofd-directeuren der **Surinaamsche bank**, uitgebragt in de algemeene vergadering op 27 Junij 1866, ontleenen wij o. a. het navolgende:

„Suriname, gelijk men weet, is eene landbouwende kolonie. In vroegeren tijd, tot kort voor onze dagen, werden hare suiker-, koffij-, katoen- en andere planterijen beheerd meestal door agenten, ten behoeve van eigenaren, die voornamelijk in het moederland waren gevestigd. Onder de toen bestaande wetgeving, konden hare hoofdproducten niet anders dan naar het moederland worden uitgevoerd; het moederland zond daarentegen naar de kolonie de verschillende Europeesche benoodigdheden voor de planterijen uit, en behield of behield niet, naarmate van jaren van voor- of tegenspoed, een saldo over als winst. Deze overzending van producten en terugzending van Europeesche goederen geschiedde echter in den regel aan en door de eigenaren rechtstreeks, zonder tusschenkomst van den handel, aan welken laatste dan ook in Suriname slechts een zeer klein veld overbleef.

„Later, bij het toepassen op de koloniën van meer vrijzinnige regeeringsbegrippen, veranderde deze toestand, en de uitvoer van hoofdproducten, ook naar vreemde havens, schoon dan ook onder een differentiëel uitvoerrecht, werd toegestaan.

„Van dat oogenblik af ontstond in Suriname een productenmarkt, die meer en meer in uitgebreidheid toenam. Behalve Engeland, trokken de kleine naburige koloniën, maar vooral de groote nabuur, de Noord-Amerikaansche Republiek, door hare nabijheid en andere oorzaken in staat zijnde hoogere prijzen dan Europa aan te leggen, in toenemende mate inzonderheid de Surinaamsche *suiker* tot zich. Van lieverlede begonnen de Nederlandsche eigenaren, door hooge prijzen aangelokt, de suiker hunner plantages in de kolonie te verkoopen, in stede van die herwaarts te doen komen, zoo als van ouds; de geldcirculatie verbeterde, doordien de koopers gereed geld medebrachten om de gekochte producten te betalen, en Suriname begon zich tot eene handelsplaats te verheffen.

„Begiftigd te worden met de instellingen, die in eene handelsplaats niet mogen ontbreken, daaraan was echter niet te denken, zoolang de groote maatschappelijke ommekeer, jaren lang in aantocht, maar nog immer toen aanstaande, de opheffing der slavernij, niet was volbracht. Wie toch zou kapitalen in eene kolonie wagen, wie zou daar bouwen en stichten, bij de onzekerheid, op welke voorwaarden die opheffing zou plaats vinden en welke hare gevolgen zouden zijn? Zou eene billijke schadeloosstelling aan de eigenaren worden verleend; zou de groote hervorming rustig tot stand

komen, of moord en verwoesting met zich voeren, tooneelen, waarvan de geschiedenis voorbeelden genoeg heeft geleverd, en zal blijven leveren; zouden, eindelijk, de vrijgemaakte negers den arbeid voortzetten? Al deze vragen kon alleen de toekomst oplossen.

„De oplossing echter was gunstig; de emancipatie vond in 1863 zonder rustverstoring plaats, en, schoon de arbeid der negers minder geregeld, minder vruchtdragend was dan vroeger, hetgeen niemand kon verwonderen, zoo bleek het toch, dat men vertrouwen kon stellen in de toekomst. Suriname zou blijven bestaan: op dezen thans gezuiverden, weelderigen bodem, welks horizont geene dreigende wolken meer vertoonde, kon in veiligheid worden gebouwd en geplant; kapitalen en werkkrachten zouden daarheen vloeijen, en het werk der voorzaten, door de nakomeling gelouterd en hervormd, zou voor Nederland behouden blijven.

„Maar niet alleen de landbouw zou in Suriname tot hoogeren bloei kunnen opgevoerd worden, ook de handel zou zich daar meer en meer uitbreiden. Immers het oude stelsel, de exploitatie der plantages door agenten ten behoeve van eigenaren in Nederland, wordt nu langzamerhand verlaten, en de planterij komt in handen van eigenaren in de kolonie zelve gevestigd. Daaruit volgt dat het Surinaamsche product nog minder dan vroeger voor Nederlandsche rekening naar hier ten verkoop wordt gezonden, en bijna geheel op de koloniale markten wordt verkocht; en tevens is het gevolg der emancipatie dat de negers thans zelve hunne benoodigdheden uit hun werkloon aankoopen, zoodat die goederen niet meer zooals vroeger door de plantage-eigenaren, maar door de kooplieden worden aangevoerd. Beide oorzaken hebben natuurlijk eene aanzienlijke uitbreiding der producten- en goederenmarkt ten gevolge.

„Onder de omstandigheden, die wij hebben getracht te schetsen, en bij de opheffing der hinderpalen die langen tijd elken vooruitgang in den weg stonden, kon het niet anders of inrichtingen, die in bijna elke kolonie bloeien, moesten ook hier verrijzen, en de Surinaamsche Bank werd door uwe medewerking gesticht.

„Inrichtingen te bezitten is echter niet genoeg, men moet ze ook leeren begrijpen. Van de oude kolonie Suriname was het niet te verwachten dat zij met één sprong op de hoogte zou zijn van het moderne bankwezen en, van alle veroordeelen afstand doende, op eenmaal van de diensten der Bank ten volle gebruik zou maken; veeleer mocht men zich in den aanvang op voortdurende vrees en misschien op tegenwerking en vijandschap voorbereiden. Immers, velen onder u heugt het nog, hoe hier te lande de Nederlandsche Bank aanvankelijk werd ontvangen; hoe lang het duurde, eer hare diensten algemeen werden begrepen; hoe bij voorbeeld het nemen van disconto op wissels twintig jaar geleden nog door velen als onteerend werd beschouwd, 't geen met beleening op goederen nog eenigermate het geval is; zoodat men kan zeggen, dat de werkkring der Nederlandsche

Bank zich nog heden ten dage uitbreidt, niet enkel door toeneming van handel, maar ook door toeneming van cliënten. Was het dan te verwonderen dat eene maatschappij van planters denzelfden weg moest volgen, dien de Nederlandsche handelsstand gevolgd heeft?

„De uitkomst beantwoordde natuurlijk aan die verwachting, en gij zult dus lichtelijk inzien, dat de resultaten die wij u van een half jaar werks onzer Bank hebben mede te deelen, al zijn zij wel beschouwd niet ongunstig, toch nog geen geldelijk voordeel voor de aandeelhouders konden medebrengen, te minder, omdat de Bank met groote voorzichtigheid van het terrein moest kennis nemen, en zich vooral van gewaagde credietverleening onthouden."

„De billetten onzer Bank", vervolgt het verslag, „vonden in de kolonie eene goede ontvangst; de eerste balans, vier dagen na de opening gemaakt, toonde eene circulatie aan van f 7910; twee maanden na de opening was dit cijfer tot f 89,000 geklommen en op 30 December ll. bedroeg het f 192,100.

„Specievoorraad werd het eerst verkregen door de stortingen van aandeelhouders der Bank, die in de kolonie wenschen te fourneeren. Later werd door aanbieding van specie tegen billetten door het publiek, en door verkoop van wissels voldoende hoeveelheid daarvan in het bezit der Bank gebracht, zonder dat wij van hier eenige uitzending behoefden te doen; de voorraad was kort na de opening f 80,000 en op ult. December f 234,409.32½. De kostbare overvoer van specie is dus tot heden geheel vermeden, 't geen eene voordeelige omstandigheid genoemd mag worden.

„De op disconto uitgezette gelden, of het eigenlijke opereerend kapitaal der Bank, want beleening op goederen vond tot heden geen plaats, bedroegen vier dagen na de opening f 2500 en op 30 December f 94,797.50, alles tegen 8 pCt. intrest 's jaars. Het cijfer is wel is waar nog niet groot, maar men dient ten deze meer op de opklimming te letten, en deze is allezins voldoende en voor de toekomst beloovend. Het totaal bedrag der gedisconteerde posten bedroeg f 141,103.68, verdeeld in 63 stukken van gemiddeld f 2240. De looptijd was nagenoeg zonder uitzondering 90 dagen.

„Den 19n Mei 1866 was de disconto-rekening reeds tot f 248,795.19 gestegen, en bedroeg de omloop van billetten f 272,205. De rentekoers werd sedert 27 Januari 1866 op 9 pCt. gesteld.

„Langzamerhand begon het publiek ook het nut in te zien dat de Bank als kassier kon verschaffen en het gemak van op haar, tegen gedane incasseeringen, door betalingen per quitantie te disponeeren. Het saldocijfer van gelden in Rekening Courant beliep op 30 December f 31,881.44 en belooft aanmerkelijk te zullen stijgen. Op 19 Mei 1866 bedroeg het f 53,591.70.

„De omloop der gelden in Rekening Courant was vrij aanzienlijk; de ontvangsten bedroegen tot ult. December 1866 f 437,000.

„Alle engagementen der Bank liepen geregeld af en verliezen of schaden werden niet geleden.

„Ook eenige financiëele commissien werden der Bank opgedragen; onder anderen werden f 150,000 aan ons overgemaakt, ter belegging op het Grootboek, alhier.

„De bewaring van waarden in het brandvrije gebouw der Bank verschaft haar mede eenig voordeel.

„Een groot en nuttig bestanddeel van de operatiën is ook de wisselhandel; de Bank, daartoe door relatiën in de naburige kolonien, Frankrijk, Engeland en Noord Amerika in staat gesteld, koopt en verkoopt wissels op die plaatsen, maar vooral op Nederland. De wissel-operatiën beliepen in 1865 reeds bijna f 450,000; ook hier ter plaatse hebben wij bereids eenige niet onaanzienlijke, schoon veel geringere, transactiën in inkoop en verkoop van wissels op de kolonie gedaan en wij verwachten van dezen tak eene aanzienlijke uitbreiding, naar mate landbouw en handel in Suriname meer zullen herleven.

„Terwijl de Bank aldus in de kolonie werkzaam is, en — al beantwoordt zij wellicht niet aan de verwachtingen van sommigen, die in haar eene bron van blanco crediet meenden te zien — toch ruime hulpmiddelen verschaft aan handel en landbouw, mocht de Hoofddirectie het zeer groote gedeelte van het Bankkapitaal, waarvan de overbrenging naar Suriname nog niet noodig was, en dat bij gevolg aldaar renteloos zou hebben gelegen, hier ter stede op interest uitzetten."

„Uit de som van f 35,906.35, uitmakende de gezamenlijke verdiensten der Bank, zijn afgeschreven de onkosten, f 28,647.46½, terwijl uit het overschot eene afschrijving van 10 pCt. of f 5,322,70 op de oprichtingskosten is gedaan. Op het crediet van winst en verlies blijft dus een saldo over van f 1,936.18½.

„Ziedaar dus het resultaat van het eerste boekjaar, hetwelk echter, wat betreft de operatien in Suriname, slechts 5½ maand omvat. Ongunstig kan het niet genoemd worden, wanneer men let op de omstandigheden hierboven beschreven.

„Dat de kosten gedelgd en nog 10 pCt. afgeschreven zijn op de oprichtingskosten, schijnt vrij bevredigend voor eene nieuwe inrichting, die zich vestigen moest op zulk een vreemd terrein."

— De circulaire der voorloopige commissie voor de **Rotterdamsche Drinkwaterleiding-Maatschappij** geeft o. a. de navolgende bijzonderheden aangaande die nuttige en hoogst belangrijke onderneming.

In de binnen- en polderstad wordt veelal het zoogenaamde welwater gebruikt, dat verkregen wordt uit de zandlaag, die zich op circa 16 el diepte beneden R. P. onder Rotterdam uitstrekt, maar vermengd is met vochten uit de groote veenlagen, die op de zandlaag rusten en daarbij

verontreinigd wordt door den inhoud van riolen. Verder wordt in deze gedeelten der stad water aangevoerd, dat geput is uit singels, wanneer versch spuiwater is binnengelaten. Maar daaronder ligt eene zware, lang bedorven laag Singelwater, die mede wordt opgeschept. In dien toestand wordt het uitgedeeld. Zóó ongunstig is de toestand, dat zelfs het water der sloten in sommige lanen tot drinkwater dient, en niet zelden het water uit de Schie en de Rotte tot dat doel wordt gebruikt. In het nieuw aangelegde deel der polderstad heerscht een volkomen gebrek aan drinkwater.

De buitenstad verkeert in een beteren toestand, maar die dagelijks verergert met den ongunstiger wordenden toestand der binnen- en polderstad. Het bederf toch der binnenwateren uit de lanen deelt zich mede aan de Rotte, de Schie en de Singels, wier wateren door de sluizen en het oostelijk stoomgemaal in meerdere of mindere mate door al de buitenhavens worden heengevoerd. Die havens, waarvan men zulk eene concurrentie tegen de waterleiding vreest dat, volgens de meening van sommigen, de onderneming zich in dit gedeelte der stad niet met voordeel zal kunnen vestigen, nemen in één etmaal ongeveer 40,000 liters faecale stoffen op. Is het water in onze stad dus nu reeds als drinkwater ongeschikt, het zal volkomen onbruikbaar worden wanneer, naar het aangenomen plan tot afvoer der faecale stoffen volgens het *système libre*, alle stoffen uit de riolen naar de havens en grachten zullen worden heengevoerd. Daarom heeft de gemeenteraad aan de toepassing van dat stelsel de oprigting eener drinkwaterleiding als onafscheidelijke voorwaarde verbonden.

Bij het tot stand komen der Waterleiding-Maatschappij zal het water genomen worden uit de Maas, op minstens 1500 ellen boven de Rijnspoorwegbrug over het Boerengat, en dus op een punt waar de rivier de onzuivere stoffen der stad nog niet heeft opgenomen. Boven de oude Plantage zullen de werken tot zuivering van het water worden aangelegd. De inhoud der filterbassins, die 11,388,000 liters water zullen kunnen bevatten, is berekend met het oog op de ondervinding, overal elders opgedaan, dat met de verbetering van het water het gebruik in hooge mate toeneemt. Het zal met stoomkracht naar de stad worden gevoerd en in de huizen tot op eene hoogte van 30 ellen boven R. P. kunnen worden gebragt, waardoor het veelzijdigst gebruik mogelijk is gemaakt. De gemakkelijke verkrijging van het water op alle verdiepingen der huizen zal ook daar waar de behoefte aan beter water niet wordt erkend, aan de onderneming dezelfde overwinning verschaffen, die het gas op alle andere middelen van verlichting heeft behaald. In de stad zullen standpijpen worden geplaatst tot levering van het water bij kleine hoeveelheden. De gemeente verbindt zich gedurende 20 jaren water te nemen tot besproeijing der straten, tot doorspoeling der riolen en tot brandblussching tegen betaling eener jaarlijksche som. Eindelijk stelt men zich voor, in navolging van Hamburg en andere plaatsen, het water tot verzorging der schepen

en als beweegkracht aan te wenden en in het algemeen aan allerlei industrieele doeleinden dienstbaar te maken. Volgens het contract van den concessionnaris met de gemeente moeten binnen drie jaren na het sluiten der overeenkomst de werken boven de Oude Plantage gereed en de buizen gelegd zijn in het gedeelte der stad, gelegen tusschen de Nieuwehaven, de Kolk, de Binnen-Rotte, de Goudsche- en Oostvesten. Binnen het vierde jaar moeten de buizen in de polderstad, binnen het vijfde in het overige deel der binnen- en buitenstad gelegd zijn, met uitzondering der districten, gelegen tusschen de Leuvehaven, de Blaak, het Haringvliet en de Maas, waar de exploitatie eerst dan verpligt is, wanneer de bewoners gedurende 6 jaren een waterverbruik van ƒ 14,000 's jaars aan den concessionnaris verzekeren. Men wenscht evenwel binnen de termijnen, bij de concessie gesteld, het werk te voltooijen.

Twee voorwaarden moeten vervuld worden, indien de drinkwaterleiding tot stand zal komen. Een werk van grooten omvang kan de particuliere industrie niet ondernemen, zonder dat men verzekerd zij dat het aanzienlijk kapitaal, dat voor de uitvoering noodig is, rentegevend zal zijn. Daartoe is het in de eerste plaats noodig, dat zich vooraf een genoegzaam aantal ingezetenen verbindt, om gedurende 3 jaren het water der onderneming te gebruiken. Aan de 1000 eerste contractanten worden 15 ellen pijp met eene afsluitingskraan gratis geleverd. Hiervan zijn uitgezonderd de abonnenten voor waterverbruik à 10 cents per week.

De waarborg voor de zuiverheid van het water ligt in de contrôle die, volgens de concessie, van gemeentewege wordt uitgeoefend.

Het moet in de tweede plaats erkend worden, dat waterleidingen bij ons weinig bekende ondernemingen zijn, en dat het gebeuren kan dat slechts een deel van het kapitaal, dat voor het werk noodig is, in Nederland kan worden bijeengebragt. In dat geval zou op de deelneming van het buitenland, bijzonder van Engeland, waar de financieele resultaten dier ondernemingen meer bekend zijn dan bij ons, moeten gerekend worden. Bij de pogingen, die daartoe reeds zijn aangewend, bleek de noodzakelijkheid, dat onze ingezetenen door het nemen van aandeelen in het kapitaal hunne belangstelling en hun vertrouwen in de zaak doen blijken. Die deelneming kan met vrijmoedigheid gevraagd worden, omdat in de verbindtenissen tot waterverbruik, zonder welke de Drinkwaterleiding-Maatschappij niet tot stand kan komen, de waarborg liggen zal, dat het kapitaal rente zal afwerpen.

Aan den voet der circulaire zijn gevoegd de voorloopige bepalingen voor de oprigting der maatschappij. Daaruit blijkt, dat het maatschappelijk kapitaal bedraagt een millioen, vijf honderd zestig duizend gulden, verdeeld in 6500 aandeelen van 240 gulden. De aandeelen zijn gesteld op naam. Zoodra het volle bedrag is gestort, kunnen ze, op verlangen van den houder, aan toonder worden gesteld. De stortingen worden geregeld

naar de behoeften der maatschappij, met inachtneming der volgende bepalingen: Ze worden vastgesteld door commissarissen, op voordragt der directie, en minstens eene maand te voren aangekondigd. Ze zullen elkaâr niet spoediger opvolgen dan met een tijdsverloop van minstens 4 maanden en telkens niet meer dan 20 pCt. bedragen. De eerste storting, ten bedrage van 10 pCt., heeft plaats veertien dagen na de koninklijke goedkeuring der statuten. Het beheer der maatschappij wordt uitgeoefend, onder toezigt van commissarissen, door twee directeuren, waarvan een den titel voert van directeur-ingenieur, de andere dien van dir.-secretaris. De commissarissen kunnen een raad van bijzonder toezigt uit hun midden benoemen. In de algemeene vergadering geven vijf aandeelen regt op het uitbrengen van ééne stem. Echter zal niemand meer dan 6 stemmen voor zich zelven kunnen uitbrengen en niet meer dan 12 te zamen voor zich en zijne lastgevers. De verdeeling der winst, bestaande uit de gewone opbrengsten, na aftrek van alle lasten en van hetgeen voor afschrijving wordt bestemd, zal bij de statuten worden bepaald. Echter zal van deze winst in de eerste plaats aan de aandeelhouders worden uitgekeerd 5 pCt. van het kapitaal.

Veeziekte. — Volgens de officieele opgaven betreffende de veetyphus in de Provinciën Zuid-Holland, Utrecht en Noord-Holland, zijn de navolgende aantallen rundvee:

Prov. Zuid-Holland.

IN DE WEEK. van	aangetast.	d. ziekte gestorv.	afgemaakt.	hersteld.	aan 't eind der week nog ziek.	tot	SEDERT HET BEGIN DER VEEZIEKTE. aangetast.	aan de ziekte gestorven	afgemaakt.	hersteld.	nog ziek.
6—13 Jan.	2721	447	802	202	1770	16 Jan.	27027	8133	6899	8763	3204
13—20	2034	280	226	218	1310	20 „	29031	8966	7410	9896	2759
20—27	2135	261	208	164	1502	27 „	31165	9643	7846	10962	2714
27—3 Febr.	1916	288	179	177	1272	3 Febr.	33025	10371	8159	11817	2678
3—10	1899	235	121	190	1353	10 „	34924	11079	8419	12769	2657
10—17	1510	240	125	153	992	17 „	36434	11843	8678	13656	2257
17—24	1340	259	108	130	843	24 „	37774	12451	8874	14412	2037
24—3 Mrt.	1000	184	49	56	711	3 Mrt.	38774	13012	8978	16003	1781
3—10	1352	244	106	64	938	10 „	40123	13521	9131	15067	2021
10—17	1133	261	48	46	778	17 „	41255	14184	9252	15932	1887
17—24	1410	309	43	35	1023	24 „	42665	14913	9373	16303	2076
24—31	1303	258	34	71	940	31 „	43953	15698	9471	16805	1979
1—7 April	1129	297	32	50	750	7 April	45082	16526	9515	17477	1564
7—14	1365	411	65	44	845	14 „	46435	17421	9587	17817	1610
14—21	770	199	51	28	492	21 „	47205	18088	9660	18177	1290
21—28	703	215	8	33	447	28 „	47908	18613	9659	18417	1219
28—5 Mei	649	229	11	12	397	5 Mei	48557	19124	9670	18713	1050
5—12	572	200	1	28	342	12 „	49129	19559	9677	18994	899
12—19	322	97	12	22	201	19 „	49461	19810	9690	19286	675
19—25	345	99	10	18	123	25 „	49706	19983	9703	19481	539
26—2 Junij.	255	84	24	18	129	2 Junij	49961	20110	9731	19591	529
2—9	163	56	9	7	91	9 „	50124	20209	9742	19698	475
9—16	215	72	24	13	106	16 „	50339	20321	9766	19793	459
16—23	248	80	44	15	109	23 „	50587	20452	9812	19867	456
23—30	208	70	36	26	76	30 „	50795	20562	9848	19969	416

Prov. Utrecht.

6—13 Jan.	299	112	17	165		13 Jan.	1710	612	65	723	280
13—20	424	148	—	203		20 „	2134	790	65	926	353
20—27	259	147	—	244		27 „	2393	937	65	1170	221
27—3 Febr.	212	103	—	136		3 Febr.	2605	1040	65	1306	194
3—10	321	77	—	158		10 „	2936	1117	65	1464	290
10—17	288	132	—	177		17 „	3224	1309	65	1641	269
17—24	250	81	4	244		24 „	3461	1330	69	1865	197
24—3 Mrt.	195	72		109		3 Mrt.	3656	1402	69	1974	211
3—10	297	133	35	138		10 „	3953	1535	104	2107	207
10—17	184	76	—	142		17 „	4137	1611	104	2249	173
17—24	243	99	—	108		24 „	4380	1710	104	2327	209
24—31	223	127	—	122		31 „	4703	1837	104	2579	183
1—7 April	273	128	—	128		7 April	4876	1965	104	2607	200
7—14	234	130	—	113		14 „	5110	2095	104	2720	191
14—21	254	183	—	73		21 „	5364	2278	104	2793	189
21—28	160	156	8	114		28 „	5524	2434	112	2907	71
28—5 Mei	135	104	4	33		5 Mei	5658	2538	115	2940	65
5—12	67	43	13	34		12 „	5725	2583	123	2977	—
12—19	49	31	2	20		19 „	5775	2614	125	2977	89
19—25	83	51	—	25		25 „	5858	2665	125	3023	45
26—2 Junij	107	41	3	54		2 Junij	5965	2706	128	3077	54
2—9	86	48	—	49		9 „	6051	2754	128	3126	43
9—16	56	25	1	27		16 „	6107	2779	129	3153	46
16—23	60	31	3	40		23 „	6167	2810	132	3193	32
23—30	84	37	4	25		30 „	6251	2847	136	3218	50

Prov. Noord-Holland.

10—17 Febr.	225	45	20	10	150	17 Febr.	632	129	178	76	249
17—24	275	85	19	69	152	24 „	817	174	199	175	269
24—3 Mrt.	179	84	26	45	280	3 Mrt.	986	258	225	223	280
3—10	51	48	48	84	157	10 „	1037	406	273	301	157
10—17	27	16	2	109	57	17 „	1064	322	275	410	57
17—24	36	11	7	29	46	24 „	1100	333	282	439	46
24—31	119	27	37	49	52	31 „	1221	360	321	488	52
1—7 April	71	34	—	52	37	7 April	1292	394	321	540	37
7—14	48	23	—	11	51	14 „	1340	417	321	551	52
14—21	78	26	13	46	44	21 „	1418	443	334	597	44
21—28	16	14	20	25	1	28 „	1434	457	354	622	1
28—5 Mei	44	17	—	17	11	5 Mei	1478	474	354	639	11
5—12	75	24	36	19	7	12 „	1553	498	390	658	7
12—19	20	8	9	6	4	19 „	1573	506	399	664	4
19—25	43	6	36	5	—	25 „	1616	512	435	669	—
26—2 Junij	53	8	37	5	3	2 Junij	1669	520	472	674	3
2—9	72	13	43	15	4	9 „	1741	533	515	689	4
9—16	23	5	9	4	9	16 „	1764	538	524	693	13
16—23	58	8	38	9	12	23 „	1822	546	562	702	12
23—30	43	3	46	5	1	30 „	1865	549	608	707	1

PETROLIA.

III.

HET BOREN DER PUTTEN.

Er bestaat waarschijnlijk in de gansche wereld en vooral in Amerika geene landstreek, waar zoo weinig dagdieven zijn als in Petrolia. Niet alleen komt men er om te werken, hetgeen al wat zeggen wil, maar men werkt er inderdaad, hetgeen nog wat anders is. Van het krieken van den dag tot den nacht is iedereen bezig, en indien Satan alleen bij de luijaards rekruten moest aanwerven, dan zou hij in Petrolia niets te doen hebben. Evenwel moet men erkennen, dat er een groote prikkel bestaat voor deze buitensporige werkzaamheid, het is dat men zonder aanhoudenden arbeid niet leven kan. De prijs der meest onontbeerlijke zaken, voedsel, kleeding, huisvesting, zijn in Amerika in de laatste vier jaren tot het driedubbele gestegen. De prijs der dagloonen is in de olielandstreek buitengewoon hoog, maar eveneens is het ook met den prijs der eetwaren gesteld. Wat heeft een karrevoerder aan een dagloon van veertig dollars, indien hij dertig moet uitgeven voor zich en zijne beide paarden? Nu wint hij wel tien dollars, maar dat wint hij ten koste van moeiten en ontberingen waaraan hij, hoe moedig ook, zich ongaarne elders in dezelfde omstandigheden zou blootstellen. Alleen zij, die de meeste vastberadenheid met de grootste kracht vereenigen, kunnen dit woeste leven uithouden. Wel heeft de landstreek den naam van zeer gezond te zijn, omdat er weinig ziekte heerscht onder deze krachtige bevolking van mijnwerkers, daglooners en avonturiers, gehard als zij zijn onder het klimaat van Californië; maar men mag wel eenigzins twijfelen aan dien gezonden toestand eener landstreek, waar typhus en typheuse braakloop de heerschende ziekten zijn die soms u in korten tijd doen bezwijken. Deze ziekten zijn geenszins het gevolg van slecht voedsel of misbruik van sterken drank; men ziet zeer zelden een dronkaard. Spel en vloeken zijn in den regel de voorname ondeugden dezer streek. De eerste is het schier natuurlijk gevolg van de soort van

speculatie waaraan men zich overgeeft; de tweede is meer een algemeene spreekwijs, een dialect der plaats, waarvan men zich algemeen bedient in de eenvoudigste gesprekken.

Aan den anderen kant moet men niet eene hoofddeugd voorbijzien, welke de bevolking van Petrolia in hooge en haast ongeëvenaarde mate bezit: gastvrijheid jegens vreemdelingen. Zij is zoo gastvrij mogelijk jegens ieder nieuweling, maar bovenal jegens Engelschen. Indien gij komt om te speculeren, dan zijt gij spoedig in den val. Wee u en uwe ongelukkige dollars, indien gij noch met het land, noch met zijne gewoonten bekend zijt; deze kalme en flegmatieke Pensylvaniërs hebben de slimste vossen van Nieuw-Engeland beet gehad en hun met het effenste gelaat ter wereld kleine stukjes „dorre landen", die voor de olie-exploitatie geen duit waard waren, voor fabelachtige sommen verkocht. Maar indien gij geen uitvinder, geen speculant zijt, dan kunt gij volkomen rustig blijven en indien gij nog bovendien een Engelschman zijt, dan wordt gij met open armen ontvangen en men betwist elkander het voorregt u te huisvesten.

De eerste keer dat ik — verhaalt de schrijver van dit opstel — Petrolia bezocht, kwam ik er alleen, niemand kende mijn naam noch mijn beroep. Ik kwam er bloot als Engelsch toerist en men weet, er zijn geen grooter flaneurs. Evenwel, toen men den reuk had dat er zulk een nieuwtjes-jager in de stad gekomen was, kwamen al de eigenaars van de putten, een voor een, mij zonder complimenten vragen of zij mij van dienst konden zijn, stelden hunne paarden ter mijner beschikking, boden mij gidsen aan, — in één woord, deden alles om het mij gemakkelijk te maken, in het klein en in het groot, en dat alleen, omdat ik een Engelschman was, nieuwsgierig de olie-bronnen van nabij op te nemen. Zooveel welwillendheid en hartelijkheid mogt ik niet afslaan. Ik nam aan en onder de leiding van enkele dier gastvrije burgers, bezocht ik de verschillende boringen, nam een kijkje in al het fraaije en onaangename, dat Petrolia oplevert, zijn rijkdom en opligterijen, zijne wezenlijke en fictieve ondernemingen.

Ik heb inderdaad, zoo lang ik gereisd heb, geen merkwaardiger schouwspel gezien. Ik stelde mij op de hoogte van het gansche mecanisme dezer nijverheid, van het boren der putten, hunne opbrengst, hunne negatieve uitkomsten, van de wijze waarop sommigen fortuinen vergaarden en anderen werden opgeligt, van de oprigting van onmogelijke maatschappijen, welke hare actionarissen verrijken op het oogenblik, dat men dit het minst verwachtte,

van den verkoop van „drooge gronden", welke des nachts met van olie glinsterende spleten worden voorzien, om aan bronnen, die niet bestaan, te doen gelooven. Van dat alles hield ik dagelijks aanteekening en ik wil er iets aan mijne lezers van mededeelen.

Ik moet, zal ik later wel begrepen worden, eerst iets verhalen van de wijs, waarop de olie naar de oppervlakte van den grond wordt gebragt.

Wanneer men het besluit heeft opgevat een put te boren, bestaat het eerste werk in het oprigten van een log houten gevaarte boven de gekozen plek. Dit gevaarte, dat *derrick* wordt genoemd — platvorm, windas, galg — ontleent, gelijk al wat strekt om vrachten op te hijschen, naar het schijnt, zijnen naam aan een vermaarden en volleerden beul, die hier vóór de onafhankelijkheid der Vereenigde Staten heeft geleefd. De derrick dien men bij de olie-putten gebruikt, heeft evenwel niets van den vorm dien zijn naam aanwijst. Het is eenvoudig een pyramidale steiger, vijftig voet hoog, tien vierkante voeten in de basis, nagenoeg vier op den top, en inderdaad veel gelijkende op de steigers, welke gebruikt worden om de hooge fabriek-schoorsteenen te bouwen, of op de houten romp van eene kleine dorpsklok. Op den top van den derrick is eene katrol aangebragt, van een touw voorzien, aan welks uiteinde een zware stalen peilstok is vastgemaakt, waarmede een gat van zes duim doorsnede wordt geboord, diep genoeg om de olie te bereiken, dat is in den regel 500 of 600 voet (*). Op eenige schreden van

(*) De diepte waarop men de olie aantreft, zegt de heer Figuier in een zijner wetenschappelijke overzigten, wisselt af van 10 tot 120 el. Het getal putten in Pensylvanie op het einde van 1860 geopend, bedroeg reeds meer dan 2,000, waarvan de 74 voornaamste dagelijks ongeveer 1,165 okshoofden van 190 kan of 220,000 kan bruto olie opleverden, zijnde eene waarde van nagenoeg 50,000 francs, hetwelk den prijs van het vocht op 22 centimes de kan deed stellen. De boring- en exploitatie-kosten werden op dat tijdstip op 5000 francs geschat voor een put van 60 el diepte. Het product was en is altijd zeer aanzienlijk. Men heeft eene bron ontmoet, die in de 24 uren 6000 ned. vaten opleverde. Soms is de oliestraal met zooveel geweld opgeborreld, dat hij niet zonder de krachtigste middelen kon worden gestuit. Men kan zich een denkbeeld maken van al de voorzorgen, welke moeten worden aangewend om een zoo ontvlambaar vocht als petroleum, zoo als dit, vermengd met bestanddeelen van jodenlijm en koolstof, uit den grond opwelt, te distilleren, te zuiveren en over te gieten. Nogtans kan men niet alle branden voorkomen, die soms groote onheilen kunnen veroorzaken. „Eens, — voegt dezelfde schrijver er bij, — geraakte een dezer bronnen in brand en de geheele streek stond in vlam. De vlammen deelden zich aan alle zijden mede en deden eene oppervlakte van onderscheidene vierkante mijlen ontbranden; menschen en dieren kwamen in dezen vuur-oceaan om. Ter voorkoming van dergelijke ongelukken zijn alle bronnen thans van sluiting omringd en van gegoten buizen voorzien welke hermetisch kunnen gesloten worden."

den derrick bevindt zich eene loods waarin een stoommachine van acht of tien paardenkracht is geplaatst welke door middel van een lederen riem een groot houten rad in beweging brengt, dat onder den derrick is geplaatst, en welk rad op zijne beurt een blok hout van zes voeten lengte en zwevende als een balans, in beweging brengt. Deze bewegelijke hefboom doet beurtelings het touw waaraan de boortoestellen zijn vastgemaakt, rijzen en dalen. Wanneer men tot de olie-plas genaderd is, moet juist deze beweging strekken om het kostbare vocht, indien het nog niet is opgeborreld, op te pompen. Naarmate het gat wordt uitgehold en de boor er uit gehaald, bedekt men het eerst met een ijzeren buis om het binnendringen van zoutwater te beletten en, ten einde datzelfde water niet door de beneden opening der buis oprijze, plaatst men er een leeren zakje in vol lijnzaad. De inhoud van het zakje zwelt zoo hoog mogelijk op en sluit die opening hermetisch.

Men kan zich geen eenvoudiger en practischer toestel denken. Behalve de machine, komt alles uit het nabijgelegen bosch, en de boring van een put kost zelden meer dan 1000 pond sterling, met inbegrip der arbeidsloonen. Voegt men nu nog bij dien derrick eene kleine rij zwarte en smerige houten kuipen, in den vorm van kleine gazometers, dan heeft men het gansche toestel van een olieput, die 2 à 3 millioen dollars (5 à 7½ millioen gulden) kan kosten.

Hier is nu nog niet eens gesproken van de moeijelijkheden, waarmede het boren der putten kan te kampen hebben, van de algeheele onzekerheid waarin men verkeert of men al dan niet het verlangde vocht zal ontmoeten of van de niet geringe onzekerheid of, indien men eenmaal de bron gevonden en productief gemaakt heeft, zij ten minste acht dagen achtereen olie zal opleveren. Wij zwijgen over al de wisselvalligheden, welke dit land en zijne olie tot een onderwerp van verbazing en verwondering maken voor de geologen, maar terzelfder tijd ook de wetenschappelijkste theorien en de volkomenste ondervinding van het spoor brengen. Wat onder *derrick* wordt verstaan en hoedanig het toestel voor de boring en bewerking van een olieput is ingerigt, mogt hier echter niet achterwege blijven.

IV.

Van oil-city tot cherry-run.

De weg van Oil-City tot Cherry-Run is de groote weg, langs

welken onophoudelijk al de voortbrengselen van zijn kanton en die van Tar-Farm, Blood-Farm, Egbert-Farm en Pithole-City worden vervoerd. Men vindt nergens ter wereld zulk een morsigen weg. Ik heb — zegt de verhaler — fraaije staaltjes van slijk aanschouwd te Balaklava, maar de slijk hier wint het in dikte, in taaiheid, in verscheidenheid van kleuren, in walgelijkheid van reuk. Waar men komt, overal en altijd modder — gelijk overal de derrick en de gazlucht — donker zwarte modder in Oil-Creek, groenachtige zwarte, stinkende en onuitstaanbare modder in de nabijheid der bronnen, gele modder te Cherry-Run, kortom modder van alle tinten en diepten. Op zekere plaatsen van den weg zijn de modderpoelen zoo afschuwelijk, dat zij inderdaad gevaarlijk zijn voor de paarden en wagens, die er digtbij komen. Men heeft beproefd ze met zware steenen te bedekken die men van de nabijgelegen heuvels heeft laten afrollen, maar dit middel heeft den weg niet verbeterd.

Op een traject van een of twee mijlen boven Oil-City kronkelt zich de bewuste weg rondom de rij heuvelen welke eene naauwe vroeger zeer schilderachtige vallei omsluiten, nog geen vier jaren geleden zeer eenzaam en verlaten en alleen bezocht door dassen, die des nachts in den stroom hun dorst kwamen lesschen. Omlaag, varen groote vlotten met olievaten den stroom der rivier af, terwijl daarentegen paarden, tot hun buik in het water plassende, lange rijen met leege fusten geladen vaartuigen opslepen. Overal wagens, die zich met moeite een weg banen door het slijk, sommigen tot de naven in een wanhopigen toestand ingesloten, anderen geheel omgesmeten. Eensklaps, op een zijpad, breidt de vallei zich uit en leidt de weg regelregt naar een snellen bergstroom of liever naar eene rivier, Oil-Creek geheeten, welke men in het schoone jaargetijde op eene geschikte plaats doorwaadt, maar welke in den regentijd niet is over te steken.

Als men dit punt voorbij is, komt men in eene breede vlakke vallei, waaruit een landschap oprijst dat men nergens elders dan welligt alleen te Pithole-City zal aantreffen. Het bosch is er op eene lompe wijze geveld; waar de boomen niet konden worden neêrgehouwen, heeft men ze van hunne schors beroofd en men ziet thans alleen doode en witte stammen. De opene ruimte aan elke zijde van den stroom levert over eene lengte van drie mijlen en meer, den aanblik op eener onafgebroken reeks van derricks. Deze toestellen zijn zoo digt op elkander zamengepakt dat men haast zou meenen te zien het mastenwoud van schepen die van Londen op den Theems liggen. Ieder toestel heeft zijn loods met

stoommachine en zijne ontzaggelijke kuipen, en dat alles is even zwart, vuil, morsig en de onaangenaamste lucht verspreidende.

Thans is de modder betrekkelijk geweken; men vindt ze vooral nog in de diepe bergholten en wagensporen ; maar daarom is de weg nog niet beter, want, om dien te volgen, moet men met veel voorzorg tusschen de derricks, onder de dreigende hefboomen der machines of op den rand van zware kuipen van 12 à 15 voet diepte, in den grond begraven en met olie gevuld, laveren. Sommige dezer tallooze putten laten, wanneer zij in arbeid zijn, de digte en kleverige golven van het stinkende vocht, onder de regelmatige beweging der pompen, in hunne vergaarbakken doorspoelen; andere putten, en wel die het laatst zijn gegraven, geven hun zoutwater tot groote vreugde der eigenaars terug, want de regel is: geen zout, geen olie. Wat verder, wordt het water van overstroomde putten uitgepompt, terwijl men ter zijde eene nieuwe boring beproeft; maar het meerendeel der putten blijft droog en verlaten. Inderdaad, het eerst, wat den bezoeker treft, is de stilte die hier van het eene tot het andere einde heerscht in eene streek waar alles op zoo zigtbare wijze eene onvergelijkelijke bedrijvigheid verraadt. Deze verlatenheid is gedeeltelijk het gevolg van de schaden, door de jongste overstrooming aan de putten veroorzaakt, gedeeltelijk ook van het uitgeput raken der oliebronnen, en vooral ook omdat iedereen op Pithole-City losstormt, waar de putten tot dusver om zoo te zeggen onafgebroken voordeel hebben opgeleverd. Dat zijn althans de redenen, waaraan de betrekkelijke verlatenheid van Cherry-Run wordt toegeschreven. Maar men kan hieromtrent toch eigenlijk niets met zekerheid zeggen, daar de petroleum-manie al de gewone regelen, waaruit zich de menschelijke gedragingen laten verklaren, logenstraft. Er is hier niet enkel sprake van speculatie, maar het is hier niets dan spel, even of oneven, kruis of munt, en wanneer dit spel alleen met kaarten of dobbelsteenen werd gespeeld, zouden waarschijnlijk negen tienden van hen, die er zich aan overgeven, bijv. de puriteinen van Nieuw-Engeland, zich ten spoedigste daarvan verwijderen; maar daar men om de kansen, die men kan loopen, zich eenige persoonlijke vermoeijenissen en onaangename ontberingen moet getroosten, heet dat spel thans allezins geoorloofd en regelmatig.

Dat een groot aantal industriëlen zich van Cherry-Run naar Pithole hebben begeven, is een stellig feit. Ik heb — zegt de verhaler — eenigen tijd te midden van deze lange rijen zwijgende derricks doorgebragt waar alles, raderen, machines, riemen on-

bewegelijk en ongebruikt was, alsof de arbeid slechts daags te voren was gestaakt, waar van vele bureaux, vroeger vol leven, de deuren op een hangslot waren gesloten, een met krijt en zonder dagteekening geschreven berigt vertoonende: „Vertrokken naar Pithole". Merkwaardig was het gezigt van die straten met hooge houten torens eensklaps leeg en verlaten; die putten, waaruit het water, door de gas-ontwikkeling voortgestuwd, bij tusschenpoozen ontsnapte, verstopt en opgedroogd; al die uithangborden met de namen van de putten en maatschappijen en allen met de dringende aanbeveling: „Er mag hier niet worden gerookt". Alsof dergelijke waarschuwing werkelijk noodzakelijk ware op eene plaats, waar moerassen en slooten zijn opgevuld met petroleum en het gas dat uit de putten en den grond opstijgt, de lucht vergiftigt, en de nabijgelegen of verwijderde voorwerpen alleen vertoont door de bewogen lagen van de dampen van een brandend fornuis!

Men doorloopt hier, te Cherry-Run, een afstand van nagenoeg een mijl op een weg, dien olie, water, roet en modder elkander betwisten; waar de boomen even zwart en geölied zijn als de derricks zelve en waar het gras in een schoorsteen schijnt te zijn opgeschoten. Is men dat gedeelte voorbij, dan komt men weder op eene plek, waar de grootste bedrijvigheid heerscht en de pompen rusteloos in beweging zijn. Hier worden oude putten op nieuw uitgegraven, ginds nieuwe geboord. Daar weder worden derricks opgerigt naast andere die door eene gas-ontploffing zijn verbrand of door eene overstrooming meêgesleept. Daarop volgen planken loodsen, wier in lompen gehulde bewoners naar omstandigheden of karrevoerders of petroleum-prinsen zijn. Aan den overkant ziet men eene andere groep verlaten derricks, afgewisseld door restauratien en tapperijen. Wat verder leidt de weg naar een modderpoel, van waar men achtereenvolgens komt op eene doorwaadbare plek en een waggelende brug van boomstammen die over een ongemeen diep water zijn geworpen. Daarop moet men een hoek van het bosch door, en dan maakt de weg eensklaps een bogt en nadat men nog eene andere waggelende brug is overgegaan, komt men terug in dien echten doolhof van gesloten derricks, agentschappen en kantoren, geruïneerde maatschappijen, verbrijzelde olie-kuipen en brokstukken van machines, neêrgeslingerde boomen, beladen karren en met modder bedekte karrevoerders.

Men stelle zich, zoo het mogelijk is, een dergelijken kronkelweg voor in de diepte eener kalme, warme, schilderachtige, maar sombere en vuile, van gaz doortrokken, met roet bedekte en van

boomen beroofde vallei, om plaats te maken voor de derricks, en diezelfde opeengehoopte derricks om wederom plaats te maken voor de oliekuipen, voor gesloten en verlaten werkplaatsen, voor houten dorpen, afgewisseld door loodsen, en waar alles zich overgeeft aan eene koortsachtige gejaagdheid; men menge met dit geheel de zich telkens herhalende sporen van overstrooming en brand en men zal zich altijd nog slechts een flaauw denkbeeld kunnen maken van den weg, die van Cherry-Run naar Oil-City voert. Hij kan inderdaad alleen vergeleken worden met dien van Petroleum-Centre, Pithole-City en twee of drie andere gelijksoortige plaatsen, die in deze landstreek zijn gelegen.

Mijne medgezellen en ik maakten een omweg, om den put van Reed, die op grond, dat tot Blood-farm behoort, gegraven is, te bezoeken. Die put was eens de beste en overvloedigste dezer streek; maar zijne opbrengst daalde van 500 vaten per dag tot 30, en later tot 10 en zelfs tot 2. Nu kwamen de overstroomingen de werken eensklaps verwoesten; het publiek verkeerde in den waan dat de put droog en niet de moeite waard was om te worden hersteld. Gelukkig voor hen, dachten de eigenaars er anders over. Zij veegden de buis schoon en bragten de doorsnede van 4 duim op 6 duim en de diepte van 500 voet op 600. Deze uitgave was eene kleinigheid, vergeleken bij de gevolgen, die zij had, want van toen af heeft de put geregeld 200 vaten daags opgeleverd, zonder dat op dit oogenblik eenige vrees voor verminderde opbrengst bestaat. Wel is waar is het tegendeel regel; op dezelfde halve morgen gronds waar de een een kolossaal fortuin verkrijgt, worden tien anderen geruïneerd. De ondervinding heeft bewezen dat de opbrengst, die uit de vermeerdering van doorsnede of diepte der putten voortvloeit, de kosten niet loont; nogtans, er bestaan soms uitzonderingen op dien regel, en dan zijn de winsten ontzettend. Men zal dan ook ondernemers aantreffen die zich ruïneren om hunne inderdaad uitgeputte bronnen te herstellen. Men speelt in dat geval een gewaagd dobbelspel en waarom zou iemand, die 10,000 dollars heeft verteerd met slechte putten, ook niet evenveel wagen op eene andere wijs, wanneer het resultaat maar hetzelfde blijve, dat hij een millionnair of karrenvoerder worde? In dit zonderlinge land acht men al deze toestanden zeer natuurlijk, ofschoon het van zelve spreekt, dat men den eersten verre verkiest, en daarop het meest verzot is. Eene menigte putten zijn wederom op nieuw gegraven, maar in de meeste gevallen was het geld in het water geworpen.

Tegenover het venster waaraan ik schrijf — gaat de verhaler voort — is de rivier vrij breed en er heerscht veel bedrijvigheid in de vallei, want de opbrengst van het meerendeel der putten is er overvloedig; en het olie-transport gaat er van Pithole af over land en water op eene groote schaal. Op eenige schreden afstand ziet men een derrick, half verbrand, half door eene ontploffing verbrijzeld. Zijne overblijfselen hellen nog over de plek, waar eens een uitmuntende put is geweest. Maar op zekeren dag sprong de machine, zij brak den derrick stuk, deed den put in brand vliegen, doodde vele menschen en viel eindelijk, per slot van rekening, neêr in een tuin van een planken huisje met twee verdiepingen, waar zij nog neêrligt als het geraamte van een olifant. Dat alles is niets buitengewoons, maar wel dat de plek waar de ongelukkige ketel sprong, vier jaren geleden, nog in het gansche land bewonderd werd. Dit kleine buitenverblijf was gebouwd door den eigenaar der hoeven van Tar en Blood. Deze hoeven bestonden uit eenige 500 morgen kleiachtig half ontgonnen land en de woning, die duizend dollars had moeten kosten, ging door voor een waar paleis; het was het Chatsworth of, zoo men liever wil, het Versailles van de bergen van Pensylvanië. Alles te zamen genomen, waren deze twee grondstukken te zamen waard 50,000 dollars. Toen de olie-koorts begon, werden de hoeven op 1000 dollars per morgen getaxeerd, maar de eigenaar, die volstrekt geen haast had om te verkoopen, wachtte tot de prijzen stegen. Hij handelde verstandig, want weinig tijds daarna, verkocht hij Tar-Farm voor 780,000 dollars en Blood-Farm voor 2 millioen dollars, dus gezamenlijk voor ongeveer 500,000 pond sterling (6 millioen gulden). Hebben de koopers eene goede zaak gemaakt? Men zou het niet durven verzekeren. Zooveel is zeker, dat de gelukkige verkooper niet meer zijn planken buitentje bewoont, maar liever elders zijn dagen slijt in een marmer paleis.

Naast die hoeve bevindt zich die van weduwe M'Clintock. Het was, naar het scheen, een vrij goed olie-terrein. De brave vrouw trok er eene zeer groote som van, waarvoor zij *greenbacks* nam, de loopende munt der Vereenigde Staten. Zij kreeg nu een pakje papieren van zeer eerbiedwaardigen omvang, dat zij zeer precieus bewaarde, terwijl zij te midden van het gewoel der derricks en van den hatelijken reuk der putten stil en eenzaam leefde in hare woning, die zij sinds lang had betrokken. Maar op zekeren avond ontplofte de petroleum-lamp en in den brand, die daarvan het gevolg was, werd het goede oudje verbrand, zij, haar huis en hare greenbacks; niets werd voor hare erfgenamen gered dan

80,000 dollars, die men haar had overreed in de Amerikaansche staatsfondsen te plaatsen.

Zoo is Petrolia vol van dergelijke anecdoten, sommige waar, gelijk de straks medegedeelde, — andere even vreemdsoortig, maar minder geloofwaardig. Onder deze laatste zal, naar wij hopen, wel moeten gerangschikt worden dit jongste en afschuwelijk gerucht dat de zuivere petroleum-olie thans zeer gezocht is als een kostbaar bestanddeel voor de bereiding van goedkoope champagne. Gelukkig dat in deze landstreken men geen slapper drank drinkt dan whisky.

V.

VAN CHERRY-RUN NAAR PITHOLE.

De weg die van Cherry-Run voorbij Rouseville, Plummer en de bosschen naar Pithole-Creek leidt, is minstens even merkwaardig als die van Oil-City. Alvorens Tar-Farm en Blood-Farm te verlaten, bezocht onze karavaan, — vervolgt de reiziger die vijftien reisgenooten had, Engelschen en Amerikanen — de meest vermaarde putten in de nabuurschap, als: Maples-Shade, Jersey en la Coquette, vroeger zeer overvloedig, maar thans bijzonder schaarsch. Naast la Coquette had men een nieuwen put gegraven, die, naar men beweerde, 350 vaten daags opleverde. Van af dit punt, was de weg slechts eene opvolgende reeks van moerassen, slijk, modderpoelen, waggelende bruggen, neergeworpen boomen en rotsblokken, afgewisseld door puttengroepen, waarvan enkele bearbeid werden, doch andere verlaten waren. Daar op het midden van den dag de hitte ondragelijk was, bleven wij uitrusten in het bosch, naast de zoogenaamde zwavelbronnen. Daar verhief zich natuurlijk, geheel in de eenzaamheid, de onvermijdelijke derrick; maar de boring had nog nooit iets anders opgeleverd dan een zeer zwavelachtig en ijskoud water, waaraan men groote heelkracht toeschrijft.

De Plummer-vallei is een der treffendste voorbeelden van de onzekerheid, waaraan men zich bij de ondernemingen der petroleumboringen overgeeft. Hare ligging boven Cherry-Run, hare geografische en aardkundige gesteldheid, alles deed deze landstreek als een der meest productieve van Pensylvanië kennen. De olie vloeide op de oppervlakte van alle beeken en zijpelde onder elken steen. De dampkring was met gas doortrokken, en de tusschenruimten tusschen de lagen steen vloeiden over van brak water. Plummer-Valley werd onmiddellijk de verzamelplaats van alle olie-opspoorders; haar

nog houtrijk terrein werd voor fabelachtige prijzen verkocht; in allerijl werd eene stad gebouwd; derricks werden bij honderdtallen in alle rigtingen opgerigt; dollars bij millioenen verteerd en de beslissende uitkomst was: een volkomen fiasco. Van al de gegraven putten, is er niet een die olie genoeg oplevert om zijne machine te smeren. Dus vertoont deze geheele vallei het zonderling schouwspel van een woud van derricks zoo nieuw als op den dag hunner voltooijing, van gesloten agentschappen, stilstaande machines en eene oneindige verzameling ledige en onbevlekte kuipen, die men meenen zou dat pas even uit de handen van den kuiper waren gekomen. Dit alles schijnt daar zoo onveranderd gebleven te zijn om tot een afschrikkend voorbeeld te strekken voor roekelooze speculanten, en men weet dat zoo goed in het land, dat men algemeen mijdt van Plummer te spreken; die naam schijnt een rampzalig voorteeken aan te duiden. Men kan zich voorstellen wat de stad zelve is onder den invloed van dergelijke omstandigheden. Even als de ondernemingen in den omtrek in hare vlugt gestuit, bestaat zij slechts uit twee of drie honderd onbewoonbare houten huizen en kan slechts twee redelijke hôtels opleveren.

Indien men dit embryon eener stad verlaat, wordt de weg, zoo mogelijk, onbegaanbaarder dan ooit; wordt hij onophoudelijk doorsneden door karren, die naar Pithole rijden, geladen met steenkolen en andere voortbrengselen, en die met olie terugkeeren. Al deze voertuigen vloeijen zamen te Plummer en gedurende meer dan eene halve mijl baden dieren en menschen tot hun buik in het slijk en maken het meest hopelooze figuur. Deze modder kan echter in geene vergelijking komen met die hen wacht in den overtogt der boschrijke heuvelen van Pithole, op hetgeen de *Corduroy road* wordt genoemd. Door *Corduroy road* verstaat men hier een doortogt door een bosch, waar men geen weg kan aanleggen, een doortogt, wier bezwaren nog vermeerderd zijn door dwars over den weg gekapte boomen. Ik heb *Corduroy roads* gezien in de Vereenigde Staten en in Canada, waardoor men zich nog, des noods, te paard of met ligte rijtuigen een doortogt kon banen; maar die naar Pithole leidt is letterlijk afschuwelijk en gaat alle beschrijving te boven. Het is niets dan een zwaar strooleger van takkebossen, waaruit eene menigte scherpe wortels opsteken, welke de pooten der paarden openrijten en deze ieder oogenblik doen nederzijgen.

Na een mijl ongeveer van dezen akeligen weg te hebben afgelegd, komt men eindelijk op den top van een hoogen heuvel, van

waar het oog weidt over eene boschrijke vallei. De twee zijden dezer kloof zijn op onmeedoogende wijze weggeruimd om plaats te maken voor een groote houten stad wier groene, witte of nog ongeschilderde gebouwen, voltooide of pas aangevangen woningen, hotels, magazijnen, loodsen enz. zich over alle rigtingen verspreid uitstrekken. Deze stad is Pithole-City, welke weinig tijds geleden nog een digt bosch vertoonde, dat aan een armen Pensylvaanschen pachter behoorde. Thans telt zij 8000 à 10000 inwoners en, indien de zaken voorspoedig blijven gaan, zal de bevolking spoedig tot het dubbel klimmen.

Alles wijkt daar zoozeer af van hetgeen wij Europeanen gewoon zijn te zien, dat het schier onmogelijk is eene beschrijving der plaats te leveren, welke daarvan een eenigzins duidelijk denkbeeld kan geven. Het is eene geheel bewoonde, ofschoon half gebouwde stad, die het voorname middenpunt van den grooten petroleumhandel uitmaakt en gelegen in een woud, te midden van tronken van gekorven pijnboomen, en aan alle zijden door een modder-oceaan van de kleverigste soort omringd. In strijd evenwel met hetgeen men te Oil-City opmerkt, heeft de stad geene derricks; zij zijn allen lager, bij den stroom. Daarentegen zijn de beslijkte kanalen, die tot straten dienen, ten minste breed en ruim, terwijl de ellendige weeke stegen van Oil-City riolen vormen, welke in diepte vergoed zien wat daaraan in breedte ontbreekt. Pithole heeft in waarheid niets, dat daarop gelijkt, zelfs niet in Petrolia, waar toch alles even vreemd is.

Wanneer men, afdalende van den heuvel, den voet plaatst in de eerste straat, wordt men verdoofd door het geraas der hamers en zagen, want alles wordt er nu verbouwd of hersteld, na met de grootste haast gebrekkig te zijn opgebouwd. Aan den eenen kant bevindt zich eene kleine rij van belangrijke agentschappen en bureaux van maatschappijen welke van den ochtend tot den avond ijverig in de weer zijn, ofschoon zij met moeite te onderscheiden zijn van de loodsen waar men naar het heet te voet en te paard is gehuisvest, en waar mensch en paard evenzeer mishandeld worden. Daarop volgen lange rijen inderdaad zeer wel ingerigte houten geverwde en ongeverwde huizen met drie verdiepingen en dikwijls met balcons. Iets verder ziet men eene nieuwe straat met huizen, waarvan al de beneden-verdiepingen zijn bezet, terwijl de boven-étages nog worden op- en afgebouwd; vervolgens een groote woning van ruw hout, waarboven een groote vlag wappert en waarin een paardencirque is gevestigd; dan nog een

groot hôtel, waarvan iedere kamer bezet is vóór men er nog den laatsten hamerslag gehoord heeft; dan, daar de huizen van meer gewigt worden, de magazijnen, even als te Oil-City, opgevuld met oude plunje, waarmede de toegangen zijn bekleed; want overal is hetzelfde stelsel gevolgd, en zoowel te Pithole als elders, olievorsten of karrevoerders, men koopt geene nieuwe kleederen vóór de oude zijn in flarden gescheurd; is eindelijk dat oogenblik dáár dan treedt de havelooze klant het magazijn binnen, ontkleedt zich, kleedt zich op nieuw en werpt zijn oude plunje op straat, te midden van den modder.

Indien men eene vergelijking zou mogen maken tusschen deze streek en wat men in Europa ontwaart, dan zou men haar moeten vergelijken met het inwendige en de toegangen van eene onzer groote internationale tentoonstellingen twee of drie dagen vóór de opening, wanneer natuurlijk nog niets voltooid is; timmerlieden, metselaars, schrijnwerkers, inladers, architecten, opzigters enz. elkander in allerijl tegen het lijf loopen en verkeerd doen wat zij goed hadden kunnen doen, wanneer zij er den tijd voor genomen hadden en, op het geraas van hamers en zagen, de werklieden heen en weer loopen, als door de tarentula gestoken, te midden van gebroken kisten en verspreide voorwerpen. Ziedaar nagenoeg het tooneel, dat Pithole op dezen oogenblik aanbiedt; overal steigers, stapels ruw hout, overal geïmproviseerde planken boven modder, en schragen beladen met zaken en levensmiddelen van allerlei soort, specerijen, wijnen, meubels, keukengereedschap, dat alles eene plaats verwacht in hôtels, restauratien en in aanbouw zijnde winkels; overal oude pakkisten, flesschen, gebroken potten en pannen, balken met oud ijzer verbonden, steenblokken, overstroomde bruggen en hier en daar omgehakte boomen en hoopen afgerende paarden, gebonden aan palen en steenen, kortom in alle hoeken waar de voortgejaagde reiziger zijn span achterlaat met eenige hoop het terug te vinden. Men stelle zich dergelijke santenkraam voor, die een stad van groote uitgestrektheid en vol tegenstrijdigheden vertoont; waar naast een fraaije winkel, een modderige stal of een nog vuiler woonhuis opduikt, waar de telegraafpalen, even talrijk en noodzakelijk als de derricks, vertegenwoordigd worden door getopte en gesnoeide pijnboomen, die te midden van den modder van den weg uitsteken; men bevolke nu deze stad met de morsigste bevolking, met overladen wagens die de straten belemmeren en met slib overdekte menschen, die zich in groepen vereenigen en het zakboekje in de hand, beraadslagen over het cijfer van

productie der putten, over de prijzen van de levensmiddelen, over de koersen, waarvoor men moet koopen of verkoopen, dan zal men zich eenig denkbeeld kunnen maken van Pithole-City, eene stad, die als het ware nog onder de handen is van timmerlieden en schrijnwerkers en die bijkans tien duizend inwoners telt, die te vergeefs beproeven haar bewoonbaar te maken. De waarheid eischt echter te verklaren, dat men er twee hôtels vindt waar men ten minste zindelijk en redelijk wel wordt behandeld, en waar men drooge bedden vindt, ofschoon de matrassen en hoofdpeluws van het land, naar men beweert, met spaanders zijn opgevuld; deze twee exceptionele huizen heeten Morey-Farm en Chase-House.

VI.

BESLUIT.

Het geschetste tafereel is toepasselijk op de beide hellingen der vallei. Tusschen beide ligt de petroleum-grond, de *streek* of het *grondgebied*, gelijk die genoemd wordt. Eene zeer sterke helling leidt naar de putten. Er zijn er omstreeks honderd vijftig. Het grootste getal levert overvloedig olie op. Sommigen geven slechts gaz, en dit gaz, dat opspringt met een gesis, gelijk aan dat eener ontladingsbuis van stoom, vervult de lucht met kwalijk riekende measmen, allezins geschikt om de nog niet aan het klimaat gewende nieuwelingen te vergiftigen. Langs den geheelen weg, boven en beneden aan beide zijden, ontmoet men menschen bezig of om boomen te vellen of om het terrein op te meten of om de deelen aan te duiden op de schors der pijnboomen of door middel van bakens. Naar mate men in de vallei afdaalt, wordt de weg meer en meer modder- en olieachtig, tot dat de geheele weg eindigt met eene bedekking van een afschuwelijk groenachtig mengsel in de gedaante van olieverw. In dezen modder waden paarden en rijtuigen door elkander, de laatste ledig of bezet, naarmate zij zich naar de putten begeven of van daar terugkeeren; soms ontstaat er een zoo verward gedrang, dat de voertuigen er zich niet anders door kunnen redden dan door het bosch.

Overal zijn de transportmiddelen onvoldoende. De eerste maal dat ik — vervolgt onze reiziger — de oevers der rivier bezocht, waren juist twee geladen karren gebroken midden in den naauwen doortogt der ondiepte, en hadden een leege kar, die ze kruiste, omvergeworpen. Uit dit ongeval, dat den voornamen weg naar

de putten belemmerde, ontstond eene onbeschrijfelijke verwarring. Sommigen tot het midden in het water, poogden hunne paarden op te trekken; anderen, tot hun lijf in het slijk gezakt, trachtten op hunne beurt met hunne leege rijtuigen door het bosch heen te komen. Aan alle zijden rolden de met olie gevulde vaten tegen elkander, toen zich, te midden van een ongeloofelijk kruisvuur van vloeken en schreeuwen, eene zware ontploffing deed hooren; het gerucht verbreidde zich, dat een der putten in brand was gevlogen, een berigt, waarvoor men te Pithole even bevreesd is als men het in het midden van een kruidmagazijn zou zijn. Zou men het gelooven! wat welligt het meest er toe bijdroeg om dien chaos van menschen, paarden en rijtuigen uit elkander te jagen, was het valsche gerucht dat de groote put, waarheen alle gespannen zich hadden begeven, niets meer opleverde en er daar geen olie meer te laden viel. Dit berigt bragt geene de minste verrassing te weeg en niemand verwonderde er zich over dat de plas, die tot dusver het meest had opgeleverd, eensklaps was opgedroogd. De list vermag altijd te slagen, en dientengevolge keerde het meerendeel van den karretrein terug om hun geluk elders te beproeven.

Toen de weg vrij geworden was, vervolgden wij onzen togt en bevonden wij ons weldra te midden eener oneindige reeks van kuipen, twee aan twee geplaatst en elk een inhoud van twee duizend vaten bevattende. De communicatie tusschen al deze kuipen werd door buizen gevormd. Wij stonden voor den welbekenden put Grant, een der productiefste der vallei. Een lange ladder, tusschen de laatste paar kuipen geplaatst, verleende toegang tot een plat, van waar men de ijzeren buis kon zien die de olie van den put naar de kuipen leidde. De petroleum sprong bij afgebroken stralen uit deze buis en met zulk eene kracht dat men zou wanen dat hij door eene geweldige machine werd voortgedreven. De dikke en donkere golf olie welde in regelmatige en onstuimige slagen, die ongeveer vijftien seconden aanhielden. Op die beweging volgde een rust van vijf seconden, welke werd ingenomen door een straal stinkend gas welken men, wat witheid en digtheid betrof, voor een straal stoom had kunnen aanzien. De put leverde vijftien honderd vaten olie in vier en twintig uren op of 255,000 kan, daar deze vaten ongeveer 170 kan bedragen. De helft dezer productie wordt betaald als recognitie aan de Vereenigde Staten, op wier grond de put Grant is geboord. Deze beide putten liggen op een afstand van honderd voet van elkander en gelijk altijd gebeurt, verschillen zij geheel van elkander, zoowel wat betreft de qualiteit

olie als de tusschenruimte van den straal. De put der Vereenigde Staten levert een grooten oliestroom die bijkans dertig seconden duurt, waarna er een tijd van stilstand komt van weer een halve minuut, welke tijd wordt ingenomen door een straal gas van de meest ontvlambare natuur. Deze damp is zoo nadeelig, dat elk der kuipen van dezen put voorzien is van een groot houten deksel, uit welks midden eene soort van hoogen schoorsteen oprijst, welke bestemd is om het gas zoo hoog mogelijk te geleiden.

In weêrwil van het steeds dreigend gevaar van brand, zijn de maatregelen van voorzorg volstrekt niet buitensporig. Ik heb geheele uren in groote kruidmagazijnen doorgebragt, welnu ik verklaar dat ik liever eene gansche maand daar zoude blijven dan een uur in de nabijheid van de groote putten van Pithole, welke even gevaarlijk zijn als al de kruidmagazijnen der wereld zonder van een hunner voorzorgen omringd te zijn. Wel ontmoet men op elken tred opschriften, als: „Men mag hier niet rooken." — „Het is verboden hier te rooken." — „De rookers zullen worden opgehangen", enz.; toch rookt men ter sluiks zoo dikwijls als men kan, en de karrevoerders, conducteurs van rijtuigen en anderen rooken steelsgewijs hunne pijpen, op gevaar af van hun leven en dat hunner buren in de waagschaal te stellen, even als de mijnwerkers dit doen te midden der dampen van den steenkool. Een voorbeeld tot staving. Op het oogenblik dat wij den put der Vereenigde Staten bezochten, kwam ons iemand verzoeken hem, vóór wij ons naar den petroleum-straal begaven, al de lucifers te overhandigen welke wij bij ons hadden. Wij onderwierpen ons onmiddellijk aan dit verzoek en zelfs met zulk eene gemoedelijkheid, dat hij weldra zijn handen vol had met lucifers. Deze gevaarlijke verzameling werd, toen wij de brug overliepen, in het water geworpen, maar dit geschiedde op zulk eene onhandige wijze, dat de helft op zijn voorschoot viel. De eerste groep, die ons volgde, trapte er bij vergissing op, de lucifers geraakten in vlam en nu was het „haast je rep je" om ze in het water te werpen.

Veertien dagen sints het eerste bezoek dat ik hier bragt, hebben de olie-reservoirs van den put Grant vlam gevat. Zeer gelukkig is het niet tot eene uitbarsting gekomen, maar de brand vernielde zeventien derricks, stak een heel bosch in vuur, deed het gas regts en links opspringen en rigtte eindelijk in niet meer dan twee uren eene schade aan van 25,000 pond sterling. Gelukkig brak de brand 's nachts uit; bij dag zijn meer onheilen te duchten, wanneer het bosch opgevuld is met menschen en beladen karren.

Van den put der Vereenigde Staten begaven wij ons naar den put Sherman en naar andere. Allen hebben dezelfde eigenaardigheid, dat zij bij tusschenpoozen opwellen, maar hoe digt zij bij elkander zijn geplaatst, zoo is de lengte der tusschenruimten en de hoedanigheid der olie voor elk verschillend. Sommigen geven voor de helft zout water, voor de andere helft olie; anderen voor de helft olie, voor de helft gas; deze veel gas en weinig olie, gene weinig gas en veel olie. Er zijn er, die opwellen om het half uur, anderen om drie uren, weêr anderen om twaalf. Enkele putten springen slechts drie uren daags en wasemen gas uit in de een en twintig overige uren. Weêr anderen geven slechts drie dagen in de week olie. Hoe groot de duur der tusschenruimte echter zij, die tusschentijd van stilstand is altijd even regelmatig, ten zij de bron voor goed is opgedroogd. Er zijn ook putten, die nog nooit een drop olie hebben gegeven, maar eene groote hoeveelheid schadelijk gas laten ontsnappen. Iedereen weet dat dit de kans van productie, ook voor de omringende putten vermindert. Toch worden soms de gasputten zelfs nog met winst van de hand gedaan.

Weinige personen kunnen bij een eerst bezoek de vreesselijke gas-miasmen verdragen zonder daardoor oogenblikkelijk te worden aangedaan. De eerste malaise, die veel heeft van de zeeziekte, vergezeld van koorts, duurt nooit langer dan drie of vier dagen en dan kan men niet slechts de lucht weêrstaan, maar men raakt er aan gewend wegens zijne opwekkende eigenschappen. Niet alleen, dat men den geur der olie aangenaam vindt, maar ook den smaak kan men zich laten welgevallen en de werklieden, die, nacht en dag, bezig zijn met de vaten te vullen, verzwelgen op een dag twee of drie groote glazen zuivere petroleum als een uitnemend geneesmiddel tegen verkoudheid of koorts. Uitwendig aangewend, is de petroleum altijd een onfeilbaar middel tegen rhumatiek, en de ondervinding der lieden die hier in de vochtigheid werken, leven en slapen en geen ander geneesmiddel kennen dan een weinig zuivere petroleum, schijnt zeer gunstig te pleiten voor de geneeskundige eigenschappen der mineraal-olie.

Te Pithole wordt de arbeid onafgebroken vervolgd. De putten vloeijen op alle uren, en de boring der nieuwe, de uitbreiding der oude, de zuivering der buizen, duurt dag en nacht voort. De tijd is onschatbaar. Naar mate de nacht nadert, worden de ijzeren buizen die het gaz op den top der derricks laten ontsnappen, plotseling aangestoken met eene indrukwekkende ontploffing, groote vlammen stijgen van alle zijden op en bij haar verblindend licht arbeidt

men in het midden van het bosch als bij het volle daglicht. Dan levert het tooneel een allermerkwaardigst schouwspel op, dat alle beschrijving te boven gaat. Men zou meenen honderde hooge fornuizen, ijzer-smelterijen en digt opeengehoopte gazometers in de diepte der bergholte voor zich te zien; hier statige pijnboomen, tot aan de hoogste takken door eene golvende lichtweerkaatsing omstraald, en dáár vlak naast, sombere partijen wier digte gewelven de fonkelende stralen afsluiten; dáár mannen, bij de putten arbeidende, de eeuwige okshoofden opvullende en buiten de werven voortrollende, om met het krieken van den dag te worden weggehaald; en verder, aan beide zijden der vallei, eene schitterende illuminatie, bij wier schijnsel timmerlieden en schrijnwerkers de huizen van Pithole-City opbouwen, met het doel om daarvan niet slechts eene bewoonbare, maar ook, zoo mogelijk, eene eenigzins fatsoenlijke stad te maken.

Indien, bij het gunstigste weder, de wegen der petroleum-streken moeijelijk zijn, dan mag men er bijvoegen dat zij, gedurende den regentijd en bij het naderen van den winter, volstrekt ontoegankelijk zijn. Het land verliest dan ook veel van zijne natuurlijke bekoorlijkheden, en de vorst, die den loop der rivieren stremt, verstijft ook de olie in hare geheimzinnige holen. Geen barometer of thermometer wijst met meer naauwkeurigheid de veranderingen van het weder aan, dan de olie-verhouding welke door de putten geleverd wordt. De volledige verklaring van den invloed der temperatuur op de opbrengst der bronnen moet nog worden gegeven. De dagelijksche ondervinding der petroleum-nijverheid verbijstert nog dikwijls den natuurkundige. Onder de aardkorst van Pensylvanie stroomt het water op de oppervlakte der olie-plas; het tegendeel heeft plaats op de oppervlakte van den bodem; het zoete water vindt men er boven het zoute; het zoute is met olie vermengd, en zelden zal men de eigenaardigheid van den eenen put bij de anderen in den omtrek terugvinden. Van niets kunnen de uitkomsten met minder zekerheid worden voorzien dan van de putboringen. Waar negen speculanten geruïneerd worden, zal een tiende een fortuin maken, hetwelk aan alle negen hun rijkdom zou kunnen teruggeven. Zoo zal een put, die nooit iets anders dan zout water had opgeleverd, op eenmaal in den zin krijgen golven olie te doen uitstroomen. De put van de Wilde Kat bewaart veertig minuten achtereen een somber stilzwijgen en geeft daarna een kleinen straal kostbaar vocht, waarna hij weêr twintig minuten rust neemt, om later tien minuten lang een aanzienlijken voorraad olie weêr te

doen opwellen. Dan houdt hij wederom veertig minuten stil en zoo gaat het telkens voort in regelmatige afwisseling. Elk zijner oliestralen gaat vergezeld van eene onderaardsche ontploffing, die veel heeft van den knal van een klein stuk geschut. De meeste putten arbeiden zonder geraas en in stilte, maar vele andere werpen olie op bij stralen en met een langdurig gesis. Kortom, elke put heeft zijne bijzondere eigenschappen, welke de eigenaars zeer wel kennen, waarom zij aan elk een bijnaam hebben gegeven, als gold het een renpaard of een jagthond.

Dezelfde onzekerheid, welke ten aanzien van de eventuele opbrengst van een nieuwen put bestaat, bestaat ook ten opzigte van de plaats, waar de boring moet geschieden. Als men twee putten graaft op eenigen afstand van elkander en die men meende dat door dezelfde onderaardsche plas zouden worden gevoed, zal de eerste een rijken oliestraal opleveren, terwijl de ander slechts een droppel geeft: de eene zal gestadig, de ander met tusschenpoozen opborrelen; de eene zal welligt jaren achtereen voortstroomen zonder in kracht te verliezen, de ander zal in acht dagen zijn opgedroogd. Het gebeurde eens dat naast een put die twee honderd vaten per dag opleverde, een ander werd gegraven, die al den petroleum der plas opslorpte. Maar, en dat is zeer opmerkelijk, de eigenaar van den eersten put ontdekte dat, wanneer hij een der buizen wegnam, hij den straal van zijn mededinger zou doen stilstaan en hij ging even als vroeger door. De directeur van den anderen put had evenwel dezelfde ondervinding opgedaan, zoodat elk der beide mededingers naar willekeur den sleutel van de voortbrenging van zijn buurman in handen had. De oorlogvoerende partijen moesten natuurlijk eindigen met de handen in elkander te slaan.

In sommige gevallen duiken dezelfde naast elkander gelegen buizen in hetzelfde onderaardsche meer, en men kan het geraas van de boring van eenen nieuwen put duidelijk hooren naast de reeds gemaakte putten; maar van al deze verschillende putten zal de een olie geven, de andere gas, een ander weêr zout water. Het zou voor de wetenschap zeer belangrijk zijn, indien al deze verschillende verschijnselen door bevoegde personen in hun verband konden worden nagegaan. De algemeen aangenomen meening, dat de temperatuur der aarde volgens eene bepaalde evenredigheid toeneemt in verhouding tot hare diepte, wordt door de ondervinding tegengesproken voor zoover den petroleum betreft, daar de olie, uit groote diepten verkregen, een lager temperatuur heeft dan die welke men meer nabij de oppervlakte verkrijgt. Een ander feit

dat evenzeer schijnt vast te staan, is dat de putten minder opleveren in den winter dan in den zomer, terwijl zij ook blootstaan aan de invloeden van warmte en koude. In zulk een geval verschilt de opbrengst van eenige putten van 20 tot 50 pCt, terwijl bij anderen de opbrengst zelfs geheel ophoudt Dit feit moet nu niet verklaard worden uit het in den winter meer dan in den zomer aanwezig zijn van vaste paraffine in de buizen, want sommige eigenaren die, onder den invloed van die redenering, hunne putten van nieuwe buizen hebben voorzien, hebben na die proefneming geen droppel olie *meer* verkregen.

De petroleum-bronnen staan niet enkel bloot aan buitengemeene koude, ook de metereologische invloeden doen haar op de onwraakbaarste wijze aan; een sneeuwstorm, een windverandering, eene daling der temperatuur worden niet alleen aangeduid, maar voorspeld. De invloed daarvan wordt in de ingewanden der aarde gevoeld veel vroeger dan men dien op de oppervlakte kon bemerken. De petroleum-kolom der buis rijst of daalt als het kwik van een barometer. Al wat men kan doen om den mond van den put te vrijwaren tegen de wisselvalligheden van de dampkrings-temperatuur blijft, in dit opzigt, zonder resultaat; het evenwigt wordt eerst bij het terugkeeren van den zomer hersteld.

Ten spijt van al de goede en slechte kansen, die de petroleum-industrie oplevert, gaat men niet minder krachtig en rusteloos voort met het onderzoeken en boren. De productie is op het gansche bearbeide grondgebied niet achteruit gegaan, al hebben een groot aantal putten sints geruimen tijd niets meer opgeleverd, en Petrolia wordt dagelijks met nieuwe districten uitgebreid, waar gunstelingen der fortuin „de olieplas in beweging brengen" en waar menig gelukzoeker zonder een cent op zak, zich door een gelukkigen coup, van den eenen dag op den anderen, plotseling tot millionair ziet verheven.

EEN OPWEKKEND WOORD

OVER DE BEHANDELING VAN JEUGDIGE ONTSLAGENE GEVANGENEN.

Een handvol zaad, met zorg vergaard,
Zinkt, met een vromen wensch, in de aard;
  Gods adem houdt het wakker.
En 't zaad is eerlang opgegaan;
Blik om u, — 't langzaam rijpend graan
  Drijft golvend langs den akker.
En ging ook menig kiem te loor,
Te vroeg verstikkend in de voor, —
  Wij blijven planten, zaaijen.
In hoop, dat ligt één korrel vall'
Welks vrucht, bij 't jublend oogstgeschal,
  Gods Eng'len zullen maaijen.

W. H. SURINGAR.

Bij de algemeene zucht om de volksopvoeding, althans het volksonderwijs, voor alle standen meer overeenkomstig de behoeften van onzen tijd in te rigten, moge het niet onbelangrijk geacht worden een woord in 't midden te brengen ten behoeve van jeugdige landgenooten, die reeds in de lente huns levens, meestal deerlijk verwaarloosd, in handen der justitie vervielen en in hechtenis geraakten.

Waar het voortgezet onderwijs der hoogere standen, thans vooral, met zooveel belangstelling wordt ter harte genomen, mag de opleiding van jeugdige gevallenen toch ook niet worden veronachtzaamd!

Gelijk immers in een goed afgerond beeld, licht en bruin door passende nuancen verbonden zijn, zoo ook dienen al de deelen der volksopvoeding te zamen een welsluitend harmonisch geheel te vormen.

Donker, zeer donker was het lot der jeugdige gevangenen, veertig jaar geleden. „De kweekelingen in het kwade leefden toen te midden der hoogleeraren in de boosheid, — de jonge dienaars der zonde te midden van de vergrijsde dienaren en dienaressen der ongeregtigheid." (*)

(*) W. H. Suringar. Het vijfentwintig jarig bestaan van het Ned. Gen. tot zedelijke verbetering van gevangenen.

Het Nederlandsch Genootschap tot zedelijke verbetering van gevangenen, opgerigt in 1823, heeft, van het begin af, pogingen aangewend om dien heilloozen toestand te doen eindigen, en zijne pogingen zijn gelukt met de stichting der meisjes-gevangenis te Amsterdam, en die voor jongens te Rotterdam.

Al ware dit werk ook maar de eenige verdienste van 't Genootschap, dan zoude het reeds de regtmatige hulde verdienen van elk die volksverbetering op den regten prijs stelt.

Geen wonder dat gemelde stichtingen niet opeens en geheel aan hare bestemming konden voldoen. Tijd en ervaring zijn voedsters van meerdere volkomenheid. De inrigting der gebouwen, de regeling van den arbeid en de neiging bij 't schoolonderwijs schenen zoo vele beletselen te zijn tot het bereiken der bedoelingen, welke het Genootschap zich met de afzondering der jeugdige gevangenen had voorgesteld.

De vrucht „zedelijke zelfstandigheid", het hoogste doel der opvoeding, dat schier het uitsluitend doel van elke gevangenis moest zijn, scheen nog te weinig op den ontgonnen akker te gedijen.

Deze ervaring heeft het Genootschap geleid tot meerdere volmaking van zijn werk door de stichting van inrigtingen voor jeugdige gevallenen voor te bereiden, waar, bij het volle behoud van het denkbeeld, dat het eene strafplaats is en blijven moet, boven en voor alles een meer opvoedkundig karakter heerschende is. De overtuiging hiervan heeft het Genootschap doen aandringen op de stichting van verbeterhuizen gelijk die welke in Frankrijk en Belgie (*) reeds zoo goede uitkomsten gaven. Deze stichtingen, uitsluitend bestemd voor jeugdigen, die, volgens art. 66 van het strafwetboek, gerekend worden zonder oordeel des onderscheids gehandeld te hebben, werden te meer noodzakelijk geacht, wegens den verderfelijken invloed van degenen, welke hun misdrijf boven 16jarigen ouderdom en *met* oordeel des onderscheids hadden begaan.

In 1857 werd zoodanig verbeterhuis te Alkmaar, voor jongens, en, in 1859 te Montfoort, voor meisjes opgerigt. (†)

De regering heeft hiermede ongetwijfeld een groote weldaad be-

(*) Men vindt eene beschrijving van de merkwaardige inrigting *Ruijsselede*, (de Belgische Hervormingschool) in de *Economist* 1857, p. 225, 257, 331.

(†) Het gesticht te Montfoort bevat zoowel degenen, die *met* oordeel des onderscheids gehandeld hebben, als die in de termen vallen van art. 66 C. P., maar beide categoriën zijn genoeg afgezonderd, om het kwaad der zedelijke besmetting te voorkomen.

wezen aan het vaderland, en het Genootschap tot zedelijke verbetering voldoening gegeven van een zijner vurigste wenschen. Nu toch kon, in afzonderlijke gestichten, de opleiding beter overeenkomstig de behoeften der beide categoriën worden ingerigt.

Hoe goed die inrigtingen evenwel ook zijn mogen, het ligt in den aard der zaak, dat jeugdige gevangenen en opvoedelingen na hun ontslag doorgaans nog te weinig zelfstandigheid bezitten, om de leidende en helpende hand van anderen te kunnen ontberen.

Het Genootschap heeft dit van den aanvang af ingezien, en hare beste krachten aan de verbetering van jeugdige ontslagenen toegewijd. Een poging hiertoe was de oprigting van het *Asyl* of *Reddingshuis* te Leiden in 1857. Na de krachtige opwekking van den onvermoeid ijverigen stichter des Genootschap, en de uitgave van het boeijend geschrift: „*het Reddingshuis*" door Dr. Herman de Ridder, was het niet te verwonderen, dat voor de vestiging en instandhouding van dat huis ruime giften werden verleend en honderden weldenkenden als leden des Genootschaps toetraden. Waar zulke uitstekende mannen tot zulk een heerlijk doel aankloppen, doen zij het in ons liefdadig Nederland nimmer te vergeefs.

Het Genootschap heeft groote sommen aan het huis te Leiden besteed. Maar ondanks deze opofferingen en de beste pogingen van hoofdbestuurders en die der Leidsche afdeeling, heeft de algemeene vergadering des Genootschaps in 1865 toch, na rijp beraad, tot de opheffing van het gesticht moeten besluiten.

Het mislukken der pogingen om de jeugdige ontslagenen, na hun verblijf te Leiden, bij den militairen stand of bij de Marine te doen dienst nemen, waartoe het huis hoofdzakelijk was opgerigt; — gebrek aan voldoenden arbeid; — alligt ook aan doeltreffende leiding, hebben de aanvankelijk schoone verwachtingen die men van de stichting koesterde, in rook doen verdwijnen.

Wij treden hier niet in beschouwingen in hoeverre het vrijwillig dienstnemen van vele verbeterde jongelieden, al was 't dat hunne namen vroeger in 't zwarte boek waren opgeteekend, tot demoralisatie van ons leger en van onze vloot strekken zou. Ook ligt het niet in ons plan, aan te toonen hoe eene eigenlijke ambachtsschool voor jeugdige ontslagenen, uit den aard der zaak, menig beletsel moest in den weg staan. En dat het, in den regel, van gepensionneerde militairen minder dan van opvoedkundigen van beroep te wachten is, den sleutel te vinden, die het hart opent tot verbetering — „en op elk hart past zoo'n sleutel" — zal wel geen deskundige logenstraffen

Is echter de opheffing van het huis te Leiden een bewijs, dat het Genootschap, door het mislukken dezer poging, den kampstrijd tegen de ingewortelde gebreken van jeugdige ontslagenen opgeeft? dat het flaauwmoedig de handen laat hangen, omdat het bij al den ondank van gevallenen, ook nog deze teleurstelling dragen moet?

Neen, dit zij verre! Het Genootschap heeft gedurende haar veertigjarig bestaan *veelzijdig* gewerkt, en moge nu een enkele tak van den vruchtdragenden boom, eerder dan velen gewenscht en verwacht hadden, zijn weggevallen, het zal niet beletten, alligt wel bevorderen, dat een andere tak zich verder en verder uitbreide en vruchten geve, menigvuldiger en degelijker dan die van Leiden te aanschouwen gaf, of ooit zou kunnen geven.

In plaats van door het gestichtsleven wil het Genootschap thans, ingevolge besluit harer algemeene vergadering van 1865, door uitbesteding bij particulieren jeugdige ontslagenen weldoen en voor de zamenleving winnen. Aldus zullen, door de afdeelingen des Genootschaps, jeugdige ontslagenen kunnen worden voorgedragen ter plaatsing bij boeren of op ambachten in het ressort dier afdeelingen en door de commissie van toelating (welke tot hiertoe voor de plaatsing te Leiden gold) aanbevolen met gelijke waarborgen voor gunstig gevolg, als vroeger gevorderd werden tot hunne plaatsing te Leiden.

Zal deze veranderde werking de belangstellende medewerking in het Genootschap verflaauwen en velen, die zich verpligt gevoelden het huis te Leiden te steunen, nu de helpende hand doen terugtrekken? 't Zou een miskennen zijn van den edelen zin, welke den echten weldoener kenmerkt, indien wij deze vrees ook maar eenigzins koesterden. Neen, veeleer hopen wij, dat een nieuw leven in onze zedelijke verbetering zal worden gewekt, en dat door dezen maatregel de stoffelijke en zedelijke krachten van ons Genootschap zullen worden gebaat. 't Zij ons vergund de gronden dier hoop in 't licht te stellen.

Hoe weldadig een welingerigt gestichtsleven ook werken moge, het heeft voor jongelieden die de kinderschoenen beginnen te ontwassen, of reeds ontwassen zijn, voorzeker zijne schaduwzijde. Dat stelselmatig eenvormige, in kleeding en voeding, bij werken en rust, en honderd andere zaken, moge voor kinderen nuttig kunnen zijn en voor opvoedingshuizen noodzakelijk: voor jongelieden, die jaar en dag in hechtenis geweest zijn, heeft het te weinig aantrekkelijks en te veel dat voor hunne toekomstige bestemming ongeschikt is.

Wie zal 't wraken, dat ze reikhalzend uitzien naar den dag van hun ontslag, zelfs met het uitzigt op velerlei ontbering alleen om de lieve vrijheid te kunnen genieten? En zich dan vrijwillig op nieuw aan een gestichtsleven te onderwerpen, neen, men kan dat niet, of slechts van zeer weinige dezer jongelingen verwachten. Aldus zou de opleiding van ontslagenen, afgezien nog van de resultaten, die het uit den aard der zaak kostbare gestichtsleven geven zoude, zich slechts tot weinige jongelieden kunnen bepalen.

Wij juichen daarom het nu genomen besluit van harte toe. Door uitbesteding bij particulieren worden de ontslagenen beter ingelijfd in het familieleven. Zij hebben daaraan werkelijk behoefte. Want ze hebben het vroeger, doorgaans in achterlijken — vaak zeer ontaarden toestand leeren kennen Thans huiselijk geluk leerende kennen, worden ze meer verzoend met het betere deel des volks, tegen 't welk zij vroeger veelal vijandig over stonden. Zij deelen mede in de genoegens des huiselijken levens en worden zoo door vriendschap aan anderen verbonden, en ondervinden 't, dat het deze vriendschap is, die het leven waarlijk vezoet. Door het huiselijk leven worden ze tevens ingeleid in 't maatschappelijk leven.

Het huisgezin heeft immers zoovele betrekkingen op de burgermaatschappij; en deze betrekkingen geven aanleiding tot vele en velerlei opmerkingen. Vele vragen worden dienaangaande gedaan en beantwoord, vele plannen beraamd en gewikt en gewogen, vele inlichtingen en waarschuwingen gegeven.

Zoo blijft de ontslagene geen vreemdeling in de maatschappij. Te meer niet, omdat hij geroepen wordt om voor het huisgezin, te midden dier maatschappij, werkzaam te zijn; werkzaam te zijn voor het gezin, dat hem niet zal minachten indien hij met lust, met eerlijkheid en goede trouw blijft arbeiden. Hij werkt mede voor 't geluk van zich zelf en anderen, en hij doet dit niet in gedurige vereeniging met anderen, bij wien, door het bewustzijn van schuld en gevangenisstraf, flinkheid en rondheid van karakter kwijnen, maar met dezulken die meer vrij en blij zijn in al hunne handelingen Hij werkt en rust, hij eet en drinkt met dezen, — hij bidt en dankt met hen, — gaat in hun gezelschap op naar 't heiligdom, om zijn Schepper en Vader te verheerlijken, te verheerlijken ook in den tempel der natuur. In één woord, hij geniet de vrijheid, die bij hem dubbele waarde heeft, en dubbele blijheid te genieten geeft. Behoef ik te zeggen dat dit al een hoogst weldadigen invloed op de vorming van zijn karakter, op de verheffing van zijn geest uitoefent? Wie zou het betwijfelen!

De verwisseling van het gevangeniskleed met het burgerpak geeft den ontslagene in een punt des tijds een ander en beter voorkomen. Niet zoo spoedig wijkt de gevangenistint van zijn verbleekt gelaat, en nog langer van duur zijn bij hem dikwerf de eigendommelijke gebreken van het gevangenisleven zelf. 't Is in de vrije maatschappij, waar hij, zoowel uit- als inwendig het best ten goede gewijzigd wordt. Inzonderheid is dit het geval ten platten lande, waar de vrije natuur, die kweekster van zooveel goeds, ook in dit opzigt geeft wat het verkeer in onze groote en vele kleine steden, en met name het gestichtsleven, niet geven kan.

Waarlijk, waar het stelsel van uitbesteding met omzigtigheid, met ijver en belangstelling wordt toegepast, daar blijven de zegenrijke vruchten niet achter. De kracht der liefde werkt hier te zeer in onderlinge gemeenschap, en dus te krachtig, dan dat ze geen groote overwinningen in den vaak zoo zwaren strijd zoude behalen.

Dit zijn geen bespiegelingen, waarde lezer. Mag ik u op eenige ervaringen wijzen, welke het hoog belang der uitbesteding van jeugdige ontslagenen in 't licht stellen? Ze zullen ongetwijfeld uwe overtuiging sterken, dat het stelsel van uitbesteding, thans bij vernieuwing door het Genootschap aangenomen, zich veel meer aanbeveelt dan een voortgezet gestichtsleven ooit doen kan.

M. is een veertienjarige knaap. Hij moet, volgens regterlijke bepaling, nu reeds, en dat is te vroegtijdig, het verbeterhuis verlaten. Zal hij naar de ouderlijke woning in het Mosterdsteegje te *R.* terugkeeren? Maar vader zit ten tweeden male in hechtenis, en moeder is dood arm. Zal hij naar 't huis te Leiden worden opgezonden? Maar de knaap is nog zoo woelziek en speelzuchtig, — hij zal 't daar maar kort uithouden en bij de eerste spaak in 't wiel, wegloopen. Daarom werd hij, 2 jaar geleden bij een schoenmaker ten platten lande uitbesteed, voor *f* 1 in de week. In April des vorigen jaars is die onderstand geheel opgehouden. „De jongen is nu goed voor zijn brood," zegt de baas, — en de boeren van 't dorp vertellen, dat hij beter werkt dan zijn meester. Daarenboven gaat hij trouw ter kerk en naar de catechisatie, heeft vele gebreken overwonnen, gedraagt zich flink en ziet er zeer gezond uit.

B. bij zijn ontslag 15 jaar oud en in het timmervak opgeleid, werd bij knappe menschen uitbesteed en bij een geschikt werkbaas in dienst gesteld. Daar hij al spoedig vrij goed in de verdiensten komt en de jongen zich voorbeeldig gedraagt, behoeft er slechts luttel tot zijne verpleging en voor kleeding en gereedschap te

worden bijgepast Na twee jaren tijds is de geldelijke ondersteuning niet meer noodig. Het zedelijk toezigt duurt nog twee jaren langer. *B.* verwisselt een en andermaal van werkbaas, maar telkens „om er beter van te worden." Hij wordt werkelijk gedurig beter. Wij zien het aan zijn kleeding en fatsoenlijk voorkomen en hooren 't van hen, die over hem gesteld zijn. Ofschoon Noordbrabander van afkomst, bleef hij tot zijn 18e jaar in Holland, omdat hij er meer leeren kon. Nu is hij tot de ouderlijke woning teruggekeerd en strekt het gezin tot groote steun. De burgemeester schrijft van hem, dat hij een voorbeeld is voor de andere jongelingen van het dorp.

V. is slechts 10 maanden in hechtenis geweest. Met het oog op zulk een kortstondig verblijf werd hij in de bakkerij van 't gesticht geplaatst. Daar leerde hij zooveel, als er in eene bakkerij die uitsluitend munitiebrood levert, geleerd worden kan. Na zijn ontslag uitbesteed bij een bakker in eene kleine dorpsgemeente, ontwikkelde hij zich hoogst gelukkig. Wèl zag men hem aanvankelijk met ietwat mistrouwende oogen aan, maar na korten tijd deelde hij in 't volle vertrouwen der huisgenooten. Na één jaar tijds bij den vader van zijn meester, ook een bakker, in dienst, was hij de meeste dagen niet minder dan 17 uren bezig, want was de bakkerij afgedaan, dan vorderde de boerderij van zijn' meester zijne dienst.

Thans verdient hij *f* 90 per jaar boven de gewone verpleging. Bij de loting voor de nationale militie heeft hij vader en moeder bezocht. Hij deed hiertoe eene reis van meer dan 50 uur gaans. Vader en moeder kenden hem eerst niet; hij was een wolk van een jongen geworden en gekleed, zooals een knap boerenzoon in Holland gekleed is. Dat is niet alledaags in een armoedig Limburgsch dorpje. Geen wonder, dat moeder, zeer laat in den avond vóór den gevreesden lotingsdag, zonder dat hij 't wist, haar trouwring ter linkerzijde in de voering van zijn vest benaaide, opdat hij toch maar vrijloten zou, (dat gelukkig werkelijk gebeurde). Haar bijgeloof vindt verschooning in hare liefde en hij is die liefde dubbel waard.

D. was een diep bedorven Utrechtsche jongen. Als landlooper lui en diefachtig, als bedelaar snoepzuchtig, van huiselijke opvoeding en schoolonderwijs geheel verstoken geweest, was hij een type van het laagste standpunt onder de menschenkinderen, gelijk er, helaas! in onze eeuw, ook in ons land nog zoo velen zijn.

Zijne tweejarige afzondering, ofschoon ontoereikend om hem in

het timmervak genoeg te bekwamen, werkte evenwel zeer weldadig. Het schoolonderwijs slaagde voortreffelijk en een betere zin wordt hem eigen. Als boerenjongen bleef hij geruimen tijd onder het patronaat onzer afdeeling tot zedelijke verbetering. In 't eerst bleek het toezigt nu en dan nog noodig te zijn. Zoo eischte de eerste Alkmaarsche kermis van hem, als van velen, eene te groote kracht van zelfverloochening. De deur der verleiding staat hier, bij gedurige openstelling der kroegen, *zonder de minste beperking*, zoo wijd open! De jongen is evenwel, dank zij de verstandige leiding van zijn boer, behouden gebleven.

Thans is hij een flinke boerenknecht, die over de *f* 100 per jaar verdient en zoo fatsoenlijk van voorkomen, dat men in hem den ellendigen verstooteling van eene ontuchtige familie onmogelijk meer herkennen kan.

S. was een ware zwerfvogel, en waar hij kwam voerde hij wat kwaads, soms veel kwaads uit. Daarom noemde men hem de schrik van *L.* . . .

Hij heeft knap schoenmaken geleerd; maar zijn geest was veel te levendig, om, dag in dag uit, op het driebeen te zitten. Steeds zijn voornemen te kennen gevende, om ter zee te gaan, is hij vrij goed ter school geoefend, heeft hij het kompas in 't hoofd geprent, het touwsplitsen, knoopenleggen en zeilmaken geleerd, ook een beetje kleêrmaken, heeft hij handig helpen adsisteren in keuken en bakkerij en is hij een bol geworden in de gymnastiek.

Door belangstellende medewerking eens zeehandelaars gelukte het aanstonds hem op een aanzienlijk koopvaardijschip te plaatsen. Wel kostte zijne uitrusting eene niet onbelangrijke som, maar wie zou voor zulk een jongen het oudhollandsche spreekwoord: „*de kost komt voor de baat*," niet in toepassing brengen? *S.* droeg binnen kort de genegenheid weg van zijn kapitein en stuurman. Hij was ook in alles kant en klaar. Voor een paar maanden ontving de welmeenende reeder een schrijven van den gezagvoerder uit China, waarin hij o. a. meldt: „*S.* gedraagt zich uitstekend; ik acht hem te fatsoenlijk, om hem vóór bij 't volk te houden, daarom heb ik hem tot hofmeester aangesteld." Hij verdient nu *f* 20 per maand, boven den kost. Zijne brieven getuigen van zijn ondernemenden en dankbaren geest.

Dit vijftal voorbeelden ware gemakkelijk te verdubbelen, en met de ervaring van andere afdeelingen, met name van die van Rotterdam, Amsterdam en Montfoort te vermeerderen tot bouwstof van een lijvig boekdeel. 't Zal evenwel toereikend zijn tot verlevendi-

ging van de overtuiging, dat het stelsel van uitbesteding meer kans van welslagen geeft voor jeugdige ontslagenen, dan een gesticht.

Het volksleven der vrije maatschappij, vooral ten platten lande, is een beter reddinghuis dan een van hout en steen. Een beter reddinghuis? Ja, als maar geen priesters en levieten den gewonde voorbijloopen; als maar vele Samaritanen met olie en wijn aansnellen; als de reddende hand maar niet in de mouw blijft.

't Zou een vermetel ongeloof in 't goede en onverdiend wantrouwen van onzen volksaard verraden, wanneer men voedsel gaf aan den twijfel, dat de thans aangenomene bepalingen, tot verbetering van jeugdige ontslagenen, niet hoogst weldadig zouden werken. De afdeelingen des Genootschaps toch, willen nu zelve, zooveel in hare magt staat, de hand slaan aan het werk van het patronaat over de ontslagenen, terwijl het hoofdbestuur des Genootschaps geene opoffering van geld te groot zal zijn om hare pogingen te ondersteunen (*)

Wij noemen dit een hoogst gelukkig teeken des tijds, een zeer verblijdend verschijnsel in de geschiedenis van ons Genootschap. Jaren lang heeft men moeten worstelen tegen 't hard vooroordeel van een groot deel des volks jegens den gevallen medebroeder, — ja zelfs tegen degenen, die aan zijn behoud wenschten werkzaam te zijn.

Thans is dat vooroordeel zooveel geweken, dat onze afdeelingsbesturen kans zien in eigen ressort met goede vrucht te werken, door jeugdige ontslagenen bij landbouwerij en ambachtslieden voort te helpen. De afdeelingen zullen dus nu nog meer levende steenen worden van onzen schoonen tempel. De algemeene werkzaamheid des Genootschaps, nu meer opgewekt, zal te meerdere vrucht geven De verbetering der jeugdige gevallenen zal niet meer op een centraal punt vereenigd zijn. Men zal den gang der natuur volgen, die toont dat de Schepper van licht en leven overal werkt. Men zal de hoogste roeping des Christendoms volgen, die wil dat het gekrookte riet niet verbroken worde, dat wij allen medewerkers zijn met elkander, allen, arbeiders voor hetzelfde rijk der liefde.

Het Genootschap verbeidt dus een blijde toekomst. Is het de vervulling van een Christenpligt, dengene wel te doen die ons beleedigde, — is het eene heerlijke roeping het kwade te overwinnen door het goede, — dat ons Genootschap dan ook, bij

(*) Circulaire van hoofdbestuurders aan de leden en begunstigers van het Ned. Genootschap tot zedelijke verbetering van gevangenen, dd 1 October 1865.

een staag toenemend ledental, steeds het edele deel des volks vertegenwoordige, dat zich ten pligt stelt den gevallen medemensch op te heffen, inzonderheid dien van jeugdigen leeftijd.

Zeker zal, bij verstandigen ijver, de voorgestelde maatregel wel gelukken.

Wij twijfelen niet of de hoofdbeambten der gevangenissen en opvoedingshuizen zullen, doordrongen van het gewigt hunner taak, wel met allen ijver het geluk der hun vertrouwde jeugdigen behartigen. Ze zullen niet slechts hunne verstandsbeschaving en handwerksbekwaamheid, maar vooral hunne moreele vorming op het oog houden. Ten dien einde zullen ze niet slechts door voor allen geldende wetten, of uitsluitend op generaal kommando, de menigte hunner onderhoorigen besturen en in toom houden, — maar zich de meerdere moeite getroosten hen persoonlijk te leeren kennen, hoofdelijk toe te spreken en individueel te leiden, te leeren en te verbeteren. Zóó opmerkende wat daar omgaat in 't zielenleven der jeugdigen, zóó bekend wordende met hunne neigingen en wenschen, met hunne geschiktheid voor 't een of ander vak van arbeid, met hunne kennissen in 't vrije volksleven, vooral van invloedhebbende personen zullen ze, als vaderlijke vrienden zich wenden tot de zedelijke verbeteraars daar buiten, die den jongeling of de jonge dochter na hun ontslag stoffelijke en zedelijke hulp verschaffen, en het begonnen werk voortzetten, totdat de versterkte kracht eindelijk sterk genoeg is tot redelijk en zedelijk zelfbestuur. (*)

Edele taak voorzeker, welker zoetheid ruim kan opwegen tegen de bezwaren daaraan verbonden.

Waarlijk, voor een gevangenisbeambte behoeft geen dag voorbij te gaan waarop hij geene gelegenheid heeft het geluk van een der hem toevertrouwde te bevorderen. Op zijn akker valt veel te ontginnen, te wieden en te planten, en voor hem die gelooft in de kracht van het goede, bestaat ook de zekere hoop dat zijn ontginnen, wieden en planten niet vruchteloos kan zijn.

Ik weet wel, dat nog menigeen dien zedelijken invloed betwijfelt, en van „*boter aan de galg*" spreekt. De zoodanigen erkennen wel

---

(*) Het verdient aanbeveling voor gevangenisbeambten een *adresboek* aan te leggen van weldenkende personen, die met gedetineerden bekend zijn en er belang in stellen hen na hun ontslag stoffelijk en zedelijk voort te helpen. Men staat dan minder verlegen tot wien men zich in het belang van de hulpbehoevenden vroegtijdig wenden kan

de magt van een groot kapitaal, wel van een talrijke krijgsmagt; zij loopen welligt, elkander schier verdringend, naar een biologiserend wonderman, — maar loochenen en miskennen den zedelijken invloed des verstandigen, wiens standpunt van geestelijke ontwikkeling zooveel hooger staat dan dat der ongelukkigen die hij bewerken moet. En toch, voor hem die zijn leven wijdt aan de verbetering van den natuurgenoot, is de tempelreiniging van den grooten Meester en zijn ongedeerd heengaan door de benden die hem belaagden en grijpen zouden, geen raadsel meer. Hij gevoelt van die kracht als hij, zich zelf verloochenend en reinigend en bezittend, met open oog en open hart zich wijdt aan zijne taak. Toenemend in ootmoed en stang meer tot liefde geneigd, treedt hij moedig in het strijdperk.

Zou voor die kracht de magt der zonde te sterk zijn? Zouden zelfs jeugdige gevallenen een meesterschap in de verharding tegen den Goddelijken wil uitoefenen? Neen, driewerf neen! En zulks te meer niet, omdat zij zelf ondervonden, „dat het afwijken van den weg der waarheid en deugd den mensch op een pad brengt, waar geen zonnetje meer bloeit, maar waar men loopt met donkerheid rondom zich en met donkerheid in zich, met doornen in de zolen en doornen in de ziel." (*)

Zoo waar het is dat het aardrijk bloemen aanbiedt, wanneer winternevel en winterkoude door zuivere en verwarmende lentelucht worden opgevolgd, zoo waar is het ook op zedelijk gebied, dat er overwinningen worden behaald wanneer het licht maar schijnt in de duisternis. En te meer is zulks waarheid, wanneer de edelste krachten des geestes zich stellen tegen de zedelijke gebreken van jeugdige gevallenen, die nog niet zoo zijn verhard, dat hunne verbetering weinig hoop zou geven. Alles hangt hier af van de liefde, den ijver en de geschiktheid dergenen, die zich aan deze verbetering toewijden en aan de gemeenschappelijke zamenwerking van verschillende krachten. Het wetboek van strafregt blijve de misdrijven onderscheiden der jeugdigen beneden 16jarigen leeftijd die *met*, of die *zonder* oordeel des onderscheids gerekend worden gehandeld te hebben, maar bepale tevens voor de laatste categorie een voldoend minimum van opvoedingstijd, des noods van eenige jaren. Waar die opvoeding meestal ten eenenmale verwaarloosd werd, kan een verblijftijd van zeer korten duur doorgaans weinig baten.

(*) Dr. E. Laurillard. Toespraak bij de opening der 41e Algemeene vergadering des Genootschaps.

Het verdient opmerking dat de weinige ontslagen opvoedelingen uit het verbeterhuis te Alkmaar, die tot gevangenisstraf vervielen, slechts zeer kort daar vertoefden.

Daar de bepaling, of jeugdige personen *met* of *zonder* oordeel des onderscheids gehandeld hebben, geheel afhankelijk is van het subjectief oordeel des regters, neige zijn oordeel toch niet te zeer tot eene eigenlijke veroordeeling tot gevangenisstraf. Een kortstondig verblijf in de gevangenis geeft minder hoop op teregtbrenging dan een langduriger verblijf in een huis van opvoeding. Eene kleine gevangenisstraf was vaak eene inlijving in de gevangeniswereld. De beruchte misdadiger Jodocus Rose werd zoo, door de straf op het stelen van een trosje druiven, met de gevangenis gemeenzaam gemaakt.

Aan de huizen van verbetering en opvoeding voor jongens, en ook voor meisjes worde landbouw verbonden, aangezien vele opvoedelingen voor 't aanleeren van een ambacht of handwerk minder geschikt zijn, en de ondervinding leert, dat velen, in weerwil van 't genoten ambachtsonderwijs, toch weer tot den landbouw terugkeeren.

De regter stelle voorts, gelijk sommige regtbanken de gewoonte hebben, de expiratie der straf of van den opvoedingstijd tegen het voorjaar, wanneer er doorgaans behoefte is aan werkzame handen Alleen door gebrek aan arbeid werden menigmaal weer de eerste stappen gezet op den weg van het misdrijf.

De hoofdbeambten der gestichten, die reeds voor 't ontslag der jeugdigen tot hunne gunstige plaatsing kunnen werkzaam zijn, zullen voor velen een goed werk doen met nog na hunne expiratie hun raadsman en hulp te zijn. In den regel kan dit met weinig moeite geschieden, daar het vermelde adresboek gewoonlijk aanwijst tot wien men zich in het belang der ontslagenen te wenden hebbe.

Voor de afdeelings-besturen der zedelijke verbetering is het overtollig te melden, dat het doorgaans onraadzaam is ontslagenen ondersteuning in geld uit te reiken. Het verstrekken van kleeding, gereedschappen enz. verdient verre de voorkeur. Van meer belang achte men de opmerking dat tot zedelijke verbetering, zoo van jeugdige als van volwassene ontslagenen, met veel vrucht kunnen werkzaam zijn mannen uit den burger- en werkenden stand. Menig zedelijk verbeteraar staat, zij 't ook meestal zijns ondanks, te hoog in maatschappelijke betrekking en beschaving, om zich in de gedachten, de wereld en 't leven van de laagste standen gemakkelijk te kunnen verplaatsen, en waar zijne popula-

riteit meer kunst dan natuur is, kan zijn werk tot opheffing van gevallenen weinig hoop geven op welslagen. Vader Suringar merkt teregt aan, dat menig gevangene, hoe ruw in vorm, er een eigen kijkglas op na houdt. Hij weet daardoor hairfijn den man te onderscheiden, die het waarachtig goed met hem meent. Wij moeten dus vooral in groote steden knappe mannen opsporen van minder hoogen stand, die het weten wat in de arme zielen omgaat, mannen van energie en liefde voor God en de menschheid. De Heiland der wereld heeft zijn licht ook verbreid door eenvoudige volksmannen, en Thomas Wright, de zedelijke geneesmeester der Manchestersche gevangenen, geeft het voldingend bewijs voor den invloed, welke een nederig geplaatst persoon oefenen kan op het heil zijner naasten. (*)

Gelukkig ontbreekt het ook in Nederland niet aan geestverwanten uit den stand van dezen beroemden man. Al stellen ze zich, overeenkomstig onzen landaard, doorgaans minder uit eigen beweging op den voorgrond, ze zijn daarom Goddank, overal wel te vinden.

't Is met het oog hierop, dat wij de meerdere toepassing van het stelsel van uitbesteding zeer toejuichen; want hierdoor zullen velen uit den burgerstand, landbouwers en ambachtslieden geroepen worden, om aan de verbetering van onze jeugdige ontslagenen te arbeiden, waartoe velen, als tusschenpersoon, ook door hun' maatschappelijken werkkring zoo geschikt zijn.

Wekke alzoo ons Genootschap den geest der liefderijke zamenwerking bij velen, die, al zijn ze ook niet hoog geplaatst, toch gaarne in den geest des Genootschaps, tot heil der menschheid zullen medewerken.

Alkmaar. A. Meeter Pz.

(*) Samuel Smiles. Help u zelven. Proeve van geestkracht en volharding uit het leven van beroemde mannen. Amsterdam, Loman en Verster 1865, tweede druk, bl. 201 enz. Dit werkje, door de maatschappij: tot nut van 't algemeen bij duizenden verspreid, worde gelezen en herlezen, vooral door het opkomend geslacht.

DE WARE VRAAG VAN HET OOGENBLIK.

Jammer is het, dat bij het bespreken der jongste parlementaire gebeurtenissen, de werkelijke kwestie daarbij betrokken, vaak uit het oog wordt verloren. Wij herhalen hier niet 't geen nog ieder in het geheugen heeft en reeds in menig bondig geschrift ten krachtigste is uiteengezet. Het feit is, dat 39 leden der 2[e] Kamer door een uitdrukkelijk votum, de gedragslijn van het Kabinet bij de uittreding van den heer Mijer hebben afgekeurd. Het ministerie heeft daarop aan den Koning voorgesteld de 2[e] Kamer te ontbinden, op grond dat deze hare grondwettige bevoegdheid zou hebben overtreden.

De ontbinding (waartoe de bevoegdheid, ook zonder opgave van motieven, volgens de Grondwet steeds aan den Koning verblijft) is daarop gevolgd, doch bij de regtmatige emotie welke deze daad door het geheele land veroorzaakte, wordt nu maar al te zeer het oog gevestigd op de strijders vóór en tegen de bekende motie —: welke de ware strekking der motie was; wat de voorsteller zelf meende, al zeide hij het niet; wat vele der medestemmers kunnen hebben bedoeld, die hunne adhaesie aan het voorstel in het geheel niet hebben toegelicht.

Voorzeker al deze beschouwingen en gissingen zouden haar gewigt hebben, indien dezelfde Kamer thans nog aanwezig was; er is zeker eenige gevaarlijke zijde in dergelijke verklaringen van de Kamer, waarmede men zich met verschillende inzigten toch kan vereenigen. De opiniën dan te ziften en den waren stand der partijen weer trachten op te maken, zooals bij gelegenheid van het bekende amendement-Poortman bij de behandeling der cultuurwet, is dan geenzins overbodig, hoe moeijelijk die taak overigens ook zijn moge.

Doch de nuttigheid van strijd op dat terrein vervalt, naar wij meenen, op dit oogenblik ten eenemale, nu de ontbinding op de bekende gronden is uitgesproken.

De vraag die thans te beslissen ligt voor het volk, is niet of

de 39 leden der Kamer den heer Mijer en de overige ministers al te gestreng hebben beoordeeld, — of zij wel deden vóór de motie te stemmen, doch door de toelichting van het besluit tot ontbinding is de gave kwestie ter beoordeeling gesteld: is de Tweede Kamer al of niet *bevoegd* een afkeurend oordeel over de regeringsdaden uit te spreken, ook wanneer zij onderwerpen als deze: ontslag of benoeming van ministers en benoeming tot het Gouverneur-Generaalschap betreffen?

Daarom kan het inderdaad niet genoeg herhaald worden en aan allen op het hart gedrukt, dat het hier meer dan personenkwestien en partijkwestien geldt, meer dan den gewonen strijd voor of tegen de ministers, waar het bedaard gezond verstand van onze mede-ingezetenen, niet zonder eenig regt zoo vaak van afkeerig is, — doch inderdaad de eenvoudige vraag, of onze grondwettige waarborgen ons ten volle zullen verzekerd blijven. Immers de verantwoordelijkheid der ministers voor *alle regeringsdaden* is de basis waarop een werkelijk gezond-constitutionele monarchie alleen kan berusten. Voor het ongeschonden houden dier grondslagen moet met zorg, met jaloerschheid worden gewaakt.

Dat wordt maar al te zeer uit het oog verloren, en waarom? grootendeels omdat die zedelijke verantwoordelijkheid eigenlijk nergens anders is geformuleerd en omschreven dan in eenige korte beginsel-artikelen der Grondwet, — terwijl de *strafregterlijke* verantwoordelijkheid der ministers met zorg bij een vrij uitvoerige wet is aangeduid.

En toch juist deze verantwoordelijkheid mag (evenmin als de geldelijke, wanneer die zal geregeld zijn), de meest belangrijke genoemd worden. 't Is een scherp zwaard dat gereed moet zijn, ongetwijfeld, doch juist om het niet behoeven te gebruiken. — Vergrijpen tegen de strafregterlijke verantwoordelijkheid zijn, behoudens de uiterst critieke oogenblikken, schier niet te onderstellen. Men zou kunnen zeggen: De bedreiging is zoo sterk gemaakt, om de toepassing feitelijk te kunnen ontberen. Geheel anders is het met de zedelijke, de doorgaande staatkundige verantwoording voor alle regeringsdaden tegenover de Volksvertegenwoordiging. Hier ligt op den langen duur de ware grens tusschen willekeur en constitutioneele regering.

Indien men enkel op de woorden let, kan het, bij aanhaling van enkele zinsneden uit de zesde Afd., 2e Hoofdstuk der Grond-

wet, bij oppervlakkige beoordeeling, inderdaad soms den schijn hebben alsof de afkeuring van sommige regeringsdaden ongrondwettig zoude zijn. Wanneer wij toch, zegt welligt menig gemoedelijk landgenoot, met ronde woorden in de Grondwet lezen dat het opperbestuur der kolonien, der buitenlandsche betrekkingen, het verklaren van oorlog, aan *den Koning* zijn voorbehouden, dan gaat het toch niet aan, die daden plegtig in de Volksvertegenwoordiging af te keuren, wanneer wij tevens in de Grondwet lezen: *de Koning is onschendbaar!* — Ofschoon het voor velen welligt onnoodig zal zijn, kan het in dit oogenblik toch niet schaden, er nogmaals op te verwijzen wat verstaan wordt onder de magt des Konings.

Elke regeringsdaad des Konings behoeft de mede-onderteeking des ministers, — en wel in die mate dat de handeling zonder dat, geen regeringsdaad IS. De mede-onderteekening behoort tot de essence, tot het wezen van koninklijke regeringsdaad, en het is eerst wanneer men dat gestadig in het oog houdt, dat de kracht van de onschendbaarheid des Konings, art. 53 Grwt., kan worden gewaardeerd, en de geheele zesde afdeeling goed kan worden begrepen. Ongelukkig staat nu dat voorschrift der mede-onderteekening geheel aan het eind van het Hoofdstuk; stond het daarentegen geheel aan het begin van de zesde Afd., onmiddellijk aansluitende aan art. 53, dan zoude het begrip, hoe de Koninklijke magt alléén wordt uitgeoefend, meer duidelijk voor den geest blijven bij het lezen van al de navolgende artikelen 55, 56, 57 enz., waarin velen nu welligt een reeks van bijzondere, zoogenaamde praerogatieven zien, zonder te bedenken dat in dezelfde reeks van artikelen evenzeer verpligtingen worden opgelegd, als mededeeling aan de kamers, enz. (art. 56, 57, 60 en 66), en dat de geheele zesde afdeeling is eene omschrijving van den werkkring der uitvoerende magt, waarvan elke daad ter verantwoording staat van den betrokken minister (*).

Met volkomen regt zegt dan ook de heer Groen van Prinsterer in ruimen zin dat de Kamer bevoegd is rekenschap te vragen van elk gecontrasigneerd besluit (van de uitvoering van een ongecontrasigneerd besluit zou trouwens de aangewezen strafregter rekenschap hebben te vragen, V. wet van 1855).

Het gewigt van het aanhangig beginsel in het oog houdende, betreuren wij het dan ook te meer dat de door ons hooggeschatte

(*) Wanneer men den titel: *magt des Konings* in een bijzonder autocratischen zin wilde uitleggen, dan verwijze men eenvoudig naar andere opschriften der Grondwet als b. v.: de magt der *Provinciale Staten.*

redacteur van het *Volksblad*, in zijn nr van 11 October, terwijl al het gewigt van het oogenblik ligt in de beantwoording der vraag: „heeft de Kamer hare grondwettige *bevoegdheid* overschreden door „hare afkeuring over het kabinet uitgesproken," — zijne lezers met aandrang verwijst op de persoonlijke bekwaamheden der tegenwoordige ministers, terwijl het gedrag van den heer Mijer vergoelijkt, en de bedoelingen van den heer Keuchenius in een zeer ongunstig daglicht worden geplaatst. Het *Volksblad* beschuldigt hem van ophemeling van eigen verdiensten, van vergedreven eigenwaan, terwijl de zin der motie volgens het *Volksblad* zoude zijn, dat niet de benoemde gouverneur-generaal, niet de tegenwoordige minister, doch hij, steller der motie, de ware man van het oogenblik voor Indie was, m. a. w. dat het hier eenvoudig gold: *ôte-toi de là, que je m'y mette.*

Tegen die wijze van bestrijding van *'t Volksblad* (waarmede het *Dagblad* van 's Hage door overneming van het geheele no. zich homogeen verklaarde), moet met nadruk worden geprotesteerd. Het karakter van den heer Kemper staat bij ons te hoog aangeschreven dan dat wij van „*hatelijke personaliteiten*" zouden willen gewagen, doch het heeft er eenigen schijn van, zeker is men van den heer d. B. K. deze wijze van spreken niet gewoon, welke trouwens bij een onderwerp als het hier geldt, alle klem ontbeert

Immers, eene beschuldiging als deze zou kunnen ingebragt worden bij schier alle belangrijke stemmingen tegen de regering verkregen. Is het niet in het constitutioneele leven, zoo niet regel, althans bij vrije werking, veelvuldig voorkomend, dat de oppositie-partij op hare beurt aan de regering komt? En is dan niet, op het oogenblik der crisis, het gewigt van den strijd vaak op één persoon vereenigd, hetzij dat er, bij meerdere organisatie der partijen, een erkend *leader* der oppositie zij, — hetzij dat, in een woesten guerilla-strijd, zoo als vaak bij ons minder gedisciplineerd staatsleven het geval is, — de een of ander der opposanten het voorstel formuleert waardoor men hoopt het kabinet te doen vallen?

Dikwijls moeten bij die aanvallen programma's worden gegeven van hetgeen naar 's voorstellers meening, behoorde te geschieden. Dikwijls ook zal het gebeuren dat de aanvoerder der overwinnende parlementaire partij werkelijk aan de regering komt; — doch is nu deze omstandigheid, al werd zij door den oppositie-man voorzien, genoegzaam om zijne oppositie te doen veroordeelen? Inderdaad, zoodanige beschuldiging als hier door het *Volksblad* aan den heer K. wordt gedaan, kan met volkomen hetzelfde regt aan elken be-

strijder der regering in kritieke oogenblikken worden gerigt (*), en mist daardoor alle kracht. Oppositie- en regeringspartij zijn noodzakelijk, ja onvermijdelijk in het parlementaire leven, men neme ze dan als zoodanig aan. Strijd om het bestuur is er altijd geweest en zal er altijd blijven, doch verre gevaarlijker is de bedekte strijd door hofkabaal of volksagitatie, dan de georganiseerde strijd in de publieke vertegenwoordiging, en waarom? omdat daar alleen hij overwinnen zal die de meerderheid dier vertegenwoordiging met zich heeft en hare meening uitdrukt.

Dat het een strijd om de hoogste plaats zou gegolden hebben is dus, naar wij meenen, al ware daartoe in casu eenige grond, een blijvend zwak argument.

De kwestie die thans ter beslissing ligt, strekt verder; doch zij is inderdaad zoo eenvoudig dat men zich haast verlegen ziet, de eerste grondslagen onzer constitutie nog te moeten verdedigen; doch dat „waken" de leuze moet zijn, blijkt thans. Jaren lang hebben wij allen, in welke kringen ook, in vol vertrouwen meegepraat over ons kleinood, de ministeriele verantwoordelijkheid, uit wier en dras geweld, en eindelijk in 1848 verkregen; en zie, plotseling ontzinkt ons de grond, en de Kamer wordt ontbonden op grond, „dat zij hare grondwettige bevoegdheid zou hebben overtreden."

Wil men de motivering van het Ontbindings-Besluit inderdaad verdedigen, dan moet men antwoord kunnen geven op de navolgende vragen:

„Heeft de Kamer, al of niet, het *regt* om haar oordeel uit te spreken over alle gecontrasigneerde Koninklijke besluiten? Zoo ja — dan vervalt de overschrijding der bevoegdheid. Zoo neen, — welke zijn dan de gepriviligeerde Besluiten en beschikkingen die daar buiten vallen (†), en waar is de wettige grond voor dat privilegie aangegeven, — met het oog op art. 53 Grwt. en art. 73, laatste al.?

(*) En met welk regt wordt deze bedoeling meer bij den heer K. dan b. v. bij sommige der tegenwoordige ministers verondersteld?

(†) Waarom zou b. v. 's Konings oppertoezigt op den Waterstaat in den vollen omvang, minder onder de bijzondere praerogatieven der onschendbaarheid behooren dan het opperbestuur der Koloniën?

Recapitulatie-cijfers der Veeziekte.

In de week van	Aangetast in			Totaal.
	Noord.-Holl.	Zuid-Holland.	Utrecht.	
11—17 Februarij . .	225	1510	288	2023
18—24 „	275	1340	250	1865
25 Febr. — 3 Maart.	179	1000	195	1374
4—10 Maart . . .	51	1353	297	1701
11—17 „	27	1133	184	1344
18—24 „	36	1410	243	1689
25—31 „	119	1303	223	1645
1— 7 April . . .	71	1129	273	1473
8—14 „	48	1365	234	1647
15—21 „	73	770	254	1102
22—28 „	16	703	160	879
28 April — 5 Mei .	44	649	135	828
6—12 Mei	75	572	67	714
13—19 „	20	332	49	401
20—26 „	43	245	83	371
27 Mei — 2 Junij . .	53	255	107	415
3— 9 Junij . . .	72	163	86	321
10—16 „	23	215	56	294
17—23 „	58	248	60	366
24—30 „	43	208	84	335
1— 7 Julij . . .	22	385	190	597
8—14 „	14	344	168	526
15—21 „	17	535	224	776
22—28 „	31	629	311	971
29 Julij — 4 Augustus.	24	617	348	969
5—11 Augustus . .	26	737	462	1225
12—18 „	21	579	533	1133
19—25 „	23	648	708	1379
26 Aug. — 1 Septemb.	31	659	953	1643
2— 8 September . .	36	731	1082	1849
9—15 „	27	693	1220	1940
16—22 „	45	681	1202	1928
23—29 „	40	642	1078	1760
Totaal . .	1913	23783	11707	37503

De cijfers van dit overzigt schijnen te pleiten voor het onlangs aangenomen stelsel van afmaking van al het zieke en verdachte vee, op ruimer schaal dan tot heden plaats vond. Althans de jongste onrustbarende toeneming sedert Julij was het sterkst in Utrecht, alwaar men het middel van afmaking het minst heeft toegepast. Indien men het cijfer der aangetasten met dat der afgemaakte runderen vergelijkt, dan bevindt men, sedert het begin der veeziekte:

	aangetasten:	waarvan afgemaakt:	of pCt.
Noord-Holland	2222	899	c^a. 40
Zuid-Holland	58683	10716	„ 18
Utrecht	14730	458	„ 3

Correspondentie.

Mijnheer de Redakteur! In mijne jongste bijdrage over de Banken van Leening, in het nommer Julij—Augustus van uw Tijdschrift geplaatst, komt eene misstelling voor, die ik hier gaarne verbeterd zag.

Er staat namelijk op bladz. 293, dat de *recognitie* voor sommige *tafels* of *banken van leening*, ten behoeve van de stads kas, of ook wel van liefdadige instellingen, bedroeg: „*jaarlijks* f 10000 à f 12000, behalve nog eene som *in eens*, die vóór de aanvaarding van het octrooi of pacht-contract moest worden gestort."

Dit is eene vergissing. Zie hier de opgaaf, zooals die vroeger reeds uit oude bescheiden door mij werd overgenomen, en welke het niet onbelangrijk is hier nog eens in haar geheel te laten volgen:

„Voor recognitie van het octrooi te Utrecht werd, bij eene toegestane rente van $21\frac{2}{3}$ ten honderd, in 1620 door den bankhouder betaald, *in eens* f 10000 en *jaarlijks* f 600. — Te Groningen (de rentetax niet opgegeven), *in eens* f 7700 en *jaarlijks* f 2000. Octrooi 1628. — Te Haarlem, bij een rentetax van $21\frac{2}{3}$ ten honderd, voor „honorarium" *in eens* f 10000 en voor „pensioen of pacht" *jaarlijks* f 1800. Octrooi 1642. — Te Gouda, bij eene gelijke interest, *in eens* f 6000 en *jaarlijks* f 600. Octrooi 1626. — Te Gorinchem, bij eene gelijke rentetax, *in eens* f 6000 en *jaarlijks* f 1030. Octrooi 1622, en voor prolongatie van het octrooi in 1631 f 2500. — Te 's Gravenhage (de rentetax niet vermeld), *in eens* f 28000 en *jaarlijks* f 600. Octrooi 1634, en in 1649 bij continuatie voor den tijd van 20 jaren, *in eens* f 28000 en *jaarlijks* f 800. — Te Leeuwarden, bij eene rentetax van $21\frac{2}{3}$ ten honderd, *in eens* f 14500, behalve eene som van f 400 voor den armen, en *jaarlijks* f 2000. Octrooi 1649. — Te Harlingen, bij eene gelijke rentetax, *in eens* f 5000 en *jaarlijks* f 700. Octrooi 1650. — Van al de hier genoemde banken werd alleen te Utrecht en Groningen de recognatie, bij eene vermindering der rentetax, in 1643 en 1649 afgeschaft. Daarentegen had men, bij een gelijken voorslag door de bankhouders, zulks geweigerd te Haarlem, Leeuwarden en Harlingen. Bekend was het eindelijk, dat bij eenzelfde rentetax van $21\frac{2}{3}$ ten honderd, aan den bankhouder te Leiden (Sebastiaan Koningh) was opgelegd, ten behoeve van het arme pesthuis en van de armen der Duitsche en Waalsche gemeenten, te betalen voor regconitie, *jaarlijks* f 6110. Octrooi 1655" (*).

(*) De opgaaf hier is ontleend aan een in die dagen in het licht verschenen strijdschrift, getiteld: „Noodige verantwoordingh voor de *Huysen* ofte *Bancken van Leeninghe*. binnen de Vereenigde Provincien, tegen seeckere boekskens, genaemt Res Judicata, oordeel der Eerw. Classis en van de Professoren der Theologie tot Utrecht, en anderen. — Uitgegeven door J. Kriex; der Rechten Doctor en de Advocaat in den Hove van Utrecht. 1658." bl. 147—149. Zie wijders: *Geschillen over B. v L. nu twee eeuwen geleden in Nederland gevoerd;* meer bijzonder wat het geschrift van Kriex betreft, bl. 69—80.

Dat dergelijke heffingen, onder welke benaming ook, nog langen tijd daarna plaats vonden, blijkt o. a. uit een „Historisch Bericht en Staat van Stadsbank van Leening binnen Leiden." A° 1799 uitgegeven, waarin vermeld wordt, dat van het jaar 1675, toen de Bank onder het eigen beheer der Magistraat was overgegaan, tot in 1798, behalve de renten voor opgenomen kapitalen, aan subsidiën was uitbetaald geworden, de som van f 667,000; hetgeen gemiddeld f 5400 's jaars zou hebben bedragen. Uit de beschrijving van Amsterdam door Wagenaar, Fol., IIde St. bl. 38 vinden wij aangeteekend, dat de groote Stads Leenbank aldaar, reeds vóór meer dan anderhalve eeuw, in het bezit gekomen was van een eigen kapitaal. Niettemin blijkt uit een, in het stedelijk archief van Amsterdam voorhanden *rapport over den financielen toestand der Godshuizen*, dat diezelfde Bank, omstreeks het einde der 17e eeuw zou hebben opgebragt, de som van f 56000. (in 1847 bedroeg dit f 46000).

Wat van Leiden en Amsterdam in openbare geschriften staat aangeteekend, dat namelijk hare opbrengsten, hetzij dan geheel of te deele, direkt of indirekt, gebezigd werden tot subsidiën voor de armen, dat vindt nog met andere voorname Banken plaats, waartoe het Kon. Besluit van 31 October 1826, ondanks zijne milde strekking, wel eenige aanleiding gaf, door aan de gemeente-besturen, bij het ontwerpen der afzonderlijke reglementen, de bepaling te laten, ten wiens behoeve de zuivere winsten, door de banken gemaakt, komen zullen (art. 6), of ook vrijheid te geven tot het toestaan van een *divident*, in geval door openbare instellingen, welke in de bank deel hebben, de fondsen worden geleverd (art. 16).

Te oordeelen naar de hooge renten, welke in bijna al de banken van leening, tot nog voor ongeveer 30 jaren van de pandgevers geheven werden, (de thans verboden leges of ongelden en de wijze van renteberekening niet eens in aanmerking genomen), zouden de meeste van die instellingen in onze groote steden, zeker reeds lang in het bezit hebben kunnen zijn van een eigen fonds. Hoe het hiermede thans ook moge gelegen zijn, en welken naam men aan die opbrengst geven moge: het blijft in elk geval hoogst wenschelijk, dat bij eene définitive wet op de banken van leening ten uitvoer worde gelegd, het beginsel bereids in een vorig wetsontwerp opgenomen, namelijk dat van een eigen zelfstandig beheer, onder het toezigt en de leiding van het gemeente-bestuur, ten gevolge waarvan die instellingen van den abnormalen toestand, waarin zij tot hiertoe bij ons verkeerden, worden losgemaakt, en daardoor, wat het financiële betreft, tot een standpunt gebragt, geëvenredigd aan den aard der inrigting en de behoefte aan verbetering, welke hiervan, althans voor een aanmerkelijk deel, het eigenaardig gevolg zullen moeten zijn. (Verg. wijders in het hiervoren bijgebragte stuk, de aant. op bl. 50 en 98).

's Gravenhage, Sept. 1866. C. J. van Heel, Dz.

OPGAVE *der hoogste en laagste Coursen van de onderstaande Effecten aan de Beurs te Amsterdam.*

	Volle jaar 1865.		Junij 1866.		Julij 1866.		Aug. 1866.		Sept. 1866.	
	Laagste cours.	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*
Nederl. Cert. W. Sch. 2½ pct.	60 1/16	63¼	53 3/16	56	54¼	57 5/8	55 9/16	57¼	54 3/8	56 3/8
Dito dito 3 „	70 5/16	74 1/8	62½	66¾	65¼	67 7/8	66	67 5/8	64¼	67
Dito dito 4 „	93 1/8	98 3/8	81¾	88	84 5/8	89	88	89 5/16	85 5/8	89 1/8
Aand. Ned. Bank 4 „	222	245	233	240	234	241	241	241½	245	245
Handel-M. op resc. 4½ „	139¼	148¼	127½	136½	131½	138	134	136½	135½	137 1/8
Aand. Holl. Spw.-Maats.	117	133	96½	103½	107	112	109½	111	108	109½
Leening idem 4½ pct.	97¼	99¾	91	91	—	—	92	92	93	—
Dito dito 4 „	89¾	91½	—	—	—	—	85½	85½	—	—
Aand. Rijn Spoorweg 4½ „	105¾	113	101¼	101	104	104	104	104	103½	103¾
Obl. dito 2e Leening 4½ „	99	100¼	95	95	85	95	—	—	90	90
Rijn shares 16 £ gestort *f*	252	287½	—	—	225	228	223	225½	240	240
Rijn shares volgefourn. *f*	309	361	260	287	250	285	277	287	293	295¾
Aand. Centr.-Spw.-Maats.	30	41	6	13	11¼	13¼	11½	13	11¾	12¼
Obligatien idem . . . . . *f*	111	126	55	95	51	67	55	61½	52½	56
Aand. Exp.-Spw.-Maats. .	81	92¾	85	86	76	80	70	74	68	70
Credit Disposito Bank . .	100	107	—	—	—	—	—	—	—	—
Alg. Maats. v. Hand. en Nijv.	61	70	—	—	—	—	—	—	—	—
Pandbr. Nat. Hyp. B. 4 pct.	92	95¾	90	90	88½	90	88¼	89	88¾	89
Rott. Bank	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Spanje. Obligatien . . . 2 pct.	36 5/8	41¾	28 1/8	30¾	29½	32 7/8	30¾	33	33	33 7/8
Dito . . . . 3 „	43 5/8	48½	35	37	36½	38	36	37	37	37 7/8
Dito Binnenlandsche 3 „	35¾	43½	26¾	30¼	29¼	33	30¾	33	32 3/8	33 7/8
Portugal. Obligatien . 3 „	44½	47¾	39	41 1/8	40¾	44	42	42½	42 5/16	43 5/16
Dito 1856/1863 . . 3 „	44½	47¾	39	41 7/8	40 11/16	43 7/8	41½	42 7/16	42 5/16	43 1/8
Rusl. Obl. *Hope*&Co 1798 5 „	94	100	90	95	94	96¼	94 1/8	96 7/8	95	97½
Dito id. 1828/29 5 „	99	101	—	—	99	99	—	—	—	—
Cert. id. 1831/33 5 „	70	74	58½	59¾	58¾	59¾	68	63¾	68¾	69½
Obl. *Stiegl.* 5e serie 5 „	67	71¼	52 3/8	55½	53¾	60 1/8	58¼	60½	58	59½
Dito 1855, 6e serie 5 „	79½	86¼	68¼	74¼	71 3/8	79	76¾	78½	76¾	77 5/8
Dito Adm. Londen 3 „	51¼	56¼	46	48½	46 1/8	51¼	50¼	51¼	51¼	53
Dito bij Hope 1860 4½ „	83	88½	77½	82 5/8	80	85	82¾	85½	82¾	84¾
Leening 1862 . . . 5 „	85½	91 1/16	76½	82½	78¾	85 1/8	84 15/16	85¾	85½	86¾
Dito 1864 . . . . . 5 „	86	97 1/8	84½	90	88	91½	91	94¾	92½	95
Certificaten van dito 6 „	44	46¾	32¼	36	36¾	40 1/8	39 3/8	40¼	39½	41
Spoorweg-Aandeelen 5 *f*	180	198½	167	173	169	180	176	183	180¾	183
Pruissen. Obl. 1859 . 5 „	101 1/8	102½	—	—	—	—	—	—	98¾	99¾
Oostenrijk. Obl. Metall. 5 „	55	62 7/8	37 1/8	43 7/8	40¾	49½	43¾	47 7/16	45½	47 13/16
Dito Rente Amsterd. 5 „	75¾	80 11/16	57¼	65¼	59½	67	63	70¼	67 5/8	70 1/8
Dito Nationale 1854 5 „	57½	65	39	46	43½	54	45 15/16	50 1/8	48 7/8	50 5/8
Weener Bank-Actiën 3 *f*	770	870	520	625	580	675	615	672	650	673
Dito Aand. fl. 250, 1839 „	374	437	265	300	290	330	296	341	338	350
Dito „ fl. 250, 1854 4 pct.	223	245	145	171	158	175	154	177	175	180
Dito „ 500, 1860 5 „	472	527	293	336	324	365	338	368	367	381
Dito „ 100, 1864 . . . *f*	82	100½	48	59½	53	62	55	65½	62	67½
Aand. Oost. Cr. inst. 1858 fl 100	125	136½	87	105	90	105	96	113	111	119
Fr. Oost. Sp. Hope & Co. . *f*	117	126 1/8	90	95	100	112	113	117½	113	115
Turkije. Obl. alg. schuld 5 pct.	—	—	22½	28 1/8	22 3/16	27 3/8	23½	26½	26 5/16	30½
Equador. Oblig. 1855 1 „	10½	12½	8½	9 7/8	9	10 7/8	9 5/8	10 7/8	10¾	12
Venezuela. Obligatien 2 „	13 7/8	18½	9¼	9 7/8	10 3/8	12¼	11 1/16	11½	11½	12 7/16
Dito . . . . 1 „	7½	9¾	5	5 3/8	5¾	6¼	5 7/8	6 3/16	6¼	6½
Grenada. Obl. Gestemp. . . .	11½	15¼	10¾	11 7/8	11 1/16	12 1/8	11 7/16	12 7/8	12¾	14 1/16
Dito . . . . 2 „	25 7/8	32	—	—	27 3/8	30	30	31 7/8	31 1/8	34
Dito Gestempelde . 1 „	6	8¾	5 1/8	5 15/16	5 3/8	6 5/16	5 7/8	6 5/8	6 7/16	7¼
Mexico. Obligatien . . 3 „	22½	27	12	16¾	13 11/16	17½	15 1/16	17	15¼	16¾
N.-Amerika. Ver. Staten 5 „	44	71	62	64¾	63¼	68½	66¾	70¼	68 3/16	71¼
Dito dito 6 „	46	79½	68¼	72¾	70 5/8	74 7/8	73	77	74 5/8	77 3/8
Dito dito 1882 6 „	45½	78½	66 11/16	70 3/16	67 5/8	74	71¼	75 13/16	73 1/8	76 3/8
Griek. Obl. Geld. 1825 5 „	12½	23	7 5/8	9¼	10	11¾	10¾	14	13	15¾
Cours v. h. Geld. Beleening	3	7	6	6½	6	7	6	7	6	—
Prolongatie	2½	9	6	8	5	8	6	8	5½	7
Disconto	3	6 5/8	6½	6½	7	7	6	7	5½	6

NEDERLANDSCHE BANK.

(In millioentallen guldens.)

DATUM.		Disconto's.	Beleeningen.	Oper. kapitaal.	Bankbilletten.	Saldo's rek. crt.	Muntvoorraad.	Voorraad billet.	Surplus dekking.	Wisseldisconto.
Jan.	2	51.14	42.46	93.60	109.06	43.40	76.72	39.34	15.74	6
"	8	52.16	42.23	94.39	109.86	42.95	76.37	38.11	15.25	6½ (5 Jan.)
"	15	50.99	41.49	92.48	109.97	41.22	76.83	40.89	16.36	"
"	22	50.30	40.54	90.84	109.15	40.18	76.73	42.50	17.—	"
"	29	49.52	39.46	88.98	108.17	39.06	76.55	44.15	17.66	"
Febr.	5	50.04	38.04	88.08	108.40	38.18	76.96	45.83	18.33	"
"	12	49.22	36.98	86.20	107.32	37.42	77.10	48.—	19.20	"
"	19	47.86	36.15	84.01	105.91	35.82	76.36	49.17	19.67	6 (19 Febr.)
"	26	47.92	35.36	83.28	104.60	36.18	76.27	49.90	19.96	"
Mrt.	5	47.23	34.49	81.72	104.53	34.44	76.13	51.35	20.54	"
"	12	46.36	33.57	79.98	103.05	34.25	76.32	53.50	21.40	"
"	19	45.75	33.07	78.82	102.14	34.32	76.70	55.30	22.12	5½ (15 Mrt.)
"	26	46.51	32.55	79.06	103.06	33.55	76.70	55.14	22.06	"
April	3	46.38	31.78	78.16	102.04	33.72	76.54	55.60	22.24	"
"	9	47.75	31.10	78.85	104.77	31.08	76.29	54.87	21.95	"
"	16	49.16	30.58	79.74	105.21	31.28	76.28	54.21	21.68	"
"	23	50.42	29.92	80.34	104.80	31.95	76.01	53.27	21.31	"
"	30	51.92	29.84	81.76	106.00	33.64	76.63	51.93	20.77	"
Mei	7	56.97	29.19	86.16	109.79	34.11	76.64	47.70	19.08	6 (3 Mei.)
"	14	59.22	28.93	88.15	111.64	34.76	77.28	46.80	18.72	6½ (9 Mei.)
"	22	58.85	28.59	87.44	112.58	35.46	77.47	45.68	18.25	"
"	28	57.60	28.62	86.22	110.70	35.21	76.66	45.75	18.30	"
Juni	4	56.35	28.44	84.79	106.18	36.60	75.10	44.97	17.99	"
"	11	56.34	28.83	85.17	104.60	36.80	73.35	41.97	16.79	"
"	18	55.95	29.09	85.04	102.92	37.28	72.43	40.87	16.35	"
"	25	57.08	29.74	86.82	104.20	36.29	70.99	37.—	14.80	"
Juli	2	57.47	30.21	87.68	105.03	35.03	69.73	34.26	13.71	7 (2 Juli.)
"	9	58.49	30.25	88.74	108.90	32.53	70 25	34.20	13.68	"
"	16	56.32	29.86	86.18	111.44	28.42	71.44	38.74	15.50	"
"	23	55.22	29.57	84.79	110.54	29.25	72.83	42.28	16.91	"
"	30	55.80	29.62	85.42	109.21	33.17	74.89	44.85	17.94	"
Aug.	6	55.85	29.59	85.44	108.52	34.33	75.49	45.87	18.35	"
"	13	54.71	29.57	84.28	107.43	34.75	76.08	48.02	19.21	6½ (8 Aug.)
"	20	52.89	29.44	82.33	106.15	33.31	75.41	49.07	19.63	6 (16 Aug.)
"	27	52.21	28.94	81.15	104.88	33.15	75.25	50.10	20.04	"
Sept.	3	51.81	33.69	85.50	105.60	35.11	73.64	43.39	17.36	"
"	10	50.85	33.50	84.35	104.21	33.91	72.26	42.53	17.01	"
"	17	49.17	33.40	82.57	103.00	31.95	70.97	42.48	16.99	"
"	24	48.89	33.28	82.17	103.03	31.99	71.55	43.86	17.54	"
Oct.	1	49.28	31.91	81.19	103.00	31.78	71.76	'4.62	17.85	5½ (25 Sept.)
"	8	50.04	32.10	82.14	105.88	29.41	71.97	44.62	17.85	"

WISSELKOERSEN TE AMSTERDAM.					PROLONGATIE KOERS TE AMSTERDAM.
DATUM.	Parijs kort.	Hamb. kort.	Frankf. 6/w.	Londen kort.	
Jan. 2	56 9/16	35 1/2	99	11.87 1/2	6 3/4
„ 8	56 11/16	„	98 3/4	11.90	7
„ 15	„	„	99	11.87 1/2	6 1/2
„ 22	„	35 5/8	98 1/2	„	7
„ 29	56 5/8	35 1/2	„	11.86 1/4	7
Febr. 5	56 3/4	35 1/4	„	„	7
„ 12	„	35 5/16	„	11.88 3/4	7
„ 19	56 11/16	35 1/4	„	11.90	6
„ 26	56 7/16	35 1/4	„	11.88 3/4	7
Mrt. 5	56 1/2	35 3/16	98 1/4	„	6
„ 12	„	„	„	11.90	7 1/4
„ 19	56 7/16	„	„	„	7 1/2
„ 26	„	„	„	„	5 1/2
April 3	„	35 1/8	98 1/2	11.87 1/2	6 1/2
„ 9	56 3/8	35 1/4	„	11.83 3/4	6
„ 16	56 5/8	35 1/16	„	„	6
„ 23	„	35 3/8	„	11.82 1/2	7
„ 30	56 3/8	35 5/16	„	11.77 1/2	6 1/2
Mei 7	56	35 1/4	„	11.71 1/4	5 3/4
„ 14	56 1/8	35 7/16	98	11.66 1/4	5
„ 22	56 1/4	35 3/8	„	11.78 3/4	6
„ 28	56 11/16	35 3/8	98 1/2	11.83 3/4	5 3/4
Juni 4	56 1/2	35 7/16	98 3/4	11.80	6 1/2
„ 11	56 1/4	„	99	11.73 3/4	6
„ 18	56	„	„	11.72 1/2	7
„ 25	55 7/8	35 1/4	„	11.67 1/2	7
Juli 2	55 5/8	„	„	11.66 1/4	6
„ 9	„	35 1/16	„	„	7
„ 16	55 13/16	35 1/8	„	11.65	5
„ 23	56	35 1/16	„	11.70	6 3/4
„ 30	56 1/4	„	„	11.85	7 1/2
Aug. 6	56 3/8	35	„	11.83 3/4	„
„ 13	„	35 1/16	98 3/4	11.86 1/4	7
„ 20	56 7/16	„	„	11.88 3/4	6
„ 27	56 3/16	„	98 1/4	11.85	8
Sept. 3	56 1/8	„	„	11.81 1/4	6 1/2
„ 10	56 1/16	35 1/8	98 1/2	11.82 1/2	„
„ 17	„	35 1/4	98 3/8	11.80	7
„ 24	„	„	98 1/2	11.77 1/2	„
Oct. 1	„	„	„	11.80	6 1/4
„ 8	„	35 5/16	„	11.76 1/4	6

STAND VAN HET WISSELDISCONTO OP ZEVEN VERSCHILLENDE PLAATSEN BIJ HET EINDE VAN ELKE WEEK IN 1866.							
DATUM.	Parijs.	Weenen.	Berlijn.	Frankfort.	Hamburg.	Amsterd.	Londen.
Jan. 5	5	5	7	5 1/2	6 3/4	6 1/2	8
„ 12	„	„	„	„	6	„	„
„ 19	„	„	„	„	5 3/4	„	„
„ 25	„	„	„	„	„	„	„
Febr. 2	„	„	„	5	5	„	„
„ 9	„	„	„	„	4	6 1/2	„
„ 16	4 1/2	„	„	4 1/2	3 3/4	6 1/2	„
„ 23	4	„	6	„	3 3/4	6	7
Mrt. 2	„	„	„	4	3 1/2	„	„
„ 9	„	„	„	4 1/2	„	„	„
„ 16	„	„	„	„	„	5 1/2	6
„ 23	3 1/2	„	„	„	4	„	„
„ 30	„	„	„	„	4 1/4	„	„
Apr. 7	„	„	„	„	4 1/2	„	„
„ 14	„	„	„	„	6	„	„
„ 21	„	„	„	5	5 3/4	„	„
„ 28	„	„	„	„	5 1/2	„	„
Mei 5	„	„	7	„	6 1/4	6	7
„ 12	4	„	„	6	8	6 1/2	10
„ 19	„	6	9	7	7 3/4	„	„
„ 26	„	5	„	„	„	„	„
Juni 2	„	„	„	„	7 1/2	„	„
„ 9	„	„	„	„	7	„	„
„ 16	„	„	„	„	8	„	„
„ 23	„	„	„	6	9	„	„
„ 30	„	„	„	„	8	„	„
Juli 7	„	„	„	„	6	7	„
„ 14	„	„	„	„	5 3/4	„	„
„ 21	„	„	7	„	4 1/4	„	„
„ 28	3 1/2	„	6	?	4	„	„
Aug. 4	„	„	„	?	3	„	„
„ 11	„	„	5	5	„	6 1/2	„
„ 18	„	„	„	6	4	6	8
„ 25	„	„	„	„	3	„	7
Sept. 1	3	„	„	4	3 1/2	„	6
„ 8	„	„	„	„	3 5/8	„	5
„ 15	„	„	„	„	„	„	„
„ 22	„	„	„	„	4 1/2	„	„
„ 29	„	„	„	„	4	5 1/2	4 1/2

1866 ENGELAND'S IN- EN UITVOEREN VAN EDELE METALEN.

In de week eindigende.		Invoer van goud en zilver. Goud.	Zilver.	Totaal.	Uitvoer van goud en zilver. Goud.	Zilver.	Totaal.
		pd. st.			pd. st.		
Januarij	3	778.797	315.567	1094.364	849.168	257.000	1106.168
"	10	17.639	104.561	122.200	390.480	135.871	526.351
"	17	116.938	216.989	333 927	71.834	419.052	490.886
"	24	244.483	103.895	348.378	175.477	45.358	220.835
"	31	131.757	283.739	415.496	231.795	325.178	556.973
Februarij	7	100.779	140.177	240.356	99.405	129.053	228.458
"	14	117.799	909.717	1027.516	41.743	231.323	273.066
"	21	495.875	103.685	599.560	34.562	162.690	197.252
"	28	26.572	52.675	79.217	58.166	326.568	384.734
Maart	7	120.366	252.943	373.309	41.254	129.473	170.727
"	14	229.528	55.974	285.502	17.985	202.433	220.218
"	21	70.684	227.627	298.311	20.960	104.525	125.485
"	28	520.299	43.052	563.351	2.948	173.401	176.349
April	4	332.577	195.912	528.489	22.393	53.851	76.244
"	11	60.277	136.957	197.234	41.769	170.966	212.735
"	18	300.671	99.448	400.119	200.583	285.148	485.731
"	25	124.866	38.779	163.645	128.403	40.185	168.588
Mei	2	140.489	121.299	261.788	242.973	60.896	303.869
"	9	44.925	21.333	66.258	102.347	90.029	192.376
"	16	254.109	105.682	359.791	132.435	51.651	184.086
"	23	364.109	194.904	559.013	237 686	113.052	350.738
"	30	1050 708	148.542	1199.250	1134 232	86.713	1220.945
Juni	6	2034.102	29.054	2063.156	365.119	95.344	460.463
"	13	2395.584	197.889	2593.473	992.900	17.224	1010.124
"	20	1347.317	304.164	1651.481	811.389	53.844	865.233
"	27	1500.454	328.445	1828.899	1289.421	164.220	1453.641
Juli	4	414.333	243.956	658.289	568.187	182.979	751.166
"	11	71.859	308.388	380.247	697.994	81.404	779.398
"	18	704.674	409.303	1113,977	246.738	25.974	272.712
"	25	1174.486	185.744	1360.230	798.541	88.860	887.401
Aug.	1	569.211	296.613	865.824	402.321	209.500	611.821
"	8	459.988	111.769	571.757	376.860	222.262	599.122
"	15	469.919	571.399	1041.318	407.226	260.197	667.423
"	22	433.050	106.185	539.235	99.820	336.652	436.472
"	29	1170.251	286.462	1456.713	112.386	124.192	236.578
Sept.	5	411.915	47.339	459.254	195.464	287.434	482.898
"	12	214.211	185.019	399.230	195.640	327.741	523.381
"	19	213.831	667.979	881.810	455.847	326.483	782.330
"	26	753.686	545.061	1298.747	27.559	233,059	260.618

ECONOMISCHE NALEZINGEN EN BERIGTEN.

In de maand September verscheen de achttiende jaargang van het **Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje**, (3de jaargang van de vierde serie), uitgegeven door de thans 171 leden tellende Vereeniging voor de Statistiek.

De inhoud van den jaargang is belangrijk. Voor de 1e Afdeeling (statistisch overzigt) werden geleverd:

A. Het rijk binnen Europa, door den heer J. P. L. Thiel.

B. Het Rijk buiten Europa: *a*. Ned. Oost-Indische Bezittingen door Jhr. Mr. W. T. Gevers Deynoot; *b*. de Nederl. West-Ind. bezittingen enz. door Jhr. C. A. van Sypestein.

Volgt Afd. II. Kort overzigt van de Handelingen der Staten-Generaal 1864—65.

Afd. III (onderscheiden mededeelingen, vergelijkingen enz.) bevat: De bevolking van Nederland in 1864, door Mr. M. M. von Baumhauer; Het Verslag over de verrigtingen aangaande het armbestuur in het Koningrijk der Nederlanden over 1862, door Mr. W. de Sitter; Geregtelijke Statistiek van 1862 en 1863, door Mr. J. Heemskerk Az.; Middelbaar onderwijs; toestand in April 1866, door Dr. D. J. Steyn Parvé; 's Rijks Geldmiddelen. De staatsbegrooting voor 1866, in vergelijking met de werkelijke inkomsten en uitgaven in 1864; Overzigt van 's Rijks schulden en te betalen rente in 1866, in vergelijking met 1850 en volgende jaren; Handel en Scheepvaart in Nederland in 1864, door P. N. Muller; Nederlands Handel en Scheepvaart op den Rijn in 1865, door Mr. I. J. Rahusen; De Nederlandsche Handelmaatschappij in 1865; De Crediet-vereeniging te Amsterdam in 1865, medegedeeld door Mr. J. Heemskerk Az.; Briefposterij 1865; Effecten- en Wisselkoersen in 1865, in vergelijking met 1856 en volg.; De Begrooting van Nederlandsch-Indië 1863—1865; Staat, aanduidende het getal vrijgemaakten en immigranten onder contract werkzaam in de verschillende buitendistricten der kolonie Suriname op 1 Jan. 1865, medegedeeld door Jhr. C. A. van Sypestein; Staat van den uitvoer van producten der kolonie Suriname, gedurende 1863, 1864, 1864. Als boven.

Afd. IV. Mengelwerk. De Beoefening der Statistiek in Engeland in de 19de eeuw, door Mr. O. van Rees; De Levensverzekering-maatschappijen in Nederland, door Mr. M. M. von Baumhauer; Eenige vergelijkingen geput uit de uitkomsten van de vierde tienjarige volkstelling, inzonderheid

betreffende den toestand der bevolking van de stad en provincie Groningen, vergeleken met dien van andere steden en provincien, door H. A. Wijnne; Een woord over de statistiek van den lijfsdwang, door Mr. T. M. C. Asser; Het onderwijs van den niet-christen inlander in Nederl. Indië over 1863; Overzigt der werkzaamheden van eenige Nederlandsche Credietinstellingen, door Mr. P. Verloren; De Voeding in Nederland, door Mr. M. M. von Baumhauer.

Afd. V. Geschriften over staatkunde, statistiek, staathuishoudkunde enz. in Nederland verschenen Junij 1865—1 Aug. 1866; Chronologisch Overzigt der voornaamste gebeurtenissen in 1865.

Niet bemoedigend is de uitkomst waartoe de bewerker der rubriek *handel en scheepvaart*, de heer P. N. Muller, geraakt ten aanzien onzer vorderingen op dat gebied. „Wat bevindt de koopman die de uitvoerige handelstabellen met zorg heeft gezift en vergeleken? of een stilstand die ergert, òf een achteruitgang die bedroeft, hier en daar alleen wat voor uitgang, welke echter weer oogenblikkelijk het gevolg blijkt te zijn van bescherming of locale ligging. En dat resultaat verdriet. Niet, zegt S., dat ik zoo veel grootere verwachtingen van de uitkomsten had toen ik begon, ik zou dan wel met gesloten oogen dag aan dag de beurs moeten bezoeken, maar ik hoopte altijd dat hier en daar toch nog lichtstralen een vrolijker aanzien aan het geheel zouden geven. En daarin ben ik alweer bedrogen. Men moge grootspraak houden over onzen handel, hoog blijven opgeven van onze scheepvaart, die praatjes moeten verstommen voor de statistieke tabellen onzer naburen, vergeleken met die van ons eigen land. Verban het beschermde Java en de transito tusschen Engeland en Duitschland van onze statistiek, en wat ge als de vrucht van eigen, ongesteunde handelsbedrijvigheid overhoudt, zal niemand meêvallen.

Toch bloeit het land en wint in vermogen. Maar niet door den handel noch door de scheepvaart. De landbouw brengt millioenen meer op dan vroeger, de fabriekmatige nijverheid gaat met groote schreden vooruit. Ook door een levendigen geld- en fondsenhandel zijn in de laatste jaren fortuinen gewonnen. Men moge er over treuren dat die kapitalen het land verlaten en niet liever den goederenhandel voeden, gelukkig nog maar dat ze winstgevend belegd zijn. Maar het land zelf bloeit door meer eigen productie, door grooter nationale volksvlijt, en vergoedt wat de handel en scheepvaart minder opleveren. Die grootere voortbrenging zij dan het plechtanker der hoop voor een blijde toekomst. Heeft vroeger de handel de nijverheid geholpen, weldra voede de nijverheid den handel weder. Want eerst dan wanneer eigene producten de uitvoeren naar den vreemde verdubbelen, en de grondstoffen voor eigen arbeid de invoeren vermeerderen, eerst dan zullen ook wij op de Nederlandsche tabellen van handel en scheepvaart met een gepasten nationalen trots kunnen wijzen."

Uit een statistiek overzigt van het *middelbaar onderwijs*, door den in-

specteur, Dr. Steijn Parvé, blijkt dat het getal leerlingen in April 1866 op de 22 scholen, 1467 bedroeg, waarvan 1252 die volledig onderwijs genoten en 215 die enkele lessen volgen. De aanzienlijkste cijfers der leerlingen vindt men te Delft (118), Haarlem (102), Middelburg (106), Maastricht (106), Sneek (98), Groningen (92), Zutphen (88), Deventer (75). Bemoedigende cijfers voorzeker, de bevolking dier steden in acht genomen!

De stukjes van het mengelwerk zijn nagenoeg alle belangrijk. Behartenswaardig is 't geen van den *Lijfsdwang* door Mr. Asser wordt geschreven, terwijl Mr. P. Verloren eene zeer nuttige taak heeft verrigt door een beredeneerd overzigt der Nederlandsche *crediet-instellingen*, te weten: de Associatie Cassa, de Twentsche Bankvereeniging, Commandiet-kas te Rotterdam, Alg. Maats. van Handel en Nijverheid, Nederl. Credit- en Deposito-bank, Rotterdamsche Bank, Nederl.-Indische Handelsbank, Internationale Crediet- en Handelsvereeniging te Rotterdam, Haarlemsche Bankvereeniging, Rentecassa, Surinaamsche Bank, Kasvereeniging, Onderling Crediet.

In het *Dagblad van Z.-Holl. en 's Gravenhage* van 16 October geeft de hoogleeraar Vreede de redenen op, waarom hij het advies door de Leidsche hoogleeraren toegezonden, niet heeft mede-onderteekend. In die beschouwing wordt „de ontbinding der Kamer, — *de motieven ter zijde latende*, toegejuicht." Maar in de motieven waarop het besluit is gegrond, ligt immers de geheele vraag van het oogenblik. Wie betwist het *regt* tot ontbinding? Zoover wij weten, niemand. De *doelmatigheid* der ontbinding is een zuivere politieke vraag, doch juist het voor de ontbinding opgegeven *motief* wordt in het advies bestreden, en wel uit een louter Staatsregterlijk oogpunt.

Tot voorkoming van misverstand is het dus niet onbelangrijk, akte te nemen: 1° dat de heer Vreede zich van mede-onderteekening onthield, omdat het advies naar zijne meening tot politieke manifestatien zou worden misbruikt. Dus onthouding om gemoedelijke doch louter politieke bezwaren. Maar is mededeeling van hetgeen men regt acht, niet altijd de beste politiek?

2° dat de heer Vreede, door het ware geschilpunt niet te bespreken, het gegeven antwoord op de *juridische* vraag indirectelijk mede onderschrijft, en dus het advies met zijn onbetwistbaar gezag komt vermeerderen.

WAARDE EN PRODUCTIE-KOSTEN.

Het staat in onzen tijd nu eenmaal vast, dat niemand, onder welk voorwendsel ook, het recht heeft zijn evenmensch in woord of geschrift te vervelen; maar het valt lichter met dit gevoelen in te stemmen, dan er zich altijd naar te gedragen. Gelukkige journalisten, gelukkige beoefenaars van letterkunde of geschiedenis, gij kunt, wanneer gij 't wilt, altijd boeiend zijn voor uwe lezers. Zijt gij 't niet, 't is uw eigen schuld. Maar voor ons, arme economisten of aspirant-economisten, hoe zwaar is de eisch, dien men stelt, als men wil dat onze geschriften iets anders zullen wezen dan droog en dor. Schrijf eens, indien gij niet het talent bezit van een Frédéric Bastiat, in onderhoudenden vorm over wisselkoersen of belastingen. Te vergeefs pijnigt ge uw vernuft om een piquante saus te vinden, ten einde het onverteerbare der spijs die ge aanbiedt, voor 't oog ten minste genietbaar te maken. Te vergeefs spant gij uwe beste krachten in, om niet in dien taaien, houterigen stijl te vervallen, die den lezer het opstel uit handen doet leggen, eer hij halverwege gevorderd is. Het is een wanhopige arbeid. Een Duitsche National-Oekonom moet gij zijn, een die zijn leven lang in Populationistik of Cameralwissenschaft lag begraven en in dat graf allen goeden smaak heeft verloren, om niet een diep gevoel van spijt te ondervinden, telkens wanneer gij bespeurt hoe ijdel uw streven is.

Zoo kom ik nu ditmaal voor de lezers van *de Economist* met een opstel, waarvan de titel luidt: „Waarde en productiekosten." Is die titel alleen niet reeds afschrikkend? En toch, ik heb de overtuiging, dat dit onderwerp in een tijdschrift, gewijd aan het algemeen belang, eens opzettelijk behandeld moet worden. Kan men dwaling meenen te ontdekken en van oordeel zijn, dat tengevolge van die dwaling vele verkeerde dingen in het dagelijksch leven ieder oogenblik geschieden, zonder althans eene nederige poging aan te wenden om licht te verspreiden? Ik heb dus geene keuze, maar moet, ondanks mijzelven, de hoeveelheid vervelende lectuur

met een vel druks vermeerderen. Kan ik er niet in slagen onderhoudend te wezen, ik zal ten minste mijn best doen om kort te zijn en duidelijk.

Mijn opstel verdeelt zich in drie stukken. In het eerste tracht ik de uitdrukking „productiekosten” nader toe te lichten; in het tweede het verband tusschen den productieprijs en den marktprijs, gelijk zich dat op den duur vertoont, aan te wijzen, in het derde antwoord te geven op de vraag: Onder welke omstandigheden doet zich de invloed van een rijzing der productiekosten op de waarde het spoedigst ondervinden.

I.

De term *productiekosten* is een min of meer technische benaming. Men versta daaronder in dit opstel alle uitgaven, van welken aard ook, die noodig zijn, niet enkel om een artikel voort te brengen, maar ook om het den vorm te geven, waarin het geschikt is voor het verbruik en om het te brengen ter plaatse zijner bestemming. Stel dat een tabaksplanter op Java zijn product consigneert naar Nederland, dan zijn de productiekosten van dien tabak aan den prijs, welke in Nederland bedongen wordt, gelijk, wanneer die prijs alle uitgaven van den planter dekt en hem eene gewone redelijke winst overlaat. Tot de productiekosten behooren dus in de eerste plaats alle huren of pachten, arbeidsloonen, vergoedingen voor verlies aan rente of kapitaal, uit- en ingaande rechten, vrachtpenningen en andere transportkosten, assurantiepremiën, commissiën enz.; benevens de winst van den ondernemer naar den gewonen maatstaf berekend.

Ziedaar het begrip productiekosten in zijn meest algemeenen zin. Doch hiermede kan onze beschrijving niet geëindigd zijn; immers wij hebben in dit opstel niet te doen met productiekosten in het algemeen, maar alleen met de *noodzakelijke* productiekosten. Beschouwen wij dit laatste begrip dus van een weinig naderbij.

Het woord *noodzakelijk* duidt altijd iets relatiefs aan. Iets is nooit noodzakelijk op zich zelf, maar altijd in betrekking tot iets anders. Wanneer wij van de noodzakelijke productiekosten spreken, dan denken wij aan de kosten, die tot de voortbrenging vereischt worden in verband 1°. *met de benoodigde hoeveelheid goederen*, 2°. *met den ontwikkelingsgraad der nijverheid*, 3°. *met den economischen toestand der maatschappij*.

1°. De kosten, die vereischt worden om een artikel voort te

brengen, zijn niet dezelfde in alle streken. Wanneer nu van het een of ander voorwerp 100,000 stuks jaarlijks noodig zijn en hiervan de helft tot *f* 20, de andere helft slechts tot *f* 25 per stuk kan geleverd worden, dan drukt het laatste cijfer dat der noodzakelijke productiekosten uit. Immers, zoo de marktprijs op den duur *f* 20 bedroeg, dan zou men slechts de ééne helft met voordeel kunnen produceeren. Daar nu echter *beide* helften benoodigd zijn, zoo volgt daaruit dat de noodzakelijke productieprijs *f* 25 is en niet minder.

Het kan dus zeer goed gebeuren, dat de productieprijs belangrijk lager zou wezen, zoo de benoodigde hoeveelheid kleiner ware. Indien b. v. in het gestelde geval het vereischte quantum slechts 50,000 stuks bedroeg, dan zouden de noodzakelijke productiekosten niet *f* 25 maar *f* 20 per stuk beloopen. Het is van belang dit wel in 't oog te houden, daar deze waarheid ons later te pas zal komen.

2°. De wetenschap en de practijk staan niet stil: steeds worden beter middelen van productie en van vervoer uitgevonden. De productiekosten die heden noodig zijn, zijn het morgen wellicht niet meer. Ook hierop dienen wij alzoo te letten.

Dikwijls b. v. brengt eene vermeerdering van een der elementen van productiekosten teweeg, dat men op andere kosten tracht te bezuinigen. Mac Culloch verhaalt hiervan een treffend voorbeeld, in zijn bekend werk *On Taxation and Funding* (3 Ed. Bl. 156). Vóór het jaar 1786 was het de gewoonte in Schotland om het gedestilleerd te belasten naar de geproduceerde hoeveelheid; doch daar dit aanleiding gaf tot smokkelen, werd besloten in 't vervolg een zeker bedrag *voor iedere kuip* te laten betalen, en men belastte nu dientengevolge per gallon inhoudsmaat. Daardoor was het voortaan in het belang der producenten om zooveel mogelijk van iedere kuip partij te trekken, en zij brachten het daarin werkelijk dan ook zoo ver, dat de Regeering de belasting in 1797 aanzienlijk kon verhoogen. Maar de producenten zaten toen nog niet stil en het is gebleken dat zij er eindelijk in geslaagd zijn, het destilleeren nog veel sneller te doen plaats vinden dan in 1786 en zelfs in 1797 kon geschieden. De vermeerdering van een van de elementen der voortbrengingskosten had dus niet tot verhooging, maar eerder nog tot verlaging van den productieprijs geleid.

3°. Men kan niet zeggen, welke productiekosten noodzakelijk zijn, zoolang men niet weet, hoedanig de economische toestand is der maatschappij. Ik denk mij hier de uitdrukking: economische toestand in de meest algemeene beteekenis. Laten b. v. door grooter

vraag naar arbeid de loonen belangrijk zijn gestegen. Behooren dan die hooge loonen geheel en al tot de volstrekt noodzakelijke productiekosten? Op dat oogenblik zeker wel, doch niet in absoluten zin gesproken. Wanneer b. v. eene daling van den marktprijs eene bezuiniging in de productiekosten noodzakelijk maakte, dan zou in de allereerste plaats waarschijnlijk in de loonen eene daling plaats vinden. Ditzelfde geldt natuurlijk in gelijke mate van vrachten, commissiën, enz.

Bij één belangrijk punt moet ik in verband met het voorgaande nog even stilstaan. Behooren ook de pachten tot de noodzakelijke productiekosten? Het antwoord op die vraag hangt geheel af van omstandigheden, die wij dienen te kennen.

Indien iedere grond slechts voor de productie van één enkel artikel geschikt ware, dan zouden de pachten nimmer een element in de noodzakelijke productiekosten kunnen zijn. Immers, daalde de prijs van een product zóó belangrijk, dat de pachtsom niet meer uit de netto opbrengst kon gevonden worden, dan zou de kultuur daarom nog niet gestaakt behoeven te worden. Zoo lang voor 't overige uit de onderneming eene winst ware te verkrijgen, zou zij door den eigenaar zelven voor eigen rekening kunnen worden voortgezet. Op die wijze werd de benoodigde hoeveelheid dan toch verkregen.

Deze beschouwing wordt echter in vele gevallen belangrijk gewijzigd, nu dezelfde grond vaak tot verschillende doeleinden kan worden aangewend. Nu toch kan het gebeuren dat een landbouwer, die zijn pachtsom niet meer in den bedongen prijs terugvindt, eenvoudig de productie van het tot nu toe voortgebrachte artikel laat varen en tot eene andere productie, die beter rekening geeft, de toevlucht neemt (b. v. door bouwland in weiland te veranderen). Stel b. v. dat de tabaksplanters in Cuba geen pacht meer konden betalen voor de landerijen die zij in huur hebben, dan zouden die gronden waarschijnlijk in beslag worden genomen voor de suikercultuur en het aanbod van Cuba tabak hield geheel op. De omstandigheid dat dezelfde grond dikwijls tot verschillende doeleinden kan gebezigd worden, heeft dus ten gevolge, dat de pacht in vele gevallen wel degelijk een element is in de noodzakelijke productiekosten.

Ik zeg: in vele gevallen; natuurlijk niet altijd. Want als door het verbouwen van een ander artikel geen bijzonder voordeel kan worden behaald, dan is natuurlijk niets van het gezegde toepasselijk en de bedoelde omstandigheid is van hoegenaamd geen be-

lang. Maar daarom juist is het onmogelijk het cijfer der noodzakelijke productiekosten van een artikel te bepalen, zoolang men niet weet of de grond, die tot het produceeren van dat artikel wordt gebezigd, aan een ander doel zou worden dienstbaar gemaakt, indien de pachtsom niet meer uit de netto opbrengst voldaan kon worden.

II.

Wij hebben thans onderzocht wat productiekosten zijn en wat men onder noodzakelijke productiekosten te verstaan heeft. Ik mag nu een stap verder gaan en vragen, welken invloed deze laatsten op de waarde der goederen uitoefenen.

Die invloed is op drieërlei wijze denkbaar. Eene vermindering in de productiekosten zou eene daling, en eene vermeerdering eene rijzing in de waarde kunnen teweeg brengen; of eindelijk, een stilstand in de productiekosten beide eene rijzing en eene daling kunnen verhinderen. Bespreken wij elk van deze drie punten achtereenvolgens.

Ik geloof, dat eene daling der productiekosten altijd op den duur de waarde der goederen moet verminderen, wanneer er genoegzame concurrentie bestaat. De concurrentie toch is eene nivelleerende kracht, die de winsten, welke in de verschillende ondernemingen worden behaald, gelijk maakt. Als een koopman altijd geld verdiende, dan zou, om zoo te spreken, iedereen wel koopman willen zijn. Wist men, dat de katoenspinners jaar in, jaar uit, 30 pCt. van hun geld trokken, dan zouden er katoenspinnerijen als uit den grond te voorschijn komen. Stegen de vrachten van Indië naar Nederland weder tot *f* 200 per last, dan zouden er geen werven genoeg zijn om zooveel schepen te bouwen als er besteld werden. Veel concurrentie onder hen die aanbieden, nu, doet de prijzen dalen. Zoodra eene ruime concurrentie dus mogelijk is, moet van zelf eene vermindering van productie-kosten op den duur ten bate komen van de verbruikers.

Dit punt, waarover alle schrijvers het eens zijn, vereischt geene verdere toelichting. Minder gemakkelijk wordt onze taak, als wij wenschen te onderzoeken in welke gevallen eene rijzing in het bedrag der productiekosten eene verhooging van den marktprijs te weeg brengt, of een stilstand in dat bedrag, beide eene daling en eene rijzing verhindert. 't Is daarom van te meer belang de juiste methode aan te wijzen, die hier tot waarheid leiden kan.

Mij dunkt, onze methode moet deze zijn. Zou, dus behooren

wij ons af te vragen, de benoodigde hoeveelheid ook dan nog op den duur worden aangeboden, indien de noodzakelijke productiekosten niet in den marktprijs werden teruggevonden? Al naar het antwoord op die vraag uitvalt, moet onze beslissing zijn.

Passen wij deze methode achtereenvolgens op verschillende soorten van goederen toe. Stel b. v. dat in de een of andere stad de bevolking is verminderd; er is nu niet meer zooveel behoefte aan woningen als vroeger en de waarde der huizen daalt beneden de productiekosten. Zal nu op den duur het aanbod van huizen geheel ophouden en dien ten gevolge de marktprijs na eenigen tijd weder stijgen? Na zeer langen tijd, na drie of vier eeuwen b. v., misschien ja. Maar zoolang de eigenaars een huur kunnen bedingen, die iets noemenwaardigs meer bedraagt dan voor kosten van onderhoud benoodigd is, is het zeer goed denkbaar, dat het aanbod in de eerste tien geslachten geen belangrijke vermindering zal ondergaan. Vele steden in ons vaderland leveren hiervan het treffend bewijs. Hoe lang b. v. is te Amsterdam de waarde der huizen beneden de productiekosten gebleven, niettegenstaande de bevolking zelfs gedurig toenam? Eerst in de laatste jaren, nadat de huren zoo belangrijk zijn gestegen, heeft men er aan kunnen denken tot den aanbouw van nieuwe woningen over te gaan. — Er bestaat dus, wat die soorten van goederen betreft, die, mits behoorlijk onderhouden, eeuwen lang kunnen blijven bestaan, slechts in zoover eenig verband tusschen waarde en productiekosten, als het bedrag van deze laatsten de grens bepaalt, boven welke, bij genoegzame mededinging gene op den duur niet stijgen kan. Eene vermindering der productiekosten kan hier de waarde doen dalen, doch eene vermeerdering haar niet doen rijzen, of zelfs eene daling beletten. De bekende economische stelling, dat de marktprijs zich op den duur naar den productieprijs regelt, is dus als algemeene theorie onwaar, tenzij men de uitdrukking op den duur in een zin bezigt, waarin die gewoonlijk niet wordt gebruikt. Deze stelling toch, geldt niet van de uitgebreide categorie, die wij straks hebben genoemd. Hiertoe behooren woningen, pakhuizen, sommige fabrieksgebouwen, spoorwegen, enz. Zoolang men door het gebruik van die eigendommen een inkomen kan verkrijgen, waaruit de kosten van onderhoud meer dan bestreden kunnen worden, m. a. w. zoolang zij *eenige* waarde bezitten, blijven zij aangeboden in het maatschappelijk verkeer.

Het behoeft intusschen niet gezegd te worden, dat het aanbod van die goederen slechts dan zal *toenemen*, wanneer de marktprijs

zich naar den productieprijs geregeld heeft of wanneer men vermoedt dat dit spoedig geschieden zal. Dat mijn huis de kosten van aanbouw niet meer waard is, kan voor mij geen reden zijn om het omver te halen; doch wel is dit een reden om geen nieuw huis er bij te bouwen.

Geheel anders is het gesteld met goederen van dagelijksch verbruik. Nemen wij aan, dat de fabriekanten van een artikel jaarlijks hunne rekening sluiten met een belangrijk verlies, dan zullen zij eerst wellicht trachten hunne kosten te verminderen; maar indien des ondanks de schaal te hunnen nadeele blijft overslaan, dan zullen ze noch kunnen, noch willen, voortgaan met produceeren. De verbruikers zullen dan vervallen in het straks gestelde dilemma van of een hoogeren prijs te moeten betalen, of hun verbruik te moeten staken. Doen zij het laatste dan verdwijnt een artikel van de markt, doen zij het eerste dan heeft de waarde zich naar de noodzakelijke productiekosten geregeld.

Men ziet hieruit dat de marktprijs van goederen van dagelijksch verbruik zich naar den productieprijs regelt, zoolang de consumenten niet gezind zijn hun verbruik te staken. Onder die eene voorwaarde is op den duur de invloed der noodzakelijke kosten van voortbrenging hier absoluut. De benoodigde hoeveelheid is, behoudens tijdelijke uitzonderingen, voor de verbruikers slechts dan verkrijgbaar, wanneer zij er een prijs voor willen betalen, die alle onvermijdelijke kosten vergoedt en een winst overlaat.

Iedere rijzing van den productieprijs zal dus, onder de gestelde voorwaarde, eene rijzing in den marktprijs te weeg brengen. Doch hoedanig zal nu die werking zijn, indien de productiekosten slechts *bij een deel* der voortbrengers vermeerderen? Ziedaar een vraag van groot practisch gewicht, want het hier gestelde geval komt in het dagelijksch verkeer zeer dikwijls voor.

Wij zijn in staat dit punt in weinige woorden op te helderen na de verklaring die hierboven gegeven is van den term „noodzakelijke productiekosten." Alles hangt af van de hoeveelheid die benoodigd is. Denken wij ons slechts het volgende geval. Van zeker artikel wordt jaarlijks een quantum voortgebracht, dat wij 100 noemen, en aan dit jaarlijksch aanbod beantwoordt eene jaarlijksche vraag, die even groot is. Stijgt nu bij sommigen, stel bij 10 ten honderd der producenten, het cijfer der kosten van voortbrenging belangrijk, dan is, naar den vroeger gestelden regel, de algemeene productieprijs verhoogd, *indien namelijk de benoodigde hoeveelheid dezelfde is gebleven*. Doch het is zeer goed mogelijk, dat de

benoodigde hoeveelheid juist 10 pCt. kleiner is geworden, deels omdat vele consumenten weigeren den hoogeren prijs te betalen, deels omdat de overigen voortaan minder verbruiken. Immers de ervaring leert ons, dat bij hooge prijzen de vraag gewoonlijk vermindert, gelijk ze bij lage prijzen toeneemt. Gebeurt nu het eerste dan zal men in 't vervolg kunnen volstaan met die hoeveelheid, waarvan de productiekosten niet gestegen zijn. De waarde van het artikel zal dan misschien voortaan wel iets hooger zijn dan vroeger — want bleef zij op het oude cijfer, den ware ook het oude quantum weder noodig — maar niet zooveel hooger, dat de vermeerderde productiekosten er uit vergoed kunnen worden. Er is echter een geval mogelijk, waarin zelfs die kleine verhooging niet behoeft plaats te vinden, dan namelijk wanneer de producenten wier voortbrengingskosten niet zijn verhoogd, in staat zijn hunne productiekosten te verminderen en dus het geheele cijfer van 100 te leveren. In beide gevallen is echter het resultaat hetzelfde: een deel der producenten is overbodig geworden.

Stellen wij echter voor een oogenblik, dat de kosten niet bij 10 maar bij 90 van de 100 producenten belangrijk gestegen zijn. In dat geval zal waarschijnlijk de marktprijs een veel grooter rijzing ondergaan. Want willen de verbruikers zich nu voortaan niet met één tiende van hunne vroegere consumtie tevreden stellen, dan zullen zij op den duur juist zooveel meer moeten betalen als de kosten zijn toegenomen. Wij zijn dus in staat dezen algemeenen regel vast te stellen: Eene vermeerdering van productiekosten oefent gewoonlijk een belangrijker invloed uit, naarmate de hoeveelheid, die tot den verhoogden prijs wordt aangeboden, een grooter deel uitmaakt van de geheele aangeboden massa.

Ik meen dat dit zoo ongeveer het voornaamste is wat men over het verband tusschen waarde en productiekosten, gelijk zich dat op den duur vertoont, zeggen kan. Zooals men ziet, is ook hier eene wederkeerige werking te bespeuren. De productiekosten oefenen invloed uit op de waarde, doch vaak oefent deze laatste ook weder invloed uit op de eersten door ze tot haar minimum terug te brengen. De waarde is geen volgzame slavin, die gaat waar de productiekosten haar drijven willen; zij gehoorzaamt ook aan andere meesters, wier stem soms overwegend is. Hij, die het verband tusschen waarde en productiekosten wil nagaan, behoort dit wel in 't oog te houden, en niet aan eene enkele oorzaak eene kracht toe te schrijven, welke zij slechts onder bepaalde voorwaarden, die niet altijd, en tot zekere grenzen, die zeer dikwijls aanwezig zijn,

bezit. Het is noodzakelijk, dat men zich wel doordringe van de juiste beteekenis der uitdrukking: „noodzakelijke productiekosten,” en begrijpe, dat die term geen vast cijfer aanduidt, maar een bedrag, 't welk verandert naar gelang van de benoodigde hoeveelheid goederen, den ontwikkelingsgraad der nijverheid en den economischen toestand der maatschappij; en vervolgens, dat men niet alle artikelen op ééne lijn stelle, daar sommige vaste goederen den invloed van eene rijzende beweging in de productiekosten bijna in 't geheel niet ondervinden.

III.

Onze beschouwing kan hiermede echter niet geëindigd zijn. Immers tot nog toe bespraken wij alleen hetgeen *op den duur* plaats grijpt, en dit is niet voldoende. De meeste veranderingen, die in de waarde der goederen plaats vinden, zijn tijdelijke veranderingen en eene waardeleer, die deze laatste onverklaard liet of er zich niet mede bezig hield, zou zeer onvolledig blijven en weinig licht verschaffen voor het practische leven. Onderzoeken wij dan nu van hoedanigen aard de tijdelijke invloed is, dien eene rijzing in de productiekosten op de prijzen der goederen uitoefent.

Dit onderzoek is vooral daarom vruchtbaar, omdat hier de duurzame van de tijdelijke werking zoozeer verschilt. Een koopman die op de stellingen, welke wij tot nog toe als waar leerden kennen, zijne dagelijksche practijk zou willen bouwen, liep zeker gevaar van groote schade te lijden. Wat toch is de reden, dat de noodzakelijke productiekosten op den duur zulk een machtigen invloed uitoefenen op de prijzen der goederen? Immers dit, gelijk wij zagen, dat langen tijd achtereen niemand met verlies kan of wil werkzaam zijn. Welnu, wat langen tijd achtereen onmogelijk is, is voor een betrekkelijk korten tijd zeer goed mogelijk, ja zelfs in vele gevallen waarschijnlijk. Men staakt zijne onderneming niet, wanneer een enkel jaar de resultaten minder fraai zijn geweest. Menig fabriekant gaat voort met grondstoffen in te koopen en te verwerken, al weet hij, dat hij daardoor geld verliest; want door zijn fabriek te laten stilstaan, zou hij wellicht nog meer geld verliezen en daarbij zijn beste werklieden van zich vervreemden. Het vaste steunpunt, dat de productiekosten zoo sterk maakt in hun streven naar *duurzame* heerschappij over de waarde, ontbreekt hun nagenoeg geheel waar het den *tijdelijken* invloed geldt.

Die tijdelijke invloed kan dus slechts daar krachtig zijn, waar

gunstige omstandigheden medewerken; zwak moet hij wezen, waar die medewerking gemist wordt. Vragen wij dus nu, welke die gunstige omstandigheden zijn. Ik meen, dat het antwoord op die vraag aldus moet luiden:

hoe sneller de voorraad van een artikel kan verbruikt worden,

hoe meer het voorziet in eene dringende behoefte,

hoe minder het door surrogaten kan vervangen worden,

hoe grooter het koopvermogen der consumenten is,

hoe minder behoefte er bij de verkoopers bestaat om hun eigendom te gelde te maken, en

hoe kleiner winst op de productie genoten wordt, — hoe eerder eene rijzing in de productiekosten door eene rijzing in de waarde zal gevolgd worden.

Met een enkel woord wensch ik elk van die zes punten nader toe te lichten.

Hoe sneller de voorraad van een artikel kan worden verbruikt, hoe eerder, bij eene vermeerdering der productiekosten, het alternatief waarvan herhaalde malen gesproken is: òf een hoogeren prijs te geven, òf het verbruik te staken, voor den consument zal geboren worden. Juist daarom is bij sommige vaste goederen de productieprijs buiten staat om eene daling in de waarde te beletten, omdat hier de oude voorraad vaak eeuwen lang voldoende is ter voorziening in de behoefte. Kon een huis, hoe stevig ook gebouwd, slechts tien of twintig jaar duren, dan zou de productieprijs van huizen veel meer invloed op den marktprijs kunnen uitoefenen dan nu. Doch zelfs in dat geval zou die invloed op verre na zoo oppermachtig niet zijn als bij goederen van sneller verbruik, zooals steenkolen, katoen, granen enz. Wij zien dit duidelijk bevestigd door hetgeen men waarneemt bij schepen. Langen tijd achtereen kan hier de marktprijs beneden den productieprijs blijven, veel langer dan b. v. bij levensmiddelen mogelijk is. Hoe duurzamer dus een voorwerp is, hoe minder onmiddelijk de waarde van dat voorwerp den invloed van eene rijzing der productiekosten ondervindt.

Doch niet enkel op de duurzaamheid, ook op het cijfer van den voorraad in verband met de jaarlijks benoodigde hoeveelheid dient gelet te worden. Stel, om eens een uiterst geval tot voorbeeld te nemen, dat de bestaande voorraad koffie in Europa voldoende ware voor het eerste tiental jaren, dan zou eene vermeerdering der productiekosten voor den marktprijs al van zeer geringe beteekenis zijn. Nu de voorraad echter op verre na zoo groot niet is, zou zulk eene vermeerdering een veel grooteren invloed uitoefenen. Hieruit blijkt

hoezeer het van belang is, wanneer men de vermoedelijke werking van eene rijzing in den productieprijs op een gegeven oogenblik voor een bepaald artikel wil nagaan, zich af te vragen, hoe het met het cijfer der voorraden is gesteld.

Nog een enkel woord over de methode, waarnaar gewoonlijk dit cijfer in de practijk berekend wordt: het komt mij voor, dat te dien aanzien dikwijls in den handel schroomelijk wordt misgetast. Men is nu eenmaal gewoon niet tot den voorraad te rekenen, wat zich in handen van winkeliers bevindt, en consumtie te noemen, wat uit de pakhuizen van de groote kooplieden en de fabriekanten in het kleine verkeer is overgegaan. Die gewoonte is natuurlijk en wordt min of meer door de noodzakelijkheid gewettigd. Doch op eene berekening van voorraden, die naar dezen maatstaf is geschied, handelsoperatiën te bouwen, kan dikwijls zeer gewaagd zijn. Hoe duidelijk is dit niet gebleken in het beruchte jaar 1857. Ik herinner mij toen becijferingen gezien te hebben, die uit een arithmetisch oogpunt niets te wenschen overlieten, volgens welke binnen weinig maanden in Italië geen pond suiker meer over zou zijn, indien men voortging dit artikel in dezelfde hoeveelheden te consumeeren als in de laatste weken was geschied. Geen jaar wellicht is meer in statistiek gewerkt dan toen. En hoe zijn al die berekeningen uitgekomen! Is het dan niet goed, vraagt deze of gene wellicht, de handels-statistiek te raadplegen? Ongetwijfeld is dit goed; wanneer men de beteekenis van technische termen maar niet verkeerd opvat en niet als consumtie of vermindering van voorraad beschouwt, wat in vele gevallen geen werkelijke consumtie en geen werkelijke voorraadsvermindering is, maar slechts eene verplaatsing van de goederen nader bij de verbruikers.

Hoe meer een voorwerp voorziet in eene dringende behoefte, hoe sneller de marktprijs eene rijzing in den productieprijs volgt.

Gelijk wij reeds vroeger gezien hebben, houdt de waarde van een artikel op den duur slechts dan gelijken tred met de productiekosten, wanneer de verbruikers ongezind zijn, zelfs tot den hoogeren prijs, het genot van het bewuste voorwerp te staken. Doch die gezindheid of ongezindheid van de zijde der verbruikers staat niet op zich zelve; zij hangt samen met hunne ontwikkeling, smaak en gewoonten, maar vooral met hunne behoeften. Goederen, die men volstrekt noodig heeft, blijft men koopen, zoolang men geld beschikbaar heeft. Daarom zal eene rijzing in de productiekosten dan het snelst eene rijzing in de waarde teweegbrengen, wanneer het een artikel geldt waar niemand buiten kan, een ar-

tikel van levensonderhoud. Granen komen hier wel in de eerste plaats in aanmerking. Stel dat Rusland, Noord-Amerika en andere landen, van waar wij gewoon zijn koren te ontvangen, allen hun product met een uitvoerrecht bezwaarden, dan zouden waarschijnlijk — tenzij andere oorzaken tegenwerkten — de prijzen van de rogge en de tarwe hier te lande zeer spoedig stijgen, al waren de voorraden ook niet onbelangrijk. Wanneer dus de productiekosten van het een of ander artikel vermeerderen en men verlangt te weten, of het waarschijnlijk is, dat spoedig eene waardeverhooging volgen zal, dan onderzoeke men vele dingen, maar in de allereerste plaats, of het bedoelde artikel *in eene dringende behoefte voorziet.*

Hoe minder een voorwerp door surrogaten kan worden vervangen, hoe meer onmiddellijk de invloed is, dien de productiekosten op de waarde van dat voorwerp kunnen uitoefenen. Ziedaar eene eenvoudige waarheid, maar die in het practische leven maar al te vaak vergeten wordt. Een artikel moge in eene dringende behoefte voorzien: kan het tevens door surrogaten vervangen worden, dan volgt zijne waarde slechts langzaam en traag eene rijzing in de productiekosten. Velen zullen zich gewis nog levendig herinneren, welk eene teleurstelling weinige jaren geleden de houders van Maryland-tabak hebben ondervonden, alleen ten gevolge van het verbruik van surrogaten. De prijzen in Amerika waren belangrijk gestegen en, zoo schreef men van daar, die rijzing was niet op speculatie maar op eene werkelijke vermeerdering in de productiekosten gegrond. Tot op eene zekere hoogte volgde onze markt, maar toen eenmaal een bepaald punt was bereikt, weigerden de consumenten ten stelligste om in verhouding tot de noteering te Baltimore te blijven koopen. De eigenaars van tabak meenden nu de verbruikers te kunnen dwingen, door hunne partijen van de markt terug te nemen. Maryland-tabak was hier te lande altijd in groote hoeveelheden geconsumeerd en men achtte het niet denkbaar dat die consumtie op eenmaal gestaakt zou worden. Een tijd lang, maanden achtereen, bleven nu de omzetten uiterst gering. De prijzen souteneerden zich nominaal, maar zij stegen niet in verhouding tot de Amerikaansche markt, en zij, die tot de hoogste noteering te Baltimore hadden gekocht, zagen nimmer kans om zonder schade te realiseeren. Toen eindelijk, het wachten moede, eenige houders begonnen te verkoopen, toen bleek het, dat de werkelijke waarde 20 pCt. beneden den nominalen prijs was gedaald. Wat was de oorzaak van dit verschijnsel? Had het tabakrooken onder de mindere standen plotseling opgehouden? Volstrekt

niet, maar door de hooge vorderingen der houders van Maryland-tabak was allengs een handel in surrogaten ontstaan, waarvan men vroeger geen voorbeeld had gezien. Java tabak van mindere kwaliteiten, Hongaarsche tabak, zelfs inlandsche soorten hadden het gebruik van Maryland langzamerhand vervangen. De consument, van ouds gewoon om voor een pond tabak een zekeren prijs te betalen, was tot den vroegeren prijs blijven koopen, en men had hem, naar mate de voorraad Maryland bij de winkeliers verminderde, een steeds grooter mengsel van andere soorten in handen gegeven.

Ziedaar een practisch voorbeeld, ten bewijze, hoezeer de onmiddellijke invloed van eene rijzing der productiekosten op de waarde van een artikel wordt getemperd, wanneer dat artikel door surrogaten kan worden vervangen. Surrogaten zijn altijd goederen van mindere qualiteit en minderen prijs, die ten deele in de plaats treden van een ander artikel, wanneer dit laatste duurder is geworden dan gewoonlijk. Het verbruik daarvan vermindert dus de benoodigde hoeveelheid van dat andere artikel belangrijk, en wie naar den vermoedelijken loop van de prijzen van zekere goederen wil gissen, dient dus wel de surrogaten in rekening te brengen, zal hij niet bedrogen uitkomen.

Onder practici wordt dikwijls de vraag besproken, of goederen van betere qualiteit en hoogen prijs ooit als surrogaten kunnen dienen voor goederen van mindere qualiteit en minderen prijs. Mij komt het voor, dat dit onmogelijk is. Iets dat duur is, kan nooit op die wijze in de plaats treden van iets dat beterkoop is. Hieruit volgt echter geenszins, dat de rijzing van een goedkoop artikel niet de rijzing van een duurder artikel kan bevorderen. Toen het katoen tijdens den Amerikaanschen burgeroorlog zoo belangrijk in waarde steeg, zijn de prijzen van het vlas ook gestegen. Maar dat was niet het geval omdat vlas als surrogaat diende voor katoen, maar eenvoudig omdat vlas beter is dan katoen en in verhouding tot die betere qualiteit altijd beter betaald wordt. Had de rijzing van het vlas niet, eenigermate althans, tred gehouden met die van het katoen, dan zou het verbruik van linnen allerbelangrijkst zijn toegenomen. De werking van de surrogaten is altijd deze, dat zij het hoofdartikel in zijne rijzende beweging tegenhouden. Nu zal men toch niet beweren, dat de prijsverhooging van het katoen is belemmerd door het meerder verbruik van vlas! De waarde van het katoen is, dunkt mij, spoedig na het sluiten der Zuidelijke havens juist daarom zoo snel gestegen, omdat katoen een artikel is, waarvoor geen surrogaten hoegenaamd gevonden worden.

De invloed der productiekosten, zeide ik in de vierde plaats, is ook des te meer onmiddellijk, *hoe grooter het koopvermogen is der verbruikers.*

Het is zonderling hoe weinig aandacht dikwijls op het koopvermogen wordt geslagen bij het aanwijzen der oorzaken, die de waarde der dingen bepalen. Zoo lees ik onder anderen in een economisch werk van een onzer beste schrijvers: „De nuttigheid bepaalt in het maatschappelijk verkeer de *vraag* naar eene zaak; van de kosten van voortbrenging hangt het *aanbod* tot ruiling van eene zaak af, maar in omgekeerde reden. — Door de meer of mindere krachtige wederzijdsche werking van vraag en aanbod wordt alzoo voor elke zaak, die in de maatschappelijke ruiling komt, hare juiste en natuurlijke waarde geregeld." Die stelling is volkomen juist: de nuttigheid bepaalt zeker *mede* de vraag naar eene zaak. Maar waarom is die andere oorzaak, het koopvermogen der verbruikers, die voor het minst evenveel invloed uitoefent op de vraag, ja *zonder welke de nuttigheid de vraag in het geheel niet mede zou kunnen bepalen*, hier verzwegen? Al is een voorwerp nog zoo nuttig en nog zoo schaarsch, als het geld ontbreekt om het te betalen, dan heeft het toch niet de minste waarde. Nu doet zich een zoodanig geval in de werkelijkheid nimmer voor: er is geen maatschappij denkbaar, waar het koopvermogen op een gegeven oogenblik geheel zou ontbreken, tenzij dan, dat de bevolking zelve op eens ware verdwenen. Maar dat het koopvermogen nu eens groot is en dan weder kleiner, dat het zijne bepaalde grenzen heeft, en dat het dus volstrekt onmogelijk is om eene behoorlijke waardenleer samen te stellen zonder dit allerbelangrijkst element in rekening te brengen, dit zal een ieder mij toegeven, die ooit over dit onderwerp heeft nagedacht Zij, die gewoon zijn op Indië te handelen, weten zeer wel, van hoeveel belang het is voor de prijzen der manufacturen, dat de rijstoogst ruim uitvalt. Waarom is dit van belang? Heeft men in Indië minder behoefte aan manufacturen als de rijst duur is? Bezitten die goederen dan minder „nuttigheid"? Neen, alleen het koopvermogen is dan geringer; daar de levensmiddelen schaarsch zijn, is er ook minder geld beschikbaar voor zaken die wel noodig, maar niet even dringend noodig zijn. Hoe is het gesteld met de prijzen van katoen en van wol in Europa als, hetzij door hooge prijzen van granen, hetzij door handelskrisis of andere rampen, het koopvermogen der verbruikers kleiner is dan vroeger? Wanneer vinden weelde-artikelen den besten afzet? Wanneer verdienen de ondernemers van publieke vermakelijkheden het meeste geld? Wanneer

is het personen-vervoer op de spoorwegen het drukst? Wanneer zijn de hôtels het meest gevuld? Wanneer zijn de arbeidsloonen het hoogst? Het antwoord is telkens hetzelfde: altijd weder, wanneer het koopvermogen het grootst is. Zoo vervult dan het koopvermogen een zeer gewichtigen rol in het maatschappelijk verkeer.

Maar nergens wellicht komt dit meer te voorschijn, dan wanneer wij het verband gadeslaan tusschen waarde en productiekosten. Men herinnere zich andermaal onder welke voorwaarde deze laatsten alleen bij machte zijn eenigen invloed op de prijzen der goederen uit te oefenen: slechts dan, als de verbruikers ongezind zijn, zelfs tot een hoogeren prijs, het genot van het duurder geworden voorwerp te staken. Doch even als die meerdere gezindheid of ongezindheid afhangt van de vraag, of het bedoelde voorwerp al of niet eene dringende behoefte bevredigt, zoo wordt zij mede beheerscht door het meerdere of mindere tijdelijke vermogen van den verbruiker om den hoogeren prijs te betalen. Heeft de vermeerdering van de voortbrengingskosten plaats op een oogenblik van ruim koopvermogen, dan kan de marktprijs zich zeer spoedig naar den productieprijs regelen. Treedt zij daarentegen op een ongunstiger tijdstip in, dan zal de marktprijs waarschijnlijk nog lang beneden den productieprijs blijven. Een koopman dus, die wil nagaan of de prijzen van een artikel, welks productiekosten zijn vermeerderd, weldra stijgen zullen, behoort nauwgezet te overwegen, of bij het bestaande koopvermogen der verbruikers reeds een hoogeren prijs betaald *kan* worden.

Doch deze overweging is ook van belang voor hem die wenscht te onderzoeken, welken blijvenden invloed eene rijzing der productiekosten bij een *deel* der producenten op de waarde van een artikel zal uitoefenen. Zal voortaan de benoodigde hoeveelheid kleiner zijn dan vroeger en, zoo ja, zooveel kleiner dat men des noods het quantum, dat nu duurder dan het overige geproduceerd wordt, zal kunnen missen? Gelijk wij vroeger gezien hebben is dit een punt van veel belang. Maar om hierover te oordeelen behoort men zich drie dingen af te vragen: Vooreerst, is het bedoelde voorwerp een artikel van behoefte; vervolgens, kan het door surrogaten vervangen worden; eindelijk laat het koopvermogen der verbruikers toe, dat voortaan nagenoeg dezelfde hoeveelheid tot den verhoogden prijs worde gekocht.

Hoe minder behoefte er bij de verkoopers bestaat om hun eigendom te gelde te maken, hoe eerder de consumenten bij eene rijzing in de productiekosten een hoogeren prijs moeten betalen. Ziedaar eene

waarheid die in de praktijk genoeg bekend is. Bevindt zich een artikel in „vaste handen" of niet? Wie die ooit gespeculeerd heeft, verzuimde dit te onderzoeken? Een kleine voorraad in handen van zwakke houders drukt den prijs soms meer dan een groote voorraad in vaste handen; want niet de voorraad op zich zelf, maar dat deel 't welk tot den marktprijs wordt aangeboden, dient tot voldoening van de vraag.

Nu is het zeker dikwijls eene bloote toevalligheid, dat een artikel zich in vaste of in zwakke handen bevindt; maar niet altijd is dit toevallig. Er zijn omstandigheden waarin bijna iedereen, om 't even of hij al of niet eene rijzing verwacht, zijne goederen wenscht te verkoopen; dan namelijk, wanneer het krediet is ondermijnd en men er niet in slagen kan zijn eigendom te beleenen of zijn portefeuille te disconteeren. In ons land, bij onze organisatie van het bankwezen, is zoo iets nagenoeg ondenkbaar. In de laatste vijftig jaren althans was er geen crisis zoo hevig, of hij die voldoend onderpand kon geven, ontving crediet van de Bank. Doch dit was geenszins het geval in alle andere landen, en daar nu de prijzen op onze markt meestal door die van de naburige markten worden bepaald, zoo volgt daaruit, dat eene vermindering van het crediet in Engeland of in Amerika dikwijls hier te lande nadeelig terugwerkt.

Wie dus den vermoedelijken loop der prijzen van een artikel wil berekenen, schenke al zijne aandacht aan dit gewichtig punt: Hoe zal in de eerste maanden de toestand der geldmarkt zijn zoo hier als elders? Niet enkel is het van belang dit te weten om over het algemeene koopvermogen der maatschappij te kunnen oordeelen, maar ook om zich eene opinie te kunnen vormen over den meerderen of minderen aandrang, waarmede het artikel ter markt zal worden gebracht. Welke nu de kenteekenen zijn, waaraan men eenigzins kan bespeuren of de geldmarkt in een normalen of in een abnormalen toestand verkeert, of een crisis op handen is, dan wel of men te dien aanzien niets te vreezen heeft, — dit kunnen wij natuurlijk thans niet bespreken. 't Zij genoeg op de behoefte tot verkoop gewezen te hebben, als op een der hoofdelementen in de questie, die ons bezig houdt.

De marktprijs van een artikel regelt zich, ten laatste, des te eerder naar den productieprijs, *hoe kleiner de winst is, die op de productie van dat artikel wordt genoten*.

De nivelleerende kracht, die door de concurrentie op de winsten wordt uitgeoefend, hebben wij reeds besproken. Doch al bestaat die kracht voortdurend, tijdelijk kan toch het evenwicht tusschen de winsten verbroken worden, zoodat de eene tak van

bedrijf ruimer voordeel oplevert dan de andere. Dit zoo zijnde, vragen wij, welken invloed het verband tusschen waarde en productiekosten hierdoor ondervindt. Ik meen dien invloed aldus te kunnen aanwijzen.

Vooreerst: Als de producenten van een artikel gedurende langen tijd zeer ruime winsten hebben genoten, dan zullen zij om een of twee slechte jaren de productie niet onmiddellijk staken. Zijn daarentegen de winsten geruimen tijd achtereen zeer schraal geweest, dan zal de productie veel spoediger afnemen, als zij verlies veroorzaakt. In het laatste geval zal dus het alternatief: òf hoogere prijzen, òf belangrijke vermindering van aanbod, veel eerder voor de verbruikers ontstaan.

Vervolgens: Als op de productie eene groote winst wordt genoten, dan kan eene vermeerdering van de voortbrengingskosten strekken tot vermindering van die winst, zoodat zij gelijk wordt aan de voordeelen die op elke andere onderneming worden behaald. In dat geval ondervindt de marktprijs noch tijdelijk, noch op den duur eenigen invloed van de verhooging van den productieprijs.

Het is derhalve van veel beteekenis te weten, welke winst een tak van bedrijf, waarvan de kosten vermeerderd zijn, in de laatste jaren gewoonlijk heeft opgeleverd. Stel b. v. dat een uitvoerrecht geheven wordt van een artikel, dat alleen van het buitenland kan verkregen worden. Wat zal nu geschieden? Zal de prijs op de markt van verbruik zoodanig stijgen, dat de consument het volle recht betaalt? Zal alleen de producent het recht betalen? Of zal het ten halve door den producent en ten halve door den consument worden betaald? Hoe eindelijk zal te dien aanzien de werking zijn op den duur, en hoe de tijdelijke werking? — Om die vragen te beantwoorden dient men natuurlijk vooraf te weten, of het bewuste voorwerp in eene dringende behoefte voorziet, of het door surrogaten kan worden vervangen, en hoe het gesteld is met het koopvermogen der verbruikers; maar niet minder noodzakelijk is het te onderzoeken, of de winst, die de productie aan de ondernemers verschafte, voor vermindering vatbaar is. Zoolang die wetenschap ontbreekt tast men rond in het duister.

Ook dan is het van belang dit punt op te helderen, wanneer men wil nagaan, welken invloed eene *daling* in den productieprijs op den marktprijs zal uitoefenen. Zulk eene daling brengt altijd onmiddellijk eene evenredige waardevermindering der goederen te weeg, wanneer er genoeg concurrentie is. Op dezen regel bestaat echter ééne uitzondering. Wanneer de winst, die op de productie

genoten werd, in den laatsten tijd onvoldoende is geweest, dan kan eene vermindering der kosten van voortbrenging ten gevolge hebben, dat die onvoldoende winst weder wordt aangevuld. De marktprijs blijft dan volmaakt dezelfde; er is slechts een verbroken evenwicht hersteld.

De taak, die ik mij voorgesteld heb, is hiermede ten einde. Mijn plan was slechts, een weinig licht te verspreiden over een belangrijk onderwerp, dat zoowel in de wetenschap als in de praktijk dikwijls verkeerd wordt begrepen. Ik resumeer thans ten slotte in een zestal stellingen al hetgeen in de vorige bladzijden is behandeld.

I. De marktprijs van die goederen, die, mits behoorlijk onderhouden, eeuwen lang blijven bestaan, volgt niet noodzakelijk alle bewegingen van den productieprijs.

II. De vereischte hoeveelheid daarentegen van die goederen, welke binnen korten tijd verbruikt worden, is voor de consumenten op den duur slechts dan verkrijgbaar, wanneer zij er prijzen voor willen betalen, die alle noodzakelijke productiekosten dekken.

III. Om te bepalen, welke productiekosten op een gegeven tijdstip noodzakelijk zijn, dient men te letten op de benoodigde hoeveelheid goederen, den ontwikkelingsgraad der nijverheid en den economischen toestand der maatschappij — drie veranderlijke grootheden.

IV. De pacht behoort slechts dan tot de noodzakelijke productiekosten, wanneer de grond, waarvoor zij betaald wordt, tot een ander doel zou worden aangewend, indien de pachtsom niet meer in de voordeelen der bestaande onderneming werd teruggevonden.

V. Eene vermeerdering der productiekosten bij een deel der producenten oefent een sterker invloed uit, naarmate de hoeveelheid, die tot den verhoogden prijs wordt aangeboden, een grooter deel uitmaakt van de geheele aangeboden massa.

VI. De marktprijs volgt eene rijzing in den productieprijs niet altijd even spoedig. De werking van zulk eene rijzing is meer onmiddellijk, hoe sneller de voorraden van een artikel gewoonlijk verbruikt worden, hoe meer dit artikel voorziet in eene dringende behoefte, hoe minder het door surrogaten kan vervangen worden, hoe grooter het koopvermogen der verbruikers is hoe meer behoefte er bij de verkoopers bestaat om hun eigendom te gelde te maken, en hoe kleiner winst op de productie genoten wordt.

N. G. Pierson.

NASCHRIFT DER REDACTIE.

Wij wenschen een paar opmerkingen te voegen bij het betoog van onzen geachten medewerker, wiens degelijke kennis en schranderheid van analyse onze lezers voorzeker, even als wij, op zeer hoogen prijs stellen.

Terwijl wij vele zijner beschouwingen deelen, is dat echter niet met alle het geval.

I. De marktprijs der huizen enz. volgt niet noodzakelijk alle bewegingen van den productieprijs.

Neen, niet dadelijk, niet zoo spoedig merkbaar als bij courante handelsartikelen, doch de werking der wet is volkomen dezelfde; het is slechts een kwestie van wat korter of langer tijd, doch door dien tot 3 à 4 eeuwen uit te strekken valt men in een ondenkbaar uiterste. Drie eeuwen voeren ons terug tot Karel V, en vier eeuwen bijna tot Jakoba van Beijeren, en welke huizen in onze steden dagteekenen van dien tijd?

Veeleer meenen wij dat soms bij tijdperken van 30 jaren of minder, de invloed zigtbaar kan zijn. Immers reeds in den loop dezer eeuw was er in dezelfde stad meer dan een tijdperk van algemeene verandering in den marktprijs der huizen, door toe- of afnemende vraag.

Het komt ons voor dat de heer P. bij het voorbeeld der huizen te uitsluitend op *één* der elementen der prijsbepaling, nl. de aangebodene *hoeveelheid*, het oog gevestigd houdt.

De heer P. meent, dat (behoudens de ongewone opvatting van de uitdrukking „op den duur"), eene vermeerdering van productiekosten den marktprijs van huizen niet kan doen rijzen, noch zelfs eene daling beletten.

Wij deelen dat gevoelen niet.

Stellen wij b. v. een gewonen loop van zaken: eene stad met geregeld toenemende bevolking, zoodat ook een geregelde toeneming van het getal woningen noodig is. Bijaldien in dien stand van zaken nu een plotselinge rijzing in den prijs der materialen of der dagloonen plaats vindt, zal die meerdere productieprijs wel degelijk op den marktprijs der nieuwe huizen, en van daar (een gelijke vraag veronderstellende) ook op dien der reeds bestaande huizen in het algemeen, invloed moeten uitoefenen.

Doch het aangehaalde voorbeeld van den heer P. onderstelt geen eigenlijke „vermeerdering van *productiekosten*", doch vermindering van vraag, en wel door *afgenomen bevolking*, eene exceptioneele

omstandigheid. Maar dan vergete men niet dat die oorzaak van prijsdaling, ook bij huizen wel degelijk van zelve wordt gecorrigeerd, althans opgewogen, even als bij andere goederen.

Immers, ook volgens het voorbeeld, zal de bijzonder lage huur die verondersteld wordt, wel nieuwe bewoners moeten lokken (overige zaken gelijkstaande) en de prijsverhooging dus niet enkel afhangen van het op den langen duur te niet gaan der oude huizen, en daardoor aanbouw van nieuwe.

Wij gelooven dus dat de regel: dat de marktprijs zich op den duur naar den productieprijs regelt (*), bij huizen even goed is waar te nemen als bij andere voorwerpen van maatschappelijke ruiling. Er is alleen dit verschil, dat hier meer oorzaken te werk zijn, van tragen invloed, als: verplaatsing van bevolking, vorderingen in de techniek der bouwkunst, (vooral niet te vergeten bij de beoordeeling der bijbouwingen die wij tegenwoordig in de meeste onzer voorname steden aanschouwen) en andere omstandigheden die de verhouding van aanbod en verbruik niet zoo spoedig kunnen regelen als bij courante handelsartikelen.

Bij al wat den bestaanden voorraad onroerend goed betreft, kan er slechts vermeerdering van verbruik zijn indien de verbruikers naar het goed gebragt worden, terwijl bij alle roerende goederen de artikelen naar de verbruikers worden verplaatst, hetgeen men natuurlijk meer in zijn hand heeft en sneller werkt.

II. Over *rent* geen noodzakelijk element van productiekosten, verg. men bij J. S. Mill, Principles of political economy, Book III ch. V en 6. — (Verg. pag. 573 volg. en pag. 585. IX 1e Deel, van de 2e uitgave 1849.) Trouwens, dit gedeelte der beschouwing over productie-kosten, komt ons voor, in het gebruik niet veel nut te kunnen hebben.

III. Aangaande de werking van surrogaten zij ons ook eene opmerking veroorloofd. — Het woord *surrogaat* duidt eigenlijk eenvoudig aan, dat het eene artikel (in meerdere of mindere mate) *in de plaats* van het andere wordt gesteld. — Vlas en linnen werd tijdens de Amerikaanschen oorlog gebruikt voor vele zaken waartoe men anders katoen zou gebezigd hebben. Waarom? omdat, bij de verhouding waarin de prijzen toen gebragt waren, het vlas- en linnen-verbruik dikwijls voordeeliger uitkwam. *Alles te zamen*

(*) Of, stellen wij liever, minder absoluut, den regel aldus: „dat de marktprijzen op den duur de strekking hebben om den natuurlijken of zoogenaamden productieprijs te naderen."

genomen, was de katoen voor vele gebruikers het duurste der twee artikelen geworden.

Al gaat het dus niet aan te zeggen (in den gewonen zin) dat de katoenprijzen gedrukt zijn geweest door het meerder verbruik van vlas, was dat, in indirecten zin, toch wel eenigzins het geval. — Althans het sterk toegenomen vlas-verbruik heeft *nog verdere rijzing* der katoenprijzen eenigzins tegengehouden.

VERSLAG *omtrent de* AMBACHTSSCHOOL *voor knapen uit de arbeidersklasse, opgerigt door de Maatschappij van den Werkenden Stand, te Amsterdam, over de jaren* 1863—1865.

Zeer gaarne voldoe ik bij deze aan het verzoek van de Redactie, om bovengenoemd Verslag in haar Tijdschrift te bespreken. Met klimmende belangstelling toch heb ik den ontwikkelingsgang der Inrigting, waarover dat Verslag handelt, sedert haar ontstaan gevolgd. Bij voortduring treedt haar *raison d'être* meer op den voorgrond; daar pleiten haar toenemende bloei en de algemeene sympathie waarin ze deelt, genoegzaam voor. Hare wakkere Secretaris, E. S. Witkamp, heeft thans mede een tweejarig overzigt van den gang en stand van zaken van die Inrigting geleverd, dat zich door degelijkheid, zaakrijkheid en onpartigheid evenzeer onderscheidt. Het is een goed denkbeeld om de handelingen van den werkkring van 2 jaren in één Verslag te resumeren. Kan het zijn, dan zouden wij zelfs voor het vervolg de publicering der Verslagen om de 5 jaren verlangen. Een revue over een vijftal jaren is toch beter geschikt om de mate van ontwikkeling eener jeugdige inrigting te leeren kennen, dan een 2jarig overzigt van feiten, dat meestal herhaling van een voorgaand, zoo klein tijdvak, wezen zal. De lezing van dit 2jarig overzigt moet in dubbele mate de belangstelling wekken. Wij leeren daar toch eensdeels uit, wat goede wil en volharding vermogen, anderdeels dat men den magtigen arm van den Staat niet behoeft, om iets goeds tot stand te brengen. Zelden is de spreuk: „door het volk voor het volk" schitterender bewaarheid dan hier. Eene Vereeniging van Industrieëlen vormt uit geringe bijdragen een matig kapitaal, en zondert daarvan een deel af, om daarmede eene Inrigting tot stand te brengen, waar anders werkeloozen en behoeftigen, in staat gesteld worden een allernuttigsten arbeid tegen een voldoend loon te verrigten, terwijl hunne kinderen tot nuttige en bekwame burgers kosteloos worden opgeleid, en dat voorregt tevens voor elk kind uit de arbeidersklasse openstelt, wier ouders een beschermer kunnen vin-

den die gedurende 3 jaar *f* 15 's jaars geeft, of zijn praerogatief als lid der Vereeniging. Zoo werkte de *Maatschappij tot Verbetering van den Werkenden Stand* te Amsterdam. De Afdeeling *Straatreiniging* en de *Ambachtsschool* zijn, onder andere, de middelen die zij aanwendt, om den toestand der arbeidersklassen te trachten te verbeteren. Dat het denkbeeld, waarop beide Inrigtingen steunen, bij de menigte ingang zou vinden, laat zich gereedelijk begrijpen, maar dat zijne verwezenlijking zoo spoedig met een gewenscht resultaat zou bekroond worden, was niet zoo gereedelijk te verwachten. En toch beide mogen niet alleen als gevestigd, maar zelfs bloeijend genoemd worden.

Om ons nu tot de Ambachtsschool te bepalen, zoo zien wij uit het Verslag, dat de Inrigting voor 5 jaar met 33 leerlingen geopend werd en op den 1n Maart 1866 reeds 119 leerlingen telde. In het geheel werd de Inrigting in genoemd vijfjarig tijdvak bezocht door 277 leerlingen, in 1861 bij afwisseling door 83, in 1865/6 door 160 leerlingen, dus bijna door het dubbeltal. Van het aantal geplaatste leerlingen in die 5 jaren ontvingen circa $\frac{3}{8}$ bijna of geheel kosteloos onderwijs. In de kosten van onderhoud voor de school in 1865 deelden de ouders der leerlingen slechts voor $\frac{1}{10}$, de ouders en protectors te zamen voor $\frac{1}{4}$. In het overige gedeelte werd door de gemeente, de maatschappij voor den Werkenden Stand en particulieren voorzien. Teregt doet de Verslaggever bij de vermelding van dat feit uitkomen, dat de Ambachtsschool „eene bij uitnemendheid liefdadige Inrigting is!" Twaalf liefdadige inrigtingen zonden een deel harer verpleegden daarheen; wel een bewijs hoezeer de school in de sympathie van Amsterdam deelt, want gewoonlijk zijn dergelijke instellingen niet de eersten om toe te treden.

Behalve in het aantal was er ook een voortdurende verbetering in het gehalte der toegetreden leerlingen. Zoowel in leeftijd als in bekwaamheid was vooruitgang zigtbaar. „Deze gunstige verhouding" lezen wij in het Verslag, — „werd niet geheel en alleen veroorzaakt door dat zich geene zeer jeugdige adspiranten opdeden, — er waren er zelfs van 10 en 11 jaren, — maar omdat hunne ontwikkeling nog verre beneden peil was, en zij om die reden werden afgewezen, terwijl ook aan onderscheidene andere de toelating werd geweigerd, zooals: wegens gebrekkige ligchaams- en geestontwikkeling...." Die gebrekkige ontwikkeling bij een groot deel der adspiranten levert wel een der grootste bezwaren voor de school op. Het is ons bekend, dat vele candidaten aan de meest billijke eischen van het toelatings-examen te kort schieten.

Trouwens de Verslagen doen die leemte duidelijk genoeg uitkomen. In het tegenwoordige leest men weder, „dat verreweg de meeste der leerlingen bij hunne opname het (primair onderwijs) meer dan noodig hebben." En het „rekenonderwijs heeft, bij de zeer geringe bekwaamheden, die de meeste leerlingen bij hunne plaatsing daarin bezitten, (de meerderheid kent het decimaalstelsel niet) voortdurend veel zorg vereischt. Wel wordt erkend, dat daarin merkbare verbetering wordt waargenomen, „ofschoon", — laat men er op volgen, — „en zelfs nog met uitzondering, bij het einde van het laatste schooljaar eenige leerlingen het niet verder gebracht hebben dan de hoofdregels der gewone breuken." Wij waren, bij een bezoek dezer dagen aan de Inrigting gebragt, nog getuigen van de erbarmelijke ontwikkeling, waarin de meeste jongens van de laagste klasse, zelfs na een verblijf op de school van een half jaar en langer, ten dezen opzigte verkeerden. En toch moesten die kinderen alle heeten van ons voortreffelijk lager onderwijs gebruik gemaakt te hebben, en onder dezen niet weinigen op de openbare armen en tusschenscholen. Bij nader onderzoek bleek dat een derde van laatstgenoemde leerlingen de scholen met een loffelijk ontslag hadden verlaten. Opmerkelijk was het, dat ik, bij het ondervragen dier knapen, nagenoeg dezelfde woorden voor een te geven bepaling vernam, als bij mijn jaarlijksch onderzoek op de armen- en tusschenscholen, doch die woorden waren zoodanig dooreengehaspeld, dat de zin klinkklare *on*zin was geworden en de jongen niet bij magte was met andere woorden eene duidelijke definitie te geven. Nu laat ik gaarne de conclusie aan een ander over.

Is dat een der bezwaren, waarmede de Inrigting te kampen heeft, een ander bestaat nog in het vooroordeel bij velen, ouders en protectors — waaronder vaak werkbazen — tegen de theoretische studiën, en dat op een leeftijd, dat de jongen reeds in staat geacht wordt iets te kunnen verdienen. Wel wordt daarin ook gaandeweg verbetering bespeurd, doch steeds heeft het bestuur nog noodig haar stelsel te verdedigen: de noodzakelijkheid van het theoretisch onderwijs te betoogen en aan den drang naar uitbreiding van de praktische oefeningen weerstand te bieden.

Van de 119 leerlingen namen bij het einde van het schooljaar 1865/66 94 leerlingen deel aan het „voorbereidend praktisch onderwijs" en wel 20 aan het boetseren, 22 aan het kunstdraaijen en beeldhouwen, 30 aan het timmeren en 44 aan het smeden. Nogtans was de keuze van beroep der leerlingen de volgende: 54 wenschten smeden te worden, 39 timmerlieden, 14 schrijn-

werkers, 5 beeldhouwers, 2 kunstdraaijers, 1 stukadoor, 1 steenhouwer, 1 loodgieter, 2 hadden nog geene keuze gedaan. Eene vergelijking van de zoo even medegedeelde cijfers, met die omtrent de verdeeling der leerlingen naar de keuze van beroep, toont aan, dat bijv. veel meer leerlingen in het boetseren, kunstdraaijen, enz. werden onderwezen, dan zij die deze beroepen hebben gekozen. „Zulks geschiedt," zegt het Verslag, „deels in het belang eener veelzijdige ontwikkeling, deels in dat van het verkrijgen van meerderen kunstsmaak en het oefenen van hand en oog." Zeer juist!

Bij de keuze van beroepen der leerlingen liet het zich verwachten, dat die vakken het veelvuldigst gekozen zouden worden, welke de beste vooruitzigten op verdiensten in de praktijk zouden opleveren. Maar verwonderen moet het zeker, dat er onder dit geheele aantal van 277 leerlingen, die gedurende 5 jaren de School bezocht hebben, niet één de keuze van metselaar of schilder had gedaan. Wel een bewijs hoe laag die vakken bij het volk staan aangeschreven. En toch zal niemand ontkennen, dat deze evenzeer eene voorbereidende theoretische studie behoeven, zal men een kundig werkman worden. Nu leent zich eene werkschool — in casu de Ambachtsschool — minder tot praktische vooroefeningen voor deze vakken, maar op theoretisch gebied is voor den metselaar zoowel als voor den schilder daar toch veel te leeren. Vooral het teekenen, de materiaalkennis en de scheikunde zullen beide toch wel te pas komen. En ware het misschien niet wenschelijk, dat aanstaande metselaars en schilders zich tevens oefenden in het boetseren, kunstdraaijen en beeldhouwen? Wanneer ze zich de behandeling van die gereedschappen op de school eigen hadden gemaakt, dan zoude die kennis welligt later hun te pas kunnen komen, en zouden ze des winters, wanneer ze meestal geen werk hebben, daarmede nog iets kunnen verdienen In mindere mate geldt die aanmerking ook de stukadoors en steenhouwers. Ook hun aantal is op de school zeer gering. En toch worden in deze vakken door goede werklieden hoogere loonen bedongen, dan door de timmerlieden en zelfs de smeden. Dit feit heeft, in verband met een thans door mij ingesteld onderzoek naar den toestand der arbeidende klasse te Amsterdam, mijne aandacht bijzonder getrokken.

Bij de verschillende bezoeken, die ik in de arbeidersgezinnen heb afgelegd, was het altijd bij de metselaars en schilders een morren over gebrek aan werk en lage loonen. Het was steeds hun klagen — en dat in een tijd als nu, te Amsterdam! — „de rijke lui laten niet werken en de bazen willen veel werk voor weinig

geld van ons hebben." Voerde men hiertegen aan, dat zooveel van elders hier geplaatst zijn, dan luidde het antwoordt weder: „ja, die vreemde beunhazen loopen met het beste werk weg en verteren het geld, dat nu eigenlijk ons toebehoort, in hun moffeland." Zou men de bazen vragen, welligt kreeg men ten antwoord: het zijn niet altijd de vlijtigste en bekwaamste die zoo spreken.

Tot deze weinige opmerkingen wenschen wij ons thans te bepalen, ofschoon het Verslag tot tal van andere en zeker hoogst gewigtige beschouwingen aanleiding zou kunnen geven. Inzonderheid zouden wij nog eenige bladzijden kunnen wijden aan beschouwingen over de vraag: „welke vruchten heeft het onderwijs aan de Ambachtsschool aanvankelijk opgeleverd?" Het Verslag tracht die te beantwoorden door de getuigenissen van de bazen waar de leerlingen geplaatst zijn, woordelijk te reproduceren. Onpartijdiger kon het Bestuur niet te werk gaan, te meer daar het eerste gewag wordt gemaakt van een 9tal jongens die den verkeerden weg zijn opgegaan, nadat ze ontslagen waren na 3jarigen leertijd. Nogtans — men houde het ons ten goede — wij hechten aan die getuigenissen niet eene absolute waarde. Volgens onze overtuiging moet het aanvankelijk nut van de Ambachtsschool gezocht worden in de lust die bij de arbeidende standen tot degelijker werkzaamheid, opgewekt is, in den naijver die ook bij een hoogeren stand van burgers, de werkbazen, gaande gemaakt is, om hunne kinderen een dergelijk onderwijs deelachtig te doen worden. Sedert 3 jaren is toch een dergelijke school voor zonen en pupillen van werkbazen, leden van de Maatschappij voor den Werkenden Stand, te Amsterdam opgerigt. Zoo moest het gaan: dat de bazen naijverig op hunne aanstaande knechts worden. Zij gevoelden dat de knecht hun te knap af zou worden, als zij niet trachten zouden door wetenschappelijke vorming den titel van baas of meester te behouden. Ziet! zoo heeft de school voor den eenvoudigen handwerksman, den meester, vaak den man van routine en fortuin, eindelijk de bekentenis afgedwongen, dat hij ook eerst moest leeren, om anderen te commanderen. Zeg, lezer! is dit niet reeds een schitterend resultaat van „de Ambachtsschool voor knapen uit de arbeidersklasse?" Is de spreuk: „Kennis is magt" wel treffender bewaarheid?

En nu kan het ons weinig scheelen of de Ambachtsschool nu reeds een zeventig tal werklieden aan de maatschappij heeft geschonken, van welke het Bestuur „met grond mag verwachten, dat zij hunne staat eer zullen aandoen." Wij willen met het Bestuur

hopen, dat het alle knappe werklui zullen worden, die hun stand eer zullen aandoen: maar dit zou wel eens kunnen tegenslaan.

De vruchten die de Ambachtsschool af moet werpen, laten zich eerst na eene reeks van jaren waardeeren. Misschien beleven wij, volwassenen, dat niet. Een vijftal jaren voor een werk der beschaving is een droppel in de zee.

Wij hebben slechts twee zaken te constateren: vooreerst is de Ambachtsschool nuttig, noodig en gewenscht, vervolgens wordt haar doel begrepen, gewaardeerd en ten dienste van den stand waarvoor ze in het leven is geroepen, praktisch geëxploiteerd? Kan het antwoord daarop bevestigend luiden, dan geen nood! De Inrigting zal haren weg door het leven dan wel maken en de stand van menschen die er gebruik van maakt, zal er *in de toekomst* wèl bij varen.

Wij zouden hiermede kunnen eindigen, ware het niet, dat wij nog met een enkel woord de finantieele kwestie wenschte te bespreken. We hebben boven reeds gezien, dat de school grootendeels aan de philantropen haar bestaan te danken heeft. De grootste bijdragen worden door de gemeente en de Maatschappij voor den Werkenden Stand geleverd. Tot lof van Amstels gemeenteraad moet hier vermeld worden, dat het met zeldzame onbekrompenheid de stoffelijke belangen der School voorstaat. Gedurende 3 jaren verleende de Raad jaarlijks een subsidie van *f* 3000; terwijl onlangs besloten werd dien post tot *f* 4000 te verhoogen, in weêrwil eene soortgelijke school, doch volgens de wet ingerigt, van wege de gemeente, binnen kort zal opgerigt worden. In weerwil van deze en andere aanzienlijke bijdragen kan het Bestuur der Ambachtsschool echter niet aan alle billijke eischen voldoen, die eene dergelijke Inrigting voor eene stad als Amsterdam wel vorderen zou. Het boekjaar van 1865 sloot zelfs met een deficit. En toch is de belooning aan het dienstdoend onderwijzend personeel hoogst karig. Twaalf onderwijzers en een concierge, tevens met de administratie belast, krijgen gezamenlijk slechts *f* 3835.— honorarium. Van daar, dat men aan denzelfden onderwijzer zooveel vakken als mogelijk is opdraagt, en voor die vakken welker onderrigt het meest toezigt vordert en dus door het grootst aantal leerlingen beoefend worden, een te klein aantal docenten voorhanden is. Een tweede bezwaar voor het onderwijs en den goeden gang van zaken aan de Inrigting is de slechte lokaliteit waarin de theoretische lessen gegeven worden. Zoo als men weet is de Inrigting thans gevestigd in de Eggertstraat, eigenlijk een bogtige steeg, terwijl de hooge

Nieuwe Kerk, die vlak voor het gebouw staat, het weinige licht van de naauwe straat onderschept Maar nu het lokaal zelf. Verbeeldt u eene ruimte van 16.36 Ned. El lang, bij 2.6 hoogte, van voren met 3 à 4 klapramen van kleine ruiten voorzien en ter zijde even zooveel. Daarbij is de zoldering door eene reeks van dikke, plompe, meestal gescheurde balken versierd (?), die het weinige licht nog belemmeren, dat van voren invalt. Om in de behoefte aan licht en lucht te voorzien heeft men dan ook in de zoldering gaten moeten slaan, die toegang tot het vlieringdak geven, waar men glazen dakpannen in geplaatst heeft. In zulk een lokaal moeten nu de jongens dagelijks 8 uren vertoeven en daar met eene werkzaamheid bezig gehouden worden, die naast hunne intellectueele ontwikkeling toch grootendeels het opwekken van het aesthetisch gevoel ten doel moet hebben!

Jammer, dubbel jammer, dat men ter wille van de practische oefeningen, de keuze tot zulk een lokaal moest nemen, te meer daar de lokaliteit, die de Inrigting vroeger bezat, zoo uitnemend was. Wanneer wij die feiten hier vermelden is het geenszins om aan het bestuur hiervan eene grief te maken. Integendeel, wij hebben allen lof over voor den ijver en het beleid door hetzelve aan den dag gelegd, om met die middelen het doel tot zulk eene hoogte bereikt te hebben. Maar toch bejammeren wij het, dat eene Inrigting, die tot dusverre eenig in ons land is en zulke goede resultaten reeds heeft opgeleverd en daardoor een sieraad van die weldadige en rijke hoofdstad van Nederland moest zijn, met zulke twee voorname bezwaren te kampen heeft. Menig Duitsch landstadje, dat naauwelijks op een aantal inwoners als een middelmatig dorp ten onzent kan bogen, heeft een Gewerbeschule en daarvoor een gebouw en hulpmiddelen, die menige voorname school ten onzent zou beschamen. Nu weten we wel, dat daar de wijsheid niet in zit, en dat onze landaard met al dien uiterlijken glans niet overeenstemt, maar tusschen de werkelijkheid hier en daar is het verschil te groot. Ik vraag geen gebouw dat imponeert, maar een dat voldoet aan de eischen des tijds, d. i. aan de behoefte van het onderwijs. Het doet het oog minder aangenaam aan, als men in hetzelfde lokaal den smid, den kunstdraaijer, den boetseerder, den timmermam of beeldhouwer werkzaam ziet. Ook zouden wij eene gelegenheid wenschen gegeven te zien, waar de jongens, in gymnastiek en den wapenhandel onderwezen werden terwijl het regt vorstelijk geschenk van gereedschappen en machineriën, onlangs door onzen geëerbiedigden Koning

aan de Inrigting vereerd, eene plaats zijner waardig kon vinden en niet, zoo als nu, in kisten gepakt, elders op een bergplaats zou staan te vergaan. Deze verzameling toch zou, met de andere kleine collectie modellen en materialen, in ruime zalen gerangschikt, ontzaggelijk veel nut voor de leerlingen opleveren en bij meerdere uitbreiding welligt later tot een volksmuseum kunnen dienen, zooals aan de école des arts et métiers te Parijs.

Het is ons bekend, dat het Bestuur er sinds geruimen tijd op uit is, om een geschikt gebouw te vinden, waar al die eischen beter verdeeld zullen worden. Maar dat is in Amsterdam gemakkelijker gezegd dan gedaan, indien men niet het gewenschte met goud wil betalen, en dat is juist wat het Bestuur ontbreekt. Goeden wil en zelfs de noodige kennis om een doeltreffend gebouw te plaatsen, bezit het daarentegen genoeg. Is het daarom niet te betreuren, dat elders nog eene som van *f* 43000 ongebruikt ligt voor een dergelijk doel, doch dat, zoo als het geformuleerd is, nimmer levensvatbaarheid zal erlangen. Bedriegen wij ons niet, dan is dit de som, die bij „de Hoofdcommissie tot oprigting van een Nationaal gedenkteeken voor November 1813", als aandeel voor de oprigting van eene „Nationale Ambachtsschool" te Amsterdam op te rigten, nog berust. Overeenkomstig haar plan zou voor die som nimmer zulk eene „Nationale" school kunnen gebouwd en ingerigt worden. Over de mindere wenschelijkheid van zulk eene school hebben wij reeds vroeger (*) ons oordeel uitgesproken.

Zou het nu niet de meest praktische weg zijn, om die som te bestemmen tot de oprigting van een gebouw voor de Ambachtsschool, waarvan thans sprake is? We gelooven, dat de Inrigting evenveel aanspraak heeft op den titel van nationaal, als die de Commissie wenschte op te rigten. Hier worden knappe werklieden gevormd, die zich later over het geheele land zullen verspreiden, daar zouden van uit het geheele land knapen gezonden moeten worden, om tot knappe werklieden opgeleid te worden.

Ik geloof derhalve, dat het verstandiger ware die som voor eene reeds gevestigde zaak te besteden, dan ze voor een doel te bestemmen, dat nimmer zal bereikt worden.

October 1866. Dr. S. S[r]. Coronel.

(*) *Economist*, 1863, bl. 387.

VOEDSEL-AANVOEREN.

(Een woord over het Vleesch uit Zuid-Amerika.)

De aanvoeren van vleesch uit Zuid-Amerika trekken meer en meer de aandacht, en de vleeschprijzen zijn in den laatsten tijd dermate gestegen, dat het niet te verwonderen is, dat in Engeland reeds meer dan eene Compagnie is verrezen om in Zuid-Amerika rund- en schapen-vleesch te verkrijgen van die massa's vee, die tot heden alleen voor de huid of vacht geslagt werden. Onlangs is aan het Engelsche ministerie van Buitenl. Zaken een verslag uitgebragt over de drie voorname methoden die daarvoor door de Compagniën gevolgd worden. De schrijver van dat rapport, Mr. Ford, zegt o. a. dat thans reeds te Buenos-Ayres bouten verkocht worden, niet meer bij het gewigt, doch bij het stuk, voor 50 à 60 ct. Nederl., terwijl rundvleesch betrekkelijk nog goedkoop is. Naar het aantal huiden en het bedrag van wol dat in 1855 werd geëxporteerd, berekent hij dat er in de landen door de rivier Plata doorloopen, een veestapel van ongeveer 22 millioen stuks rundvee en 35 millioen stuks schaapvee moet aanwezig zijn, waarvan ongeveer 12 pCt. jaarlijks geslagt wordt.

Veel van dat vleesch werd tot heden naar Brazilie en Havana verzonden en is een geliefkoosd voedsel der negerbevolking, doch de wijze van bereiding is ondoelmatig, en de verzendingen naar Engeland van het op die wijze ingemaakte vleesch werden alles behalve goed ontvangen. Het vleesch werd nl in dunne reepen gesneden, met sterken pekel doortrokken, en twee dagen gezouten. Het gevolg daarvan was, vooreerst, dat veel der voedende deelen in den pekel trokken en dat, wanneer het binnenste gedeelte van het vleesch met het zout in aanraking was gekomen, de buitenste deelen nagenoeg vergaan of althans als voeding onbruikbaar waren geworden door overmaat van zout.

Betere uitkomsten heeft men van de nieuwe *procédés* ondervon-

den, bij name 1° van den heer Morgan, 2° dat van de heeren Paris en Sloper, 3° het ook hier welbekende systeem van Liebig.

Het eerste is een stelsel van doelmatige zouting, het tweede bestaat in bewaring in luchtledige blikken bussen, het derde in uittrekking der meest voedzame deelen, het zoogenaamde vleesch-extract.

Elk dezer stelsels heeft zijn eigenaardige voordeelen. Het zouting-systeem verzadigt het vleesch op vernuftige wijze met pekel, door middel van het bloedvaten-stelsel. — Het beest wordt opengesneden en door middel van een dwarshout goed opengehouden. Nu maakt men eerst eene opening in beide de kamers van het hart. Het bloed loopt dan van zelve er uit; als het niet meer vloeit, word een metalen pijp met kraantje in de opening der eene hartkamer gebragt, en daar diep in bevestigd, tot in de aorta (de groote slagaar die het zuivere bloed onmiddellijk uit het hart vervoert). Het metalen pijpje is aan een gutta percha slang bevestigd, waardoor pekel kan toestroomen uit een vergaarbak, 20 à 30 voet hoog geplaatst; (circa 10 Ned. kan pekel op de 100 kilog, onder bijvoeging van 1 à 2 Ned. ruwe geraffineerde salpeter); nu wordt eerst het vocht met kracht ingeperst tot doorspoeling der bloedvaten, waar geen bloed mag in blijven Eerst wanneer deze doorspoeling geschied is, wordt de andere hartkamer gesloten, en het pekelvocht nu ingeperst, blijft in de aren en bloedvaten. In eenige seconden is het geheele ligchaam goed doortrokken, waarvan men zich verzekert door b. v. een oor of hoef af te snijden als wanneer men den helderen pekel zonder eenige bloedkleur zal zien uitvloeijen. — Als anti-scorbutiek middel kan ook acidum phosphoricum in het vocht worden gemengd. Sedert Mei 1865, waarop dit middel in werking kwam, zijn reeds circa 25000 Ned. pond vleesch op die wijze te Liverpool aangekomen; en tegen 45 ct. het Ned. pond vindt dit vleesch gretige koopers. Deze prijzen schijnen echter niet veel winst voor de onderneming over te laten; de groote kosten voor eerste vestiging en proefneming zijn daarvan grootendeels oorzaak; men rekent echter dat reeds eene andere wijze van verpakking meer voordeel zoude aanbrengen.

In het tweede der aangeduide stelsels, van de H.H. Paris en Sloper, wordt al de zuurstof die zich in het vleesch bevindt verwijderd. Eerst worden alle beenderen uit de stukken genomen, doch het vet blijft er in. De bussen waarin de stukken vleesch geplaatst worden, worden luchtledig gemaakt door water, dat er doorheen geperst wordt, en bij het uitvloeijen van het water wordt het lucht-

ledige aangevuld door een zeker gas, welks zamenstelling echter geheim wordt gehouden. De openingen worden zorgvuldig digtgesoldeerd, en die sluiting is van groot belang, want komt er een lekje in het soldeersel of metaal, dan ontsnapt het gas, en alles is verloren.

The Economist vermeldt dat vleesch, op deze wijze bereid, in Engeland is aangekomen en door regeringsleden der Argentijsche republiek zeer deugdelijk verklaard. Ook dit najaar werd te Londen een maaltijd van dat vleesch gegeven (*) met volkomen bevredigenden uitslag. Men schijnt er veel van te verwachten voor de mindere klassen, indien althans het vleesch, zoo als men hoopt, mede voor 4 à 6 pence per Eng. lib. (45 à 65 Ct. Ned. het kilogr.) zal verkocht worden.

Het procédé van den heer Liebig, (ook hier te lande bekend) verschilt daarin van de voorgaande, dat het vleesch, in plaats van bewaard te worden, tot extract wordt gebragt. Nadat het rund gedood is, laat men het gedurende 24 uren opkoelen. Het vleesch wordt dan geplaatst tusschen ijzeren rollers, met punten voorzien en door stoom in beweging gebragt; — hierdoor wordt het vleesch fijn gehakt of eigenlijk in pap veranderd. Deze pap wordt nu in een grooten bak, gedurende een uur met stoom gekookt. Van daar wordt het in een soort van trog gelaten, met een zeef in den bodem; het vleeschnat loopt hierdoor in een ander vat, waar men het vet laat opkomen en er dan van verwijdert. Nu wordt het zuivere vleeschnat in open vaten verzameld, waarin stoompijpen uitkomen, terwijl blaasbalgen een luchtstroom over de oppervlakte brengen die de verdamping bevordert en condensatie belet. Na zes of acht uren op die wijze behandeld te zijn, wordt het vocht nogmaals gefiltreerd, en is nu, als volkomen zuiver vleeschextract, gereed om in bussen gepakt te worden. Het is dan nog vloeibaar, doch wordt vaster naarmate het opkoelt; het neemt zeer weinig plaats in, en heeft naar zijn omvang een zeer aanzienlijke voedende kracht. Een Ned. pond extract wordt uit 33 Ned. pond vleesch verkregen, en levert vleeschbestanddeelen om soep te maken voor 200 man! De voedselbestanddeelen van een geheelen os worden in acht kleine bussen vervat, enz. — Voor leger- en marine-gebruik is het zeer aanbevelenswaard, en ook met oordeel toegepast, kan het in hospitalen en ziekenkamer, veel dienst bewijzen, door het niet bevatten van vetdeelen.

(*) Zie een verslag van den proef-maaltijd, in het Weekblad v. Haarlemmermeer, van Vrijdag, 9 Nov. ll.

Elk dezer drie systeems schijnt dus zijne bijzondere voordeelen en eigenaardige klasse van verbruikers te moeten hebben. Alleen de twee eerstgenoemde schijnen voor de eigenlijke volksklasse in aanmerking te kunnen komen, doch daarvoor bestaat, althans in Engeland, nog al verwachting. De prijzen van het slagtvee schijnen daar door de veeziekte aanzienlijk te zijn gestegen, en men klaagt er zoo over, dat elke vermeerdering van aanbod met gretigheid wordt tegemoet gezien.

Bij ons te lande is die rijzing van slagtvleesch nog niet aanwezig, hetgeen is toe te schrijven, mede aan het ophouden van den uitvoer naar Engeland. Zoodra die weder een aanvang neemt, zal men ook bij ons wel weer stijging der vleeschprijzen mogen te gemoet zien.

Om die reden schijnen ons de straks medegedeelde feiten wel waardig de aandacht van den handel tot zich te trekken. Tegen een detail-prijs van 45 ct. per kilogram, zou dan echter ten gevolge van ons invoerregt, dat artikel nog een belasting van p. m. 12 à 15 pCt. der waarde hebben te voldoen.

(Ingezonden.)

Aan de Economist.

Wijlen Dr. J. W. Schick vestigde reeds in 1852 in een zeer belangrijk boekje de aandacht op den ongunstigen toestand der gezondheid in de gemeente 's Gravenhage. Hij ging de geboorten, sterften en ziekten na en bewees door cijfers, hetgeen hij aldus uitdrukte: „Het is ons gebleken, dat zich sedert het midden der vorige eeuw eene verandering in den staat der bevolking van 's Gravenhage heeft geopenbaard. Sedert 80 jaren (thans bijna 100) is hier de levensduur verminderd en schijnt de individuele kracht afgenomen te zijn. Een zeer verontrustend verschijnsel, geheel in strijd met hetgeen over het algemeen wordt waargenomen! Te gelijk met de veranderingen, die in de levenswijze hebben plaats gegrepen, is bijna altijd vooruitgang in gezondheid gevonden en zijn de levenskansen toegenomen. Den Haag behoort onder de weinige uitzonderingen, waar zich die gunstige omstandigheden niet hebben kunnen doen gelden of waar de invloed daarvan door nadeelen opgewogen wordt." Hij verloor de cholera niet uit het oog en constateerde dat hetgeen geschiedt om den gezondheidstoestand in het algemeen te verbeteren, ook van grooten invloed is op de werking der cholera. Hij zeide: „Te Nottingham stierven in 1832 van 53,000 inwoners, 290 aan cholera. Bij de epidemie van 1849 zijn in die stad slechts 6 personen slagtoffers van die ziekte geworden, niettegenstaande zij in den omtrek veel heviger heerschte en de bevolking tot 58000 gestegen was. In die tusschenjaren waren echter uitmuntende gezondheidsmaatregelen genomen, en was de stad van een ruimen aanvoer van goed water voorzien geworden."

Welke is nu de oorzaak van den (ook nu weder gebleken) ongunstigen gezondheidstoestand in 's Gravenhage? zoo werd onlangs in *„de Nieuwsbode"* gevraagd.

Met het daarop gegeven antwoord kunnen wij ons gereedelijk vereenigen.

Het luidt aldus:

„Één woord kan alles resumeren: onreinheid.

„Prof. Mulder zegt in zijne onlangs uitgegevene brochure: „Ja, gij kunt uwe, — om hare zindelijkheid zoo geroemde, — stinkende en verpeste Hollandsche steden dan (als de ziekte uitbreekt) op eenmaal niet reinigen; maar leer dan ten minste door den dood van honderde menschen, het te doen voor eene volgende epidemie. En doe *in* de epidemie, wat gij kunt."

„En elders:

„Er moet van wege de gemeente-besturen des noods een overdreven voorbeeld gegeven worden van reinheid der straten en goten en riolen, — wij zeggen, ook van grachten en sloten — en eene waakzaamheid leven

in het opruimen van het voor die Besturen bereikbare vuil, zoodat de minder beschaafden daardoor getroffen worden en dien maatregel in hunne woningen toepassen."

„Herhaaldelijk is onlangs in den gemeenteraad over maatregelen betrekkelijk de epidemie en verbetering van den algemeenen gezondheidstoestand gesproken. Men heeft tijdelijk gedaan, wat men kon en vermogt. Een rapport wordt nu afgewacht over ons rioolstelsel, en dan zal de raad eene commissie benoemen, om te onderzoeken welke maatregelen tot verbetering bij de volgende gemeente-begrooting zullen worden voorgesteld. Er is sprake van „een groot werk." De zaak is dus ten deele aan de orde bij ons gemeente-bestuur. Het is echter noodzakelijk den geheelen toestand goed te onderzoeken en de gebreken aan te wijzen, opdat men afdoende maatregelen tot verbetering neme.

„Bij eene der discussiën, onlangs in den raad over den toestand van grachten, riolen en goten gehouden, werd de ongunstige toestand van 's Gravenhage, wat drinkwater, grachten en rioolstelstel betrof, slechts aan ééne enkele oorzaak toegeschreven, namelijk *de toeneming van de bevolking*.

„Onze ligging is echter niet ongezond, wij herhalen dat; het tegendeel is waar. De residentie streeft eerst nu naar den rang van eene groote stad; zij telt nog niet honderd duizend zielen. Onze bevolking is voor een gedeelte over eene betrekkelijk groote ruimte verspreid; wij hebben vele ruime pleinen, vele breede straten, lucht en frischheid om de stad heen. Onze huizen hebben niet, zoo als in zeer groote steden, zes of meer verdiepingen, zoodat de bewoners daarin opgehoopt zijn. De bevolking neemt toe; maar is dat te vergelijken met de steden in Amerika, die in twintig of zelfs tien jaren hare bevolking zien verdubbelen? En zoo toeneming der bevolking alléén een toestand te weeg moest brengen, zoo als wij dien door Dr. Schick beschreven vonden, hoe zou het dan moeten gaan met steden als Parijs en Londen?

„Neen, die oorzaak alleen is niet aannemelijk. Wel moeten de maatregelen om den gezondheidstoestand te verbeteren, gelijken tred houden met toeneming van de bevolking. Maar de oorzaak van hetgeen hier bestaat, is gelegen in *veeljarig* verzuim of tekortkoming, hetgeen elken dag drukkender en nadeeliger wordt bij de uitbreiding van de residentie. Dat verzuim dagteekent van langen tijd en wij wijten het direct aan niemand. Wij leven evenwel te midden van stinkende grachten, gebrekkige riolering, gebrek aan goed drinkwater, sloppen en poortjes zonder licht of lucht, maar vochtig en bedompt."

Met het oog op deze omstandigheden heeft de heer M. Henriques Pimentel te 's Gravenhage het denkbeeld opgevat, — dat al dadelijk bij den heer J. J. C. de Wijs, aan wien hij het mededeelde, bijval vond — om door eene zamenwerking van bouwkundigen, geneeskundigen en indus-

triëlen te trachten middelen te beramen om ten deze duurzame verbetering tot stand te brengen. Hiertoe werd eene voorloopige bijeenkomst belegd van slechts weinige doch zeer deskundige ingezetenen van 's Gravenhage. Zij had ten gevolge, dat door de in die bijeenkomst aanwezige heeren twee gelijkluidende circulaires werden gerigt, de eene aan de 's Gravenhaagsche afdeeling der Maatschappij *tot bevordering van bouwkunst*, de andere aan die der Vereeniging tot bevordering van *fabriek- en handwerks-nijverheid*, om gezamenlijk eene commissie tot bedoeld einde te benoemen. Deze commissie zou naar de bedoeling der onderteekenaars van de circulaire, statistieke opgaven moeten inzamelen, inlichtingen inwinnen van geneesheeren, die cholera-epidemie hebben bijgewoond, zich in verbinding stellen met gelijke commissiën in andere gemeenten van ons land, om daarna met raad en voorlichting, misschien zelfs handelend op te treden.

Gemelde circulaires zijn van den volgenden inhoud:

WelEdele Heeren!

„Het zal wel geen betoog behoeven, dat de gezondheidstoestand in deze gemeente *hoogst* ongunstig is, en dat tot duurzame verbetering weinig of niets gedaan wordt.

„Het is uit dien hoofde, dat de ondergeteekenden, wier namen naar alphabetische orde volgen, het wenschelijk oordeelen, dat bouwkundigen, industriëlen en geneeskundigen ten deze de handen mogten in een slaan.

„Het geldt hier verlenging van leven en gezondheid voor allen in deze gemeente. Bedoelde zamenwerking zou veel vermogen: al dadelijk om te beramen, wat voor goede woningen in verband met een goed riolen-stelsel wordt vereischt; om daarna met raad en voorlichting, misschien zelfs om handelend op te treden.

„De ondergeteekenden achten het wenschelijk, dat te dien einde eene commissie worde geconstitueerd, bestaande uit zaakkundige leden uwer afdeeling.

„Zij verzoekt u hiertoe de vereischte keuze te doen en daarmede uit hoofde van het urgente der zaak, zoo spoedig mogelijk bekend gemaakt te worden.

„Gelijke uitnoodiging doen zij afgaan aan het Bestuur der 's Gravenhaagsche afdeeling van de *Maatschappij tot bevordering van bouwkunst* en de *Vereeniging tot bevordering van fabriek- en handwerksnijverheid*."

Was geteekend:

„Dr. C. P. Pous Koolhaas, P. F. W. Mouton, M. Henriques Pimentel, A. C. Schoevers en J. J. C. de Wijs."

Deze uitnoodiging had de gewenschte uitkomst. Èn de afdeeling bouwkunde èn die voor fabriek- en handwerksnijverheid deden de verlangde benoemingen. Laatstgemelde afdeeling meende aan de gemengde commissie te moeten overlaten het assumeren van leden geneeskundigen en zoodanigen als in het welbegrepen belang dezer zaak mogt worden noodig geoordeeld.

Tengevolge van een en ander is de commissie thans zamengesteld uit de heeren:

M. Henriques Pimentel, voorl. Voorzitter, J. J. C. de Wijs, voorl. Secretaris, W. N. Rose, P. F. W. Mouton, A. C. Pierson, J. R. F. Nievergeld, W. A. Smit, Dr. J. F. Mouton, J. van Lith, Jacs. Pleysier, Dr. L. J. Egeling, Mr. M. M. van Baumhauer, Dr. C. P. Pous Koolhaas, A. C. Schoevers, Mr. de Greve, Dr. Vinkhuyzen, Dr. Eikendal en Dr. Sänger.

Terwijl tot corresponderende leden zijn benoemd de heeren: Dr. Ali Cohen, te Groningen, Dr. Winkler Prins, te Utrecht, Dr. Modderman, te Arnhem, Dr. Levoir, te Delft, Dr. S. Senior Coronel, te Amsterdam, Dr. Jacobus, te Rotterdam.

De commissie verdeelt zich in afdeelingen. De regeling harer werkzaamheden zal in een volgend nommer van de Economist worden medegedeeld.

In de gisteren gehouden vergadering is een definitief bestuur benoemd, nadat de voorl. Voorzitter had verzocht dat een geneeskundige aan het hoofd zou staan.

Het bestuur bestaat alsnu uit de heeren:

Dr. L. J. Egeling, voorzitter, M. Henriques Pimentel, ondervoorzitter, Mr. J. de Greve en J. J. C. de Wijs, secretarissen, Dr. J. F. Mouton, penningmeester.

's Hage, 15 Nov. 1866. H.

OPGAVE *der hoogste en laagste Coursen van de onderstaande Effecten aan de Beurs te Amsterdam.*

	Volle jaar 1865.		Julij 1866.		Aug. 1866.		Sept. 1866.		Oct. 1866.	
	Laagste cours.	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*
Nederl. Cert. W. Sch. 2½ pct.	60 1/16	63¼	54¼	57⅝	55 9/16	57¼	54⅜	56⅜	54	55⅜
Dito dito 3 „	70 5/16	74⅛	65¼	67⅞	66	67⅝	64¼	67	64⅞	65⅞
Dito dito 4 „	93⅞	98⅜	84⅝	89	88	89 5/16	85⅝	89⅛	86¾	88⅛
Aand. Ned. Bank 4 „	222	245	234	241	241	241½	245	245	253	256
Handel-M. op resc. 4½ „	139¼	148¼	131½	138	134	136½	135½	137⅛	135	136⅛
Aand. Holl. Spw.-Maats.	117	133	107	112	109½	111	108	109½	105	105
Leening idem 4½ pct.	97¼	99¾	—	—	92	92	93	—	—	—
Dito dito 4 „	89¾	91½	—	—	85½	85½	—	—	—	—
Aand. Rijn Spoorweg 4½ „	105¾	113	104	104	104	104	103½	108¾	103	103½
Obl. dito 2e Leening 4½ „	99	100¼	85	95	—	—	90	90	92	94
Rijn shares 16 £ gestort *f*	252	287¼	225	228	223	225½	240	240	—	—
Rijn shares volgefourn. *f*	309	361	250	285	277	287	293	295¾	282	290
Aand. Centr.-Spw.-Maats.	30	41	11¼	13¼	11½	13	11¾	12¼	10	12
Obligatien idem . . . . . *f*	111	126	51	67	55	61½	52½	56	42½	55
Aand. Exp.-Spw.-Maats. .	81	92¾	76	80	70	74	68	70	—	—
Credit Disposito Bank . .	100	107	—	—	—	—	—	—	—	—
Alg. Maats v. Hand.en Nijv.	61	70	—	—	—	—	—	—	—	—
Pandbr. Nat. Hyp. B. 4 pct.	92	95¾	88½	90	88¼	89	88¾	89	—	—
Rott. Bank	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Spanje. Obligatien . . 2 pct.	36⅝	41¾	29½	32⅞	30¾	33	33	33⅞	31 7/16	33
Dito . . . . 3 „	43⅝	48½	36½	38	36	37	37	37⅞	35	37
Dito Binnenlandsche 3 „	35¾	43½	29¼	33	30¾	33	32⅜	33⅞	30 15/16	32½
Portugal. Obligatien . 3 „	44½	47¾	40¾	44	42	42½	42 5/16	43 5/16	41 13/16	42⅝
Dito 1856/1863 . . 3 „	44½	47¾	40 11/16	43⅞	41½	42 7/16	42 5/16	43⅛	41¾	42⅝
Rusl. Ob. *Hope*&Co 1798 5 „	94	100	94	96¼	94⅛	96⅞	95	97½	95	96½
Dito id. 1828/29 5 „	99	101	99	99	—	—	—	—	—	—
Cert. id. 1831/33 5 „	70	74	58¾	59¾	63	63¾	63¾	69½	66	70⅞
Obl. *Stiegl.* 5e serie 5 „	67	71¼	53¾	60⅞	58¼	60⅛	58	59½	58½	60⅜
Dito 1855, 6e serie 5 „	79½	86¼	71⅜	79	76¾	78½	76¾	77⅝	76⅞	78¼
Dito Adm. Londen 3 „	51¼	56¼	46⅞	51¼	50½	51¼	51¼	53	52¼	52⅝
Dito bij Hope 1860 4½ „	83	88½	80	85	82¾	85½	82¾	84¾	83¼	84 1/16
Leening 1862 . . . 5 „	85½	91 1/16	78¾	85⅛	84 15/16	85¾	85½	86¾	85 5/16	86½
Dito 1864 . . . . . 5 „	86	97⅛	88	91½	91	94¾	92½	95	92¼	93⅝
Certificaten van dito 6 „	44	46¾	36¾	40⅛	39⅜	40¼	39¼	41	39¼	41¼
Spoorweg-Aandeelen 5 *f*	180	198½	169	180	176	183	180⅜	183	182¼	186¼
Pruissen. Obl. 1859 . 5 „	101⅛	102½	—	—	—	—	98¾	99⅜	98⅛	99½
Oostenrijk. Obl. Metall. 5 „	55	62⅛	40¾	49½	43¾	47 7/16	45½	47 13/16	42⅞	46
Dito Rente Amsterd. 5 „	75¾	80 11/16	59½	67	63	70¼	67⅝	70⅛	65¼	69
Dito Nationale 1854 5 „	57¼	65	43½	54	45 15/16	50⅛	48⅛	50⅝	47¼	49¼
Weener Bank-Actiën 3 *f*	770	870	580	675	615	672	650	673	631	652½
Dito Aand. fl. 250, 1839 „	374	437	290	330	296	341	338	350	339	352
Dito „ fl. 250, 1854 4 pct.	223	245	158	175	154	177	175	180	168	177
Dito „ 500, 1860 5 „	472	527	324	365	338	368	367	381	362	376
Dito „ 100, 1864 . . . *f*	82	100½	53	62	55	65½	62	67½	62½	66½
Aand. Oost. Cr. inst. 1858 fl 100	125	136½	90	105	96	113	111	119	108	109½
Fr. Oost. Sp. Hope & Co. . *f*	117	126⅛	100	112	113	117½	113	115	112½	114
Turkije. Obl. alg. schuld 5 pct.	—	—	22 3/16	27⅜	23½	26½	26 5/16	30½	25 11/16	28 1/16
Equador. Oblig. 1855 1 „	10½	12½	9	10⅞	9⅝	10⅞	10¾	12	—	—
Venezuela Obligatien 2 „	13⅞	18½	10⅜	12¼	11 1/16	11½	11½	12 3/16	11	12⅝
Dito . . . . 1 „	7½	9¾	5¾	6¼	5⅞	6 3/16	6¼	6½	6	6¼
Grenada. Obl. Gestemp. . .	11½	15¼	11 1/16	12⅛	11 7/16	12⅞	12¾	14 1/16	12⅞	13¾
Dito . . . . 2 „	25⅛	32	27⅜	30	30	31½	31⅛	34	32⅛	32½
Dito Gestempelde . 1 „	6	8¾	5⅜	6 5/16	5⅞	6⅝	6 7/16	7½	6⅝	7½
Mexico. Obligatien . . 3 „	22½	27	13 11/16	17½	15 1/16	17	15¼	16¾	14¼	15⅛
N.-Amerika. Ver. Staten 5 „	44	71	63¼	68½	66¾	70¼	68 3/16	71¼	66¾	69¼
Dito dito 6 „	46	79½	70⅝	74⅛	73	77	74⅞	77¾	73	74⅝
Dito dito 1882 6 „	45½	78½	67⅝	74	71¼	75 13/16	73⅛	76¾	71¾	73¼
Griek. Obl. Geld. 1825 5 „	12½	23	10	11¾	10¾	14	13	15¾	11¾	13½
Cours v. h. Geld. Beleening	3	7	6	7	6	7	6	—	5½	6
Prolongatie	2½	9	5	8	6	8	5½	7	5	7
Disconto	3	6⅝	7	7	6	7	5½	6	5	5¼

NEDERLANDSCHE BANK.

(In millioentallen guldens.)

DATUM.	Discon-to's.	Beleeningen.	Oper. kapitaal.	Bank-billetten.	Saldo's rek. crt.	Munt-voorraad.	Voorraad billet.	Surplus dekking.	Wissel-disconto.
Jan. 2	51.14	42.46	93.60	109.06	43.40	76.72	39.34	15.74	6
" 8	52.16	42.28	94.39	109.86	42.95	76.37	38.11	15.25	6½ (5 Jan.)
" 15	50.99	41.49	92.48	109.97	41.22	76.83	40.89	16.36	"
" 22	50.30	40.54	90.84	109.15	40.18	76.73	42.50	17.—	"
" 29	49.52	39.46	88.98	108.17	39.06	76.55	44.15	17.66	"
Febr. 5	50.04	38.04	88.08	108.40	38.18	76.96	45.88	18.83	"
" 12	49.22	36.98	86.20	107.32	37.42	77.10	48.—	19.20	"
" 19	47.86	36.15	84.01	105.91	35.82	76.36	49.17	19.67	6 (19 Febr.)
" 26	47.92	35.36	83.28	104.60	36.18	76.27	49.90	19.96	"
Mrt. 5	47.23	34.49	81.72	104.53	34.44	76.13	51.35	20.54	"
" 12	46.36	33.57	79.93	103.05	34.25	76.32	53.50	21.40	"
" 19	45.75	33.07	78.82	102.14	34.32	76.70	55.80	22.12	5½ (15 Mrt.)
" 26	46.51	32.55	79.06	103.06	33.55	76.70	55.14	22.06	"
April 3	46.38	31.78	78.16	102.04	33.72	76.54	55.60	22.24	"
" 9	47.75	31.10	78.85	104.77	31.08	76.29	54.87	21.95	"
" 16	49.16	30.58	79.74	105.21	31.28	76.28	54.21	21.68	"
" 23	50.42	29.92	80.34	104.80	31.95	76.01	53.27	21.31	"
" 30	51.92	29.84	81.76	106.00	33.64	76.68	51.93	20.77	"
Mei 7	56.97	29.19	86.16	109.79	34.11	76.64	47.70	19.08	6 (3 Mei.)
" 14	59.22	28.93	88.15	111.64	34.76	77.28	46.80	18.72	6½ (9 Mei.)
" 22	58.85	28.59	87.44	112.58	35.46	77.47	45.63	18.25	"
" 28	57.60	28.62	86.22	110.70	35.21	76.66	45.75	18.30	"
Juni 4	56.85	28.44	84.79	106.18	36.60	75.10	44.97	17.99	"
" 11	56.34	28.83	85.17	104.60	36.80	73.35	41.97	16.79	"
" 18	55.95	29.09	85.04	102.92	37.28	72.43	40.87	16.35	"
" 25	57.08	29.74	86.82	104.20	36.29	70.99	37.—	14.80	"
Juli 2	57.47	30.21	87.68	105.03	35.03	69.78	34.26	13.71	7 (2 Juli.)
" 9	58.49	30.25	88.74	108.90	32.53	70 25	34.20	13.68	"
" 16	56.32	29.86	86.18	111.44	28.42	71.44	38.74	15.50	"
" 23	55.22	29.57	84.79	110.54	29.25	72.88	42.28	16.91	"
" 30	55.80	29.62	85.42	109.21	33.17	74.89	44.85	17.94	"
Aug. 6	55.85	29.59	85.44	108.52	34.33	75.49	45.87	18.35	"
" 13	54.71	29.57	84.28	107.48	34.75	76.08	48.02	19.21	6½ (8 Aug.)
" 20	52.89	29.44	82.33	106.15	33.31	75.41	49.07	19.63	6 (16 Aug.)
" 27	52.21	28.94	81.15	104.88	33.15	75.25	50.10	20.04	"
Sept. 3	51.81	33.69	85.50	105.60	35.11	73.64	43.39	17.36	"
" 10	50.85	33.50	84.35	104.21	33.91	72.26	42.53	17.01	"
" 17	49.17	33.40	82.57	103.00	31.95	70.97	42.48	16.99	"
" 24	48.89	33.28	82.17	103.08	31.99	71.55	43.86	17.54	"
Oct. 1	49.28	31.91	81.19	103.00	31.78	71.76	44.62	17.85	5½ (25 Sept.)
" 8	50.04	32.10	82.14	105.88	29.41	71.97	44.62	17.85	"
" 15	50.55	28.99	79.54	105.57	27.99	72.98	48.90	19.56	"
" 22	50.10	28.96	79.06	106.36	27.10	73.42	50.09	20.04	5 (22 Oct.)
" 29	50.74	29.22	79.96	106.65	28.28	74.10	50.32	20.13	"
Nov 5	54.50	31.42	85.92	108.79	31.96	74.02	44.30	17.72	"
" 12	54.91	31.28	86.19	108.20	32.75	74.06	44.20	17.68	"

WISSELKOERSEN TE AMSTERDAM. / PROLONGATIE KOERS TE AMSTERDAM.

DATUM.		Parijs kort.	Hamb. kort.	Frankf. 6/w.	Londen kort.	PROLONGATIE KOERS TE AMSTERDAM.
Jan.	2	56 9/16	35 1/2	99	11.87 1/2	6 3/4
"	8	56 11/16	"	98 3/4	11.90	7
"	15	"	"	99	11.87 1/2	6 1/2
"	22	"	35 5/8	98 1/2	"	7
"	29	56 5/8	35 1/2	"	11.86 1/4	7
Febr.	5	56 3/4	35 1/4	"	"	7
"	12	"	35 5/16	"	11.88 3/4	7
"	19	56 11/16	35 1/4	"	11.90	6
"	26	56 7/16	35 1/4	"	11.88 3/4	7
Mrt.	5	56 1/2	35 3/16	98 1/4	"	6
"	12	"	"	"	11.90	7 1/4
"	19	56 7/16	"	"	"	7 1/2
"	26	"	"	"	"	5 1/2
April	3	"	35 1/8	98 1/2	11.87 1/2	6 1/2
"	9	56 3/8	35 1/4	"	11.83 3/4	6
"	16	56 5/8	35 1/16	"	"	6
"	23	"	35 3/8	"	11.82 1/2	7
"	30	56 3/8	35 5/16	"	11.77 1/2	6 1/4
Mei	7	56	35 1/4	"	11.71 1/4	5 3/4
"	14	56 1/8	35 7/16	98	11.66 1/4	5
"	22	56 1/4	35 5/8	"	11.78 3/4	5
"	28	56 1/16	35 3/8	98 1/2	11.83 3/4	5 3/4
Juni	4	56 1/2	35 7/16	98 3/4	11.80	6 1/2
"	11	56 1/4	"	99	11.73 3/4	6
"	18	56	"	"	11.72 1/2	7
"	25	55 7/8	35 1/4	"	11.67 1/2	7
Juli	2	55 5/8	"	"	11.66 1/4	6
"	9	"	35 1/16	"	"	7
"	16	55 13/16	35 1/8	"	11.65	5
"	23	56	35 1/16	"	11.70	6 3/4
"	30	56 1/4	"	"	11.85	7 1/2
Aug.	6	56 3/8	35	"	11.83 3/4	"
"	13	"	35 1/16	98 3/4	11.86 1/4	7
"	20	56 7/16	"	"	11.88 3/4	6
"	27	56 3/16	"	98 1/4	11.85	8
Sept.	3	56 1/8	"	"	11.81 1/4	6 1/2
"	10	56 1/16	35 1/8	98 1/2	11.82 1/2	"
"	17	"	35 1/4	98 3/4	11.80	7
"	24	"	"	98 1/2	11.77 1/2	"
Oct.	1	"	"	"	11.80	6 1/2
"	8	"	35 5/16	"	11.76 1/4	6
"	15	56 1/8	35 3/16	"	11.81 1/4	5
"	22	56	35 1/16	"	11.73 3/4	"
"	29	56 1/16	"	98 1/4	11.77 1/4	6 1/2
Nov.	5	"	35 1/8	"	11.78 3/4	5
"	12	56 1/4	35 3/16	"	"	"

STAND VAN HET WISSELDISCONTO OP ZEVEN VERSCHILLENDE PLAATSEN BIJ HET EINDE VAN ELKE WEEK IN 1866.

DATUM.		Parijs.	Weenen	Berlijn.	Frankfort.	Hamburg.	Amsterd.	Londen.
Jan.	5	5	5	7	5 1/2	6 3/4	6 1/2	8
"	12	"	"	"	"	6	"	"
"	19	"	"	"	"	5 3/4	"	"
"	25	"	"	"	"	"	"	"
Febr.	2	"	"	"	5	5	"	"
"	9	"	"	"	"	4	6 1/2	"
"	16	4 1/2	"	"	4 1/2	3 3/4	6 1/2	"
"	23	4	"	6	"	3 3/4	6	7
Mrt.	2	"	"	"	4	3 1/2	"	"
"	9	"	"	"	4 1/2	"	"	"
"	16	"	"	"	"	"	5 1/2	6
"	23	3 1/2	"	"	"	4	"	"
"	30	"	"	"	"	4 1/4	"	"
Apr.	7	"	"	"	"	4 1/2	"	"
"	14	"	"	"	"	6	"	"
"	21	"	"	"	5	5 3/4	"	"
"	28	"	"	"	"	5 1/2	"	"
Mei	5	"	"	7	"	6 1/4	5	7
"	12	4	"	"	6	8	6 1/2	10
"	19	"	6	9	7	7 3/4	"	"
"	26	"	5	"	"	"	"	"
Juni	2	"	"	"	"	7 1/2	"	"
"	9	"	"	"	"	7	"	"
"	16	"	"	"	"	8	"	"
"	23	"	"	"	6	9	"	"
"	30	"	"	"	"	8	"	"
Juli	7	"	"	"	"	6	7	"
"	14	"	"	"	"	5 3/4	"	"
"	21	"	"	7	"	4 1/4	"	"
"	28	3 1/2	"	6	?	4	"	"
Aug.	4	"	"	"	?	3	"	"
"	11	"	"	5	5	"	6 1/2	"
"	18	"	"	"	6	4	6	8
"	25	"	"	"	"	3	"	7
Sept.	1	3	"	"	4	3 1/2	"	6
"	8	"	"	"	"	3 5/8	"	5
"	15	"	"	"	"	"	"	"
"	22	"	"	"	"	4 1/2	"	"
"	29	"	"	"	"	4	5 1/2	4 1/2
Oct.	6	"	"	"	"	"	"	"
"	13	"	"	"	4 1/2	"	"	"
"	20	"	"	"	"	3 1/2	"	"
"	27	"	"	"	"	"	5	"
Nov.	3	"	"	4 1/2	4	"	"	"
"	10	"	"	"	"	3 1/8	"	4

1866. ENGELAND'S IN- EN UITVOEREN VAN EDELE METALEN.

In de week eindigende.		Invoer van goud en zilver.			Uitvoer van goud en zilver.		
		Goud.	Zilver.	Totaal.	Goud.	Zilver.	Totaal.
		pd. st.			pd. st.		
Januarij	3	778.797	315.567	1094.364	849.168	257.000	1106.168
"	10	17.639	104.561	122.200	390.480	135.871	526.351
"	17	116.938	216.989	333 927	71.834	419.052	490.886
"	24	244.483	103.895	348.378	175.477	45.358	220.835
"	31	131.757	283.739	415.496	231.795	325.178	556.973
Februarij	7	100.779	140.177	240.356	99.405	129.053	228.458
"	14	117.799	909.717	1027.516	41.743	231.323	273.066
"	21	495.875	103.685	599.560	34.562	162.690	197.252
"	28	26.572	52.675	79.217	58.166	326.568	384.734
Maart	7	120.366	252.943	373.309	41.254	129.473	170.727
"	14	229.528	55.974	285.502	17.985	202.433	220.218
"	21	70.684	227.627	298.311	20.960	104.525	125.485
"	28	520.299	43.052	563.351	2.948	173.401	176.349
April	4	332.577	195.912	528.489	22.393	53.851	76.244
"	11	60.277	136.957	197.234	41.769	170.966	212.735
"	18	300.671	99.448	400.119	200.583	285.148	485.731
"	25	124.866	38.779	163.645	128.403	40.185	168.588
Mei	2	140.489	121.299	261.788	242.973	50.896	308.869
"	9	44.925	21.333	66.258	102.347	90.029	192.376
"	16	254.109	105.682	359.791	132.435	51.651	184.086
"	23	364.109	194.904	559.013	237.686	113.052	350.738
"	30	1050.708	148.542	1199.250	1134.232	86.713	1220.945
Juni	6	2034.102	29.054	2063.156	365.119	95.344	460.463
"	13	2395.584	197.889	2593.473	992.900	17.224	1010.124
"	20	1347.317	304.164	1651.481	811.389	53.844	865.233
"	27	1500.454	328.445	1828.899	1289.421	164.220	1453.641
Juli	4	414.333	243.956	658.289	568.187	182.979	751.166
"	11	71.859	308.388	380.247	697.994	81.404	779.398
"	18	704.674	409.303	1113,977	246.738	25.974	272.712
"	25	1174.486	185.744	1360.230	798.541	88.860	887.401
Aug.	1	569.211	296.613	865.824	402.321	209.500	611.821
"	8	459.988	111.769	571.757	376.860	222.262	599.122
"	15	469.919	571.399	1041.318	407.226	260.197	667.423
"	22	433.050	106.185	539.235	99.820	336.652	436.472
"	29	1170.251	286.462	1456.713	112.386	124.192	236.578
Sept.	5	411.915	47.339	459.254	195.464	287.434	482.898
"	12	214.211	185.019	399.230	195.640	327.741	523.381
"	19	213.831	667.979	881.810	455.847	326.483	782.330
"	26	753.686	545.061	1298.747	27.559	233,059	260.618
Oct.	3	455.412	414.292	869.704	68.727	562.517	631.244
"	10	71.686	293.050	364.736	158.943	333.854	492.797
"	17	124.609	170.998	295.607	94.423	111.138	205.561
"	24	960.466	56.970	1017.436	136.394	184.931	321.325

Correspondentie.

Aan de Economist.

Onder het lezen der opmerkingen, in het September—October nummer van de Economist, met betrekking tot de rubriek handel en scheepvaart, opgenomen in het onlangs rondgezonden Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje, dacht ik aan de aanzienlijke uitvoeren van geslagt vee naar Engeland; — ter loops is wel in de dagbladen berigt, dat die uitvoeren plaats hadden, doch, zoo verre mij bekend, is van dien nieuwen tak van handel in geen dag- of tijdschrift opzettelijk melding gemaakt.

Wat mij dienaangaande met zekerheid bekend is, betreft alleen hetgeen plaats heeft in de gemeente Bodegraven; mogt het weinige dienaangaande u belangrijk genoeg toeschijnen, zoo verzoek ik u daarvoor eenige ruimte in uw veelgelezen maandschrift.

In die gemeente (Bodegraven) zijn sedert het laatst der maand Augustus door twee handelaars, die vroeger gewoon waren levend vee naar Engeland te zenden, 3038 stuks schapen en 9 koeijen geslagt, in kisten gepakt, p. m. 12 schapen in eene kist, en met wagens naar Rotterdam vervoerd, om vervolgens met stoomschepen naar Engeland te worden uitgevoerd.

Wordt de landbouw door dien uitvoerhandel zeer gebaat, de binnenlandsche nijverheid wordt niet minder bevoordeeld. Voor slagtloon van elke 100 stuks schapen wordt betaald f 25, de kosten van transport per as zijn aanzienlijk, ongeveer f 14 voor elke wagenvracht; aan timmerlieden en smeden wordt werk verschaft, voor het maken en herstellen der kisten; daarenboven worden de vellen even als het vet met de binnenlandsche schroefstoombooten naar Leijden of Amsterdam vervoerd, om, aldaar gebloot, gesmolten, bewerkt en voor den handel geschikt gemaakt te worden.

Duidelijk blijkt uit het vorenstaande, dat deze nieuwe tak van handel, zoowel voor den landbouw als voor de nijverheid geldelijke voordeelen oplevert, en wel verdient dat de aandacht op haar gevestigd wordt; terwijl het te wenschen is, dat er spoedig gevolg kan worden gegeven aan het, ook door Z.Exc. den Minister van Financien besproken voornemen om bepalingen daar te stellen, waardoor teruggave van accijns kan worden verleend voor uit te voeren geslagt rundvleesch; want al zijn die regten niet buitensporig hoog (3 à 6 ct. per kilo schoon vleesch), zoo zal men toch moeten erkennen dat de billijkheid ook hier de teruggave dier *consumtie-regten*, in geval van uitvoer medebrengt.

B........., 6 Nov. 1866. Bn.

ECONOMISCHE NALEZINGEN EN BERIGTEN.

Volksbibliotheken. Bij al het goede hetwelk ons lager onderwijs reeds sedert jaren had en aanbragt, ontbrak nog steeds een behoorlijke aansluiting aan de verdere middelen tot volksontwikkeling. Te *kunnen* lezen is daartoe wel de eerste, onmisbare voorwaarde; doch te kunnen lezen is slechts middel, waarvan men al of niet kan gebruik maken. Werkelijk te lezen, en goede nuttige werken te lezen is de hoofdzaak. Tot heden ontbrak die schakel bij ons maar al te zeer, en bedroevend is het zeker, vele voorbeelden aan te treffen, zoowel in den ambachtsstand, als vooral ten platten lande, dat men op zijn 11e jaar goed konde lezen en schrijven, doch het op zijn twintigste door ongewoonte nagenoeg was verleerd. Zeer teregt heeft dan ook de M. tot N. v. 't Algemeen bij haar voortdurend streven tot volksbeschaving, ook aan de leesbibliotheken een voorname plaats in haren werkkring ingeruimd. Op vele plaatsen voldoen die inrigtingen echter thans niet aan hare roeping. De voorraad en keuze der boeken laat hier en daar veel te wenschen over, en het is soms schier vermakelijk bij het doorloopen van de catalogus, de werken na te gaan, die men aan het volk ter lecture aanbiedt en de menigte werkjes onzer zoo vruchtbare praktische volkslitteratuur die men er niet aantreft. Hervorming dier bibliotheken kwam dan ook in de laatste jaren op het programma der maatschappij meer op den voorgrond. Het departement Rotterdam, in de rigting van het hoofdbestuur voortwerkend, heeft dezer dagen de volksbibliotheek op nieuw georganiseerd, daartoe door een bijdrage uit de Dep. kas, bijzondere giften, en geschenken van boekwerken op onbekrompen wijze in staat gesteld. Bij deze nieuwe inrigting heeft men het goede van de vorige behouden, en tal van de nieuwste werken aangeschaft. Op nuttige wijze kan dus thans aan de leesbehoefte worden voldaan, ook van die klasse der ingezetenen, voor welke het zoo gunstig bekend *Rotterdamsche Leeskabinet*, op hoe breede en onbekrompen schaal ook ingerigt, niet kon dienen, en ook niet bestemd was. Mogen vele departementen het goede voorbeeld der verlichte koopstad volgen, en ijverig medewerken in den door het hoofdbestuur op nieuw geopenden weg: „Heeft de staat", zoo las men in het laatste jaarboek der maatschappij, „heeft de staat eindelijk, nadat onze Maatschappij 70 jaren lang aan deze taak hare beste krachten had gegeven, de zorg voor voldoend volksonderwijs op zich genomen, thans betaamt het ons, ook zonder ons pleegkind van weleer aan zijn lot over te laten, aan

onzen arbeid eene gewijzigde rigting te geven en onze liefde voor de school over te dragen op onze volksbibliotheken. Zóó lang behooren wij hiermede voort te gaan, totdat ten laatste een Nederlandsch minister als wet afkondige wat nog onlangs door den Franschen minister van onderwijs Duruy wenschelijk is genoemd: iedere gemeente moet zorg dragen voor eene behoorlijke volksbibliotheek."

Wij beamen geheel de strekking van dien wensch, doch zouden die nog liever aldus formuleren, nl. „dat de Maatschappij er zoo lang in alle „departementen meê moge voortgaan, dat het *onnoodig wordt* dat eenig „Nederlandsch minister eene wet voordrage volgens welke ieder gemeente-„bestuur voor eene behoorlijke volksbibliotheek zou moeten zorgen."

Landbouw-Crediet. Over het Crediet van den Landbouw vindt men een lezenswaardig artikel in het *Weekblad van Haarlemmermeer* van 21 September ll. — Waarom worden de menigvuldige verbeteringen in werktuigen en andere hulpmiddelen van het Landbouwbedrijf vaak zoo uiterst langzaam ingevoerd? is een vraag die menigmaal gedaan wordt.

Men heeft zich algemeen verwonderd, zegt o. a. genoemd artikel, dat vele landbouw-verbeteringen, die in andere landen, zooals b. v. in Engeland, Schotland, e. a. m., bijna een geheele ommekeer in de wijze van landbouwen teweeg bragten, elders zoo weinig navolging vonden, niettegenstaande door landbouw-tijdschriften, tentoonstellingen, landbouwersvergaderingen en het voorbeeld van andere landbouwers, het nut daarvan zoo klaarblijkelijk was aangetoond. Dat dit alles zonder uitwerking bleef, schreef men aan onwil en traagheid en slaafsche gehechtheid aan oude gewoonten toe, en men vreeesde wel dat al die goede voorbeelden onmagtig zouden blijven om bij het tegenwoordige geslacht wat uit te rigten, doch voedde tevens de hoop dat, als men dit alles het jonge opkomende geslacht reeds op de dorpschool inprentte, men dan ten minste een vijf-en-twintig jaren later een landbouwgeslacht van de nieuwe school naar de lessen der wetenschap en der moderne landbouwkunst den grond zou zien bearbeiden." — Waarom is dat nog zoo weinig het geval?

Men vergete nimmer, dat het verbeteren der wijze van landbouwen zulk een eenvoudige zaak niet is, en dat alles daarbij naauw te zamenhangt, zoodat de eene verbetering geheel doelloos ja nadeelig wordt, wanneer men die niet door vele anderen volgen laat. Zoo zijn b. v. de meeste der fraaije engelsche akkerwerktuigen, die de engelsche fabiekanten ons tegenwoordig op elke groote tentoonstelling komen aanbieden, onbruikbaar op niet drooggelegden grond. Om met voordeel veredelde veesoorten te houden, moet men eerst voedergewassen leeren verbouwen, en om daarvan rijke opbrengsten te verkrijgen, moet men eerst den grond door aankoop van meststoffen tot verhoogde vruchtbaarheid brengen. Maar de meeste van die meststoffen werken slechts gunstig op een goed drooggelegden grond, die nimmer door

hoogen waterstand dras wordt; en waar men van den wind afhangt om van het overtollige water bevrijd te worden, helpt ook het draineren met gebakken buizen niet.

....Men heeft dus in den laatsten tijd ingezien, dat het aanprijzen van landbouwverbeteringen voornamelijk daarom weinig doel trof, wijl het minder aan goeden wil, dan aan krachten, en voornamelijk aan geldkracht, ontbrak. In den regel is reeds nu bij de meeste landbouwers het bedrijfskapitaal te gering in verhouding tot den omvang van hun bedrijf, vooral in de nieuwe polders en droogmakerijen, en zouden vele pachters van b. v. een zestigtal bunders betere zaken maken, als zij zich tot een veertigtal beperkten, en is het dus doorgaans geheel onvoldoende om daarmede uitschotten te doen, die niet met den eersten oogst in de kas terugkeeren. Vergrooting van het bedrijfskapitaal is alzoo hetgeen aan alle verbeteringen moet voorafgaan.

Dit is de oorzaak dat de kwestie van het *Landbouwkrediet* in den laatsten tijd zeer de algemeene aandacht bezig houdt. Eerst moet de gelegenheid bestaan om aan den landbouw het kapitaal te verschaffen dat ze behoeft om vooruit te komen, en eerst dan zullen de landbouwers van onverschilligheid of traagheid kunnen worden beschuldigd, wanneer zij de middelen verwaarloozen, waardoor zij hunnen toestand kunnen verbeteren.

Voorzeker kunnen de grondeigenaars daartoe reeds veel bijdragen Dikwerf volgen zij echter juist den verkeerden weg. Waar zij, zooals in nieuwe polders dikwerf geschiedt, de pachters hunne eigen woningen laten bouwen, wanneer zij om zekerheid te hebben, de pacht een half of een heel jaar vooruit laten betalen, verminderen zij daardoor het bedrijfskapitaal van hunnen pachter, waarin voor de grondeigenaars juist de beste zekerheid voor eene goede bebouwing gelegen is. Dit behooren zij dus in elk geval na te laten, maar integendeel moeten zij gezind zijn, om alle werkelijk blijvende grondverbeteringen, die de pachter voor eene goede bebouwing noodig acht, voor hunne kosten te verrigten, en aan de gebouwen datgene te verrigten wat voor uitbreiding van het bedrijf nuttig kan zijn. Grondeigenaars, die hun waar belang verstaan, gaan dan ook dikwerf verder en treden als geldschieters van hunne pachters op; maar dit zijn zeker uitzonderingen, en voor de onafhankelijkheid der pachters zelven is dit ook dikwerf de meest wenschelijke wijze niet.

Tot nu toe bestaat echter voor den landbouwer in het algemeen geen gelegenheid om zich op andere wijze het kapitaal te verschaffen, dat hij voor het uitbreiden zijner zaken noodig heeft; de bijzondere gevallen daargelaten, waar hij door persoonlijk vertrouwen de gelegenheid tot geldopnemen vindt.

En in dit opzigt staat de landbouw zeer ten achteren bij handel en nijverheid. Zij, die in den handel slechts zooveel omzet van zaken zouden kunnen hebben als waartoe eigen kapitaal hen in staat stelt, zouden daaraan

niet veel uitbreiding kunnen geven, en ook in de nijverheid behoort in den regel slechts een gedeelte van het kapitaal, waarmede gewerkt wordt, aan den ondernemer toe. De landbouwer heeft daarentegen voor niet zeer grooten omzet van zaken een belangrijk kapitaal noodig; hij moet op weinige uitzonderingen na alles kontant betalen, en ontvangt de uitgeschoten gelden eerst na een jaar of nog langer terug, en gedurende dien tijd kan hij op zijn verkregen produkten geen voorschot ontvangen, of die als waarborg voor op te nemen gelden stellen.

Zij, die tegenwoordig in de bevordering van het *landbouw-krediet* een der krachtigste hulpmiddelen zien om den landbouwvooruitgang te steunen, achten, dat door eene goede inrigting daarvan, in overeenkomst met de eigenaardigheden van den landbouw, deze daarvan met niet minder voordeel en nut gebruik zal kunnen maken, als thans bij handel en nijverheid het geval is."

Pasoeroeansche trekspoorweg-maatschappij. — Bij besluit van den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indie van den 22 Februarij 1865 is aan de heeren G. J. Eschauzier, suikerfabriekant op Java, en B. M. de Quay, gepensioneerd majoor der genie bij het Indisch leger, concessie verleend voor den aanleg van een trekspoorweg van Pasoeroean naar Malang. Door de heeren Besier en Jonkheijm te Rotterdam is onlangs een boekje verspreid, inhoudende: „Prospectus, concessie, contracten met het Nederlandsch-Indisch gouvernement en Statuten der Passoeroeansche trekspoorweg-maatschappij, waarvan de zetel gevestigd is te Rotterdam. Maatschappelijk kapitaal f 1,500,000, verdeeld in driehonderd aandeelen van f 5000." Dat geschrift moet dienen om de aandacht van het Nederlandsch publiek op de zaak te vestigen. Door de zaak met een enkel woord te bespreken, willen wij daartoe gaarne medewerken. De heeren Besier en Jonkheym, aangewezen tot directeuren in Nederland der op te rigten maatschappij, verwijzen er op in hun prospectus, dat deze onderneming tot grondslag heeft: *een contract met het Nederlandsch-Indisch gouvernement voor het vervoer van 's lands goederen en producten in een der meest vruchtbare oorden van Java, tegen een zeer voordeelig tarief en waaraan zich vastknoopt het belangrijk vervoer van suiker en tabak, door particuliere fabriekanten voor de Europesche markt bereid, en tal van andere opbrengsten.*" Het Gouvernements-contract, zegt verder het prospectus, „waarborgt niet alleen volkomen tegen verliezen, *maar zijne opbrengst alleen overtreft reeds aanzienlijk alle kosten van exploitatie en beheer in den ruimsten zin.* Men heeft hier dus: *zekere waarborgen voor eene soliede en voordeelige geldbelegging en het vooruitzigt op hooge dividenden.*" Dit wordt dan verder betoogd, onder andere door te wijzen op onderscheidene bepalingen en cijfers uit de acte van concessie en uit de met het gouvernement gesloten contracten en uit meerdere ten hunnen kantore en ook bij de heeren Chabot te Rotterdam, Scheurleer en Zonen en E.

A. Haitink te 's Gravenhage en Joh. Buys en Zoon te Amsterdam ter visie liggende bescheiden. Zoo men overweegt: dat het geldt een eenvoudigen trekspoorweg, aan te leggen op de reeds bestaande heerbaan tusschen Pasoeroean en Malang, in het rijkste, meest productieve gewest van Java; dat aan concessionarissen, aanvankelijk voor den tijd van vijf jaren tegen een zeer voordeelig tarief, het vervoer van alle gouvernements-goederen wordt verzekerd; dat de spoorweg in verbinding zal worden gebragt met een aantal suikerfabrieken en andere bloeijende particuliere ondernemingen, die zich alle gewis beijveren om gebruik te maken van het hun aangeboden middel om te gemoet te komen aan de drie groote gebreken, waaraan de vervoermiddelen op Java thans lijden: duurte, gemis aan snelheid, gemis aan zekerheid, dan schijnt indedaad deze zaak de aandacht onzer kapitalisten wel zeer te verdienen.

— Het bekende verdienstelijke *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, van dr. W. R. baron van Hoëvell, zal onder eene andere redactie voortgezet worden. De redactie zal bestaan uit de heeren G. H. Betz, I. D. Fransen van de Putte, mr. C. van Heukelom, mr. C. J. F. Mirandolle, Hendrik Muller Szn. en prof. P. J. Veth, die zich de medewerking van een aantal andere staatslieden en geletterden hebben verzekerd. Het prospectus daarvan, dezer dagen verschenen, luidt als volgt:

„Het jaar 1866 schonk aan Nederlandsch Indië niet wat het bij den aanvang beloofde. In het begin des jaars scheen de koloniale quaestie hare oplossing nabij te zijn, onvoorziene gebeurtenissen hebben haar in de oude onzekerheid teruggeslingerd. Nooit was er een tijdstip, waarop het dringender noodig was, voor de belangen van Nederlandsch Indië te waken; nooit een tijdstip, waarop de noodzakelijkheid meer werd gevoeld, dat door het aanbrengen van licht van alle zijden de oplossing der koloniale quaestie bevorderd werd; nooit een tijdstip, waarop Indië met meer belangstelling oor en oog hield gevestigd op hetgeen in Nederland over zijne aangelegenheden werd gedacht, gezegd en geschreven. Voor die belangen te waken, dat licht aan te brengen, die kennis mede te deelen, is het doel der vereeniging, die zich thans heeft gevormd om het met roem bekende tijdschrift van dr. W. R. baron van Hoëvell voort te zetten en daaraan, zoo mogelijk, een nieuw leven in te storten.

Het is echter niet het oogmerk der nieuwe redactie, hare aandacht uitsluitend op de Indische politiek te richten. Haar wensch is elke degelijke bijdrage, waardoor de kennis van Nederlandsch Indië kan bevorderd worden, in hare bladen op te nemen. Niets wil zij buitensluiten dan wat, uit den aard der zaak, slechts voor de beoefenaars van bijzondere vakken geschikt is en op algemeene belangstelling geene aanspraak kan maken. Aan kritiek van werken over Nederlandsch Indië, aan letterkundige overzichten, aan novellen, die de natuur, de geschiedenis, de zamenleving der Neder-

landsch Indische gewesten tot onderwerp hebben, zal zij gaarne eene plaats inruimen. De naamlijst harer medearbeiders, die zij in het eerst verschijnend nommer hoopt mede te deelen, zal aan hare lezers een waarborg geven, dat zij aan de verschillende gedeelten van haar programma zal kunnen voldoen."

Recapitulatie-cijfers der Veeziekte.

In de week van	Aangetast in			Totaal.
	Noord.-Holl.	Zuid-Holland.	Utrecht.	
11—17 Februarij . .	225	1510	288	2023
18—24 „	275	1340	250	1865
25 Febr. — 3 Maart.	179	1000	195	1374
4—10 Maart . . .	51	1353	297	1701
11—17 „	27	1133	184	1344
18—24 „	36	1410	243	1689
25—31 „	119	1303	223	1645
1— 7 April . . .	71	1129	278	1478
8—14 „	48	1365	234	1647
15—21 „	73	770	254	1102
22—28 „	16	703	160	879
28 April — 5 Mei .	44	649	135	828
6—12 Mei	75	572	67	714
13—19 „	20	332	49	401
20—26 „	43	245	83	371
27 Mei — 2 Junij . .	53	255	107	415
3— 9 Junij . . .	72	163	86	321
10—16 „	23	215	56	294
17—23 „	58	248	60	366
24—30 „	43	208	84	335
1— 7 Julij . . .	22	385	190	597
8—14 „	14	344	168	526
15—21 „	17	535	224	776
22—28 „	31	629	311	971
29 Julij — 4 Augustus.	24	617	348	969
5—11 Augustus . .	26	737	462	1225
12—18 „	21	579	538	1133
19—25 „	23	648	708	1379
26 Aug. — 1 Septemb.	31	659	953	1643
2— 8 September . .	36	731	1082	1849
9—15 „	27	693	1220	1940
16—22 „	45	681	1202	1928
23—29 „	40	642	1078	1760
30 Sept. — 6 October.	75	641	1149	1865
7—13 October . .	61	775	1243	2079
14—20 „	43	532	1063	1638
21—27 „	70	499	917	1486
28 Oct. — 3 Novemb.	51	494	898	1443

DE VRAAG VAN HET OOGENBLIK.

......en naarmate eene grootere bevoegdheid aan deze Kamer is toegekend, met des te meer omzigtigheid ons in de uitoefening daarvan te gedragen.
(*Redevoering van den heer* van Reenen *bij de aanvaarding van het voorzitterschap der Tweede Kamer op 22 Nov.* 1866.)

Elk Nederlander heeft het regt van te pruttelen, zelfs van na te pruttelen, zoo het hem goeddunkt. Het is echter niet om van dat even onbetwistbaar als weinig voldoening opleverend regt van napruttelen gebruik te maken, dat wij ook in dit nummer nog eenige beschouwingen over het groote onderwerp van den dag in het midden brengen: geenszins, men moge welligt betreuren dat de meerderheid der natie het hooge gewigt van de vraag die ter beslissing kon worden gebragt niet genoegzaam schijnt te hebben gevoeld; de voorloopige uitspraak — indien het niet gewaagd is zelfs van voorloopige uitspraak te gewagen — dient met berusting, in elk geval met eerbiediging te worden ontvangen, in afwachting welke de directelijk of indirectelijk te verwachten definitieve uitspraak zijn zal, na het bedaren van den roes waarin de zoo fel opgezette strijd de gemoederen gebragt heeft.

Wanneer men ziet hoe van den eenen kant alles werd ingespannen om de oude Kamer als naijverig op Koninklijke praerogatieven, ja als vijandig tegen de Kroon over te stellen; — wanneer een geacht en invloedrijk man niet schroomt openlijk te verklaren, dat hij om politieke redenen er niet vooruit zal komen aan welke zijde het regt was, — terwijl toch in de regtsvraag, en in deze alléén, de vraag van het oogenblik lag opgesloten; — wanneer daarentegen van gemoedelijk-conciliante zijde wordt toegeroepen: „Ach, geen partijen, geen strijd! wees één, wees één, mijn vaderland!" in plaats van flinkweg: „Houd u aan 't regt, mijn vaderland! al koste dat ook strijd", — ja, dan is het voorzeker minder te verwonderen dat zoovelen zich met de regtsvraag niet hebben ingelaten, doch eenvoudig hebben gedacht: „het regeren moet toch

mogelijk gemaakt worden; tot onlangs zijn telkens de Ministeriën voor de Kamer geweken, laat nu ook eens de Kamer voor het Ministerie wijken, liever dan dat men vier kabinetten in één jaar zie optreden." Voorzeker is voor die zienswijze veel, en tegen eene ontbinding der Kamer op zich zelve weinig te zeggen, en een ieder zou, welk ook zijn gevoelen zij, in de schijnbaar-practische oplossing moeten berusten, indien daarmede de zaak gevonden ware.

Doch zoo men zich het gebeurde voor den geest brengt, ziet men dat de gevolgen dezer ontbinding, indien het verkiezingsprogramma der Regering het karakter blijft geven aan het thans ingetreden tijdperk van ons staatsleven, hoogst gewigtig zijn, verre gewigtiger dan de April-beweging, omdat het daar meer op eene appreciatie van feiten, hier op de uitlegging der meest fundamenteele regten aankomt. Toen was de leuze, dat de nieuwe regering met de nieuwe Kamer iets verrigten zou dat de vorige regering met de vorige Kamer had behooren te doen, en toen dat eens geschied was, was vormelijk, de zaak beslecht; — toen kon de Kamer, nadat eens de gemoederen weêr bedaard waren en aan de bezwaren, zoo het heette, door de wet op de kerkgenootschappen voldoening was gegeven, hare gewone verhouding tegenover de Regering hervatten, thans is dat nagenoeg onmogelijk: de oude verhouding is van regeringszijde verbroken; een nieuwe verhouding is aangenomen, althans beproefd, door het voorop gezette beginsel, dat de Kamer grondwettig onbevoegd is, omtrent sommige regeringsdaden een afkeurend oordeel uit te spreken. M. a. w. het Ministerie heeft niet alleen eene andere Kamer verlangd, doch, verder gaande dan voor die eenvoudige constitutioneele daad noodig was, eene meer volgzame Kamer, en zoo hiertoe nog bewijs noodig ware, het spreekt duidelijk in de openingsrede des Ministers van justitie op 19 November jl. Dat mag niet vergeten worden; bij den strijd van sommige organen om het ware geschilpunt in het duister te laten en bij voorkeur alleen op het niet te loochenen bezwaar van herhaalde ministerie-wisselingen en op de gevolgen der motie-Keuchenius te verwijzen, kan het voor velen althans zijn nut hebben, in tijds nog de punten op de *i* te zetten, eer de eenvoudige kwestie geheel in den doezelachtigen achtergrond is geraakt waarin men haar zou willen begraven.

Het doel van deze enkele bladzijden is om bij onze lezers het bewustzijn te versterken of op te wekken, dat het vertrouwen in onze grondwettige instellingen, in liberalen zin opgevat, door het

gebeurde niet geschokt behoeft te zijn; dat, zoo stabiliteit van het gezag overal noodig is — en bij ons maar al te zeer —, die bevestiging daarom nog niet behoeft gezocht te worden in eene verkleining van de regten der volksvertegenwoordiging, (dat wil zeggen, hoe men het ook keere of wende: in eene meer absolute regering), doch juist in eene gave erkenning van de regten dier vertegenwoordiging, met regeling slechts der wijze waarop zij toegepast worden.

Men vergeve ons, zoo wij nu en dan moeten terugkomen op hetgeen op andere plaatsen reeds en zoo veel beter is gezegd, doch de gezigtspunten van het débat die ons het meest belangrijk voorkomen, moeten toch kortelijk worden zamengevat. Vooraf enkele woorden om alle misverstand zooveel doenlijk te voorkomen.

Zoo worden o. a. de onderteekenaars van het regtskundig advies van Leiden van 6 en 8 October somtijds genoemd „de goedkeurders der motie-Keuchenius."

Het is niet overbodig ook hier duidelijk te doen uitkomen dat die opvatting niet gewettigd is. Het advies betrof de *grondwettigheid* der motie: de bevoegdheid om de motie te mogen aannemen werd *ontkend* in het regeringsvoorstel tot ontbinding, programma dus voor de nieuwe verkiezingen, — *erkend* in het advies.

Nu het oordeel over de regtsvraag.

Opmerkelijk mag het voorzeker genoemd worden, dat de meest belangrijke ondersteuning, welke de ministerieele meening van grondwettig-onbevoegdheid der kamer heeft ondervonden, die van den heer de Bosch Kemper, hierop neerkomt, dat niet zoozeer de bevoegdheid der kamer tot afkeuring der onderwerpelijke regeringsdaad wordt ontkend, dan wel om het bij eenvoudige *motie* te doen, terwijl het op de in de grondwet aangegeven wijze van adres aan den Koning had kunnen geschieden.

Daartegen werd echter door den heer Vissering in *de Gids* reeds aangetoond: dat zelfs de regering tijdens het conflict zich niet op dat gebrek in vorm heeft beroepen; — dat motiën als de onderwerpelijke tot heden bij ons als constitutioneel zijn beschouwd; — dat het regeringsvoorstel tot ontbinding op dezelfde motieven van „overschrijding" zou hebben moeten volgen, indien de afkeuring der kamer in een adres ware geformuleerd geweest.

Het motief der ontbinding toch was dat de kamer door de afkeuring uit te spreken, „was getreden op het gebied der uitvoerende magt, bij den Koning berustende, en heeft inbreuk gemaakt op het praerogatief der Kroon, waarvan de uitoefening, naar de

uitdrukkelijke bepalingen der grondwet, aan den Koning als hoofd der uitvoerende magt en als opperbestuurder der koloniën, vrij en onafhankelijk van elke tusschenkomst of inmenging der Staten-Generaal, gewaarborgd behoort te blijven."

Het kan dus, meenen wij, bij aandachtige overweging niet worden aangenomen, wat de heer de Bosch Kemper met ronde woorden zegt: „het constitutioneele vraagpunt is derhalve geheel en al beperkt tot de *motie van orde*." (p. 18 *Vooruitgang*.)

Ware dat het geval, dan zoude er veel te zeggen zijn voor deze opvatting: is afkeuring van regeringsdaden bij motie inconstitutioneel, dan ware voor de regering de eenvoudig aangewezen weg, om er ook geene waarde aan te hechten, en de heer Kemper (p. 539 *Handl. Staatsregt*, 1865) zegt dan ook zeer consequentelijk: „de ministers zijn niet gehouden de motiën der Kamers op te volgen; zij kunnen ze geheel als informeele adressen voorbijgaan." En p. 378 lezen wij, dat „aan die oordeelvellingen bij motiën van orde..... zeer weinig gewigt wordt gehecht, waardoor weêr de ministeriele verantwoordelijkheid zeer veel van hare kracht verliest."

Van dat standpunt uitgaande zoude dus de genezing der motie-koorts gaandeweg van zelve kunnen volgen, bij het opgewekt gevoel van eigenwaarde der Kamer, hetwelk toch niet zoude gedoogen telkens wapenen te bezigen, die zouden blijken onmagtig te zijn.

Maar, — wordt nu hiertegen door den heer d. B. K. aangevoerd, — de waardigheid der regering gedoogt niet om voor het oog der natie in de uitgesproken afkeuring te berusten, al is die afkeuring ook niet grondwettig. Dergelijke afkeuringen toch grijpen bij een vrij volk, dat prijs stelt op moraliteit, altijd in de geregelde werking der uitvoerende magt in.

Door die erkenning van den morelen invloed van afkeuring wordt toch ook het stelsel van den heer Kemper weer verzaakt; immers dat stelsel erkent mede (p. 9 *Vooruitgang*) dat „al de leden individueel volkomen regt hebben om bij hun „spreken de handelingen der regering te berispen en aan kritiek „te onderwerpen;" — maar indien bij een Kamer van 75 leden, een 39tal individueel dat gevoelen uitpreken over een gehouden gedragslijn, is dan niet voor het oog der natie, de zedelijke afkeuring, waarin volgens den heer Kemper niet mag berust worden, even goed ondergaan, al is die dan niet in één votum der collectieve Kamer uitgesproken? — Ook zou nog altijd het middel overblijven om in een Verslag het afkeurend oordeel als door de meerderheid uitgesproken, uit te brengen, waardoor dus in het stelsel

van den heer K. de zedelijke nederlaag niet minder zou zijn ondergaan.

Uit een en ander, dunkt ons, blijkt wederom dat, zooals onze grondwet is liggende: bij de duidelijk sprekende verantwoordelijkheid der ministers voor alle regeringsdaden, —

bij het erkennen van het zedelijk gewigt, hetwelk eene door de meerderheid uitgesprokene afkeuring moet hebben, —

de bevoegdheid tot het verklaren dier afkeuring bij besluit dier Kamer wel onfeilbaar moet worden aangenomen; daargelaten de hoogst gewigtige appreciatie der gevallen, waarin de Kamer *wel doet* van dat regt, zonder verdere regeling der vormen, gebruik te maken, en vooral of zij *wel doet* er dikwijls gebruik van te maken.

Men vermenge niet de twee vragen: waartoe men *regt* heeft? en wat *behoort te geschieden?* Een paar voorbeelden ter verduidelijking:

Gesteld dat er een geregtshof ware, hetwelk voor elke misdaad op iederen schuldig bevondene, geen uitgezonderd, het maximum der straf toepaste, dan zou dergelijk systeem kunnen worden veroordeeld, doch zoude men voor elk der daden de *bevoegdheid* kunnen ontkennen?

Indien elk ingezeten op zoodanige wijze van het regt van petitie gebruik maakte, dat het geregeld behandelen der duizend petitien alleen feitelijk onmogelijk werd of de geregelde werkzaamheden der kamer zoude belemmeren, dan zou men het eens zijn dat dergelijk gebruik van het regt van petitie niet behoort gemaakt te worden, doch men zou de *bevoegdheid* der petitionnerenden toch niet kunnen ontkennen.

Belangrijk vooral wordt het onderscheid tusschen hetgeen behoort en het stricte *regt*, in het staatsregt, alwaar elk punt in geschil, niet, zoo als bij geschillen tusschen ingezetenen onderling, voor den regter ter beslissing te brengen is, — ja allermeest is het onderscheid van belang waar het de werkkring geldt der hoogere staatsmagten onderling, omdat daar geen ander middel is om de grenzen aan te wijzen, dan het tegenwigt der overige staatsmagten, zonder eigenlijken hoogeren regten om het geschil te beëindigen.

De conscientie der personen aangaande het al of niet betamelijke en den eisch van het algemeen belang; de ervaring aangaande het al of niet voordeelige van het volgen eeniger rigting; en de op grond daarvan gaandeweg gevestigde *usantie*: ziedaar wat bij onbestemdheid eener beschreven grondwet, aan de hoogere staatsmagten

de perken aanwijst, binnen welke men van een, zij het onbetwistbaar *regt*, al of niet *behoort* gebruik te maken.

Wil men een voorbeeld: de Engelsche constitutie geeft aan de Kroon het regt om pairs te benoemen; — daardoor bekomt de regering een middel om de meerderheid in het Hoogerhuis te versterken, indien men slechts, tegen den tijd der behandeling, het getal leden vermeerdert met zoodanige personen van wier politieke rigting men verzekerd is — zoo wordt dat regt een stemmachine der regering; meer dan eens is het zelfs gebleken een nuttig middel te zijn om den tegenstand te breken van een ligchaam dat soms een grooten maatregel zou tegenhouden, die door de volksovertuiging dringend gevorderd werd; maar volgt nu daaruit, dat dat regt altijd als een gewoon middel gebruikt wordt? Heeft de regering daardoor het doordrijven van alle wetten in het Hoogerhuis in hare hand? Het is er verre van af. Bij de Engelsche staatslieden is het begrip dat het een netelig, ja in beginsel onregtvaardig middel is, zóó doorgedrongen, dat er niet dan met de uiterste omzigtigheid en bij onvermijdelijkheid om anders te handelen, gebruik van gemaakt wordt. (Verg. *Brougham*, Brit. Const. p. 268).

Bijaldien nu onverwachts een ministerie het uiterste middel weêr meer dan vroeger ter hand neemt om regeringsvoordragten door te drijven, dan zoude dergelijke regering wel zeker te veroordeelen zijn en waarschijnlijk spoedig voor den constitutioneelen zin van het Engelsche volk moeten bukken, doch ook dan zou men haar niet kunnen tegenwerpen: „dat zij hare bevoegdheid is te buiten gegaan."

Maar, zal men zeggen, moet dergelijk regt dan niet ontnomen worden? Geenszins. Immers als een dreigend zwaard hangt het boven het Hoogerhuis, voor het geval dat deze, door erfelijkheid en vermogen nagenoeg geheel onafhankelijke tak der wetgeving zich tegen elke verbetering verzette. De bewustheid alleen dat het geschieden *kan*, werkt reeds temperend en doet binnen de palen blijven.

Zoo is het eenigzins met de regten der hooge staatsmagten in 't algemeen. Noemen wij b. v. het verwerpen van begrootingen. In Engeland wordt ook dat regt ten volle erkend, doch niet toegepast, omdat de regering het nimmer zoo ver laat komen en aftreedt vóór dat het doodvonnis op die wijze over haar wordt uitgesproken.

Nu moge men het veelvuldig uitoefenen van dergelijke regten als gewoon parlementair middel met reden aan bezwaren onderhevig achten, ja zelfs bepaald veroordeelen, toch kan die opinie zamengaan met de erkenning der noodzakelijkheid dat *het regt*

daartoe blijve bestaan, omdat die bewustheid het voor elke regering tot duren pligt maakt, de taak niet te aanvaarden, of die aanvaard hebbende, niet te behouden wanneer zij zich niet homogeen gevoelt met de meerderheid der natie. En dat toch blijft, volgens *allen* mag men zeggen, het hoofddoel der constitutionele regeringsvorm.

Passen wij nu de kwestie van *regt hebben* en dat regt *gebruiken* toe op de werking eener constitutie in het algemeen. Uitvoerende Magt en de beide Kamers moeten op één gegeven oogenblik zamenstemmen omtrent hetzelfde voorstel, zal dat voorstel tot Wet verheven worden. Onderstel voortdurende verwerping door een der takken, dan staan de twee bekende middelen open, òf verandering van ministers, òf beroep op het volk.

Gesteld dat niettegenstaande die middelen en herhaling dier middelen, de overeenstemming blijft ontbreken, ja, dan zou het blijken dat die natie van de voordeelen harer grondwet geen gebruik weet te maken, doch geen der takken van de wetgevende magt zou gezegd kunnen worden zijne bevoegdheid te hebben overschreden.

In den werkelijken loop der zaken alzoo is de overweging, hoeverre eene der staatsmagten in het gebruik zijner regten *behoort* te gaan, niet minder gewigtig dan het onderzoek, hoever zijn *bevoegdheid* zich uitstrekt. De laatste vraag zal slechts in enkele gevallen twijfel kunnen overlaten; de eerste kan uiterst moeijelijk onder algemeene regelen worden gebragt, hare beantwoording hangt eigenlijk geheel af van die gewigtige doch volkomen ontastbare eigenschap „*het bezit van parlementaire tact.*"

Doch ook het gewigt daarvan ten volle erkennende, (en in den gewonen loop van zaken zal het daarop het meest aankomen), blijft het niettemin een hoofdvereischte voor geregelde werking, dat men wete, hoever men des noods zou *kunnen* gaan: nl. de uiterste grens van het regt moet ook *bekend zijn.*

Als de doodstraf ergens bestaat, doch geen der gevallen waarin zij bedreigd wordt, doet zich voor, dan is dat eene reden om haar te behouden, want het is een bewijs dat *hare bedreiging* gunstig werkt.

Eenigermate uit dat oogpunt beschouwe men de uitoefening van vele staatkundige *regten.*

Ook zij die, met ons, het gevaar beseffen van voortdurende kritiek in of door de Kamer op daden der uitvoerende magt uitgesproken, die zelfs met ons, een zoogenaamd „*mede regeren*" der Kamer hoogst ongewenscht vinden, ook die moeten niettemin aan het behoud der onbeperkte *bevoegdheid tot kritiek*, blijven vasthouden, als blijvende waarschuwing voor de regering om er zich niet aan

bloot te stellen (en wij bedoelen hier niet de kritiek van één lid of enkele leden, niet te duchten en ook niet te ontgaan, — doch een afkeurend oordeel door de meerderheid der Kamer uitgesproken, hetzij bij adres, hetzij bij enkele verklaring).

De natie zal de Kamer des te meer dankbaar zijn, dat zij zich van het mederegeren onthoudt, wanneer er tegen dat zoogenaamd mederegeren geen andere dam bestaat dan de gematigdheid en zelfbeheersching der Kamer zelve.

Tot staving van zijn gevoelen verwijst de heer d. B. K. in zijne beoordeeling van prof. Opzoomer, op het voorbeeld van Engeland.

Men maakt in Engeland van motiën gebruik, om handelingen van de regering af te keuren; maar het gebruik heeft ingevoerd niet alleen dat alle motiën in een register zullen worden ingeschreven, maar ook dat geen gewigtige motie zal worden gedaan, zonder dat vooraf is gewaarschuwd (*de Grondwettige regten*, p. 6.)

Voorzeker wij zullen niet de laatste zijn, om het groote voordeel van dergelijke temperende gebruiken te erkennen; — doch spreekt nu deze verwijzing in het voordeel van het stelsel van Mr. Kemper? geenszins, „het gebruik heeft ingevoerd," zeer juist, men zou dus mogelijk wel doen met dergelijk gebruik ook in ons achttienjarig parlementair leven in te voeren, maar het feit spreekt: ook in Engeland wordt dus afkeuring van regeringsdaden bij verklaring of motie in het parlement, als constitutioneel beschouwd.

Het eenige daartegen aan te voeren zou zijn: „ja, maar wij hebben een geschreven grondwet in artikelen, en daarin wordt van geene motiën melding gemaakt", doch hierop is reeds met grond geantwoord dat, zoo daarin reden van ongrondwettigheid mogt zijn, de Grondwet evenmin van troonrede en adressen van antwoord melding maakt.

Hoe men overigens denke over de kwestie der vorm van afkeuring, de considerans van het ontbindingsvoorstel toont duidelijk, dat het bezwaar der regering niet dáárin was gelegen.

Immers ware dat het geval, dan had er van geene inmenging in opperbestuur van kolonien sprake behoeven te zijn, dan ware het eenvoudig verwijzen op het aannemen van eene afkeurende motie, zonder onderzoek in de afdeelingen, en het daardoor verkleinen van het zoo noodzakelijk gezag in het oog der natie, reeds een voldoend motief tot ontbinding geweest.

Van vrij wat meer belang achten wij dan ook de tweede vraag,

door het voorstel der ministers aan de hand gegeven: hoever gaat het regt der kamer tot uitoefening van kritiek op regeringsdaden? Zijn alle regeringsdaden daaraan onderworpen, of zijn eenige, als zoogenaamde koninklijke praerogatieven, daarvan uitgezonderd?

Ook hier is het betoog aan de eene zijde hoogst eenvoudig.

„*Alle* koninklijke besluiten en beschikkingen worden door de betrokken ministers mede onderteekend. De ministers zijn verantwoordelijk." Tegenover deze ondubbelzinnige verklaringen zou dus moeten gesteld worden het bewijs der tegenstanders, dat sommige regeringsdaden uitgezonderd zijn. Meent men dat te vinden bij de toepassing der woorden: „hoofd der uitvoerende magt," en „opperbestuurder van de kolonien" dan zijn evenzeer aan dat toezigt onttrokken: het oppertoezigt des Konings over den waterstaat; het opperbestuur der geldmiddelen; het opperbestuur der buitenlandsche betrekkingen, ja eigenlijk alle daden der uitvoerende magt.

Naar onze meening is de grens in de *letter* der Grondwet dan ook niet te vinden, evenmin is er in den *geest* der Grondwet eene bepaalde grens van het *regt* tot kritiek. Doch dit gevoelen sluit geenszins in, dat men daardoor de Grondwet zou willen interpreteren in den zin van voortdurend mederegeren der Kamer, hetgeen, wij erkennen het gaarne, onze constitutioneele regering tot een vermomde democratie zoude maken.

Eene grondwet is geene wet als eene andere, die bepaald verbod, of vergunning van aangewezen daden inhoudt; zij is geene wet waarvan de handhaving onmiddellijk voor een burgerlijken of administratieven regter kan gevorderd worden.

Eene grondwet is veeleer slechts eene verklaring van beginselen en omvat weinig scherp afgebakende voorschriften omtrent *daden*; doch onder die weinigen is nu juist het onderwerp der ministerieele verantwoordelijkheid begrepen. Immers, er is geenerlei dubbelzinnigheid in dit artikel:

„Alle Koninklijke besluiten en beschikkingen worden door den betrokken minister mede onderteekend."

In verband met het art. van de ministerieele verantwoordelijkheid en de geschiedenis van dit onderwerp in onze grondwet, kan het dus geen twijfel lijden of de verantwoordelijkheid tegenover de Kamer strekt zich uit tot alle regeringsdaden, welke ook (*).

(*) Even ondubbelzinnig is de Belgische Grondwet, art. 64: „Aucun acte du roi ne peut avoir d'effet, s'il n'est contresigné par un ministre, qui par cela seul s'en rend responsable." Ook dezelfde volstrekte algemeene opvatting vinden wij in Engeland. Verg. Russell, English Gov. etc. pag. 129.

En zoo zegt dan ook de heer d. B. K. waar hij spreekt als leeraar van het positieve staatsregt (Handleiding, 1865, p. 290, 291; zie ook p. 375):

„De staatkundige onschendbaarheid des Koning bestaat:

1°. dat geene staatkundige verkeerdheden aan den Koning mogen verweten worden, *daar voor alle de regeringsdaden de ministers verantwoordelijk zijn*" (*).

Dat zuivere standpunt wordt echter, naar onze meening, in 1866 in het *Volksblad* verlaten, waarbij (p. 10 *Vooruitgang*) de meerderheid der Tweede Kamer beschuldigd wordt zich te hebben gemengd in hetgeen de grondwet *zonder beperking* aan de Kroon heeft opgedragen (†).

Dit zijn ongeveer dezelfde woorden welke in het voorstel der regering gebezigd worden; en hierin ligt o. i. juist het gewigt van het tegenwoordig oogenblik, dat, zoo de bevoegdheid tot afkeuring aan de Kamer wordt ontzegd, diezelfde ontzegging consequentlijk moet volgen voor overige *regerings*daden (§).

(De contrôle op daden der regering als tak der wetgevende magt

(*) Cursiefstelling door de Redactie.

(†) Bij eene erkenning van den volstrekt algemeenen eisch van het contreseign als middel ter verantwoordelijkstelling, is het, in verband met den overigen inhoud der grondwet, naar onze meening eene niet geregtvaardigde opvatting, buiten de grondwet om, zoo men de gevolgen dezer verantwoordelijkheid voor sommige daden minder gestreng wilde opvatten dan voor anderen.

Wilde men aannemen dat het contreseign alleen met het oog op de strafregterlijke verantwoording gevorderd wordt, dan zouden weder alle regeringsdaden buiten de zoogenaamde *parlementaire* verantwoordelijkheid moeten vallen.

In één woord, daar het voorschrift van contreseign volstrekt algemeen is, is ook de ministeriele verantwoordelijkheid één, en regtens, op dezelfde wijze, op alle regeringsdaden in gelijke mate toepasselijk; dus: òf voor alle regeringsdaden alleen de strafregtelijke verantwoordelijkheid, òf wel voor alle ook de parlementaire.

(§) Indien wij ons meer dan eenige aanhaling uit de jongste en vroegere geschriften van den heer de Bosch Kemper veroorloven, dan is het geenszins om te trachten dien geachten schrijver hier en daar op eene inconsequentie te verwijzen. Bij iemand die dertig jaren lang zoo veel geschreven heeft als de heer K., (en, bekenne men het ronduit, bij de ontwikkelings periode onzer jonge staatsregterlijke begrippen), is dat niet altijd te vermijden. *Scimus et hanc veniam petimusque damusque vicissim;* doch onze bedoeling is deze: de heer Kemper gaf de meest belangrijke en meest gezaghebbende ondersteuning aan het gevoelen der ministers omtrent de *regtsvraag*. Welnu, bij het weinig volledige, weinig bevredigende dat zijn stelsel ontegenzeggelijk *daarbij* kan aanbieden, bij het hoofdzakelijk verwijzen op de feitelijke nadeelen, welke eene andere opvatting dan de zijne ten gevolge zou kunnen hebben, en vooral, bij de degelijke argumenten welke men dan toch

is volkomen onnoodig te vermelden, want die daden bestaan in het voorstellen en behandelen der wets-ontwerpen, en daarop volgt van zelf goed- of afkeuring bij de discussie en stemming).

Al werden *afkeurende motiën* door welke middelen dan ook, afgeschaft of onmogelijk gemaakt, het zoude het regeringsstandpunt niet blijvend kunnen versterken.

Het regt om afkeuring van regeringsdaden uit te spreken, sluit zich naauw aan de kwestie van al of niet bevoegdheid tot begrootingsverwerping om zuiver politieke redenen van vertrouwen of wantrouwen in de regering gesteld.

Motiën tot afkeuring, bepaald *votum van wantrouwen*, (en waar wordt daarvan in de Grondwet gesproken?) en afstemming eener begrooting om politieke redenen, zijn toch, hoezeer in vorm verschillend, drie uitingen van volkomen hetzelfde beginsel. En hoe kan de bevoegdheid tot de twee laatstgenoemde dezer middelen feitelijk worden tegengegaan? Wanneer eene regering soms moet besluiten, om, directelijk of indirectelijk, een votum van *vertrouwen* te vragen, zal men dan de Kamer kunnen beletten, een votum van wantrouwen uit te spreken?

Evenzeer komt het ons voor dat eene bediscussiering der vraag of het overeenkomstig onze Grondwet is, om een begrooting, om redenen buiten de begrooting gelegen te verwerpen, — weinig practisch nut kan opleveren. Voor absolute beantwoording is de vraag niet vatbaar, tenzij dat men dat regt in alle omstandigheden zou willen ontkennen. Ten slotte is het altijd van het betamelijkheidsgevoel der leden, en het beoordeelen van den politieken toestand in zijn geheelen omvang, waarvan de beantwoording der vraag zal moeten afhangen. Hoe dat zij, wij staan reeds eenige jaren tegenover het feit, dat deze kwestie, vroeger als van uiterst teederen aard beschouwd, gaandeweg en onder de meest uiteenloopende omstandigheden, door leden der meest verschillende gevoelens, in toestemmenden zin is beslist.

Immers kan het wel anders? — de Grondwet eischt *jaarlijksche* vaststelling bij de wet (art. 119), ja ook de Grondwet wil over elk departement afzonderlijke stemming (art. 121). Evenzeer eischt

---

moet erkennen tegen zijn systeem te zijn aangevoerd, blijkt toch minstens dat de grenzen der onderscheidene magten niet gelijk hij meent, (zie *Grondwettige regten enz.* pag. 9) zóó naauwkeurig en angstvallig in de grondwet zijn afgebakend, dat daaruit de kwestie reeds beslist konde worden. Neen, het blijkt juist ten sterkste dat er in die rigting van verdere aanvulling nog iets te doen valt.

de Grondwet *individuele stemming* — doch nergens wordt motivering van stem vereischt, en in geval van motivering, is men onschendbaar wegens de uitgebragte adviezen (art. 92). Er kan dus hier volgens onze Grondwet eigenlijk geen twijfel bestaan, doch alleen een vraag van conscientie voor de leden elk voor zich.

Hetzelfde wat van het formele regt tot begrootings-afstemming geldt, geldt van de afstemming of amendering van afzonderlijke artikelen der begrooting, die alle ingrijpen in de uitvoerende magt, daar men door het terughouden van bepaald aangewezen middelen, de regeringsdaad waartoe die middelen strekken moesten, tevens belet.

Zien wij nu hoe die vraag van begrootingverwerping in Engeland beschouwd wordt, dan vinden wij ook daar eene nieuwe bijdrage tot het verschil van *bevoegdheid* en gebruikmaking.

In Engeland bestaat de constitutie slechts voor een gedeelte in beschreven geformuleerde wetten, doch verder worden vele belangrijke regten als constitutioneel aangemerkt, al werden zij bij geene wet uitdrukkelijk gegeven, als b. v. het regt van vereeniging en petitie; de openbaarheid van de zittingen van het parlement is, even als het publiceren van beraadslagingen, een zaak van gedoogen van het parlement zelf. Geene wet schrijft openbaarheid voor, zoo als bij ons de grondwet.

Voorts is de verhouding der groote staatsmagten gaandeweg afgebakend, hetzij door bepaalde resolutiën der beide huizen, hetzij eenvoudig door hetgeen men noemt: het constitutioneel gebruik (trouwens door voortdurende redegevende interpretatie bestuurd), van welke gewoonten in den regel evenmin wordt afgeweken als van het beschreven regt, terwijl afwijking in die enkele gevallen waarin zij noodig mogt zijn, dan ook des te minder bezwaar oplevert.

Dat is trouwens geheel in den geest der Engelsche natie, die geen codificatie kent.

Bij ons is de opvatting der constitutie anders: wij hebben één beschreven grondwet, (*) doch dat neemt niet weg, dat ook voor

(*) Die, ofschoon minder dan in 1815, o. i. nog wel wat te veel heeft gereglementeerd. Eene grondwet behoort in de eerste plaats eene verklaring van beginselen en regten te zijn; die treden eerst in het leven door organieke bepalingen, op den voet van gewone wetten tot stand gebragt; die bepalingen kunnen dus gaandeweg naar gelang der behoeften gewijzigd, en juist daarin is trapsgewijze ontwikkeling van het staatsleven mogelijk *met behoud van dezelfde grondwet*. Door te veel te willen vaststellen houdt onze grondwet op sommige gedeelten de ontwikkeling nog tegen; de bepalingen nopens kiesregt b. v. en aftreding der leden van de 2e Kamer komen voor een grondwet in te veel bijzonderheden.

ons de beginselen, die in de Engelsche constitutie worden toegepast, waarde blijven behouden.

Immers het is genoeg bekend, hoe de gemengde monarchie als stelsel, de zoogenaamde parlementaire regeringsvorm, thans algemeen in Europa aangenomen, in Engeland zijne ontwikkeling vond, waardoor het doenlijk was diezelfde beginselen over te nemen en te codificeren voor de andere rijken.

De krachtige Engelsche natie, (die reeds tijdens het leenstelsel meer regtstreeksche betrekkingen had met de kroon dan andere feodale landen) bij een sterk gevoel van persoonlijke eigenwaarde der ingezetenen, was tevens ingevolge hare insulaire ligging meer voor vreemde inmenging en invloeden beveiligd, en de beginselen van staatsregt hebben dus aldaar goede aanleiding en onbelemmerde gelegenheid gehad om zich gaandeweg te kunnen ontwikkelen.

Men vindt dus daar te lande de langdurigste constitutionele ervaring, en Engeland levert zoodoende eenigzins voor het staatsregt, wat de langdurige interpretatie der Romeinsche regtsgeleerden voor het privaat regt geweest is, en waardoor men, ook bij de uitlegging der hedendaagsche wetboeken nog vaak tot die bron moet terugkeeren.

In de Engelsche constitutie wordt het regt om de begrooting eens ministers, om redenen buiten die begrooting, te verwerpen zoo fundamenteel beschouwd, dat de toepassing nimmer te pas komt, daar de ministers het nooit zoo ver laten komen.

Regeren zonder eene ruime, ondubbelzinnige meerderheid wordt als ondenkbaar beschouwd (*), en het is het gestreng vasthouden

---

(*) An attempt, attended with most mischievous consequences, was made some years ago, to govern without such majority. It led to so great public inconvenience and was attended with so much discomfort and discredit to those who made it, that we may safely conclude the first experiment of this kind will also be the last. (Brougham, *The british constitution*, p. 279).

„The Sovereign (zegt lord Brougham) can choose whom he pleases for his ministers, dismiss them when he pleases, and appoint whom he pleases to succeed them. But then, if the houses of parliament refuse their confidence to the persons thus named, or require the return to office of those so removed, the sovereign cannot avoid yielding, else they have the undoubted power of stopping the whole course of government. (Brougham, *The British constitution*, p. 261.)

En Russell: „The King has, by his prerogative, the command of the army, but that army is only maintained by virtue of a law to punish mutiny and desertion, *passed from year to year*. The king has a right to declare war, but if the house of Commons deny supplies he cannot carry it on for a week." (Engl. Gov. a. Constit. p. 129.)

aan dat beginsel hetwelk de ministeriën aldaar die meerdere vastheid geeft en het ligtvaardig aanvaarden uit persoonlijke eerzucht belet.

Wanneer men aan de meerdere stabiliteit van het regeringsgezag in Engeland en Belgie gedenkt, dan ziet men dat in die beide landen dat benijdbaar evenwigt niet wordt gezocht in eene verkleining van de *bevoegdheden* der volksvertegenwoordiging, doch veeleer in de gave erkenning dat op den duur (wij meenen geenzins elk gegeven oogenblik) het zwaartepunt eener constitutionele regeringsvorm inderdaad bij de volksvertegenwoordiging ligt.

De Belgische grondwet zegt ronduit: „tous les pouvoirs émanent de la nation" en toch, is dáár de regering minder krachtig; staat de kroon er minder hoog, op hun stamhuis dat zooveel maanden telt als het Nederlandsche jaren? Is het regeren er moeijelijker? Vergelijk den leeftijd der ministeriën met die ten onzent en het antwoord is gegeven.

In het monarchale Engeland ziet men (1780) in de vertegenwoordiging de motie gedaan: „De invloed der Kroon is toegenomen, zij blijft toenemende, en behoort verminderd te worden", en die motie wordt aangenomen. (Verg. Russell, p. 292). Is er daarom in Engeland minder opregte eerbied voor de Kroon? (*).

Hoe komt het dan dat bij ons, met eene in aard bijna gelijke constitutie als de Belgische, met zeker niet minder gehechtheid aan eene echt-nationale dynastie, de politieke gang van zaken veelal zoo veel minder bevredigend is te achten, — zoodat men soms zelfs zou kunnen vragen, of de twee hoofdvereischten: gezag bij de regering en contrôle bij de volksvertegenwoordiging, werkelijk onvereenigbare elementen zouden zijn, en of men hier staat voor een even onoplosbaar probleem als dat van „ vrije wil" en „ voorbeschikking" op een ander gebied?

Gedeeltelijk voorzeker wordt die vraag reeds beantwoord door ons betrekkelijk korter parlementair leven; de politieke opvoeding der natie onder de jonge grondwet is zeker verre van voltooid; — doch ook de onderstelling komt ons voor niet gewaagd

(*) Men zag er dezer dagen nog een sprekend bewijs van bij de volksmeeting over de groote reform-kwestie. In een der monstervergaderingen van de arbeidende klasse werd een der sprekers ten gunste van het kiesregt, met de meeste afkeuring door de uiterst liberale toehoorders ontvangen, ja belet verder te gaan, omdat hij op min eerbiedige wijze over de Koningin had gesproken. Wel een bewijs hoe zeer eerbied voor de Kroon, zelfs met de meest liberale denkbeelden omtrent staatkundige volksregten is overeen te brengen.

te zijn, dat de officieele verhouding van Kamers en Regering, voornamelijk de regeling van de werkzaamheden der Tweede Kamer, er voor een deel de schuld van draagt.

De regering en volksvertegenwoordiging zijn geheel afgescheiden takken van staatsmagt. De regering heeft hare geheel afgezonderde *uitvoerings*taak, — en slechts op één punt werken de beide magten vereenigd: het tot stand brengen der wetten.

Op die punten van aanraking behoort alle aanleiding tot botsing zorgvuldig te worden voorkomen; het is niet doenlijk dat door bepalingen in de grondwet te verkrijgen, hoe zorgvuldig daar ook naar gestreefd zij, — ongetwijfeld hangt de goede loop grootendeels af van de opvatting der wederzijdsche verhouding, zoo bij de kamerleden als de ministers, persoonlijk, — doch ook het stelsel dat bij de behandeling der wetsvoordragten is aangenomen, en dat, in het reglement van orde omschreven, tot bindend rigtsnoer strekt, heeft hier een overwegenden invloed. En nu zal men niet mogen ontkennen, dat de loop der behandeling zoo als die bij ons bestaat, velerlei aanleiding moet geven om mingewenschte verhoudingen, ja, twistpunten tusschen regering en kamer in het leven te roepen, die zeer goed zouden kunnen worden vermeden.

Gedenken wij in de eerste plaats aan de openbare zitting, en den invloed daar aan de voorstellen der leden toegekend, omdat dit onderwerp zich het naauwst aan het belangrijk, doch niet omschreven punt der motiën aansluit.

De amendementen. Gelijk men weet, kunnen wijzigingen in eene wetsvoordragt, niet alleen vóór de openbare behandeling doch ook gedurende de discussiën worden voorgedragen; wel bepaalt nu het reglement van orde dat wijzigingsvoorstellen op voorstel van vijf leden of van den voorzitter, naar de afdeelingen *kunnen* verzonden worden, doch in den regel geschiedt dat niet, en de voorbeelden zijn niet schaarsch, dat de beraadslaging over een wetsontwerp maar al te veel naar die van een redactie-bureau geleek; men behoeft slechts aan de tot standkoming der jagtwet, der policiewet op het gebruik der spoorwegen, der wetsvoordragten tot aanleg der spoorweglijnen, vooral aan die der geneeskundige wetten te denken; terwijl het gevaarlijke onzer wijze van behandeling van amendementen, dit voorjaar bij de koloniale wet, helaas maar al te zeer is gebleken. Wat is nu het gevolg van dit zuiver en ingrijpend aandeel aan het persoonlijk initiatief toegekend? Vooreerst dat de wet-redactie, en dat is toch, bij de toepassing van wetten voor den regter „de wet zelf," er onvermijdelijk onder lijden moet,

terwijl het bezwaar niet door eene opvolgende herziening der amendementen noch in de behandeling bij de Eerste Kamer kan voorkomen worden, daar deze geen regt van amendement heeft, doch het voorstel zoo als het is liggende in zijn geheel moet aannemen of verwerpen.

Maar niet alleen voor bloote kwestien van redactie geeft onze regeling moeijelijkheid, soms worden de meest ingrijpende veranderingen *in het stelsel* der wetsvoordragt zelve bij eenvoudig amendement voorgesteld en afgedaan.

Wat zijn de gevolgen? Vooreerst, dunkt ons, kan het niet wel anders of de voorbereidende werkzaamheden eer het wetsvoorstel bij de kamer komt, zoowel bij het departement als bij den raad van state, moeten er ook eenigzins onder lijden.

Bij het belangrijke doch moeijelijke werk van wet-concipiering is éénheid en onbevangenheid des ontwerpers een bepaald vereischte, doch de prikkel der verantwoordelijkheid en de bewerking der ontwerpen zelve kan er onmogelijk bij winnen, wanneer men weet dat de behandeling bij de Tweede Kamer nog een laatste stadium van belangrijke wijzigingen kan aanbrengen.

Ten andere moet het voor den minister met de verdediging belast dikwijls een min aangenamen indruk geven, wanneer hij telkens plotseling opgeworpen wijzigingen moet overnemen, bestrijden of andermaal wijzigen.

Dat dit soms eenig kwaad bloed moet zetten, is weder natuurlijk; het kan ook, bij het onbekend zijn welken strijd men zal te voeren hebben, van welke zijde de amendementen (soms met bedekte bedoeling) zullen opdagen, bij de gespannenheid waarin men alzoo gehouden wordt, — de noodige kalmte en vrijen blik op de zaken benemen; zoo worden kleine parlementaire nederlagen geleden die vermeden hadden kunnen worden, ja vele onschuldige amendementen erlangen, zoodra het tot stemmen komt, den schijn van parlementaire nederlagen door de regering ondergaan.

En toch, even gevaarlijk als het zou zijn alle voorgestelde amendementen te willen bestrijden, evenmin zou het aangaan, alle onschuldige amendementen over te nemen, hetgeen toch op den minister den schijn zoude laden als had hij de voordragt niet met de noodige zorg overwogen.

De spontane wijze van discussie heeft dus eenige, én voor de regering, én voor de kamer, gevaarlijke klippen, waarop het gemeen overleg wel eens schipbreuk komt te lijden.

Het komt ons voor dat de Tweede Kamer, door het regt van

amendement zooveel te meer gewigt tegenover de regering hebbende, met het oog op hare bevoegdheid, zich zelve perken tegen onvoorzigtig gebruik dier bevoegdheid behoort te stellen, — en hieraan sluit zich, naar wij meenen, het gebruik der bevoegdheid tot het doen van motiën ten naauwste aan.

Alleen het *self-acting principle* kan hier baten: de kamer, als feitelijk het meest invloedrijke der hooge staats-collegien, stelle zich vooraf waarborgen tegen handelingen der kamer *ab irato*, hetgeen geschiedt, zoo het onmiddellijk en zonder herziening gevolg geven aan persoonlijke initiatieven meer tot de uitzonderingen wordt teruggebragt.

Op welke wijze? Dat is voorzeker uiterst moeijelijk.

Zoude men kunnen bepalen: Geen stemming over amendementen die verder gaan dan *redactie;* of over motiën van staatkundige strekking, (ook bij gemotiveerde orde van den dag) dan na onderzoek in de afdeelingen, of wel op een volgenden dag?

Wij durven die vraag niet beantwoorden, en hare uitvoerige behandeling zoude ons te ver leiden, ons doel is hier te wijzen op vermijdbare of herstelbare aanleidingen tot conflicten die nog aanwezig zijn. Dat er overigens eenige combinatie te vinden moet zijn, die veel aan den Voorzitter overlatende, hem tevens tot leiding verstrekt om overijlde beslissingen te kunnen voorkomen, zal, dunkt ons, toch wel toegestaan moeten worden. (Behartenswaardige wenken vindt men in het bekende werk van Mr. J. P. R. Tak, *Het regt van amendement*, 1862.)

Ook eene andere methode bij de voorbereidende schriftelijke behandeling der wetsvoordragten zou veel tot verbetering in de verhouding tusschen Regering en Kamer kunnen medewerken. Voorzeker ware die wijziging reeds gewenscht ter vereenvoudiging en bekorting. Het aaneengeschakeld weergeven van al de uitgebragte gevoelens, — op hoe uitstekende wijze dat weergeven bij onze Kamer ook geschieden moge, — is zeer tijdroovend in de behandeling, en geeft, bij den meesten zorg, nog niet altijd met juistheid het voorloopig gevoelen der *Kamer* terug. De nadeelen van dit systeem bepalen zich echter niet tot dat onduidelijke en tijdroovende. Dewijl alle meeningen, in de afdeelingen geuit, zelfs die van zeer weinige, ja enkele leden, wanneer zij er op staan, in het verslag worden opgenomen, zijn die stukken eene zamenvatting van de meest uiteenloopende gevoelens. Niet alleen gezonde systematische bestrijdingen der ontwerpen, doch ook bepaald vijandige opmerkingen

zijn er in vervat, al is de hartstogt door den zachteren parlementairen vorm zoo veel mogelijk verwaterd, men leest er toch de politieke hartstogt in. — Menigeen die wat op het hart heeft tegen de regering, die zijn gemoed eens ter dege wil luchten, maakt daartoe gebruik van de gedrukte Verslagen, en lokt zoodoende van de Regering soms weer bitse antwoorden uit. Zij die aandachtige lezers dier bescheiden geweest zijn, zullen moeten erkennen dat die toon in de verslagen sedert 1854 vooral is toegenomen. Wij durven beweren dat de gewoonte om die stukken aldus in te rigten, schadelijk is voor het prestige van regering en vertegenwoordiging, en dat zonder eenige noodzakelijkheid. Het kwaad ware onbeduidend indien die stukken alleen voor Regering en Kamer bestemd waren, doch zij gaan verder. Zij worden bij den dag waarop zij uitkomen door duizenden en duizenden gelezen. Politieke zin moge bij het grootste gedeelte der natie nog niet ontwikkeld zijn, — daar waar politieke zin is, is men degelijk; de kiezer die zich zijn magt en pligt bewust is, leest de Kamerstukken in *Bijblad* of gewone courant. Welk nut kan het nu hebben dat opmerkingen en aantijgingen, als hier bedoeld, — soms in uitdrukkingen, welke met die der hevigste oppositiebladen gelijk staan — als van de Kamer uitgaande over het geheele land worden verspreid en weer door de kiezers worden overgenomen. Letten die er genoegzaam op, of die berispingen, die strenge veroordeelingen, die insinuatiën soms, van „vele", van „eenige leden", slechts „van een der afdeelingen", of ook wel van „een enkel lid" zijn uitgegaan? Voorzeker neen, — en dag aan dag wordt alzoo de indruk bij de kiezers levendig gehouden, dat van de zijde der Kamer een hevige strijd tegen de Regering wordt gevoerd.

De individueele uitingen, die bij de openbare discussie, door de orde der vergadering en de morele verantwoordelijkheid der leden, van zelve meer binnen palen worden gehouden, behoorden naar onze meening niet zoo veel ruim baan te hebben bij het bloot voorbereidend onderzoek. Bij de discussie heeft men toelichting, hier niet; bij de discussie volgt het antwoord onmiddelijk, hier blijft het soms weken of maanden, ja soms geheel achterwege; bij de discussie is het licht der openbaarheid, hier het duister der anonymiteit.

Dat dit alles weinig wenschelijk is, zal wel gereedelijk toegestemd moeten worden. Wie weet niet door zijne dagelijksche ondervinding, dat het bewaren van welwillende vormen in de zamenleving, het vermijden van noodelooze strijdpunten, een onwaardeerbaar

middel is om de goede verstandhouding zelve te bewaren? En zou die gulden regel der practijk minder gelden bij deze dagelijksche en vaak zoo gespannen verhouding tusschen Regering en Kamer? Volksvertegenwoordigers en ministers blijven gewone menschen. Kan het anders of de openbare discussie moet stormachtig wezen, wanneer de eerste instructie der zaak reeds met noodelooze uiting van vijandschap, ja van drift is vermengd geweest?

Waar eens de toon van het hartstogtelijk pleidooi de niet ongewone toon van de volksvertegenwoordiging is geworden, daar is, naar wij meenen, een bedenkelijk verschijnsel. 's Lands raadzaal moet geen pleitzaal wezen, en waarborgen voor degelijke, waardige discussie, waarborgen tegen alle noodelooze wrijving, moeten zooveel doenlijk gezocht.

Maar niet alleen uit dat oogpunt is onze wijze van voorbereidende behandeling bedenkelijk te achten: zij beneemt ook aan den minister den prikkel van zelfstandigheid in nog sterker mate dan het vooruitzigt op de amendementen reeds doet. Immers, thans is het eerste ontwerp dikwijls slechts een *ballon d'essai*; men tracht de meening der kamer op de hoofdpunten te vernemen en rigt daarnaar de voordragt in. Zoo is er maar al te dikwijls indirectelijk *gezamenlijke* bewerking, ja eigenlijk voordragt van wetten, die niet in de grondwet lag, en schadelijk is vóor de kracht der regering als tak van wetgeving.

Inderdaad, het ware tijd, dat men dien veronderden vorm van verslagen vaarwel zeide, die evenmin een stelselmatige beoordeeling van de ontwerpen aanbieden, als een mozaïk van excerpten in een Statistisch Jaarboek een nuttig beeld der nijverheid of volkstoestanden voor den geest kan roepen.

Hier, dunkt ons, is het geneesmiddel niet zoo bezwaarlijk te vinden als bij de regeling der uiterst teedere amendement- en motiënkwestie. Het bekende systeem van een verslag door een vijftal (of nog liever *zeven*) Zelfstandige Rapporteurs zou uit dit oogpunt veel aanbevelenswaardigs hebben. Nu is geen tirailleur-vuur meer toegelaten, maar alleen geslotene systematische beoordeeling, en wel door hen, die door het vertrouwen der meerderheid daartoe zijn aangewezen. Wespensteken zijn bepaald uitgesloten. Aan deze rapporteurs de verdediging van hun systeem, aan dezen de hoofdleiding der debatten, aan dezen ook de afwering van vele noodelooze amendementen.

Is het dan aan den eenen kant zeker waar dat onze kiezers, de staatkundige natie, nog politieke opvoeding behoeven, evenzeer durven wij nadruk leggen op de stelling: *ons parlementair leven behoeft regeling.*

En men vergete niet dat de politieke opvoeding der kiezers grootendeels door middel van de parlementaire debatten moet geschieden. De kiezer zal in den regel, en behoeft ook, geen staatsregt te bestuderen, doch ontegenzeggelijk behoort hij deel te nemen aan het leven zijner volksvertegenwoordiging van het oogenblik, aan die geschiedenis die hij, voor zijn aandeel, mede helpt maken. En waarin anders zou hij zijn politieke opvoeding moeten zoeken? (*)

Dat nu de parlementaire debatten in de beide stadiën die zij doorloopen, hoewel binnen de palen der grondwet, toch verbetering kunnen ondervinden, meenen wij in het bovenstaande te hebben aangetoond.

Wat wij behoeven, is dus naar onze meening: verdere regeling van die (onverkorte) parlementaire magt, waarin, bij slot van rekening, het zwaartepunt der constitutie ligt — eenig slijpen van den ruwen diamant; eenige meerdere leiding van den krachtigen doch soms wat woesten stroom — een weinigje meer toilet voor de zoo naakte waarheid!

Elke andere rigting zou, naar onze meening, gevaarlijk zijn. Voorzeker met nog meer regt dan eene Regering zou kunnen volhouden zich aan afkeurende motiën van orde der Kamer niet te storen, zal elke Kamer ongetwijfeld aan het palladium der volksvrijheid, de onbelemmerde controle van alle regeringsdaden, blijven vasthouden; ongetwijfeld, zelfs diegenen die onder tijdelijke toryvlag gekozen zijn, worden onfeilbaar in de algemeene rigting geassimileerd. Elk ligchaam, dit toch is als 't ware een axioma in het staatsleven geworden, elk ligchaam tracht naar uitbreiding zijner bevoegdheid, en dus hoeveel te meer zal dat niet het geval zijn, waar het regt zoo duidelijk spreekt als hier, en waar het slechts geldt zich regtmatigen grond niet te laten ontnemen — (men lette hierbij op, dat de leer welke in het regeringsprogramma

(*) Onder het schrijven dezes ontvangen wij het jongste No. van *de Gids* met het artikel „onze Politieke opvoeding", door den heer Vissering. Met kracht wordt daar op die groote behoefte voor onze kiezers in het algemeen, aangedrongen. De heer Kemper, die behoefte beamende, voegt er bij, (*Volksblad* 6 Dec.): „De „krachtigste opvoeding voor vrije volken en vrije menschen is de zelfopvoeding. „Eerst daar is krachtige vooruitgang, waar men door *zelf*kennis komt tot *zelf*„bestuur."

Hierbij mag nu onzes inziens niet worden voorbijgezien dat politieke opvoeding der natie natuurlijkerwijze moet bestaan in de bestudering harer eigene Vertegenwoordiging. Aan deze, aan het voortdurend voorbeeld door haar gegeven, komt althans een zeer ruim aandeel toe in de politieke opvoeding. — De kiezers, zonder dat rigtsnoer, zouden er niet komen; hare leiding is de ware vorming.

vervat is, nog nimmer in eenig vormelijk stelsel of geregelde interpretatie der grondwet is voorgesteld.)

Waar eene regering de afkeuring zou willen blijven trotseren of door allerlei middelen en bedekte bedreiging willen voorkomen, daar zoude voorzeker de afkeurende zin der Kamer zich én in de verslagen, én door afstemming van begrootingen of amenderen van artikelen der begrooting toonen; de strijd zou met nog minder waardigheid, maar niet minder klem tegen de Regering gevoerd worden — en deze zou alsdan zelve oorzaak zijn, dat de uiterste middelen ter hand werden genomen.

Wanneer men zich nu die doelmatiger regeling van de magt der Kamer voorstelt, eene regeling die, wel verre van haar magt en bevoegdheid te verkleinen, integendeel tot uitwerking zoude hebben haar in de gevallen waarin die te voorschijn treden, te klemmender te doen zijn, dan ziet men dat die magt-bevestiging, — door het doen verdwijnen van vele scherpe kanten — tevens moet bijdragen om ook het regeringsgezag te bestendigen; maar welk gezag? niet dat van elk ministerie, hetwelk zich weet op te werpen en, bij het doodvonnis over een voorgaand bewind uitgesproken, nu ook eene kans wil wagen; verre van dien, doch elk kabinet, homogeen met de meerderheid, zal dan te meer kans hebben aan het bewind te blijven, naarmate er minder punten van wrijving met de vertegenwoordiging bestaan, en naarmate minder aanleiding voor hare leden bestaat, om blijken van sympathie of antiphathie uittelokken.

Ons dunkt, dat eene zienswijze als wij hier bescheidelijk waagden aan te stippen, niet vreemd is aan de schoone woorden door den voorzitter der Tweede Kamer uitgesproken: „naarmate onze bevoegdheden grooter zijn, zullen wij zorgen ons met te meer voorzigtigheid in de uitoefening daarvan te gedragen."

Gewigtige woorden voorzeker, waar de regering eene *ontkenning* van de *bevoegdheid* der Kamer *in casu*, op het programma der nieuwe verkiezingen had geschreven.

Genoeg, moge deze jongste bladzijde in onze parlementaire geschiedenis ook het hare bijdragen om de voordeelen van goed geregelde vrijheid te doen waarderen.

Wij zijn eenvoudige ronde Hollanders en hebben gaarne goede waar voor ons geld. Het werk der Staten-Generaal is om, met de Regering, wetten te maken. Het is een wonderlijke zaak, maar het is nu eenmaal zoo, er dienen, altijd maar dóór, nieuwe wetten te zijn; die wetten behooren goed te zijn, want eenmaal in het Staats-

blad, blijven zij voor lang en worden niet zoo spoedig veranderd, en de regter spreekt regt, en beslist over onze belangen zoo als de wet daar ligt; — ook moeten de Staten-Generaal er zijn om *alle* onze gezamenlijke uitgaven goed te keuren en de wijze waarop daartoe het geld aan elk onzer persoonlijk zal ontnomen worden.

Even waar als het nu is dat de Kamers geene wetten kunnen maken dan met de Regering, even zeker is het dat het bestuur geen jaar langer kan blijven, ja met eere geen oogenblik langer bestuur kan blijven, dan waar het de meerderheid der toezigt-houdende Kamers voor zich heeft. Het komt hierop neder: duurzaam gezag is dringend noodig voor den staat, maar duurzaam gezag is ondenkbaar zonder *goedkeuring* dier parlementaire meerderheid, die mitsdien, dus ook het strikte *regt tot afkeuring* moet hebben.

Er is eene taktiek die in oogenblikken van opgewondenheid ligt eenigen indruk maakt, nl. om door verkeerde uitlegging, of ook maar enkel door sterke affirmatie, deze eenvoudige leer der constitutioneele beginselen als gevaarlijk, theoretisch-doctrinair, ja als revolutionair voor te stellen.

Van die taktiek is dezer dagen met een zekere weelde gebruik gemaakt. Behoort er nog eenige moed toe om, na zoo vele beschuldigingen, te zeggen dat men die beginselen voorstaat, zal voorstaan, en, voor ons land, als de eenige ware beschouwt? Wij gelooven het niet. Koddige uitvallen tegen „de radicale *factie*" hoogst naïve voorstellingen van al wat slechts wil medewerken om de regten der Kamer te verkleinen, als „DE Nationale partij," zullen door den gezonden, eerlijken zin der natie naar waarde worden geschat. Maar alles ten zijnen tijd, en menig gemoedelijk kiezer zal nog, op voorlichting van DE Nationale partij, een tijdlang in gulden eenvoud zijn takkeboschje komen aanbrengen voor die *radicale factie*,..... tot dat hij bemerkt dat hij zich zelf de vingers zou gaan branden.

DE Nationale partij! en de strijders voor onze grondwet, hare opbouwers zelfs, behooren daar op eenmaal niet meer toe? Zij die voor ons de hand aan den ploeg sloegen, en zaaiden waar de natie reeds zoo rijkelijk heeft geoogst, — die heeten thans *een* radicale factie? Neen, bij zulke bestrijding behoeft men indedaad nog niet te vreezen, dat de ware vrijheid impopulair zou kunnen worden in Nederland!

ONZE KOFFIJMARKT EN DE MAATSCHAPPIJ-VEILINGEN.

(*Een woord aan den handel.*)

Het tegenwoordig oogenblik achten wij wel geschikt om nogmaals het nieuwe veiling-systeem te bespreken, dat door onze regering is aangenomen voor den verkoop van de Javakoffij uit onze Oost-Indische bezittingen aangevoerd.

Tot heden wilden wij daarop niet terug komen omdat er reeds zooveel en zoo herhaaldelijk over dit onderwerp was geschreven, dat men naauwelijks belangstelling voor verdere beschouwingen kon verwachten, maar voornamelijk omdat de nieuwe maatregel nog te korten tijd in werking was geweest, om daarover een bepaald oordeel te kunnen uitspreken. (*)

Met belangstelling volgden wij den strijd tusschen de Heeren Joosten en den Heer F. W. C. Blom en terwijl wij het met den laatste in de hoofdpunten eens blijven, schijnen de eersten zich toch wel eenigzins met het bestaande te verzoenen, al blijven zij nog steeds eenigermate een verleden betreuren dat voor hen veel aanlokkelijks blijft behouden en waarvan de herinnering hun aangenaam blijft, of wel, en misschien meer nog, schijnen zij van verdere veranderingen, nieuwer, grooter heil te verwachten, doch hoe dit zijn moge, niemand die zich herinnert wat wij vroeger verlangden aangaande de nieuwe veilingen, zal het verwonderen dat wij ons thans nog niet geheel kunnen vereenigen met al de bepalingen, reeds door een gebruik van ruim twee jaren tot gewoonte geworden; maar dit op den voorgrond stellende, blijven wij er ons over verheugen, dat de groote veilingen, door kleinere zijn vervangen, dat onze koffijmarkt in plaats van twee maal 's jaars te worden overvoerd, meer geregeld wordt gespijzigd, dat de dwang om vóór de veiling zijne belangen neder te leggen in handen eener combinatie van makelaars, wier handelingen men nooit kon nagaan, is vervangen door eene algeheele vrijheid, zelfs gedurende

---

(*) Het bovenstaande artikel van een voorstander van het grooter aantal veilingen komt ons voor op het tegenwoordig oogenblik zijn nut te kunnen hebben. — Met die plaatsing bedoelen wij echter geenszins, de polemiek over dit onderwerp in dit tijdschrift te heropenen. Red.

de veiling weinig of niet belemmerd, dank zij het gewijzigd opbieden bij ¼ centen, — dat verschillende partijen niet meer tot één onzamenhangend geheel bij elkaar worden gevoegd, maar elke partij door eigen monster wordt vertegenwoordigd, daarnaar beoordeeld en gekocht. — De bovenvermelde daadzaken zijn onzes inziens ontegenzeggelijk voordeelen, verkregen door het nieuwe systeem, waarbij nog het volgende dient gevoegd te worden, wanneer men de zaken, meer bepaald, uit het standpunt der regering beschouwt. Voor deze toch, beantwoordde de wijziging volkomen aan de verwachting: zij was niet genoodzaakt de koffij zoo lang te bewaren als vroeger en had meer vrije hand, om elke kwaliteit op het juiste tijdstip aan de markt te brengen en wanneer wij nu de wijs nagaan waarop zij thans de ernstige en vrij langdurige politieke en handelscrisis doorkwam, vergeleken bij vroegere soortgelijke omstandigheden, dan kan ook deze beschouwing slechts gunstig stemmen voor de tegenwoordige wijs van verkoopen. Want ofschoon thans in de Mei en Junij veilingen een gedeelte van het aangebodene werd opgehouden, even als in de tweede najaars veiling van 1857, zoo bedroeg thans het totaal daarvan slechts 105/m balen tegen 216/m in 1857, terwijl de onmogelijkheid van eenen verkoop voor dit jaar geenszins, voor 1857 genoegzaam bewezen is. — Maar welk een onderscheid! *toen* werd het opgehoudene na ruim 7 maanden wachtens ongeveer 14 cents *lager* verkocht, *thans* na slechts 3 maanden tot en grootendeels 2 à 5 Cts. boven de opgehoudene prijzen, terwijl slechts bij uitzondering enkele partijen iets onder die nominale waarde afgingen; die verlaging heeft echter in geen geval meer dan 2 Cts. bedragen. *Toen* bleek het spoedig dat de marktprijzen buitengewoon waren gedrukt geworden door het al te groote aanbod, zoodat de eerstvolgende veiling na die belangrijke daling c_a 5 Cts. hooger afliep, terwijl in de daarop volgende, nogmaals 5 Cts. hoogere prijzen werden besteed, zoodat eerst na verloop van anderhalf jaar kon gezegd worden, dat de waarde van Javakoffij weder op een normaal standpunt was terug gekomen

Thans daarentegen was de normale marktwaarde even spoedig hersteld als verloren, want naauwelijks waren de buitengewone omstandigheden waaronder de handel gedrukt ging, veranderd of de koffij was weder tot vorige prijzen te plaatsen, zonder dat men zeggen kan dat, evenmin toen als thans, het artikel in zich zelf eenige aanleiding tot zoodanige sterke afwisselingen gaf, en ofschoon bij het uitbreken der crisis de prijzen in 1857 iets hooger waren dan in 1866, zal men toch niet kunnen ontkennen dat het groote verschil

hierin gelegen is, dat toen de geheele toestand gedwongen en gekunsteld was, terwijl men thans eenen natuurlijken toestand meer nabij was gekomen. — Wij zeggen, meer nabij, want wij zouden niet van partijdig- of eenzijdigheid vrij te pleiten zijn, indien wij opzettelijk verzwegen, welke gebreken er nog aan de tegenwoordige inrigting zijn blijven kleven en welke verbeteringen er aan te brengen zouden zijn, en allerminst zouden wij het verwijt willen verdienen van te sloopen, zonder weder op te bouwen, of althans den weg daartoe aan te wijzen, waar wij de handen niet zelf aan het werk mogen of kunnen slaan, overtuigd als wij zijn, dat men slechts zeer zelden kan sloopen zonder nadeel voor de Maatschappij, wanneer niet tevens op de eene of andere wijs wordt opgebouwd.

In de vermeerdering der Maatschappij-veilingen hebben wij steeds gezocht een middel om, bij den bestaanden toestand, dat de hoofdtoevoeren van Javakoffij, in handen der regering, van een rekenpligtig ligchaam blijven, zoo veel mogelijk tot eenen natuurlijken ongekunstelden gang van zaken te geraken, en wij zijn nog steeds van meening, dat dit doel langs dezen weg het best en volledigst kan bereikt worden; wij herhalen het best en volledigst, omdat het optreden eener regering als verkoopster immer een onnatuurlijken toestand doet geboren worden, waarmede eene geheel vrije beweging en ontwikkeling van den handel ten eenemale onvereenigbaar is. Het ligt toch voor de hand dat, terwijl een koopman slechts zijn eigen belang te raadplegen heeft, eene regering als beheerende gemeenschappelijk eigendom, rekenpligtig is en daarom aan vaste regelen onderworpen, aan banden gelegd moet worden en als groot zedelijk ligchaam te vele en verschillende belangen vertegenwoordigt en in het oog moet houden, om als verkoopster ten allen tijde, een vrij en onafhankelijk standpunt te kunnen innemen. — De nadeelen die bij de tegenwoordige inrigting nog voor den staat bestaan, zijn o. i. niet aan het aangenomen beginsel, maar aan het slechts gedeeltelijk toepassen daarvan te wijten; ware toch het beginsel van grootst mogelijke vrijheid, zoowel bij den verkooper, als bij den kooper, volledig toegepast, dan zoude de regering zich nooit maanden, ja bijna een vol jaar te voren verbonden hebben, omtrent den tijd der veilingen en hare grootte, iets dat wij geheel overbodig achten en dat slechts op het aanhoudend vragen en dwingen van enkele werd toegegeven, daar het aanvankelijk geenszins in het plan lag; men bleef daardoor helaas, op twee gedachten hinken, de voorbeelden, ook in ons vaderland

wel te vinden, voorbijziende van het welslagen van groote veranderingen waar die krachtig werden voorgenomen en met eenen vasten wil ten uitvoer gebragt. Sprekende van de nadeelen die de staat ondervindt bij den verkoop van de Javakoffij mogen wij niet met stilzwijgen voorbijgaan, het grootelijks toenemen der onzuiver smakende hoeveelheden; het tegenwoordige veiling stelsel moge daarop van hoegenaamd geen invloed zijn, toch meenen wij dat de regering hare vertegenwoordigers, de Nederl. Handel Maatschappij, tot dubbele waakzaamheid behoort aan te sporen, opdat niet weder, even als vroeger zoo dikwerf gebeurde, te vele partijen onverdiend in een kwaad gerucht worden gebragt, tot voordeel van de des bewuste koopers, tot groot nadeel der verkoopers. — Het is voorzeker moeijelijk te bewijzen dat alle kavelingen eener als onzuiver gebrandmerkte partij, geheel zuiver van smaak bevonden werden, maar dat zulks ook nu weder met verschillende kavelingen van zulke partijen, zoo niet met sommige dezer in het geheel, heeft plaats gevonden, daarvan zal wel ieder handelaar in koffij overtuigd zijn. De regering vergete toch niet dat de Javakoffij haren opgang, haar toenemend verbruik, aan haren doorgaans zuiveren smaak te danken heeft, en dat haar dien goeden naam zoo veel mogelijk dient bewaard te worden, en dit zooveel te meer, omdat de scherpe maar niet altijd eerlijke concurrentie toch reeds door voortdurende vermenging met andere mindere soorten, den goeden naam van Javakoffij grootelijks heeft ondermijnd en nog steeds in gevaar brengt.

Indien wij ons, even als zoo dikwerf voor dezen, ook thans nogmaals op het standpunt der regering plaatsten, dan meenen wij aangetoond te hebben dat de verandering voor haar ten volle aan de verwachting heeft beantwoord en zijn overtuigd dat zij, om al de voordeelen van het aangenomen beginsel deelachtig te worden, slechts met voorzigtigheid, maar vooral met vastberadenheid, op den ingetreden weg behoeft voort te gaan, zich daarbij zorgvuldig onthoudende van alle bepalingen of toezeggingen, waardoor zij zich aan banden legt, met name omtrent het tijdstip en de grootte der veilingen. Eene tweeledige beschouwing van dit onderwerp én uit het standpunt der regering én uit het oogpunt van den handel, achten wij onvermijdelijk tot eene volledige behandeling en daarom vragen wij in de tweede plaats: welk oordeel spreekt de handel uit, over het nieuwe veilingsysteem? Luidt dit algemeen gunstig? Zijn de vele tegenstanders van hetzelve reeds in voorstanders veranderd? Wie zal het verwachten, wie het beweren! wij althans hoorden nog dikwerf, ook in den laatsten tijd, klagen dat deze veilingen al te

werkzaam waren, dat zij elkander te spoedig opvolgden, zoodat men geene genoegzame tijdsruimte had, om het gekochte weder te verkoopen, en dat de speculatie zich onmogelijk kan ontwikkelen, waardoor allengs de handel vermindert en het hooge belang, de invloed van onze koffijmarkt afneemt. Het eerste dezer punten wordt door ons voorwaardelijk toegestemd; er wordt zeer veel tijd vereischt, om de veilingen behoorlijk te bewerken, om geheel op de hoogte van de koffijmarkt te blijven, maar wij achten dit meer een vóor- dan een nádeel, want daardoor wordt een voorrang gegeven aan ijver en zaakkennis en worden van het artikel verwijderd gehouden de zoodanigen, die zoo dikwerf evenzeer door overijld koopen, als ontijdig verkoopen, de berekeningen der mannen van het vak doen falen en wij aarzelen niet te verklaren dat, naar onze overtuiging, in den regel en op den duur, de handel in een artikel dat, om welke reden ook, niet voor een ieder toegankelijk is, meer loonend zijn en op betere, vastere grondslagen berusten zal, dan van elk ander, waaraan een ieder zich wagen kan, die moed en geld of crediet heeft. Wij kunnen ons dan ook naauwelijks voorstellen dat deze klagt bij mannen van het vak opregt gemeend zoude zijn, in eenen tijd dat wel is waar „tijd is geld" op den voorgrond wordt geplaatst, maar toch niet minder wordt erkend dat „arbeid adelt."

Neen, hooren wij ons toeroepen, dat is ook geenszins onze klagt, wij willen gaarne werken, daarvoor leven wij, maar men laat ons geen tijd om de gekochte koffij te verkoopen, uit te slijten; naauwelijks zijn wij daarmede bezig of reeds wordt de kooplust weder onderdrukt, door vragen als deze: hoe groot zal de volgende veiling zijn, welke soorten zullen daarin voorkomen en zullen de prijzen dan niet lager loopen? Geen tijd om de koffij te verkoopen, dat klinkt, bij eenig nadenken, inderdaad vreemd; zijn dan de toevoeren grooter dan vroeger? of is welligt het jaar verkort? Indien noch het eene, noch het andere heeft plaats gevonden, dan blijven er immers als voor dezen 12 maanden voor den verkoop der 850/m à 1/mm balen over, en indien gij dan klaagt over te beperkte tijdsruimte dan is dit alleen een gevolg van de beperktheid van uwen blik, van de bekrompenheid van uwen geest die het u als eene noodzakelijkheid doen beschouwen, om juist steeds uwen voorraad tusschen elke Maatschappij-veiling op te ruimen, iets dat natuurlijk onmogelijk en onnoodig is, wanneer men in het artikel blijft handelen, en terwijl vroeger hetzelfde bezwaar bestond, heeft men thans het groote voorregt om 8 of 9 maal, in plaats van, zoo als vroeger,

slechts 2 maal 's jaars, den handel te zien verlevendigen en te vernemen wat de verschillende kwaliteiten waard zijn, zoodat de kans tot verkoop daardoor grooter wordt. Ja, wij gaan verder en beweren dat nog nooit het bewijs geleverd is, dat door voortdurende veilingen de speculatie wordt belemmerd, ja zelfs de bewering dat men niet tegen eene veiling in of over eene veiling heen kán speculeren, wordt gelogenstraft zoowel door de, wel is waar korte ondervinding bij dit veilingsysteem, als bij andere artikelen van onze markt, bepaaldelijk suiker, maar veel krachtiger nog door hetgeen elders geschiedt.

Indien nu de speculatie niet belemmerd wordt en de consumtie niet vermindert, bij geenszins toenemende toevoeren, dan zoude daaruit moeten volgen dat de koffijhandel ten onzent niet kwijnt, en geen zoo zwarte en treurige toekomst onze plaats bedreigt, als hierboven uit den mond der tegenstanders van het tegenwoordig veilingsysteem werd vernomen; — daar echter zeer algemeen en zeer nadrukkelijk wordt geklaagd over den gang der zaken, is dit punt wel waard nader onderzocht te worden, zonder dat wij echter willen beweren dat deze klagten thans meer algemeen of meer gegrond zijn, dan onder het vorige stelsel; onzes inziens geldt het hier voornamelijk „lest heugt best."

Daar nu de nieuwe wijs van veilen voor de regering wel, voor den handel slechts gedeeltelijk aan de verwachting heeft beantwoord, zij het ons vergund met bescheidenheid ons gevoelen uit te spreken omtrent de oorzaken waaraan deze gedeeltelijk min gunstige uitkomst te wijten is, daar wij toch van den beginne af beweerd hebben, dat beide partijen daardoor gebaat moesten worden. Volgens onze overtuiging ligt de schuld daarvan dan ook niet in het beginsel, dat als overheerschend is aangenomen, maar behoudens enkele misslagen bij de toepassing en uitvoering van dat beginsel, hoofdzakelijk bij den handel zelf; het eerste gevolg der wijziging had moeten en kunnen zijn dat de handel in koffij tot zijnen oorspronkelijken natuurlijken toestand ware teruggebragt, door namelijk zoowel in als buiten de veilingen, de partijen op en volgens monster te verkoopen en het langzamerhand ingeslopen misbruik om volgens zoogenaamde typemonsters of veilingnommers te verkoopen, waar van men reeds lang de waarde of liever de onwaarde had leeren kennen, voor goed te doen vervallen; dit nu heeft de handel of niet begrepen óf niet gewenscht, althans niet in de hand gewerkt, want terwijl de orders van het buitenland voor de veilingen, zoo mogelijk nog zeldzamer werden, dan bij de groote veilingen, bleef de commissie-handel nog steeds ná elke veiling, ja doorloopend de

koffij, volgens het een of ander veilingnommer aanbieden, geheel in strijd met de bedoeling, waarmede daarvan monsters werden uitgegeven, daar deze toch in beperkt getal en zeer klein werden uitgegeven.

Door invloed of listige praktijken wisten de commissiehuizen zich eene genoegzame hoeveelheid van deze monsters te verschaffen, ten einde daarvan regts en links te kunnen opzenden. Hierdoor werd de handel, de eigenlijke handel in koffij gedood, en wist het buitenland, bijna even goed en even spoedig als onder het vroegere systeem, voor welken prijs elke partij was toegeslagen, terwijl wij ons hadden voorgesteld dat deze wijziging eene goede gelegenheid aanbood, om het buitenland te noopen, óf orders voor de veilingen te geven, óf later te koopen, zoo als op alle andere markten van Europa gebruikelijk is, volgens monster; en dan waren in het eerste geval onze commissiehuizen, commissionairs gebleven, in het laatste geval handelaren geworden, die niet alleen geregtigd, maar verpligt zijn, de door hen gekochte goederen op de meest voordeelige wijs weder te plaatsen. Met dat doel voor oogen, waardoor de handel in dit belangrijk artikel ongetwijfeld verlevendigd zoude zijn en meer loonend geworden ware, drongen wij van het begin af, op het niet uitgeven van monsters aan, en blijven bij dit ons gevoelen, omdat daardoor de handel gedwongen zoude worden, meer zelfstandig op te treden; in deze handelwijs ligt slechts één bezwaar, de onzekerheid omtrent den smaak, waarin men zoude blijven verkeeren, maar dat zoude wel op te heffen zijn, door b. v. aan elken makelaar één, maar ook slechts één klein stel monsters te geven, om dat te proeven en van zijne bevinding zoowel aan de Nederl. Handelmaatschappij als aan den handel kennis te geven.

Mogt nu, niettegenstaande deze wijzigingen, bij den handel *op de plaats* nog eenigen tijd uit sleur of gewoonte de degelijkheid aan het gemak opgeofferd worden en het verkoopen volgens de veilingnommers in zwang blijven, wij zouden daarin minder bezwaar zien zonder evenwel onze goedkeuring daaraan te geven, maar zijn er van overtuigd, dat indien deze wijs van handelen dadelijk bij de kleinere veilingen ware ingevoerd, thans reeds merkbare beterschap voor den handel zoude tot stand gekomen zijn, en wij voegen er uit volle overtuiging bij: zoo als thans de zaken gedreven worden, kan het op den duur niet blijven gaan.

Het buitenland toch koopt thans niet of althans slechts zeldzaam in de veilingen en verlangt na afloop daarvan aanbiedingen tot de veilingsprijzen met opgaaf van het nommer en overlegging van een monster *uit* de kaveling, wetende dat dit thans daags na de

veiling aan de koopers wordt gegeven; door het eerste wenscht men zich zekerheid omtrent prijs en smaak te verschaffen, door het laatste te vergewissen dat geene mindere kwaliteit wordt geleverd. — In hoever beide oogmerken worden bereikt, zullen wij voor het tegenwoordige in het midden laten, maar een ieder zal ligt beseffen, dat het buitenland daardoor op meer voordeelige voorwaarden koopt dan de eerste koopers, en als zoodanig begaan deze laatsten eene dwaasheid door zulke onbillijke en overdreven eischen in te willigen; — zich daartegen te verzetten, vermag niet een enkele, maar daartoe wordt in het algemeen belang, onderlange zamenwerking vereischt, die uit overdreven vrees voor concurrentie of naijver wel niet tot stand schijnt te kunnen komen en daarom moet de handel daartoe, als ware het, gedwongen worden. — Wij wenschen niemand van de veilingen verwijderd te houden, maar integendeel dat een ieder vrij blijve om te koopen volgens door de Nederl. Handelmaatschappij tentoongestelde monsters, maar dat daarna elke classificatie zoo spoedig mogelijk worde weggecijferd, om dan alleen te vragen naar de werkelijke waarde van de koffij in de schatting van kooper en verkooper, en door zóo te handelen zoude welligt allengs en als van zelf, eene tweede hand ontstaan zooals die vroeger door de Heeren Joosten en Comp. werd verlangd, zooals die dan ook trouwens altijd tot op zekere hoogte bestaat in elken houder van koffij, die geen aanvoerder is.

Bij de beoordeeling van deze gedachten blijve men toch niet al te zeer hechten en denken aan hetgeen hier vroeger plaats vond, maar men late liever zijnen blik eens gaan over de andere koffijmarkten van Europa, Londen, Hamburg en Antwerpen, om zich zelf daarna af te vragen of de aldaar gebruikelijke gang van zaken niet oneindig veel beter en meer praktisch is, mitsdien geene navolging verdient.

Op onze markt liggen de meeste onzer hoofdartikelen, en wel voornamelijk koffij, aan banden die niet verbroken kunnen worden en die wij het allerminst verbroken wenschen te zien, maar laat ons toezien dat wij die banden niet naauwer toehalen, niet knellender maken, dan noodig is.

Indien deze eenvoudige herinnering van daadzaken en de daaraan toegevoegde opmerkingen iets mogten bijdragen tot instandhouding van het tegenwoordige veilingstelsel en verbetering van den gang van zaken, ons doel zoude bereikt zijn.

A. F.

OPGAVE *der hoogste en laagste Coursen van de onderstaande Effecten aan de Beurs te Amsterdam.*

	Volle jaar 1865.		Aug. 1866.		Sept. 1866.		Oct. 1866.		Nov. 1866.	
	Laagste cours.	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*	*Laagste cours.*	*Hoogste cours.*
Nederl. Cert. W. Sch. 2½ pct.	60 1/16	63¼	55 9/16	57¼	54⅜	56⅜	54	55⅜	53⅜	55 3/16
Dito dito 3 „	70 5/16	74⅛	66	67⅝	64¼	67	64⅞	65⅞	63½	65⅞
Dito dito 4 „	93⅞	98⅜	88	89 5/16	85⅝	89⅛	86¾	88⅛	85⅝	87⅞
Aand. Ned. Bank 4 „	222	245	241	241½	245	245	253	256	—	—
Handel-M. op reac. 4½ „	139¼	148¼	134	136½	135½	137⅛	135	136⅛	135	136⅛
Aand. Holl. Spw.-Maats.	117	133	109½	111	108	109½	105	105	108	109
Leening idem 4½ pct.	97½	99¾	92	92	93	—	—	—	92⅛	92⅛
Dito dito 4 „	89¾	91½	85½	85½	—	—	—	—	84	84¼
Aand. Rijn Spoorweg 4½ „	105¾	113	104	104	103½	103¾	103	103½	102½	103
Obl. dito 2e Leening 4½ „	99	100¼	—	—	90	90	92	94	—	—
Rijn shares 16 £ gestort *f*	252	287½	223	225½	240	240	—	—	—	—
Rijn shares volgefourn. *f*	309	361	277	287	293	295¾	282	290	285	294
Aand. Centr.-Spw.-Maats.	30	41	11½	13	11¾	12¼	10	12	8½	10
Obligatien idem . . . . *f*	111	126	55	61½	52½	56	42½	55	40	53
Aand. Exp.-Spw.-Maats. .	81	92¾	70	74	65	70	—	—	63	75
Credit Deposito Bank . .	100	107	—	—	—	—	—	—	—	—
Alg. Maats. v. Hand. en Nijv.	61	70	—	—	—	—	—	—	—	—
Pandbr. Nat. Hyp. B. 4 pct.	92	95¾	88¼	89	88¾	89	—	—	87	87¼
Rott. Bank	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Spanje. Obligatien . . 2 pct.	36⅝	41¾	30¾	33	33	33⅛	31 7/16	33	30	31⅝
Dito . . . . 3 „	43⅝	48½	36	37	37	37⅛	35	37	34½	35½
Dito Binnenlandsche 3 „	35¾	43½	30¾	33	32⅜	33⅞	30 15/16	32½	30½	31½
Portugal. Obligatien . 3 „	44½	47¾	42	42½	42 5/16	43 5/16	41 13/16	42⅝	40⅛	42⅛
Dito 1856/1863 . . 3 „	44½	47¾	41½	42 7/16	42 5/16	43⅛	41¾	42⅝	40 15/16	42
Rusl. Ob. *Hope* & Co 1798 5 „	94	100	94⅛	96⅞	95	97¼	95	96½	90	96
Dito id. 1828/29 5 „	99	101	—	—	—	—	—	—	—	—
Cert. id. 1831/33 5 „	70	74	63	63¾	63¾	69½	66	70⅞	65½	69¼
Obl. *Stiegl.* 5e serie 5 „	67	71¼	58¼	60½	58	59½	58½	60⅜	58	59⅞
Dito 1855, 6e serie 5 „	79½	86¼	76¾	78½	76¾	77⅝	76⅞	78⅛	76	79⅝
Dito Adm. Londen 3 „	51¼	56½	50½	51¼	51¼	53	52¼	52⅝	51¼	52¾
Dito bij Hope 1860 4½ „	83	88½	82¾	85½	82¾	84¾	83¼	84 1/16	80½	84⅜
Leening 1862 . . . 5 „	85½	91 1/16	84 15/16	85¾	85½	86¾	85 5/16	86⅞	83	86¾
Dito 1864 . . . . . 5 „	86	97⅛	91	94¾	92½	95	92¼	93⅝	86	93⅝
Certificaten van dito 6 „	44	46¾	39⅜	40¼	39½	41	39¼	41⅛	37½	40⅛
Spoorweg-Aandeelen 5 *f*	180	198½	176	183	180¾	183	182½	186¼	180	189½
Pruissen. Obl. 1859 . 5 „	101⅛	102½	—	—	98¾	99⅜	98⅞	99½	99	99
Oostenrijk. Obl. Metall. 5 „	55	62⅛	43¾	47 7/16	45½	47 13/16	42⅞	46	42 13/16	45 3/16
Dito Rente Amsterd. 5 „	75¾	80 11/16	63	70¼	67⅝	70⅛	65¼	69	64⅞	68⅛
Dito Nationale 1854 5 „	57¼	65	45 15/16	50⅛	48⅞	50⅝	47¼	49¼	46 15/16	49⅜
Weener Bank-Actiën 3 *f*	770	870	615	672	650	673	631	652½	637	659
Dito Aand. fl. 250, 1839 „	374	437	296	341	338	350	339	352	339	352
Dito „ fl. 250, 1854 4 pct.	223	245	154	177	175	180	168	177	168½	182
Dito „ 500, 1860 5 „	472	527	338	368	367	381	362	376	354	376
Dito „ 100, 1864 . . . *f*	82	100½	55	65½	62	67½	62½	66½	63½	69½
Aand. Oost. Cr. inst. 1858 fl 100	125	136½	96	118	111	119	108	109½	111	116½
Fr. Oost. Sp. Hope & Co. . *f*	117	126⅛	113	117½	113	115	112½	114	113	114
Turkije Obl. alg. schuld 5 pct.	—	—	23½	26½	26 5/16	30½	25 11/16	28 1/16	27 15/16	32
Equador. Oblig. 1855 1 „	10½	12½	9⅝	10⅞	10½	12	—	—	10½	11
Venezuela. Obligatien 2 „	13⅞	18½	11 1/16	11½	11½	12 3/16	11	12⅝	11 3/16	12¼
Dito . . . . 1 „	7½	9¾	5⅞	6 3/16	6¼	6½	6	6½	6	6⅜
Grenada. Obl. Gestemp. . .	11½	15¼	11 7/16	12⅞	12¾	14 1/16	12⅞	13¾	13⅛	13½
Dito . . . . 2 „	25⅞	32	30	31½	31⅛	34	32⅛	32½	32⅜	33
Dito Gestempelde . 1 „	6	8¾	5⅞	6⅝	6 7/16	7½	6⅝	7¼	6⅜	6 11/16
Mexico. Obligatien . . 3 „	22½	27	15 1/16	17	15¼	16¾	14¼	15⅞	14 13/16	17⅛
N.-Amerika. Ver. Staten 5 „	44	71	66¾	70¼	68 3/16	71¼	66¾	69½	68⅛	70¼
Dito dito 6 „	46	79½	73	77	74⅜	77⅜	78	74⅝	73¼	74⅛
Dito dito 1882 6 „	45½	78½	71¼	75 13/16	73⅛	76⅜	71¾	73½	72 3/16	74¾
Griek. Obl. Geld. 1825 5 „	12½	23	10¾	14	13	15¾	11¾	13½	11⅛	12½
Cours v. h. Geld. Beleening	8	7	6	7	6	—	5½	6	5½	5½
Prolongatie	2½	9	6	8	5½	7	5	7	4½	7
Disconto	3	6⅝	6	7	5½	6	5	5½	5	5

NEDERLANDSCHE BANK.

(In millioentallen guldens.)

DATUM.		Discon-to's.	Belee-ningen.	Oper. kapitaal.	Bank-billetten.	Saldo's rek. crt.	Munt-voorraad.	Voorraad billet.	Surplus dekking.	Wissel-disconto.
Jan.	2	51.14	42.46	93.60	109.06	43.40	76.72	39.34	15.74	6
„	8	52.16	42.23	94.39	109.86	42.95	76.37	38.11	15.25	6½ (5 Jan.)
„	15	50.99	41.49	92.48	109.97	41.22	76.83	40.89	16.36	„
„	22	50.30	40.54	90.84	109.15	40.18	76.73	42.50	17.—	„
„	29	49.52	39.46	88.98	108.17	39.06	76.55	44.15	17.66	„
Febr.	5	50.04	38.04	88.08	108.40	38.18	76.96	45.83	18.33	„
„	12	49.22	36.98	86.20	107.32	37.42	77.10	48.—	19.20	„
„	19	47.86	36.15	84.01	105.91	35.82	76.36	49.17	19.67	6 (19 Febr.)
„	26	47.92	35.36	83.28	104.60	36.18	76.27	49.90	19.96	„
Mrt.	5	47.23	34.49	81.72	104.53	34.44	76.13	51.35	20.54	„
„	12	46.36	33.57	79.93	103.05	34.25	76.32	53.50	21.40	„
„	19	45.75	33.07	78.82	102.14	34.32	76.70	55.30	22.12	5½ (15 Mrt.)
„	26	46.51	32.55	79.06	103.06	33.55	76.70	55.14	22.06	„
April	3	46.38	31.78	78.16	102.04	33.72	76.54	55.60	22.24	„
„	9	47.75	31.10	78.85	104.77	31.08	76.29	54.87	21.95	„
„	16	49.16	30.58	79.74	105.21	31.28	76.28	54.21	21.68	„
„	23	50.42	29.92	80.34	104.80	31.95	76.01	53.27	21.31	„
„	30	51.92	29.84	81.76	106.00	33.64	76.63	51.93	20.77	„
Mei	7	56.97	29.19	86.16	109.79	34.11	76.64	47.70	19.08	6 (3 Mei.)
„	14	59.22	28.93	88.15	111.64	34.76	77.28	46.80	18.72	6½ (9 Mei.)
„	22	58.85	28.59	87.44	112.58	35.46	77.47	45.63	18.25	„
„	28	57.60	28.62	86.22	110.70	35.21	76.66	45.75	18.30	„
Juni	4	56.35	28.44	84.79	106.18	36.60	75.10	44.97	17.99	„
„	11	56.34	28.83	85.17	104.60	36.80	73.35	41.97	16.79	„
„	18	55.95	29.09	85.04	102.92	37.28	72.43	40.87	16.35	„
„	25	57.08	29.74	86.82	104.20	36.29	70.99	37.—	14.80	„
Juli	2	57.47	30.21	87.68	105.03	35.03	69.73	34.26	13.71	7 (2 Juli.)
„	9	58.49	30.25	88.74	108.90	32.53	70 25	34.20	13.68	„
„	16	56.32	29.86	86.18	111.44	28.42	71.44	38.74	15.50	„
„	23	55.22	29.57	84.79	110.54	29.25	72.83	42.28	16.91	„
„	30	55.80	29.62	85.42	109.21	33.17	74.89	44.85	17.94	„
Aug.	6	55.85	29.59	85.44	108.52	34.33	75.49	45.87	18.35	„
„	13	54.71	29.57	84.28	107.43	34.75	76.08	48.02	19.21	6½ (8 Aug.)
„	20	52.89	29.44	82.33	106.15	33.31	75.41	49.07	19.63	6 (16 Aug.)
„	27	52.21	28.94	81.15	104.88	33.15	75.25	50.10	20.04	„
Sept.	3	51.81	33.69	85.50	105.60	35.11	73.64	43.39	17.36	„
„	10	50.85	33.50	84.35	104.21	33.91	72.26	42.53	17.01	„
„	17	49.17	33.40	82.57	103.00	31.95	70.97	42.48	16.99	„
„	24	48.89	33.28	82.17	103.03	31.99	71.55	43.86	17.54	„
Oct.	1	49.28	31.91	81.19	103.00	31.78	71.76	44.62	17.85	5½ (25 Sept.)
„	8	50.04	32.10	82.14	105.88	29.41	71.97	44.62	17.85	„
„	15	50.55	28.99	79.54	105.57	27.99	72.98	48.90	19.56	„
„	22	50.10	28.96	79.06	106.36	27.10	73.42	50.09	20.04	5 22 Oct.)
„	29	50.74	29.22	79.96	106.65	28.28	74.10	50.32	20.13	„
Nov.	5	54.50	31.42	85.92	108.79	31.96	74.02	44.30	17.72	„
„	12	54.91	31.28	86.19	108.20	32.75	74.06	44.20	17.68	„
„	19	54.48	30.34	84.82	106.92	32.91	74.39	46.15	18.46	„
„	26	52.78	30.37	83.15	106.21	32.58	75.11	48.98	19.60	„
Dec.	3	54.46	30.48	84.94	107.54	34.28	76.44	49.28	19.71	„
„	10	55.58	31.32	87.90	109.62	34.68	77.04	48.30	19.32	„

WISSELKOERSEN TE AMSTERDAM. / PROLONGATIE KOERS TE AMSTERDAM.

DATUM.		Parijs kort.	Hamb. kort.	Frankf. 6/w.	Londen kort.	PROLONGATIE KOERS TE AMSTERDAM.
Jan.	2	56 9/16	35½	99	11.87½	6¾
"	8	56 11/16	"	98¾	11.90	7
"	15	"	"	99	11.87½	6½
"	22	"	35⅝	98½	"	7
"	29	56⅝	35½	"	11.86¼	7
Febr.	5	56¾	35¼	"	"	7
"	12	"	35 5/16	"	11.88¾	7
"	19	56 11/16	35¼	"	11.90	6
"	26	56 7/16	35¼	"	11.88¾	7
Mrt.	5	56½	35 3/16	98¼	"	6
"	12	"	"	"	11.90	7¼
"	19	56 7/16	"	"	"	7½
"	26	"	"	"	"	5½
April	3	"	35⅛	98½	11.87½	6½
"	9	56⅜	35¼	"	11.83¾	6
"	16	56⅝	35 1/16	"	"	6
"	23	"	35⅜	"	11.82½	7
"	30	56⅜	35 5/16	"	11.77½	6½
Mei	7	56	35¼	"	11.71¼	5¾
"	14	56⅛	35 7/16	98	11.66¼	5
"	22	56¼	35⅝	"	11.78¾	6
"	28	56 11/16	35⅜	98½	11.83¾	5¼
Juni	4	56½	35 7/16	98¾	11.80	6½
"	11	56¼	"	99	11.73¾	6
"	18	56	"	"	11.72½	7
"	25	55⅞	35¼	"	11.67½	7
Juli	2	55⅝	"	"	11.66¼	8
"	9	"	35 1/16	"	"	7
"	16	55 13/16	35⅛	"	11.65	5
"	23	56	35 1/16	"	11.70	6¾
"	30	56¼	"	"	11.85	7½
Aug.	6	56⅜	35	"	11.83¾	"
"	13	"	35 1/16	98¾	11.86¼	7
"	20	56 7/16	"	"	11.88¾	6
"	27	56 3/16	"	98¼	11.85	8
Sept.	3	56⅛	"	"	11.81¼	6½
"	10	56 1/16	35⅛	98½	11.82½	"
"	17	"	35¼	98¾	11.80	7
"	24	"	"	98½	11.77½	"
Oct.	1	"	"	"	11.80	6½
"	8	"	35 5/16	"	11.76¼	6
"	15	56⅛	35 3/16	"	11.81¼	5
"	22	56	35 1/16	"	11.73¾	"
"	29	56 1/16	"	98¼	11.77½	6½
Nov.	5	"	35⅛	"	11.78¾	5
"	12	56¼	35 3/16	"	"	"
"	19	"	35¼	"	"	6
"	26	56 3/16	35 1/16	98	"	6¾
Dec.	3	"	35¼	98¼	11.77½	7
"	10	"	35¼	"	"	6

STAND VAN HET WISSELDISCONTO OP ZEVEN VERSCHILLENDE PLAATSEN BIJ HET EINDE VAN ELKE WEEK IN 1866.

DATUM.		Parijs.	Weenen.	Berlijn.	Frankfort.	Hamburg.	Amsterd.	Londen.
Jan.	5	5	5	7	5½	6¾	6½	8
"	12	"	"	"	"	6	"	"
"	19	"	"	"	"	5¾	"	"
"	25	"	"	"	"	"	"	"
Febr.	2	"	"	"	5	5	"	"
"	9	"	"	"	"	4	6½	"
"	16	4½	"	"	4½	3¾	6½	"
"	23	4	"	6	"	3¾	6	7
Mrt.	2	"	"	"	4	3½	"	"
"	9	"	"	"	4½	"	"	"
"	16	"	"	"	"	"	5½	6
"	23	3½	"	"	"	4	"	"
"	30	"	"	"	"	4¼	"	"
Apr.	7	"	"	"	"	4½	"	"
"	14	"	"	"	"	6	"	"
"	21	"	"	"	5	5¾	"	"
"	28	"	"	"	"	5½	"	"
Mei	5	"	"	7	"	6¼	6	7
"	12	4	"	"	6	8	6½	10
"	19	"	6	9	7	7¾	"	"
"	26	"	5	"	"	"	"	"
Juni	2	"	"	"	"	7½	"	"
"	9	"	"	"	"	7	"	"
"	16	"	"	"	"	8	"	"
"	23	"	"	"	6	9	"	"
"	30	"	"	"	"	8	"	"
Juli	7	"	"	"	"	6	7	"
"	14	"	"	"	"	5¾	"	"
"	21	"	"	7	"	4¼	"	"
"	28	3½	"	6	?	4	"	"
Aug.	4	"	"	"	?	3	"	"
"	11	"	"	5	5	"	6½	"
"	18	"	"	"	6	4	6	8
"	25	"	"	"	"	3	"	7
Sept.	1	8	"	"	4	8½	"	6
"	8	"	"	"	"	3⅝	"	5
"	15	"	"	"	"	"	"	"
"	22	"	"	"	"	4½	"	"
"	29	"	"	"	"	4	5½	4½
Oct.	6	"	"	"	"	"	"	"
"	13	"	"	"	4½	"	"	"
"	20	"	"	"	"	3½	"	"
"	27	"	"	"	"	"	5	"
Nov.	3	"	"	4½	4	"	"	"
"	10	"	"	"	"	8⅞	"	4
"	17	"	"	"	8½	4	"	"
"	24	"	"	"	"	3¼	"	"

1866. ENGELAND'S IN- EN UITVOEREN VAN EDELE METALEN.

In de week eindigende.		INVOER VAN GOUD EN ZILVER.			UITVOER VAN GOUD EN ZILVER.		
		Goud.	Zilver.	Totaal.	Goud.	Zilver.	Totaal.
		pd. st.			pd. st.		
Januarij	3	778.797	315.567	1094.364	849.168	257.000	1106.168
„	10	17.639	104.561	122.200	390.480	135.871	526.351
„	17	116.938	216.989	333 927	71.834	419.052	490.886
„	24	244.483	103.895	348.378	175.477	45.358	220.835
„	31	131.757	283.739	415.496	231.795	325.178	556.973
Februarij	7	100.779	140.177	240.356	99.405	129.053	228.458
„	14	117.799	909.717	1027.516	41.743	231.323	273.066
„	21	495.875	103.685	599.560	34.562	162.690	197.252
„	28	26.572	52.675	79.217	58.166	326.568	384.734
Maart	7	120.366	252.943	373.309	41.254	129.473	170.727
„	14	229.528	55.974	285.502	17.985	202.433	220.218
„	21	70.684	227.627	298.311	20.960	104.525	125.485
„	28	520.299	43.052	563.351	2.948	173.401	176.349
April	4	332.577	195.912	528.489	22.393	53.851	76.244
„	11	60.277	136.957	197.234	41.769	170.966	212.735
„	18	300.671	99.448	400.119	200.583	285.148	485.731
„	25	124.866	38.779	163.645	128.403	40.185	168.588
Mei	2	140.489	121.299	261.788	242.973	50.896	308.869
„	9	44.925	21.333	66.258	102.347	90.029	192.376
„	16	254.109	105.682	359.791	132.435	51.651	184.086
„	23	364.109	194.904	559.013	237 686	113.052	350.738
„	30	1050.708	148.542	1199.250	1134 232	86.713	1220.945
Juni	6	2034.102	29.054	2063.156	365.119	95.344	460.463
„	13	2395.584	197.889	2593.473	992.900	17.224	1010.124
„	20	1347.317	304.164	1651.481	811.389	53.844	865.233
„	27	1500.454	328.445	1828.899	1289.421	164.220	1453.641
Juli	4	414.333	243.956	658.289	568.187	182.979	751.166
„	11	71.859	308.388	380.247	697.994	81.404	779.398
„	18	704.674	409.303	1113,977	246.738	25.974	272.712
„	25	1174.486	185.744	1360.230	798.541	88.860	887.401
Aug.	1	569.211	296.613	865.824	402.321	209.500	611.821
„	8	459.988	111.769	571.757	376.860	222.262	599.122
„	15	469.919	571.399	1041.318	407.226	260.197	667.423
„	22	433.050	106.185	539.235	99.820	336.652	436.472
„	29	1170.251	286.462	1456.713	112.386	124.192	236.578
Sept.	5	411.915	47.339	459.254	195.464	287.434	482.898
„	12	214.211	185.019	399.230	195.640	327.741	523.381
„	19	213.831	667.979	881.810	455.847	326.483	782.330
„	26	753.686	545.061	1298.747	27.559	233,059	260.618
Oct.	3	455.412	414.292	869.704	68.727	562.517	631.244
„	10	71.686	293.050	364.736	158.943	333.854	492.797
„	17	124.609	170.998	295.607	94.423	111.138	205.561
„	24	960.466	56.970	1017.436	136.394	184.931	321.325
„	31	245.426	242.520	487.946	221.404	96.781	318.185
Nov.	7	217.808	14.476	232.284	64.193	134.782	198.975
„	14	174.055	178.271	352.326	95.170	42.559	137.729
„	21	396.771	28.680	425.451	20.508	188.469	208.977

ECONOMISCHE NALEZINGEN EN BERIGTEN.

Landbouw. De buitengewoon groote regenval, — zoo schrijft men uit Haarlemmermeer, begin van December, — bij niet laag afloopende ebben, gedurende de jongste drie weken, waren bijna zonder voorbeeld, en deden schier overal een watersnood ontstaan, waarmede wel geen menschenlevens, maar toch de uitzigten van menigen landbouwer op een goeden oogst van winterkoren in 1867 gemoeid waren. In de best bemalen polders geraakte het land gelijk met, — in de overigen onder water, — de eenigen die eene gunstige uitzondering en scherpe tegenstelling uitmaakten, waren de door stoom bemalen polders. Terwijl de boeren in de omliggende streken, toen met de regens ook de molenwind ophield en de winter dreigde in te vallen, hun koren zagen verloren gaan, en berekenden, dat zelfs de grasviet hunner weide bevriezen zou, hadden in de laagste streken van den Haarlemmermeerpolder de slooten nog een half el boord, en zag men in het voor anderhalfjaar pas drooggemaakte Lutkemeer ploegers, spitters en slootschieters hun werk onafgebroken voortzetten; zelfs werd het stoomtuig van laatstgemeld waterschap op den 30sten November, toen alle omliggende polders nog eene zee geleken, gestopt, omdat de bodem der onlangs verdiepte togten droog lag.

Zoodanig verschil geeft stof tot nadenken, en tot de vraag, welke bij het heerschen van de veepest van het hoogste belang is, hoe veel duizendtallen van bunders middelmatig en slecht weiland, door betere bemaling in goed bouwland konden herschapen worden, en hoe ontzaggelijk veel de produktie en waarde van Neêrland's bodem kon worden verhoogd, indien men met den tijd vooruitgaande, meer algemeen den stoom op polderbemaling tot wateropvoer toepassen wilde. *(Weekbl. Haarlemmermeer.)*

Ziekte onder het rundvee. Uit het rapport van den Minister van Binnenlandsche zaken aan den Koning, betreffende de hier te lande heerschende ziekte onder het rundvee, en de daartegen genomen maatregelen, dd. 3 December 1866, blijkt o. a. het volgende:

Sedert het begin der ziekte tot den 24 November zijn in de drie provinciën:

		aan de ziekte		
	aangetast.	gestorven.	afgemaakt.	hersteld.
Zuid-Holland . .	63,648	26,715	13.756	23,040
Utrecht	23,999	12,235	2,218	8,289
Noord-Holland . .	2,892	645	1,486	761
Totaal . . .	90,539	39,595	17,460	32,081

Op dien datum was van 1403 gevallen de afloop nog onbekend.

Van de 71,671 runderen, bij welke de ziekte haren loop heeft gehad, dat is de aangetasten, nà aftrek van het cijfer der afgemaakte runderen, en van dat der gevallen, waarvan de afloop nog onbekend is, zijn alzoo gestorven 55,2 pCt. (*)

Aan het slot zegt de Minister o. a.:

„Het bleek duidelijk, dat het jaargetijde te ver gevorderd was, om thans aan uitroeijing der ziekte door afmaking te denken, en dat een gunstiger tijdstip moest worden afgewacht, wilde men niet millioenen schats ten offer brengen zonder waarschijnlijke vrucht.

„Binnen de lijn van afsluiting werd dus na den 28 November de onteigening en afmaking van ziek en verdacht vee tijdelijk gestaakt, doch overeenkomstig Ur. Ms. besluit van 20 September jl., buiten die lijn daarmede volgehouden. Het zal noodig zijn, die lijn zelve eenigzins te verleggen, daar Zuid-Holland bezuiden de Maas en Lek daarin niet langer behoeft te zijn begrepen.

„Aan de afmaking buiten de lijn heeft men het behoud, tot nog toe, van den veestapel van het grootste deel van Noord-Holland, van Gelderland en Friesland te danken.

„Maar ook, bij deze tijdelijke ophouding van onteigening binnen de lijn, moet streng de hand worden gehouden aan de bewaking, aan de voorschriften omtrent aangifte, afzondering, begraving en zuivering.

„In dezen stand der zaak rijst als van zelve de vraag: Wat zal de toekomst baren? De Minister zal het niet wagen, Sire! op deze vraag een antwoord te geven, maar vertrouwt, dat het niet ongepast zal schijnen, wanneer uit de ondervinding van het verledene de hoop op eene betere toekomst wordt levendig gehouden, en moed geschept, om, met inachtneming van tijden en omstandigheden, op gunstiger tijdstip de poging te hervatten.

„De tegenwoordige toename der ziekte is te beschouwen als een gevolg van de opstalling van het vee. De nadeelige invloed daarvan deed zich in het vorige jaar slechts eenige weken gevoelen. In Januarij begon reeds het wekelijksch cijfer der aangetasten te verminderen. Hetzelfde mag ook nu

(*) Uit deze cijfers is op te maken, dat, naarmate eene grootere verhouding der aangetaste runderen is afgemaakt, ook eene grootere verhouding der overblijvende zieke runderen is hersteld.

verwacht worden, en waarom zouden wij wanhopen hier dezelfde uitkomst te verkrijgen, die men in Engeland verkregen heeft, waar men in Februarij, toen er wekelijks 10,000 runderen werden aangetast, door consequent volgehouden onteigening en afmaking in den zomer de ziekte nagenoeg meester was?

„De Regering, Sire! heeft het vaste voornemen, om, met goedkeuring van Uwe Majesteit, en mits de noodige middelen daartoe bij de begrootingswetten worden verleend, krachtige pogingen aan te wenden, om onder Hoogen Zegen tot dezelfde uitkomsten te geraken, en zal te dien einde, zoodra het oogenblik gunstig is, den thans geschorschten maatregel binnen de lijn van afsluiting voortzetten." *(Staats Ct.)*

Recapitulatie-cijfers der Veeziekte.

In de week van	Aangetast in			Totaal.
	Noord.-Holl.	Zuid-Holland.	Utrecht.	
1— 7 April . . .	71	1129	273	1473
8—14 „	48	1365	234	1647
15—21 „	73	770	254	1102
22—28 „	16	703	160	879
28 April — 5 Mei .	44	649	135	828
6—12 Mei	75	572	67	714
13—19 „	20	332	49	401
20—26 „	43	245	83	371
27 Mei — 2 Junij . .	53	255	107	415
3— 9 Junij . . .	72	163	86	321
10—16 „	23	215	56	294
17—23 „	58	248	60	366
24—30 „	43	208	84	335
1— 7 Julij . . .	22	385	190	597
8—14 „	14	344	168	526
15—21 „	17	535	224	776
22—28 „	31	629	311	971
29 Julij — 4 Augustus.	24	617	348	969
5—11 Augustus . .	26	737	462	1225
12—18 „	21	579	538	1138
19—25 „	23	648	708	1379
26 Aug. — 1 Septemb.	31	659	958	1648
2— 8 September . .	36	731	1082	1849
9—15 „	27	693	1220	1940
16—22 „	45	681	1202	1928
23—29 „	40	642	1078	1760
30 Sept. — 6 October.	75	641	1149	1865
7—13 October . .	61	775	1243	2079
14—20 „	43	532	1063	1638
21—27 „	70	499	917	1486
28 Oct. — 3 Novemb.	51	494	898	1443
4—10 Novemb. . .	38	510	1003	1551
11—17 „	118	509	968	1595
18—24 „	214	1006	2037	3257
24—30 „	483	2130	4549	7162
1— 7 Dec.	411	2511	4783	7705

Handels statistiek over 1865. De omvang van den Nederlandschen handel over 1865 wordt in de dezer dagen verschenen *Statistiek voor Handel en Scheepvaart* medegedeeld. Met bijvoeging van vorige jaren, sedert den aanvang dezer regerings-uitgave, vindt men in millioentallen guldens:

	Algemeene Invoer.	Invoer tot verbruik.	Algemeene uitvoer.	Uitvoer uit vrij verkeer.	Doorvoer.
1846	f 255 m.	f 162 m.	f 210 m.	f 118	f 92
1847	260	169	209	126	82
1848	254	181	192	124	67
1849	275	180	217	127	89
1850	284	188	230	137	92
1851	303	200	242	144	98
1852	322	205	272	157	115
1853	321	204	272	154	118
1854	356	244	308	193	115
1855	342	249	314	217	96
1856	411	294	338	225	112
1857	413	300	343	231	112
1858	416	312	331	231	100
1859	399	288	356	242	114
1860	452	316	389	251	137
1861	469	335	401	273	127
1862	445	329	381	253	127
1863	442	351	374	287	87
1864	474	380	433	344	89
1865	500	403	438	344	94

De waarde van den Algemeenen Invoer in 1865 tegenover 1864 is dus toegenomen met c^a^. 6 pCt., de Invoer tot Verbruik met ruim 6 pCt., de Algemeene Uitvoer met ruim 1 pCt., Uitvoer uit het vrije verkeer ongeveer stationair, de Doorvoer ruim 5 pCt. toeneming.

Het deel dezer statistiek bevat, als gewoonlijk, een uitvoerig voorberigt, waaruit ons o. a. blijkt dat tot de vermeerdering van de invoerwaarde hebben bijgedragen: *Katoen garens* c^a^. 4½ millioen guldens meer, *ruw ijzer* 3½ m. *steenkolen* 1¾ m. meer, *manufacturen* ruim f 6 m. meer, *slagtvee* c^a^. 2¼ m. *ruwe suiker* c^a^. 5¼ m. meer.

Van uitvoer-artikelen werd o. a. meer uitgevoerd; *boter* voor bijna 1 millioen meer; *kaas* c^a^. 1¼ m. meer; *geraff. suiker* ruim 2¾ m. meer; voorts *slagtvee* voor f 1¾ millioen minder, *vlas* voor 4½ millioen minder uitvoer.

De algemeene invoer heeft o. a. bedragen: uit Groot-Brittannie voor f 139 m., uit het Duitsche Tolverbond f 123 m., uit Belgie ruim f 54 m., uit Frankrijk c^a^. f 17 m., uit Noord-Amerika c^a^. f 4 millioen guldens waarde. Behalve van laatstgenoemde staten was het bedrag hooger, uit Engeland 25 milllioen, en uit het Duitsche Tolverbond 10 millioen, boven 1864.

De algemeene uitvoer had o. a. plaats naar Groot-Brittannie voor

f 123 m., naar het Duitsche Tolverbond f 144 m., naar Belgie f 62 m., naar Frankrijk f 11 m., naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika f 16 millioen.

De uitvoer naar al die landen was, met uitzondering in geringe mate van Frankrijk, merkelijk meer dan in 1864, onder anderen 9 millioen meer naar Groot-Brittannie, 16 naar het Tolverbond, en ruim 3 millioen naar de Ver. Staten.

De invoer van Java hier te lande heeft in 1865 bedragen eene waarde van ruim f 91 m., de uitvoer derwaarts f 35 millioen.

In 1865 zijn veraccijnsd 117,076 runderen, ter waarde van f 14,186,761, en 106,118 kalveren, ter waarde van f 2,159,221, te zamen f 16,345,982; tegen 177,000 runderen, ter waarde van 13 mill. en 112,000 kalveren, t. w. voor 2 mill. in 1864.

Partijzucht, is voorzeker sterk te veroordeelen, gelijk trouwens alle *overdrijving*, zelfs van een goed beginsel, te veroordeelen is, en niet anders dan schadelijk kan werken.

Doch even onbillijk als partijzucht doet worden, even onbillijk is het alles aan die partijzucht (nl. het boven alles hechten aan eigen meening en die zijner staatkundige medestanders) te willen toeschrijven. — In die onbillijke beoordeeling vervalt, naar onze meening, het *Volksblad* van den heer de Bosch Kemper, waar hij o. a. deze toelichting van de gevolgen van partijzucht geeft (*Vooruitgang*, pag. 8).

„Partijschap drijft telkens verder en verder:

„Hoe kort is het nog geleden, dat de koloniale hervormingsgezinden met verontwaardiging van zich afwierpen, dat zij het cultuurstelsel wilden afbreken, — en eenige jaren later verklaart de heer van Heukelom, telkens voortgesleept, dat het cultuurstelsel is het allerellendigste stelsel. Men vergelijke eens de denkbeelden vervat in de brochure geschreven door den heer Fransen van de Putte, toen hij pas uit Indië kwam, zijne eerste redevoeringen als lid der Staten-Generaal en als minister, en nu de beginselen in zijne cultuurwet voorgedragen, die zelfs naar het oordeel van den heer Keuchenius te ver gaan."

Nu wordt bij deze voorstellingswijze ten eenenmale de invloed miskend van het meerdere licht, hetwelk men gaandeweg over onze koloniale toestanden heeft verkregen. Zoo het ooit waarheid was: *du choc des opinions jaillit la vérité*, dan gold het voorzeker wel in den nu zestienjarigen strijd over ons koloniaal stelsel. Wie is er, mag men vragen, wiens meening op dit punt niet eenige wijziging heeft ondergaan, of die, zoo hij er vroeger geen meening over had, er nu althans niet eene gevormd heeft, ten gevolge van die meerdere kennis van zaken, welke langzaam maar voortdurend, door die menigte geschriften, doch vooral door de debatten in de volks-

vertegenwoordiging en laatstelijk uit de belangrijke publicatiën van regeringswege, is verkregen? (Verg. *Econ.* 1866, p. 193.)

Vorming van opinie moest onfeilbaar het gevolg zijn van den nieuwen toestand, waarin men zich gaandeweg bij nieuwe gegevens bevond. Nu is het niet meer dan zeer natuurlijk dat diegenen die ook vroeger reeds eene liberale opvatting van het vraagstuk hadden, in dezelfde rigting zijn versterkt; doch tusschen die natuurlijke vordering en het „medegesleept zijn door partij*zucht*" is evenveel afstand als er tusschen oordeel en vóóroordeel kan bestaan.

Nemen wij een voorbeeld uit den loop van zaken bij een ander onderwerp. De heffing van accijnsen als middel van plaatselijke inkomst werd kort geleden afgeschaft. Het beginsel is gevallen, men mag zeggen voor de gaandeweg algemeen gevestigde volksovertuiging. En hoe was de opinie daarover een 15tal jaren geleden? Werden zij die toen de voorzigtige verlating van dat middel aanraadden, ten einde eenmaal te kunnen geraken tot de geheele afschaffing, niet als theoristen aangezien, als iets onbereikbaars najagende? En zal men dan aan de meerderheid der Tweede en Eerste Kamer, die gaandeweg van opinie zijn veranderd, tot dat de zaak wet is geworden, de beschuldiging kunnen rigten, van door *partijzucht* te zijn medegesleept? Voorzeker niet, maar bij de vrije uiting van opinien, bij het onderzoek hetwelk, onder en door de beginselen in 1848 gevestigd, gaandeweg op alle deelen van onze staatsinrigting wordt toegepast, hebben wij geleerd vele vooroordeelen op hare waarde te schatten, klatergoud van goud te onderscheiden, — en veeleer zeggen wij, in den geest van die ruimere opvatting die het *Volksblad* op een ander gebied kenmerkt: De waarheid en hare beginselen vestigen zich niet zonder strijd op aarde, onder ons kortzigtige en licht behoevende menschen. Elke strijd om licht is dan ook reeds daardoor alleen een weldadige strijd.

HET BIJBLAD

VAN

DE ECONOMIST.

Gedrukt bij H. L. Smits, te 's Gravenhage

HET BIJBLAD

VAN

DE ECONOMIST.

Tijdschrift voor alle Standen

TOT BEVORDERING VAN VOLKSWELVAART, DOOR VERSPREIDING VAN EENVOUDIGE BEGINSELEN

VAN

STAATHUISHOUDKUNDE.

ONDER REDACTIE VAN

Mr. J. L. DE BRUYN KOPS.

1866.

TE AMSTERDAM,
BIJ J. H. GEBHARD & COMP.

1866.

INHOUD.

Economische Kronijk.

AFSCHAFFING DER SLAVERNIJ IN DE NEDERLANDSCHE WEST-INDISCHE KOLONIEN,

UIT OFFICIELE BRONNEN ZAMENGESTELD DOOR

JHR. C. A. VAN SYPESTEYN,
Referendaris bij het Departement van Kolonien.

Het was aan Engeland voorbehouden om, zoowel in het tegengaan en het afschaffen van den slavenhandel, als in het opheffen van de slavernij, met opoffering van vele millioenen schats en met ontwikkeling van de aan de Britsche natie zoo eigene energie, aan de overige volken van Europa het voorbeeld te geven.

Reeds bij het tractaat van 13 Aug. 1814, had Nederland zich, op aandrang van Engeland, (*) verbonden om den slavenhandel met alle beschikbare middelen te keeren, doch, toen de daartoe aangewende pogingen bleken niet afdoende te zijn, moest naar andere middelen worden omgezien. Daarop werd toen den 4n Mei 1818 te 's Gravenhage tusschen Nederland en Groot-Brittannie gesloten een tractaat tot wering van den slavenhandel, waarbij zware straffen tegen de overtreders bedreigd werden en tevens een gemengd geregtshof, tot het uitspreken van die straffen werd ingesteld. (†)

Dit middel bleek afdoende te zijn en van dat oogenblik kan men den slavenhandel op de West-Indische kolonien — althans voor zoo ver Nederland daarin was betrokken en welligt met eene enkele uitzondering in de eerste jaren nà 1818 — feitelijk als geheel afgeschaft beschouwen. (§)

Omstreeks dezen tijd begonnen zich van alle zijden, doch het meest in Engeland, stemmen te verheffen, om met kracht aan te

---

(*) In de merkwaardige zitting van het Engelsche Parlement van 25 Maart 1807 was, vooral door toedoen van den beroemden Pitt, in beginsel aangenomen, dat slavenhandel als eene misdaad, op zware straffen moest worden verboden.

(†) Dit geregtshof bestaat nog en heeft zitting te Sierra-Leone op Afrika's Westkust. Nederland betaalt daarin zijn aandeel, doch er is thans geen Nederlandsch regter meer daarin gesteld.

(§) Eene zeer belangrijke en uitvoerige beschrijving dezer aangelegenheid wordt aangetroffen in het 1e rapport der Staats-commissie voor de emancipatie, I, bl. 11—16.

dringen op het afschaffen der slavernij en reeds met 1 Augustus 1834 werden alle slaven in de Britsche West-Indische kolonien vrij verklaard, onder voorbehoud van een leerlingschap van 6 jaren voor plantage- en van 4 jaren voor particuliere slaven.

Den 1n Augustus 1838 volgde daarop eene geheele en onvoorwaardelijke emancipatie van alle slaven in de Engelsche volksplantingen.

Intusschen begon de publieke opinie zich ook in Nederland hoe langer hoe meer te doen hooren ten gunste van eene verbetering van het lot der slaven in onze kolonien, en toen ook Frankrijk in 1848 het door Engeland gegeven voorbeeld had gevolgd, werd er luider en luider op aangedrongen, dat ook de Nederlandsche grond geen slaven meer zou dragen.

Waren in die tijden onze finantiele omstandigheden zoo bloeijend geweest, dat de Regering een offer als tot eene eerlijke oplossing van dit moeijelijke vraagstuk werd geeischt, had kunnen verantwoorden, dan zou zeker toen reeds een einde aan de zaak gemaakt zijn. De toestand onzer geldmiddelen liet dit echter niet toe, en het is opmerkelijk, dat die overtuiging toen zoodanig bij de natie was gevestigd, dat de menigvuldige plannen van emancipatie in die dagen, hetzij aan de Regering ingediend, hetzij in druk verschenen, (*) nagenoeg allen uitgingen van het beginsel, dat de emancipatie voor de Regering zoo niet geheel, dan toch grootendeels kosteloos behoorde te zijn. Geen dezer plannen had eenig direct gevolg, doch zij droegen er niettemin veel toe bij om de aandacht der natie op deze aangelegenheid te vestigen en om belangstelling op te wekken in de zoo weinig bekende West-Indische kolonien en in het lot van hunne vrije en niet-vrije bewoners. Vooral de laatsten, de slaven, vonden krachtige verdedigers en de algemeene belangstelling in hun lot werd van dien tijd af door een aantal geschriften opgewekt en levendig gehouden.

De eerste stap door de Regering in het openbaar op het zoo moeijelijke terrein der emancipatie-questie gedaan, viel niet gelukkig uit.

Bij Koninklijke boodschap van 17 December 1851 werd namelijk

(*) Onder de voornaamsten van die geschriften noemen wij hier slechts:

Emancipatie door centralisatie. (W. H. Lans) 1844.

Opmerkingen omtrent den Afrikaanschen slavenhandel en de emancipatie enz. (G. S. de Veer) 1848, welk laatste belangrijk geschrift onder eenen eenigzins gewijzigden vorm en in het Fransch reeds was uitgegeven in het tijdschrift *le Moniteur des Indes.*

aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal ingediend een wets-ontwerp op het beleid der Regering in de West-Indische kolonien, waarvan het 92e artikel de bepaling inhield, dat kinderen, uit slavinnen, nà de afkondiging der wet geboren, vrij zouden zijn. (*) Van alle zijden, zoowel in Nederland als uit de kolonien, werden tegen het daarbij aangenomen beginsel — vrijverklaring van de slavenkinderen, zonder schadevergoeding aan de eigenaren — gewigtige bezwaren aangevoerd en de nagenoeg algemeene afkeuring welke daaraan, zoowel in als buiten de Kamer ten deel viel, deed de Regering afzien van deze wijze van emancipatie.

Toen dan ook bij Kon. boodschap van 16 November 1855 een nieuw ontwerp Regerings reglement voor de West Indische kolonien aan de 2e Kamer der Staten Generaal werd aangeboden, bevatte dit niet meer de gewraakte bepaling. Bij art. 106 daarvan was slechts in algemeenen zin bepaald: (†) „dat de slavernij op een „nader te bepalen tijdstip zou worden afgeschaft op de wijze bij „de wet te bepalen."

Ook dit wets-ontwerp bleef onafgedaan en ook daarop werd geen voorloopig verslag uitgebragt.

Inmiddels was, op voordragt van den Minister van kolonien (de heer Pahud), bij Kon. besluit van 29 November 1853 n° 66, eene Staatscommissie benoemd, (§) aan welke was opgedragen, te onderzoeken welke maatregelen door de Regering ten aanzien der slavenbevolking in de kolonien van het Rijk zouden behooren te worden genomen, met opdragt om ter zake de noodige voorstellen te doen. (**)

(*) Toen dit ontwerp in de zitting 1851/52 onafgedaan bleef, werd het bij Kon. boodsch. van 7 October 1852 nogmaals en nagenoeg onveranderd ingediend. Ook op dat ontwerp werd geen voorloopig verslag uitgebragt.

(†) Eene gelijkluidende bepaling was ook opgenomen in art. 115 van het toen reeds tot wet verheven Regerings-reglement voor Neerl Indië. (Wet van 2 Sept. 1854. St.-bl. N°. 129.)

(§) De commissie bestond, na het overlijden van den vice-admiraal Rijk en na het vrijwillig terugtreden van Mr. G. Groen van Prinsterer, uit de heeren J. C. Baud, voorzitter, J. Heemskerk Bzn., R. F. Baron van Raders, R. H. Esser, Mr. P. Fiers Smeding, Mr. A. A. Brugmans, G. C. Bosch Reitz en Jhr. Mr. H. G. C. L. Janssens, secretaris.

(**) Ofschoon de slavenbevolking in N. I. ook eigenlijk een onderwerp van de bemoeijingen der commissie uitmaakte, heeft zij zich daarmede niet beziggehouden, toen de emancipatie der slaven in N. I. in beginsel was aangenomen bij art. 115 der bovengenoemde wet van 2 Sept. 1854, (St.-bl. N°. 129.)

Onbeschrijfelijk groot was de sensatie welke de tijding van de benoeming der commissie in de West-Indische kolonien, vooral in Suriname, maakte. Nu kon het toch niet lang meer duren, — zoo dacht eigenaar en slaaf daar algemeen — of de zoo lang verwachte, door velen gehoopte, door anderen gevreesde emancipatie zou plaats hebben. Met hoog gespannen verwachting werd naar de voorstellen der commissie uitgezien en toch moest èn door eigenaar, èn door slaaf nog geruimen tijd geduld worden uitgeoefend. Er moest, alvorens de commissie haar eigenlijk werk kon beginnen, antwoord komen op de door haar aan de koloniale besturen gevraagde inlichtingen, en eerst in het laatst van het jaar 1854 kwam de commissie in het bezit van die voor haar onmisbare gegevens.

Het eerste rapport der Staatscommissie, waarin zij de meest belangrijke West-Indische kolonie, Suriname, behandelde, werd onder dagteekening van 16 Augustus 1855 den Koning aangeboden. De West-indische eilanden en de kust van Guinea maakten het onderwerp uit van het tweede rapport der commissie, dat den 26n Mei 1856 aan Z. M. werd ingediend.

De beide lijvige rapporten werden in druk uitgegeven en voor het publiek verkrijgbaar gesteld. (*)

Ofschoon aan de voorstellen in die rapporten gedaan, geen verder gevolg is gegeven, mag op dien merkwaardigen arbeid der Staatscommissie nog steeds worden gewezen als op eene hoogst belangrijke bijdrage tot toelichting van de moeijelijke emancipatie-questie. Voor de geschiedenis der West-Indische kolonien zal het werk der commissie — uitvoerig en helder als de geheele aangelegenheid daarin is uiteengezet — eene blijvende waarde behouden.

De verschillende stelsels en plannen van emancipatie van af 1833 aan de Regering ingediend, of door de pers publiek gemaakt, vindt men toch onder meer in het eerste rapport der commissie (†) uitvoerig beschreven en beoordeeld op eene wijze, welke ook aan dat gedeelte van den arbeid der commissie hooge waarde bijzet

Toen Mr. P. Mijer den 1n Januarij 1856 den heer C. F. Pahud als minister van kolonien opvolgde, vond hij eene moeijelijke taak voor zich weggelegd. Het voorstel der Staatscommissie betreffende

---

(*) Bij de Gebr. van Cleef te 's Gravenhage. — 1855 en 1856. Bij het eerste rapport was ook eene kaart van Suriname gevoegd.

(†) Niet minder dan 29 emancipatiestelsels en nog 8 plannen in den boezem der commissie voorgedragen, vindt men op die wijze critisch beoordeeld. Zie Eerste rapport, bl. 38 tot 92.

Suriname (*) werd toch van vele zijden aangevallen en mogt evenmin de sympathie van het publiek in Nederland en de kolonien, als van de geraadpleegde koloniale autoriteiten voor zich verwerven. Vooral werd het denkbeeld der gedwongene onteigening van alle gronden, waaraan slaven waren verbonden, en de voorgestelde toepassing van het dessa bestuur van Neerlandsch Indië op Suriname, door de meerderheid der Staatscommissie voorgestaan, nagenoeg met algemeene afkeuring begroet. Zelfs zij, welke overigens geheel instemden met de denkbeelden door de commissie voorop-gesteld, achtten toch die twee beginselen onregtvaardig en onuitvoerbaar (†).

De heer Mijer aanvaardde de moeijelijke taak met eene bijzondere voorliefde en reeds werd den 17n Julij 1856, een ontwerp van eene emancipatie-wet aan de Tweede Kamer aangeboden. Aan den heer Mijer komt dus de eer toe, dat hij de eerste volledige wetsvoordragt tot afschaffing der slavernij bij de wetgevende magt aanhangig heeft gemaakt. (§)

Van dien tijd af zijn nog verschillende wetsvoordragten tot opheffing der slavernij aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal ingediend, welke echter allen onafgedaan bleven, en eerst den 8n Augustus 1862 werd de emancipatie-wet, zooals die thans is uitgevoerd, door den Koning vastgesteld.

Eene zeer uitvoerige mededeeling omtrent deze verschillende wetsontwerpen, omtrent de grondslagen waarop zij berustten en omtrent het daarover verhandelde, wordt aangetroffen in de memorie van toelichting van het wets-ontwerp onder het bestuur van den Minister van kolonien Mr. J. Loudon, bij Koninklijke boodschap van 20 Nov. 1861 aan de Tweede Kamer ingediend, door zijnen opvolger overgenomen en later, ofschoon door amendementen veel gewijzigd en geheel omgewerkt, tot wet verheven.

Het volgende overzigt van het tijdstip der indiening van die

(*) Het Tweede rapport werd eerst 4 maanden later openbaar.

(†) Het werk der Staats-commissie lokte eenige tegenschriften uit.

Als de belangrijksten kunnen worden genoemd: *Iets over de emancipatie der slaven* (G. S. de Veer) 1857. *Het vrijverklaren bij de geboorte der slavenkinderen* etc. door R. F. Baron van Raders, en: *Vrijmaking der slaven in Suriname* etc. door A. Halberstadt. 1856.

(§) Bij de ontwerpen van een Regerings-reglement, waarvan vroeger sprake was, werd toch alleen het beginsel van afschaffing der slavernij aangeroerd. De wijze van uitvoering werd daarbij niet, of althans slechts met enkele woorden, omschreven.

verschillende wets ontwerpen is aan bovengenoemde en merkwaardige memorie van toelichting ontleend. (*)

Mr. P. Mijer, Minister van Kolonien.
(1 Januarij 1856 tot 17 Maart 1858.)

I. Het eerste ontwerp eener emancipatiewet, ingediend bij Koninklijke boodschap van 17 Julij 1857.

Dit ontwerp bleef onafgedaan in de zitting 1856—57, en werd bij Kon. boodschap van 23 September 1857 nogmaals aangeboden. Daarop werd dd. 31 Januarij 1858 door de Tweede Kamer een voorloopig verslag uitgebragt.

De Minister van Staat J. J. Rochussen, Minister van Kolonien.
(18 Maart 1858 tot 31 December 1860.)

II. Tweede ontwerp-emancipatiewet, ingediend bij Kon. boodschap van 25 October 1858.

Daarop werd onder dagteekening van 7 April 1859 door de Tweede Kamer een voorloopig verslag uitgebragt.

Dit ontwerp werd ingetrokken.

III. Derde ontwerp, ingediend bij Koninklijke boodschap van 30 April 1860.

Er werd den 18n Junij 1860 daarop door de Tweede Kamer een voorloopig verslag uitgebragt, doch het ontwerp bleef onafgedaan in de zitting 1859—60.

IV. Het vierde ontwerp eener emancipatiewet werd ingediend bij Kon. boodschap van 18 September 1860.

Daarop werd reeds den 23n December 1860 een voorloopig verslag door de Tweede Kamer uitgebragt, doch toen de heer Rochussen als Minister van Kolonien aftrad, bleef de zaak onafgedaan liggen.

In de drie ontwerpen gedurende het bestuur van den heer Rochussen aan de beoordeeling der Kamer onderworpen, waren telkens, naar aanleiding van geopperde bedenkingen, groote wijzigingen in vorige emancipatieplannen gebragt. Zeer veel arbeid werd daaraan besteed en ofschoon deze niet mogt leiden tot de door den heer Rochussen zoo zeer gewenschte beeindiging der aangelegenheid, verspreidde toch die velerlei wrijving van denkbeelden zooveel licht over de zaak, dat in eene latere memorie van toelichting kon wor-

(*) Zie voor meer bijzonderheden de genoemde memorie, bl. 1 tot 5.

den gezegd, dat de *stof* uitgeput was door al hetgeen ter zake èn in officiele, èn in andere gedrukte stukken was verhandeld.

Jhr. J. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg trad nu den 9n Januarij 1861 op als Minister van Kolonien.

Hoe kort diens bestuur ook geweest zij — hij bleef slechts 2 maanden, tot 13 Maart 1861 aan het hoofd van het Departement van Kolonien — toch had een gelukkig denkbeeld van dien Minister grooten invloed op den verderen loop der emancipatie.

De heer Cornets de Groot verzocht namelijk aan drie bij uitstek daartoe bevoegde personen hem voor te lichten en bij te staan in het ontwerpen van grondslagen, waarop de afschaffing der slavernij in onze West Indische kolonien, zonder bestaande regten te krenken, op de minst schadelijke wijze voor industrie en welvaart, zou kunnen plaats hebben.

Behoeft het gezegd te worden dat 's Ministers keuze bijzonder gelukkig was; immers de heer C. P. Schimpf, toen generaal-majoor en eerst onlangs afgetreden als gouverneur van Suriname, was uitnemend goed bekend met de belangen van die kolonie, alwaar hij zoo kort te voren, in moeijelijke jaren met strikte regtvaardigheid, veel beleid en de zoo noodige energie het bestuur had gevoerd. Vooral bij de zoo moeijelijke invoering der gewijzigde slavenreglementen in 1856 had de heer Schimpf getoond hoe goed hij de bevolking van Suriname kende.

Jhr. I. J. Rammelman Elsevier Jr., die eene lange reeks van jaren op de West-Indische eilanden, het laatst als gouverneur van Curaçao en onderhoorigheden had doorgebragt — en die reeds vroeger tot de beoordeeling der emancipatie-questie nuttige bijdragen had geleverd (*) — was meer dan iemand bekend met den toestand en de belangen van die kolonien. Bovendien was hij, èn door een vroeger verblijf in Suriname, èn door zijne plaatsing als chef der afdeeling West-Indische Zaken, — later als Raad-adviseur — bij het departement van kolonien, volkomen bekend met al hetgeen de West-Indische kolonien betrof en met al hetgeen aldaar gebeurde.

De heer A. D. van der Gon Netscher eindelijk, vroeger Nederlandsch zeeofficier, had later door eene veeljarige ondervinding als plantage-eigenaar, magistraat en lid van het hof van politie (wetgevend ligchaam) in Britsch Guijana, uitnemend gebruik gemaakt van de gelegenheid tot grondig onderzoek, en beoordeeling van alle maatre-

(*) 1e Rapport der Staats-commissie, bl. 72 en 2e rapport, bl. 225—252.

gelen en gebeurtenissen, welke met emancipatie en immigratie in verband staan.

Door het voorstellen en verdedigen van verschillende belangrijke en zeer geroemde verordeningen, had hij zich in de genoemde engelsche kolonie een welverdienden naam verworven. Het advies van den heer Netscher, die practisch bekend was met den aanvoer en den arbeid van immigranten, en die door herhaalde bezoeken in onze West-Indische kolonien ook in staat was den toestand aldaar te beoordeelen, (*) was in deze belangrijke aangelegenheid van groot gewigt.

In eenige conferentien met den Minister Cornets de Groot werden door deze drie heeren voorloopig de grondslagen besproken, waarop de te maken wet zou behooren te rusten, doch alvorens ter zake iets was vastgesteld, verving reeds op den 14n Maart 1861 de heer Mr. J. Loudon den heer Cornets de Groot als Minister van Kolonien. Bij kabinetsbrief van den 23n Maart 1861 (†) werden de drie genoemde heeren formeel door den heer Loudon uitgenoodigd, om ook hem, even als zijnen voorganger, voor te lichten en zich in commissie te willen stellen ten einde den aangevangen arbeid voort te zetten en te voltooijen.

Aan die uitnoodiging werd voldaan, de commissie werd geconstitueerd en na rijp overleg werden in herhaalde bijeenkomsten met de commissie, door den heer Loudon de grondslagen vastgesteld, en een volledig wets-ontwerp tot afschaffing der slavernij uitgewerkt.

Dientengevolge kon de Minister Loudon reeds in de zitting der 2e Kamer van 26 April 1861, in antwoord op eene vraag van den heer Elout van Souterwoude (§) mededeelen, dat hij bezig was met de zamenstelling van een wets-ontwerp, rustende op de vier volgende gronslagen:

1e gelijktijdige emancipatie;

2e toekenning van vergoeding;

(*) De heer van der Gon Netscher had toen reeds zijne denkbeelden omtrent emancipatie, vrijen arbeid en immigratie door zijne geschriften in Nederland bekend gemaakt en daarover een helder licht verspreid. Zie:

Bijdragen over de afschaffing der slavernij. April 1858.

Beschouwing over het Wetsontwerp tot afschaffing der slavernij. Dec. 1858.

De questie van vrijen arbeid en immigratie in West-Indie. Nov. 1859.

Van zijne latere geschriften spreken wij te zijner tijd.

(†) Zie *Over het beheer onzer Kolonien*, door Jhr. J. P. Cornets de Groot. 1862. bl. 222—224 en de *Immigratie van arbeiders uit China in Suriname*, door A. D. van der Gon Netscher, bl 2 (noot) (Koloniale Jaarboeken 1863).

(§) Zie Bijblad 1860/61, bl. 586.

3e een staatstoezigt gedurende tien jaren; en

4e immigratie onder leiding en toezigt van het gouvernement.

Bij Koninklijke boodschap van 20 November 1861, werd het toegezegde ontwerp, naar deze vier grondslagen bewerkt, aan de Tweede Kamer ter overweging aangeboden.

De daarbij gevoegde memorie van toelichting mag met regt dien naam voeren en genoemd worden een hoogstmerkwaardig staatsstuk, hetwelk, vooral op het punt der immigratie en door de uitvoerige bijlagen, steeds eene groote en blijvende waarde zal behouden.

Nog voor dat het voorloopig verslag van de Tweede Kamer op dit wets-ontwerp was uitgebragt, trad de heer Loudon reeds den 31n Januarij 1862 af als Minister van kolonien. Toen het, den 26n Mei 1862 vastgestelde, voorloopig verslag over het algemeen zeer gunstig voor het wets-ontwerp luidde, las men in de memorie van beantwoording — den 16n Junij 1862 geteekend door den inmiddels opgetreden Minister van Kolonien — de verklaring, dat het nieuw opgetreden bewind „de wet als van zijne zijde ingediend" beschouwde, waarop reeds den 2n Julij de openbare discussien in de Tweede Kamer over het wets-ontwerp La. A. — Opheffing der slavernij in de kolonie Suriname — een' aanvang namen.

Het ligt niet in ons bestek, om in veel bijzonderheden de, van 2 tot 10 Julij 1862, over de beide wets-ontwerpen in de Tweede Kamer, gevoerde discussien na te gaan. Wij zullen ons dan ook bepalen tot het aanwijzen en het toelichten van de voornaamste wijzigingen welke, ten gevolge van het aannemen van amendementen, in de beide ontwerpen werden gebragt, waardoor deze in zeer gewijzigden vorm werden aangenomen; het eerste ontwerp (La. A. Suriname) den 9n Julij met 47 tegen 11, en het tweede (La. B. Curaçao en onderhoorige eilanden) den volgenden dag met 45 tegen 7 stemmen.

Het eerste Hoofdstuk der beide wets-ontwerpen bevatte in eenige weinige artikelen (*) de algemeene grondslagen, waarop de geheele emancipatie zou berusten.

Het was dus te voorzien, dat bij het behandelen van die eerste artikelen, van de gelegenheid om de hoofdbeginselen te bespreken en daarop amendementen voor te stellen, ruimschoots gebruik zou worden gemaakt. Dit geschiedde dan ook zoo, en de discussien over de vier eerste artikelen van het ontwerp La. A. kunnen de belangrijksten genoemd worden.

(*) Voor Suriname 4, voor Curaçao 3. Deze grondslagen waren in hoofdzaak de vier bovengenoemden.

Bij art. 1 was in de beide ontwerpen het tijdstip van de opheffing der slavernij, — dat oorspronkelijk bij de eerste indiening door den heer Loudon op den 1n Julij 1863 was gesteld, — tot op den 1n October van dat jaar verschoven, en wel omdat sedert geruimen tijd was verloopen en een behoorlijke voorbereidingstijd tot het wel gelukken van den grooten maatregel noodig voorkwam. Naar aanleiding van een daartoe door eenige leden der Kamer te kennen gegeven verlangen, werd door de Regering weder op nieuw het oorspronkelijk tijdstip van 1 Julij 1863 in de wet overgenomen.

In art. 2 was het woord *vergoeding* aan de eigenaren van slaven toe te kennen, — zoo als dit in de oorspronkelijke wet was gesteld, — ten gevolge van eene opmerking in het voorloopig verslag, door de Regering bij de wederindiening der wet, veranderd in *tegemoetkoming*.

Op blz. 3 van de memorie van beantwoording van 16 Junij 1863 vindt men daarbij aangeteekend, dat de Regering nogtans niet kan toegeven, dat de voorgestelde som te hoog zou zijn, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat in Britsch- en Fransch Guijana, met welke kolonien Suriname moet worden vergeleken, 51—17 pd. st. of *f* 622 — en 618 francs of ongeveer *f* 300 als vergoeding per hoofd werd toegekend. Een amendement door den heer Mijer ingesteld met het doel, om in de plaats van het woord *tegemoetkoming*, *schadeloosstelling* te lezen, werd verworpen, doch niet zonder eene belangrijke discussie over het regt der eigenaren op, en over het wezen der vergoeding, schadeloosstelling of tegemoetkoming te hebben uitgelokt.

Bij art. 3 der beide wetsontwerpen was bepaald, dat de vrij gemaakten — met uitzondering van die op St.-Martin — voor den tijd van tien jaren onder een bijzonder toezigt van den Staat zouden staan. Dit denkbeeld van een Staatstoezigt over de geemancipeerden had reeds bij de algemeene beraadslaging bestrijders gevonden en verscheiden leden meenden, dat op die wijze slechts ten halve aan het voorgestelde doel werd beantwoord en dat eene zoodanige restrictive vrijlating ook bij de negers — die sedert lang eene geheele vrijheid verwachtten — teleurstelling en wrevel zou opwekken. Na eene langdurige discussie, waarbij het denkbeeld van Staatstoezigt ook krachtige verdediging vond, (*) werd art. 3, en dus een Staatstoezigt, voor Suriname in beginsel aangenomen, doch niet voor dat er

(*) Vooral van de zijde van den heer Mijer, die duidelijk deed uitkomen, dat het behoud daarvan vooral in het belang van de vrijgemaakten moest worden gewenscht.

in dat artikel door het met instemming der Regering toevoegen van het woord *hoogstens*, was uitgemaakt, dat deze dat toezigt zou kunnen doen ophouden, wanneer dit noodig of wenschelijk zou blijken te zijn. (*)

In verband hiermede, werd later door het aannemen van een amendement ingediend door den heer van Bosse, een nieuw artikel 20 in het ontwerp voor Suriname gebragt, waarbij aan den gouverneur van die kolonie de bevoegdheid wordt gegeven, om vrijgemaakten, die zich door zedelijk gedrag en arbeidzaamheid gunstig onderscheiden, van het Staatstoezigt te ontslaan.

Voor Curaçao ondervond het denkbeeld van een Staatstoezigt zeer groote tegenkanting en nadat, door het aannemen van een op art. 3 van het ontwerp Lª. B. door den heer Mijer ingesteld amendement, reeds was uitgemaakt dat er, evenmin als op St.-Martin, op het eiland Curaçao een bijzonder Staats toezigt over de vrijgemaakten zou worden uitgeoefend, werd bij stemming het geheele art. 3 (†) van dat ontwerp, en daardoor elk Staatstoezigt op Curaçao en al de onderhoorige eilanden verworpen.

Bij art. 4 van het wets-ontwerp Lª. A. was bepaald, dat de regering de immigratie van vrije arbeiders in Suriname gedurende tien jaren, te rekenen van 1 Julij 1863, zou regelen, leiden en ondersteunen.

Voor Curaçao en de onderhoorigheden daarentegen was in het ontwerp Lª. B. geene sprake van immigratie.

Het denkbeeld dat de Regering het initiatief, de regeling en de leiding der immigratie van vrije arbeiders in Suriname aan zich zou behouden, ondervond bij verschillende leden der Tweede Kamer veel tegenstand. Vooral de heeren van Bosse en Elout van Soeterwoude hadden daartegen bezwaar en zij bragten hunne bedenkingen tot één amendement, dat na eene langdurige discussie werd aangenomen, (§) en thans als een geheel gewijzigd art. 4 in de wet aldus luidt:

„De vrije kolonisatie van Suriname wordt van Staatswege aangemoedigd.

„Voor den aanvoer van vrije arbeiders in Suriname worden van Staatswege premien uitgeloofd gedurende hoogstens vijf jaren nà afkondiging dezer wet.

„Het gezamenlijk bedrag dier premien kan de som van een mil-„lioen niet te boven gaan.

(*) Een door den heer van Lynden voorgesteld amendement, strekkende om het Staats-toezigt tot *hoogstens vier* jaren te beperken, werd in de zitting van 4 Julij met 38 tegen 20 stemmen verworpen.

(†) In de zitting van 10 Julij 1862, met 28 tegen 24 stemmen.

(§) In de zitting van 5 Julij met 40 tegen 19 stemmen.

„De voorwaarden welker vervulling noodig is, om aanspraak op „uitbetaling dier premien te verkrijgen, worden door Ons vastgesteld, „en het toezigt op den aanvoer door de Regering te houden wordt „door Ons geregeld."

De Minister van kolonien had zich zeer tegen dit amendement verzet. Hij wees er vooral op, dat, zooals in de gewisselde stukken uitvoerig was uiteengezet, de Regering gemeend had de tegemoetkoming te „moeten verdeelen in eene regtstreeksche uitkeering van „geld en in het leveren van arbeiders" (*), dat van immigratie niet veel te wachten was indien de Regering de zaak niet zelve in handen nam en dat juist dit het beste middel was, om de misbruiken te weren, die bij het aanvoeren van immigranten door particulieren kunnen plaats hebben en dit kunnen doen ontaarden in vermomden slavenhandel.

Ook andere sprekers verdedigden het door de Regering voorgestelde beginsel, — immigratie van gouvernementswege gedurende tien jaren, d. i. zoolang als het Staatstoezigt zou worden gehandhaafd — doch zonder gelukkig gevolg. Door het aannemen van het amendement trad daarvoor in de plaats het aanmoedigen der immigratie, *hoogstens* gedurende vijf jaren, door premien ten gezamenlijke bedrage van *hoogstens* één millioen. (†) Het gouvernement behield zich daarbij voor, om door aan het verkrijgen der premien te stellen voorwaarden en door het toezigt op de immigratie, misbruiken te weren.

Ten gevolge van die verandering was eene groote vereenvoudiging in het wets-ontwerp gebragt, vermits toch het geheele V[e] Hoofdstuk — *Van de immigratie* — daardoor verviel.

Het II[e] Hoofdstuk der wet, handelende over de tegemoetkoming, gaf aanleiding tot eene langdurige discussie. Nadat de vraag was behandeld of, — nu de immigratie van Gouvernementswege geen plaats zou hebben, — het cijfer der tegemoetkoming niet behoorde te worden verhoogd, omdat het door de Regering toegedachte bedrag anders zou worden verminderd, werd art. 5 door de Regering ingetrokken en daardoor uitgemaakt, dat de tegemoetkoming slechts zou bestaan in het betalen eener geldsom voor elken slaaf.

Nadat een amendement van den heer J. Heemskerk Az., strekkende, om voor de particuliere slaven eenen gewijzigden grond-

---

(*) Art. 5 der oorspronkelijke wet bepaalde dit.

(†) Bij de oorspronkelijke wet was gerekend op een subsidie van 3 millioen gulden door de Regering tot bevordering der immigratie aan te wenden, met welk bedrag tevens de aanvankelijk toegedachte som voor vergoeding aan de slaveneigenaren was verminderd.

slag voor het toekennen der tegemoetkoming, aan te nemen, was verworpen, (*) werd voor Suriname, door het aannemen van art. 9 der conceptwet, aan de eigenaren van slaven toegekend eene tegemoetkoming van ƒ 300, voor elken slaaf, onverschillig of deze tot plantages en gronden behoorde, dan wel als particuliere slaaf bekend was en zonder onderscheid van ouderdom of geslacht. Voor slaven, die regt op manumissie hadden verkregen, werd ƒ 60 voor ieder hoofd toegekend.

De volgende artikelen van dit Hoofdstuk bevatten bepalingen ten opzigte van de wijze van toekenning en de uitbetaling dezer tegemoetkoming en van de formaliteiten ter zake in acht te nemen.

Na eene zeer belangrijke discussie over de uitlegging der termijn van verificatie van de in te dienen borderellen van aangifte, — waarbij de Minister van Kolonien volhield, dat die termijn zoo nabij mogelijk den 1n Julij 1863 moest gesteld worden — werd door het aannemen van een amendement van den heer van der Linden bepaald, dat voor tegemoetkoming niet in aanmerking zouden komen, slaven, die weggeloopen of vermist zijn langer dan ééne maand, (†) vóór den dag der verificatie bij art. 7 der wet bedoeld.

Bij de toelichting van zijn amendement, had de heer van der Linden (§) met groote helderheid doen uitkomen, dat de geverifieerde borderel van aangifte de onveranderlijke grondslag moest zijn, waarnaar de tegemoetkoming moest worden vastgesteld en uitbetaald, en dat de meening van den Minister van Kolonien, dat de toestand der slavenbevolking op 1 Julij 1863 — den dag der vrijverklaring — tot grondslag daarvan moest worden aangenomen, niet kon liggen in de bedoeling van den wetgever, vermits alsdan de termijnen voor in te stellen procedures aangewezen, illusoir zouden worden gemaakt.

In de volgende duidelijke en kernachtige woorden nam de heer van der Linden elken twijfel dienaangaande weg. *Heeft eenmaal de verificatie plaats gevonden, dan is de grendel voor de deur.*

Een amendement van den heer de Bieberstein, overgenomen door de Regering, had ten gevolge, dat in art. 10 van het wetsontwerp nog bij eene nieuwe alinea werd bepaald, dat voor tegemoetko-

(*) In de zitting van 7 Julij met 45 tegen 10 stemmen.

(†) Bij het wetsontwerp was daartoe een termijn van twee jaren gesteld. Verschillende andere amendementen, om dien termijn tot een jaar te beperken of geheel te doen vervallen, werden verworpen.

(§) In de zitting van 7 Julij, Bijblad bl. 984—987.

koming niet in aanmerking zouden komen kinderen uit slavinnen geboren na afkondiging der wet in Suriname. (*)

Over het IIIe Hoofdstuk van het wets-ontwerp, handelende van het bijzonder toezigt van den Staat, ontstond eene langdurige discussie, waarbij verscheiden leden nogmaals hunne bezwaren tegen dit toezigt deden kennen. Van de andere zijde werd het krachtig verdedigd, doch ter verduidelijking van hare meening, dat het Staatstoezigt inzonderheid moest strekken in het belang van de vrijgemaakten, ten einde dezen „te beschermen en op te leiden tot „het familie- en maatschappelijk leven", werd dit met zoovele woorden in art. 19 der wet opgenomen, toen de Regering verklaarde zich te vereenigen met een daartoe voorgedragen amendement.

Zoo als reeds is gezegd, werd bij een nieuw artikel 20 aan den Gouverneur van Suriname de bevoegdheid toegekend, om vrijgemaakten, die zich door goed gedrag onderscheiden, van het Staatstoezigt te ontslaan.

Bij art. 24 der wet, dat zonder eenigzins belangrijke wijzigingen werd aangenomen, werd in hoofdzaak bepaald, dat gezette arbeid verpligtend is voor alle onder het Staatstoezigt geplaatste vrijgemaakten en dat deze van den ouderdom van 15 tot en met 60 jaren gehouden zijn overeenkomsten te sluiten, voor hen welke op plantages of gronden werkzaam of gevestigd geweest zijn, tot het verrigten van plantage-arbeid.

Deze overeenkomsten worden met planters te hunner keuze, ten overstaan van de district-commissarissen, gesloten, voor plantage-arbeid voor niet minder dan één jaar en niet meer dan drie jaren en voor anderen arbeid of diensten voor niet minder dan drie maanden en niet meer dan één jaar. Daarbij was bepaald, dat allen die niet binnen drie maanden nà de opheffing der slavernij — en dus vóór den 1^n October 1863 — overeenkomsten zouden hebben gesloten, te werk moesten gesteld worden door de zorg van het bestuur op gouvernements-plantages of bij werken van algemeen nut.

Het geheele vijfde Hoofdstuk, „*van de immigratie*", was, zooals reeds werd gemeld, uit de wet geligt en daardoor was het zesde Hoofdstuk, — *De algemeene bepalingen*, — thans het vijfde geworden.

Daarbij werden nog, gedeeltelijk met door amendementen aangebragte wijzigingen, verschillende bepalingen vastgesteld, strekkende

(*) In antwoord op gedane vragen antwoordde de heer de Bieberstein, dat slaven vóór 1 Julij 1863 overlijdende als slaven zouden sterven, maar dat slavenkinderen, nà de afkondiging der wet in Nederland, geboren zouden worden als *vrije swarte Nederlanders.*

om den arbeid in het algemeen, en dien der vrijgemaakten in het bijzonder, te regelen. Zoo bepaalt art. 27 der wet thans, dat alle arbeid op gouvernementsplantages of bij werken van algemeen nut, met uitzondering van strafarbeid, tegen loon wordt verrigt en dat dit loon even als de arbeid zelf, van gouvernementswege bij tarief wordt geregeld. De bepalingen van dat tarief gelden ook voor plantage-arbeid ten behoeve van bijzondere personen, ingeval bij overeenkomst geene andere bedingen zijn gemaakt.

Een werkdag wordt daarbij berekend op acht uren arbeid in het veld of op tien uren arbeid binnen de gebouwen, en een werkjaar op drie honderd werkdagen.

Lediggang en zwerverij zijn daarenboven bij art 29 strafbaar gesteld volgens de bestaande en nader vast te stellen verordeningen, terwijl de straffen op het niet nakomen der overeenkomsten bij art. 36 zijn beperkt tot: voor den huurder *boeten* en voor den arbeider, *boeten* of *strafarbeid aan de openbare werken.*

Bij de discussie over dit artikel gaf de Minister, in antwoord op eene daartoe tot hem gedane vraag te kennen, dat het in de bedoeling der Regering lag, om bij de handhaving van het Staatstoezigt op de vrijgemaakten geene lijfstraffen toe te passen.

Overigens werd nog bij artikel 25 bepaald, dat het godsdienstig en schoolonderwijs van staatswege aangemoedigd en zooveel mogelijk ondersteund zal worden, terwijl art. 32 zegt, dat van wege het bestuur wordt gezorgd dat er voor de onder Staatstoezigt geplaatsten gelegenheid zij tot geneeskundige hulp en verpleging van zieken.

Art. 35 eindelijk stelde vast, dat het bestuur zich, zooveel noodig, belast met de huisvesting en verpleging van onverzorgde weezen en andere hulpbehoevenden, terwijl — ter tegemoetkoming in de uitgaven hiervoor gevorderd — al de vrijgemaakten, in de termen vallende om overeenkomsten te sluiten, zijn onderworpen aan eene jaarlijksche belasting, de mannen van *f* 3.— en de vrouwen van *f* 1.50.

De aldus gewijzigde wet werd in de zitting van den 9n Julij 1862 in haar geheel in stemming gebragt en met eene groote meerderheid (47 tegen 11 stemmen) aangenomen.

Den volgenden dag hadden de beraadslagingen plaats over het tweede wetsontwerp (L^a. B.) tot afschaffing der slavernij op de Nederlandsche West-Indische eilanden. Zooals reeds vroeger is gezegd (blz. 11) had eerst het aannemen van een amendement van den heer Mijer ten gevolge, dat het Staatstoezigt op de eilanden werd

beperkt, terwijl door het afstemmen van het daartoe betrekkelijk art. 3, van het ontwerp L^a. B. later werd uitgemaakt, dat noch op Curaçao, noch op een der onderhoorige eilanden eenig toezigt van den Staat hoegenaamd, over de vrijgemaakten zou worden uitgeoefend.

Deze beslissing had eene groote vereenvoudiging van het wetsontwerp ten gevolge, daar het IIIe Hoofdstuk geheel verviel, terwijl ook een aantal wijzigingen in de overige artikelen noodzakelijk waren geworden, ten einde die gelijkluidend te maken, met de daarmede overeenkomende voor Suriname aangenomene beginselen of redactie.

Bij de beraadslaging over art. 7, waarbij het bedrag der tegemoetkoming was bepaald, stelde de heer van Bosse een amendement voor, strekkende om die tegemoetkoming aanzienlijk te verminderen. Door de Regering was voorgesteld om de tegemoetkoming voor elken slaaf te stellen:

a. op Curaçao, Bonaire, Aruba en St. Eustatius op *f* 250 per hoofd;

b. op Saba op *f* 200 per hoofd; en

c. op St. Martin (N. G.) op *f* 150 per hoofd.

De eigenaardige toestand waarin de eigenaren op St Martin tegenover hunne slaven in 1848, ten gevolge van plaats gehad hebbende ongeregeldheden waren geraakt, had reeds aan de Staatscommissie voor de emancipatie, aanleiding gegeven tot een opzettelijk onderzoek (*). Als slotsom daarvan had de Staats-commissie, bij een afzonderlijk wetsontwerp, aan de gezamenlijke slaveneigenaren op St. Martin toegedacht eene tegemoetkoming van *f* 200,000 (†).

De heer van Bosse meende uit het betoog der Staatscommissie te kunnen afleiden, dat deze van gedachte was, dat de slaven op St -Martin van af den 1^n Junij 1848 als vrije menschen moesten worden beschouwd en op grond daarvan stelde hij voor, om de gemoetkoming voor de slaven op St.-Martin te stellen op *f* 30. — Voor Curaçao en al de overige eilanden wenschte hij die terug te brengen tot *f* 200 — per hoofd.

De heer Heemskerk Az. verzette zich tegen deze uitlegging ten aanzien van den toestand der slaven op St.-Martin en hij trachtte door het indienen van een sub-amendement, (§) waardoor het amendement van den heer van Bosse minder nadeelig voor de slaveneigenaren op St.-Martin zou zijn gemaakt, aan die bezwaren tegemoet te komen.

Nadat dit sub-amendement was verworpen, werd het amendement van den heer van Bosse met eene meerderheid van 30 tegen

(*) Zie 2^e Rapport der Staats-commissie bl. 50—70.

(†) Tegenover 1600 slaven, dus overeenkomende met meer of min *f* 125 per hoofd.

(‡) Dit werd met 32 tegen 20 stemmen verworpen.

22 stemmen goedgekeurd, zoodat door de aanneming van het aldus gewijzigd art. 7 voor alle slaven op de West-Indische eilanden — met uitzondering van die op St. Martin, waarvoor slechts ƒ 30 werd toegekend, — eene som van ƒ 200 als tegemoetkoming werd bepaald.

Bij art. 39 der wet voor Suriname was bepaald, dat jaarlijks, te beginnen met 1863, aan de Staten-Generaal door den Minister van kolonien wordt ingezonden een verslag omtrent de uitvoering der emancipatie-wet. Na eene daarover ontstane discussie bij het daarmede overeenkomstige artikel van het ontwerp L^a. B., werd bij het aannemen van art. 26 dier wet voor de eilanden bepaald, dat binnen een jaar, gerekend van 31 Julij 1863, een zoodanig verslag zal worden ingediend. Men meende daarbij met één verslag omtrent de uitvoering der emancipatie-wet te kunnen volstaan, omdat het Staatstoezigt over de vrijgemaakten, en daardoor de directe bemoeijingen van het bestuur met dezen, waren vervallen.

De aldus gewijzigde wet werd in diezelfde zitting van 10 Julij 1862 aangenomen met 45 tegen 7 stemmen.

Reeds zeer spoedig werd de behandeling der beide wetten ook in de Eerste Kamer der Staten-Generaal aanhangig gemaakt en nadat uit het voorloopig verslag aan de Regering ingediend, bleek dat tegen die ontwerpen weinig bezwaren waren gerezen, werd het antwoord der Regering reeds den 14^n Augustus 1862 door den Minister van kolonien aan de Eerste Kamer toegezonden.

De openbare discussien vonden plaats in de zitting der Eerste Kamer van den 6^n Augustus 1862. In deze zitting werden de beide wetten aangenomen; de eerste, voor Suriname, met 26 tegen 6, en de tweede, voor Curaçao, met 18 tegen 13 stemmen.

Bij de discussien over het ontwerp L^a. B., deden zich verscheiden stemmen krachtig hooren in het belang van de ongelukkige slaveneigenaren op St.-Martin, en menig lid kwam op tegen de tegemoetkoming van ƒ 30 door het amendement van den heer van Bosse aan dezen toegekend. Dit had dan ook ten gevolge, dat bij de stemming over dat ontwerp slechts eene kleine meerderheid over de aanneming besliste. Zoo als bekend is, vonden deze eigenaren later nog krachtige verdedigers, waaronder in de eerste plaats de oud-gouverneur van Curaçao en van Suriname, de generaal-majoor R. F. Baron van Raders moet genoemd worden. (*)

(*) Als lid der Staatscommissie voor de emancipatie, had de heer van Raders zich krachtig doen kennen als voorstander van eene trapsgewijze emancipatie

Ter loops zij hier aangeteekend, dat bij een later wets-ontwerp, waarover nader zal worden gehandeld, deze tegemoetkoming van *f* 30 tot *f* 100 werd verhoogd.

De beide Kamers der Staten-Generaal hadden aldus hunne goedkeuring gehecht aan de beide wetten tot opheffing der slavernij in Suriname en op de West-Indische eilanden.

Dit vond echter niet, zooals uit het bovengemelde is op te maken, plaats, dan nadat de Tweede Kamer door een aantal amendementen *zeer* groote veranderingen had gemaakt in de oorspronkelijke ontwerpen door de Regering ingediend. Vooral de heer Hartsen, lid der Eerste Kamer, wees er met nadruk op, dat die veranderingen van zoodanigen aard waren, dat de daardoor ontstane toestand door de woorden der Memorie van toelichting zelve werd veroordeeld, zoodat het scheen, dat de Regering, ten einde slechts een einde aan de zaak te maken, over elk bezwaar was heengestapt, zelfs waar het behoud der kolonie, naar hare eigene meening, gevaar moest loopen De Minister van kolonien antwoordde daarop, dat de grondslagen der wet, zooals die oorspronkelijk was ingediend, onveranderd waren gebleven, en hij voerde een en ander aan, om te trachten de overtuiging te vestigen, dat welke veranderingen overigens waren aangebragt, van die grondbeginselen niet was afgeweken.

De thans aangenomen wetten werden den 8n Augustus 1862 door den koning bekrachtigd en opgenomen in het Staatsblad van 1862 onder nos 164 en 165.

Zoo als reeds werd gezegd, is bij art. 39 der emancipatiewet voor Suriname, voorgeschreven, dat jaarlijks (te beginnen over 1863) aan de Staten-Generaal een verslag zal worden ingediend omtrent de uitvoering aan die wet gegeven, terwijl bij art 26 der wet voor Curaçao is bepaald, dat slechts *één* maal, en wel *vóór* den 31n Julij 1864 een zoodanig verslag aan de Staten-Generaal zal worden ingezonden. Het voorschrijven van een *jaarlijksch* verslag voor Suriname kwam noodig voor, met het oog op het aldaar voor de vrijgemaakten voor hoogstens tien jaren ingesteld bijzonder toezigt van den Staat. Vermits zoodanig toezigt op Curaçao en onderhoo-

---

door het vrijverklaren der kinderen bij de geboorte. In verschillende geschriften werd deze meening door dien oud-gouverneur aangeprezen en verdedigd. De Regering kon zich echter met dat beginsel niet vereenigen.

rige eilanden niet is ingevoerd, kwam aldaar één verslag voldoende voor.

Door den Minister van Kolonien zijn, ter voldoening aan die bepalingen, ingediend de verslagen welke, ter zake door de gouverneurs van Suriname en van Curaçao en onderhoorigheden aan hem waren ingezonden.

Aan die uitvoerige en hoogst belangrijke verslagen, waarheen nog voor meerdere bijzonderheden dan hier, met het oog op de plaatsruimte, konden worden medegedeeld, wordt verwezen, is ontleend het volgende overzigt, dat dus, even als het eerste gedeelte van dit opstel, geheel op officiele bescheiden berust.

I. SURINAME.

(*Het eerste verslag* (*) *loopt tot en met* 31 *December* 1863.)

De bovengenoemde emancipatiewet van 8 Augustus 1862 (Staatsblad n° 164) is zoodra mogelijk, bij brief van 27 Augustus 1862, L^a. B, n°. 34/244, door den Minister van Koloniën ter uitvoering toegezonden aan den gouverneur van Suriname en werd reeds den 4^n October 1862 te Paramaribo afgekondigd. (Gouvern.-blad n° 6.) De gouverneur rigtte te gelijker tijd eene proclamatie tot de slavenbevolking (Gouvernementsblad n°. 7), waarbij deze werd aangespoord, om, door lust tot arbeid en door een onbesproken gedrag zich de weldaad der vrijmaking waardig te betoonen, terwijl voorts eene vertaling der wet in het neger-engelsch gratis in de kolonie zoo algemeen mogelijk werd verspreid.

Ofschoon in het laatst van 1862 eenige ongeregeldheden voorvielen op een zevental plantages, werd de gewigtige tijding der vrijverklaring, welke op 1 Julij 1863 zou plaats hebben, door het meerendeel der slavenbevolking met kalmte vernomen, en dat tijdstip werd rustig door hen afgewacht.

Zoo wel door stadsslaven als door eenige plantage-magten werd den gouverneur de erkentelijkheid betuigd voor de vastgestelde emancipatie, onder bijvoeging van het verzoek om daarvan den Koning de verzekering te geven.

Terstond werd door het koloniaal bestuur het noodige verrigt tot het voorbereiden van de uitvoering der gewigtige emancipatie-

(*) Door den Minister van Kolonien bij brief van den 26n September 1864 aan de 2e Kamer der Staten-Generaal toegezonden. Zie gedrukte stukken zitting 1864/65 (XLVI).

wet tegen den 1n Julij 1863, het vastgestelde tijdstip der vrijverklaring, waarbij eene voorname plaats werd bekleed door het ontwerpen der verschillende uit de wet voortvloeijende en ter uitvoering daarvan noodzakelijke en voorgeschrevene verordeningen.

Gedurende het jaar 1863 werden dan ook een aantal dier verordeningen, deels na verkregen magtiging des Konings, deels door den gouverneur, onder Zijner Majesteits nadere goedkeuring, afgekondigd en in werking gebragt.

REGELING VAN DE VASTSTELLING EN UITBETALING DER TEGEMOETKOMING.

Eene der voornaamste van die verordeningen, den 5n Maart 1863 bij publicatie afgekondigd, (Gouvernementsblad no. 6), regelt de wijze waarop, ter voldoening aan artt. 5 tot 17 der emancipatiewet, zou worden vastgesteld en uitgekeerd de tegemoetkoming toegekend aan eigenaren van slaven.

Zeer vele moeiten en zorgen waren besteed aan het zamenstellen van die verordening, waarbij het eerbiedigen en behartigen van zeer veler uiteenloopende belangen in het oog gehouden moesten worden en waarbij op het bestuur in de eerste plaats en vooral de verpligting rustte om te zorgen, dat het bedrag der uit te keeren tegemoetkoming in de regte handen kwam. Die verordening werd spoedig daarna door 's Konings goedkeuring bekrachtigd, nadat nog eene geringe wijziging daarin was gebragt betreffende de wijze waarop, indien niet alle eigendomsbewijzen in orde werden bevonden, onder borgstelling, betaling der tegemoetkomingsgelden kon worden verkregen.

VERIFICATIE.

Een voornaam punt dat bij die verordening te regelen viel, was de verificatie der borderellen van aangifte met de aanwezige slaven, zoo als dit bij art. 7 der emancipatiewet, binnen een door den gouverneur van Suriname te bepalen korte termijn, was voorgeschreven. Bij het geringe daartoe beschikbare personeel kostte het niet weinig moeite, om de commissiën naar behooren zamen te stellen en om de geneeskundigen aan te wijzen, die met deze verificatie der slaven zouden worden belast.

Tot leden van die commissiën werden benoemd een aantal leden der gewapende burgermagt en ambtenaren van de verschillende departementen, terwijl in het onvoldoend getal burgergeneesheeren,

om aan die commissien toe te voegen, werd voorzien door de aanwijzing van officieren van gezondheid. De regeling bleek zeer goed aan het doel te beantwoorden, want de voorgeschreven vergelijking der borderellen van aangifte met de aanwezige slaven had over de geheele kolonie op eene zeer voldoende en geregelde wijze plaats in het laatste gedeelte der maand Maart 1863.

Eene speciale commissie tot het onderzoeken en beoordeelen der titels of bewijzen van eigendom werd door den gouverneur benoemd en te Paramaribo werkzaam gesteld. Aan het te zamenstellen van die commissie, waren ook niet weinig bezwaren verbonden, ten gevolge van het zeer beperkte personeel waaruit eene keuze moest worden gedaan, vooral daar het raadzaam voorkwam, om, althans voor zooveel mogelijk, geene belanghebbenden daartoe te kiezen.

De slaven die tusschen het tijdstip van de inlevering der borderellen en dat der verificatie overleden waren, werden op de staten van tegemoetkoming niet in aanmerking gebragt.

Hiertegen werd door de betrokken belanghebbenden verzet aangeteekend, ten gevolge waarvan door het Geregtshof, bij zijn arrest van den 27n Augustus 1863, werd uitgemaakt, dat door het gouvernement ook voor deze slaven tegemoetkoming verschuldigd was.

AANTAL OPGEGEVEN SLAVEN EN BEDRAG DER TEGEMOETKOMING.

Voor tegemoetkoming zijn door het inleveren van borderellen in aanmerking gebragt:

	26,825 plantageslaven tegen ƒ 300 . . .	ƒ 8 047,500
	6,086 privéslaven, waarvan 6063 tegen ƒ 300 en 23, op grond van reeds verkregen regt op manumissie, tegen ƒ 60 . .	„ 1 820,280
te zamen	32,911 aangegeven slaven tegen	ƒ 9,867,780

Vóór 1 Julij werden daarvan echter nog 39 slaven gemanumitteerd, (*) waarvan 32 waarvoor ƒ 300, en 7 waarvoor ƒ 60 tegemoetkoming had moeten worden betaald.

Het geheele cijfer der voor tegemoetkoming te betalen som bedraagt dus ƒ 9.857,760 en alzoo ƒ 342.240 *minder* dan de som van ƒ 10,200,000 ter zake op de begrooting uitgetrokken.

(*) Nagenoeg allen op hun verzoek door hunne meesters, na betaling aan dezen van ƒ 300 of meer, en ten einde niet onder de werking van het Staatstoezigt te worden gesteld.

649 op den 1n Julij 1863 aanwezige gouvernements slaven zijn niet in de bovenstaande opgaaf begrepen.

Tot en met ult. December 1863 werd voor tegemoetkoming uitbetaald:

aan specie	*f* 1,650,114.53
aan wissel	„ 4,107,467.25
alzoo te zamen . . .	*f* 5 757,581.78

Aan specie was uit Nederland gezonden *f* 5 000,000, waarvan dus slechts een gering bedrag werd uitbetaald, omdat de meeste belanghebbenden betaling in wissel verkozen.

De geheele afloop der uitbetaling kan nog lang aanhouden, daar vele der ingediende eigendomsbewijzen onvoldoende zijn bevonden en ook omdat processen over de toewijzing der tegemoetkomingsgelden aanhangig zijn, waarvan de afloop nog geruimen tijd kan aanhouden. Art. 16 der wet stelt bovendien een termijn van 4 jaren om uitbetaling te vorderen.

De verschillende processen ontstaan, hetzij door aanspraken van derden op het bedrag der tegemoetkomingsgelden, hetzij door tegen den Staat ingestelde vorderingen, deden het noodzakelijk voorkomen om het Geregtshof der kolonie tijdelijk te versterken, o. a. met drie tijdelijke leden. Vier regterlijke ambtenaren werden dien ten gevolge in Nederland benoemd en ter beschikking van den gouverneur gesteld.

IMMIGRATIE EN KOLONISATIE.

Zooals vroeger werd aangeteekend, was, ten gevolge van een in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, bij het behandelen der emancipatiewet, aangenomen amendement het regeringsvoorstel. — dat de Staat zich gedurende eenigen tijd met den aanvoer van immigranten zou belasten — vervangen door de bepaling (*) dat, gedurende hoogstens 5 jaren, een bedrag van 1 millioen gulden als premien voor aan te voeren immigranten zou worden uitgekeerd, bij voldoening aan de daartoe te stellen voorwaarden.

Bij het Koninklijk besluit van 19 Maart 1863, n°. 71, werden vastgesteld twee verordeningen: *betreffende het toezigt en het uitloven van premien van Staatswege op den aanvoer van vrije arbeiders in Suriname.*

In beginsel is daarbij aangenomen, dat de werving en de insche-

(*) Zie art. 4 der wet, bl. 11 en 12.

ping van vrije arbeiders slechts mag geschieden van uit daartoe aangewezen havens en onder toezigt van de aldaar gevestigde Nederlandsche consuls, terwijl nog een aantal formaliteiten zijn voorgeschreven, ten einde alle misbruiken te weren en aan de over te voeren vrije arbeiders eene goede behandeling te waarborgen.

De premien die daarbij worden uitgeloofd en die, bij nakoming van al het voorgeschrevene, in Suriname worden uitbetaald, bedragen: voor eenen werkbaren arbeider van het mannelijk geslacht:

uit China	ƒ 125
„ Britsch Indië	- 100
„ de Vereenigde Staten van Noord-Amerika	- 40
„ de Azores, Madera, de Canarische en Kaap-Verdische eilanden	- 30
„ West-Indië	- 25

Voor bejaarden, vrouwen en kinderen wordt in evenredigheid minder betaald.

Tevens werd vastgesteld eene instructie voor de consuls, waarbij aan dezen het toezigt over de werving werd opgedragen, doch waarbij streng verboden werd om als officieuse werfagenten op te treden. Tevens werd daarbij het bedrag bepaald, dat door de consuls voor het verleenen van hulp en voor het uitoefenen van het bedoelde toezigt, in rekening kan worden gebragt.

Overigens liet het zich niet aanzien, dat althans in den aanvang veel gunstige resultaten van de immigratie te verwachten zouden zijn, daar de Britsche Regering, evenmin als de Spaansche, Portugesche of die der Vereenigde Staten geneigd bleken te zijn om op eenige wijze den uitvoer van vrije arbeiders naar onze kolonien te vergemakkelijken. Integendeel, het bleek weldra, dat die regeringen zonder eenige uitzondering, niets wilden aanwenden, om ons daarin behulpzaam te zijn. Dit was dan ook eigenlijk te voorzien geweest, daar ook die rijken, voor zooveel zij in het genot van kolonien zijn, bevolking aldaar trachten aan te werven en zelf, veeltijds met toekenning van premien tot aanmoediging, vrije arbeiders daarhenen voeren.

Het wenschelijke om ook vrije negers van de Westkust van Afrika naar Suriname te doen overvoeren, mogt niet leiden tot het opnemen van deze categorie van vrije arbeiders in de bedoelde verordeningen, doch bij art. 2 wordt nog de bepaling aangetroffen, dat emigranten ook kunnen worden verscheept uit zoodanige andere landen en plaatsen als later mogen worden bepaald, zoodat alle hoop om met der tijd ook Afrikanen te zullen erlangen, nog niet is afgesneden.

Deze verordeningen werden in Suriname afgekondigd (Gouvernementsblad N°. 12), doch leidden, zooals werd verwacht, niet tot gunstige uitkomsten, ten gevolge van de weigering van vreemde Regeringen om aanwijzing te doen of toe te laten van havens ter verscheping van immigranten Die weigering is vooral daarop gegrond, dat de immigratie niet van gouvernementswege wordt bestuurd en geleid.

Dientengevolge konden alleen in China eenige havens (*) tot plaatsen van verscheping worden aangewezen, hetgeen geschiedde bij het Koninklijk besluit van 10 Augustus 1863, N°. 91 (†), (Gouvernementsblad N°. 25). De vele aan den overtogt uit China verbonden kosten, en de onbekendheid met dien overvoer stonden echter tot nog toe het aanvoeren van immigranten van daar in den weg, zoodat sedert de emancipatie tot heden nog slechts weinige Chinesche arbeiders in Suriname zijn gebragt.

Uit Barbados en Madera werden gedurende het jaar 1863 een gering getal arbeiders aangevoerd, doch daarvoor konden in den aanvang geene premiën worden betaald, omdat van de daarbij betrokken Regeringen geene aanwijzing van havens kon worden verkregen.

Door de belanghebbenden werden daarop van verschillende zijden bedenkingen ingebragt tegen deze beperkende bepalingen der immigratie-verordeningen. Naar aanleiding daarvan werden deze, — ten einde hieraan zooveel mogelijk te gemoet te komen, — herhaaldelijk gewijzigd, in dier voege, dat ook voor immigranten, aangebragt van niet aangewezen havens premiën kunnen worden uitgekeerd.

Eerst had dit plaats voor immigranten komende van de Azores, Madera, de Canarische en Kaap Verdische eilanden en uit West-Indië, bij het Koninklijk besluit van 19 Mei 1864, N°. 29, dat in Suriname werd afgekondigd (Gouvernementsblad 1864, N°. 12).

Later, toen door eenige belanghebbenden in Nederland gevestigd, een plan was ontworpen, om arbeiders uit China naar Suriname te brengen, bleek het, dat ook eene wijziging van de immigratie-verordeningen in den aangegeven zin, voor zoover China betreft, dringend noodzakelijk was, wilde men eenige uitkomst verwachten van zoodanig plan, waarbij men zich ook wenschte te bedienen van daartoe geschikte vaartuigen onder vreemde (Engelsche) vlag en

(*) Canton, Foo-Chow, Amoy en Shangae.

(†) Van al deze immigratie-verordeningen zijn afzonderlijke afdrukken in de Nederduitsche en Engelsche talen door de Regering bezorgd en verspreid.

waarbij Hong-kong, — mede eene Engelsche kolonie — als plaats van werving en van inscheping was verkozen. Dientengevolge had ook die wijziging plaats bij het Koninklijk besluit van 26 Januarij 1865, N_o. 46, waarbij zooveel mogelijk en op de meest welwillende wijze door de Regering aan de gerezen bedenkingen en bezwaren werd tegemoet gekomen.

Eene in verband daarmede genomen proef heeft reeds aanvankelijk tot de verblijdende uitkomst geleid dat een aantal van 493 (*) Chinesche arbeiders (†) per het schip Tricolor den 2n Mei ll. uit Hongkong naar Suriname zijn gezeild (§) terwijl zich te Amsterdam eene Surinaamsche Immigratie-maatschappij heeft gevormd, op wier statuten reeds de Koninklijke goedkeuring is verkregen.

Bij de Publicatie van den 1n Augustus 1863 (Gouvernementsblad N°. 23) zijn *de voorwaarden geregeld waarop de vestiging van personen of gezinnen als landbouwers in de kolonie Suriname zal kunnen plaats hebben.*

Van *kolonisatie* overeenkomstig deze laatste verordening is tot dusverre echter niets gekomen, en er werden slechts aan een paar reeds aanwezige, nog van de kolonisatie te Groningen aan de Saramacca afkomstige, kolonisten kleine voorschotten verstrekt. (**)

STAATSTOEZIGT.

BEHEER DER DISTRICTEN.

Achtereenvolgens werden door den gouverneur uitgevaardigd de Koninklijke besluiten en de publicatien, voortvloeijende uit de wet op de emancipatie en wel meer bijzonder uit art. 18 dier wet en uit het voorgeschreven Staatstoezigt over de vrijgemaakten.

(*) Waaronder 120 vrouwen en 17 kinderen.

(†) Er zijn thans nog in Suriname ruim 300 Chinesche arbeiders, sedert 1856 aldaar aanwezig. Van dezen kunnen bij aanvoer van Chinesche arbeiders, als tolken belangrijke diensten worden getrokken.

(§) Latere berigten uit Suriname melden dat het schip Tricolor den 28n Augustus 1865 in Suriname is aangekomen, na eene reis van 115 dagen, doch dat er van 475 ingescheepte Chinezen, 197 waren overleden aan eene op reis uitgebrokene ziekte. De overgeblevenen zijn thans op de plantages te werk gesteld en voldoen zeer goed. Weldra hoopt men weder een aantal Chinezen in Suriname aan te brengen.

(**) Men hoopt nog altijd als kolonisten te bekomen vrijgemaakte negers, afkomstig uit de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. De Regering blijft daar steeds op bedacht.

Zij betroffen voornamelijk:

a. de verdeeling der kolonie in districten (Koninklijk besluit van 21 December 1862, n°. 26; (Gouvernementsblad 1863, n°. 3).

b, de plaatsing van districtscommissarissen (Koninklijk besluit van 26 December 1862, n°. 54; Gouvernementsblad 1863, n°. 4).

c, de vaststelling en afkondiging van een reglement op het beheer dier districten (Gouvernementsblad 1853, n°. 10).

d, de vaststelling en afkondiging van eene instructie voor de districtscommissarissen (Gouvernementsblad 1863, n°. 11).

e, de uitbreiding en wijziging van eenige bepalingen regelende den burgerlijken stand (Gouvernementsblad 1863, n°. 13).

Bij de eerstgenoemde verordening wordt het bewoonde gedeelte der kolonie, met inbegrip van het stads-district, verdeeld in *zestien* districten, wier begrenzing daarbij wordt aangewezen. (*)

Daarbij is tevens bepaald, dat in de districten het beheer wordt gevoerd door eenen districtscommissaris, doch dat aan dezen, zoo noodig, het bestuur over meer dan één district kan worden opgedragen.

Bij de Gouvernements-resolutie van 29 April 1863, n°. 11, werden de negen districtscommissarissen en hunne secretarissen benoemd. (†)

Van dezen werden 2 in de eerste, 3 in de tweede en 4 in de derde klasse geplaatst.

Deze districtscommissarissen en secretarissen traden met 1 Mei 1863 in functie.

Tot 1 Julij 1863, den dag der vrijverklaring, bezochten zij de plantages in hunne districten, zorgden voor de bij de art. 21 der emancipatiewet bevolene inschrijving in registers en het toekennen van familienamen aan de vrij te makenen, gaven hun alle noodige inlichtingen, vooral omtrent den aard en de werking van het in te stellen Staatstoezigt en beijverden zich om alles te doen wat eene rigtige uitvoering der emancipatiewet in de hand zou kunnen werken.

Aan hunne ijverige medewerking gedurende dien tijd is men het

(*) Vroeger was de kolonie verdeeld in 8 divisien, waarin het beheer werd gevoerd door heemraden (tevens honorifique leden van den Kolonialen Raad) en in 2 districten — Nickerie en Coronie, — welke door ambtenaren, landdrosten genaamd, werden bestuurd.

(†) Bij die benoemingen moest worden gelet op het voorschrift van de laatste alinea van art. 18 der emancipatiewet, luidende:

„Die ambtenaren mogen geen beheer voeren over plantages of eenig geldelijk „belang hebben bij eenige onderneming op Suriname."

veelal verschuldigd, dat de slaven zoo rustig en ordelijk den dag der vrijverklaring hebben afgewacht.

REGTEN EN VERPLIGTINGEN VAN DE ONDER STAATSTOEZIGT GEPLAATSTEN EN HUNNE HUURDERS.

Den 16n April 1863 was door den gouverneur eene publicatie afgekondigd, regelende de regten en verpligtingen van de onder Staatstoezigt geplaatsten en van hunne huurders. (Gouvernementsblad no. 9). In deze verordening, welke met 1 Julij 1863 in werking is getreden, is alles te zamen gevat, wat tot uitvoering van het Staatstoezigt behoort, zoo als dit in het IIIe en IV hoofdstuk der emancipatiewet in beginsel is vastgesteld en omschreven. Bij de publicatien van 19 Junij en 22 December 1863 (Gouvernementsbladen nos. 20 en 29) zijn daarin sedert eenige onbeduidende wijzigingen gebragt, doch de verordening zelve is thans nog geheel van kracht en voldoet zeer goed aan de verwachting.

Die verschillende verordeningen zijn ook in het neger-Engelsch vertaald en zooveel mogelijk onder de vrijgemaakten verspreid.

DISCIPLINAIRE REGTSMAGT DER DISTRICTSCOMMISSARISSEN.

De disciplinaire regtsmagt, daarbij aan de districtscommissarissen verleend, draagt goede vruchten en de gouverneur acht, vooral in het belang der vrijgemaakten, de handhaving van het Staatstoezigt volstrekt noodzakelijk, inzonderheid ook om de daarmede verbonden verpligting tot het sluiten van werkovereenkomsten.

Opmerkelijk is hetgeen daaromtrent door den gouverneur wordt aangeteekend op bladz. 6 en 7 van zijn verslag:

„Zoolang het Staatstoezigt duurt en althans in de eerste jaren „ná de emancipatie, wordt eene spoedige regtsbedeeling vereischt, „waartoe, zoolang geene verzwarende omstandigheden aanwezig „zijn, disciplinaire straffen worden gevorderd. Zonder eene spoedig „werkende disciplinaire regtsmagt, waarbij uit den aard der zaak veel „aan den daarmede belasten ambtenaar moet worden overgelaten, „en waarbij, met aanwijzing bij wettelijke verordeningen van de „perken zijner magt, nogtans overigens geene vormen of termijnen „kunnen worden voorgeschreven, — zonder zoodanige spoedig „werkende disciplinaire regtsmagt, is niets van het Staatstoezigt te „wachten, zal in het algemeen op den arbeid der vrijgemaakten „niet te rekenen vallen, en zijn groote wanorde en bandeloosheid

„te voorzien. De noodzakelijkheid van disciplinaire straffen is door „de ervaring elders geleerd, vooral in Britsch-Guyana, alwaar men „sedert kort zelfs de vroeger afgeschafte straf van slagen (*) weder „heeft moeten invoeren voor afgoderijen, herhaalden diefstal van „banannen of anderen kost. Waartoe zou het ook leiden, indien, „bij het gemis van de bedoelde regtsmagt, de arbeiders, die zich „op de plantages aan geringe overtreding schuldig maken, naar „Paramaribo moesten worden gezonden om aldaar voor den regter „te regt te staan?

„Misschien is geene volkplanting, geen land, waar slavernij be„staat of bij het begin dezer eeuw bestond, minder gunstig ge„legen om van de emancipatie goede resultaten te erlangen dan Suri„name, waar de plantages, dikwijls op verre afstanden van elkander „gelegen, door bosschen en moerassen omgeven, zonder andere „communicatie dan gebrekkige en tijdroovende waterwegen, overal „den arbeider de gelegenheid aanbieden, zich straffeloos aan het „werk te onttrekken, terwijl de dwangmiddelen, welke een natuurlijk „gevolg van het Staatstoezigt zijn, uit gebrek aan personeel en snelle „vervoermiddelen in de uitgestrekte districten even traag in hunne „uitwerking zijn moeten. Zonder, zoo als in Demerary, ter vervan„ging der vroegere huisselijke tucht te kunnen rekenen op eene „plaatselijke politie van vertrouwde werklieden op de plantages „waarvan sommige eene bevolking bevatten, welke in Europa een „dorp zoude vormen, moet door een commissaris en eenige weinige „maréchausseés, in enkele gevallen bijgestaan door burgerofficieren, „de wet worden gehandhaafd, over eene uitgestrektheid, waar„van men soms in geen drie dagen reizens de grens bereiken kan. „Bij die ongunstige omstandigheden telt Suriname er nog eene, die „haar uitsluitend eigen is, namelijk eene bevolking van boschne„gers en wegloopers, die de onwilligen eene les uit het verledene „leeren, die hun de mogelijkheid aanduidt om, ver van het be„woonde gedeelte der kolonie, ongemoeid in afzondering te leven; „tot opvolging van welk voorbeeld de vrijgemaakten echter, be-

(*) In Suriname mogen sedert de emancipatie geene lijfstraffen *hoegenaamd* meer worden toegepast.

Art. 14 der Publicatie no. 9 van 1863 beperkt de disciplinaire straffen, door den districts-commissaris op te leggen, tot:

eene geldboete niet te bovengaande *f* 2.50,

of gevangenis van drie dagen tot drie maanden,

of strafarbeid aan de openbare werken, hetzij met, hetzij zonder ligte kettingboei, van acht dagen tot drie maanden.

„houdens hunne zucht om zich op grondjes te vestigen, waarop „hierna wordt teruggekomen, tot dusver geene geneigdheid aan „den dag hebben gelegd.

„De disciplinaire regtsmagt der commissarissen is dus, het be„hoeft geen verder betoog, volstrekt noodig. Zonder haar is het „Staatstoezigt onmogelijk; en de handhaving van dat Staatstoezigt „die, gelijk de ondervinding nu schijnt te leeren, minder zwaar „zal vallen en veel minder kostbaar zal wezen dan aanvankelijk „gedacht was, is de basis waarop ons geheel emancipatiestelsel rust. „Dat toezigt mag dus, wat de tegenstanders daarvan ook mogen „aanvoeren, niet opgeheven, maar evenmin door daarop inbreuk „makende maatregelen of voorschriften verslapt of ontzenuwd wor„den: en dit zoowel in het belang van den vrijgemaakte als van „den planter, of liever in het welbegrepen belang der geheele maat„schappij. De tot dusver verkregen uitkomsten zijn gunstig en be„palen zich niet enkel tot den arbeid, maar tot den lust om op de „plantages de kinderen naar school te zenden. Zonder Staatstoezigt „zouden er weinig kinderen der vrijgemaakten onderwijs genieten, „maar de meesten met hunne ouders rondzwerven van de eene „plaats naar de andere, tot dat zij zich eindelijk, even als in „Demerary, op eene of andere verlaten plantage of grond neder„zetten om aldaar geheel gedemoraliseerd te worden. Krachtig moet „dus de hand aan het Staatstoezigt gehouden worden en niet min„der aan de daaruit voortvloeijende en daaraan onmiddellijk ver„bonden verpligting tot het sluiten van werkovereenkomsten."

HUWELIJKEN.

Het sluiten van huwelijken onder de vrijgemaakten is met alle ten dienste staande middelen aangemoedigd, waartoe in de eerste plaats medewerkte de bepaling door het bestuur (Gouvernements-resolutie van 11 September) gemaakt — dat de onder Staatstoezigt geplaatsten, ook zonder overlegging van een bewijs van onvermogen, vrijgesteld zijn van de betaling van de daarvoor aan de ambtenaren van den burgerlijken stand toegekende emolumenten, terwijl voorts ook daartoe strekten de pogingen der Moravische Broeders.

Gedurende het laatste halfjaar van 1863 hadden er zoowel te Paramaribo, als in de buitendistricten plaats 64 huwelijken onder vrijgemaakten, waarvan bij 32 man en vrouw, bij 3 alleen de man, en bij 29 alleen de vrouw, onder Staatstoezigt waren geplaatst

Vóór de emancipatie werden er gemiddeld 63 huwelijken jaarlijks in Suriname gesloten.

ONTSLAG VAN HET STAATSTOEZIGT.

Gedurende het jaar 1863 werd door den gouverneur geen gebruik gemaakt van zijne, hem bij art. 20 der emancipatiewet toegekende, bevoegdheid om enkele vrijgemaakten, die zich door zedelijk gedrag en arbeidzaamheid gunstig onderscheiden, van het Staatstoezigt te ontslaan (*).

De gouverneur vermeent dan ook, dat van deze bevoegdheid, in het algemeen belang, waaronder ook dat der vrijgemaakten, geen te veelvuldig gebruik moet worden gemaakt, wil het staatstoezigt aan zijne bestemming blijven beantwoorden.

VERPLIGTING TOT GEZETTEN ARBEID. HET SLUITEN VAN WERKOVEREENKOMSTEN.

De bepalingen dienaangaande zijn geregeld bij de publicatie van 1863 (Gouvernementsblad nº. 9).

Hoewel de vrijgemaakten aanvankelijk grooten weerzin betoonden tegen het sluiten van contracten, en wel voornamelijk door de vrees die zij koesterden van zich daardoor in eenen aan slavernij gelijk staanden toestand te plaatsen, zoo week toch hun weerzin langzamerhand, naarmate zij de overtuiging bekwamen, dat deze vrees ongegrond was en toen zij beter bekend geraakten met den aard van de te sluiten overeenkomsten.

„Aan die verpligting tot het aangaan van contracten," zegt de gouverneur „moet streng de hand gehouden worden, wil men het „geheele Staatstoezigt, welks handhaving zoo dringend vereischt „wordt, niet illusoir maken."

Het werd onnoodig geacht gebruik te maken van de aan den gouverneur toegekende bevoegdheid, om gedurende de twee eerste jaren de keuze der vrijgemaakten tot het sluiten van contracten, te beperken tot de divisie of het district, waarin zij tot op het oogenblik der emancipatie gevestigd waren, ten gevolge waarvan nog al aanzienlijke verhuizing in verschillende districten plaats vond.

Alleen werd de bepaling raadzaam geoordeeld, dat voor 's hands noch uit Nickerie, noch uit Coronie, onder Staatstoezigt geplaatsten

(*) In 1864 had dit met een 10tal vrijgemaakten plaats.

zich zouden mogen verwijderen alvorens het den betrokkenen districts-commissarissen zou zijn gebleken, dat zij in een ander district overeenkomsten hadden gesloten.

SCHOOL- EN GODSDIENSTIG ONDERWIJS.

In de onzekerheid waarheen de bevolking zich zou begeven en welke plantages nà de emancipatie al dan niet zouden worden aangehouden, is eene afdoende regeling van het school- en godsdienstig onderwijs der vrijgemaakten nog niet bij verordening vastgesteld. Intusschen is daartoe zooveel mogelijk partij getrokken van de uitstekende diensten ter zake door de Moravische Broeders en de Roomsch-Katholijke geestelijkheid bewezen (*).

Daaromtrent wordt door den gouverneur het volgende aangeteekend op bladz. 8 van zijn verslag: „Het onderwijs der onder „Staats-toezigt geplaatsten is tot dusverre bijna geheel in handen „van de Moravische Broeders, en het nut dat zij door hun onderwijs stichten, moet op hoogen prijs worden gesteld. In de „buitendistricten worden op verscheidene etablissementen scholen „door hen gehouden, waarvan echter op verre na niet alle plantages ten gevolge van hare ligging gebruik kunnen maken, op „enkele waarvan zich echter door de genoemde zendelingen opgeleide negeronderwijzers bevinden. Ook hunne school te Paramaribo, alwaar zich even als op enkele plantages mede scholen van „de Roomsch-Katholijke geestelijken bevinden, wordt door vele „onder staatstoezigt geplaatsten bezocht, die trouwens ook, even „als andere onvermogende kinderen op de overige scholen, voor „zoover de beschikbare middelen dit toelaten, gratis kunnen „worden onderwezen.

„Hoezeer in den laatsten tijd vooral door de zorg van de Moravische Broeders veel tot verbetering van het onderwijs is gedaan, zoo moest hierin nog veel door het bestuur worden verrigt, „hetgeen niet vrij van bezwaar was, zoolang niet uitgemaakt was, „welke plantages ten gevolge van de emancipatie verlaten en welke „aangehouden werden, en op welke plaatsen gevolgelijk scholen „vereischt zouden worden. Thans is een plan tot oprigting van „scholen en tot verbetering van het onderwijs in bewerking, waarbij

(*) Aan deze beide gemeenten zijn sedert voor het geven van onderwijs aan de vrijgemaakten toegekend jaarlijksche toelagen respectivelijk van ƒ 8000 en ƒ 3000 's jaars.

„ook op de hulp der Moravische Broeders en Roomsch-Katholijke „geestelijken wordt gerekend. Worden in den vervolge de herwaarts „uitgezonden, tot schoolonderwijzers bestemde zendelingen vooraf „als zoodanig in Nederland, na afgelegd examen, geadmitteerd, „waartoe het voornemen bij de Moravische Broeders schijnt te be„staan, dan zal eene der grieven, die bij sommigen tegen het „schoolonderwijs dier zendelingen worden aangevoerd uit den weg „zijn geruimd. Zijn hunne scholen voor het oogenblik al niet onder toe„zigt der schoolcommissie gesteld, zoo staan zij toch open voor „de leden dier commissie die haar zouden willen bezoeken."

ONDERSTEUNING VAN HULPBEHOEVENDEN EN VERPLEGING VAN ZIEKEN.

Kort na de emancipatie bleek het dat ten aanzien van dit punt de vrijgemaakten de artt. 19, 32, 34 en 35 der wet verkeerd hadden opgevat, en wel zóó dat zij zich voorstelden, dat het Bestuur gehouden zou zijn om alle kinderen en ouden, zonder onderscheid te verzorgen, ook zelfs dan wanneer hunne betrekkingen daartoe in staat waren..

Daar dit in de gevolgen het gouvernement in groote kosten zou hebben gesleept, en tevens eenen zeer verderfelijken invloed op de maatschappelijke opleiding der geëmancipeerden zou hebben uitgeoefend, achtte het Bestuur eene aankondiging harerzijds noodig, waarbij er de aandacht op gevestigd werd, dat van af 1 Julij op de alsdan vrijgemaakten, zoowel wettelijk als zedelijk, de verpligting rustte om hunne kinderen of ouders, die niet in staat zijn zich zelven van het noodige te voorzien, te verzorgen, terwijl het Bestuur zich uitsluitend zou belasten met de verzorging van die ouden, gebrekkigen en kinderen, die tot geene gezinnen behoorende, geen arbeid kunnen verrigten en mitsdien onverzorgd op zich zelven staan

Deze aankondiging had het gewenschte gevolg. Sedert werden door het gouvernement regelen gesteld voor de wijze waarop de bij de wet voorgeschreven ondersteuning zou worden verleend en daarbij bepaald, dat *f* 1 's weeks zou worden betaald aan de eigenaren of administrateurs van plantages, welke de hulpbehoevenden aldaar verzorgden. De overigen werden op 's lands grond *Boniface* opgenomen en verpleegd.

Tot ult. December 1863 werd aan ongeveer 700 hulpbehoevenden besteed eene som van *f* 19,797.93

De geneeskundige verpleging laat, vooral in de buitendistricten, nog veel te wenschen over. Bij het onzekere, welke plantages na de emancipatie zouden worden aangehouden, en in welke districten zich alzoo meer of minder arbeiders zouden vestigen, kon het Bestuur niet al dadelijk dienaangaande doeltreffende maatregelen nemen, doch thans is een ontwerp die zaak betreffende in behandeling.

Het gebrek aan behoorlijke geneeskundige verpleging der geëmancipeerden op de plantages zelve, is voor een groot deel toe te schrijven aan hun onwil, om zich bij ziekte in de hospitalen of ziekenlocalen te begeven, alwaar beter voor de toediening van geneesmiddelen en voor onthouding van nadeelig voedsel kan worden gewaakt.

In afwachting van de wettelijke regeling van dit onderwerp, — welke men nu hoopt, dat eerlang tot stand zal komen — is intusschen een scherp toezigt voorgeschreven op de zieken-localen, welke zich op de plantages moeten bevinden. (*)

In het goed ingerigte militair hospitaal te Paramaribo is wijders, even als op de buitenposten, de gelegenheid tot behoorlijke verpleging der vrijgemaakten opengesteld. De officieren van gezondheid der landmagt bewijzen daarbij uitnemend goede diensten.

GRONDEIGENDOM DER VRIJGEMAAKTEN.

De procureur-generaal en vele andere bevoegde beoordeelaars waren van gevoelen, dat aan den onder Staatstoezigt gestelden het in eigendom verkrijgen, ja zelfs het in huur nemen van vast goed moest worden ontzegd. Zij grondden zich daaromtrent op de ondervinding in het naburig Britsch Guyana opgedaan.

Hoewel het koloniaal bestuur de juistheid van die bezwaren ook inzag, zoo heeft het echter, na hetgeen daaromtrent bij de discussien in de Tweede Kamer der Staten-Generaal van den 9n Julij 1862 is verhandeld, en na het bij die gelegenheid door de Regering aangevoerde, (†) geene vrijheid gevonden om den eigendom van onroerend goed aan de vrijgemaakten te verbieden, maar het heeft er zich toe moeten bepalen om dien, behoudens eenige beperking, te vergunnen.

(*) Dit hospitaal is onlangs geheel verbouwd, aanzienlijk vergroot, en ook inwendig op eenen zeer goeden voet gebragt.

(†) Zie Bijblad bladz. 1010.

TARIEF VAN WERKTAKEN EN LOONEN.

Door een aantal planters werd aangedrongen op de vaststelling van een verminderd tarief van werktaken en loonen, daar zij vermeenden dat het nog vigerende tarief van 1861 (Gouvernementsblad n° 1), te hoog gesteld was voor de tegenwoordige omstandigheden.

Eene inwilliging van dat verzoek kwam het koloniaal bestuur te minder raadzaam voor, omdat uit het rapport der destijds met de zamenstelling van dat tarief belast geweest zijnde commissie, waarvan zeer ervaren planters deel uitmaakten, blijkt, dat zij bij het ontwerpen daarvan geene te hooge prijzen der producten tot maatstaf had genomen, en dat het, hoezeer van den tijd der slavernij dagteekenende, ook met het oog op eene aanstaande emancipatie was ontworpen.

Het opperbestuur vereenigde zich niet met een voorstel door het koloniaal bestuur gedaan, om namelijk aan de onder Staatstoezigt geplaatsten, welke, omdat zij geene contracten met particulieren kunnen of willen sluiten, door het gouvernement ingevolge art. 24 § A 4 der emancipatiewet *moeten* worden te werk gesteld, mindere loonen te geven dan bij dat tarief zijn voorgeschreven.

De nadeelen die men zich hiervan voorspiegelde, zijn gelukkigerwijze niet verwezenlijkt, doordien, tot groot geluk der kolonie, nagenoeg de geheele werkbare magt voor den particulieren landbouw werd aangehuurd, en dus slechts zeer enkele vrijgemaakten door het gouvernement behoefden te worden te werk gesteld.

LEDIGGANG EN ZWERVERIJ.

De ontwerpen van verordeningen op dit stuk werden aan het opperbestuur ter goedkeuring opgezonden, doch alzoo de beslissing daarop in de eerste helft van Junij 1863 nog niet in Suriname was ontvangen, werd, bij het naderen van den dag der vrijverklaring, de afkondiging dier verordeningen, onder nadere goedkeuring, dringend gevorderd.

Zij zijn vervat in de publicatien van 1863 (Gouvernementsbladen Nos. 16 en 17.)

In het laatst der maand Julij 1863, werd in Suriname ontvangen een in Nederland vastgesteld gewijzigd ontwerp, dit punt betreffende. Ter vermijding van verwarring, werd echter, op voordragt van het koloniaal Bestuur, magtiging verleend, om de reeds uitgevaardigde

publicatien voorloopig in werking te laten, wijl die een zeer gunstigen indruk hadden gemaakt en voor alsnog zeer goed werkten.

. VERPLIGTING DEN EIGENAREN EN DEN VRIJGEMAAKTEN OPGELEGD GEDURENDE DE EERSTE DRIE MAANDEN NA DE OPHEFFING DER SLAVERNIJ.

Aan de vrijgemaakten was tot 1 October 1863 de tijd gelaten om huurders te zoeken, zoodat zij niet verpligt waren vóór dat tijdstip contracten te sluiten.

Vrij algemeen bestond de vrees, dat deze bepaling van art. 30 der wet aanleiding zou geven om de vrijgemaakten aan lediggang en zwerverij te gewennen, en hoewel dit nu geen plaats vond in zoo hooge mate als men wel gevreesd had, zoo is het echter gebleken, dat de al te lange termijn van drie maanden geen gunstige uitwerking heeft gehad en dat die bepaling niet heeft gestrekt ter verzekering van eene gewenschte uitvoering der wet.

De redactie van het onderhavige artikel, die daartoe wel eenigzins aanleiding gaf, was dan ook oorzaak, dat verschillende belanghebbenden van gevoelen waren, dat voor de 4 dagen arbeid 's weeks, waartoe de vrijgemaakten gehouden waren, aan dezen daarvoor, boven de huisvesting, niets geen loon behoefde te worden betaald. Door het koloniaal bestuur werd echter, — op grond van het beginsel, dat vrijgemaakten niet dan tegen loon behoeven te arbeiden, — de bepaling gemaakt, dat het loon voor die 4 dagen arbeid zou bedragen ⅗ van dat, vastgesteld bij het tarief van 1861 (Gouvernementsblad nº. 1).

BELASTING DOOR DE VRIJGEMAAKTEN OP TE BRENGEN.

De emancipatiewet schrijft bij art. 35 voor het heffen eener *jaarlijksche* belasting van de vrijgemaakten, die in de termen vallen om werkovereenkomsten te sluiten, ten bedrage van *ƒ* 3 voor elken man en van *ƒ* 1.50 voor elke vrouw, welke contracten hebben gesloten. Vermits verreweg het meerendeel der contracten eerst op 10 October 1863 is gesloten, achtte de gouverneur het natuurlijk, om deze belasting eerst te heffen over het jaar 1864.

Voor 1864 was geraamd eene som van *ƒ* 38,750.—, te betalen door 15000 contractanten en *ƒ* 5000.— door immigranten.

De contracten in Januarij 1864 gesloten, bragten het kohier dier

belasting, zonder dat daartoe door immigranten werd bijgedragen, reeds op *f* 41,000.—, waarvan:

voor de districten Boven- en Beneden-Suriname	*f*	4858.50
„ „ „ „ „ „ Para	„	5243.50
„ „ „ Beneden-Cottica en Matappica	„	8000.—
„ „ „ Boven- en Ben.-Commewijne en Commetewane	„	6475.50
„ „ „ Boven-Cottica en Perica	„	3306.00
„ „ „ Boven- en Beneden-Saramacca	„	2032.50
„ Nickerie	„	2350.50
„ Coronie	„	2143.50
„ het stadsdistrict met 3160 contracten	„	7120.—
te zamen	*f*	41,530.—

STRAFFEN OP HET NIET NAKOMEN DER OVEREENKOMSTEN.

Bij het verslag van den gouverneur zijn twee staten gevoegd, waaruit blijkt hoe dikwijls, en voor welke overtredingen door de commissarissen in de verschillende districten disciplinaire straffen zijn opgelegd aan vrijgemaakten gedurende de zes laatste maanden van het jaar 1863; en wel voor de volgende overtredingen:

	3e quartaal.	4e quartaal.	Totaal.
diefstal	102	129	231
opzettelijk werkverzuim	320	270	590
dronkenschap	16	16	32
onbetamelijk gedrag	111	142	253
verwijdering van de plantage zonder pas	72	44	116
vagabondage	36	23	59
feitelijk geweld	47	58	105
Totaal	704	682	1386

Tegen gezagvoerders van plantages werden vijfmalen wegens bekeuringen, de straf van boete uitgesproken en ééne actie werd ingesteld tegen eenen huurder van vrijgemaakten, wegens het niet behoorlijk betalen van het bedongen loon. Daarop volgde echter vrijspraak.

VERSTERKING VAN ZEE- EN LANDMAGT.

Tegen het tijdstip der emancipatie werd de landmagt tijdelijk versterkt met eene kompagnie mariniers, van ongeveer 200 man en nog 144 manschappen, bestemd voor het bataillon jagers, werden

in 1863 uitgezonden. Deze werden grootendeels ingelijfd bij het nieuw opgerigte korps marechaussées.

De zeemagt werd in 1863 gebragt op eene korvet met stoomvermogen, vier stoomflottille vaartuigen, en één schoener. Nog vóór het einde van 1863 verlieten echter de kompagnie mariniers, de korvet en twee der stoomflottille vaartuigen de kolonie weder toen het bleek dat rust en orde ongestoord waren gebleven.

POLITIE.

Bij de Koninklijke besluiten van 19 November 1862, n_{os} 99 en 100, (Gouvernementsblad 1863 n_0. 7) werd het politiewezen geregeld.

Bij het eerste besluit werd een korps maréchaussées in Suriname opgerigt, ter sterkte van 122 onderofficieren en manschappen, waarvan:

te Paramaribo 1 opperwachtmeester; 2 wachtmeesters; 8 brigadiers; 20 maréchaussées 1_e kl.; 20 maréchaussées 2_e kl.;

in de districten 13 brigadiers; 28 maréchaussées 1e kl.; 30 maréchaussées 2_e kl.

Dit besluit kwam met 1 Julij 1863 in werking.

Bij het tweede besluit waren een 20tal politieagenten aangewezen, doch dit besluit is, op voorstel van den gouverneur, niet in werking gebragt.

Eene aanzienlijke uitbreiding van het korps maréchaussée kwam den gouverneur daarentegen hoog noodig voor. Eene voorloopige versterking van dat korps met een 50tal manschappen is thans dan ook reeds bevolen.

Vooral in de districten blijkt de thans vastgestelde sterkte der politie onvoldoende te zijn, zoodat daarin waarschijnlijk nog verbetering zal moeten gebragt worden.

DAG DER EMANCIPATIE.

Door het gouvernement was alles voorbereid om dien merkwaardigen dag van 1 Julij 1863, op eene gepaste wijze te doen vieren. De uitschrijving van eenen algemeenen dank- en bedestond, het geven van saluten met geschut, het houden van godsdienstoefeningen bij de verschillende gemeenten, bleken daartoe de meest gepaste middelen te zijn. Alles liep in uitnemende orde rustig af. Dankuitingen van de vrijgemaakten, optogten met vlaggen, groene takken en bloemen en des avonds eenige danspartijen waren in de

de eerste dagen te Paramaribo de voornaamste teekenen der vreugde, die zich niet dan in uiterst gepasten vorm lucht gaf. (*)

Ook hier had vooral de goede invloed der Moravische broeders weder uitnemende vruchten gedragen. Zij hadden alles voorbereid om dien dag door de vrijgemaakten inzonderheid op eene godsdienstige wijze te doen vieren en zij lieten scherp toezien of aan die vermaning gevolg werd gegeven. Bij de strenge tucht, die onder dat kerkgenootschap heerscht, was dit van krachtige uitwerking.

„De 2e en 3e Julij" zegt de gouverneur „werden aan eenig openbaar vreugdebetoon gewijd. Scharen geëmancipeerden, met vlaggen, groene takken en bloemen, liepen juichende en zingende „langs de straten, bij herhaling zich voor het gouvernementshuis „vertoonende ten einde hunnen dank te uiten, en bij al dit gejoel, „waaraan geene verhindering hoegenaamd werd in den weg gelegd, „was niet de minste onordelijkheid te bespeuren, hetgeen te opmerkelijker is, wanneer men in aanmerking neemt, dat die menigte „bestond uit het minst beschaafde gedeelte der vrijgemaakten en „uit jongens en meisjes.

„Des avonds hadden er op verscheidene plaatsen danspartijen „plaats. En hiermede liep te Paramaribo alles af. Op den 4n was „alles weder stil.

„Ook in de buitendistricten heerschten eene gewenschte rust en „orde en werd de gewigtige gebeurtenis in dans en vrolijkheid „gevierd."

Aan de berigten der Moravische broeders opgenomen in het hiervoor genoemde Bijblad, ontleenen wij nog de volgende bijzonderheden, waarvan de mededeeling hier niet overbodig schijnt:

„Toen op den morgen van den 1n Julij de zon in al hare pracht „opging, verkondigden 21 kanonschoten, dat de dag der vrijheid „voor de slaven aangebroken was. De stad had het voorkomen van „eenen Zondagmorgen. Men zag niets dan vrolijke gezigten op de „straten, maar niets dat naar uitgelatenheid zweemde. Die elkander „tegenkwamen drukten elkaâr de hand en wenschten elkander geluk. „In alle kerken was ten half negen ure eene Godsdienstoefening „aangekondigd."

(*) Eene zeer uitvoerige en belangrijke beschrijving van de feestviering door de Moravische broeders gehouden en van de gebeurtenissen in de eerste dagen van Julij 1863 voorgevallen, vindt men in het Bijblad bij no. 7 van de *Berigten uit de Heidenwereld* van het Zendelinggenootschap te Zeist.

„Reeds ten 6 ure kwamen de eerste negers, in het wit gekleed, „in onze kerk en ten half 8 ure kon reeds niemand meer daarin „plaats vinden. Kwartier over achten ving ik (*) de Godsdienst- „oefening aan. — — —

— — — „Na de godsdienstoefening gingen de negers gezamentlijk „eerst naar den gouverneur, toen naar den procureur-generaal, „naar den gouvernements secretaris en naar den commissaris, die „met de ten uitvoer legging van het Staatstoezigt is belast, en „spraken hunne hartelijke dankzeggingen uit, waarna zij het „Ko- „„ningslied" zoo als zij het noemen, op de wijze van het volkslied „„Wien Neêrlandsch bloed" aanhieven. Dit lied, door mij voor hen „in het Neger-Engelsch vervaardigd, is in waarheid een volkslied „geworden.

„Bij onze godsdienstoefening was zoo veel volk toegestroomd, „dat niet alleen de plaats vóór en de tuin achter de kerk vol „stonden, maar ook op de straat nog velen waren, die niet konden „hooren, wat er gesproken werd. Wij besloten daarom ook des „middags nog eene godsdienstoefening te houden en, hoewel wij „dit slechts aan weinigen konden bekend maken, toch was om „half drie de kerk reeds weder vol. — — —

„Ter naauwernood was ook deze godsdienstoefening geeindigd, „of de menschen kwamen reeds weder om het avondfeest, dat op „7 ure bepaald was, bij te wonen. Dit zou nu geene eigentlijke „godsdienstoefening, maar een op verlangen der negers aldus in- „gerigte *feestzang-stond* zijn. Er zou onder begeleiding der muziek „bij afwisseling door de schoolkinderen en door de gemeente ge- „zongen worden, om God te loven en te prijzen. Ook zou de kerk „tot eer van den Heer versierd en geïllumineerd worden.

„Zijne Exc. de gouverneur, de proc.-generaal en andere hooge „overheidspersonen verlangden ook dit feest bij te wonen. Dit zou „het meest schitterend punt van het feest zijn. Geen wonder der- „halve, dat reeds anderhalf uur voor den bepaalden tijd, de kerk „letterlijk vol gepakt met menschen scheen, en nog honderden daar „buiten stonden. De kerk zag er in hare tooi, waarlijk fraai uit. „Met guirlanden versierd en met bloemvazen, waarvan er twee „waren die meer dan eene manshoogte bereikten, opgetooid; verlicht „met 270 kaarsen, waarbij de helder witte kleeding van de zich in het „schip der kerk bevindende gemeente zoo gunstig uitkwam, maakte „het geheel eenen bijzonder feestelijken indruk op den toeschouwer.

(*) De voorstander der Mor. broedergemeente in Suriname Th. C. van Calker.

„Toen de heer gouverneur en zijn echtgenoote ten 7 ure aan-„kwamen, nam de feestelijkheid een aanvang."

— — — „Tegen 8 ure liep het feest af. De menigte van vele „duizend menschen ging uiteen in eene treffende orde en stilte. „Allen gingen naar huis en de nacht was even zoo rustig als de „vorige. Over de stad rustte een vrede, die slechts van God komen „kon. Het is waarlijk eene groote en dankenswaardige zaak, dat „bij een zoo groot gedrang, alles, zonder eenige stoornis of eenig „ongeluk in volkomen orde is afgeloopen. Geen enkel policie-dienaar „is daarbij noodig geweest. Het was natuurlijk de pligt der Regering „geweest om gepaste maatregelen van voorzorg door de politie te „nemen, waartoe in beide nachten patrouilles door de stad gingen; „maar zij marcheerden door ledige straten, rustig en ongestoord „bij den heldersten maanschijn." — — —

„Op den 2en en 3en Julij vertoonde zich nu ook de feestvreugde „naar buiten. Geheele scharen van jongelieden trokken met vlaggen „en groene takken door de straten en zongen en juichten. Op de „wijze der Negers zongen zij Spreuken, die zij op honderdvoudige „wijzen herhaalden en omzetten, welke meestal van zeer onschul-„digen aard waren, en betrekking hadden op de hun ten deel ge-„vallene verlossing uit de slavernij. Onwelvoegelijke en onzedelijke „deunen werden nergens vernomen. Nergens zag men een' beschon-„kene, en geene uitgelatene, wilde dansen werden gehouden."

In een later berigt (van den 17en Julij 1863) leest men nog het volgende:

„De feestviering is op alle posten evenzoo schoon en schitterend „geweest als in de stad, altijd in betrekkelijken zin tot de plaatsen. „Overal hebben wij getracht aan deze feesten een ernstig karakter „te geven." — — —

„Met scharen stroomden de Negers overal ter kerke en, zooals „ik vernomen heb, hebben zij op de overige plantages, waar de „Broeders niet komen konden, op den 1en Julij zelf kerk gehouden, „des morgens en des avonds met gezang, bijbellezing en gebed. Slechts „op zeer weinig plantages heeft men gedanst en gespeeld. — — —

„Maar nu zal de proef komen. Het feest en de opgewekte stem-„ming zijn voorbij. Het dagelijksch leven met al zijne nuchterheid „is teruggekeerd. Zullen nu de Negers in hunne godvruchtige „stemming blijven? Zullen zij nu aan alle menschelijke verordeningen „onderdanig zijn om des Heeren wil?" — — —

„Gedurende de eerste dagen, die op den 1en Julij volgden, werd „er nergens gearbeid, het was vrije tijd. Toch waren de Negers

„niet losbandig of uitgelaten, maar zij bragten deze dagen in rust „en stilte door. Voor zooverre ik gehoord heb, verlangen de Negers „allen tegen Maandag den 6en Julij weder aan het werk te gaan. „Hier, in de stad, heeft men nergens voor te vreezen, een ge„deelte der Negers is in hunne vroegere betrekkingen gebleven, „en zij dienen nu voor loon; anderen zijn vertrokken en zoeken „weder andere diensten. De stad heeft thans het voorkomen van „eene Europesche stad, ten tijde, waarop de verhuizing van knechts „en meiden plaats heeft. Op de plantages is de toestand iets „anders."

TOESTAND NA DE EMANCIPATIE.

Reeds spoedig nadat de werkzaamheden op de plantages moesten worden hervat, en wel op den 6en Julij, vertoonde zich op een aantal plantages, vooral in het district Beneden-Cottica, onwil bij de vrijgemaakten om voor het bepaalde loon te arbeiden en op vele plaatsen sloeg dat tot openlijk verzet over.

„Men scheen" zegt de gouverneur „zich langs den geheelen „regteroever der Commewijne van Alliance, aan den mond der „Matappica tot aan Resolutie, de laatste plantage aan den mond „der Suriname, verstaan te hebben. Op twee plantages, wier be„volking zich tot dusverre altijd door rust en orde had gekenmerkt, „was de oproerige geest zelfs zoo groot, dat noch de tusschenkomst „van den op een dier beide plantages gevestigden Moravischen „zendeling, noch die van den districts commissaris en van de door „dezen ter adsistentie geroepen militaire magt, noch het arresteren „en aan het strafwerk plaatsen van eenigen hunner iets baatte.

„Verkeerde raadgevingen, opruijingen, wantrouwen jegens de „gezagvoerders, waartoe van sommige zijden ook wel aanleiding „gegeven werd, verkeerd begrip van hunnen nieuwen toestand, „overmoed vooral bij de jongeren, waren de voornaamste oorzaken „van dat verzet, hetwelk echter na een persoonlijk bezoek van „den gouverneur op een aantal der aan de beide oevers van de „Commewijne en Cottica gelegen plantages allengskens bedaarde, „ten gevolge van de door hem met behulp van een tolk, zonder „vertoon van eenige militaire magt, tot de onderscheidene magten „gevoerde toespraken, waarbij hij hunne regten en verpligtingen „trachtte voor te houden.

„Wel waren hun reeds vroeger door den districts-commissaris „daaromtrent inlichtingen verstrekt, maar, bij den zich zoo veler-

„zijds bij de vrijgemaakten openbarenden geest van wantrouwen, „wilden zij ze van de hoogste autoriteit zelve vernemen.

„Ondanks de hiervan verkregen gunstige resultaten, liet echter „de geregelde arbeid gedurende de eerste drie maanden ook zelfs „op sommige plantages, alwaar reeds gecontracteerd was, veel te „wenschen over.

Niet overal echter openbaarde zich dezelfde onwil, en in som„mige districten, als in de Suriname, Beneden-Para, Saramacca en „Beneden-Commewijne, werden reeds spoedig na 1 Julij op onder„scheidene plantages contracten gesloten. Op de meeste echter bleef „men daartoe tot in den aanvang van October onwillig, en werd „ook toen daartoe niet overgegaan dan na de herhaalde persoon„lijke tusschenkomst des gouverneurs.

„Veel moeite kostte het, de meeste vrijgemaakten op de plan„tage (te Paramaribo veroorzaakte dit weinige moeite, hoewel ook „daar aanvankelijk velen zich trachtten te onttrekken) tot het sluiten „van overeenkomsten te bewegen. De vrees zich te verbinden tot „gezetten arbeid en het verlies der twee vrije dagen schenen wel „overal de hoofdoorzaak te zijn."

Het sluiten van contracten bleef dan ook gedurende de drie eerste maanden nà den dag der vrijverklaring veel bezwaren ontmoeten en het geregelde werk in die overgangsmaanden liet ook zeer veel te wenschen over.

Ondanks alle ondervonden moeijelijkheden, waren toch tegen den 1en October, — den dag waarop het sluiten van contracten voor de vrijgemaakten verbindend werd — door verreweg de meeste geëmancipeerden werkovereenkomsten gesloten, en deze goede uitkomst was voornamelijk te danken aan de krachtige houding door het koloniaal bestuur aangenomen en aan de magtsvertooning daarbij ontwikkeld.

Daaromtrent wordt door den gouverneur in zijn verslag het volgende aangeteekend:

„Uitdrukkelijk was te kennen gegeven, dat strengelijk de hand „zou worden gehouden aan de bepaling, dat van 1 October af geene „vrijgemaakten op plantages of gronden zonder wettige overeen„komst aan den arbeid mogten gehouden worden, en dat de plan„tagemagten, welke onwillig bleven die overeenkomsten aan te „gaan, naar elders zouden worden overgebragt en te werk gesteld, „terwijl tot hunne vervoering, waar dit gevorderd mogt worden, „de noodige vaartuigen op onderscheidene punten gereed lagen en „ter voorkoming van verzet in verschillende districten oorlogsche„pen geposteerd waren. Verscheidene tot nog toe tot het sluiten

„van contracten ongezinde planters, alsmede vele vrijgemaakten „haastten zich nu overeenkomsten te sluiten, de eersten om niet „al hun werkvolk te verliezen, de laatsten om niet naar andere „gedeelten der kolonie te worden vervoerd.

„En hoezeer er waren die zich aan die verpligting nog bleven „onttrekken, wier aantal echter, gelijk aanstonds zal worden aan„getoond, op lange na niet zoo groot was als van sommige zijden „werd beweerd, zoo kan met genoegen worden gerapporteerd, dat „de werkbare magt behouden is gebleven voor den landbouw, en „het gouvernement, op zeer weinige uitzondering na, te zijnen laste „slechts gekregen heeft ouden, weezen, gebrekkigen en halfgebrek„kigen. — — —

„De moeite tot het sluiten van werkovereenkomsten tot geregel„den plantage-arbeid had, behalve aan de reeds vermelde oorzaken, „ook haar ontstaan te wijten aan de neiging der vrijgemaakten om „alleen, of wel bij verwanten, op kleine buiten cultuur zijnde grondjes „zich neder te zetten, en bij de afgelegenheid dier grondjes zich „aan het toezigt der districtsautoriteiten te onttrekken. Dat euvel, „hetwelk in het naburige Britsch-Guijana zulke verderfelijke ge„volgen had en de vrijgemaakten aldaar geheel demoraliseerde, moet „ernstig worden tegengegaan, waartoe geene contracten worden „toegelaten dan op werkelijk in cultuur zijnde, tot huisvesting en ver„pleging van vrijgemaakten behoorlijk ingerigte plantages of gronden."

Er werden dan ook tegen 1 October 1863 ruim 18,500 contracten gesloten.

De vrijgemaakten sloten niet allen contracten op de plantage waartoe zij vóór de emancipatie hadden behoord, maar een aantal gaf er de voorkeur aan zich eens op eene andere plantage te gaan verbinden. Zoo als men toen reeds voorzag hebben zich echter de meesten bij het op nieuw sluiten van contracten op 1 October 1864 naar hunne oude plantages terug begeven.

Het was gelukkig niet noodig, om vrijgemaakten, welke geene contracten zouden kunnen sluiten, op de gouvernements-plantages of bij werken van algemeen nut te werk te stellen.

Daardoor kon nu door het gouvernement reeds spoedig worden voorgesteld, om alle gouvernements-plantages te verkoopen, een maatregel waarvan de wenschelijkheid zich reeds lang had doen gevoelen, doch tegen de verwezenlijking waarvan tot nu toe zich onoverkomelijke bezwaren hadden voorgedaan. (*)

(*) Zoolang de slavernij bestond, was het o. a. niet mogelijk geweest, daar het gouvernement toch wel niet publiek slaven kon doen verkoopen.

Aan dit voorstel van het koloniaal bestuur werd na verkregen magtiging des konings dan ook reeds in September 1864 gevolg gegeven (*)

Over het algemeen is de gouverneur zeer te vreden over den stand van zaken. Worden er al klagten aangeheven over minder of minder geregeld werk der vrijgemaakten, dan men wel zou kunnen wenschen, van de andere zijde moet worden erkend, dat de schok zonder merkbare rustverstoring is doorgestaan, dat een groot gedeelte der vrijgemaakten hunne verpligtingen behoorlijk nakomt en vooral dat de algemeene toestand veel meer stof tot tevredenheid oplevert, dan men vóór de emancipatie had durven hopen.

De meeste klagten geven de vrijgemaakten beneden de vijftien jaren, die zich op zeer vele plantages door onwil en onbetamelijkheid kenmerken, hetgeen niet weing vermeerderd wordt door de zucht der vrijgemaakte ouders om hunne kinderen aan den geregelden arbeid te ontrekken.

„Niet overal," zegt de gouverneur „wordt ook door de volwassenen „geregeld gearbeid; niet altijd kan, uit gebrek eener genoegzame „politiemagt, vooral in de buitendistricten, met genoegzamen spoed „en ernst door de districts-autoriteiten gehandeld worden. Het „sluiten van huwelijken is nog niet altijd een bewijs van toenemende zedelijkheid, maar valt daarop integendeel nog veel af te „dingen, terwijl heidensche en afgodend-ansen in den eersten tijd „na de emancipatie meer dan in de laatste jaren te voorschijn traden. „Eene wel is waar reeds lang vóór de emancipatie voorziene om„standigheid, namelijk de ontzaggelijke duurte, waartoe de eerste „levensmiddelen sedert de afschaffing der slavernij gestegen zijn, „vooral vleesch, gevogelte, eijeren, groenten, bananen, is mede „van geene gunstige werking, want indien zij in sommige gevallen „welligt tot arbeid dwingt, geeft zij ook aanleiding tot diefstal, „vooral van bananen, (†) die zoo gemakkelijk uit te voeren en „zoo zelden te bewijzen is.

(*) De verkoop had in Suriname in het openbaar plaats en leverde de volgende buitengewoon hooge prijzen op:

Catharina-Sophia	ƒ 146,000
Rustenburg	„ 39,500
Zorg en Hoop	„ 33,100
Frederiksdorp	„ 28,500
Ephrata	„ 3,100
St. Germain	„ 4,200

(†) Het stelen van eetwaren, in het algemeen *kost* genaamd, vooral van bananen, is een groot euvel in Suriname en niet minder in Britsch Guijana. Hiertoe

„Zonder echter deze punten voorbij te zien, kan nogtans met vol vertrouwen worden verklaard, dat de emancipatie tot dusver goed werkt „en dat hare uitkomsten alle verwachtingen hebben overtroffen."

Bij het verslag zijn door den gouverneur uitvoerige staten gevoegd van den uitvoer van producten der kolonie Suriname gedurende het jaar 1863 en de twee eerste quartalen van 1864, waarbij nog is gevoegd eene opgaaf van producten, gemiddeld per jaar, gedurende de vijf jaren welke aan 1863 zijn voorafgegaan. (*) Deze staat van verkregen producten kan echter nog niet als maatstaf eener juiste beoordeeling worden aangenomen omdat: althans de in 1863 verkregen suiker lang vóór de emancipatie en aldus door slaven op het veld was bearbeid.

Later zal men dus eerst op dien grondslag de juiste uitkomsten kunnen aanwijzen.

Uit een en ander blijkt dat er werd uitgevoerd:

gemiddeld per jaar gedurende de 5 jar. welke 1863 zijn voorafgegaan	pd. suiker.	pd. cacao.	pd. koffij,	pd. katoen.	gal. Melassie.	gal. Rum en Dram.
gemiddeld per jaar gedurende de 5 jar. welke 1863 zijn voorafgegaan . .	29,669,680	500,389	341,628	526,308	714,256	148,726
in 1863	27,365,364	615,922	281,540	372,155	625,183	123,732
in 1864	20,441,708	760,539	181,008	278,150	499,277	78,570

terwijl de volgende staat den uitvoer derzelfde hoofdproducten gedurende de laatste 10 jaren aangeeft:

STAAT van uit de kolonie Suriname uitgevoerde *suiker*, *cacao*, *koffij*, *katoen*, *melassie*, *rum* en *dram*.

Jaren.	pd. suiker.	pd. koffij.	pd. koffij.	pd. katoen.	gall. Melassie.	gall. Rum en Dram.
1855	33,869,401	232,271	459,638	1,030,309	830,182	124,765
1856	32,362,303	245,041	383,707	807,190	820,047	100,454
1857	31,896,993	354,844	716,649	556,023	854,924	112,267½
1858	25,168,103	361,337	134,101	775,059	629,290	118,628
1859	25,275,219	451,757	665,214	544,108	622,811	100,454
1860	33,375,667	507,465	488,069	561,580	870,173	167,510
1861	31,753,369	504,208	139,735	478,875	673,723	191,001½
1862	32,775,681	657,177	126,021	451,920	775,233	166,039
1863	27,365,364	615,922	281,540	374,155	625,193	123,732½
1864	20,441,708	760,539	181,008	278,150	499,277	78,570

---

wordt vooral bijgedragen door het bezwaar om op uitgestrekte gronden zoodanige diefstallen tegen te gaan, en door het denkbeeld, dat bij negers bestaat, dat zoodanige ontvreemding van kost geen misdrijf of geene schandelijke handeling is.

(*) Daarbij zijn in dit opstel nog gevoegd de sedert bekend geworden opgaven over de twee laatste quartalen 1864.

Het hoofdproduct, de suiker, leverde quartaalsgewijze op:

gemiddeld per quartaal in de laatste 5 jaren vóór	1863	7,417,420	Amst.	pond.
1e quartaal	1863	8,647,764	„	„
2e „	„	9,729,900	„	„
3e „	„	4,720,244	„	„
4e „	„	4,267,456	„	„
1e „	1864	5,931,694	„	„
2e „	„	5,937,741	„	„
3e „	„	4,828,142	„	„
4e „	„	3,744,131	„	„

Een en ander wordt door den gouverneur in zijn verslag op de volgende wijze toegelicht:

„Neemt men de suiker tot maatstaf als hoofdproduct en het eenige „welks onmiddelijke opbrengst geforceerd kan worden door het „afmalen van onrijp riet en het verwaarloozen der cultuur, daar „toch cacao, koffij en katoen niet onrijp kunnen worden geplukt, „dan ontwaart men dat de uitvoer gedurende het eerstgenoemde „tijdvak gemiddeld per jaar bedroeg 29,669,680 ponden en ge- „durende 1863, het emancipatie jaar, 27,365,364 ponden of slechts „2,304,316 ponden minder.

„Heeft wel eenig land onder gelijke omstandigheden eene der- „gelijke uitkomst kunnen aanbieden? Men zal hiertegen welligt „aanmerken, dat deze voordragt verkeerd is, want dat juist ge- „durende de zes maanden der slavernij het grootste product ver- „kregen is geworden, en wel 18,377,664 ponden, of ruim twee „derde gedeelten der geheele opbrengst van 1863. Dit kan niet „worden ontkend; maar aangezien onder gewone omstandigheden „de opbrengst van suikerplantages op het einde van het jaar het „grootst is, en een gemiddeld quartaal der jaren vóór 1863 slechts „nagenoeg 7½ millioen gaf tegen 9 millioen in elk der eerste „quartalen van 1863, dat in den gewonen regel minder dan 7½ „millioen had moeten geven, bewijst die aanmerking slechts hoe „men de toekomst heeft opgeofferd aan den schrik van het oogen- „blik, die ongelukkiglijk niet zonder invloed op de latere productie „gebleven is.

„Hierbij moet worden gewezen:

„1°. op den achteruitgang der suikerplantages, waar, uit vrees „voor de toekomst, rijp en onrijp riet werd weggemalen om het „laatste product te verzekeren dat men er nog van dacht te be- „komen vóór zij verkocht of gesloopt zouden moeten worden, ten

„gevolge waarvan alles in onkruid opgroeide en de gewone nieuwe „aanplantingen achterwege bleven;

„2°. op de drie overgangsmaanden van 1 Julij tot 1 October, „toen weinig gearbeid is en nog vele maar voortwerkten om „de zaak vooreerst slechts gaande te houden, maar zonder ver-„trouwen op de toekomst;

„3°. eindelijk, toen dat vertrouwen met de maand October begon „te herleven, op de verhuizing van vrijgemaakten, waardoor som-„mige plantages zonder werkvolk bleven, terwijl, hoezeer anderen „in de gelegenheid werden gesteld arbeiders te bekomen, het resul-„taat van dien meerderen arbeid zich nog weinig doet gevoelen.

„En toch ontwaart men uit denzelfden staat, dat elk der beide „eerste quartalen van 1863 nagenoeg *zes millioen pond suiker* voor „den uitvoer opgeleverd heeft.

„Eene niet geheel van grond ontbloote aanmerking is deze, dat „uit het vorenstaande nog geen juiste gevolgtrekking kan worden „gemaakt, wijl het tot dusver gemalen riet *gedurende de slavernij* „geplant is en de vermindering van productie zich sterker zal doen „gevoelen tegen den tijd, dat onder gewone omstandigheden het „riet (hetwelk in den regel eerst 14 à 18 maanden na de aanplan-„ting wordt afgemalen) naar den molen zoude moeten worden ge-„bragt, dat men *na* 1 *Julij* had moeten, doch niet heeft kunnen „planten. De ondervinding zal leeren wat hiervan is. Nu kan echter „op de gelukkige omstandigheid worden gewezen, dat vele plan-„tages zijn overgegaan in handen van alhier gevestigde eigenaren, „die, de toekomst niet uit het oog verliezende, de cultuur met „ijver behartigen en bevorderen en ook reeds zelfs uitgebreid hebben.

„In ieder geval toont de overgelegde staat uitkomsten aan zóó „gunstig, als voorzeker niemand van het eerste jaar der emanci-„patie had durven verwachten."

Eene andere gelukkige omstandigheid, waarvan de juistheid wordt gestaafd door eenen bij het verslag overgelegden staat, is, dat een aantal plantages in den regel voor hooge prijzen zijn verkocht en nagenoeg allen zijn gekomen in handen van in de kolonie gevestigde eigenaren, hetgeen om vele redenen op de toekomst der kolonie van nuttigen invloed belooft te zijn. (*)

Van de 95 plantages en gronden, welke in dien staat worden

(*) Het is algemeen bekend, dat de ongunstige toestand waarin Suriname in de laatste 30 jaren verkeerde, voornamelijk wordt toegeschreven aan de afwezigheid der eigenaren, het zoogenaamde *absenteïsme*.

opgenoemd als verkocht van 1 Julij 1862 tot 1 Julij 1864, — en van welke 54 aan in Suriname wonende en 41 aan buiten 's lands gevestigde personen behoorden — kwamen door den verkoop 82 in handen van binnen de kolonie gevestigde en slechts 13 in handen van buiten 's lands gevestigde eigenaren.

Hoogst opmerkelijk is het, dat zich sedert de indiening van des gouverneurs verslag en vooral sedert den 1_{en} Julij 1864, hoe langer hoe meer lust schijnt voor te doen, om plantages voor somtijds zeer hooge prijzen aan te koopen, zoodat er thans nà de emancipatie voor verscheidene plantages hoogere prijzen zijn besteed, dan vroeger daarvoor met de slaven, en dus met de tegemoetkomingssom daarbij werd geboden. Daaruit zou men althans mogen afleiden, dat er bij de belanghebbenden in de kolonie vertrouwen in de toekomst heerscht. Daarentegen worden dikwijls in enkele nieuwsbladen zeer onrustbarende tijdingen uit de kolonie vernomen, welke weder in andere berigten als overdreven worden geschetst.

Het is thans nog niet wel mogelijk de toekomst van Suriname te voorspellen, doch hoe dit ook zij, alles te zamen genomen, kan het niet worden geloochend, dat in het algemeen en althans zeker wat het behoud van rust en orde betreft, de uitkomst der emancipatie in Suriname buiten verwachting gelukkig moet genoemd worden. (*)

Daarvoor moet in de eerste plaats dank worden geweten aan de menschkundige wijze waarop deze groote maatregel is uitgevoerd door den gouverneur van Suriname, de heer R. F. van Lansberge, die dan ook als dankbetuiging voor die gewigtige diensten door den koning is benoemd tot kommandeur der orde van den Neder landschen Leeuw.

Wij achten het niet ondienstig dit overzigt van de uitvoering der emancipatiewet in de kolonie Suriname te besluiten met eene aanhaling van het slot van het rapport van den gouverneur waar deze, hulde brengende aan de Moravische broedergemeente, (†) het volgende aanteekent:

(*) Met 1 Januarij 1866 is het nieuwe Regeringsreglement in Suriname ingevoerd. Er bestaat gegronde hoop, dat die maatregel gunstig op de toekomst van die belangrijke Nederlandsche kolonie zal werken.

(†) De groote verdiensten der Mor. Broedergemeente zijn steeds door de Regering erkend en op hoogen prijs gesteld. In de opvolgende koloniale verslagen komen deswege uitvoerige mededeelingen voor. Genoeg zij het er hier op te wijzen, dat niet minder dan 28000 personen — voor verre het grootste gedeelte vrijgemaak-

„De opname bij het eind van dit verslag van een gedeelte uit „het jaarlijksch rapport der voorstanders van de Moravische broeder- „gemeente, welke ijverige zendelingen gerekend worden meer in „den geest van het volk door te dringen, waarmede zij dagelijks, „ja elk oogenblik van den dag in aanraking komen, wordt niet on- „belangrijk geacht:

„„Het is aan geenen twijfel onderworpen, dat de afschaffing der „„slavernij heilrijken invloed zal uitoefenen op de zedelijke en maat- „„schappelijke beschaving der negers, alhoewel het ook niet kan „„ontkend worden, dat in de vrijheid eene verzoeking opgesloten „„ligt tot hoogmoed en losbandigheid. Grooten vooruitgang zal „„men in den korten tijd, die sedert de afschaffing der slavernij „„verloopen is, niet verwachten; evenwel een begin van vooruit- „„gang is onmiskenbaar.

„„De werkzaamheden op de plantages gaan geregeld voort; het „„is gebleken dat de negers van geregelden arbeid niet zoo af- „„keerig zijn, als men veelal beweerd heeft.

„„Hun aanvankelijke afkeer tegen werkovereenkomsten was daaruit „„voortgevloeid, dat zij de bedoeling er van weinig of niet be- „„grepen en hunne denkbeelden door verkeerde uitleggingen en „„valsche geruchten verward werden. Het Staatstoezigt, met de „„verpligting tot geregelden arbeid, zal hen aan dezen nog meer „„gewennen en de tijd hen leeren het voordeelige er van in te zien.

---

ten — aan hunne zorgen zijn toevertrouwd, min of meer geregeld godsdienstig en schoolonderwijs van hen ontvangen en onder veelal strenge tucht staan.

De te 's Gravenhage gevestigde Maatschappij tot uitbreiding van het Christendom onder de inlandsche bevolking in de kolonie Suriname, heeft door het, sedert hare oprigting in 1829, jaarlijks beschikbaar stellen van aanzienlijke sommen, de taak der Moravische Broeders zeer in de hand gewerkt en verligt. Het aantal leden der Mor. Broedergemeente in Suriname bedroeg in 1829 slechts 2000 en thans 28000. Die cijfers spreken duidelijk.

Door hen, die verlangen meer te weten omtrent de gunstige werking der Moravische Broeders in Suriname en omtrent deze maatschappij, kunnen met vrucht worden geraadpleegd de verslagen der voormelde maatschappij en de hoogst belangrijke mededeelingen deswege verstrekt, o. a. op bl. 63 en volg. van het reeds hiervoren genoemde werk: *Iets over de emancipatie der slaven door eenen voormaligen bewoner der kolonie Suriname.*

De schrijver, de heer G. S. de Veer, honorair Staatsraad, thans Eerevoorzitter, vroeger Voorzitter dier maatschappij, heeft gedurende vele jaren de belangen der kolonie Suriname, zoowel in officiele als in andere betrekkingen zeer behartigd, en ook door menig nuttig geschrift de emancipatiequestie veel toegelicht en bevorderd.

„„Met het sluiten van wettige huwelijken is onder de geëman- „„cipeerden in sommige districten een veelbelovend begin gemaakt, „„veelbelovend, omdat daardoor de grond gelegd wordt tot een „„geregeld familieleven, en omdat men wel verwachten mag, dat „„dit voorbeeld door anderen zal gevolgd worden.

„„De belangstelling in het godsdienstig onderwijs is bij de plantage- „„negers sedert de afschaffing der slavernij niet verminderd en „„hunne gehechtheid aan de kerk niet verzwakt; de leeraren zijn „„hun op de plantages even welkom, en hunne godsdienstoefeningen „„en catechisatien worden even talrijk bezocht als in den tijd der „„slavernij.

„„Van de andere zijde treden de heidenen thans met hunne „„afgoderij ook veelal meer te voorschijn.""

Het verslag eindigt met de volgende hoogst merkwaardige woorden:

„En hiermede kan dit verslag worden besloten.

„Dit alleen zij nog herhaald. Om de tot dusver van de emanci- „patie verkregen gunstige uitkomsten meer en meer te doen toene- „men en haar in de toekomst tot heil voor de kolonie te doen „strekken, worden volstrekt gevorderd de ernstige handhaving van „*het staatstoezigt* en de krachtige bevordering der *immigratie van* „*arbeiders*. Zonder *staatstoezigt*, althans gedurende de eerste jaren „ná de emancipatie, en zonder *immigratie van arbeiders*, loopt de „toekomst der kolonie groot gevaar."

II. CURAÇAO EN ONDERHOORIGE EILANDEN.

De omstandigheid, dat bij de wet van 8 Augustus 1862 (*Staatsblad* n°. 165) houdende opheffing der slavernij op de eilanden *Curaçao*, *Bonaire*, *Aruba*, *St. Eustatius*, *Saba* en *St. Martin*, ten gevolge van in het oorspronkelijk ontwerp der Regering aangebragte amendementen, geen staatstoezigt voor de vrijgemaakten is voorgeschreven, maakte de uitvoering van die wet op de eilanden veel minder omslagtig en bezwarend dan in *Suriname*. De taak van het koloniaal bestuur werd daardoor hoofdzakelijk beperkt tot het behoorlijk regelen en uitbetalen der tegemoetkoming en tot de zorg voor het behoud van rust en orde.

In verband met die wijziging, is dan ook bij art. 26 dier wet bepaald, dat slechts eenmaal vóór 1 Augustus 1864 aan de Staten-Generaal een verslag moet zijn ingediend omtrent de uitvoering aan die wet gegeven.

Dit verslag (*) is den 10en Mei 1864 door den gouverneur van Curaçao en onderhoorigheden gedagteekend.

Ofschoon nu, naar het voorschrift der wet, volstaan is met het indienen van dit ééne verslag omtrent de uitvoering aan de emancipatiewet gegeven, zal zich voor de Regering nog telken jare, bij de indiening van het jaarlijksch verslag omtrent het beheer en den toestand der kolonien, de gelegenheid voordoen, om bijzonderheden mede te deelen aangaande de vrijgemaakten.

De bovengenoemde emancipatiewet werd afgekondigd:

Op	Curaçao	den	30en	September 1862.
„	Bonaire	„	7en	October „
„	Aruba	„	9en	„ „
„	St. Eustatius	„	21en	„ „
„	Saba	„	18en	„ „
„	St. Martin	„	24en	„ „

Op last van het bestuur werd op Curaçao eene Engelsche vertaling der wet in druk bezorgd. Deze werd zoodra mogelijk gezonden naar, en verspreid op de drie laatstgenoemde eilanden, alwaar het Engelsch de algemeene taal is en ook door de negers wordt gesproken. Op verzoek van den gouverneur, werden op de eilanden Curaçao, Bonaire en Aruba, alwaar alle slaven de Roomsch-Katholijke godsdienst belijden, door den bisschop Kistemaker de slaven aangespoord, om in hun rustig gedrag voort te gaan en om zich door voortdurende arbeidzaamheid en ordelijkheid de vrijheid, welke hun den 1en Julij zoude worden verleend, waardig te toonen.

De tijding der vrijverklaring werd overal met blijdschap vernomen door de slaven, welke dan ook rustig aan den arbeid bleven. Zelfs op St. Eustatius, alwaar sedert het begin van 1862 onrustige bewegingen plaats grepen, bragt die tijding kalmte en herstel der rust te weeg.

Zoowel op Curaçao, als op St. Eustatius kwamen, ná de afkondiging der emancipatiewet, verscheiden voortvlugtige slaven uit eigen beweging terug.

Ná de afkondiging der wet hebben nog op Curaçao 27 en op Bonaire 28 manumissiën van slaven plaats gehad. De laatsten waren meestal gouvernementslaven. Al deze manumissien hadden plaats tegen afkoop, hetgeen nog al vreemd is, vermits toch de

(*) Door den Minister van Kolonien, bij brief van 22 Junij 1864 aan de 2e Kamer der Staten-Generaal ingezonden.

daartoe in Suriname bestaande aanleiding, — de ontheffing van het Staatstoezigt — op de eilanden niet aanwezig was.

REGELING VAN DE VASTSTELLING EN UITBETALING DER TEGEMOETKOMING.

Overeenkomstig art. 3 der emancipatiewet werden ingeleverd, binnen dertig dagen na de afkondiging:

Op Curaçao	725	borderellen	van	aangifte	voor	6886 (*)	slaven
„ Bonaire	35	„	„	„	„	161	„
„ Aruba	83	„	„	„	„	493	„
„ St. Eustatius	65	„	„	„	„	1138	„
„ Saba	117	„	„	„	„	730	„
„ St. Martin	105	„	„	„	„	2254	„

Bovendien werden op Curaçao voor de belanghebbenden, welke zulks hadden verzuimd, nog opgemaakt 65 borderellen voor 165 slaven, zoodat er aldaar in het geheel 6958 werden aangegeven.

VERIFICATIE.

Bij de beschikking van den gouverneur van 16 April 1863, n° 256, werden, zoowel voor elk district op Curaçao, als voor elk der onderhoorige eilanden in het bijzonder, verschillende commissien benoemd, welke, volgens de voorschriften der wet de borderellen van aangifte zouden verifieren met de aanwezige slaven. Die commissien op de onderhoorige eilanden werkzaam onder toezigt en naar aanwijzing van de gezaghebbers, werden allen bijgestaan door geneeskundigen waartoe, bij gebrek aan burgerlijke personen, ook officieren van gezondheid van de landmagt en van de zeemagt werden aangewezen.

CURAÇAO.

Voor ieder der vijf districten, waarin Curaçao is verdeeld bij het Kon. besluit van 16 Januarij 1863, n° 113, werd eene afzonderlijke commissie van verificatie benoemd. Op dat eiland had de verificatie zoowel op de plantages als in de stad plaats van den 4en tot den 11en Mei 1863. Van de 6958, voor tegemoetkoming in aanmerking gebragte slaven, werden er 6677 aanwezig bevonden en goedgekeurd. Bovendien moest nog betaald worden voor 8 andere slaven, die om verschillende redenen wel niet bij de verificatie

---

(*) Daaronder waren er 93 als voortvlugtig aangegeven.

tegenwoordig waren, doch die toch volgens de bepalingen der wet voor tegemoetkoming in aanmerking kwamen.

Één geverifieerde slaaf werd sedert nog gemanumitteerd, terwijl zooals reeds is gezegd, vroeger sedert de afkondiging der wet nog aan 27 slaven vrijbrieven waren uitgereikt.

Geene slaven werden op Curaçao besmet bevonden met de in de wet genoemde ziekten, als lepra enz., waardoor het regt op tegemoetkoming werd verbeurd.

In het geheel kwamen 6684 slaven op Curaçao voor tegemoetkoming in aanmerking. Een aantal van 67 gouvernementsslaven was daaronder niet begrepen.

BONAIRE.

Op Bonaire had de verificatie plaats den 9en Mei 1863.

Van de 161 opgegeven slaven werden er 151 goedgekeurd.
1 was sedert de indiening der borderellen overleden,
1 was sedert gemanumitteerd,
4 waren sedert jaren als ontvlugt bekend, en de overigen waren op Curaçao voor tegemoetkoming in aanmerking gebragt en geverifieerd.

Op Bonaire waren sedert de afkondiging der wet nog 28 meest gouvernementsslaven gemanumitteerd.

Behalve de particuliere slaven bevonden zich aldaar nog 607 gouvernementsslaven.

ARUBA.

De verificatie op Aruba had eveneens plaats op den 9n Mei 1863.

Van de 493 opgegeven slaven waren er 19 niet aanwezig, waarvan er 6 op Curaçao voor tegemoetkoming in aanmerking waren gebragt.

474 slaven werden dus voor tegemoetkoming goedgekeurd.

Er waren bovendien 6 gouvernementsslaven.

ST. EUSTATIUS.

De verificatie op St. Eustatius had plaats van den 18n tot den 21n Mei 1853.

Van de 1138 aangegeven slaven werden 1120 aanwezig bevonden, doch daarvan werden er afgekeurd 13 als met lepra, en 20 als met elephantiasis besmet verklaard.

Er werden dus 1087 slaven goedgekeurd.

SABA.

De verificatie op Saba had plaats den 26n Mei 1863.

Van de 730 aangegeven slaven waren er 704 aanwezig; daarvan werden 700 goedgekeurd, zijnde 1 met lepra en 3 met elephantiasis besmet verklaard.

ST. MARTIN.

De verificatie op St. Martin had plaats van 1 tot 4 Junij 1863.

Van de 2254 aangegeven slaven waren slechts 1465 aanwezig, van welken 1453 als gezond werden goedgekeurd; 11 waren besmet met lepra, 1 met elephantiasis.

Behalve deze 1453 goedgekeurde slaven is op St. Martin nog tegemoetkoming toegekend voor 425 anderen, die met vergunning van hunne meesters afwezig waren en van wier aanwezen overtuigend was gebleken ten genoege van den gezaghebber

Bovendien was daarbij voorgeschreven het nemen van alle maatregelen, welke konden strekken om te voorkomen, dat voor denzelfden slaaf geen tweemaal tegemoetkoming gegeven zou kunnen worden.

De zorg voor de geregelde uitbetaling der tegemoetkomingsgelden aan de belanghebbenden op Curaçao, Aruba en Bonaire werd door den gouverneur opgedragen aan eene commissie, onder voorzitterschap van den administrateur van finantien. Op de overige eilanden werden door de gezaghebbers zoödanige commissien benoemd.

Noch op Curaçao, noch op een der andere eilanden werd eenig verzet aangeteekend tegen de ter visie gelegde staten van tegemoetkoming.

BEDRAG DER TEGEMOETKOMING.

Met uitzondering van St. Martin, — alwaar de eigenaren geprotesteerd hebben en allen weigerden de toegestane tegemoetkoming van *f* 30 per hoofd aan te nemen — heeft de uitbetaling der tegemoetkomingsgelden op alle eilanden tegen *f* 200 per hoofd met den meesten spoed en geregeld plaats gehad, zooals dit blijkt uit den volgenden staat:

	aan wissels	aan specie	Totaal	uit te betalen bedrag	onuitbetaald gebleven
op Curaçao, tot 1 Mei 1864	1,037,685	254,667.75	1,292,352.75	1,336,800	44,447.25
„ Bonaire „ 1 April „	13,200	15,800	29,000	30,200	1,200
„ Aruba „ „ „ „	40,800	55,220	96,000	96,300	280
„ St. Eustatius „ „ „ „	170,600	47,000	217,600	217,600	
„ Saba „ „ „ „	85,200	56,800	142,000	143.200	1,200
	1,347,485	429,487.75	1,776,972.75	1,824,100	47,127.25

Van de uit Nederland gezonden specie ten bedrage van *f* 500,000 was den 10n Mei 1864 nog voorhanden *f* 70,512.25.

Reeds vóór de aanneming der emancipatiewetten door de eerste kamer der Staten-Generaal, had de generaal-majoor R. F. Baron van Raders, oud-gouverneur van Suriname, die vroeger ook als gouverneur van Curaçao van zeer nabij bekend was met de belangen der West-Indische eilanden, door adressen en brochures ten krachtigste geprotesteerd tegen de aanneming van het amendement van den heer van Bosse, waarbij de tegemoetkoming voor slaven op St. Martin van *f* 150 per hoofd werd teruggebragt tot *f* 30. Ofschoon deze herhaalde en onvermoeide pogingen in het belang der ongelukkig bedeelde eigenaren op St. Martin niet mogten leiden tot het aanvankelijk gewenschte gevolg, de afstemming der wet door de Eerste Kamer, zoo kwam men toch later op eene andere wijze tot een, zoo niet geheel, dan toch belangrijk herstel. Nadat de Regering, daartoe uitgenoodigd, had verklaard, dat zij geene stappen zou doen om het cijfer der tegemoetkoming voor de eigenaren op St. Martin te verhoogen, zond de thans overleden heer S. Cool, toen lid van de Tweede kamer der Staten-Generaal, bij brief van 18 Februarij 1864, mede namens zijn medevoorstellers, aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal een wets-ontwerp in „tot aanvulling der tegemoetkoming aan de slaveneigenaren op „het eiland St Martin (N. G.)" In de daarbij behooorende memorie van toelichting wordt de zaak uitvoerig uiteengezet.

Door de beide kamers der Staten-Generaal werd dit ontwerp, — waarbij de tegemoetkoming van *f* 30 tot *f* 100 per hoofd werd verhoogd, — aangenomen en ook door den Koning bekrachtigd, zoodat het als wet van 5 Julij 1864, onder no. 83 in het Staatsblad werd afgekondigd.

BEHEER DER DISTRICTEN.

Het Koninklijk besluit van 16 Januarij 1863, no. 113, waarbij het eiland Curaçao is verdeeld in vier buitendistricten en in 1 stadsdistrict, werd afgekondigd (Publicatieblad, no. 11) en de districtscommissarissen, zoowel op Curaçao als op St. Eustatius, en de ambtenaar met de functien van districtscommissaris belast op St. Martin, werden benoemd met ingang van 1 Mei 1863.

De noodige verordeningen tot regeling van hunne regterlijke bevoegdheid, tot vaststelling van hunne instructien, tot wering van

ledigganag en zwerverij enz., allen bij Koninklijke besluiten vastgesteld, werden afgekondigd en in werking gebragt.

De vier buitendistricten op Curaçao werden voorzien van het noodige politiepersoneel en overal werd de noodige magt verdeeld, om, zoo onverhoopt en tegen verwachting, eenige ernstige ongeregeldheid mogt plaats hebben, die terstond te keer te kunnen gaan.

Door de zorg van de districtscommissarissen werden de slaven ingeschreven in de bij de wet bedoelde registers en werden hun geslachtsnamen toegekend.

Aan iederen vrij te maken slaaf werd daarvan het vereischte bewijs afgegeven, waaruit met het nummer van inschrijving, de naam, de voornamen en datum van geboorte of wel de vermoedelijke ouderdom blijkt.

HUWELIJKEN.

Het gouvernement verschafte den vrijgemaakten de ruimste gelegenheid, om kosteloos, zoowel in de stad als in de buitendistricten huwelijken te kunnen voltrekken. Aanvankelijk werd daarvan echter weinig gebruik gemaakt.

Daaromtrent wordt nog door den gouverneur in zijn verslag het volgende medegedeeld: „De zucht om bij die plegtigheid niet minder „sierlijk gekleed voor den dag te komen dan de vermogenden, „scheen eenen nadeeligen invloed uit te oefenen. Thans worden „echter meer huwelijken onder de vrijgemaakten gesloten, en alles „wat eenigzins doenlijk is wordt in het werk gesteld om hen „daartoe aan te moedigen, zoodat met grond de verwachting mag „worden gekoesterd, dat zij zich meer zullen onderwerpen aan „den band, waarop de zedelijkheid en het welzijn, zoowel van het „huisgezin als van de maatschappij steunen.

„Op Bonaire werden onder de vrijgemaakten vele huwelijken „gesloten.

„Op Aruba echter waren er nog weinig huwelijken door de vrij„gemaakten aangegaan; volgens den gezaghebber was ook dáár de „zucht tot sierlijk kleeden een groote hinderpaal.

„Op St. Eustatius was het almede ten opzigte van de huwelijken „niet gunstig gesteld."

SCHOOL- EN GODSDIENSTIG ONDERWIJS.

De scholen, welke op de eilanden Curaçao, Bonaire en Aruba,

zoowel van gouvernementswege als van wege de geestelijke zusters van liefdadigheid reeds vóór de emancipatie bestonden, verkeerden in voldoenden staat en het onderwijs aldaar werd ook toen reeds aan de slaven verstrekt. Door de goede zorgen der Roomsch Katholijke geestelijken gesteund, werden de schoolgebouwen, zooveel noodig met hulp van het bestuur, vergroot en ook de toelagen door het Koloniaal bestuur daaraan verleend, werden verhoogd. Op St. Martin en St. Eustatius werd het godsdienstig- en schoolonderwijs, even als vroeger, gegeven door de Methodisten zendelingen.

Het getal schoolgaande kinderen bedroeg:

Op Curaçao 341, waarvan 69 op de 3 landscholen en 272 op de scholen der R. K. zusters van liefdadigheid;
„ Bonaire 61,
„ Aruba 30,
„ St. Eustatius 16,
„ St. Martin 144.

Op Saba was ter zake nog niet veel geregeld, daar alle pogingen tot nog toe niet hebben kunnen leiden tot het bekomen van eenen godsdienst-leeraar, die tevens als onderwijzer kan optreden.

De Roomsch-Katholijke geestelijke was aldaar echter met ijver werkzaam, voor zoover zijne krachten reiken.

ONDERSTEUNING VAN HULPBEHOEVENDEN EN VERPLEGING VAN ZIEKEN.

Voor zooveel tot uitvoering van art 23 der wet (*) noodig was, werd daarin door het bestuur voorzien, waarbij in beginsel werd aangenomen, dat de verpleging en de te verleenen hulp zou geschieden bij uitbesteding aan geschikte personen, terwijl de weezen werden geplaatst bij zoodanige lieden die hun eenig ambacht of nuttig handwerk kunnen leeren.

Op die wijze werden verpleegd, op Curaçao 94, op Bonaire 6, op Aruba 2, op St. Eustatius 58, op Saba 18 en op St. Martin 64 hulpbehoevenden.

De kosten voor het koloniaal bestuur bedroegen ongeveer ƒ 11,500 's jaars.

(*) luidende: „Het bestuur belast zich zooveel noodig met de huisvesting en „verpleging van onverzorgde weezen en andere hulpbehoevenden."

ZEE- EN LANDMAGT.

Het kwam niet noodig voor de zee- of landmagt, met het oog op de vrijverklaring der negers, te versterken, en daar geene rustverstoring heeft plaats gehad, bleek het gelukkig, dat die zienswijze volkomen juist was.

POLITIE.

De zamenstelling der politie werd op nieuw geregeld bij Koninklijk Besluit van 30 September 1862, N$_o$. 85, en daarbij werd het korps marechaussées tijdelijk versterkt. Op elk eiland werd eene brigade marechaussée geplaatst en in elk der 4 buitendistricten van Curaçao, werd 1 brigadier en 8 marechaussées gestationneerd.

Volgens dat besluit, afgekondigd als Publicatie van 1863, n°. 20, was de brigade marechaussée aldus verdeeld op de verschillende eilanden:

	Wachtm.	Brigad.	Marech. 1$_e$ kl.	Marech. 2$_e$ kl
Curaçao	1	7	31	32
Bonaire	„	1	3	2
Aruba	„	1	3	2
St. Eustatius	1	1	5	6
Saba	„	1	„	3
St. Martin	1	1	5	6
	3	12	47	51

Op Curaçao waren er van de 63 marechaussées 31 slechts *tijdelijk*.

DAG DER EMANCIPATIE.

De 1$_e$ Julij 1863 werd op de eilanden Curaçao, St. Eustatius en St. Martin, met saluutschoten begroet. Eene proclamatie van den gouverneur werd afgekondigd en bij de godsdienstoefening in de kerken voorgelezen.

Door den gouverneur wordt ter zake in zijn verslag het volgende vermeld:

„Eene proclamatie, waarbij ik aan de vrijgemaakte bevolking „geluk wenschte met de groote weldaad haar door de vaderlijke „zorg des Konings geschonken, en het vertrouwen uitdrukte, dat „zij zich door een ordelijk en rustig gedrag en door arbeidzaam„heid het verkregen voorregt waardig zoude betoonen, werd openlijk „afgekondigd en in de kerken der gemeenten, waartoe de vrijge„maakten behoorden, afgelezen. In al die kerken werd plegtige

„godsdienstoefening gehouden, die door de vrijgemaakten met stillen „ernst en diepen eerbied werd bijgewoond.

„Na de godsdienstoefening kwamen zij in grooten getale en in „geregelden optogt bij mij, om hunnen dank te betuigen voor de „hun door de Regering geschonken vrijheid. Hetzelfde had ook op „de onderhoorige eilanden bij de gezaghebbers plaats.

„De blijdschap was uitbundig en bepaalde zich niet alleen tot de „vrijgemaakten, maar was ook onder de reeds vrije bevolking alge- „meen. Zij gaf zich lucht in allerlei vreugdebedrijven: er werden „optogten gehouden, vergezeld van muziek en versierd met vlaggen; „dansende groepen doorkruisten zingende en jubelende de straten; „allerwege heerschten vrolijkheid en gejuich, en de naam van onzen „geëerbiedigden Koning Willem III was met innige dankbaarheid „op aller lippen, in gezangen en gesprekken.

„Zoo duurde het eenige dagen voort; allengs bedaarden echter „de geestdrift en opgewondenheid en kwam men tot de vorige „kalmte terug.

„De houding der vrijgemaakten in die dagen verdient allen lof; „nergens werd eenige ongeregeldheid bedreven of de openbare rust „verstoord, nergens sloeg de vreugde tot baldadigheid over. Alles „bleef binnen de perken van betamelijkheid. Ook na dien tijd zijn „de vrijgemaakten rustig en ordelijk en hun gedrag laat in dit „opzigt niets te wenschen over."

TOESTAND NA DE EMANCIPATIE

Omtrent de neiging der vrijgemaakten tot geregelden arbeid, zegt de gouverneur in zijn verslag het volgende:

„Heb ik met genoegen loffelijke melding gemaakt van het vreed- „zaam gedrag der vrijgemaakten, ik moet tot mijn leedwezen een „minder gunstig oordeel uitspreken over hunnen ijver en hunnen „lust tot gezetten arbeid.

„Zij deelen over het algemeen in het gebrek, dat ook steeds „de vrije negerbevolking in deze kolonie heeft gekenmerkt, namelijk „gebrek aan besef van gehoudenheid tot nakoming hunner ver- „pligtingen. De arbeiders op de plantages en de dienstboden in de „stad verlaten menigwerf op het onverwachtst, zonder waarschu- „wing, ja zelfs heimelijk hunne dienst, zonder daarvoor reden te „hebben.

„Nooit loon te goed hebbende, maar integendeel doorgaans „voorschot schuldig zijnde, treft hen de straf niet van verbeurte

„van loon, die op zoodanige handelwijze gesteld is. Hetgeen op „het gegeven voorschot nog verschuldigd mogt zijn, moeten de „huurders bovendien verliezen, omdat zij van die geringe sommen „de kosten niet kunnen maken om de zaak voor den regter te „brengen, en bij verkrijging van een regterlijk vonnis den veroor„deelde in apprehensie te doen stellen; deze wijze van executie „toch zou noodzakelijk zijn, daar de veroordeelden niets bezitten „waarop verhaal kan worden uitgeoefend, maar bij apprehensie „zoude de geapprehendeerde ten koste van den crediteur moeten „worden onderhouden. Niettemin noodzaken het gebrek aan arbei„ders en dienstboden en de verlegenheid, die daarvan het gevolg „is, de huurders aan de eischen van vooruitbetaling of voorschot „toe te geven.

„Daar de vrijgemaakten weinig behoeften hebben, kunnen zij, „door eenigen tijd te werken, dikwijls genoeg verdienen om later „ruimschoots aan hunne zucht tot ledigheid bot te vieren. Ook „verkiezen velen liever door kleine dieverijen dan door arbeid in „hun onderhoud te voorzien.

„Menigvuldig zijn dan ook de klagten der planters over gebrek „aan veldarbeiders en over diefstallen van landbouwvoortbreng„selen; niet minder zijn de klagten over de groote moeijelijkheid „om huisbedienden te verkrijgen en over hunne onwilligheid om „zelfs het noodzakelijkste huiswerk te verrigten.

„Op hetgeen aangaande de weinige geneigdheid der vrijgemaakten „tot den arbeid is gezegd, bestaan echter gunstige uitzonderingen. „Zoo hebben bijv. de vrijgemaakten, die perceelen gronds op de „gouvernementsplantages ter beplanting gehuurd hebben, over het „algemeen met vlijt hunne akkers bebouwd. Trouwens, het ligt „ook in den aard der zaak, dat juist de vlijtigsten zich aanmeld„den om ter beplanting perceelen gronds te erlangen, op de plaats „waar de districtscommissaris gevestigd is en dus onmiddelijk „onder zijn oog gelegen. Het is te hopen dat door den tijd en „door den invloed der vrijheid de lust tot arbeid zal aanwak„keren. Eenige bepalingen tot krachtige verzekering der nakoming „van huurovereenkomsten van diensten, of der terugbetaling van „genoten voorschotten, wanneer de huurder in de verbreking „der huurovereenkomst berust, zullen ook nuttig werken. Zij „zullen, behalve het dadelijk nut van verzekering der nakoming „van de aangegane verbindtenis, nog strekken om aan de vrij„gemaakten, eerbied in te boezemen voor gesloten overeenkom„sten en daardoor zelfs op hunne zedelijkheid eenen gunstigen

„invloed uitoefenen. Alvorens echter daartoe over te gaan, heb ik „de ervaring willen raadplegen, en thans maakt dit onderwerp „bij mij een punt van overweging uit.

„Op Bonaire is het in dit opzigt gunstiger gesteld dan op dit „eiland; dáár onderscheiden zich de vrijgemaakten — die ook in „uiterlijk voorkomen van de negerbevolking der overige eilanden „verschillen en niet onduidelijk eene vermenging met Indiaansch „ras vertoonen — door eene zachte en leidzame geaardheid en vooral „ook door werkzaamheid.

„De gezaghebber voert als bewijs hunner geneigdheid tot werken „aan, dat, toen het Gouvernement in een tijd waarop zij bezig „waren hunne eigen gronden van onkruid te zuiveren en voor be„planting gereed te maken, een aantal handen voor aflevering van „zout noodig had, nooit arbeiders bij dit zware werk ontbroken „hebben.

„Op dat eiland even als op Aruba, kon echter de schok van „de opheffing der slavernij niet zoo groot zijn als op Curaçao, „omdat de slavenbevolking, in verhouding tot de vrijen, zeer gering „was; op Bonaire waren op eene bevolking van 3250 zielen 706 „slaven, en op Aruba op 3154 zielen 486 slaven. Bovendien „waren op geen dier beide eilanden groote plantages die met „slaven worden bewerkt. Het gebrek aan huisbedienden kan zich „op geen dier beide eilanden sterk doen gevoelen, omdat daar „weinig huisgezinnen zijn, welke tot die klasse der burgerij be„hooren, die het huiswerk door dienstboden laten verrigten.

„Van St. Eustatius schrijft de gezaghebber, dat, ofschoon de „vrijgemaakten zich rustig blijven gedragen, zij nogtans in menig „opzigt veel te wenschen overlaten; dat geneigdheid om werk„overeenkomsten te sluiten bij hen niet bestaat; dat zij zorgvuldig „elke verbindtenis vermijden, zorgeloos voortleven en wat gewonnen „wordt weêr verteren, waaruit volgt, dat bij ziekte of sterfgeval „de kosten ten laste van het Gouvernement komen.

„De gezaghebber van Saba berigt dat velen der vrijgemaakten „met ijver werken, doch anderen zich aan luiheid en losbandigheid „schuldig maken, meenende dat de opheffing der slavernij ook elk „ander maatschappelijk onderscheid opgeheven heeft. Kleine dief„stallen, schrijft hij, zijn zeer menigvuldig en worden doorgaans „met zoo groote behendigheid gepleegd, dat de daders niet ontdekt „kunnen worden.

„Op St. Martin (N. G.) is de toestand door de opheffing der „slavernij niet veranderd. Reeds in 1848 hadden de meesters de

„magt over hunne slaven verloren; de achteruitgang, die toen ge-„volgd is, is bekend.

„De bepaling van art. 22 der wet, waarbij aan de voormalige „eigenaren de verpligting is opgelegd om aan hunne gewezen slaven „gedurende drie maanden ná de opheffing der slavernij huisvesting „te verleenen, heeft nergens eenige moeijelijkheid opgeleverd. De „planters vergunnen gaarne op hunne plantages huisvesting aan de „vrijgemaakten, om arbeiders te kunnen krijgen. Op al de groote „plantages zijn sedert overoude tijden vrije negers gevestigd, niet „zelden ten getale van eenige honderden op dezelfde plantage, die „vergunning hebben om op die plantages akkers voor eigen rekening „te bewerken, onder voorwaarde van in den planttijd en in den „tijd wanneer de maïsvelden van onkruid schoon gemaakt moeten „worden, *zes*, en in den oogsttijd *twee* à *drie* dagen, tegen genot „van voeding, voor den planter te komen werken. Hetzelfde wordt „ook met genoegen aan de vrijgemaakten toegestaan.

„Op Curaçao en Bonaire ontbreken aan hen die werken willen „de middelen niet om op voldoende wijze in hunne behoeften te „voorzien.

„Het loon dat op Curaçao aan veldarbeiders betaald wordt, is, „vooral in dit klimaat, waar de noodzakelijke levensbehoeften zoo „luttel en zoo gemakkelijk te bevredigen zijn, ruim voldoende. Een „veldarbeider verdient *f* 0.50 daags; in den regentijd wanneer ieder „zich haasten moet om van de gunstige gelegenheid tot planten „gebruik te maken, zelfs meer. Bij de inzameling van zout kan „een arbeider met gemak *f* 1 daags verdienen; voor het garen van „elk vat zout wordt 10 cents betaald, en een goed arbeider kan „zonder buitengewone inspanning 10 vaten zout op een dag garen. „Vrouwelijke huisbedienden genieten een loon van *f* 8 tot *f* 10 „'s maands.

„Voor handwerkslieden is ruimschoots werk voorhanden; met-„selaars en timmerlieden verdienen *f* 1.50 daags, bekwame scheeps-„timmerlieden *f* 2.00 à *f* 2.50.

„Handlangers bij bouwwerk erlangen daags *f* 0.60 tot zelfs *f* 0.75.

„De negers, die op de veerponten in de haven van het eene ge-„deelte der stad naar het andere heen- en wedervaren, kunnen „gemakkelijk daags *f* 1.50 à *f* 2 verdienen.

„Ook de verdiensten der sjouwerlieden kunnen op *f* 1 à *f* 1.50 „daags gerekend worden.

„Op de gouvernements-plantages zijn aan de vrijgemaakten, die „zulks verlangden, perceelen gronds ter bebouwing afgestaan tegen

„eenen matigen huur van *f* 3 per bunder in het jaar. Deze vrijge-„maakten hebben over het geheel, zoo als hiervóor gezegd is, met „ijver gewerkt, en daar het regensaizoen gunstig is geweest, mogen „zij zich in een goeden oogst verblijden.

„Op Bonaire bedragen de dagloonen bij zwaar werk, voor mannen „*f* 0.75, voor vrouwen *f* 0.60, en bij gewoon werk, voor mannen „*f* 0.60 en voor vrouwen *f* 0.50. Werk is er genoeg, zelfs te veel „voor de aldaar aanwezige werkbare handen. De gezaghebber acht „eene immigratie van arbeiders zeer wenschelijk, daar zij in allen „deele in de vele hulpbronnen van het eiland een voldoend bestaan „zouden vinden, en de algemeene welvaart daardoor zoude toe-„nemen.

„Ook op dit eiland zoude eene vermeerdering van het aantal „werkbare handen zeer gewenscht zijn.

„Op Aruba daarentegen is niet altijd genoegzaam werk voorhan-„den. Dat eiland mist de hulpbronnen die Bonaire in zijne zout-„pannen bezit. Sedert jaren zijn vele zijner bewoners gewoon in „den droogen tijd, wanneer gebrek dreigt, naar Coro of Cumarebo, „op de tegenovergestelde kust van Venezuela, over te steken, ten „einde daar iets te verdienen, en keeren na verloop van eenige „maanden naar hunne woonsteden terug.

„In het afgeloopen jaar 1863 heeft op dat eiland door eene bui-„tengewoon langdurige droogte groot gebrek geheerscht; de nood „was daar zeer hoog geklommen, doch de milddadigheid der in-„woners van Curaçao, die ruime bijdragen hebben geschonken aan „eene tot inzameling daarvan door mij benoemde commissie, heeft „dien nood aanmerkelijk gelenigd, en de daarna gevolgde regens „hebben de bewoners wederom in staat gesteld eenige voedingsmid-„delen te telen. De korte en gemakkelijke overvaart naar en van de „Venezuelaansche kust, de ruime gelegenheid om daar meer nog „te verdienen dan hier, zijn oorzaak dat de tijdelijke emigranten „van Aruba zich liever derwaarts begeven dan naar dit eiland of „naar Bonaire, waartoe een moeijelijke ophaaltogt van 3 à 4 dagen „vereischt wordt.

„Van St. Eustatius berigt de gezaghebber dat eene droogte, zoo „als op dat eiland nog nimmer was ondervonden, in het afgeloopen „jaar voor de vrijgemaakten hoogst nadeelig is geweest; werk was „er niet voorhanden, zoodat velen, ondanks hunnen afkeer van het „aangaan van verbindtenissen, genoodzaakt waren met vaste werk-„overeenkomsten voor een jaar, naar de nabij gelegen eilanden, „vooral naar het Deensche eiland St. Croix, te vertrekken; anderen

„weêr ten laste van het bestuur kwamen. Met den aanvang van het „regensaizoen was de toestand echter verbeterd en aan vele handen „werk verschaft.

„Ook Saba had in het afgeloopen jaar door felle droogte veel te „lijden, waardoor de vrijgemaakten vele ontberingen hebben moeten „doorstaan. Bij het invallen der regens was echter ook dáár de „toestand gunstiger geworden.

„Reeds vóór de opheffing der slavernij was hier (op Curaçao) last „ontvangen om terstond bij het in werking treden der emancipatie-wet „arbeiders aan te huren, vooral voor het Deensche eiland St. Croix. De „pogingen, die daartoe aangewend mogten zijn, zijn echter vruch- „teloos gebleven. De huur-overeenkomst moest voor eenen bepaalden „tijd worden aangegaan, en daartoe zijn de vrijgemaakten niet ge- „zind. Daarbij is St. Croix te ver van dit eiland verwijderd, dan „dat zij naar verkiezing van tijd tot tijd hier zouden kunnen „overkomen, en zij zouden zich dus, ook zonder vaste werk-over- „eenkomsten niet daarheen begeven hebben.

„Anders is het gesteld met de naburige kust van Venezuela; dat „land, in het gezigt van dit eiland gelegen, is hun volkomen be- „kend, niet alleen door zijne nabijheid, maar vooral ook door de „gedurige aanraking waarin de bewoners van dit eiland en van „die republiek over en weder met elkander verkeeren, daar zich „ten allen tijde een groot aantal Venezuelanen op dit eiland be- „vindt, en wederkeerig eene menigte Curaçaonaars in Venezuela „gevestigd zijn.

„In den eersten tijd ná hunne vrijverklaring begaven zich dan „ook eenige honderden vrijgemaakten, deels naar Yaracui, ten „zuiden van Porto Cavello, deels naar Maracaibo, gelokt door de „hooge arbeidsloonen, die hun werden toegezegd, zonder dat eene „verbindtenis voor een bepaalden tijd werd geëischt. En inderdaad „was het beloofde loon uitlokkend: ƒ 1 aan geld met 7 bananen „en een pond vleesch voor elken werkman daags, of ƒ 2 daags „zonder voeding, in beide gevallen echter vrije huisvesting. Zij „werden echter in hunne verwachting te leur gesteld; wel ontvin- „gen zij het toegezegde loon, maar het werk viel hun te zwaar; „velen werden ziek, eenigen stierven, en nagenoeg al de over- „blijvenden keerden zeer spoedig naar dit eiland terug, waar een „aantal hunner ten koste van het gouvernement in het gasthuis „opgenomen en verpleegd moest worden. Van dien tijd af zijn er „geene vrijgemaakten meer van dit eiland geëmigreerd.

„Voor emigratie naar Suriname bestond volstrekt geene geneigd-

„heid. Ik heb daartoe bij de vrijgemaakten door de districtscom-„missarissen op dit eiland en door de gezaghebbers op de onder-„hoorige eilanden onderzoek laten doen, maar overal is dat „onderzoek vruchteloos afgeloopen.

„Op St. Eustatius was in den eersten tijd ná de vrijverklaring „de zucht om de naburige eilanden te bezoeken onder de vrijge-„maakten algemeen; doch niet met het doel van emigratie, maar „alleen om het genot te smaken vrij en ongehinderd van het eiland „te kunnen vertrekken, hetgeen hun als slaven niet vergund was. „Allen zijn spoedig teruggekeerd.

„Ook op Saba verlieten verscheidenen kort ná de opheffing der „slavernij het eiland, maar keerden meerendeels weldra terug. De „gezaghebber schrijft dat zij daar zoo snel vertrekken en terugkeeren, „dat slechts weinigen geacht kunnen worden geëmigreerd te zijn."

De gouverneur besluit zijn verslag met de volgende woorden, welke omtrent den algemeenen toestand nà de emancipatie, voor zooveel die thans reeds beoordeeld kan worden, een zeer juist denkbeeld geven.

„Het is zeker niet mogelijk nu reeds een stellig oordeel uit te „spreken over de gevolgen, die de opheffing der slavernij op de „stoffelijke welvaart dezer kolonie hebben zal. Dat daarmede een „groot zedelijk kwaad uit den weg is geruimd, zal wel door niemand „worden betwist, evenmin als het betwijfeld kan worden, dat men-„schelijkheid en regtvaardigheid luide die opheffing eischten. Maar „niettemin zoude de kolonie daardoor aan achteruitgang blootge-„steld kunnen zijn. Men mag echter met grond hopen dat dit het „geval niet zal wezen, en dat, al moge zich nu in het eerste jaar „en welligt nog eenige jaren langer, de schok van die maatschap-„pelijke herschepping doen gevoelen, dit zich later wederom her-„stellen zal. Stapelproducten in groote hoeveelheid, waarvoor ver-„eeniging van eene groote menigte werkbare handen op bepaalde „tijden en plaatsen noodzakelijk is, worden hier niet geteeld; de „verbouwing van suikerriet op St Eustatius en St. Martin (N. G.) „is niet van dien omvang, dat daardoor eene groote magt van „arbeiders vereischt wordt; daarenboven heeft die cultuur daar „nooit gebloeid. De welvaart, die daar in vroegeren tijd bestond, „was de vrucht van handel en scheepvaart; sedert dat deze ver-„loopen zijn, is daar de welvaart verdwenen. Op zeer weinige „uitzonderingen na, is de bevolking van beide eilanden hoogst „armoedig en ontbloot van voldoende middelen van bestaan. De „handel is het eenige wat aan deze kolonie, aan de onderhoorig-

„heden niet minder dan aan Curaçao, bloei en welvaart kan „schenken, en die volgt zijnen natuurlijken loop. De Regering „kan daaraan op geene andere wijze bevorderlijk zijn dan door „het wegruimen van belemmeringen.

„De gesteldheid van al die eilanden is zoodanig, dat de bewo- „ners op den duur zonder arbeid niet in hun onderhoud kunnen „voorzien. De nood zal dus wel tot werken dwingen, al is het „ook dat het werk minder geregeld en kostbaarder zal zijn dan vroeger. „Alles wat echter strekken kan om die klasse der bevolking, die „door dagelijkschen handenarbeid den kost moet verdienen, in „luiheid en lediggang te keer te gaan, behoort in het werk te „worden gesteld. En zoo kan de toekomst der kolonie met ver- „trouwen worden te gemoet gezien."

Hiermede zullen wij dit overzigt van de emancipatie der slaven in al de Nederlandsche West-Indische kolonien, besluiten.

Om verschillende redenen, heeft men zich bij de zamenstelling daarvan moeten bepalen tot het gebruik maken van reeds openbaar gemaakte officiele bescheiden en van vroeger in druk verschenen geschriften.

Dit overzigt kan jaarlijks worden vervolgd, naarmate het verslag omtrent de uitoefening van het staatstoezigt in Suriname, dan wel de jaarlijksche verslagen omtrent het beheer en den staat der West-Indische kolonien, daartoe de gelegenheid zullen aanbieden.

Volledigheidshalve zal reeds dadelijk hierachter worden opgenomen een overzigt van het emancipatieverslag over 1864, uit Suriname, dat den toestand der geemancipeerden tot 1 Januarij 1865 in die kolonie aangeeft en dat eerst onder het afdrukken dezer slotregelen, is openbaar gemaakt.

Januarij, 1866. C. A. v. S.

UITVOERING DER EMANCIPATIEWET IN SURINAME OVER 1864.

Het verslag over het jaar 1864 omtrent de uitvoering gegeven aan de wet van den 8en Augustus 1862 (*Staatsblad* n°. 164), houdende opheffing der slavernij in de kolonie Suriname (*Gouvernementsblad* n°. 6), waarin zooveel mogelijk dezelfde volgorde als in dat over 1863 is in acht genomen, is bij brief van den 16en December 1865, door den Minister van Kolonien aan de Staten-Generaal ingediend. (*) De volgende bijzonderheden worden daaraan ontleend.

TEGEMOETKOMING.

(*Artt.* 5—17 *der wet.*) (†)

Ook in 1864 is bij het toepassen der publicatie van den 5en Maart 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 6), regelende de wijze van vaststelling en uitkeering van de tegemoetkoming aan eigenaren van slaven het doeltreffende van hare bepalingen gebleken.

De overlegging der bewijzen van eigendom van plantages en gronden, naar het voorschrift van art. 12 dier publicatie, heeft oneindig minder moeite te weeg gebragt dan te verwachten scheen.

Er zal echter nog een geruimen tijd moeten verloopen, vóór dat de geheele uitbetaling zal zijn geschied, daar niet van alle eigenaren de ingediende bewijzen van eigendom voldoende zijn bevonden, terwijl sommigen ze nog niet hebben ingediend.

In het geheel waren opgemaakt 1222 staten van tegemoetkoming, waaronder 235 betroffen slaven die ten name van plantages en gronden bekend stonden, en 987 betrekking hadden tot privé-slaven. Van de 235 waren er in het laatst der maand Junij 1865 199 reeds geheel afgedaan, zoodat er slechts 36 ter vereffening overbleven, hetzij omdat het regt op de tegemoetkoming nog niet was bewezen, hetzij omdat de gelden, hoewel beschikbaar gesteld, door de belanghebbenden of wel door eenigen hunner nog niet in ontvangst waren genomen. Van de 987 betreffende privé-slaven, zijn er 961 afgedaan en 5 vervallen, vermits de daarop voor tegemoetkoming in aanmerking gebragte slaven vóór 1 Julij 1863 zijn gemanumitteerd. Er bleven dus nog 21 over, waaromtrent hetzelfde geldt, als ten aanzien van de hiervóór vermelde 36 is aangemerkt.

(*) Zie gedrukte stukken. Zitting 1865/66—86.

(†) Gemakshalve worden, even als in het officiële verslag, ook hier de betrekkelijke artikelen der wet vermeld.

De Commissie van onderzoek, benoemd ingevolge art. 13 der aangehaalde verordening, en die goede diensten bewezen heeft, is bij Gouvernementsresolutie van 30 Julij 1864, n°. 7, onder dankbetuiging ontbonden.

BEDRAG DER IN WISSEL EN IN SPECIE UITBETAALDE TEGEMOETKOMING.

Tot en met ultimo Dec. 1864 is aan tegemoetkoming uitbetaald eene som van *f* 8,751,261,01½, waarvan *f* 2,397,603,67½ aan specie en *f* 6,353,657,34 aan wissel.

Na Julij 1864 heeft geene uitbetaling in specie meer plaats gehad. De geheele wegens tegemoetkoming uit te betalen som van *f* 9,857,760 moest met *f* 6600 vermeerderd worden en bedraagt dus thans *f* 9,864,360 (*). Deze vermeerdering was een gevolg, eensdeels van regterlijke beslissingen, waardoor voor *twintig* slaven meer, dan waarop was gerekend, tegemoetkoming ten bedrage van *f* 6000 betaald moest worden; en ten andere van de omstandigheid dat voor twee slaven, welke niet in de slavenregisters waren ingeschreven, nog de tegemoetkoming ten bedrage van *f* 600 moest worden uitgekeerd toen die door de belanghebbenden werd opgeëischt.

IMMIGRATIE EN KOLONISATIE.

(*Art.* 4 *der wet.*)

Met betrekking tot de immigratie werden in het jaar 1864 de volgende verordeningen afgekondigd:

a. de publicatie van 4 Mei 1864 (*Gouvernementsblad* n°. 7,) waarbij, ten gevolge van de opheffing der betrekking van inspecteur der domeinen, van de nijverheid en den landbouw, onder meer de commissaris te Paramaribo is belast met het algemeen toezigt en de contrôle over alle immigranten die zich in de kolonie bevinden;

b. die van 7 Junij 1864 (*Gouvernementsblad* n°. 10), *betreffende het zegelregt verschuldigd voor contracten wegens het huren van immigranten.* Dat zegelregt bedroeg tot dien tijd *f* 2 voor elk contract, hetgeen drukkend en der immigratie niet bevorderlijk was. Op dien grond kwam het raadzaam voor om — even als bij art. 14 der publicatie n°. 9 van 1863 ten aanzien van de vrijgemaakten is voorgeschreven — ook dit zegel op 25 cents te brengen, met bepaling, dat bij hetzelfde contract ook met meer dan één immigrant overeenkomsten kunnen worden gesloten.

(*) Deze som bleef dus toch nog *f* 335.640 beneden de op de begrooting geraamde uitgaaf van *f* 10.200.000. Zie bl. 21.

c. het Koninklijk besluit van 19 Mei 1864, n°. 29 (*Gouvernementsblad* n°. 13), houdende uitbreiding en aanvulling van de bij Koninklijk besluit van 19 Maart 1863, n°. 71, vastgestelde verordeningen betreffende het toezigt en het uitloven van Staatswege van premien op den aanvoer van vrije arbeiders;

d. de publicatie van 28 Julij 1864 (*Gouvernementsblad* n°. 16), houdende intrekking van die van 24 December 1856 (*Gouvernementsblad* n°. 19); (*)

e. de publicatie van 15 November 1864, (*Gouvernementsblad* n°. 23), waarbij van het zegelregt worden vrijgesteld de stukken, waarvan de overlegging gevorderd wordt tot ontvangst van premien, toegekend voor den aanvoer van vrije arbeiders;

f. de publicatie van 21 November 1864 (*Gouvernementsblad* n°. 25), betreffende het geneeskundig onderzoek van aangevoerd wordende vrije arbeiders.

Al deze verordeningen hadden ten doel om de immigratie, zooveel maar mogelijk te bevorderen en aan te moedigen. Zoo als reeds vroeger (bl. 24) werd vermeld, hebben deze pogingen gedurende 1864 niet veel opgeleverd.

Ook de milde bepalingen van het onder lit. *c* aangehaald Koninklijk besluit van 19 Mei 1864 (*Gouvernementsblad* n°. 13), de strekking hebbende om de premien bij aanvoer van vrije arbeiders uit de Azores, Madera, de Canarische en Kaap-Verdische eilanden en uit West-Indie, ook te doen toekennen, wanneer deze komen uit *niet* door de Regering aangewezen havens of plaatsen van verscheping, mogten den aanvoer van immigranten uit Barbados (†) en Madera, waarvan men zich toen nog al veel voorstelde, niet doen toenemen.

Op ultimo December 1864 bevonden zich in de kolonie 481 immigranten afkomstig van Barbados, 201 van Madera en 353 Chinezen, (§) die grootendeels op de plantages werkzaam waren; de overigen hunner oefenden òf voor eigen rekening den kleinen landbouw uit, òf hielden kleine winkels van levensmiddelen. Bovendien

(*) Dit betrof de vrijstelling van lastgelden voor schepen, welke immigranten aanvoeren.

Die vrijstelling is echter, na verkregen magtiging des Konings, thans in het algemeen voor zulke schepen verleend bij de dd. 29 December 1865 afgekondigde publicatie n°. 25 van 1865.

(†) De immigranten van Barbados voldoen over het algemeen zeer weinig. Uit Madera werden er in den laatsten tijd niet meer aangebragt.

(§) Zie over deze Chinezen bl. 25 (noot.)

zijn in den loop van 1864 nog een aantal Chinezen uit Berbice en Demerary in Suriname aangekomen, welke zich meest allen in Nickerie tot plantage-arbeid hebben verhuurd.

De gouverneur blijft van meening, dat toenemende immigratie, op grooter schaal dan tot dusver het geval was, nog steeds voor de kolonie hoogst wenschelijk moet geacht worden.

Gedurende het jaar 1864 werd slechts voor *f* 8586.66 aan premien uitbetaald.

Dit geringe bedrag moet voornamelijk worden toegeschreven aan de, in de oorspronkelijke immigratie-verordeningen opgenomen beperkende bepaling, dat premien slechts konden worden verleend bij den aanvoer van immigranten uit door de regering daartoe aangewezen havens of plaatsen van inscheping.

Zoo als reeds hiervoren (*) ter loops werd vermeld, zijn, ten einde zooveel mogelijk aan dit en andere gegronde bezwaren te gemoet te komen, bij het Koninklijk besluit van 26 Jan. 1865, n°. 46, in afwachting van nadere voorzieningen, nog eenige wijzigingen gebragt in de verordeningen de immigratie en het uitloven van premien betreffende. Het doel daarvan was hoofdzakelijk om het aanvoeren van Chinesche arbeiders naar Suriname, met inachtneming van alle voorzorgen tot het weren van misbruiken, zooveel mogelijk te bevorderen.

De proef door eenige te Amsterdam gevestigd belanghebbenden gedaan, is zoo als reeds werd gemeld, in zoo verre gelukt, dat ofschoon veel sterfte aan boord te betreuren was, 287 Chinesche immigranten, waaronder 51 vrouwen, in werkbaren staat aangevoerd zijn met het schip *Tricolor*. De berigten omtrent de werkzaamheid en geschiktheid van deze Chinezen, luiden voortdurend bijzonder gunstig. Ook hoopt de inmiddels te Amsterdam opgerigte immigratie maatschappij weldra Chinezen in Suriname aan te brengen, zoodat men ook van die zijde weldra eenige vermeerdering van bevolking mag tegemoetzien.

STAATSTOEZIGT.

BEHEER DER DISTRICTEN.

(*Art.* 18—24 *der wet.*)

Ofschoon de ondervinding wel heeft doen zien, dat de tegenwoordige inrigting der districtsbesturen, bij de uitgestrektheid der

---

(*) bl. 24 en 25.

districten en de geringe hulp waarover de commissarissen te beschikken hebben, op den duur onvoldoende is, achtte men het toch niet wenschelijk om daarin verandering te brengen vóór de invoering van het, bij de wet van den 31en Mei 1865 (*Staatsblad* n°. 55) voor Suriname vastgestelde nieuwe Regeringsreglement. (*)

De tot het beheer der districten betrekkelijke, in 1863 uitgevaardigde publicatien hiervoor (bl. 26) omschreven, hebben niet ongunstig gewerkt, ofschoon de ervaring verscheidene onnaauwkeurigheden en kleine gebreken deed ontdekken. Deze waren echter niet van dien aard, dat wijziging of herziening noodzakelijk voorkwam.

Slechts één punt vorderde dadelijke voorziening, namelijk de regeling van de uitoefening der notariele praktijk door de districtssecretarissen, waarin werd voorzien door de uitvaardiging der publi catie van 27/28 December 1864 (*Gouvernementsblad* n°. 27.)

Het aantal winkels in de buitendistricten nam toe. Ten einde echter een behoorlijk toezigt te kunnen houden, is door het koloniaal bestuur als regel aangenomen, om slechts vergunning te verleenen tot de daarstelling van winkels op zoodanige plantages, alwaar de arbeidende bevolking minstens 40 hoofden (groot en klein) bedraagt.

DISCIPLINAIRE REGTSMAGT DER COMMISSARISSEN.

De gouverneur zegt dat het zich meer en meer bevestigt, dat het Staatstoezigt en, tot handhaving daarvan, de disciplinaire regtsmagt der districts-commissarissen volstrekt noodig zijn.

De uitkomsten daarvan blijven gunstig, ofschoon de verwijderde afstand van sommige plantages en gronden van de plaats alwaar de commissaris gevestigd is, de handhaving van dat toezigt somwijlen moeijelijk maakt.

De publicatie van 16 April 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 9.), houdende voorzieningen omtrent de regten en verpligtingen van de onder Staatstoezigt geplaatsten en van hunne huurders, heeft gunstig gewerkt en beantwoordt over het algemeen aan hare strekking, zoowel ter bescherming van de vrijgemaakten als om den geregelden arbeid en rust en orde te verzekeren. Het daarbij aangenomen livrettenstelsel voldoet aan de verwachting.

(*) Dit Regeringsreglement is met 1 Januarij 1866 in werking getreden.

HUWELIJKEN.

(*Alinea* 1 *van art.* 19 *der wet.*)

In het verslag wordt vermeld, dat de vrijgemaakten in 1864 een ruim gebruik maakten van de bevoegdheid om wettige huwelijken te sluiten, zoodat het cijfer der in dat jaar onder de geheele bevolking gesloten huwelijken tot 450 klom, terwijl dit in de drie laatste jaren vóór de emancipatie gemiddeld slechts 63 bedroeg. Vonden in de tweede helft van 1863 64 echtverbindtenissen plaats waarbij beide partijen of wel een van beiden onder Staatstoezigt gesteld waren, in 1864 vereenigden zich, zoowel te Paramaribo als in de buiten-districten, niet minder dan 348 paren, waarbij *man en vrouw* onder Staatstoezigt waren, en 34, waarbij dit met een van beiden het geval was. (*).

De Hoofdvoorstanders van de Moravische Broedergemeente deelen in hun verslag gunstige berigten mede omtrent de gehuwde vrijgemaakten, die zich over het geheel door goed gedrag onderscheiden.

„In het jaar 1864 deed zich de vraag voor, of eene onder Staats- „toezigt geplaatste vrouw, met een *niet* onder Staatstoezigt geplaatsten „man huwende, *door* dat huwelijk van de uit het Staatstoezigt voort- „vloeijende verpligting tot het aangaan van eene werkovereenkomst „wordt ontheven.

„Het gold eene vrouw, die, met een Chinees gehuwd, na het „eindigen van haar tot het verrigten van plantagearbeid gesloten „contract, weigerde eene nieuwe werkovereenkomst aan te gaan en „dien ten gevolge door den districts-commissaris op eene gouverne- „ments-plantage werd te werk gesteld. Met voorkennis en onder „goedkeuring van het Koloniaal Bestuur, werd de zaak aan den regter „onderworpen, en het Geregtshof besliste de vraag in bevestigen- „den zin." (†)

ONTSLAG VAN HET STAATSTOEZIGT

(*Art.* 20 *der wet.*)

Gedurende het jaar 1864 werd van de bevoegdheid, bij art. 20 den gouverneur toegekend, gebruik gemaakt door zestien geëmancipeerden, waarvan acht mannen en acht vrouwen, omtrent welke

(*) Door de groote meerderheid der vrijgemaakten werd bij het sluiten van deze huwelijken gebruik gemaakt van de gelegenheid om *gratis* te trouwen.

(†) Dat in vele opzigten merkwaardige vonnis van 17 September 1864 is in zijn geheel medegedeeld, te vinden in het verslag der maatschappij tot uitbreiding van het Christendom enz. in Suriname van 1865, bl. 25—31.

allen gunstige getuigenissen waren gegeven, zoowel door de betrokken commissarissen, als door hunne huurders of vroegere meesters, van het Staatstoezigt te ontslaan.

De volgende bijzonderheden omtrent die personen in het verslag aangeteekend komen wel meldenswaardig voor:

„Drie dezer vrouwen waren onder contract werkzaam op de gou-„vernementsplantages *Catharina Sophia* en *Rustenburg* en hadden „zich ook reeds vóór de emancipatie op de eerstgemelde plantage „door goed gedrag en arbeidzaamheid onderscheiden. Twee van „deze waren kort ná de vrijverklaring, en de derde is kort na „hare ontheffing van het Staatstoezigt in het huwelijk getreden met „mede van *Catharina Sophia* afkomstige mannen, van welke er „een zich had vrijgekocht en de beide anderen in 1862, tot be-„looning van hunne goede en getrouwe diensten, door het gou-„vernement waren gemanumitteerd. De vierde van deze vrouwen „was een meisje in Coronie, die nooit plantage-arbeid had verrigt, „doch omtrent welke mede goede rapporten van den commissaris „werden ontvangen, en met wie de directeur, nadat zij van het „Staatstoezigt zou zijn ontheven, een huwelijk wilde aangaan. De „vijfde was eene 58jarige vrouw op plantage *Berg en Dal*, over „wier bijzondere oppassendheid, ook reeds als slavin, zoowel de „administrateur dier plantage, als de hoofdvoorstanders der Mo-„ravische Broedergemeente en de commissaris de beste verklaring „aflegden. De drie overige vrouwen, allen op gevorderden leeftijd, „behoorden tot het stadsdistrict, waren reeds vóór de emancipatie „op zich zelve staande wasch- en koopvrouwen, en stonden volgens „verzekering van den stadscommissaris, bekend als werkzame, „brave moeders.

„De acht mannen waren allen van het stadsdistrict. Een hunner, „hoezeer het vak van schoenmaken geleerd hebbende, wordt als „letterzetter op eene der drukkerijen alhier gebezigd. De zeven „overigen oefenden op zich zelven een beroep uit; de eerste dat „van schilder, de tweede dat van visscher, de derde dat van schrijn-„werker en timmerman, en de vier laatsten dat van karrelieden „en sjouwers. Allen hadden zich zoowel vóór als ná de emancipatie „door hunne goede hoedanigheden onderscheiden."

VERPLIGTING TOT GEZETTEN ARBEID. HET SLUITEN VAN WERKOVEREENKOMSTEN.

(*Art.* 24 *der wet.*)

De moeijelijkheden voor de eerste maal ondervonden bij het

sluiten van werkovereenkomsten deden zich in het jaar 1864 niet voor. Zonder eenig verzet of zonder dat buitengewone maatregelen werden gevorderd, vernieuwden de vrijgemaakten hunne contracten andermaal voor den tijd van een jaar, of verbonden zich bij andere huurders

De verpligting hun opgelegd tot het sluiten van contracten werkt gunstig.

Ook in 1864 was het niet noodig gebruik te maken van de bij art. 24 § A 3 der wet aan den gouverneur toegekende bevoegdheid, om gedurende de twee eerste jaren de keuze der vrijgemaakten tot het sluiten van overeenkomsten te beperken tot het district, waarin zij op den 1en Julij 1863 gevestigd waren, doch het werd raadzaam geacht, om ook in dat jaar, ten aanzien van de districten Nickerie en Coronie, de bepaling te handhaven, dat de vrijgemaakten zich niet van daar zouden mogen verwijderen, alvorens het den districts-commissarissen gebleken was, dat zij in een ander district overeenkomsten hadden gesloten.

SCHOOL- EN GODSDIENSTIG ONDERWIJS.

(*Alinea* 3 *van art.* 19 *en art.* 25 *der wet.*)

Gedurende het jaar 1864 werd het onderwijs der onder Staatstoezigt geplaatsten bijna uitsluitend door de Moravische Broeders en de Roomsch-katholijke geestelijken verstrekt, en alle lof komt dezen toe voor de wijze waarop zij zich van die taak kweten.

Door de Moravische Broeders zijn, zoowel te Paramaribo als op al hunne zendelings-etablissementen, scholen, zooveel mogelijk aan de behoeften voldoende, ingerigt, terwijl nog op vier plantages, die van de etablissementen zoo ver verwijderd zijn dat de kinderen daar niet naar school konden gaan, hulp-onderwijzers geplaatst werden, die, door de zendelingen bezoldigd, onder hun toezigt de kinderen onderwezen.

Sedert is eene regeling daargesteld, waarbij door het gouvernement belangrijke sommen tot verspreiding van onderwijs onder de geëmancipeerden zijn toegestaan.

Tot dit doel worden thans, te beginnen met 1 Jan. 1865, uitgekeerd:

1°. aan de Moravische Broedergemeente — boven de *f* 7000, welke thans reeds door haar worden genoten — eene toelage van *f* 8000 's jaars;

2°. aan de Roomsch-katholijke gemeente eene toelage van *f* 3000 's jaars;

3°. is eene som van *f* 3000 beschikbaar gesteld tot het geven van onderwijs op afgelegen plantages;

en 4°. is bovendien nog eene som van *f* 1200 's jaars bestemd tot het geven van onderwijs aan jongens van 12 tot 14 jaren, die niet op andere scholen onderwijs genieten.

ONDERSTEUNING VAN HULPBEHOEVENDEN EN VERPLEGING VAN ZIEKEN.

(*Alinea* 4 *van art.* 19, *artt.* 32, 34 *en* 35.)

„Het mag als een gunstig teeken worden vermeld, dat de vrij-„gemaakten over het algemeen zich, zonder dat daartoe veel aan-„sporing vereischt werd, met de verzorging belastten van hunne „betrekkingen, welke niet in staat waren zich zelven van het „noodige te voorzien. De overige ouden, gebrekkigen en weezen „kwamen ten laste van het Gouvernement. Zij werden gedeeltelijk, „voor zoover eigenaren en administrateuren daartoe genegen waren, „op de plantages, waar zij zich tot dusver bevonden hadden, tegen „een door het gouvernement betaald onderstandgeld, gedeeltelijk „op den landsgrond Boniface te Paramaribo verpleegd.

„Het totaal der tot ultimo December 1864 betaalde onderstand-„gelden, zoowel in het stadsdistrict als in de buitendistricten — „waaronder echter niet begrepen zijn de nog al aanzienlijke kosten „van verpleging in het militaire hospitaal — bedroeg, met inbegrip „van kosten van kleeding en begrafenis, *f* 39,333.82, zijnde bijna „het dubbel van hetgeen in de tweede helft van 1863 daarvoor werd „uitgegeven. Die uitgaaf is dus nagenoeg gelijk gebleven.

„Het verdient vermelding," zegt de gouverneur, „dat op de in „het district Matappica gelegen katoenplantage Esthersrust en op de „in het district Beneden-Cottica gelegen koffijplantage Killestein, op „aansporing en onder leiding van den administrateur die voor beide „dezelfde persoon is, een begrafenisfonds door de vrijgemaakten is „daargesteld, ten einde elk overledene op eene behoorlijke en voeg-„zame wijze worde begraven. Zij hebben op elke dier plantages „een kerkhof netjes omheind en aldaar een huisje opgezet, waarin „planken tot het vervaardigen van doodkisten, doodlakens en andere „tot het begraven benoodigde voorwerpen worden geborgen. Eene „wekelijksche contributie wordt door hen betaald, die van de loonen „wordt ingehouden, terwijl de administrateur en twee der arbeiders „commisssarissen van het fonds zijn."

TARIEF VAN WERKTAKEN EN LOONEN.

(*Art.* 27 *der wet.*)

Het tarief van 1861 bleef gedurende het jaar 1864 onveranderd in working, en er bleek niet van noodzakelijkheid tot wijziging daarvan. Overigens staat het zoowel huurders als arbeiders volkomen vrij, daarvan bij vrijwillige overeenkomsten af te wijken, hetgeen dan ook met bijna alle contracten in meerdere of mindere mate het geval is. Er waren in 1864 slechts zeer enkele vrijgemaakten, die, en dan nog voor korten tijd, door het Gouvernement te werk gesteld moesten worden.

LEDIGGANG EN ZWERVERIJ.

(*Art.* 29 *der wet*)

De Publicatie van 16/17 Junij 1863 (*Gouvernementsblad* nº. 17), houdende eenige voorzieningen tegen lediggang en zwerverij en tegen eenige andere daarmede in verband staande misdrijven en overtredingen, werkte in 1864 zeer gunstig. Zij droeg veel bij om het lediggaan en het rondzwerven zonder contract en zonder werk der geëmancipeerden tegen te gaan en om vele kwade praktijken, waaronder vooral het stelen van (*) producten (*kost*, meest bananen), zooveel mogelijk te verhinderen.

JAARLIJKSCHE BELASTING DOOR DE VRIJGEMAAKTEN OP TE BRENGEN.

(*Art.* 35 *der wet.*)

Over het jaar 1864 is aan deze belasting ontvangen *f* 40,803, waaronder voor het stadsdistrict *f* 6463,50. Voor het jaar 1865 is de opbrengst geraamd op *f* 40,000.

In het stadsdistrict bevonden zich, volgens opgave van den stadscommissaris op ultimo December 1864 987 mannelijke en 1964 vrouwelijke contractanten benevens nog 141 mannelijke en 9 vrouwelijke op zich zelven staanden, die mede aan de belasting onderworpen zijn.

STRAFFEN OP HET NIET NAKOMEN DER OVEREENKOMSTEN.

(*Art.* 36 *der wet.*)

Uit eenen staat overgelegd bij het verslag, blijkt hoe dikwijls en

(*) Zie de noot op blz. 44.

ter zake van welke overtredingen door de commissarissen in de verschillende districten, ingevolge art. 14 der publicatie n°. 9 van 1863, (*) disciplinaire straffen aan vrijgemaakten zijn opgelegd, als wegens:

diefstal	583
opzettelijk werkverzuim	1970
dronkenschap	77
onbetamelijk gedrag	581
verwijdering van de plantage zonder pas	163
vagabondage	105
feitelijk geweld	171
eigendunkelijke verwijdering uit de woning van den huurder	28
Totaal	3678

Onder de gevallen van diefstal, bekleedde de ontvreemding van bananen, uit de gronden der plantages, eene eerste plaats.

Tegen huurders van vrijgemaakten werden in 1864 31 malen vervolgingen ingesteld. Ingevolge de artikelen 17 en 18 der genoemde publicatie n°. 9 van 1863, werden de betrokken huurders in 4 gevallen veroordeeld tot gevangenisstraf, en in 26 tot het betalen van boeten, waarbij twee malen tevens het contract bij vonnis werd vernietigd. In één geval werd de beklaagde vrijgesproken.

ZEE- EN LANDMAGT.

Deze bleven op de gewone sterkte, en bij den goeden geest, die onder de vrijgemaakten heerschte, zag het Koloniaal Bestuur er geen bezwaar in om één der gestationeerde oorlogsstoomvaartuigen in het laatst van het jaar 1864 naar Nederland te doen terugkeeren, vóór dat het nog door een ander was vervangen.

POLITIE.

Zoo als reeds is gemeld, (†) werd er magtiging verleend om voorloopig nog 50 maréchaussées meer dan bij de formatie waren aangegeven, in dienst te stellen.

Het corps werd zooveel mogelijk voltallig gemaakt en gehouden door overplaatsing van geschikte militairen van het garnizoen. Zij worden steeds op de proef gedetacheerd, om eerst na gebleken geschiktheid definitief als maréchaussée in te vallen.

(*) Vergelijk bl. 28 (noot) en bl. 36.

(†) Blz. 37.

OVERZIGT VAN DEN TOESTAND GEDURENDE 1864.

De vrijgemaakten bewezen in 1864, meer dan in het vorige jaar met hunne regten en verpligtingen bekend te zijn.

Bij het einde der werkovereenkomsten, zoowel die vóór als op of ná 1°. October verschenen, hebben zij, zoo als reeds werd aangeteekend, zonder verzet of bezwaar nieuwe contracten gesloten, voor een groot deel met dezelfde huurders en op dezelfde plantages waar zij in het afgeloopen jaar waren werkzaam geweest. Er hebben echter ook verhuizingen plaats gehad, van de zoodanigen, die terugkeerden naar de plantages waartoe zij onder de slavernij behoord hadden.

Die terugkeer moet voor een deel worden toegeschreven aan gehechtheid aan den grond waarop zij zijn groot gebragt; welligt nu en dan ook aan de omstandigheid, dat zij soms op andere plantages door de vroegere bevolking met minachting behandeld en als het ware teruggestooten worden. Zoo waren er voorbeelden van vrijgemaakten die eenen huurder verlieten, tegen wien zij volgens hunne eigene erkentenis geen de minste reden tot klagen hadden, die hen goed behandelde en gunstig bekend stond, en dat wel om terug te keeren naar hunne oude plantage waar zij niet tevreden waren geweest.

„De verhuizingen in het algemeen moeten dus niet alleen, gelijk „wel eens ten onregte geschiedt, aan de wispelturigheid der negers „worden geweten, hoezeer ook deze daarop voorzeker van invloed „is vooral bij het jongere geslacht. Daarbij ontstaat bij velen nog „het verlangen om zich digter bij de stad te vestigen; een verlangen „dat nadeelig werkt voor de ver afgelegen plantages, en dat met „enkele uitzonderingen welligt te eeniger tijd tot de geheele verlating „van die plantages zal leiden, indien niet op eenige wijze in het „gebrek aan werkvolk wordt voorzien."

Al die verhuizingen bragten in elk geval verlies voor de algemeene productie en voor de beide belanghebbenden te weeg.

„Van groot belang zou het daarom zijn", zegt de Gouverneur, „indien de vrijgemaakten te bewegen waren contracten voor *drie* „*jaren* te sluiten, maar met uitzondering van welligt zeer enkele „gevallen, hebben zij ook in 1864 voor niet langer dan *een jaar* „zich verbonden, en het is te vreezen, dat onder de jongere arbei- „ders sommigen gedurende de tien jaren van het Staatstoezigt, van „de eene naar de andere plantage zullen blijven zwerven, tenzij „een sterke aanvoer van immigranten de vraag naar arbeiders ver-

„mindert. Op dit oogenblik zijn de vrijgemaakten in eene gunstige „positie, en het verdient waarlijk opmerking, dat zij onder die om- „standigheden geene verhooging van loon hebben gevraagd. Althans „aan het Bestuur is geen voorbeeld bekend, dat zij het contract niet „hebben willen vernieuwen omdat het loon te laag gesteld was, al „moge door eenigen de bedreiging daartoe gedaan zijn. Zou hieruit „niet mogen worden afgeleid, eensdeels dat zij genoeg verdienen „kunnen als zij geregeld arbeiden, en anderdeels dat de geest van „ontevredenheid wegens den verpligten arbeid, die aanvankelijk „onder hen heerschte, langzamerhand geweken is, nu zij het Staats- „toezigt en de bescherming welke zij genieten, ondervinden en be- „grijpen? En dit zal hoe langer dat toezigt werkt des te meer het „geval worden."

„Er wordt somwijlen door planters beweerd, dat de huurders tot „te groote toegeeflijkheid jegens de arbeiders verpligt worden, door- „dien de commissarissen de vrijgemaakten, of deze al dan niet wer- „ken, te veel aan hen zelven overlaten en eene te slappe tucht over „hen voeren.

„Die bewering is ten eenen male onjuist", zegt de Gouverneur. „Dat de commissarissen niet altijd straffen waar men dit maar ver- „langt, wordt erkend; doch waar gegronde klagten tegen arbeiders „worden ingebragt, maken zij gebruik van de hun toegekende be- „voegdheid tot het opleggen van disciplinaire straffen; ten blijke „waarvan kan strekken de hiervóór overgelegde staat (*). Te betreuren „is het echter dat, terwijl sommige huurders te veel, soms zonder „eenigen grond, klagten inbrengen, daarentegen door anderen, uit „vrees van bij het einde der contracten hunne arbeiders te verliezen, „aan dezen te veel wordt toegegeven, hetgeen ten gevolge heeft, „dat meerderen, die van hunne huurlingen behoorlijke pligtsvervul- „ling zouden willen eischen, daarvan weêrhouden worden uit be- „duchtheid, dat deze laatsten bij de verschijning van hun contract „hen verlaten zullen om zich bij de meer toegevenden te verbinden.

„Niet alle planters handelen echter zoo onmenschkundig. Integen- „deel, er zijn er gelukkig die, terwijl zij aan den eenen kant hunnen „arbeiders wat dezen toekomt, en in sommige gevallen waarin het „geen nadeel kan, zelfs meer dan dat weten te geven, aan den „anderen kant van hen ook strenge vervulling hunner verpligtingen „vorderen. De zoodanigen, de ervaring leert het, bevinden er zich „in den regel het best bij, want zij behouden hunne arbeiders en

(*) Vergelijk bl. 77.

„bekomen goed werk van hen, terwijl degenen die te toegevend zijn „bij hunne zwakheid dikwijls weinig baat vinden."

„De geest der vrijgemaakten" zegt de gouverneur verder, „was „goed en met den arbeid ging het op lange na zoo kwaad niet als „soms wel werd voorgesteld, hoezeer men erkennen moet dat meer „gewerkt had kunnen worden. Neemt men echter in aanmerking dat „de vrijgemaakten geene behoefte gevoelen om zoo veel dagen in „het jaar te arbeiden als de daglooners in Europa, en alleen door „het Staatstoezigt daartoe gedwongen worden, dan is er waarlijk „geene reden tot klagen.

„Men verlieze daarbij niet uit het oog, dat meermalen dat werk„verlies te wijten is aan de groote toegeeflijkheid van de huurders, „die zich ook daarin openbaart, dat zij de arbeiders, die voorgeven „door ongesteldheid niet aan het werk te kunnen gaan, niet nood„zaken in de ziekenlocalen zich te doen verplegen, hetgeen, behalve „het daaruit ontstaande nadeel voor degenen die waarlijk ziek zijn, „bovendien aanleiding geeft tot het al te dikwijls *voorwenden* van „ongesteldheid, om zich aan den arbeid te kunnen onttrekken."

De vrees, dat de suikerplantages verloren zouden gaan, omdat de vrijgemaakten den gemakkelijker arbeid op kost-, koffij- en cacaoplantages zouden zoeken, heeft zich niet verwezenlijkt.

„Er zijn pogingen aangewend," zegt de Gouverneur, „om eene „juiste opgave te erlangen van het aantal werktaken door de vrijge„maakten geleverd, ten einde daaruit tot het besluit te komen, hoe „veel werkverzuim heeft plaats gehad. Die pogingen hebben echter „tot geen voldoend resultaat geleid, want het is zeer moeijelijk sta„tistieke opgaven betreffende de plantages te bekomen, die dan nog „zelden volledig en naauwkeurig zijn. Afgaande op de bekomen me„dedeelingen, is er verkregen 70 pCt. arbeid tegen 30 pCt. verzuim „wegens werkelijke of voorgewende ziekte, verlof, straf, enz.; eene „uitkomst waarover men alle reden heeft tevreden te zijn.

„In het algemeen luiden de berigten van de district-commissa„rissen over den arbeid niet ongunstig, en volgens hunne rapporten „werden soms door meerdere arbeiders twee, ja wel eens drie taken „per dag geleverd.

„Een bewijs van den goeden geest onder de vrijgemaakten en „van hunne goede gezindheid, die trouwens wel door niemand, „zelfs niet door hen die het meest klagen, zullen worden ontkend, „vindt men ook hierin, dat op een paar plantages alwaar in het „afgeloopen jaar brand was ontstaan, die door de arbeiders zelven „ten spoedigste werd geblucht, terwijl ook te Paramaribo, bij ge-

„legenheid van een valsch alarm van het ontstaan van brand, het „eene genoegdoening was te zien, hoe op het vallen van de alarm-„schoten, alle spuitgasten (grootendeels vrijgemaakten) wedijverden „om spoedig ter aangewezen plaats zijn.

„De viering van den 1en Julij, het jaarfeest der emancipatie, is „in de beste orde afgeloopen en hoezeer het niet aan vrolijkheid „ontbroken heeft, is die echter gepast en minder luidruchtig dan „vroeger geweest, terwijl minder weerzin bij de vrijgemaakten is „bespeurd, om weder aan den arbeid te gaan."

Bij het verslag is gevoegd eenen staat van de prijzen gedurende het laatste halfjaar van 1864 voor den aankoop van plantages en gronden besteed. Daaruit blijkt dat, met uitzondering van hetgeen voor eenige geheel of schier geheel verlaten plantages is besteed, weder goede prijzen zijn betaald, vooral zooals reeds is vermeld (*) voor de gouvernementsplantages, die in de maand September 1864 publiek werden verkocht. Zorg en Hoop en St. Germain, niet lang te voren door het Gouvernement, respectivelijk voor ƒ 24,000 en ƒ 2200 aangekocht, hebben niet minder dan ƒ 33,100 en ƒ 4200 opgebragt.

Vooral de prijs van ƒ 28,500, voor Frederiksdorp verkregen, is hoog, daar deze plantage, niet lang geleden, door het Gouvernement voor ƒ 18,000 was aangekocht, en daarvan thans nog een stuk land en de daarop staande gebouwen ten dienste van den districts-commissaris van Beneden-Cottica werden afgenomen.

Al deze hooge prijzen zijn, met uitzondering alleen van de plantage Zorg en Hoop, die door een buiten de kolonie wonend persoon is aangekocht, besteed door inwoners van Suriname.

Bij het verslag is nog overgelegd een staat aantoonende den uitvoer van producten gedurende elk quartaal van het jaar 1864, waarvan de uitkomst reeds vroeger (†) door ons werd medegedeeld. Uit latere berigten kan nog worden vermeld de uitvoer gedurende de 3 eerste quartalen van het jaar 1865. Daarvan zullen wij thans tot het geven van een overzigt nà de emancipatie, in de volgende tabel slechts mededeelen de opbrengst van het hoofdproduct, de suiker, quartaalsgewijze:

(*) Zie bl. 44.

(†) Zie bl. 45 en 46. Ofschoon men oorspronkelijk van voornemen was, om de bij de verslagen gevoegde staten, inzonderheid die, op bl. 36, 45, 77, 81 en 82 vermeld, in hun geheel of althans meer in bijzonderheden hierbij, des noods als bijlagen, op te nemen, moest men daarvan afzien wegens de beperkte ruimte. Men heeft er zich dus toe bepaald, al het belangrijke daaruit te zamen te vatten, hetgeen trouwens ook voldoende kan worden geacht.

in de laatste 5 jaren vóór		1863	7,417,420	Amst.	pond.
	1e quartaal	1863	8,647,764	„	„
	2e „	„	9,729,900	„	„
	3e „	„	4,720,244	„	„
	4e „	„	4,267,456	„	„
	1e „	1864	5,931,694	„	„
	2e „	„	5,937,741	„	„
	3e „	„	4,828,142	„	„
	4e „	„	3,744,131	„	„
	1e „	1865	4,496,548	„	„
	2e „	„	2,886,899	„	„
	3e „	„	3,936,239	„	„

„Ofschoon deze uitvoer minder bedroeg dan in 1863", zegt de gouverneur tot toelichting van de cijfers over 1864 loopende, „mag die nogtans bevredigend worden geacht. Van het eerste en „tweede jaar na dat der emancipatie, welk tweede jaar waarschijn„lijk nog beneden 1864 zal blijven, kon uit den aard der zaak, „bij een zoo geheelen ommekeer van den maatschappelijken toe„stand, niet veel verwacht worden. Na 1865 zal, naar het zich „voor's hands laat aanzien, de productie weder toenemen, om lang„zamerhand, worden de werkkrachten op voldoende wijze door „immigratie versterkt, hare vroegere hoogte weder te bereiken, „zoo niet te overtreffen."

Door den gouverneur wordt er wijders op gewezen, dat algemeen en met grond wordt geklaagd over het hiervóór vermelde stelen van producten en vooral van bananen. „Die diefstallen", zoo vervolgt de gouverneur, „dagteekenen echter reeds van den „tijd der slavernij, toen men op den banannen-gronden op een „derde verlies rekende, wegens het omvallen van de boomen ten „gevolge van zware winden, en wegens het stelen der slaven. „Doch men hoorde er destijds weinig of niet van spreken, omdat „de gezagvoerders zelven krachtens hunne toenmalige bevoegdheid, „de schuldigen onmiddellijk straften, waarmede de zaak dan afge„daan was. In Demerary wordt de kost nog meer dan hier ge„stolen, en maken vooral de Chinesche immigranten zich daaraan „schuldig."

In het laatst der maand December 1864 verwijderden zich uit Coronie naar Britsch-Guyana een veertiental vrijgemaakten, arbeidende op de plantage Burnside. Deze hadden zich daartoe meester gemaakt van de schoener Charlotte, toebehoorende aan den eigenaar dier plantage.

Twaalf hunner, met uitzondering van een die 19 jaren telde,

waren knapen van 15—17 jaren, die door kwaadgezinden werden overgehaald om hen te volgen

Het is raadzaam voorgekomen, om tijdelijk een schoener op de kust van Coronie te stationeren, ten einde de verdere poging tot ontvlugting, met diefstal van vaartuigen gepaard gaande, zooveel mogelijk te verhinderen Het garnizoen aldaar werd ook met eenige manschappen versterkt.

„Het behoeft niet te verwonderen", zegt de gouverneur, „dat die „jeugdige knapen door valsche voorstellingen en uitzigten op een „lui en lekker leven in Demerary zonder Staatstoezigt tot de ont„vlugting zijn overgehaald geworden; maar dit is geene reden „om iets terug te nemen van hetgeen gezegd is omtrent den „goeden geest der vrijgemaakten in het algemeen, ook daaruit „blijkbaar, dat er van Nickerie, waar zij dagelijks in aanraking „zijn met Berbice en de ontvlugting zoo gemakkelijk is, na den „1en Julij 1863 nog geen enkel vrijgemaakte zich verwijderd heeft, „terwijl, gedurende de slavernij voorzorgen genomen moesten wor„ded om de ontvlugting der slaven uit dat district te beletten."

Uit eenen bij het verslag overgelegden staat van het aantal vrijgemaakten en immigranten, welke in de buitendistricten op den 1en Januarij 1865 onder contract werkzaam waren, boven de 15 jaren, blijkt dat er aldaar 15759 contracten waren gesloten, waarvan

	mannen	vrouwen	totaal
vrijgemaakten	7568	7407	14975
immigranten	623	161	784
te zamen	8191	7568	15759

„In de buitendistricten mogen er welligt nog enkelen der tot „plantage-arbeid verpligten rondzwerven, doch hun aantal is niet „noemenswaard. De zoodanigen welke men nog niet op het spoor „heeft kunnen komen, zijn òf ouden òf kinderen. Bij het Bestuur „zijn er geene vrijgemaakten, die geene contracten hebben kunnen „of willen sluiten, werkzaam.

„In het stadsdistrict daarentegen was de uitkomst wat het ver„nieuwen der contracten aangaat minder gunstig. Velen hebben die „stilzwijgend laten doorloopen, of van de verandering geene opgave „gedaan, waaruit volgt dat een aantal vrijgemaakten aldaar geene „nieuwe overeenkomsten hebben gesloten en rondloopen. De com„missaris heeft aan den procureur-generaal eene lijst ingezonden van „672 personen, voor ⅔ vrouwen, welke bij het verschijnen der „contracten op ultimo September in gebreke gebleven waren die te

„vernieuwen of andere te sluiten. Daarvan waren in de maand „Januarij 1865 reeds 280 gevonden.

„„Er wordt ook veel gesproken van *quasi contracten* met vrijge- „maakten" zegt de Gouverneur, „die daarom nog niet geregeld „zouden arbeiden."

„Zoodanige vrijgemaakten zijn er, maar zij behooren tot het stads- „district, alwaar de uitvoering van art. 3, in verband met art. 24 „B § 1 der emancipatiewet, minder gelukkig is geweest ten gevolge „van die gefingeerde contracten. De bedoelde vrijgemaakten zijn „echter voor den landbouw nooit van eenig nut geweest, en maken „ongelukkig een grooter getal uit dan voor de stad benoodigd was. „Het is bekend dat men in alle slavenlanden zeer veel huisbedien- „den heeft, en dat is ook hier het geval geweest. Bij het vernieuwen „der overeenkomsten is echter zooveel mogelijk gewaakt tegen het „sluiten van die *quasi-contracten*, hetgeen echter niet altijd verme- „den kon worden, dewijl zelfs personen van zekeren maatschappe- „lijken rang en stand hunne namen tot zoodanige contracten leenen."

Wij meenen deze bijdrage niet beter te kunnen eindigen dan met het aanhalen van de laatste woorden van den gouverneur van Suriname, waarbij de geheele toestand bij het einde van het jaar 1864 aldus in korte trekken is te zamengevat.

„Als besluit van dit verslag mag worden gezegd, dat, wanneer „men den geheelen toestand in 1864 nagaat, zonder de donkere „punten voorbij te zien, er reden bestaat om voldaan te zijn. Dat „de productie den eersten tijd na de opheffing der slavernij ver- „minderen zou, dat de vrijgemaakten na hunne emancipatie niet „reeds dadelijk arbeidzame, zedelijke menschen zouden zijn, moest „worden verwacht. Het was te voorzien dat een aanvankelijke „achteruitgang het gevolg zou zijn van de groote, zoo diep in- „grijpende maatschappelijke hervorming, welke deze kolonie onder- „gaan heeft. Niettemin is de productie, met het oog op de omstan- „digheden, bevredigend geweest, en naar het zich laat voorzien, „zal zij in 1866 weder toenemende worden. En wat de zedelijkheid „betreft, zoo geeft het grooter getal huwelijken, de meer en meer „onder de vrijgemaakten zich ontwikkelende zucht tot het familie- „en maatschappelijk leven, in verband tot den goeden geest en de „goede gezindheid die hen bezielen, aanvankelijk reden van tevre- „denheid. Men vergete niet dat het tijdstip waarop eene langdurige „slavernij heeft opgehouden te bestaan nog te nabij is, om nu „reeds groote resultaten van de vrijverklaring te verwachten. „Leiding behoeven de vrijgemaakten, maar steeds onder den heil-

„zamen dwang van het Staatstoezigt, want rijp om van alle band „losgelaten te worden zijn zij niet.

„Hetgeen in het vorig verslag omtrent de noodzakelijkheid van „dat *Staatstoezigt* en van krachtiger *immigratie* van arbeiders werd „gezegd, wordt ook thans met den meesten nadruk herhaald.

„Daar echter de Regering niet alleen stellig verklaard heeft dat „de Staat zich niet belasten wil met den aanvoer van immigranten, „maar tevens den aanvoer door particulieren zooveel mogelijk heeft „vergemakkelijkt en in de hand gewerkt, zullen belanghebbenden „zelven voor immigratie moeten zorgen Twee omstandigheden „staan daartegen echter in den weg: gebrek aan kapitaal bij de „eigenaren van kleine plantages en de hoop van goedkooper in„landsche werklieden te erlangen of gedurende ettelijke jaren te „behouden."

Februarij 1866. C. A. v. S.

OVERZIGT VAN ECONOMISCHE ONDERWERPEN BIJ DE STATEN-GENERAAL BEHANDELD.

(*Zie Bijblad Economist* 1865, *pag.* 168—224).

Dat in de laatste jaren op economisch gebied door onze Vertegenwoordiging veel is verrigt, behoort tot die waarheden, welke door alle staatkundige rigtingen zullen moeten worden erkend, daar toch die hervormingen niet zouden zijn tot stand gekomen, indien de partijen elkander daartoe niet de hand hadden gereikt. De strenge conservatief stelt er voortdurend eene eer in, *free trader* te kunnen heeten: wel een bewijs, welke groote vorderingen de economische overtuiging ook ten onzent heeft gemaakt. De tweede helft van het zittingjaar 1864/65 behoefde voor vroegere parlementaire tijdperken van vooruitgang zeker niet onder te doen, indien wij slechts herinneren, dat in die helft de groote maatregel van de *afschaffing der plaatselijke accijnsen* is tot stand gekomen, eene zaak, die met zoovele moeijelijkheden te kampen had, dat de minister, onder wiens bestuur en door wiens volharding dit werk werd volbragt, de dankbaarheid der natie heeft verworven. Wij aarzelen dan ook niet om overeenkomstig onze meermalen uitgesproken sympathie met den maatregel van den afgetreden minister, ook deze zinsnede van den hoogleeraar Buys (in het Januarij-nommer van *de Gids*) tot de onze te maken: „Als de laatste herinneringen aan de Limburgsche beweging zullen zijn weggestorven, zal het gewigt van die dienst zich eerst in zijne volle beteekenis openbaren. Anderen mogen den afgetreden Minister tot zelfs de dankbetuiging misgunnen, door den Koning aan zijn ontslag verbonden, mij komt het voor, dat hij behalve deze, ook den dank der natie heeft verdiend."

Doch hervatten wij den draad onzer herinneringen, waar wij dien in ons vorig overzigt hebben afgebroken. Nadat de geneeskundige wetten, na langdurige barensweëen waren geboren en terwijl de kamer met eenige interpellatien van de heeren Hoynck van Papendrecht (den toestand der *havens op Java*), J. K. van Goltstein (*doorgraving van Holland op zijn smalst*) en Wintgens (programma voor het *paleis der Staten-Generaal*) werd bezig gehouden, had nog over eenige wetsontwerpen van gering aanbelang eene discussie plaats, die wij evenwel niet geheel mogen voorbijgaan.

Het wetsontwerp tot aanvulling der wet van 24 Junij 1855 (Stbl. n°. 92), betreffende het *verleenen van pensioen aan mindere geëmployeerden, werklieden en bedienden*, op daggeld werkzaam bij inrigtingen van 's rijks zee- en landmagt, niet begrepen in de wetten van 28 Augustus 1851, (Stbl. n°. 127 en 129) en op 's rijks jagten en werkvaartuigen, mitsgaders aan hunne weduwen en kinderen, was meer een uitvloeisel van een beginsel van regtvaardigheid dan wel een bepaald economische eisch. Het ontwerp bedoelde hoofdzakelijk het regt te erkennen van die burgerlijke ambtenaren die vóór 1854 als werklieden op de werven werkzaam waren, aan wie onder het vroeger régime regt op burgerlijk pensioen was toegekend, maar welk regt bij de wet van 1854 niet was erkend; althans er bestond bezwaar om de diensten die zij vóór 1854 hadden bewezen, te doen tellen als dienstjaren voor de berekening van het pensioen. Daardoor kwam men in groote moeijelijkheid, want die menschen konden later natuurlijk de veertig dienstjaren niet verkrijgen, en dus op hoogen leeftijd, zoo die jaren niet mede telden, onmogelijk pensioen erlangen. Het wetsontwerp, waarmede de beide kamers zich met algemeene stemmen vereenigden, strekte om in dit bezwaar te gemoet te komen. (De wet is afgekondigd n°. 39, Stbl. 1865).

In deze laatste zitting voor het Paasch-reces werd ook eene schrede nader afgelegd tot voltooijing onzer internationale spoorwegverbindingen, door de aanneming van het wetsontwerp *tot onteigening van perceelen ten behoeve van een spoorweg van Eindhoven naar de Belgische grenzen in de rigting van Hasselt*. Deze lijn is in concessie bij de Luik-Limburger spoorweg-maatschappij. (Afgekondigd sub n°. 62, Stbl).

Na een kort reces brak het zomer-tijdperk aan, hetwelk een waren oogst van belangrijke maatregelen scheen te voorspellen. Eene reeks van ontwerpen was door de Regering in gereedheid gebragt, welke achtereenvolgens aan het oordeel der Vertegenwoordiging zouden worden ontworpen. Voortzetting van de hervorming onzer *suikerwetgeving*, *Internationale* regeling dierzelfde kwestie, voorbereiding van een nieuwen toestand in de *West-Indische kolonien*, — regeling van het belastingwezen der *gemeenten* op nieuwe en vaste grondslagen, — vermindering der bescherming in de *Indische tarieven*, — uitbreiding der *handelsbetrekkingen met Frankrijk*, — afschaffing van het *segel op de dagbladen*, — bevordering van gelijkmatigheid in de belasting op het *personeel*, — ziedaar de voornaamste schakels van eene reeks van werkelijke hervormingen. Stelde de Minister Betz waarlijk een zoo onbegrensd vertrouwen in de Vertegenwoordiging, dat hij opregt meende voor al zijne maatregelen de goedkeuring der meerderheid te zullen verwerven, dan kan men zich de teleurstelling voorstellen, welke hij moest ondervinden, toen een deel dier meerderheid hem verliet, waar hij de natie met de weldaad van de afschaffing van het *dagbladsegel* wilde begiftigen, terwijl dan toch ook verbetering der wet op het *personeel* mede lang was gewenscht.

De *suiker-belasting*. Zoo er iets is, dat met nadruk veroordeeld moet worden, dan zijn het de *premien* die soms voor eene begunstigde nijverheid aan den uitvoer van hare voortbrengselen worden verbonden. Dan toch geeft men ten koste van den landgenoot, een geschenk aan den vreemdeling, die dit voortbrengsel verbruikt, omdat de voortbrenger tegenover dezen niet meer den vollen productie-prijs behoeft te berekenen. De ongerijmdheid van zulk een premie-stelsel is dan ook zoo tastbaar, dat het — dank zij de vorderingen der wetenschap — niet meer als algemeen beginsel wordt toegepast. Op zeer zonderlinge wijze hadden tot nu toe echter de vier rijkste en nijverste volken van westelijk Europa als 't ware zamengespannen, om dit stelsel voor éénen tak van hunne industrie te handhaven: Engeland, Frankrijk, Belgie en Nederland. In al deze staten is de suiker aan eene belasting op het binnenlandsch verbruik onderworpen; en in al deze staten bestaan aanzienlijke suikerraffinaderijen, die een groot deel der wereld van dit produkt voorzien. Nu volgde men daarbij dit stelsel, dat de belasting, die bij den inslag van de grondstof was verschuldigd, bij den uitvoer van het fabriekaat, aan den raffinadeur werd kwijt gescholden. Maar door die teruggave te ruim te berekenen, was van die terugbetaling bedektelijk eene premie op den uitvoer gemaakt. En waarom geschiedde dat? Om tegen elkander op de vreemde markten in Rusland, Italie, Turkije, Perzie, Zuid-Amerika en Australie, de mededinging vol te kunnen houden. Het gevolg daarvan was dat de Turken, Perzen, Peruanen, de suiker die zij verbruikten, zooveel beterkoop verkrijgen konden, daar toch van elk pond suiker, dat zij kochten, een gedeelte van den prijs door de Britsche, Fransche, Belgische of Nederlandsche schatkist was voldaan. Meermalen zag men dan ook bij ons het vreemde verschijnsel, dat de prijs van geraffineerde suiker in entrepot voor den uitvoer, lager was dan die van de ruwe suiker waaruit zij moest worden verkregen. Eenmaal nu dien weg ingegaan zijnde, was het moeijelijk voor een der partijen om terug te trekken zonder zijn raffinadeurs op de vreemde markt aan te groote concurrentie der andere rijken bloot te stellen. Trouwens Nederland was met cordaatheid en overleg aan het trapsgewijs verminderen der suikerprotectie overgegaan, met vermeerdering tevens van bate voor de schatkist. De betrokken belangen hebben daarbij niet geleden (*). Maar niettemin was er reeds jaren achtereen op aangedrongen, dat door de raffinerende rijken onderling eene overeenkomst wierd aangegaan, waarbij zij zich verbonden die *premie* voortaan niet meer uit te betalen; zonder dat daardoor de natuurlijke handels-mededinging werd belemmerd, zouden zij, elk voor zich, hunne schatkist belangrijk bevoordeelen. Prof. Vis-

(*) Wat de Nederlandsche suikerwetgeving betreft, verg. men *Economist* 1858, pag. 271. *Bijbl. Econ.* 1858, p. 21, p. 28. Voorts *Econ.* 1859, pag. 49, door Mr. Is. Capadose.

tering achtte het in zijn gunstig bekend handboek, der Nederlandsche regering waardig, te beproeven of het ook mogelijk ware, op dit stuk het gezond verstand door gemeen overleg te doen zegevieren. Welnu! de Nederlandsche regering heeft het beproefd en, men zij er den ijverige onderhandelaren (de heeren Uytenhoven en Motké) erkentelijk voor, met zulk een gunstigen uitslag, dat het gezond verstand en de ware economische beginselen op eene inderdaad schitterende wijze hebben gezegevierd.

Onze Regering scheen zich bewust van de waarheid van haar streven: zij had niets nagelaten om over dit wets-ontwerp de algemeene belangstelling op te wekken. De overeenkomst met de drie buitenlandsche mogendheden werd aan de publiciteit overgeleverd, zelfs nog eer de kamer daarvan gesaisisseerd was, en gaf aan een aantal brochures en geschriften in verschillenden zin het licht. Vooral de heer Rueb had in zijne brochures eene krachtige schets van den gevaarlijken toestand onzer suiker-industrie geleverd, en volgens hem bevonden wij ons in dit delemma: òf onze tegenwoordige accijnswet te behouden, òf de belasting op de suiker af te schaffen. Zoowel het een het ander werd door de Regering geacht met een oeconomischen zelfmoord gelijk te staan. Waarom de belasting afschaffing van een artikel als dat er zoo uitnemend toe geschikt is? Maar wel was de Regering van oordeel, dat, wanneer die toestand werkelijk zóó gevaarlijk was, als door sommigen werd voorgesteld, het hoog tijd werd naar andere middelen om te zien, ten einde dien te verbeteren, en die middelen waren in de voorgedragen conventie gelegen. De strekking daarvan was om de bescherming in de vier rijken op gelijken, (of liever gelijkvormigen) voet te regelen, en zekerheid te geven, dat geen van de vier Gouvernementen daarop zou terugkomen. Hoe dit doel kon bereikt worden zonder een tractaat, zal wel niemand duidelijk zijn, hoewel het door enkelen werd beweerd. De overeenkomst had evenwel nog eene andere strekking, als: de vestiging van het beginsel, om de belasting van de verschillende soorten van suiker in verhouding tot het kristalliseerbaar gehalte te regelen; eenparigheid van *rendement* (niet van belasting, het *bedrag* blijft ter keuze der regeringen) de wegneming, van de bescherming die aan de *beetwortelsuiker*, door den Minister te regt de cauchemar van de rietsuiker genoemd, tot nu toe in onderscheidene landen en speciaal in Belgie is verleend; gelijke belasting bij *invoer* van geraffineerd als van suiker van de inlandsche fabrijk geraffineerd; en eindelijk de bevoordeeling der schatkist, daar de Minister van Finantiën zich overtuigd hield dat, wanneer de proefnemingen van raffinage zijn afgeloopen, en de *rendementen* zullen zijn vastgesteld, zoo als de Minister zich overtuigd hield, dat zij moesten worden vastgesteld, na verloop van weinige jaren aan de schatkist uit den suiker-accijns eene som van 5 mill. zou ten deel vallen, terwijl de opbrengst voorshands reeds reeds op 3½ mill. (dus 1½ millioen meer dan tot heden) kan worden gesteld.

De voorname grond van bestrijding, welke het tractaat uitlokte, lag

in het aangenomen typenstelsel, waarop het was gebaseerd, het stelsel namelijk om van de ruwe suiker (daartoe in types geclasseerd), een regt te heffen naar gelang van de hoeveelheid kristalliseerbare suiker, die de ruwe suiker bevat. De bestrijders gingen daarbij uit van dezen economischen grond, dat men de betere producten niet moet trachten te belasten om de mindere te steunen. Daarbij leerde de ondervinding in onze zoowel als in andere kolonien, dat men de rietsuiker al minder en minder in geheel ruwen staat uit de landen van productie afscheept. Maar zonder aanneming van dat stelsel ware Engeland, (dat het vroeger niet bezat, doch sedert 1851 heeft ingevoerd en er zich voortdurend zeer wel bij bevindt), niet tot de overeenkomst toegetreden, en men moet toestemmen, dat wij door zoodanige voorwaarden van typenstelsel als bij dit tractaat werden voorgesteld, die toestemming van Engeland geenszins te duur hebben gekocht. Wij vleijen ons ook, dat de bezwaren, welke de handel en de nijverheid van de aanneming van het typenstelsel te gemoet zagen, in de toekomst niet zullen worden verwezenlijkt. Het wegvallen van alle bescherming is toch zeker voor den handel veel voordeeliger dan de opvoering van het éénе, algemeene regt, zooals het tot dusver in onze wetgeving bestond, tot zulk eene hoogte, dat de bescherming reeds nagenoeg wegviel, terwijl ook de nijverheid zich daardoor beangst maakte. Deze was tot heden gebonden zekere soorten van suiker te verwerken; afwijkende mindere soorten kan zij met geene mogelijkheid gebruiken, al waren zij nog zoo geschikt voor de raffinade, eenvoudig omdat zij door dat éénе regt zijn geconfisqueerd. Ook dat het typenstelsel in strijd zou zijn met het belang van de suikerfabriekanten op Java, werd door den Minister met helderheid bestreden, aan wiens rede, den 6n Mei in de Tweede Kamer uitgesproken, eene eerste plaats toekomt onder de uitmuntende en degelijke vertoogen, welke de natie van den heer Betz in de laatste jaren mogt vernemen. De heer Betz toonde zich hier vooral zoo geheel meester van zijn onderwerp en van de economische eischen daarvan, dat men wel zeggen kan, dat hij geen enkelen grond heeft verzuimd, die tot verdediging van dit tractaat, waartoe nog eene zeer speciale kennis werd vereischt van den vroegeren en tegenwoordigen toestand der suikerraffinaderij en suikerwetgeving, kon worden aangevoerd. Hij behaalde in de beide Kamers een groot succes. In de Tweede Kamer werd den 6en Mei het suiker-tractaat met 44 tegen 8 stemmen aangenomen. (*Tegen*, de heeren J. K. van Goltstein, Hoffman, Simons, Hoekwater, Rochussen, Wintgens, Schimmelpenninck en van Zuylen van Nyevelt.) In de Eerste Kamer werd het tractaat den 1en Junij daaraanvolgende met algemeene stemmen aangenomen. De kamer erkende met den heer Blankenheym, dat het typenstelsel, al heeft het de volkomenheid niet bereikt, die sommigen wel hadden gewenscht, werkelijk als eene verbetering moest worden beschouwd. (De wet is afgekondigd, n°. 62, Stbl.)

— *Het wetsontwerp houdende bepalingen omtrent den accijns op de suiker* was het noodzakelijk uitvloeisel van het tractaat, dat met Engeland, Frankrijk en Belgie was gesloten. De heeren van Bosse en van Kerkwijk waren aan het rekenen gegaan en het was hun gelukt, een tal van omstandigheden te vinden, welke, wanneer zij mogten ontstaan, de opbrengst der suiker-accijns in gevaar zouden brengen, en daarom liever, even als dit in de suiker-wet van 1852 was geschied, een verpligt *minimum* van opbrengst zagen bepalen, welk minimum de heer van Kerkwijk bij amendement stelde op 3½ millioen 's jaars. Dat was zonder twijfel een verkeerd beginsel, want geen accijns staat uit den aard der zaak zóó vast, dat hij, onverschillig of er meer of minder verbruikt worde, altijd hetzelfde bedrag kan opleveren. Het werd door den Minister met nadruk bestreden, die betoogde, dat de bepaling van een *minimum* in 1851 noodig was, omdat er toen in onze wetgeving nog te veel bescherming bleef, en het onmogelijk was in de toen bestaande omstandigheden die bescherming geheel te doen wegvallen. Er bestond ook te minder reden, om thans zoodanig *minimum* aan te nemen, daar bij de voorloopige rendementen was ondersteld, dat honderd pond ruwe suiker niet meer zouden opleveren dan zeven en tachtig pond geraffineerd, naar de klasse van no. 15 tot no. 18, terwijl de heer van Bosse zelf voorspelde, dat het getal ponden niet slechts zou klimmen met vijf, maar met tien, en het definitief rendement dus nog hooger zou worden dan de Regering zelve zich dat had voorgesteld. Het amendement was dus overtollig; maar het was bovendien geheel in strijd met het stelsel der wet. Het systeem der wet toch was, met de bescherming eindelijk te breken. Zoodra de rendementen nader bepaald zouden zijn, werd aan de raffinadeurs geene bescherming meer verleend, terwijl, volgens het tegenwoordig verbruik, dat naar vaste gegevens kan worden geconstateerd, de bate voor de schatkist alsdan de som van 3½ millioen zeer belangrijk zal overschrijden. Het amendement werd echter met de meerderheid van ééne stem (27 tegen 26) aangenomen, en het wetsontwerp zelf met 44 tegen 6 stemmen.

Tegen, de heeren: van Bosse, Hoffman, van Lidth de Jeude, J. K. van Goltstein, Blom en Godefroi.

In de Eerste Kamer had het wetsontwerp een geduchter strijd te doorstaan. De Minister van Finantien werd tegenover de krachtige oppositie, die de bepaling van het *minimum* bij die Kamer te weeg bragt, in een zeer moeijelijken toestand geplaatst. Hij moest verdedigen, wat hij in den grond der zaak afkeurde. De Minister hield vol, dat de bepaling overtollig was, maar ontkende, dat zij *als schadelijk* was te beschouwen. Het behoud van een minimum zou volstrekt niet onbillijk zijn geweest tegenover de *voorloopig* vastgestelde rendementen, want ware dat het geval, dan was het ook sedert het jaar 1851 tegenover de bestaande rendementen eene groote onbillijkheid geweest. De Minister dacht zich twee gevallen.

Vooreerst, wat hoogst onwaarschijnlijk was, dat de *definitieve* bepalingen niet tot stand kwamen en de aanvankelijk vastgestelde rendementen behouden bleven. Dan werd nog voortdurend eene belangrijke bescherming gehandhaafd en dan kon het minimum van 3½ millioen geen nadeel berokkenen. In het tweede geval, namelijk dat de proefnemingen *wel* tot stand komen en dus de opbrengst van de suiker belangrijk meer zal bedragen dan de 3½ millioen, maar dan was het minimum overbodig. De Minister was tot die verdediging verpligt, eenigzins als een advokaat, wien ambtshalve is opgedragen een beschuldigde voor te spreken, maar wij twijfelen geen oogenblik, of hij had liever van de dienst, welke de heer van Kerkwijk hem bewees, verschoond willen blijven. Al te gedienstige vrienden zijn ook niet goed: de heer Betz zou dat later op eene nog smartelijker wijze ondervinden. Het is en blijft o. i. een vicieus stelsel, wanneer eene accijnswet niet met zekerheid aangeeft wat op het *artikel* drukt, en het is een gevaarlijk antecedent tevens, omdat men in de toekomst, wanneer men meerdere accijnswetten mogt herzien, als b. v. zout, gedistilleerd en andere voorwerpen, eveneens een minimum zou kunnen willen voorschrijven. Nadat de Minister zich, op eene vraag van den heer Viruly, tegenover de Eerste Kamer verbonden had, om, zoodra de definitive rendementen zouden zijn vastgesteld, onmiddellijk een wetsvoorstel in te dienen om art. 4 te doen vervallen, is het wetsontwerp met 16 tegen 12 stemmen aangenomen.

Tegen stemden de heeren: Fransen van de Putte, van Eysinga, van Aylva van Pallandt, Messchert van Vollenhoven, Boreel van Hogelanden, van Weel, de Vos van Steenwijk, van Beeck Vollenhoven, Taets van Amerongen, Smit, Cost Jordens en van Swinderen. (De wet is afgekondigd onder n°. 63, Stbl.)

— Thans moeten wij spreken over den gewigtigsten maatregel, die in dat zittingjaar werd genomen: *de afschaffing der gemeentelijke accijnsen.* De discussien over het wetsontwerp *tot wijziging der gemeentewet voor zooveel de plaatselijke belastingen betreft*, vingen den 18n Mei in de Tweede Kamer aan. Daar de quaestie op welke wijze het gemeentelijk belastingstelsel te herzien, om het op vaste grondslagen te doen steunen, reeds sedert jaren hangende was gebleven, en de Minister van Finantien beproefd had telkens op eene anders wijze tot eene bereiking van het einddoel te geraken, kon het geenszins verwonderen, dat de spanning bij allen, die aan de publieke zaak deel nemen, groot was en dat, waar de strijd van meeningen over dit vraagstuk steeds hooger was gestegen, voor- en tegenstanders met buitengewone belangstelling eene oplossing schenen te verbeiden. Doch die belangstelling had niet slechts eene economische beteekenis. Het waren niet alleen de economisten, die de nieuwe zegepraal hunner wetenschap vurig wenschten en die nog eens de meest gezagheb-

bende leeraars raadpleegden om dit overblijfsel van stedelijke souvereiniteit te doen vallen en die geduchte hinderpaal van handel en welvaart uit den weg te ruimen. Bij deze beraadslagingen die zoo ligtelijk tot zuivere politieke en personen-kwestien aanleiding geven, moet men erkennen dat de oppositie, op eene enkele uitzondering na, zich met voorliefde op het economisch terrein heeft bewogen. De vermenging hier en daar van een *coup de patte* in hunne argumentatien op grond van vroegere gezegden van den Minister van Finantien als lid der Kamer, zal men hun zeker verschoonen willen: de Minister zelf maakte meermalen van dat regt gebruik: *hanc veniam petimusque damusque vicissim*. De Minister wist zich zeer snedig te bedienen van de vroegere economische geloofsbelijdenis, door den heer van Zuylen ('s Hage) bij de geboorte der gemeentewet afgelegd. Gelijk men wist, was de afgevaardigde uit de residentie geheel bekeerd, wat zijne staatkundige zienswijze betrof; wat echter niemand vermoedde, bleek nog bij deze discussie, dat ook in zijne economische overtuiging ommekeer had plaats gevonden. Men mag vragen of dat niet wat al te ver gaat? Wij kunnen ons verandering van zienswijze voorstellen over een ondergeschikt economisch leerstuk, of over een leerstuk, waarover de ervaring nog geen beslissende uitspraak heeft gedaan, maar te zijn een verklaard tegenstander van de plaatselijke accijnsen, die te beschouwen als eene kanker der nationale welvaart, als een struikelblok voor den voorspoed der arbeidende bevolking, als eene ironie op de versnelde middelen van gemeenschap van den tegenwoordigen tijd, als een keurslijf, waarin de vermeerdering der voortbrenging wordt gekneld door de hooge perceptieloonen en het voor den arbeid onbruikbaar gemaakte commiesenleger, — en dan later over die gehate tollinien de loftrompet te steken: waarlijk, dergelijke bekeering is geen roemrijk feit in de annalen der Nederlandsche volkshuishoudkunde.

De strekking dezer heilzame wet, die wij niet aarzelen in beginsel een der schoonste maatregelen te noemen, die sedert de grondwetsherziening is tot stand gekomen, en die niet dan zonder eene grondige en naauwgezette discussie door de beide takken der volksvertegenwoordiging werd goedgekeurd, hebben wij reeds aangewezen (*). Mogten sommige sprekers bij die discussie aan de bekende, duizendmalen herhaalde gronden die men voor de plaatselijke accijnsen pleegde aan te voeren, nog gewigt hebben gehecht, met den heer van Heukelom zouden wij geneigd zijn te zeggen: „Naauwelijks is er iemand die de hoofdgedachte door de Regering in dit voorstel nedergelegd, niet beaamt; bijna iedereen, met slechts enkele uitzonderingen, keurt het heffen van accijnsen door de gemeentebesturen ter voorziening in hare huishoudelijke behoeften af. Het is welligt een oud denkbeeld, maar er zijn, mijns inziens, oude denkbeelden door bepaalde personen voorgestaan, die reeds daardoor inderdaad het karakter van nieuwe

(*) Verg. *Economist* 1864, pag. 85, 229. *Bijbl. Econ.* 1865, pag. 206 v.

inzigten aannemen. Zoo is het ook met deze zaak. Wij mogen zeggen dat de tegenwoordige Minister van Binnenlandsche zaken dit denkbeeld, gelijk zoovele andere, ten nutte van het algemeen, sedert jaren ingang heeft weten te doen vinden, en wij mogen den tegenwoordigen Minister van Finantien den welverdienden lof niet onthouden van te hebben aangewezen den weg, dien men moet inslaan om tot verwezenlijking van het doel te geraken; aangewezen vooreerst in publieke geschriften, later in dit wetsvoorstel." En toch viel bij deze discussie, vooral van de zijde van de heeren Hoekwater, Begram, van Lynden en van Lidth de Jeude, aan de plaatselijke accijnsen eene verdediging ten deel, welke wij opregt verklaren niet te hebben vermoed. Het waren altijd de oude argumenten, het was altijd op „de gemakkelijke inning," op „het dure schapen- en varkensvleesch na de afschaffing van den accijns," op het onwaardeerbaar „genot van onmerkbaar belasting te betalen," (waardoor men zoo niet zien kan, dat men in zijne huishouding of bedrijf achteruitgaat); op „het behoud der Rijks-accijnsen, die toch ook toezigt behoeven," waarop door de ijverige verdedigers der oud orthodoxe leer gewezen werd. Waarom die accijnsen opgeheven? Zij doen niemand kwaad, het volk klaagt er niet over en als het waarlijk daarvan druk ondervindt, het is zoo genoegelijk en zoo zalig, niet te weten, dat men in druk is! En wezen de voorstanders op het voorbeeld van Belgie, dan was het antwoord gereed: nu ja, in Belgie zijn de accijnsen afgeschaft, maar die afschaffing heeft de gewenschte gevolgen niet opgeleverd en de Belgen hebben er spijt genoeg van.

Moeijelijk valt onder de reeks van degelijke en uitmuntende voordragten, door de leden der liberale partij gehouden, waarin al die redeneringen met helderheid en talent werden bestreden, eene keuze te doen: men vergunne ons evenwel de herinnering aan drie redevoeringen te verlevendigen, welke wij niet schromen onder die te rangschikken, waarin de onjuiste betoogen der accijns-vrienden het krachtigst werden ontzenuwd, en waarin niet bloot met citaten aan wetenschappelijke schrijvers ontleend, maar met feiten, uit de praktijk geput, de nadeelen aan het accijns-stelsel verbonden, op eene tastbare wijze werden aanschouwelijk gemaakt.

In de eerste plaats een woord over de overtuigende voordragt van den geachten burgemeester van Dordrecht, den heer de Raadt. De heer van Zuylen, dien ook ditmaal aan de verbeelding wat te zeer de teugels vierde, had den regel aangehaald, dat de eerste voorwaarde van elke belasting moet zijn, dat zij billijk en regtvaardig zij. „Ik stem dat volkomen toe" antwoordde de heer de Raadt, „maar eene regtvaardige belasting moet dan ook zooveel mogelijk algemeen en gelijk, d. i. naarmate van de meerdere of mindere gegoedheid, drukken en dit doen juist de verbruiksbelastingen niet. De winkelier, de middelstand, de geringere klasse betaalt daarin evenveel als de meervermogende, ja men kan zelfs, daar daar waar die accijnsen vooral de eerste levensbenoodigdheden drukken,

gerust zeggen, dat de eersten daarin oneindig meer betalen dan de laatsten; omdat de geringe en mindere stand van die accijnspligtige goederen in den regel veel meer gebruiken dan de aanzienlijken. Stel dat een groot gezin uit den gegoeden stand, met een jaarlijksch inkomen van bijna f 7000, dagelijks 10 cents aan gemeente-accijns betaalt, dan zal dit jaarlijks zijn f 36,50. De winkelier, de boekhouder, de ambtenaar die van f 700 moet leven en met een even zwaar gezin evenveel accijnspligtige goederen verbruikt, zal mede f 36,50 betalen. De meergegoede zal dus ½ en de mingegoede 5 pCt. van zijn inkomen moeten missen." Een ander spreker had beweerd, dat de verbruiksbelastingen de perceptiekosten niet dermate verhoogen, dat zij daarom zouden zijn af te keuren. Dit argument, aangevoerd door hen, die gewoonlijk zich als de strengste veroordeelaar voordoen der zuivere theorie, stuitte wederom af op de praktijk. „In 1854" zeide de heer de Raadt, „hief men in mijne gemeente (Dordrecht) nog geen f 40,000 aan directe belastingen, tegenover f 150,000 aan verbruiksbelastingen, waaronder de tarwe, de rogge, het geslagt, het binnen- en buitenlandsch gedistilleerd, het bier, de turf en de steenkolen. De kosten van toezigt en invordering beliepen toen even f 20,000 en daaronder was een gering bedrag begrepen voor de directe belastingen, c^a. f 2000. Thans wordt alleen geheven accijns op het geslagt en gedistilleerd, en staan ruim f 120,000 aan directe belastingen tegenover f 70,000 verbruiksbelastingen, terwijl de kosten van toezigt en invordering nog ruim f 17,000 beloopens waaronder voor de directe belastingen weder f 2000. Om vroeger f 150,000 aan accijnsen te innen moest men dus uitgeven f 18,000, en om de helft te percipieren geeft men nog f 15,000, dus slechts f 3000 minder uit." Ziedaar slechts de conclusie voor ééne gemeente — men berekene nu eens het verlies, door perceptieloonen veroorzaakt, over het gansche Rijk, en men houde dan vol, dat onze nationale rijkdom daardoor niet gevoelig wordt getroffen! Dergelijke *feiten* zijn dan ook niet te weêrspreken.

In de tweede plaats trof ons zeer de rede van den altijd even gematigden heer Dullert. De spreker nam eerst de politieke questies op, die de heer van Zuylen in de discussie had gemengd. Onder meerdere beschuldigingen had de afgevaardigde uit de residentie aan de Regering verweten, dat zij in deze zaak niet uitsluitend zou gehandeld hebben met het doel om werkelijk de gemeente-accijnsen af te schaffen, maar dat er nevenbedoelingen bij haar zouden bestaan hebben; dat dit blijkbaar was uit de resultaten die men verkregen had; dat toch de liberale districten bevoordeeld en de districten, die voor de Regering min-aangename keuzen uitbragten, achter gesteld waren. De heer Dullert wederlegde die beweringen met cijfers, ofschoon dit voorzeker aan de meesten wel eenigzins overbodig zal zijn toegeschenen, omdat — al wilde men geheime nevenbedoelingen bij de regering veronderstellen, — men zulk een resultaat toch haast niet denken kan bij een algemeenen maatregel, waarvan de strekking was voor

alle gemeenten des lands hetzelfde vast te stellen. Na die politieke bestrijding trad de heer Dullert in eene refutatie van hetgeen ten voordeele der accijnsen was aangevoerd, en vooral deed hij te regt uitkomen, dat, om de vrucht van de afschaffing van de belasting op de brandstoffen aan te toonen, men de voorbeelden moet nemen uit gemeenten waar de belasting niet als eigen middel is blijven bestaan, maar waar de volle werking van de vrijheid bestaat.

Vooral ook mag, zelfs in 't kort bestek van een beknopt overzigt, de rede van den heer Blussé van Oud-Alblas niet onvermeld blijven. Dien ouden en onvermoeiden kampioen tegen de plaatselijke accijnsen, was het een opregt genoegen, een wellust zouden wij haast zeggen, aan de accijnsen den genadeslag toe te brengen. De heer Wintgens had gezegd: wij worden hier door een heerschzuchtigen minister gedreven, wij moeten als volgzame meerderheid den meester volgen. De heer Blussé kwam ridderlijk tegen dat gezegde op. „De quaestie van de gemeente-accijnsen" — zeide hij, „is een oude strijd, ouder dan dit ministerie, ouder dan de gemeente, ouder dan de Grondwet: het is eene zuiver wetenschappelijke quaestie, die rijp geworden is door den tijd." Met die opmerkelijke inleiding stemde zijn klaar en krachtig betoog volkomen overeen, een betoog, waarin hij aanleiding vond den heer van Zuijlen menigmalen teregt te wijzen, die de paradox had verkondigd, dat accijnsen noodzakelijk zijn om eene stad in bloei te doen vooruitgaan. Ook de heer Blussé bragt feiten bij en stelde den toestand van Dordrecht, die met behulp der directe belastingen tot vroeger ongekende welvaart was gestegen, zonder dat door de burgerij klagten werden aangeheven. Dat waren geweldige slagen, die op den ingezakten tempel der accijnsen nederploften: ook aan den heer Blussé komt een ruim aandeel toe in de eer der overwinning.

Wij behoeven niet te herinneren aan de mokerslagen, die aan dien tempel, nog met den sluijer der midden-eeuwen omhuld, door de Regering bij hare verdediging der wet werden toegebragt. Nogtans was het de Minister van Finantien, die zich meer speciaal met de taak had belast het zondenregister van de accijnsen op te slaan: de Minister van Binnenlandsche Zaken trad althans in de Tweede Kamer meer op legislatief dan op economisch terrein. De heer Betz noemde de afschaffing der plaatselijke accijnsen meer dan een nationalen wensch, eene nationale *behoefte*. Het werd hem euvel geduid, dat hij dat zoo stellig durfde verklaren. Wij twijfelen echter niet aan de waarheid van zijne woorden. Waren niet de tallooze adressen van kamers van koophandel en fabrieken, uit het gansche land bij de Tweede Kamer ingekomen, waren niet de onophoudelijke vertoogen in tijdschriften en dagbladen, de bekende houding vooral ook van de eerste koopstad des Rijks overvloedige bewijzen van de smachtende begeerte van handel en industrie naar de vrije lucht en het vrije verkeer, naar opheffing van toezigt en vermetiging der sluikerij? Of de liberale partij, ge-

lijk de heer van Bosse zeide, vroeger de afschaffing der plaatselijke accijnsen al dan niet boven alles op den voorgrond had geplaatst, deed dan ook minder ter zake: genoeg, dat thans de natie de afschaffing der gemeente-accijnsen met ongeduldig verlangen te gemoet zag. Met nadruk hield de Minister vol dat vermindering van de prijzen der eerste levensbehoeften van afschaffing der accijnsen te verwachten was en veel dienst bewees hem daarbij eene verklaring van de directie der Haagsche broodfabriek, dat bij haar het voornemen bestond om, zoodra de gemeente-accijns werd opgeheven, de broodprijzen onmiddellijk te verminderen respectivelijk minstens met 3 en 2½ cents. Met 3 cents zou te 's Hage verminderd worden het gebuilde tarwebrood, vaak het eenige voedingsmiddel in de talrijke arbeidsklasse daar ter stede. (*) En de heer van Zuylen had voorspeld, dat de prijzen niet goedkooper zouden worden. Zou de ambachtstand waarlijk door de aanwinst van drie centen per brood die hij nu overhoudt, geen voordeel hebben van eenige guldens 's jaars per hoofd van gezin? Waarijk, indien de werkman dat niet bemerkt, heeft hij het zich zelven te wijten.

De Minister van Finantiën trad daarna in eene uiteenzetting van den toestand van de finantiën van 't Rijk en de toekomst van die der gemeenten, waarvan de uitkomst was, dat daarin geene bezwaar tegen de afschaffing der gemeente-accijnsen was gelegen en, terwijl de heer van Bosse in zijne rede had verklaard, dat die afschaffing in den laatsten tijd onder de economisten, „het modeartikel" was geworden, beschouwde de heer Betz dezen maatregel van een hooger gezigtspunt, „als eene ware weldaad voor de natie."

Van waar dan dat zulk een weldadige maatregel bij sommige leden der Tweede Kamer zoo ongemeene tegenkanting ondervond, ook zelfs bij die leden, die, als de heeren Godefroi, van Bosse en van Heukelom, overtuigd waren van de noodzakelijkheid om daarmede niet langer te dralen, in weerwil van de exceptien van ontijdigheid, die door behendige advokaten, waar het groote vraagstukken geldt, altijd worden gepleit om eene zaak van het parlementair répertoire af te brengen? Van waar dan dat de aanneming van dit wetsontwerp aan velen, zoo in als buiten de kamer, nog twijfelachtig voorkwam?

De reden was, dat de strijd niet alleen gold het economische beginsel, maar ook de toepassing. Afschaffing van gemeente-accijnsen: de groote meerderheid verheugde zich, daartoe te kunnen medewerken, maar alles hing af

(*) Het gewigt van den maatregel blijkt duidelijk, wanneer men nagaat, dat de Haagsche broodfabriek in de laatste jaren ca. 2 millioen Ned. pond gebuild tarwebrood jaarlijks verkocht, ongeveer 20 à 25 pond per hoofd der geheele bevolking. In een alleraanzienlijkst gedeelte der volksvoeding wordt dus door die eene fabriek voorzien. Dat hare prijzen dan ook dadelijk regulateursprijzen worde voor al het broodverbruik, ligt voor de hand.

van de wijze waarop. Men kent algemeen de laatste editie van het dikwijls gewijzigde plan der Regering. Het Rijk zoude ¾ van het personeel en $21\frac{1}{2}$ opcenten op de grondbelasting aan de gemeenten afstaan, en daarentegen den accijns op het gedistilleerd tot f 50 per vat heffen, den accijns op den wijn verhoogen, een gedeelte van den tegenwoordigen plaatselijken accijns op het geslagt voegen bij den rijksaccijns, tot dat de suiker-accijns zijn volledig beslag zou hebben verkregen, eindelijk de regten op de thee met f 25 de 100 pond verhoogen. Welk een heerlijk veld opende zich hier voor de kritiek? Welk eene uitmuntende gelegenheid voor ieder lid der oppositie, hetzij hij geene scherpe woorden genoeg over had om het plan der Ministers te hekelen, hetzij hij zich verwaardigde er voor een gedeelte zijne goedkeuring aan te hechten, om zijne denkbeelden over een ander en beter equivalent voor te dragen? Welk eene onwaardeerbare veiligheidsklep voor hen, die ja *althans in het afgetrokkene* het accijns-stelsel wel verderfelijk achtten, maar het plan niet konden goedkeuren, op grond „dat het geneesmiddel erger zoude zijn dan de kwaal." Hooren wij slechts den heer Rochussen, die zijne krachten voor de repliek had bewaard. Hij wilde volstrekt niet op den *index* geplaatst worden, want hij was geen economische oudgast. In *abstracten* en *absoluten* zin en uit *voorliefde voor* die belastingen waren de accijnsen dan ook niet te verdedigen. *Au bucher* met die gedrogtelijke bloedzuigers, die de beste krachten van den werkman ondermijnden. Had niet reeds Jan de Wit gezegd: „Je sais que les petits droits sont comptés pour rien par des personnes qui n'entendent pas le commerce: mais des gens qui y sont versés savent bien qu'on peut plumer un grand oiseau plume à plume, jusqu'à ce qu'il n'en ait plus." Onverschillig, of die woorden, door den heer Viruly herinnerd, sloegen op de accijnsen, of op de inkomende regten: wij achten ze op de accijnsen zeker van toepassing en werpen tegen het citaat geene exceptie van nietontvankelijkheid op. De heer Rochussen was dus weder ditmaal in beginsel het *liberale* economische beginsel toegedaan, waartoe hij, ofschoon generaal in het conservatief leger, zich nu en dan aangetrokken gevoelt, maar, waar het de toepassing geldt, blijft de afgevaardigde zich zelden gelijk. Door het plan van den heer Betz zouden de gemeentelijke en de Rijksfinantien beide te gronde gaan. Zij, die den ondergang der gemeentelijke finantien voorspelden, en zoo ook de heer Rochussen, bragten het echter niet veel verder dan twijfelingen te opperen aan de juistheid van de door de Regering overgelegde staten en berekeningen, welke evenwel op officiële wijze door tusschenkomst van de Gedeputeerde Staten der verschillende provinciën waren in het leven geroepen, en zij, die den val van het finantiestelsel van het Rijk verkondigden, zagen voorbij, dat door verscherping van toezigt de fraude bij 't gedistilleerd kan worden geweerd, dat de meerdere opbrengst der suiker-accijns op zekere gegevens steunde, en dat het nog niet zóóver gekomen was, dat de Regering er ernstig op

bedacht behoefde te zijn de accijnsen op het geslagt en de thee, waartegen vrij eenparige tegenstand bestond, te verhoogen. Die beide verhoogingen waren dan ook slechts de uiterste achterhoede van 't plan des Ministers, de laatste reserve, die zoo mogelijk inactief moest blijven.

En toch schenen de tolken der oppositie, — zelfs de tirailleurs waren opgeroepen, — te wedijveren in 't uitdenken van velerlei bezwaren. Nu was het ook te vreezen, dat tegen één klip het trotsche vaartuig zou stranden. Die klip heette: Census. Weinige leden der ministeriele meerderheid, die niet de ernst van dat bezwaar gevoelden. De moeijelijkheid lag hierin, dat de Grondwet in art. 76 bepaalt, dat men, om kiezer te zijn in de directe belastingen, en daaronder konden bij een gezonden uitleg alleen Rijks-belastingen worden verstaan, moet *betalen* zeker bedrag, terwijl dit wets-ontwerp, waarbij ⅗ eener Rijks directe belasting aan de gemeenten werd overgedragen, uitging van de onderstelling, dat in een aantal welvarende gemeenten over die ⅗ niet zou worden beschikt, zoodat deze niet zouden behoeven te worden opgebragt. Men vreesde, dat hierdoor eene geheele verwarring zou worden gebragt in den maatstaf van den census.

Drie gevoelens werden dienaangaande ontwikkeld. Het meest radicale was, dat hier bestond strijd met de Grondwet, en dat de Kamer geplaatst was in een dilemma van óf de Grondwet te overtreden, óf vele kiezers hun kiesregt te ontnemen. Dit gevoelen werd vooral voorgestaan door de heeren Luyben en van Bosse, en de oppositie kon en wist van dit beweerd grondwettig bezwaar partij te trekken. De Grondwet eischte volgens die leden *betalen* en de Regering kende kiesregt toe op grond van *niet-betalen*. Dat ware lijnregt in strijd met de Grondwet, dat was tevens eene miskenning van het gezond verstand.

Een ander gevoelen, vooral voorgestaan door de heeren van der Linden en Dullert, kon noch den strijd met de Grondwet noch den strijd met de kieswet inzien. De Grondwet, zoo als die ook is uitgelegd en toegepast bij de vaststelling van art. 2 van de kieswet, sprekende van *betalen*, heeft van de personen, aan wie men de bekwaamheid tot kiezen zou geven, zekere gegoedheid geëischt. Als kenmerk van die gegoedheid heeft de kieswet het bedrag genomen, waarvoor de ingezetenen in 's Rijks directe belastingen zijn aangeslagen. Werd nu het Regeringsvoorstel onveranderd aangenomen, welke wijziging werd dan, vroegen deze leden, gebragt in den toestand van de kiezers, zoo als die tot dusver overeenkomstig de Grondwet was geregeld? Geenerlei verandering hoegenaamd. Allen, die op grond van het aangeslagen zijn, tot dusver bij de kieswet verordend, als kiezers waren opgeteekend, hetzij voor de gemeenten, hetzij voor de staten der provinciën, hetzij voor de algemeene landsvertegenwoordiging, zouden in hunnen toestand blijven: een toestand die met de bestaande wetten geheel en al overeenkomt, daar deze wetten grondwettig zijn vastgesteld.

De grondwetgever gaf de keuze aan den gewonen wetgever een census vast te stellen, *overeenkomstig de toen geheven belastingen*, van f 20 tot f 160 klimmende. In dien toestand werd door deze wetgeving niets veranderd. De heer van Bosse had zich de mogelijkheid voorgesteld, dat in de eene gemeente een zeker aantal kiezers zoude zijn, f 4 betalende, en in eene andere gemeente daarnaast kiezers, die f 20 of meer moeten betalen om kiesbevoegd te zijn. Welk nadeel was daaraan verbonden? Leverde de persoon die in de eene gemeente f 4 *betaalde*, daarom minder waarborgen op dan zijn buurman, die f 20 zou *kunnen* betalen, omdat de heffing van de belasting in die gemeenten verschillend is? De *gegoedheid*, niet de *betaling* moest als maatstaf voor den census gelden.

Een derde gevoelen, dat vooral ingang vond bij de heeren Godefroi en van Nierop, en dat later bleek dat der meerderheid van de Kamer te zijn, kon *wel* den strijd met de Grondwet, maar *niet* dien met de kieswet opgeven. Toegegeven, dat de kieswet den *aanslag* met hetgeen de Grondwet *betalen* noemt gelijkstelt, dan onderstelde zij toch altijd een aanslag *om te betalen*, dan moest die aanslag volgens art. 2 der kieswet in ieder geval als *verpligting tot betaling* worden beschouwd. Maar hoe was met dat begrip overeen te brengen de kiesbevoegdheid van diegenen, die, hoezeer zij ook in de vier vijfden van het personeel zullen worden aangeslagen, nogtans niet zouden verpligt zijn tot betaling, omdat de gemeente over haar evenredig aandeel in dat deel der belasting niet beschikte? Art. 2 der kieswet, naar geest en bedoeling opgevat, eischte dat *betaling* op den *aanslag* volgde en in vele gemeenten zou de belastingpligtige niet betalen. Er was dus flagrante strijd tusschen het ontwerp en de kieswet.

Dit laatste gevoelen nam de bovenhand en daaraan is men het amendement van de heeren Poortman, Hoynck en Viruly verschuldigd, welks aanneming omtrent het lot van het wetsontwerp heeft beslist. Dat amendement, hetwelk bij art. 1 in behandeling kwam, (*) beval zich aan om meer dan eene reden. In de eerste plaats zou daardoor de bedoeling duidelijker uitkomen, dat alleen die $\frac{4}{5}$ van het personeel zouden worden gebragt ten voordeele der gemeenten, die in de gemeenten zelve geheven worden; dat het regt van de gemeentebesturen om daarover te beschikken als boven allen twijfel verheven zoude vaststaan, en dat, indien de gemeenten van dat regt geen gebruik maakten, het overige zou komen ten voordeele van het Rijk. In de tweede plaats zou het gevolg van die wijziging zijn, dat het personeel bleef eene Rijksbelasting. Het Regerings-voorstel liet daaromtrent twijfel over. De heffing zou dan ook geschieden voor en namens

(*) Art. 1 der wet, ingevolge het amendement, luidt thans: Tot dekking der plaatselijke uitgaven kunnen de Gemeentebesturen 1°. beschikken over ten hoogste vier vijfde gedeelten van de opbrengst der rijksbelasting op het personeel, in hunne gemeente geheven. 2°. enz.

het Rijk; de belasting zou zijn verschuldigd aan 's lands kas, geheel in overeenstemming met art. 2 der kieswet; de belastingschuldige zou blijven schuldenaar van het Rijk, met de gemeente in geene aanraking hoegenaamd komen, en, om den strijd met de kieswet geheel op te heffen, moeten *betalen*. Er zou niet meer enkel kunnen zijn een aanslag, maar die aanslag zou verpligting tot betaling medebrengen.

Deze waren de voornaamste voordeelen, welke voor het amendement pleitten. De leden, die niet bereid schenen de aanneming van het wetsontwerp te bevorderen, stelde zich vijandig tegen het amendement over. Dat amendement — beweerde men — zou een privilegie op het stuk der belastingen in het leven roepen, omdat, terwijl een aantal gemeenten het volle personeel aan de gemeentekas en het Rijk zullen betalen, anderen die de ⅘ voor hunne gemeentehuishouding niet noodig hebben, het volle personeel aan het Rijk zullen opbrengen. Maar dergelijk bezwaar stuitte af op de omstandigheid, dat het amendement een gelijk regt schiep voor alle belastingpligtigen. Indien het amendement een privilegie in 't leven riep, dan zou het regt, aan de gemeenten toegekend om opcenten op 's rijks directe belastingen te heffen volgens hare behoefte, ook als een privilegie moeten worden beschouwd, en dat was nog door niemand beweerd. Wanneer men dat bezwaar wilde opperen, dan zou het met meer schijn van regt tegen het Regeringsvoorstel kunnen worden ingebragt, omdat volgens dat voorstel niet alle de volle belasting op het personeel zouden betalen en in sommige gemeenten de belasting ten volle, in andere slechts ten deele zou worden geheven. Maar ook dat was niet meer dan schijn, want in het wezen der zaak, kende het regeringsvoorstel — het was juist de grond, waarom het ontwerp door den heer van Nierop werd bestreden — geen subsidiën toe aan de gemeenten, die door de afschaffing der accijnsen het meest werden gedrukt, maar vestigde een gelijk regt voor alle gemeenten. Noch het regeringsvoorstel, noch het amendement bevatte eene privilegie, daar het regt van beschikking over de ⅘ van het personeel voor alle gemeenten gelijk was. Eene andere bedenking, tegen het amendement ingebragt, dat de autonomie der gemeenten daardoor werd miskend, was even ongegrond, daar de beslissing of behoefte bestond aan uitkeering, geheel aan het gemeentebestuur bleef overgelaten.

Wij hebben eenigzins breedvoerig stilgestaan bij het amendement Poortman c. a., omdat het belang der discussie zich in dit punt concentreerde. Het amendement, door de regering niet overgenomen, maar ook niet bestreden, werd den 27n Mei met 46 tegen 26 stemmen goedgekeurd, en art. 1 daarop met gelijke meerderheid aangenomen. *Tegen* het amendement stemden de heeren de Lom de Berg, Hoffman, van der Maesen de Sombreff, Begram, van Lidth de Jeude, IJssel de Schepper, van Asch van Wijck, Rochussen, W. van Goltstein, Wintgens, Simons, Hoekwater, J. K. van Goltstein, Mijer, Taets van Amerongen, van Zuylen van Nye-

velt, van Nispen, de Brauw, graaf van Zuylen, van Lijnden, van Foreest, Schimmelpenninck, de Bieberstein, van der Linden, Heemskerk Bz. en de Voorzitter.

Bijna al de amendementen, die op de volgende artikelen werden voorgesteld, werden daarna verworpen. Dit was ook het geval, met die, door de heeren van Foreest, W. van Goltstein, van Mulken—Fokker en van Nierop voorgesteld, welke de strekking hadden om aan de gemeenten nog eenigen tijd het heffen van verbruiksbelastingen te gunnen en daardoor „het kwaad" der afschaffing te matigen. Wij mogen de natie gelukkig rekenen dat die amendementen, alle door een zucht van transactie of conciliatie ingegeven, den bijval der Vertegenwoordiging niet verwierven; het zou inderdaad jammer zijn geweest, indien de goede werking dezer wet door palliatieven nog voor een aantal jaren verijdeld ware geworden. Waar sommige gemeenten, — ongeveer een vijftigtal (verg. *Economist* Jan. ll.) — die door de afschaffing der accijnsen te zwaar worden gedrukt, zullen bijzondere wetten haar nog gedurende eenige jaren in het genot der accijnsen laten, maar dat uitstel van executie is allezins billijk, omdat de overgang voor sommige in het accijns-gareel gebonden gemeenten wat al te stout zou zijn geweest.

Het wetsontwerp werd den 29sten Mei met 47 tegen 25 stemmen aangenomen. *Tegen* stemden de heeren van Nierop, van Asch van Wijk, Wintgens, Taets v. Am., W. van Goltstein, Hoffmann, Dirks, Mijer, van Foreest, Simons, van Lidth de Jeude, de Lom de Berg, Hoekwater, J. K. van Goltstein, Rochussen, IJssel de Schepper, van Zuylen van Nijevelt ('s Hage), Storm van 's Gravesande, van Nispen, Begram, Schimmelpenninck, van Zuylen van Neyvelt (Arnhem), van Lijnden, de Brauw en van Reenen.

Aan het rekbare middel tot uitzetting der gemeente-uitgaven door verhooging van de prijzen der levensbehoeften, een stelsel op welks schadelijke gevolgen wij meer dan eens de aandacht van het publiek hebben gevestigd, is alzoo door de Vertegenwoordigers der natie de doodsteek toegebragt.

In de Eerste Kamer, waar over het ontwerp twee volle dagen werd beraadslaagd (30 Junij en 1 Julij) koesterde de meerderheid eene gunstige gedachte over het wetsontwerp. De meesten erkenden „de eischen van den tijd," die opheffing van gemeente-accijnsen in zijn vaan droeg. Bij velen woog evenwel nog al sterk de omstandigheid, dat de rijks-accijnsen in stand bleven en de vrees, dat door dit wets-ontwerp het evenwigt tusschen de directe en indirecte belastingen zou worden verbroken. Wat het eerste punt betreft, toonde de Minister van Binnenlandsche Zaken, wiens uitgewerkte rede de strekking had, om op een onpartijdig standpunt te doen uitkomen, dat de voordeelen de bezwaren verre overtroffen, aan, dat die verbruiksbelastingen het meest drukkend waren, welke ten behoeve der gemeenten werden geheven, terwijl, wat het tweede punt aangaat, dag-

helder door den Minister van Finantien was aangewezen, dat in het verband tusschen directe en indirecte belastingen geene verandering werd gebragt. Velen betreurden ook in de Eerste Kamer, dat juist het personeel aan de gemeenten werd afgestaan, alsof niet die belasting zich het meest als gemeente-belasting eigende. Zij noemden het personeel den hoeksteen van het rijksbelastingstelsel, (ofschoon andere leden der kamer de grondbelasting als den eigenlijken hoeksteen beschouwden). Wat was het oordeel van den heer Betz? „Mij komt het voor," was zijn advies, — „dat de hoeksteen van ons belastingstelsel is eene goede verdeeling van belastingen tusschen het rijk en de gemeenten. Het zijn toch altijd dezelfde belastingschuldigen, die aan het Rijk en aan de gemeente belasting moeten opbrengen. En wanneer nu aan het rijk en aan de gemeenten wordt gegeven wat voor ieder als belasting het best geëigend is, dan handelt men het meest in het belang der belastingschuldigen, dan zullen zij het minst en gemakkelijkst betalen en het minst worden belemmerd in hun bedrijf. Dat is, geloof ik, de hoeksteen van ons belastingstelsel." Ook kwam de Minister er met nadruk tegen op, dat door dit wetsontwerp in eenige gemeente een te kort zou ontstaan. In geene gemeente zou in het vervolg meer moeten worden opgebragt, dan tot nu toe het geval was. Veeleer zou men minder opbrengen dan dusver geschiedde, daar men de perceptie-kosten kon besparen. De zaak was alleen, dat men zou opbrengen in een anderen vorm. Wat men vroeger betaalde aan accijnsen, zou voortaan moeten worden opgebragt in directe belastingen. De gemeentebesturen erlangden eene beduidende compensatie, die in 985 gemeenten voldoende zou zijn, terwijl 152 gemeenten òf nagenoeg geheel, òf ook een groot deel zouden worden gecompenseerd. De Eerste Kamer betoonde zich ook veel meer dan de Tweede bezorgd voor de equivalenten. Vooral de heer Cremers voorspelde eene reeks van magere finantiele jaren, een oogst van teleurstellingen en misrekeningen. De rendementen van de suiker zouden geene bevrediging opleveren, graduele vermeerdering der belastingen was met geene zekerheid te verwachten, de toenemende sluikerij zou aan meerdere opbrengst van het gedistilleerd den bodem inslaan, in één woord, al de berekeningen van den Minister van Financien zouden falen. Het gelukte den Minister echter de gemoederen gerust te stellen en toen het groote woord werd uitgesproken, het waarschuwend en dreigend woord: „bereidt gij eene income-tax voor?" antwoordde de Minister, en zijne woorden verdienen te worden herhaald: „Ik heb steeds met de meeste openhartigheid tegenover de kamer gesproken en te werk gegaan; men heeft mij wel eens verweten dat ik eer te openhartig dan te achterhoudend ben. Ik zou het inderdaad beneden mij achten, de kamer langs omwegen te brengen tot een zeker doel dat ik wenschen zou te bereiken. Acht ik eene income-tax in het algemeen belang wenschelijk, dan zal ik het der vergadering ruiterlijk zeggen. Met dit plan — en in deze verklaring hoop ik zal de kamer vertrouwen stellen

— heb ik niet in de verste verte het denkbeeld gehad om tot eene income-tax te komen.

Het wetsontwerp werd, nadat de finantiele gevolgen herhaaldelijk met de meeste zorg waren overwogen, (en nadat de heer Cremers nog het zonderling bezwaar had bijgebragt, dat bestendiging der accijnsen bij bijzondere wetten in strijd zou zijn te achten met de grondwet), aan de stemming onderworpen. De aanneming met 20 tegen 13 stemmen bewees, dat „de eischen des tijds" door de Eerste Kamer werden erkend en dat ook deze tak der vertegenwoordiging geneigd was den handel het vrij verkeer, den arbeider het vrije brood en der maatschappij de vrije ontwikkeling te verschaffen. De aanzienlijke grondbezitters hebben zich verdienstelijk gemaakt jegens het vaderland, en hoezeer wij altijd de bezorgdheid eerbiedigen voor de toekomst onzer finantien, juichen wij het hartelijk toe, dat die bezorgdheid niet zóó verre is gegaan, om zich te leenen aan de pressie die van vele zijden werd uitgeoefend om met handhaving der accijnsen, het burger-Ministerie omver te werpen.

Tegen stemden de heeren: van Nispen van Pannerden, van Beeck Vollenhoven, Huydecoper van Maarseveen, Aylva van Pallandt, Schimmelpenninck van der Oye, van der Lek de Clercq, Taets van Amerongen, van Weel, 't Hooft van Benthuizen, Boreel van Hogelanden, Smit, de Vos van Steenwijk en van Andringa de Kempenaer (de wet is afgekondigd s. n_o. 79, *Stbl.* 7 Julij).

Andere finantiële wetten eischten thans de aandacht der vertegenwoordiging, die reeds eenigermate afgemat was ten gevolge van de behandeling van twee belangrijke wetsontwerpen, de herziening der Indische tariefwetgeving en de vaststelling van het West Indisch regerings-reglement, waarover het hier niet in onze taak ligt uit te weiden. (Verg. vorig overzigt p. 215.)

Ongelukkige omstandigheid voor den Minister van Finantien, dat hij zelf erkennen moest dat er geen noodzakelijk verband bestond tusschen de overdragt van $\frac{1}{5}$ van het personeel aan de gemeenten, en de *herziening van de wet op het personeel!* Die omstandigheid heeft veel bijgedragen tot de verwerping van art. 1 dier wet, eene wet, die echter meer dan de bestaande met de volkshuishoudkunde in overeenstemming was te achten, omdat zij meer naar regtvaardigheid streefde. (*) Immers, de grondslagen waren: meerdere gelijkmaking van den druk dezer belasting in het platteland en de groote steden, opheffing van bestaande privilegiën, wegneming van de erkende gebreken in de tegenwoordige voordragt. Locale en zelfs persoonlijke belangen behaalden den triomf boven het algemeen belang. Men schermde met de verhooging van den last op 't platteland, terwijl het juist als eene hoofdgrief tegen de bestaande wet steeds is aangerekend.

(*) Verg. vorig overzigt, onderwerpen S. Gen. p. 211. *Bijbl. Econ* 1865.

dat de inwoner van eene groote stad, reeds gedrukt door de hoogere huurwaarde van het perceel dat hij bewoont, nog bovendien meer moet betalen voor deuren, vensters en soms ook voor haardsteden. Men gaf hoog op van de vermindering van den last voor de meergegoede klassen en overbrenging daarvan op den min gegoeden stand, terwijl bij art. 37 van het ontwerp voor een niet gering getal belastingschuldigen de belasting, althans wat de vermeerdering betreft, tot een zeer gering bedrag werd gereduceerd. Men vond een uitstekend wapen van bestrijding in de bepaling omtrent eene algemeene herziening, maar men zag voorbij de verpligting die op den wetgever rust om, na aanneming van de wet tot herziening van de gemeentewet, wat de plaatselijke belastingen betreft, eene bepaalde herziening van de grondslagen der personele belasting te doen plaats hebben. Men betoogde met nadruk de wenschelijkheid eener zamentrekking van alle of van sommige der vier eerste grondslagen, maar, hoezeer wij ook die wenschelijkheid deelen *in abstracto*, en hoezeer wij ook weinig waarde hechten aan eene tegenovergestelde beslissing der Tweede Kamer in 1841, erkennen wij, dat dit oogenblik, waarop 't personeel aan de gemeenten werd afgestaan, al zeer ongeschikt was om tot zamensmelting der grondslagen over te gaan. Men mat als vijfde bezwaar, de fiscaliteit van het ontwerp vrij breed uit, maar bleef over het algemeen in gebreke het bewijs daarvan te leveren, en waar eenig schijn van bewijs bestond, had de kamer vrijheid die door amendementen uit de wet te ligten. Het laat zich dan ook naar wij meenen, om het feit zelve betreuren, dat door verwerping van art. 1 de Minister van Finantien genoodzaakt werd de voordragt in te trekken, ofschoon de treurige ramp, die den landbouw in 't najaar overviel, ons *post hoc* met die verwerping volkomen verzoent. Zou men zich ongeschikter oogenblik hebben kunnen denken om de lasten van den landbouw te verzwaren?

De verwerping van art. 1 der wet had plaats in de zitting van 7 Julij met 35 tegen 29 stemmen. *Tegen* stemden de heeren van den Heuvel, W. van Goltstein, de Raadt, van Lidth de Jeude, Wintgens, Heydenrijck, Begram, J. K. van Goltstein, Hoekwater, Kerstens, du Marchie van Voorthuyzen, Dumbar, Hollingerus Pypers, van Zuylen van Nyevelt, van Asch van Wijck, de Brauw, graaf van Zuylen van Nyevelt, Rochussen, van Nispen, van der Maesen, Schimmelpenninck, Mijer, de Lom de Berg, van Kerkwijk, de Poorter, Zylker, Jonckbloet, Hoffman, Beens, van Bosse, Guljé, Cornelis, de Bieberstein, Jespers en Simons.

De zon van den Minister van Finantiën was aan het tanen. Van tijd tot tijd was hem eene kleine nederlaag toegebragt, waarover hij zich te meer gevoelig mogt betoonen, omdat die nederlagen in den regel afkomstig waren van bevriende zijde. Het echec, ten gevolge van het suiker-amendement van den heer van Kerkwijk geleden, was door de verwerping van a. 1 van de wet op het personeel gevolgd: het zou den Minister ook niet

beschoren zijn, eene nieuwe *zegelwet* tot stand te brengen. (Verg. vorig overzigt S.G. p. 214 *Bijbl. Econ* 1865). Eene zamenstemming op verschillende gronden, der opositie met een deel der ministeriële partij, zou ook de aanneming van deze wet verijdelen. Het onoverkomelijk bezwaar was gelegen in a. 36, bij niet-zegeling, nietigheid van wissels en ander handelspapier bedreigende. Die bepaling (die ook naar onze meening in een fiscale wet niet voegt) werd als een volkomen onduldbare belemmering van den handel beschouwd, terwijl echter het opmerkelijke verschijnsel zich voordeed, dat de voornaamste kamers van koophandel zich die belemmering lieten welgevallen. De bepaling, die de Regering had voorgesteld, werd draconisch en ten hoogste illiberaal geheeten; *draconisch*, ofschoon de Regering aan de tegenwoordige *wetsontduiking* paal en perk wilde stellen, — *illiberaal*, ofschoon de Regering, uit eerbied voor de wet, aan de schatkist wilde verzekeren wat haar toekomt. Maar, kon men vragen, zoo de nietigheid, die de Regering voorstelde, zóó illiberaal was, waarom draagt Engeland lijdzaam die illiberaliteit reeds sedert 1791, en waarom is zij dáár zelfs bij de wet van 9 Augustus 1864 tot ongezegelde buitenlandsche wissels uitgestrekt? Het amendement van den heer van Nierop, om de nietigheid uit de wet te ligten, werd in de zitting van 12 Julij met 50 tegen 16 stemmen aangenomen.

Wij zouden om deze afstemming van het voorstel der ministers minder leed gevoelen, ware het niet, dat de Minister van Finantien te regt had begrepen, dat, door het wegvallen van het equivalent, ook aan de natie de groote weldaad zou onthouden worden, welke haar bij deze wet werd geschonken. Wij bedoelen de *afschaffing van het zegel op de dagbladen*. Om die afschaffing te belemmeren, hebben wel eenige sprekers gepoogd een somber tafereel op te hangen van de journalistiek in Nederland, alsof zij die weldaad niet zou verdienen, maar zij hebben zich daardoor vooreerst op een verkeerd standpunt geplaatst, want het gold het *algemeen* belang, dat van *het publiek*, en niet van de dagbladschrijvers, en in de tweede plaats getoond weinig kennis te bezitten van de moeijelijkheden, waarmede, zoo lang de zegelbelasting bestaat, de meeste dagbladen hebben te worstelen om, met het oog op een altijd beperkt debiet, hunne ondernemingen staande te houden. Het behouden der zegel-belasting op de dagbladen aarzelen wij niet eene miskenning van de eischen des tijds, eene inbreuk op de ware economische beginselen en eene der grootste teleurstellingen te noemen, welke dit Parlement aan de natie bereidde.

— Nadat de reeks van groote wetten was afgedaan, en enkele finantiele voordragten op het parlementaire slagveld waren achtergebleven, werden door de Tweede Kamer nog achtereenvolgens *aangenomen* verschillende wetsontwerpen, meest binnenlandsche aangelegenheden, de voortzetting van het

werk der spoorwegen betreffende, als: *het wetsontwerp tot bekrachtiging van sommige artikelen der concessie voor de exploitatie van den Noordhollandschen staatsspoorweg* (met algemeene stemmen), *het wetsontwerp tot onteigening van perceelen ten behoeve van den spoorweg van Willemsdorp naar Dordrecht* (met 46 tegen 4 stemmen werd beslist, dat de rigting door den Zwijndrechtschen Waard zou worden gekozen) en *het wetsontwerp tot goedkeuring van sommige artikelen van het door de centrale commissie voor de Rhijnvaart wegens de spoorwegbrug te Bommel opgemaakt protocol* (met algemeene stemmen aangenomen).

De keuze van de rigting van den spoorweg van Willemsdorp naar Dordrecht was langen tijd hangende gebleven en had het onderwerp van een onderzoek uitgemaakt. Der Regering werd verweten, dat zij aan finantiele redenen het belang der meest doeltreffende verbinding had opgeofferd. „Had de Regering het finantiele bezwaar doen wegen" vroeg de Minister van Binnenlandsche Zaken, „het zou zoo onbillijk niet geweest zijn. Zes millioen meer of minder is geene onverschillige zaak. Zij kunnen, wanneer ze niet noodig zijn om Dordrecht en Willemsdorp te verbinden, zeer goed, ook voor spoorwegen, elders gebruikt worden. Maar ik heb de rijksdaalders niet laten klinken. Ik zou geen het minste bezwaar hebben gevonden — de kamer weet dit uit ondervinding — zes millioen meer te vragen, indien ik de overtuiging had dat de andere weg beter en doeltreffend ware."

— Nog éénmaal bood zich voor den Minister van Finantien eene schoone gelegenheid aan om van zijne degelijke handelskennis en zijne krachtige economische overtuiging te doen blijken. Wij komen tot het *tractaat met Frankrijk*. Industrie en handel hadden sedert geruimen tijd bij de Regering op een tractaat van handel en scheepvaart met Frankrijk aangedrongen. Het was echter niet gemakkelijk daartoe te geraken, omdat Frankrijk voor zijne wijnen aan inkomend regt en plaatselijke accijnsen niet meer wilde betalen dan een bepaald bedrag. Het sluiten van een tractaat met Frankrijk zou dus onmogelijk geweest zijn, indien de plaatselijke accijnsen niet waren afgeschaft. Nu stelde de oppositie buiten de Kamer de zaak eerst voor, alsof wij de plaatselijke accijnsen zouden hebben opgeheven, omdat Frankrijk dit van ons had gevorderd en wij ons dus in ons binnenlandsch beheer hadden laten dwingen door eene buitenlandsche mogendheid. Die echter den strijd kent welke bij ons reeds sedert de herziening der grondwet tegen de plaatselijke accijnsen is gevoerd, zal de ongerijmdheid van zulke bewering moeten toegeven. De plaatselijke accijnsen zijn bij ons opgeheven, omdat de overtuiging hunner schadelijkheid voor het binnenlandsch verkeer en de minvermogenden al meer en meer veld won. Daar dientengevolge die afschaffing in het belang der nationale welvaart noodzakelijk moest geschieden, bood zij tevens de gunstigste gelegenheid aan, om ook het door handel en industrie ver-

langde tractaat met Frankrijk te sluiten. Dus ons eigen belang deed ons wel het meest tot de afschaffing der accijnsen besluiten. De oppositie *in* de Kamer erkende dan ook volmondig, dat er geene pressie hoegenaamd door Frankrijk op ons was uitgeoefend. Maar *bij haar* gold een ander bezwaar tegen het tractaat. Zij beweerde, dat wij van Frankrijk alle voordeelen die het aan andere landen heeft toegestaan, zonder eenige concessie hadden kunnen verkrijgen, want volgens het tractaat van 1840 moeten wij in dat land op den voet der meest begunstigde natiën behandeld worden. Wanneer men echter art. 11 van dat tractaat opslaat, dan blijkt daaruit, dat alle voordeelen aan andere natien toegestaan, ook aan ons zullen worden verleend, om niet, als ze om niet gegeven zijn, en tegen equivalent, als dit slechts tegen equivalent geschied is; „auquel cas" zegt het artikel, „l'équivalent sera l'objet d'une convention spéciale entre les hautes parties contractantes." De voordeelen nu die ons in het tractaat toegekend zijn, zijn aan geene enkele natie om niet gegeven, maar even als aan ons, aan Engeland, Pruissen en anderen, tegen equivalent. Vroeger was beweerd geworden, dat de invoer in Frankrijk van goederen uit het Tolverbond met de voordeelen in het tractaat met Frankrijk gesloten, om niet aan de Hanzesteden was toegekend. Die bewering was echter onjuist. Niet aan de Hanzesteden is dat regt toegekend, maar aan Pruissen is de bevoegdheid, in het tractaat met dien staat tegen de daarin vermelde equivalenten gesloten, verleend om de goederen van het Tolverbond door de Hanzesteden in te voeren in Frankrijk, op de in het tractaat bepaalde voordeelige wijze. Over Nederland, dit was uitdrukkelijk door de Fransche regering verklaard, zou die invoer slechts op gelijke wijze worden toegestaan, wanneer met Nederland een tractaat gesloten zoude zijn. Welk regt hadden wij dan, om van Frankrijk zonder equivalent te vragen, wat aan Pruissen tegen equivalent was toegestaan? De ongegrondheid der bewering viel in het oog, en de heer Rochussen bleef dan ook nagenoeg alleen staan in zijne bewering dat de regering, omdat zij zulk een ongerijmden eisch niet heeft gedaan, de belangen van het land zoude hebben verwaarloosd. Hoe de heer Rochussen, indien de overtuiging ernstig bij hem gemeend was, dat de Regering de belangen van het land heeft *miskend en verwaarloosd*, het van zich heeft kunnen verkrijgen aan dat verderfelijke tractaat nogtans zijne goedkeurende stem te geven, hebben wij niet kunnen begrijpen. Hij had er dan juist eene eer in moeten stellen, dat tractaat af te stemmen. Maar er werd, vooral door den heer Wintgens, nog een ander bezwaar tegen het tractaat geopperd, dat wij niet stilzwijgend mogen voorbijgaan. De Regering had meer voordeelen moeten bedingen voor de kabeljaauw, de koffij, de tabak. Niets is zeker gemakkelijker dan de artikelen na te gaan, waarop nog meerdere voordeelen waren te behalen geweest. Hoeveel voordeelen men ook bedingt, er blijven, gelijk de Minister van Finantiën met juistheid herinnerde, al-

tijd over die nog bedongen hadden kunnen worden. Bij die beweringen vergeet men echter, dat een tractaat een bilateraal contract is, en het niet genoeg is, dat de eene partij voordeelen vraagt, wanneer de andere halstarrig ze ontzegt. Hadden wij alle mogelijke begunstigingen op eenmaal verkregen, het tractaat zou een leeuwen-tractaat kunnen genoemd worden, maar de diplomatie erkent die evenmin, als het burgerlijk regt de leeuwen-contracten. Wat in deze zaak echter het voornaamste heeten mogt, is, dat onze handel en onze industrie verkregen hebben, wat te verkrijgen was, en zij thans niet meer bij die van andere natiën in Frankrijk achterstaan. Daarin ligt voor ons ruimschoots reden om te vreden te zijn, en die overtuiging deelden ook de Staten-Generaal, waar het wetsontwerp schier eenparig werd aangenomen.

De voordeelen, welke Nederland bij dit tractaat heeft bedongen, zijn:

Belangrijke vermindering der Fransche invoerregten op sommige onzer uitvoerartikelen, als b. v. voor *kaas*, *ijzerwerk*, *papier*, *zeevisch*.

Voordeelen voor Nederlands *doorvoerhandel* bij verzending van goederen uit het Tolverbond over Nederland en Frankrijk.

Gelijkstelling der Nederlandsche vlag met de Fransche, in de vaart op Fransche havens of Fransche kolonien.

Hiertegenover staat, als voordeel door Frankrijk bedongen:

Verlaging der Nederlandsche verbruikbelasting op Franschen wijn (over eenige jaren te verdeelen: het rijk neemt nl. de afgeschafte wijn-opcenten der gemeenten, voorshands over als 40 pCt. op den rijks-accijns, 't geen echter spoedig vervalt).

Vermindering van eenige regten bij invoer van Frankrijk in Nederlandsch-Indië.

Opheffing van het differentieel regt ten nadeele der Fransche vlag bij de vaart op de Nederl. Indische havens.

Wanneer men nagaat dat onze verbruiksbelasting en onze Indische tariefs-wetgeving, toch aan herziening worden onderworpen, dan zal men erkennen, dat de voordeelen voor onzen handel inderdaad niet op bezwarende voorwaarden zijn verkregen.

In de Tweede Kamer stemde alleen de heer Wintgens tegen, die met den hem eigen gloed voor begunstigingen op de kabeljaauw had gestreden.

Dit was, behalve de ontwerpen des ministers van koloniën, de laatste groote wet, die in het zittingjaar 1864/65 werd afgedaan. Nu volgden nog eenige kleine wetten, die in de zitting van 19 Julij, de laatste van het zittingjaar der Tweede Kamer, werden behandeld, als: een wetsontwerp *tot onteigening van perceelen ten behoeve van den spoorweg van Zalt-Bommel naar Boxtel* en een wetsontwerp *tot onteigening van perceelen ten behoeve van den spoorweg van Haarlem naar Uitgeest.* Beiden werden met algemeene stemmen aangenomen, en onder den klank van petitien tot ondersteuning van de jaarlijks terugkeerende wet tot regeling van de pensioenen

der predikanten en hunne weduwen, werd een zittingjaar gesloten, dat rijk was aan economische maatregelen van het hoogste gewigt, en dat in onze parlementaire geschiedenis, voor wat het voor moederland en koloniën wrochtte, eene schoone bladzijde zal beslaan. Ondanks den ondervonden tegenstand, had niet alleen eene bij uitstek liberale Regering zich weten te handhaven, maar zij had de natie met wetten begiftigd, die de kiem in zich bevatten van toenemend volksgeluk.

— Den 18den September werd het nieuwe zittingjaar 1865/66 door den Koning met eene aanspraak geopend. De mededeelingen des Konings waren over het algemeen zeer bevredigend. Aan den *handel* blijft de regering hare zorgen wijden en daaraan zouden de in een ander werelddeel herstelde vrede en de onlangs door den Koning gesloten verdragen te stade komen. De nijverheid blijft zich aanhoudend uitbreiden en vooruitgaan. De aanleg der staatsspoorwegen ondervindt geene vertraging. De opbrengst der *zee- en riviervisscherijen* was over het algemeen zeer bevredigend. De *oogst* is beter geweest dan de strenge winter en de buitengewoon drooge voorzomer lieten vermoeden. Met leedwezen vernam de Koning het ontstaan eener gevaarlijke *ziekte onder het rundvee* in eene onzer provinciën. Tot stuiting van haren voortgang waren maatregelen genomen en zouden voor andere, zoo noodig, de medewerking der Staten-Generaal ingeroepen worden. Wat het *onderwijs* betrof, de verschillende instellingen beantwoordden naar vermogen aan hare gewigtige roeping; doch bij de steeds klimmende eischen, waaraan zij te voldoen hebben, was gestadige ontwikkeling pligt. Aan het *middelbaar* onderwijs, meer en meer in werking getreden, werd met ijver deel genomen. Wat de *finantien* betrof, noemde de troonrede den toestand van 's rijks geldmiddelen gunstig, daar hij toeliet, dat in alle eischen der dienst voorzien en met schulddelging werd voortgegaan, terwijl de afschaffing der plaatselijke accijnsen niet vorderen zou, dat nieuwe lasten ten behoeve der schatkist wierden opgelegd.

Inzonderheid deze laatste mededeeling maakte een verblijdenden indruk bij de natie, omdat daaruit bleek, dat de Minister van Finantien had afgezien van de voorgenomene verhooging van de belasting op de thee en van de zamensmelting van Rijks- en gemeente-opcenten op het geslagt. Het ware inderdaad te betreuren geweest, indien de groote maatregel van de afschaffing van alle gemeente-accijnsen dit gevolg had gehad, dat een der eerste levensbehoeften nog meer van haren natuurlijken prijs werd afgestooten. Baten van vroegere jaren maakten het den Minister mogelijk af te zien van zijn aanvankelijk voornemen, dat groote afkeuring bij de natie ondervonden en zelfs reeds in de Staten-Generaal, vooral bij de vrijzinnige volksvertegenwoordigers, tegenstand had uitgelokt.

Tot de wetten, wier indiening de Regering aankondigde, behoorde een ontwerp van wet tot regeling der *schutterijen*, der *inkwartiering*, het wet-

boek van *burgerlijke regtsvordering*, en eene wet tot regeling der *Rijks-politie*. Velen waren teleurgesteld, dat bij de opsomming der in te dienen wetten een wetsontwerp tot regeling van het *hooger onderwijs* werd gemist. Zij meenden, dat zoodanig wetsontwerp zich juist het best van deze regering kon doen verwachten en de indiening daarvan niet langer kon worden vertraagd zonder aan het verband, hetwelk tusschen de verschillende deelen van het onderwijs behoort te bestaan, schade te berokkenen.

— In de zitting van 22 September werd de behandeling aangevangen van het wetsontwerp *tot verhooging van hoofdstuk V der staatsbegrooting voor* 1865, met een bedrag van *f* 100,000 ter zake der maatregelen wegens de ziekte onder het rundvee te nemen; — het was de eerste bemoeijing van de Vertegenwoordiging met de treffende ramp, die Nederland had bezocht.

In het heetst van den zomer werd het naburig Engeland door die ramp geteisterd, zonder dat iemand in Nederland het waagde te gissen of te voorspellen, dat wij ook daarvan de naweeën zouden ondervinden. Intusschen, de teerling was geworpen. Terwijl nog den 3n Augustus het bestuur der veeartsenijkundige school te Utrecht aan de Regering had geantwoord dat eene ziekte, als thans in Engeland heerschte en welke dat bestuur nog geenszins bepaaldelijk met *veepest* durfde gelijk te stellen, noch in ons vaderland noch in aangrenzende landen voorkwam, — vernam men twee weken daarna dat in de provincie Zuidholland, de geduchte *typhus contagiosus boum* in de gemeente Kethel was uitgebroken.

Zoo het plotseling ontstaan dier ziekte ieder had verrast (en te meer omdat het noodlottig zamenviel met eene korte afwezigheid van den Minister van Binnenlandsche Zaken, die zich juist te Dresden bevond), ook het gewigt van het onheil werd algemeen begrepen. „Onze veestapel is in gevaar" — ziedaar de kreet, die overal werd vernomen. En wat die woorden beteekenen, behoefde niet nader te worden betoogd. Onze veestapel, (*) dat is voor den landman, de deposito-bank van millioenen schats, de onontbeerlijke hulp voor den graanbouw; voor den eigenaar de hoofdbron voor de inning zijner pachten, en voor de natie in het algemeen niet ten onregte reeds door Sully „une des mammelles de l'état" genaamd. Bij wien kwam niet de gedachte op aan de onberekenbare verliezen, welke in vroeger eeuw ten gevolge van een dergelijk onheil aan onzen veestapel was toegebragt, (verg. *Economist* Dec. 1865 een artikel van den heer Wttewaal) gezwegen nog van de verbastering van het ras zelve, waardoor de ziekte nog in het nageslacht hare verderfelijke werking doet gevoelen? Geen wonder, dat een schrik de landbouwers om 't harte sloeg, die in hun

---

(*) In 't geheel uitmakende p. m. 1.400.000 stuks *rundvee*, waarvan ca. twee derde koe-beesten.

eigendom en in hun bestaan werden bedreigd en dat die schrik in de openbare meening allerwege weêrklank vond.

Onze Regering kon bij het zich verspreiden van deze ramp niet werkeloos blijven. Reeds gaf, gelijk te vermoeden was, de afwezigheid van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan de oppositie aanleiding om ook de schuld der ziekte op de regering te laden. Was — zoo redeneerden sommigen — de Minister in het land geweest, vóór dat de ziekte hare eerste sporen vertoonde ten gevolge van het uit Engeland wederom invoeren van een koppel besmette ossen, uit Nederland uitgevoerd, dan ware de ziekte geweerd geworden, en de slag verhoed, die thans het gansche vaderland deed zuchten of vreezen. Die redenering vond echter weinig ingang. Men begreep, dat het vooreerst niet was bewezen, of het zieke vee, uit Engeland weder ingevoerd, niet reeds besmet naar Engeland gekomen was; men begreep in de tweede plaats, dat het eene zeer ongewone zaak is, dat vee uit Engeland onverkocht terugkomt, daar Engeland steeds eene onverzadelijke begeerte aan den dag legde om ons vee te ontvangen; doch men begreep bovenal, dat geene menschelijke magt in staat is alle rampspoeden af te wenden, die de volken bedreigen, of alle middelen te keeren, die besmetting kunnen overplanten, en dat zelfs de krachtigste Regering, wanneer elders eene ziekte onder het rundvee uitbreekt, niet *onmiddellijk* overgaat om alle handels gemeenschap met het land, waar de besmetting heerscht, af te snijden. Bovendien, de Minister wilde niet overijld te werk gaan, doch eerst den raad van deskundigen inwinnen, om dan na overweging de raadzaam bevonden maatregelen te nemen. De gemeenten beijverden zich verordeningen op te stellen, om de ziekte te stuiten, en ter versterking der politiemagt werd hulpmaréchausseé aangevraagd. De koning stelde ruiterij ter beschikking, en door den Minister van Marine werden stoomschepen uitgezonden om te water te waken. Afsluiting, isolering was de wettelijke grondslag van de maatregelen, die genomen werden: daartoe strekte ook het afmaken van het besmette vee, des noods door onteigening ten algemeenen nutte, omdat de geneeskundigen overeenstemden, dat daardoor vooral verdere besmetting kon bestreden worden.

Aan goeden wil, ijver en krachtigen moed ontbrak het der Regering in geenen deele. Van den omvang der ramp was zij volkomen overtuigd. Omtrent één punt faalde zij evenwel, het overlaten namelijk van het initiatief aan de gemeentebesturen. Dat was een verkeerd beginsel, een beginsel, dat ook bij de discusiën over het bedoeld wetsontwerp niet werd goedgekeurd, en dat aanleiding gaf tot gegronde verwijten, hoe zonderling het ook was, dat deze tot de Regering werden gerigt door eene oppositie, die haar bij iedere gelegenheid juist met de tegenovergestelde beschuldigingen had overrompeld. Het stelsel der Regering was echter verklaarbaar. Het ging uit van de onderstelling, dat de gemeentebesturen,

het woeden der ziekte vóór zich ziende, en bekend met omstandigheden, localiteit, middelen en personen, beter in staat waren het gevaar af te wenden dan de hoogere autoriteit, die op rapporten en niet op eigen bevinding kan afgaan. Maar de Regering voorzag niet, dat de vrijheid der gemeentebesturen om de meest verschillende en soms lijnregt tegenstrijdige middelen tot stuiting te verordenen, tot verwarring en ongelegenheden zou leiden, waardoor de gewenschte uitkomsten veeleer zouden worden tegengewerkt dan bevorderd. Dit is het eenige, dat haar met grond konde verweten worden. De Regering was van een verkeerd beginsel uitgegaan. Hoe zeer het te prijzen is, dat eene liberale Regering zich van centralisatie en verzwakking van het initiatief van bijzondere krachten onthoude, in eene aangelegenheid, van zoo dringend belang als deze, mogt de Regering geen te ruim vertrouwen stellen in het zelfstandig optreden der gemeentebesturen, in wier midden maar al te dikwerf belanghebbenden bij de zaak zitting hadden, die niet zelden de goede bedoelingen der Regering waagden te verijdelen. De oppositie spoorde echter ook andere wapenen op, om het verzuim en de werkeloosheid van den Minister te staven, en de politieke kwestie werd bij deze discussie met geweld bijgesleept. De heer Storm van 's Gravesande had volkomen gelijk, toen hij die strekking afkeurde, en beweerde, dat het bij deze discussie alleen te doen was om het geld, om de aangevraagde f 100,000, of de f 500,000, zijnde namelijk door den heer van Nierop een amendement voorgesteld, strekkende om de aangevraagde middelen tot afwering der ziekte met nog 4 ton te verhoogen. Het zwaartepunt der discussie had zich tot dit amendement moeten bepalen. Intusschen werd het slechts meer *in transitu* behandeld. De Minister had gezegd, dat het amendement hem eigenlijk onverschillig was, en dat, als de kamer hem meer wilde toestaan, hij er niet voor bedanken zou, maar toch geen penning meer zou uitgeven dan hem noodzakelijk voorkwam. De heer van Bosse dacht hierin met den Minister eenstemmig. De spreker uit Zutphen verloochende ook ditmaal zijne schranderheid en zijne zucht tot zuinigheid niet. „Als de omstandigheden van dien aard werden" — sprak hij, „dat er, eer eene nadere wet kan tot stand gebragt worden, grootere geldsommen noodig zijn, zal de Regering die gerust op hare verantwoordelijkheid kunnen uitgeven, en geen lid der kamer zal er bezwaar in vinden, haar daarin een *bill of indemnity* te verleenen." Het crediet werd als nu beperkt binnen de grenzen, die de Regering zelve gesteld had; het amendement van den heer van Nierop, hoofdzakelijk ondersteund door de *élite* der oppositie, die daarin aanleiding vond de door haar beweerde zwakke houding der Regering af te keuren, werd op 22 September met 44 tegen 14 stemmen verworpen en het wetsontwerp daarop met algemeene (57) stemmen aangenomen.

— De discussien over het *adres van antwoord op de troonrede* waren

genoegzaam van belang ontbloot. Het adres was, in tegenstelling met dat van het vorige jaar, geheel kleurloos. Het was daarbij dan ook zeker niet het oogenblik om over de bekende onderwijs-kwestie, die de heer van Zuylen (uit Arnhem) op het tapijt bragt, te redekavelen, en de kamer begreep teregt gehoor te moeten geven aan den raad van den heer van Limburg Brouwer, rapporteur der commissie bij die paragraaph, om de discussie over de beweerde gebreken en leemten der onderwijs-wet tot nader uit te stellen. Nog een ander onderwerp, dat later stof tot vinniger gedachten-strijd zou opleveren, kwam bij deze discussie vlugtig ter sprake: de weder-indiening namelijk door den Minister van Finantien reeds drie dagen na de Troonrede — van het wetsontwerp nopens de *grondbelasting in Limburg*. De kamer begreep met den rapporteur, den heer Kappeyne, dat die questie ook thans te primatuur werd opgeworpen. Bij dit debat kon de kamer moeijelijk uitmaken of een ontwerp van wet, dat nog niet is onderzocht, indetdaad in strijd is met hetgeen in de Troonrede gezegd werd, dat de staat der geldmiddelen het vragen van nieuwe offers ten behoeve der schatkist onnoodig maakte. Intusschen, de Limburgsche afgevaardigden legden onmiddellijk acte af van protest tegen de weder-indiening van dit wetsontwerp en het gansche adres werd met algemeene stemmen aangenomen, nadat nog de Minister van Binnenlandsche Zaken, op eene vraag van den heer van Bosse, had geantwoord, dat het wel degelijk zijn voornemen was de wet op de *concessien* wederom spoedig in te dienen, (hetgeen dan ook in den loop van Januarij geschied is).

— Vier dagen werden gewijd aan de behandeling van het dringend en spoed vereischend wetsontwerp, houdende buitengewone maatregelen tot *wering van besmettelijke veeziekte en hare gevolgen*. Het gold bij die beraadslagingen de moeijelijke en gewigtige vraag, om de middelen tot afwering eener hoogst bedenkelijke ramp met de belangen van den handel en de landbouw in overeenstemming te brengen, het blijvend belang te behartigen zonder de belangen van 't oogenblik te zeer te kwetsen. Hoezeer het stelsel waarvan de regering bij de beraadslagingen over de crediet-wet voor deze zaak was uitgegaan, in de kamer hevige tegenkanting had ontmoet, bleef zij in hare memorie van toelichting bij dit wetsontwerp aan haar stelsel getrouw. Werd verbod van in-, uit- en doorvoer van vee tusschen plaatsen, waar eene besmettelijke veeziekte is uitgebroken en waar die nog niet bestaat, voor den meest afdoenden maatregel tot wering van de uitbreiding der ziekte gehouden, daaruit volgde nog geenszins voor de algemeene landsregering de noodzakelijkheid om zelve dien maatregel te nemen. Eerst dan zou volgens haar die gevolgtrekking juist zijn, indien geen ander gezag dit wapen van zelfverdediging in handen had. Maar de bewering, dat er in de maatregelen, welke voldoende werden genomen, geen eenparigheid heerschte, werd door haar thans zelve niet meer ontkend. „Vele besturen," zoo schreef zij in hare memorie, en die woorden geven

de duidelijke verklaring van de indiening dezer wet — onthielden zich wel niet, verordeningen op zich zelve goed, ten aanzien van den in-, uit- en doorvoer van besmet en verdacht vee uit te vaardigen, maar zonder eenparigheid zijn die, waar het afsluiting geldt eener geheel besmette streek, eene reeks van gemeenten, onvoldoende. Bij de onzekerheid of de aansporingen der algemeene en provinciale reglementen aan de gemeentebesturen overal het verlangde gevolg zullen hebben, moet de Regering zelve, zoo noodig, kunnen handelen en van de magt gebruik maken die zij bij dit ontwerp vraagt, — eene magt om den *in-, uit- en doorvoer van vee, zoowel uit den vreemde als tusschen de verschillende deelen des lands, te verbieden.*" Wat het *schorsen der veemarkten* betrof, de Regering achtte dit eene zaak van plaatselijke politie, en steeds getrouw aan haar stelsel, verklaarde zij, eerst dan die schorsing algemeen te kunnen uitspreken, wanneer de gemeentebesturen daartoe niet tijdig overgingen. Immers, zoo zij zich ook niet onvoorwaardelijk aansloot aan de rapporten der door haar benoemde deskundige commissien, die er op aandrongen, dat alle mogelijke middelen tot beteugeling van het kwaad te gelijk werden genomen, hierin deed zij die commissien volkomen regt wedervaren, dat door niets meer dan door het bijeenbrengen van massa's vee uit verschillende oorden des rijks groot gevaar van overbrenging der smetstof te duchten is. Welk ongerief voor handel en landbouw ook uit het schorsen der markten mogten voortvloeijen, het belang der volksgezondheid, het belang van den veestapel zelven was hier overheerschende en regtvaardigde de magtiging, welke door de Regering werd gevraagd. Datzelfde belang vorderde, dat de Regering zich de vrijheid voorbehield om den *verkoop van alle vee en vleesch, huiden en mest*, zoo lang de besmetting duurde, aan belemmering te onderwerpen en voorts ook regels van beperking en uitsluiting te stellen op de middelen, waarmede het vee, vleesch en andere voorwerpen worden *vervoerd.*

Dus eene anti-vrijhandelswet van eene zeer liberale Regering? Geenzins. Het doel en het tijdelijke van den maatregel moet reeds alle denkbeeld van anti-liberale rigting wegnemen. Toch valt het te begrijpen dat de regering deze wet niet met overhaasting aan de Staten-Generaal heeft aangeboden, hetgeen vele aan den wal zittende stuurlieden als *verzuim* meenden te moeten opvatten; maar zou dat niet veeleer moeten worden beschouwd als de erkentenis, dat eene liberale Regering niet dan noode, niet dan in geval van zeer dringende noodzakelijkheid, geneigd is van den natuurlijken loop der zaken (van het self-government) af te wijken? Gesteld, de ziekte had zich niet verder verspreid en tot enkele twijfelachtige gevallen bepaald, hoe zou men dan niet geklaagd hebben over de niet genoegzaam gewettigde dwingelandij der Regering, over de belemmering van den handel en over de daardoor veroorzaakte schaarschheid en den hoogen prijs van zulk een voornaam voedingsmiddel als het vleesch! Men neemt niet zoo ligt tot zulke hoogst be-

lemmerende maatregelen als deze, de toevlugt, en zij worden alleen door de uitbreiding, die eenige ramp heeft bekomen, of absolute zekerheid geregtvaardigd. Alleen in de algemeene overtuiging, dat niets anders overblijft, vindt dergelijke handelwijze hare verschooning. En dan nog, zal zoodanige wet van tijdelijken aard moeten zijn, om haar met de voorschriften onzer wetenschap in volkomene overeenstemming te brengen. De discussie over deze wet, welke den 4den October aanving, concentreerde zich hoofdzakelijk om twee punten. Zij bepaalde zich over het algemeen tot de zaak zelve, die wel van dat gewigt was, dat daaraan volle aandacht werd besteed; intusschen bleef zij, helaas! niet volkomen vrij van politieken strijd, blijkens hetgeen door de heeren van Zuylen (uit 's Hage), Schimmelpenninck en de Brauw werd aangevoerd.

1o *Het stelsel van het wetsontwerp.* Wij hebben uit de Memorie van Toelichting dat stelsel herinnerd. De Regering wilde dat de maatregelen krachtens deze wet te nemen, eerst dan zouden worden uitgevaardigd als provinciale en gemeenteverordeningen ongenoegzaam zouden blijken. Dat stelsel werd op het laatst der discussie aangevallen door den heer Schimmelpenninck, toen de *considerans* der wet aan de orde was gesteld. De considerans luidde in de voordragt: „Alzoo wij in ov. g. h. dat tot afwending van besmettelijke veeziekten, en tot wering harer uitbreiding en gevolgen, buitengewone voorziening noodig kan zijn."

De motie van den heer Schimmelpenninck luidde: „de kamer, het niet wenschelijk achtende dat de maatregelen krachtens deze wet te nemen, eerst dan zullen worde uitgevaardigd, als provinciale en gemeente-verordeningen ongenoegzaam zullen blijken, gaat over tot de orde van den dag." Die motie was zoo onschuldig mogelijk ingekleed. „Zij was *geene* partijquaestie, zij had niets gemeens met een votum van wantrouwen of vertrouwen, zij gold alleen de vraag, op welke wijze eene vreeselijke ramp welligt nog van het vaderland zal kunnen worden afgewend. De vurigste voorstanders van de beginselen van den Minister van Binnenlandsche Zaken konden er hun zegel aan hechten. De Minister zou, het sprak van zelve, ook na die uitspraak der kamer, naar zijn beste weten kunnen handelen." In die laatste woorden, waarmede de rede van den heer van Zuylen (Arnhem) verdediger der motie, dan ook in tegenspraak was, lag echter de veroordeeling van de motie. Met welk doel haar voor te stellen, wanneer de wensch der kamer toch geen leiddraad voor de Regering behoefde te zijn! Moest zulk eene motie niet verdacht worden van met politieke oogmerken te zijn voorgesteld? En moest men niet te eerder tot die gevolgtrekking geraken, wanneer men overwoog, hoe juist die leden, die haar met warmte verdedigden, omdat zij de afkeuring van het stelsel der Regering bevatte, nogtans niet schroomden de wet zelve aan te nemen, die op dat door hen zoo hevig gegispte stelsel was gegrond. De heeren Dullert en van der Linden betoogden dan ook, dat de motie wel degelijk strekte als middel

van oppositie tegen de Regering en dat het te ver ging, om van deze zaak een stormram te maken tegen den Minister, zonder dat men had bewezen dat òf de Regering verzuim had gepleegd òf dat de maatregelen, door haar *in haar stelsel* genomen, verkeerd waren. Het kon dan ook weinig verwondering baren, dat de motie van den heer Schimmelpenninck met 35 tegen 25 stemmen werd verworpen, hoezeer onder de tegen-stemmers velen zich zullen bevonden hebben, die liever hadden gezien, dat de Regering een ander stelsel ware gevolgd en niet op provinciale en gemeentelijke voorziening had laten aankomen, waar het de vraag gold van wering der ziekte in tien provincien, in bijna het geheele Rijk.

Voor stemden de heeren: van Lidth de Jeude, du Marchie van Voorthuysen, Storm van 's Gravesande, van Nispen van Sevenaer, Rochussen, Mijer, de Brauw, Begram, Godefroi, van Zuylen van N. ('s Hage), Simons, van Bosse, van Foreest, Hoekwater, Taets van Amerongen, van der Veen, Schimmelpenninck, J. K. van Goltstein, van Beyma thoe Kingma, W. van Goltstein, van Zuylen van N. (Arnhem), Lycklama à Nyeholt, Dirks, Wintgens en de Voorzitter.

Dezelfde strekking, die in de motie van den heer Schimmelpenninck doorstraalde, vond men terug in het amendement van den heer van Zuylen, den Haagschen afgevaardigde, dat op den considerans was voorgesteld. Het betrof slechts eene zeer kleine wijziging: de woorden *noodig kan zijn* te veranderen in: *noodig is*. De voorsteller meende dat de considerans de bestaande veeziekte loochende, of althans veinsde niet te kennen. Het hoofd-motief van den voorsteller was, eveneens als dat van den heer Schimmelpenninck, dat een krachtig initiatief van de Regering moet uitgaan, en dat regeringsmaatregelen, wanneer deze wet tot stand zal zijn gekomen, op den voorgrond moeten staan. Het amendement was de reproductie der motie in zachter bewoordingen, de getemperde uitdrukking van dezelfde blaam. Het werd, hoe smakelijk ook voorgedragen, met 34 tegen 26 stemmen *verworpen*. De stemming leverde met de vorige alleen dit verschil op, dat de heeren Westerhoff en Wybenga zich *voor* deze wijziging, die zij bloot voor eene verduidelijking van den considerans aanzagen, en de heer van Nispen van Zevenaer zich daar *tegen* verklaarden. De heer Godefroi, die zich met den heer van Bosse krachtig tegenstander van het stelsel der Regering betoonde, had bij de motivering zijner stem over deze motien verklaard, dat het eene verregaande kleingeestigheid zou te achten zijn, zoo hij zich verzette tegen de gedane voorstellen om de politieke kleur van de leden die ze hebben voorgedragen, wanneer die voorstellen zijne overtuiging uitdrukken.

Nog eene motie werd voorgesteld door den heer van Nierop. Eene politieke beteekenis kon aan die motie voorzeker niet worden gehecht, daar juist van dien spreker kort te voren het gezegde afkomstig was, dat men niet de veepest moest aanblazen, om het Ministerie af te maken. Met

de loffelijkste bedoeling, om zooveel mogelijk de questie over het stelsel, door de Regering in deze zaak gevolgd, van de politiek te scheiden, onderwierp de spreker, de bekende voorstander eener conciliante staatkunde, een voorstel aan de Vergadering, waarbij de kamer haar vertrouwen zou uitdrukken: *„dat de Regering aan dat ontwerp, tot wet verheven, spoedig uitvoering zou geven door het nemen van algemeene maatregelen.*" Zonder twijfel ware de Regering ongedeerd uit den strijd te voorschijn getreden, ook al had deze motie de goedkeuring der vertegenwoordiging weggedragen. Die motie immers, wel verre van eenig wantrouwen uit te drukken, gaf blijk van vertrouwen. Maar was zij niet inderdaad overbodig en kan men het der meerderheid der kamer opregt euvel duiden, dat zij ook deze motie verwierp? Waarom had de Regering deze wet voorgedragen? Omdat zij een toestand zag naderen, waarin het noodig kon zijn maatregelen te nemen buiten degene die tot dusverre genomen waren, maatregelen, waartoe de Regering zonder deze wet, niet bevoegd zou geweest zijn? Omdat dus reeds bij haar het vertrouwen aanwezig was, hetwelk de heer van Nierop wilde dat bij haar zou bestaan. Iets anders ware het geweest, indien de kamer het facultatieve van het stelsel der wet door een imperatief beginsel had vervangen. Maar daartoe gevoelde ook niet de heer van Nierop neiging. En in dat geval was het toch duidelijk, dat niet eene motie voorgesteld, maar de wet hervormd had moeten worden in de gebiedende wijs.

De motie van den heer van Nierop werd met 34 tegen 26 stemmen verworpen.

Voor stemden de heeren: Mijer, de Brauw, Begram, Godefroi, van Zuylen van Nyevelt, Simons, van Bosse, van Nierop, van Foreest, Hoekwater, Taets van Amerongen, van der Veen, Schimmelpenninck, J. K. van Goltstein, van Beyma thoe Kingma, W. van Goltstein, graaf van Zuylen van Nyevelt, Lycklama à Nyeholt, Dirks, Wintgens, van Lidth de Jeude, du Marchie van Voorthuysen, Storm van 's Gravesande, van Nispen van Sevenaer, Rochussen en de Voorzitter.

2o *Het karakter van het wetsontwerp.* Oorspronkelijk luidde art. 3 van het wetsontwerp, overeenkomstig de gewone formule, dat deze wet in werking zou treden met den dag harer afkondiging in het *Staatsblad.* Reeds bij het voorloopig onderzoek van dit wetsontwerp in de afdeelingen had men er over geklaagd, dat deze wet te zeer het karakter had van een blijvenden maatregel, en niet van een geheel tijdelijken, die, als de aanleiding, welke haar in 't leven riep, ophoudt te bestaan, hare kracht verliest. Men meende daarom de werking der wet tot één of twee jaren te kunnen beperken. Ware na het verloopen van dien termijn het gevaar ongelukkigerwijze nog niet geweken, er zou altijd gelegenheid zijn het in werking blijven bij eene nadere wet te verlengen. Zulk eene inrigting der wet scheen ook daarom wenschelijk, omdat het uitvoerend gezag hier treedt op het gebied der gemeentebesturen, en de autonomie der gemeenten niet

verder mogt worden verkort dan volstrekt onvermijdelijk was. Het verlangen, in de afdeelingen uitgesproken, werd bij de algemeene discussien over dit wetsontwerp herhaald, tengevolge waarvan de Regering zich niet weigerachtig betoonde in dat verlangde te gemoet te komen, en 1 Januarij 1867 als fatale termijn van den duur der wet werd gesteld. Overbodig zal hier wel de opmerking kunnen worden geacht, dat de werking van alle koninklijke besluiten, op grond van die wet genomen, moet ophouden met denzelfden dag waarop de kracht van de wet eindigt.

De Minister van Binnenlandsche Zaken betoonde zich niet slechts niet weigerachtig tot die consessie, maar de discussie had hem daartoe verpligt. Hij had bij de behandeling van art. 1 dat *pactum* met den heer Viruly Verbrugge gesloten. De afgevaardigde uit Rotterdam had namelijk bij art. 1 een amendement voorgesteld, strekkende om te bepalen, dat, zoo het verbod van in- en doorvoer of de door den koning vast te stellen verboden en andere bepalingen langer dan drie maanden mogten werken, zij bekrachtiging behoefden bij de wet. De heer Viruly betoonde zich als altijd een wakker beschermer van de maatschappelijke vrijheid der burgers, van de belangen van handel en landbouw. Ook hij erkende, dat de belemmeringen, welke dit wetsontwerp in het leven riep, slechts door het gewigt van de ramp konden worden geregtvaardigd. Maar hij ontveinsde zich niet, dat door de maatregelen welke de Regering krachtens deze wet bevoegd is uit te vaardigen, den geheelen handel in vee een gevoelige knak kon worden toegebragt, de doorvoerhandel zich zou kunnen verleggen naar een naburig rijk, de geheele stoomvaart die zooveel vertier en voordeel afwerpt en zoo belangrijk is voor een groot gedeelte van het land, in hare welvaart en voortdurend bestaan kon worden bedreigd. Door den invoer van vee *ook naar reeds besmette streken* te verbieden, werd aan sommige andere industriën ontzaggelijk nadeel toegebragt. De branderijen te Schiedam — en onze schatkist versmaadt geenszins de inkomsten van het gedistilleerd — konden daardoor ontzaggelijk nadeel lijden. De spoeling, wier verkoop zooveel bijbrengt om die branderijen te doen bestaan, is thans van luttel waarde. Zoodra er weder vee in de besmette streek zal kunnen worden ingevoerd, zal door het vermeerderde verbruik de waarde van die spoeling stijgen en de druk der branderijen worden opgeheven. Eindelijk lag het voor de hand, dat door een verbod van den vervoer van vee, de vleeschprijzen, vooral in de groote gemeenten, eene ongekende hoogte konde bereiken. (Verg *Econ.* 1865. p. 429). Die schildering van de bezwaren, welke uit deze wet te voorzien waren, en geenszins overdreven konden worden genoemd, moest op de kamer indruk maken en ook bij de Regering wegen om aan haar wetsontwerp een tijdelijk karakter toe te kennen, doch de Regering gaf de voorkeur aan het denkbeeld van den heer van Nispen, om liever de bevoegdheid der Regering om krachtens deze wet te handelen, tot een bepaalden tijd te beperken. De heer Viruly zag na deze verklaring van den Minister van Binnenland-

sche Zaken van zijn amendement af, die evenwel nog zoo dadelijk niet kon voldoen aan het verlangen van den spreker om deze wet te vervangen door een wetsontwerp, in algemeene strekking overeenstemmende met de wet, die de Minister in 1851 heeft aangeboden. Het ware inderdaad wenschelijk, dat de Regering kon goedvinden spoedig eene wetsvoordragt in te dienen tot regeling der politie ten aanzien van besmettelijke veeziekten, overeenstemmende met die, welke in December 1851 der kamer werd aangeboden, doch toen, (welligt ten gevolge der menigvuldige daartegen gerezen bedenkingen, vooral geput uit de handhaving van het beginsel van de autonomie der gemeenten) onafgedaan is blijven liggen. Was zoodanige wet in het kader onzer wetgeving opgenomen, dan zou men bij voorkomende gelegenheden niet meer kunnen zeggen, dat het der Regering ontbreekt aan bevoegdheid om te doen wat zij zou meenen, dat behoort gedaan te worden.

Dat de Vertegenwoordiging hare liberale zienswijze ook ten opzigte van dit onderwerp niet ligt geneigd was te verloochenen, bleek nog uit de verwerping van een amendement door den heer Wybenga op art. 1 voorgesteld, een amendement, dat slechts 7 van de 61 stemmen kon verkrijgen. De heer Wybenga wilde de magtiging, aan de Regering verstrekt, ook tevens uitbreiden tot tijdelijk verbod van *uitvoer van vee* naar buiten 's lands. Geheel ongegrond was de vrees van den afgevaardigde niet. Kon toch de besmetting dezer kwaadaardige ziekte op velerlei wijze worden voortgeplant en is het eene door de ondervinding genoegzaam gestaafde waarheid, dat zij ook door personen kan worden overgebragt, dan valt het tevens niet te ontkennen dat handelaren en veeknechten, die wekelijks in grooten getale van Holland met vee reizen, dat naar de Londensche en andere Engelsche markten ten verkoop wordt uitgevoerd, en die zich daar steeds bewegen in oorden en stallen waar ziek of althans zeer verdacht vee wordt gevonden, naar Nederland terug gekeerd, om zich daar weder onder veehouders en hun vee te bewegen, al zeer gemakkelijk in dit land de vehikels kunnen zijn der zoo gevreesde ziekte. Maar moest daaruit noodwendig volgen eene magtiging tot tijdelijk *verbod van uitvoer?* Ging dat niet wat al te ver? Het stelsel van isolement, noodzakelijk om de verspreiding der besmetting te keer te gaan, moest niet zoo ver worden gedreven om al onze gemeenschap met het buitenland af te snijden, en onzen nationalen rijkdom in gevaar te brengen. Zoodanige maatregel kon ook als overbodig worden beschouwd. Men kon zich toch bepalen tot het nemen van politie-maatregelen tegen het komen van personen, die dat vee hebben begeleid naar de vreemde markten, in onze stallen, op onze markten en bij ons vee. Wij achten het dus een verblijdend verschijnsel, dat de Kamer meer overhelde tot het liberaal systeem van den heer Viruly Verbrugge, dan tot het al te proherend stelsel van den heer Wybinga.

Wij kunnen ons hoofdzakelijk tot deze herinneringen bepalen, voor zoovele de discussie over de wering der, helaas, nog geenszins uitgeroeide

ziekte betreft. Het hoofd van het liberale kabinet had het bij deze discussie zwaar te verantwoorden. Terwijl het in België en later in Frankrijk gebeurde, dat, ondanks alle verbodsbepalingen, de ziekte onder de runderen toch haren intogt deed, bleef men den Minister op verwijtenden toon toevoegen, dat, indien hij in den aanvang krachtiger had gehandeld, en des noods de Staten-Generaal, daar de zitting nog niet was gesloten, buitengewoon had bijeengeroepen, de ziekte zou zijn te keer gegaan. Maar wij gelooven aan al die voorspellingen weinig waarde te moeten hechten. Wat zou gebeurd zijn, indien iets anders gebeurd ware, blijft eene kwestie van opinie die uiterst moeijelijk is uit te maken. Zeker is het ook, dat in een land waar men de vrijheid mede hoog op prijs stelt, in Engeland, dezelfde verwijten *à posteriori* aan de regering worden gedaan. (Zie onzen *Economist* van Febr.) De vraag is, of de regering met de inlichting die zij toen had, naar haar beste weten is te werk gegaan. En dat is geschied. Zoodra het gevaar bekend was, werden met beradenheid maatregelen vastgesteld om het te stuiten. Had de Regering onmiddelijk de adviesen van deskundigen, die het onderling nog zeer oneens waren over een aantal punten betreffende de ziekte, als vooral over haar ontstaan en aard, gevolgd, dan hadden zonder twijfel die maatregelen bij handel en landbouw felle tegenkanting ontmoet. En dat de eenvoudige landman het nog zoo slecht niet inzag, toen hij zich verzette tegen het stelsel van afmaken op groote schaal, o. a. door den heer Dirks bij de discussie zeer aangeprezen, hebben de statistieke tabellen, in de *Staats-Courant* opgenomen, later aangetoond. Zij die de ziekte bepaald *ongeneeslijk* achtten, hebben naar het schijnt, misgetast. Volgens de officiëele opgaven zijn tot heden van de aangetaste runderen ongeveer $\frac{1}{3}$ aan de ziekte gestorven, $\frac{1}{3}$ afgemaakt, $\frac{1}{3}$ hersteld.

Nog een paar punten nemen wij ten slotte uit deze heete discussie, waaruit de Regering zoo zegevierend is te voorschijn getreden, op. Door den heer van Nierop werden de belangen der veehouders in bijzondere bescherming genomen. De spreker wilde eene veebelasting invoeren, waarin wierd bijgedragen door die landbouwers, die van de ramp verschoond bleven. De Minister herinnerde aan hetgeen door den heer Idserda was medegedeeld, dat een soortgelijk fonds in Friesland had bestaan, maar hetwelk na tonnen gouds aan de provincie te hebben gekost, was opgeheven, en dat de veehouders zich daarop, met toepassing van de gulden spreuk *help u zelven*, onderling vereenigd en assurantie-maatschappijen hebben opgerigt, door hen zelve kosteloos beheerd, waarbij de een het vee van den andere contrôleerde. De Minister zeide daarop: „Inderdaad, zoo de grondslag van alle liberale instellingen: *help u zelven*, in dit land niet mag gelden; zoo men niet mag verwachten dat hier de veehouders zullen doen datgene waartoe hunne kennis hen in staat stelt en hetgeen hun eigenbelang vordert; zoo men van onze talrijke landbouwmaatschappijen niets anders mag tegemoet zien dan dat zij, in stede alom bij de hand te zijn, zich bij tal

van adressen tot de „Hooge Regering" wenden om daarop alles te laten aankomen; zoo men in eene zaak als deze, waarin de particuliere belangen vooral gemoeid zijn, in de eerste plaats een gouvernements-alvermogen wil inroepen, — dan weet ik niet wat van de geschiedenis van dit land en van zijne tegenwoordige ontwikkeling te zeggen." Deze woorden verdienen nog eens uit het *Bijblad* te worden opgegraven, vooral om de welverdiende les, die daarin aan de talrijke landbouwmaatschappijen wordt gegeven. Hadden deze gezorgd, onmiddellijk van het ontstaan der ziekte ingelicht te zijn, of haren inval te duchten, de Regering had nog spoediger hare verordeningen kunnen vaststellen.

Aan deze nalatigheid der speciale landbouwmaatschappijen, waarover de oud-voorzitters eener groote maatschappij van landbouw, de heeren van Forcest en Begram zijn heengegleden, knoopt zich nog een ander verzuim vast. Het werd door den heer Godefroi ter sprake gebragt en door den Minister van Buitenlandsche Zaken wel wedersproken, maar niet geheel wederlegd. Terwijl de nieuwe instructie, van dien Minister uitgegaan, de consuls verpligt *onmiddellijk* van de beginselen van eene besmettelijke ziekte aan de Regering kennis te geven, was dit *in casu* niet geschied. Onze Engelsche gezant schreef den Minister eerst na de eerste helft van Augustus eene weinig beduidende depêche over het onderwerp, terwijl reeds reeds den 24n Julij, het Britsche Gouvernement straffen had bedreigd tegen het niet aangeven van ziek vee. „Wij hebben" — merkte de heer Godefroi op — „geen gezant te Londen om alleen de „*levers*" der Koningin bij te wonen, of om politieke depêches te schrijven waarvan onze Minister van Buitenlandsche Zaken den inhoud even goed, zoo niet beter uit de dagbladen kan vernemen! Als onze diplomatieke agenten er hun werk niet van maken om voortdurend met onverdroten ijver, met warme belangstelling het oog te vestigen op alles wat, in het buitenland voorvallende, onze materiële belangen kan raken, dan vraag ik waartoe wij die ambtenaren noodig hebben?" Had de heer Godefroi werkelijk zoo groot ongelijk? Zoo niet, wat blijft er dan nog overig van het verwijt, dat *alleen* de heer Thorbecke met de gave der voorzienigheid had moeten zijn bedeeld? Het wetsontwerp werd in de zitting van 7 October met algemeene stemmen *aangenomen*.

Ingevolge deze wet is bij K. B. van 23 October de in- uit- en doorvoor van buitenslands en over binnenlandsche lijnen van afsluiting verboden, terwijl bij besluit van 15 November de veemarkten binnen de afsluitingslijnen worden geschorst, welke schorsing ook, zoo noodig, buiten de afsluitingslijnen kan worden uitgesproken.

— Bij de behandeling van het *wetsontwerp tot goedkeuring van eenige bepalingen der overeenkomst met Marocco* betrekkelijk het beheer en het onderhoud der vuurbaak op kaap Spartel, (op 16 October) deed de Minister van Buitenlandsche Zaken, in antwoord op eene gemaakte bedenking in

het eindverslag, uitkomen, dat de behartiging der Nederlandsche belangen in Marocco aan den Engelschen minister-resident zonder eenige schroom kan blijven opgedragen. Men had in de afdeelingen den wensch te kennen gegeven, dat daar een Nederlandsche consul werd benoemd. Maar men zal den Minister moeten toestemmen, dat dit door de noodzakelijkheid niet wordt gevorderd, daar de handel met Marocco van zeer weinig beteekenis is en in de jaren 1859, 1860 en 1861 volgens de consulaire verslagen geen enkel Nederlandsch schip in het keizerrijk Marocco is in- of uitgeklaard. In 1862 is daar slechts *één*, in 1863 zijn daar drie schepen binnen gekomen. Men kan dus bezwaarlijk spreken van onzen belangrijken handel met dat Rijk.

Het wetsontwerp verwierf de eenparige goedkeuring der kamer.

— Na dit wetsontwerp werd aan de orde gesteld *dat houdende begrooting wegens den arbeid der gevangenen voor* 1866. Ook dit wetsontwerp werd met algemeene stemmen aangenomen. De Minister van Justitie heeft verzekerd, dat in de jaarverslagen van de verschillende commissien van administratie over de gevangenissen steeds gunstige berigten werden medegedeeld nopens de maatregelen, in 1861 omtrent de *cantines* genomen. Op de vraag, in het eindverslag gedaan, of men in de gevangenissen het *stroovlechten* niet zou kunnen invoeren, vermits daarvan elders goede uitkomsten waren verkregen, antwoordde de Minister van Justitie, dat dit reeds plaats had te 's Hertogenbosch, Breda, 's Gravenhage, Utrecht en Roermond. In onderscheidene gevangenissen legde men zich al meer en meer toe op die takken van arbeid, die én gemakkelijk kunnen worden aangeleerd en uitgeoefend en later aan de gevangenen een middel van bestaan kunnen opleveren. Bij de Regering bestond het voornemen om, bij het bespreken van het plan van arbeid voor het volgend jaar, door de directeuren van den arbeid te doen onderzoeken, of dat stroovlechten nog eenige meerdere uitbreiding kan erlangen.

— Daarna werd de discussie geopend over het wetsontwerp *tot afkoopbaarstelling van tienden bij het kroondomein.* Aangaande het motief van de indiening dezer wet wordt herinnerd, dat in 1863 de zaak van het kroondomein bij de wet werd geregeld. In verband daarmede werd voorgedragen de algemeene wet tot *afkoopbaarstelling der tienden*, en in de wet regelende het kroondomein werd gezegd, dat de afkoop van de tienden van het kroondomein zou plaats hebben op den voet, daarvoor bij de algemeene wet bepaald of nader te bepalen. Die algemeene wet kwam echter niet tot stand, en nu meenden vele leden der kamer, dat men weder, wat het kroondomein betrof, zou kunnen terugkeeren tot het koninklijk besluit, waarbij vroeger de afkoop van die tienden werd geregeld. De Regering kleefde een tegenovergesteld gevoelen aan en was in dat stelsel verpligt

de zaak, in afwachting van eene algemeene wet, tijdelijk te regelen. Van daar de spoedige indiening dezer wet, die wederom een nieuw bewijs opleverde van de werkzaamheid van den Minister van Finantien Betz, die ook tevens zijn ernstig streven om het gemeen overleg met de kamer te bevorderen, aan den dag had gelegd, door in dit wetsontwerp de beginselen op te nemen, die de meerderheid van de Tweede Kamer in 1863 had vastgesteld in de algemeene wet tot afkoopbaarstelling der tienden.

Het was evenwel te verwachten, dat de discussien zich niet tot den kring van dit wetsontwerp zoude bepalen. Van verschillende zijden werd de Regering ernstig aangespoord een nieuwe poging aan te wenden om den landbouw van den druk der tienden te bevrijden. Dat het onderwerp moeijelijk te regelen is, werd door deze bespreking wederom bewezen, al vloeide dat niet reeds voort uit de vergeefsche proeven, tot drie malen toe genomen. Het grootste verschil van gevoelen openbaarde zich gedurende het korte tijdstip, dat de zaak na lange rust wederom ernstig in de kamer ter sprake kwam. De heeren Fokker, van Goltstein en van Zuylen ('s Hage) drongen aan op conversie der tienden in *grondrenten*; de heer van der Linden herinnerde, dat hij altijd een voorstander is geweest van het denkbeeld om de tienden door den staat te laten afkoopen; de heer van Eck trok daar tegen krachtig te velde, daar naar zijn oordeel de staat niet verder moet gaan dan den tiendpligtige de gelegenheid geven zich van zijne tiend te bevrijden; de Minister van Justitie hield vast aan het stelsel in het wetsontwerp, door de Eerste Kamer drie jaren geleden verworpen, nedergelegd en bleef het (onzes inziens teregt) een onregt noemen, wanneer — gelijk in de Eerste Kamer was verlangd — den tiendheffer de bevoegdheid werd gegeven den afkoop van de tienden te eischen. Tegenover dat groot verschil van gevoelen heerschte evenwel eenstemmigheid ten opzigte van *één* punt: het beginsel van *onopzegbare tienden* is niet langer houdbaar, is onverdedigbaar in het tijdperk van finantielen voorspoed, waarin Nederland thans verkeert. Niemand is er in ons land, die er meer aan twijfelt, of de verbeteringen in den landbouw worden op tiendpligtige gronden belemmerd, ja geheel onmogelijk gemaakt; niemand, die van nabij met den druk der tienden bekend is, of hij wenscht vurig, dat de Minister van Justitie deze zaak op nieuw ernstig aanvatte. Het is volkomen waar, dat eene conversie der tienden in vaste grondrenten vele jaren geleden in de afdeelingen der kamer tegenstand heeft ontmoet, maar het punt is nooit in openbare discussie gebragt, en de kamer is thans geheel anders zamengesteld. Is de Minister waarlijk overtuigd dat de vaderlandsche landbouw onder dezen last zucht, dan moet hij, al ware het dat hij niet kon erlangen wat hem het regtvaardigst voorkomt, toch op nieuw beproeven een ontwerp voor te dragen, dat de meeste kans van aanneming belooft zonder met zijne overtuiging geheel in strijd te zijn. Blijft de Minister in gebreke, dan behoort een lid der kamer van het middel van initiatief gebruik te maken.

In Engeland zou waarschijnlijk geen jaar voorbijgaan, zonder dat telkens een nieuwe proef door een der leden van het parlement werd genomen.

Het wetsontwerp nopens de *tienden van het kroondomein* werd met algemeene stemmen aangenomen, nadat met 27 tegen 25 stemmen op art. 3 een amendement van den heer Fokker, een onverflaauwd voorstander van de afschaffing der tienden, en die reeds in 1849 het initiatief daartoe deed, werd aangenomen. Dat amendement strekte om ook gedeelten van een tiendblok te kunnen doen afkoopen, die gewoonlijk jaarlijks afzonderlijk in het openbaar kunnen verhuurd worden. De kamer had in de laatste tienden-wet, door de Eerste Kamer verworpen, zich tegen dat beginsel verklaard. Art. 3, al. 1 der wet luidt mitsdien thans als volgt: „De tienden welke zich als een geheel over zekere oppervlakte uitstrekt, of die, hoezeer op onderscheidene gronden gevestigd, een geheel uitmaakt, is, tenzij met gedeeltelijken afkoop genoegen worde genomen, slechts afkoopbaar voor het geheel, of voor zoodanig deel of perceel, als gewoonlijk jaarlijks afzonderlijk in het openbaar verhuurd wordt, op vordering der pligtigen, die te zamen voor meer dan de helft eigenaren zijn van de gronden of perceelen aan de schuldpligtigheid onderworpen."

— Nog had in dezelfde zitting eene belangrijke discussie plaats over het wetsontwerp *tot toepassing van sommige bepalingen omtrent de niet ten behoeve van 's Rijks kas geheven opcenten op 's Rijks personele belasting op het deel van de opbrengst dier belasting, waarover de gemeentebesturen beschikken.* Het gold daarbij de vraag, of de $2\frac{1}{2}$ pCt. voor perceptiekosten voor de $\frac{1}{3}$ van het personeel, dat aan de gemeenten zou worden afgestaan, zou worden gebragt ten laste der gemeenten of ten laste van het Rijk. Een amendement van den heer van Kerkwijk op art. 1 om die $2\frac{1}{2}$ pCt. te brengen ten laste van het Rijk werd, hoe krachtig ook bestreden door den Minister van Finantien, met 30 tegen 22 stemmen goedgekeurd. Wij gelooven, dat deze beslissing wederom het bewijs oplevert, hoe de locale belangen nog altijd, waar zij met de algemeene belangen in botsing geraken, den boventoon voeren, en het verheugt ons, dat wij kundige financiers in de kamer, als de heeren van Bosse en Rochussen, niet tot deze beslissing hebben zien medewerken. Het argument, dat het een juist beginsel te achten is, voor diensten, die het Rijk aan de gemeenten bewees, geene kosten in rekening te brengen, zou opgaan, indien dat beginsel in onze fiscale wetgeving was doorgedrongen; doch juist het tegenovergesteld beginsel is daarin tot dusver gehuldigd. Ook kon de bewering hier niet opgaan, dat de Regering vroeger had verklaard, dat het personeel voortdurend als eene Rijksbelasting moest worden beschouwd, want dat neemt niet weg dat door een deel dier Rijksbelasting over te brengen op de gemeenten, daardoor wel degelijk aan de gemeenten eene dienst wordt bewezen. Uit de beslissing der kamer spruit dan ook dit min consequente

gevolg voort, dat alle ingezetenen des Rijks zullen bijdragen om perceptiekosten te betalen voor ⅓ personeel, die slechts door sommige gemeenten zullen worden genoten. Had de Regering bij de afschaffing van de plaatselijke accijnsen aan de gemeenten het uitzigt geopend op die ontheffing, dan ware zij zedelijk gebonden geweest aan hare toezegging. Het tegendeel was echter het geval. Art. 42 van het in het vorige zittingjaar niet behandelde wetsontwerp op het *personeel* bevatte hetzelfde beginsel, zonder dat daartegen in de afdeelingen eene enkele stem was opgegaan en de wet van 7 Julij 1865 werd aangenomen in de onderstelling, dat de 2½ pCt. aan de gemeenten zouden worden in rekening gebragt. Dat was zóó waar, dat de heer Poortman, van wien het bekende amendement is uitgegaan, dat het stelsel dier wet zoo geheel heeft omgekeerd, bij deze discussie die opvatting der Regering volkomen bevestigde. Waaraan dan vermoedelijk de aanneming van het amendement van den heer van Kerkwijk toe te schrijven? In de eerste plaats zal het vooruitzigt voor enkele gemeenten, om hierdoor nog eene gemakkelijke tegemoetkoming van ettelijke duizend guldens te erlangen (voor Amsterdam gold het eene bate van f 22,000 en voor den Haag en Rotterdam van f 10.000) daaraan niet vreemd zijn gebleven en in de tweede plaats heeft de weder-indiening van het wetsontwerp tot regeling der *Limburgsche grondbelasting*, waardoor sommige afgevaardigden tegen den minister van financien gestemd waren, welligt invloed uitgeoefend.

Het wetsontwerp zelf, dat nu niet veel meer te beduiden had, werd overigens met 36 tegen 15 stemmen *aangenomen*.

— Wij zijn thans genaderd tot de discussiën over de *Staatsbegrooting* voor 1866. Een overzigt van den financieelen toestand des rijks, getrokken uit de redevoering des Ministers van financien, bij de indiening der begrooting gehouden, vinden onze lezers, Bijblad *Economist* 1865, pag. 395, v. De algemeene beraadslagingen namen 13 November in de Tweede Kamer een aanvang. In de afdeelingen had de Kamer zich genoegzaam in het geheel niet met politieke bestrijding ingelaten, wel een bewijs dat men op dat oogenblik het ministerie volkomen sterk achtte. De beoordeeling van den *finantiëlen toestand* zoowel bij het voorloopig onderzoek als later bij de algemeene beraadslagingen was hoofdzaak. Tal van redevoeringen werden den Minister van Finantiën naar het hoofd geslingerd, omdat hij zich in zijne openingsrede geoorloofd had te zeggen, dat wij, wat de geldelijke aangelegenheden des lands betreft, krachtiger dan ooit tegenover de toekomst zijn. Wel was die uitdrukking dan ook wat stout. Bij de algemeene discussie helderde de Minister haar echter nader op. De Minister had vergelijkenderwijs gesproken; wijs mij een ander land, vroeg de Regering, waar in zoo weinige jaren zoovele millioenen zijn ten koste gelegd aan uitgaven als: aanleg van *openbare werken*, *emancipatie* van slaven, en

delging van schuld? Het scherpziend oog van den volksvertegenwoordiger stelde tegen de opvatting van de Regering, (die er, wat 1866 betrof, wederom op wees, dat 14 millioen voor amortisatie en 13 voor spoorwegen zouden besteed worden), voornamelijk vier punten over, die ten volle behartiging verdienen, als 1° de mindere opbrengst *van* en de meerdere uitgaaf *voor* Indië. Uit de begrooting voor Indië voor 1864 was toch gebleken, dat de territoriale ontvangsten van Indië voor dat jaar f 2.600.000 lager waren dan in het vorig jaar en de territoriale uitgaven voor Indië daarentegen f 3.300.000 hooger: dit leverde alzoo een verschil op van *zes millioen* guldens; 2° op de begrooting voor 1866 kwam wel onder de middelen voor eene koloniale bijdrage van 25 millioen, maar die middelen bevatten eene som van 10 millioen, alleen hieruit voortkomende, dat in 1864 *te veel* geld naar Indië was gezonden tot aanvulling van het zoogenaamde administratief kapitaal, zoodat die bijdrage van 25 millioen grootendeels slechts was te beschouwen als het batig slot eener vorige dienst; 3° het op zich zelf niet af te keuren feit, dat de uitgaven voor Nederland jaarlijks meer stijgen ten gevolge van nieuwe behoeften en de besparing overschrijden, door amortisatie verkregen, waaruit volgt, dat, indien de ontvangsten niet in gelijke verhouding als de uitgaven vermeerderen, de voordeelen van schulddelging wel nooit geheel verloren gaan, maar toch minder duidelijk worden waargenomen; 4° het jaarlijks klimmend eind-cijfer der begrooting: voor 1866 was dat eind-cijfer f 171.000 hooger dan voor 1865. De Minister van Finantiën noemde dat een zeer onaanzienlijk bedrag, maar de Kamer deed de opmerking volgen, dat in dien tusschentijd 5 ton rente waren bespaard door schulddelging, zoodat het verschil tusschen het eindcijfer van 1866 en dat van 1865 eigenlijk niet minder dan f 671.000 bedroeg. Deze feiten mogen getuigen van eene loffelijke zucht om met de meeste juistheid den finantielen toestand bloot te leggen; zij kunnen toch niet wegredeneren, dat de toestand onzer geldmiddelen voor het tegenwoordige gunstig is en ook in de toekomst geene bezorgdheid inboezemt, tenzij de o. i. vreemdsoortige leer mogt worden aangenomen, dat Nederland *geen regt heeft* op Indische baten. Tegen het vooruitzigt, in het belang van Indie hoogst wenschelijk, dat die voordeelen door meerdere uitgaven ten behoeve van Java gaandeweg kunnen verminderen, staat het geruststellend *feit* over, dat, indien onze spoorwegen en nieuwe havenwerken zullen voltooid zijn, (wij hebben nu reeds voor de spoorwegen 74½ millioen uitgegeven) geene zoo enorme uitgaven in het algemeen Nederlandsch belang zullen behoeven te worden ten koste gelegd. Zoo onrustig en gespannen de algemeene discussien ten vorigen jare waren, zoo kalm en gemakkelijk liepen zij heden af. De oppositie vatte als ware het schoorvoetend, het woord op. Behalve de besproken punten, werd nog de oude strijd over wat onder gewone en buitengewone uitgaven is te verstaan, voornamelijk met het oog op de West-Indische uitgaven, die vroeger uit de Indische geldmiddelen werden

gekweten, en de rente-betaling voor de *doorgraving van Holland op zijn smalst*, waaraan thans krachtig wordt gearbeid, hernieuwd. Toch kwam ook de in het begin der zitting aangeboden kultuurwet ter sprake, welker beginselen door sommige leden in vergelijking werd gebragt met de regerings-verklaring van 8 December 1862. Eindelijk stond de heer Rochussen lang stil bij hetgeen hij voorzeker niet geheel ten onregte de *jeneverpest* noemde en vroeg der Regering inlichtingen, omtrent een haar in handen gesteld adres, door duizenden in den lande van verschillende rigting geteekend om maatregelen te nemen ter beteugeling van den sterken drank. De Regering scheen echter te betwijfelen, of die beteugeling op de gevraagde wijze wel voornamelijk op haren weg was gelegen en of de middelen, door den heer Rochussen voorgesteld, als vermindering van het getal tapperijen, hooger patent voor de tappers, bestraffing der openbare dronkenschap wel allen als regtvaardig waren te beschouwen of het gewenschte doel zouden bereiken. (De inlichtingen op de bedoelde adressen zijn in de eerste dagen van Februarij door de Ministers Thorbecke en Olivier aan de Kamer medegedeeld.)

Bij Hoofdstuk II (*Hooge collegien van Staat*) kwam hoofdzakelijk ter sprake, de *leges-heffing*. De discussiën hierover waren belangrijk en moeten niet alleen den heer Betz, maar iederen Minister van Finantiën de overtuiging hebben verschaft, dat de geheele regeling dier heffingen aan eene herziening moet worden onderworpen. De vermeerdering der leges in de laatste jaren is het gevolg van de aanbesteding van publieke werken. De aannemers rekenen er op, zoodat de aanbestedingssom daarvoor met een half percent wordt verhoogd, en de som, die de schatkist dus heet te genieten, is eigenlijk eene som, die zij in waarheid zelve uitbetaalt. Dat is voorzeker eene groote anomalie; om de questie der leges goed te regelen, moeten zij eerst worden losgemaakt van het *weduwen-fonds* der departements ambtenaren, waartoe zij thans in de eerste plaats strekken, en zoude grondige herziening van de lijst der *leges-trekkende ambtenaren* moeten plaats vinden. Bij afschaffing der leges en (natuurlijk) verleenen van schadeloosstelling daarvoor, zou de Staat eenvoudig regtstreeks de geldelijke voordeelen betalen waarop zijne ambtenaren worden aangesteld; de omslag zou vermeden worden, en tevens de ongelijke behandeling, waarover niet zonder grond door velen kan worden geklaagd.

Bij Hoofdstuk III A. (*Buitenlandsche Zaken*) kwamen vooral vier punten ter sprake: het *tractaat* met Pruissen tot wering van den *sluikhandel*, dat met dit jaar eindigt, — het tractaat met het *Tolverbond*, — de *Japansche questie* en de verhooging van de *tractementen* der *gezanten*. Gelukkig Nederland, dat met geene question d'orient of questions italienne of mexicaine te maken heeft! Gelukkiger nog, indien het met den Duitschen Bond werkelijk niets te maken had; die questie werd echter slechts ter loops, als om haar acte de présence te doen maken, aangeroerd. De gunstige gele-

genheid laat zich nog altijd wachten. De opheffing van het smokkel-tractaat met Pruissen zou zeker wenschelijk zijn in het belang der grensbewoners, die aan groote moeijelijkheden zijn blootgesteld, indien het mogelijk ware om die heffing met de eischen van den hoogen accijns op het *zout* en *gedistilleerd* overeen te brengen. Wij hebben er thans wel degelijk belang bij, dat de pruisische Regering hare medewerking verleene om het smokkelen over onze grenzen tegen te gaan. De heer Heydenrijck gaf den wensch te kennen, dat — evenwel niet ten koste eener verlenging met het smokkeltractaat — nieuwe onderhandelingen tusschen het Tolverbond en ons werden geopend, omdat in de nieuwe verdragen, onlangs door Pruissen met Frankrijk en België gesloten, artikelen voor ons van het grootste belang, als gist, boter en kaas, niet werden genoemd. „Is het doenlijk" antwoordde de Minister „dan zal de Regering geen oogenblik wachten eene zoodanige vermindering te verkrijgen." Wat Japan betreft, erkende de Regering de eerste termijn der geldelijke schadeloosstelling te hebben ontvangen. Ten opzigte der volgende termijnen bestond verschil. Eene der groote mogendheden wilde de volgende termijnen kwijtschelden, onder voorwaarde van toekenning van meerdere handelsvoordeelen; eene andere was ongenegen in dat voorstel te treden; Nederland koos partij voor de eerste, maar het dilemma werd opgeheven, doordien Japan zelf zijn belang inziet om liever zijne schuld te voldoen dan nieuwe handelsvoordeelen aan Europesche mogendheden toe te kennen. Eindelijk zijn al de leden, die slechts eenigzins met de diplomatie in betrekking staan, en bovendien ook de heer Heydenrijck, die verklaarde daaraan geheel vreemd te zijn, met warmte in de bres gesprongen voor eene algemeene verhooging van de tractementen der gezanten. Zelfs verklaarde de heer van Zuylen, dat de openbare meening zich telkens krachtiger ten voordeele van dat beginsel deed gelden. Wij voor ons zijn het daarmede geheel eens, (al stemmen wij ook volmondig in met de meening van den heer Zylker dat goed bezoldigde consuls voor Nederland van nog meer belang zijn dan gezanten en minister-residenten). Heeft men gezanten, dan moet de betrekking haren eisch hebben, en het is voorzeker de waarheid, gelijk door den anderen heer van Zuylen werd aangevoerd, dat zij in staat moeten worden gesteld om ook eenige beleefdheid te bewijzen aan het *corps diplomatique* der vreemde mogendheid, waarbij zij zijn geaccrediteerd. Maar er is nog eene andere reden. Kundige gezanten kunnen soms veel diensten bewijzen, en buitendien kan de diplomatieke carrière voor bekwame jongelieden tot nuttige oefenschool verstrekken voor staatsbedieningen, ook in het vaderland, eene gelegenheid die in Nederland zelf niet zoo bijzonder ruim is. — Welnu, is dat zoo, en wie zal het geheel ontkennen —, dan is wat ruimer bezoldiging ook uit een ander oogpunt te verdedigen; — dan is het in het belang van den Staat, dat geen bekwame personen van die staatkundige oefenschool, door het ontoereikende der bezoldigingen worden afgeschrikt. Wij betreuren het

dan ook te meer, dat eene aangevraagde *noodzakelijke* verhooging van de bezoldiging van onzen gezant te Washington, waar de levenswijze door den oorlog bijzonder duur is geworden, op voorstel van den heer van Goltstein werd afgewezen, zelfs door diegene die, met hem, voor algemeene verhooging gunstig waren gestemd.

Tegen het amendement hebben gestemd de heeren van Nispen van Sevenaer, Kappeyne van de Coppello, van der Maesen de Sombreff, van Heukelom, Geertsema, van Blom, Heemskerk, van Zuylen van Nyevelt, Godefroi, van Zuylen van Nyevelt (uit Arnhem), Zylker, Fokker, van Lynden, Hollingerus Pijpers, Heydenrijck, J. K. van Goltstein, Schimmelpenninck, van Foreest, Rochussen, Hoffmann, Blom, van Mulken, Hoekwater, van der Veen, Viruly Verbrugge, van der Linden, Hoynck van Papendrecht, de Laat de Kanter, Mijer, van Kerkwijk en de Voorzitter.

De begrooting van het Departement van Buitenlandsche Zaken werd met 55 tegen 11 stemmen aangenomen.

Tegen hebben gestemd de heeren van Lynden, Kien, Simons, J. K. van Goltstein, Schimmelpenninck, van Foreest, Hoffman, Hoekwater, van Asch van Wijck, du Marchie van Voorthuysen en de Lom de Berg.

Bij Hoofdstuk III B. *(Admin. voor de R. K. Eeredienst)* kwam de oude strijd over de scheiding van kerk en staat terug. Wederom deden zich de voorstanders der afzonderlijke Departementen van Eeredienst krachtig gelden, maar nog krachtiger werden zij afgeslagen. De Regering verlevendigde de hoop, dat in 1866 het Hervormd Genootschap geheel losgemaakt zou zijn van den Staat, terwijl door den heer van Eck te regt werd betoogd, dat het R. K. Kerkgenootschap, dat met den Staat door geene banden verbonden was, slechts de losmaking van het Hervormd te volgen heeft. Moet nu het gevolg van deze scheiding tusschen kerk en Staat zijn, dat aan de kerkelijke gemeenten geene subsidien uit de staats-kas meer mogen worden toegekend? Eene vraag, die aanleiding gaf tot een warmen strijd, waaraan vele sprekers deelnamen en die zich *voor dit jaar* oploste in de verwerping met 57 tegen 8 stemmen van een amendement van een verdienstelijk lid der liberale partij, den heer van Delden, om de begrooting met ruim f 3000 aan subsidiën te verminderen. De heer van Eck betreurde het ook zeer, dat de particuliere collatiën nog altijd in leven bleven. Wij noemen met hem dat verouderd privilegie een dwang van de vrijheid van geweten; de kerk moet niet door particulieren kunnen worden gedwongen. Het middel, dat hij aan de hand gaf om ze te vernietigen, was echter bedenkelijk. Hij wilde hier onteigening toepassen: maar geldt het hier een voorwerp van onteigening? Is hier de beweerde onteigening niet inderdaad eene vernietiging? Kan hier het onteigende op den onteigenaar overgaan?

Bij Hoofdstuk IV (*Justitie*) concentreerde zich de discussie vooral tot de voorgenomen overbrenging van de misdadigers uit de strafgevangenis van Leeuwarden naar Medemblik. Wij mengen ons niet in dat proces, of-

schoon de gezondheidstoestand *ook* van onze gevangenen, een punt is, dat de Staat heeft te behartigen. Ook de *doodstraf* kwam ter sprake, en de heer Wintgens nam het op voor een onderwerp „van gemengden aard", de *pensioenen*, namelijk der burgerlijke ambtenaren, inzonderheid der regterlijke, die gedwongen worden bij te dragen in een fonds, waaruit zij nimmer iets zullen of kunnen genieten. De pensioenwet heeft zeker geene mindere herziening noodig dan de regeling der leges, — het sijsteem om bijzondere fondsen er op na te houden en die zoo productief mogelijk te maken, behoort niet meer tot onzen tijd. Wat de doodstraf betreft, de Minister van Justitie was zeker niet verantwoordelijk voor het lang oponthoud, dat deze zaak in de bureaux van den Raad van State ondervond. Aan den anderen kant mag men zeggen, dat het ernstig en langdurig onderzoek dezer zaak door dat hooge Staatscollegie welligt zal bijdragen, om over dit onderwerp alle mogelijke licht te doen opgaan.

De begrooting van het Departement van Justitie werd daarna aangenomen met 55 tegen 6 stemmen.

Tegen hebben gestemd de heeren: Hoffman, van Foreest, Simons, Hoekwater, J. K. van Goltstein en van Zuylen van Nyevelt.

De beraadslagingen over Hoofdstuk V (*Binnenlandsche Zaken*) duurden veel korter dan in het vorige jaar. Werd de Minister toen aanhoudend bezig gehouden met de hinderpalen, die de zaak der *doorgraving* op haren weg ontmoette: thans was het de beweerde invloed op de verkiezingen in Limburg, die den Minister, ondanks zijne bewering dat de vrijheid der verkiezingen nooit zoozeer werd geeerbiedigd als onder zijn bestuur, een zwaren storm op den hals haalde, die den heer Betz omverwierp. De Nestor van het parlement, de oude heer van Goltstein, had er een voorgevoel van gehad, toen hij in de zitting van 15 November er van gewaagde, dat, hoe de bemanning zich vastklemde aan touwwerk en gebindte, om het gevaar te ontwijken van over boord te slaan, toch door een onvoorziene windvlaag een lid der bemanning op strand kan worden gezet. (Met dit verschil evenwel: de heer Betz werd niet op strand gezet, maar hij verliet het schip uit eigen beweging, uit groote bezorgdheid.) Die discussien hadden evenwel meer politiek dan economisch belang. Van economisch belang was het meest de verdediging der begrooting door den Minister, hoofdzakelijk wat de afdeelingen *openbare werken*, *onderwijs*, *nijverheid* en *telegrafie* betrof. Onderwerpen als: de verwerping voor de derde maal, van de begrootingspost voor de bouwcommissie, en de afstemming met 40 tegen 26 stemmen van de betrekking van Rijkscommissaris bij de Amsterdamsche kanaalmaatschappij, kunnen wij voor ons doel voorbijgaan. Eene lange rede van den Minister was gewijd aan den *toestand van het Zwolsche diep* en aan het betoog, dat de Maatschappij tot verbetering van dat vaarwater in de vervulling harer verpligtingen was te kort geschoten. De Minister kon geen ander uitzigt geven dan dat de

Maatschappij, overtuigd van haar onvermogen, het beheer over de werken, dat zij niet meer kan handhaven, aan de Regering behoort over te laten en dat, zoo de Maatschappij bij die gelegenheid eenige voorstellen wil doen, het Gouvernement zal overwegen, of het iets doen kan, en zoo ja, op welke voorwaarden. Wel is waar, was de Regering verpligt tot onderhoud van de rivieren, maar niet wanneer dat onderhoud is overgedragen aan eene geconcessioneerde Maatschappij. De jaarlijks wederkeerende zaak der *calamiteuse polders* gaf wederom aanleiding tot langdurige beraadslaging. De Minister weidde ook hierover zeer in den breede uit, en antwoordde op ieder punt door de Zeeuwsche sprekers aangevoerd. De Minister hield krachtig vol de opdragt der geheele wetgeving over de waterschappen in de provincien aan de Provinciale Staten en kon geenszins den heer Fokker toegeven, dat er eenig verschil bestond tusschen de calamiteuse polders en de gewone waterschappen. De Minister wees er op, dat de heer van Kerkwijk zich aan verwarring van begrip schuldig maakte, wanneer hij niet het fonds, zamengesteld uit het batig overschot der middelen voor de calamiteuse polders in Zeeland, scherp onderscheidt van het fonds, zamengesteld uit de dijksgeschoten der calamiteuse en de subsidien der achterliggende polders, benevens de provinciale opcenten, voor zoover die geheven worden. De Minister hoopte, dat de Staten van Zeeland tot eene regeling zullen komen, waaraan 's Konings goedkeuring zal zijn te verleenen. Mogten zij het niet doen, en eene voorziening blijkt noodig, dan zal de wet dienen tusschen beide te treden. De wet zal dan evenwel geenszins het karakter van eene transactie dragen, en nooit het beginsel inhouden van een vast subsidie aan de calamiteuse polders te verstrekken. Ten aanzien van het *onderhoud van gemeentewegen* legde de Minister breedvoerig zijne denkbeelden bloot omtrent de wijze, waarop hij voornemens is dit punt te regelen bij maatregel van inwendig bestuur. De Minister zou bij die regeling van dit beginsel uitgaan, dat de aanleg der wegen zich zou rigten naar de eischen van het verkeer, en niet dat het verkeer zou worden beperkt om den weg goedkooper te kunnen onderhouden. Met die regeling in het verschiet, behoefden de Staten der verschillende provincien niet voort te gaan met het in het leven roepen van bijzondere reglementen. Enkele wegen, als bijv. onze klinker-wegen, zouden bijzondere voorziening eischen. Het bleek, (want de spoorweg-begrooting wordt simul et semel behandeld) dat de *zaak* der haven van Scheveningen den Minister zeer ter harte ging. Ofschoon die concessie *jure* vervallen moest worden beschouwd, scheen de uitvoering der zaak den Minister toe zoo ver te zijn voorbereid, dat men het uitzigt, dat zij tot stand kome, niet sluiten mag. Voor de verbindingstak Breukelen—Harmelen was aan de Rhijnspoorwegmaatschappij concessie verleend, onder voorwaarde dat die alleen mag worden uitgevoerd als de maatschappij voldoet aan hare verpligting van de aansluiting te Rotterdam, waartoe zij bij vonnis

der Amsterdamsche Regtbank is veroordeeld. Voor het overige is het des Ministers streven overal concurrentie in het leven te roepen. De staatsspoorwegen moeten zich die laten weggevallen, even als de Rhijnspoorweg, die volgens den Minister bij concurrentie slechts winnen, niet verliezen kon. De concessie-aanvrage van de heeren Holzman en Sieburg tot bevordering van kolentransport uit het hart van het Westphaalsche mijndistrict naar het hart van Nederland, Amsterdam en Rotterdam, is buiten des Ministers schuld ingetrokken. De concessie voor de lijn Nijmegen—'s Bosch is vervallen, in zooverre de termijnen niet zijn nagekomen. De concessie voor den spoorweg Dordrecht—Nijmegen is nog niet formeel verleend, ofschoon de voorwaarden zijn opgemaakt. Dadelijke overneming der lijn Roosendaal—Breda achtte de Minister geenszins dringend noodig. Met voorliefde uitte de Minister zich voor Drenthe, welk gewest hij voor groote ontwikkeling vatbaar achtte. De Minister meent evenwel dat eerst wanneer de schatten, die Drenthe in zich heeft, tot productie zijn ontwikkeld, de spoorweg groote waarde zal hebben. Van zijne zijde wilde hij alles doen om dien spoorweg tot stand te brengen en in dit jaar zal hij waarschijnlijk reeds worden aanbesteed.

Het onderwijs maakte het onderwerp uit eener uitvoerige discussie. Aandrang op spoedige regeling van het *hooger* onderwijs achtte de Minister overbodig, terwijl de regeling van de tractementen der leeraren voor het middelbaar onderwijs niet noodwendig tot verhooging van de tractementen der universiteits-professoren behoefde te leiden. Wat het middelbaar onderwijs betreft, de uitvoering dier wet werd door twee harer vroegere bestrijders, de heeren Wintgens en J. K. van Goltstein, scherp afgekeurd. De klagt was: „voor den zwakke eischt de wet te veel, en het sterkere hoofd zal gebragt worden tot veelweterij, tot verwaandheid." De Minister, zonder te ontkennen dat de programmata voor de examens welligt wat ver gaan, merkte op, dat een programma geen examen is, en de examinatoren het examen moeten leiden op zoodanige wijze, dat het aan den leeftijd van den examinandus geëigend zij. Hoe dit zij, niet om het *multa*, maar om het *multum* was het te doen. De Minister meent, dat de docent matigheid te betrachten heeft; de jongelieden op te leiden tot denken over de onderwerpen, waarvan hun de grondslagen worden medegedeeld, en bij die grondslagen te blijven, om hun een vasten bodem te geven, waarop zij hunne studien zelfstandig kunnen voortzetten. „Jongelieden te verstrooijen door velerhande vragen, zonder verband, dit ware allezins tegen mijn wensch." Eene andere grief tegen de uitvoering dezer wet was, dat de instellingen te spoedig achter elkander in het leven werden geroepen. De Minister hield zeer teregt hier krachtig het beginsel vol van subsidie-verleening aan die gemeenten, die zelve eene hoogere burgerschool wilden oprigten als middenpunt van nieuwe ontwikkeling. De Minister geloofde dat men opmerkzaam moet wezen op de stemmen, die zich

allerwege doen hooren, vragende dat wij het gebied van algemeene kennis toegankelijk voor onze burgerij maken. (*)

Bij het lager onderwijs kwam de questie terug, waaraan de heer Groen van Prinsterer buiten de Kamer onafgebroken zijne zorgen wijdt. De beide heeren van Zuijlen traden als verdedigers zijner meening op, zonder nieuwe gronden bij te brengen, of nadere bewijzen aan te voeren, dat het bijzonder onderwijs door de Regering werkelijk wordt gefnuikt. Te regt mogt de Minister vragen: worden onze kinderen tot neologen, tot rationalisten opgeleid, omdat in de school niet opzettelijk kerkelijk onderwijs wordt gegeven? „Wanneer wij hier van godsdienst spreken, dan wordt vooral het Christendom bedoeld, en nu zeg ik voor den tienden en twintigsten keer, en ik zal het voor den honderdsten keer zeggen, wanneer het mij gevraagd wordt: het Christendom is de grondslag, de bezielende geest van onze maatschappij, en het *is* dus in de school. Het wordt niet door een daaraan bijzonderlijk gewijd onderwijs in de school *gebragt*."

Bij de afdeeling *Nijverheid* kwam meer bijzonder de internationale tentoonstelling te Parijs in 1867 en bij de afdeeling *Telegraphie* de telegraphische verbinding van het Vlie of Terschelling met den vasten wal ter sprake. De Minister betoogde, dat met opzigt tot de voorloopige regeling van hetgeen noodig was voor de tentoonstelling te Parijs, geen verzuim was gepleegd, en, wat het tweede punt betreft, dat de Minister van de belangrijkheid en wenschelijkheid dier verbinding overtuigd is. Het was alleen eene quaestie van tijd. De wakkere heer van Nierop drong met grond aan op verlaging van ons binnenlandsch telegramtarief, het duurste in Europa, en mogt daarbij wijzen op de ondervinding, ten aanzien van de brievenpost gedaan, daar toch, hoe lager de taxte gesteld wordt, hoe hooger de opbrengst was.

In antwoord op den heer Hoffman, die de vraag deed, of het bestaanbaar was, dat bij de voorgenomen scheiding van Kerk en Staat, de vorming van kerkleeraren voor het Hervormd kerkgenootschap aan hoogleeraren voor het theologisch onderwijs, door de Regering benoemd, was opgedragen, gaf de Minister nog te kennen dat het onderwijs bij de theologische faculteiten gegeven, moest worden beschouwd als strekkende om de theologische „wetenschap" bevorderlijk te zijn; dat ieder vrij was daarvan al dan niet gebruik te maken, en de Hervormde Kerk de bevoegdheid bezat om de aldaar gevormde jongelieden al dan niet tot kerkleeraren toe te laten.

Het Hoofdstuk Binnenl. Zaken werd met 53 tegen 18 stemmen aangenomen. *Tegen* hebben gestemd de heeren Wintgens, Taets van Amerongen, Dirks, Begram, Mijer, Simons, Hoffmann, van Asch van Wijck, Schim-

(*) Opmerkelijk en betreurenswaard naar onze meening, is de wijze waarop een matig laag schoolgeld te Amsterdam werd tegengehouden.

melpenninck, van Lidth de Jeude, J. K. van Goltstein, Lycklama à Nyeholt, van Foreest, van Lynden, de Brauw, van Zuylen van Nyevelt, Rochussen en Hoekwater.

— *Staandeweg* (om eene uitdrukking van den heer Storm van 's Gravesande te bezigen), maar welligt ook onder den indruk van het veelgeruchtmakende enquête-voorstel van den heer van Zuylen (uit Arnhem), werd Hoofdstuk VI (*Marine*) afgedaan, en de nakomeling die het Bijblad naleest, zal kunnen zien hoe, terwijl de heer Storm van 's Gravesande sprak, de meeste leden stonden of in de zaal rondwandelden. Maar was er wel grond om breedvoerig de marine-aangelegenheden te bespreken? Welke groote verandering was er in het beheer van dit departement gekomen sedert het vorige jaar? Daarom bepaalde de heer van Kerkwijk er zich zeer wijsselijk toe om in het belang van den handel, den zoogenaamden *Roompot* te doen verlichten, waartoe de Minister zich ongenegen betoonde, omdat 3 ton daarmede zouden gemoeid gaan, zonder dat de Roompot daardoor een minder gevaarlijk vaarwater zou aanbieden. Maar er was toch één punt, waarmede de Minister van Marine krachtig bestreden werd, het beruchte ramtorenschip. Dat de kamer niet zoo gemakkelijk over eene meerdere uitgave van *twaalf tonnen gouds* kon heenstappen, was te begrijpen en bovendien, terwijl de kamer in de meening verkeerde, dat het schip bestemd was voor binnenlandsche verdediging, bleek het nu, dat het zou dienen om den Atlantischen Oceaan te bevaren. Voor onze binnenlandsche verdediging zouden wij er geen nut van hebben. De Minister verzocht echter eene *bill of indemnity* en hij verkreeg die; de aanzienlijke minderheid, die zich tegen zijn hoofdstuk verklaarde, bewees echter dat de Kamer niet tevreden was met zijn ramtorenschip.

Hoofdstuk VI der Staatsbegrooting (Marine) werd met 40 tegen 24 stemmen aangenomen. *Tegen* hebben gestemd de heeren du Marchie van Voorthuysen, Taets van Amerongen, Gulję, van Swieten, Simons, de Raadt, van Nispen van Sevenaer, van Nierop, van Asch van Wyck, van Foreest, de Poorter, van Lynden, Begram, Kerstens, Hoekwater, Storm van 's Gravesande, van Bosse, Blussé van Oud-Alblas, Beens, van der Veen, IJssel de Schepper, Westerhoff, Kien en Dirks.

— De begrooting voor *oorlog* was geheel op dezelfde leest geschoeid als de vroegere en lokte daarom denzelfden strijd uit. De heeren Blanken en van Mulken waren het zeer oneens met elkander, of het leger in gehalte achteruit gaat, en of de oefeningstijd van vijf op zes maanden moet worden gebragt, en tusschen den Minister en den heer Storm van 's Gravesande gold het de oude strijd over de slooping der vestingen. De Minister verklaarde de vesting Bergen op Zoom niet te zullen sloopen, alvorens de werken aan de Mark tot stand waren gebragt. Ook drongen vele leden aan

op de slooping van Vlissingen en al de vestingen aan de Schelde. Gedurende mijn Ministerschap — zeide de Minister — zal ik er mijne toestemming *niet* aan geven. De Minister stemt trouwens, en teregt, weinig toe wat met zijne inzigten niet geheel overeenstemt. Er is ééne zaak evenwel, die de Minister volkomen toestemt — de herziening der militaire wetgeving.... maar, voegt de Minister er bij, zij behoort voornamelijk te huis bij het Departement van Justitie! De discussie leverde buiten de aanneming van het budget, de verwerping op van drie amendementen, één van den heer van Mulken, tot verhooging van de tractementen der tien plaatselijke adjudanten met f 2000, één van den heer van 's Gravesande, om de verhooging der subalterne officieren bij de infanterie ook uit te strekken tot *die* officieren der andere wapens, tot een bedrag van f 12.500, en een van den heer van Bosse om de aangevraagde verhoogingen voor subalterne officieren weder uit de begrootingen te ligten. Nogtans was het motief van dat van den laatsten spreker volkomen gegrond: bezuinigt eerst bij dit departement langs andere kanten, en dan volgen de betere bezoldigingen van de officieren der mindere rangen van zelve.

Pogingen tot slooping van vestingen werden ditmaal niet beproefd. De ministerieele partij was te zeer bezig met het behoud der liberale vestingen.

De begrooting van Oorlog werd met 40 tegen 21 stemmen aangenomen. Voor hebben gestemd o. a. de heeren: van Nispen van Sevenaer, Geertsema, de Brauw, van Lynden, van Kerkwijk, Heemskerk Bz., van den Heuvel, de Lom de Berg, Kien, Hollingerus Pijpers, Blussé van Oud-Alblas, Wintgens, Dirks, Cornelis, de Poorter, van der Veen, Simons, Heydenrijck, van Heiden Reinestein, Mijer, van Zuylen van Nyevelt, Fokker, Luyben, van Mulken, van Beyma thoe Kingma, van Zuylen van Nyevelt, *uit Arnhem*, du Marchie van Voorthuysen, J. K. van Goltstein, Hoffman, Godefroi, W. van Goltstein, de Raadt, Lycklama a. N.

— Beschouwde de Minister van Oorlog de herziening der militaire wetboeken niet bij hem te huis te behooren, herinnering van het koloniaal debat behoort niet in deze kronijk. Ook het wetsontwerp tot nadere regeling van het gebruik van het koloniaal batig slot van 1863 laten wij rusten. *Pro memoria* teekenen wij tevens aan, dat de verdere voortzetting der begrootingsdiskussien werd afgebroken door een incident: het enquête-voorstel van den heer van Zuylen uit Arnhem. De verwerping daarvan met 53 tegen 18 stemmen, versterkte niet weinig de positie van het ministerie Thorbecke, (*) dat door de vrijwillige uittreding van den heer Betz echter zeer werd verzwakt.

(*) Dat het voorstel tot *enquête* niet door den Minister van Binnenlandsche Zaken en zijne vrienden werd ondersteund, wordt hem door sommigen verweten. — Bij den eersten aanblik schijnt daarin ook iets vreemds. Waarom onderzoek schromen wanneer men zich zelf niets kwaads bewust is? — Die regel moge gelden in ge-

Hier is het de plaats, de hulde te herhalen, die reeds menigmalen in dit tijdschrift aan den heer Betz werd gebragt voor hetgeen hij gedurende zijn vierjarig bestuur voor de verspreiding der praktische economische beginselen in Nederland heeft verrigt. Wij hebben uit overtuiging de strekking zijner maatregelen gedurende zijn bewind beaamd; nu hij is heen gegaan, moet worden herinnerd, dat deze minister de verwachtingen, die het begin van zijn bestuur had opgewekt, geenszins heeft teleurgesteld, ja, veeleer dat hij de verwachtingen van velen die hem bij zijn optreden enkel als theorist kenden, verre heeft overtroffen. De man moge door intrigue gevallen zijn: aan zijnen naam kleeft geen onuitwischbare smet. Zoo de daad moet worden veroordeeld, — een daad waarvan hier door gebrek aan menschenkennis, het onhandig bewijs achterbleef, — het is slechts een bewijs onder velen, hoe in den strijd der partijen, een overigens eerlijk staatsman zich een oogenblik kan vergeten. Zijne verdiensten als financier worden er in geen geval door verduisterd, en zoo hevige voorstanders van *politieke moraliteit* eene veroordeeling over hem zouden willen uitspreken, dan herdenke men eerst de woorden welke een groote menschenkenner eens toevoegde aan hen die ook steenen wilden werpen, daartoe alleen diegenen bevoegd verklaarende, die zich zonder die zonde gevoelden.

— Hoofdstuk IX (Kolonien) werd met 47 tegen 20 stemmen aangenomen. *Tegen* hebben gestemd de heeren Storm van 's Gravesande, Wintgens, van der Veen, Simons, van Heiden Reinestein, Mijer, van Zuylen van Nyevelt, du Marchie van Voorthuysen, J. K. van Goltstein, Hoffman, Begram, van Foreest, Lycklama à Nyeholt, van Lidth de Jeude, Rochussen, Hoekwater, van Nispen van Sevenaer, de Brauw, Schimmelpenninck en van Asch van Wijck.

— Door den Minister van Justitie, tijdelijk de functien van Minister

---

wone gevallen, in het dagelijksch leven, bij een parlements-enquête omtrent regeringsdaden is het geval anders. Toen de Minister van Binnenlandsche Zaken eenmaal pertinent had verklaard „dat er van zijnentwege geen brieven als de bedoelde waren geschreven", zoude, van dat oogenblik aan, het aannemen desniettegenstaande, van eene enquête, met een onbewimpeld votum van wantrouwen gelijk staan, waaraan geen minister zich zou mogen onderwerpen. Daarom was, naar onze meening, — men vergeve het ons, het voorstel zelf, in ernst opgevat, zoo onparlementair; het was een middel, dat, zelfs als het gelukte, den schuldige niet meer zou treffen, want, eer nog de enquête begon, zou die reeds geen minister meer kunnen zijn. Juist daarom is dergelijk voorstel een gevaarlijk *machine de guerre* tegenover een zwak ministerie, daar het toch denkbaar is, dat men dan eenige stemmen er voor wint, door het schijnbaar onpartijdige van het voorstel. Tegenover een eenigzins gesteund ministerie moest deze wijze van aanval echter altijd vruchteloos blijven.

van finantien waarnemende, verdedigd, werden Hoofdstuk VII *A* (*Nationale Schuld*) en VII *B* (*Finantien*) met algemeene stemmen aangenomen. Bij Hoofdstuk VII *B* kwamen vele leden op nieuw terug op het tractaat van Pruissen en achtten het economisch beginsel van dat tractaat in strijd met onze handelsbeginselen. De heer Dullert herinnerde, dat het tractaat nooit gesloten zou zijn, wanneer het niet was geweest een prijs, waarvoor de verbinding van den Rhijnspoorweg met de Pruissische spoorwegen moest worden gekocht, en dat, zoolang het tractaat bestaan heeft, de klagt geweest is aan de grenzen, dat wij wel waken tegen frauduleuzen invoer in Pruissen, maar dat het toezigt van den kant van Pruissen zeer gebrekkig is. De heer Olivier deelde mede, dat door den heer Betz de Kamers van Koophandel en de Commissarissen des Konings van de provincien langs de Pruissische grenzen gehoord zijn, ten einde hij bekend zou worden met de klagten der ingezetenen over dat tractaat. Van de uitkomsten van dat onderzoek zal afhangen, of en op welke wijze het tractaat zal hernieuwd worden.

— Bij de behandeling van de *wet op de middelen* voor 1866 werd door den heer Rochussen nog eens op nieuw betoogd, dat de raming van 25 millioen der O.-I. baten op zeer verkeerde grondslagen rust. Maar groote neiging tot beraadslagen bestond niet, en tegenover een tijdelijk minister wilde de heer Fokker zich in de kwestie der *staatsloterij* niet verdiepen. Mogt er weldra door opheffing van het *corpus delicti*, voor eene behandeling dezer kwestie geene aanleiding meer bestaan!

— Nog werden door de Tweede Kamer aangenomen de volgende wetsontwerpen, als:

1°. dat *tot vaststelling der begrooting voor de gestichten te Ommerschans en te Veenhuizen voor* 1866. De Minister bestreed op nieuw den geuiten wensch, om de bevolking van de Ommerschans over te brengen naar Veenhuizen.

2°. dat *tot onteigening van perceelen ten behoeve der droogmaking van de kleine plassen in Schieland, beoosten Rotterdam.*

3°. dat *tot onteigening van perceelen ten behoeve van den spoorweg van Goes langs Middelburg naar Vlissingen en van een kanaal van Vlissingen naar Middelburg met daarbij behoorende werken.*

4°. dat *tot regeling van het beheer en de verantwoording van de vernieuwings-fondsen der staatsspoorwegen.*

5°. dat *houdende vaststelling der begrooting der uitgaven voor de algemeene landsdrukkerij voor* 1866.

6°. dat *tot toekenning van schadeloosstelling ten behoeve van de vaartuigen, welke voor het doorvaren onder de vaste bruggen bij Venlo en Crevecoeur ingerigt moeten worden.*

7°. dat *tot heffing der grondbelasting in de provincie het hertogdom Limburg.* Dit geschiedde na eene kalme en langdurige discussie in de zitting van 16 December met 54 tegen 18 stemmen. Door de aanneming van dit wetsontwerp is eene ongelijkheid weggenomen, die ernstige reden tot klagten had opgeleverd. Immers, terwijl in tien provincien des lands de belasting bij *quotisatie* geheven wordt, geschiedt dit in Limburg nog bij *repartitie*, en wel volgens al te gunstige grondslagen; en dat, terwijl de invoering van het kadaster, ook voor Limburg met zorg geprepareerd, voor die provincie sedert 25 jaren door de wet is bevolen, even als de latere billijke regelingswet, waarbij vermeerdering of vermindering der provinciale quota's werd voorgeschreven naar gelang der perceelen die in de belasting komen te dragen of daaraan worden onttrokken. Die onregelmatige begunstiging op te heffen was het doel dezer voordragt. Het beginsel verdiende dus ongetwijfeld toejuiching, terwijl Limburg geen regt had zich er over te beklagen, bevoorregt als het was door de afschaffing der verbruiksbelastingen en van de belasting op de brandstoffen. Kamer en Regering waren het ook aan hare waardigheid verschuldigd, dat deze zaak, die bij een deel onzer landgenooten zoo groote spanning had opgewekt, tot afdoening werd gebragt.

Het navolgend overzigt dezer kwestie, vindt men in de memorie van toelichting van het eerste ontwerp, reeds in de zitting 1862—1863 door de regering ingediend.

De grondbelasting voor de onderscheidene provincien is onder anderen geregeld bij de wetten van 19 December 1834 (*Staatsblad* n° 34) en 24 April 1843 (*Staatsblad* n° 14). De eerstgenoemde wet stelde de hoofdsom der grondbelasting vast op f 7,983,256.84, zijnde in verhouding tot de kadastrale opbrengst, gemiddeld als 0,1213 tot 1, en bepaalde het bedrag, dat daarvan door iedere provincie moest worden opgebragt. De wet van 1843 nam deze sommen onveranderd over, doch verdeelde die tusschen de gebouwde en ongebouwde eigendommen, volgens de uitkomsten van het kadaster, en bepaalde tevens dat de omslag voor iedere provincie, voortaan zou worden *verminderd* met den aanslag der percelen, die zouden ophouden te bestaan, berekend naar de verhouding der belastbare opbrengst tot de hoofdsom der belasting van het betrokken gewest, of *vermeerderd* in de rede van 0,1213 voor iedere gulden belastbare opbrengst, waarmede het bedrag van iedere provincie, ten gevolge van aanspoelingen, ontginningen, droogmakerijen, inpolderingen, stichting, vernieuwing, aan of bijbouwen van gebouwen, vermeerderde.

Het hertogdom Limburg was van deze regeling uitgesloten. Voor 1843 nog niet geheel gekadastreerd, bepaalde art. 6 van de wet van 24 April 1843, dat de splitsing van de hoofdsom der grondbelasting tusschen gebouwde en ongebouwde eigendommen, voor het hertogdom Limburg zou worden daargesteld, na afloop der werkzaamheden van het kadaster in die

provincie, *en sulks overeenkomstig deszelfs uitkomsten*, terwijl alsdan ook de vermeerderingen en verminderingen daarop, voor het vervolg, zouden van toepassing zijn.

Toen nu, in den loop van het jaar 1843, de uitkomsten van het kadaster in Limburg bekend werden, bleek, dat die provincie weinig meer betaalde dan de helft van den voor de overige provincien bestaanden middenterm van 0,1213. De uitkomsten toch toonden aan, dat de belastbare opbrengst in Limburg bedroeg f 3,823,051.01, terwijl de grondbelasting bij de wet van 14 Oct. 1841 (Staatsblad N_0. 57) *tot nadere wettelijke bepaling*, was vastgesteld op een cijfer van f 248,906.85, zoodat de verhouding der belasting tot de belastbare opbrengst was als van 0,065 tot 1. Deze verhouding is, tot nu toe, niet alleen blijven voortbestaan, maar ze is nog ongunstiger geworden, omdat nog geene uitvoering is gegeven aan art. 6 der wet van 1843, en alzoo de voortdurende vermeerdering van belastbare opbrengst in Limburg steeds komt ten voordeele der gezamenlijke eigenaars van vaste goederen aldaar, in plaats van, zoo als in de overige provincien, te komen ten bate der schatkist. Het gevolg daarvan is, dat blijkens een bijgevoegden Staat, de verhouding van belasting tot belastbare opbrengst steeds is teruggegaan, en over 1862 bedraagt 0,062, zijnde 96 pCt. van het oorspronkelijk bedrag; terwijl daarenboven de metingen en schattingen, die, krachtens de wetten van 1828 en 1840 aldaar plaats hebben, nu, tegen den wil des wetgevers, geschieden tot regtstreeksch voordeel der gezamenlijke eigenaren, en slechts als lasten voor den Staat, zonder eenige vergoeding, kunnen worden aangemerkt.

Dien toestand mag de Regering niet langer laten voortduren. Ook reeds vroeger heeft men getracht daarin wijziging te brengen, en van de zijde der Vertegenwoordiging is herhaaldelijk op eene regeling van dit onderwerp aangedrongen.

In de zitting van 1850—51 werd door de Regering aangeboden een ontwerp van wet, strekkende om de hoofdsom der grondbelasting in Limburg, voorloopig vastgesteld bij de wet van 14 October 1841 op een bedrag van f 248,906,85, overeenkomstig art. 6 der wet van 1843, te verdeelen tusschen de gebouwde en ongebouwde eigendommen, en om tevens de vermeerdering en vermindering in aanmerking te nemen, naar mate de belastbare opbrengst in het vervolg mogt rijzen of dalen. Met algemeene stemmen door de Tweede Kamer aangenomen, werd het in de Eerste door eene aanzienlijke meerderheid afgestemd, omdat de hoofdsom der belasting onveranderd werd gelaten, en de Kamer den zoo geheel onevenredigen toestand in Limburg niet wilde bestendigd zien, maar verhooging, vooral met het oog op de wet van 1841, billijk en noodzakelijk achtte.

In de daarop volgende zitting antwoordde de Regering op de haar door de Tweede Kamer in herinnering gebragte quaestie der grondbelasting in Limburg, dat het vermengen van het voorstel, met het meer algemeene

vraagstuk door de Eerste Kamer, haar had doen besluiten, het onderwerp voor het oogenblik te laten rusten, en een vraagstuk van dien omvang niet ter sprake te brengen, zoolang er geene beslissing was gevallen omtrent de aanhangige voordragten tot wijziging van het belastingstelsel.

Later werd meermalen door de Vertegenwoordiging op dit onderwerp teruggekomen, en bij de behandeling der Wet op de Middelen voor 1854 in de Eerste Kamer, antwoordde de Regering, op eene daartoe betrekking hebbende vraag, dat zij dit onderwerp niet uit het oog verloor.

Nog in de zitting van 1858—59 werd, onder meer andere voorstellen, een ontwerp ingediend tot evenredigmaking der grondbelasting. Het werd echter later teruggenomen, maar zou, indien het wet ware geworden, het vraagstuk der grondbelasting van Limburg tevens hebben opgelost.

Eindelijk werd in de Memorie van Beantwoording op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer, omtrent het ontwerp van Wet op de Middelen voor 1861, een wetsontwerp tot regeling der grondbelasting in Limburg toegezegd; terwijl de Eerste Kamer, naar aanleiding daarvan, verklaarde, zoodanig wets-ontwerp met verlangen te gemoet te zien.

De Regering wenscht nu aan die laatste toezegging gevolg te geven, in eenigzins ruimeren zin dan die toenmaals werd gedaan. Zij acht thans, meer dan ooit, het tijdstip geschikt, om, overeenkomstig de wet van 1841, de hoofdsom der grondbelasting in Limburg *nader wettelijk te bepalen*, en om, volgens de wet van 1843, de splitsing in gebouwd en ongebouwd, *overeenkomstig de uitkomsten van het kadaster*, te bewerkstelligen, en de vermeerderingen en verminderingen van de belastbare opbrengst, voortaan op het bedrag der belasting van invloed te doen zijn.

Vooreerst toch verkeert de landbouw in gunstigen toestand, en er bestaat dus, te dien opzigte, geene enkele reden om niet de grondbelasting in Limburg eenigermate in overeenstemming te brengen met het cijfer, dat in de overige provincien reeds sedert vele jaren is betaald. In de tweede plaats, is het bij eene herziening van het belastingstelsel noodzakelijk, om te regelen wat alsnog in eene ongeregelden toestand verkeert. Terwijl eindelijk, indien later de herziening der grondbelasting op de gebouwde eigendommen mogt worden ter hand genomen, waaromtrent ook de Tweede Kamer haar verlangen heeft te kennen gegeven (zitting 25 Junij jl.), en indien daarvan welligt eene evenredigmaking der grondbelasting op die eigendommen het gevolg mogt zijn, het alsdan wenschelijk ware, dat de hier voorgestelde regeling vooraf ging, omdat toch altijd de grondbelasting in Limburg, uit hoofde van haar aanzienlijk verschil met de grondbelasting der andere provincien, trapsgewijze zal moeten gebragt worden in den normalen toestand.

Het is der Regering billijk toegeschenen om de regeling der grondbelasting in Limburg, te doen plaats hebben naar dezelfde beginselen, waarop de wet van 19 December 1834 berust. Men weet toch wat aan

de vaststelling dier wet, die der schatkist een jaarlijksch offer van nagenoeg vier en een halve ton gouds kostte, is voorafgegaan. Nadat de kadastrale werkzaamheden in het jaar 1831 waren ten einde gebragt, bleek, dat sommige provincien hooger dan andere, door de grondbelasting getroffen werden. Had men het totale bedrag der belasting over de belastbare opbrengst gelijkelijk verdeeld, dan zou de eerste tot de laatste gestaan hebben in de rede van 0,12797 tot 1.

Ten einde nu de provincien, die naar de kadastrale uitkomsten verhoogd moesten worden, trapsgewijze naar den taks van 0,12797 op te voeren, bepaalde de wet van 2 Januarij 1832 (*Staatsblad* n°. 1), dat de grondbelasting over 1832 voor ¾ naar den bestaanden voet, en voor ¼ naar de kadastrale uitkomsten geheven zou worden. Die toestand bleef, naar de wet van 31 December 1832 (*Staatsblad* n°. 65), voor 1833 dezelfde; maar de wet van 30 December 1833 (*Staatsblad* n°. 77) verminderde het bestaand verschil tot de helft, en stelde mitsdien vast, dat de belasting over 1834 voor de helft naar den ouden voet, en voor de wederhelft, naar de kadastrale uitkomsten zou worden geheven. Intusschen werden vele bezwaren ingebragt tegen eene verdere verhooging van de te weinig belaste provincien.

Men besloot daarin te gemoet komen, van verdere verhoogingen af te zien, en de te hoog belaste provincien terug te brengen naar den taks van 0,12797. Naar deze beginselen nu werd de wet van 19 December 1843 (*Staatsblad* n°. 34) vastgesteld.

De gemiddelde verhouding van de belasting tot de belastbare opbrengst daalde dien ten gevolge tot 0,1213.

De Regering wenscht nu ten opzigte van Limburg dezelfde handelwijze te volgen, als vóór 1834, met betrekking tot de toenmaals te weinig betalende provincien gevolgd is. Zoo als hierboven is herinnerd, had de verhooging voor die provincien plaats in een tijdvak van drie jaren, namelijk in 1832 voor ¼ van het bestaande verschil, en in 1834 voor het overige ¼. De Regering vermeent echter van de toenmaals gevolgde handelwijze thans in zooverre te moeten afwijken, dat zij voorstelt, die verhooging, ofschoon evenzeer over een driejarig tijdvak verdeeld, telken jare ⅓ te doen bedragen. Op die wijze geschiedt zij meer geleidelijk, met minder groote sprongen en wordt daardoor de last gemakkelijker te dragen. Naar de voorgestelde regeling, zal Limburg nog aanzienlijk minder betalen dan de overige provincien. Zoo als in den aanvang dezer memorie is te kennen gegeven, was, volgens de wet van 1834, de middenterm voor de onderscheidene provincien 0,1213, terwijl het cijfer voor Limburg na verloop van drie jaren, nog slechts zal bedragen 0,0965384.

Aan deze regeling der grondbelasting verbindt zich ook de splitsing dier belasting voor de gebouwde en ongebouwde eigendommen, overeenkomstig art. 6 der wet van 1843, terwijl de artt. 2 en 3 dier wet be-

hooren te worden van toepassing gemaakt op alle vermeerderingen en verminderingen na 1843, in Limburg ontstaan." —

Een ander bewijs, zoo dat nog noodig ware, voor de billijkheid dezer voordragt, vindt men overigens in de wijze waarop de grondbelasting in het aan Belgie verbleven gedeelte van Limburg is geregeld.

In 1848 heeft in Belgie een nieuwe regeling der grondbelasting plaats gehad. Uit eene opgave door de regering gedaan, blijkt nu dat, terwijl volgens de nieuwe regeling, de totale som van geheel Belgie, vergeleken met 1829, dezelfde bleef, ja zelfs iets lager aangeeft (nl. fr. 14,943,000 in 1848, tegen fr. 14,978,000 in 1828), het aandeel van Belgisch Limburg aanzienlijk is verhoogd (nl. van fr. 491,974 in 1829 tot fr. 686,856 in 1828). Het ontwerp nopens de Grondbelasting in Limburg, werd dan ook, zooals gezegd, met de groote meerderheid van 54 tegen 18 stemmen aangenomen:

Tegen hebben gestemd de heeren: Geertsema, Schimmelpenninck, van den Heuvel, Heemskerk, de Bieberstein, van der Maesen de Sombreff, Cornelis, de Lom de Berg, Blussé van Oud-Alblas, van Zuylen van Nyevelt, Bots, Heydenrijck, J. K. van Goltstein, Kerstens, Zylker, van Beyma thoe Kingma, van Kerkwijk en van Foreest.

Onze lezers zullen, naar wij vertrouwen, door de straks gedane aanhalingen een voldoend overzigt hebben bekomen dezer veel besproken kwestie.

Verdere ontwerpen nog door de Tweede Kamer aangenomen, waren:

8°. dat *tot regeling van het loods- en bakenwezen op eenige rivieren* (met 49 tegen 2 stemmen).

9°. dat *tot onteigening van perceelen ten behoeve eener verbetering van het vaarwater de Litz te Oostermeer, in de gemeente Tietjerksteradeel.*

10°. dat *houdende nadere bepalingen omtrent den accijns op den wijn* (met 38 tegen 13 stemmen). Overgangsmaatregelen tot verzekering van de rijksbelasting, bij de afschaffing der gemeente-opcenten.

11°. dat *houdende nadere bepalingen omtrent den accijns op de suiker* (met 46 tegen 5 stemmen). Dit ontwerp, zoo kort na de invoering der nieuwe suikerwetgeving, strekte om aan te vullen wat bij de aanneming van het amendement Kerkwijk nopens een verpligt minimum van opbrengst, niet genoegzaam is geregeld, terwijl tevens de bepalingen nopens de crediteten werden gewijzigd, in verband met eene verandering, onlangs in de Fransche wetgeving ingevoerd.

Het *achtste* dezer wetsontwerpen gaf tot eene vrij belangrijke discussie aanleiding, het onderwerp ten volle waardig. Onderscheidene sprekers drukken hun genoegen uit over den maatregel om de loodsgelden op de Nederlandsche conventionele rivieren af te schaffen, maar zij hadden gaarne eenige meer belangrijke voordeelen van de Rhijnoeverstaten gewenscht. Zij betoogden, dat de gunstige invloed van de vermindering van het recognitieregt tot op de helft slechts *uitzondering* zal zijn, daar de meeste schepen sedert

onderscheidene jaren reeds niets meer dan de helft van het regt betalen. De regering stemde dit toe, maar gaf tevens te kennen dat zij zou voortgaan op geheele vrijmaking aan te houden. Ons regt van spreken en eischen was volgens haar, verdubbeld, nadat alle belemmeringen door ons waren weggeruimd. Het recognitieregt mogt reeds grootendeels voor de helft slechts geheven worden, dit was slechts in sommige landen het geval; in elk geval was dit een voordeel, dat in sommige staten als eene gunst werd toegekend; nu is dit als een regt bedongen, waarop men niet kan terugkomen. Het zal nu voor den geheelen Rhijn gelden en er wordt niet meer dan $\frac{1}{10}$ regt geheven, terwijl niet meer door twee tusschenliggende staatjes een regt van $\frac{1}{6}$ zal worden geheven. Eindelijk is de afschaffing der loods- en bakengelden voor de schipperij als eene groote verligting van lasten te beschouwen.

De regering verklaarde ook voor voldoende bebakening op het Zwarte Water te zullen zorg dragen, waarop de heer van der Veen afzag van het voorstellen van een amendement dienaangaande.

De discussiën in de Eerste Kamer over de begrooting liepen grootendeels over de punten, in de andere kamer ter sprake gebragt. Het meest belangrijk was de rede, door den heer Duymaer van Twist bij de algemeene beschouwingen uitgesproken over onzen finantielen toestand voor het tegenwoordige en in de toekomst, waaruit bleek, dat zuinig beheer, voor iederen Minister van finantien een dringende pligt, voor het land een noodzakelijke eisch kan geacht worden. De begrootingen werden alle met groote meerderheid aangenomen, Hoofdstuk V met 29 tegen 6 stemmen, en het wetsontwerp tot heffing der grondbelasting in de provincie Hertogdom Limburg met 28 tegen 5 stemmen.

De stemming in de beide Kamers over de verschillende hoofdstukken der begrooting was:

	Hoofdstukken.	*Tweede Kamer.*	*Eerste Kamer.*
I.	Huis des Konings . . .	Algemeene stemmen.	Algemeene stemmen.
II.	Hooge collegien	„	„
III A.	Buitenl. Zaken	55 voor 11 tegen	30 voor 5 tegen
III B.	Roomsch Kath. Eeredienst	46 „ 19 „	30 „ 5 „
IV A.	Justitie	55 „ 6 „	29 „ 2 „
IV B.	Herv. Eeredienst . . .	47 „ 8 „	29 „ 4 „
V.	Binnenl. Zaken	53 „ 18 „	29 „ 6 „
VI.	Marine	40 „ 24 „	24 „ 11 „
VII A.	Nat. Schuld	algemeene stemmen	34 „ 1 „
VII B.	Finantien	„	33 „ 2 „
VIII.	Oorlog	40 voor 21 tegen	28 „ 7 „
IX.	Kolonien	47 „ 20 „	26 „ 9 „
X.	Onvoorziene uitgaven . .	algemeene stemmen	34 „ 1 „
XI.	Middelen	60 voor 5 tegen	27 „ 2 „

OVERZIGT DER N. H. M. VEILINGEN 1865.

Indien wij zooals gewoonlijk elk jaar bij dat Overzigt in zijn geheel stil staan, en den algemeenen indruk nagaan dien het verloopen jaar als handelsjaar heeft achter gelaten, dan kunnen wij gerust van 1865 zeggen, dat het een onvergetelijk jaar was.

De Amerikaansche burgeroorlog, die geessel niet alleen voor den handel daarheen, maar voor den wereldhandel, nam in het afgeloopen jaar plotseling een einde op eene wijze zoo als men het juist het minst verwacht had. Terwijl eenigen aan de onmogelijkheid van overwinning van het Noorden geloofden, anderen de herstelling der Unie onmogelijk achtten, zijn de feiten in directe tegenspraak daarmede.

De staking der vijandelijkheden is het gevolg van de onmagt van het Zuiden; de man die in het Noorden den eersten stoot aan den oorlog had gegeven, Lincoln, valt door de hand eens moordenaars op het oogenblik dat hij de verwezenlijking van zijn plan nabij is; en zijn opvolger *de jure* is het die het reuzenwerk der verzoening en herstelling der materieele welvaart van Noord en Zuid moet voltooijen.

Genoeg, de vrede is daar, en wat dat woord beteekent, welke onuitputtelijke bronnen van levenskracht er in die nieuwe wereld zijn, dat hebben de cijfers van invoer van 1865 na den vrede bewezen; het is alsof de slagen van den oorlog slechts gediend hebben om nieuwe krachten te zamelen en mogten ook de voorspellingen omtrent den vrede groot geweest zijn, de uitkomst heeft getoond dat de gevolgen daarvan geheel anders waren als men gedacht had.

Een tweede belangrijk kenteeken van 1865 was de klimmende behoefte bij alle gouvernementen naar leeningen, gevoegd bij de zucht bij den handel tot het vormen van allerlei groote Maatschappijen en Banken, waardoor enorme sommen gelds tijdelijk aan de gewone handelsoperatien onttrokken werden, en men dus bij eenen algemeen gezonden toestand tegen het najaar een steeds klimmend disconto den handel zag belemmeren.

Het laatste belangrijke feit van 1865, hoewel niet den handel in zijn geheel betreffende, was het sluiten en goedkeuren door de Nederlandsche Volksvertegenwoordigers van de conventie tusschen Frankrijk, Engeland,

Nederland en Belgie omtrent de wetgeving op de suiker en de gedeeltelijke aanname van de daarbij gevoegde voordragt van wet in ons vaderland.

Na het vele, dat daarover voor en tegen geschreven is, niettegenstaande een gedeelte der ministerieele pers hare kolommen voor de tegenstanders gesloten had (*) zullen wij niet in nabetrachting vallen.

Wij gelooven dat de feiten aan de voorstanders nu reeds bewezen hebben:

1°. Dat de grondslag der geheele conventie, *gelijkheid* voor de vier contracterende partijen, nu reeds niet meer bestaat, niet alleen omdat de toepassing van het bijvoegsel in de Nederlandsche wet van een minimum, waarbij de Kamer zelve bekende niet te gelooven, hetgeen zij eerst had goedgekeurd, nu reeds de Nederlandsche industrieelen een hooger rendement oplegt dan aan de vreemden, maar vooral omdat de TYPEN zelve, waarop de geheele conventie rust, reeds nu bij het gebruik in Belgie niet meer *echt* zijn, na eene werking van nog geen zes maanden, gezwegen van de toepassing in Frankrijk en Engeland.

2°. Dat in Engeland, de bakermat der types, al wat liberaal denkt, zich vereenigt om het verouderde systema te doen plaats maken voor het uniforme regt, wat ook eenige weinige protectionisten daartegen mogen inbrengen. (*) Alleen moeten wij hier dit nog bijvoegen, dat hoewel de wet als voordragt heftig verdedigd en bestreden is, na de aanname er van bestrijders en verdedigers zich hebben vereenigd om ten minste wat Nederland betreft, de conventie eerlijk en naar den letter uit te voeren, en komt de administratie den lof toe, dat zij daarbij alles heeft gedaan wat in het begin den overgang voor den handel kon vergemakkelijken, zonder de schatkist, die alma mater, te benadeelen.

Wat de veilingen der N. H. M. betreft, zoo was het resultaat gemiddeld bevredigend, hoewel niet om veel over te roemen, daar de standaard voor de groote stapelartikelen niet hoog was; alleen kan men zeggen dat als gewoonlijk de omstandigheden in aanmerking genomen, de N. H. M. steeds zeer gelukkig is geweest.

Wij laten hieronder de verschillende afloopen van elk artikel volgen in de orde naar welke de veilingen gehouden werden.

Koffij. Als tweede proefjaar voor de nieuwe wijze van veilen in dit artikel is het niet onbelangrijk de verschillende prijs-fluctuatien in de veilingen der N. H. M. na te gaan.

Koffij opende het jaar met een tamelijk grooten voorraad op ceel en en een voorraad bij de N. H. M. onverkocht van 350.000 balen op eene gemiddelde waarde van 45½ voor goed ordinaire Java, welke prijs zich evenwel bij de onzekerheid der voornemens der N. H. M. omtrent de wijze

(*) De beschouwingen omtrent het suiker-tractaat blijven geheel voor rekening van onzen kundigen medewerker, dien wij, zoo noodig, gaarne in de gelegenheid stellen, zijne meening nader te staven. RED.

van veilen niet lang kon staande houden en spoedig tot 44½ terugliep. Toen hierin eenige meerdere zekerheid kwam en vooral toen men het voornemen der N. H. M. kende om in Julij geene veiling te houden, terwijl de kwantiteit voor elk der overige veilingen beperkt zoude zijn tot 85 à 88000 balen kwam er eenige meerdere vastheid, zoodat zoowel in Februarij als in Maart goed ordinair 45½ c., in April 45 cs. opbragt. Hoewel in April de prijzen c[a] 1 à 1½ c. toegaven was dit meer te wijten aan de zamenstelling der veiling, waaronder veel onzuivere koffijs voorkwamen, dan aan de algemeene stilte, daar goede groene koffij daarin eenen zeer goeden aftrek vond. Toen kort daarop de vredesberigten van Amerika algemeen aan den handel meer vertrouwen gaven, hoewel tijdelijk weder geschokt door den dood van Lincoln, en er uitzigt bestond ook daarheen weder een nieuwen uitweg voor onze Java koffij te vinden, verbeterde de stemming aanmerkelijk en werd zoowel de Mei- als Junijveiling zeer coulant verkocht, tot 1, zelfs in enkele gevallen 1½ à 2 cents boven taxatie. In Julij had de aankondiging der najaarsveiling plaats en gaf het onverwachte groote kwantum, in weerwil van alle berigten van kleine oogsten op Java, eenen ongunstigen indruk, waarvan de afloop der Augustus-veiling de sporen droeg. Daarna herstelde zich evenwel de markt van zelve door de groote afleveringen die in weerwil der klimmende geldschaarschte van het begin van den herfst tot aan het einde van het jaar het artikel in steeds zeer vaste stemming hielden, zoodat per slot de November-veiling voor goed ordinair 45½ à ¾ opbragt, niettegenstaande de ruim zoo groote kwantiteit als in de voorjaarsveiling. Vooral Menado-soorten speelden daarbij eene groote rol, daar de 12000 balen daarvan in veiling door groote concurrentie van Buitenlandsch tot 10 à 12 centen boven taxatie gedreven werden.

De afloop der verschillende veilingen was voor goed ordinair Java als volgt:

15	Februarij	87,242	Balen	45½	cts.
15	Maart	86,509	"	45	"
19	April	88,300	"	43½—44	"
17	Mei	85,242	"	44½	"
21	Junij	84,231	"	45½—46	"
9	Augustus	85,412	"	45	"
13	September	86,953	"	44½—45	"
18	October	125,933	"	44½—45	"
22	November	122,133	"	45½—45¾	"
9	Veilingen	851,925	Balen	dooreen 45[00]	cents.

Dat dit resultaat alle redenen geeft van tevredenheid, blijkt nog te meer uit onderstaand vergelijk der veilingen van dit artikel gedurende de laatste 15 jaren, en als men daarbij bedenkt dat veel van de fraaie Padangsoorten door de veilingen in Indie in handen van particulieren komen en dus de uitsluitende markt van Java-koffij niet meer zoo als vroeger in handen der N. H. M.

			Voorjaar.			Najaar.		
1851	793,800	Balen	27½	28	cts.	25½	26	cts.
1852	1,028,700	"	24		"	25½		"
1853	944,100	"	29½	30	"	30	30½	"
1854	815,400	"	28	28½	"	28½	29	"
1855	968,800	"	30	30½	"	32		"
1856	1,050,300	"	31½		"	32½	33	"
1857	1,018,500	"	36	36½	"	41		"
1858	1,198,900	"	27½		"	32		"
1859	998,800	"	37		"	37½		"
1860	188,200	"	38½		"	39½		"
1861	852,100	"	37½		"	42½		"
1862	920,186	"	44½		"	45½		"
1863	724,300	"	45½		"	46		"
1864	834,180	"	dooreen 43½			à 43½ cts.		
1865	851,925	"	" 45^{08} cts.					

Suiker. Indien men den afloop der veilingen van dit artikel in het juiste licht wil beschouwen, moet men daarin twee cathegorien beschouwen, het witte Java-suiker dat tot nu toe steeds de groote massa der N. H. M. veilingen uitmaakte, en het blonde en bruine dat het minste aandeel der aanvoeren vormt en dan nog hoofdzakelijk bij partikulieren. Als zoodanig was de houding der markt in het begin van het jaar weifelend. De conventie, die als het zwaard van Damocles over onze Java-producten hing, zou wel waarschijnlijk worden aangenomen, doch zoowel industriëele als stemmen uit den handel lieten zich zoo krachtig daartegen hooren, dat men zich nog algemeen vleide, de zaak nog eenige wending zoude nemen. De Maartveiling groot 69,390 krgs. droeg daarvan reeds het bewijs. Niettegenstaande het artikel in het algemeen in een gedrukten toestand verkeerde, werden de blonde en de bruine vooral de slappe bruine soorten nog tot f 5½ à 6 onder November verkocht, terwijl op de witte ruim f 7½ à 8 moest toegegeven worden om door speculanten koopers te vinden. Die lage afloop had tot natuurlijk gevolg de attentie van het buitenland zich na de veiling speciaal op het witte suiker vestigde en dat die landen vooral die ook eerstdaags door de conventie bedreigd werden, de gelegenheid waarnamen om tot het lagere regt nog zooveel als mogelijk witte soorten in te slaan. Onder dien invloed was reeds de Meiveiling hooger, doch kostte het toch vele moeite bij de groote massa wit dezelve tot f ½ boven Maart koopers te doen vinden. In de Julij-veiling was eerst het volle effect der conventie zigtbaar; de witte nummers 19 en 20 liepen daarin niettegenstaande eene sterke vraag voor den Rijn, waar nog geene verbodsbepalingen waren, gelijk aan, in sommige gevallen vooral bij afwijkende kwaliteit lager als de nummers 17 en 18 en werden ook de laatsten spoedig meer gedrukt, toen het door de feiten bewezen werd, dat niettegenstaande de letter der conventie de no. 18 en zelfs de no. 17 in Belgie niet onder de eerste klasse werden toegelaten. Wat pogingen men ook aanwendde om hierin verandering te brengen, alles stuitte op het veto der Belgische douane, die willekeurig alles afwees niet alleen, maar

zelfs ten laatste de origineele types van afscheiding der verschillende klassen eigenmagtig vernieuwde, waardoor alle vergelijk en regt ophield.

Hoewel langzaam deelde ook wit suiker later in September en November in de algemeene verhooging van het geheele artikel, en sloot het jaar f 5½ voor bruin en f 3 voor wit boven de prijzen van Maart.

Ten einde den loop der prijzen gedurende het geheele jaar meer aanschouwelijk te maken laten wij hieronder een vergelijk der afloopen der verschillende veilingen volgen.

WAARDE-VERHOUDING. N. H. M. VEILINGEN 1865.

Stand. No.	22 Maart. 69390 / 7380 Kr.	23 Mei. 72182 Kr	21 Julij. 70650 Kr.	20 Sept. 28761 Kr.	28 Nov. 25555 Kr.
5	f 23½	f 25	f 24	f 26	f 28½
6	„ 24½	„ 26	„ 25	„ 27	„ 29½
7	„ 25½	„ 27	„ 26	„ 28	„ 30½
8	„ 26½	„ 28	„ 27	„ 29	„ 31½
9	„ 27½	„ 29	„ 28	„ 29½	„ 32½
10	„ 28½	„ 30	„ 29	„ 30½	„ 33½
11	„ 29½	„ 31	„ 30	„ 31½	„ 34½
12	„ 30½	„ 32	„ 30½	„ 32½	„ 35
13	„ 31½	„ 32½	„ 31½	„ 33¼	„ 35½
14	„ 31¾	„ 33	„ 32	„ 33¾	„ 36¼
15	„ 32½	„ 33½	„ 32½	„ 34¼	„ 36¾
16	„ 33	„ 33¾	„ 33	„ 34¾	„ 37
17	„ 33½	„ 34¼	„ 33½	„ 35¼	„ 37¼
18	„ 34	„ 34½	„ 34	„ 35½	„ 37½
19	„ 34½	„ 35	„ 34½	„ 35¾	„ 37¾
20	„ 35	„ 35½	„ 34¾	„ 36	„ 38

Tin. Terwijl Engeland meer en meer aanvoeren ontvangt van Straits tin en dus onze Banca tin niet meer alleen in de behoefte voorziet, die door den Amerikaanschen burgeroorloog nog belangrijk verminderd is, is het niet te verwonderen de waarde langzamerhand bij steeds groote jaarlijksche veilingen achteruit gaat. De vrede in Noord-Amerika en de betrekkelijk lage prijs van f 56 ditmaal in de Maatschappij-veiling bedongen, die sedert 1852 nooit lager geweest is, zullen wel medewerken nieuwe debouchés daarvoor te openen, doch daarmede staat in naauw verband een lage geldstandaard, die helaas in de laatste jaren steeds van zeer korten duur was.

Hiervan afgezien is er alle reden toch dien prijs zeer bevredigend te vinden, daar het jaar wel op f 56 opende, doch na op f 60 gerezen te zijn, in de veiling op f 56 daalde en de prijs daarna zelfs tot f 54 terugliep, om op f 57½ te sluiten, terwijl het te betwijfelen valt of die prijs zich bij het hooge disconto nog verder zal soutineren.

Ook voor dit artikel heeft echter de maatschappij besloten hare oude wijze van veilingen weder aan te nemen, namelijk vooreerst tweemaal 's jaars, waarvan men de gevolgen eerst na eenige proefjaren zal kunnen beoordeelen.

Wij laten hieronder een overzigt volgen der verschillende veilingen der laatste 25 jaren.

Jaren.			Rotterdam. Blokken.	Rotterdam. Prijzen.	Jaren.			Amsterdam. Blokken.	Amsterdam. Prijzen.	Totaal Blokken.
				Guldens.					Guldens.	
1841	April	29	9 965	$45\frac{1}{4}$—45	1841	April	27	13.695	$45\frac{1}{4}$—45	54.241
"	Sept.	29	13.566	$44\frac{3}{4}$—$45\frac{1}{2}$	"	Sept.	27	17 315	44 —45	
1842	Maart	22	12 820	44 —$44\frac{1}{2}$	1842	Maart	18	17.330	44 —$44\frac{3}{4}$	78.209
"	Sept.	28	22.129	39	"	Sept.	28	26.020	39	
1843	Maart	15	29.567	$34\frac{1}{2}$	1843	Maart	17	24 162	$36\frac{1}{2}$	95.299
"	Sept.	21	41.522	34	"	Sept.	18	31 417	34	
1844	Maart	6	6.254	$34\frac{1}{4}$—42	1844	Maart	12	7.160	42	63.169
"	Sept.	17	23.718	41	"	Sept.	20	26.028	41	
1845					1845	April	21	75.102	$48\frac{1}{10}$	75.102
1846	Junij	17	60.090	$55\frac{1}{4}$						60 090
1847					1847	Julij	27	119.955	$45\frac{1}{2}$	119.955
1848	Aug.	29	84.943	40						84.943
1849					1849	Aug.	2	249.937	40 —$40\frac{1}{2}$	249.937
1850	Aug.	6	117.766	$50\frac{1}{4}$						117.766
1851					1851	Aug.	5	111.181	$47\frac{1}{4}$—48	111.181
1852	Aug.	4	156.702	$50\frac{1}{4}$—$50\frac{3}{4}$						156.702
1853					1853	Aug.	17	122.312	72	122.312
1854	Aug.	9	132.554½	66						132 864½
1855					1855	Aug.	16	134.430	$74\frac{1}{2}$	134.430
1856	Aug.	7	167.382	$73\frac{1}{2}$						167 382
1857					1857	Julij	16	190.559	$82\frac{1}{4}$	190.559
1858	Julij	6	190.842	$68\frac{1}{5}$						190.842
1859					1859	Julij	7	139.128	$82\frac{1}{2}$	139.128
1860	Julij	28	151.512	$79\frac{1}{2}$						151.513
1861					1861	Junij	29	138.453	69	138.453
1862	Julij	28	155.193	$67\frac{3}{4}$						155.193
1863					1863	Junij	24	119.092	76	119.092
1864	Junij	29	146.921	$61\frac{3}{4}$						146.921
1865					1865	Junij	29	169.923	56	169.923

Indigo. De in verhouding tot vroegere jaren bijzonder groote voorjaarmaatschappij-veiling dit jaar maakte zoowel aanvoerders als koopers eenigsints omzigtig, hoewel de prijzen in het geheel weinig op de vorige veiling toegaven en dan nog voornamelijk in de mindere soorten, terwijl fijne kwaliteiten het meest gedrukt waren. Na de veiling ontwikkelde zich ook tengevolge der vredesberigten van Amerika meerdere kooplust en werd de najaarsveiling grif verkocht. Voor ordinair 10—30 en voor fijn 50—90 cts. hooger dan de voorjaarsveiling.

Amsterdam 2 Mei. $2481\frac{1}{2}$ Pik.	Rotterdam 4 Mei. 1201 Pik.	Sortering.	Waarde Najaarsveil. Amsterdam.	Waarde Najaarsveil. Rotterdam.	Verkocht. Amsterdam.	Verkocht. Rotterdam.
Kisten.	Kisten.		Cents.	Cents.	Cents.	Cents.
61	18	A	330—450	430—480	320—465	405—460
12	—	AA	420—510		405—520	
1438	415	G	300—500	300—510	280—545	345—510
879	722	B	490—580	500—595	480—620	460—605
89	174	CC	570—700	600—680	580—720	550—715
89	61	BB	500—630	510—640	530—645	475—600
20	3	BBB	570—670	660	610—680	645
—	4	C		700		665
25	17	F	350—470	370—500	365—520	405—485
314	92	Divers.				
2927	1506					

Amsterdam 26 Sept. 455 Pik.	Rotterdam 28 Sept. 211 Pik.	Sorteering.	Waarde Voorj. veil. Amsterdam.	Waarde Voorj. veil. Rotterdam	VERKOCHT.	
					Amsterdam.	Rotterdam.
Kisten.	Kisten.		Cents.	Cents.	Cents.	Cents.
6	—	A	300—400		340—460	
225	48	G	350—480	385—470	360 535	400—515
172	198	B	480—570	480—570	540—630	470—625
18	12	CC	580—630	575—625	640—700	610—680
—	7	F		380—460		460—485
93	6	O				
516	266					

Cochenille. De geheele aanvoer dit jaar bepaalde zich tot de aanvoeren bij de N. H. M., zijnde slechts 80 kistjes en 99 kistjes of 101 balen, welke in verhouding der buitenlandsche markt en zeer goed tot stijgende prijzen verkocht werden; tegen 1864 is de aanvoer evenwel weder c[a] 8 pCt. achteruit gegaan, zijnde toen nog 195 tegen nu 179 kistjes.

AFLOOP COCHENILLE VEILING TE AMSTERDAM.

4 Mei.	24 Sept.	Sorteering.	WAARDE. Najaars veiling 1864.	VERKOCHT.	
				4 Mei.	26 Sept.
Kisten.	Balen.		Cents.	Cents.	Cents.
29	53	N°. 1	180—220	180—225	200—230
18	17	„ 2	150—190	170—185	185—205
11	17	„ 4	130—140	150—155	155—195
10	12	Zac. 8	210—240	170—215	185—240
10	1	„ 9	110—150	75—180	195
2	1	Beschad.			
80	101				

Specerijen. In het vooruitzigt eener groote najaarsveiling waren alle specerijen, met uitzondering van kaneel dat bij gebrek aan voorraad gevraagd bleef, steeds dalende, en liepen noten van 81 tot op 66 cs. terug. Foelie en nagelen in verhouding. De afloop der veiling was niettegenstaande de groote kwantiteit vrij coulant, en vond veel aftrek, zoowel voor het Binnenland als voor uitvoer voornamelijk voor Noord-Amerika, dat met het herstel van den vrede weder een belangrijke afnemer worden kan.

Wij laten hieronder den afloop volgen.

NOTEN.

				Verkocht.		Afloop 1864.	
N°.	1	880	vaten	60	cents.	88	cents.
„	2	948	„	53	„	76	„
„	3	555	„	32	„	51	„
„	4	437	„	25	„	43—44	„
BS		24	„	—	„	—	„
		2844	vaten.				

FOELIE.

			Verkocht.		Afloop 1864.	
D	268	vaten	62	cents.	71	cents.
E	441	„	58	„	66	„
B S	9	„	—	„	—	„
Stukken	13	„	—	„	—	„
	731	vaten.				

NAGELEN.

No. 2	1084	vaten	23	cents.	35	cents.
B S	378	„	20—22	„	—	„
Z B S	18	„	—	„	—	„
No. 3	189	„	22	„	33	„
B S	25	„	—	„	—	„
	1694	vaten.				

JAVA KANEEL.

No. 2	1006	fardeelen	100—109	cents.	81—86	cents.
„ 4	454	„	93— 95	„	74—76	„
Divers	22	„	—	„	—	„
Gebroken	36	pakken	—	„	—	„
Gebr. Divers	94	„	—	„	—	„
	1612	fardeelen.				

ZWARTE PEPER.

	1629	Balen	20	cents	21—21½	cents.

UITVOERIGE STAAT VAN DEN UITVOER VAN PRODUCTEN DER KOLONIE SURINAME, GEDURENDE DE JAREN 1863, 1864 EN 1865.

1863.		Suiker. *Amst. Pond.*	Cacao. *Amst. P.*	Koffij. *Amst P.*	Katoen. *Amst. P.*	Melassie. *Gallons.*	Rum en Dram. *Gallons.*
1ste quartaal.	Naar Nederland . .	4.973.372	21.270	237.478	30.805	24.158	13.408
	" Noord-Amerika .	1.692.264	39.254	4.445	"	162.530	"
	" Andere landen .	1.982.128	47.876	"	169.190	9.458	21.543
		8.647.764	108.400	241.923	199.995	196.146	34.951
2de quartaal.	Naar Nederland . .	6.012.558	82.190	27.921	45.450	17.847	7.696
	" Noord-Amerika .	1.343.865	4.060	878	9.440	214.257	"
	" Andere landen .	2.373.477	124.460	"	49.990	12.668	16.361
		9.729.900	210.710	28.799	104.880	244.772	24.057
3de quartaal.	Naar Nederland . .	1.446.673	4.430	"	10.340	"	3.793
	" Noord-Amerika .	534.308	5.590	"	"	55.994	"
	" Andere landen .	2.739.263	181.800	6.930	50.755	17.756	36.273
		4.720.244	191.820	6.930	61.095	73.750	40.066
4de quartaal.	Naar Nederland . .	1.165.353	24.199	3.888	5.085	34.527	13.040
	" Noord-Amerika .	2.717.311	63.343	"	"	69.363	"
	" Andere landen .	384.792	17.450	"	1.100	6.625	11.618
		4.267.456	104.992	3.888	6.185	110.515	24.658
Totaal . .	Naar Nederland . .	13.597.956	132.098	269.287	91.680	76.582	37.937
	" Noord-Amerika .	6.287.748	112.247	5.323	9.440	502.144	"
	" Andere landen .	7.479.660	371.536	6.930	271.035	46.507	85.795
		27.365.364	615.922	281.540	374.155	625.193	123.732
1864.							
1ste quartaal.	Naar Nederland . .	1.543.465	42.790	68.817	17.965	9.681	4.661
	" Noord-Amerika .	2.762.699	76.325	"	"	127.401	"
	" Andere landen .	1.625.530	16.607	19.465	112.855	19.336	16.202
		5.931.694	135.722	88.282	130.820	156.418	20.863
2de quartaal.	Naar Nederland . .	1.787.379	"	24.726	9.375	18.461	10.150
	" Noord-Amerika .	2.271.864	108.440	1.004	"	100.630	"
	" Andere landen .	1.878.498	57.480	12.155	25.175	31.877	11.461
		5.937.741	165.920	37.885	34.550	150.968	21.611
3de quartaal.	Naar Nederland . .	1.315.983	145.335	16.561	33.245	20.591	5.101
	" Noord-Amerika .	1.660.733	79.981	"	"	50.457	"
	" Andere landen .	1.851.431	113.733	4.530	65.025	16.622	19.881
		4.828.147	339.049	21.091	98.270	87.670	24.982
4de quartaal.	Naar Nederland . .	1.759.348	46.760	11.307	2.205	23.861	7.887
	" Noord-Amerika .	713.391	23.475	"	1.710	58.689	"
	" Andere landen .	1.271.392	49.613	22.443	11.095	21.671	3.227
		3.744.131	119.848	33.750	15.010	104.221	11.114
Totaal . .	Naar Nederland . .	6.406.175	234.885	121.411	62.790	72.544	27.799
	" Noord-Amerika .	7.408.687	288.221	1.004	1.710	337.177	"
	" Andere landen .	6.626.851	237.433	58.593	213.650	89.556	50.771
		20.441.713	760.539	181.008	278.150	499.277	78.570

1865.		Suiker. *Amst. Pond.*	Cacao. *Amst. P.*	Koffij. *Amst. P.*	Katoen. *Amst. P.*	Melassie. *Gallons*	Rum en Dram. *Gallons.*
1ste quartaal.	Naar Nederland . .	1.571.675	36.730	193.133	38.040	27.546	4.220
	„ Noord-Amerika .	1.334.321	6.720	„	„	76.826	„
	„ Andere landen .	1.590.552	29.495	7.500	32.410	13.918	2.370
		4.496.548	72.945	200.633	70.450	118.290	6.590
2de quartaal.	Naar Nederland . .	559.932	53.979	„	30.196	17.103	4.900
	„ Noord-Amerika .	1.162.223	2.610	725	600	51.969	„
	„ Andere landen .	1.164.744	61.825	15.200	140.902	10.660	9.680
		2.886.899	118.414	15.925	171.698	79.732	14.580
3de quartaal.	Naar Nederland . .	816.540	283.753	14.641	23.950	99	„
	„ Noord-Amerika .	1.407.922	10.230	„	„	52.838	„
	„ Andere landen .	1.711.776	103.280	„	51.245	20.684	„
		3.936.239	347.263	14.641	75.195	73.621	„
4de quartaal.	Naar Nederland . .	509.500	80.897	6.285	30.770	13.617	9.956
	„ Noord-Amerika .	2.559.016	14.655	„	„	44.119	„
	„ Andere landen .	1.224.603	27.675	„	240	58.654	4.540
		4.293.119	123.227	6.285	31.010	116.390	14.496
Totaal . .	Naar Nederland . .	3.457.647	405.359	214.059	122.956	58.365	19.076
	„ Noord-Amerika .	6.463.483	84.215	725	600	225.752	„
	„ Andere landen .	5.691.675	222.275	22.700	224.797	103.916	16.590
		15.612.805	661.849	237.484	348.353	388.033	35.666
Recapitulatie.							
Er was gemiddeld per jaar, gedurende de vijf jaren welke 1868 voorafgingen, uitgevoerd		29.669.680	500.389	341.628	526.308	714.256	148.726
En in dezelfde jaren gemiddeld per quartaal		7.417.420	125.097	78.657	131.577	178.564	37.181
Gedurende de laatste 10 jaren werd uitgevoerd:	1856	32.362.308	245.041	383.707	807.190	820.047	100.454
	1857	31.896.993	354.844	716.649	556.023	854.924	112.267
	1858	25.168.103	361.337	134.101	775.059	629.290	118.628
	1859	25.275.219	451.757	665.214	544.108	622.811	100.454
	1860	33.375.667	507.465	488.069	561.580	870.173	167.510
	1861	31.753.369	504.208	189.735	478.875	673.723	191.001
	1862	32.775.681	657.177	126.021	451.920	775.233	166.039
	1863	27.365.364	615.922	281.540	374.155	625.193	123.732
	1864	20.441.708	760.539	181.008	278.150	499.277	78.570
	1865	15.612.805	661.849	237.484	348.358	388.083	35.666

(*) In den staat der producten op bl. 45, is eene drukfout ingeslopen. Boven de 2de kolom staat *Koffij*, lees *Cacao*.

SCHOOL-HYGIEINE.

Il n'y a plus lieu de démontrer la nécessité d'avoir des écoles, d'en avoir partout et d'en avoir d'excellentes. JULES SIMON (*L'école*.)

Deze woorden van eenen tijdgenoot zullen waarschijnlijk slechts bij zeer enkelen tegenspraak vinden, en zonder twijfel bij niemand die het verband tusschen volksonderwijs en volksgeluk erkent.

Naarmate namelijk de onkunde minder is, bereikt de zedelijke ontwikkeling van een volk eenen hoogeren trap, en, — gelijk reeds door Luther, Washington en andere beroemde mannen is aangetoond, — hangt het geluk van eenen staat niet alleen af van geldelijke en van stoffelijke kracht, maar ook van de ontwikkeling en beschaving der ingezetenen.

Waar kennis algemeener is, aldaar vindt men meerdere vatbaarheid voor het genot van vrijheid, die daarentegen voor hen die nooit eenig onderwijs ontvingen, eene ramp kan zijn: „Die Volksschule ist der Ort, wo der Mensch, während der Knaben- und „Mädchen-jähre in den für den Alltagsgebrauch nothwendigen „Fächern des Wissens und Könnens unterwiesen werden soll," Reich (*). Niet slechts voor enkelen, maar voor allen, niet alleen voor het geluk van dezen of genen, maar voor dat van ieder gezin, van de maatschappij, van den Staat, is het noodig, dat er gelegenheid zij om goed lager onderwijs te genieten. Het kan daarom niemand verwonderen, dat reeds in vorige eeuwen voor het lager onderwijs gezorgd werd, en dat men, eene vergelijking makende tusschen het verleden en het heden, in dit opzigt bijna overal teekenen van vooruitgang ontdekt. Allengs, hier en daar zeer langzaam, is men tot de tegenwoordige regeling van het onderwijs overgegaan. Nog zijn er landen, waar de zorg voor het volksonderwijs aan de kerk of aan bijzondere instellingen en personen wordt overgelaten, en

(*) *Volksgesundheitspflege*. Coburg 1863.

waar de regering slechts nu en dan geldelijke ondersteuning verleent. In andere rijken is het lager onderwijs door wetten geregeld en in onderscheidene staten daarenboven het schoolbezoek verpligtend gemaakt.

Waar de laatstgenoemde bepaling (die van schoolpligtigheid) niet bestaat als wettelijk voorschrift, wordt zij, met opzigt tot vele kinderen, evenwel niet gemist als zedelijke verpligting. Schoolbezoek der kinderen wordt door vele armbesturen als voorwaarde gesteld, indien de ouders onderstand willen genieten, en vele particulieren verlangen eveneens dat de kinderen in die gezinnen geregeld onderwijs zullen genieten, aan wier leden zij hunne liefdegaven schenken. Die pogingen tot bestrijding van het schoolverzuim verdienen zonder twijfel toejuiching, want ieder die bekend is met de onkunde van velen, zal moeten erkennen dat of door te weinigen onderwijs genoten wordt, of dat dit gedurende te korten tijd geschiedt, — in elk geval, dat de vruchten van het lager onderwijs geringer zijn dan wenschelijk mogt heeten. In hoeverre het onderwijs zelf beter kon wezen, is eene der overweging allezins waardige zaak, maar niet minder, — in hoeverre de wijze waarop het gegeven wordt doelmatig is. Door deze woorden kan men verstaan de methode die door de onderwijzers gevolgd wordt, maar men kan hierbij ook denken aan de lokalen waarin, en de omstandigheden waaronder het gegeven wordt, en hiervan hangt af welken invloed het schoolbezoek, hier en daar verpligt voor iedereen, elders voor de meesten, kan uitoefenen op de gezondheid der leerlingen, en, moge het in mindere mate zijn, op die van onderwijzers en onderwijzeressen.

Men moge klagen over schoolverzuim, men moge betreuren dat zoo velen niets of zeer weinig weten, zich verbazen over het groot aantal der jongelingen die jaarlijks bij de loting voor de nationale militie noch lezen noch schrijven kunnen, of over dat van hen die bij het aangaan van een huwelijk zelfs hunne naamteekening niet kunnen schrijven, — de kennis dier droevige en verbazende onkunde moet niet alleen bejammerd worden, maar aansporen om velen te overreden hunne kinderen onderwijs te doen genieten. Bekendheid evenwel met de nadeelen die voor den gezondheidstoestand van onderwezenen (en van onderwijzenden) kunnen voortvloeijen uit het genot van onderwijs, indien dit geschiedt onder met de voorschriften der gezondsheidsleer strijdige omstandigheden, moet bovendien opwekken tot zorg voor voorkoming der uit schoolbezoek en onderwijs voortvloeijende ziekteoorzaken.

Hoe nuttig namelijk het genot van onderwijs zelf moge zijn, groot mag het offer heeten dat aan de verkrijging van kennis gebragt wordt, indien daarmede verlies of ondermijning van gezondheid verbonden is, en echter bestaan vele voorbeelden waaruit blijkt dat menigeen gedurende geheel zijn leven eene slechte gezondheid heeft, omdat hij gedurende zijne leerjaren aan ziekteveroorzakende invloeden is blootgesteld geweest. Op de gevolgen van de overtreding der lessen der gezondheidsleer, voor zooverre die betrekking hebben op schoolbezoek en onderwijs, is reeds menigmaal gewezen, zoowel in de onderzoekingen naar den gezondheidstoestand in Engeland (medegedeeld in vele gedurende de laatste vijfentwintig jaren uitgegevene rapporten), als door Pappenheim, Häckermann, Reich, Schraube, Schreber, Allebé, van Cappelle, Buchner, Godefroi en anderen, zoowel in het buiten- als in het binnenland, maar dit onderwerp kan niet te vaak besproken worden, want Michel Levy's woorden: „assainir ces établissements „(lycees, colléges, institutions, écoles primaires, salles d'asile etc.), „c'est améliorer la race humaine" (*) zijn even waar als die van Oesterlen: „zu einer guten Schule gehört nicht blos ein gutes Un„terricht, sondern auch ein gesundes geräumiges und freundliches „Local". (†)

Vele en velerlei zijn de voorschriften der *schoolhygieine:* zij hebben, behalve op den leeftijd waarop het kind moet beginnen onderwijs te ontvangen, betrekking op den toestand van het locaal waarin het onderwijs gegeven wordt, op de behandeling die het kind gedurende het onderwijs ondervindt en eindelijk ook op het onderwijs zelf.

Uit een hygieinisch oogpunt, en daardoor tevens tot nadeel van het onderwijs, zijn vele localen, waarin men nog onderwijs geeft, zeer slecht. Hier en daar is men tevreden, indien men voor het geven van onderwijs een locaal vindt en onderzoekt niet of het daarvoor bruikbaar is. Het gemis van een aan de behoeften evenredig aantal schoollocalen in eene gemeente kan strijdig zijn met de gezondheidsbelangen van hen die daarin bijna dagelijks eenige uren moeten doorbrengen, omdat het kan doen besluiten, om een te groot aantal kinderen op ééne bank, of om banken in voor doorgangen bestemde ruimten te plaatsen. Waar zoodanig gemis aan schoollocalen bestaat, dat daardoor niet kan voldaan worden aan alle aanvragen

(*) *Traité d'hygiène publique et privée.* 2e Ed. Paris 1862.

(†) *Handbuch der Hygieine.* Tübingen 1857.

tot plaatsing van kinderen, kan men niet veel verwachten van de zorg die gewijd wordt aan de gezondheidsbelangen van onderwezenen of van onderwijzers. Zoodanige zorg kan evenmin vooronderesteld worden te zullen blijken in de handelingen eener regering, die als onderwijzers benoemt, niet wie voor die gewigtige taak de geschiktste personen zijn, maar wie bepaalde godsdienstbegrippen voorstaan. (*) Niet alleen evenwel waar te weinig scholen zijn, of in het laatsgenoemde geval, wordt gezondigd tegen de wetten der schoolhygieine. Wie namelijk, die nu en dan openbare of bijzondere (†) scholen bezoekt, is niet bekend met de eigenaardige en onaangename schoollucht, die uit deze vertrekken hem tegenstroomt? Die schoollucht is lucht, die niet alleen reeds meermalen voor de ademhaling gediend heeft, maar ook door de producten der huiduitwaseming alsmede door de voortbrengselen der uitdamping van vochtige, en dikwijls vuile, kleederen verontreinigd is, waarin stofdeeltjes zweven, en die in den winter bovendien, door de bijmenging van bij verbranding, in avondscholen door die van bij verlichting zich ontwikkelende gassen bedorven is. Veel hangt, voor den graad van het luchtbederf, af van de zorg voor luchtverversching tusschen de schooltijden, en waar deze niet of op onvoldoende wijze geschiedt, moet reeds bij het begin van middag- of avond-schooltijden ongezonde lucht worden ingeademd. Ongezond namelijk moet de lucht in elk vertrek genoemd worden, waar geene ventilatie bestaat, en genoemde bronnen van luchtbederf aanwezig zijn. Die lucht, ingedronken wordende, kan ziekelijkheid doen ontstaan. Velen, het kan niet ontkend worden, genieten, hoewel zij bij voortduring of zeer dikwijls eene bedorvene lucht inademen, eene schijnbaar goede gezondheid, maar hierop heeft de gewoonte eenen magtigen invloed en het kan niet aangetoond worden, hoe velen daardoor hunne gezondheid in meerdere of mindere mate verliezen. Bij de zich in het schoollokaal bevindende volwassenen, onderwijzers of onderwijzeressen, waaronder zich dikwijls menschen bevinden, die nog in den bloei des levens verkeeren, kan de inademing der schoollucht

---

(*) Gemeenteraden die zelfs tegen het gevoelen van den district-schoolopziener, om genoemde redenen, iemand tot onderwijzer kiezen, behartigen meestal de belangen van het onderwijs zelf op zeer onvoldoende wijze: zoude men mogen verwachten, dat zij zorgen zullen voor gezonde scholen?

(†) Waarom hier ook bijzondere scholen genoemd worden, zal niemand verwonderen, die bekend is met de weinige zorg voor een goed schoollokaal, die velen kenmerkt, door wie tot verspreiding van bepaalde godsdienstige begrippen, aan mingegoeden, hetzij gratis hetzij tegen een zeer gering schoolgeld, gelegenheid tot onderwijs voor hunne kinderen gegeven wordt.

nu eens hoofdpijn verwekken, dan eens de opgewektheid, de lust en daardoor geschiktheid voor de taak, die zij moeten vervullen, doen verdwijnen, — en, voor wie dikwijls met stemverheffing moeten spreken, kan dat spreken eene oorzaak van keelziekte worden. In meerdere mate evenwel nog dan voor onderwijzer of onderwijzeres, is het luchtbederf nadeelig voor de leerlingen, ook voor hen die noch zwak noch ziekelijk zijn en daardoor vooral behoefte hebben aan zuivere lucht, want het kinderlijk gestel is voor alle invloeden vatbaarder dan dat der volwassenen. De gevolgen van dat luchtbederf in vele scholen openbaren zich op verschillende wijze bij de leerlingen: zij kunnen dikwijls vergeleken worden met die der inwerking van een langzaam werkend vergif, voor zooverre daardoor allengs de gezondheid ondermijnd wordt, en in zoodanige gevallen kan de zoogenaamde *schooldyscrasie* ontstaan, die zich openbaart door nu en dan terugkeerende of bijna voortdurende hoofdpijn, verlies van vrolijkheid, bleekzucht, ziekelijkheid en, daar inademing van eene bedorvene lucht het weerstandsvermogen tegen schadelijke invloeden vermindert, kan het kind daardoor vatbaarheid voor ziekten van verschillenden aard verkrijgen. Bij menig kind is door den toestand der school, waarin het onderwijs genoten heeft, een bestaande aanleg tot klierziekte ontwikkeld, en door de aldus ontwikkelde klierziekte longtering ontstaan.

De nadeelen van het bezoek van schoollokalen, waarin niet gezorgd wordt voor zuiverheid der lucht, zijn nog grooter waar zich onder de aanwezige kinderen eenigen bevinden, die aan besmettelijke ziekten lijden; de schoollucht wordt daardoor de draagster van smetstof, alzoo zelve besmettelijk.

De schoolhygieine, (de gezondheidsleer, toegepast op het schoolonderwijs), stelt, met opzigt tot de schoollocalen, eenige eischen die deels dezelfde zijn, als die der op andere openbare gebouwen toegepaste gezondheidsleer, deels van bijzonderen aard. Die eischen zijn: zorg voor doelmatige ruimte, zorg voor zuiverheid der lucht door ventilatie, zorg voor doelmatige verlichting, zorg voor doelmatige verwarming, zorg voor eene aan de belangen der gezondheid overeenkomstige inrigting van het locaal. Aan die eischen zal te beter voldaan worden, naarmate er bij de oprigting van scholen, of bij de verbouwing van voorheen tot een ander doel

(*) De verontreiniging der lucht, die alzoo ontstaat, kan worden voorgekomen door de handhaving van verordeningen tegen het schoolgaan van aan besmettelijke ziekten lijdende kinderen.

bestemde gebouwen meer gelet wordt op den vorm, de ligging en de grootte der school, op de oppervlakte en de plaatsing en den vorm van ramen en deuren, op den toestand en de plaatsing van privaten, kortom, op alles waardoor op de gezondheid der leerlingen, en op die der onderwijzers en onderwijzeressen, invloed kan worden uitgeoefend.

De eischen der schoolhygieine kunnen, wat den vorm van het locaal betreft, eerder vervuld worden dan die aangaande ligging, inhoud enz. Als navolging verdienende zijn dikwijls de raadgevingen van Barnard (in zijne *School-architecture*) genoemd, maar, indien men let op de schoolgebouwen in vele voorname steden van Noord-Amerika, het vaderland van genoemden schrijver, ontdekt men eenen van den in ons vaderland en in naburige landen gewonen zeer afwijkenden vorm. Aldaar zijn vier of vijf verdiepingen hooge gebouwen voor het onderwijs bestemd die, in verschillende vertrekken, 700 tot 900 leerlingen kunnen bevatten, en wier benedenste verdieping veelal bestaat uit overdekte speelplaatsen en localen voor de toestellen, waardoor voorzien wordt in de verwarming en in de luchtverversching der schoolvertrekken. Zoodanige gebouwen zijn in menig opzigt, o. a. omdat het schoolgedruisch op eene hoogere meestal storend is voor het onderwijs op eene lagere verdieping, niet verkieslijk, en ook de gezondheidsleer eischt niet de stichting van zoodanige scholen, noch die van de in den laatsten tijd in Engeland verrezene prachtige gebouwen, die niet steeds inwendig even doelmatig kunnen genoemd worden als zij uitwendig schoon zijn. De hygieine eischt geene onnoodige geldverspilling aan versiering van den gevel of aan den bouw van torens, maar een in voorkomen bevallig, eenvoudig gebouw van ééne verdieping en, waar het niet kan vermeden worden, eene tweede verdieping voor schoollocaal te bezigen, dat dit toegankelijk zij langs eenen breeden, goed verlichten, van behoorlijke leuningen voorzienen trap die, waar eene wending noodzakelijk is, ruime portalen bezitte (en in geen geval een wenteltrap zij) Overigens kunnen aangaande den uitwendigen vorm van het schoolgebouw geenerlei vaste regelen gesteld worden; het zij liefst een langwerpig vierkant, het bezitte minstens twee uitgangen, een voor jongens en een voor meisjes; de deuren moeten, gelijk aan elk tot vergaderingen bestemd lokaal, naar buiten openslaan, en zoo breed zijn dat minstens twee personen zonder hinder naast elkander kunnen doorgaan; er zij een voorportaal opdat men, de buitendeur inkomende, niet aanstonds de school binnentrede, en in dat portaal, of in aangrenzende gangen moe-

ten vloermatten (en buiten de deur voetschrabbers) aanwezig zijn, alsmede kapstokken voor de hoeden, petten, mantels en jassen der leerlingen, daar deze, in de school zelve bewaard wordende, door verdamping van daarin aanwezig vocht, en vooral wegens de zich daarbij dikwijls ontwikkelende reuk, bronnen van luchtbederf zouden kunnen worden.

De ligging eener school is belangrijk èn met opzigt tot de plaats zelve èn met betrekking tot de gesteldheid van den bodem. Reeds het belang van het onderwijs vordert dat de school niet in nabijheid van smederijen, steenhouwerijen of andere werkplaatsen waar de arbeid steeds met gedruisch geschiedt, gelegen zij, en eveneens dat zij niet grenze aan een druk marktplein of aan eene woelige straat; de oplettendheid der leerlingen zoude daardoor gestoord worden, of men zoude genoodzaakt zijn, in den regel de vensters gesloten te houden. Om laatstgenoemde oorzaak komen de eischen der schoolhygieine overeen met die van het onderwijs, maar de gedwongene sluiting der ramen is nog nadeeliger, indien daartoe noodzakelijkheid bestaat door de nabijheid van fabrijken, waarin stinkende gassen of rookwolken ontwikkeld worden, of door die van riolen, mestvaalten en vuilnisverzamelingen waaruit ongezonde dampen opstijgen. De onmiddelijke nabijheid van zwaar geboomte of die van hooge gebouwen moet ook, zoo veel mogelijk, vermeden worden, daar hierdoor de toegang van het licht belemmerd wordt.

De gesteldheid van den bodem maakt iedere woning en derhalve ook eene school (de tijdelijke woning voor zoo velen) min of meer gezond; en, waar die bodem zeer laag en vochtig is, is eene uitgraving van het terrein noodzakelijk, waarna het moet aangevuld worden met zand en opgehoogd boven de omgeving.

Bij den bouw der scholen hangt zeer veel af van de materialen die daarvoor gebruikt worden. Niet alleen moeten de muren eene behoorlijke dikte bezitten, maar voor zooverre zij staan in of op eenen vochtigen grond, voorzien zijn van vochtkeerende lagen. Het hout dat voor vloeren, zolderingen enz. gebezigd wordt moet droog zijn, zoowel wegens de duurzaamheid, als omdat vochtigheid aanleiding tot het ontstaan van champignons kan geven, over welken champignongroei en diens gevolgen Dr. Guillaume eene belangrijke waarneming heeft medegedeeld. (*) Tot eene goede school behoort een behoorlijk aantal van doelmatig ingerigte privaten, die te dikwijls brandpunten van besmetting en oorzaken van vele andere kwalen zijn, en bij uitzondering slechts goed mogen genoemd worden. De

(*) *Hygiène Scolaire.* Genève 1864.

oorzaken waarom zij in vele scholen slecht moeten heeten, zijn 1°. de inrigting zelve, 2°. de plaatsing, 3°. het aantal waarin zij aanwezig zijn. Het kan hier niet vermeld worden, welke stelsels voor de inrigting van privaten zijn aangeraden en gevolgd en het zal daarom voldoende zijn, de vereischten van een goed privaat in hoofdtrekken te schetsen. Zij zijn: er zij licht; er zij lucht; de lucht worde zonder togt ververscht; de wanden moeten glad en droog zijn (liefst met leijen bekleed); de zitting zij vervaardigd van glad, hard, grijs of lichtbruin geverwd hout, — niet te hoog; het deksel van den secreetkoker sluite dezen volkomen (waartoe het nuttig is, dat de achterrand door scharnieren aan de zitting bevestigd zij en alzoo opgeslagen worde) (*). De bodem van het privaat zij waterdigt en eenigzins afhellende, aan het lagere gedeelte eindigende in eene goot die in den secreetkoker moet uitmonden; de secreetkoker zij vooral niet te ruim, en van gladde wanden voorzien. Waar doorspoeling uit een waterreservoir kan geschieden, zal dit aanbeveling verdienen; waar men zoogenaamde stankafwerende inrigtingen wil plaatsen, verdient het geene afkeuring; noch het een noch het ander is evenwel onmisbaar, en de voorkeur moet worden gegeven aan bijzondere zorg voor, naar plaatselijke omstandigheden gewijzigden, maar doelmatigen afvoer van de faecale stoffen wier verzameling en ophooping in de kokers allezins afkeuring verdienen, waarmede een- of tweemaal in iedere week, of, waar het privaat door vele leerlingen bezocht wordt, dagelijks herhaalde doorspoeling van den koker moet gepaard gaan. In de voor jongens bestemde privaten mogen ook doelmatige urinoirs niet gemist worden. De plaatsing der privaten is uit een hygieinisch oogpunt, en tot bevordering der orde gedurende het schoolonderwijs, bijna even belangrijk als de inrigting dier vertrekken, want hoe goed deze ook ingerigt mogen zijn, zullen zich daarin gassen bevinden, die in het schoolvertrek kunnen ontsnappen, indien er geene scheiding bestaat tusschen dit en het privaat-lokaal. Het laatste mag daarom evenwel niet op binnenplaatsen of in tuinen gelegen zijn, daar alsdan de zich daarheen begevende kinderen aan te groote afwisseling van temperatuur zouden zijn blootgesteld, maar moet door eenen gang met

(*) Zeer doelmatig is hierbij eene inrigting die in nieuw gebouwde scholen te Delft is aangebragt. De deur van het privaat wordt door het bekende middel van een touw met gewigt, sluitend gehouden, doch nu loopt het gewigt door een koker, achter het deksel geplaatst. Het deksel heeft een scharnier. Is het nu door de kinderen openstaand gelaten, dan wordt het toch altijd gesloten bij het verlaten van het privaat, daar het openen der deur het contrepoids doet rijzen en daardoor het deksel neervallen. RED.

twee of drie deuren met de school verbonden zijn, en in dien gang moet insgelijks voor luchtverversching gezorgd zijn. In alle deuren moet een gedeelte van het paneel door een helder glasraam vervangen zijn, opdat de onderwijzer zal kunnen zien of die gangen welligt tot andere doeleinden dan alleen als doorgangen gebruikt worden, — welk toezigt op de privaatgangen door hem van zijne gewone staan- (of zit-plaats) moet kunnen plaats hebben. De privaten moeten in een niet te klein, aan het aantal der leerlingen evenredig, aantal aanwezig zijn, en voor jongens en voor meisjes moeten er verschillende zijn.

Bij den eersten aanleg eener school mag de inrigting eener speelplaats niet vergeten worden; hoe nuttig deze evenwel moge wezen, en hoe zeer het afkeuring moge verdienen, waar een groot terrein geheel gebezigd wordt voor den aanleg van eenen tuin voor den onderwijzer, en de speelplaats daardoor blijft ontbreken, zij is niet onmisbaar in eene goede school, daar een schoollokaal ook zonder speelplaats gezond kan zijn; hetzelfde geldt aangaande de inrigting van een vertrek voor gymnastisch onderwijs.

Bepaalde kenmerken, waarnaar een schoollokaal zoude kunnen goed- of afgekeurd worden, bestaan er niet, want, mogen op een of ander oogenblik zij die eene school bezoeken, niet de aanwezigheid van schoollucht herkennen, daarom mag een zoodanig lokaal nog niet voor het geven van onderwijs geschikt worden verklaard. Het lokaal moet dikwijls bezocht, de daarin aanwezige lucht moet onderzocht worden, de kubieke inhoud en de oppervlakte moeten aan het aantal van hen die aldaar onderwijs genieten geëvenredigd zijn, de luchtverversching moet goed, de verwarming en de verlichting moeten doelmatig zijn.

De kub. inhoud van eene school moet volgens sommige schrijvers grooter zijn dan door andere noodzakelijk geacht wordt, en dit verschil van meeningen hangt af van de zienswijze aangaande de grenzen tusschen bedorvene en zuivere lucht. De Rotterdamsche gezondheidscommissie heeft gemeend, dat ieder kind over eene ruimte van 6 kub. Ned. ellen moet kunnen beschikken; door Dr. Allebé en van Cappelle (*) wordt het voldoende gerekend, indien ieder kind over 3,75 kub. Ned. ellen kan beschikken (†), maar, en dit mag

(*) *De gezondheidsvereischten van schoolgebouwen.* Haarlem 1860.

(†) Daar het derhalve niet met zekerheid bepaald is, hoe groot een schoollocaal in verhouding tot het aantal der leerlingen moet zijn, kunnen ook verschillende voorschriften gegeven worden aangaande de vereischte hoogte, breedte en lengte van zoodanig vertrek.

niet vergeten worden, de laatstgenoemde afmeting wordt slechts aldaar voldoende gerekend, waar voor krachtige en zeker werkende luchtververscking gezorgd wordt.

Hoe ruim namelijk een schoollokaal moge wezen, na korteren of langeren tijd zal daarin de lucht bedorven worden door de reeds genoemde oorzaken, waar dit niet door eene geregelde luchtverversching wordt verhinderd. Voorheen heeft men gemeend, en velen koesteren nog dat denkbeeld, dat in de luchtverversching kan voorzien worden door het openen van alle vensters tusschen de schooltijden, of van die aan eene zijde van het lokaal gedurende het onderwijs, waarvoor evenwel ongunstig weder en eene ongunstige omgeving van de school (zie boven) beletselen kunnen opleveren. Later is men begonnen roosters te maken op verschillende hoogte in de schoolmuren of openingen met beweegbare kleppen nabij de zoldering; men heeft ook luchtkokers gemaakt waarin, gedurende den winter, eene in dezelve aangebragte schoorsteenpijp luchttrekking deed ontstaan; zoowel het eene als het andere middel is onvoldoende gebleken, en men kon dit ook verwachten want het is, volgens Dr. Gunning, „wenschelijk dat men in de schoolvertrekken „eene hoeveelheid lucht invoert, die althans gedurende die tijden „des jaars, dat de geheel geopende ramen de schoollucht niet in „onmiddelijke en ongehinderde communicatie met de buitenlucht „brengen, per persoon en per uur berekend, minstens 20 kub. el „moet bedragen." (*) „De zoogenaamde natuurlijke ventilatie is „geheel onvoldoende voor schoollocalen" (Logeman) (†) Wenschelijk ware het indien allen eenstemmig dachten over de doelmatigheid van een of ander ventilatie-stelsel, maar door eerstgenoemden schrijver wordt dat van van Hecke aanbevolen, door laatstgenoemden afgekeurd. Aan welk stelsel de voorkeur gegeven worde, en de keuze hangt dikwijls af van plaatselijke omstandigheden, — elk stelsel is goed, wiens naam het drage, indien daardoor een onafgebroken, togtvrije aanvoer van lucht mogelijk is, die eenen behoorlijken warmtegraad bezit, noch te droog noch te vochtig is, en, van twee stelsels die beide aan deze voorwaarde voldoen, moet het in plaatsing en onderhoud goedkoopste verkozen worden.

Naauw en onverbreekbaar is het verband tusschen luchtverversching en verwarming, en niet minder dat tusschen luchtverver-

---

(*) Deze woorden zijn ontleend aan eene door Dr. G. geschrevene mededeeling, die als Bijlage voorkomt in het reeds aangehaalde geschrift van Dr. Allebé en van Cappelle.

(†) *Schat der Gezondheid*, 1864.

sching en de ramen eener school. Waar kunstmatige ventilatie kan ingevoerd worden, kan ook kunstmatige verwarming (door aanvoer van elders verwarmde lucht) geschieden; eene school kan ook daardoor verwarmd worden, dat of stoom of warm water stroome door in het locaal aanwezige buizen. De verwarming kan evenwel op even doelmatige wijze geschieden door middel van kagchels of haarden, als door aanvoer van verwarmde lucht of volgens een der andere genoemde stelsels. De plaatsing der kagchels (*) daarentegen kan op vele scholen ondoelmatig genoemd worden; zij behooren in het midden van het schoollocaal te staan, in geen geval in eenen hoek, (in zeer groote localen moeten twee of meer kagchels aanwezig zijn) want men moet de school gelijkmatig kunnen verwarmen, en opdat zij die in de nabijheid van den kagchel zitten niet aan te groote hitte zullen zijn blootgesteld, moet deze van eenen mantel voorzien zijn. Er mag ook niet te hard gestookt worden, gelijk door vele onderwijzers geschiedt, die, gelijk zij lichtschuw zijn, ook steeds beangst zijn voor gebrek aan volgens hen genoegzame warmte, en daarom verdient het plaatsen van thermometers in verschillende gedeelten van het schoolvertrek aanbeveling (†), daar het subjectief gevoel bij de meeste menschen een te onzekere maatstaf is tot beoordeeling van de temperatuur.

De verwarming mag niet hooger dan tot 15° R. geschieden, en er moet gezorgd worden dat de lucht in het schoolvertrek reeds verwarmd zij bij het begin van den schooltijd.

Op den warmtegraad in eene school kunnen de plaatsing en de grootte der ramen eenen grooten invloed uitoefenen en niemand kan een lokaal gezond noemen, dat niet nu en dan beschenen wordt door het zonlicht, en dat licht moet niet alleen het dak en de muren van een voor onderwijs bestemd vertrek kunnen beschijnen, maar ook daarin kunnen binnendringen. Waar licht in voldoende hoeveelheid kan binnenstroomen, ook lucht toegang moetende hebben, verdient de grootte, de plaatsing en de inrigting der ramen, de bijzondere oplettendheid van hen die plannen maken voor schoolgebouwen, want voor de gezondheid in het algemeen kan er nooit te veel licht schijnen, noch de lucht te zuiver zijn. De ramen

(*) Kagchels van gegoten ijzer mogen, gelijk de ondervinding geleerd heeft, niet gloeijend gestookt worden, daar dit eenen nadeeligen invloed heeft op de gezondheid der leerlingen. De lucht verkrijgt daardoor zeer nadeelige eigenschappen.

(†) In de schoolvertrekken in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika hangen thermometers, en zijn de onderwijzers verpligt den thermometerstand bij het begin, in het midden en op het einde van den schooltijd op te teekenen.

moeten daarom een groot gedeelte van de oppervlakte der wanden van het vertrek innemen; de grootte zoude, volgens Dr. Allebé en van Cappelle, moeten gelijk zijn aan minstens een zesde van die oppervlakte, maar volgens anderen is deze verhouding onvoldoende. Opdat luchtverversching zal kunnen geschieden, is het noodig dat de ramen kunnen geopend worden, hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk; de bovenste helft moet steeds kunnen opendraaijen of neergeschoven worden. De verlichting moet eene zoodanige zijn, dat zij voor alle gedeelten van de school dezelfde zij; er mag niet halve duisternis in de eene helft heerschen, terwijl in de andere overvloed van licht is. In avondscholen zal met bijzondere zorg moeten gelet worden op de daarin noodzakelijke kunstmatige verlichting: gaslicht moet omgeven zijn van ballons van mat glas, opdat het niet te sterk zij; luchtkokers moeten boven de gaspitten geplaatst worden, opdat zij geene te groote warmte verspreiden. Olielampen mogen niet walmen; kaarslicht verdient onvoorwaardelijk afkeuring; niet ondoelmatig daarentegen is verlichting door moderateur- of door, mits buiten het bereik der leerlingen geplaatste, goede petroleumlampen. Gelijk de plaatsing van gaspitten of lampen eene zoodanige moet wezen, dat het licht noch door te groote nabijheid hinderlijk zij, noch daardoor schaduw geworpen worde waar dit hinderlijk zoude zijn, moet ook niet aan het toeval worden overgelaten, hoe het licht op tafels, banken, leer-, lees- en cijfer-borden vallen zal, en, indien het van ééne zijde daarop valt, moet dit van de linkerzijde geschieden; het mag ook niet van de borden naar den leerling terugkaatsen, daar deze in het laatste geval niet of moeijelijk zoude kunnen lezen wat daarop geschreven is. Ook de wanden mogen het licht niet terugkaatsen, waarom het wenschelijk mogt genoemd worden, indien men meer algemeen de oude gewoonte van het witten verliet en de wanden grijs of licht blaauw verwde.

Ook de kleur van tafels en banken moet liefst grijs of lichtblaauw of geel zijn, daar alsdan spoediger ontdekt wordt of zij vuil zijn, dan waar zij, gelijk meestal, zwart geverwd zijn. Tot bevordering der reinheid, nuttig en noodig, opdat eene school zal kunnen gezond genoemd worden, verdient eindelijk aanbeveling dat niet alleen alle schoolmeubelen, maar ook vloeren, zoldering en betimmering van muren uit zoodanige materialen, en alzoo vervaardigd worden, dat zij zoo min mogelijk vocht intrekken, en (achter lijstwerk, in reeten) geene verzamelplaatsen van stof en vuilnis kunnen worden. Waar nu alles alzoo is ingerigt dat het lokaal

gezond kan zijn, hangt het van den onderwijzer grootendeels af, of het dien naam zal verdienen; d. i. van hem hangt het af, of vloeren, wanden, zoldering, tafels, banken, borden, inktkokers, enz., de kenmerken dragen van eene dikwijls herhaalde reiniging.

Zij, wien het toezigt aangaande den toestand en de inrigting eener school is opgedragen, moeten bovendien ook letten op de schooltafels en banken. Zijn deze overeenkomstig het beste model? In de meeste scholen, (zoowel openbare als bijzondere) zijn nog tafels en banken aanwezig, die in verschillende opzigten ondoelmatig zijn, en dikwijls wordt op eene bank een grooter aantal leerlingen geplaatst dan de breedte toelaat: men mist voorts hier en daar eene behoorlijke verhouding tusschen de lengte der leerlingen en den afstand tusschen tafel en bank; òf de voeten hebben geen steunpunt òf de rug kan niet leunen dan tegen den rand eener tafel.

Hoe velen nu ook reeds door eenen ondoelmatigen vorm van schooltafels en -banken eene ziekte is berokkend, hoe bij velen daardoor eene ruggegraats-verkromming (*) of bijziendheid is ontstaan, zoodanige schoolmeubelen worden nog door menigeen goedgekeurd, of omdat zij zelve eenmaal op zoodanige banken gezeten en onderwijs ontvangen hebben, of omdat zij meenen, dat de nieuwere inrigting de leerlingen lui zal maken.

Iedereen kan inzien dat het eerste een grond van tegenwerping is, hoedanig meermalen gebezigd wordt, bij gebrek aan betere gronden, maar ook de vrees voor luiheid der scholieren wordt niet geregtvaardigd door de ondervinding, Er zijn evenwel niet voor iederen leerling afzonderlijke tafels en banken noodig, en het is voldoende indien elk tweetal eene afzonderlijke bank en tafel heeft. Waar de kinderen slechts één of anderhalf uur onafgebroken moeten zitten, is eene rugleuning niet dringend noodzakelijk en slechts wenschelijk, maar bij een langduriger onderwijs bijna noodzakelijk: zij kan bestaan in eene stevige, breede lat. (†)

(*) De beginselen dezer kwaal werden bij 218 van 731 scholieren waargenomen, door Dr. Guillaume, toen hij diensaangaande in Neufchatel onderzoek deed.

(†) Zeer doelmatig kan, tot steun voor de voeten, een ijzeren staaf aangebragt worden aan deze dubbele zitplaatsen. Vóór eenige maanden een nieuw ingerigt schoollocaal (voor eene hoogere burgerschool) bezoekende, zag ik aldaar zoodanige inrigting, maar elk tweetal leerlingen moest zich bedienen van éénen, in het midden geplaatsten inktkoker, eene vereenvoudiging die natuurlijk voor den aan de regterzijde der bank zittenden zeer lastig moest zijn. Waarom niet voor iederen leerling een inktkoker, in een locaal welke inrigting niet alleen overigens doel-

In de laatste jaren is ook meermalen gewezen op de nadeelen van de voor vele leerlingen ondoelmatige hoogte en breedte der schooltafels en -banken; daarvoor zijn bepaalde afmetingen aangeraden, en eveneens is aangaande de vereischte helling der tafelbladen een en ander medegedeeld in de boeken die over dit onderwerp geschreven zijn. In hoeverre het mogelijk is, bij het onderwijs de leerlingen naar hunne lengte op banken van dezelfde hoogte te vereenigen, en niet naar leeftijd of naar vorderingen te plaatsen, gelijk tot voorkoming van kortzigtigheid enz. wenschelijk mogt heeten, zij aan de beslissing van anderen overgelaten.

Overal voorts, waar men niet eene school zoo goedkoop mogelijk wil bouwen, mag het navolging verdienen, deze te verdeelen in eenige vertrekken voor het onderwijs in verschillende leervakken, ieder met een voor het leervak geschikt ameublement.

De schoolhygieine eischt, dat, hoe in elk opzigt doelmatig een schoollokaal moge zijn, het kind op niet te jongen leeftijd daarheen gezonden worde.

Aangaande den voor het schoolbezoek geschikten leeftijd, heeft de ondervinding, — en dikwijls is die in dit opzigt eene zeer droevige geweest, — geleerd, dat de ontwikkeling der hersenen niet toelaat dat een kind vóór het einde van het zevende levensjaar geregeld onderwijs zal ontvangen. Bij sommige kinderen is het zelfs raadzaam, dat hiermede nog langer gewacht worde, en slechts bij zeer weinigen kan het schoolbezoek vroeger beginnen.

Tot zevenjarigen leeftijd moet derhalve als regel gelden: geen geregeld onderwijs, slechts een spelend leeren in de ouderlijke woning of in, mits goed ingerigte, bewaarscholen. Het te vroeg begonnen onderwijs draagt ook geene betere vruchten dan het eerst met het zevende jaar aanvangende. Men moet daarom hen, die hunne kinderen op te jeugdigen leeftijd de school willen laten bezoeken, om hen daardoor spoedig, gelijk zij meenen, in voldoende mate onderwezen te zien, zoodanige handelwijze niet toestaan. „De school," — deze woorden van Dr. Allebé en Dr. van Cappelle verdienen behartiging, — „ontvange binnen hare muren geen kind beneden de zeven jaren." (*) In eene vorige eeuw begon in eene der

matig, maar ook kostbaar mogt heeten. De voordeelen van kleine boven groote schoolbanken en -tafels bestaat o. a. daarin, dat de wanorde minder is, wanneer een leerling zijne plaats moet verlaten, en dat het toezigt voor den onderwijzer gemakkelijker is, daar het aantal gangpaden grooter wordt.

(*) l. c.

Duitsche Staten de schoolpligtigheid reeds op vierjarigen leeftijd. Thans begint zij in sommige landen (in eenige staten van Noord-Amerika, in Zurich en elders) met het vijfde, in andere (Keur-Hessen, Mecklenburg, Oldenburg, Hannover, Oostenrijk) met het zesde of (in Pruissen, Neufchatel) met het zevende levensjaar. Gelijk nu waar de schoolpligtigheid is ingevoerd, evenwel menig kind vóór den bij de wet bepaalden leeftijd naar de school gezonden wordt; vindt men ook in ons vaderland vele te jonge kinderen op de scholen. Men zendt (*) o. a. in eenige gemeenten van Utrecht de kinderen reeds op vierjarigen leeftijd naar school, en ook voor andere gewesten wordt, in de jaarverslagen van den toestand der provincie, opgegeven hoe groot het aantal is der schoolgaande kinderen beneden zesjarigen leeftijd. Naauwkeuriger mededeelingen zouden waarschijnlijk belangrijke bijzonderheden dienaangaande bevatten, en bewijzen in hoeverre bij de ouders dier kinderen of bij hen, die over hunne toelating tot het schoolonderwijs moeten beslissen, kennis van de wetten der hygieine bestaat. Daaromtrent geldt het evenwel, gelijk ook met betrekking tot den toestand der schoollokalen: er bestaan vele dwaalbegrippen, en de gevolgen der ondoelmatige handelwijze worden slechts zigtbaar wanneer het te laat is, of worden door menigeen nooit herkend. Duidelijk blijkt een en ander uit de verslagen over den toestand van het onderwijs die, zoowel als verschillende tot dit onderwerp betrekking hebbende mededeelingen, kunnen leeren, in hoeverre door de wet op het lager onderwijs gezorgd wordt voor de gezondheidsbelangen van hen die het geven en van hen die het ontvangen.

De wet van 1857 bevat o. a. bepalingen aangaande het aantal der scholen. In elke gemeente moet lager onderwijs gegeven worden in een voor de bevolking en de behoefte voldoend getal scholen, maar onder bepaalde voorwaarden, kunnen zich twee of meer naburige gemeenten vereenigen tot het oprigten en in stand houden van gemeenschappelijke scholen. De gemeenteraden moeten hieromtrent beslissing nemen, en die beslissing door Gedeputeerde Staten goedgekeurd worden, wier uitspraak evenwel door een koninklijk besluit kan vernietigd worden. (A. 16 en 17). Het mogt verwacht worden dat deze wetsbepaling, wat het laatste gedeelte betreft, althans onnoodig zoude zijn, opdat in groote gemeenten voorzien werd in de behoefte aan schoolruimte, maar in die verwachting vindt men

(*) Dit gebeurde althans vóór weinige jaren.

zich hier en daar teleurgesteld. Terwijl namelijk in vele gemeenten aan alle kinderen gelegenheid tot het ontvangen van onderwijs wordt geschonken, worden in de hoofdstad van ons vaderland jaarlijks honderden afgewezen, wier opname op de armenscholen gevraagd was, omdat deze geene voldoende ruimte bezitten. Vóór vele jaren werd in dit opzigt reeds te Amsterdam niet voorzien in de behoefte aan schoolruimte, en in 1819, toen aldaar aan 4487 kinderen kosteloos onderwijs gegeven werd, bleven om bovengenoemde oorzaak minstens 1280 van dat voorregt verstoken. (*) In 1852 ontbrak voor 2500 kinderen plaatsruimte op de openbare scholen en in de volgende acht jaren, ofschoon het aantal der scholen tot in 1863 van twaalf tot zestien vermeerderd was, steeds voor meer dan 1550. (†) Dit ééne voorbeeld van de naleving eener wetsbepaling, vijf jaren na de uitvoering der wet, in de grootste gemeente van Nederland, zij voldoende; straks zal het blijken hoe andere artikelen dier wet aldaar worden nageleefd.

Van het in de wet vermeld gemeenschappelijk gebruik van ééne school door kinderen van verschillende gemeenten wordt, — hoewel ook hierin verbetering merkbaar is, — nog misbruik gemaakt. In een der provinciale verslagen over 1863 leest men o. a. dat een schoolopziener had gewezen op de behoefte aan een schoollokaal in eene buurtschap, maar dat door Gedeputeerde Staten die daaromtrent hadden moeten beslissen, de voorziening in die behoefte niet noodzakelijk was beschouwd. Het zal zonder twijfel hier en daar moeijelijk kunnen beslist worden, of een gemeentebestuur gelden kan uitgeven om aanstonds in het gebrek van schoollokalen op geheel voldoende wijze te voorzien, waarbij men de onkosten niet mag vergeten, voortvloeijende uit het bouwen eener

---

(*) Nieuwenhuijs *(Proeve eener geneeskundige plaatsbeschrijving der stad Amsterdam)* schrijft, dat dit getal zoude verdubbeld moeten worden, indien op alle scholen gelegenheid voor de inschrijving bestond.

(†) Dit cijfer (1552) heeft alleen op de armenscholen betrekking: voor de tusschenscholen is het aantal der ingeschreven doch niet geplaatste kinderen 801. Gedurende het tijdvak 1852—1863, daarbij in aanmerking nemende dat op 1 Januarij 1861 ook 1000 Israëlitische kinderen moesten geplaatst worden, vindt men achtereenvolgens dat 2536, 2232, 2050, 1754, 1574, 1690, 1701, 1761, 1799, 2035, 1989, 1853 kinderen niet konden geplaatst worden, op het van 1852 tot 1860 onveranderde twaalftal openbare armenscholen en vijftal openbare tusschenscholen. Het getal dier schoollokalen wordt voor 1861 opgegeven 14 en 6, in 1862 15 en 6, in 1863 16 en 6. *(Bijlage van het Verslag over den toestand der gemeente Amsterdam, gedurende het jaar 1863.)*

onderwijzerswoning, het betalen der traktementen van hoofd- en hulponderwijzers enz.; tegenover die bezwaren staat evenwel ook dat men niet moet vergeten, waartoe het gemis van schoollocalen in gemeenten met eene in verhouding tot hare oppervlakte kleine, en daardoor verspreide bevolking aanleiding geeft. Niet alleen billijkt de groote afstand van de woning tot de school dikwijls het schoolverzuim, maar deze kan ook voor de gezondheid nadeelige gevolgen hebben, waar de kinderen langs dikwijls morsige wegen, nu eens bij koude en regen, dan eens bij zomerhitte en zonnegloed, dagelijks meer dan eenmaal eene wandeling moeten maken, die voor zwakke kinderen te vermoeijend kan zijn. Wat men eindelijk na die wandelingen zal kunnen verwachten van de leerlust en helderheid van geest, is gemakkelijk te begrijpen. Het zoude daarom volgens Frank, die hierover in de tweede helft der vorige eeuw geschreven heeft, (*) wenschelijk zijn, indien de bewoners van eenige, van de school verwijderde woningen zich vereenigden tot het, op gemeenschappelijke kosten, oprigten van een voor het onderwijs bestemd locaal. F. wijst insgelijks op de nadeelen die kunnen ontstaan wanneer de kinderen na eene lange wandeling door besneeuwde wegen, bij felle koude, eensklaps worden blootgesteld aan de temperatuur van een dikwijls te warm bestookt vertrek, en vermeldt o. a. dat volgens eene bepaling in de, in zijnen tijd, kracht van wet bezittende, Brunswijksche schoolorde, de gemeente vermaand werd, om „uit Christelijke liefde deze behoeftige schepseltjens (d. i. de arme kinderen die in de hevigste koude dikwerf bijna naakt ter schoole gezonden worden) van kleeding te verzorgen, of dit moest uit de arme kasse geschieden." In hoeverre nu de raad van F., aangaande de oprigting van bijzondere scholen, opvolging verdient, hangt geheel van plaatselijke toestanden af. In het algemeen schijnt het een gebrekkig hulpmiddel tot voorziening in het gemis van gelegenheid voor onderwijs te moeten genoemd worden, want eene bijzondere school oprigtende, zal men ook vrij willen zijn in de keuze van den onderwijzer, en of die meestal op doelmatige wijze zoude geschieden, moet zeer betwijfeld worden. Het zoude derhalve waarschijnlijk eveneens tot verbetering van den tegenwoordigen toestand kunnen strekken, indien in elk der buurtschappen, waaruit eene gemeente bestaat, een eenvoudig maar doelmatig, voor schoolvertrek ingerigt locaal bestond, — en de onder-

(*) *Geneeskundige Staatsregeling*, waarvan eene Nederduitsche vertaling, door Bake, in 1789 verschenen is.

wijzer beurtelings, op verschillende dagen, in een dier localen onderwijs gaf, — of, waar hulponderwijzers zijn aangesteld, dit door deze, en liefst in afwisseling met den hoofdonderwijzer, in die buurtscholen gedaan werd. Er zouden daardoor eenige kleine buurtscholen zijn, in plaats van ééne groote gemeente-school, en ieder kind zoude niet dagelijks, hier en daar misschien slechts tweemalen 's weeks onderwijs kunnen ontvangen; de gemeente-uitgaven voor het onderwijzend personeel zouden evenwel dezelfde blijven, en vermoedelijk de vruchten van een niet-dagelijksch, maar geregeld onderwijs niet geringer zijn dan die van een dagelijksch ongeregeld; het schoolverzuim zoude niet door toestand van wegen noch door weersgesteldheid kunnen geregtvaardigd worden, en de bezwaren tegen een geregeld schoolbezoek, waarvoor op dorpen verschillende redenen door de ouders worden opgegeven, zouden grootendeels vervallen, indien de kinderen slechts gedurende eenige dagen der week door de eischen van het onderwijs aan huis- of veld-arbeid onttrokken werden; èn de belangen van het onderwijs zouden bevorderd, èn de eischen van de schoolhygieine zouden door zoodanigen maatregel kunnen bevredigd worden.

Door de wet van 1857 wordt min of meer gezorgd, dat het schoollocaal goed zal zijn, want het onderwijs mag niet gegeven worden in localen, die door den district-schoolopziener verklaard zijn voor de gezondheid schadelijk te wezen of van onvoldoende ruimte voor het aantal schoolgaande kinderen (A. 4). Dat hierdoor evenwel slechts op onvolkomene wijze voorzien is in de behoefte, zal kunnen blijken aan iedereen, die kennis wil nemen van de vruchten die deze bepaling dusverre gedragen heeft. Velen zullen zich ook dienaangaande geene illusiën gemaakt hebben, want in de schoolwet van 1806 was ook eene bepaling van gelijke strekking opgenomen: „Zij zullen speciaal de verbetering der schoolvertrek-„ken ernstig ter harte nemen en deswegens de noodige voor-„dragten doen bij zoodanige geconstituëerde magten of ook bij „zoodanige andere collegiën of personen, als bevoegd zijn van in „dezen te voorzien en te disponeren," (*) — en uit alle verslagen van het lager onderwijs, vóór 1857, blijkt dat steeds hier of daar scholen moesten verbeterd worden. In de laatste jaren, reeds vóór maar vooral na 1857, is, — niemand mag het ontkennen, — veel verbeterd; oude schoolgebouwen zijn verbeterd, nieuwe zijn verrezen,

(*) *Instructie der schoolopzieners*, A. 9.

waartoe jaarlijks sommen worden uitgetrokken op gemeente-, provinciale of rijks-begrootingen. Zeer veel moet daarentegen nog verbeterd worden, en ook hiervan kunnen voorbeelden aan de geschiedenis van het schoolwezen gedurende de laatste jaren, zoowel in grootere als in kleinere gemeenten, ontleend worden. Als tegenhanger van de schildering der bewaarscholen in Amsterdam, vóór een tweetal jaren gegeven door Dr. Coronel (*), kan de beschrijving van veertien openbare scholen te A. dienen, in 1861 medegedeeld door Dr. Allebé en van Cappelle. (†) Onder verwijzing naar die beschrijving zelve zij hier herinnerd aan de woorden, waarin genoemde geneesheeren hun oordeel zamenvatten, dat zij niet het hunne maar dat der wetenschap noemen: „*Zij* keurt die „lokalen af, omdat hunne oppervlakte te gering is, omdat hun „inhoud te klein is, omdat zij of slecht of onregelmatig verlicht „zijn, omdat zij of niet of slecht geventileerd zijn, sommige omdat „zij vochtig zijn, bijna allen omdat de privaten gebrekkig, en „banken en tafels ondoelmatig zijn." Op 1 Januarij 1864 waren nog zeven van die 14 armenscholen in gebruik, terwijl de andere deels door nieuwe lokalen, deels door verbouwde perceelen waren vervangen. (§) Het regeringsverslag over het onderwijs in 1858—1859 bevat o. a. de volgende mededeeling: „in enkele scholen, onder anderen „in eene der armenscholen te Amsterdam, ontbraken nog kaarten, „in laatstgemelde, naar het schijnt, omdat de vochtigheid niet „toeliet ze aan den wand te hangen zonder ze aan een spoedig „bederf bloot te stellen," en echter is te A. in 1858—1859 geene der armenscholen afgekeurd, waaruit derhalve volgt, gelijk in de *Schat der gezondheid* (**) is opgemerkt, dat in dat jaar te A. de kaarten *niet*, de kinderen *wel* aan een spoedig bederf blootgesteld werden. Moge zoodanige zorgeloosheid thans verdwenen zijn in Nederlands hoofdstad! (††)

(*) *De Bewaarschool. Haar verleden, tegenwoordige toestand en hare toekomst.* Amsterdam. 1864.

(†) l. c. (§) Volgens de reeds (bl. 170) genoemde *Bijlage*. (**) Jaargang 1861.

(††) De toestand van sommige openbare schoollocalen is ook in 1860 besproken in een rapport dat in Maart van dit jaar, door eene Raadscommissie, belast met het doen der vereischte voordragten tot regeling van het lager onderwijs, aan den Amsterdamschen gemeenteraad is ingediend. Waarom de 17 armen- en tusschenscholen in menig opzigt ondoelmatig waren, moest daaraan o. a. worden toegeschreven dat slechts weinige dier localen voor schoollocalen waren gebouwd; de meeste waren oorspronkelijk koopmans- of winkelhuizen, werkplaatsen, fabrijken en openbare gebouwen. Sinds vele jaren waren reeds 4 dier localen, alle stadsarmenscholen, door curatoren aangewezen als moetende door andere vervangen

In de koopstad aan den oever der Maas, in het zich steeds uitbreidende Rotterdam wordt artikel 4 der wet van 1857 niet beter nageleefd dan te Amsterdam.

In het begin van dit jaar (1865) heeft men o. a. in een dagblad kunnen lezen, dat te R. sedert vier jaren eene openbare tusschenschool op den Coolsingel, naast het ziekenhuis, gevestigd was in een paar oude bouwvallige huisjes, bij de straatjeugd bekend onder den naam van het „varkenshok", welk schoollocaal beschreven werd als zoo donker dat de kinderen dikwijls vóór het bepaalde uur moesten vertrekken, als zeer vochtig, als waar slechts luchtververSching kan geschieden door een paar kokers en door een raam, dat uitkomt op eene plaats waaruit zoo stinkende gassen zich ontwikkelen, dat daardoor het onderwijs nu en dan moet geëindigd worden, als zeer tochtig, als, wat althans een der vertrekken betreft, naauwelijks drie ellen hoog, zijnde bovendien privaten en urinoirs op de bovenlocalen gelegen. De berigtgever maakt de allezins juiste opmerking: „nu zegge men niet: het is een hulplocaal. „Een hulplocaal behoeft niet vier jaren lang gebruikt te worden. „Hoe schoolopzieners, school- en gezondheids-commissie er over „denken, weet ik niet; maar ik vind het een schandaal dat men „in zoo'n gebouw laat schoolhouden. Hoe er ouders gevonden worden „die hunne kinderen naar zulk een school zenden, begrijp ik waar„achtig niet. Ik beklaag de onderwijzers die voor een *ƒ* 350, dáár „hunne gezondheid verwoesten." (*) Zonder twijfel moeten onderwijzers en onderwezenen beklaagd worden, die dagelijks eenige uren moeten doorbrengen in zoodanige verblijven gedurende een groot aantal jaren. (†)

---

worden. Eene der armenscholen lag in de onmiddelijke nabijheid eener zwavelzuurfabrijk, eene tusschenschool kwam van achteren uit aan eene sloot die als eene stilstaande poel was aantemerken en tot eene vuilnisbelt voor de daarop uitkomende huizen verstrekte, enz. (*Schat der Gezondheid*, 1860, bl 193).

(*) Dit berigt, eerst geplaatst in een Rotterdamsch dagblad, is daarna ook ingezonden aan de *Schat der Gezondheid*, 1865, N°. 8. De beschrijving van het locaal wordt voorafgegaan door een uittreksel uit eene circulaire van den inspecteur in Zuid-holland, weinige weken vroeger aan de schoolcommissiën verzonden, waarin men o. a. leest: „zal zelfs de uitmuntendste onderwijzer dit (een degelijk, opwekkend „onderwijs) op den duur kunnen geven, dan behoeft hij vooral een talrijk hulp„personeel, een ruim en gezond schoolgebouw, enz." Daarna volgt het medegedeelde, als voorbeeld van de wijze, waarop men „in het allen vooruitstrevende Rotterdam" zoodanig onderwijs op prijs stelt.

(†) In het belang der gezondheid is het van geene waarde, indien gelijk in dit geval, „het minder aanlokkelijke van het schoollocaal in ruime mate vergoed

Hoedanig in het algemeen voorts de toestand der scholen te R. was, eenige maanden na de invoering der wet, is medegedeeld in eenen brief der aldaar bestaande gezondheidscommissie aan Burgemeester en Wethouders, en het daarin uitgesproken oordeel is omtrent bijna alle scholen ongunstig. (*) Hoe eindelijk de raadgevingen van den district-schoolopziener te R. worden opgevolgd, blijkt o. a. hieruit, dat in 1862 drie van vier in het vorige jaar afgekeurde localen, onveranderd gebruikt werden. (†)

Te 's Gravenhage zijn in den laatsten tijd vele localen voor het onderwijs gebouwd, en deze mogen in het algemeen goed genoemd worden. Er zijn evenwel nog met opzigt tot eenige scholen verbeteringen wenschelijk, waarop door de plaatselijke schoolcommissie in hare laatste verslagen bij herhaling wordt gewezen, wordende daarin vooral eene der armenscholen afgekeurd. (§) Aangaande andere schoolgebouwen maakt evenwel de commissie (zie haar Verslag over 1864) insgelijks aanmerkingen: zij noemt eene nieuwe burgerschool (op het Kerkplein) te klein en te donker; van de gemeente-bewaarscholen melding makende, zegt zij dat eene dier scholen (op de Voldersgracht) stof tot vele bedenkingen geeft, waar de localen zeer beperkt zijn, de bestrating langs de school slecht is, de toegang tot de school, reeds onvoldoende, nog verslimmerd is door een in het slop gebouwd hofje en eene aldaar opgerigte smederij, dat het drinkwater sedert eenigen tijd slechter geworden is. (**)

wordt door het uitstekende onderwijs." (*Verslag van de Commissie van Bestuur over de Tusschen- en Burgerscholen te Rotterdam, omtrent hare verrigtingen gedurende het jaar* 1862, — *Bijlage van het verslag van den toestand der gemeente Rotterdam.*) Zoodanige overtreding van de wetten der gezondheidsleer kan noch daardoor, noch op andere wijze vergoed worden.

(*) De Commissie heeft 79 scholen onderzocht: de ligging van 14 scholen was goed, van 15 redelijk, van 21 slecht; de toestand van muren en zoldering was in 36 goed, in 9 redelijk, in 8 slecht; de privaten waren slechts in 15 gunstig gelegen; de verlichting was in 12 voldoende, in 15 redelijk, in 25 slecht; de verwarming in 4 scholen goed; de kub. inhoud in 6 der 79 scholen grooter dan de door de commissie als minimum noodig geoordeelde van 6 kub. ellen, in 60 localen daarentegen beneden de helft van dien inhoud. (*Schat der Gezondheid.* 1859, bl. 352).

(†) *Verslag der Plaatselijke Schoolcommissie.*

(§) Dienaangaande wordt in het *Verslag van den toestand der Gemeente 's Gravenhage over het jaar* 1864 gezegd, dat daarin door den tijd verandering zal worden gebragt, wanneer andere Gemeentebelangen, waarin op hunne beurt voorziening gevorderd wordt, daartoe de handen meer vrij zullen laten.

(**) Het kon niet verwacht worden dat het drinkwater in alle scholen van de Hofstad goed zoude zijn, daar dit over het algemeen slecht is, en daar dusverre

Voor eenige bijzondere scholen wordt insgelijks vergrooting, in verhouding tot het aldaar opgenomen aantal kinderen, noodig genoemd. In hoeverre overigens in de meeste scholen in deze gemeente verbetering noodig is wat de inrigting en het ameublement (*) betreft, en of niet de bij eenige dier localen aanwezige grond meer voor tuinen tot genoegen van den onderwijzer, dan tot speelplaats der onderwezenen gebruikt is, — een en ander zoude in bijzonderheden kunnen vermeld worden in eene geneeskundige plaatsbeschrijving der residentie: hier kan niet op alles gewezen worden, wat nog moet veranderd worden in de inrigting der bestaande scholen, voordat deze navolgenswaardig zal kunnen heeten, en voordat zij in alle opzigten zal beantwoorden aan de eischen der schoolhygieine, ook slechts aan die, waaraan voldaan kan worden zonder groote onkosten.

Ten einde de voorbeelden van slechte schoollocalen niet te zeer te vermenigvuldigen, wil ik nog slechts mededeelen wat Dr. Buchner in 1860 vermeld heeft aangaande 22 voor het onderwijs bestemde vertrekken in eene gemeente (de naam wordt niet opgegeven) van gemiddelde uitgestrektheid en bevolking. Die scholen waren onderzocht met opzigt tot kub. inhoud, gemiddeld aantal der leerlingen, ventilatie-inrigtingen, privaten enz., en daarbij was als maatstaf aangenomen, dat ieder kind vier kub. ellen lucht per uur in eene beslotene ruimte noodig heeft; door dat onderzoek was gebleken, dat geen dier localen eene voldoende inhoudsruimte bezat, dat in bijna alle de luchtverversching of onvoldoende was of geheel ontbrak, en dat daarmede ook overeenkomstig, d. i. zeer slecht, de inrigting der privaten was. (†)

---

de voorziening in het watergebrek voor de ingezetenen van 's Gravenhage een onvervulde wensch blijft. Is het drinkwater in de scholen elders beter? Het is niet waarschijnlijk: men denke o. a. wederom aan Rotterdam, waar ook aanvoer van beter water noodig is.

(*) De lange schoolbanken zijn althans nog niet afgeschaft, worden zelfs nog in nieuwe scholen geplaatst.

(†) Dr. B. schrijft: „omtrent de inrigting der geheime gemakken wordt gemeld, „dat die bij de meeste scholen allerslechtst is, schadelijk voor de gezondheid, „allerschadelijkst voor de zedelijkheid. Onreinheid en stank vond men bij de meeste; „vele droegen het kenmerk van nimmer gereinigd te worden, en zonder eenig „toezigt. Bij eene openbare school met 161 leerlingen, jongens en meisjes, was „slechts ééne bestekamer met drie zitplaatsen, zonder tusschenschotten, en alles „opzettelijk aan het wakend oog van den onderwijzer onttrokken; in eene school „met jongens en meisjes één stilletje." (*Schat der Gezondheid*. 1860, bl. 385).

Waaraan het moet worden toegeschreven, dat nog bij voortduring zoo weinig voldaan wordt aan de eischen der schoolhygieine, is niet moeijelijk te ontdekken. Waarom ook zoude men betere vruchten verwachten van de bepaling vervat in A. 4 der wet van 1857? Wie moeten beslissen of een schoollocaal voor de gezondheid schadelijk is? District-schoolopzieners, die evenwel niet, omdat zij de schoollocalen moeten goed- of afkeuren, alle kunnen gezegd worden voor die taak geschikt te zijn. Dr. Buchner zegt o. a. (l. c.) eenen voormaligen schoolopziener, later lid eener plaatselijke schoolcommissie, gekend te hebben, die verklaarde, dat schoollucht niet nadeelig was, en zelfs zoo ver ging van te verklaren, dat bedorvene lucht gezond is.

Eene plaatselijke schoolcommissie (welke, is onverschillig) heeft in haar voorlaatste jaarverslag medegedeeld, dat, hoewel door den district-schoolopziener geene schoollocalen waren afgekeurd, dit niet tot het besluit mogt leiden, dat al die localen aan de vereischten voldoen. Zeer noodzakelijk is het derhalve, dat in het gebrekkige van dit toezigt voorzien worde, en dat niet aan schoolopzieners alleen de beoordeeling der schoollocalen worde overgelaten, maar opgedragen aan hen die daartoe geschikt zullen zijn. Waar nu en dan een schoollocaal door den schoolopziener wordt afgekeurd, blijft evenwel nog gevaar bestaan, dat die afkeuring of in het geheel of vooreerst niet zal gevolgd worden door de ontruiming der school. De woorden der wet zelve geven daartoe aanleiding: er kan door de gemeentebesturen een nieuw onderzoek van Gedeputeerde Staten verzocht worden, en, indien de schoolopziener niet in de uitspraak van Ged. Staten berust heeft, kan men in hooger beroep komen, maar — tot de eindbeslissing mag het onderwijs in het locaal worden voortgezet. (*) Vóór zoodanige eindbeslissing kan eene

---

(*) In een opstel van Dr. Godefroi (*de Hygiène en onze scholen*) geplaatst in de *Schat der Gezondheid* (jaarg. 1859) leest men o. a.: „Dat dit geheele artikel „(Art. 4) in de wet gebragt is alleen met het doel om niet van volslagen achteloosheid op dit punt te kunnen worden beschuldigd, blijkt ten duidelijkste uit „de laatste alinea," enz.

Het geheele Art. 4 is vervat in de woorden: Geen schoolonderwijs wordt gegeven in localen die door den district-schoolopziener verklaard zijn voor de gezondheid schadelijk te wezen of van onvoldoende ruimte voor het aantal schoolgaande kinderen. Indien in zijne uitspraak niet wordt berust, beslissen Gedeputeerde Staten na een nieuw zelfstandig onderzoek. Het komen in hooger beroep, zoo van de uitspraak van den schoolopziener als van die van Gedeputeerde Staten, geschiedt binnen veertien dagen, te rekenen van den dag, waarop de kennisgeving der uitspraak bij de belanghebbenden is ontvangen.

groote tijdruimte verloopen, en, blijft inmiddels de schoolbevolking blootgesteld aan nadeelige invloeden, dan moge die zorgeloosheid aangaande de gezondheidsbelangen welligt door bijzondere omstandigheden verschoonbaar schijnen, zij kan daardoor niet geregtvaardigd worden. (*)

Een beter toezigt, noodzakelijk om genoemde redenen, zal evenwel slechts goede vruchten dragen, indien de gemeentebesturen konden genoodzaakt worden tot onmiddelijke sluiting van het afgekeurde schoollocaal, (†) en het zoude goed zijn, indien het geheel aan gezondheids- of aan geneeskundige commissiën werd opgedragen. Nuttig is ook de instelling van vaste of tijdelijke commissiën voor het toezigt op, of tot onderzoek naar, den toestand der scholen in eene gemeente of in eenige kleinere gemeenten, — nuttig eveneens, zoodanige taak aan bijzondere personen, die met de wetten der hygieine bekend zijn, op te dragen. Te New-York bestaat eene vaste commissie van toezigt op de verwarming en luchtverversching der schoolgebouwen (§); eene inspectie der scholen in het kanton Neufchatel is in 1864 aan Dr. Guillaume opgedragen. Na die inspectiereizen kan het resultaat der onderzoekingen worden bekend gemaakt, en de commissiën kunnen in verslagen de overtredingen van de voorschriften der schoolhygieine mededeelen. Door die inspecteurs en commissiën kan nagegaan worden, welke der

---

Tot het komen in hooger beroep zijn bevoegd allen, ten wier nadeel de uitspraak is uitgevallen, met name de ouders of voogden der schoolgaande kinderen, indien de schoolopziener in de uitspraak van Gedeputeerde Staten heeft berust. In afwachting der eindbeslissing kan het onderwijs in het afgekeurde locaal worden voortgezet.

(*) In het reeds vermelde *Verslag der Rotterdamsche plaatselijke Schoolcommissie*, waar vermeld wordt dat drie afgekeurde schoollocalen nog in denzelfden staat verkeerden, wordt op het aftreden van den district-schoolopziener gewezen als op de waarschijnlijke oorzaak waarom aan deze zaak geen gevolg gegeven is.

(†) Het voortdurend gebruik van een afgekeurd schoollocaal is hier en daar het gevolg van den slechten toestand der gemeente-geldmiddelen, in zeer vele gemeenten evenwel het gevolg van de onverschilligheid omtrent alle gezondheidsmaatregelen. Mogt nu tot onmiddelijke sluiting van een afgekeurd locaal kunnen genoodzaakt worden, dan zouden ook voorzorgen moeten genomen worden, opdat aan de leerlingen van zoodanige school tijdelijk in een ander *goed* locaal onderwijs gegeven werd.

(§) Die Commissie moet zich o. a. bekend maken met de beste methoden van verwarming en ventilatie voor scholen, in overeenstemming als zulks in andere landen het doeltreffendst en eenvoudigst is aangewend en bevonden, en aan den Raad van Toezigt over de schoolgebouwen met opzigt tot verwarming en ventilatie van elke school, voordat zij betrokken wordt, advies indienen. (*Schat der Gezondheid*, 1862, bl. 78.)

door dezen en genen voorgestelde regels voor den bouw en de inrigting der scholen vooral navolging verdienen, waarbij in aanmerking moet genomen worden, dat het goedkoopste plan, mits het goed zij, voornamelijk aanbeveling verdient. (*) Nog ontbreken in Nederland vaste regels voor het bouwen van scholen, ofschoon, bij de nu en dan noodzakelijke verdeeling der uitgaven (wet van 1857, A. 36) deze zaak een gemeente-, een provinciaal- en een rijksbelang mag heeten. In België zijn in 1852 bouwregels vastgesteld, volgens vooraf ingewonnen advies van den *Conseil supérieur d'hygieine* (†); in Frankrijk zijn insgelijks, vóór eenige jaren, in eene ministeriële circulaire aan de prefecten der departementen voorschriften voor het bouwen van scholen medegedeeld; de regering van Beijeren heeft in 1859 eene som van 300 Thlr. ter beschikking van het bestuur van Munchen gesteld, om door den hoogleeraar Pettenkofer ventilatie-proeven te doen nemen in eene der gemeentescholen. (§) Regels mogen elders daarvoor ontworpen, verordeningen dienaangaande gemaakt zijn, —Pettenkofer, Barnard, Guillaume, Allebé, van Cappelle en anderen mogen in dit opzigt raadgevingen hebben medegededeeld, — door de Rotterdamsche gezondheidscommissie, door Gedeputeerde Staten van Zuidholland,

---

(*) Menig gemeentebestuur zoude eerder uitgaven doen tot verbetering van schoollocalen, indien met juistheid kon worden opgegeven hoe velen later tot armoede vervallen, en bedeeling moeten ontvangen, omdat zij door den toestand der scholen hunne gezondheid hebben verloren. Ook vele, steeds onkosten veroorzakende, epidemiën ontstaan, omdat de schoollocalen broeinesten van ziekte zijn.

(†) De toestand der schoolgebouwen in België beantwoordt evenwel, ondanks de vaststelling van die bouw-verordening, nog niet overal aan de gestelde eischen. Door de regering is in 1864 voor de vierde maal een millioen Frcs. voor den aanbouw en de verbetering der scholen en onderwijzerswoningen bestemd. Door den Minister van Binnenlandsche zaken is, toen tot laatstgemelde uitgave moest besloten worden, als resultaat van een dienaangaande ingesteld onderzoek medegedeeld: de verschillende gemeenten bezitten thans 2466 schoolgebouwen, waarvan 673 moeten verbeterd en 423 vernieuwd worden; er moeten 1025 nieuwe scholen, sommige met, andere zonder onderwijzerswoning, en bovendien nog 92 der laatstgenoemde localen gebouwd worden; in 1462 scholen moet het ameublement verbeterd of vernieuwd worden; een en ander zal ongeveer 27,000,000 frcs. kosten.

Bij strenge handhaving der hygieinische voorschriften zoude wegens gebrek aan plaatsruimte, alleen in de provincie Namen aan bijna 10,000 kinderen het schoolbezoek moeten ontzegd worden. (Léon Lebon. *De l'instruction primaire en Belgique.* 1864.)

(§) Pappenheim. *Monatschrift für exacte Forschung auf dem Gebiete der Sanitätspolizei.* 1860.

door die van andere provinciën moge eene poging aangewend zijn om een algemeen navolgenswaardig bouwplan te doen invoeren, (hetzij in eene gemeente, hetzij in eene provincie), steeds bouwt nog het eene gemeentebestuur op deze, het andere op gene wijze scholen: er wordt tijd, geld en gezondheid verloren.

Waarom bestaan ook in ons land niet regels die in alle gemeenten moeten nagevolgd worden, waar men A. 36 toegepast wenscht, en wier navolging ook elders aanbeveling verdient? (*)

Bij de goedkeuring of afkeuring van een bouwplan mag men niet vergeten, dat het aanbevolene plan hier of daar welligt ondoelmatig is gebleken, omdat het slecht was uitgevoerd en dat een stelsel (van luchtverversching, verwarming, enz.) in een locaal waarvoor het ongeschikt is, ook niet kan beantwoorden aan het voorgestelde doel. Elk stelsel, — en daarom moet het zoo eenvoudig mogelijk wezen, — zal bovendien slecht schijnen, waar zij die het moeten in werking brengen en regelen, niet begrijpen hoe zij dit moeten doen. Men zal daarom ook moeten vreezen, en die vrees wordt bevestigd door de ondervinding, dat hier en daar onderwijzers zijn, die of onwillig zijn of te onkundig om, wanneer het noodig is, de kleppen der ventilatie-openingen te openen of te sluiten. Velen hebben niet het minste begrip van de nadeelen aan de inademing eener onzuivere lucht verbonden; menigeen begrijpt naauwelijks dat bij zacht winterweder minder hard moet gestookt worden dan bij strenge vorst. — In Art. 26 (der wet van 1857) wordt bepaald onder welke voorwaarden een onderwijzer regt op ontslag en op pensioen heeft, en wanneer hij het eerste (met of zonder het laatste) kan vragen. Aan de hoogescholen worden aan eenen hoogleeraar op zeventigjarigen leeftijd, ontslag en pensioen verleend, ook aan hem die nog allezins tot de vervulling zijner betrekking geschikt is, maar zoodanige bepaling bestaat niet voor hen, die met het lager onderwijs belast zijn, hoe nuttig zij voor de gezondheidsbelangen der leerlingen en ook voor de belangen van het onderwijs in menig geval zoude zijn. Opdat de toestand van het schoollocaal niet eene oorzaak van ziekte worde, kan voorts nog herinnerd worden dat het noodzakelijk is, dat de hoofdonderwijzer zelf lette op alles wat tot luchtverversching enz.

(*) Het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap heeft onlangs eene prijsvraag uitgeschreven: „om een juist inzigt aangaande de architectuur van schoolgebouwen voor het lager Onderwijs in Nederland te doen ontstaan en algemeen te maken." Later zal blijken, of een der ontvangene antwoorden tot grondslag voor algemeene bouwregels zal kunnen dienen.

betrekking heeft, gelijk reeds in eene Ordonnantie van 1583, (van de Staten van Zeeland), waarschijnlijk evenwel alleen met het oog op het onderwijs zelf, bepaald is: „zij (de onderwijzers) moeten „ook hunnen post zelf, en niet door een ondermeester waarnemen." Dit kan in grootere scholen moeijelijk zijn, maar de hoofdonderwijzer zal, door nu eens de eene dan eens de andere klasse te bezoeken, veel nut kunnen stichten, want het moet verondersteld worden, dat hij althans beter dan hulponderwijzers of kweekelingen, zal weten waardoor het schoolbezoek nadeelig voor de gezondheid kan zijn. (*)

Wederom uitgaande van de vooronderstelling, als mag daaromtrent meer verwacht worden van den hoofdonderwijzer dan van hulponderwijzers, moet men zijn oppertoezigt wenschelijk en noodig beschouwen, opdat het kind gedurende zijn verblijf in de school eene doelmatige behandeling ondervinde. De meeste menschen meenen, dat de *schoolstraffen* in onzen tijd nooit van zoodanigen aard zijn dat zij nadeelige gevolgen hebben, maar, ofschoon dit als regel mag aangenomen worden, ook op dezen regel bestaan uitzonderingen. Aangaande de weleer gebruikelijke schoolstraffen is door Frank een en ander medegedeeld; hij schrijft onderwijzers gekend te hebben, die hunne leerlingen met eenen stok een gat in het hoofd sloegen, die met de vlakke hand of met de vuist hunne leerlingen in het aangezigt sloegen; hij verhaalt van kinderen die op het gansche ligchaam naauwelijks ééne plaats konden aanwijzen, die niet de kenmerken van hun door onderwijzers aangedane mishandeling droeg, — van kinderen die daardoor gestorven waren, van andere die daardoor krankzinnig geworden waren; er worden door hem scholen genoemd, waar de kinderen genoodzaakt waren, gedurende een half uur, op den scherpen kant van een driehoekig blok geknield te liggen, enz. Ook in ons vaderland waren voorheen de schoolstraffen hier en daar zeer zwaar

(*) In het vorige jaar bleek het mij, dat die verwachting niet te hoog mag zijn. Eene der nieuwere armenscholen in deze gemeente bezoekende tusschen de schooltijden, vond ik eenige kinderen die moesten schoolblijven, verspreid door de drie afdeelingen van het schoollocaal. Niet alleen bleven, omdat overal nog kinderen waren, de ramen gesloten, maar de onaangename schoollucht, die daardoor na den vorigen schooltijd niet was verdwenen, werd nog onaangenamer omdat een hulponderwijzer (of kweekeling) aldaar zat te rooken. De hoofdonderwijzer scheen daarin geen kwaad te zien, liet den hulponderwijzer rooken, en de kinderen zitten, waar hij die vond.

en bijna onmenschelijk; te Amsterdam was in eene der scholen een „zwaar houten blok met vier ronde gaten van verschillende grootte, „met ijzer beslagen en in het midden doorgesneden, zoodat het „geopend en gesloten kon worden"; in het begin der 17e eeuw bestond, insgelijks te A., in de school van het rasphuis eene strafbank, „daer se met den kop deur een hout steken, en dapper „ghegeesselt werden." (*) In lateren tijd maakte men veelvuldig gebruik van plak, gard en roede, en de behandeling die het kind op de school ondervond, omstreeks het einde der vorige eeuw, was „liefdeloos en ruw, met gestadig grommen, schelden, stompen, „slaan, knippen voor de neus en trekken bij de ooren! De plak „was het legale strafwerktuig; maar de oogenblikken, waarin zij „niet werd gebruikt, hoe werden zij aangevuld, met vinger- en „vuistlessen, die niet minder gevoelig aankwamen, of met bespot-„telijk te pronk staan, soms met des dwazen meesters driepunten „hoed op, waardoor hij zelf een spot werd; — of het vernederend „ten toon staan, met een schimp- of smaadschrift op rug of borst." (†) Thans wordt in het algemeen op eene doelmatigere wijze gestraft, maar er bestaan evenwel nog hier en daar misbruiken, want nog worden vuistslagen uitgedeeld, en nog worden kinderen door de onderwijzers, bij gemis van oplettendheid of om andere redenen, geslagen en gestoten. (§) Voor vele onderwijzers zoude derhalve

---

(*) Zie aangaande deze strafwerktuigen, *de Tentoonstelling voor Onderwijs te Amsterdam in* 1860. Amst. 1861.

Zonderling mogen de bepalingen genoemd worden die weleer op eenige plaatsen in Duitschland tegen mishandeling der schoolstraffen bestonden. Te Mannheim is in 1766 bepaald dat de schoolmeesters, op straf van afgezet te worden, de kinderen niet met stok- of vuistslagen mogten bestraffen, maar hun daarentegen, zoo het noodig was, eene kastijding met de roede mogten geven. In Baden moest, op het einde der vorige eeuw, de straf (waarbij het gebruik der roede vergund bleef) in overleg met en in het bijzijn der geestelijkheid geschieden. In eene Oostenrijksche schoolverordening van 1774 werden verschillende straffen verboden en alleen het gebruik der roede toegestaan, waaromtrent bepaald werd, dat dit strafwerktuig niet te dikwijls mogt gebezigd worden, opdat het niet in minachting mogt komen, maar ook slechts alzoo dat het gevoeld werd.

(†) Withuijs. *Voorlezing over den invloed der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen op het schoolonderwijs en de volksbeschaving.* Voorburg 1849.

(§) Vóór een tweetal jaren is een kind op eene school in deze gemeente, omdat het in slaap gevallen was, aldus tegen het hoofd geslagen, dat het eerst gedurende eenige weken aan versuftheid en hevige hoofdpijn, daarna aan dikwijls, later aan nu en dan terugkeerende hoofdpijn geleden heeft, welke ziekteverschijnselen tot vóór korten tijd geduurd hebben.

eene instructie moeten bestaan, waaruit zij niet alleen konden leeren, hoe zij in dit opzigt moeten handelen, en dat hun de ligchamelijke bestraffing der aan hunne zorgen toevertrouwde scholieren verboden wordt, maar ook waarom hun deze verboden wordt.

Ook andere schoolstraffen verdienen in menig opzigt afkeuring; een slag op de vingers, schoolblijven, te pronk staan, strafwerk dat te huis moet afgewerkt worden, enz. moeten, zoo min mogelijk, toegepast en liefst afgeschaft worden, want eene bestraffing mag noch ligchamelijk noch moreel nadeel veroorzaken, en evenmin den lust als de geschiktheid tot leeren doen verdwijnen. Het zoude daarom nuttig zijn indien men de kinderen die voor misdrijven moesten boeten, bestraffen kon door hen niet te doen deelen in eenig genoegen. Welke genoegens men aan schoolkinderen kan en moet schenken, zal veelal van plaatselijke omstandigheden afhangen: er kunnen wekelijks, eenmaal of meermalen, wandelingen gemaakt worden, maar deze zullen niet rijk in genot voor de leerlingen wezen, dan waar zij verbonden zijn met een spelen op den weg, waartoe in groote gemeenten of op druk bezochte wegen de gelegenheid niet bestaat; er kunnen kinderfeesten nu en dan plaats hebben, maar daartoe wordt niet alleen een tuin of een doelmatig locaal vereischt, maar worden ook geldelijke uitgaven gevorderd; hier en daar kunnen voetreizen gedurende de zomervacantiën gemaakt worden door onderwijzers en leerlingen, die eenige dagen duren, maar ook daartoe is geld noodig. Navolgenswaardig is in dit opzigt het voorbeeld van dien inwoner van Bern, die bij testament gelden vermaakt heeft tot dekking van de onkosten eener reis door de schooljeugd gedurende den zomer te maken, — navolgenswaardig eveneens het voorbeeld van spoorwegmaatschappijën, die onderwijzers en leerlingen op zoodanige reizen voor verminderde vrachtprijzen vervoeren. Daar zoodanige kindervrienden evenwel zeldzaam zijn, zoude men, volgens Dr. Guillaume, vrijwillige bijdragen kunnen verzamelen voor het genoemde doel, waartoe hij de medewerking van alle ouders en kindervrienden verzocht heeft. In hoeverre die verwachting vervuld zoude kunnen worden in ons vaderland, kan niet voorspeld worden, maar daarom mag evenwel de wensch uitgesproken worden, dat de gemeentebesturen die voor volksfeesten in het algemeen zich uitgaven getroosten, dat ook mogen willen doen voor kinderfeesten, en dat het bestuur van bijzondere scholen dat niet nalate. Aldus bijeengebragte gelden, — moge ook het reizen van schoolkinderen onder opzigt van eenen

onderwijzer in Nederland om verschillende redenen misschien niet kunnen geschieden, — zouden kunnen besteed worden op wandeltogten, voor schoolfeesten, tot het bezoeken van verzamelingen van kunst en wetenschap in de woonplaats zelve of in eene naburige gemeente, en zij die moeten gestraft worden, zouden van zoodanig genot kunnen verstoken blijven.

Hoe beter evenwel het schoollocaal, hoe doelmatiger het onderwijs, hoe geschikter voor zijne taak de onderwijzer zijn zal, te minder zullen de leerlingen geneigd zijn zich te misdragen, en daardoor te minder moeten bestraft worden.

Het onderwijs zelf kan namelijk ook den invloed wijzigen dien het schoolbezoek op de gezondheid der kinderen hebben zal, en of het eenen nadeeligen invloed zal uitoefenen, hangt af van de hoeveelheid der leervakken, van de regeling der schooltijden, van het aantal der leeruren binnen eene bepaalde tijdruimte, van de verdeeling van het werk gedurende de schooltijden, van het schoolwerk dat te huis moet afgewerkt worden, van den tijd der examens, enz. Eenige weinige opmerkingen over een en ander mogen voldoende zijn.

Leeren en spelen, inspanning en ontspanning moeten met elkander afwisselen en, moge ook de speeltijd slechts weinige minuten duren, het leeren mag niet onafgebroken langer dan anderhalf uur voortgezet worden. Afwisseling der leervakken verlevendigt de aandacht; eentoonigheid van den arbeid veroorzaakt verveling en onoplettendheid; lezen en zingen mogen elkander niet opvolgen, maar tusschen het een en het ander moet werk verrigt worden, waardoor de spraakorganen niet vermoeid worden. Gedurende de oogenblikken, waarin het leeren gestaakt wordt, moeten allen, (voor wie dit niet bij geneeskundig attest verboden is) deelnemen aan ligchaamsoefeningen, en deze moeten liefst in de open lucht of in een goed geventileerd (hoewel bij winterweder niet te koud) locaal geschieden, maar nooit in de middaguren bij groote zomerhitte. De regeling der schooluren verdient in de eerste plaats afkeuring; zij moet naar het jaargetijde gewijzigd worden, want kan men van een kind, bij zeer warm weder, oplettendheid vorderen op dat gedeelte van den dag, waarop ook volwassenen tot inspanning van den geest ongeschikt zijn? Waarom gedurende de zomermaanden niet een korter gedeelte van den dag voor schoolgaan bestemd dan in den winter, en waarom, gelijk meestal, steeds vastgehouden aan de gewone dagverdeeling? De onderwijzer eindelijk, die de kinderen schoolwerk doet verrigten in

de vrije uren tusschen de schooltijden, of hen noodzaakt daaraan bijna den geheelen avond te besteden, begrijpt, naar het schijnt, niet dat de vruchten van het onderwijs niet evenredig zijn aan het aantal uren, die de leerling, lezende, schrijvende, cijferende enz. doorbrengt, maar aan de wijze, waarop het genoten onderwijs verwerkt (sit venia verbo) wordt.

Wenschelijk zoude het zijn, indien de onderwijzers beter toezigt op de houding der kinderen, gedurende hun verblijf in het schoollocaal, hielden. Hoe doelmatig, en volgens de nieuwere methode ingerigt ook de tafels en banken mogen zijn, daardoor wordt niet belet, dat de leerlingen scheef kunnen zitten, met de borst tegen de tafel leunen enz. In 1838 zijn te Minden de schoolopzieners aangeschreven, bij het bezoeken der scholen op een en ander te letten, en in deze aanschrijving wordt herinnerd aan de mogelijke gevolgen van het zitten in eene ondoelmatige houding, waaraan blijkbaar weinig gedacht wordt. (*)

Aangaande de eischen die aan de regeling van het onderwijs uit een hygieinisch oogpunt kunnen gesteld worden, kan nog veel worden medegedeeld. Er kan nog gewezen worden op verschillende, in het oog der meesten onbeduidende zaken, maar mijn doel was slechts aan de voornaamste dier eischen te herinneren. (†) Bovendien, Häckermann heeft opgemerkt, dat er eene grenslijn bestaat die door hen, die de regeling van het onderwijs beschouwen in haar verband met de voorschriften der schoolhygieine, niet mag overschreden worden, d. i. waar de eischen der gezondheidsleer met de belangen van het onderwijs zelf kunnen strijden.

(*) In dit *Rescript der K. Regier. zu Minden an die Schul-Inspectoren* (*von* 8 *Mai* 1838) wordt deze zaak uitvoerig besproken. Niet alleen wordt daarin aangewezen hoe door slechte houding bij het schrijven, teekenen enz. ruggegraatsverkromming, alsmede kortzigtigheid kan ontstaan, maar er wordt ook gewezen op de nadeelen, verbonden aan het gebruik van te groote leijen, daar, wanneer deze aan de bovenlinkerzijde moeten beschreven worden, de arm meestal gedraaid en het bovenlijf gekromd wordt.

(†) Er zoude o. a. nog kunnen herinnerd worden, hoe wenschelijk het is dat de onderwijzer door kleeding en manieren een voorbeeld van reinheid en orde zij, enz. Een en ander moet om bovengenoemde redenen hier nagelaten worden, en wat het laatstgenoemde punt aangaat, het zoude bovendien tot beschouwingen over het tractement der onderwijzers enz. leiden, indien daaromtrent meer gezegd werd. Hoe wenschelijk het èn voor het onderwijs èn voor de gezondheidsbelangen der leerlingen ware dat de onderwijzer in het algemeen op hoogeren sport van ontwikkeling stond, zal evenmin bewijs behoeven, als dat de tractementen der onderwijzers om beide redenen te laag zijn.

Er mogen niet te hooge eischen worden gesteld, maar evenmin mag verzuimd worden, bij voortduring aantedringen op behartiging van de gezondheidsbelangen van hen die schoolonderwijs genieten. Wie weet het niet, dat de kinderen die hetzij door wettelijken hetzij door zedelijken dwang dagelijks eenige uren in een schoollocaal moeten doorbrengen, ook meestal eene bepaalde school, hoe slecht deze ook wezen moge, moeten bezoeken? Groot is het getal van hen die, — moge ook menigeen zonder nadeelige gevolgen in zijne leerjaren aan schadelijke invloeden zijn blootgesteld, — daarvan droevige gevolgen ondervinden: is dat getal niet groot genoeg opdat beter dan dusverre geschiedt, aan de eischen der schoolhygieine voldaan worde?

Dr. C. P. Pous Koolhaas.

NASCHRIFT.

Nadat de voorgaande bladzijden geschreven waren is eene nieuwe wetgeving in ons vaderland ingevoerd, waardoor ook aan geneeskundigen het toezigt op de schoollocalen is opgedragen. (*) Eerst later zal kunnen blijken of daardoor voorzien wordt in de gebreken van het dusverre bestaande toezigt, maar daartoe is het noodig, dat door de gemeentebesturen in het vervolg beter geluisterd worde naar de raadgevingen van geneeskundigen, dan meestal geschiedt naar die van schoolopzieners en schoolcommissiën. (†)

(*) Volgens een der eerste artikelen van de *Wet, regelende het geneeskundig Staatstoezigt*, kunnen de scholen bezocht worden door inspecteurs, adjunct-inspecteurs en leden van de geneeskundige raden. Het resultaat der bevindingen van hen aan wie het Geneeskundig Staatstoezigt is opgedragen, zal in een jaarverslag worden bekend gemaakt, en dat Staatstoezigt omvat, behalve het onderzoek naar den staat der volksgezondheid ook, waar noodig (en waar zal het niet noodig zijn?), de aanwijzing en bevordering van middelen ter verbetering.

(†) Er is reeds (zie bl. 174 en 175) herinnerd aan verwaarloozing van gezondheidsbelangen van onderwijzers en onderwezenen, voor zooverre die ook te Rotterdam en te 's Gravenhage werd waargenomen. Wat het locaal op den Coolsingel te R. betreft, — dat „erbarmelijk hulplocaal," — welks gebruik onverantwoordelijk genoemd wordt door de Plaatselijke Schoolcommissie, — dat locaal zoude vóór het einde van het vorige jaar door een ander vervangen worden. Ook van andere, zoowel openbare als bijzondere schoollocalen heeft de commissie (in haar verslag over 1864)

Het toezigt op de schoollocalen, aldus sints weinige maanden gewijzigd, zal evenwel eerst vruchten kunnen dragen, nadat zij, aan wie het, behalve aan schoolopzieners en schoolcommissiën thans is opgedragen, hebben doen besluiten tot het vaststellen van wettelijke voorschriften met betrekking tot den bouw en de inrigting der scholen (*), met opzigt tot het misbruik van kinderen op te

verklaard: de toestand, waarin zij verkeeren, laat nog steeds veel te wenschen over. Het laatste jaarverslag (over 1865) der Plaatselijke Schoolcommissie in deze gemeente bevat wederom de vroegere klagten over den toestand van eene der armenscholen (op het Kortenbosch); met meer nadruk evenwel heeft de commissie gemeend te moeten wijzen op de gebreken eener burgerschool (op het Kerkplein). Dienaangaande leest men in het verslag: „de localen dier school zijn klein, benaauwd en „donker; het gevolg van dit laatste is, dat in de wintermaanden de school in het „achterste vertrek vóór den bepaalden tijd bij gebrek aan licht moet eindigen. Dit „locaal is gemakkelijk te vergrooten door de achterliggende keuken er bij te trekken „en in plaats van den tusschenmuur een of meer pilaren te stellen. Verder zouden in „al de vertrekken, in plaats van het behangsel, de muren wit gepleisterd (*a*) „kunnen worden. In het bijzonder zou men wenschen aan de straatzijde zonne„blinden aangebragt te zien, daar gedurende den zomer van 1865 vele kinderen „door de benaauwde lucht in die voorkamer ongesteld zijn geworden."

Met opzigt tot het drinkwater in eene der bewaarscholen wordt op nieuw op verbetering aangedrongen. De speelplaats eener bewaarschool (te Scheveningen) wordt te klein genoemd in verhouding tot het toenemend aantal kinderen, en daarbij de wensch uitgedrukt, dat zij meerdere belommering en geschikter omheining mogt hebben. Bovendien achtte de Commissie van Toezigt over de gemeentebewaarscholen, in het belang van de reinheid der localen noodig, dat het loon der werkvrouwen verhoogd werd, dat sedert de oprigting van de eerste bewaarschool hetzelfde gebleven is en dus moet geacht worden thans te laag te zijn. Het verslag der schoolcommissie bevat, behalve de medegedeelde opmerkingen, ook ééne mededeeling, waardoor kan gezien worden dat de District-schoolopziener, mogt hij ook geene schoollocalen afkeuren, middelen heeft aangewezen tot verbetering van een dier localen. Hij heeft namelijk vermeend dat aan eene gemeente-armenschool te Scheveningen (in de Keizersstraat) twee ramen aan de zijde der straat moesten aangebragt, de bestaande ramen in de zijmuren moesten vergroot, en het locaal moest geverwd worden, maar aan dat denkbeeld, waaromtrent ook de schoolcommissie een gunstig oordeel had uitgesproken, is niet voldaan, omdat Burgemeester en Wethouders niet genoegzaam overtuigd waren van het bestaan der behoefte aan die verbeteringen.

(*a*) Waarom hier door de Schoolcommissie wordt voorgesteld, de muren *wit* te pleisteren, moet welligt worden toegeschreven aan den wensch van daardoor het locaal minder donker te zullen doen worden. Voor de muren der voorkamer, waar de plaatsing van zonneblinden noodig geoordeeld is, zoude althans eene witte kleur niet als doelmatig kunnen beschouwd worden.

(*) Dusverre zijn de pogingen van hen die de opvolging van voorschriften voor den bouw en de inrigting van scholen, bij toepassing van art. 36, verpligt wenschen te zien, mislukt, gelijk ook door de Provinciale Staten van Zeeland is ondervonden. In hunne vergadering van 6 November 1863 was namelijk besloten,

jongen leeftijd naar de school te zenden (*), enz. Bovendien zal het toezigt moeten geregeld worden, en niet gelijk thans het geval is, opgedragen zijn aan verschillende personen die over dezelfde zaak welligt van meening kunnen verschillen (†). Wen-

---

de Regering uit te noodigen, het collegie van Gedeputeerde Staten te magtigen tot het uitschrijven eener prijsvraag ter bekoming van zoodanige voorschriften met bepaling dat, in het genoemde geval, de gemeentebesturen zouden verpligt zijn die plannen te volgen. Tegen het opleggen van die verpligting is door den Minister van Binnenlandsche Zaken bezwaar gemaakt, die evenwel erkende dat het uitschrijven der prijsvraag misschien nuttig zoude kunnen zijn. In April 1865 hebben Gedeput. Staten de bedoelde bouwregelen vastgesteld en de inachtneming daarvan den gemeentebesturen aanbevolen, daar zij meenden dat alzoo, ofschoon ook niet geheel op de wijze waarop dit gewenscht was, het voorgestelde doel zoude kunnen bereikt worden.

(*) Het laatste jaarverslag der 's Gravenhaagsche Plaats. Schoolcommissie bevat, waar een en ander over schoolverzuim wordt medegedeeld, eene opgave van het aantal der in de gemeente aanwezige kinderen tusschen de 6 en 12 jaren, die beschouwd worden als den voor het schoolbezoek geschikten leeftijd bereikt hebbende. Het is reeds herinnerd dat zoodanige zienswijze niet gebillijkt wordt door de ervaring, en dat een kind op zesjarigen leeftijd nog *niet* de school moet bezoeken noch ander onderwijs ontvangen, gelijk nog door menig voorbeeld zoude kunnen aangetoond worden. Hier zij nog slechts medegedeeld, dat Dr. Paldamus, directeur der hoogere burgerschool te Frankfort a. d. Main, zelfs meent dat het overweging verdient, of niet eerst op achtjarigen leeftijd het onderwijs moet begonnen worden. Erkennende dat dit echter om verschillende redenen waarschijnlijk niet zal kunnen geschieden, wenscht hij dat eerst op zesjarigen leeftijd schoolbezoek zal toegestaan worden, en nooit vóór het einde van het zevende jaar verpligt zijn, terwijl voor hen die op zevenjarigen leeftijd reeds schoolgaan, volgens hem, het onderwijs niet langer dan vier uren daags, en zonder tusschenpozing, zelfs niet langer dan hoogstens veertig minuten, zoude mogen duren. Hij schrijft voorts: „de geneesheer beslisse „op welken leeftijd een kind geschikt is een geregeld elementair onderwijs te ont„vangen.” (*Die Aerzte und das Schulwesen.* 1864.)

(†) Dr. Paldamus, die ook zijne meening over de hoofdvereischten van een schoollocaal heeft medegedeeld, raadt o. a. aan dat ook een bouwkundige lid der commissiën van toezigt zal zijn. „Das Schulbauwesen hängt viel zu eng mit dem „Schulwesen selbst zusammen, als dass die in der Regel vorhandene völlige „Zusammenhanglosigkeit der betreffenden Behörden und Beambten vortheilhaft „wirken könnte.” Wie — aldus schrijft P. verder — dit wenschelijk acht, zal ook met Dr. Passavant (*a*) wenschen dat op de eene of andere wijze, bij het toezigt op het onderwijs, ook gelet worde op de ligchamelijke belangen der scholieren. „Dabei würde aber eine Beaufsichtigung des Schulwesens — und zwar des privaten „wie des öffentlichen — durch eine Sanitätsbehörde nicht genügen, weil das Ein„wirken koordinierter Behörden auf einen und denselben Punkt leicht zu allerlei „Kompetenzstreitigkeiten führt (l. c.) Eveneens bestaat in ons vaderland gevaar

(*a*) Dr. Passavant, geneesheer te F. a. d. M., heeft geschreven „*Ueber Schulunterricht vom ärztlichen Standpunkte*”, en Dr. Paldamus beroept zich meermalen op diens getuigenis.

schelijker zoude het zonder twijfel zijn, indien wettelijke bepalingen met betrekking tot een en ander konden gemist worden, maar de ondervinding leert dat dit in het algemeen dusverre onmogelijk is. In menig opzigt kan daarentegen voorzien worden in de gebreken van het onderwijs, en daardoor zullen wetten en verordeningen minder noodzakelijk worden, indien ook zij aan wie noch toezigt op, noch regeling van, het onderwijs is opgedragen, willen medewerken tot verbetering. Door vereenigingen of door bijzondere personen kan namelijk niet slechts gelegenheid gegeven worden voor kinderfeesten (*), of tot verhooging van het inkomen der onderwijzers, of tot verandering en vergrooting van schoolgebouwen, maar ook met aandrang en bij herhaling gewezen worden op bestaande gebreken, die in de eerste plaats aan hen, die met het toezigt op een en ander zijn belast, zullen kunnen aangetoond worden. Zij zullen, hunne klagten herhalende, daardoor waarschijnlijk, zij het welligt ook niet dan na die dikwijls herhaald te hebben, nut kunnen stichten. Opdat namelijk, tot voldoening aan

---

voor verschil van meening tusschen den geneeskundigen ambtenaar en den schoolopziener, en het is niet bepaald wiens opmerkingen zullen moeten behartigd worden, b. v. bij afkeuring door eerst- en bij goedkeuring van een schoollocaal door laatstgenoemden. Eveneens is het onzeker wiens voorlichting, bij verschil in dit opzigt, zal moeten gevolgd worden, waar men een locaal wil verbeteren of vernieuwen.

(*) Te Leipzig is door den directeur van eene der vijf burgerscholen eene zoogenaamde *Schulgemeinde* gesticht, bestaande uit de leeraars en begunstigers der school en de ouders der scholieren. Reeds na weinige maanden was eene som van 500 Thlr. bijeengebragt, die zoude besteed worden om eene speelplaats voor de school aan te koopen. De *Schulgemeinde* behoefde, volgens den Directeur, niet in de eischen van het onderwijs zelf te voorzien, daar dit door het gemeentebestuur op voldoende wijze geschiedt, maar daarom mogt haar bestaan, volgens zijne meening, niet overbodig genoemd worden. Zij kan zorgen, 1°. dat de kinderen bij lange zomeravonden, en steeds bij gunstige weersgesteldheid, eene geschikte speelplaats hebben; 2°. dat zij zich in lange winteravonden en bij slecht weder, kunnen bezig houden met goede en nuttige boeken, 3°. dat ouders en onderwijzers gelegenheid hebben om hunne ervaring en hunne wenschen aan elkander mede te deelen, 4°. dat voor ouders en onderwijzers eene bibliotheek bestaat, en dat beide gedurende den winter door het bijwonen van voorlezingen zich kunnen bekend maken met alles wat tot onderwijs en opvoeding in verband staat. (G. Blumberg. *Bericht über den Besuch einiger Schulen in Deutschland, im Jahre* 1864.)

Zouden niet in onzen tijd, waarin zoovele vereenigingen worden opgerigt, ook maatschappijën kunnen gevormd worden tot voorziening in de gebreken van het onderwijs, daardoor hetzelfde doel als de *Schulgemeinde* te Leipzig nastrevende, zij het door andere middelen?

de eischen der schoolhygieine, de noodzakelijke verbeteringen en veranderingen in de inrigting van het schoolonderwijs zullen kunnen geschieden, moet de belangstelling in deze voor het geluk des volks belangrijke zaak meer algemeen worden, en daartoe is het wenschelijk dat allen die overtuigd zijn van het verband tusschen goed onderwijs en volksgeluk, bekend worden met de voorwaarden waaraan het eerste moet beantwoorden. Niet minder noodzakelijk en in eenige opzigten nog noodzakelijker is die kennis voor hen, die de gegrondheid van klagten over het onderwijs moeten nagaan en, deze erkend hebbende, maatregelen moeten nemen tot voorziening, want *nog zijn er eene menigte zaken, die voor het onderwijs belangrijk genoemd mogen worden, maar die der opmerkzaamheid van hen, die buiten het vak staan, lichtelijk ontsnappen.*

De laatste woorden zijn ontleend aan de inleiding van een vóór weinige weken uitgegeven boekje (*), waarin over het onderwerp, in de voorgaande bladzijden besproken, een en ander wordt medegedeeld.

De schrijver heeft gemeend, (men leze dienaangaande het voorbericht) de *Hygiène scolaire* van Dr. Guillaume niet te moeten vertalen, omdat dat werkje ons geheel en al Zwitsersche toéstanden voor de aandacht roept, en daarom getracht, aan de hand van Dr. G., den door dezen voorgeschrevenen weg volgende, diens opmerkingen, tot nut van het Nederlandsch onderwijs, aan te wenden. Wie het boekje van Dr. Guillaume gelezen heeft, zal moeten toestemmen, dat daarin veel voorkomt, waaruit blijkt waar de schrijver woont, en dit blijkt o. a. waar artikelen der schoolwet van Neufchatel worden aangehaald, waar herinnerd wordt aan den toestand der schoolgebouwen te Corcelles, te Chaux-de-Fonds, te Neufchatel enz., waar het gebruik van bouwmaterialen wordt aangeraden, die slechts met groote onkosten in ons vaderland verkrijgbaar zijn, waar vermeld wordt hoe lang het onderwijs zonder tusschenpozing duurt in de scholen van Basel, Zurich, enz. Daardoor wordt zonder twijfel veel gegeven dat voor Nederland niet van toepassing is, maar, dat daarom eene vertaling der *Hygiène scolaire* nutteloos zoude zijn geweest, is eene gevolgtrekking, wier juistheid waarschijnlijk niet door iedereen zal erkend worden.

De opmerkingen van den Nederlandschen schrijver zijn bovendien in vele opzigten niet belangrijker dan die van den Zwitserschen

---

(*) *De Gezondheid in de school.* Naar aanleiding van Dr. L. Guillaume's *Hygiène Scolaire*, door H. J. van Lummel. Met afbeeldingen. Utrecht. Kemink & Zoon 1866.

en, maakt de laatste zich hier en daar aan herhalingen schuldig, de eerste doet het meermalen; waar voorts Dr. G. andere schrijvers heeft geraadpleegd, wordt dit door hem medegedeeld, en de heer v. L. verzwijgt de namen der schrijvers, der boeken en der tijdschriften, waaraan Dr. G. een en ander ontleend heeft, ook waar hij die uittreksels getrouw teruggeeft. (*) Dr. G. heeft zijne kennis der schoolhygieine, volgens zijne verklaring in de voorrede van zijn boekje, ontleend aan een werkje van Dr. Schraube, aan dat van Dr. Paldamus, aan Barnard's *Schoolarchitecture* en aan andere boeken; de heer v. L., gelijk Dr. G., de leer van Lavoisier aangaande luchtbederf mededeelende, heeft gemeend daarmede voldaan te hebben aan de eischen die thans aan den schrijver van een boekje over schoolhygieine kunnen gesteld worden, en bijna zoude men moeten vooronderstellen dat, hoe onwaarschijnlijk ook, hem onbekend is, door wie onzer landgenooten over het door hem behandelde onderwerp in de laatste jaren geschreven is. (†) Zwitsersche toestanden mogen niet in het Nederduitsche werkje voor de aandacht geroepen worden, maar ook met Nederlandsche blijft de lezer onbekend, en raadgevingen van Dr. G. die met betrekking tot de laatste in meerdere mate behartiging verdienen dan met opzigt tot de eerste, zijn weggelaten. Overigens wil ik de beide werkjes niet vergelijken; noch het eene noch het andere is onverbeterlijk, maar het Nederduitsche bevat zeer vele opmerkingen die voor wederlegging vatbaar zijn, en raadgevingen die of overbodig zijn of geenszins door allen als der opvolging waardig kunnen beschouwd worden.

Wat den vorm en de uitvoering van het boekje betreft, hierop

(*) De heer v. L. mededeelende, hoe eene der schoolstraffen in een tijdschrift voor het onderwijs beoordeeld wordt, doet het voorkomen, alsof hij hier een Nederlandsch tijdschrift bedoelt. Dit kan gebeuren, maar het is waarschijnlijker dat hier eene vertaling gegeven wordt van de woorden die door Dr. G. ontleend zijn aan het *Journal scolaire du Jura* (Junij 1864). De inhoud van bladz. 83 *(De gezondheid in de school)* komt bijna geheel overeen met dien van blz. 110 en 111 van de *Hygiène scolaire*; in het Nederduitsche werkje blijkt slechts niet duidelijk, in hoeverre een en ander aan het genoemde tijdschrift ontleend is, en in hoeverre de heer v. L. de opmerkingen van Dr. G. zelven heeft teruggegeven.

(†) In het tegenovergestelde geval had men kunnen vooronderstellen dat daaraan of herinnerd zoude zijn, of althans zoude gebleken zijn, in hoeverre de heer v. L. zich vereenigt met de raadgevingen van anderen. De lezing van eenige opstellen over *Schoolhygieine*, in de verschillende jaargangen van de *Schat der Gezondheid*, verdient in dit opzigt niet minder aanbeveling dan o. a. die van het boekje van Dr. Allebé en van Cappelle.

kunnen geene aanmerkingen gemaakt worden, en evenmin op de verdeeling van den inhoud in twee hoofd afdeelingen, de eerste met zes, de tweede met negen onder-afdeelingen. De uitvoering der afbeeldingen is op zich zelve ook zeer goed, maar — eene voorstelling van de wijze, waarop door scheefzitten eene ruggegraatsverkromming kan ontstaan, zoude belangrijker zijn dan de afbeelding, die moet dienen tot verklaring van de constructie van een rolkastje voor schoolkaarten. Wegens de daarin uitgedrukte denkbeelden, verwekt de lezing van het werkje evenwel nu eens verbazing en bevredigt dan eens geenszins de dienaangaande gekoesterde verwachting. „De beste plaatsing eener school in de steden is òf „op eene afgelegene, weinig bezochte plaats, òf *even buiten de stad*" (bl. 2); men bedenke evenwel, dat de scholen op eenen niet te grooten afstand van de woning der kinderen mogen verwijderd zijn. „Het vloeit uit den aard der zake voort, dat (bij verschil „van meening tusschen den bouwmeester en den schoolmeester), „den laatste(n), bij het bouwen eener school, het recht van „spreken toekomt"; (bl. 3) om verschillende redenen moet het evenwel meestal den eersten worden toegekend, o. a. omdat de meeste schoolmeesters geene of zeer geringe kennis van schoolhygieine bezitten. De bepaling der afmetingen van roosters, tot reiniging van het schoeisel, (bl. 4) kan weggelaten worden. De afmetingen die aan portaal en gangen moeten gegeven worden (bl. 5) zijn voor wijziging vatbaar; deze eischen zijn te hoog, en de voor ramen, (bl. 6) alsmede voor de oppervlakte en den kubieken inhoud van het schoolvertrek (bl. 9) opgegevene, verschillen van de door andere schrijvers gestelde, en kunnen, ook omdat dienaangaande veel afhangt van de inrigting der school in andere opzigten, niet onvoorwaardelijk goedgekeurd worden. Gelijk door den schrijver der *Hygiène scolaire*, wordt (bl. 11) aangeraden de scholieren, bij het binnenkomen der school, hun schoeisel te doen verwisselen met zindelijke muilen of pantoffels, — wordende de moeite die dit veroorzaken zoude, slechts als denkbeeldig beschouwd, waartegen evenwel vele schoolmeesters, en met regt, bezwaren zouden kunnen hebben. De beschildering der muren en schoolmeubelen wordt meermalen door den heer v. L. besproken: de kleur moet lichtgrijs of graauw zijn (bl. 6); de muren moeten eene rosachtig lichtgrijze kleur hebben, de zoogenaamde parelkleur, en het houtwerk iets donkerder of geel eikenhout (bl. 12); ook moeten de muren effen, *vlak* van kleur zijn (bl. 20). Het nut van *luchtverversching* besprekende, herinnert de schrijver dat ook ge-

durende het verblijf der leerlingen in de school, de lucht reeds in *koolstof gehalte* toeneemt (bl. 13), waarvoor men „koolzuur-gehalte" leze, — waarna hij als het meest voldoende middel tot aanvoer van versche lucht aanraadt „het bezigen van groote blaasbalgen", die met kracht versche buitenlucht in het vertrek moeten blazen op plaatsen waar de luchtstroom niet hinderlijk kan werken. Later wordt een eenvoudiger ventilatie-stelsel aangeraden, berustende op luchttoestrooming door verhooging der temperatuur in luchtkanalen, en dit geprezen, „mits men de eischen niet zóó hoog spanne, „dat men, de lucht *in* de localen aanwezig even zuiver verlangt, als die daar *buiten* is." Met betrekking tot de *verlichting* wordt aangaande de afmeting der ramen (bl. 19) herhaald wat daarvan gedeeltelijk reeds (bl. 6) gezegd was. Het beste kunstlicht is dat wat aan het daglicht het naaste bijkomt en moet derhalve o. a. „*lichtgeel kleurig* zijn (bl. 21). De beschrijving van den als *goître scolaire* door Dr. G. waargenomenen ziektetoestand is onvolledig in het Nederduitsche boekje, en de oorzaak dezer ongesteldheid zal, evenmin als die der *cephalalgia scolaris* (bl. 25) verdwijnen alleen door de schoolbanken van leuningen te voorzien. Geheel dit min of meer ziektekundige gedeelte van *de gezondheid in de school* behoort niet tot de duidelijkste: b. v. de pees van Achilles is in de ontleedkunde bekend, niet de „spier van A."; *tibia* beteekent in onze taal scheenbeen, niet „scheenspier" (bl. 26). De mededeelingen omtrent de vereischte hoogte en breedte van schoolbanken en -tafels zijn door Dr. G. grootendeels ontleend aan Barnard's *schoolarchitecture*; het zoude zeer belangrijk geweest zijn, indien de heer v. L., die (bl. 60) mededeelt dat de Inspecteur van het lager onderwijs in de prov. Utrecht reeds op vele plaatsen verbeterde schoolbanken heeft doen invoeren, had vermeld of de door hem opgegevene cijfers overeenkomen met de door genoemden Inspecteur voorgeschrevene. De kromming der rugleuning wordt volgens eenen anderen maatstaf aangeraden dan door Dr. G. geschied is, en ook daarvoor wordt de oorzaak niet opgegeven (bl. 30). Hoe groot de onkosten zijn voor de verandering van oude in verbeterde schoolbanken, hoewel het door Dr. G. geschied is, wordt niet opgegeven door den heer v. L., hoe belangrijk zoodanige opgave zoude zijn, en eerder verwacht worden in het door hem geschrevene boekje dan een recept voor de bereiding van matte zwarte verw, met voorschrift voor gebruik, waarover het oordeel van verwers zoude kunnen ingewonnen worden (bl. 31). Als „*verdere schoolvereischten*" worden geheime gemakken, pompen, waterleidingen enz. besproken, waarbij herinnerd wordt, hoe

moeijelijk het is, eerstgenoemde (privaten) onschadelijk voor de gezondheid te doen zijn, en, wegens die opmerking, moet men zich zeer verwonderen, dat twee middelen, waardoor dit kan geschieden, onvermeld blijven, — de afvoer der stoffen, en de desinfectie (*) van de secreetkokers. De vervulling van andere wenschen van den schrijver (aangaande pompen enz.), is dusverre onwaarschijnlijk, en ook in dit opzigt moet en kan men geene te hooge eischen stellen. In een afzonderlijk hoofdstuk, het zesde der eerste afdeeling van het werkje, wordt een en ander medegedeeld over *het zindelijk houden der lokalen*, daarop aangedrongen, gelijk zonder twijfel zeer nuttig is, en aangewezen, waardoor de zindelijkheid wordt bevorderd. De schrijver herinnert o. a. dat men den schoorsteen in het voorjaar moet laten vegen, raadt o. a. aan, de leijen eenmaal in elke maand met zeepwater af te boenen, dat aan de scholieren verboden worde fruit of andere spijzen in de school te eten, welk een en ander niemand zal afkeuren. Niet zeer duidelijk is evenwel de bedoeling van den schrijver, waar hij wil dat de localen zullen *gewit* worden met kalk of gips, tot de vereischte kleur aangemengd, — derhalve met een, volgens voorgaande opmerkingen, niet *wit* mengsel.

Vrees van daarvoor eene te groote plaatsruimte in dit tijdschrift te zullen behoeven, verbiedt eene zoo uitvoerige beschouwing der 2e afdeeling van het boekje van den heer v. L., als van het eerste gegeven is. Zij is verdeeld in negen hoofdstukken, waarvan het eerste des schrijvers beschouwingen over den *leeftijd voor het schoolgaan* bevat, die zeer lezenswaardig zijn. Dit en het volgende hoofdstuk (*leervakken, aard en verdeeling*) bewijzen dat daarin on-

(*) Dr. Guillaume heeft aangeraden slecht ingerigte privaten op bepaalde tijden te desinfecteren en beveelt daartoe vooral het gebruik van ijzervitriool aan. Op eene der voorgaande bladzijden is van deze desinfectie niet door mij gesproken, daar ik meen dat zij wegens de daaraan verbondene onkosten en moeite, hoe gering beide mogen zijn, dikwijls of verzuimd zal worden of op onvoldoende wijze zal geschieden, en in zoodanig geval kan zij nutteloos genoemd worden; volgens mijne meening, is het derhalve beter dat als regel worde gesteld, dat de inrigting der privaten goed zij en eene doorspoeling met water nu en dan, op geregelde tijdstippen, geschiede. In het boekje van den heer v. L. dat geschreven is naar aanleiding van van dat Dr. G., had men evenwel mogen verwachten, dat van deze desinfectie melding zoude gemaakt zijn. Het zal, of moest althans, ook den schrijver bekend zijn dat deze raad van Dr. G. vooral thans behartiging verdient wegens het onmiskenbare gevaar van eene nieuwe cholera-epidemie. Ook had de schrijver niet mogen onbeslist laten, hoe de faecale stoffen moeten verwijderd worden, want men mag niet vooronderstellen, dat hij deze zaak als onverschillig beschouwt.

derwerpen behandeld worden, waaraan de schrijver minder vreemd is dan aan die waarover hij in de vorige hoofdstukken geschreven heeft. Omtrent den *tijd van den dag voor 't onderwijs*, en den *rusttijd tusschen de lessen* wordt daarna een en ander medegedeeld; het hoofdstuk, waarin de schrijver zijne denkbeelden over dien rusttijd openbaart, schijnt oorspronkelijk, maar wordt, wat het begin betreft, in dezelfde woorden teruggevonden in de *Hygiène scolaire*. Op eene der volgende bladzijden (57) wordt het woord „herhaling" gebezigd in eene beteekenis die zeer ongewoon is in onze taal. Over de *houding des lichaams bij de verschillende vakken van onderwijs*, worden (waarbij ook wederom meer dan eenmaal hetzelfde wordt gezegd) eenige opmerkingen medegedeeld, die niet alle zoo rechtstreeks tot de houding in betrekking staan, en waarvan vele geene hygieinische strekking hebben Het zesde hoofdstuk (*lichamelijke arbeid in de school*) bevat eene herhaling van vroegere opmerkingen en raadgevingen van zuiver opvoedkundigen aard, — het zevende (*schoolgymnastiek*) nuttige wenken aangaande ligchaamsbeweging en wandelingen, alsmede eenige hygieinische raadgevingen aangaande kleeding, gewoonten van scholieren, en het gevaar waarmede het schoolbezoek gepaard gaat indien dit niet ontzegd wordt aan door besmettelijke ziekten aangetaste kinderen. Als bewijs van de uitvoerigheid, waarmede enkele onderwerpen door den heer v. L. besproken worden kan het tweede gedeelte van dat zevende hoofdstuk dienen (bl. 75—77) (*). Over *de vacantiën* is het, volgens den schrijver, voor den onderwijzer moeijelijk zijne gedachten uiteen te zetten; men leest voorts aldaar dat het voor de gezondheid der leerlingen regelmatig (?) zoude zijn, wanneer de vacantiën om de drie maanden invielen, wanneer zij ééne week duurden en in het warmste gedeelte des jaars twee of meer weken.

Bij zoodanige regeling zoude de wintervacantie niet lang moeten zijn

(*) De schrijver geeft zelfs raadgevingen aangaande de lengte, waarop het hoofdhaar moet worden gesneden, vermaant de moeders hare dochters afteraden én de haren te sterk naar achteren te binden, én ronde haarkammen te gebruiken die van voren naar achteren gestoken worden; hij keurt het gebruik van pomade af; hij bestrijdt de mode die korsetten doet dragen. Het gebied der school geheel verlatende, schrijft hij voor welk schoeisel de kinderen in hunne woning moeten dragen, en insgelijks welke vorm van overkleederen gedurende den winter aanbeveling verdient. De aan eenige kinderen eigene gewoonten, het afbijten der nagels, het steken der vingertoppen in de neusgaten, het knippen met de oogen, enz. worden als nadeelig en verkeerd beschreven. — In hoeverre een en ander in een hygieinisch-opvoedkundig boek of overbodig of misplaatst is, mogen de lezers beslissen.

wegens het jaargetijde, van het Kerstfeest tot na den Nieuwjaarsdag, — de volgende, in het begin van April of het einde van Maart, een gelijk aantal dagen moeten duren, — de derde of groote vacantie moeten invallen in Julij, en in October nog door eene kortere moeten gevolgd worden; deze vier vacantiën zouden te zamen vijf weken duren. Met opzigt tot de paasch-vacantie leest men (bl. 79) dat daarin het schoollocaal behoefte aan reiniging heeft, „daar gedu„rende den winter minder gelegenheid tot schoonmaken bestaat" (ook in eene goed ingerigte school?) „en meer aanleiding tot besmetting door „het stoken als anderzins gegeven wordt." (Voor besmetting kan gedurende den winter de aanleiding niet door het stoken vermeerderd worden in goede schoollocalen, en waar op doelmatige wijze gestookt wordt.) „De stooktoestellen worden opgeruimd en de berg„plaats voor brandvoorraad gezuiverd." (Moeten op het einde van Maart de stooktoestellen opgeruimd worden? De schoolkinderen moeten waarschijnlijk verhard worden!) Het negende en laatste hoofdstuk heeft als opschrift: „*de tucht*". „Eene opvoeding zonder „straf is bij den bedorven, bij den zedelijk machteloozen, toestand „van den mensch niet mogelijk." Maar „stok en roede zijn ontwij„felbaar de ellendigste helpers van den schoolmeester, die er uit „te denken zijn", en daarom „ben ik", — aldus verklaart Dulon (*), — „altijd een vijand van den stok geweest en nog heb ik de overtui„ging, dat onder alle uitgedeelde slagen minstens 50 procent voor „rekening van den ongeschikten schoolmeester komen. Stokmeesters „deugen niet voor schoolmeesters!" (bl. 82). De heer v. L. erkent voorts de ondoelmatigheid van verschillende gewone straffen (het plaatsen in eenen hoek, het plaatsen in gangen of portalen, het opsluiten in donkere kamers of hokken) en meent daarom, en niemand zal het ontkennen, dat de straf meer in onthouding van eenig genoegen, dan in het direct aanbrengen van leed moet bestaan. Na nog een paar opmerkingen over de wijze van beloonen, welks onmisbaarheid niet ontkend wordt, eindigt de schrijver dat hoofdstuk en zijn werkje met de woorden: „Zoo moge ook de „schooltucht in overeenstemming zijn en blijven, met de eischen „voor de gezondheid van den scholier en zoo werke alles in de „school mede tot de vorming van burgers „vroom en vroed", die „eenmaal sieraden zijn mogen van die maatschappij, welke hen „aan de school toevertrouwde met de gegronde hoop en de billijke

(*) Deze woorden zijn door den heer v. L. ontleend aan *Aus Amerika*, door Dulon. Men vergete niet, dat de *Hygiène scolaire* ook in het Duitsch vertaald is.

„verwachting, dat zij dáár gevormd zouden worden tot menschen, „die eene gezonde ziel en een gezond ligchaam omdragende, de „steunpilaren zijn van het ware volksgeluk, dat geene hechtere grond- „slagen kent, dan een Godvreezend gemoed, een helder hoofd en „eenen krachtigen arm."

Weinigen zullen aarzelen, het den heer v. L. na te zeggen, dat de kinderen in de school moeten gevormd worden tot steunpilaren van het ware volksgeluk, en dat daartoe noodig is dat zij eenmaal menschen worden, die eene gezonde ziel in een gezond ligchaam omdragen; tot vervulling van dezen wensch moge de lezing van het door hem geschrevene boekje bijdragen. In zijn voorberigt heeft de schrijver gezegd, dat hij, sprekende over de inrigting van de school en van het onderwijs in verband met de ligchamelijke behoeften van den scholier, hoopte daarmede een voor Nederland niet geheel overbodig werk ter hand te hebben genomen. Die hoop moge niet verijdeld worden, want hij heeft een goed werk ondernomen Het moge, bij eene nieuwe uitgave van het boekje, evenwel door den schrijver overwogen worden, of het doel dat hij zich heeft voorgesteld niet beter, dan door nogmaals dit werkje te doen drukken, kan bereikt worden, door de uitgave van eene met aanteekeningen voorziene vertaling van Dr. G.'s *Hygiène scolaire*, gezuiverd van de gebreken die daarin voorkomen.

Velen zijner landgenoten zullen hem waarschijnlijk liever volgen langs de meeren, op de bergen en in de dalen van Zwitserland, indien zij daardoor verschoond blijven van een boek te moeten lezen, waarin vele herhalingen en voor bestrijding vatbare opmerkingen voorkomen, dan deze te moeten lezen en daarbij ook onbekend te blijven met den toestand der scholen en met dien van het onderwijs in hun eigen vaderland.

Maart 1866.

HANDELSKRONIJK.

April 1866.

Ik weet niet of de fortuin of het noodlot, — het is voor mij natuurlijk moeijelijk te raden wie van de twee u gewoonlijk tot leidsman verstrekt, al hoop ik van harte dat het de eerste wezen zal, — u in de laatste jaren dikwijls naar de beurs van Amsterdam gevoerd heeft, zonder dat ge u verheugen of beklagen kunt, een dagelijksch bezoeker van dat heiligdom te zijn. Zoo ja, dan moet ge daar, dunkt mij, bij ieder uwer opvolgende bezoeken, telkenmale eene nog al sterke verandering gevonden hebben. Ik meen niet dat die Mercuriustempel u bij elke der tallooze knutselarijen welke men zich daarin gedurig veroorlooft, ieder maal nog leelijker voorgekomen is dan vroeger, want ik acht zelfs de onderstelling gewaagd dat de mogelijkheid zou bestaan, om dat gebouw nog wanstaltiger te maken dan het reeds van den beginne af geweest is. Evenmin bedoel ik dat ge u verwonderd of misschien wel geërgerd zult hebben over de vindingrijkheid om den toch reeds zoo naauwen doorgang tusschen de reusachtige kolommen in het voorportaal, die bijna niets te dragen hebben en daar dus als ware dagdieven staan, — slecht embleem voor eene koopmansbeurs, — nog enger te maken door dien met een tal van deuren af te sluiten, zeker om den binnentredende tot een behoedzaam voortgaan te vermanen. Maar ik heb het oog op de verandering welke op het plein der beurs waar te nemen is, niet op het gebouw zelf, dat geen ander woord dan van scherpe afkeuring waard is. Mij dunkt dat hij, die geen gezet beursganger is, in de laatste twee of drie jaren aan de Amsterdamsche beurs komende, telken reize de levendigheid, vooral aan den ingang en op het middenplein, gedurig grooter moet gevonden hebben. Wanneer men vroeger door de enge deur ter linker zijde binnentrad, dan bleek het reeds uit de plegtige stilte welke aldaar heerschte, dat men zich in een zeker afgezonderd heiligdom bevond. Het rumoer der loovenden en

biedenden drong daar alleen maar uit de verte door, zonder de rust en de kalmte dier plek te storen. Trouwens, de magtige bewakers van bijna alle fortuinen der beurs vergaderden aldaar, en zij wisten eene waardigheid op de plaats te handhaven, evenredig aan de achtbaarheid die van hun ambt onafscheidelijk mag genoemd worden. Sedert echter ook daar de tijdgeest is binnen gedrongen, en hier winsten heeft weggenomen door verhandelbaar papier in de plaats te brengen van de voor hen even onmisbare als in de handen van den eigenaar tot den vervaldag toe geheel nuttelooze kwitantie, en daar weer mededingers heeft doen opkomen wier loon alleen bestaat in het tegen uitkeering van rente ontvangen der besparingen van het groote publiek, hebben een aantal kanslustigen zich niet ontzien die „heilige Halle" door hun woest getier te ontheiligen. Ja met eene woede als wilden zij den strijd evenaren van de vermetelen wier schuldbekentenissen het doel van al hun getier waren, hadden de speculanten in de zoogenaamde Geconfedereerden juist dien statigen kassiershoek tot hun worstelperk uitgekozen, het contrast tusschen voorheen en thans, even als in Amerika, zoo groot en scherp mogelijk makende. Langen tijd zelfs was het naauwelijks geraden dien anders zoo rustigen ingang in te treden, en gelukkig dat de toegang aan de regter zijde een beteren doortogt verleende. De troetelkinderen van 's Rijks schatkist, de voorspoedige industrieëlen krachtens den suikeraccijns, ontvingen daar de wijkende menigte met al de urbaniteit aan bevoorregten van zoo hooge staatsmagten passende. Niet veel gemakkelijker echter was de doortogt een weinig verder, op het eigenlijke plein der beurs. Want weder andere fondslustigen vormden zich daar tot ware menschenklompen en laveerden dan met die eigenaardige beursgolvingen her- en derwaarts, zoodat zelfs de geroutineerde beursganger dikwijls moeite had om met den deftigen en vasten tred die hem eigen is, door de enkele openingen welke zich nu en dan vertoonden, te dringen naar zijne standplaats. Nu leverde de effectenhoek wel altijd een schouwspel op dat den vreemdeling op de beurs van Amsterdam verbaasde door de drukte en het gewoel welke van den handel in fondsen onafscheidelijk schijnt te zijn, maar toch is die drukte in de latere jaren ontzaggelijk toegenomen. En het is op de vermeerdering daarvan, dat ik het oog wensch te vestigen.

Ontegenzeggelijk heeft de fondsenhandel in de laatste jaren op alle beurzen van Europa eene veel grootere rol gespeeld dan vroeger. De beurs van Amsterdam heeft daarvan de sprekende bewijzen geleverd. Trouwens, geen wonder. Zoo lang verhandelbare staatspapieren bekend zijn, heeft Nederland altijd gretig deelgenomen in de kansen die de handel daarin overvloedig aanbiedt. Aanzienlijke fortuinen hier te lande hebben geen anderen oorsprong dan dien handel. De echte koopman had langen tijd de gewoonte om met leede oogen te zien op dien mededinger in het zoeken van kapitalen voor speculatiën. Maar gaandeweg is die naijver wel wat bekoeld,

ja zelfs weinigen van hen die nog zoo spreken, zouden eerlijk kunnen getuigen, dat zij altijd weerstand hebben geboden aan de verleiding om ook zelf nu en dan in de winsten van den fondsenhandel te deelen. Hoe minder daarenboven de handel in producten de gelegenheid tot grove en vlugge winsten aanbiedt, en hoe meer de effectenhandel juist daarin uitmunt, hoe sterker het lokaas wordt voor de kapitalen, om van de goederen naar de fondsen te trekken.

Er bestaat een goede oorzaak voor die uitbreiding van den handel in fondsen. De grootsche werken van openbaar nut, waardoor onze tijd uitmunt, werden tot stand gebragt door de vereeniging van eene menigte van kleine kapitalen. Ontelbaar werden daardoor voor een ieder de gelegenheden om zijne spaarpenningen winst- of rentegevend althans te beleggen en tevens een goed werk te doen, door met zijn kapitaal bij te dragen tot het vormen van die nieuwe bronnen van volkswelvaart. De gemeenzaamheid met rentegevend papier neemt daardoor toe bij geheel het volk. Daarenboven is in de laatste jaren het bedrag der leeningen voor verschillende Staten verbazend geklommen. Om echter voortdurend gretige nemers te vinden voor die papieren kinderen van heerschzucht en verspilling meestal, moet men de voordeelen welke den kooper toegekend worden, telkens grooter maken. Het uitgeven van een groot fictief kapitaal voor een klein feitelijk kapitaal, was langen tijd een kunstgreep die uitnemend werkte, maar sedert het groote publiek meer op de hoogte komt van dergelijke praktijken, moeten andere maatregelen genomen worden. Het lokaas van een hooge rente is toen beproefd en heeft ook lang gunstig gewerkt. Dat bevorderde daarenboven krachtig die uitstekende medehulp van den gragen leener, het beursspel. Want men kon daardoor veilig fondsen koopen en bedaard den loop van de markt afwachten, omdat toch geregeld het genot voortgaat van eene rente die zoo hoog is, dat zelfs menig moeitevol bedrijf zuiver niet zoo veel opbragt. Een toenemend aantal groote en kleine kapitalisten werd dus voortdurend gretig kooper, hetzij voor belegging hetzij voor speculatie, al naarmate de gang der prijzen het een of ander raadzaam zou maken. Kolossale financiele maatschappijen hebben uitnemend partij weten te trekken van die toenemende geneigdheid van het publiek, om liever in goed rentegevend papier zijn kapitaal te steken dan in moeijelijke handelsoperatiën. En terwijl zij door de aanbieding harer eigene aandeelen alweer nieuw voedsel gaven aan de kooplustigen, weten zij tevens de aandacht van het groote publiek al meer en meer te lokken naar en vast te verbinden aan den loop van den fondsenhandel. Want met een onmiskenbaar vernuft en eene handigheid die op schranderheid berust, trachten zij voortdurend wisselingen in de prijzen der fondsen te brengen, die nu eens den kapitalist, door de steeds rijzende beweging der markt, tot koopen uitlokt, en dan weer, door daling, den speculant te voorschijn roept, om tijdelijk op te nemen, wat een ander

voor het oogenblik niet schijnt te begeeren. Zoodra maar eens de koers der fondsen een politieke thermometer was geworden en niemand daarmede onbekend mogt zijn, was de magt van den fondsenhandel voor goed verzekerd.

Ongelukkige handelsbeurs, meenen alligt velen, waar het gewaagd kansspel, dat altijd den eenen ontneemt wat het den anderen schenkt, de plaats dreigt in te nemen van den zooveel weldadiger goederenhandel! En ik zal de laatste zijn om het gegronde van die klagt te ontkennen, al wil ik daarom nog lang niet de eerste wezen om hen te veroordeelen die, hier in Nederland, niet geheel onbesmet gebleven zijn van die fondsenmanie. Want men mag bij het oordeelen over deze zaak niet uit het oog verliezen, dat ten eerste de handel in fondsen de mogelijkheid heeft doen ontstaan die groote werken tot stand te brengen, waartoe alleen de vereeniging van vele kleine kapitalen bij magte is, — en hoe die vereeniging te doen gelukken zonder van heinde en verre de onbekende kapitalen door winstbejag te lokken? — en dat ten anderen de handel in goederen in de laatste jaren hier te lande niet die groote winsten heeft opgeleverd, waarin juist de fondsenhandel hier en in andere landen roemen kan. Wil men nu zijne jammerklagt over de ongelukkige handelsbeurs overbrengen naar dat laatste verschijnsel, dan geloof ik dat men billijker en verstandiger tevens handelen zal. Immers men zou anders den grooteren fondsenhandel verkeerdelijk oorzaak noemen, terwijl zij, ten onzent althans, meer het gevolg is van den kleineren goederenhandel.

Kleinere goederenhandel? hoor ik vragen. Alleen totale onbekendheid met de jaarlijks door onze regering uitgegevene staten van handels- en scheepvaart beweging, kan tot zulk eene onjuiste bewering aanleiding geven, beweert men. Toch niet, meen ik. Groot en klein zijn altijd betrekkelijk; alleen vergelijkenderwijze kan men die woorden gebruiken. En al getuigen nu de statistieke cijfers van de laatste twintig jaren wel degelijk van eene aanzienlijke vermeerdering van handel en scheepvaart hier te lande, dan nog kan die vermeerdering, in vergelijking met andere landen, klein zijn. Want men bedenke toch dat in die laatste twintig jaren de voortbrenging van bijna alle producten overal ontzaggelijk is vermeerderd, en met name die van alle de voorwerpen welke door de menschelijke bekwaamheid van natuurlijke grondstof in een kunstig fabriekaat moeten herschapen worden. De middelen van gemeenschap zijn daarenboven in dat tijdvak zoo zeer verbeterd en vermenigvuldigd, dat reeds daardoor alleen de verspreiding der producten allerwege onberekenbaar gemakkelijker is gemaakt en het verbruik sterk is toegenomen. En dan wordt de vraag van groot of klein niet langer of de cijfers van heden grooter zijn dan die van vroeger, maar wel of ze in dezelfde verhouding grooter geworden zijn als die meerdere productie en consumtie met regt mogen doen verwachten. Meent men dat daarvoor geen maatstaf te vinden is, dan wijs ik op de cijfers van andere

landen, Groot Brittanje bijv. of, wanneer men dat onbillijk noemt voor ons kleine landje, op de enkele stad Hamburg. Nam ons vertier niet toe in verhouding met die enkele stad, dan zal toch wel de bewering van *kleinen* goederenhandel, in vergelijkenden zin gesproken, geregtvaardigd zijn.

Stel nu de cijfers, alleen van den algemeenen invoer maar, van Nederland tegenover die van Hamburg, en reeds heb ik mijn pleit gewonnen, hoe groot men ook het verschil tusschen de officiële (1846) waarde van ons land en de gedeclareerde der oude Hanzéstad wil schatten.

ALGEMEENE INVOER.

	Nederland.	Hamburg.
1846—1850	*f* 266,059,816	M. B°. 295,102,232
1851—1855	„ 329,380,615	„ 453,682,502
1856—1860	„ 418,819,300	„ 605,402,948
1861	„ 469,169,478	„ 612,682,000
1862	„ 445,587,477	„ 640,841,960
1863	„ 442,438,906	„ 738,665,510
1864	„ 474,337,773	„ 773,016,770

Bijna gelijkstaande cijfers van 1846 tot 1850, en welk een verschil in 1864! Van 1865 zijn de opgaven nog niet bekend. De vermeerdering van den algemeenen invoer was dus percentsgewijze voor

	Nederland.	Hamburg.
1846—50	100 pCt.	100 pCt.
1851—55	124 „	154 „
1856—60	157 „	205 „
1861	176 „	208 „
1862	167 „	217 „
1863	166 „	250 „
1864	178 „	262 „

Aanzienlijk verschil van toeneming. En waardoor? Omdat de handel van Hamburg gedurig in uitgebreider kring gedreven wordt met die landen alwaar door den natuurlijken loop der omstandigheden, de productie en de consumtie in de laatste jaren aanzienlijk zijn vermeerderd, terwijl de Nederlandsche handel daarentegen zich blijft beperken tot Engeland en de gemonopoliseerde kolonie Java. Sla de statistiek op van ons land en tel de in- en uitvoeren bij elkander van en naar Groot-Brittanje, het Tolverbond en België, onder alle welke cijfers millioenen schuilen die alleen doorvoer zijn, maar door de afschaffing der transitoregten niet speciaal voor den doorvoer opgegeven zijn, en ge hebt reeds 60 pCt. en 70 pCt. van den totalen in- en uitvoer. En die verhouding wordt 80 pCt. en 85 pCt. zoodra ge er Java bij telt. Wat blijft er nu over voor den vrijen transatlantischen handel? De onpartijdige lezer oordeele. Onwaar maken kan men die berekening niet, hoe men l'art de grouper les chiffres er ook op wil toepassen. Trouwens 't is veel beter de waarheid helder en duidelijk

voor oogen te hebben, dan het bestaande maar verkeerde, te verbloemen. Liever naar de oorzaak van dat verschijnsel gezocht. En ook die is niet moeijelijk te vinden.

De geheele statistiek bevestigt de oude uitspraak van iederen koopman, dat Nederland het ongeluk heeft, minder een land te zijn van verbruik dan wel van uitvoer. Maar men zou er moeten bijvoegen, dat zoo lang die uitvoer van Nederland voor een aanzienlijk gedeelte blijft bestaan in van elders ingevoerde goederen, weinig dus in artikelen van eigen productie of verwerking, de groothandel in ons land nooit zal bloeijen, in vergelijking met Engeland of Hamburg, of zoo als Frankrijk zelfs belooft. Ik meen dit: zonder krachtige nijverheid geen bloeijende handel in deze dagen. Nederland mag roemen op traditiën van handelsgrootheid boven alle andere volken, maar die dagen van suprematie zijn lang voorbij, en reeds gelijken tred voorwaarts met die anderen te houden, lukt ons niet meer. Want onze vroegere handelsgrootheid berustte voor een groot deel op onze toenmalige betere handelsvloot dan de andere natiën bezaten, en tevens, gedurende eenigen tijd echter maar, op onze ontwikkelde nijverheid. Thans echter zijn vele naburen ons vooruit in scheepvaart en in nijverheid vooral, terwijl juist de laatste in deze tijden den groothandel moet voeden. Niemand zal de juistheid dezer bewering ontkennen. Wat hebben wij dan beter te doen, dan van die anderen af te zien, op welke wijze zij zulk een aanzienlijk verkeer met geheel de wereld weten te onderhouden?

Alweêr naar de statistiek van Groot-Brittanje de hand uitgestrekt en bij den grootsten leermeester ter schole gegaan. De London-Almanack van 1865 is een uitmuntend leerboekje voor ons kooplui in dergelijke vragen. Waar ik dat boekske ook opsla, op elke bladzijde vind ik de door mij reeds sints jaren gepredikte stelling bewaarheid, geen groote handel zonder grooten uitvoer van eigen productie. Een vlugtig inzien van de volgende vijf beknopte opgaven zal dit reeds niet onduidelijk aantoonen. Men bedenke echter dat dit de officieële cijfers zijn en niet de werkelijke, zoodat eigenlijk alleen de verhouding belangrijk is. Ten overvloede nog de herinnering, dat die officiële cijfers dagteekenen van 1696 en dus eene hoogere waarde opgeven dan die van deze dagen. Van daar dat men in Engeland tegenwoordig dubbele opgaven heeft, „*official* en *declared value*," maar natuurlijk kan alleen de eerste, als de oudste, voor vergelijkingen dienen.

GROOT-BRITTANJE.

	Invoeren.	Uitvoeren.	Uitvoeren. Waarvan eigen producten.	Uitvoeren. Vreemde producten.
	Millioentallen.		Millioentallen.	
1°. 1799	pd. st. 25	pd. st. 27	pd. st. 19	pd. st. 9
1800	„ 24	„ 30	„ 22	„ 7
1801	„ 28	„ 34	„ 23	„ 11
gemiddeld	pd. st. 26	pd. st. 30	pd. st. 21	pd. st. 9
De uitvoer een zesde grooter dan de invoer.			Eigen producten ruim tweemaal meer dan de vreemde.	
2°. 1819	pd. st. 36	pd. st. 53	pd. st. 42	pd. st. 11
1820	„ 29	„ 43	„ 33	„ 9
1821	„ 32	„ 48	„ 37	„ 10
gemiddeld	pd. st. 32	pd. st. 48	pd. st. 37	pd. st. 10
De uitvoer een derde grooter dan de invoer.			Eigen producten bijna verdubbeld; vreemde stationair.	
3°. 1839	pd. st. 60	pd. st. 105	pd. st. 92	pd. st. 12
1840	„ 60	„ 110	„ 97	„ 13
1841	„ 66	„ 116	„ 102	„ 13
gemiddeld	pd. st. 62	pd. st. 110	pd st. 97	pd. st. 13
De uitvoer bijna het dubbele van den invoer.			Eigen producten bijna verdubbeld, vreemde een derde meer.	
4°. 1858	pd. st. 133	pd. st. 305	pd. st. 271	pd. st. 34
1859	„ 140	„ 334	„ 297	„ 37
1860	„ 158	„ 359	„ 315	„ 44
gemiddeld	pd. st. 144	pd. st. 332	pd. st. 294	pd. st. 38
De uitvoer bijna twee en half maal grooter dan de invoer.			Eigen producten weer verdriedubbeld; vreemde evenzeer, maar op veel kleiner bedrag.	
5°. 1861	pd. st. 164	pd. st. 339	pd. st. 289	pd. st. 50
1862	„ 153	„ 291	„ 240	„ 51
1863	„ 164	„ 318	„ 260	„ 55
gemiddeld	pd. st. 160	pd. st. 314	pd. st 263	pd. st 52
De uitvoer bijna het dubbele van den invoer.			Eigen producten minder; vreemde ruim een derde meer.	

De vermindering van den uitvoer is het natuurlijk gevolg van den Amerikaanschen oorlog.

De reeds vroeger vermelde bijzonderheid, dat door de afschaffing der doorvoerregten hier te lande, in onze statistiek millioenen onder den algemeenen in- en uitvoer voorkomen, die eigenlijk onder de rubriek transito behooren, maakt het natuurlijk moeijelijk zoo niet onmogelijk, eene der-

gelijke schifting in de opgaven van goederen voor Nederland te brengen als in dezen staat van Groot Brittanje is gedaan. Intusschen zijn toch enkele opgaven die onze statistiek levert, voldoende om te bewijzen, dat bij den Nederlandschen handel de verhouding tusschen den uitvoer van eigene en vreemde producten, eene lijnregt tegenovergestelde is. Wanneer men eenvoudig nagaat hoe de in- en uitvoer der hoofdartikelen van handel en van eigene productie percentsgewijze staat tot den totalen invoer en uitvoer, dan verkrijgt men dadelijk een juisten blik op het geheele karakter van ons verkeer met den vreemde.

	Invoer.	Uitvoer.
Koffij	2.87 pCt.	6.80 pCt.
Suiker	8.67 „	8.12 „
Tabak	2.47 „	2.15 „
Rijst	2.58 „	1.07 „
Huiden	2.39 „	2.55 „
Katoen	2.87 „	2.95 „
Wol	1.59 „	2.01 „
IJzer en ijzerwerk . . .	6.20 „	4.53 „
Manufacturen	11.19 „	7.87 „
Goud en zilver	8.05 „	8.12 „
Granen	7.72 „	2.67 „
Boter		8.08 „
Kaas		2.31 „
Vlas		4.72 „
Slagtvee		4.53 „

Geen enkel artikel dat overwegende cijfers oplevert, vele daarentegen waarvan de beweging blijkbaar hoofdzakelijk doorvoer is. En vooral de eigene productie levert geene bemoedigende cijfers, hoe aanzienlijk ook op zich zelve de uitvoer van onze landbouwproducten mag genoemd worden. Eerst dan wanneer men aanzienlijke cijfers ziet van den invoer van grondstoffen van nijverheid en van den uitvoer van de producten der nijverheid, mag men met zelfvoldoening op zijne statistiek der handelsbeweging wijzen. Want dan is het bewijs geleverd dat de eigen volksvlijt groot is en schatten produceert, terwijl de handel en de scheepvaart dubbel door die eigen nijverheid gebaat worden, éerst door den aanvoer der grondstoffen en dàn door den uitvoer der verwerkte producten. De volgende staat toone wat de statistiek van Groot-Brittanje te dien opzigte bewijst.

De tien zonen van den handel noemt de London-Almanack niet onaardig de tien artikelen welke het hoofdelement vormen van den invoer en den uitvoer van Groot Brittanje. En dat enkele kleine staatje geeft een onbetwistbaar getuigenis dat de handel van dat land bloeit, omdat de eigen volksvlijt dien voornamelijk voedt.

Die vijf grootste artikelen zijn, declared value:

INVOER.

	1862.		1863.	
Katoen ruwe	pd. st.	31.093.045	pd. st.	56.277.953
Wol dito	„	11.773.948	„	11.884.572
Zijde dito	„	9.824.148	„	9.380.758
	pd. st.	52.691.136	pd. st.	77.543.283
Granen en meel	„	37.772.194	„	25.955.939
Thee	„	9.175.940	„	10.666.017

en voor den UITVOER.

Katoenen goederen . . .	pd. st.	36.750.971	pd. st.	47.443.964
Wollen dito . . .	„	13.148.431	„	15.518.142
Linnen dito . . .	„	5.133.936	„	6.509.970
Manufacturen voor kleeding	„	3.573.622	„	4.362.819
Metalen	„	11.365.150	„	13.111.477

Men ziet het. Kolossale hoeveelheden grondstoffen leverde de Britsche handel aan den Britschen arbeider, en de Britsche arbeider gaf even kolossale hoeveelheden aan den handel terug als vruchten van zijn vlijt, terwijl geheel de Britsche natie nog het dubbele per hoofd der bevolking voor eigen verbruik behield, wat andere natiën daarvoor noodig hadden. En die reusachtige aanvoeren van granen, naast een uitstekenden nationalen landbouw, getuigen, met de groote hoeveelheden thee welke Engeland jaarlijks hoofdzakelijk voor eigen consumtie van China koopt, hoe ruim de koopmagt is van alle klassen der maatschappij, koopmagt die de vrucht is van den eigen arbeid.

Maar ik heb misbruik gemaakt van het geduld mijner lezers, door hun zoo vele cijfers op te disschen. Ik zal mij dan ook verder daarvan onthouden. Intusschen geloof ik dat men door die opgaven het duidelijkste de waarheid der stelling zal erkennen die den grondtoon uitmaakt van mijn geheele betoog: geen bloeijende handel zonder bloeijende eigene nijverheid. En dat de alvast minder gunstige toestand van den Nederlandschen handel daaruit voortkomt, dat handel en nijverheid ten onzent geene vast aaneengeslotene elementen zijn, doet de vergelijking met de Britsche statistiek zeker meer dan vermoeden.

Of meent men dat het eene nationale voorliefde is voor den fondsenhandel, omdat die in de laatste jaren op waarlijk onrustbarende wijze hier te lande de kapitalen van geld en kennis aan den goederenhandel onttrekt? Waarlijk niet. Alleen de grootere gemakkelijkheid om in deze tijden ten onzent met minder geld, — waarom zou ik ook hier niet rondweg kennis bij noemen? — in den effectenhandel een zedig bestaan te vinden dan in den goederenhandel, beslist de voorkeur der meerderheid voor den eersten. In de groote koopsteden van ons land ziet men tegenwoordig menige kleine ster in den effectenhoek opkomen, die pas ondergegaan is aan het andere

einde van de beurs, nooit omgekeerd. En voor menigeen die met weinig kapitaal eigene zaken beginnen wil, is tegenwoordig de effectenhandel hetzelfde wat in vroegere jaren het assurantie- en soms ook het reederijvak, in ons land was. Kennis van het vak was bijzaak, hoofdzaak vermogende connectiën, die aandeelen namen in de nieuwe onderneming, waaraan eer de geest des tijds een goeden uitslag scheen te moeten en ook te zullen leveren, dan wel bekwaamheid. Ook thans weer moeten de vrienden de zaken aan den jongen effectenheld verschaffen, en dan is de prijscourant tegenwoordig lang genoeg, om al zelfs met zeer weinig tact en handigheid hier en daar eens een goeden greep voor anderen — of voor zich zelven — te doen. Die mededinging is wel hard voor de eigenlijke mannen van het vak, wier ervaring veelal het hoofdelement van den goeden loop hunner zaken is, maar daarentegen wint de geheele effectenhandel weer, naarmate nieuwe lui nieuwe kapitalen daarheen voeren. En wat jonge hoofden al vermogen, vooral in dien speculatieven handel, waarin moed, — bijna had ik neêrgeschreven overmoed, en dan had ik eigenlijk een even goed zoo niet misschien nog beter woord gebruikt — dikwijls alles is, dat kan de ervaring getuigen van den nog niet eens vergrijsden beursganger zelfs. De jonge man is dan geholpen aan een fatsoenlijk bestaan, en het zal aan hem niet haperen dat er nog vrij wat meer Nederlandsch kapitaal naar het buitenland gezonden wordt om daar oorlogen te voeren of werken tot stand te brengen van onbetwistbaar nut voor dien vreemdeling, maar van zeer betwistbaar voordeel voor den buitenlandschen aandeelhouder. Een goede rente en een gedurig wisselende prijs, ziedaar de groote begeerlijkheden van den Nederlandschen kapitalist van onze dagen.

Maar in den goederenhandel is het, vooral in de latere jaren, niet zoo gemakkelijk om met even kleine financiële als intellectuële krachten spoedig een bestaan te vinden. De groote vereenvoudiging van het verkeer tusschen de natiën onderling heeft al heel wat tusschenhandelaars tot werkeloosheid veroordeeld. Nieuwe bronnen van handel werden meer in den verren vreemde gevonden. En de koopman die met lange armen daarheen reikt, moet ook langen kapitaalsadem hebben om geduldig de vruchten af te wachten van den nieuw ontgonnen bodem, die gewoonlijk alleen door het aanbrengen van zilver en goud later de gewenschte fertiliteit vertoont. De plaats van productie is ook gewoonlijk de plaats alwaar het vreemde kapitaal een onmisbaar vereischte is tot voortbrenging. Juist dat ongerief van groote voorschotten, aan den handel eigen met plaatsen alwaar het verkeer nog niet zoo ganschelijk geregeld is, maar waar dan ook de winsten buiten den regel groot zijn, houdt velen hier te lande van die exploitatie terug.

Onbeduidende cijfers wijst de statistiek aan van den Nederlandschen handel met vele dier verre landen, alwaar de Britsche handel welig tiert.

Wel komt ook in den groothandel meer en meer het stelsel in werking om met de kapitalen van geldschieters zaken te drijven op naam van den ondernemenden koopman, wiens middelen daarvoor te kort schieten, maar nog meer in het verkeer met de eigene koloniën nestelen die commanditaire kapitalen zich dan wel in dien voor 's lands welvaart zoo begeerlijken transatlantischen handel met vreemde landen en volken. Want, ook de speciale kennis, onmisbaar om volkomen te voorzien in de niet zoo gemakkelijk te raden eischen en behoeften dier vreemdelingen, ontbreekt bij ons. Daartoe wordt niet alleen de kennis van velerlei industrieën vereischt, maar ook die van eigen aanschouwing. Het eigen oog, behoorlijk afgerigt door eene industriële opvoeding, moet zich overtuigd hebben wat die speciale behoeften zijn. Maar wij zijn nu eens geen industrieel, noch een reizend en trekkend volk! Kooplui en speculanten zijn wij van oudsher! hoor ik. Laten wij het dan worden. Nooit was de gelegenheid daartoe uitlokkender dan thans. Middelen van bestaan voor den koopman zijn niet ruim meer, en de industriële opvoeding wordt eindelijk aan onze jeugd verstrekt. Beter tijdstip dus tot het verzetten der bakens nu het tij verloopt, — en dat bewijst de statistiek voldingend — is er moeijelijk te kiezen. In eigen land de wetenschap verkregen, in het buitenland de kennis gezocht. Enkelen maar behoeven in den vreemde hunne tenten op te slaan voor eene blijvende woonplaats, de meerderheid kome nog in de kracht des levens in het moederland terug, om daar juist den grond te leggen van dien transatlantischen handel, die echten ruil, welke alleen over de ware grootheid eener handelsnatie beslist. Eerst dan wanneer het eenzijdig karakter van onze handelsbeweging verdwijnt, zal de Nederlandsche handel gelijken tred voorwaarts kunnen houden met Brit en Duitscher en Amerikaan.

Al zijn de uitkomsten van den handel in het afgeloopen jaar over 't geheel genomen verre van ongunstig, al hebben enkele artikelen vrij goede winsten opgeleverd, en al was de vraag voor de aanvoeren der stapelartikelen doorloopend voldoende om die spoedig te absorberen, toch zal niemand juist lichtpunten van het commerciële 1865 kunnen aanwijzen. De aanvoeren van ruwe suiker waren grooter dan in het jaar 1864, en ook de uitvoer aanzienlijker, maar de grootste toevoeren kwamen van Java en de grootste verkoopen geschiedden aan de raffinaderijen, zoodat hier alvast bescherming in hooge mate het hoofdelement van dien geheelen handel uitmaakte. Neem de premie van de suikerraffinaderijen af, en ge neemt tevens, in den beginne althans, de tegenwoordig altijd gereede koopers weg voor elke aangevoerde hoeveelheid. Want dat de aanvoerder juist door de zekerheid van dien gereeden kooper te vinden, te eerder zijne inkoopen of voorschotten op consignatiën aanzienlijk vergroot, zal wel niemand ontkennen. Toch lokt dat kolossale fabriekmatige verbruik van suiker hier te lande nog niet uit tot groote aanvoeren van andere dan Java-suiker. Havana en geheel West-Indië heeft thans een te gretigen kooper in het

weêr tot rust gekomen Amerika gevonden, dan dat wij in het afgeloopen jaar veel van die zijde te wachten hadden. Maar reeds sedert jaren bestaat het meeste wat hier nog van vreemde suikers aangevoerd wordt, in zeilende ladingen, aan welker afzending de Nederlandsche koopman dus part noch deel heeft. Engeland, met zijn kolossaal suikerverbruik, beheerscht en monopoliseert den geheelen handel in ruwe suiker. De groote uitvoeren van Engeland van producten zijner nijverheid naar de hoofdlanden van suikervoortbrenging hebben tusschen die koloniën en Groot-Brittanje een verkeer doen ontstaan, dat juist door in- en uitvoer over en weer voortdurend gevoed wordt. Ook voor onze geraffineerde suiker is Engeland ons een welkome afnemer. Of evenwel de eigenaardige wijze waarop die handel in geraffineerde suiker hier te lande gedreven wordt, ook winsten afwerpt voor den koopman in verhouding tot zijn omzet, daaraan waag ik te twijfelen. Het nieuwe typenstelsel moet zijne werking nog bewijzen. Jammer dat deze nieuwe complicatie ons alweer verder afbrengt van den toch nog gezonder toestand, van raffineren in entrepot. Zoo ziet men, dat zoodra men eens den weg van bescherming heeft ingeslagen, de moeijelijkheden om later weer op een gezonden voet te komen, zich al meer en meer opstapelen.

Levert Java ons de meeste suiker voor ons verkeer, ook onze aanzienlijke Koffijhandel is aan die kolonie cijnsbaar. Tot de toenemende particuliere aanvoeren toe, leverde dat land ons. Een geregelde handel voor binnen- en buitenlandsche behoefte was het kenmerk van den koffijhandel in 1865, minder de speculatiegeest, anders veelal zoo wakker in dat artikel. „De schuld daarvan ligt aan het veranderde stelsel van veilen der N. H. M.", heeft laatst eene Amsterdamsche firma in dit tijdschrift getracht te bewijzen. Niet dat zij het vroegere stelsel goedvond, maar zij kent weer een ander systeem dat nog veel beter zou zijn dan het thans ingevoerde, hetwelk zij streng afkeurt. Le mieux est l'ennemi du bien, denkt men daarbij onwillekeurig. Nu de strijd tegen dat oude stelsel volstreden is, zal ik er niet weer op terug komen, hoewel mij de vingeren wel jeuken om tegen de in dat artikel geleverde beschouwingen op te treden. Daarenboven heeft een geacht en nog vrij wat meer bevoegd beoordeelaar zich van die taak reeds op zoo uitnemende wijze gekweten, dat mijne bestrijding geheel doelloos en overbodig zou zijn. Zonderling echter, dat enkele kooplui nog altijd heil verwachten van gekunstelde zaken. De groote verkoopen en bloc, geheele ladingen, zullen weer groote koopers uitlokken, die dan hunne overwinsten edelmoediglijk, als een weldadigen regen, zullen doen afdruipen op die onbemiddelde massa, die financieel onder die kolossen staan, zoo meenen die lui. Oproeijers tegen den stroom des tijds, mag men zulke menschen noemen. Monnikenwerk, terwijl voor een flinker gebruik van krachten bij ons nog zulk een uitgestrekt handelsterrein geheel braak ligt. Laten de mannen van het vak hun tijd en hun kennis wijden aan het meer veelzijdig maken van onze markt, zorgen dat ook de andere koffijsoorten ruim-

schoots alhier vertegenwoordigd zijn, liever dan een voortdurenden wreveligen strijd te onderhouden tegen de handelingen der regering en der N. H. M. Hoe ruimer zouden hunne winsten zijn, wanneer de markten van Amsterdam en Rotterdam voor de koffij werden, wat Londen voor de suiker is, de toongevende markt, waar de koopers te allen tijde zeker zijn de meest verschillende soorten van het artikel te vinden. Dat eindelooze klagen van enkelen over, en dat opkomen tegen maatregelen welke de loop des tijds vordert, zou dan gesmoord worden door de toenemende welvaart van allen, want de grooter markt zou een levendiger en een gezonder verkeer doen ontstaan.

Wanneer men den werkelijk kolossalen omzet nagaat die van jaar tot jaar in toenemende mate op onze markten plaats vindt in Java-Tabak, dan zal men alvast moeten erkennen dat er voor den handel op die kolonie hier te lande, lust genoeg bestaat. Maar ook daar naast zou men zoo gaarne die tallooze andere tabakssoorten ruim vertegenwoordigd zien, in welker aanvoer, sortering en verkoop Bremen en Hamburg zulk eene milde bron van vertier en voordeel vinden.

Maar 't zou de herhaling zijn van een gewoon jaarlijksch overzigt van den loop der handelsartikelen, wanneer ik zoo met korte woorden de hoofdproducten die op onze markten voorkomen, wilde nagaan. Ik zou dan op den treurigen loop van het artikel Tin kunnen wijzen, als een bewijs waartoe allerlei kunstenarijen ten slotte al leiden; en voor 's hands nog maar weinig meer dan de hoop kunnen uitspreken, dat eene kleine wijziging van het bestaande veilingsstelsel niet geheel onmagtig moge bevonden worden om den handel in dat zoo belangrijk product eenigermate gezonder te maken. Want tot welke dwaze theoriën eindelijk zulk een gekunstelde handel leidt, getuige de circulaire van een handelaar te Parijs, waarin hij even vóór de veiling, alle kooplui in Nederland heeft geraden toch geen hoogeren prijs dan *f* 40 à *f* 42 aan te leggen. En waarom? Hier komt het fraaije argument. Opdat daardoor de productie ophoude in Engeland!!! Nu steekt het buitenland nog altijd den draak met Nederland omdat men in vroeger eeuwen specerijen vernietigde ten einde de prijzen hooger te houden. En uit het centrum der beschaving van geheel de wereld, komt nu twee eeuwen later, in dat hoog verlichte 1866, een dergelijke raad!!! De onmagt der pogingen van hen, die, door den voor jaren streng veroordeelden en toen afgeschaften leveringshandel in rogge weder in te voeren, getracht hebben aan de granenmarkt den bloei van weleer te hergeven, zou bij de beschouwing van alle die commerciële handigheden en kunstenarijen, eene waardige plaats kunnen vinden. Doch waartoe? De statistieke cijfers die ik hierboven gegeven heb van onze invoeren en van onze uitvoeren, de verhouding van die cijfers tot enkele landen, eene vergelijking met het verkeer van Groot-Brittanje en van Hamburg, ze hebben voldingend bewezen dat onze handel niet vooruitgaat zoo als men

dat wenschen ja verwachten mogt. En ik behoef daar waarlijk de scheepvaart-tabellen niet bij te voegen, die ook tot geene andere uitkomst zouden leiden dan tot den hartgrondigen wensch van verbetering in onzen algemeenen commerciëlen toestand. Minder eenzijdig worde de handel, dat blijft het slotwoord. Dat de cijfers van ons verkeer met Java steeds groeijen, maar dat er vooral nieuwe cijfers naast optreden, die nieuwe winsten geven door nieuwe zaken.

Maar nieuwe mannen zullen dat moeten doen, want nieuwe kennis is daartoe noodig, kennis die het deel der ouderen niet zijn kan, maar die aan het opkomend geslacht juist thans ruimschoots wordt verstrekt. Dat jonger geslacht heeft het voorregt van meer te leeren dan de thans bejaarden veelal gegund was, heeft meer en reeds jeugdiger in den vreemde verkeerd ook. Maar het vestige zich in den vreemde. De lust voor zaken leeft wel degelijk nog krachtig in onze kooplui, getuige menige onderneming die begonnen wordt, maar waarvan vele dikwijls mislukken omdat men niet geheel op de hoogte was van den toestand en de eischen der vreemde markt. Is echter de vertrouwde landgenoot en deelhebber in de beide firmas de raadgever en zelf ter plaatse de behartiger der Nederlandsche belangen, hoe uitnemend zal jeugdige ijver dan met het kapitaal der ouderen kunnen werken.

De Amerikaansche oorlog is in het afgeloopen jaar gelukkig geëindigd, en de toekomst van dat veerkrachtige land schooner zelfs nog dan voorheen. Aanvankelijk echter heeft die vrede nog niet de reusachtige voordeelen aan den wereldhandel geschonken, welke velen daarvan als een onmiddellijk gevolg zeker meenden te mogen stellen. Met den eersten toon van het blijde klokgelui dat den volke van de herstelde vriendschap tusschen Noord en Zuid kond zal doen, met dien eersten toon zullen ook de handel en de scheepvaart en de nijverheid van geheel Europa tot een nieuw leven ontwaken, want verdwenen zijn dan al de beletselen, waarmede juist die burgerkrijg vier jaren lang de volksvlijt van geheel de wereld heeft gestremd. Die meening was vrij algemeen, maar opgeschroefd en overdreven, zeker door de klimmende begeerte naar dien vrede. Niet genoeg was men daarbij indachtig aan de stoornis welke die felle krijg moest brengen in een land, alwaar alles en een ieder tintelde van winzucht. De productieve kracht was eensklaps verlamd, toen de arbeider hamer en houweel ter zijde wierp om geweer en karabijn ter hand te nemen, en alwaar de vooral in die eindelooze uitgestrektheid zoo onmisbare spoorwegen en bruggen, vernield werden om den vijand te schaden. Maar vooral vergat men den geheelen omkeer dien het wegvallen der gedwongen arbeidskracht van de slaven moest te weeg brengen, terwijl toch de producten van dien slavenarbeid het hoofdelement uitmaakten van den vreemden handel van Amerika. Dan de gekunstelde circulatie die ten speelbal werd van de speculanten en waardoor een fictieve waarde-meter ontstond, hoogelijk belemmerend voor een geregeld verkeer met den vreemde. Hooge regten op den invoer

van vreemde goederen, belasting op den uitvoer der eigene voortbrengselen, ze waren nieuwe belemmeringen voor den buitenlandschen handel. En eer al die zoo gewigtige zaken in een zoo groot land geheel geëffend zijn, kan de welvaart niet zoo krachtig ontluiken als daarna ongetwijfeld het geval zal zijn.

Toch heeft die Amerikaansche vrede veel bijgebragt om het einde van 1865 vrij wat voordeeliger te maken dan de aanvang was. En nog rijker aan voordeelen voor den goederenhandel zou dat einde geweest zijn, wanneer maar niet de duurte van geld menige onderneming had belemmerd ja onmogelijk gemaakt, die anders nieuw voedsel beloofde voor de algemeene bedrijvigheid. De uitvoer van specie naar de katoenlanden bleef de hoofdoorzaak van het hooge disconto van alle beurzen. Want tegenover het voordeel van het papieren circulatiemiddel, staat het nadeel der gedwongene inkrimping daarvan, zoodra de metalen waarborg door uitvoer kleiner wordt; en juist dan natuurlijk, wanneer de behoefte aan kapitaal het dringendst is, wordt de rente het hoogst. De grootere vennootschappen van allerlei aard en de kolossale werken voor openbaar nut die in den laatsten tijd opgerigt zijn, gevoegd bij de steeds toenemende zucht tot belegging van kapitalen en speculatie in fondsen, hebben de vraag naar kapitaal veel vergroot. En nu de rente der meeste fondsen hooger wordt, vooral ook door den lagen stand der koersen, kan de geldopnemer die hoogere rente ook gemakkelijker betalen. Zeer belemmerend heeft die hooge rente voor den handel gewerkt. De kleinere winsten kunnen die hoogere rente niet zoo gemakkelijk meer bestrijden. Vooral echter wordt de speculatiegeest door die duurte van het geld tegengehouden. En handel zonder speculatie, alleen een verbruikshandel, is nooit bevredigend voor den koopman. Zoolang echter Nederland voortgaat in de bestaande commerciële rigting, afhankelijk blijft van Java, de brug vormt van Engeland naar Duitschland, groot in transito maar klein in eigen handel, en de effectenhandel de tegenwoordige aanloksels zegevierend blijft doen gelden, zoo lang wacht ik geene betere statistieke uitkomsten dan de thans geleverde.

Een tweede fondsenramp als van 1848 zal ons redden, roepen enkele dwaze kooplui uit. Dolzinnigen! Moest zulk een ramp ons thans treffen, de schok zou nog vreesselijker zijn dan in dat ongelukkige jaar, want het kapitaal thans hier te lande in fondsen belegd is nog vrij wat aanzienlijker en veel meer onder alle klassen der maatschappij verdeeld, dan toen. Neen, niet een nationaal verlies van kapitaal zou uitwerken dat de aloude goederenhandel in vorige grootheid en bloei herleefde, maar integendeel door een overvloed van financieel zoowel als van intellectueel kapitaal, is dat doel te bereiken. Laten de winsten maar weer zoo groot worden als vroeger, de gelegenheid tot voordeelig handelen veelvuldiger, en de kapitalen zullen nog vrij wat sneller naar den goederenhandel toeijlen dan ze dien gaandeweg verlieten.

Wanneer men de groote steden van Nederland doorwandelt, en met zeker welgevallen die oude pittoreske gevels ziet, — welke helaas! al meer en meer plaats maken voor de hoekige en smakelooze blokhuizen van dezen tijd, — en men naauwkeurig let op den eigenaardigen bouwtrant van die dagen, dan spreekt bijna iedere woning van handel en bedrijf. Geen huis, in de oude koopsteden ten minste, of de ruime zolders en de diepe kelders bewijzen van een aanleg tot bergplaats van koopmansgoederen. Stevig zijn de grondvesten en krachtig de steunsels die het gebouw dragen, blijkbaar omdat de bouwmeester er op rekende dat die balken en muren zware lasten zouden te torschen hebben. Zonderling dat men toch bijna nergens in die huizen de gelegenheid vindt voor het plaatsen der kantoren. Maar de vroegere koopman werkte meestal in een afgeschoten gedeelte van zijn magazijn, zoodat hij zich altijd te midden van zijne goederen bevond. Het eigen oog toch schifte naauwkeurig, wat op zoo verschillende wijzen winstgevend beloofde te worden. De kennis van het speciale vak, was toen de eerste opleiding van den aanstaanden koopman. Andere tijden hebben echter andere eischen gehad. Kennis van vreemde talen, kennis van algemeenen handel, werd later meer behoefte. Thans evenwel doet het nut van die vroegere speciale opleiding zich weer meer gevoelen, want zoo als gewoonlijk, is nu weer omgekeerd de vroeger zoo zeldzame algemeene kennis ruim verspreid en de kennis van bepaalde artikelen daarentegen klein. Dat die artikelenkennis nu weer van een anderen, van een meer veelzijdigen aard moet zijn dan vroeger, doet niets ter zake, alleen het feit constatere men. Menige specialiteit roemt thans in ruime winsten, terwijl de universele handelaar naast hem klaagt over verliezen; waarlijk geen vreemd verschijnsel hier en elders. Ook daarop zij hij bedacht, wien het ernst is koopman te worden. Ruimte voor zijn arbeid vindt hij veel onbeperkter dan ooit, gelegenheid om winst te maken evenzeer, als hij maar helder weet wat hij wil, en begint met te erkennen dat in zulke zaken, willen eigenlijk kunnen is.

Speciale kennis vordert de uitvoerhandel in hooge mate. Wie zich daarop wil toeleggen, hij heeft eene school te maken eer hij zijne ondernemingen begint. En gelukkig dat hem die school al minder en minder begint te ontbreken. Onze katoennijverheid ontwikkelt zich met een kracht die grooten lof verdient en, wat meer zegt, rijke winsten afwerpt. Dat daarheen vele der kapitalen vloeijen die nu in de papierenwereld rusteloos en dikwijls radeloos en reddeloos rondfladderen. Laten ook enkele millioenen maar, en de fondsenhandel kan ze zonder verlet missen, den groothandel steunen, opdat ook de middelen tot grooter verkeer daar niet ontbreken. De katoennijverheid is de grond van den uitvoerhandel. En heeft die maar eens de fondamenten aangebragt van het nieuwe gebouw, dan zullen de andere industriën wel volgen. Waarom zou ons land niet even goed een land van nijverheid kunnen worden als andere landen, in deze tijden

vooral, nu tal van middelen van vervoer de overbrenging der lijvige grondstoffen even gemakkelijk als onkostbaar gemaakt hebben? Als de kennis er maar is, de kennis van den industrieel ter vervaardiging, de kennis van den koopman tot aanwijzing van het verlangde. Hoe minder toch de eerste tevens de rol van den laatste behoeft in te nemen, hoe beter voor beiden. Verdeeling van arbeid is ook daar weldadig. Alweêr op het opkomend geslacht hoop gebouwd.

Dat jonge geslacht wordt met al wat verwachtingen beladen, hoor ik wel eens zeggen. En dan antwoord ik met een gerust hart: maar het oudere geslacht is ook met heel wat kosten bezwaard voor het zoo veelzijdig onderwijs dat thans aan die jongeren moet verstrekt worden. Is het dan onbillijk dat men op rente rekent van die waarlijk niet onbelangrijke voorschotten? Vraag het aan menig onbemiddeld huisvader, wat al zwoegens en slovens het hem kost om in de waarlijk groote uitgaven voor het onderwijs van zijn talrijk gezin te voorzien, en ge zult de verwachtingen welke hij van zijne kinderen heeft, niet overdreven kunnen noemen. Wij zijn nog in de dagen van de trekschuit en der handnijverheid geboren, maar wij hebben toch wel moeten leeren de mededinging vol te houden met die reeks van vindingen der laatste jaren, welke door toepassing van stoom en electriciteit een geheelen omkeer in de gansche maatschappij hebben gebragt. En al hebben wij Nederlanders nu al geene wonderen op dat nieuwe terrein verrigt, wij hebben toch voet bij stuk gehouden en laten onze kinderen een land na, dat zich nog in velerlei opzigten met roem mag laten gelden. De jongeren daarentegen zijn geboren en getogen in die nieuwe wereld, welnu, nadat wij hen hebben uitgerust met al wat hoofd en hart moet bezitten tot welslagen, hebben zij alleen wat moed en ijver en lust daar bij te voegen, om aan onze billijke eischen te voldoen. Is dat onbillijk? Laten de jongeren zelve tegen die bewering opkomen, liefst nog met daden, die altijd meer afdoen dan de fraaiste beloften. M.

Lijst van Wetten, Kon. Besluiten en Ministeriële beschikkingen, betrekking hebbende op Nijverheid, Finantien, Vereenigingen enz. en opgave van Statistieke bescheiden, verslagen enz., in de Staats-Courant voorkomende (Vervolg van pag. 422 Bijbl. Econ 1865.)

St.-Ct. 14 Nov. 1865. Ministeriele beschikkingen, berigten en rapporten omtrent de **ziekte** onder het **vee**. Voorts: 17 Nov., 18 Nov., 24 Nov., 26 en 27 Nov., 29 Nov., 30 Nov., 1 Dec., 2 Dec., 7 Dec., 8 Dec., 9 Dec., 10 en 11 Dec., 14 Dec., 16 Dec., 22 Dec., 23 Dec., 24 en 25 Dec., 29 Dec., 30 Dec., 2 Jan., 4 Jan., 5 Jan., 6 Jan., 7 en 8 Jan., 12 Jan., 13 Jan., 16 Jan., 18 Jan., 20 Jan., 25 Jan., 26 Jan., 27 Jan., 28 en 29 Jan., 31 Jan., 2 Febr., 3 Febr., 6 Febr., 7 Febr., 8 Febr., 9 Febr., 10 Febr., 13 Febr., 15 Febr., 16 Febr., 17 Febr., 18 en 19 Febr, 20 Febr., 22 Febr., 24 Febr., 27 Febr., 3 Maart, 4 en 5 Maart, 7 Maart, 8 Maart, 9 Maart, 10 Maart, 11 en 12 Maart, 14 Maart, 15 Maart, 17 Maart, 18 en 19 Maart, 20 Maart, 22 Maart, 23 Maart, 24 Maart, 25 en 26 Maart, 27 Maart, 28 Maart, 30 Maart.

16 Nov. Ligting van **octrooijen** Verder *St.-Ct.* 9 Jan., 4 en 5 Maart.

18 Nov. Kon. besluiten beheffende de **posterijen**. Verder *St.-Ct.* 2 Jan, 6 Jan., 8 Febr., 20 Febr., 22 Febr., 21 Maart, 23 Maart.

19 en 20 Nov. Kon. besl. van 5 Nov., (St.-bl. No. 125), houdende aanwijzing van de **geneesmiddelen**, bedoeld in het vierde lid van art. 9 der wet van 1 Junij 1865 (St.-bl. No. 60.)

21 Nov. Ministeriële beschikkingen betreffende de **telegrafie**. Verder St.Ct. 25 Nov., 24 Dec., 29 Dec., 30 Dec., 2 Jan., 10 Jan., 11 Jan., 12 Jan., 18 Jan., 19 Jan., 21 en 22 Jan., 1 Febr.. 10 Febr., 16 Febr., 22 Febr., 4 en 5 Maart, 11 en 12 Maart, 24 Maart.

24 Nov. Kon. besl. van 3 Nov. No. 67 houdende bewilliging op het ontwerp acte van oprigting der naamlooze vennootschap: **„Algemeene Bouwmaatschappij"** te Utrecht. Doel: het bouwen en koopen van woningen, om die te verhuren of weder te verkoopen. Duur: 50 jaren. Vroegere ontbinding heeft plaats, wanneer het maatschappelijk kapitaal door onverhoopte verliezen tot op 60 pCt. mogt zijn verminderd, ten zij de aandeelhouders op eene algemeene vergadering bij meerderheid van stemmen mogten besluiten de zaken der vennootschap voort te zetten. Kapitaal: f 100,000, verdeeld in onsplitsbare aandeelen, groot f 1000, 500, 100. Het maatschappelijk kapitaal kan door seriën tot op een millioen gulden worden gebragt. De aandeelen worden op naam gesteld en moeten door twee directeuren en twee commissarissen worden onderteekend. Directeuren, M. Vroesom de Haan en P. Nourrisse, als administrateurs, en W. van der Weerd, als inspecteur. De winsten zijn 70 pCt. voor de aandeelhouders, 15 pCt. voor commissarissen, 15 pCt. voor de door commissarissen bezoldigde directeuren.

29 Nov. Kon. besl. van 15 Nov. No. 53 houdende goedkeuring van de statuten der voor minder dan dertig jaren aangegane vereeniging: **„Deventer Zwemvereeniging"**. De aandeelhouders vormen te zamen een zedelijk ligchaam, en stellen zich ten doel te Deventer eene doelmatige zwem- en badinrigting in het leven te roepen en in stand te houden. Primitief kapitaal minstens f 1500, hoogstens f 3000, vertegenwoordigd door aandeelen van f 20 in blanco ten volle gestort, welk kapitaal wordt aangewend tot den aanbouw der tent met bijbehoorende bassins, enz. Het bestuur bestaat uit vijf leden, door de aandeelhouders benoemd. De rente wordt bepaald op hoogstens 5 pCt. jaars.

St.-Ct. 30 Nov. Kon. besl. van 8 November No. 79 houdende goedkeuring van de statuten der naamlooze vennootschap: „**Overijsselsche Beetwortel-suikerfabriek.**" Doel: *a.* het vervaardigen van suiker uit beetwortels; *b.* het drijven van landbouw, in zooverre zulks in onmiddelijk verband staat met het doel sub *a* vermeld. In geval van wenschelijkheid of noodzakelijkheid zal de directeur, in overleg met commissarissen, kunnen overgaan tot het vervaardigen van brandstof voor eigen verbruik, door verveening van naburige gronden hetzij op gewone, hetzij op machinale wijze. Duur: 50 jaren. Vestiging in de buurtschap Lemele, gemeente Ambt Ommen Kapitaal: f 350.000, in aandeelen op naam of in blanco van f 1000. De aandeelen zijn onsplitsbaar. Commissarissen, de heeren: Mr. F. C. Donker Curtius, J. Rueb, D. B. Kikkert, A. R. Egeler, A. H. Siepman van den Berg, A. R. Holst, en F. A. Vriese. Directeur, de heer O. O. van den Berg.

5 Dec. Kon. besl. van 20 November (St.-bl. No. 128) houdende vaststelling van het reglement voor de scheepvaart ter beveiliging van de **spoorwegbrug** over het kanaal van Apeldoorn naar Diezen.

5 Dec. Kon besl. van 20 November (St.-bl. No. 129) houdende vaststelling van het reglement voor de scheepvaart ter beveiliging van de **spoorwegbrug** over het kanaal van Deventer naar Almelo.

6 Dec. Kon. besl. van 27 November (St.-bl. No. 130) tot nadere uitvoering van art. 24 der wet van 1 Junij 1861 (St.-bl. No. 53) houdende bepalingen omtrent den doortogt en het vervoer van **landverhuizers.**

6 Dec. Kon. besl. van 17 Nov. No. 58 houdende goedkeuring van de statuten van de **Israelitische Vereeniging**: Nut en vermaak te Hoorn. Deze vereeniging heeft ten doel het houden van nuttige en aangename voorlezingen tot beschaving en vorming, den behoeftigen geloofsgenooten hulp en bijstand te verleenen, het aanleeren van ambachten aan jongelieden van minvermogenden, en voorts aan de leden der vereeniging eenige betamelijke uitspanningen te verschaffen, bestaande in minstens twee buitengewone vergaderingen in het jaar.

Aan deze Vereeniging is verbonden een **leenfonds**. De te leenen gelden mogen het bedrag van f 50 niet te boven gaan; de teruggave zal in 40 achtereenvolgende weken moeten geschieden.

7 Dec. Kon. besl. van 5 Oct. No. 52 tot bewilliging op de acte, houdende wijzigingen in de acte van oprigting der naamlooze vennootschap: Maatschappij van **stoomvaart** tusschen den Bommel en Rotterdam, gevestigd te den Bommel. Het kapitaal wordt van f 22.000 op f 25 000 gebragt, verdeeld in aandeelen ieder groot f 250 op naam of in blanco.

9 Dec. Kon. besl. van 1 December (St.-bl. No. 131) houdende bepalingen omtrent de **certificaten van Nederlandschen oorsprong** of bewerking, ter uitvoering van art. 11 der wet van 3 Julij 1865 (St.-bl. No. 76).

12 Dec. Kon. besl. van 6 Dec. (St.-bl. No. 133) houdende eenige bepalingen nopens de verzendingen van geld door middel van **postwissels** tusschen Nederland en Belgie.

13 Dec. Kon. besl. van 23 Nov. No. 52 tot goedkeuring van de statuten van de vereeniging: **de Burgervereeniging** te Arnhem.

Deze burgervereeniging stelt zich ten doel:

a. bevordering der belangen van de burgerij in zeer uitgebreiden zin, te weten: door het aanwenden van pogingen tot verspreiding van algemeene welvaart, tot het aankweeken van vriendschappelijke verbroedering der burgers onderling, alsmede tot het veredelen van het zedelijk beginsel harer leden;

b. instandhouding en waardeering van het levensgroot en treffend ge-

lijkend standbeeld van wijlen Koning Willem II. door den heer C. J. Frohnhauser te Arnhem aan die vereeniging geschonken en door haar opgerigt voor het Hôtel Bellevue en op 29 Junij jl plegtig onthuld;

c. krachtige ondersteuning van hulpbehoevende personen in hunne nagelaten betrekkingen, welke door bijzondere, toevallige omstandigheden en buiten hun toedoen tot armoede zijn vervallen: en

d. bevordering en veraangenaming voor gezellig verkeer.

Deze vereeniging is opgerigt voor den tijd van vijf en twintig jaren. De gewone leden betalen eene jaarlijksche bijdrage van vijf gulden en daarenboven, dadelijk na hunne aanneming, voor intrede de som van twee gulden. De buitengewone leden betalen eene jaarlijksche bijdrage van drie gulden en zijn vrijgesteld van intrede- en uitgangssom. Eereleden betalen geene bijdragen.

St.-Ct. 15 Dec. Kon. besl. van 4 Dec. (St.-bl. No. 132) houdende goedkeuring van een reglement voor de dienst van den **Rijkstelegraaf** en intrekking van het kon. besluit van 24 September 1863 (St.-bl. No. 123)

15 Dec. Kon. besl. van 25 Nov No. 50 houdende goedkeuring van de statuten van de vereeniging **tot bescherming van dieren** te Rotterdam. De vereeniging heeft ten doel de bescherming van dieren tegen mishandeling en bezigt daartoe alle geoorloofde onder haar bereik staande middelen. Deze middelen zijn o. a. 1o. de verspreiding van beknopte geschriften, gelijk traktaatjes en gedichtjes, ingerigt zoowel voor volwassenen als voor kinderen: 2o. het rigten van uitnoodigingen aan de leden der vereeniging, aan leeraars, geestelijken, onderwijzers en anderen, om door voorbeeld, invloed en gezag aan het doel der vereeniging bevorderlijk te zijn; 3o. de opsporing van werktuigen en toestellen, geschikt om het lijden of de ongemakken van dieren te verzachten of het vervoer van lasten te verligten; 4o. het toekennen van geldelijke belooningen, medailles, getuigschriften of andere onderscheidingen aan de uitvinders of vervaardigers van de evengenoemde werktuigen en toestellen, aan eigenaars of gebruikers van dieren en aan anderen die zich ijverig betoond hebben in het opvolgen of doen opvolgen der bestaande verordeningen tegen mishandeling van dieren, en in de goede behandeling van deze;

5o. de opwekking van den publieken geest en in het bijzonder van de leden der vereeniging tot het helpen handhaven der algemeene en bijzondere verordeningen tegen mishandeling van dieren, en het toezigt houden op de behandeling van slagtvee en van trekdieren.

De vereeniging bepaalt haren werkkring aanvankelijk tot Rotterdam, maar heeft tevens het oogmerk dien, zooveel doenlijk, uit te breiden.

Duur: 29 jaren. De jaarlijksche bijdragen tot bestrijding van de onderscheidene behoeften der vereeniging worden bepaald op f 1, bij vooruitbetaling te voldoen.

16 Dec. Kon besl. van 30 Nov. No. 53 houdende goedkeuring der statuten der voor minder dan dertig jaren aangegane vereeniging: Het **Kinderziekenhuis** te Rotterdam. Doel: de opname en verpleging in daartoe geschikte localen van zieke kinderen die door de huisselijke omstandigheden hunner ouders of betrekkingen, of den aard der ziekte waaraan zij lijden, te huis niet naar behooren kunnen verzorgd worden. De werkkring zal zich alzoo in den regel bepalen tot de kostelooze verpleging en behandeling van zieke kinderen uit de behoeftige of min gegoede volksklasse De voorwaarden van opname worden bij huishoudelijk reglement bepaald. Duur: 29 jaren. De kosten van oprigting, instandhouding en verdere uitbreiding, alsmede de dagelijksche behoeften der inrigting worden gevonden uit: 1o. giften, legaten en erfmakingen; 2o. jaarlijksche bijdragen; 3o. renten en alles wat verder tot de inkomsten der inrigting kan worden gerekend. Het zedelijk ligchaam wordt vertegenwoordigd en bestuurd door eene commissie van minstens twaalf leden, waarvan twee als genees- en heelkundigen en de overigen als administrerende leden zullen werkzaam zijn. De geneesheer is directeur

der inrigting. Oprigters, de heeren: G. A. de Bruijn, P. Havelaar Jz., J. van der Hoeven Jz., H. Polak Kerdijk, H. Kruijff, F. Koch, G. H. Mees, H. J. L. Minderop, H. W. de Monchy, M. M. de Monchy, A. A. Reepmaker en J. A. Rueb.

St.-Ct. 17 en 18 Dec. Benoeming tot leden en plaatsvervangende leden van de **geneeskundige raden**. Verder St.-Ct. 19 Dec., 21 Dec., 24 Dec., 31 Dec., 9 Jan., 31 Jan., 1 Feb., 3 Febr., 7 Maart.

20 Dec. Mededeeling van den Minister van Finantien ad int. omtrent de circulatie van **valsche muntspecien.**

21 Dec. Kon. besl. van 13 Oct. No. 73 houdende bewilliging van de verlenging van den duur der naamlooze vennootschap: **Amsterdamsche verzekering-compagnie** met een nieuw tijdvak van tien jaren.

23 Dec. Kon. besl. van 20 Dec. (St.-bl. No. 134) houdende verbod van **invoer van rundvee** in en van binnenlandsch vervoer van mest en spoeling uit besmette gemeenten.

27 Dec. Kon. besl. van 16 Dec. tot regeling van de bijzondere voorwaarden voor benoembaarheid der technische ambtenaren bij de dienst der mijnen in **Ned. Indië**. Idem voorwaarden voor benoembaarheid der geëxamineerde en beëedigde **landmeters** in Ned. Indië. St.-Ct. 27 Jan.

28 Dec. Kon. besl. van 11 Sept. No. 39 houdende goedkeuring van het ontwerp der acte tot verlenging van den duur der naamlooze vennootschap. **Verzekering-vennootschap** te Amsterdam met een nieuw tijdvak van 25 jaren, (1 Januarij 1866—31 December 1890.)

29 Dec. Kon. besl. van 23 Nov. No. 51 houdende goedkeuring van het ontwerp der acte tot wijzigingen in de acte van oprigting en verlenging van duur der naamlooze vennootschap: **Dordrechtsche** Verzekering**maatschappij tegen zeegevaar**, gevestigd te Dordrecht.

30 Dec. Wet 20 December (St.-bl. No. 135) houdende goedkeuring van eenige artikelen van de op 31 Mei 1865 gesloten overeenkomst tusschen Nederland, benevens andere mogendheden, en Marocco, betrekkelijk het beheer en het onderhoud der **vuurbaak** op **kaap** Spartel.

30 Dec. Wet 20 December (St.-bl. No. 136) houdende vaststelling der begrooting wegens den **arbeid der gevangenen voor 1866.**

30 Dec. Wet 20 December (St.-bl. No. 137) **tot verhooging** van Hoofdstuk V der **Staatsbegrooting voor 1865.**

30 Dec. Wet 20 December (St.-bl. No. 138) houdende voorziening in het nadeelig slot der rekening van de ontvangsten en uitgaven der gestichten **te Ommerschans en Veenhuizen over 1863.**

30 Dec. Wet 20 December (St.-bl. No. 139) betrekkelijk de toepassing van sommige bepalingen omtrent de niet ten behoeve van 's Rijks kas geheven **opcenten op 's Rijks personele belasting** op het deel van de opbrengst dier belasting, waarover de gemeentebesturen beschikken.

30 Dec. Wet 20 December (St.-bl. No. 140) tot **wijziging** van Hoofdstuk VII A der Staatsbegrooting voor 1864.

30 Dec. Kon. besl. 24 Julij No. 57 houdende goedkeuring van het ontwerp der acte tot wijziging van de acte van oprigting der naamlooze vennootschap: „de **Nederlandsche Palmitine fabriek** gevestigd te Amsterdam.

31 Dec. Wet 20 December (St.-bl. no. 141) tot **wijziging** van Hoofdstuk VII B der **Staatsbegrooting** voor 1864.

St.-Ct. 2 Jan. Wet 20 December (St.-bl. No. 142) tot regeling der ontvangsten en uitgaven van het **pensioenfonds** voor burgerlijke ambtenaren **over het jaar 1866**.

2 Jan. Kon. besl. 14 Dec. No. 75 tot wijziging van de statuten der voor minder dan dertig jaren aangegane **vereeniging**: „Eendragt maakt magt" te Kralingen. Het kapitaal van f 18.000 op f 20.500 gebragt.

3 Jan. Wet 22 December (St.-bl. No. 143) betrekkelijk den afkoop van tienden bij het **kroondomein**.

3 Jan. Wet 22 December (St.-bl. No. 145) tot verandering der **grenzen** van de **gemeenten** Ambt Vollenhove, Genemuiden en Kampen.

3 Jan. Wet 22 December (St.-bl. No. 158) houdende bekrachtiging van **provinciale belastingen**. Zie verder St.-Ct. 4 Jan., 6 Jan., 7 en 8 Jan., 13 Jan.

4 Jan. Wet 22 December (St.-bl. No. 146) tot onteigening van perceelen ten behoeve der **droogmaking** van de kleine plassen in Schieland beoosten Rotterdam.

4 Jan. Wet 22 December (St.-bl. No. 147) houdende vaststelling der begrooting van uitgaven voor de gestichten te **Ommerschans** en te **Veenhuizen**, **dienst 1866**.

5 Jan. Wet 30 December (St.-bl. No. 173) tot regeling van het **loods- en bakenwezen** op eenige wateren en stroomen.

5 Jan. Kon. besl. 30 December (St.-bl. No. 194) houdende vaststelling van het reglement voor de **loods- en bakendienst** op den Rhijn, de Lek, de Waal, de Nieuwe Maas van Krimpen a/d Lek tot Rotterdam, de Merwede en de Noord, de Maas van de Limburgsche grenzen bij Maashees tot Loevestein, op den Gelderschen en den Hollandschen IJssel, de Buiten-Aa of het Schankersdiep en de Dieze.

6 Jan. Vergelijkende opgave der schepen, waarvoor gedurende de jaren 1864 en 1865 voor de eerste maal Nederlandsche **zeebrieven** zijn uitgereikt.

7 en 8 Jan. Kon. besl. 28 Dec. (St.-bl. No. 167) houdende wijziging van art. 1 Kon. besl. 6 Oct. 1862 (St.-bl. No. 181), betreffende den **vrijdom van invoerregt** of accijns voor victualie, provisie en scheepsbehoeften.

7 en 8 Jan. Kon. besl. 22 Dec. No. 86, houdende goedkeuring der statuten der voor minder dan dertig jaren aangegane Vereeniging tot bevordering van **christelijk nationaal schoolonderwijs**, te Hallum en te Marrum: Doel: hetzelfde als dergelijke genootschappen. Duur: 29 jaren.

7 en 8 Jan. Kon. besl. 28 Dec. No. 58 houdende goedkeuring van de statuten der vereeniging: **Licht**, **Liefde**, **Leven**. Doel: verspreiding van waarheid, liefde en verlichten godsdienstzin. Zij tracht dit doel te bereiken: 1o. door het te Rotterdam gevestigde Nederlandsche Zendelinggenootschap te ondersteunen; 2o. door de werkzaamheid van één of meer godsdienstonderwijzers binnen 's Gravenhage; 3o. door het oprigten en in stand houden van inrigtingen voor onderwijs en volksbeschaving binnen 's Gravenhage. Contributie naar ieders goedvinden, doch minstens een stuiver in de maand. Het bestuur bestaat uit negen leden, door de algemeene vergadering gekozen en die de werkzaamheden onder elkander regelen. De godsdienstonderwijzer wordt benoemd door het bestuur, werkt onder de onmiddelijke leiding van de predikanten die lid der vereeniging zijn, staat aan het hoofd der Zondagschool en zal zich zorgvuldig onthouden van alle proselietenmakerij. Onder de inrigtingen behoort eene school voor vrouwelijke handwerken, waarvan

het doel tevens is, zonder bepaald schoolonderwijs, de verstandelijke en god-dienstige ontwikkeling der meisjes te bevorderen. Deze school staat, behalve onder het opzigt des bestuurs, onder het meer bijzonder toezigt van dames patronessen. Gedurende de wintermaanden worden er voor de leden populaire voordragten gehouden, die ook voor vrouwen toegankelijk zijn. Duur: 29 jaren (1 November 1865—31 October 1894).

9 Jan. Wet 23 December (St.-bl. No. 160) houdende vaststelling van Hoofdstuk II der **Staatsbegrooting** voor 1866.

10 Jan. Wet 30 December (St.-bl. No. 193) betrekkelijk de heffing der **grondbelasting** in het hertogdom Limburg.

10 Jan. Rapport van de jury ter beoordeeling van de ingezonden ontwerpen voor een **Paleis** bestemd voor de vergaderingen der Staten-Generaal.

11 Jan. Wet 22 Dec. (St.-bl. No. 161) houdende vaststelling van Hoofdstuk III A der **Staatsbegrooting** voor 1866.

11 Jan. Wet 23 Dec. (St.-bl. No. 162) houdende vaststelling van Hoofdstuk III B **idem**.

11 Jan. Wet 23 Dec. (St.-bl. No. 163) houdende vaststelling van Hoofdstuk IV B **idem**.

11 Jan. Wet 26 Dec. (St.-bl. No. 164) houdende vaststelling van Hoofdstuk IV A **idem**.

11 Jan. Kort overzigt van den **Handel** en de **Scheepvaart** op **Java en Madura** over 1864.

13 Jan. Wet 26 Dec. (St.-bl. No. 165) houdende vaststelling der begrooting van uitgaven voor den aanleg van **Staatsspoorwegen**, dienst 1866.

13 Jan. Wet 29 Dec. (St.-bl. No. 169) houdende vaststelling van Hoofdstuk VII A der **Staatsbegrooting** voor 1866.

13 Jan. Wet 30 Dec. (St.-bl. No. 175) tot **vereeniging der gemeenten** Zonnemaire en Bommenede.

13 Jan. Wet 31 Dec. (St.-bl. No. 197) houdende nadere bepalingen omtrent den **accijns** op den wijn.

13 Jan. Wet 31 Dec. (St.-bl. No. 198) houdende nadere bepalingen omtrent den **accijns** op de suiker.

13 Jan. Kon. besl. 5 Oct. No. 50 houdende goedkeuring van de statuten der te Amsterdam te vestigen naamlooze vennootschap: „**Internationale Bergbouw-compagnie**." Doel: de ontginning en exploitatie van de steenkolenvelden, thans bekend onder de namen van Vereenigte Geschwind, Friedrich August, St. Matthias Erb-tolle, No. 2 en Neu Blankenburg, gelegen te Buchholz, in de gemeente Blankenstein, kreits Bochum, en in Bach bij Hattingen in Pruissen, alsmede de daaraan verbonden noodige handel, en van welke steenkolenvelden de eigendom met al hetgeen thans tot de exploitatie dezer bergwerken behoort of de regten, die de principalen der comparanten uit anderen hoofde daarop kunnen uitoefenen, in deze vennootschap worden ingebragt op den voet en voor zoover zij door de comparanten of die zij vertegenwoordigen, worden bezeten. Duur: 50 jaren. Kapitaal: f 600,000, verdeeld in 1200 aandeelen, elk groot f 500. De obligatien kunnen in serien worden uitgegeven. Directeuren, de heeren: A. W. W. baron Straalman en H. C. Kleinpenning.

14 en 15 Jan. Wet 31 Dec. (St.-bl. No. 196) tot onteigening van perceelen ten behoeve van den **spoorweg** van Goes langs Middelburg naar Vlissingen en van een **kanaal** van Vlissingen naar Middelburg, met daarbij behoorende werken.

St.-Ct. 14 en 15 Jan. Kon. besl. 28 Dec. No. 57 houdende goedkeuring van de wijzigingen in de statuten der Vereeniging: het Israelitische collegie **„Nut en vermaak"** te Helder.

14 en 15 Jan. Kon. besl. 16 Dec. No. 54 houdende goedkeuring van de wijzigingen in de statuten der naamlooze vennootschap **Brandverzekering-**genootschap te Amsterdam. Het kapitaal met f 125,000 vergroot.

16 Jan. Wet 29 Dec. (St.-bl. No. 168) houdende vaststelling van Hoofdstuk VI der **Staatsbegrooting** voor 1866.

16 Jan. Wet 30 Dec. (St.-bl. No. 185) houdende vaststelling van Hoofdstuk IX idem.

16 Jan. Kon. besl. 13 Dec. No. 56, houdende bewilliging tot oprigting der naamlooze maatschappij: **Turfmaatschappij** „Valkenheim". Doel: het verwerken van veen tot machinalen en steekturf, mitsgaders het verkoopen van turf. Duur: 30 jaren Zij zal haren aanvang nemen op 1o Januarij 1866, wanneer tevens een bedrag van *f* 100,000 voor het aanvankelijk vastgestelde kapitaal der maatschappij zal zijn gestort. Kapitaal: *f* 150,000, verdeeld in 150 aandeelen, elk ten bedrage van *f* 1000, op naam of in blanco. Directeuren, de heeren H. Rahder Cz. en F. H. Rochussen. Commissarissen, de heeren F. 's Jacob en J. C. Rahder, met bevoegdheid zich een derden te assumeren.

17 Jan. Wet 30 Dec. (St.-bl. No. 177) tot onteigening van perceelen ten behoeve der **bedijking** en **droogmaking** van den Oosteinderpoel, onder de gemeenten Aalsmeer en Nieuwer-Amstel.

17 Jan. Wet 30 Dec. (St.-bl. No. 187) houdende vaststelling van Hoofdstuk X der **Staatsbegrooting** voor 1866.

17 Jan. Wet 30 Dec. (St.-bl. No. 190) tot vaststelling der **begrooting** van uitgaven voor de Algemeene **Landsdrukkerij** over het jaar 1866.

17 Jan. Wet 30 Dec (St.-bl. No. 191) tot **wijziging** van Hoofdstuk V der **Staatsbegrooting** voor 1864.

17 Jan. Kon. besl. 23 Dec. No. 61 houdende goedkeuring van de statuten der naamlooze vennootschap: Eerste Nederlandsche Maatschappij tot **verhuring van stoom- en andere werktuigen** te Amsterdam. Doel: de bij koop haar eigendom geworden zijnde vervoerbare stoom- en andere werktuigen (locomobilen) te verhuren tegen een vast te stellen huurprijs per maand, bij de drie, zes of twaalf maanden. Duur: 30 jaren. Kapitaal: *f* 25,000 (250 aandeelen van *f* 100). Directeuren, de heeren A. Jansen, werktuigkundige en J. F. Aalders, particulier, te Amsterdam.

18 Jan. Wet 28 Dec. (St.-bl. No. 166) houdende vaststelling van Hoofdstuk V der **Staatsbegrooting** voor 1866.

18 Jan. Wet 31 Dec. (St.-bl. No. 195) tot regeling van het beheer en de verantwoording van de vernieuwingsfondsen der **Staatsspoorwegen**.

18 Jan. Kon. besl. 4 Jan. No. 80 tot goedkeuring van de statuten van de Vereeniging tot oprigting van **bewaarscholen** en andere nuttige inrigtingen in de gemeente Groningen. Doel wordt door de benaming aangeduid. Duur: 29 jaren en 11 maanden. De vereeniging tracht de noodige gelden te verkrijgen door renteloze voorschotten, giften of erflatingen, rentegevende negotiatie, jaarlijksche contributien. Het bestuur bestaat uit de vijf oprigters en minstens drie leden der vereeniging, daartoe in eene algemeene vergadering der leden bij meerderheid van stemmen te kiezen.

St.-Ct. 19 Jan. Wet 29 Dec. (St.-bl. No. 170) houdende voorloopige vaststelling van Hoofdstuk VII B der **Staatsbegrooting** voor 1866.

19 Jan. Kon. besl. 19 Dec. No. 54 houdende bewilliging op de statuten der naamlooze vennootschap: **Zee- en Brand- assurantie-compagnie** „Astraea" te Amsterdam. Doel: het verzekeren en herverzekeren tegen alle gevaren, hetzij binnen of buiten 's lands, zoo voor zee- als voor brandschade, benevens op de binnenwateren, rivieren en stroomen, van schepen en vrachtpenningen van goederen van allerlei aard en waarde, geladen in schepen, wagens of andere vervoermiddelen, te land of te water, van de plaats van vertrek tot aan die der bestemming, als ook voor alle andere gevaren, in zooverre verzekering geoorloofd is. Duur: 50 jaren. Kapitaal f 500,000, verdeeld in honderd aandeelen, elk van f 5000. Commissarissen, de heeren J. C. Bergendahl, D. Pleysier Tz. en P. C. van Baasbank. Directeur: de heer A. Pleysier. De eere-commissarissen zullen later worden benoemd.

20 Jan. Wet 30 Dec. (St.-bl. No. 184) tot **aanvulling** van Hoofdstuk VIII der **Staatsbegrooting** voor 1865.

20 Jan. Wet 30 Dec. (St.-bl. No. 186) houdende nadere regeling van het gebruik van het **koloniaal batig slot** van het dienstjaar 1863.

20 Jan. Wet 30 Dec. (St.-bl. No. 188) houdende de wet op de **middelen** voor het dienstjaar 1866.

20 Jan. Wet 30 Dec. (St.-bl. No. 189) houdende vaststelling der begrooting van het fonds, voortspruitende uit de **koopprijzen van domeinen**, dienstjaar 1866.

20 Jan. Wet 30 Dec. (St.-bl. No. 192) betrekkelijk het toekennen van **schadeloosstelling** ten behoeve van vaartuigen, welke ingerigt moeten worden ten einde onder de vaste bruggen bij Venlo en Crevecoeur te kunnen doorvaren.

21 en 22 Jan. Wet 30 Dec. (St.-bl. No. 174) tot onteigening van perceelen ten behoeve eener **verbetering** van het **vaarwater** de Litz te Oostermeer, in de gemeente Tietjerksteradeel.

21 en 22 Jan. Mededeeling van den Minister van Buitenlandsche Zaken omtrent de ratificatie van het verdrag met Spanje gesloten tot wederkeerige **uitlevering** van **misdadigers**.

23 Jan. Kon. besl. 18 Jan. (St.-bl. No. 3) betrekkelijk de verpligting voor de veehouders tot het **reinigen** en in gereinigden staat houden der **stallen** van het rundvee ens.

23 Jan. Kon. besl. 21 Nov. No. 71 houdende wijziging van de statuten der naamlooze vennootschap Bodegraafsche **gas-maatschappij** te Zwammerdam.

25 Jan. Kon. besl. 6 Jan. (St.-bl. No. 1) houdende bepalingen omtrent het stoken van **gedistilleerd** uit **melasse**.

25 Jan. Kon. besl. 13 Dec. No. 57 tot goedkeuring van de statuten der naamlooze vennootschap **Nederlandsche cementsteenfabriek** te Delftshaven. Doel: het kunstmatig vervaardigen uit cement van waterbuizen, riolen, tegels, bouwornamenten en alle daaraan verwante voorwerpen. Duur: 25 jaren. Kapitaal: f 100,000, in aandeelen van f 500. Directeur: P. Lindo. Commissarissen: J. A. M. van Berckel, N. D. Goldsmid, J. H. C van der Kun, J. B. Maxwils en Mr. B. G. F. Oldenkott. Commissie tot goedkeuring der Balans: de HH. E. F. de Cocq, J. Jonckheim en H. Veder. De Directeur geniet f 2,500 vast salaris. Verdeeling der winst: vóór alles 5 pCt. aan aandeelhouders, van het dan overblijvende, 75 pCt. aan aandeelhouders, 10 pCt. reservefonds, 5 pCt. aan Commissarissen, 10 pCt aan Directeur.

St.-Ct. 27 Jan. Kon. besl. van 30 Nov. No. 52 houdende goedkeuring van de statuten der naamlooze vennootschap: Maatschappij tot **droogmaking** van den Oosteinderpoel onder Aalsmeer en Nieuwer-Amstel, te Amsterdam. 't Doel wordt door de benaming aangeduid (concessie 23 Julij ll. verleend aan Jhr. L. en Jhr. Mr. J. W. H. Rutgers van Rozenburg) Duur: 5 jaren. Vestiging: Amsterdam. Kapitaal: f 381,000, in aandeelen op naam van f 3000, in 2 serien. Directeuren, de beide concessionarissen, commissarissen, de heeren: W. T. Heshuijzen, J. de Jong Schouwenburg en J. Bergkamp.

30 Jan. Vergelijkende staat der Nederlandsche **koopvaardijvloot** op 31 December 1864 en 31 December 1865.

31 Jan. Kon. besl. 17 Jan. (St.-bl. No. 2) tot vaststelling van een tarief van **pakhuishuren** voor goederen, in de Rijks-entrepôts nedergelegd.

1 Febr. Kon. besl. 29 December (St.-bl. No. 172) bepalende de plaatsing in het Staatsblad van het door de Staten der Duitsch-Oostenrijksche **telegraaf-vereeniging** op 30 September 1865 te Schwerin gesloten verdrag.

1 Febr. Kon. besl. 23 Dec. No. 62 tot bewilliging der acte, houdende wijziging in de statuten van de naamlooze vennootschap: „Tweede Maatschappij van **assurantie** te Amsterdam (verlenging van den duur met een nieuw tijdvak van tien jaren)."

3 Febr. Kon. besl. 3 Nov. No. 67 houdende goedkeuring van de acte van oprigting der naamlooze vennootschap: „Algemeene **Bouwmaatschappij**" te Utrecht.

4 en 5 Febr. Kon besl. 26 Jan. 1866 (St.-bl. No. 4) houdende bepalingen ter bevordering der **ontginning** op Java en Madura van bronnen, welke aardolie, **petroleum** enz. opleveren.

4 en 5 Febr. Verslag over de verbetering van den **waterweg** van Rotterdam naar zee in 1863, 1864 en 1865.

6 Febr. Verslag der Commissie uit het collegie voor de zeevisscherijen, betreffende de **internationale visscherij-tentoonstelling** te Bergen in Noorwegen.

7 Febr. Onderteekening eener overeenkomst met Spanje regelende de voorwaarden van toelating van **consuls** in de wederzijdsche kolonien.

7 Febr. Kon. besl. van 16 Dec. No. 52 houdende goedkeuring van de statuten der naamlooze vennootschap: „**Internationale Stoomvaartmaatschappij**" te Dordrecht. Doel: *a.* het onderhouden van eene geregelde vaart met stoombooten en aken, tot het vervoer van personen, goederen en vee: 1 tusschen Londen en Dordrecht vice versa; 2 tusschen Hull en Dordrecht vice versa; 3 tusschen de voornaamste Nederlandsche havens en Maxau, nabij Carlsruhe, in het Groothertogdom Baden, vice versa, en tusschenliggende plaatsen, overeenkomstig de concessie in het volgend artikel vermeld; *b.* de Rhijnvaart in direct verband te brengen met de zee-stoombootdienst van Dordrecht op Londen en Hull vice versa, en de binnenvaart tusschen Amsterdam en Dordrecht, hetzij door eigene middelen, hetzij door overeenkomsten met bestaande diensten; *c.* het vervoeren van personen en goederen naar, en van zoodanige plaatsen als nader voor het algemeen nuttig en voor de maatschappij voordeelig zal worden geacht; en *d.* het onderhouden van eene geregelde sleepdienst op de rivieren van Rotterdam tot Maxau vice versa en tusschenliggende plaatsen; alles volgens verkregen of nog te verkrijgen concessien en Koninklijke goedkeuring, voor zooveel die noodig zullen zijn. Duur: 40 jaren. Kapitaal: f 1,500,000, in aandeelen van f 1000, f 500, f 200 en f 120, op naam of in blanco. Directeur, de heer J. van Wageningen Dz. te Dordrecht; directeuren-administrateuren in Nederland,

de heeren Mr. C. C. E. d'Engelbronner te 's Gravenhage en R. J Kelderman te Amsterdam; directeur-administrateur in Baden de heer F. Koelitz, te Carlsruhe; Secretaris, de heer J. C. van Lier, te 's Gravenhage; technisch adviseur, de heer J. Groll te Utrecht. Commissarissen, de heeren G. H. Uhlenbeck en C. H. Schanze te 's Gravenhage, S. Zadoks te Dordrecht, J. Malsch en E. Kölle te Carlsruhe.

St.-Ct. 8 Febr. Kon. besl. van 29 Jan. (St.-bl. No 6) betreffende **de uitloting en aflossing** van $2\frac{1}{2}$ percents schuldbekentenissen voor 1866.

10 Febr. Kon. besl van 9 Febr. No. 49 betreffende het **ontslag**, verleend aan de **Ministers** van Binnenlandsche Zaken en van Justitie, de heeren Mrs. J. R. Thorbecke en N. Olivier.

11 en 12 Febr. Kon. besl. van 31 Jan. (St.-bl. No. 7) waarbij wordt vastgesteld het reglement tot uitvoering der wet, houdende regeling van het beheer en de verantwoording van de **vernieuwingsfondsen** der **Staatsspoorwegen**.

11 en 12 Febr. Kon. besl. van 5 Febr. (St-bl. No. 9) houdende verhooging der verhoudingen, waarnaar de **accijns** voor eenige soorten van ruwe **suikers** en basterden moet worden berekend.

11 en 12 Febr. Stukken betrekkelijk het **ontwerp-strafwetboek** voor **Nederlandsch-Indië** (Wetboek voor de Europeanen.)

11 en 12 Febr. Verslag van den Minister van Binnenlandsche Zaken betreffende den stand der werkzaamheden voor den aanleg der **Staatsspoorwegen**. Zie verbetering St.-Ct. 21 Febr.

15 Febr. Kon. besl. van 19 Jan. No. 70 houdende goedkeuring van de statuten van de Vereeniging tot bevordering van **Christelijk nationaal schoolonderwijs** te Berlikum. Hetzelfde doel, als de overige vereenigingen van dien aard. Duur: 29 jaren. Leden zijn: 1o. zij die leden zijn van de „Vereeniging voor Christelijk nationaal schoolonderwijs", opgerigt te Amsterdam, en goedgekeurd bij kon besl van 12 Januarij 1864 No. 72 te Berlikum woonachtig en bij volstrekte meerderheid van stemmen worden toegelaten, 2o. zij die, niet leden, zich niettemin tot eene jaarlijksche contributie van minstens f 5 verbinden en die evenzeer de volstrekte meerderheid der stemmen op zich vereenigen.

16 Febr. Kon. besl. van 2 Febr. (St-bl. No. 8) houdende vaststelling van een reglement van **politie** voor de **haven** te Moerdijk.

18 en 19 Febr. Verslag omtrent den toestand van het **Rijks-archief**.

20 Febr. Kon. besl van 8 Jan. No. 57 houdende goedkeuring van de statuten der naamlooze vennootschap: **Gastelsche Beetwortel-suikerfabriek** te Gastel. Doel: de oprigting en exploitatie eener fabriek van beetwortelsuiker: Duur 25 jaren. Kapitaal f 360,000, verdeeld in 60 aandeelen. Directeuren, de heeren J. J. van Sprangh en H. P. Mastboom. Commissarissen, de heeren P. J. van Breda, D. P. Beausar, C. F. C. de Bie. G. van Alphen en Mr. R. J. van Mierlo.

22 Febr. Kon. besl. van 12 Jan. No. 66 houdende goedkeuring van de wijziging in de statuten der naamlooze vennootschap: Nederlandsche **Beetwortel-suikerfabriek**, gevestigd te Oudenbosch. Het kapitaal van f 300,000 op f 600.000 gebragt.

25 en 26 Febr. Kon. besl. van 19 Jan. No. 69 houdende goedkeuring van de wijziging in de statuten van de naamlooze vennootschap: De **Stearine-kaarsenfabriek** Gouda, te Gouda. Kapitaal van f 225,000 op f 400,000 gebragt.

St.-Ct. 25 en 26 Febr. Verslag betreffende den **aanleg van Staatsspoorwegen van** 1 Julij tot 31 December 1865.

28 Febr. Kon. besl. van 20 Jan. No. 65 houdende goedkeuring van de wijzigingen in de acte van oprigting der naamlooze vennootschap: 's Hertogenbossche **Brandwaarborg-maatschappij**, te 's Hertogenbosch, (verlenging van den duur met een nieuw tijdvak van 25 jaren).

28 Febr. Kon. besl. van 16 Febr. (St.-bl. No. 11) betreffende de ligting **der nationale militie** van 1866.

28 Febr. Kon. besl. van 17 Febr. (St.-bl. No. 12) betreffende de uitvoering van art. 2 der Wet van 7 Augustus 1865 (St.-bl. No. 104) tot goedkeuring van eenige artikelen van het **verdrag** van handel en scheepvaart, tusschen Nederland en Frankrijk gesloten.

1 Maart. Kon. besl. van 27 Jan. (St.-bl. No. 5) bepalende de plaatsing in het Staatsblad van de tusschen Nederland en Spanje op 5 November 1860 te 's Gravenhage gesloten overeenkomst tot wederkeerige **uitlevering van misdadigers**.

1 Maart. Kon. besl. van 21 Febr. (St.-bl. No. 13) houdende aanwijzing van de gemeente Harlingen als **losplaats** en kantoor van betaling bij invoer van ruwe suiker en basterden.

2 Maart. Kon. besl. van 6 Febr. (St.-bl. No. 28) houdende goedkeuring van de statuten van de vereeniging tot behartiging der **belangen van de protestanten**, hoofdzakelijk in de Betuwe, te Bemmel. Doel wordt door de benaming aangeduid: de Vereeniging beoogt zoowel de stoffelijke als de zedelijke belangen der protestanten te behartigen. Contributie *minstens* f 0 25. Duur: 25 jaren.

2 Maart. Resolutie van den Min. van fin. van 21 Febr. No. 52 betrekkelijk de tarifering van ijzeren **klinkbouten**.

6 Maart. Kon. besl. van 6 Febr. (St.-bl. No. 29) houdende goedkeuring van de statuten der Vereeniging tot bevordering der belangen van **opvoeding** en **onderwijs** te Ouwerkerk. Doel: jonge kinderen, voornamelijk uit den arbeidenden stand, voor te bereiden, om met vrucht eenmaal de openbare school te bezoeken. Duur: 29 jaren en 11 maanden. Het bestuur bestaat uit een voorzitter, een ondervoorzitter, een secretaris en penningmeester, in één persoon vereenigd, en vier stemhebbende bestuursleden.

7 Maart. Kon. besl. van 20 Jan. (St.-bl. No. 155) houdende goedkeuring van de statuten der naamlooze vennootschap: Eerste Groninger **Assurantie-maatschappij** te Veendam. Deze maatschappij verzekert voor alle gevaren van vervoer te water en te land, op den voet en wijze als later zullen worden bepaald, wordende het aan directeur en commissarissen overgelaten, tot welk maximum op een en hetzelfde voorwerp zal verzekerd worden. Duur: 25 jaren. Kapitaal: f 100,000 (200 aandeelen, ieder van f 500) Directeur, de heer L. H. Reinders, te Wildervank. Commissarissen, de heeren: Mr. M. van Tuuk, J. C. Masker en J. W. Klaaszoon.

10 Maart. Kon. besl. van 19 Febr. (St.-bl. No. 63) houdende wijzigingen in de statuten van de **Twentsche Vereeniging** tot bevordering van nijverheid en handel te Enschedé.

13 Maart. Kon. besl. van 23 Febr. (St.-bl. No. 125) houdende goedkeuring van de statuten der vereeniging **Hulp voor minvermogenden**, te Groningen. Doel: jaarlijks Israëlitische armen aldaar in de wintermaanden zooveel mogelijk te voorzien van levensbehoeften. De directie bestaat uit twee directeuren, een voorzitter en een penningmeester, die beurtelings om het half jaar hunne functien verwisselen. Duur: 29 jaren en 11 maanden. Contributie: vijf cents wekelijks.

St.-Ct. 14 Maart. Kon. besl. van 24 Febr. No. 66 houdende goedkeuring van de statuten der vereeniging: **de Vriendschap**, te 's Hertogenbosch, onder het beschermheerschap van Z. K. H. C. A. Vorst van Hohenzollern Sigmaringen. Doel: door gezellige bijeenkomsten, muzijk, dansvermakelijkheden en schietoefeningen, op door het bestuur vast te stellen tijdstippen, het gezellig verkeer te bevorderen. Duur: 30 jaren. Het bestuur is opgedragen aan *a*. een raad van bestuur van tien leden, te verkiezen door de algemeene vergadering voor de eene helft uit de eereleden en voor de wederhelft uit de gewone leden, *b*. eene directie, bestaande uit een directeur, een onderdirecteur en een commissaris, te verkiezen uit de leden van den raad van bestuur.

17 Maart. Kon. besl. van 24 Febr. No. 67 houdende goedkeuring van de statuten der Hulpvereeniging voor **christelijk nationaal schoolonderwijs** te 's Gravenhage. Doel als gelijke vereenigingen. Duur 24 jaren. De fondsen worden uit giften, schoolgelden enz. te zamen gebragt.

18 en 19 Maart. Kon. besluit van 25 Jan. houdende goedkeuring van de statuten der naamlooze vennootschap: Compagnie voor **Zeegevaar** te Amsterdam. Doel: het sluiten van alle verzekeringen voor gevaren ter zee en te land, mitgaders op de binnenwateren, stroomen en rivieren, op alle schepen en vaartuigen, hunne aanhoorigheden en de goederen, daarin geladen; geene verzekeringen mogen echter worden gesloten voor brand op gebouwen of niet vervoerd wordende goederen, noch ook voor overstroomingen. Evenmin zullen levensverzekeringen mogen gesloten worden. Duur: 20 jaren. Kapitaal f 100.000 in 20 aandeelen, ieder groot f 5000. De vennootschap zal worden bestuurd door een directeur onder toezigt van twee commissarissen, die uit de aandeelhouders bij meerderheid van stemmen moeten worden gekozen. Directeur, de heer F. L. B. Bäncken. Commissarissen, de heeren Mr. A. Brugmans en G. R. A. Wüste.

20 Maart. Waarschuwing van de Ministers van Buitenlandsche Zaken en Justitie tegen de **kaapvaart** ter zake van den oorlog zoowel tusschen Brazilië en Paraguary als tusschen Spanje en Chili.

22 Maart. Kon. besl. van 4 Jan. No. 81 houdende goedkeuring van de statuten der naamlooze vennootschap „de Asser **IJzergieterij**" te Assen. Doel: het gieten van ijzer en metaal en het uitoefenen van de daaraan verwante of daaruit voortvloeijende fabricatie en bedrijven, die in het belang der vennootschap geacht worden. Duur: 15 jaren. Kapitaal: f 30,000, verdeeld in 60 aandeelen, elk van f 500, alle op naam. Directeuren de heeren A. Braakman en R. Hunse. Commissarissen de heeren W. A. van der Feltz, H. A. M. Brumstrede, Mr. J. H. Willinge Tonckens en Mr. J. Roessingh, allen te Assen.

24 Maart. Kon. besl. van 2 Maart No. 56 houdende goedkeuring van de statuten der vereeniging tot bevordering van **christelijk nat. schoolonderwijs** te Tiel. Doel: de instandhouding der te Tiel sedert 1858 bestaande bijzondere school voor christelijk wetenschappelijk onderwijs, omvattende het gewoon lager en meer uitgebreid lager onderwijs, met bevoegdheid om daaraan tevens het onderwijs in vrouwelijke handwerken en eene bewaarschool op christelijke grondslagen te verbinden. De inkomsten worden verkregen door jaarlijksche contributie van minstens vijf gulden, vrijwillige giften, de schoolgelden voor het onderwijs, en wat haar verder op eene wettige wijze zal toekomen. Duur: 29 jaren en 11 maanden. De vereeniging bestaat vooralsnog uit vier leden, tevens uitmakende het bestuur der school, hetwelk nog door twee leden zal mogen worden vermeerderd, en alzoo uit zes leden bestaan.

25 en 26 Maart. Kon. besl. van 27 Febr. No. 71 houdende goedkeuring van de wijziging van art. 1 der acte van oprigting der naamlooze vennootschap de Amsterdamsche **Voorschotbank** te Amsterdam. In art. 1 is het volgende derde lid opgenomen:

„Tot het doel en den werkkring der maatschappij behoort ook het ontvangen van gelden, doch niet beneden het bedrag van honderd gulden, in deposito, tegen vergoeding eener rente, door directeuren, na raadpleging met commissarissen, te bepalen.

De teruggave der deposito's geschiedt na de termijnen van opeisching, als volgt:

Van bedragen van f 500 en daar beneden, na één dag.

Van bedragen van f 500 tot f 1000, na drie dagen.

Van bedragen van f 1000 en daarboven, na acht dagen.

De directeuren hebben het regt om de aanneming van deposito's te weigeren."

St.-Ct. 27 Maart Kon. besl. van 19 Febr. No. 71 houdende goedkeuring van de statuten der naamlooze vennootschap **Leidsche Brandassurantie-maatschappij**. Doel: de verzekering tegen de gevaren van brand met al de wettelijke gevolgen van dien, op gebouwen, schepen, koopmansgoederen, inboedel, effecten en andere waarden, zoo binnen als buiten 's lands. Het maximum, waarvoor op eenig voorwerp of wel onderscheiden voorwerpen te zamen aan hetzelfde gevaar blootgesteld mag worden verzekerd, wordt bepaald op 30 pCt. van het maatschappelijk kapitaal. Zij vangt aan 1 April 1866 en eindigt 31 December 1880. Kapitaal aanvankelijk f 150.000 en wordt verdeeld in aandeelen van f 5000, die op verlangen der oorspronkelijke deelnemers in onder-aandeelen van f 1000 gesplitst kunnen worden, mits daarvan binnen veertien dagen na de deelneming schriftelijk aan den directeur blijke. Het kan worden gebragt tot hoogstens f 500,000 Directeur, de heer W. L. van Kaathoven. Commissarissen, de heeren J. J. Hubrecht, J. Scheltema en Mr. M. H. A. Lisman.

28 Maart. Kon. besl. van 3 Maart No. 71 houdende goedkeuring van de wijzigingen in de statuten der vereeniging: **Kunstmin** te Dordrecht.

29 Maart. Kon. besl. van 20 Maart No. 65 houdende goedkeuring van de wijzigingen in de statuten der vereeniging: **de Hulpbank** te Hoorn. Het maximum van 't kapitaal van f 5000 op f f 10.000 gebragt.

30 Maart. Kon. besl. van 20 Maart No. 66 houdende goedkeuring van de statuten van de vereeniging: **Het kinderziekenhuis** te Amsterdam. Doel: de verpleging van arme zieke kinderen in een speciaal daartoe ingerigt gebouw. De verpleging zal in den regel kosteloos geschieden, behoudens het regt der vereeniging om in bepaalde gevallen vergoeding voor de bewezen diensten te erlangen. De voorwaarden van opname worden bij huishoudelijk reglement bepaald. Duur: 29 jaren en 11 maanden. De gelden vereischt tot het bereiken van het doel der vereeniging worden gevonden uit jaarlijksche contributien van minstens f 20, giften in eens van minstens f 500, legaten enz. Bestuurders, de heeren Mr. C. A. Crommelin, Mr. W. H. G Dull, Dr. G. D. L. Huet, N. G. Pierson en Dr. S. de Ranitz.

31 Maart. Kon. besl. van 23 Maart No. 68 houdende goedkeuring van de statuten der vereeniging **„de societeit Concordia"** te 's Heerenberg. Doel: gezellige omgang in besloten kring. Duur: 30 jaren Getal leden onbepaald. De leden betalen een entrée van f 15 en eene jaarlijksche contributie van f 3. Het bestuur der vereeniging is opgedragen aan eene directie van drie leden, te verkiezen in eene algemeene vergadering bij meerderheid van stemmen volgens de bepalingen van het societeitsreglement.

CONCESSIEN.

De vergunning voor eene **stoomsleepdienst** van Harlingen naar de Noordzee, Vlieland, Terschelling, Ameland en het Nieuwe Diep en terug, vroeger verleend aan J. F. van Oppen, te Harlingen, overgeschreven ten name van de firma Zeilmaker en Cie. aldaar. (St.-Ct. 24 Nov.)

Aan J. D. Havermans te Gorinchem, voor eene **stoombootdienst** tot vervoer van reizigers, goederen en vee en het slepen van schepen tusschen Gorinchem, Zalt-Bommel en Dordrecht. (St.-Ct. 25 Nov.)

De vergunning voor eene **stoombootdienst** tot vervoer van personen, goederen en vee, alsmede tot het slepen van schepen van Tholen naar Rotterdam en Dordrecht, vroeger verleend aan de heeren Mr. T. A. Wagtho en W. J. M. de Visser te Tholen, overgeschreven ten name van de Tholensche stoombootmaatschappij. (St.-Ct. 26 en 27 Nov.)

Aan M. van Wijnen en Cie. te Heusden om de aan hunne **schroefstoombootdienst** tusschen Maastricht en Rotterdam verbonden sleepdienst langs de Maas, de Waal, de Merwede, de Noord en de Lek, uit te breiden op de Dieze en de Zuid-Willemsvaart te Maastricht. (St.-Ct. 19 Dec.)

Aan B. en A. D Zur Mühler en W. C. en K. de Wit te Amsterdam voor eene **stoombootdienst** tot vervoer van personen, goederen en vee tusschen Amsterdam en Kampem. (St.-Ct. 5 Jan.)

Aan de Vrachtgoederen-stoombootmaatschappij te Middelburg voor eene **stoomsleepdienst** langs de rivieren Zandkreek, Ooster-Schelde, Keete, Mastgat, Sype, Krammer, Hellegat, Hollandsch Diep, Dordsche kil, de Noord, de Lek, Spanjaardsdiep tot Rotterdam, en voorts van Middelburg tot Vlissingen. (St.-Ct. 14 en 15 Jan.)

Aan H. Merkelbach voor eene **schroefstoombootdienst** tot vervoer van personen, goederen en vee tusschen Amsterdam en Lemmer. (St.-Ct. 14 en 15 Jan.)

Aan F. C. en J. B. Jaski voor eene **stoombootdienst** tot vervoer van personen, goederen en vee tusschen Groningen en het eiland Schiermonnikoog. (St.-Ct. 14 en 15 Jan.)

Aan J. E. en J. N. M. Oosterwaal te Bergen op Zoom voor eene **schroefstoomboot-dienst** tot vervoer van personen, goederen en vee tusschen Bergen op Zoom en Schiedam. (St.-Ct. 25 Jan.)

Aan van den Berg, Stam en Verhulst te 's Hertogenbosch om aan hunne **schroefstoombootdienst** tusschen 's Hertogenbosch en 's Gravenhage verbonden sleepdienst langs de Maas, de Waal, de Merwede, de Noord en de Lek, uit te breiden op de Diese tusschen fort Crevecoeur en 's Hertogenbosch. (St.-Ct. 20 Jan.)

Aan de heeren Rietschoten, Bok en Cie. voor eene **stoombootdienst** tot vervoer van goederen, vee, geld en geldswaarde en het slepen van schepen van Rotterdam naar Nijmegen en tusschenliggende plaatsen. (St.-Ct. 7 Febr.)

Aan de naamlooze vennootschap: Stoomboot Admiraal de Ruyter, te Tiel, om hare **schroefstoombootdienst** tot vervoer van goederen en vee van Druten of Doodewaard naar Schiedam uit te breiden tot Altena en tevens die dienst in te rigten tot het vervoer van personen. (St.-Ct. 7 Febr.)

Overschrijving van de concessie voor eene **stoombootdienst** tot vervoer van personen en goederen en het slepen van schepen tusschen Dordrecht en Maxau, voor zooveel het Nederlandsch grondgebied betreft, vroeger verleend aan de heeren J. van Wageningen Dz c s. ten name van de Internationale Stoomvaartmaatschappij, gevestigd te Dordrecht. (St.-Ct. 7 Febr.)

Aan G. Baas c. s. te Veghel om hunne **sleepdienst** langs de Maas, de Waal, de Noord, de Lek en de Maas uit te breiden op de Dieze tusschen het fort Crevecoeur en 's Hertogenbosch en de Zuid-Willemsvaart te Veghel. (St.-Ct. 24 Febr.)

Aan J. Brinkert te Doesburg en P. van Vlokhoven te Dordrecht voor eene **stoombootdienst** tot vervoer van goederen en vee tusschen 's Gravenhage en Doesburg. (St.-Ct. 24 Febr.)

Aan J. van Son c. s. te 's Hertogenbosch om hunne **sleepdienst** langs de Maas, de Merwede, de Noord en den Hollandschen IJssel uit te breiden op de Dieze tusschen het fort Crevecoeur en 's Hertogenbosch. (St.-Ct. 24 Febr.)

Aan J. van der Schuijt c. s. om de aan hunne schroefstoomboot verbonden **sleepdienst** langs de Maas, de Noord en de Merwede uit te breiden op de Dieze tusschen het fort Crevecoeur en 's Hertogenbosch. (St.Ct. 27 Febr., 6 Maart.)

Overschrijving van de concessie voor de **stoombootdienst**, vroeger verleend aan W. Neef, C. J. H. Malingré, A. H. Malingré en C. M. Malingré, ten name van de firma P. Konings en Co te Heusden. (St.-Ct. 1 Maart.)

Aan J van Ouwerkerk en J. Waltheer en Co. te Gorinchem voor eene **schroefstoombootdienst** tot vervoer van reizigers, goederen en vee tusschen 's Hertogenbosch en Utrecht. (St.-Ct. 1 Maart.)

Aan J. Knijff Az. te Woerden voor eene **schroefstoombootdienst** tot vervoer van reizigers, goederen en vee van Woerden op Amsterdam en Leiden. (St -Ct. 8 Maart.)

KOLONIALE KRONIJK.

April 1866.

In de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 2 October 1865 werd de zoo lang verwachte *Cultuurwet* ingediend. Zij ging vergezeld van eene zeer breedvoerige, hoogst belangrijke memorie van toelichting, die, hoe verschillend ook over vele der daarin ontwikkelde denkbeelden moge worden gedacht, een zeer lezenswaardig stuk moet worden geheeten, zoowel om de wijze waarop het wetsontwerp en het gevoelen der regering omtrent de voortaan te volgen koloniale politiek daarin wordt toegelicht, als om het overzigt dat zij geeft van den gang der denkbeelden van de regering, ook in vroegere tijden, omtrent het vraagstuk der cultures, wier geschiedenis wordt medegedeeld, dat van den grondeigendom enz.

Die indiening was het groote evenement op koloniaal gebied in de laatste maanden. De overtuiging, dat het groote veeljarige koloniale pleit nu eindelijk zou worden beslist, was zoo algemeen, dat men zich, in de Kamers, bij de discussien over het adres van antwoord op de troonrede en bij die over de staatsbegrooting, bijna geheel van het bespreken van koloniale aangelegenheden onthield, daaraan ten minste oneindig minder tijd wijdde dan in de vorige jaren het geval was geweest, de krachten als 't ware besparende voor den grooten, beslissenden strijd, die nu weldra gestreden zou worden. Die indiening deed ook de belangstelling van het publiek in andere koloniale aangelegenheden zeer merkbaar verflaauwen. Van de plannen der West-Java-koffij-cultuur-maatschappij, die kort te voren zooveel pennen hadden bezig gehouden, werd sedert dien tijd bijna niet meer gerept. De sensatie-brochure van den heer van der Wijck: „Onze koloniale staatkunde," kon wel voor een oogenblik de aandacht sterk bezig houden, omdat verband gezocht werd tusschen de daarin voorkomende bestrijding van het batig slot en hetgeen velen vermoedden dat het gevolg zou zijn van de aanneming der ontwerp-cultuurwet — spoedige verdwijning van dat batig slot; maar eigenlijk was het alleen dat wetsontwerp dat sedert zijn indiening allen die in koloniale zaken belang stellen schier bij uitsluiting bezig hield, en tot een waren stortvloed van brochures en courant-artikelen aanleiding gaf.

Onze koloniale kronijk moet dan ook wel aanvangen met dat wetsontwerp en de litteratuur daarover te bespreken. We wenschen dat evenwel, zonder daarbij in eenige beoordeeling te treden, zoo beknopt mogelijk te doen, zoowel omdat eene enkele heenwijzing naar de hoofdbepalingen van het wetsontwerp voor het doel dezer kronijk voldoende mag worden geacht, als omdat het publiek ongetwijfeld weinig gediend zou zijn met eene eenigzins breedvoerige analyse van het twintig- of vijfentwintigtal brochures, waaraan het wetsontwerp het aanzijn gaf.

Het wetsontwerp, dat wij gemakshalve cultuurwet zullen blijven noemen, heet eigenlijk: „Ontwerp van wet tot vaststelling van de gronden, (grondslagen?) waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Ned.-Indie kunnen worden gevestigd." Een zeker niet fraaije titel en die eigenlijk meer en tevens minder zegt, dan het wetsontwerp geeft. Meer, omdat van ondernemingen van nijverheid in het ontwerp eigenlijk geen of weinig sprake is; minder, omdat het ontwerp zich tot Java beperkt en niets regelt omtrent de regten der landheeren op de particuliere landerijen noch omtrent het stelsel van landverhuur in de Vorstenlanden. Juister wordt het karakter der wet teruggegeven in den volgenden aanhef van het Negende Hoofdstuk der memorie van toelichting: „De bedoeling van het ontwerp is om in algemeenen zin uitspraak te doen over de eigendomsregten op den grond voor zoover die tot hiertoe niet reeds in bijzonderen eigendom werkelijk is overgegaan. Te dien einde wordt het aandeel toe te kennen aan de tegenwoordige bezitters van den grond bepaald, en het overige aan den Staat toegewezen." De hoofdbepalingen van het ontwerp zijn dan ook, meenen wij, deze twee: „aan den inlandschen bezitter wordt de eigendom toegekend van den grond dien hij bij de invoering dezer wet in individueel en erfelijk gebruik bezit." (art. 2). En: „Alle gronden, niet vallende onder de bepalingen der voorgaande artikelen, noch voor de invoering dezer wet door derden uit anderen hoofde wettig in eigendom verkregen, behooren aan den Staat." (art. 6). Niet minder belangrijk, in een ander opzigt, is art. 46: „Behoudens de verpligting der inlanders tot het aanleggen en onderhouden der koffij-aanplantingen op daartoe van regeringswege gegeven last en onverminderd de nakoming der verpligtingen door den staat op zich genomen bij de thans werkende cultuurcontracten, wordt van staatswege niet over den arbeid der inlanders ten behoeve van eenige cultures beschikt."

Door deze bepalingen toch, worden zij tot wet verheven, zal een einde komen aan den veeljarigen strijd over de vraag: bij wien eigenlijk de eigendom van den grond op Java berust. De Javaansche bezitter of gebruiker zal eigenaar worden van zijn sawahveld. De Staat kent hem den eigendom daarvan toe, zichzelven dien van alle overige, niet door anderen onder geldigen titel bezeten gronden. Weet de inlander dat individueel eigendomsregt op de regte waarde te schatten, dan zal daarin ongetwijfeld

de meest krachtige spoorslag gelegen zijn voor de ontwikkeling van den landbouw op Java. De landbouwer toch zal voortaan weten dat de vruchten der verbeteringen, door hem aan zijn land aangebragt, hem zelven en niet, gelijk bij het gemeenschappelijk dessabezit en de jaarlijksche verdeeling der velden het geval was, aan anderen zullen gedijen. Hij zal weten dat hij de zijnen een eigendom kan nalaten. De bepaling van art. 46 en de, later te bespreken, onlangs verordende regeling en aanzienlijke vermindering van heerendiensten, zullen hem ook veel meer tijd laten voor de verzorging zijner velden. Het mag daarom worden verwacht dat de Javaan, een geboren landbouwer, weldra, gesteld altijd hij wete zijn eigendomsregt op de regte waarde te schatten en doe er niet te ligtvaardig afstand van, veel meer vruchten uit den grond zal weten te trekken dan tot nu toe het geval was.

Een corollarium als 't ware van het beginsel, dat de souverein of de staat aan den inlandschen bezitter den eigendom toekent van den grond dien hij bij de invoering der wet in individueel en erfelijk gebruik bezit, is, dat de Staat zich tot eigenaar verklaart van de gronden niet door anderen bezeten. Tot nu toe, zoolang de eigendomskwestie onbeslist was, konden die zoogenaamde woeste gronden, welke nog een zoo ruim veld voor den Europeschen ondernemingsgeest aanbieden, slechts voor twintig, in zeer enkele gevallen voor veertig jaren worden verhuurd: een tijdvak te kort dan dat men, vooral bij de weinig beschikbare werkkracht, geneigd was aanzienlijke kapitalen tot ontwikkeling dier gronden aan te wenden. Voortaan zullen die gronden — welker verkoop de regering, blijkens Hoofdstuk VI der memorie van toelichting op de motieven in der tijd door du Bus daartegen aangevoerd, onraadzaam acht — voor negen en negentig jaren op erfpacht kunnen worden uitgegeven. Nu de zoolang verwachte regeling en aanzienlijke vermindering van heeren- en cultuurdiensten de werkkrachten der bevolking veel meer dan op dit oogenblik nog het geval is beschikbaar zullen laten, is het te verwachten dat de ontginning dier woeste gronden, welke slechts op de aanwending van kapitaal en arbeid wachten om rijke vruchten af te werpen, spoedig een aanzienlijke vlugt zal nemen.

Het hoofdbeginsel van het wetsontwerp: toekenning van individueel eigendomsregt aan den inlandschen bezitter, altijd in de veronderstelling dat de Javaan daarvoor rijp te achten is, moest, zou men zeggen, algemeen bijval vinden bij allen die waarachtig vrijzinnig denken, die meenen dat de bodem van Java in de eerste plaats aan den Javaan toebehoort, die overtuigd zijn dat in die toekenning van eigendomsregt het krachtigste middel gelegen is om land en volk tot ontwikkeling te brengen. En echter, het is bekend, heeft het wetsontwerp, dat zoovele pennen in beweging bragt, tot nu toe slechts bij zeer weinigen bijval gevonden, en onder de talrijke in Nederland verschenen brochures, aan het wetsontwerp gewijd,

is er slechts één, waarin tot de onveranderde aanneming wordt aangeraden.

Dit verschijnsel laat zich gemakkelijk verklaren, zoo het wetsontwerp en de memorie van toelichting wat nader in oogenschouw worden genomen en zoo gelet wordt op de verschillende categorien, waaronder de schrijvers over het wetsontwerp gerangschikt kunnen worden.

In de eerste categorie der bestrijders behooren zij die meenen dat Nederland nog volstrekte behoefte heeft aan het indisch batig slot of aan eene bijdrage uit Indie, en die de overtuiging koesteren dat na de in werkingtreding dezer wet zeer spoedig van een batig slot geen sprake meer zal kunnen zijn. Tot die categorie behooren ook zij die buiten het stelsel van cultures geen heil zien, die dit niet, met den heer J. C. Baud, als een stelsel van overgang, maar als een blijvend stelsel beschouwen, die dus de verwezenlijking van de 6de al. van art. 56 Reg. Regl. tot een eindeloos verschiet verplaatsen. Zij wijzen op de memorie van toelichting, welke zij eene philippica tegen het cultuurstelsel en tegen het daaruit voortgesproten batig slot noemen. Zij wijzen op het reeds aangehaalde art. 46 en op de vijfde afdeeling van het wetsontwerp: „van de op hoog gezag ingevoerde cultures" en beweren, dat het bepaalde verbod om van staatswege over den arbeid der inlanders ten behoeve van eenige cultures te beschikken, de doodsteek zal zijn voor het weinige dat van die cultures nog overig is. Zij beweren dat, al schrijft art. 7 voor: „Aan den Staat behooren de op hoog gezag aangelegde koffijtuinen," en art. 46: „De bestaande voorschriften omtrent de verpligte levering aan het gouvernement van de koffij, door de inlandsche bevolking geteeld, worden gehandhaafd," de aanneming van het wetsontwerp den rasschen ondergang der gouvernements-koffijcultuur ten gevolge zal moeten hebben, omdat de handhaving daarvan in strijd zou zijn met het geheele stelsel der wet en men de bevolking niet langer tot de koffijteelt zal kunnen dwingen.

In deze categorie van bestrijders staat bovenaan de heer J. D. van Herwerden; in zijne brochure: *Het tweede wetsontwerp tot regeling van ondernemingen van landbouw en nijverheid in N. I. in zijne strekking en werking beoordeeld*, wordt gezegd dat het ontwerp is in strijd met het Reg. Regl. en met de geaardheid en den toestand van den Javaan, die nog een kind is en nog geen verlangen naar het bekomen van grondeigendom te kennen gaf. In de memorie van toelichting zelve meent hij het bewijs te vinden, dat de meeste staatslieden van naam den souverein geregtigd beschouwden van den grond belasting te heffen, niet dien te verkoopen. Voor de slotsom van zijn betoog verwijzen wij naar blz. 96 van zijne brochure.

Met den heer van Herwerden moeten tot de onvoorwaardelijke voorstanders van het cultuurstelsel gerekend worden: J. J. Nosse, *de cultuurwet*, die het ontwerp onstaatkundig, praematuur en ondoeltreffend heet, en de schrijvers van: *De Cultuurwet. Zamenspraak tusschen een resident, een suikerfabriekant en een javaan* en *Eenige bedenkingen tegen de cultuurwet*.

Tot deze categorie kunnen ook worden gebragt zij die niet zulke volstrekte behoudslieden zijn als de zoo even vermelde schrijvers, maar die, het wetsontwerp bepaald bestrijdende, toch hervorming, hoewel in conservatieve rigting, beoogen. Onder dezen staat boven aan de heer G. L. Baud: *Een woord over de kultuurwet, in verband met het Beroep op het Ned. volk van Jhr. Mr. H. C. van der Wijck.* De heer Baud noemt het wetsontwerp inconsequent, illiberaal, despotiek, krenkend voor de regten der inlanders. Volgens hem zal de wet wanorde en ontevredenheid stichten, is zij in strijd met de artt. 55, 56 en andere van 't Reg. Regl., is de Javaan nog niet rijp voor individuelen grondeigendom, en is handhaving van 't communaal bezit voor hem veel wenschelijker. Onregt heet hij het dat de staat zich tot eigenaar verklare der koffijtuinen; illiberaal en inconsequent dat men den bergbewoner zal blijven dwingen koffij te planten en den vlaktebewoner ontheft van de verpligte suikercultuur. Eene betere regeling der koffijcultuur, volgens den heer Baud, zou zijn: uitkeering van den vollen marktprijs aan de bevolking, na aftrek van ⅖ van 't product als belasting, en van *f* 5 of meer voor transport- en administratiekosten; dan verkreeg 't gouvernement 400,000 pikols koffij om niet en de productie en dus ook het aandeel van het gouvernement zou steeds stijgen. De heer Baud wenscht verder regeling der heerendiensten, afstand in erfpacht van woeste gronden, mits afgelegen van bebouwde en bewoonde streken, overlating aan de partikuliere industrie van de teelt van tabak, katoen, nopal enz., met verlof om daarvoor sawahs in te huren, mits onder toestemming van het gouvernement. Op die wijze, meent hij, zou men komen tot eene geleidelijke ontwikkeling van den Javaan, en daarna tot vrije cultuur, vrijen arbeid en individuelen grondeigendom. In nadere stukken, in het Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage geplaatst, heeft de heer G. L. Baud, op de hem eigene, bezadigde wijze, sommige dezer denkbeelden verder ontwikkeld.

Tot deze categorie behooren ook, ofschoon niet op ééne lijn te stellen met het welgeschreven stukje van den heer Baud: N. N., *Beschouwingen omtrent sommige hoofdgronden der voorgedragen wet tot enz.* en E. Francis: *Beschouwingen over het ontwerp-cultuurwet.* De heer Francis acht de zes eerste artt. van het wetsontwerp overtollig, speciaal art. 2, waarbij de grondeigendom aan de bevolking wordt toegekend, als bevattende slechts de toekenning van iets dat zij reeds bezit (?!). Wij moeten, zegt hij, behouden wat wij hebben, slechts het productief vermogen van Java hooger opvoeren. Eene geregelde territoriale belasting zij de grondslag der staatsinkomsten; daarnevens aanmoediging van landbouwondernemingen, door beschikbaarstelling van gronden en medewerking tot het verkrijgen van arbeiders.

Eene tweede categorie van bestrijders (waaronder de heer Francis eigenlijk ook behoort) vormen zij die Trevelyan, de schrijver van het van zoo warme belangstelling in het lot der inlandsche bevolking van Britsch-Indie

getuigende werk: Competition Wallah, onder the Anglo-Saxon party zou rangschikken, en die hier te lande zich voornamelijk in het Indisch Genootschap, in de vergaderingen aan het onderzoek der cultuurwet gewijd, in Indie in adressen tegen het wetsontwerp, deden hooren. De mannen namelijk die Java in de eerste plaats beschouwen als eene exploitatiekolonie, als eene bezitting, waarvan Nederland geregtigd is het meest mogelijke directe voordeel te trekken, welker bevolking in de eerste plaats dienstbaar moet zijn aan de belangen der Nederlanders aldaar gevestigd, wier eerste vraag bij elken belangrijken hervormingsmaatregel immer is: erlangen wij daardoor meer regtszekerheid, ruimer en zekerder beschikking over de werkkrachten der bevolking? Deze wijzen, — behalve op de niet-regeling, bij de cultuurwet, der heerendiensten — op de zoo even aangehaalde artt., op de artt. 47—56, handelende over de „overeenkomsten met inlanders omtrent den arbeid door hen te verrigten," voornamelijk op de artt. 55 en 56, volgens welke wegens niet-nakoming van overeenkomsten omtrent huur van dienst of van werk geene politiestraffen opgelegd kunnen worden en slechts bij den burgerlijken regter verhaal zal kunnen worden gezocht.

Het eigenbelangzuchtige van de klagten van deze categorie van bestrijders daargelaten, schijnt er inderdaad veel grond te bestaan voor de beduchtheid dat, zoodra van staatswege niet meer over den arbeid der inlanders ten behoeve van eenige cultures zal worden beschikt, en dus de inlandsche hoofden dit ook niet meer regtens zullen kunnen doen, dus alle dwang daarbij zal ophouden, het, — althans in vele gedeelten van Java, en tot dat zich meer algemeen, door welke oorzaken dan ook, eene klasse van arbeiders zal hebben gevormd, die bereid zal worden bevonden tegen goed loon geregeld te werken, gelijk dit reeds in enkele streken, b. v. der residentie Cheribon, het geval schijnt te zijn — hoogst moeijelijk zal zijn om, vooral bij eene teelt en fabricatie als die der suiker, waarbij op het juiste oogenblik over zeer ruime werkkracht moet kunnen worden beschikt, wil men zich niet aan de grootste schade bloot stellen, die werkkracht te bekomen en dus die teelt al meer en meer precair zal worden.

De argumenten van deze categorie van schrijvers en sprekers over de cultuurwet vindt men, behalve in sommige Nederlandsche en Nederlandsch-Indische dagbladen en adressen, onder anderen ontwikkeld: 1°. in het afzonderlijk uitgegeven verslag van de beraadslagingen over het cultuurstelsel en het ontwerp-cultuurwet in den boezem van het Indisch Genootschap gehouden, een verslag dat wel verdient gelezen te worden, omdat men er het gevoelen in vindt opgeteekend van velen die, hetzij als ambtenaren, hetzij als contractanten met het gouvernement enz. de toestanden op Java van nabij leerden kennen; 2°. in B. Feist: *De werking van het cultuurstelsel op Java en de cultuurwet.* De Heer Feist, suikercontractant in Cheribon, een Duitscher, die gedurende een dertigjarig verblijf op Java nog geen verstaanbaar hollandsch leerde spreken of schrijven en die, wat hem toch te Am-

sterdam waar hij zijn stukje schreef zeker gemakkelijk zou zijn geweest, verzuimde het vóór de uitgifte eenen corrector in handen te geven, vindt in het wetsontwerp zeer weinig goeds. Wat hij noodig acht is: òf afschaffing van alle dwangcultuur en heerendiensten, met vrijlating aan de bevolking om suikerriet te planten zooveel zij wil en om vrij met Europeanen te kunnen contracteren; òf, zóó men nog een batig slot wil, dan een gezuiverd dwangstelsel met voldoend loon en geleidelijke overgang tot vrije cultuur, met vrijlating aan de contractanten de door hen gebruikte gronden te koopen of voor twintig jaren te huren.

Eene derde categorie van bestrijders van of schrijvers over het wetsontwerp vormen zij die, in meerdere of mindere mate de wenschelijkheid toegevende van de invoering van individuelen grondeigendom, betwijfelen of de Javaan daarvoor rijp is, betwijfelen of de wet wel uitvoerbaar zal zijn. Er zijn er onder dezen die er op wijzen dat hetgeen de cultuurwet beoogt, is een geheele ommekeer van de op Java bestaande huishouding, eene sociale revolutie, welke, hoe heilzaam ook hare strekking moge zijn, toch veel gevaar loopt geheel andere gevolgen te zullen hebben dan de ontwerpers zich daarvan voorspellen, omdat de Javaan voor die revolutie nog niet rijp is, nog te weinig ontwikkeld, te onbezorgd voor den dag van morgen om de waarde te beseffen van het hem toegekend eigendomsregt en zich dit dus, onnadenkend, zeer ligt zal doen afhandig maken, en daardoor van den stand van grondbezitter of -gebruiker, van geregtigde op een zeker deel van het gemeenschappelijk dessabezit, welken hij thans bezit, zeer spoedig tot dien van proletarier zal afdalen. Mag men, zonder het gewigt van dit bezwaar te ontkennen, zonder tegen te spreken dat zoo iets mogelijk hier en daar het geval zal kunnen zijn en dat zoo het op groote schaal plaats had het een betreurenswaardig gevolg der wet zou zijn, toch niet vragen, of de ondervinding in die gedeelten van oostelijk en westelijk Java, waar nu reeds individueel grondeigendom bestaat, en waar, zoo we ons niet vergissen, geene verordeningen of bepalingen aan de vrije beschikking over die gronden, onder de inlanders onderling, in den weg stonden, geleerd heeft dat de kleine man zich ligtelijk van zijn stukje grond ontdeed en dat onder de aanzienlijke inlanders velen waren die er steeds naar streefden groote grondeigendommen te verkrijgen? Mag niet integendeel worden verwacht dat de groote gehechtheid van den Javaan aan zijn stukje grond hem er slechts zeer noode toe zal doen besluiten daarvan afstand te doen? Wij weten wel dat de toestand in dit opzigt geheel anders worden zal dan hij thans is, wanneer de bepaling van art. 12: „Europeanen, met hen gelijk gestelden en vreemde oosterlingen zijn onbekwaam tot verkrijging van eigendomsregt of andere zakelijke regten op de gronden, waarvan de eigendom volgens de wet aan den inlander behoort," binnen vijf jaren na de invoering dezer wet zoodanig zal zijn herzien dat aan den inlander de geheel vrije beschikking

over zijn grondeigendom zal zijn toegekend, omdat dan ongetwijfeld zeer vele Europeanen en vreemde Oosterlingen dien eigendom zullen trachten te verkrijgen. Maar is het niet waarschijnlijk dat ook dan gehechtheid van den Javaan aan zijn stukje grond hem moeijelijk tot den afstand daarvan zal doen besluiten? (*) Welligt evenwel ware het wenschelijk den thans bij art. 12 gestelden termijn te verdubbelen en de onbekwaamheid tot eigendomsverkrijging uit te strekken tot de inlandsche hoofden, minstens in de residentie, althans het district waarin zij gezag uitoefenen. Vooral toch in Midden-Java, waar het communaal bezit meer algemeen bestaat en waar het cultuurstelsel het yassa of individueel ontginnersregt grootendeels heeft doen te loor gaan, is het welligt wenschelijk den Javaan gedurende eenige jaren het eigendomsregt te laten, alvorens hem te vergunnen dit over te dragen, opdat hij de waarde van dat regt goed kunne leeren kennen. Volgens art. 8 moet de toekenning van den grondeigendom binnen vijf jaren plaats hebben. In vele streken zal de regeling dier toekenning ongetwijfeld met groote moeijelijkheden gepaard gaan en zeer veel tijd kosten. Blijft de termijn van art. 12 ook op vijf jaren bepaald, dan zal het geval zich zeker dikwerf kunnen voordoen, dat de Javaan bijna terstond nadat hem de eigendom is toegekend, vóór hij dus de waarde daarvan hebbe kunnen leeren kennen, de bevoegdheid bekome dien eigendom aan Europeanen of Chinezen over te dragen. Is dat wenschelijk met het oog op de strekking der wet, om den Javaan tot grondeigenaar te verheffen?

Anderen van deze categorie van schrijvers meten breed uit de bezwaren, die de invoering der wet zal hebben. Zij wijzen er op dat, bij het vele dat, onder anderen ingevolge de artt. 8, 9 en 11, bij koloniale ordonnantie zal moeten worden geregeld alvorens tot die invoering kunne worden overgegaan, bij de onbekendheid met veler regten op de gronden die zij tijdelijk in bezit of gebruik hebben, enz. die invoering onmogelijk bin-

(*) Een nieuw bewijs hoe moeijelijk de inlander in de tropenlanden er toe overgaat zich van zijn grondbezit te ontdoen, troffen wij dezer dagen aan in John Cameron's zeer onderhoudend geschreven: *Our tropical possessions in Malayan India: being a descriptive account of Singapore, Penang, Province Wellesley and Malacca; their peoples, products, commerce and government*, (London, 1865). In Prov. Wellesley, tegenover Penang, wordt veel suikerriet geteeld (jammer dat Schr. met geen enkel woord vermeldt of er moeite aan verbonden is de noodige veld- en fabriekarbeiders te verkrijgen). Aan die suikerteelt zou men hoogst gaarne meer uitbreiding geven; maar, hoezeer een bouw suikerriet gerekend wordt viermaal meer op te brengen dan een bouw padie en daarom dan ook door de Europesche ondernemers hooge prijzen voor die rijstvelden worden geboden, kunnen de inlandsche sawahbezitters maar niet besluiten zich van hunne velden te ontdoen. Wij moeten evenwel opmerken, dat een groot deel der bezitters Chinezen zijn, die, men ondervindt dit ook op Java, er hoogst noode toe overgaan zich te ontdoen van het land, dat eenmaal in hun bezit is gekomen. Maar ook de Maleische grondbezitters zijn tot dien afstand niet te bewegen.

nen vijf jaren kan plaats hebben. Zij beweren dat ook met deze wet regtszekerheid, zoo volstrekt noodig om landbouwondernemingen met gerustheid te kunnen aanvangen, ten eenenmale zal blijven ontbreken. Zij ontkennen dat de landraad het regtscollegie is tot welks bevoegdheid, in kwestieuse gevallen, de uitspraak behoort over den grondeigendom en beweren, dat van de toepassing van het europeesch burgerlijk regt in kwestien betreffende den grondeigendom der inlanders geen sprake zijn kan. Zij wijzen er op dat op Java nog geen kadaster, geen burgerlijke stand bestaat en dat dus, bij de gewoonte der inlanders om drie-, viermalen in hun leven van naam te verwisselen en bij het ontbreken van familienamen, het aanleggen en bijhouden der gemeente-registers voor inschrijving en overdragt der gronden, waarvan de wet den eigendom aan den inlander toekent, schier onmogelijk zal zijn, enz. enz. Wij zijn verre het gewigt van veel dier bezwaren te ontkennen, maar vragen toch ook of bij de voorstelling van veel daarvan geen overdrijving plaats heeft? Men vergete toch b. v. niet dat invoering van het kadaster en van den burgerlijken stand in Europa nog niet veel meer dan eene halve eeuw geleden plaats had en dat bij zeer velen van den minderen stand het voeren van een familienaam ook niet langer in zwang is — en dat toch sedert eeuwen in Europa reeds individueel grondeigendomsregt en bevoegdheid tot overdragt daarvan bestond, al was dan ook ieders regt niet even juist bewijsbaar als dit nu het geval is.

Tot deze categorie moeten ook worden gebragt zij die oordeelen dat het wetsontwerp in sommige opzigten niet ver genoeg gaat, dat er strijd bestaat tusschen het wetsontwerp, dat nog veel van het bestaande, ten minste tijdelijk, tracht te behouden, en de memorie van toelichting, welke het verkeerde en onhoudbare daarvan aantoont; zij die beweren dat ook het zoo gewigtig, veelomvattend en moeijelijk punt der heerendiensten bij deze wet had behooren te zijn geregeld, dat de wetgever inconsequent handelt, door in het eene artikel aan den Javaan den eigendom toe te kennen der door hem ontgonnen en bezeten gronden, den Europeaan ten minste tijdelijk, onbekwaam te verklaren tot verkrijging van eigendomsregt of andere zakelijke regten op die gronden, de beschikking van staatswege over den arbeid der inlanders ten behoeve der cultures te verbieden, en in het andere de instandhouding beveelt der gedwongen koffijteelt en aan het gouvernement de beschikbaarstelling voorbehoudt van velden tot instandhouding der suikerteelt. Tot deze categorie behooren b. v. de schrijver der *Vrijmoedige gedachten over het aan de Tweede Kamer aangeboden wetsontwerp tot enz.* (Kampen, Dec. 1865) en Mr. H. des Amorie van der Hoeven, die, onder den titel: *de Cultuurwet*, zijne belangrijke artikelen over het wetsontwerp, in het Bataviaasch Handelsblad geplaatst, ook afzonderlijk uitgegeven en hier te lande verkrijgbaar gesteld heeft. Tusschen die beiden bestaat evenwel dit merkbaar on-

derscheid: dat de eerste, die zijne der overweging dikwerf zeer waardige opmerkingen op zeer scherpen, soms groven toon voordraagt, het wetsontwerp, als gebrekkig, onvolledig en niet alles regelende wat en zoo als hij meent dat het geval behoorde te zijn, onaannemelijk acht, terwijl de ander, hoewel betreurende dat niet terstond meer wordt verkregen, echter met warmte de aanneming van het wetsontwerp aanbeveelt, omdat daardoor reeds eene zeer belangrijke schrede wordt gezet op den weg, die in zijn oog de ware is.

Het laatste zal zeker wel het verstandigste mogen heeten, daar het toch bij maatschappelijke hervormingen wel onmogelijk zijn zal alles op ééns te verkrijgen. Het mag ook worden gevraagd, of zij die cordeelen dat bij dit wetsontwerp nog niet genoeg werd geregeld en hervormd, zich wel plaatsen op het standpunt des Ministers, die een aannemelijk wetsontwerp aan de Kamers moest aanbieden en die de kansen van aanneming van zijn ontwerp zeker zeer zou hebben zien verminderen, zoo hij tevens de opheffing had voorgesteld der heerendiensten, der suikerkultuur op welker behoud zooveel prijs wordt gesteld en der gouvernementskoffijteelt of van het zoogenaamde koffijstelsel, dat vooral in de laatste jaren zulke aanmerkelijke baten opleverde en waarop bij voortduring gerekend wordt om het verlies van zoovele andere bronnen van inkomsten goed te maken en de middelen te doen vinden om de steeds zoo verbazend toenemende uitgaven in N.-Indie te dekken.

Eene andere vraag is, of het behoud van heerendiensten en verpligte cultuurdiensten, van de gouvernementssuikercultuur (laat staan het vestigen van nieuwe suikerondernemingen), van het koffijstelsel, en van het landrentestelsel, van welke betere regeling eene aanzienlijke vermeerdering van opbrengst wordt verwacht, mogelijk zal zijn na aanneming van dit wetsontwerp? De minister zegt ja — de heer van der Hoeven ontkent het. Deze toont zich in dit opzigt weder l'enfant terrible zijner partij. (*) Zeker staat hij in zijn betoog hieromtrent niet alleen. Ook de bepaalde bestrijders der cultuurwet, o. a.

(*) In een merkwaardig artikel in het N. Bat. Handelsblad van 15 Februarij jl.: *De ware kwestie*, komt de heer v. d. H. tegen die qualificatie op Hij komt daarin terug op een reeds vroeger door hem en anderen geleverd betoog, „dat de ontknooping van het koloniale vraagstuk — tenzij op revolutionaire wijze — niet plaats hebben kan dan door de geheele afscheiding der Indische financiën van die van het moederland, waarbij het batig-slot-stelsel door de betaling eener *vaste* bijdrage van Indië aan Nederland vervangen worden zal" Hij herinnert daarbij dat o. a. reeds voor vijftien en meer jaren de oud-Resident Smissaert, „een voorstander van het cultuurstelsel en een oudgast in den goeden zin," zoodanige vervanging, thans door velen geëischt, noodig achtte. Maar hij doet dat betoog vooraf gaan door eene zeer merkwaardige zinsnede, waarin o. a. deze woorden voorkomen: „Neem den algemeen veroordeelden dwangarbeid weg, en gij zult uw pligt doen, maar van het batig saldo zal niet veel overblijven".... „Waar ze (zijne stellingen) officieel bestreden mogten worden, vergete men niet dat een staatsman niet

de heer van Herwerden, beweren dat het na hare aanneming gedaan zal zijn met het batig slot, met het gouvernementskoffijstelsel en met de suikercultuur. Maar onder de voorstanders der wet is er zeker geen die zijne verwachting omtrent die gevolgen der wet zoo onverholen uitspreekt als hij het doet, en die gevolgen toejuicht tevens omdat daardoor voor goed een einde zal komen aan het cultuur- en koffijstelsel, voor zoover dit op dwang, op willekeurige beschikking over de gronden en de werkkrachten der bevolking berustte, en aan de toepassing der batig-slot-theorie.

Onder hen die van oordeel zijn dat het wetsontwerp niet ver genoeg gaat, moet ook worden gerangschikt: Mr. J. van Gennep, die zijne in het Indisch Weekblad van het Regt opgenomen beschouwing van dat ontwerp, mede afzonderlijk uitgegeven en hier te lande verkrijgbaar gesteld heeft. Deze besluit zijn lezenswaardig geschrift met deze woorden: „Vatten wij onze beschouwingen over het wetsontwerp in de hoofdtrekken te zamen, dan heeft de minister door de vaststelling van den eigendom, zoo der bebouwde als der woeste gronden, alsmede der gronden, waarop gouvernements koffijtuinen zijn aangelegd, uitmuntende grondslagen gevestigd, waarop eene voortreffelijke regeling, met inachtneming der noodige overgangsbepalingen had kunnen worden opgetrokken, doch moet die regeling, zoo als zij door den minister heeft plaats gehad, — door den individuelen inlandschen grondeigendom zoo goed als ongeregeld te laten en den gemeenen inlandschen grondeigendom in beginsel te handhaven, — door het stilzwijgen omtrent heerendiensten en landrenten, hoezeer aan den willekeurigen toestand van het grondbezit ten naauwste verbonden en met de

---

altijd zeggen kan *wat* hij meent en *gelijk* hij het meent".... „De liberalen zijn het thans vrij wel *ééns* geworden dat regtvaardigheid jegens Indie niet bestaanbaar is met het genot der tegenwoordige voordeelen, in den vorm eener directe bate der schatkist, voor het moederland."

Wij vragen eenvoudig: of zulke, vooral door hare openhartigheid treffende woorden — en de lezers van het Bat. Hand. weten, en waardeeren het, dat dergelijke er telkens in voorkomen — wel veel geuit worden door anderen, dan die men gewoon is les enfants terribles hunner partij te heeten?

Wij willen er echter bijvoegen, dat, gelijk later blijken zal, bij het bespreken der brochures van den heer van der Wijck, ook wij bepaalde tegenstanders zijn der batig-slot-theorie en in het denkbeeld om het batig slot door eene vaste bijdrage te doen vervangen, veel aanbevelingswaardigs vinden; een denkbeeld trouwens dat, zoo als men weet, ook dat schijnt te zijn der tegenwoordige regering, (zie o. a. de belangrijke rede van den Min. van Bosse in de zitting der Eerste Kamer van 10 April), en reeds, indirectelijk ten minste, gesanctioneerd werd bij art. 4 der wet van 23 April 1864 (Staatsblad no. 35), tot regeling van de wijze van beheer en verantwoording der geldmiddelen van N. I., hoezeer moet worden toegegeven, dat de bewoordingen van dat art. op eene jaarlijks vast te stellen, en dus wisselvallige, bijdrage kunnen doelen.

voorgestane economische beginselen in strijd, — door voor het ontwikkeldste gedeelte der ingezetenen het verkrijgen van grondbezit òf geheel te verbieden, òf uitsluitend van het gouvernements-initiatief afhankelijk te maken en dan nog te bemoeijelijken en tot een precair zakelijk regt te beperken, — alsmede door de definitieve instandhouding van den dwangarbeid voor de koffijcultuur en van de dwangafgifte van gronden voor koffij- en suikercultuur beiden, — als eene noodlottige transactie worden beschouwd met de vooropgezette gezonde regeringsbeginselen, waardoor de ontwikkeling van den landbouw op Java en Madura aan nagenoeg al de belemmeringen en wisselvalligheden blijft overgeleverd, die door het wetsontwerp behoorden te worden weggenomen, terwijl wijders door dat wetsontwerp de toekomst der suikercultuur noodeloos wordt in de waagschaal gesteld, voor den toekomstigen bloei der buitenbezittingen niets wordt gedaan, en in den afgekeurden toestand van een groot deel van Java [namelijk die waar de particuliere landerijen zijn gelegen], (ongerekend het niet regtstreeks aan het gouvernement onderworpen gedeelte: [de vorstenlanden]), niet de minste verandering of zelfs hoop op verbetering wordt aangebragt."

Tot deze categorie kunnen ook die schrijvers worden gebragt, die, geenszins bewerende dat het wetsontwerp niet ver genoeg gaat, daarin onderscheiden leemten en gebreken meenden te kunnen aanwijzen en in meerdere of mindere mate wenken gaven om daaraan tegemoet te komen.

Daartoe behoort, meenen wij, Mr. L. A. P. F. Buyn: *Het ontwerp van wet enz. beoordeeld.* Volgens dezen regelt het ontwerp eigenlijk niets. Wordt het ontwerp, zegt hij, wet, dan blijft de toestand der Javaansche landbouw-nijverheid onveranderd dezelfde. Aan elk hervormingsbeginsel toch wordt een ander overgesteld, dat het eerste krachteloos maakt. — Dit tracht S. te betoogen door na te gaan wat voorgesteld wordt ten opzigte van den landbouw der inlandsche bevolking, der cultures, der particuliere nijverheid en door er op te wijzen dat omtrent den landverhuur in de vorstenlanden en omtrent de particuliere landerijen niets wordt geregeld.

Oneindig belangrijker in dit opzigt is het wel geschreven stukje: *De rigting en uitvoerbaarheid van het wetsontwerp tot enz. onderzocht en beoordeeld door Mr.....* De schr., in veel met de beginselen der wet ééns, tracht hare onuitvoerbaarheid aan te toonen, meent dat de maatschappelijke toestand van den Javaan hem nog onrijp moet doen achten voor individueelen grondeigendom, dat alle regtszekerheid zal blijven ontbreken, dat de voorgenomen onteigening van sawahs ten behoeve van suikerondernemingen strijdt met het Reg.-Regl., dat de voorgenomen toekenning van erfpachtsregt aan Europesche ondernemers onuitvoerbaar zijn zal, dat de landraden niet de collegien zijn bevoegd en geschikt om over eigendomskwestiën uitspraak te doen enz. Naar aanleiding van het in de memorie van toelichting geleverd betoog, dat eigenlijk alle cultures verlies gaven, zegt hij, dat men bij alle grieven tegen het cultuurstelsel dus nog deze

paradoxale zou moeten voegen: dat dit stelsel met *niet* winstgevende cultures 's lands kas heeft verrijkt.

Onder deze derde categorie kan ook nog worden gerangschikt de schrijver van den: *Brief aan den hoogleeraar R. Dozy. Het koloniaal vraagstuk ontvouwd en het ontwerp van cultuurwet beoordeeld.* Deze zou de woordvoerder der ontworpen West-Java koffij-cultuur-maatschappij kunnen worden genoemd. Want al heeft hij na de verschijning van zijn jongste geschrift, over het budget der toekomst, openlijk verklaard, — en wij hebben geen reden de waarheid dier verklaring te betwijfelen — dat hij alleen uit eigen naam spreekt, zijne denkbeelden zijn die van de ontwerpers dier maatschappij. Niet minder dan de minister, erkent hij de noodzakelijkheid en de opportuniteit van de toekenning van individuelen grondeigendom. Maar — men kan zich dit herinneren uit de bespreking van zijn werk: „Grondeigendom en heeredienstpligtigheid" in de Kol. Kronijk in het vorig jaar — zijn stelsel is dat op Java de Staat is eigenaar van den grond, dat die eigendom, ten minste voor zoover de door den inlander ontgonnen en door hem in gebruik bezeten gronden betreft, aan dezen moet worden toegekend, maar niet om niets, als of wij tot het besef zijn gekomen dat wij hem de beschikking over zijn eigendom hebben onthouden; dat daarmede, omdat de heffing van landrenten onbestaanbaar is met den overdragt van het eigendomsregt, gepaard moet gaan: afkoopbaarstelling der landrenten tegen den penning 20, der heerediensten tegen een jaarlijksch hoofdgeld; dat de Staat dus regtens heeft de beschikking over de woeste gronden en ook over de meestal op woeste gronden aangelegde koffijtuinen.

Even als in zijn vroeger werk: „Over grondeigendom en heeredienstpligtigheid", tracht de schr. ook thans te betoogen, dat de toestand van Java met den feodalen toestand van Europa in de middeneeuwen moet worden vergeleken. Hij tracht dit thans te doen aan de hand van Bonnemère, wiens uitstekend werk: La France sous Louis XIV, hij als voor Java geschreven acht. Wij ontkennen niet het lezenswaardige van zijn betoog daaromtrent, maar blijven, even als in het vorig jaar, van gevoelen dat die toestanden niet gelijk te stellen zijn en die op Java een is sui generis. Na een breedvoerig betoog over het belastingstelsel op Java, komt schrijver eindelijk tot het onderzoek der cultuurwet. Zijn ongunstig oordeel daarover vat hij, blz. 114—117, in een tiental punten te zamen. Wij kunnen die hier niet overnemen, maar vermelden slechts het eerste: „Ontrouw aan zijnen titel: vaststelling der grondslagen waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Ned.-Indie kunnen worden gevestigd, bemoeit het ontwerp van wet zich met deze bitter weinig, maar houdt de dwangcultuur in stand, schaft landrentebelasting niet af, laat heere- en cultuurdienstpligt voortbestaan en kent alleen den Javaan een eigendomsregt toe, voor dezen, zoo als het daar ligt, van zeer luttel beteekenis." Na de opsomming dezer punten zegt schr.: „In één woord,

met de beste bedoelingen zamengesteld, zal het wetsontwerp alle levensvatbaarheid missen, omdat het niemand gegeven is twee vijandige polen, vrije nijverheid en dwang, en dat nog wel in het belang der bevolking, zoo als men meent, te doen overeenstemmen. Wij beschouwen dan ook de memorie van toelichting op het ontwerp als de beste wederlegging daarvan."

Een goed deel van het stuk wordt gewijd aan het betoog omtrent het onhoudbare van het landrentestelsel en van de heeredienstpligtigheid. Schr. stelt voor de landrente, even als de heerediensten, afkoopbaar te stellen tegen den penning 20 en bovendien eene grondbelasting in te voeren van f 3 per bouw. De heer des Amorie van der Hoeven verklaart zich, in zijne boven aangehaalde artikelen over de cultuurwet, met warmte voor de afkoopbaarstelling der heerediensten, maar tegen de afkoopbaarstelling der landrente met gelijktijdige invoering eener grondbelasting. Hij meent dat het geheele landrentestelsel met de invoering van den individuelen grondeigendom onvereenigbaar is, en door eene grondbelasting behoort te worden vervangen. „Raffles," zegt hij, „voerde, bij de afschaffing van alle verpligte levering en alle heerediensten zonder onderscheid, de landrente in omdat hij den Staat als eigenaar van den grond en de inlandsche landbouwers als pachters beschouwde; met de geheel veranderde beschouwing van het wetsontwerp heeft de landrente haar raison d'être verloren. Men kan geen *rente* betalen van zijn *eigendom*." In het wezen der zaak bestaat zeer groot verschil tusschen landrente en grondbelasting. „De landrente wordt geheven van den oogst, de grondbelasting van de waarde van den grond. Het bedrag der landrente verschilt ieder jaar, dat der grondbelasting is vast bepaald en kan slechts in zekere gevallen aan herziening onderworpen worden. De heffing der landrenten is nagenoeg overgelaten aan het goedvinden van residenten en inlandsche hoofden, en geeft aanleiding tot allerlei willekeur; die der grondbelasting is vrij van deze misbruiken. De grondbelasting is eene billijke bijdrage der landeigenaars tot de behoeften van den Staat; de landrente ontneemt aan den eigendom het grootste gedeelte zijner waarde, aan den eigenaar den spoorslag tot verbeterde en meer vruchtdragende cultuur." Op meer of min soortgelijke gronden wil ook de schrijver van den brief aan den hoogleeraar Dozy de landrente door eene grondbelasting zien vervangen. Beiden betoogen dat de schatkist daarbij niet zal behoeven te verliezen en dat in plaats van de tegenwoordige opbrengst uit de landrente van tien of twaalf millioen eene opbrengst uit eene grondbelasting van 15 à 18 millioen zal kunnen komen.

Het is ons onbekend welke de grondslagen zullen zijn der door den Minister van Kolonien voorgenomen herziening van het landrentestelsel. Maar lettende op zijne herhaalde verklaringen daaromtrent in den boezem der Staten Generaal, in aan deze voorgelegde stukken en nu laatstelijk weder in de M. v. T. tot de ontwerp-cultuurwet, en op het daaromtrent

voorkomende in de op zijn last uitgegeven: Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel, zoo kan men wel zeker zijn dat bij die nieuwe regeling aan het groote euvel der landrenten, de willekeurige, ongelijkmatige heffing, zal worden tegemoet gekomen. Tevens mag, zoowel tengevolge der met kracht voortgezette opmeting der velden, welke overal veel meer sawahs doet ontdekken dan bekend waren, als tengevolge der met kracht aan te vangen ontginning van woeste gronden, welke men hoopt dat het gevolg zal zijn van de aanneming der cultuurwet, worden verwacht eene snelle toename van de opbrengst der landrente of der haar welligt vervangende grondbelasting.

Eene vierde categorie van schrijvers over de cultuurwet vormen zij die de onvoorwaardelijke aanneming daarvan aanraden. In Nederland wordt die categorie tot nu, zoo we ons niet vergissen, alléén vertegenwoordigd door den heer E. L. Jacobson, in Indie door den heer des Amorie van der Hoeven — ten minste andere in Indie geschreven stukken kwamen ons nog niet onder de oogen. Wij zagen zoo even dat de heer van der Hoeven meent dat het wetsontwerp niet ver genoeg gaat, maar hij concludeert toch tot de aanneming, als een belangrijke stap vooruit in de rigting, welke hij voor de ware houdt. De heer Jacobson, jaren lang een warm voorstander van het cultuurstelsel, acht dit verder onhoudbaar, verzwakt als het is zoowel door de fouten der voorstanders als door de aanvallen der tegenstanders. Hij meent dat het ontwerp van den minister Fransen van de Putte voldoet aan de eischen van het oogenblik, aan Indie en Nederland geeft wat geeischt wordt, ons verlost uit den staat van onzekerheid en eenigermate vergoedt wat de ondermijning van het cultuurstelsel ons deed verliezen. Hij ziet er in een gematigden, voorzigtigen, geleidelijken overgang. De schijnbare inconsequentien van gedeeltelijk behoud van verpligten arbeid, beschikking over gronden, behoud der koffijcultuur zijn verdiensten van het ontwerp. Hij raadt voor- en tegenstanders aan dit wetsontwerp aan te nemen, de eersten opdat zij niet spoedig door de omstandigheden worden gedrongen nog meer toe te geven en ook het weinige dat nog van het cultuurstelsel overig blijft te loor te zien gaan; de laatsten omdat zij inderdaad te vreden kunnen zijn met hetgeen dit wetsontwerp hun geeft.

In eene vijfde categorie zou men hen kunnen rangschikken, die de ontwerp-cultuurwet meer incidenteel bespreken of die stukken uitgaven meer naar aanleiding van, dan over de cultuurwet. Tot de laatsten behoort Mr. M. A. Eekhout, die onder den titel: *Opmerkingen over het cultuurstelsel en bedenkingen tegen de afschaffing der heerediensten en de invoering van vrijen arbeid op Java*, eene nota uitgaf door wijlen Mr. R. A. Eekhout, in leven lid van het Hoog Geregtshof in N. I., een vier of vijftal jaren geleden geschreven en waarin geconcludeerd wordt tot opheffing van al. 6 art. 56 Reg. Regl. en tot handhaving van een gezuiverd cultuurstelsel,

bewerende de schrijver dat de grond als stamgoed aan den Staat behoort, dat heerediensten en cultuurstelsel niet *uit hunnen aard* drukkend zijn, dat vrije arbeid op Java de grootst mogelijke illusie is en wij er weldra voor het volgende dilemma zullen staan: óf de arbeid zal slechts in naam vrij, in waarheid gedwongen zijn, óf bij wezenlijk vrijen arbeid zal de koffij- en suikercultuur schier geheel te niet gaan; in elk geval zullen de loonen, dus de productiekosten, zoozeer stijgen, dat wij niet op de wereldmarkt zullen kunnen concurreren.

Tot de eersten kunnen onder anderen worden gebragt: Jhr. Mr. H. C. van der Wijck, in zijn: *Onze koloniale staatkunde* en de vervolgen daarop; de stukken van de ontwerpers der West-Java-koffij-cultuur-maatschappij uitgegaan, omdat, al lieten deze sedert de indiening der ontwerp-cultuurwet weinig of niets meer van zich hooren (*), hunne plannen toch een uitvloeisel waren van de verwachte cultuurwet en zonder aanmerkelijke wijziging in het bestaande koffijstelsel niet voor verwezenlijking vatbaar zijn, — en de schrijver van: *Grondeigendom en heeredienstpligtigheid* en der daarop gevolgde stukken, wiens: *Brief aan den Hoogleeraar Dozy* hierboven reeds door ons werd besproken. Aangezien wij het voornemen hebben op deze stukken, hetzij hieronder, hetzij bij eene volgende gelegenheid, terug te komen, worden zij hier slechts voor memorie vermeld.

Met gelijk doel, ter completering zooveel mogelijk van de opgave der stukken over of naar aanleiding der ontwerp-cultuurwet in het licht gegeven, herinneren wij aan de *Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel*, op last van den Minister van Kolonien door den heer van Deventer eerst in het Tijdschrift van Ned. Indië, en later afzonderlijk in het licht gegeven. Reeds meermalen vestigden wij daarop de aandacht. Reeds twee lijvige boekdeelen dier Bijdragen, die door een derde en laatste zullen worden gevolgd, zagen het licht. Zij geven veel meer dan hun titel zou doen verwachten en doen de geschiedenis der wording en der werking van het cultuurstelsel in alle bijzonderheden, in de meest intieme details kennen. De publiekmaking van alle belangrijke, ook der meest geheime stukken daarover, zoowel van die tusschen de verschillende autoriteiten in Indie, als van die tusschen de Indische regering en het opperbestuur gewisseld, doet over de wording en de werking van het cultuurstelsel het meest volledige licht der openbaarheid schijnen. De lezing dier Bijdragen is daarom van het hoogste gewigt voor de leden der Staten-Generaal, die eerlang geroepen zullen worden over het lot van het cultuurstelsel uitspraak te doen. Maar zij is het ook voor allen, die in de kennis van onze koloniale aangelegenheden belang stellen. Zij vergunnen een diepen blik te werpen achter de schermen en brengen het geheime raderwerk van het gouvernementsstelsel ten opzigte van het beheer onzer Oost-Indische

(*) Juist dezer dagen echter verscheen hunne wederlegging van het advies der Bataviasche Kamer van Koophandel enz.

bezittingen, zooveel dit met het landelijk stelsel en het cultuurstelsel in verband stond, aan den dag. Kwam door die Bijdragen menig feit, menig stuk aan den dag, dat wij voor de eer der regering van vroeger dagen wel gewenscht zouden hebben dat nimmer gebeurd, nimmer geschreven ware, in de openbaarheid daaraan thans gegeven ligt zeker een krachtige aansporing voor volgende regeringen om slechts zulke handelingen te plegen, waarover zij het volle licht der openbaarheid eenmaal gaarne zullen zien schijnen, ten einde ook niet in later tijden aan eene min gunstige beoordeeling van den nakomeling bloot te staan. Ook uit dit oogpunt dus heeft de uitgave dezer bijdragen haar nut en de vriend van openbaarheid is dank verschuldigd aan den minister die de uitgave provoceerde, aan den verlichten vorst die er zijne toestemming toe gaf en ook aan den ijverigen bewerker, die door zijne ophelderende noten er veel toe bijbragt om het verband tusschen de verschillende stukken en tusschen vroegere en latere feiten duidelijk te maken.

Aangezien het volumen dier *Bijdragen* zeker velen van de lezing terughoudt, zoo heeft Mr. P. A. S. van Limburg Brouwer ongetwijfeld een nuttig werk gedaan door in De Gids van Maart jl. op hun hoofdinhoud de aandacht te vestigen.

Wij gelooven thans verreweg het meeste vermeld te hebben dat in brochurevorm over het ontwerp-cultuurwet het licht zag. (*) Het meerendeel dier brochures is ook besproken in het Januarij-nommer van het Tijdschrift van N. I., onder het hoofd: „De Kultuurwet-litteratuur," welks schrijver: „Een Veteraan," daarbij schier dezelfde categorien aanneemt als door ons is geschied. Zij worden ook besproken in de artikelen, welke de hoogleeraar Veth sedert Januarij jl. in de Gids aan de beschouwing der cultuurwet wijdt. Zij werden ook in minstens een tweetal onzer dag-

(*) Onder het afdrukken vernemen wij nog de verschijning (te Utrecht) eener anti-cultuurwet-brochure van Mr. W. F. G. L. Baron d'Ablaing van Giessenburg, vroeger regterlijk ambtenaar en planter op Java, *Is het ontwerp der cultuurwet op wettige, billijke en gelijksoortige grondslagen daargesteld?* — en het aanbrengen, met de mail van den 28 Febr. jl., van *Stemmen uit Indië over de Cultuurwet*, zijnde een verzameling van adressen daartegen van de Kamer van Koophandel te Soerabaija, ondersteund door hare Bataviasche zuster en van andere belanghebbenden bij de gouvernements-suiker-cultuur, welker ondergang, bij aanneming der regeringsvoordragt, ontwijfelbaar wordt geheeten. De heer d'Ablaing bragt zijne brochure niet in den handel (waarom niet? „De publieke zaak moet publiek behandeld worden"), maar zond ze aan alle Ministers, Kamerleden en kiesvereenigingen. Hij gaat het wetsontwerp, dat hij zeer scherp critiseert, artikelsgewijze na. Hij trekt vooral te velde tegen de artt. 8 en 9, volgens welke de gemeenschappelijke dessa- of gemeentegronden aan de gezamenlijke geërfden behooren en tusschen de regthebbenden verdeeld kunnen worden, zoodra de meerderheid van hen het verlangt. Hij noemt dit eene omverhaling van de grondslagen, waarop de Javaansche maatschappij, het aloude dorpsleven, berust.

bladen, en wel van verschillende kleur, besproken. De schrijvers dier brochures kunnen dus niet klagen dat hunne stukken onopgemerkt bleven.

Behalve in al die brochures en tijdschrift-artikelen, werd de ontwerp-cultuurwet zoowel in Nederland als in Indie zeer druk in de dagbladen besproken. We kunnen van die dagbladen-litteratuur, waaronder zeer doorwerkte stukken voorkwamen, hier geen verdere melding maken; constateren slechts dat, gelijk trouwens van onze Nederlandsche dagbladpers (trouwens van schier elke) te verwachten was, het voldoende was om met de rigting der courant meer of min bekend te zijn om reeds vooraf te weten in welken geest over het wetsontwerp zou worden gesproken; het Dagblad van Z. H. en 's Gravenhage, dat zijne artikelen er over ook afzonderlijk uitgaf, vond er natuurlijk niets goeds, de Nieuwe Rotterdamsche courant niets dan goeds in. Tusschen die beide uitersten in rangschikken zich de overige dagbladen, al naarmate zij meer of min voor of tegen de koloniale politiek van den heer Fransen van de Putte gestemd waren. Opmerking verdient het nog dat, hoewel het wetsontwerp reeds op 2 Oct. jl. werd ingediend, geen der dagbladen, zoo ons geheugen ons niet bedriegt, het ontwerp besprak vóór de tweede helft van November. Het was alsof de voorstanders er niet over wilden spreken alvorens zij tegelijk de aanvallers konden afweren, en alsof de tegenstanders geen lust gevoelden spoedig met hunne aanvallen voor den dag te komen. Anders was dit in Indië. Daar werd het ontwerp openlijk besproken, zoodra het bekend geworden was, ook omdat men begreep dat, bij den spoed, die met de behandeling bij de Tweede Kamer werd gemaakt, men zich haasten moest, zoo men wilde dat op de beschouwingen in Indië geuit zou worden gelet alvorens het lot van het ontwerp zou worden beslist. Op twee, ook in brochurevorm verschenen producten der Indische dagbladpers werd hierboven reeds gewezen. (*) Bedriegen wij ons niet, dan was de beschouwing der meeste overige Indische dagbladen eer ongunstig, dan gunstig voor het ontwerp. Dit was ook het geval met sommige adressen aangaande het ontwerp, onder anderen met die der Kamers van Koophandel en Nijverheid te Batavia, Samarang en Soerabaja, waarvan vooral het laatste, eerst in het laatst van Maart alhier ontvangen, doch dat ons nog niet onder de oogen kwam, en 't welk voornamelijk strekken moet ten betooge dat de onveranderde aanneming van het ontwerp den totalen ondergang der suikercultuur op Java binnen zeer korten tijd ten gevolge moet hebben, wordt gezegd een zeer goed

---

(*) Wij wijzen ook op eene in het Tijdschrift der Indische Maatschappij van Nijverheid voorkomende Nota van den heer N. P. van den Berg, waarin de aanneming van het wetsontwerp wenschelijk wordt genoemd, om de juiste beslissing aangaande den grondeigendom, maar gezegd dat voor Europeesch kapitaal zekerheid blijft ontbreken en dat zonder afkoopbaarstelling van heerendiensten op geen genoegzaam aantal arbeiders zal kunnen worden gerekend.

gesteld stuk te zijn. Zoodanig resultaat was trouwens te verwachten. Velen van degenen, die zich in Indie over het ontwerp uitlieten, behooren tot hetgeen we hierboven met Trevelyan the Anglo-Saxon party noemden, hen die Java in de eerste plaats beschouwen als eene bezitting, welke ten bate van Nederland, speciaal ten bate van de op Java gevestigde Nederlanders, behoort te worden geëxploiteerd. Zij zien zeer goed in dat aan dat exploitatiestelsel, ten minste voor zooveel daarbij, gelijk tot nu toe, op medewerking van het gouvernement kon worden gerekend, door de bepalingen van het wetsontwerp een geduchte knak wordt gegeven. Geen wonder dat zij met kracht wijzen op al de in hun oog nadeelige gevolgen, welke de aanneming van het wets-ontwerp in dit opzigt zal hebben. Hoe de beide andere bij de zaak betrokken partijen, de Indische regering en hare ambtenaren en de inlandsche bevolking, over het ontwerp oordeelen, verneemt het publiek natuurlijk weinig of niet. Bevordering van de belangen der inlandsche bevolking, haar regt te laten wedervaren, haar de middelen tot maatschappelijke ontwikkeling te verstrekken, is kennelijk hoofddoel van het ontwerp. Niets zou dus, ter rigtige beoordeeling, van meer gewigt zijn dan te weten hoe zij over de haar toegedachte weldaden denkt. Maar in den tegenwoordigen toestand der Javasche maatschappij is dit eene onmogelijkheid. Het hooren der hoofden zou niet baten, daar deze geinteresseerd zijn in het handhaven van de misbruiken en verkeerdheden, waaraan het wetsontwerp een einde wil maken. De wetgever moet dus wel zonder hen te hooren, die in de eerste plaats belanghebbenden zijn, verordenen wat in hun waarachtig belang nuttig en noodig schijnt.

Uit dit zeer vlugtig overzigt der litteratuur over de ontwerp-cultuurwet blijken, dunkt ons, twee zaken: dat het ontwerp in zeer hooge mate de algemeene belangstelling opwekte, en dat het verbazend moeijelijk is ten opzigte der zeer gewigtige belangen, welke bij het onderwerp zijn betrokken, eene zoodanige regeling te ontwerpen, die slechts eenigermate algemeenen bijval kan vinden. Het een laat zich even goed verklaren als het ander. Het wetsontwerp stelt zich ten doel een deugdelijke oplossing te vinden van de gewigtige geschilpunten omtrent koloniale politiek, welke sedert eene reeks van jaren de algemeene aandacht hebben bezig gehouden. Het doet dit — en dit zoowel door hetgeen het zelf bepaalt, als door hetgeen blijkens de M. v. T. in de bedoeling ligt en door de later te bespreken maatregelen omtrent de heerendiensten en de inkrimping van de magt en den invloed der hoofden reeds gedeeltelijk verwezenlijkt is — door zeer diep ingrijpende veranderingen te brengen in hetgeen minstens sedert 1830 op Java gegolden heeft. Die veranderingen kunnen niet tot stand worden gebragt, zonder dat veler bijzondere belangen daardoor worden gekrenkt, zonder dat ten minste de vrees ontstaat dat dit het geval zijn zal. Het wetsontwerp toch, zoo wij de strekking wel begrijpen — en wij hopen ons daarin niet te vergissen, omdat wij die strekking van ganscher harte zijn

toegedaan — beoogt de sociale emancipatie van den Javaan. De Javaan was, vooral sedert de invoering van het cultuurstelsel, niet veel meer dan een werktuig in onze hand. Wij beschikten willekeurig over de door hem ontgonnen en tot sawahs aangelegde gronden om hem daarop, veel meer ten onzen dan ten zijnen bate, producten voor de Europesche markt te doen teelen. Wij beschikten over zijnen tijd om hem in de bosschen, ver van zijn woning en zijn geliefd rijstveld, koffijtuinen te doen aanleggen, en gaven hem eerst, onder de leus dat de koffijboomen zijn eigendom bleven en wij zijn product van hem kochten, na drie, vier jaren, wanneer die tuinen begonnen te dragen, eene geheel onevenredige belooning voor den arbeid daaraan besteed. Wij maakten daarbij wel regelingen, op het papier, dat de arbeid door den Javaan voor ons verrigt, hem minstens gelijke vruchten moest afwerpen als zijn eigen vrijwillige arbeid, dat over niet meer dan een vijfde der dessagronden zou worden beschikt, dat hij slechts één dag van de zeven of van de vijf in heerendienst zou behoeven te werken. Maar zoodra de eischen van het batig slot of van de cultuurondernemingen dit wenschelijk schenen te maken, vergaten wij al die regels. Ten einde dit veilig, zonder vrees voor verzet, te kunnen doen, lieten wij toe dat de magt en invloed der inlandsche hoofden voortdurend toenamen, zagen van hen veel door de vingers, interesseerden hen, even als de Europesche ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, bij de instandhouding en uitbreiding van het cultuurstelsel door hun een aandeel in de cultuurprocenten toe te kennen. Aan dat alles wil nu het wetsontwerp, met de daarmede in verband staande maatregelen, een einde maken. De Europesche industrieëlen, vooral die talrijke, door geld en connectien invloedrijke klasse der suikercontractanten, die tot nu toe steeds op het gouvernement hebben gesteund zoowel ter verkrijging van het door hen te verwerken product als van de werkkracht daarbij benoodigd, zien zich, na afloop der voor de meesten nog slechts weinige jaren loopende contracten, dien steun ontvallen. Zij zijn ten minste beducht dat, zoolang vooral de heerendiensten niet geheel zullen zijn ingetrokken, de tusschenkomst des bestuurs tot voortzetting der bestaande en tot oprigting van nieuwe suikerondernemingen, en welke zich volgens artt. 42 en 43 van het ontwerp bepalen zal tot het verzekeren aan den ondernemer gedurende twintig jaren van beschikking over de benoodigde gronden, niet voldoende zijn zal om aan hunne industrie de vereischte levenskracht en regtszekerheid te geven. Zij beroepen zich op de Mem. v. Toel. ten betooge dat de regering zelve niet overtuigd is dat de zoo gewigtige suikerindustrie op Java in het leven zal kunnen blijven. Aldaar wordt, Hoofdst. VIII ten slotte, gezegd: „De vooruitzigten voor de instandhouding der suikercultuur zijn dus, voor zoover men mag aannemen dat de rietsuiker niet door het beetwortelfabricaat zal verdrongen worden van de Europesche markten, niet geheel ongunstig, ook dan niet wanneer de gedwongen arbeid op-

houdt, mits de ondernemers van den grond voor de cultuur benoodigd verzekerd zijn: en daarin heeft het wetsontwerp getracht te voorzien." De belanghebbenden ontkennen dat dit op voldoende wijze is geschied. Zij, ten minste velen hunner, beweren dat dit eerst het geval zou zijn zoo de regering hun de voor een suikeronderneming benoodigde gronden in eigendom afstond, met bepaling dat de daarop gevestigde bevolking geheel vrij zou zijn van heerendiensten. Er zijn er die zich bereid verklaarden in dat geval voor eene goed gelegen, goed in werking zijnde suikeronderneming met 1000 bouws gronden een millioen guldens te betalen. Anderen, — getuige de memorie over de suikerindustrie in midden-Java, in April 1865 door de Samarangsche Kamer van Koophandel aan den Gouv. Generaal ingediend en het onlangs hier te lande bekend geworden adres der Pasoeroeansche suikercontractanten van Nov. jl., — zouden met zoodanigen afstand van gronden en vrijstelling van heerendiensten nog niet te vreden zijn, maar verlangen bovendien „eene meer summiere regtspleging" tegen den inlander, die zich niet aan zijne werkovereenkomsten zou houden.

Wij openen even eene parenthesis om te zeggen dat, — daargelaten nog dat het welligt uit een politiek oogpunt niet zonder bezwaar zou zijn op Java een honderdtal of meer heerlijkheden in het leven te roepen, alle van een uitgestrektheid van ± 1000 bouws sawahvelden, welker eigenaren, op de meest volkomen wijze over hunne gronden en de daarop gevestigde bevolking kunnende beschikken, eerst dan in waarheid „suikerlords" zouden worden, daargelaten ook dat dan niet de hand zou kunnen worden gehouden aan hetgeen reeds van den Bosch noodzakelijk achtte en ook de tegenwoordige regering noodzakelijk acht: dat ten behoeve van den aanplant van suikerriet over niet meer dan een vijfde gedeelte der sawahs, gelegen binnen het gebied van elke dessa, worde beschikt — onzes inziens van zoodanigen afstand van sawahvelden nimmer sprake zou mogen zijn, alvorens door eene naauwkeurige enquête meer dan thans het geval is kennis wierd verkregen van het lot en de mate van welvaart van de inlandsche bevolking op particuliere landen, vooral op een particulier suikerland als Kedawong, nabij Pasoeroean, gevestigd. Is toch waar wat omtrent dat en andere particuliere landen wel wordt verhaald, dat de hoofdreden waarom de bevolking er blijft is dat zij er bevrijd is van drukkende gouvernements-heeren- en cultuurdiensten, vrij juist weet met hoeveel arbeid zij op den duur kan volstaan (iets dat, bij overigens aanmerkelijk verschil van toestanden ook het geval is op de huurlanden in de vorstenlanden en ook daar, volgens erkenning van tegenstanders van dat stelsel, den landverhuur bij de bevolking niet ongezien maakt), maar overigens voor zeer laag loon, tien à vijftien centen daags, moet werken en niet de minste kans heeft immer in welvaart vooruit te gaan, dan zou zoodanige verkoop van duizendtallen van sawahvelden met geheele be-

schikbaarstelling der bevolking aan de koopers in het belang der bevolking wel geen aanbeveling verdienen.

Tot de grieven der suikercontractanten tegen het wetsontwerp terugkeerende, moeten wij zeggen zeer goed te begrijpen dat belanghebbenden bij eene industrie, waarin, naar men wil, eene waarde van 40 à 50 millioenen guldens is gestoken, en die sedert jaren in eenen treurigen staat van onzekerheid verkeert, luide klagten doen hooren nu zij meenen dat de maatregelen door het gouvernement voorgesteld tot haren wissen ondergang moeten leiden. De economist, die zoodanige vernietiging van kapitaal een geducht verlies voor den nationalen rijkdom zou moeten achten, zou het zeker moeten betreuren zoo er geene middelen te vinden waren om de tegenwoordige suikerindustrie van Java, zij het dan in gewijzigden vorm, te behouden, — en dat zoowel in het belang der suikercontractanten en van onzen handel en nijverheid, als speciaal ook in dat der inlandsche bevolking, die ongetwijfeld, in vele streken ten minste, groote voordeelen uit de suikercultuur heeft getrokken.

Bij geen anderen tak van cultuur en industrie op Java zijn de particuliere belangen van vele Europeanen zoozeer betrokken, als bij de gouvernements-suikercultuur. Van daar dan ook dat voor velen de belangstelling, welke de ontwerp cultuurwet opwekte, zich hoofdzakelijk concentreerde in het daarbij omtrent de suikercultuur voorgestelde. Maar ook nergens meer dan bij dit punt bleek, — hetgeen trouwens reeds gebleken was bij de suikerregeling-Rochussen van 1860 en bij de suikerregeling-van de Putte van 1863 — hoe verbazend moeijelijk het is, en dit geldt de verschillende gewigtige onderwerpen, waaromtrent het wetsontwerp vaste regelen wenscht te stellen, eene regeling in het leven te roepen, welke slechts eenigermate op algemeenen bijval rekenen kan. En geen wonder. Want daarbij moet het hoogst moeielijk en ingewikkeld probleem worden opgelost om een stelsel van dwang en willekeur, een waarbij eene talrijke bevolking geene vrije beschikking had over hare gronden en haren arbeid, te doen vervangen door een, waarbij haar daaromtrent vrije beschikking wordt gelaten, en om tegelijkertijd ten aanzien van ondernemingen van landbouw en nijverheid grondslagen in het leven te roepen, waarbij de vaak tegenstrijdige belangen van de drie betrokken partijen — inlander, industrieel en gouvernement — goed zullen zijn gewaarborgd. Inderdaad hoogst moeielijke, ernstige en teedere taak, ook om de allergewigtigste belangen, welke er bij zijn betrokken en omdat de wijze waarop zij wordt vervuld van den allergrootsten invloed zijn zal op de welvaart en den bloei van Nederland en van Ned.-Indie. Geen eerezuil zal hoog genoeg zijn voor den genialen staatsman, die aan dat moeielijk probleem eene goede oplossing zal hebben weten te geven, die wezenlijk goede grondslagen voor de verdere ontwikkeling van Java zal hebben weten te doen vaststellen, die blijken zal juist geoordeeld te hebben toen hij de bevolking rijp achtte

voor de sociale emancipatie, welke hij voor haar beoogt. Maar streng ook zal de regtvaardige Nemesis der geschiedenis rigten over den onberaden minister en zijn raadslieden, zoo, 't geen God verhoede, blijken mogt dat hij in plaats van orde wanorde stichtte, rijk vloeiende bronnen van welvaart vernietigde zonder er andere voor in de plaats te stellen, een volk rijp achtte voor maatschappelijke emancipatie hetwelk dit nog niet was.

De belangrijke memorie van toelichting tot de ontwerp-cultuurwet bewijst, dat de minister van het hooge gewigt der door hem opgevatte moeielijke en veelomvattende taak volkomen bewust is en dat hij zijne diep ingrijpende hervormingsplannen eerst na ernstig en langdurig overleg in wetsartikelen heeft geformuleerd. Zij bewijst ook zijne diep gevestigde overtuiging, dat slechts op de wijze als door hem is voorgesteld eene gewenschte oplossing te geven is aan de zoo lang aanhangige twistvragen over de voortaan door Nederland te volgen koloniale politiek.

De eindbeslissing daaromtrent hangt nu af van de Staten-Generaal. God schenke hun wijsheid om zoodanig te beslissen, als door het hooge gewigt der zaak, de gewigtigste die sedert de grondwetsherziening aan hun oordeel werd onderworpen, en het waarachtig belang van Nederland en van Ned.-Indië zal worden geboden. Beider bloei en welvaart zal in groote mate van het te nemen besluit afhangen. Moge daarom bij die beslissing alle partij-geschil ter zijde worden gezet, en enkel worden gelet op het hooge gewigt der zaak, welke het geldt.

Het uitvoerig Voorloopig Verslag, in Januarij ll. in de Tweede Kamer over de ontwerp-cultuurwet uitgebragt, schijnt te bewijzen dat ten minste de meerderheid der leden het besef heeft van het hooge gewigt van het aan hunne beslissing onderworpen wetsontwerp. Wel schijnen er enkele stemmen te zijn opgegaan, die beweerden, dat het eenvoudig geldt de beslissing omtrent een zuiver staathuishoudkundig, geenzins een politiek vraagstuk. Maar zoo men verder leest hoe schier elke vraag, waartoe het wetsontwerp aanleiding kan geven, in de afdeelingen is besproken, schijnt te mogen worden aangenomen dat de meerderheid volkomen beseft dat de stemming over het wetsontwerp over veel meer zal beslissen dan over de vraag, of de Javaan al dan niet rijp is voor individuelen grondeigendom en of hetgeen van het cultuurstelsel nog overig is nog korter of langer in het leven zal kunnen blijven en al dan niet regtstreeksche voordeelen aan den Staat zal blijven opleveren.

Het Voorl. Verslag vangt aan met eenige *voorloopige opmerkingen*. Volgens deze is geklaagd over het overhaast onderzoek der voordragt, terwijl men nog geheel onbekend was met de denkwijze daarover in Ned.-Indie; gevraagd naar het gevoelen van het Kabinet omtrent deze van den Min. v. Kol. alléén uitgegane voordragt, de wensch geuit tot mededeeling van de in Indië over het wetsontwerp uitgebragte officiele adviezen, veel ge-

redekaveld over den oorsprong van het cultuurstelsel, geklaagd over de onvolledigheid der voordragt enz.

Tot de *algemeene beschouwingen* overgaande, beantwoordt het verslag in de eerste plaats de vraag, of behoefte bestaat aan regeling van het onderwerp bij de wet? zoo ja, in den daaraan gegeven omvang? Voor zoover uit het verslag is op te maken, heeft, gelijk te verwachten was, de meerderheid de eerste vraag bevestigend beantwoord, maar heerscht omtrent de tweede groot verschil van gevoelen. Onder anderen meenden sommigen dat eene cultuurwet slechts bestemd moest zijn om, voor zooveel noodig, uitvoering te geven aan art. 56 Reg. Regl.; huns inziens was echter blijkbaar de hoofdstrekking der wet de voordeelen, tot dusver uit het cultuurstelsel door den Staat, dat is door allen genoten, over te brengen in de handen van eenige particulieren; druischte het ontwerp aan tegen de artt. 67 en 75 van het Reg. Regl.; wijzigde het de artt. 62 en 77 enz. Zoodanige wijziging in transitu van artt. uit de grondwet van N. I. kwam hun hoogst ongeraden voor; men behoorde dan wijziging van het Reg. Regl. voor te stellen. Daarop werd geantwoord, dat het Reg. Regl. geen grondwet was; dat art. 59 der Grondwet de bevoegdheid van den wetgever tot de voorgedragen regeling boven twijfel stelde; dat de strekking der wet geenzins was gerigt tegen de gouvernements-cultures, blijkens de bepalingen omtrent de koffij- en de suikercultuur; dat het doel was uitvoering te geven aan de artt. 56 en 60 van het Reg. Regl. Het werd erkend dat de wetgever, door daarbij tevens den grondeigendom en de verdeeling der velden te regelen, den kring der artt. 56 en 60 te buiten gaat, maar dit is noodig om het naauwe verband dier onderwerpen met de zaak der cultures. Slechts de artt. 62 en 77 van het Reg. Regl. zouden wijziging ondergaan, maar dit was noodig om tot eene gewenschte goede regeling te geraken. Terwijl sommigen meenden dat de onderwerpen, welker regeling dit wetsontwerp voorstelde, eerst trapsgewijze bij meerdere wetsontwerpen behoorden te worden geregeld, achtten anderen het ontwerp onvolledig, omdat het zweeg van de particuliere landerijen, den landverhuur in de vorstenlanden, vooral van de heerendiensten. Anderen weder noemden het laatste geen onderwerp van wetgeving, maar meenden dat de regering slechts uitvoering te geven had aan art. 57 Reg. Regl., dat blijkbaar ten doel had om door trapsgewijze vermindering tot geheele afschaffing van heerendiensten te komen.

Bij de behandeling van de hoofdpunten der voordragt werd eerst, *a.* zeer breedvoerig gesproken over de voorgestelde *regeling van den grondeigendom.* Daarbij kwam eerst ter sprake die regeling in 't algemeen, vervolgens de verandering van het individueel erfelijk grondbezit in eigendom, de verdeeling der dessagronden en eindelijk de uitvoerbaarheid van den maatregel. Vervolgens *b.* kwamen de *uitzonderingen op de regeling van den grondeigendom*, *ter instandhouding der koffij- en suikercultuur*, ter sprake,

waarbij de beraadslaging vooral liep over de vragen: Wordt instandhouding der beide overgebleven takken van cultuur, vooral van de koffij, door de regering bedoeld? Zijn de gekozen middelen tot die instandhouding aannemelijk? c. *De exploitatie der domaniale bosschen.* Terwijl de afschaffing der drukkende blandongdiensten algemeen werd toegejuicht, werd gevraagd of het geheel overlaten der exploitatie aan particulieren wel wenschelijk was? en of niet te weinig voor de wederaanplanting werd gezorgd? d. *De woeste gronden en de uitgifte daarvan in erfpacht.* Terugkomende op de voorgestelde regeling van den grondeigendom in 't algemeen, zeiden sommige leden, naauwelijks stouter greep op koloniaal gebied denkbaar te achten, dan dat, na de toekenning van den eigendom van den Javaanschen grond aan de tegenwoordige bezitters, al het overige aan den Staat werd toegewezen, omdat daardoor met ééne pennestreek het zoo betwist vraagpunt werd beslist, in hoeverre de Nederlandsche Staat, in de plaats van den vroegeren souverein, als eenige en algemeene grondeigenaar op Java kon worden beschouwd. Daarop werd geantwoord, dat het vraagstuk over de souvereiniteitsregten van Nederland op den grond van Java hier minder te pas kwam, omdat sedert vele jaren uitgifte van woeste gronden in huur heeft plaats gehad; en het een algemeen erkend beginsel is, dat de grond, die door niemand bebouwd, bewoond of krachtens een erkenden regtstitel bezeten wordt, behoort aan den Staat. Sommige leden zouden aan een verkoop van woeste gronden boven eene uitgifte in erfpacht voor 99 jaar de voorkeur geven. Anderen vonden dien termijn te lang en zouden liever het verhuren voor 30 of 40 jaren zien. Anderen toonden aan dat eene uitgifte in erfpacht op langen termijn noodig was, opdat met gerustheid kapitalen in de onderneming konden worden gestoken en dat erfpacht boven huur dit vooruit had, dat de erfpachter gelegenheid had zich onder verband van zijn regt van het noodige kapitaal te voorzien. — e. *Regeling van den arbeid ten behoeve van particuliere ondernemingen.* Verscheidene leden toonden zich met de bepalingen van dit deel van het wetsontwerp ingenomen. Te regt zeide de Minister, dat regeling van vrijen arbeid inderdaad niets anders kan zijn dan het geven van voorschriften omtrent overeenkomsten, in de hoofdzaak overeenstemmende met die, welke men in het Burg. Wetb. vindt. Inzonderheid keurde men het goed, dat in de wet alleen sprake was van *persoonlijke* overeenkomsten omtrent vrijwilligen arbeid, zoodat tusschenkomst der hoofden was uitgesloten. Anderen wezen er op dat zoodoende de natuurlijke betrekking, die in alle Aziatische landen bevolking en hoofden onderling verbindt, al meer en meer verbroken en de kiem gelegd zou worden van misnoegen, dat gevaarlijk zou kunnen worden voor de openbare rust. Terugkomende op de voorgestelde regeling der suikercultuur, vroegen sommigen, of het waarschijnlijk is dat de ondernemers bij het nieuwe stelsel een genoegzaam aantal arbeiders zullen erlangen en dus met goed gevolg hun bedrijf zullen

kunnen voortzetten? Daarbij werd veel geredeneerd over de meerdere of mindere waarschijnlijkheid, of zich voortdurend een genoegzaam aantal vrijwillige arbeiders zou aanbieden.

Een derde hoofdpunt van beschouwingen was: *De vermoedelijke invloed van het voorgedragen stelsel op de finantien van de kolonien en het moederland.* Niemand ontkende dat die invloed vermoedelijk zeer groot zou zijn. Velen betreurden daarom dat de Regering daarover niet meer had gezegd, geen „budget der toekomst" had gegeven. De batig-slot-kwestie kwam daarbij natuurlijk zeer ter sprake. Vrij algemeen scheen de overtuiging dat aan de batig-slot-theorie, volgens welke Nederland slechts aan Ned.-Indie laat wat het volstrekt noodig heeft en zich het overige der inkomsten toeëigent, een einde moest komen, maar dat Nederland volkomen geregtigd is uit zijn *bezittingen* in den Indischen archipel regtstreeksche voordeelen te putten in den vorm eener vaste bijdrage tot de staatsuitgaven. Het werd echter betwijfeld of men wel lang op zoodanige bijdrage zou kunnen rekenen omdat, volgens de woorden der Regering zelve, het zeer twijfelachtig was of uit de suikercultuur nog wel eenige voordeelen zouden worden getrokken. Sommigen twijfelden of het der Regering met de handhaving der gouvernements-koffijcultuur wel ernst was, en gisten dat de aequivalenten, waardoor de Regering het verlies der voordeelen uit de suiker- en indigo-cultuur wil vergoeden, en in de eerste plaats de landrente, op verre na niet zooveel zouden opbrengen als werd voorgespiegeld. Anderen meenden dat, gezwegen nog van de meerdere opbrengsten, welke het gevolg zouden zijn van de groote ontwikkeling welke Java, werd het wetsvoorstel aangenomen, tegemoet ging, alleen de landrente, tengevolge van de plaats hebbende opmeting der velden, het dubbele van tegenwoordig zou kunnen opbrengen.

Ziedaar zoo beknopt mogelijk de hoofdpunten, in het Voorloopig Verslag besproken.

Het vorenstaande was afgedrukt, toen wij in het bezit kwamen van de den 6n April gedagteekenden, den 13n publiek geworden *Memorie van Beantwoording* op het hierboven besproken Voorloopig Verslag over het ontwerp-cultuurwet. Die dagteekening van 6 April bewijst dat de heer Fransen van de Putte, doordrongen van het gewigt dat de cultuurwet zoo spoedig doenlijk in openbare discussie kwam, zich gehaast heeft aan die beantwoording de laatste hand te leggen, terstond nadat hij zich genoegzaam hersteld gevoelde van de zware ziekte, welke hem in de vorige maand had overvallen, om zijne moeijelijke taak weder op te vatten. Moge die herstelling weldra zoo volkomen zijn, dat de Minister in staat zij de verdediging van dit zoo hoogst gewigtig wetsontwerp op zich te nemen terstond nadat de Tweede Kamer in het laatst dezer maand weder bijeengekomen zal zijn.

De hoofdinhoud der Memorie van Beantwoording zal kortelijk worden nagegaan. Vooraf echter zij aangeteekend, dat die memorie van een gewijzigd ontwerp van wet vergezeld gaat, waaruit blijkt dat, hetzij ter tegemoetkoming aan gemaakte bedenkingen (ook van buiten de Kamers, ofschoon daarvan natuurlijk geen bepaalde melding mogt worden gemaakt); hetzij ter verduidelijking van 's Ministers meening, een aantal wijzigingen daarin zijn gebragt, waaronder er echter slechts twee zijn die van groot gewigt mogen worden geacht en die van bepaalden invloed zullen zijn op de al of niet waarschijnlijkheid van de aanneming van het wetsontwerp.

Die wijzigingen, welke te harer plaatse zullen worden besproken, bestaan hierin:

1°. dat art. 41, hetwelk vroeger luidde: „Ter voortzetting der bestaande suikerondernemingen na afloop der contracten en tot oprigting van nieuwe ondernemingen van suikerbereiding, kan de tusschenkomst des bestuurs worden verleend," thans luidt: „Tot voortzetting der bij de invoering dezer wet bestaande suikerondernemingen na afloop der daartoe betrekkelijke contracten, kan de tusschenkomst des bestuurs gedurende 20 jaren na de afkondiging dezer wet worden verleend;"

2°. dat achter art. 45 een nieuw artikel is ingevoegd van dezen inhoud: „De ondernemers van suikerbereiding, die gebruik hebben gemaakt of nog zullen gebruik maken van de bevoegdheid, hun gegeven bij art. 3 van het Kon. besluit van 20 Julij 1863, l_a. H[3]., zullen kunnen volstaan met jaarlijks aan de Regering te leveren eene hoeveelheid suiker, gelijkstaande met twee derden der gemiddelde jaarlijksche opbrengst, verminderd met tien pikols voor elken bouw, op last der Regering ten hunnen behoeve beplant. De gemiddelde opbrengst wordt berekend en de hoedanigheid van suiker gevorderd, gelijk in art. 20 van genoemd besluit is voorgeschreven." Dat art. 20 zegt, dat de ondernemer jaarlijks aan de Regering eene voor den geheelen duur der overeenkomst vastgestelde hoeveelheid suiker levert, bepaald op twee derden van de gemiddelde jaarlijksche opbrengst, berekend naar de uitkomst der 3 jaren, welke aan de laatste contractsverlenging onmiddellijk voorafgingen.

Gaan wij thans de gewigtigste §§ der Memorie van Beantwoording kortelijk na.

§ 1. Hoewel niet kunnende voldoen aan het verlangen om overlegging van de over het wetsontwerp door de Regering ingewonnen adviezen, zoo deelt de Minister toch in 't kort meê, hoe omtrent de hoofdpunten van het ontwerp gedacht wordt door den Raad van State en de Indische Regering, (waaruit blijkt dat beiden in sommige opzigten verder gaan wilden dan de Minister nuttig of noodig achtte). De strekking der Memorie van Toelichting nader ontwikkelende, doet de Minister nog meer de waarheid uitkomen der verklaring door den heer J. C. Baud in de Zitting der Tweede Kamer van 28 Julij 1854 afgelegd, dat de nood van het moeder-

land het Indisch bestuur en de Nederlandsche Regering heeft gedrongen om, met verlating van heilzame beginselen van bestuur, „op het productief vermogen van Ned.-Indië dien invloed uit te oefenen, dien men gewoonlijk begrijpt onder den naam van het stelsel van cultures." Maar hetzij men bij de invoering van dat stelsel een beginsel van bestuur dan wel het stijven der schatkist op het oog had, onloochenbaar is het dat het thans geldend regeringsreglement de inrigtingen door van den Bosch in het leven geroepen, de tusschenkomst des bestuurs in zaken van landbouw, niet beschouwt als een bij uitnemendheid prijzenswaardig stelsel van bestuur, maar integendeel naar het staken dier tusschenkomst als naar het einddoel uitziet.

In § 2 wordt de noodzakelijkheid betoogd van wettelijke regeling van onderwerpen met de cultures in verband staande, doch tevens die om daarbij veel over te laten aan het gezag dat voor de uitvoering te zorgen heeft.

In § 3 wordt gezegd waarom het ontwerp niet nog meerder onderwerpen regelde. De heerendiensten b. v. niet, omdat daaromtrent reeds genoegzaam door art. 57 Reg. Regl. wordt voorzien.

§ 4. Ter wederlegging van het verwijt van tweeslachtigheid, tegen het ontwerp gerigt, zegt de Minister, na gewezen te hebben op het verschillend doel, waarmede zoowel door te driftige liberalen als door de „afwachters" over de illiberaliteit van sommige bepalingen is geklaagd: „De wetgever, niet geroepen om op een blad wit papier hersenschimmige maatschappijen met vernuftig uitgedachte instellingen te begiftigen, is nimmer los van 't geen de tijd gewrocht heeft. Hoe zou dan wachten baten, terwijl verstandige regeling nimmer denkbaar is zonder acht te slaan op hetgeen onder eene vroegere orde van zaken is ontstaan; hoe zou het vooral in dit geval baten, daar het wachten vooral zou moeten strekken om de ernstigste moeijelijkheden, bij de nu voorgedragen regeling ondervonden, niet te doen verdwijnen maar te bestendigen?" „Nogtans hebben de opmerkingen van velen, vooral ook die van den Raad van N.-I., in een nader advies nedergelegd, in verband met de bedenkingen door den Raad van State en door de leden der Tweede Kamer blijkens het verslag geopperd, *tot eene wijziging van het regeringsvoorstel* (de boven bedoelde) *geleid voor zooveel de beschikking over den grond ten behoeve der suikercultuur betreft. Die beschikking wordt thans alleen voorbehouden ten behoeve der bij de invoering der wet op contract werkende fabrieken, en slechts gedurende twintig jaren, te rekenen van de afkondiging der wet.* Voor het overige wordt het regeringsvoorstel, behoudens eenige toevoegingen van minder belang, onveranderd ter beraadslaging aangeboden." De voorstanders van de hoofdbeginselen van het wetsontwerp zullen die wijziging ongetwijfeld toejuichen, omdat daardoor die beginselen zuiverder worden gehandhaafd en aan de bevolking de verzekering wordt gegeven dat slechts ten

behoeve der bestaande suikerondernemingen over een deel harer velden zal worden beschikt. De tegenstanders en zij die meenen dat zonder de zorg van het gouvernement voor den aanplant en voor de levering van werkvolk de suikerondernemingen haren wissen ondergang te gemoet gaan, zullen niet veel grond hebben zich tegen deze wijziging te verklaren, omdat volgens hen van nieuwe suikerondernemingen onder de werking van de bepalingen dezer cultuurwet toch geen sprake zou kunnen zijn.

In § 5 worden de bezwaren tegen de ontijdigheid der regeling van het landbezit en tegen de mindere geschiktheid van het onderwerp voor regeling wederlegd. Daarbij wordt herinnerd dat men in 1854, bij de vaststelling van het Reg.-Regl., in beginsel althans, teruggekomen is van hetgeen, sedert Raffles, meer of min onverholen, was aangenomen, dat de Nederlandsche Regering, als Souverein, zich eigenares noemde van den ganschen Javaanschen bodem, erkennende dat er inderdaad geen redelijke grond voor het zoogenaamd eigendomsregt van den Souverein of den Staat te vinden is. Wettelijke regeling is noodig, omdat het onderwerp in 1854 niet geregeld werd en omdat de Grondwet voorschrijft, dat onderwerpen, de kolonien betreffende, door de wet worden geregeld, zoodra de behoefte daaraan blijkt te bestaan, en de Regering overtuigd is dat de zaak van het landbezit bij uitnemendheid een onderwerp is voor wettelijke regeling en dat de tijd dáár is om tot die regeling over te gaan. „Het eerste regt, de eerste pligt des souvereins is wetten te geven, geenszins zich door zijne onderdanen de wet te laten stellen, en zoo hij, gelijk het verslag vreest, zijne almagt te ver uitstrekt door de verdeeling van het gemeenschappelijk bezit te veroorloven, moet hij evenzeer onbevoegd geacht worden die verdeeling te verbieden. Doch wanneer zij niet is verboden, is zij geoorloofd en moet de wetgever regelen de wijze hoe.” Men ziet dat de regering de grenzen van het begrip van de almagt der wet zeer ver trekt. Daarbij is niet veel sprake van hen, voor wie de wetgever regelen zal stellen. Het volgende klinkt evenwel zachter. „Bij ontluikende beschaving verdwijnt allengs het gezamenlijk grondbezit, dewijl nu de nadeelen de voordeelen gaan overtreffen. Het besef hiervan rijpt soms slechts langzaam: de wetgever moet den tijd geen geweld aandoen, doch door trouwe vervulling zijner verpligting als regent de hinderpalen uit den weg ruimen, welke aan een natuurlijke ontwikkeling in den weg staan.”

§ 6. „*Alle geraadpleegde autoriteiten zijn het dan ook hieromtrent volkomen eens, dat de zaak van het landbezit regeling eischt, en dat die regeling grondslag moet zijn van eene algemeene verordening op ondernemingen van landbouw*, gelijk zij het stelsel ten opzigte van de belasting op den grond aan te nemen moet beheerschen. Ten opzigte der verdeeling van dessagronden zou de Raad van Indie een nog meer doortastenden maatregel hebben gewenscht door de verdeeling te gelasten, tenzij de meerderheid

der geërfden zich daartegen verzet (*). In overeenstemming met het gevoelen van den Gouv.-Gen. bepaalt zich evenwel het ontwerp tot het openen van de gelegenheid om tot verdeeling te komen, waar de meerderheid der geregtigden zelven daarvan het belang inziet." „Men mag aannemen, dat onder de werking der voorgedragen wet de verdeeling der gronden zal plaats vinden waar het gemeenschappelijk bezit als het ware is opgedrongen, terwijl zij vooreerst achterwege zal blijven waar zij met de belangen der volkscultuur in strijd schijnt."

§ 7 tracht het ongegronde aan te toonen der vrees dat de verdeeling der gronden een schadelijke uitbreiding van het proletariaat en het verval van het gezag der hoofden ten gevolge zal hebben.

In § 8 wordt de twijfel wederlegd omtrent de uitvoerbaarheid van het regeringsvoorstel wat de regeling van den grondeigendom betreft, voor zooveel die gegrond is op gemis aan waarborg der identiteit van het stuk gronds zoowel als van de personen. Daartoe wordt een uittreksel medegedeeld uit eene nota omtrent het landelijk stelsel in 1852 opgesteld, waaruit tevens blijkt hoe onder de werking van het landelijk stelsel de Javaan voortdurend door het dorpshoofd gekneveld werd.

In §§ 9 en 10 wordt op nieuw gezegd, dat toepassing van het Europeesch burgerlijk regt op den grondeigendom der inlanders in geenen deele strijdig is met art. 75 van het Reg.-Regl. en dat de landraad wel en teregt is aangewezen als de regter, door wien kwestien over den grondeigendom, uit de bepalingen dezer wet voortkomende, moeten worden beslist. Na de gewigtige bedenkingen van onderscheiden zijden tegen deze bepalingen van het wetsontwerp aangevoerd: men denke slechts aan: „De rigting en uitvoerbaarheid van het wetsontwerp tot enz. onderzocht en beoordeeld, door Mr.....": bekennen wij verwacht te hebben dat de regering, zoo zij meende te dezen opzigte in haar wetsvoorstel geen wijziging te moeten brengen, tot verdediging van haar gevoelen iets meer zou aanvoeren, dan in deze magere §§ is geschied. Als jongste krachtige bestrijder van het regeringsgevoelen te dezen opzigte heeft zich de Hoogleeraar Veth doen kennen. Blijkens het Aprilnummer van *de Gids* is deze, in zijne beschouwingen der cultuurwet, eindelijk — wel wat laat, maar toch nog niet te laat, dan dat bij de openbare behandeling van het wetsontwerp van zijne belangrijke opmerkingen partij kunne worden getrokken, — genaderd tot de bespreking van eenige artikelen zelve. Zijne bestrijding van het regeringsvoorstel omtrent dit punt wordt met deze woorden besloten: „Dit is zeker, dat, indien ik geroepen ware om mede over het lot der cultuurwet te beslissen, ik niet zou willen medewerken om de beslissing der rechten van de inlanders op den grond, op het oogenblik dat men die

(*) Zie daartegen evenwel o. a.: *Hoelayat of grondontginning in N.-I. en de regten daaruit geboren.* (Groningen, 1866), waarin, onder meer, op het zeer

voor goed wil regelen en verzekeren, in de handen te leggen eener rechtbank als de landraad, en dat, hoe dierbaar mij deze wet in menig opzicht zijn moge, ik haar stellig niet zou aannemen, eer ik te dezen aanzien volkomen was gerust gesteld."

§ 11 is gewijd aan de wederlegging van het „vermoeden van enkele leden dat, ofschoon bij de artt. 40 en 41 van het wetsontwerp de gouvernements-koffijcultuur op den bestaanden voet wordt gehandhaafd, afschaffing als zoodanig in de bedoeling lag;" een vermoeden dat, niet onnatuurlijk, de Regering, die zoo bepaald het tegendeel had verzekerd, zeer onaangenaam trof.

§ 12. Bij het bespreken der bedenkingen tegen de voorgestelde tusschenkomst des bestuurs tot instandhouding der suikercultuur, wordt teruggekomen op de bij § 4 reeds vermelde wijziging, welke het wetsontwerp te dezen aanzien heeft ondergaan. „De Raad van State en de Raad van Indie stemmen overeen met het gevoelen, blijkens het verslag door zeer vele leden voorgestaan, dat, voor zoover ter instandhouding der cultuur bijzondere maatregelen noodig voorkomen, deze nogtans niet van blijvenden aard behooren te zijn, maar integendeel meer het karakter van overgangsmaatregelen moeten dragen. Van daar de voorslag, door beide collegien geopperd, om die maatregelen tot de nu op contract met het gouvernement werkende inrigtingen te beperken, en ze dus niet tot nieuwe op te rigten ondernemingen uit te strekken." De Raad van State was gestemd voor onteigening van den thans bij de bestaande fabrieken ingedeelden grond ten beloope van hoogstens 600 bunders (bouws?). De Raad van Indie was tegen onteigening. „Naar zijn oordeel is het niet bestaanbaar anders dan *tijdelijk* over eene bepaalde en duidelijk aangewezen uitgestrektheid te beschikken," welke zich tot hoogstens 400 bouws voor elke fabriek zou moeten bepalen. Na de voor- en nadeelen van beide voorstellen aangetoond en gezegd te hebben, waarom zij zich met geen van beiden had kunnen vereenigen, zegt de Regering: „Op grond dezer overwegingen is de Regering te rade geworden in zoover toe te geven aan de van zoo vele kanten tegen hare eerste voordragt gerezen bezwaren, dat zij het denkbeeld èn van onteigening èn van beschikking laat varen ten opzigte van geheel nieuwe ondernemingen; maar zich de beschikking over jaarlijks te verwisselen velden voorbehoudt ten behoeve der thans op contract werkende suikerfabrieken, echter slechts gedurende twintig jaren na afkondiging der wet."

In § 13 wordt betoogd dat de bepalingen van het Reglement voor het beheer en de exploitatie der houtbosschen van den lande op Java en Ma-

diep ingrijpende van de voorgenomen verdeeling van dessa-gronden, vooral van gemeene weiden enz. wordt gewezen; — een bezwaar, waaraan, door de wijziging welke art. 10 heeft ondergaan, voor een deel tegemoet is gekomen. Deze de aandacht wel verdienende bestrijding der cultuurwet kwam ons eerst na het stellen van het hierboven gegeven litterarisch overzigt onder de oogen.

dura (Ind. Stbl. 1865, nº 96), (*) betreffende de exploitatie der 's lands djati-bosschen, ofschoon niet gelijkluidend, volkomen in overeenstemming zijn met de voorschriften te dien aanzien in het tegenwoordig ontwerp opgenomen. Het beginsel van particuliere exploitatie is bij beiden aangenomen. Deze geschiedt op tweeërlei wijze: 1_o. voor bijzondere rekening, tegen uitkeering aan het gouvernement der bij de acte van concessie bedongen voordeelen; 2_o. voor rekening van den lande, tegen betaling door het gouvernement van een zekere som voor kap- en sleeploon.

§ 14. Ten opzigte der beschikking over de woeste gronden, tot het staatsdomein behoorende, geven de Raad van State en de Raad van Indie aan verkoop boven uitgifte in erfpacht de voorkeur, vooral op grond dat gene meer dan deze geschikt is het kapitaal te trekken. De Gouverneur-Generaal heeft zich daarentegen met het voorstel der Regering vereenigd. Geen der geraadpleegde autoriteiten koestert ten aanzien van het regt des Staats op de hier bedoelde gronden eenigen twijfel.

§ 16. „Met waardering der ingenomenheid met de bepalingen van het ontwerp ten aanzien der overeenkomsten met inlanders, door verscheidene leden te kennen gegeven, eischen de bezwaren door eenige anderen gemaakt eene korte wederlegging. Deze laatsten toch zien geheel voorbij het hemelsbreed onderscheid, hetwelk op te merken valt tusschen de stelling der inlandsche hoofden, zoo als die was onder de werking der oorspronkelijke volksinstellingen, en zoo als die is geworden onder het Nederlandsch bestuur." Breedvoerig wordt, met de woorden van Muntinghe en van de stellers der boven aangehaalde nota over het landelijk stelsel, aangetoond, dat zoowel de hoogere inlandsche ambtenaren, zoo als de regenten, als de eigenlijke volkshoofden, zoo als de bestuurders der dessa's, de laatsten vooral door onze schuld, tirannen geworden zijn.

§ 17 zegt dan ook zeker niet ten onregte: „Wanneer men nu, na overweging van het hierboven medegedeelde, herleest wat in het verslag wordt verkondigd over „de gehechtheid van den javaan aan zijne huishoudelijke inrigtingen," over „zijn kinderlijken eerbied voor zijne hoofden", over „de natuurlijke betrekking die in alle aziatische landen bevolking en hoofden onderling verbindt," dan zou men kunnen wenschen, dat deze warme belangstelling in het lot van den javaan niet bovenal moge strekken tot staving van het betoog, dat de Javaan, op bevel en onder toezigt zijner hoofden, suikerriet behoort te planten."

§ 18. „Men vraagt of er, naar het oordeel der Regering, waarschijnlijkheid bestaat dat, na opheffing van den gedwongen arbeid, een genoegzaam getal vrijwillige werklieden voor suiker-ondernemingen zal te verkrijgen

(*) Reeds bij de begrootingsdiscussien, in December jl., ter sprake gebragt op eene wijze, die niet bewees dat de geachte spreker (de heer Wintgens) het Reglement met de vereischte aandacht had gelezen.

zijn. De Regering meent dat die waarschijnlijkheid aanwezig is, want het staat bij haar vast, dat er geen gebrek aan handen zal zijn wanneer de inlanders een billijk loon en goede behandeling genieten."

„Zal de Java suiker waarschijnlijk als stapelproduct behouden blijven, en de mededinging tegen suiker van andere herkomst kunnen volhouden?" Het antwoord luidt toestemmend, in de onderstelling dat er geene groote en ongunstige verandering kome in de bestaande omstandigheden. „De veiligste weg is die welke door den aard der zaak wordt aangewezen: het gouvernement zie af van regtstreeksche bemoeijingen, maar trachte op alle wijzen binnen zijn bereik de vrije nijverheid te bevorderen; terwijl het zijne inkomsten niet zoeke in overdreven schattingen, welke, zoo als tot heden ten aanzien der suiker-ondernemingen het geval was, òf den fabriekant òf de arbeidende bevolking, zoo niet beiden te gelijk, drukken. Ontheven van dergelijke onmatige uitkeeringen, zal de ondernemer voor de uitzetting van een vrij aanzienlijk kapitaal niet behoeven terug te deinzen, terwijl hij in staat zal zijn de arbeiders behoorlijk te betalen en verbeteringen of besparingen van productie-kosten in te voeren, naar mate zij door wetenschap en ervaring worden aangeprezen."

§ 19. Tegenover hetgeen in § 31 van het verslag is aangevoerd over den vermoedelijken invloed van het regeringsvoorstel op de financien van de kolonien en het moederland en ter wederlegging van de bedenkingen daarbij geopperd, zegt de Regering o. a., dat zij zou mogen vragen, met welk regt betwijfeld wordt, „of het haar met de handhaving der gouvernements-koffijcultuur wel ernst is," terwijl toch de bedoeling der Regering in het ontwerp zelf ondubbelzinnig is uitgedrukt. „Men vraagt een geruststellende verklaring, als of het wettelijk voorschrift, hetwelk veranderingen in het koffijstelsel van de toestemming des Nederlandschen Wetgevers afhankelijk maakt, niet krachtiger ware dan elke verklaring!" (*)

„Op welken grond wordt verbetering van het belastingstelsel in Indie „allezins betwistbaar" genoemd? Is er dan tot dusver iets tot verbetering van het landelijk stelsel gedaan? Is er zelfs, onder vorige besturen, iets voorbereid?"

„Het feit dat de Indische uitgaven zeer aanzienlijk zijn gestegen is onloochenbaar: ieder een wist dat het te wachten stond; er was veel ter wille van het batig slot opgeofferd en verwaarloosd, en des te dringender

(*) Een antwoord op deze andere gewigtige vraag, met aandrang zoowel in als buiten de Kamer gedaan: of handhaving van het koffijstelsel wel mogelijk zijn zal, nadat de dwang in alle andere opzigten zal zijn opgeheven, moet men zoeken in § 11 dezer Memorie. De Regering beantwoordt die vraag aldus: „De bewering „dat door de verdeeling van den grond en het toekennen van eigendom het gouver„nement zijn aanspraak tot vordering van belasting in arbeid verliest," is even onjuist als de gevolgtrekking dat dienvolgens de verpligte koffij-cultuur ondenkbaar zou zijn." Meer niet.

werd het verlangen naar bevrediging van behoeften, welke in een welbestuurden Staat niet onvoldaan mogen blijven." — „Ten aanzien der uitgaven moet dus in het oog worden gehouden dat, welk stelsel van bestuur gevolgd wordt, mits men de voorziening in werkelijk bestaande behoeften niet verwaarlooze, inkrimping naauwelijks denkbaar is." Uitvoerig wordt verder aangetoond, ook met de woorden van Muntinghe en J. C. Baud, het nadeelige en gevaarlijke van het stelsel van een staats-landbouw en een rijks-handel, waardoor „tegenover sterk vermeerderde uitgaven staan *onzekere*, *wisselvallige*, *precaire* inkomsten." Het is dus volstrekt noodig dat, gelijk het doel van dit wetsontwerp is, de inkomsten der schatkist voor het vervolg worden verzekerd. „Men noeme dus vrij elke verbetering van het Indisch belastingstelsel „betwistbaar," het is niettemin waar, dat alleen daarin het middel te zoeken is om zich, op regtmatige wijze, ter bestrijding der uitgaven, onder een verlicht bestuur gevorderd, de noodige inkomsten te verschaffen, en om een ieder, zooveel mogelijk naar de mate van zijn vermogen, tot het dragen der algemeene lasten te doen medewerken."— Vermeerdering van inkomsten kan niet gezocht worden in den landbouw en den handel der Regering, ook omdat het cultuurstelsel, ware uitbreiding niet in strijd met het regeringsreglement, niet voor noemenswaardige uitbreiding vatbaar zou zijn; die vermeerdering moet, behalve uit een verbeterd belasting-stelsel, voortspruiten uit vrije ontwikkeling, uit vrijheid van handel en nijverheid.

„Uit hetgeen voorafging volgt in geenen deele dat Nederland niet meer op eenigen geldelijken bijstand uit de kolonie zou mogen rekenen. Het regeringsvoorstel strekt geenzins om het moederland te berooven van onontbeerlijke en door de uitgaven, waartoe het bezit van kolonien leidt, ook geregtvaardigde hulpmiddelen; integendeel, het wil, terwijl te lang veronachtzaamde bronnen van volkswelvaart allengs toegankelijk worden gemaakt, alle schokken vermijden, welke voor de finantien van het moederland nadeelig zouden kunnen zijn." Nederland zal zich echter, gelijk Baud ook reeds in 1855 waarschuwde, behooren tevreden te stellen met eene billijke en matige jaarlijksche bijdrage uit de koloniale geldmiddelen. „Het aanbevolen denkbeeld, om ten laste van Indië eene jaarlijksche onveranderlijke bijdrage te brengen, schijnt met de aangenomen beginselen van ons staatsbestuur niet wel te strooken. Ook zoude het nederkomen op zelfbedrog. Als het batig slot der Indische begrooting meer bedroeg, waarom zou het moederland daarover niet beschikken? En daalde het beneden het vaste cijfer, het genot der bijdrage zou eene anticipatie worden op lateren voorspoed, die, in hooge mate onzeker en gevaarlijk, op grievende teleurstelling zou kunnen uitloopen."

De Minister treedt verder in eene beantwoording der bedenkingen tegen de afzonderlijke bepalingen van het wets-voorstel ingebragt en in eene nadere toelichting der gewijzigde of nieuwe artikelen. Daaruit nemen wij

alleen over wat gezegd wordt tot toelichting van het bovenaangehaalde nieuwe artikel 46, waarbij, ter tegemoetkoming aan de bezwaren der suikercontractanten, bepaald wordt dat voor hen die zich aan de suikerregeling van de Putte hebben onderworpen of nader zullen onderwerpen, de bij die regeling vastgestelde vaste levering aan het gouvernement met tien pikols per bouw zal worden verminderd. Die toelichting nemen wij in haar geheel over, zoowel om het beteekenisvolle der zaak, als omdat daarvan in de voorgaande §§ der memorie van beantwoording met geen woord melding wordt gemaakt.

„In de memorie van toelichting werd reeds gewezen op de bezwaren waarmede de suikerfabrikanten hebben te worstelen, en het voorloopig verslag herhaalt den vroeger meermalen geuiten wensch, dat van regeringswege het mogelijke gedaan worde om die moeijelijkheden te helpen overwinnen. De oorzaak van het euvel is in de mem. v. toel. aangewezen; zij wordt in een adres, ten vorigen jare door een groot aantal suikercontractanten ingediend, aldus vermeld: „Dat de adressanten met erkentelijkheid het beginsel van een vast quantum van levering aan het gouvernement in Uw.Exc.'s regeling hebben gevonden, omdat daarin eene toekomst voor de suikerindustrie ligt. Dat zij echter U. Exc. verzoeken te bedenken, dat de maatstaf van dat vaste quantum of twee derden van het product zijn oorsprong vindt in omstandigheden en tijden, die thans geheel zijn gewijzigd, nadat de suikerproductie op Java onder vroeger voordeeliger voorwaarden aanmerkelijk was toegenomen en beduidende kosten voor machinerien daartoe besteed zijn geworden, voor velen, speciaal in het oostelijk gedeelte van Java, bijna het toppunt dier productie bereikt was en sedert eenige jaren alle loonen en voortbrengingskosten aanzienlijk toegenomen zijn, zoodat de prijs door het gouvernement voor die vaste levering te goed gedaan, ter naauwernood en voor de meesten (*) in het geheel niet, die voortbrengingskosten dekken (dekt?) en het overblijvende een derde ter vrije beschikking, berekend in het algemeen naar die toegenomen productie, waarvan het overgroote deel den lande moet worden afgestaan, bezwaard nog met verhoogd plantloon, bij U. Exc.'s regeling in het billijke belang van den Javaanschen planter gevorderd, op zeer ver na niet toereikt om den nood der suikerfabrieken te lenigen." Het middel van herstel kan slechts hierin gezocht worden, dat het gouvernement van te hooge eischen afzie, welke het voor de fabrikanten onmogelijk maken een redelijk plantloon voor de rietplantende bevolking te voldoen, door behoorlijke loonen vrijwillige arbeiders voor den fabriekarbeid te winnen en bovendien nog vruchten te trekken van hun uitgezet kapitaal. Het thans voorgestelde is naar de meening der Regering het beste om, met vermijding van het nadeel aan transactiën met de ondernemers afzonderlijk

(*) Moet dit niet zijn: voor enkelen.

verbonden, en van dat hetwelk uit eene behandeling van allen naar volkomen gelijken maatstaf zoude voortvloeijen, in billijkheid aan ieder hunner toe te staan hetgeen tot instandhouding der ondernemingen gevorderd wordt. *Eene wettelijke regeling van dit punt is wenschelijk*, niet alleen omdat zij met de in dit ontwerp behandelde onderwerpen zeer naauw zamenhangt, maar ook en vooral *opdat de ondernemers weten zouden waarop zij kunnen rekenen, maar tevens dat aan verdere onderhandelingen niet te denken valt.*" (*)

Voor de leden der Tweede Kamer, allen deskundigen, zal deze toelichting wel volkomen duidelijk zijn. Zij zullen wel terstond de volle beteekenis van het hun nu nieuw voorgedragen artikel 46, ook in betrekking tot de schatkist, vatten. Maar daar wij niet mogen veronderstellen dat dit het geval is met alle lezers van De Economist, moeten wij over die beteekenis wel iets meer zeggen.

De bewoordingen van het nieuw art. 46 van het wets-ontwerp en van art. 20 van het Kon. besl. van 20 Julij 1863, waarnaar het verwijst, werden hierboven aangehaald. Volgens het laatste zouden zij, die de suikerregeling-van de Putte aannamen, gedurende den verderen loop hunner contracten, eene vaste jaarlijksche levering hebben op te brengen, „bepaald op twee derden van de gemiddelde jaarlijksche opbrengst, berekend naar de uitkomst der 3 jaren, welke aan de laatste contractsverlenging onmiddellijk voorafgingen." (Uit onze bespreking van dat Kon. besl. en de toelichting daarvan (Kol. kronijk van Sept. en Dec. 1863) zou men zich kunnen herinneren, dat wij die bepaling van een vast quantum van levering, even als de zoo even bedoelde adressanten dit doen, eene der uitnemendste bepalingen der regeling van 1863 heetten. Evenwel werd zij nog slechts door een betrekkelijk gering aantal contractanten, wij meenen 13, aangenomen). Volgens het voorgestelde art. 46 zullen de contractanten, welke die regeling aannamen of dit nader zullen doen, „kunnen volstaan met jaarlijks aan de Regering te leveren een hoeveelheid suiker gelijkstaande met ⅔ der gemiddelde jaarlijksche opbrengst, (berekend gelijk in het zoo even bedoelde art. 20 is voorgeschreven) verminderd met 10 pikols voor elken bouw, op last der Regering te hunnen behoeve beplant." Dus, bij eene gemiddelde jaarlijksche opbrengst van b. v. 45 pikols, was het vast quantum der levering volgens de regeling van 1863 30 pikols per bouw, en de contractant behield 1/3 of 15 pik. per bouw, ter vrije beschikking. Volgens het wetsvoorstel worden die 45 pikols verminderd met 10 pik., die aan den contractant worden gelaten en zal zijne vaste levering bedragen 2/3 van 35 = c^a 23 p. p. b.; hij behoudt voor zich 10 pik. + 1/3 van 35 of 11,66 = 21,66 p. p. b. Zoo staat de rekening zoo wij de woorden van het nieuwe wetsartikel „verminderd met 10 pikols p. b." alleen doen slaan op het onmiddelijk voorafgaande „der gemiddelde jaar-

(*) Het cursieve is van ons.

lijksche opbrengst;" slaan zij op de woorden: „gelijkstaande met 2/3 der gemidd. jaarl. opbrengst," dan wordt de berekening nog schadelijker voor het gouvernement. Dit zou dan voortaan jaarlijks slechts 20 p. p. b. ontvangen, terwijl 25 p. p. b. aan den contractant zouden worden gelaten.

Maar hoe dit zij: the long and the short van de geschiedenis is, dat, wordt het nieuwe artikel aangenomen, dan verminderen de directe baten, gedurende de laatstverloopen jaren uit de gouvernements-suikerkultuur genoten, in den laatsten tijd ruim f 5,000,000 's jaars bedragende, (*) oogenblikkelijk met ± 50 pCt. en de inkomsten van elk der circa honderd suikercontractanten nemen met f 20 à 30,000 's jaars toe. Zeker, zoo die heeren bij aanneming van het wets-artikel nog de nieuwe regeling niet aannemen, moet hunne overtuiging omtrent hun hoofdbezwaar tegen die regeling, dat zij zonder medewerking van het gouvernement geen fabriekarbeiders kunnen bekomen, wel zeer diep gevestigd zijn.

De door ons onderstreepte slotwoorden van het voorgestelde wetsartikel, waaruit blijkt dat de Regering op haar beginsel daaromtrent niet zal terugkomen, zal die overtuiging waarschijnlijk wel aan het wankelen brengen. De aanzienlijke vermeerdering van inkomsten zal ook het uitloven van hooger dagloonen gemakkelijker maken. En het uitzigt op hooger dagloon zal den Javaan vermoedelijk meer geneigd maken zijne diensten aan de contractanten te verhuren. De suikerindustrie op Java zal dus mogelijk weder gaan bloeien. En de Regering zal de hoop mogen koesteren door indirecte voordeelen, uit dien bloei voortspruitende, eenigermate ten minste, te zullen worden schadeloos gesteld voor de zeer aanzienlijke winstderving, welke zij zich, wordt het nieuwe art. 46 van het ontwerp tot wet verheven, in het belang der suikercontractanten en tot behoud der Javasche suiker-industrie zal getroosten.

En hiermede nemen wij afscheid van de Memorie van Beantwooring. Wij namen uit dat stuk veel meer over dan aanvankelijk in ons voornemen lag. Het geschiedde omdat, nadat hierboven tamelijk breedvoerig, aan de hand van de vele schrijvers tegen de cultuurwet en van de stellers van het voorloopig verslag, gewezen was op de zeer menigvuldige bedenkingen, waartoe het wetsontwerp aanleiding gaf, het niet meer dan billijk scheen ook aan te teekenen wat door de Regering tegen die bedenkingen werd in het midden gebragt.

(*) Zie § 7 van Hoofdstuk IV jo. Bijlage VIII der Mem. v. Toel. tot het ontwerp-cultuurwet. Ongeveer 40,000 bouws worden 's jaarlijks met suikerriet beplant. Het gouvernements-aandeel in de opbrengst werd in de laatste jaren dooreen berekend op 760,000 pikols. Het overlaten van 10 p. p. b. of 400,000 p. aan de contractanten, boven hetgeen thans ter hunner beschikking blijft, zou het gouvernements-aandeel, zoo onze berekening niet faalt, met ruim 50 pCt. doen verminderen. Volgens onze eerste berekening zou die vermindering 30 à 35 pCt. bedragen.

Tot het uitspreken van een eigen oordeel over het zoo hoogst gewigtig wetsontwerp achtten wij ons niet geroepen. Wij gelooven ons dan ook in het bovenstaande vrij getrouw gehouden te hebben aan de rol van kronijkschrijver, en onpartijdig het voor en tegen aangevoerde te hebben vermeld.

Alvorens deze regelen het licht zien, zullen vermoedelijk de openbare beraadslagingen over de cultuurwet in de Tweede Kamer een aanvang hebben genomen. Gedachtig aan de woorden, onlangs door Thiers gesproken: Une nation libre est un être qui est obligé de reflèchir avant d'agir, herhalen wij ten slotte den reeds hierboven geuiten wensch, dat die beraadslagingen, waarvan de uitslag zoo uiterst gewigtig voor moederland en kolonie zijn zal, zich door kalm overleg, door een strijden met argumenten, niet over partijbedoelingen, mogen kenmerken. Aan den veeljarigen strijd over het door Nederland te volgen koloniaal regeringsbeleid *moet*, allen zijn het daarover eens, in het belang van moederland en kolonie beiden, een einde komen. Moge, door de wijsheid onzer wetgevers, de beslissing eene zoodanige zijn als door beider waarachtig belang wordt geboden!

Lijst van nieuwe werken over onderwerpen van Staathuishoudkunde, Statistiek, Financien, Onderwijs, Kolonien, enz. in Nederland uitgekomen. (Vervolg van pag. 394 *Bijbl. Econ.* 1865.)

De aanstaande afschaffing der **doodstraf**. (No. 197 der Volksletterkunde.) Kl. 8o. (32 bl.) Amsterdam, E. S. Witkamp. f 0,10.

Regerings-Almanak voor **Nederlandsch-Indië**. 1865. Gr. 8o. (8, 86, 537, LXXXIX en 6 bl.) Batavia, Landsdrukkerij. 1864. ('s Gravenhage, Martinus Nijhoff.) f 4,—.

Beschouwingen omtrent sommige hoofdgrondslagen der voorgedragen wet op de vestiging der ondernemingen van landbouw en nijverheid in **Neêrlands Indië** door N. N. Gr. 8o. (24 bl.) 's Gravenhage, A. van Hoogstraten & Zoon. f 0,35.

Dr. P. Bleeker, De **Cholera**. Wenken voor allen. Roy. 8o. (11 bl.) 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. f 0,15.

J. Doornbos, Leesboek over de **landbouwkunde**. Post 8o. (4 en 116 bl.) Assen, J. O. van Houten. f 0,75.

B. Dufour, Kaart aanwijzende de plaatsen in de provincie Zuid-Holland waar en wanneer de **rundertyphus** is uitgebroken, volgens officieele opgaven bewerkt. Met statistieke tabel. Utrecht, K. A. Manssen. per No. f 0,50.

H. C. van den Eertwegh, De **Spoorweg** in aanbouw. 2de 1000tal. Post 8o. (1 bl.) Rotterdam, H. Nijgh. f 0,03.

Vrijmoedige gedachten over het aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangeboden **wets-ontwerp** tot vaststelling der gronden, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in **Neêrlands-Indië** kunnen worden verkregen. Opgedragen en ter overweging aangeboden aan het Nederlandsche volk. Gr. 8o. (112 bl.) Kampen, K. van Hulst. f 1,—.

Geschiedenis der partijschappen. (No. 195 der volksletterkunde). Kl. 8o. (32 bl.) Amsterdam, E. S. Witkamp. f 0,10.

Hk. Grevers, Handleiding om op eene gemakkelijke wijze, door eenvoudige meting het gewigt van het **rund-** of **hoornvee**, in levenden staat en schoon aan den haak, met de meest mogelijke juistheid te bepalen. Met platen en de noodige tabellen, om, na gedane meting, dadelijk de bruto en netto zwaarte van het beest te zien aangewezen. 3e druk. Kl. 8o. (76 bl. met 2 houtgr.) Zwolle, Erven J. J. Tijl. f 0,60.

Mr. Groen van Prinsterer. Parlementaire studiën en schetsen. Post 8o. 's Gravenhage, Gebr. van Cleef.

Maurin Nahuys, De l'établissement d'une **monnaie universelle**. Gr. 8o. (8 en 23 bl.) Utrecht, Kemink & fils. f 0.30.

A. Winkler Prins, Het ministerie **Thorbecke**. Een woord aan de lezers der Prov. Friesche Courant. 2e druk. Gr. 8o. (11 bl.) Wildervank, T. van Halteren. f 0,25.

Almanak van de Nederlandsche vereeniging tot **afschaffing van sterken drank**. Uitgegeven op last der algemeene vergadering. 9e jaargang. 1866. 4e duizend. Post 8o. (64 bl. met gelith. plaatje.) Amsterdam, H. W. Mooij. f 0,10; 25 ex. f 2,—; 100 ex. f 7,50.

Almanak voor den Nederlandschen **landman** voor het jaar 1866. 19e jaar, door Dr. W. C. H. Staring. Post 8o. (112 en 56 bl.) Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink. In perkament. f 0,50; in linnen. f 0,75; in leer f 1,25; in leer, verguld op sneê. f 1,75.

Nederlandsche residentie- en 's Gravenhaagsche stads-Almanak, voor het jaar 1866; met vergunning van Hun Edel Achtbaren, de Heeren Burgemeester en Wethouders. 41e jaarg. Post 8o. (20, 661 en 19 bl.) 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. In half linnen. f 4,—

Het boek der **uitvindingen**, ambachten en fabrieken, met medewerking van Dr. E. M. Beima, G F Brugman, Joh. Enschedé en Zonen e. a. en eene voorrede van Dr. J. Bosscha Jr. 3e verbeterde en vermeerderde druk. 2e deel, 2e gedeelte Post 8o. (IX en 396 bl. met houtgrav. tusschen den tekst) Leiden, A. W. Sijthoff. f 2,10; in linnen. f 2,70.

De Nederlandsche boomgaard, beschreven en uitgegeven door het bestuur der vereeniging tot regeling en verbetering van de **vruchtsoorten** te Boskoop, met afbeeldingen naar de natuur, door S. Berghuis. Opgedragen aan Z M. den Koning Van eene voorrede voorzien door Dr. H. C. van Hall. Groningen, J. B. Wolters. Per afl. f 1,90.

J. D. van Herwerden. Het tweede wets-ontwerp tot regeling van ondernemingen van **landbouw** en **nijverheid** in **Nederlandsch-Indië**, in zijne strekking en werking beoordeeld Gr. 8o. (4 en 101 bl.) 's Gravenhage, H. C. Susan, C.H.zn. f 1,—.

Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge. De opkomst van het **Nederlandsch gezag in Oost Indië**.(1595—1610.) Verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-koloniaal archief. 3e deel. Gr. 8o. (XVI en 400 bl.) 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. Amsterdam, Frederik Muller. f 4,50; 3 deelen (1e serie) compleet. f 15,—.

A. C. Kouwens Adres aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, behelzende bedenkingen tegen het ontwerp van wet tot regeling der **schutterijen**. Gr. 8o. (15 bl.) 's Gravenhage, Erven Doorman. f 0,20.

De rigting en uitvoerbaarheid van het wets-ontwerp tot vaststelling der gronden, waarop ondernemingen van **landbouw** en **nijverheid** in **Nederlandsch Indië** kunnen worden gevestigd, onderzocht en beoordeeld, door Mr. . . . . Gr. 8o. (39 bl.) 's Gravenhage, Gebr. van Cleef. f 0,50.

W. C. H. Staring. Verklaring van de **schoolkaart** voor de natuurkunde en de **volksvlijt** van **Nederland**. 1e afl. Gr. 8o. (bl. 1—64.) Haarlem, A. C. Kruseman. f 0,65.

Verslag omtrent den staat der **zeevisscherijen** over 1864. Roy. 8o. (67 bl.) 's Gravenhage, van Weelden en Mingelen. f 0,70.

Verslag over het jaar 1864, zamengesteld door de **Kamer van koophandel** en **nijverheid** te **Batavia** Gr. 8o. (XII en 532 bl.) Batavia, Bruining en Wijt (Rotterdam, M. Wijt en Zoon). f 6,—.

Algemeen verslag van den staat van het **schoolwezen** in **Nederlandsch Indië**, afgesloten onder ultimo 1863. Gr. 8o. (XIV en 222 bl.) Batavia, Landsdrukkerij. ('s Gravenhage, Martinus Nijhoff) f 2,—.

Volksgezondheid. II. (No. 204 der Volksletterkunde.) Kl. 8o. (32 bl.) Amsterdam. L. S. Witkamp f 0,10.

Vooruitkomen. Een woord aan jonge lieden. (No. 203 der Volksletterkunde.) Kl 8o (24 bl.) Aldaar. 0,10.

Mr. J. de Wal, Het Nederlandsche **handelsregt.** Grondtrekken met verwijzing naar de buitenlandsche wetgevingen en opgave der belangrijkste hulpmiddelen, ten gebruike bij Akademische voorlezingen. 2e deel, 3e afl. Gr. 8o. (bl. 153—254.) Leiden, Jac. Hazenberg Corn.Zoon. f 1,30.

Waterstaatskaart van **Nederland,** op de schaal van 1 : 50000. Vervaardigd op last van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken Thorbecke. Onder toezigt van den inspecteur van den waterstaat in algemeene dienst F. W. Conrad en den luitenant-kolonel van den Generalen staf J. A. Besier. Gr. fol. (blad Amsterdam. 4.) (1 blad lithogr. en 1 blad algemeene toelichting) 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. f 2,—.

Jhr. Mr. H. C. van der Wijck, Onze **koloniale staatkunde.** Een beroep op het Nederlandsche volk. Gr. 8o. (66 bl.) 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. f 0,75.

Jhr. Mr. H. C. van der Wijck, Onze **koloniale staatkunde.** Vervolg. Gr. 8o. (44 bl.) Aldaar. f 0,50.

De **Anti-cultuurwet** van den Minister Fransen van de Putte. Overgedrukt uit het Dagbl. van Zuidh. en 's Gravenhage. Gr. 8o. (32 bl.) 's Gravenhage, H. C. Susan CHz. f 0,40.

Mr. L. A. P. F. Buijn, Het ontwerp van wet tot vaststelling der gronden, waarop ondernemingen van **landbouw** en **nijverheid** in **Nederlansch-Indië** kunnen worden gevestigd. Ingekomen in de zitting der Tweede Kamer van de Staten-Generaal van 2 Oct. 1865 beoordeeld. Gr. 8o. (2 en 24 bl.) Breda, Broese en Co. f 0,50.

J. J. Backer Dirks, De Nederlandsche **zeemagt,** in hare verschillende tijdperken geschetst. Van de vroegste tijden tot aan den vrede van Munster. Gr. 8o. (VIII en 336 bl.) Rotterdam, H. Nijgh. f 4,—.

Mr. L. de Hartog, De gronden van de **staats-**, **provinciale** en **gemeente-inrigting** van Nederland. Gr. 8o. (VIII en 120 bl.) Leiden, A. W. Sijthoff. f 1,25.

L. Edward Jacobson, De **koloniale** quaestie van den dag. 1e en 2e druk. Gr. 8o. (32 bl.) 's Gravenhage, Gebr. van Cleef. f 0,50.

J. A. Joosten en Co. Een woord over **koffij**. Gr. 8o. (15 bl.) Amsterdam, J. H. Scheltema. f 0,20.

Mr. J. L. de Bruyn Kops, Beginselen van **staathuishoudkunde.** 4e, herziene en vermeerderde druk. 1e deel. Post 8o. (XII en 288 bl.) Amsterdam, J. H. Gebhard en Co. f 1,90.

Iz. J. Lion, Mijn **staatkundig leven.** Bijdrage tot de kennis der dagbladpers in Nederland. Roy. 8o. (6 en 283) bl.) 's Gravenhage, H. C. Susan C.Hzoon. f 2,25.

Mr. G. Mees Az., **Historische atlas** van Noord-Nederland van de 16e eeuw tot op heden. Rotterdam, Verbruggen en van Duym. Compleet f 30,—; in half marocco band. f 34,—.

Mouchard? Eene besparing van zes millioen (op het budget van oorlog), of de afschaffing der **nationale militie** in verband met de zoozeer gewenschte reorganisatie onzer armee. Gr. 8o. (2 en 18 bl.) Amsterdam, Jan Leendertz. f 0,30.

Mr. A. Polak, Historisch-juridisch onderzoek naar den aard van het **cognossement**. Gr. 8o. (VIII en 314 bl.) Amsterdam Gebr. Binger. f 3,—.

Het regt der gordel- of **zoom-onteigening** (L'expropriation par zones), in verband met de toekomstige ontwikkeling der hoofdstad, en andere groote gemeenten van Nederland. Gr. 8o. (24 bl.) Amsterdam, Jan Leendertz f 0,40.

S. E. W. Roorda van Eysinga, Trekt Nederland **batige saldoos** ten koste van **Java**? Tweede adres aan de Tweede Kamer. Een getuigenis à décharge. Gr. 8o. (16 bl.) Amsterdam, J. C. Schlömann. f 0,20.

Koloniale Staatkunde, door een Oost-Indisch oud-hoofdambtenaar; naar aanleiding van een gelijk schrift, waarin een beroep op het Nederlandsche volk wordt gedaan. Gr. 8o. (19 bl.) Arnhem, W. H. Stenfert Kroese. f 0,30.

Staatsalmanak voor het Koningrijk der Nederlanden. 1866. Met magtiging van de Regering uit officiële opgaven zamengesteld (door W. Six en A. W. Philipse). Gr. 8o. (XXIV en 636 bl.) 's Gravenhage, Martinus Nijhoff; Utrecht, J. G. Broese. f 4,—.

Het **centraal station** in het open havenfront nog eens van eene andere zijde beschouwd, door een nieuweling. Gr. 8o. (32 bl.) Amsterdam, Loman en Verster. f 0,25.

Praktische **volks-bibliotheek**, bevattende: bijdrage tot de verspreiding van algemeen nuttige kundigheden uit de natuur- en staathuishoudkunde, mededeelingen aangaande nieuwe ontdekkingen en uitvindingen, opstellen ter uitroeijing van schadelijke en verderfelijke vooroordeelen, opwekkingen tot het zich eigenmaken van algemeene nuttige kundigheden, enz. enz. Uitgegeven onder redactie van D. Lubach en W. M. Logeman. 10 deelen. Amsterdam, K. H. Schadd. (Nieuwe titeluitgave van de Pract. Volks-almanak.) f 2,90

Aardrijkskundig en statistisch woordenboek van **Nederlandsch Indië**, bewerkt naar de jongste en beste berigten. 3e deel. 7e afl. Roy. 8o. (bl. 481—560.) Amsterdam, P. N. van Kampen. f 1,25.

Jhr. Mr. H. C. van der Wijck, Onze **koloniale staatkunde**. Vervolg. 2e afl. Gr. 8o. (bl. 45—107.) 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. f 0.70.

Mr. R. A. Eekhout, Opmerkingen over het **kultuurstelsel** en bedenkingen tegen de afschaffing der heerediensten en de invoering van het stelsel van vrijen arbeid op Java. Met eene voorrede van Mr. M. A. Eekhout. Gr. 8o. (2, III en 24 bl.) Heerenveen, F. Hessel. f 0,30.

De Gemeentewet, regelende de zamenstelling, inrigting en bevoegdheid der **gemeentebesturen**, met aanteekeningen door Mr. W. C. I. J. Cremers. Post 8o. (8 en 248 bl.) Groningen, J. B. Wolters. f 1,90.

Corns. de Groot, Eene bijdrage tot de kennis van de Nederlandsch-Indische **steenkolen**. Met vijf bijlagen. Gr. 8o. (55 bl.) Rotterdam, H. A. Kramers. 1865. f 0,75.

Dr. W. R. van Hoëvell, Parlementaire redevoeringen over **koloniale belangen**. 4e deel. 1859—62. Roy. 8o. (XIV en 281 bl.) Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon. 1865. f 3,30.

Dr. F. W. Junghuhn, Licht- en schaduwbeelden uit de binnenlanden van **Java**. Over het karakter, de mate van beschaving, de zeden en gebruiken der Javanen; over de invoering van het christendom op Java, het bezigen van vrijen arbeid en andere vragen van den dag. 4e Herziene druk. Gr. 8o. (412 bl. met gelith. portr.) Amsterdam, F. Günst. f 2,50.

Nieuwe tarieven voor het binnenlandsch en internationaal **telegrafisch** verkeer, met eenige aanwijzingen nopens het gebruik van den telegraaf. 1 Jan. 1866. Post 8o. (8 bl.) 's Gravenhage, Gebr. van Cleef. f 0,10.

Mr. S. Vissering, Handboek voor praktische **staathuishoudkunde**. 3e stuk, 2e gedeelte. Post 8o. (4 bl. en bl. 205—454: VIII bl. titel en inhoud 1e dl. en VIII bl. titel en inhoud 2e dl.) Amsterdam, P. N. van Kampen. 1865, f 2,50; 3 stukken compleet. f 9,90.

Aanbevelingen tegen de **runderpest**. Gr. 8o. (8 bl.) Zutphen, W. J. Thieme en Co. (Getrokken uit de St.-Cour. van 21 Nov. 1865.) f 0,03.

Beschouwingen en opmerkingen aangaande de **schuld** van wijlen de geconfedereerde staten van **Noord-Amerika** door Theodoor. Gr. 8o. (17 bl.) Amsterdam, C. G. van der Post. f 0,25.

J. F. W. Conrad, Verhandeling over de **Hondsbossche zeewering**. Tot beantwoording der door Dijkgraaf en Hoog-Heemraden van den Hondsbossche en Duinen tot Petten in 1864 uitgeschreven prijsvraag, en welke verhandeling, uitgegeven door voornoemd dijksbestuur, is bekroond met den eersten prijs. Gr. 4o. (2, VIII en 85 bl. met 9 uitsl. gelith. kaarten.) (Alkmaar, H. Coster en Zoon.) f 6,—.

De **ministeriele crisis**. Wat nu? door een Nederlander. Gr. 8o. (18 bl.) 's Gravenhage, J. M. van 't Haaff. f 0,30.

Mr. H. A. des Amorie van der Hoeven. De **cultuurwet**. (Overgedrukt uit het Bataviaasch Handelsblad van December 1865.) Gr 8o. (2 en 50 bl.) Batavia, Bruining en Wijt. (Rotterdam, M. Wijt en Zonen.) f 1,25.

Inventaris van het archief der gemeente **Dordrecht**. 2e gedeelte. 1e stuk. Gr. 8o. (VIII en 68 bl.) Dordrecht, H. R. van Elk. f 0,75.

Jaarboekje voor de ambtenaren der directe **belastingen**, in- en uitgaande regten en accijnsen in Nederland. 34e jaargang. 1866. Post 8o. (12, 108 en 107 bl.) Gorinchem, J. Noorduyn en Zoon. f 1,25.

P. Jessen, De **runderpest**, hare kenteekenen en bestrijding. Naar het Hoogd. vertaald door J. B. Snellen. Gr. 8o. (4 en 30 bl.) Gouda, J. van Bentum en Zoon. f 0,35.

De **Kultuurwet-litteratuur**, door een veteraan. Roy. 8o. (23 bl.) Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon. f 0,30.

Middel tegen de **veepest**, zonder voorbedachtzaamheid, door een landbouwer. Gr. 8o. (15 bl.) Utrecht, J. J. H. Kemmer. f 0,12⁵.

Dr. A. Numan, Voorlezingen over de **runderpest** (veetyphus) zoowel wat het geschied- als geneeskundige betreft, bijeenverzameld door W. F. Rijkzen. Post 8o. (67 bl.) 's Hertogenbosch, P. Stokvis en Zoon. 1865. f 0,40.

De overeenkomst tusschen **Nederland** en **Pruissen**, van den 11den Julij 1851, tot wering van den **sluikhandel**. 2e druk. Gr. 8o. (16 bl.) Amsterdam, Wed. J. C. van Kesteren en Zoon. 1865. f 0,10.

S. E. W. Roorda van Eysinga, Eene ontleding van „Onze **koloniale staatkunde**." Gr 8o. (104 bl.) Amsterdam, J. C. Schlömann. 1865. f 1,30.

R. F. Roos, Alphabetische klapper op de voornaamste, thans vigerende wetten, koninklijke besluiten, provinciale besluiten en circulaires, hoofdzakelijk ten dienste der **gemeente-besturen**, speciaal in de provincie Groningen. Post 8o. (8 en 103 bl.) 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. 1865. f 1,—.

Mr. W. F. **Schook**, Handleiding voor **waren-kennis**, in verband met **statistiek** en technologie, ten gebruike bij het middelbaar onderwijs. 1e afl. Metalen. Gr. 8o. (4 en 72 bl.) Utrecht, S. J. de Graaff. f 0,80.

O. W. Hora Siccema, Twee stelsels. **Open brief** aan zijne medeburgers. Gr. 8o. (24 bl.) 's Gravenhage, W. P. van Stockum. f 0,30.

Nieuw **spoorwegstelsel**, ontworpen door eene vereeniging natuur- en werktuigkundigen. Gr. 8o. (16 bl.) Kampen, K. van Hulst. f 0,20.

Geregtelijke **statistiek** van het koningrijk der Nederlanden. 1863. Gr. fol. (XXVIII, 2 en 207 bl.) 's Gravenhage, (van Weelden en Mingelen.) 1862. f 1,50.

Verzameling der **konsulaire berigten** en verslagen over nijverheid, handel en scheepvaart. 1e jaarg. 5e afl. Gr. 8o. (bl 913—1420) 's Gravenhage, Algemeene landsdrukkerij. (van Weelden en Mingelen.) 1865. f 2,25.

E. de Waal, Aanteekeningen over **koloniale** onderwerpen. VII. Onze financieele politiek jegens Nederlandsch-Indië. 1e gedeelte: Algemeene trekken. Gr. 8o. (bl. 117—200.) 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. f 0,80.

Mr. W. Wintgens, De regering tegenover de **veepest**. Drie redevoeringen in de 2e kamer der Staten-Generaal. Gr. 8o. (28 bl.) 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. f 0,25.

Jhr Mr. H. van der Wijck, De Nederlandsche **Oost Indische bezittingen** onder het bestuur van den Kommissaris-Generaal du Bus de Gisignies. (1826—1830.) Gr. 8o. (VIII en 278 bl.) 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. f 2,50.

Beraadslaging in het Indisch genootschap over het gouvernements-**kultuurstelsel** op Java, ook in verband met het wets-ontwerp tot regeling der grondslagen voor de vestiging van ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch-Indië. Roy. 8o. (4 bl. en bl. 257—416 en 38 bl.) 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. f 1,50.

Mr. J. J. Teding van Berkhout, Gedachten en wenken omtrent de inrigting van het **wiskundig onderwijs** op de scholen, waar middelbaar onderwijs en voorbereiding voor hooger onderwijs gegeven wordt. Gr. 8o. (6 en 33 bl.) Amsterdam, C. M. van Gogh. f 0,25.

Financiëele beschouwingen. Het op **beleening** of prolongatie uitzetten van **gelden**. Gr. 8o. (30 bl.) 's Gravenhage, Erven Doorman. f 0,30.

Bevolking en indeelingstaat van **Java en Madura**, volgens officiëele opgaven. Gr. 8o. (23 bl.) 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. f 0,40.

Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van **Nederlandsch Indië**. Uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië. 3e volgreeks. 1e deel. 1e stuk. Gr. 8o. (4 bl. en bl. 1—244, met gelith. en gekl. plaat.) 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. f 3,10.

S van Deventer JSz., Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op **Java**, op last van Z. Exc. den Minister van Koloniën J. D. Fransen van Putte bijeenverzameld. 2e deel. De werking van het stelsel 1819—1836. Roy. 8o. (XVI en 777 bl.) Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon. f 12,50.

Jacob Duijvis, Open brief aan de directie der Amsterdamsche **kanaalmaatschappij** over de richting van den Noord-Hollandschen **spoorweg**. Gr. 8o. (7 bl.) Zaandam, P. N. Sombeek. f 0,05.

Van Frankenhuysen, Mijne maatregelen tegen de **runderpest**; de ziekteverschijnselen; aangewende middelen; teekenen van herstelling, en toestand der koe na de herstelling Gr. 8o. (10 bl.) Utrecht, J. G. Broese. f 0,15.

Handboek voor den **graanhandel**. Verhouding van graanprijzen op en per verschillend gewigt. Kl. 8o. (4 en 52 bl.) Rotterdam, van Meurs en Stufkens. f 0,75.

N. H. Henket, De aanleg van **spoorwegen** op **midden-Java**. Gr. 8o. (4 en 48 bl. met gelith. kaart.) Amsterdam, J. C. Schlömann. f 0,90.

Hoelnijat of grondontginning in Nederlandsch **Indië** en de regten daardoor geboren. Voor rekening van den schrijver. Gr. 8o. (31 bl.) Groningen, Gebr. Hoitsema. f 0,40.

P. Jessen, De **runderpest**, hare kenteekenen en bestrijding. Naar het Hoogd. vertaald door B. J. Snellen. Gr. 8o. (4 en 20 bl.) Gouda, J. van Bentem en Zoon. f 0,35.

H. J. van Lummel, De gezondheid in de **school**. Naar aanleiding van Dr. L. Guillaume's Hygiène scolaire. Post 8o. (8 en 87 bl. met 2 gelith. platen.) Utrecht, Kemink & Zoon. f 0,90.

Mr. F. S. van Nierop, De **vennootschap** met beperkte aansprakelijkheid, volgens het Engelsche recht. Gr. 8o. (VIII en 127 bl.) Amsterdam, Gebr. Binger. f 1,80.

M. Regoor, **Gymnastiek**. Theoretische en practische beschouwingen en raadgevingen voor alle beoefenaars en liefhebbers, waarbij eenige gemaakte opmerkingen over Gymnastiek wederlegd, benevens tafel van gymnastische oefeningen. Kl. 8o. (51 bl.) 's Gravenhage, J. K. de Liefde. 0,40.

J. Herman de Ridder, Dr. T. C. R. Huydecoper. Eene voorlezing Gedeeltelijk ten voordeele van het **afschaffing-genootschap**. 1e en 2e druk. Gr. 8o. (32 bl.) 's Gravenhage, M. J. Visser. f 0,30.

Mr. P. Romeijn, Wat is er van de klagten over het **lager onderwijs**? Proeve van antwoord. Gr. 8o. (4 en 64 bl.) Schoonhoven S. E. van Nooten. f 0,60.

Dr. H. C. Scharff, Toespraak over den heerschenden **veetyphus** en deszelfs voorbehoedmiddelen, in de vergadering van de afdeeling Zaanlandsche gemeenten der Hollandsche maatschappij van Landbouw gehouden. Gr. 8o. (24 bl.) Zaandijk, J. Heynis Tsz. f 0,25.

J. B. Snellen, De bestrijding der **runderpest** in Nederland. Post 8o. (40 bl.) Leiden, D. Noothoven van Goor. f 0,40.

De stem van een oud matroos over **marine-zaken**. Gr. 8o. (15 bl.) 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. f 0,25.

H. Sweys, Neêrlands **vloot-** en **reederijen**. Alphabetisch opgemaakt. 9e jaarg. Post 8o. (XI, 74, en 218 bl.) Rotterdam, P. M. Bazendijk. In linnen. f 1,80.

Gezondheids-policie. Zoo éénheid van inzigten betreffende de algemeene gezondheids-maatregelen altijd eene gewenschte zaak is te achten, te meer is dat het geval, ja zij wordt dringend noodzakelijk waar het de bestrijding geldt eener gevaarlijke epidemie, zoo als die welke thans wederom ons vaderland heeft bezocht. Aan de gevoelens der deskundigen en der overheid ten aanzien van dit gewigtig onderwerp der politie behoort o. i. de meest mogelijke bekendheid te worden gegeven. De éénheid van handelingen kan er nog door bevorderd worden en ten andere is een juist inzigt aangaande de *motieven* waarop maatregelen berusten, tot het goed werken dier maatregelen zelve bevorderlijk. Om die reden deelen wij hier het rapport mede, hetwelk door de Prov. Inspecteurs voor het Geneeskundig Staatstoezigt, dezer dagen ter zake der cholera-epidemie aan den Minister van Binnenlandsche Zaken werd uitgebragt.

RAPPORT *aan den Minister van Binnenlandsche Zaken van de Inspecteurs voor het Geneeskundig Staatstoezigt, betreffende de maatregelen tot wering der cholera te nemen.*

Naar aanleiding van een punt, ons bij missive van Uwer Excellentie's ambtsvoorganger van 30 December 1865, n°. 332, 9de afd., ter behandeling in onze vergadering van Januarij voorgelegd, is in onze zitting van 16 Januarij de welligt te verwachten invasie der cholera ter sprake gebragt. Al spoedig kwamen wij tot het besluit, dat wij ons voor het oogenblik moesten bepalen tot een onderzoek naar die maatregelen, welke behoorden te worden voorbereid en genomen, nu door het voorkomen van cholera in naburige Staten de vrees bestaat, dat die ziekte zich ook welligt weer in ons land zal voordoen.

Met dat onderzoek meenden wij ons onmiddellijk te moeten bezig houden. Het eischte naauwgezette overweging en wij bepaalden ons daarom toen tot de behandeling van enkele hoofdpunten. Aan twee onzer, de heeren Penn en Egeling, werd in commissie opgedragen voor onze volgende bijeenkomst een plan te bewerken.

Wij hebben de eer Uwer Excellentie thans de slotsom onzer gezamenlijke overwegingen aan te bieden.

De maatregelen die strekken kunnen om:

1°. het ontstaan eener cholera-epidemie in ons land voor te komen en hare verspreiding, wanneer zij eenmaal ontstaan is, zooveel mogelijk tegen te gaan;

2°. de noodige hulp te verschaffen waar de ziekte mogt uitbreken; en

3°. uit de doorgestane epidemie de kennis te verzamelen, die er uit te putten is om latere epidemien van gelijken aard beter te bestrijden, en tevens de hoofdoorzaken te leeren kennen, die in ons land den gezondheidstoestand benadeelen:

moeten worden afgeleid uit de wetenschap en getoetst aan de vraag, in hoever ze in ons land hunne toepassing vinden kunnen.

Over de wijze van het ontstaan der cholera in Europesche Staten en hare verspreiding bestaat, zoo wij alleen letten op hetgeen als resultaat van

naauwgezette onderzoekingen gelden kan, en alle vooropgevatte meeningen ter zijde stellen, thans eene vrij groote eenheid van inzigten.

Het tijdelijk verkeer van gezonden in geïnfecteerde plaatsen of het invoeren van zieken uit die plaatsen moet voor de hoofdoorzaak van het ontstaan in nog niet geïnfecteerde plaatsen erkend waren. De excrementen van lijders aan cholera en diarrhaea zijn de hoofdbronnen der verdere verspreiding.

Zelfstandige ontwikkeling van cholera kan voor Europesche Staten niet wel worden aangenomen.

De plaatselijke gesteldheid, de bodem vooral, de toestand der bewoners, de aard der woningen, de levensmiddelen, en hieronder voornamelijk het drinkwater, zijn voor een groot deel als de dragers of bewaarders der infectie te erkennen, of spelen als medewerkende nadeelige invloeden een groote rol.

Wij onthouden ons hier van eene uiteenzetting der gronden, waarop deze conclusie berust, en uiten haar eenvoudig als onze eenparige overtuiging. Wij zijn bereid die gronden nader te doen kennen, en de bronnen aan te geven, waaruit wij ze afleiden, indien die overtuiging op wetenschappelijke gronden mogt worden bestreden.

Wij vatten onze taak in praktischen zin op en treden hier niet in een wetenschappelijk betoog, maar stellen er grooten prijs op dat onze conclusie aan de toets van het wetenschappelijk onderzoek van de geneeskundige raden worde onderworpen, en dat de door ons in dit verslag aangegeven maatregelen, zoo noodig, worden verbeterd en aangevuld door de ruimere kennis in die corporatien vereenigd.

Wij zelven wenschen dit verslag uit een tweeledig oogpunt beschouwd te zien. Met het oog op de mogelijkheid van eene spoedige invasie eener cholera-epidemie in ons land leveren wij een zamenstel van maatregelen, die naar onze overtuiging niet zouden mogen worden verzuimd, indien de ziekte uitbrak vóór dat een vollediger onderzoek kon zijn afgeloopen.

Maar wij achten de onverwijlde behandeling althans door commissien uit de raden, volgens art. 12 der wet, zeer gewenscht, zoowel ter wille van de volledigheid der te nemen maatregelen, die door meer plaatselijke kennis dan wij kunnen bezitten moet worden aangevuld, als om aan die maatregelen een gezag te verzekeren, dat voor de administrative magt in ons land een volledige waarborg zijn kan voor hunne deugdelijkheid. Zoo door het bestaan van cholera in naburige Staten de noodzakelijkheid niet had bestaan, dat wij als inspecteurs voor het geneeskundig Staatstoezigt onze inzigten aan de Regering reeds nu moesten mededeelen, zouden wij de voorkeur gegeven hebben aan eene andere wijze van behandeling en onze inzigten aan het oordeel der geneeskundige raden vooraf hebben onderworpen. Wij durfden echter de vertraging, die noodzakelijk daarmede verbonden zou zijn, niet wagen, maar willen liever op onze verantwoordelijkheid in gereedheid zijn, in de hoop dat de tijd niet ontbreken zal, om het gevoelen der geneeskundige raden te leeren kennen, vóór dat de maatregelen behoeven genomen te worden.

Erkennen wij het verkeer met geïnfecteerde plaatsen en het invoeren van geïnfecteerden uit die plaatsen als de hoofdoorzaak van het ontstaan der cholera in de nog niet geïnfecteerde localiteiten, dan is de eerste vraag, of het bedoelde verkeer door quarantaine-maatregelen moet worden tegengegaan?

Op grond der ondervinding wordt tegenwoordig het afdoende van cordons en quarantaine-maatregelen om cholera te weren bijna algemeen ontkend. De reden daarvan is duidelijk.

Het verkeer met naburige Staten kan niet worden verhinderd.

De onuitvoerbaarheid van quarantaine-maatregelen voor het verkeer te lande, thans algemeen door spoorwegen, zullen wij wel niet behoeven te betoogen, evenmin als dat het gevaar van die zijde veel meer dreigt dan langs de zee. Maar ofschoon nu quarantaine-maatregelen voor het verkeer langs de zee eer uitvoerbaar zijn, dan voor het verkeer te lande, kunnen ze toch niet zoo worden toegepast, dat zij hun doel treffen.

Nu wij uit de waarnemingen van degelijke onderzoekers o. a. Pettenkofer, Griesinger, Drasche, weten, dat het incubatie-tijdperk van cholera zich zelfs tot 3 weken kan uitstrekken, is de toepassing van eigenlijke quarantaine-maatregelen te minder uitvoerbaar, omdat deze niet zouden mogen beperkt blijven tot vaartuigen waarop zieken aan boord of personen gestorven zijn, maar algemeen zouden moeten worden toegepast op alle schepen, die uit geïnfecteerde plaatsen komen, of waarop personen, uit geïnfecteerde plaatsen gekomen, zich bevinden.

Aan zoodanige toepassing valt niet te denken, wegens de bezwaren die daaraan voor de handelsbelangen zijn verbonden, en wel te minder, omdat het gevaar van het verkeer te lande, dat volstrekt niet kan worden gekeerd, die toepassing toch vruchteloos maakt. Het doel kan ook langs anderen weg zonder nadeel bereikt worden.

De isolering der eerste aangetasten, de verwijdering en desinfectie der excrementen, gepaard met de desinfectie van woningen en van de schepen waar choleralijders voorkwamen, van linnen en beddegoed en eindelijk van choleralijken, zijn maatregelen die hunne toepassing vinden kunnen en waarop naar het ons voorkomt, het streven moet worden gerigt.

De isolering der aangetasten (zoowel van door cholera als van door diarrhaea aangetasten) zal evenzeer op de zieken van buiten 's lands over zee ingevoerd als in elke gemeente bij het eerste optreden van gevallen van cholera kunnen worden aangewend, en wel door het overbrengen van de lijders naar een locaal waar zij kunnen verpleegd worden of door verwijdering uit de woning van de huisgenooten die voor de verpleging van den zieke niet noodig zijn.

Het eerste middel is het gereedste en meest toepasbare, indien er bij tijds door de gemeentebesturen behoorlijk gezorgd wordt dat eenig locaal, des noods een of twee kamers ter verpleging van choleralijders onmiddellijk zoo het noodig is, kan in gebruik gesteld worden.

Het tweede middel zal menigwerf aanwending vinden kunnen, waar eenig locaal beschikbaar is om kinderen uit een aangetast huisgezin, tijdelijk tot na den afloop der ziekten in dat huisgezin te verplegen, of waar dit niet mogelijk is, door met enkele tot dit einde vooraf onderrigte huisgezinnen zonder kinderen eene overeenkomst te treffen, om dergelijke kinderen voor zekeren tijd te verplegen.

Ten aanzien van lijders aan cholera of diarrhaea door binnenloopende schepen aangevoerd, zouden die isoleringsmaatregelen ter plaatse waar zij binnenkomen behooren te worden toegepast, terwijl men zich door eene schriftelijke verklaring der gezagvoerders, aan de loodsen afgegeven, zou kunnen vergewissen, of al dan niet zieken aan boord zijn, welke de toepassing dier maatregelen vorderen.

Het voornaamste middel is verder, de verwijdering van de excrementen der lijders, de desinfectie van woningen, linnen- en beddengoed, en eindelijk de spoedige verwijdering en desinfectie van choleralijken.

De excrementen zijn de hoofdbronnen der infectie. Op de verwijdering en de desinfectie daarvan moet dus vooral de aandacht gevestigd worden.

Het bewaren binnen de woningen moet zoo streng mogelijk worden tegengegaan. Die toestand waarbij dikwijls alleen nachtkoffertjes of nachtpotten in de woningen voorhanden zijn, en waarbij deze voor of in de nabijheid van woningen in grachten of straatgooten of wel ten platten lande op mestvaalten geleegd worden, is ten allen tijde een zeer nadeelige toestand, maar in een tijd van cholera-epidemie in zoodanige mate gevaarlijk, dat alle middelen moeten worden aangegrepen tot verbetering.

De faecale stoffen worden juist dan hoofdbronnen van infectie als ze door eenige uren te staan tot zekere mate in ontbinding of gisting geraakt zijn.

De doelmatige verwijdering zou, zoo wel in groote gemeenten als in gemeenten te lande, groote verandering in het systeem van bewaring en afvoering vorderen. Wij erkennen de onmogelijkheid om in weinig tijds systemen te veranderen, al is het gevaar nog zoo dreigend.

Zonder dus voor het oogenblik te treden in voorstellen tot verandering van slechte systemen — iets wat bovendien meer plaatselijke en technische kennis vordert, dan wij bezitten, — willen we toch er op wijzen, dat niet enkel ter wering van cholera-epidemien, maar zeker niet minder ter wering van eene andere ziekte, die meer gestadig bij ons rondwoelt, de typhus, de verandering van slechte systemen van afvoer ten dringendste naauwgezette grondige overweging vordert. Thans moeten we ons bepalen tot die maatregelen die het verderfelijke van de slechte systemen kunnen verminderen.

Waar een riolen-systeem ontbreekt of waar de mest niet anders dan op vaalten bewaard wordt, is de afvoer niet wel in overeenstemming te brengen met hetgeen eene behoorlijke gezondheidspolitie ten tijde van eene cholera-epidemie dringend vordert. Intusschen is overal, daar voornamelijk waar de gebreken het grootst zijn, verbetering aan te brengen.

In de eerste plaats komt hier in aanmerking de eisch, dat bij eene cholera-epidemie geene excrementen in de woningen mogen bewaard worden, en evenmin daarbuiten mogen worden verzameld op eene wijze die eene verspreiding der infectiestof ten gevolge hebben kan.

Regels die algemeene toepassing vinden zijn hier wel niet vast te stellen. Het verschil van plaatselijke gesteldheid moet hier tot een aanmerkelijk verschil van geschikte maatregelen leiden. Maar wij betwijfelen het, dat een ernstige wil niet overal de moeijelijkheden daaraan verbonden zou kunnen overwinnen.

Op een enkel middel meenen wij hier de aandacht te mogen vestigen, dat allıgt ook in vele gemeenten waar de drekstoffen op vaalten worden bewaard, zijne aanwending zal kunnen vinden voor een tijd waarin eene zoo verderfelijke ziekte, als cholera, dreigt, namelijk het beschikbaar stellen van eenige fosses mobiles, die ter algemeene verzamelplaatsen dienen voor de faeces en die met de behoorlijk ingerigte deksels goed kunnen worden gesloten en van wege de gemeentebesturen aanhoudend gedesinfecteerd en naar eene van de gemeente verwijderde plaats kunnen vervoerd worden.

De noodzakelijkheid van een streng verbod van het gebruik van de faeces, gedurende eene cholera-epidemie verzameld, voor bemesting, ligt zoo zeer voor de hand, dat wij dit verbod als algemeene maatregel aanbevelen, evenals het verbod om die faeces binnen de kommen van gemeenten op vaalten te verzamelen.

Immers verwijdering is het meest afdoende middel; desinfectie het nuttigst hulpmiddel, om de verwijdering zonder schade te doen plaats hebben en om, waar de onmiddellijke verwijdering niet mogelijk is, de schade af te weren.

De middelen die tot desinfectie kunnen gebezigd worden, moeten op

eene ruime wijze beschikbaar gesteld worden, en tevens moet worden gezorgd dat die desinfectiemiddelen goed worden aangewend, zoodat zij inderdaad volledig desinfecteren alles wat desinfectie behoeft; de faeces zelven, de secreten, de nachtkoffertjes of potten, vloeren en meubelen der woningen, linnen-, beddegoed en kleederen. Eene korte en duidelijke instructie zou daarvoor kunnen worden openbaar gemaakt.

In grootere plaatsen zouden personen van gemeentewege kunnen aangewezen worden, behoorlijk geïnstrueerd, hoe zij met de desinfectiemiddelen moeten omgaan. Die personen zouden vooral bij de eerstvoorkomende gevallen van cholera of van choleradiarrhaea hunne diensten praesteren en langs dien praktischen weg kon het publiek het best onderrigt worden, waarop bij de desinfectie moet worden gelet en hoe zij behoort te worden verrigt. Bij eene aanmerkelijke uitbreiding eener epidemie zou de desinfectie wel voor het grootste deel aan het publiek zelf moeten worden overgelaten, omdat dan moeijelijk genoeg personeel zou gevonden worden om overal gelijktijdig en spoedig genoeg werkzaam te kunnen zijn. Zelfs voor de meeste kleinere gemeenten zullen de maatregelen zich moeten beperken tot eene korte en eenvoudige aanwijzing, hoe de desinfectie door het publiek zelf plaats kon vinden.

Ten aanzien van verontreinigd linnen- en beddegoed verdient overweging of, bij de groote wenschelijkheid om zulke bronnen van infectie uit de bewoonde vertrekken te verwijderen en te desinfecteren, niet op vele plaatsen eene gelegenheid kan geopend worden waar al dat goed ter onmiddellijke wassching en reiniging, met inachtneming van de noodige voorzorgmaatregelen tegen de besmetting, kan worden heengebragt. Waar dit niet geschieden kon, zou ook eene behoorlijke instructie omtrent de wijze van behandeling haar nut hebben.

De zorg dat door lijken niet verspreiding der ziekte veroorzaakt worde, bepaalt zich tot deze vier punten:

1°. zoo spoedig mogelijke verwijdering der lijken uit de woningen, vooral uit die, waar geene van de huisgenooten afgezonderde bewaarplaats te vinden is. De gelegenheid tot bewaring van elders verwijderde lijken, zal in verband met de wenschelijkheid eener spoedige begraving geen overwegend bezwaar kunnen uitmaken;

2°. de desinfectie der lijken;

3°. vergemakkelijking en vereenvoudiging der formaliteiten bij de begrafenis. Vooral verdient hierbij aanbeveling, dat geene andere personen bij de begrafenis, hetzij in de woningen der overledenen hetzij op de begraafplaatsen tegenwoordig zijn, dan die er volstrekt bij vereischt worden;

4°. het verbod om lijken van aan cholera gestorven personen naar andere gemeenten te vervoeren.

Deze gezamenlijke maatregelen, die tegen het ontstaan en de verspreiding der ziekte onzes inziens eene gunstige uitwerking beloven indien zij met de noodige kracht algemeen worden aangewend, en reeds worden voorafgegaan, en voorbereid door betere zorg voor openbare reinheid, opruiming van mesthoopen enz., die nergens onder eene talrijke bevolking moesten worden geduld en verder bij het bestaan of het naderen der epidemie worden aangevuld door al die maatregelen welke door plaatselijke omstandigheden geboden worden: zoo als de zorg voor zuivering van het drinkwater in plaatsen, waar stroomende rivieren de infectiestoffen kunnen bevatten, of waterbronnen door het bestaan van mestvaalten in de nabijheid kunnen verontreinigd zijn, behooren in elke gemeente van ons land, voldoende te zijn voorbereid om tijdig in werking gebragt te kunnen worden.

Wij wijzen ook op de wenschelijkheid van het niet houden van jaarmarkten of kermissen, die zoo menigmalen de bronnen zijn geweest van cholera-epidemien.

Naast dat alles is het noodig, dat men er op voorbereid zij om de noodige hulp te verschaffen, waar de ziekte zich niet tot enkele gevallen bepaalt maar een epidemisch karakter verkrijgt.

De hulp die wij hier bedoelen is van tweeërlei aard. Geneeskundige hulp en ondersteuning, verzekering van goede verpleging en oppassing der zieken, en tevens voorziening in die behoeften die in een tijd van cholera-epidemie noodig zijn om de gezonden te vrijwaren.

De gelegenheid tot de spoedigst mogelijke geneeskundige hulp, bij vroegere epidemien reeds herhaalde malen en zoo bij uitnemenheid nuttig gebleken, mag nergens worden gemist.

De maatregelen, die door cholera-commissien in vele gemeenten van ons land vroeger zijn genomen en blijkens de daarover uitgebragte rapporten in Groningen, Amsterdam enz., zoo veel hebben bijgedragen om in de dringende behoefte aan oppassing, kleeding, dekking, versterkend voedsel, reiniging van woningen enz., goed te voorzien, zijn door de ondervinding als noodzakelijk geijkt. Wij achten niet noodig breedvoerig daarop de aandacht te vestigen.

Het is van meer gewigt hier te overwegen, welke weg moet ingeslagen worden om die maatregelen tot uitvoering te zien komen, overal waar het noodig is de bedoelde commissien te zien oprigten, en eindelijk om, indien de ramp eener cholera-epidemie op nieuw ons vaderland treffen mogt, daaruit al die kennis te verzamelen, die er uit te putten is om soortgelijk kwaad later des te beter voor te komen.

Resumeren wij, wat we tot hiertoe hebben aangevoerd, omtrent:

a. de isolering der eerst aangetasten;

b. de verwijdering en desinfectie der geïnfecteerde stoffen;

c. de choleralijken;

d. de spoedige geneeskundige behandeling van de lijders;

e. de ondersteuning, die noodig is om de zieken en herstellenden te verplegen en de gezonden te vrijwaren;

f. de verzameling van al de kennis die uit eene eventuele cholera-epidemie kan voortvloeijen;

dan komen wij tot het besluit, dat dit alles, wat gedaan moet worden, niet algemeen genoeg te verwachten is, tenzij bij medewerking van verschillende zijde: Hooge Regering, provinciale en gemeentebesturen, geneeskundigen en particulieren.

Wij willen trachten hier aan te geven, op welke wijze die zamenwerking tot één doel naar onze meening zou te verkrijgen zijn.

Het initiatief zal naar onze overtuiging van de Hooge Regering moeten uitgaan. De ernstige behartiging van die zijde is gewenscht en noodig, eensdeels om zooveel mogelijk eenheid van inzigten en daardoor gelijke werking te verkrijgen over het geheele land; anderdeels om de overtuiging ook ingang te doen vinden, dat het hier een belang geldt, waarvoor algemeene medewerking dringend gevorderd wordt.

Nauwgezet hebben wij overwogen of het wel wenschelijk zij, door het nemen van algemeene maatregelen nu reeds de aandacht van het publiek te vestigen op een gevaar, dat bezorgdheid doet ontstaan. Met volkomene overtuiging raden wij onmiddellijk handelen en in 't algemeen eene volledige publiciteit omtrent alles wat de cholera betreft, indien ze verschijnt ten deze aan. Wie het gevaar uit de verte ziet dreigen en er zich op voor-

bereidt, is niet slechts bij tijds er tegen gewapend, maar bij die actieve houding ook het moedigst om het onder de oogen te zien en wij wachten een openbaar blijk van de zorg der Hooge Regering een gereed en afdoend middel om zoodanige actieve houding zoowel bij de gemeentebesturen als bij het publiek op te wekken. Uit eigen ondervinding durven wij gerust verzekeren, dat de noodige waarborgen voor een tijdig en krachtig handelen de meest afdoende middelen zijn, om noodelooze vrees te verbannen, en haar te doen plaats maken voor eene medewerking van het publiek, dat in het zelfbewustzijn van zijn pligt te vervullen den besten morelen steun vinden kan.

Het initiatief dat wij bedoelen zou zijn:

I. het instellen van een comité dat der Hooge Regering zou ter zijde staan:

1°. om in die gemeenten, waar de ziekte zich vertoonde, voor dat er genoeg was voorbereid, of waar de gemeentebesturen niet bij magte waren om al het noodige te verrigten, met de vereischte middelen krachtdadig hulp te verleenen:

2°. waar noodig tot leiding en voorlichting te dienen omtrent de maatregelen, die genomen moeten en kunnen worden, en eindelijk

3°. om al wat door het geheele land werd waargenomen en verrigt later in een algemeen verslag te vereenigen.

II. Het beschikbaar stellen van eene som gelds, die voorloopig wel niet grooter zal behoeven te zijn dan weinige duizende guldens, waardoor dat comité en door zijne bemiddeling de geneeskundige inspecteurs in de gelegenheid gesteld worden, om met de vereischte middelen spoed vorderende maatregelen ten uitvoer te leggen.

Tot dit voorstel zijn wij gekomen op grond, dat zonder zoodanige centrale leiding even als vroeger bij de verschillende cholera-epidemien, maar al te dikwijls de eerste en kostbaarste, tot handelen geschikte tijd verloren gaat, omdat niet elk gemeentebestuur voorbereid is en doordrongen kon zijn van het gewigt der te nemen maatregelen, maar tevens omdat menig gemeentebestuur niet bij magte is om zoodanig te handelen, als het algemeen belang vordert.

Terwijl wij aan de maatregelen tot isolering der eerst aangetasten en tot desinfectie van hetgeen eene verdere verspreiding zou kunnen veroorzaken gewigt hechten, is dit bovenal het geval ten opzigt van de eerste zieken in elke gemeente, en van de eerst aangetaste gemeenten het allermeest.

Alleen het snel en krachtig handelen zou hier het doel kunnen doen bereiken. Maar daarnaast achten wij het tevens van groot gewigt dat door eene centrale leiding eenheid worde verkregen van inzigten, en door de medewerking der Hooge Regering het noodige gezag worde gegeven aan de maatregelen, die men meent te moeten in het werk stellen.

Niet alleen voor de gemeentebesturen is dit wenschelijk, maar ook om de medewerking zoo algemeen mogelijk te verkrijgen van de geneeskundigen, van wie in deze zoo veel afhangt, en van de particulieren wier hulp in plaatselijke cholera-commissien zoo zeer gewenscht is.

Indien van zoodanig centraal comité circulaires ontworpen worden die aan de gemeentebesturen kunnen worden gerigt, en waarin duidelijk is uiteengezet, welke maatregelen van die zijde verwacht worden, zullen deze niet ligt achterwege blijven, vooral niet, indien zij op ondersteuning konden rekenen, waar de noodzakelijkheid daartoe bleek, bijv. door het verschaffen van geneesk. hulp in gemeenten waar deze onvoldoende werd bevonden, enz.

Indien de geneeskundigen de overtuiging bezaten dat hunne medewerking

door het onmiddellijk ter kennis brengen van de eerste gevallen die zich voordoen voor het ten uitvoer leggen van nuttige maatregelen een dringend vereischte is, dat zij door hunne medewerking tot de te nemen maatregelen een overwegenden invloed kunnen uitoefenen en eindelijk door hunne aanteekeningen en waarnemingen de wezenlijke bijdragen leveren die te nutte gemaakt zullen worden om de kennis omtrent een zoo gewigtig onderwerp, als eene cholera-epidimie, eenmaal volledig te verkrijgen, dan durven wij de verzekering te geven, dat die medewerking in geen opzigt, althans niet dan bij uitzonderingen van enkelen, zal ontbreken.

Indien Uwe Excellentie op de aangevoerde gronden gevolg zou willen geven aan ons denkbeeld, zou, bij de onzekerheid wanneer de ziekte zich in ons land zou kunnen vertoonen, het spoedig benoemen van zoodanig comité wenchelijk zijn, opdat dadelijk het noodige zou worden voorbereid.

De bouwstoffen voor de te nemen maatregelen hebben wij getracht in het eerste gedeelte van dit rapport te leveren. De overwegingen der geneeskundige raden, zullen die bouwstoffen verbeteren en aanvullen, en het bedoelde comité zou aldus met die kennis toegerust de maatregelen kunnen in werking brengen die op dit oogenblik door de wetenschap en de ondervinding worden aan de hand gedaan.

De zamenstelling van dat comité heeft bij ons tot ernstige overwegingen geleid. Terwijl de inspecteurs van het geneeskundig Staatstoezigt door de wet van 1 Junij 1865 (*Staatsblad* n°. 58), van zelf aangewezen zijn om vereenigd der hooge Regering tot zoodanig doel ter zijde te staan, is het ons evenwel niet raadzaam, ja onuitvoerbaar voorgekomen, dat zij gezamenlijk de hier bedoelde taak zouden vervullen, en wel om de onzes inziens afdoende reden, dat zij juist in een tijd van cholera-epidemie in hunne eigene provinciën werkzaam moeten zijn.

Het is op dien grond, dat wij u voorstellen één uit ons midden aan te wijzen, om in deze als vertegenwoordiger van ons allen op te treden, en met hem als leden van het bedoelde comité te doen werkzaam zijn een geneeskundig lid van den Geneeskundigen Raad in Zuidholland, den referendaris voor medische politie van Uwer Exc.'s Departement en een door u aan te wijzen lid, volledig bekend met de administratie der gemeenten.

Naast die centrale leiding zouden wij het hoogst nuttig achten, dat door elken geneeskundigen raad, voor elke provincie twee of drie leden wierden aangewezen, om met de geneeskundige inspecteurs, in overleg met den commissaris des Konings, de noodige maatregelen voor de provinciën en gemeenten afzonderlijk te beramen.

De individuele leden der geneeskundige raden zullen zeker ook niet achterwege blijven om door hunne mededeelingen en adviesen de te nemen maatregelen krachtig te bevorderen.

Bij zoodanige zamenwerking mag men verwachten, dat niet slechts de noodige activiteit der gemeentebesturen niet zal achterwege blijven, maar tevens de algemeene belangstelling genoeg zal worden opgewekt, om overal de noodige medewerking te verkrijgen, en dat bepaaldelijk plaatselijke cholera-commissien onmisbaar in alle gemeenten, waar de ziekte eenige uitbreiding mogt verkrijgen, zullen worden tot stand gebragt.

Wij nemen, om het gewigt der zaak, de vrijheid U. E. in overweging te geven, dit rapport door plaatsing in de *St.-Ct.* reeds aanstonds openbaar te maken.

's Gravenhage,
31 Maart 1866.

Namens de Vergadering der Inspecteurs voor het Geneeskundig Staatstoezigt,
J. Penn, *Vice-President.*
L. Ali Cohen, *Secretaris.*

CORRESPONDENTIE. — **De koffijveilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij.** *De Heer F. W. C. Blom beantwoord door J. A. Joosten en Co.*

Alvorens over te gaan tot de beantwoording der opmerkingen van den heer F. W. C. Blom, voorkomende in *de Economist*, Maart 1866, naar aanleiding van ons opstel in dat Tijdschrift, Februarij 1866, zij het ons vergund met een enkel woord terug te komen op de beschuldiging zoo door den heer Blom als door de Red. van *de Economist*, tot ons gerigt, dat wij namelijk met stilzwijgen zijn voorbij gegaan de brochure van den heer Blom: „Speculatie en Tweede Hand. A°. 1860."

Wij hebben in die brochure bepaald misverstand onzer bedoelingen gezien, waartoe wij aanleiding vinden bijv. in hetgeen te lezen staat op blz. 5 en 6. „„De kleinste detaillist, zeggen zij, staat met den belang- „„rijksten groothandelaar gelijk en de groothandelaar kan zich niet ont- „„wikkelen."" „Ziedaar, zoo ik geloof, het eenige hoofdbezwaar dat de „schrijvers hebben en waarvan zij al hunne ondergeschikte bezwaren aflei- „den. Ik heb althans niets anders bij hen kunnen vinden. Op een hooger „standpunt, namelijk dat van de veilingen der N. H. M. met betrekking „tot den algemeenen handel en tot de belangen des Rijks, stellen zij zich niet."

Of daar waar de heer Blom spreekt van verdeelen door de makelaars van eene lading onder de vele door hen daartoe bij een gezochte gegadigden. Immers alléén voor het geheel exceptioneele geval dat eene geheele lading uit éénе qualiteit bestond, zou het mogelijk zijn, daar het verdeelen van verschillende nuances en soorten zoo gezond als beschadigd tot éénen prijs dooréén gekocht, nog al bezwaren zou hebben.

Ook mogen wij niet ontveinzen, dat ons de vorm, waarin de heer B. soms zijne denkbeelden kleedde, ons deed denken aan belagchelijk maken onzer voorstellen, bijv. blz. 12.

„Zou het niet eene ongerijmdheid zijn te willen dat de inrigting eener „veiling zoodanig ware, dat zij den kooper per se eene winst op de door „hen te betalen prijzen waarborgde. En toch ben ik niet vreemd van het „denkbeeld, dat het juist deze eisch is, dien de HH. J. en anderen met „hen aan de N. H. M. willen stellen; die eisch komt hierop neder: rigt „uwe verkoopwijze zoodanig in dat ik er met zekerheid wat aan verdienen „kan." Of blz. 23. „Eigenlijk komt de geheele voorstelling die de schrij- „vers zich van die concurrentie-kwestie maken hierop neder: laat ons „zorgen dat op den dag der veiling alles een beetje beneden marktprijs „verkocht worde aan een beperkt getal koopers, die dan daarop aan een „grooter aantal gegadigden winst bedingen, maar laat ons toch vooral „zorgen dat Hamburg daarvan het regte niet merke, opdat het niet met „indiscreete aanbiedingen voor den dag kome, en ons dus den afzet der „in de veiling gekochte partijen belemmere."

Het ophelderen van een zoodanig misverstand en het zoodanig miskennen onzer inzigten zou tot eene onvruchtbare polemiek tusschen den heer Blom en ons hebben aanleiding gegeven, zonder eenig nut voor de zaak.

Wij hebben daarom in der tijd die brochure onbeantwoord gelaten, maar komen er in den loop van dit korte opstel op terug, terwijl de beantwoording in het algemeen tevens de opmerkingen der Redactie in haar Naschrift Febr. 1866 beantwoordt.

Onze meening dat tusschen den heer Blom en ons misverstand heerscht wordt door het jongste geschrift van dien heer, dunkt ons, bevestigd, en dan bestaat dat misverstand:

1o. omtrent onze appreciatie van het vorige veilingstelsel;
2o. omtrent de beteekenis van „tusschenhandel";
3o. omtrent onze bedoeling met eenen verkoop bij ladingen.

ad Ium. De heer Blom beschuldigt ons (althans zoo men bij eene over het algemeen zoo humane bestrijding van beschuldigen mag spreken) van inconsequentie in onze waardeering van het oude systeem dat wij in 1860 genoeg afkeurden om eene geheel nieuwe wijze van verkoop voor te stellen en toch in 1865 weder meer aanprezen. Wij hebben het oude stelsel altijd beschouwd als het beste *voor den verkooper*, maar vreesden toen dat de nadeelen *voor de koopers* aanleiding zouden geven dat zich deze zouden terug trekken, eene vrees die althans na 1860 nog door vierjarige ondervinding als ongegrond althans voorbarig is gelogenstraft; daarenboven was het oude stelsel in ons oog vrij van vele smetten die men het aanwreef. Hoe wij echter geacht kunnen worden een stelsel in bescherming te nemen, waarvan wij zeggen: „het wordt door ons om zijne gebreken niet „terug gewenscht" dat begrijpen wij niet. Wij verklaren eens vooral dat wij dat stelsel niet terug wenschen, maar naar onze innige overtuiging verklaren wij tevens dat het nieuwe systeem niet is tegemoet gekomen aan hetgeen (naar onze overtuiging al weder) de hoofdbezwaren van het oude waren. Wij hebben de thans gevolgde verkoopwijze altijd de meest onraadzame beschouwd en wij durven beweren dat de uitkomsten aan onze ongunstige verwachting hebben beantwoord.

ad IIum. De heer Blom wraakt ons beweren dat de maandelijksche veilingen den tusschenhandel onmogelijk hebben gemaakt, op grond van zekere maandelijksche staatjes van Makelaars en van den coulanten verkoop van 300,000 bn. bij particulieren in 1865. Wij antwoorden hierop dat wij onder tusschenhandel verstaan *die* omzettingen in eenig artikel waarbij de verkooper *noch* de N. H. M. *noch* de eerste particuliere aanvoerder of eigenaar is.

Bij de 300,000 bn. boven genoemd waren de verkoopers *allen zonder onderscheid* de *eerste* houders of importeurs, en daarenboven zijn ook die afdoeningen op de maandstaatjes inbegrepen. De uitgevers dier staatjes, onze geachte correspondenten, hebben ons herhaaldelijk toegestemd dat de tusschenhandel uit was, nl. die handel waarbij wij eene *tweede* verwisseling van eigenaar aannemen. *Die* omzettingen in vroegere jaren bijv. 1849, 1850, 1851, 1852, 1855, 1857, 1858 en 1859 zeer levendig, waren wel is waar in 1860 tot 1863 minder belangrijk dan in de vorige jaren, maar zijn sedert de invoering van het nieuwe systeem bijna op nul gereduceerd. Zelfs bij de rijzende markt van October—November 1864 waren ze niet van eenige beteekenis.

Een der grootste grieven van den heer Blom tegen eenen tusschenhandel, tweede hand, of hoe men den toestand noemen wil die een natuurlijk gevolg moet zijn van vrijen verkoop, gelijk wij nog nader ontwikkelen, is, dat zij die koffij in 't klein koopen, iets hooger prijs zullen moeten betalen dan de kooper in 't groot, en om het verkeerde daarvan aan te toonen beroept ZEd. er zich op dat de wijnhandelaren in Bordeaux of elders, thans bij kleine quantums aan den verbruiker leveren. Wij loochenen dit feit niet, maar vragen in gemoede of de particulier, die bijv. 50 flesschen geassorteerd koopt, die niet hooger betaalt, dan de wijnkooper hier die 50 ankers bestelt. Het lijdt geen twijfel dat de grootere afnemer in ééns wel degelijk eene premie geniet. Ware dit niet het geval, dan zou immers de wijnhandel hier te niet zijn gegaan (en in alle *niet* productieplaatsen).

Intusschen zegt de heer Blom, de wijnhandel is niet vernietigd; bij gevolg, of liever, bij oorzaak, de wijnhandelaar hier kan nog concurreeren met zijne prijzen tegen die van Bordeaux.

Ging overigens dit voorbeeld op dan zou het gouvernement zich in verbinding moeten stellen met particulieren en in dier behoefte voorzien door 1 of 2 balen koffij te leveren.

„Of zullen wij dus voortaan tweeërlei marktprijs hebben één en gros en een en detail?" Waarom niet? Wat kwaad of liever welke zonde tegen economische wetten is er in gelegen dat iemand die bijv. 1000 Bn. koffij koopt, die bij partijtjes van 10, 20 ja 100 Bn. iets boven zijnen inkoopsprijs verkoopt. Immers reeds het detailleeren zelve geeft verlies b. v. tarra, huurrente enz. De heer Blom zegt zelve in 1860 „dat als men koffij koopt om ze zelve op te drinken $\frac{1}{2}$ c. zeker niet veel uitmaakt, maar dat de handelaar die 100 en 1000 balen koopt, aan de prijsverhooging nog al waarde hecht."

Wij gelooven dat de geheele vrees voor tusschenhandel en de voorstelling van kunstmatigheid die men aan dien handel hecht een gevolg is van eene te enge opvatting à la lettre van de theorie, den consument zoo na mogelijk bij den producent te brengen.

Past men dat beginsel toe, bijv. zoo dat ook op Java een gedeelte der producten worde verkocht, ten einde aan koopers van koffij in enkele streken, den omweg over Nederland en de daaraan verbondene kosten te besparen, wij kunnen ons met *die* toepassing zeer goed vereenigen. Maar tracht men nu den verbruiker van koffij te vrijwaren voor eene geringe prijsverhooging die het gevolg zou zijn van tusschenkomst van commissiehandel of grossier, en die tusschenkomst kunstmatig onmogelijk te maken, dan levert men den verkooper pieds et poings liés over aan den verbruiker en *deze* toepassing achten wij gedwongen bij artikelen van grooten omvang en handelsbelang, waaronder ook koffij mag gerekend worden.

Het angstvallig hechten aan de letter van dat beginsel zal ten gevolge hebben, dat de voorstelling van den landman, die er over peinsde hoe hij gras in wol kon herscheppen, zonder schapen, zal ophouden eene charge te zijn.

ad III^{um}. De heer Blom kenschetste in 1860 zijne opvatting van het doel onzer brochure van dat jaar als volgt bl. 6.

„Zoowel de definitie van het nadeel der tegenwoordige veilingswijze,
„als het door de heeren J. aangeprezen middel van herstel toonen aan dat
„men volgens hunne zienswijze moet trachten een tweedehands handel in
„het leven te roepen of aan te wakkeren. Het doel der brochure is
„geen ander."

Ook thans nog verklaart de heer Blom (Bl. 13 en 14 overdruk).

„. . . . . . ik wil . . . liever de hoofdzaak behandelen, waarom het de
„heeren Joosten eigentlijk te doen is. Zij willen een tusschenhandel, een
„zoogenaamde tweede hand in het leven roepen, en het is tegen deze
„poging dat ik meen mij met kracht te moeten verzetten."

M. a. w. de heer Blom beschouwt het scheppen of liever doen wedergeboren worden van eenen tusschenhandel (in alle gevallen toch eene wedergeboorte in geest en waarheid) als ons *doel* en het verkoopen ladingswijze als ons *middel*.

Wij protesteeren tegen deze opvatting. Wel hebben wij den tusschenhandel (in den zin als boven door ons beschreven en *nu* door den heer Blom goed begrepen) als een der goede *gevolgen* van ons stelsel aangewezen. Wel hechten wij even als de heer Blom waarde aan den tusschen-

handel, „hij kan zijn en is een nuttig element in de handelsbeweging" maar wij wenschen dien niet kunstmatig aan te kweeken.

Trouwens waar eenig artikel terstond bij aankomst wordt aan de markt gebragt en verkocht, dan eens en bloc aan éénen kooper, dan weder verdeeld aan een aantal koopers te zamen, gelijk bij de particuliere ladingen in de eerste hand alhier en te Rotterdam op beide wijzen geschiedt, daar is een tweede hand geen *kunstmatig* maar een *natuurlijk* gevolg van dien stand van zaken; wij zijn overtuigd dat de heer Blom het daarin met ons ééns is.

Welnu. ZEd. vereenigt zich met onze conclusie dat: „eene geheel vrije „natuurlijke wijze van handelen zoo als die overal elders plaats vindt ook „voor de Nederlandsche markt wenschelijk is."

Wanneer het nu waar is wat wij boven zeiden: dat een tweede hand of tusschenhandel een *natuurlijk gevolg* is van die *natuurlijke wijze* van handelen, welk bezwaar is er dan nog tegen tusschenhandel?

In hoofdzaak komt het verschil tusschen den heer Blom en ons dus eigentlijk hier op neder, dat de heer B. de omstandigheid dat de H. M. voor rekening van den Staat de hoofdaanvoerder van koffij is, een zoodanig overwegende hinderpaal acht, dat het bereiken van die geheel vrije natuurlijke wijze van handelen, waarvan ZEd. met ons het wenschelijke erkent, tot de pia vota moet behooren, en dat wij die overtuiging niet deelen. Eene geheel vrije natuurlijke wijze van handelen is de eenige absoluut goede; dat is, dunkt ons, axioma. Maar wij kunnen en mogen niet toegeven, dat het eenige absoluut goede bij ons onbereikbaar zou zijn (het is eene *illusie* zegt de heer Blom, hetgeen UEd. bedoelen is eene *utopie*, schrijft ons een onzer vrienden), *omdat* de Staat planter, koopman, speculant in koffij is. De appreciatie van dien toestand behoort o. i. op politiek terrein, maar, waarom de Staat nu eenmaal koopman *zijnde*, of zijn zaakgelastigde voor hem nu onnatuurlijk zoude moeten zijn ter betere contrôle van verantwoordelijkheid, dat vatten wij niet.

Ware de verantwoordelijkheid van den aanvoerder tegenover zijnen consignataris per sé een grond tot openbaren verkoop, dan zouden alle goederen die geconsigneerd worden onvoorwaardelijk in publieke veiling moeten worden verkocht.

Welnu de meeste partijen Brazil koffij worden geconsigneerd „canal for orders" en van Londen, Hamburg of Hâvre uitzeilende verkocht, en wij durven gerust beweren dat deze wijze van verkoop ons toeschijnt eene der interessantste en meest „groszartige" vormen van handelsbeweging te zijn.

Dat nu de N. H. M. niet *zeilende* kan verkoopen willen wij wel toegeven, maar waarom zou dat ligchaam met een viertal, na zorgvuldige voordragt, door Z. M. gekozene intelligente mannen als bestuurders, de koffij niet bij inschrijving ladingsgewijze kunnen verkoopen.

Immers even als thans bij particulieren geschiedt, zal dan eens eene lading en bloc aan eenen kooper worden verkocht, dan weder zal eene lading nemers vinden en een aantal koopers te zamen.

Nu wordt echter door den heer Blom en door diegenen die zich bij hem aansluiten zeer veel gewigt gehecht aan de vermindering van het *aantal* gegadigden die van eenen verkoop bij ladingen het gevolg zou zijn. Wij herinneren hier aan den regel op politiek gebied dat men de stemmen niet alleen behoort te tellen, maar ook te wegen, en al verloor men inderdaad een zoo groot aantal gegadigden, die elk een zeer klein gedeelte van eene veiling koopen bijv. 100 Bn. en daaronder men zal daarvoor in de plaats krijgen een iets kleiner aantal gegadigden die elk een zeer groot deel zullen nemen bijv. 500 Bn. en daarboven.

De N. H. M. zelve zal kunnen aantoonen, dat zij vooral sedert 1864 in hare boeken mist de namen van huizen die in vorige jaren *zeer* groote partijen kochten en wier veld van handelsbeweging en bij gevolg hunne concurrentie op den verkoop door de nieuwe wijze van aanbod geheel is afgesneden, maar die bij eenen verkoop ladingswijze, dat veld op nieuw geopend zouden zien.

Trouwens wij herhalen het, overal waar de koffij op vrije natuurlijke wijze wordt aan de markt gebragt, bestaat die toestand. In Londen bijv. bestaat de hoofdhandel in den verkoop van ladingen uit de eerste hand, hetzij zeilende of in loco, en juist de zoo dikwijls aangehaalde dagelijksche veilingen van allerlei goederen, bewijzen dat daar een groote tweede hand *is*, en Londen is immers een model van handel! Ook in Hamburg bestaat de handel hoofdzakelijk in den verkoop van ladingen uit de eerste hand zeilende of in loco. In veiling komen daar uitsluitend beschadigde goederen voor rekening van assuradeuren.

Overigens heeft de ondervinding vooral der twee laatste jaren *over het algemeen* volstrekt geene aanleiding gegeven om den particulieren importeurs van koffij, ontevreden te doen zijn over de door hen gemaakte prijzen in vergelijking van hetgeen voor gelijke qualiteit in veiling N. H. M. is betaald, en toch heeft niet elke kleine binnen- of buitenlandsche consument op die verkoopen geconcurreerd, welke concurrentie dan ook zeer zeker de tegenwoordige koopers zoude hebben teruggehouden.

Om nu tot ondergeschikte verschilpunten over te gaan, zoo verschillen wij met den heer Blom.

1°. In de relatieve waarde van Java- en Brazil koffij.

2°. In de rente- en pakhuishuur-berekening.

3°. In de wijze van sorteering.

Ad I^um^. De door den heer Blom aangevoerde cijfers van aflevering strekkende ten bewijze dat in 1864 en 1865 *meer*, in 1862 en 1863 *minder* dan de geveilde hoeveelheden zijn geleverd, zijn juist. In 1860 en 1861 heeft echter hetzelfde plaats gehad als in 1864 en 1865 en wel hebben in die jaren de afleveringen de veilingsquantums met respect. 65600 en 126000 Bn. overtroffen.

Terwijl nu de prijs in 1860 en 1861 rees en in 1862 en 1863 die rijzende beweging volgde was de prijs in 1864 en 1865 weder lager; voorwaar toch een opmerkelijk verschijnsel.

In 1862 en 1863 toch waren de veilingsquantums grooter dan de afleveringen, of de consumtie (wij verstaan daaronder zoo binnen- als buitenslands; *waar* de koffij gedronken wordt, is in dit opzigt onverschillig.) In 1864 en 1865 was de consumtie grooter dan de veilingsquantums. En nu waren juist in 1862 en 1863 de prijzen *hooger* en in 1864 en 1865 de prijzen *lager*. Aangezien in 1864 en 1865 de hoogste geldmarkt coincideerde met de hoogste prijzen, kan de geldmarkt althans, niet als eene oorzaak der *lagere* prijzen worden aangevoerd, en wanneer nu volgens de economische theorien de prijs zich regelt naar de verhouding tusschen vraag en aanbod, dan is het toch al zeer vreemd, dat bij aanbod *grooter* dan de vraag, de prijs *hooger* en bij aanbod *kleiner* dan de vraag, de prijs *lager* was. Wij meenen op deze gronden gerust onze opinie te mogen volhouden dat het nieuwe systeem *nadeelig* op de prijzen heeft gewerkt.

In ZEd. Brochure A°. 1860, bl. 37, veroordeelt de heer Blom de bewering dat groote veilingen hooge prijzen opbrengen, als eene paradox. Wij meenen echter door de in ons vorig opstel medegedeelde lijst van 10 veilingen die de grootsten en tevens de willigsten waren der 17 van

de 30 veilingen die *boven* taxatie liepen, nog al iets te hebben bijgedragen om aan dat beweren den blaam van paradox te ontnemen.

De op diezelfde blz. gewraakte voorspelling van eenen der afgevaardigden die de koffijveilingen bespraken in de zitting 1859, is in 1864 ondertusschen *letterlijk vervuld.*

Een en ander geeft ons vrijheid te herhalen dat de prijzen van Java-koffij niet zoo hoog zijn.

Maar nu de Brazil-koffij. Ten stelligste en met den meesten nadruk verklaren wij ons tegen de stelling dat Brazil-koffij grooter concurrent voor Java-koffij zou zijn dan Ceylon-koffij. Java- en Brazil-koffij zijn bijna *twee artikelen.* Trouwens, ondanks den zeer lagen prijs van Brazil-koffij (*inderdaad nog* lager dan wel officieel bekend is) blijft de handel in die soort toch betrekkelijk gering, een natuurlijk gevolg van de tijdelijke overvoering in Europa.

Ware de toestand van Brazil-koffij normaal en de prijs van Java-koffij abnormaal hoog, dan zoude juist de handel in Brazil-koffij levendig zijn, en in Java-koffij niet; en de heer Blom roemt juist de groote afleveringen van Java-koffij als een bewijs van den levendigen handel in die soort.

ad II^{um}. Bij de berekening van rente en pakhuishuur hebben wij een normaal cijfer genomen, want even als 1°. Mei wat vroeg was, is 1°. November wat laat. De gemiddelde laatste ontvangdagen van 1854—1863, waren 8 Mei en 22 October.

De stilstand van veilingen in Julij kwam ons voor een natuurlijk aangewezen grens te zijn tusschen de voorjaars- en najaarsveilingen, en eindelijk is door den heer Blom drieërlei niet in aanmerking genomen:

1°. dat bijv. 1861 de voorjaarsveiling bedroeg 462324 Bn. en de najaarsveiling slechts 389753 Bn., en dat in 1863 voor- en najaarsveilingen van gelijke hoeveelheden waren.

2°. dat al hetgeen onder het vorig stelsel in natura werd ontvangen (niet op ceel kwam) uiterlijk 3/w na de aflevering moest worden betaald op boete van rentebetaling;

3°. dat de heer Blom niet bedacht is geweest op de verlenging van den officieelen tijd in de notitie aangewezen, door de circulaires die door de N. H. M. na elke veiling worden rondgezonden en waardoor de betaling van de ééne veiling 14/d. dooréén gerekend *later* valt dan de datum der volgende veiling; deze maatregel is niet *te gelijk met* maar *tijdens* het nieuwe systeem ingevoerd, nl. in October 1864, de eerste veiling die na de voortdurende daling een begin van herstel in den prijs bragt.

Wij refereeren hier den heer Blom aan zijne eigene appreciatie gelijk die voorkomt in de brochure A^{o}. 1860 bl. 48. Nog blijkt uit bijgaand staatje, (zie volgende pagina) dat de verkooper ook niets heeft gewonnen door inkorten van stapelvoorraad bij maandelijksche veilingen. Immers de onderlinge vergelijking van de voorraden op U^{o}. van elke maand der jaren 1859 tot 1865 toont aan dat de 8 grootste voorraden voorkomen in 1864 en 1865. De kleinere voorraad U^{o}. December 1865 is een gevolg van het deficit in den aanvoer van dat jaar, maar staat in geen voldoende verhouding tot den doorsnee voorraad van vorige jaren, dat belangrijk deficit in aanmerking nemende, terwijl de kleinste voorraden in

1861.	1862.	1860.	1863.	1859.	respectievelijk
68000 Bn.	63000 Bn.	58000 Bn.	27000 Bn.	23400 Bn.	*kleiner* waren

dan de kleinste voorraad in 1865.

VOORRAAD.	1859 — Balen.	1860 — Balen.	1861 — Balen.	1862 — Balen.	1863 — Balen.	1864 — Balen.	1865 — Balen.
Uo. Januarij	402646	327239	354917	333211	447273	349578	513376
„ Februarij	536052	427275	473685	506460	551940	409891	553112
„ Maart	592323	209655	557239	582771	230984	434800	543014
„ April	343600	314990	166034	303761	282595	449979	507792
„ Mei	406258	431105	252434	386600	321152	449421	467113
„ Junij	499141	447450	344459	404842	396396	417915	380201
„ Julij	578497	492642	380931	453769	411416	354888	413113
„ Augustus	610818	569644	399063	509581	461457	301961	371559
„ Septemb.	84769	50216	40308	45850	81168	278963	295925
„ October	166822	124762	109946	186186	103050	205742	214648
„ Novemb.	196242	172817	198000	232946	172963	270788	108150
„ Decemb.	233037	213319	257631	257630	204054	343091	128801
Totalen Aanvoeren	916301	899061	898627	921195	773583	974786	638539

Ad IIIum. De vorige wijze van sorteeren is evenmin door ons in bescherming genomen of op zich zelven bestreden als wij dit met de tegenwoordige doen. (De vorige *sorteering* geschiedde niet gelijk de heer Blom meent door de makelaars, wel werden door de makelaars, gelijksoortige qualiteiten onder een type monster bijeen gevoegd). Wij hebben alleen gereleveerd dat de „mooije en slechte uitvallen?" die vroeger aan de makelaars werden geweten, thans evenzeer voorkomen. De heer Blom voert nog als een zeer praktisch bezwaar tegen ons stelsel aan, de questie, hoe de N. H. M. de ladingen zou moeten doen behandelen (gesteld ons denkbeeld kwame in aanmerking.) Wij willen wel erkennen dat wij er geen bezwaar in zouden zien wanneer eventuële sorteering van koffij bij de N. H. M. tour de rôle plaats vond, maar wij zouden dat ondergeschikte punt liefst aan de N. H. M. zelve overlaten.

Wij zien ons hier tot ons leedwezen genoodzaakt een persoonlijk feit te bespreken.

Het heeft ons namelijk zeer, zeer leed gedaan, dat de heer Blom, bij het beoordeelen van ons stelsel, waar het de appreciatie van den tusschenhandel als ons doel gold en in de bij het bespreken der sorteering gebezigde uitdrukking „de heeren makelaars Joosten," ons hoe beleefd, en min of meer bedekt ingekleed, toch de verdenking van eigenbaatzuchtige bedoelingen niet spaart. Het is ons niet onbekend dat iemand, die eenig oordeel over zijn eigen vak uitspreekt, zich altijd bloot stelt aan de verdenking van nevenbedoelingen, maar wij meenden nergens in onze geschriften over de koffijveilingen aanleiding te hebben gegeven, tot de veronderstelling, dat wij onze belangen, of die der makelaardij op den voorgrond stelden.

Wij brengen dit punt zeer ongaarne ter sprake, maar wij hechten te veel waarde aan de opinie van den heer Blom, ook over onze personen, om het geheel met stilzwijgen voorbij te gaan.

Als slotsom van ons betoog constateeren wij met genoegen, dat de heer Blom tot tweemalen toe zegt: ziet toch in mij geen voorstander quand même van het nieuwe systeem, en dat ZEd. met ons afkeurt, dat reeds in Februarij en Augustus voor resp. 5 en 4 maanden, datums en totale quantums van veilingen bekend zijn; maar wanneer nu de heer Blom zegt:

wij hebben de verbetering nog niet bereikt, wij zijn eerst op den goeden weg, dan komt ons de vraag niet ongepast voor: welk einddoel zullen wij dan langs dien weg bereiken?

Onze wensch is genoegzaam toegelicht, en reduceert zich in 't kort: wij wenschen verkoop van de ladingen koffij, op geheel vrije natuurlijke wijze, naar omstandigheden.

Dan, maar ook dan alléén vragen wij met den heer Blom: „En waarom zou men geene speculatien kunnen ondernemen (en geenen levendigen handel hebben, voegen wij er bij) in een artikel dat voortdurend aan de markt wordt gebragt?"

Amsterdam, 29 Maart 1866. J. A. JOOSTEN & Co.

[*Wij hebben gemeend, om der onpartijdigheidswille, deze regelen over het reeds veel besproken onderwerp nog te moeten opnemen. Thans zullen wij om dezelfde reden, aan de tegenpartij, des verlangend, nog het woord gunnen, en daarmede het debat in dit Tijdschrift voor afgedaan houden.* RED.]

Correspondentie. De Heer Wintgens, lid van de 2e Kamer der Staten-Generaal, verzoekt ons eenige rectificatie van hetgeen voorkomt op pag. 109 Bijbl. Economist. Bij de vermelding der discussien over het tractaat met Frankrijk, wordt aldaar gezegd, dat het wets-ontwerp ten slotte werd aangenomen met algemeene stemmen, behalve één, die van den Hr. Wintgens, „die met den hem eigen gloed voor begunstiging van den kabeljauw bleef strijden."

Voorzeker is die uitdrukking voor eenige rectificatie vatbaar. Wanneer men strijdt om aan een product van nationalen handel een ruimer afzet te bezorgen, dan is dat geen „strijd om begunstiging," doch veeleer tot opheffing van begunstiging, nl. die van het similaire product in het betrokken land van invoer. De natuurwet van den vrijen handel is, dat alle arbeids-producten vrijelijk onderling worden verruild, en op die algemeene wet maakt de kabeljauw natuurlijk geen uitzondering, en zoude elke stap in die rigting eene aanwinst te noemen zijn. In zooverre erkennen wij dan ook gaarne bij deze de mindere juistheid van het gebezigde woord: „strijd om begunstiging" hetgeen niet wegneemt dat wij in redelijkheid geen motieven kunnen blijven vinden om wegens de niet vermindering der Fransche invoerregten op zeevisch, het geheele tractaat dat vrij aanzienlijke voordeelen aan de Nederlandsche industrie verzekerde, af te stemmen.

KOLONIALE KRONIJK.

Junij 1866.

De cultuurwet is ingetrokken! Ziedaar de treurige mare, welke met de mail van den 25n Mei naar Java is overgebragt moeten worden, en daar te lande ongetwijfeld groote sensatie zal wekken. Herinneren wij kortelijk de feiten. Den 1n Mei namen de discussiën over de cultuurwet in de Tweede Kamer een aanvang. De beraadslagingen over de algemeene beschouwingen duurden onafgebroken voort tot den 9n Mei. Den 10n begonnen die over de eerste afdeeling van den eersten titel: van den grondeigendom, en wel speciaal die over art. 1 van het gewijzigd wetsontwerp: „Aan den inlandschen bezitter wordt de eigendom toegekend van den grond, dien hij bij de invoering dezer wet in individueel en erfelijk gebruik bezit." De regering wilde dus, wij zagen dit ook in het overzigt van het wetsontwerp in de vorige kronijk gegeven, den Javaanschen bezitter of gebruiker tot eigenaar verheffen, hem een vast regt op den grond geven. Zij wilde een einde maken aan de willekeurige beschikking over den grond, den Javaan een regtstitel geven, de gelegenheid openen om tot eene verdeeling van de communale gronden over te gaan, juist de grenzen afbakenen van hetgeen aan den inlander en van hetgeen aan den Staat zou behooren. Het regeringsvoorstel lokte langdurigen strijd uit. Er werd beweerd dat de regering, door den wetgever op de voorgestelde wijze de veel bestreden vraag: aan wien eigenlijk de grond op Java in eigendom behoorde? te doen uitmaken, eenvoudig de knoop doorhakte; dat de zaak niet rijp was voor beslissing en vooraf een onderzoek behoorde plaats te hebben naar de regten van den inlander op den grond; dat van toepassing van het europeesch regt, van het europeesch begrip van privaat eigendom nog geen sprake kon zijn, enz. Achtervolgens werden een drietal amendementen op art. 1 en eenige der volgende voorgesteld. De heer van Nierop wilde handhaving van het status quo tot dat een onderzoek omtrent de regten van den inlander op den grond zou zijn ingesteld. Hij stelde daarom voor de artt. 1—6 en 8—13 te vervangen door de volgende bepalingen: „Behoudens de gevallen bij de wet voorzien, wordt van regeringswege over geene gronden beschikt, dan die volgens deze wet aan den Staat behooren. Aan den Staat behooren alle gronden, behalve: *a.* die welke de inlanders bij de invoering dezer wet in individueel en erfelijk gebruik

hebben; *b.* de bebouwde dessa- of gemeentegronden, waarvan de gezamenlijke geërfden gewoon zijn het genot tijdelijk onder elkander te verdeelen; *c.* enz. Art. 2. Binnen vijf jaren na de invoering dezer wet wordt een wet voorgedragen tot regeling van het regt op de gronden in l. *a* en *b.* van art. 1 bedoeld." Het amendement door de HH. IJssel de Schepper en van Delden voorgesteld, kan hier onbesproken blijven, vermits het tijdens de discussie over art. 1 werd ingetrokken, onder voorbehoud het bij de behandeling van een later art. op nieuw voor te dragen. Door den heer Poortman werd op den voorlaatsten dag der discussie en ten einde zoo mogelijk aan den strijd over woorden een einde te maken, het volgende amendement voorgesteld: „Art. 1. Aan den inlander, die bij de invoering dezer wet grond in individueel en erfelijk gebruik bezit, wordt het regt op dat gebruik gewaarborgd. Art. 2. Insgelijks wordt aan de gezamenlijke geërfden, die gewoon zijn het genot van bebouwde dessa- of gemeentegronden tijdelijk onder elkander te verdeelen, het gebruiksregt op die gronden verzekerd. Art. 3. De Gouv.-Gen. zorgt dat de wetten, instellingen en gebruiken, welke, volgens de artt. 75 en 78 van het Reg.-Regl., bij verschil over het regt op de gronden in artt. 1 en 2 dezer wet bedoeld, moeten worden toegepast, voor elke residentie afzonderlijk worden omschreven." De heer Poortman wilde dus evenzeer als de minister een einde zien maken aan de willekeurige beschikking over den grond van den inlander. Om een einde te maken aan den strijd gedurende de discussie ontstaan over het begrip van het woord *eigendom* toegepast op den Javaanschen grond, en om duidelijk te doen uitkomen dat geen kwestie was van het overplanten van het westersch begrip van privaat eigendomsregt, noch van beregting volgens het europeesch burgerlijk regt, sprak hij van *gebruik* en *gebruiksregt* en wilde hij (een herculische arbeid voorwaar) de inlandsche wetten en gebruiken residentiesgewijze doen codificeren. Vreemd was het om te zien hoe, ongetwijfeld geheel tegen de verwachting en de bedoeling van den voorsteller, de geheele conservatieve partij als één man opstond om dit amendement te ondersteunen. Ware dit niet het geval geweest, hadde de conservatieve partij niet gezegd in die artt. de verwezenlijking te zien van haar programma: behoud van het bestaande, handhaving van het grondbezit van den inlander op den tegenwoordigen voet, de minister had de beide eerste artt. van het amendement welligt kunnen overnemen. Hij mogt dit niet doen, nu uit de uitlegging door de conservatieve partij aan het amendement gegeven, duidelijk bleek dat, in plaats dat eindelijk eene wet zou worden vastgesteld welke een einde zou maken aan den veeljarigen strijd over het regt verstand van art. 56 Reg.-Regl. gevoerd, en welke in de meest ondubbelzinnige woorden zou zeggen welk gedeelte van Java's grond aan den inlander, welk aan den Staat toebehoorde, slechts eene wet zou worden in het leven geroepen, welker eerste art. door beide partijen in haren geest kon worden uitgelegd. Toen dan ook,

op den 17n Mei, na de verwerping van het amendement—Nierop met 62 tegen 9 stemmen, het amendement—Poortman met 43 tegen 28 stemmen werd aangenomen, en daardoor art. 1 van het wetsontwerp verviel, moest logisch de intrekking van het wetsontwerp volgen.

In de zitting der Tweede Kamer van den 18n Mei kondigde de Minister van Kolonien aan, door den Koning gemagtigd te zijn tot intrekking van het wetsontwerp. Vooraf ontwikkelde hij in korte woorden, waarom de regering, na de op den vorigen dag door de Kamer genomen beslissing, tot die intrekking had moeten besluiten. Op zich zelve beschouwd, moet, dunkt ons, die intrekking algemeen worden betreurd, omdat de aanneming van een zelfs sterk geamendeerd wetsontwerp, zoo menig koloniaal vraagstuk, dat sedert zeer lang op beslissing wacht, eindelijk tot beslissing zou hebben gebragt. Ook is het te bejammeren, dat men door de stemming welke heeft plaats gehad, door de beteekenis welke door de conservatieve partij aan het amendement—Poortman is gegeven en doordien nu art. 1 van het wetsontwerp buiten stemming is moeten blijven, niet juist weet hoe de meerderheid der Tweede Kamer denkt over het beginsel om den Javaan individuelen grondeigendom toe te kennen, — hoezeer uit de discussie schijnt te mogen worden opgemaakt, dat de meerderheid in beginsel is vóór toekenning van individuelen grondeigendom, doch na voorafgaand onderzoek. Maar toch verheugt ons dat besluit tot intrekking voor de waardigheid der regering. Had toch de regering, na hetgeen vooraf was gegaan, zich bij het amendement neder gelegd, men had, en niet zonder schijn van regt, gezegd, dat het haar slechts te doen was om aan de groene tafel te blijven zitten. Nu is de heer Fransen van de Putte — want men begrijpt dat zijn verzoek om als minister van kolonien te worden ontslagen de intrekking der cultuurwet op den voet volgde — voor een beginsel gesneefd, en de wijze waarop hij den ministeriëelen zetel verlaat, is loyaal en eervol en verzekert hem de achting van alle weldenkenden.

De aftreding van den heer Fransen van de Putte als minister van kolonien zal ongetwijfeld bij velen leedwezen opwekken. Gedurende zijn driejarig ministerschap heeft hij zich een energiek, doortastend minister getoond, een man die wist wat hij wilde en die het talent bezat om hetgeen hij wilde tot stand te brengen en wat hij daarmede voorhad in duidelijke bewoordingen te uiten. Menige daad, menige koloniale ordonnantie, vooral der laatste maanden, bewees dat bij hem het tijdvak van overwegen voor dat van handelen had plaats gemaakt. Konden al niet allen, en dit was natuurlijk niet te verwachten, zich met al die handelingen vereenigen, meenden al velen dat hij wel wat veel op éénmaal omhaalde, daarbij niet genoegzaam bedacht was op de belangen der schatkist (*), niemand die

(*) Bij velen zullen daarbij soms ook wel onwillekeurig de volgende merkwaardige woorden, door Thiers op den 26 Februari jl. in de Fransche Kamers uitgesproken,

niet toegeeft, dat het zeer hoog tijd was dat gehandeld werd. Veel is er in den laatsten tijd verrigt, menige verordening staat in de nederlandsche of koloniale staatsbladen, welke lang getuigen zal van het ministerie van de Putte. Wij wijzen slechts, om alleen van Oost-Indie te spreken, op de comptabiliteitswet, op de tariefwet, op de intrekking der gedwongen teelt en levering van specerijen in de Molukken, op de inkrimping der gouvernementscultures op Java, op de verbetering van de inkomsten der inlandsche hoofden, de regeling en beperking der heerediensten, de hervorming in het europeesch binnenlandsch bestuur op Java, de afschaffing der cultuurprocenten, de afschaffing der rottingslagen, enz. Maar nog zoo oneindig veel is te verrigten, in de Javasche huishouding vooral is nog zoo oneindig veel te hervormen, door de intrekking der cultuurwet is zoo veel weder geheel op losse schroeven gezet, dat allen die in het welzijn onzer Oost-Indische bezittingen belang stellen, die het aannemen eener vaste koloniale politiek hoogst wenschelijk achten, zeker van harte zullen wenschen dat de opvolger van den heer van de Putte een even doortastend, energiek man moge zijn, doch die bovendien het geluk hebbe den veeljarigen strijd op koloniaal gebied tot een voor vaderland en kolonien gewenscht einde te brengen. Vooral ook is dit te hopen in het belang van den inlander, omdat, wil deze tot ontwikkeling en welvaart komen, een eerste vereischte is dat een einde kome aan het stelsel van willekeurige beschikking over zijn grond, zijn tijd, zijn arbeid.

Over het zestiendaagsch debat over de cultuurwet wenschen wij weinig te zeggen. Waren alle artt. van het wetsontwerp in discussie gebragt, het debat zou hoogst waarschijnlijk zeer leerzaam zijn geweest. Thans bepaalde het zich uit zijn aard in veel opzigten tot algemeenheden, en slechts de kwestie van den grondeigendom werd meer of min grondig bediscussieerd. Meer of min: want over de uiterst gewigtige, practische vraag, of de Javaan rijp was voor de toekenning van grondeigendom, of er waarschijnlijkheid was dat hij het hem toegedacht geschenk zou waardeeren en zich dien grond niet te spoedig afhandig doen maken, werd niet zoo heel veel gezegd. Het debat liep meer over de vraag, of de wet thans reeds kon uitmaken wie eigendomsregt op de bebouwde, wie op de onbebouwde gronden zou hebben, vooral over de meer juridische vraag, of het voornemen was den Javaan westerschen privaateigendom toe te kennen, hem aan de bepalingen van het Ned. Ind. Burg. Wetb. te onderwerpen.

---

in het geheugen teruggeroepen zijn: „Certes l'esprit réformateur est un esprit très louable, qui doit veiller sans cesse et suivre attentivement la marche du temps, car rien n'est parfait en ce monde; mais le véritable esprit réformateur est modeste, il ne fait pas bruit de ses oeuvres; il attaque les choses l'une après l'autre; il a plusieurs solutions, il marche lentement et avec une prudence infinie. Quant à l'esprit réformateur qui est pressé, qui touche à tout à la fois et qui n'a qu'une seule solution, celle des idées en faveur, cet esprit là doit être suspect."

Uit de discussie over de algemeene beschouwingen releveren wij één punt, niet om het dadelijk verband met de cultuurwet, maar omdat het kan strekken om het streven der conservatieve partij op koloniaal gebied nader te doen kennen, iets dat juist in dezen tijd van bijzonder gewigt te achten is. De eerste spreker in dit debat, de heer Godefroi, had aan de conservatieve partij gevraagd: Wat wilt gij, wat beoogt gij, welke zijn uwe inzigten in de toekomst? Wat wilt gij regelen en hoe? Op die vraag werd een antwoord gegeven door de heeren Wintgens, Rochussen en Mijer. De heer Rochussen verlangde wijziging van art. 56 en 60 Reg.-Regl., en ontwikkelde zijn meening nader in zijn belangrijke rede van 8 Mei. De heer Mijer verklaarde te verlangen: „1o. handhaving van het grondbezit van den inlander op den tegenwoordigen voet, tot dat nà een in te stellen onderzoek de noodzakelijkheid eener regeling bij de wet zal zijn gebleken; 2o. instandhouding der op hoog gezag ingevoerde cultures overeenkomstig en ter uitvoering van art. 56 Reg.-Regl.; 3o. zorg der regering voor de ontwikkeling van den landbouw en de nijverheid der Javanen, door hun de gelegenheid zoo gemakkelijk mogelijk te maken, en de middelen binnen het bereik der regering gelegen te verschaffen om de ontginningen van gronden, geschikt voor de rijstteelt en andere voedingsmiddelen, uit te breiden en de middelen voor binnenlandsch verkeer te verbeteren; 4o. zorg der regering tot ontwikkeling der bijzondere nijverheid van Europeanen, en bij voorkeur van Nederlanders, door hun: *a*. waar zulks zonder inbreuk te maken op de eerlijke toepassing van art. 56 Reg.-Regl. mogelijk is, de gelegenheid te verschaffen, om met gemeenten en personen overeenkomsten te sluiten omtrent den arbeid, door deze te verrigten, onder waarborgen, vooralsnog gedurende een aantal jaren, voor de vrijheid, de zedelijkheid en de zuiverheid dier overeenkomsten; *b*. woeste gronden, die noch voor de inheemsche bevolking, noch voor de regering voor de gouvernements-cultures noodig zijn, in huur, of wanneer dit verkieslijk geacht wordt, in erfpacht af te staan." Afgescheiden hiervan wenscht de heer Mijer: ongekrenkte handhaving van ons stelsel van overheersching in al de deelen van het Nederlandsch gebied in Azie; bevordering der maatschappelijke ontwikkeling van Indie, o. a. door de oprigting van scholen en de vorming van onderwijzers; vrijheid van evangelie-verkondiging, met waarborgen tegen gewetensdwang en verstoring der maatschappelijke orde; trapsgewijze vermindering en binnen een zeker getal jaren afschaffing der zielverdervende opiumpacht; voorziening uit de middelen van N. I. niet alleen in de behoeften van N.-I. maar ook in die van den moederstaat.

Dit op den 4 Mei voorgedragen programma werd door den heer Mijer in zijn rede van den 8sten nader ontwikkeld, toen hij o. a. ook een antwoord gaf op de vraag van den heer Godefroi, *hoe* hij zijn conservatief programma zou verwezenlijken.

Deze beide redevoeringen van de heeren Rochussen en Mijer komen

ons voor vooral in deze dagen zeer de aandacht te verdienen, omdat, al verklaarden beiden uitdrukkelijk slechts uit eigen naam te spreken, wel zal mogen worden gezegd dat 't geen beiden verkondigden is het staatkundig programma der koloniale conservatieve partij, een programma naar welks verwezenlijking zal worden gestreefd, nu, gelijk zich liet aanzien, de conservatieve partij aan 't bewind gekomen is.

Bij Kon. besluiten toch van 29 en 30 Mei is aan den heer Fransen van de Putte en aan zijne ambtgenooten op hun verzoek eervol ontslag verleend en zijn tot Ministers benoemd de heeren: Mr. P. Mijer voor Kolonien, Mr. R J. Graaf Schimmelpenninck voor Financien, Mr. J. P. J. A. Graaf van Zuylen van Nyevelt voor Buitenlandsche Zaken, Mr. J. Heemskerk Azn. voor Binnenlandsche Zaken, Mr. E. J. H. Borret voor Justitie, de kolonel J. A. van den Bosch voor Oorlog, de Schout bij nacht G. C. C. Pels Rijcken voor Marine.

Dat ministerie, vooral den nieuwen Minister van kolonien, wacht eene zeer zware taak. Men denke slechts aan de zoo dringend noodige regeling van de onderscheidene onderwerpen, in de nu ingetrokken ontwerp-cultuurwet ter sprake gebragt, aan den nood der suikercontractanten, aan de vaststelling der Indische begrooting bij de wet, aan de benoeming van een nieuwen Gouverneur-Generaal, enz. Moge het den heer Mijer gegeven zijn dat alles zoodanig te regelen of te doen regelen, dat door zijne maatregelen het waarachtig belang van Nederland en van Ned.-Indie worde bevorderd.

Hoe het nieuwe ministerie dat denkt te doen, is zeer spoedig na zijne optreding gebleken uit de belangrijke redevoering door den minister van Kolonien uitgesproken in de zitting der Eerste Kamer van 4 Junij, waarbij, ter voldoening aan de constitutioneele gebruiken, eenige mededeelingen werden gedaan met betrekking tot de vorming van het kabinet en in eenige hoofdtrekken aangegeven welke taak de regering zich voorstelt te vervullen. Uit die redevoering, welke ons onder het afdrukken dezes onder de oogen komt, nemen wij enkele zinsneden over, welke op de te volgen koloniale politiek betrekking hebben. Dat het koloniale vraagstuk bij ons het voorheerschende blijft, volgt reeds van zelf uit den loop der zaken en uit de omstandigheid, dat juist de heer Mijer, die zich zoo vooraan had geplaatst in de rij van de bestrijders der cultuurwet, na de intrekking van dat wetsontwerp, het eerst door den Koning geroepen werd om te worden geraadpleegd over de zamenstelling van een nieuw kabinet en over de wederaanvaarding door hem van de portefeuille van kolonien. De heer Mijer verklaarde dan ook in zijne redevoering, „dat de regeling der koloniale aangelegenheden, in verband met den moederstaat, op den voorgrond heeft gestaan bij en gedurende de vorming van het nieuwe kabinet.” Hij verklaarde verder, dat de beginselen, door hem ontwikkeld bij de jongste beraadslagingen over de cul-

tuurwet, in toepassing zullen worden gebragt, „omdat zij ten volle strooken met de voorschriften van het Reg. Regl. Dat Regl. schrijft onbetwistbaar hervorming voor; maar, door bevestiging van het bestaande en door onderzoek van het gebrekkige alvorens men tot verandering overga, scherpt de wet voorzigtigheid in, zonder welke een geleidelijke ontwikkeling onmogelijk is." — „De indiening van een ontwerp van wet nopens de cultures op Java is een arbeid, waartoe deze regering zich verpligt acht," doch noodwendig zal eenige tijd moeten verloopen, alvorens deze gewenschte taak zal kunnen worden behartigd. „Onze eerste zorg is, van nu af, de verdere behandeling van de begrootingswetten voor Ned. Indie voor 1867."— „Inmiddels heeft de regering gewild, dat de vele tijd, aan de regeling van het belangrijk onderwerp der cultures gewijd, niet zou verloren gaan.... De discussien in de Tweede Kamer hadden zich ten laatste meer bepaald tot een hoofdelement, tot het beginsel, waarin het geheele stelsel der regering was zamengevat, namelijk in hoever aan de Javaansche bevolking eigendomsregt op den grond behoorde te worden toegekend, dien zij individueel of in gemeenschap, in erfpacht of in gebruik bezit." Het aangenomen amendement-Poortman, zoo vervolgt de heer Mijer, behelsde niet anders dan de duidelijke omschrijving van de denkbeelden door hem in eene zijner redevoeringen ontwikkeld. Van dat denkbeeld moest partij worden getrokken, ook omdat „bij de beraadslagingen in het helderst daglicht is getreden, dat de vertegenwoordiging eenstemmig zeer ernstig verlangt, de bestaande gebruiksregten van den Javaan te eerbiedigen, en die tegen elke willekeurige beschikking en schending te vrijwaren. Deze bij uitnemendheid practische uitkomst van het debat mogt niet verloren gaan, en de regering was van oordeel, dat ten spoedigste aan de Javaansche bevolking moest blijken van het verlangen om haar in haar tegenwoordig gebruiksregt te handhaven. Overeenkomstig deze beschouwing der regering, is daarop de Gouverneur-Generaal aangeschreven, zonder verwijl bij publicatie af te kondigen dat de Koning, gedreven door H. D. weldadige zorg voor de trouwe nederlandsch-indische bevolking en in overeenstemming met zijn nieuw opgetreden regering, aan de inlanders die grond bezitten in individueel en erfelijk of communaal bezit, de erkenning van het regt op dat gebruik wil verzekerd hebben; dat derhalve zeer ernstig zal worden gewaakt tegen alle inbreuken op hunne gebruiksregten, van welke zijde die ook mogten worden beproefd; dat het gouvernement over gronden, bij de inlandsche bevolking in individueel, erfelijk of communaal gebruik, nimmer zal beschikken, dan met inachtneming der voorschriften van het Reg. Regl.; dat de koning en de regering verder verlangen, dat een plaatselijk onderzoek worde ingesteld, of de regten der inlanders op hunne gronden voor uitbreiding of nadere wijziging vatbaar zijn, en zoo ja, dat dan wat noodzakelijk is aan de Javaansche bevolking niet worde onthouden."

Over de ware beteekenis van dat ministerieel programma en van die door den Gouv.-Gen. uit te vaardigen proclamatie is breedvoerig beraadslaagd in de zitting van de Eerste Kamer van den 7 Junij. Wij kunnen niet meer doen dan naar dat belangrijk debat verwijzen, enkel nog opmerkende dat onze leuze immer was: „measures, not men," en dat alle hervormingsmaatregelen, die tot ontwikkeling van Ned. Indie, tot verbetering van het bestaande zullen leiden, en daaronder rekenen wij het bevel tot uitvaardiging dezer proclamatie, door ons zullen worden toegejuicht, om het even of zij door een conservatief, dan wel door een liberaal ministerie worden tot stand gebragt.

Na de cultuurwet is de *Indische begrooting* het belangrijkste stuk, dat wij onder het hoofd: „parlementaire werkzaamheden op koloniaal gebied" zouden moeten bespreken. Vooraf herinneren wij vlugtig aan enkele feiten, in de laatste maanden voorgevallen, aan enkele stukken in den laatsten tijd openbaar geworden, gedeeltelijk omdat zij niet zonder invloed waren, (minstens geacht werden te zijn) op het lot der cultuurwet, gedeeltelijk omdat zij van belangrijken invloed waren op de ingediende Indische begrooting.

Men herinnert zich hoezeer de positie van het tweede ministerie—Thorbecke geschokt werd door het „incident—Betz," in Nov. jl. Onze lezers vinden dit opgeteekend in de eerste aflevering van het Bijblad van den Economist van dit jaar. Een paar maanden later werd die positie nog heviger geschokt, en hield het ministerie—Thorbecke op te bestaan om voor een gedeeltelijk gereconstrueerd ministerie—Fransen van de Putte—van Bosse plaats te maken. Een tijd lang en in toenemende mate had men hooren spreken over mindere eenstemmigheid tusschen de ministers van binnenlandsche zaken en van kolonien. Volgens den een bestond er verschil van gevoelen over de hoofdbeginselen der cultuurwet. Voor die meening kon echter geen grond meer bestaan, na de verklaring door den heer Thorbecke in Nov. jl. in de Tweede Kamer afgelegd, dat, zoo zoodanig verschil bestond, òf de cultuurwet niet ingediend zou zijn, òf hij niet langer aan de ministers-tafel zou zitten. Volgens anderen was er verschil van gevoelen over de wijze en het tijdstip van invoering der sedert lang ontworpen Oostindische strafwetgeving, zijnde de heer Thorbecke van oordeel dat daarmede nog wel wat kon worden gewacht en dat vaststelling daarvan bij de wet werd vereischt. Weder anderen meenden dat verschillende oorzaken zamenwerkten om den heer Thorbecke te doen verlangen uit het kabinet te treden. Wat hiervan zij, op den 20n Januari jl. werd de velen zeer verrassende tijding bekend, dat de ministers van binnenlandsche zaken en van justitie, de heeren Thorbecke en Olivier, den Koning hun ontslag hadden aangeboden en wel op grond van verschil van gevoelen met hunne ambtgenooten over de wijze van invoering der Oost-

indische strafwetgeving. Nog eenige dagen bleef het publiek in onzekerheid omtrent de ware aanleiding tot die ministerieele crisis. Die onzekerheid eindigde voorloopig, toen het den 9n Februarij aan de heeren Thorbecke en Olivier verleend ontslag achtervolgd werd door de publiekmaking, in de *Staats Courant* van den 11n, van een viertal rapporten aan den Koning van de ministers van kolonien, van justitie en van binnenlandsche zaken. Over den inhoud dier rapporten kan hier niet worden uitgeweid. Slechts wordt herinnerd, dat de minister van kolonien in zijn rapport van 5 Dec. jl. breedvoerig betoogde, waarom eene spoedige vaststelling der strafwetgeving voor Europeanen in Indie, en wel bij besluit, zijns inziens dringend noodzakelijk was; dat de minister van justitie bij zijn rapport van den 10n dier maand de redenen opgaf, waarom hij zich met die vaststelling bij besluit niet kon vereenigen; dat de minister van binnenlandsche zaken bij zijn rapport van 23 Januarij ll. mededeelde, het rapport van zijn ambtgenoot van justitie te onderschrijven en zijn ontslag te vragen, nadat gebleken was dat de meerderheid van de leden van den ministerraad het gevoelen van den minister van kolonien deelde; dat eindelijk de minister van kolonien bij zijn nader rapport van 24 Januari nogmaals in het breede de dringende behoefte aan spoedige vaststelling der indische strafwetgeving bij besluit betoogde.

In het voorbijgaan zij aangeteekend, dat die vaststelling heeft plaats gehad bij Kon. besluit van 10 Februari 1866, no. 54 en dat die nieuwe strafwetgeving met den 1 Januari 1867 in Indie in werking zal treden. In afwachting der officiële uitgave kan men den inhoud dier strafwetgeving reeds leeren kennen uit het volgende in de maand Mei jl. verschenen boekwerk: *Wetboek van Strafregt voor Nederlandsch-Indie, wetboek voor de Europeanen, gevolgd door de memorie van toelichting, uitgegeven ingevolge magtiging van Z. Exc. den minister van kolonien, met een voorrede en aanteekeningen ter aanvulling der memorie van toelichting, door Mr. A. A. de Pinto.* ('s Hage, Belinfante, 214 bladz.) Het wetboek is het werk eener commissie, bestaande uit de heeren Jhr. Mr. D. A. Junius van Hemert, Mr. W. F. G. L. François en Mr. S. Keijzer, aan welke de heer de Pinto als secretaris was toegevoegd. De commissie, in het laatst van 1860 benoemd, was een jaar daarna met hare taak gereed. De vaststelling van het door haar ontworpen wetboek werd voornamelijk vertraagd door verschil over de vraag, of die vaststelling bij de wet dan wel bij koninklijk besluit plaats zou plaats hebben. Nu die vaststelling eindelijk heeft plaats gehad en de heer de Pinto de magtiging verkregen had om ook de memorie van toelichting uit te geven, meende hij, teregt, dit ruim vier jaren geleden gestelde stuk hier en daar te moeten aanvullen door in zijne aanteekeningen melding te maken van, en zooveel noodig toe te lichten de enkele wijzigingen die, voornamelijk ten gevolge der indische adviezen, in het oorspronkelijk ontwerp zijn gebragt.

Wij zeiden zoo even, dat de onzekerheid omtrent de ware aanleiding tot de ministeriele crisis *voorloopig* eindigde, door de publiekmaking der vermelde rapporten. *Voorloopig*, want, hoewel uit die rapporten bleek dat het hier een driejarigen strijd gold, die natuurlijk door die lengte van tijd meer en meer fel geworden was, velen konden maar niet gelooven dat een verschilpunt van zoodanigen aard tot een ministeriële crisis had moeten leiden, vooral niet omdat het meer gold eene kwestie van tijd en van opportuniteit dan van beginsel. De minister van kolonien toch en de velen, die met hem een vaststelling der strafwetgeving voor Indie bij koninklijk besluit voorstonden, gaven gereedelijk toe dat uit constitutionele beginselen aan eene vaststelling bij de wet de voorkeur moest worden gegeven. Dat was echter de vraag niet: de vraag was, of Indië nog immer in den schier wetteloozen toestand te dezen opzigte zou blijven verkeeren totdat de nederlandsche wetgever, wie weet wanneer, een nationaal strafwetboek voor Nederland zou hebben vastgesteld, dat dan daarna, voor zooveel noodig gewijzigd, door dien wetgever op N. I. toepasselijk kon worden verklaard, dan wel of Indië, in plaats van de geheel verouderde, onvolledige strafbepalingen uit de 17de eeuw, met het oud-hollandsch en romeinsch regt als subsidiair regt, tijdelijk en totdat de Nederlandsche wetgever een strafwetboek voor Ned.-Indië, geschoeid op dat voor Nederland zou hebben kunnen vaststellen, in het bezit zou worden gesteld der thans hier te lande geldende strafbepalingen slechts zoodanig gewijzigd als door bevoegde beoordeelaren volstrekt noodig was geacht. De minister van kolonien, een deel zijner ambtgenooten en der Staten-Generaal stonden het laatste gevoelen voor; de ministers van Binnenl. Zaken en van Justitie het eerste. Wel moet van beide zijden of de overtuiging, dat de zaak tot beslissing *moest* worden gebragt, zeer diep zijn geweest, of de verbittering over den zoolang gevoerden strijd zeer hevig, om juist in dien tijd tot eene ministeriele crisis te kunnen leiden. Velen meenden toch dat de heer Thorbecke niet dan hoogst ongaarne van den ministerielen zetel afstand zou doen. Algemeen was ook de overtuiging — de heer Rochussen drukte dit zeer juist korten tijd daarop in de Tweede Kamer uit — dat door de uittreding van den heer Thorbecke uit het kabinet, aan den heer Fransen van de Putte een zeer krachtige steun voor de cultuurwet ontviel. Wat hiervan ook zij, de Tweede Kamer, den 27 Februarij weder bijeengekomen, haastte zich pogingen aan te wenden om te weten te komen of ook andere zaken dan de strijd over de wijze van invoering der indische strafwetgeving tot de ministeriele crisis had geleid. Men weet dat, nadat de heer van Bosse, de nieuw opgetreden minister van Financien, namens het gereconstrueerde kabinet had verklaard dat dit de zaken op den vroegeren voet zou blijven voortzetten, de heeren van de Putte en Cremers niet karig waren in hunne mededeelingen aan de kamer over het in den ministerraad voorgevallene, maar dat daaruit eigenlijk niets nieuws bleek. Toen nu kort daarop de

heer Thorbecke in de Tweede Kamer zitting nam en de aanleiding tot de ministeriele crisis niet besprak, moest men eindelijk, hoe ongeloovig velen ook nog bleven, wel aannemen dat die slechts gelegen had in het verschil van gevoelen over de indische strafwetgeving, dan wel, dat de heer Thorbecke, in het toenmalige kabinet geen zitting wenschende te behouden, die gelegenheid had aangegrepen om de zaak tot eene beslissing te brengen.

Een ander incident, of hoe men het noemen wil, waaraan wij wenschen te herinneren, is dit. Men weet dat de heer Duymaer van Twist in het vorig jaar door de provinciale Staten van Zuidholland tot lid der Eerste Kamer werd gekozen en dat hij, zeker tot vreugde van allen die de koloniale zaken gaarne besproken zien door een ernstig, uitnemend kundig man, die zich nimmer door nevenoogmerken laat leiden, die benoeming aannam. Nu de Indische begrooting voor het eerst door de Staten-Generaal zal worden vastgesteld, is het dubbel waard — al zij het dan niet in de Tweede Kamer, waar hij ongetwijfeld grooter nut zou hebben kunnen stichten — in de Eerste Kamer een man te hebben, die steeds voor een uitstekend financier gegolden heeft en die eene koloniale specialiteit tevens is. Wat in dit opzigt van den heer van Twist te wachten is, heeft hij reeds bewezen in een twee- of drietal belangrijke redevoeringen, door hem in de Eerste Kamer uitgesproken: in December jl., bij de behandeling der staatsbegrooting, in April bij de definitieve vaststelling van het zevende hoofdstuk dier begrooting, na de optreding van den heer van Bosse als minister van finantien. Het schijnt onnoodig hier de vele cijfers door hem aangehaald in herinnering te brengen; genoeg zoo er aan wordt herinnerd dat hij in de steeds sterk toenemende uitgaven in N.-I., in de ruime beschikking over indische baten ten behoeve van het moederland, zonder dat vermeerderde inkomsten daar tegenover stonden, aanleiding vond om onzen geheelen financielen toestand, als schijnbaar bloeiend, doch als inderdaad ongunstig en precair te schetsen, en om met grooten ernst tot omzigtigheid aan te manen. Stemmen als die van den heer van Twist en van zijn ambtgenoot, den heer Cost Jordens, mede iemand van veel financieele kennis, zullen met zeer veel vrucht bij de behandeling der indische begrooting worden gehoord. Dat nut zou ongetwijfeld grooter zijn en meer dadelijke vruchten kunnen dragen, zoo zij zich in de Tweede Kamer konden doen hooren. Maar ook in de Eerste Kamer zullen hunne adviezen, behalve ter voorlichting hunner ambgenooten, ook voor het vervolg vruchten kunnen dragen, omdat er bij de zamenstelling van volgende begrootingen op zal moeten worden gelet.

Onder dagteekening van den 5n en den 20n Januari en den 15n Februari jl. zijn door den Gouverneur-Generaal van N.-I., krachtens Koninklijke mag-

tiging, eenige hoogst gewigtige besluiten genomen, bestemd om met den 1n Januari 1867 in werking te treden. Zij staan in het naauwste verband met de regelingen, welke het onderwerp uitmaakten der ontworpen, thans ingetrokken cultuurwet; doch zij zullen, ook nu dit onderwerp geen wet werd, onafhankelijk daarvan werken en, op zich zelf genomen, zeer belangrijke, door velen lang gewenschte hervormingen in de indische huishouding daarstellen.

Een van de gewigtigste dier besluiten is dat van 5 Januari, Ind. Stbl. nº. 3, waarbij, krachtens 's Konings magtiging „tot hervorming van het inlandsch bestuur op Java en Madura en tot verhooging der bezoldigingen van de inlandsche hoofden en beambten met gelijktijdige afschaffing der beschikking te hunnen behoeve over de gronden, den arbeid en de goederen der inlandsche bevolking," wordt bepaald: dat het apanage of ambtelijk landbezit van alle inlandsche hoofden en ambtenaren, (dat op vele plaatsen tot grooten druk voor de bevolking aanleiding gaf) (*), de dorpsbestuurders alleen uitgezonderd, wordt afgeschaft; dat het vorderen van gedwongen persoonlijke diensten, betaald of onbetaald, van de inlandsche bevolking door of ten behoeve van europesche en inlandsche ambtenaren en hoofden, dan wel andere personen, de dorpsbestuurders alleen uitgezonderd, onvoorwaardelijk is verboden, (daardoor ontstaat een zeer aanmerkelijke verligting van den druk der persoonlijke of heerediensten, terwijl de bevolking daardoor ook veel meer beschikbaren tijd erlangt, dien zij tot productieven arbeid kan besteden); dat het vorderen van de inlandsche bevolking van gedwongen leveringen, betaald of onbetaald, voor of ten behoeve van wien ook, onvoorwaardelijk is verboden; dat in de huisvesting van inlandsche regenten en districts-hoofden, door en voor rekening van het gouvernement wordt voorzien, zonder eenige beschikking over den arbeid der dienstpligtige bevolking, noch over hare goederen, zullende de overige inlandsche hoofden en ambtenaren zelven in hunne huisvesting voorzien, zonder eenige bemoeijing van het gouvernement of van de bevolking.

De indische dagbladen, welke dit besluit kenbaar maakten, hielden ook het berigt in, dat de Gouv.-Gen. gemagtigd is op de begrooting voor 1867 een post van f 5,327,462 voor bezoldiging der inlandsche hoofden uit te trekken, zijnde n. f. omstreeks f 3½ millioen meer dan het tegenwoordige bedrag; dat de heer O. van Rees, lid in den Raad van Indie, in commissie gesteld is tot regeling dezer gewigtige aangelegenheid, onder toevoeging, als secretaris, van den van verlof terug gekeerden oostindischen ambtenaar D. W. Schiff, die, eenige jaren achtereen aan het departement van kolonien werkzaam geweest zijnde, geacht mag worden met de be-

(*) Men zie de bekende *Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel*, bewerkt door den heer van Deventer.

doelingen van den minister, die de Koninklijke magtiging tot deze hoogst gewigtige hervorming provoceerde, volledig bekend te zijn.

Bij eene ordonnancie van 20 Januari wordt o. a. bepaald, dat een zeventiental regentschappen en afdeelingen op Java, waar tot nu toe geen besturend europeesch ambtenaar, hoogstens een controleur der landelijke inkomsten en cultures, aanwezig was, voortaan door assistent-residenten bestuurd zullen worden. Daardoor zal een einde komen aan de anomalie dat „controleurs der landelijke inkomsten en cultures", wier taak dit niet behoort te zijn, althans niet op Java, (*) zich met bestuurs- en regtszaken moesten bemoeien; de bevolking zal meer onder het dadelijk beschermend toezigt van europesche ambtenaren komen, het europeesch gezag zal zich overal krachtiger kunnen doen gelden, en vooral zal de inlander meer regtszekerheid verkrijgen en de justicie beter gehandhaafd kunnen worden. Tot nu toe toch kon de inlander veelal slechts regt zoeken in de dikwerf zeer afgelegen hoofdplaats der residentie. Voortaan zal hij dat, daar in elke assistent-residentie een landraad gevestigd is, voorgezeten door den assistent-resident, in de hoofdplaats zijner afdeeling kunnen doen en zijnen regter dus veel naderbij komen.

Bij een ander besluit van gelijke dagteekening worden o. a. ingetrokken „de kultuur-procenten, welke thans op Java en Madura zijn toegekend aan de residenten, de adsistent-residenten en de kontroleurs bij de landelijke inkomsten en kultures." Het besluit trekt verder in: de betrekking van op zich zelf staand assistent-resident van Buitenzorg, welk gewest voortaan weder, even als vroeger het geval was, eene afdeeling zal uitmaken der residentie Batavia; de betrekking van inspecteur bij de cultures enz.; het verheft de op zich zelve staande assistent-residentiën Krawang, Patjitan en Banjoewangie tot residentien; bepaalt dat twee hoofdinspecteurs van cultures zullen worden benoemd, elk op eene jaarwedde van f 18,000 's jaars (gelijk aan die der residenten in de belangrijkste residentien), van welke de een bestemd is voor de koffij-cultuur, de ander voor de suiker- en rijstcultuur, het landelijk stelsel en wat daarmede in verband staat; regelt het aantal, de classificatie en bezoldiging der residenten, assistent-residenten en controleurs (wordende de bezoldigingen verhoogd om de betrokken ambtenaren voor het gemis van cultuurprocenten, ten minste gedeeltelijk, schadeloos te stellen); bepaalt dat het aan de residenten, assistent-residenten en controleurs, die op 1 Januari 1867 in dienst zullen zijn, blijft vrij gelaten om te verklaren of zij al dan niet genegen zijn de bepalingen, wat het veranderen van cultuurprocenten in hoogere bezoldiging en toelagen betreft, op zich te zien toegepast, zullende zij, die zich tegen de aanneming der nieuwe regeling verklaren, in het

(*) Op de Buitenbezittingen zijn de controleurs uit den aard der zaak besturende ambtenaren

genot worden gelaten hunner tegenwoordige inkomsten, tot dat zij door ontslag, bevordering of verplaatsing hunne tegenwoordige betrekking verlaten. Nog bepaalt het besluit o. a. dat de ambtenaren ter beschikking, toe te voegen aan de assistent-residenten om deze bij de staan in het toezigt over de landelijke inkomsten en cultures, minstens twee jaren als zoodanig moeten hebben dienst gedaan, voor zij tot controleur bij de landelijke inkomsten en cultures aangesteld kunnen worden (ten einde te voorkomen dat die gewigtige betrekking, welke den ambtenaar in dagelijksche aanraking brengt met den inlander, aan onbedrevenen worde opgedragen).

De betere regeling van het europeesch bestuur op Java, hoe gewigtig ook, is het minst merkwaardige gedeelte van dit besluit. Dat gewigt ligt voornamelijk in de intrekking der cultuurprocenten, een der minst loffelijke overblijfselen van het stelsel van van den Bosch, en dat jaren lang tot grooten druk voor de bevolking heeft aanleiding gegeven, omdat het voortdurend, vooral toen nog geen maximum der te genieten cultuur-procenten was ingevoerd, het geldelijk belang der ambtenaren, dat opdrijving der cultures en dientengevolge vermeerdering van cultuurprocenten eischte, in botsing bragt met het belang der bevolking dat, bij de geringe verdiensten door haar over het algemeen uit de cultures getrokken, in den regel inkrimping dier cultures vorderde.

De ordonnancie van 15 Febr. 1866 (Stsbl. n°. 13) strekt tot regeling der heerediensten. Daarbij worden, in voldoening aan art. 57 Reg.-Regl., vastgesteld de grondslagen, naar welke, de aard en duur der persoonlijke diensten, waartoe de inboorlingen verpligt zijn en de gevallen geregeld waarin en de wijze en voorwaarden waarop zij kunnen worden gevorderd. De beide eerste artikelen dezer ordonnancie luiden aldus: Art. 1. Tot persoonlijke diensten, waartoe de inboorlingen verpligt zijn, worden alleen zij geroepen, die aandeel in ontgonnen grond, dan wel een eigen erf bezitten. Art. 2. Van inboorlingen tot persoonlijke dienst verpligt, wordt niet meer gevorderd dan één dag arbeid om de zeven etmalen en dus over een geheel jaar niet meer dan 52 dagen arbeid. Verder wordt bepaald, dat, behoudens het geval van watersnood of van andere algemeene rampen, van de inboorlingen geen andere of meerdere persoonlijke diensten worden gevorderd dan die strekken ten algemeenen nutte en bij algemeene verordening uitdrukkelijk aangewezen zullen worden; dat onder de bij deze ordonnancie bedoelde persoonlijke diensten, niet begrepen zijn die ten behoeve van de op hoog gezag ingevoerde cultures, waaromtrent de bestaande voorschriften van kracht blijven, noch de gemeentelijke diensten, die, behoudens toezigt dat ze binnen billijke grenzen blijven, aan geene regeling van bestuurswege onderworpen zijn; dat de regeling en de omslag der persoonlijke diensten geschieden in verband met de lasten, welke op de inboorlingen voor de gemeentelijke en cultuurdiensten drukken; dat de inboor

lingen niet verpligt zijn tot eenige levering, betaald of onbetaald, ten behoeve van 's lands dienst, van materialen of andere goederen, die hun bijzonder of gemeentelijk eigendom zijn. Deze ordonnancie geldt alweder alleen de gouvernements-landen op Java en Madura, de Preanger-regentschappen voor 's hands uitgezonderd. Volgens de Indische dagbladen is de heer Kinder de Camarcq, resident van Cheribon, een der kundigste residenten van Java, benoemd tot hoofdinspecteur der cultures en hem opgedragen het noodige te verrigten en voor te stellen om deze gewigtige ordonnancie met 1 Januarij 1867 in werking te kunnen doen treden.

Dit besluit, waardoor eindelijk uitvoering wordt gegeven aan art. 57 Reg.-Regl., is eene wezenlijke weldaad voor den Javaan. Wel was bij een besluit van 3 Sept. 1864 ook reeds bepaald uitgemaakt dat de heerendienstpligtigheid op den grond berustte en dat van geen dienstpligtige meer dan 52 werkdagen in het jaar konden worden gevorderd; maar door de noodlottige bijvoeging: „tenzij meer werkdagen mogten benoodigd zijn," werd het hoofdbeginsel: vaste bepaling van het aantal verpligte werkdagen, terstond weder te niet gedaan. Zij die zich uit den voor eenigen tijd door de Regering publiek gemaakten brief van den resident van Soerabaya O. van Rees (thans lid van den Raad van N. I.) herinneren, tot welke verbazende hoogte de heerendiensten dikwerf werden opgevoerd, zullen kunnen beseffen hoe groot de weldaad is volgens deze ordonnancie aan den Javaan bewezen door de bepaling, dat in geen geval (behalve natuurlijk dat van overstrooming of andere dergelijke volksrampen, wanneer iedereen tot hulp gehouden is) meer dan 52 dagen gedwongen arbeid per jaar van ieder dienstpligtige zullen worden gevorderd. Elk dienstpligtige weet voortaan juist tot hoevele dagen verpligten arbeid hij gehouden is; dus ook hoeveel tijd hij overhoudt, dien hij tot productieven arbeid kan aanwenden. Natuurlijk is die vaste tijdsbepaling ook van groot gewigt voor de bestaande of nader tot stand te komen particuliere landbouwondernemingen, namelijk voor zoover de Javaan daarvoor zijn diensten zal willen verhuren. De ondernemer zal toch weten dat de heeredienstpligtige, bij hem in dienst, slechts één dag van de zeven tot het verrigten van heerediensten kan worden opgeroepen Velen hadden wel gewenscht dat te gelijker tijd de heerendiensten algemeen afkoopbaar waren gesteld. De regering schijnt daarin evenwel bezwaar te hebben gezien. De gewoonte, dat vele heeredienstpligtigen, orang gogol, een ander, orang menoempang, voor zich de heerediensten lieten verrigten, zal toch wel blijven bestaan en langzamerhand zal zich meer en meer eene klasse van arbeiders vormen, die hunne diensten aan de heeredienstpligtigen verhuren.

Men kan zich herinneren, dat velen hadden verlangd dat de heerediensten bij de wet waren geregeld, dat de cultuurwet ze afkoopbaar had gesteld, zoowel omdat aan wettelijke regeling meer vastheid wordt toege-

kend dan aan een bij kon. besl., als omdat velen vreesden dat, werden zij niet afkoopbaar gesteld, in de heerediensten steeds eene groote belemmering voor de ontwikkeling van particuliere landbouwondernemingen zou zijn gelegen. Nu de cultuurwet is moeten worden ingetrokken, heeft men zeker reden zich te verheugen dat door dit besluit betreffende de regeling der heerediensten, een gewigtige stap is gezet op den weg der nuttige hervormingen, waarop niet ligtelijk zal worden teruggekomen (*). Door het niet voortzetten der discussien over de cultuurwet is men evenwel verstoken van het licht dat over vele punten, o. a. over dat der heerediensten, ongetwijfeld zou zijn opgegaan. Eén punt doet zich o. a. bij de beschouwing van dit besluit voor, dat waarschijnlijk bij de verdere behandeling der cultuurwet niet onbesproken zou zijn gebleven, en dat inderdaad niet van gewigt ontbloot schijnt.

Het besluit gaat van het aloude, op de adat gegronde beginsel uit, dat heeredienstpligtigheid rust op den grond, niet op den persoon. Ergo, een heeredienstpligtige, die zich ontdoet van den grond, waarvan hem eventueel de eigendom zal worden toegekend, houdt op heeredienstpligtige te zijn. Niemand twijfelt er van dat, ware de cultuurwet tot stand gekomen, na opheffing van het verbod in art. 12 dier wet geschreven, vele Europeanen en vreemde oosterlingen zouden getracht hebben den eigendom te verkrijgen der aan den Javaan toegekende velden. Zoodanige bevoegdheid tot eigendoms-verkrijging bestaat thans wel niet, maar allerwaarschijnlijkst zal zij bij eene eerstvolgende hervorming in liberalen zin worden toegekend en kan het dus nut hebben de vragen te bespreken, welke dan beslist moeten worden.

Met den grond zou natuurlijk ook de heeredienstpligtigheid op den nieuwen eigenaar overgaan. Deze, zoo hij een Europeaan is, zal wel niet tot persoonlijke dienst kunnen worden verpligt. Zoolang hij de heeredienstpligtigheid niet kan afkoopen, zal hij dus steeds plaatsvervangers moeten stellen. Maar hoevelen? Er is beweerd dat er, bij de verdeeling van dessagronden, dess's zullen zijn, waar ieder geregtigde niet meer dan ¼ bouw zal bekomen. Stel nu, eene dessa bezit 100 bouws sawahvelden, die onder 400 geregtigden, tevens heeredienstpligtigen, worden verdeeld. Na eenigen tijd wordt een Europeaan eigenaar van die 100 bouws: zal hij nu 400 man beschikbaar moeten stellen, of ten minst moeten zorgen

(*) In het algemeen gesproken, en vooral met het oog op de belangen van de inlander, durven wij de eindelijke vaste regeling der heerediensten zeer bepaald eene nuttige hervorming noemen. Men zal echter dadelijk zien, dat wij volstrekt niet blind zijn voor de bezwaren, waartoe art. 2 der ordonnancie aanleiding zal kunnen geven, en de schroomelijke vermeerdering van uitgaven, welke deze regeling ten gevolge zal hebben, geenzins ligt tellen. Wij gaan verder en beweren, dat zoo van toepasselijkheid der bovenaangehaalde woorden van Thiers op één der hier besproken hervormingsmaatregelen sprake zou kunnen zijn, dit onzes inziens bij dezen het geval zou wezen.

dat de 400 × 52 = 20800 werkdagen, op die 100 bouws rustende, worden verrigt? Neen, zullen zij zeggen, die er op kunnen wijzen, dat in die gedeelten van Java, waar meer of min uitgestrekte bezittingen van inlanders worden gevonden, elk bezitter slechts één heeredienstpligtige behoeft te doen uitkomen. Neen, zal men ook kunnen zeggen, wijzende op de zoo even aangehaalde bewoordingen van art. 2 der thans besproken ordonnancie: „Van inboorlingen tot persoonlijke dienst verpligt wordt niet meer gevorderd dan één dag arbeid om de zeven etmalen," — ofschoon dan elke zamensmelting van bezittingen tot vermindering van het aantal heeredienstpligtigen en dus tot toeneming van bezwaren en kosten voor het gouvernement zou moeten leiden. Ja, zullen sommigen zeggen, die er op zullen wijzen, dat anders in sommige districten of dessa's na korter of langer tijd geen heeredienstpligtigen zouden overblijven om voor het onderhoud der wegen enz. enz. te zorgen. Maar zou het, ten einde zulke vragen af te snijden, niet eenvoudiger zijn, zoo men bij het koopen van den grond tevens de daarop rustende heerediensten mogt afkoopen, of wel daarvoor jaarlijks eene vaste som mogt betalen, aan het gouvernement de zorg overlatende naar personen, die wel niet zouden ontbreken, om te zien, bereid de verpligte diensten te verrigten?

Ziedaar slechts eene der vele vragen, welke, naar het ons voorkomt, ten aanzien der heerediensten zouden kunnen zijn gedaan, ware de cultuurwet teneinde toe bediscussieerd. Zoodanige discussie zou ongetwijfeld buitengemeen leerzaam zijn geweest, omdat daarbij een aantal punten van koloniaal beheer in bijzonderheden zouden zijn besproken, waaromtrent men nog veel te veel in onzekerheid verkeert. Zoo zou men daarbij gewis meer gehoord hebben dan tot nu toe het geval was over de redenen die den minister Fransen van de Putte wederhielden de heerediensten reeds nu meer algemeen afkoopbaar te stellen. Een hoogst gewigtig punt. Men herinnert zich hoelang daarop door de suikercontractanten werd aangedrongen. Zij die, als krachtig middel tot ontwikkeling van Java, ontginning van woeste gronden op groote schaal voorstaan, stellen allen, als volstrekte voorwaarde van welslagen, op den voorgrond: afkoopbaarstelling van heerediensten. Zonder zoodanigen afkoop is aanleg van groote werken van algemeen nut door particulieren schier onmogelijk. Niemand die dat alles beter weet dan de heer van de Putte. Hij scheen echter het tijdstip nog niet gekomen te achten om thans reeds de afkoopbaarstelling der heerediensten algemeen facultatief te maken, mogelijk uit beduchtheid dat, zoolang de klasse der werkzoekenden op Java niet meer algemeen zou zijn, dan vele bezwaren zouden worden ondervonden met het bekomen van plaatsvervangers om het werk, eigenlijk tot de taak der heeredienstpligtigen behoorende, te verrigten.

Maar.... wij vergeten, dat ons voornemen slechts was kortelijk de aandacht te vestigen op de allergewigtigste hervormings-maatregelen, in

de maanden Januari en Februari jl. door het Indisch Staatsblad publiek gemaakt, niet ons in redeneringen daarover of over de ingetrokken cultuurwet te begeven.

Een paar algemeene opmerkingen nog slechts. De eerste is, — welligt toonen wij dit later bij het bespreken der indische begrooting voor 1867, die ons nog meerdere hervormingen zal doen leeren kennen, nog nader aan, — dat een der keerzijden dezer hervormingen, hoe gewenscht zij ook op zich zelve mogen zijn, is dat zij zich in zeer sprekende cijfers op de begrooting van uitgaven zullen doen gevoelen. De verbetering van de geldelijke inkomsten der inlandsche hoofden en de intrekking der tot nu toe aan velen toegekende apanagevelden zal, wij zeiden het reeds, 3½ millioen gulden 'sjaars kosten. En daarmede zal nog niets zijn gedaan voor de verbetering van de positie der 33,000 dessahoofden op Java. Dat zal later wel volgen. Maar al kent men deze slechts de nietige som van f 10 'smaands of f 100 'sjaars toe, daarmede zouden al weder 3 à 4 millioen 'sjaars zijn gemoeid. De intrekking der cultuurprocenten en de betere regeling van het binnenlandsch europeesch bestuur zal ruim f 400,000 'sjaars kosten. Welke de geldelijke gevolgen van de op zich zelve zoo hoog gewenschte inkrimping en vaste regeling der heerediensten zullen zijn, is waarschijnlijk nog door niemand onder cijfers te brengen (*). Maar niemand der zake slechts eenigzins kundig, betwijfelt of die gevolgen zullen zich in eene aanmerkelijke vermeerdering van uitgaven doen gevoelen. Ten einde zich daarvan eenig denkbeeld te vormen, gelieve men zich slechts dit ééne feit te herinneren, dat blijkens den bovenaangehaalden brief van den voormaligen resident van Soerabaya in eene enkele afdeeling dier residentie vijf of zesmalen meer betaalde en onbetaalde heerediensten van de bevolking werden gevorderd, dan eigenlijk geoorloofd was. Zoo dit ongeveer over geheel Java het geval is, en daarbij wordt gedacht én aan de enorme stijging der dagloonen op Java én aan de steeds klimmende vraag naar arbeiders voor publieke werken, landbouwondernemingen enz., eene vraag die men hopen moet dat spoedig nog zeer zal toenemen, kan eenigzins worden nagegaan welke verbazende vermeerdering van uitgaven de inkrimping en vaste regeling der heerediensten ten gevolge zal kunnen hebben.

Deze opmerking over de zeer aanmerkelijke vermeerdering van uitgaven, welke het gevolg zal zijn der maatregelen in den aanvang dezes jaars in Indie publiek gemaakt om met 1n Januarij 1867 in werking te treden, wordt niet gemaakt om van de invoering daarvan af te schrikken. Op zich zelven genomen, en afgescheiden van de vraag, of het geraden was al die hervormingen op éénmaal en op de wijze gelijk geschiedde, in te voeren, moeten die maatregelen worden geacht zeer bepaalde verbeteringen

(*) Bij het debat in de Eerste Kamer op 7 Junij werd het verbazend cijfer van f 10,000,000 's jaars genoemd.

aan te brengen in de Indische huishouding en te voldoen aan sedert lang door velen gekoesterde wenschen. Eensdeels wordt slechts op die steeds toenemende uitgaven gewezen, om er aan te herinneren hoezeer teregt de heer Duymaer van Twist tot omzigtigheid aanmaande. Ten andere, om te doen uitkomen van hoe groot gewigt het is, dat in Indie meerdere bronnen van inkomsten worden geopend, vooral ook omdat, zoo men bedenkt hoe oneindig veel in de indische huishouding nog hervormd en ontwikkeld moet worden, in vergelijking van het weinige dat tot nu toe werd gedaan, men beseffen zal dat die uitgaven nog in zeer sterke mate zullen moeten blijven klimmen. Die meerdere inkomsten moeten, dunkt ons, volstrekt niet enkel worden gezocht in nieuwe of beter geregelde belastingen, ofschoon van dat middel waarschijnlijk met vrucht zal zijn gebruik te maken. Maar die meerdere inkomsten zouden vermoedelijk, op directe of indirecte wijze veel ruimer vloeien, zoo het der regering gelukte spoedig eene cultuurregeling tot stand te brengen, volgens welke aan de bestaande landbouwondernemingen, zoowel die in contract met het gouvernement als de particuliere, eene zoodanige positie werd verzekerd, dat zij weder tot bloei konden geraken, en volgens welke nieuwe ondernemingen met redelijke kansen op goeden uitslag konden worden aangevangen. Maar aangezien naar zoodanige regeling sedert jaren gezocht is, zonder dat ze tot nu toe gevonden is kunnen worden, moeten we volstaan met het uiten van den wensch, dat de tegenwoordige minister van kolonien daaromtrent gelukkiger zal zijn dan met zijn voorgangers het geval was.

Deze onderscheiden hervormingsmaatregelen treden eerst in werking den eersten Januari 1867, gedeeltelijk omdat nog veel moet geregeld en voorbereid worden om hunne goede werking te verzekeren, gedeeltelijk, naar zich laat vermoeden, omdat zij diep ingrijpen in de begrooting voor N. I. en men mitsdien gewenscht heeft de Staten-Generaal daarover uitspraak te laten doen. Bij de memorie van toelichting van die, in April jl. ingediende begrooting zijn zij dan ook breedvoerig besproken. Men zie o. a. de uiterst belangrijke bijlagen A en B tot die memorie, de eene over de „Tractementsverhooging der inlandsche hoofden op Java en Madura," de andere over de „Reorganisatie van het binnenlandsch bestuur op Java en Madura." Bij gebrek aan tijd om die stukken te analyseren, moeten wij er ons toe bepalen er de aandacht op te vestigen. Maar dat doen we dan ook met aandrang, omdat men er in betoogd vindt sedert hoe vele jaren reeds op die hervormingsmaatregelen was aangedrongen, hoe dikwerf de noodzakelijkheid er van van regeringswege werd erkend en hoe hoog tijd het was dat aan dat zoolang gekoesterd voornemen uitvoering werd gegeven.

Eene tweede algemeene opmerking omtrent die onderscheiden hervormingsmaatregelen te maken is, dat de Preanger-regentschappen voorloopig van de werking daarvan worden uitgezonderd. Het liet zich vermoeden dat het in die uitgestrekte residentie nog heerschende exceptioneel stelsel het

bezwaarlijk maakt haar op geheel dezelfde wijze te behandelen als de overige residentien op Java en Madura; ook dat de regering de uitkomsten wenscht af te wachten van het ingestelde onderzoek omtrent den toestand der koffijcultuur, juist in die residentie van zoo groot gewigt, alvorens in het aldaar bestaande verandering te brengen. We kunnen echter slechts gissen dat de bedoelde beweegredenen tot de voorloopige uitsluiting van de Preanger-regentschappen van die hervormingsmaatregelen hebben geleid. In de gedrukte stukken toch vonden we daaromtrent slechts het volgende op blz. 10 van de zoo even aangehaalde Bijlage A der memorie van toelichting tot de indische begrooting: „De invoering der behandelde maatregelen in de Preanger-regentschappen zal verband moeten houden met een toekomstige herziening van het aldaar nog bestaande exceptionele stelsel."

Een ander gewigtig, mede op 's Konings magtiging door den Gouverneur-Generaal genomen, maar nu voor geheel Ned.-Indie en terstond in werking tredend besluit, is dat van 28 Febr. jl. (Ind. Stbl. nº 15), waarbij de straf van rottingslagen wordt afgeschaft, met uitzondering, voorloopig nog, van die tot het handhaven van orde en tucht onder de veroordeelden toe te passen. Men herinnert zich den veeljarigen strijd tegen die menschonteerende straf. Men herinnert zich, uit treurige feiten in den laatsten tijd openbaar geworden, met welke ligtvaardigheid en.... vrijgevigheid (men denke aan het half millioen rottingslagen in 1863 toegedeeld) zij dikwerf werd toegepast, soms niet eens tot straf of politionele correctie, maar om vermeende vergrijpen te ontdekken. En men zal begrijpen hoe luide die afschaffing wordt toegejuicht door hen, in de eerste plaats het Nieuw-Bataviaasch Handelsblad en het Indisch Weekblad van het regt, die het warmst voor die afschaffing streden. Ook wij juichen die afschaffing van ganscher harte toe. Toekenning van individuelen grondeigendom, minstens van het gebruiksregt op den in individueel en erfelijk of communaal gebruik bezeten grond, de afschaffing van de menschonteerende rottingslagen, het zijn beiden maatregelen, die er zeer veel toe zullen bijdragen om den Javaan zedelijk te verheffen. De voorstanders der rottingstraf beweerden wel dat zij, aanvankelijk ten minste, nog behouden moest worden, o. a. om den slechten toestand der meeste gevangenissen en omdat de inlander in het algemeen nog te weinig eergevoel bezit om opsluiting als straf te beschouwen. Maar hoe meer men den inlander zedelijk verheft, en daartoe is zeker ook uitbreiding van volksonderwijs noodig, hoe meer men daarbij op de bevordering zijner materiele welvaart bedacht is, zooveel te eer zal ook dat eergevoel ontwaken en zoowel de aanleiding tot bestraffing verminderen als de afschuw voor de straf zelve toenemen.

Thans zouden wij, ten einde gevolg te geven aan het boven aange-

kondigde voornemen, den lijvigen bundel stukken moeten bespreken, met de koninklijke boodschap van den 2en Maart 1866, houdende aanbieding van een viertal wetsontwerpen betreffende de Indische begrooting voor het jaar 1867, aan de Tweede Kamer voorgelegd. Tijdsgebrek verhindert ons evenwel aan dat voornemen gevolg te geven. Het eerlang te gemoet te zien Voorloopig Verslag over deze wetsontwerpen zal echter weldra gelegenheid geven op dat onderwerp terug te komen. Thans bepalen we er ons toe op de memorie van toelichting tot die wetsontwerpen de aandacht te vestigen; onder anderen omdat er, even als in de bijlagen *A* en *B* welke we reeds bespraken, in aangeduid wordt welke hervormingen de heer Fransen van de Putte in nog meerdere opzigten in de koloniale huishouding tot stand bragt of voorbereidde.

Kortelijk wijzen we nog even op eenige andere belangrijke stukken onlangs aan de Staten-Generaal voorgelegd, om vervolgens met het bespreken van ten minste enkele producten der koloniale literatuur deze kronijk te besluiten.

De Commissie uit de Tweede Kamer, in wier handen de begrootingen voor Ned.-Indie voor 1864 en 1865 zijn gesteld, heeft daarover op 1 Maart jl. een zeer belangrijk verslag uitgebragt. Zij vestigde hare aandacht op de omstandigheid dat de Staten-Generaal eerlang geroepen zullen worden voor de eerste reis tot de vaststelling der begrooting voor Ned. Indie mede te werken. Met het oog daarop achtte zij een terugblik op de geschiedenis der Indische finantien gedurende de laatste jaren niet overbodig.

Wij moeten volstaan met op dat, voor de kennis van den financieelen toestand van Ned.-Indie en van het verband tusschen de inkomsten en uitgaven en van de bronnen waaruit de eerste voortvloeien, belangrijk stuk de aandacht te vestigen.

Insgelijks kunnen wij slechts voor memorie melding maken van de op 26 Februari en 13 Maart jl. in de Tweede Kamer uitgebragte rapporten over de regeringsverslagen van het beheer en den staat der Oost-Indische en der West-Indische bezittingen en van de Kust van Guinea over 1862.

Met het oog zoowel op den inhoud van laatstbedoeld verslag, als op de gelijkvormigheid van toestand van de Engelsche en de Nederlandsche bezittingen ter Kuste van Guinea, komt het hier invoegen der volgende mededeeling ons niet ongepast voor.

In November 1864 zond de Minister van Kolonien in Engeland, Sir E. Cardwell, den kolonel Ord in missie naar de Britsche bezittingen op de westkust van Afrika, teneinde naar dezer toestand een onderzoek in te stellen en te beoordeelen of het zoo kostbaar beheer dier bezittingen

niet voor vermindering vatbaar was, en daaromtrent verslag uit te brengen. Dat verslag, in Maart 1865 uitgebragt, werd aan het Parlement voorgelegd en in het huis der gemeenten in handen gesteld eener commissie van onderzoek, die, na onderscheiden personen te hebben ondervraagd, onlangs haar rapport uitbragt. Het verslag van den heer Ord en dat der commissie van enquête zijn publiek gemaakt en o. a. opgenomen in de van wege het Fransche ministerie van marine en kolonien uitgegeven, „Revue Maritime et Coloniale" van Sept.—Dec. 1865.

De conclusien, waartoe de commissie kwam, stemmen in de meeste opzigten overeen met die van den heer Ord. Wij willen daarom de belangrijkste punten mededeelen, door de commissie als slotsom van haar onderzoek aan de beslissing van het Parlement onderworpen, vooral de aandacht vestigende op de derde dier conclusien, waarbij de politiek der onthouding zoo teregt wordt gepredikt.

1°. Het is onmogelijk het engelsche gouvernement, in 't geheel of terstond, los te maken van de aangegane verbindtenissen en de tot stand gebragte etablissementen ter westkust van Afrika.

2°. Het etablissement op de Gambia zal worden ingekrompen en zich beperken tot het bezetten van den mond der rivier.

3°. Elke nieuwe uitbreiding van grondgebied, nieuwe inbezitname, elk nieuw tractaat om bescherming aan te bieden aan inlandsche stammen moet worden vermeden; het doel onzer politiek moet zijn om de inlanders aan te moedigen tot het verkrijgen der vereischte hoedanigheden om zich zelven te kunnen besturen, zoodat hun achtervolgens het beheer hunner eigene belangen kunne worden overgelaten, met het oog op ons eindelijk verlaten van alle bezette punten met uitzondering welligt van Sierra Leone.

4°. Deze politiek van niet-uitbreiding laat geen enkele uitzondering toe ten opzigte van nieuwe etablissementen, maar mag geen volstrekt verbod ten gevolge hebben van maatregelen, noodig om in sommige gevallen de administratie der thans bezette punten beter en minder kostbaar te maken.

5°. Aangezien de redenen die in 1842 geleid hebben tot een splitsing tusschen de onderscheidene Britsche bezittingen ter westkust van Afrika niet meer bestaan, zoo is het wenschelijk dat een centraal gouvernement, uit de vier etablissementen bestaande, en met deze door geregelde stoomvaart in verbinding staande, te Sierra Leone worde hersteld.

6°. Het laat zich vermoeden dat dergelijk centraal gouvernement een belangrijke vermindering van uitgaven en tevens een bevordering van algemeen nut ten gevolge zal hebben.

7°. In Lagos, de nieuwe engelsche bezitting, blijft, met verkrachting der Britsche wetten, huiselijke slavernij bestaan; de commissie is van oordeel dat deze staat van zaken, die plaatselijk vele moeijelijkheden veroorzaakt, de meest ernstige aandacht van het gouvernement verdient, opdat daaraan ten spoedigste een einde kome.

Wij herinneren er slechts aan dat de regeringsverslagen over de werking der wetten tot afschaffing der slavernij in West-Indie en over de maatregelen tot uitvoering dier wetten genomen, in eene vorige aflevering van dit tijdschrift besproken zijn door Jhr. C. A. van Sypesteyn. Wij hopen van dezelfde bevoegde hand eerlang zoodanig stuk te zien verschijnen over de wetten, houdende vaststelling der reglementen op het beleid der regering in onze West-Indische bezittingen en over hare uitvoering.

Ten slotte maken wij nog melding van het eerst in Mei jl. vastgesteld, zeer lezenswaardig verslag der commissie, in wier handen gesteld waren de aan de Tweede Kamer gerigte adressen van den gewezen resident van Rembang, den heer H. C. Bekking en de verdere lijvige stukken op de particuliere tabaksteelt in die residentie betrekkelijk. (*) De commissie heeft zich de moeite getroost om zoowel uit die stukken als uit de regeringsverslagen een historisch overzigt te putten van den loop dier particuliere tabaksteelt en van de regeringsinzigten daaromtrent. Zij heeft daaruit een nutten legger te zamengesteld, die steeds met vrucht zal worden geraadpleegd door ieder, die met den loop dier veel besproken aangelegenheid wenscht bekend te worden. Haar verslag op zich zelf biedt reeds een duidelijk en beknopt overzigt der zaak aan.

Thans zouden wij, onder de rubriek KOLONIALE LITERATUUR, zeer gaarne menig werk, menig stuk aan de koloniale belangen gewijd bespreken, dat in het laatste jaar het licht zag en door ons nog niet kon worden vermeld. Wij deden het gaarne én om onzen stapel „nog te bespreken werken" zoo veel mogelijk te zien verminderen én omdat zij die hunne werken ter aankondiging aan de Economist toezenden mogen verlangen dat die werken niet te lang onbesproken worden gelaten. Tijdsgebrek verhindert ons echter weder aan het voornemen daartoe gevolg te geven en dwingt ons ons thans tot het bespreken van een paar werken te bepalen en de verschijning van enkele anderen slechts met een enkel woord te vermelden.

Vooraf teekenen wij met genoegen aan, dat uit Java wederom onderscheidene werken en kleinere stukken aan de Economist ter aankondiging werden toegezonden. Wij verheugen ons over die toenemende inzending, omdat zij wel als bewijs zal mogen gelden, dat men er in Indie prijs op stelt de producten der Indische drukpers in een veel gelezen Nederlandsch tijdschrift als de Economist besproken te zien, en omdat wij daardoor de gelegenheid hebben de aandacht te vestigen op geschriften, die anders welligt zelfs aan hen, die zich veel met koloniale literatuur bezig houden, on-

(*) Zie onze Kol. Kroniek van Julij 1864.

bekend zouden blijven. Eene opmerking zij ons evenwel vergund. Reeds meermalen, ook elders, werd er door ons de aandacht op gevestigd én dat Indische schrijvers en uitgevers er niet genoeg voor zorgden dat hunne producten hier te lande verkrijgbaar werden gesteld, én dat, zoo dit al gebeurde, de prijzen daarvan te hoog werden gesteld. Aan de eerste grief wordt gaandeweg, door toenemende verkrijgbaarstelling hier te lande van in Indie uitgegeven werken, meer en meer te gemoet gekomen. Met de tweede is dit, meenen wij, nog niet het geval. Steeds worden nog, vergissen wij ons niet, in Indie uitgegeven werken hier te lande voor denzelfden prijs verkrijgbaar gesteld, welke daarvoor in Indie wordt gevraagd. Die Indische prijzen zijn voor de Nederlandsche koopers veelal te hoog. Nu kan men wel zeggen, dat die prijzen hier eigenlijk hooger moesten zijn, omdat die Indische prijzen hier te lande nog zouden behooren te worden vermeerderd met de kosten van vervoer; dit neemt echter niet weg, dat die boeken in den regel te duur zijn om hier op een eenigzins ruim debiet te kunnen rekenen. Wij veroorloven ons daarom andermaal tot de Indische uitgevers te komen met de vraag: Of zij, met het oog op het debiet in Nederland, er niet toe zouden kunnen besluiten hunne producten in Nederland tegen mindere prijzen verkrijgbaar te stellen dan die in Indie daarop gesteld? Wij gelooven que cela serait d'une bonne politique et que bientôt ils se rattraperaient sur la quantité.

Onder de kleinere stukjes, ons hetzij door Indische, hetzij door Nederlandsche schrijvers of uitgevers toegezonden, of ter onzer kennis gekomen, zijn er nog enkele op de nu ingetrokken cultuurwet betrekkelijk. Na de breedvoerige opgave der literatuur over dat wetsontwerp in onze vorige kronijk gegeven, meenen wij, ook met het oog op de intrekking van dat ontwerp, te kunnen volstaan met, ter completering, eenvoudig te vermelden wat sedert daarover nog het licht zag of ter onzer kennis kwam. Wij bedoelen de volgende stukken: 1°. *Zult gij blijven sluimeren? Een woord tot mijne medeburgers over koloniale belangen, door J. F. Taunay.* (Haarlem, Maart 1866), waarin over Oost- en West-Indië wordt geredeneerd en memorien en nota's van den schrijver van vroegeren en lateren tijd worden medegedeeld. 2°. *Adressen uit Midden-Java betreffende de cultuurwet* (Samarang, Maart 1866), uitgegaan van de Samarangsche Kamer van Koophandel en van de handelsvereeniging te Samarang en gedeeltelijk gerigt tegen de adressen der Soerabayasche en Bataviasche zuster-vereenigingen, in onze vorige kronijk, onder den titel: *Stemmen uit Indie over de cultuurwet*, vermeld. 3°. *De adressen der Kamers van Koophandel en Nijverheid in N.-Indie tegen de concept-cultuurwet, door J. D. van Herwerden* ('s Hage, April 1866), waaruit blijkt, dat de schrijver in die adressen aanleiding vond op nieuw eene scherpe kritiek op het wetsontwerp te leveren. 4°. *Het oordeel van het Bataviaasch Han-*

delsblad over de cultuurwet (Amsterdam, H. W. Mooij, Februarij 1866), zijnde een eenvoudige overdruk van de door ons besproken artikels van het Bat. Handelsblad. Uit het voorwoord blijkt dat de uitgever dezen overdruk wenscht te doen dienen tot eene waarschuwing tegen de cultuurwet. Het Bat. Hand. van 31 Maart jl. leert ons echter dat zijn uitgever, die gezorgd had dat de overdrukken der artikelen over de cultuurwet van den heer van der Hoeven in Nederland verkrijgbaar waren, er geen genoegen mede neemt dat een ander op zoodanige wijze over zijn eigendom beschikte en de heer Mooij voor den regter zal hebben te verantwoorden met welk regt hij die artikelen overdrukte.

Onder de kleinere stukjes, ons uit Java toegezonden of ter onzer kennis gekomen, vermelden we nog de verslagen der Javasche bank en der Escompto-maatschappij, de verhandelingen der heeren van der Poel, Kraijenbrink en van Spall over de rijstcultuur en die van den laatsten over de vischvijvers. Wij vermelden die stukjes thans slechts voor memorie en ten einde, voor zooveel noodig, de aandacht op hun bestaan te vestigen, ons voorbehoudende er nader op terug te komen.

Een twee- of drie-tal werken wenschen we thans wat uitvoeriger te bespreken. Het eerste is het ons uit Indie toegezonden: *Verslag over het jaar* 1864, *zamengesteld door de kamer van koophandel en nijverheid te Batavia.* (Batavia, 1865, 532 blz.) Een werk waarop onze bovenstaande opmerking over den te hoogen prijs der indische boeken al dadelijk toepasselijk is. Zoo we ons toch niet vergissen is dit werk hier te lande voor *f* 6 verkrijgbaar gesteld, een prijs veel te hoog dan dat, hoeveel belangrijks het verslag ook bevat, dit in Nederland vele koopers vinde.

Aan de lezers der indische dagbladen is het bekend genoeg dat de leden der eerst in 1863 in Ned.-Indie, en wel te Batavia, Samarang, Soerabaya, Padang en Macassar (*) opgerigte Kamers van Koophandel, hunne betrekking niet als eene sinecuur beschouwen, maar van elke passende gelegenheid gebruik maken om de belangen van handel en nijverheid bij de regering voor te staan. Het voor ons liggend verslag der Bataviasche kamer van koophandel (gedrukte verslagen der overige kamers zijn ons niet bekend) levert daarvan overvloedige bewijzen op. Het is tevens zoo ingerigt dat het, ook door de menigvuldige bijlagen daaraan toegevoegd, een zeer nuttigen legger vormt voor allen, die bekend willen worden met Java's handel en nijverheid, en wat daarop betrekking heeft, voor zoover deze onder het ressort der Bataviasche kamer v. kooph. vallen.

(*) Deze laatste is onlangs opgeheven, nadat hare leden hun ontslag hadden ingezonden, ten gevolge van een verschil van gevoelen met de regering, die niet had kunnen besluiten een nieuwen termijn te openen voor de inwisseling der duiten in het gouvernement van Celebes.

Ten einde van de indeeling van het verslag eenig denkbeeld te geven, weten we niet beter te doen dan, onder opmerking dat elk hoofdstuk in eene menigte van §§ is verdeeld en dat een naauwkeurige bladwijzer het nazoeken vergemakkelijkt, het volgende over te nemen uit den brief aan den Gouv.-Gen., dd 14 Mei 1865, waarmede de kamer haar eerste verslag aanbood en die de plaats eener inleiding vervangt. „Het eerste hoofdstuk bevat eene kronologische schets van onze verrigtingen; wij moesten ons hier natuurlijk bepalen bij eene opsomming van de voornaamste feiten. Terwijl de tweede en derde hoofdstukken gewijd zijn aan handel en scheepvaart, geeft het vierde hoofdstuk een overzigt van nijverheid, landbouw, neringen, bedrijven en ambachten. De inlandsche handelsbeweging is slechts aangestipt, om te doen uitkomen, dat volslagen onbekendheid met haren loop, bij gemis aan cijfers, ons buiten staat stelde, nopens dit zoo belangrijk gedeelte des handels, eenige bijzonderheden te vermelden. Wij koesteren de hoop dat U Exc. gevolg zal geven aan onze in den loop van 1864 gedane voorstellen, om periodiek te doen publiceren, de cijfers van in- en uitvoeren en dus ook van de inlandsche handelsartikelen, bij al de tolkantoren in N. I. Dan zal 't later gemakkelijk vallen, dit onderwerp eene ruime plaats te schenken in onze volgende verslagen. De maandelijksche statistiek der voornaamste in Nederland in-, uit- en doorgevoerde handelsartikelen, uitgegeven door het departement van Financien, zou hierbij als een zeer navolgingswaardig voorbeeld, kunnen worden aangeprezen. Ten aanzien der nijverheid in de gewesten buiten Batavia die tot onzen werkkring behooren, verkeeren wij ook in volslagen duisternis. U Exc. zou hieraan te gemoet kunnen komen, indien het haar kon behagen, aan ons uittreksels te doen uitreiken van zoodanige gedeelten uit de gewestelijke administrative jaarverslagen, als betrekking hebben tot nijverheid, handel, geldsomloop enz. Het vijfde hoofdstuk beschrijft de geldmarkt en voornaamste kredietinstellingen, terwijl in het zesde of laatste hoofdstuk, zoodanige onderwerpen zijn behandeld, als in de voorgaande vijf hoofdstukken geene eigenaardige plaats konden vinden. Vele punten worden overigens opgehelderd, door een tal van bijlagen, die wij vermeend hebben ten aanzien der meest belangrijke onderwerpen, bij wijze van afzonderlijk aanhangsel, aan ons eigenlijk verslag te moeten toevoegen."

Onder die bijlagen, welke de grootste helft van het boekdeel vullen, teekenen wij de volgende aan, ter staving van ons beweren dat het verslag een nutten legger vormt voor belangstellenden in Indie's handel en nijverheid en wat daarop betrekking heeft. Men vergete daarbij niet dat wij slechts over het verslag over 1864 spreken en verwachte dus geene vermelding van stukken, het jaar 1865 betreffende.

„Reglementen enz. der Kamer v. Kooph. te Batavia." „Artikel betreffende het muntwezen op Celebes." „Memorie over de invoering van een patentregt." „Stukken nopens het ontwerp tarief van in-, uit- en doorvoer-

regten." „Memorie over de huur en verhuur van woeste gronden." „Verslag over de suikerbereiding, systeem van Montclar." „Verslag der Javasche bank, der eskompto-maatschappij, der Indische waarborg-maatschappij, der spaarbank."

Wij moeten ons schier tot deze opgave van den inhoud bepalen, onder uitdrukking der hoop dat velen van dat verslag zullen kennis nemen, omdat het zeer belangrijke bijdragen bevat om den economischen toestand van N.-Indie te leeren kennen, alsmede hetgeen in dit opzigt alsnog tot de desiderata behoort. Slechts op enkele weinige punten worde nog meer in 't bijzonder de aandacht gevestigd. B. v. (in verband met een later te bespreken plan eener geregelde stoombootgemeenschap tusschen Java en Australie) op het op blz. 20—24 voorkomende over het handelsverkeer met Australie; op het gezegde over de partikuliere suikerkultuur in Cheribon, p. 116; op het medegedeelde op blz. 144—156 over de Javasche bank, waar eene beknopte geschiedenis dier instelling wordt gegeven.

Eén punt moet iets uitvoeriger worden besproken, omdat wij ons daaromtrent eene aanmerking wenschen te veroorlooven. Op blz. 24 van het verslag wordt medegedeeld, dat de resident van Batavia de Kamer van Kooph. raadpleegde omtrent de invoering van een patentregt, te heffen van europeanen, van met deze gelijkgestelde personen en van vreemde oosterlingen, waaromtrent de regering het gevoelen van den resident had gevraagd. De resident wees de kamer op de groote bezwaren, aan zulk eene belasting verbonden; hij wees er op hoe verschillende kategorien van kooplieden, in Europa door even zooveel individuen vertegenwoordigd, in Indie vaak in één en denzelfden persoon worden gevonden; hoe het fabriekwezen in Indie, voor zoover dat het teelen van produkten voor de europesche markt ten doel heeft, gedreven wordt door ondernemers met het gouvernement in kontrakt staande, en hoe overigens de nijverheid in Indie nog in een toestand verkeert, dat zij eerder aanmoediging behoeft dan een belasting kan dragen; hoe daarom vele grondstoffen en materialen zijn vrijgesteld van inkomend regt; hoe een belasting van dezen aard vooral drukkend zou zijn voor den zich pas ontluikenden handwerksstand, die de belangstellende zorg der regering zoo ten volle waardig is. Deze vele en gewigtige bezwaren door den resident gemaakt, zegt de kamer, zouden reeds voldoende zijn geweest om het plan te bestrijden. De kamer vereenigde zich met die bezwaren ten volle (was iets anders te verwachten?), maar ontwikkelde in haar antwoord vele andere niet minder gewigtige bedenkingen tegen het regeringsplan. Dat plan was vooral bestudeerd door het lid der kamer, den heer J. A. Krajenbrink, die in eene uitvoerige op officieële cijfers gegronde memorie tot het „merkwaardig resultaat" kwam: „dat het belastbaar vermogen van den europeaan in Indie reeds tot de uiterste grens genaderd was". Immers toonde hij aan, dat de belasting over 1865 bedragen had:

voor de europeanen . . . . ƒ 100,53 per ziel,
„ „ chinezen en andere oosterlingen . . - 8,34 „
„ „ inlanders . . . . - 1,53 „

Hij stelde daar tegenover, dat in Nederland, waar voorzeker de bevolking hoog belast is, in 1862 aan rijks-, provinciale- en gemeente-belastingen niet meer was opgebragt dan ƒ 23,20 per ziel. Zonder te treden in een nader onderzoek der cijfers, vereenigde de kamer zich volkomen met de konklusie van den heer K., dat eene oneindig mildere, veel regelmatiger en met toenemende kracht vloeijende bron van staatsinkomsten zou gelegen zijn in een stelsel van afstand van gronden met zakelijken regtstitel. De kamer achtte het besproken onderwerp zóó belangrijk, dat zij de memorie van den heer K., met haar antwoord aan den resident, vermeend heeft eene plaats te moeten geven onder de bijlagen van haar verslag, alwaar men ze vindt op blz. 232—270.

Onze aanmerking omtrent die mededeeling is tweeledig. Zij betreft vooreerst de missive van den resident van Batavia: Dat de resident, uitgenoodigd der regering zijn gevoelen kenbaar te maken over eene nieuw in te voeren belasting, hen hoort die wel in de eerste plaats door die belasting zouden worden getroffen, maar die tevens het best in staat mogen worden geacht de bezwaren te doen kennen, aan die belasting verbonden, daartegen zien wij geen bezwaar, ook al is zoo iets minder gewoon en al kon men vooraf zeker zijn — niemand toch ziet zich gaarne eene nieuwe belasting opleggen — dat het advies ongunstig zijn zou. Daartegen is te minder bezwaar in een land als Indie, waar men de constitutionneele vormen mist en dus over het ontwerp eener verordening niet vooraf het oordeel eener vertegenwoordiging en der publieke pers kan vernemen. Er is dus wel wat voor dat getracht worde licht te zoeken bij hen, die in de eerste plaats bevoegd mogen worden geacht een oordeel te vellen, ook al weet men vooraf van hen slechts een eenzijdig oordeel te zullen vernemen. Maar wel vinden wij 't zeer vreemd, dat de resident zich niet vergenoegde het gevoelen der Kamer van Koophandel te vragen, maar daarbij tevens reeds eigener beweging wees op de menigvuldige bezwaren, welke zijns inziens aan de verwezenlijking van het denkbeeld der regering zouden verbonden zijn. Ons dunkt dat hij met de mededeeling dier bezwaren had behooren te wachten totdat hij de hem door de regering gestelde vraag beantwoordde. Hetgeen de resident thans deed komt ons voor niet navolgingswaardig te zijn. Met 't oog op de waarschijnlijkheid dat in Indie nieuwe belastingen zouden moeten worden geheven, — eene waarschijnlijkheid welke sedert sterk is toegenomen — veroorloofden wij ons een jaar geleden tot den heer E. de Waal de vraag te rigten, of hij niet eene of meer belastingen zou kunnen aanwijzen, welke de plaats zouden kunnen innemen der belastingen, wier afschaffing door hem werd voorgesteld. Die vraag is onbeantwoord gebleven. Maar

weinigen zeker die er aan twijfelen, lettende op de verbazende toeneming der publieke uitgaven en de vermindering, minstens het stationnaire der inkomsten: dat in Indie weldra meerdere belastingen zullen *moeten* worden opgebragt. Kan het wenschelijk zijn, dat de ambtenaren, wier gevoelen ter zake door de regering wordt gevraagd, aan de belastingschuldigen zelven, bij wie zij, teregt, onderzoeken hoe de belasting eventueel zoude werken, reeds terstond mededeelen al wat huns inziens tegen de nieuwe belasting zou pleiten? Ons dunkt dat de mededeeling dier bezwaren gerust aan de belastingschuldigen zelven kon worden overgelaten en dat de tijd om zijne bezwaren kenbaar te maken voor den om advies gevraagden ambtenaar eerst gekomen is, wanneer hij zijn advies en het door hem ingewonnene aan de regering mededeelt. Wanneer de regering evenwel tot het uitschrijven der belasting overgaat, is de ambtenaar, met de invordering daarvan belast, immers veel meer in zijn geheel, zoo de belastingschuldigen niet weten dat hij er tegen heeft geadviseerd, dan zoo dit wel het geval is?

Onze tweede opmerking betreft de berekening door den heer Kraijenbrink gemaakt ten opzigte van het bedrag aan belastingen door de Europeanen in Indie opgebragt, vergeleken met dat door ons in Nederland opgebragt. Wij willen niets te kort doen aan de juistheid zijner berekening op zich zelve beschouwd. In de belangrijke memorie en de becijferingen, welke hem tot de bovenvermelde uitkomst deden komen, zien wij een vernieuwd bewijs (het verslag der kamer van kooph. levert er meerdere op) van de vele moeite, welke de volijverige heer Kraijenbrink zich telkens getroost om het publiek omtrent velerlei punten van koloniaal belang voor te lichten. Maar hij vergunne ons de opmerking dat de vergelijking, welke hij te dezer zake tusschen Nederland en Indie maakt geen steek houdt, en dat dus het „merkwaardig resultaat," waartoe hij kwam, „dat het belastbaar vermogen van den europeaan in Indie reeds tot de uiterste grens genaderd was," omdat deze ongeveer vijfmaal zooveel aan belasting betaalde als in Nederland het geval is, niets beteekent. Tot hem zou soortgelijke opmerking kunnen worden gerigt, als voor eenige jaren tot den generaal van Raders, oud-gouverneur van Suriname, werd gerigt. Deze vergeleek de in- en uitvoeren en het zielental der bevolking van Suriname met die van Java; berekende toen hoeveel dit bedroeg per ziel, dat natuurlijk voor Suriname een veel hooger procent gaf dan voor Java en kwam tot de conclusie dat Suriname, voor welks ontwikkeling de waardige man zoovele jaren met de grootste warmte heeft geijverd, thans proportionneel reeds veel meer produceerde dan Java. Wij veroorloofden ons destijds den Gen. v. R. te vragen, of hij niet over het hoofd zag, dat Suriname een slavenkolonie was, waar elke hand schier alléén en bij uitsluiting bezig was om stapelproducten voor den uitvoerhandel te leveren, terwijl Java eene landbouwkolonie is, waar wel eenige honderdduizenden met de teelt

en bereiding van stapelproducten onledig worden gehouden, maar millioenen anderen niets anders produceren dan voor hun eigen levensonderhoud noodig was, zóódat door hem twee ongelijke grootheden met elkaar werden vergeleken. Zoo is het ook met de vergelijking thans door den heer Krajenbrink gemaakt. Immers de Europeanen op Java aanwezig, een 20,000tal zielen buiten het leger, zijn ambtenaren, handelaren of industrielen. Zij behooren tot den gegoeden of tot den middenstand. De mindere klasse of die der proletaires, in onze europesche maatschappij immer verreweg de talrijkste, is onder de Europeanen op Java niet vertegenwoordigd. Hoe kan men nu de opbrengst der belasting per ziel der 3 millioen Nederlanders met die der 20,000 Europeanen op Java vergelijken? De heer Krajenbrink en de Bataviasche kamer van koophandel zien veel te helder om niet bij zich zelven overtuigd te zijn, dat die vergelijking totaal mank gaat en dat dus de uitkomst hunner berekening, dat de Nederlander in Europa ƒ 23,20 per ziel, de Europeaan op Java ƒ 100,53 per ziel belasting betaalt, niets beteekent. Cicero verhaalt dat de Romeinsche waarzeggers elkaâr niet zonder lagchen konden aanzien, omdat niemand beter dan zij zelven wisten dat zij het volk knollen voor citroenen verkochten. Zoo verbeelden wij ons ook dat de leden der Bat. kamer van kooph. niet zonder meesmuilen besloten zullen hebben de memorie van den heer Krajenbrink aan den resident aan te bieden en zich te vereenigen met zijne conclusie, „dat het belastbaar vermogen van den europeaan reeds tot de uiterste grens genaderd was." Het aantal Europeanen op Java is nog te gering dan dat eene belasting op hen alleen drukkende, tenzij tot eene ondragelijke hoogte opgevoerd, een aanmerkelijke som zou kunnen opbrengen. De moeijelijkheid in 't algemeen om in Indie directe belastingen tot een aanmerkelijk bedrag te heffen, is een der redenen geweest, die bij de herziening der tariefwet tot de voortdurende heffing van vrij aanmerkelijke regten van in- en uitvoer heeft doen besluiten. Maar wij meenen genoeg van de toestanden op Java te weten om te durven beweren, dat de stelling „dat het belastbaar vermogen van den Europeaan in Indie reeds tot de uiterste grens genaderd is", van allen grond ontbloot is."

Het bespreken van het eerste verslag der Bataviaasche Kamer van Koophandel geeft ons aanleiding een enkel woord te zeggen over een reeks van stukken, in 1865 openbaar geworden en welke waarschijnlijk onder de bijlagen van dat verslag over dat jaar zullen voorkomen. Wij bedoelen die over eene *stoomgemeenschap tusschen Batavia en Australie.* Reeds meermalen was daarvan sprake. Het tijdschr. v. N.-Indie van April 1865 en het Bataviaasch Handelsblad van den 14 Mei van dat jaar bespraken nog het plan van den heer Earl tot eene stoomgemeenschap tusschen Singapore en Australie, via Batavia of Macasser. Maar datzelfde nummer van het Bat. Hand. maakte ons, in zijn bijvoegsels, ook bekend met een

plan, van meer regtstreeksch belang voor Ned.-Indie, omdat het hier eene Nederlandsch-Indische onderneming gold: het adres aan den Gouv.-Gen. namelijk met eene uitvoerige toelichtende nota van de heeren A. van Hoboken en zonen te Rotterdam en Reijnst en Vinju te Batavia, houdende aanvrage om concessie voor tien jaren tot eene stoomgemeenschap tusschen Batavia en Australie, met eene subsidie van ƒ 100,000 's jaars. Dat adres werd krachtig ondersteund in een advies der Bataviaasche Kamer van Koophandel en door het Bat. Handelsblad. Dat blad kwam bij herhaling op het plan terug, maakte zijne lezers in September en November jl. bekend met den bijval, welken de zaak in Australie had gevonden, waar meer of min ruime subsidien waren toegezegd, publiceerde in Januari jl. een nadere circulaire der heeren Reijnst en Vinju over hun plan, enz. (*)

Dat plan op zich zelf juichen wij van ganscher harte toe. Wij zijn innig overtuigd, dat eene geregelde stoomgemeenschap tusschen Java en het zich zoo verbazend snel ontwikkelende Australie van het grootste nut zou kunnen zijn voor den handel en de ontwikkeling van zoovele nog naauwelijks bekende bronnen van welvaart in Ned. Indie. Wij hebben het betreurd, dat bij de jongste herziening der Indische tariefwet de eischen der schatkist ten gevolge moesten hebben de handhaving van vrij aanzienlijke regten op den uitvoer der suiker, ons voornaamste handelsartikel met Australie, dat deze nu voor minder prijzen uit verder afgelegen productielanden trekt. Maar wij kunnen tot nog toe volstrekt niet inzien welk regerings- of algemeen belang de regering zou moeten nopen om aan zoodanige onderneming gedurende een aantal jaren eene aanzienlijke subsidie toe te kennen en haar alzoo, zoo al niet jure, dan toch facto, een uitsluitende concessie voor die stoomgemeenschap te schenken; en wij teekenen zeer bepaald protest aan tegen de bewering der adressanten (zie § *h* hunner nota), dat de regering die subsidie *moet* geven, „zoo zij hare roeping slechts eenigzins begrijpt." Vreemd beweren! Eene regering dus, welke niet terstond gereed is de ontwerpers van een plan, welks verwezenlijking ten bate kan strekken van een meer of minder aanzienlijk deel der ingezetenen of voordeelig kan zijn voor de ontwikkeling des lands, dat meer of min het karakter van algemeen nut draagt, met geldelijke hulp te steunen, begrijpt hare roeping niet!

(*) Blijkens het Bat. Handelsbl. van 28 April jl. heeft de N. I. stoomvaartmaatschappij, welke thans de concessie voor de vaart in N. I. bezit, geprotesteerd tegen sommige uitdrukkingen in die stukken. Zij zegt stoomschepen te bezitten voor de vaart tusschen Batavia en Australie geschikt, meent even goed als anderen in aanmerking te kunnen komen voor eene subsidie voor die vaart en dat zoo er van subsidie sprake zal zijn, het beginsel van uitbesteding zou behooren te worden toegepast.

Volgens een met de mail van 30 April aangebragt berigt, zou eene boot dier maatschappij reeds met goed gevolg eene reis tusschen Batavia en Brisbane in Australie en terug hebben afgelegd.

Wij zijn integendeel zoo vrij te beweren, dat de adressanten, door hunnen eisch aldus te stellen, de roeping eener regering niet begrijpen. Wij gelooven dat die roeping beter werd begrepen door den onlangs afgetreden minister van Kolonien, toen hij kort geleden openlijk verklaarde, dat er in den eersten tijd geen sprake mogt zijn van het subsidieren van spoorwegondernemingen op Java, omdat, na de subsidiering van den weg Samarang—Vorstenlanden, afgewacht moest worden welke uitkomsten deze weg zou opleveren en of particulieren zich daardoor niet aangemoedigd zouden vinden om de spoorwegen zonder subsidie van het gouvernement aan te leggen, gelijk reeds het geval was met den ontworpen spoorweg Batavia—Buitenzorg (ofschoon wij ons haasten er bij te voegen te betwijfelen of de ook in het belang der verdediging zoo wenschelijke spoorweg, die het eiland Java in de lengteas zou moeten doorsnijden, ongeveer in de rigting van den grooten militairen weg en dus bezuiden het middengebergte, wel immer zonder subsidie tot stand zal komen). Die roeping werd beter begrepen door den Gouverneur-Gen., baron Sloet, toen hij, bij de opening der nijverheidstentoonstelling te Batavia in Oct. jl., zeide: „Het behoort niet tot de taak der regering dat te verrigten wat even goed en beter door bijzondere personen verrigt worden kan; eerst waar particuliere krachten uit den aard der zaak te kort moeten schieten, voor het maken van wegen, kanalen en andere groote werken van algemeen nut, eerst daar begint de bevoegdheid zoowel als de pligt der regering." Zoo is het. Eerst moet het algemeen nut eener zaak zijn bewezen. Vervolgens moet blijken dat de particuliere krachten te kort schieten. Dan eerst kan er sprake zijn van het verleenen van een gouvernementssubsidie. En voor dat dit worde verleend, moet blijken of de Staat, die toch immer dat subsidie uit de beurzen der ingezetenen moet putten, niet vooraf voor werken van nog meer algemeen, dadelijk nut, voor uitgaven van nog meer dringenden aard over die beurzen zou moeten beschikken. Toetst men den eisch der adressanten aan deze voorwaarden, dan betwijfelen wij of deze kans heeft zoo maar terstond te worden ingewilligd. Wij kunnen ons toch zeer goed voorstellen, dat er genoeg lieden gevonden zullen worden, die zullen zeggen: eene naauwere, geregelde handelsgemeenschap tusschen Java en Australie, mag voor velen op Java zeer gewenscht zijn, zij kan echter het gevolg hebben, dat vele producten van Java, die thans den weg vinden naar Nederland, naar Australie gaan; voor Nederland, dat toch ook wel in de zaak gehoord mag worden, is het dus nog niet bewezen, dat het algemeen nut vordert dat ten koste van den staat eene stoomgemeenschap tusschen Java en Australie tot stand kome. Evenzeer is het volstrekt onbewezen, dat particuliere krachten niet in staat zouden zijn zoodanige stoomgemeenschap tot stand te brengen. Belooft zij inderdaad voor de ontwikkeling van den handel tusschen die beide landen zulke belangrijke uitkomsten, als daarvan worden voorgespiegeld, dan moet de

onderneming de kosten kunnen dekken en moet men niet voor het tot stand komen daarvan op een regeringssubsidie behoeven te steunen. Wij zien ook volstrekt niet in, waarom de ondernemers dadelijk op zoo groote schaal, met drie groote stoombooten, welke maandelijks eene reis zouden maken, de vaart op Australie zouden moeten aanvangen. De te Amsterdam gevestigde Kon. Ned. Stoombootmaatschappij kan ten bewijze strekken, hoe verstandig het dikwerf is in zulke zaken op kleine schaal te beginnen. Uit het Mei-nummer van *de Economist* heeft men kunnen zien hoe deze, tien jaren geleden opgerigt, en in 1859 nog slechts 6 stoomschepen bezittende, er in 1864 11 en in 1865 17 bezat, en trapsgewijze hare exploitatie-lijnen, hare reizen en ook hare voordeelen zag klimmen. Waarom zouden onze Nederlandsch-Indische broeders niet op soortgelijke wijze handelen, hunne stoomvaart op Australie op kleine schaal aanvangende, en daaraan trapsgewijze die uitbreiding gevende, waaraan behoefte zou blijken te bestaan, daarbij op eigen krachten steunende? Zou die toestand niet veel gezonder, veel natuurlijker zijn, dan zoo dadelijk, nu er betrekkelijk nog zoo weinig handelsgemeenschap tusschen die beide landen bestaat, aangevangen werd met eene drukke maandelijksche vaart, mogelijk gemaakt door ruime, kunstmatige ondersteuning van gouvernementswege? Voor de ontwikkeling van Java's handel inderdaad veel voordeel van eene naauwere, geregelde handelsgemeenschap met Australie verwachtende, zouden wij te eerder zulk een begin op kleine schaal, enkel uit partikuliere krachten voortkomende, wenschen, omdat, zoo wij gedachtig zijn aan de verbazende vermeerdering der publieke uitgaven in Indie, waarop hierboven werd gewezen, het zich laat vermoeden dat de regering er niet zoo heel spoedig toe zal overgaan het verlangde subsidie van ƒ 100,000 's jaars voor de stoomgemeenschap tusschen Java en Australie gedurende tien jaren toe te zeggen, — zelfs al moest zij zich daardoor openlijk door de ondernemers hooren beschuldigen „hare roeping niet te begrijpen."

Wij komen nu tot het tweede boekwerk, dat wij wenschen te bespreken. De heer Corn. de Groot, laatstelijk Hoofd-ingenieur, chef van het mijnwezen in Ned.-Indie, thans Directeur der Billiton-maatschappij, heeft een nuttig werk verrigt door van zijn kortstondig verblijf hier te lande gebruik te maken tot het uitgeven van: *Eene bijdrage tot de kennis van de Nederlandsch-Indische steenkolen.* (Rotterdam, 1866, 55 blz.) „In het laatst van 1864 bracht ik," zoo zegt de heer de Groot in de inleiding, na herinnerd te hebben aan een drietal stukken over die steenkolen, in het Natuurkundig tijdschr. v. N.-Indie voorkomende. (*), „als chef van het mijnwezen,

(*) Wij wijzen nog op de volgende stukken: J. M. Kloos, Geologische opmerkingen over de kolen van Borneo, in Tijdschr. v. N. I. v. Nov. 1863, zeer be-

aan de Indische regering een verslag uit, waarin uitsluitend gehandeld werd over de Indische steenkolen, ook in vergelijking met andere meer bekende kolen. Deze bijdrage is een uittreksel van dat verslag, zoover de inhoud de kennis van de Indische steenkolen kan vermeerderen en, openbaar gemaakt, bevorderlijk kan zijn aan het in ontginning brengen van die delfstoffelijke brandstof, welke in zoo groote hoeveelheid in onze Oost-Indische bezittingen voorhanden is, en waarvan de ontginning van het allermeeste belang mag worden geacht voor de ontwikkeling van handel en nijverheid in Ned.-Indie.

„Gedurende ruim vijftien jaren heb ik geijverd voor de Indische steenkolen, welke naar mijne overtuiging eene alleszins geschikte brandstof zijn tot ontwikkeling van stoom, mits men tot de oeconomische verbranding dier steenkolen zich richt naar hunne chemische zamenstelling, en, om hier mijn bedoeling te verduidelijken, niet verlangt: dat men in de praktijk den Frieschen fabriekturf en den anthraciet in dezelfde stookinrichting en op gelijke wijze even voordeelig zal verbranden."

Zijn oogmerk met de uitgave dier bijdrage hier te lande is de aandacht der Nederlandsche industriëlen, meer dan tot nu toe het geval was, te vestigen op het groot belang van eene krachtige ontginning der rijke Indische steenkolenmijnen en de Nederlandsche kapitalisten te doen inzien met welk groot voordeel die ontginning kan plaats hebben

Ten einde te doen zien wat in de bijdrage wordt betoogd, nemen we uit des schrijvers „korte herhaling" of résumé, (blz. 33) met nog eenige bekorting, het volgende over:

„Bij zamenvatting van het voorgaande blijkt: Omtrent hetgeen de steenkolen aan den lande hebben gekost (en bij ontginning door particulieren zouden de productiekosten niet belangrijk veel hooger behoeven te zijn): dat de steenkolen van de mijn Oranje-Nassau in de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo, zoo lang die mijn geregeld is ontgonnen geworden, van 1848—1859, den lande hebben gekost *f* 10,55 per ton van 1000 Ned. pond, met inbegrip der kosten van transport naar boord der zeeschepen te Bandjermasin, terwijl die kosten tot *f* 9,00 zouden zijn gedaald, indien de onlusten in het Bandjermasinsche rijk niet waren uitgebroken.

„Omtrent de qualiteit der steenkolen:

1° dat de kolen van de mijn Oranje-Nassau, overeenkomende met die van andere ontginningen op Borneo en op Sumatra, in 1852, in vergelijking met Aberdare- (Engelsche) kolen aan boord van Zr. Majs. stoomschip Vesuvius zijn beproefd, waarbij is bevonden: *a.* dat de Borneo-kolen minder vergruisden dan de Engelsche; *b.* dat men om stoom op te maken met

langrijk stuk; — Ein Besuch an die Steinkohlen-Gruben von S. O. Borneo, welks schrijver, in tegenstelling met den heer de Groot, (zie hieronder), meent dat Borneo meer bruin, dan steenkolen oplevert: Das Ausland 1868, 18, 388.

de Indische kolen gemiddeld 1 u. 39 m., met de Engelsche 1 u. 30 m. noodig had; *c.* dat men om stoom op te houden minder van de Ind. kolen verstookte dan van de Engelsche; *d.* dat de Ind. kolen bijna 8 pCt. minder asch leverden dan de Engelsche; *e.* dat de Borneo-kolen 8 pCt. minder steenen bevatten;

3°. dat in 1853 aan het gouvernement 4000 ton Borneo-kolen werden gevraagd voor de dienst der „P. & O. Steam Navigation Company," tegen *f* 30,00 per ton, te Bandjermasin af te halen;

4°. dat de heer W. Cores de Vries, voor zijne stoomvaart-onderneming, jaren lang steenkolen van Oranje-Nassau heeft gebruikt en er voor zorgde dat de levering dier kolen werd opgenomen in zijn contract met het gouvernement, terwijl hij nimmer over de qualiteit der kolen of over den prijs klaagde;

6°. dat door de technische onderzoekingen bij de „K. K. geologischen Reichsanstalt" te Weenen is bewezen, dat de Borneo-kolen de vergelijking met de Duitsche en Hongaarsche zeer goed doorstaan;

7°. dat de scheikundige onderzoekingen, bewerkstelligd bij het „Museum of practical geology and geological Survey" te Londen, vergeleken met de scheikundige analysen, gemaakt in het laboratium van het mijnwezen te Buitenzorg, hebben bewezen dat de Indische steenkolen *goede stoomkolen zijn*;

8°. dat door vergelijking van de steenkolen van Oranje-Nassau met voor stoomgebruik uitgekozen Engelsche kolen, is aangetoond: *a.* dat de Engelsche stoomkolen, genoegzaam allen, veel meer zwavel bevatten dan de Borneosche; *b.* dat de meesten der Engelsche kolen meer asch bevatten; *c.* dat het betrekkelijk warmte-gevend vermogen van de beste der Eng. kolen 18 pCt. meer bedraagt, daarentegen dat van de minste dier Eng. kolen 8 pCt. minder is dan van de Indische kolen;

9°. dat door vergelijking der scheikundige analysen van de voor stoomgebruik uitgekozen Eng. kolen en van die van Oranje Nassau is bewezen: *a.* dat bij volkomen verbranding de beste der Eng. kolen 20 pCt. meer, daarentegen de minste dier kolen 8 pCt. minder warmte zullen leveren dan de Ind. kolen: *b.* enz.;

12°. „dat de goede Indische kolen *geene bruinkolen* zijn, maar *steenkolen.*"

Nadat reeds gedurende ongeveer twintig jaren in Ned.-Indie ontginningen van steenkolen-mijnen, hoewel nog slechts op betrekkelijk kleine schaal, plaats hadden, behoefde het zeker niet aan onze Indische medeburgers te worden betoogd dat die ontginningen met vrucht kunnen plaats hebben. Wij twijfelen er evenwel niet aan of voor hen zal uit het geschrift van een man van zoo rijke ondervinding als de heer de Groot, die deze ontginning als 't ware van den aanvang af gadesloeg en leidde, ook nog wel wat te leeren vallen. Maar, gelijk we bij den aanvang zeiden, voor de

Nederlandsche industriëlen en kapitalisten, voor wie het voornamelijk bestemd is, bevat het gewis veel nieuws en nuttigs. „Brandstof is het brood der nijverheid." Bij de meer en meer ontwakende neiging om kapitalen voor landbouw- en nijverheids-ondernemingen in Ned. Indie beschikbaar te stellen, kan het niet anders dan nuttig zijn door een deskundige op goede gronden te zien betoogd dat een deel dier kapitalen met vrucht tot het winnen dier kostbare brandstof in onze oostindische bezittingen zoude kunnen worden aangewend. En de heer de Groot heeft een goed werk verrigt door, bij het verlaten van 's lands dienst, nog op deze wijze te trachten van nut te zijn door de algemeene aandacht te vestigen op een der gewigtigste onderdeelen van het ruime gebied van het mijnwezen in N. I. Wij hopen dat hij dit nog meermalen in dezen vorm zal doen Hij meende 's lands dienst te moeten verlaten teneinde het aanbod te kunnen aannemen der Billiton-maatschappij om zich met de directie harer tin-exploitatie te belasten. Hij was, zoo we ons niet vergissen, de eerste die als mijn-ingenieur in N. I. aankwam. Hij organiseerde de dienst van het mijnwezen in N. I. en stond gedurende vijftien jaren aan haar hoofd. Op dat ruime veld is nog zooveel te verrigten, dat het ontslag van een chef van de kunde, den ijver, de ondervinding van den heer de Groot, een bepaald verlies voor dat mijnwezen mag worden geacht. Eenigermate zal dat verlies, ten minste voor het publiek, kunnen worden vergoed, zoo hij, van tijd tot tijd op gelijke wijze als hij dit nu ten aanzien der steenkolen in N. I. deed, de algemeene aandacht vestigt op de onderscheidene takken van mijnontginning in N. I., die met vrucht door bijzondere personen zouden kunnen worden geëxploiteerd.

Op gelijke wijze: omdat het boekje dat wij thans bespraken geschreven is in dien „matter of fact tone," waarin tot den industrieël en den kapitalist juist wordt gezegd wat zij te weten noodig hebben en met weglating van veel, dat misschien in de verslagen omtrent de verrigtingen van het mijnwezen in N. I. volmaakt op zijn plaats was, maar die stukken soms tot eene minder aangename lectuur maakt.

Het is bekend hoe treurig het in Ned.-Indie met het *gevangeniswezen* is gesteld. Jaar op jaar wordt dit op nieuw aangetoond in de stukken, van de regterlijke autoriteiten in Indie uitgaande en met de koloniale verslagen publiek gemaakt, en daaruit o. a. jaarlijks in het regtskundig tijdschrift Themis overgenomen. De klagt daarover won in beteekenis na de boven besproken afschaffing der rottingslagen. Die menigte van inlanders toch die tot nu toe eenvoudig met de rotting werden afgestraft of gecorrigeerd, zullen voortaan met gevangenzetting moeten worden gestraft. Een werk dus, waarin over den bouw en de inrigting van gevangenissen en kettingkwartieren wordt gehandeld, heeft geheel le mérite de l'àpropos. Het oogenblik schijnt ons dus goed gekozen om de aandacht te vestigen op een werk, dat, onder vele andere zaken, ook veel bevat over de in-

rigting aan gevangenissen te geven. Wij bedoelen: Dr. C. Swaving, *De oorzaken en gevolgen der ongezondheid van eenige gevangenissen en hospitalen op Java, met een plan van het terrein en de gebouwen aan de „Waterplaats" te Batavia, en tabellen. Uitgegeven ten voordeele van het Parapattan weezengesticht te Batavia.* (Delft, 1865). De geleerde, volijverige (*) schrijver, vroeger officier van gezondheid, was jaren lang eerste stadsgeneesheer te Batavia, en als zoodanig mede belast met de geneeskundige practijk in de hospitalen en gevangenissen aldaar. Hij had dus overvloedig gelegenheid met de inrigting en gebreken dier inrigtingen, en de oorzaken der vreeselijke sterfte daarin volledig bekend te worden. Van zijn verblijf in Europa tot herstel van gezondheid maakte hij gebruik om het onderwerp nader te bestuderen, en bekend te worden met de inrigting aan goede hospitalen en gevangenissen te geven. De vruchten van zijne opmerkingen in Indie en van zijne studien in Europa worden in dit werk den lezer medegedeeld. Dat werk kan niet gezegd worden te zijn eene onderhoudende lectuur; maar het is een belangrijk, geleerd, met vele statistieke cijfers en gegevens gestaafd betoog over de menigvuldige gebreken in de Indische hospitalen en gevangenissen, en bevat vele practische wenken hoe aan die gebreken te gemoet te komen.

Dr. Swaving ziet de oorzaken der ongezondheid van zoovele gevangenissen en hospitalen op Java hoofdzakelijk in de slechte ligging en slechte constructie en in het gebrek aan licht en lucht, die twee noodzakelijke levensbehoeften voor den mensch; hij toont dit in bijzonderheden aan door eene naauwkeurige beschrijving, soms door afbeeldingen toegelicht, van enkele dier instellingen. De gevolgen der slechte inrigting zijn, zegt hij, typhus, malaria en de vreeselijke beri-beri ziekte. Volgens hem ontstaat de beri-beri *altijd* door luchtbederf en hij haalt duchtige argumenten aan tot staving zijner meening. De enorme sterfte in de Bataviasche hospitalen en gevangenissen, waaromtrent hij ijzingwekkende cijfers mededeelt, schrijft hij alléén toe aan de slechte localen, aan het gebrek aan ruimte, licht en lucht, daarbij aantoonende dat elke verbetering, welke hij of anderen wisten te provoceren, door vermindering in die sterfte werd beloond, elke

(*) Behalve door dit werk, gaf Dr. C. Swaving gedurende zijne verloftijd van zijn kennis en ijver menig blijk door mededeelingen in de Academie van wetenschappen, waarvan hij corresponderend lid is, en in onze geneeskundige tijdschriften over in Indie voorkomende ziekten, aldaar gebruikte geneesmiddelen, enz. Aan het Leidsch-Anatomisch kabinet gaf hij eene prachtige verzameling schedels van de polynesische rassen door hem in Indie bijeengebragt, ten geschenke, waarvoor hij de groote gouden rijks-medaille voor verdiensten ontving. Een en ander strekte ten bewijze van de waarde door hem gehecht aan het naauwer toehalen van den band, welke Ned.-Indie en Nederland ook op wetenschappelijk, inzonderheid op geneeskundig gebied, behoort te vereenigen, omdat hier de geneeskundigen moeten worden gevormd, die in Indie dienst moeten doen.

veronachtzaming die daarbij plaats had, door vermeerdering van sterfte werd gevolgd.

Het werk is in de volgende hoofdstukken verdeeld: I. Beschrijving en beoordeeling van de „Waterplaats," het kettinggangerskwartier, de stadsgevangenis en het stadsverband te Batavia. II. Onderzoek naar de oorzaken der sterfte van 1839—1859 onder veroordeelden tot dwangarbeid te Batavia, Weltevreden en Meester Cornelis (waarbij een zeer groot verschil was op te merken tusschen de sterfte in die drie wijken der hoofdplaats), te Soekaradja, Samarang, Soerabaya en Ambarawa. III. Eenige bijkomende omstandigheden en genomene maatregelen te Batavia: de arbeid, het drinkwater, de vleeschvoeding, acclimatiseering. IV. Over de malaria of ongezonde lucht in het algemeen. V. De verschijnselen van malaria-vergiftiging waargenomen van 1849—1859 onder de veroordeelden tot dwangarbeid te Batavia, als koorts, dysenteria, beri-beri, enz. enz. VI. Bijzondere ziekten. Een en ander wordt in bijlagen en tabellen nader toegelicht.

Het werk is natuurlijk in de eerste plaats geschreven voor Ned.-Indie, voor allen die, hetzij als ambtenaren, hetzij als geneeskundigen, invloed kunnen uitoefenen op den bouw en de inrigting van gevangenissen en hospitalen en op de verzorging der aldaar opgenomenen. Wij hopen dat het daar te lande vele lezers zal vinden, omdat inderdaad in dit opzigt op hetgeen in Indie bestaat zeer veel aan te merken schijnt, en het bij den pligt, welke op den staat rust om voor gevangenissen en hospitalen te zorgen, zeker ook een eerste vereischte is dat beiden goed zijn ingerigt en aan de eischen der hygieine voldoen. Het boekje zal vermoedelijk juist in dezen tijd de aandacht trekken, nu de afschaffing der rottingslagen de betere inrigting der gevangenissen nog meer tot een bepaalde, algemeen gevoelde behoefte heeft gemaakt, dan zij dit reeds lang was. Ook bij den voorgenomen bouw van krankzinnigen-gestichten op Java zal van de wenken van den kundigen, ondervindingrijken schrijver — dien velen gewis een werkdadig aandeel in de zoo dringend noodige verbetering van het krankzinnigen-wezen in Indie hadden toegedacht — ongetwijfeld met vrucht gebruik te maken zijn. En de omstandigheid dat het werkje werd uitgegeven ten voordeele van het Parapattan Weezen-gesticht te Batavia, een der uitnemendste instellingen van liefdadigheid in Indie, zal er ongetwijfeld toe bijgedragen hebben het in Indie eene goede ontvangst te bereiden. Maar ook in ruimer kring, dan van hen, die door hunne betrekking bepaald zijn geroepen, zich met gevangenissen en hospitalen en de daarin opgenomenen te bemoeien, verdient het werkje te worden gelezen, en dat zoowel in Nederland als in Ned.-Indie. Zorg voor de openbare gezondheid is zeker een eerste pligt der overheid. Het is bekend hoe het besef daarvan eerst trapsgewijze is ontwaakt, maar ook thans nu wij in het bezit zijn gekomen van wetten, dit publiek belang regelende en nu twee vreeselijke ziekten ons bezoeken, waarvan de eene den mensch, de andere het rund-

vee treft, zich allerwege en in velerlei maatregelen doet gevoelen. In zulken tijd kan het niet anders dan nuttig zijn kennis te nemen van hetgeen door een zeer bevoegd beoordeelaar geschreven wordt over een zeer belangrijk onderdeel dier publieke gezondheidszorg: den bouw en de inrigting van gevangenissen en hospitalen, de verpleging der aldaar opgenomenen en de veelal onder hen voorkomende ziekten.

Ten aanzien der Indische dagblad-literatuur teekenen wij slechts aan, dat de *Javabode* met den aanvang van dit jaar heeft opgehouden eene maileditie naar Nederland te zenden, maar dat daarentegen sedert dien tijd exemplaren worden ontvangen van de mail-editien van het *Bataviaasch Handelsblad* en het *Nieuw Bataviaasch Handelsblad.* De heer Lion namelijk heeft de redactie weder op zich genomen van het door hem gesticht Bataviaasch Handelsblad, dat thans echter bij een anderen uitgever verschijnt, omdat die uitgever met den heer des Amorie van der Hoeven, die in den laatsten tijd dat blad had geredigeerd, het Nieuw Bataviaasch Handelsblad heeft opgerigt. De namen dier beide hoofdredacteuren waarborgen dat in beide bladen belangrijke artikelen voorkomen. Tot ons leedwezen zijn echter die twee mannen, die vroeger in de meeste opzigten ééne lijn trokken, om redenen, waarmede het publiek niet te maken heeft, fel op elkaâr gebeten en geven aan hunnen haat telkens op hevigen toon lucht. Wij gelooven dat de heer van der Hoeven de wijste partij heeft gekozen door in een zijner jongste nummers aan te kondigen dat hij op de aanvallen van zijn tegenstander niet meer zal antwoorden, en in het belang der publieke zaak, waarvoor beiden sedert jaren talentvolle, hoewel dikwerf te heftige strijders waren, hopen wij spoedig te merken dat die personele veeten op zijde gezet zijn en weder met vereende kracht voor het algemeen belang gestreden wordt.

Met hetgeen de jongste *nijverheidstentoonstelling* te Batavia te zien gaf, zijn onze lezers reeds eenigermate bekend geworden door het uit het Bataviaasch Handelsblad overgenomen stuk, in het Januarinummer van *de Economist* voorkomende. Hier wordt dan ook nog slechts aangeteekend dat die tentoonstelling, den 16 October jl. plegtig geopend met eene redevoering van den Gouv.-Gen., waarin op het gewigt der Indische, vooral der inlandsche nijverheid werd gewezen, en welke tot antwoord strekte op eene toespraak van den president der commissie, den heer de Bruijn, den 3 Januarij jl. eveneens met plegtigheid werd gesloten. Vermoedelijk zal nog wel een verslag over die tentoonstelling het licht zien, waaruit aanleiding zal kunnen worden genomen er nader op terug te komen. Thans wenschen we ons nog slechts eene enkele opmerking te veroorloven naar aanleiding van de woorden, destijds door den opperlandvoogd gesproken. De heer Sloet zeide onder anderen op een hoogst be-

langrijk punt de aandacht te willen vestigen. „Niet daarop, dat het in het tentoonstellings gebouw verzamelde door de bevolking *geheel vrijwillig*, zonder eenigen openlijken of vermomden dwang, was vervaardigd of bijeengebragt. Het vraagstuk, of de inlander voor goed loon goed arbeiden wil, is voor hen alleen een vraagstuk gebleven, wier geest beneveld is door vooroordeel of andere omstandigheden. Maar *dit* achtte Z. Exc. een zeer merkwaardig feit, dat de Regering zich, wat deze tentoonstelling betreft, van elke hulp en tusschenkomst had onthouden, en dat al het hier tot stand gebragte aan particuliere krachten te danken was. Zoo moet het zijn," enz. enz. Men leze die woorden verder in het Bataviaasch Handelsblad van 29 October 1865. Tegen die woorden zelve hebben wij niets in te brengen, wel tegen het misbruik dat daarvan, zeker tegen de bedoeling van den hooggeplaatsten spreker, is gemaakt. En daar de onzes inziens onjuiste beteekenis aan die woorden gegeven, reeds tot dwaling aanleiding heeft gegeven, achten wij het niet onnut op die onjuiste opvatting te wijzen.

„Het vraagstuk, of de inlander voor goed loon goed arbeiden wil, is voor hen alléén een vraagstuk gebleven, wier geest beneveld is door vooroordeel of andere omstandigheden." Die woorden zijn opgevat geworden, alsof de heer Sloet te dier gelegenheid een vrij- arbeiders- en- particuliere-cultuur-speech heeft willen houden. Hoe kunt ge, zoo is gezegd, nu nog twijfelen aan de mogelijkheid, aan de zekerheid zelfs om voor landbouwondernemingen, hetzij particuliere of in contract met het gouvernement, steeds een voldoend aantal vrijwillige arbeiders te bekomen, zoo gij ze slechts goed betaalt. De Gouverneur-Generaal zelf, de hoogste autoriteit in Indie, heeft immers openlijk gezegd, dat de vraag, of de inlander voor goed loon goed arbeiden wil, slechts voor hen een vraag is gebleven, wier geest beneveld is door vooroordeel. Steek dus onbekommerd uwe kapitalen in Indische ondernemingen, en wees overtuigd dat, zoo gij den inlander slechts goed betaalt, gij steeds verzekerd kunt zijn van het benoodigd aantal arbeiders.

Wij beweren dat de Gouverneur-Generaal dit niet gezegd heeft, dit te dier gelegenheid niet kon zeggen en dat hij die, zich op die woorden grondende, bij goede betaling immer van een voldoend aantal arbeiders meende verzekerd te zijn, kans zou loopen zich enorm te vergissen. De Gouv. Gen. sprak op eene nijverheidstentoonstelling, niet over eene landbouwonderneming; hij sprak over de nijverheidsvoortbrengselen van den inlander; hij constateerde dat de inlandsche industrieel geheel vrijwillig, geheel uit eigen beweging zeer goed werk kan leveren; dat hij, goed betaald, een goed werkman is. Hoewel dit bekende zaken zijn, was het zeer eigenaardig dit nogmaals te constateren bij een gelegenheid als de opening eener nijverheidstentoonstelling, die eene groote menigte, geheel vrijwillig bijeengebragte voorwerpen van inlandsche industrie te zien gaf. Dat het bekende zaken zijn weet ieder, die eenige kennis van indische toestanden

heeft, die slechts eenmaal een reis over Java maakte of enkele der groote passers bezocht en daar het druk gewemel der inlandsche industrielen, de rijke verscheidenheid der door hen ter markt gebragte, grootendeels door hen zelven vervaardigde voorwerpen zag; die immer een bezoek bragt aan de uitgestrekte gouvernements- of particuliere fabrieken in de stad Soerabaija, daar zag tot welk uitstekend werkman de Javaan gevormd kan worden en vernam dat de duizende arbeiders in die fabrieken werkzaam, allen geheel vrijwillig opkomen. Een levendige schildering van dat alles heeft men onlangs kunnen lezen in eene der redevoeringen van den heer Matthiessen over de cultuurwet, in het Indisch Genootschap gehouden. Maar geheel wat anders is het er den Javaan toe te krijgen zich er vrijwillig toe te verbinden geregeld, dagelijks op eene groote landbouwonderneming of ander groot werk of in een suikerfabriek te komen arbeiden, en vooral zich aan die verbindtenis te houden. De Javaan houdt van wat men noemt „knutselen." Laat men hem stil zijn gang gaan, op zijn gemak t' huis werken op de uren welke hem het beste schikken, overhaast men hem niet, dan zal men dikwerf verbaasd staan over het goede, geacheveerde van het werk, dat hij met veelal zeer weinig volmaakte werktuigen voortbrengt. Dit bewijst zoo menig voorwerp van inlandsche industrie, dit blijkt uit de keurig gebatikte katoenenstoffen der vrouwen. De Javaan werkt ook gaarne binnenshuis, in de schaduw, en gewent zich dan ook vrij wel aan geregelde uren. Dit bewijzen de vele, uitstekend gevormde werklieden in de Soerabaijasche fabrieken. Maar er bestaat een aanmerkelijk onderscheid tusschen de Javaansche stedelingen, die de werklieden voor de bedoelde fabrieken leveren en de landbewoners, waaruit de arbeiders voor landbouwondernemingen en groote werken moeten worden getrokken. Hetzelfde nummer van het Bataviaasch Handelsblad, waarin de hier besproken woorden van den Gouv.-Gen. Sloet voorkomen, levert daarvan een treffend bewijs op. Zoo er immer eene onderneming is geweest, voor welke het bekomen van een voldoend aantal arbeiders van het grootste belang was, die geheel in de gelegenheid was te bewijzen of het beweren van velen: „het verkrijgen van werkvolk is bloot een geldkwestie" al dan niet waarheid bevatte, dan was het de Ned.-Ind- spoorwegmaatschappij. Men weet dan ook dat zij, aanvankelijk tot het op Java ongehoorde dagloon van f 1, arbeiders in overvloed kon krijgen, maar men weet ook dat dit slechts korten tijd duurde, en dat spoedig, of om zich met den rijstoogst bezig te houden, of om te rusten en feest te vieren, groot verloop van werkvolk plaats had, zoodat de maatschappij genoodzaakt werd koelies uit China te ontbieden. Het bedoelde nummer van het Bataviaasch Handelsblad bevat daarover een goed geschreven ingezonden stuk. En zeer onlangs, ten bewijze dat in 1866 zich hetzelfde feit herhaald heeft dat in 1865 plaats had, heeft men kunnen lezen*, dat de heer de Grijs, gouvernementstolk voor de Chinesche taal op Java en die vele jaren in China heeft

doorgebragt, vergunning heeft gekregen om voor rekening der spoorwegmaatschappij arbeiders in China te gaan werven.

Wij zien dus dat eene onderneming, voor welke het steeds bekomen en dus door goede behandeling behouden van een genoegzaam aantal arbeiders eene levenskwestie is, daarin zelfs in het zoo rijk bevolkte Midden-Java en tegen buitengewoon hoog loon niet kan slagen. En dan zou men willen dat de Gouv. Gen., aan wien die feiten volkomen bekend zijn, toen hij de woorden uitsprak: „de vraag, of de inlander voor goed loon goed arbeiden wil, is voor hen alleen eene vraag gebleven, wier geest beneveld is door vooroordeel of andere omstandigheden”, openlijk zou hebben willen te kennen geven, dat het niet betwijfeld mogt worden dat tegen goed loon immer voor landbouwondernemingen of groote werken een voldoend aantal vrijwillige arbeiders zouden worden gevonden. Maar dan zou de Gouv.-Gen. immers iets hebben gezegd, dat hij wist in strijd te zijn met de feiten, daar eerst zeer onlangs gebleken was dat de spoorwegmaatschappij, zelfs tegen hoog loon, geen genoegzaam aantal arbeiders in dienst kon houden. Dan zou er strijd geweest zijn tusschen zijne woorden en die van verreweg de meeste suikercontractanten op Java, die bij herhaling betoogden dat het hun, zelfs bij de ijverigste pogingen en bij het uitloven van hooge loonen, onmogelijk was op den duur in hunne behoefte aan veld- en fabriekarbeiders te voorzien. Dan zou er strijd zijn geweest, minstens indirect, tusschen zijne woorden en die van den minister van kolonien, die, wij zagen het in de vorige koloniale kronijk, blijkens de memorie van toelichting tot de nu ingetrokken cultuurwet, kennelijk niet veel verwachting had van het behoud der suikercultuur op Java, nadat de gouvernements-bemoeijing daarmede, vooral wat het verstrekken van koelies betreft, geheel zou hebben opgehouden. De Gouv.-Gen. sprak op eene nijverheidstentoonstelling. Zijne woorden, dat de inlander voor goed loon goed arbeiden wil, wij moeten het nog eenmaal herhalen, konden dus alleen doelen op den arbeid, waarvan hij op die tentoonstelling de vruchten zag. Zij mogen niet worden opgevat als de uiting van des opperlandvoogds overtuiging, dat voor goed loon voor landbouw-ondernemingen, speciaal voor ondernemingen tot de teelt en bereiding van suiker, en voor publieke werken steeds een genoegzaam aantal arbeiders zal worden gevonden.

Het misbruik, dat in dit opzigt van de woorden van den Gouv.-Gen. is gemaakt, maar meer nog het gewigt der zaak, de meening dat men zich in die zaak voor overlijling en duperie moet wachten, elkaar geen knollen voor citroenen moet verkoopen, noopte ons bij die woorden eenigen tijd stil te staan.

Wij meenen dat de Javaan een mensch is als een ander; dat hij, langzamerhand de vruchten van den arbeid meer leerende waardeeren, meer behoeften leerende kennen, zich trapsgewijze meer en meer vrijwillig aan geregelden arbeid zal leeren gewennen; dat hij, bij toeneming in be-

schaving en ontwikkeling, trapsgewijze tot het besef zal komen dat, zoo hij zich tot zekeren arbeid heeft verbonden, daarvoor voorschot heeft genoten, zijn pligt is dien arbeid geregeld te verrigten, dat voorschot in te verdienen. Wij zijn overtuigd dat, ware de cultuurwet van den heer Fransen van de Putte aangenomen geweest, vele Javanen na korte jaren proletariers zouden zijn geworden en we zouden met Prof. Veth (zie zijn laatste artikel in *de Gids* over de cultuurwet) daarin geen ramp hebben gezien, omdat eene talrijke arbeidersklasse eene behoefte is in eene goed geordende maatschappij, en eene arbeidersklasse, vooral in een door de natuur rijk gezegend land als Java, geene klasse van hulpbehoevenden of beklagenswaardigen behoeft te zijn. Maar we zijn ook overtuigd dat, zoolang nog op Java het omgekeerde plaats heeft van wat in de meeste Europesche maatschappijen het geval is, dat niet de arbeidzoekende den arbeidgever naloopt, maar de laatste den eersten moet opsporen, dat men dan zeer onvoorzigtig zou handelen met er vast op te rekenen steeds een genoegzaam aantal arbeiders te zullen kunnen verkrijgen. Zou dit al bij vele ondernemingen, b. v. koffijtuinen, publieke werken enz., een minder bezwaar opleveren, omdat daarbij soms de werkzaamheden zonder al te groot nadeel enkele dagen zouden kunnen worden gestaakt of vertraagd, anders is dit bij eene suiker-onderneming, omdat het riet, eenmaal tot rijpheid gekomen, *moet* worden gesneden en vooral het gesneden riet terstond *moet* worden vermalen, wil men zich niet aan de grootste schade bloot stellen.

Daarom, hoe warme voorstanders wij ook zijn van vrije teelt en particuliere industrie, hoe innig overtuigd wij ook zijn dat slechts op den weg der vrijheid Java tot volle ontwikkeling zal komen, hoe overtuigd wij zijn dat de Javaan meer en meer de voordeelen van een geregelden, goed beloonden arbeid zal gaan inzien hoe meer hij ondervindt dat de vruchten daarvan wezenlijk ten zijnen eigenen bate strekken en hem niet meer door zijne hoofden afhandig gemaakt kunnen worden, hoe overtuigd wij zijn dat de vaste regeling en inkrimping der heerediensten daartoe krachtig zal medewerken, omdat de Javaan voortaan juist zal weten dat hij niet meer dan *één* dag van de zeven tot verpligte dienst *mag* worden opgeroepen en dus zes dagen der week geheel ter zijner beschikking houdt, hoezeer wij verwachten dat de gunstige gevolgen daarvan zich weldra bij de geliefde volkscultuur op Java, de rijstteelt, zal doen gevoelen, — zoo meenen wij toch te moeten waarschuwen, dat men zich geene te groote illusien make. Men wane niet, dat, nu de heerediensten zijn ingekrompen en geregeld, nu de gedwongen persoonlijke diensten aan de hoofden zijn verboden, nu de gouvernements-cultures sterk zijn verminderd, steeds, bij goede betaling, op een genoegzaam aantal arbeiders zou kunnen worden gerekend, zoo men slechts velden kon inhuren en werkovereenkomsten kon sluiten. Zou men al voor velerlei ondernemingen, die tamelijk wel in den

smaak van den inlander vallen, met meer of minder zekerheid daarop kunnen rekenen, — klagten b. v. van particuliere koffijplanters over gebrek aan volk worden zelden vernomen, — wij meenen dat dit nog in geruimen tijd niet of slechts bij uitzondering het geval zou zijn bij ondernemingen minder in zijn smaak vallende en waarbij de Javaan, zoo als bij een suikeronderneming, volstrekt dagen en weken achtereen geregeld moet doorwerken.

Wij meenen dus dat, aanvankelijk ten minste en onder de gunstigste omstandigheden, ten aanzien der particuliere suikercultuur niet meer mag worden gezegd, dan wat in de memorie van toelichting tot de cultuurwet nopens die cultuur in 't algemeen werd gezegd: „De vooruitzigten voor de instandhouding der suikercultuur zijn dus niet geheel ongunstig, ook dan niet wanneer de gedwongen arbeid ophoudt, mits de ondernemers van den grond voor de cultuur benoodigd verzekerd zijn." En wij meenen dat het bij suikerondernemingen nog volstrekt niet als algemeen, als geheel waar kan worden aangenomen „dat de inlander steeds voor goed loon goed arbeiden wil." (*)

Naar onze bescheiden meening bestaat er eene uitmuntende gelegenheid om, zonder iets te praejudicieren, zonder vooruit te loopen op hetgeen later omtrent particuliere landbouwondernemingen zal worden beslist, terstond eene proef te nemen of die zoo even weder aangehaalde woorden van den Gouv.-Gen. Sloet al dan niet op de particuliere suikercultuur van toepassing zijn. Men kent den, in onze kronijk zoo menigmaal besproken, allertreurigsten toestand der particuliere suikerondernemingen in de residentie Cheribon. Men kan zich herinneren dat daarin een kapitaal gestoken is van 12 à 15 tonnen gouds en dat die ondernemingen, welke verkeerdheden ook bij de oprigting van sommigen mogen hebben plaats gehad, ongetwijfeld groote voordeelen onder de betrokken bevolking hebben verspreid. Men kan zich

(*) Dat men op enkele uitzonderingen, b v. in de residentie Cheribon, kan wijzen, is ons zeer goed bekend. Maar wij betwisten dat hetgeen daar als bij uitzondering het geval is, ook als waar zou moeten worden aangenomen in andere residentien, die in andere omstandigheden verkeeren en waar men de orang menoempang, de klasse van werkzoekenden mist, welke in Cheribon bestaat. In onze meening aangaande dit onderwerp werden wij nog versterkt door de lezing van de, ons onder het afdrukken dezes ter hand gekomen: *Beschouwingen betreffende den tegenwoordigen toestand der gouvernements-suiker-industrie in Midden-Java en voorstellen tot hare hervorming*, in April jl. uitgegeven door de Samarangsche Kamer van Koophandel. Wij kunnen thans des schrijvers hervormings-voorstellen niet bespreken, maar wijzen slechts op hetgeen hij zegt op blz. 10, dat de ondervinding, in 1865 bij de suikerfabrieken en bij den spoorweg opgedaan, op nieuw overtuigend heeft bewezen *dat op aanhoudende en geregelde voortzetting van den arbeid, ook bij betaling van goed en ruim loon, onder den tegenwoordigen toestand niet te rekenen valt.*

herinneren dat de Minister Uhlenbeck, in December 1862, in de Eerste Kamer voorlezing deed van een brief, door hem in April van dat jaar aan den Gouv.-Gen. geschreven, houdende magtiging om door de eigenaren dier particuliere suikerfabrieken gedurende één jaar gronden te doen inhuren, mits met volkomen bewilliging der bevolking en alléén zoo de bestaande ondernemingen anders te gronde zouden gaan. Die inhuring werd slechts voor één jaar toegestaan, vermoedelijk omdat de Minister zich met de hoop vleide dat de aanneming der door hem ontworpen cultuurwet het volgend jaar die zaak voor goed geregeld zou hebben. Zijne aftreding en de daarop gevolgde intrekking van zijn wetsontwerp, thans de intrekking van het wetsontwerp-Fransen van de Putte hebben de zaak nog steeds ongeregeld gelaten. Dit heeft nu het treurige gevolg dat, gelijk uit particuliere berigten met een der laatste mails ontvangen blijkt, het aanzienlijk Bataviaasch handelshuis, dat eigenaar van bijna alle die particuliere suikerondernemingen is geworden, ten gevolge der daarbij geleden verliezen, moet liquideren. Al die fabrieken worden te koop aangeboden en daar verreweg de meeste over geene gronden kunnen beschikken, zullen zij vermoedelijk voor afbraak worden verkocht en het aanzienlijk daarin gestoken kapitaal zal schier geheel verloren zijn. Nu vragen wij: zouden er geen termen zijn om, onder de noodige waarborgen dat op de bevolking niet de allergeringste dwang werd uitgeoefend, aan de eigenaars dier fabrieken te vergunnen te trachten, buiten den kring voor de gouvernements-suikercontracten aangewezen, gronden in te huren, genoegzaam om hunne fabrieken met redelijke kans op voordeel aan den gang te houden, en dat niet slechts voor één jaar, gelijk hun in 1862 werd toegestaan, maar voor vijf jaren, gelijk in den geest lag van het bekende besluit van Dec. 1838 en zonder hetwelk het te vreezen is dat niemand met gerustheid geld in dergelijke ondernemingen zou durven steken? Wij gelooven dat indien zoodanige inhuur of wel het sluiten van overeenkomsten met de bevolking voor het gedurende vijf jaren beteelen van zekere uitgestrektheid gronden met suikerriet onder toezigt van het gouvernement plaats had, met de noodige waarborgen dat op de bevolking geenerlei dwang zou worden uitgeoefend, maar tevens dat zij wist dat de regering niet tegen die zaak was, dat zij dan zeer goed gelukken zou. Dan zou het aanzienlijk kapitaal in die particuliere suikerondernemingen gestoken waarschijnlijk voor een goed deel behouden kunnen worden en proefondervindelijk zou bewezen zijn of eene wezenlijk vrije suikercultuur op Java kansen van welslagen aanbood. Wij gelooven ook dat zoo iets zou liggen in de rigting van den tegenwoordigen Minister van Kolonien, die, we zagen 't boven, op den 4 Mei in de Tweede Kamer o. a. zeide te verlangen: „zorg der regering voor de ontwikkeling der bijzondere nijverheid van Europeanen, door hun, waar zulks zonder inbreuk te maken op de eerlijke toepassing van art. 56 Reg.-Regl. mogelijk is, de gelegenheid te verschaffen, om met gemeenten en

personen overeenkomsten te sluiten omtrent den arbeid, door deze te verrigten, onder waarborgen, voor alsnog gedurende een aantal jaren, voor de vrijheid, de zedelijkheid en de zuiverheid dier overeenkomsten."

Dezer dagen is te 's Gravenhage de commissie vergaderd, belast met het in dit jaar afnemen van de examens voor de aanstaande ambtenaren bij de burgerlijke dienst in Ned.-Indie, voorgeschreven bij het Kon. besl. van 10 Sept. 1864 (*Stbl.* no 93), houdende vaststelling der verordening op het benoemen van die ambtenaren. Voor dat examen hebben zich niet minder dan zeventig kandidaten aangemeld. Wij stellen ons voor in de volgende kol. kronijk op het van de commissie te gemoet gezien verslag de aandacht te vestigen en dan tevens — hetgeen tot nog toe moest worden nagelaten — de door de nederlandsche en door de indische examencommissien in het vorig jaar opgemaakte en door de regering openbaar gemaakte verslagen te bespreken. Maar aangezien het thans te gemoet gezien verslag mogelijk tot soortgelijke verkeerde oordeelvellingen aanleiding zal geven, als met die van het vorig jaar het geval was, zoo wordt de aandacht onzer lezers reeds nu gevestigd op het stukje: *De examens voor de aanstaande ambtenaren bij de burgerlijke dienst in Nederlandsch-Indie*, *door Dr. D. J. Steyn Parvé.* (Overgedrukt uit het Tijdschrift van N.-I., Zalt-Bommel, Mei 1866, 38 blz.) De heer Steyn Parvé was in het vorig jaar, en is ook nu weder, lid en secretaris der examencommissie. Hij mag dus wel bevoegd worden geacht om de wijze waarop de commissie hare taak vervulde, en het verslag dat zij uitbragt, nader toe te lichten en haar te verdedigen tegen de onverdiende aanvallen, waaraan zij, zoowel in Nederland als in Ned. Indie, bloot stond. Wij komen later op het stuk terug, doch teekenen nu slechts aan dat er in wordt nagegaan hoe de Nederlandsche en hoe de Indische commissie hare taak opvatte en dat men er uit leeren kan, dat eene hoofdbeschuldiging tegen het Kon. besluit van 10 Sept. 1864, tegen het daaruit voortgevloeid Reglement van orde van 14 Maart 1865 en tegen de wijze waarop de examencommissiën hare taak vervulden, namelijk dat het ambtenaarsexamen wat het eerste gedeelte betreft, te zwaar is, wordt te niet gedaan door het betoog, dat dit examen nog iets minder zwaar is dan dat af te leggen door alle leerlingen der hoogere burgerscholen. Wordt het examen te veelomvattend geoordeeld, men valle dan de wet op het middelbaar onderwijs aan, niet het Kon. besluit van 10 Sept. 1864.

DE KOFFIJ-VEILINGEN DER NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ.

LAATSTE WOORD AAN DE HEEREN J. A. JOOSTEN & C°.

Zoo ik mij wel genoodzaakt zie om andermaal bovengenoemde kwestie ter sprake te brengen, kan ik tot geruststelling van den lezer verklaren dat ik deze keer zeer kort zal zijn; onder bijvoeging tevens van den wensch dat, althans voor het tegenwoordige, deze polemiek nu als gesloten moge kunnen beschouwd worden.

In hunne repliek (Bijblad van de Economist, 2e afl. 1866, blz. 283 en volg.) wijden de heeren J. A. Joosten & Co. hunne eerste bladzijde aan het uiteen zetten der redenen waarom zij mijne brochure van 1860, toen en later, geheel met stilzwijgen waren voorbijgegaan. Waarop komen die redenen neder? „Er bestond" zeggen zij „bepaald misverstand tusschen hen en mij;" met andere woorden: wij waren het niet met elkander eens. Maar nu dunkt mij toch dat juist hierin eene aanleiding voor hen moest gelegen zijn geweest om dat misverstand op te helderen en eene poging van hunne zijde te beproeven om mij mijne dwalingen of verkeerde opvattingen onder het oog te brengen. De heeren J. hebben mij toch, later, de eer der bestrijding bewezen; en hadden zij nu in 1860 welligt andere redenen om toen de pen niet op te vatten; mij dunkt bij hunne latere bestrijding hadden zij mijn geschrift van 1860 niet geheel moeten *ignoreren*. Dat eenvoudig „op zij „zetten" van iets wat niet bevalt, is geen goede taktiek en schaadt aan de uitkomsten die men zich van onderzoek en wederlegging voorstelt.

Tegen ééne beschuldiging, die de heeren J. nu met betrekking tot mijne brochure van 1860 tot mij rigten, moet ik opkomen: de beschuldiging namelijk als hadde ik hunne toenmalige plannen in een verkeerd daglicht gesteld; als zou ik er als 't ware eene soort van *parodie* van gemaakt hebben. Ik heb hetgeen de heeren

J. toen voorstelden nu nog eens naauwkeurig vergeleken met de definitie die ik er toen van gaf en moet inderdaad verklaren dat mijne *resumé* van hunne toenmalige stellingen, naar mijn gevoelen, inderdaad niet de minste overdrijving in zich bevatte. Had dat résumé dus een eenigsints zonderling aanzien, zoo was dat zeker *mijne* schuld niet.

Alvorens nu over te gaan om het artikel van de heeren J. zoo beknopt mogelijk op den voet te volgen, wil ik eerst twee punten constateren; en wel twee punten waaromtrent ik, tot mijn groot genoegen, zie dat wij het volmaakt eens zijn. Het eerste punt betreft hunne verklaring, nu cathegorischer dan vroeger, dat zij het oude systeem veroordeelen en volstrekt niet meer terug wenschen. Het tweede punt is hunne stelling dat de meest natuurlijke wijze van verkoop ook de beste is.

Ik verheug mij dat de heeren J. nu, met mij, het oude systeem voor goed veroordeelen. Vroeger moge dat gevoelen bij hen even zoo bestaan hebben, maar zij zullen mij toch wel niet tegenspreken dat zij het met zooveel reserves verkondigden dat er nog veel te veel weifelends in voorkwam om hunne conclusie als gaaf te kunnen aannemen; thans spreken zij duidelijker. — Wat het tweede punt betreft, daaromtrent zijn wij het in beginsel eens, maar niet in de toepassing. Mijne geachte bestrijders doen zoo als ik hierboven reeds zeide, en zetten eenvoudig de zwarigheden op zij die, naar mijne meening, de toepassing van hun beginsel in den weg zitten Ik daarentegen wensch met die zwarigheden te rekenen, omdat men ze niet kan, noch mag over het hoofd zien. Over dit tweede punt later.

Het misverstand dat er tusschen de heeren J. en mij nu nog zou bestaan, bepaalt zich, volgens hen, tot:

1°. de appreciatie van het vorige veilingstelsel,

2°. de beteekenis van „tusschenhandel",

3°. hunne bedoeling met eenen verkoop bij ladingen.

1o. Over het eerste punt behoef ik niets meer te zeggen. De heeren J. veroordeelen het nu; ik deed het reeds 20 jaren geleden. Op dit punt zijn wij het dus eindelijk ééns.

2o. Wat het tweede punt betreft; ja daaromtrent zullen wij, vrees ik, het niet (althans niet spoedig) eens worden, zoo lang de heeren J. van een „tusschenhandel" en wel van eenen zoo angstvallig gedefinieerd als zij dat (blz. 284 ad II^m^) doen, zoo veel heil verwachten, dat die met alle kracht moet aangekweekt worden. 't Is niet anders dan zoo als ik vroeger zeide: de heeren J. willen

met geweld eene zoogenaamde 2de hand in 't leven roepen en hiertegen zal ik mij steeds met kracht blijven verzetten. Het komt mij voor dat de heeren J. zich op een wat al te bekrompen standpunt plaatsen en zich nog maar niet kunnen losmaken van de oude traditien. Is inderdaad thans die distinctie van groothandel, tusschenhandel, kleinhandel enz. nog wel vol te houden? Zijn die handelsdefinitien, in 't algemeen beschouwd, eigenlijk niet reeds voor een goed deel in een gesmolten? Is hij die heden, naar de opvatting van sommigen, groothandelaar is, niet morgen kleinhandelaar of tusschenhandelaar en omgekeerd? Men zal dit moeijelijk kunnen ontkennen. Is dit nu een kwaad? Ik geloof het niet; maar gesteld het ware niet goed en het bleek wenschelijker dat al die handelsvakken weder eens als van ouds verdeeld wierden zoo dat ieder in zijnen afgeperkten kring bleef, zou men dien wensch dan *kunnen* bereiken? Ik betwijfel het. De omstandigheden zijn sterker dan de *utopien*.

Over mijn gezegde dat het de heeren J. te doen is om eene tweede hand in 't leven te roepen, betoonen zij zich zeer gevoelig. Zij *protesteren* er tegen (blz. 285) als zou dit hun *doel*, en den door hen voorgestelden verkoop, ladingsgewijze, het *middel* daartoe moeten zijn. Neen zeggen zij: „het eerste is niet ons doel, en het laatste „niet ons middel; maar neemt men het laatste aan dan zal het „eerste een door ons gewenscht gevolg van het laatste zijn." Mij komt het voor dat deze zinsnede hoegenaamd niets bevat dan een ijdel woordenspel en ik heb daarover dus niets te zeggen dan dat na deze hunne explicatie mijne opvatting van hun *doel* en hun *middel* volkomen juist blijkt geweest te zijn.

Maar wat mij het meest verwondert, is dat mannen die zoo sterk, en nu nog sterker dan vroeger, ijveren voor eenen vrijen, natuurlijken loop der zaken, daar waar het den eersten verkoop der aangebragte goederen betreft, zich nog maar niet los kunnen maken van de begeerte om het verdere raderwerk des handels te regelen; mij dunkt zij moesten hun hart daarvan aftrekken en dit *ook* aan den natuurlijken loop der zaken overlaten. 't Zou, ook in hun systeem, consequenter zijn.

De heeren J. schijnen de bedoeling waarmede ik een feit betreffende den wijnhandel aanhaalde, niet juist te hebben begrepen. Ik wilde alleen een bewijs aanvoeren dat daar waar, in tegenstelling van vroeger, tusschen allerhand slag van verkoopers en koopers de grootst mogelijke vrijheid heerschte, de handel evenwel was blijven bestaan, zonder nadeel voor hemzelven in 't algemeen, noch voor

de verbruikers in 't bijzonder. Andere consequentien vielen uit mijne mededeeling niet te trekken en wel allerminst, dunkt mij, die van de heeren J. dat ons Gouvernement dan ook maar bij 1 of 2 balen koffij te gelijk aan particulieren zou moeten leveren. Dit zou even dwaas zijn als of een voorstander van het oude systeem als verbetering wilde voorstellen om niet 2 veilingen van 4 à 500 mille balen, maar slechts ééne veiling van ca 1 millioen balen, en in kavelingen niet van 100, maar van 100,000 balen te houden. Beide is overdrijving van een beginsel.

Op blz. 285 zeggen de heeren J. „wij gelooven dat de geheele „vrees voor tusschenhandel en de voorstelling van kunstmatigheid „die men aan dien handel hecht, een gevolg is van eene te enge „opvatting *à la lettre* van de théorie: den consument zoo na „mogelijk bij den producent te brengen."

Het komt mij voor dat de heeren J. mij of niet hebben begrepen, of zich niet goed hebben uitgedrukt. Van eene *theorie* om den consument zoo na mogelijk bij den producent te brengen, heb *ik* niet gesproken en ik betwijfel of dit ook door anderen is geschied. Ik heb als *feit* geconstateerd dat alles in den tegenwoordigen tijd hiernaar streeft en als *theorie* verkondigd dat men zich tegen dien loop der omstandigheden niet mag, ja niet *kan*, verzetten. Mijne theorie is in deze het *laissez faire*. Ik spreek het volstrekt niet tegen, en het is ook natuurlijk, dat iemand die kleine partijen goederen koopt, daarvoor in den regel hooger zal moeten betalen dan hij die grootere partijen inslaat. Maar wat doet dit hier ter zake? Laat dit alles gerust aan zijnen eigenen loop over en bekommert er u nu maar niet al te zeer over of die klasse van handelaars, door u zoo gewenscht, wat meer of wat minder talrijk zij: laat dit zich zelf regelen; vooral zet het u toch uit het hoofd op middelen te peinzen om haar kunstmatig aan te kweeken, voor de algemeene handelsbedrijvigheid is het al van een zeer ondergeschikt belang.

3°. Een deel van hetgeen in deze paragraaf van de heeren J. voorkomt heb ik bij de vorige, omdat het daaronder reeds voorkwam, reeds behandeld. Er blijft voor mij hier dus nog maar één punt te bespreken over en wel dat betreffende de beste wijze waarop de N. H. M. hare produkten hier te lande verkoopen kan.

De Heeren J. zeggen dat ik mij met hunne conclusie dat: „eene „geheel vrije natuurlijke wijze van handelen zoo als die overal elders plaats vindt ook voor de Nederlandsche markt wenschelijk is" vereenig. Niet alleen dat ik mij met deze conclusie vereenig, maar

ik heb nooit eene andere conclusie gemaakt noch verkondigd De kwestie is echter: kan men die conclusie bij de onderhavige zaak geheel in praktijk brengen?

Bij de heeren J. schijnt deze laatste vraag niet zwaar te wegen, ja naauwelijks zwarigheid op te leveren. Maar hoe komen zij tot die gemakkelijke oplossing van, in mijn oog althans, overwegende beletselen? Wel eenvoudig door, met betrekking tot den Staat als eigenaar en als verkooper, te zeggen dat die questie behoort op *politiek* terrein, even als of zij daarom, en *juist* in *deze* zaak, niet zou behoeven in rekening gebragt te worden! en wat aangaat de N. H. M., als tusschenpersoon, ook nu weder opzettelijk voorbij te zien de statuten waaraan dat ligchaam gebonden is. Ik zou de scherpzinnigheid van de heeren J. onregt aandoen door te onderstellen dat zij deze bezwaren als geene bezwaren beschouwden, maar dan vraag ik hun of hunne redeneringen eenige kracht kunnen hebben wanneer zij datgene wat zij in de eerste plaats behoorden te onderzoeken en op te lossen eenvoudig „ignoreren" of „op zij zetten?" Mij dunkt dit gaat niet aan, en daar tegen te redeneren is vergeefsche moeite. Ik zal dan ook nu op dit punt, namelijk de verkoopwijze der O. I produkten hier te lande, thans niets meer zeggen; ik heb mijne denkbeelden daarover dikwijls genoeg medegedeeld en daarin is, sedert, geene verandering gekomen. De regering en de N. H. M. staan *niet* met een particulieren handelaar gelijk en kunnen dus *niet* volkomen handelen zoo als een particulier doen zoude.

Slechts enkele punten blijven mij bij de nalezing van het geschrift der heeren J. ter behandeling over. Ik zal ze ter loops nog opnemen.

Het beroep op de boeken der N. H. M. (blz. 287) vind ik niet zeer gelukkig. 't Is een ijdel beroep, want die boeken zullen niet geproduceerd worden. Maar wat zou 't overigens bewijzen? Misschien dat er namen uitgevallen, maar andere er voor in de plaats gekomen zijn; zeer zeker niet dat, zoo als de heeren J. beweren, huizen die er sedert 1864, als koopers, in gemist werden, bij eenen verkoop ladingswijze er later op nieuw weder in zullen voorkomen.

Waarom, met betrekking tot de cijfers van aflevering, de heeren J. mijne opgave nog willen amplieren, schijnt mij noch duidelijk, noch juist. Op grond van *hunne* klagt over weinig bevredigende accepten sedert het nieuwe veilingsysteem vergeleek ik de afleveringen van de *twee* jaren toen het nieuwe systeem vigeerde met de *twee* laatste onmiddelijk daaraan voorafgaande, onder het oude

systeem. Mij dacht dit was logiesch. Daar nu nog andere jaren bij te brengen, kan ter opheldering van *deze* kwestie niets afdoen, evenmin als de beschouwingen over den prijzenloop die de heeren J. daarop laten volgen. Op eene onnaauwkeurigheid wil ik echter de heeren J. nog opmerkzaam maken als zij (blz. 287 onder aan) spreken van aanbod grooter dan de vraag enz. Kennelijk verwarren zij hier *aanbod* met *de door de N. H. M. geveilde hoeveelheid.* Dit is ten opzigte van de handelsbeschouwing die men daaruit trekken wil volstrekt niet hetzelfde: het *aanbod* op de algemeene markt bestaat niet enkel uit de op een gegeven tijdstip door de N. H M. geveilde hoeveelheden; de *vraag* evenmin. Ik acht het onnoodig hier verder te ontwikkelen waarom de redeneringen van de heeren J., grootendeels op deze onjuiste praemisse gebouwd, mij voorkomen geen steek te houden.

Ik zal met de heeren J. niet verder er over twisten of de Javakoffijprijzen *hoog*, dan wel die der Brazielkoffij *laag* te noemen waren; mij dunkt het is een woordenspel dat in alle geval aan het door mij geconstateerde feit dat het verschil *ten onzen voordeele*, zelden zoo groot en nimmer grooter was, niets verandert. Bewegen de geachte schrijvers zich bij dit gedeelte hunner beschouwing ook niet wat te veel op een bekrompen terrein? Om over concurrentie, of over meer of minder levendigen handel, te oordeelen, moet men de oogen wat verder laten gaan dan over onze Nederlandsche markten alleen.

Over mijne rectificatie van hunne becijfering van intrest en pakhuishuur (blz. 288) zijn de heeren J. kort. Ik zie nog niet in dat uit hetgeen zij daarentegen aanvoeren de onjuistheid mijner berekening blijken zou en een paar exceptien op de door mij als regel aangegeven verhouding der veilingen kunnen toch wel niet als argument gelden. Op *hun* voorbeeld nam ik de *échéances* der veilingen als *bases* der afrekeningen aan, ofschoon de heeren J., even goed als ik, weten dat het niet na te gaan is wanneer, onder het vroegere systeem, de finale *afrekening* tusschen de N. H. M. en hare koopers eigenlijk plaats had. Hierin is sedert het nieuwe systeem in alle geval meer regel gekomen. Om ligt te bevroeden redenen zal ik over dit punt hier niet verder uitwijden. Dat vroeger de onverkochte voorraad koffij bij de N. H. M. wel eens kleiner was, dan de kleinste voorraad in 1865, doet hier hoegenaamd niets af; het spreekt wel van zelf dat kort na eene massale veiling de voorraad bij de N. H. M. klein *moest* zijn en ik begrijp niet hoe de heeren J. hieruit eenig argument kunnen

halen tegen mijn beweren dat als men *dikwijls* verkoopt, men geen grooten voorraad *behoeft* op te stapelen, 't Is een vergelijken van ongelijksoortige zaken. Ten overvloede herinner ik er nog aan, volstrekt niet uit het oog verloren te hebben dat wij nog steeds in een tijdperk van overgang zijn.

De vroegere *sortering* der koffij geschiedde niet door de makelaars, zeggen de heeren J., maar deze bragten alleen de gelijksoortige qualiteiten onder een type monster bijeen. Het is mij niet regt duidelijk of deze getuigenis *à charge* of *à décharge* moet gelden. Kwamen die „mooije en slechte uitvallen" van dat bijeenbrengen der monsters? Ja of neen; in beide gevallen ligt het antwoord voor de hand.

Hoe zou de N. H. M., gesteld het denkbeeld van de heeren J. kwam in aanmerking, eene verkoopwijze harer koffij, ladingsgewijs, moeten inrigten? Over het antwoord op deze vraag stappen zij luchtig heen; de tusschenkomst van makelaars *à tour de role* om de partijen te sorteren (ook om ze te verkoopen?) is bij hen volstrekt geen bezwaar; zij noemen dit zelfs een ondergeschikt punt. Mij komt dat punt zoo ondergeschikt niet voor; een particulier koopman wendt zich tot welken makelaar hij wil: kan en mag de N. H. M. dat doen? Zoo niet, moet zij dan alle makelaars die er in ons land zijn en nog komen zullen, (men denke aan de vele besprekingen over en omtrent dit vak sedert eenigen tijd aan de orde) gebruiken? De heeren J. moeten daar eens over nadenken en dan ook nog eens goed de statuten der N. H. M. nalezen. Ik geloof dat er dan nog wel ettelijke bedenkingen bij hen zullen rijzen en zij over de bezwaren die zich bij hen moeten en zullen opdoen wat minder vlug zullen heenstappen.

Kunnen de heeren Joosten een plan aangeven om de Regering hare O. I. produkten *op geheel vrije en natuurlijke wijze* aan de markt te doen brengen en de groote bezwaren die, naar mijne meening, zich daartegen verzetten uit den weg ruimen, ik zal er mij hartelijk in verblijden. Mij heeft het tot nog toe niet mogen gelukken dan *zoo na mogelijk* tot de oplossing van dit vraagstuk te geraken.

Het trof mij op blz. 289 te lezen dat de heeren J. zich gevoelig betoonen over eene uitdrukking in mijn jongste opstel, als zoude ik hen, met betrekking tot het sorteren der koffij, van eigenbaatzuchtige bedoelingen hebben verdacht. Ik meende dat ik mijne woorden voorzigtig had gekozen en nog meen ik dat er voor hetgeen ik zeide wel eenige aanleiding bestond. In hun artikel van

het februarij-nommer van de Economist verklaren zij, zoo 't mij voorkwam in hunne kwaliteit als deskundigen en als makelaars, dat in 1865 de koffij in de veilingen niet naar hare juiste waarde was betaald en dat de jongste sortering der partijen koffij slechter was dan vroeger; beide zeer stellige uitspraken staan op dezelfde bladzijde te lezen. Was 't mij nu euvel te duiden zoo ik er even op wees dat zij, naar 't mij voorkwam, hunne *autoriteit* hier wel een weinig sterk lieten gelden? Gaarne leg ik de verklaring af dat ik niets verder bedoeld heb en dat ik veel te hooge waarde hecht aan hun oordeel over mij dan dat ik hen door verdenking van eenige onedele bedoeling zoude hebben willen grieven.

Zoo ik hoop dat deze verklaring hun genoeg zal zijn, wil ik nog hierbij voegen dat ik ten zeerste waardeer den lof van humaniteit mij door de heeren J. toegekend. Gaarne verklaar ik dat hunne geschriften mij geene aanleiding gaven om, daar waar ik hen moest bestrijden, mij jegens hen op minder voegzame wijze te uiten; fatsoenlijke bestrijding verpligt den bestredene tot gelijke behandeling. Ik geloof overigens zonder aanmatiging te mogen beweren dat ik, ook bij hetgeen ik vroeger schreef, steeds mijn voornemen getrouw ben gebleven om alleen de zaken en het algemeen belang te behandelen en personen, zoowel als persoonlijke belangen, geheel daarbuiten te laten. Dit erkend te zien kan niet anders dan mij genoegen doen en weegt wel op tegen menige scheeve of verkeerde beoordeeling.

Rotterdam, 30 Mei 1866. F. W. C. Blom.

[*Zooals wij laatstelijk annonceerden rekenen wij thans deze polemiek over het veelbesproken onderwerp in ons Tijdschrift afgehandeld.* Red.]

EENE ENQUÊTE OVER DE DOODSTRAF.

(Vervolg van *de Economist* van Maart 1866, bl. 137.)

Vormelijk is er veel verschil tusschen de strafregtspleging en het strafregt zelf van Groot-Brittannië en van Europa's vaste land; waar belangrijke vragen van wetgeving voorkomen, ontdekt men evenwel groote overeenstemming van toestanden. Zoo ook is het geval met de wijze waarop zich de questie der doodstraf in onze dagen bij de verschillende beschaafde natiën voordoet. Hier als ginds heeft de maatschappij sedert lang opgehouden het leven der misdadigers te vorderen als voorwerp van wraak of tot genoegdoening van den beleedigde; evenmin eischt zij het als zoenoffer eener door het misdrijf vertoornde Godheid; beide deze zienswijzen behooren tot de geschiedenis van vorige geslachten.

Daartoe mag evenzeer worden gerekend de blinde en onkundige methode, waarop nog tot in deze eeuw maar al te dikwijls de afschrikkingstheorie werd toegepast, door op ieder misdrijf, dat eenigzins gevaarlijk of algemeen voorkwam, zonder aanzien van de verhouding tot andere misdaden, de zwaarste straffen te bedreigen. Zoo is 't b. v. niet langer noodig te redetwisten over de vraag of men schapendieven of vervalschers van handelspapier door de galg behoort af te schrikken, ook dan, wanneer die misdaden veelvuldig voorkomen.

Het strafregt, zoo als het in de nieuwste en meest gewaardeerde wetten is nedergelegd, en, niet zonder invloed der publieke meening, door de jurisprudentie en door uitoefening van het regt van gratie in praktijk wordt gebragt, heeft de strekking om, zonder het afschrikkende en dus praeventieve doel der straf ooit geheel uit het oog te verliezen, dit ondergeschikt te maken aan distributieve regtvaardigheid, opdat er zooveel mogelijk evenredigheid besta tusschen zwaarte van misdrijf en van straf; het verwerpt ten

éénenmale alle barbaarsche en pijnigende ligchaamskwellingen of verminkingen, welke vroeger werden uitgedacht om eene ruwe gradatie van straffen te maken; het wenscht, voor zoover daartoe de hulpmiddelen bestaan, tevens de straf te doen dienen als middel, of liever als gelegenheid tot verbetering des misdadigers. Die innerlijke verbetering als éénig doel te stellen, was tot nog toe wel de poging van vele menschenvrienden; maar als grondbeginsel van wetgeving is zij, over het algemeen, niet aangenomen, omdat, ondanks de vele verbeteringen en goede proefnemingen in het gevangeniswezen, er nog geene soort van vrijheidsstraf is uitgedacht, die met groote mate van zekerheid, tot verbetering van den misdadiger leidt.

Vooralsnog is het eene ijdele poging, in strijd met de werkelijkheid, voor al de straffen, die de maatschappij oplegt, één gemeenschappelijk doel te vinden; alle die straffen te zamen, en iedere straf op zich zelf, brengen min of meer toe tot minstens drie doeleinden: verdediging der onschuldige leden van de maatschappij tegen den misdadiger, afschrikking van anderen, die welligt zijne misdaad zouden willen navolgen, en (zoo mogelijk) verbetering van den misdadiger zelven.

In dezen stand van de moderne strafwetgeving zijn er slechts betrekkelijk weinige gevallen, die tot de toepassing der doodstraf aanleiding geven. Die namelijk, waarin tegelijk worden gevonden: een groot gevaar voor de maatschappij, eene billijke verhouding tusschen de zwaarte van het misdrijf en de allerzwaarste straf, en een *zóó* groote afschuw voor den dader, dat het verkieselijk wordt geacht door het voorbeeld van zijnen dood op anderen te werken, dan verdere poging te doen om hem voor de maatschappij te behouden.

Welke zijn nu die gevallen? De Engelsche wet, na de laatste herziening van 1861, brengt die onder slechts twee rubrieken, *hoogverraad* en *moord*, maar de omvang vooral van laatstgemeld begrip is *zóó* ruim, dat het bijna al de misdaden omvat, die ook naar de meer uitvoerige en systematische wetboeken van andere landen met den dood strafbaar zijn. Zoo is er, b. v., eigenlijk niet zeer veel zakelijk verschil tusschen de 35 doodschuldige misdrijven van den (in 1832) herzienen Code pénal, en de 2 van de Consolidation Act. van 1861.

Tot *moord* (voor het oogenblik afgezien van de legale, engere of ruimere beteekenis van dit woord) beperkt zich in gewone rustige tijden zoo goed als uitsluitend, het terrein der doodstraf. Want ook dáár, waar door politieke misdrijven het leven naar de

letter der wet verbeurd is, zal toch, wanneer niet minstens een aanslag op eens menschen leven gepleegd is, geene questie zijn van uitvoering der hoogste straf; evenzeer zijn de wetten, die hier en daar op brandstichting, straatroof, diefstal met verzwarende omstandigheden, verkrachting, de doodstraf bedreigen, in de praktijk verzacht en gewijzigd, zoo dikwijls er geen menschenleven met het misdrijf is gemoeid geweest.

Maar dan? ook zelfs dan? De meeste wetgevers hebben gevoeld, dat er gevallen zijn, waarin ook het moedwillig wegnemen van eens anders leven niet zulk eene boosheid en gevaarlijkheid in den dader veronderstelt, dat hij daarvoor billijkerwijze zijn leven zou moeten laten. Zij vereischen dus bij dat enkele feit van doodslag, nog eene verzwarende omstandigheid, hetzij de zamenloop van doodslag met eene andere misdaad, òf het vóóruit beraamde plan gedurende min of meer langen tijd, òf eene wreede of bijzonder listige wijze van uitvoering, b. v. met pijniging of vergiftiging; òf een lage en verachtelijke drijfveer, òf eene gruwelijke ondankbaarheid jegens het slagtoffer, òf een band des bloeds tusschen moordenaar en vermoorde. In één geval zien onderscheidene wetten daarentegen in den band des bloeds eene reden om geene doodstraf uit te spreken, waar het den moord van een pasgeboren kind door de rampzalige moeder geldt.

Aangenomen nu, dat voor al deze moeijelijke en veelvoudige onderscheidingen de juiste en onberispelijke benaming en redactie gevonden zijn, en aldus uit het algemeene begrip van moord, de meest kwaadaardige en gevaarlijke soorten onvermengd zijn afgezonderd, b. v. zoo als in eenige Staten van Noord-Amerika onder den naam van *moord van den eersten rang;* dan zal er nog in den Staat ééne magt worden gevonden, bij welke de bevoegdheid zal zijn om ook dáárop eene mindere straf in plaats van de doodstraf te stellen, wanneer geheel bijzondere omstandigheden daartoe aanleiding geven. Hier is het de jury, die bevoegd is, in ieder geval, verzachtende omstandigheden toe te passen; ginds de president of de regter, die bij de uitspraak der straf eene aanbeveling tot revisie, tot uitstel of tot gratie vraagt; bijna overal is het dan nog bovendien de souverein of (in republieken) de wetgevende magt, die zich het regt voorbehoudt, ook de meest wettige, onbetwistbaar verdiende doodstraf niet te doen uitvoeren. Dat vooral de uitoefening van deze laatste magt eene groote verantwoordelijkheid met zich brengt en, niet in het wilde en blinde, maar met een begrip van de eischen der maatschappij en der distributieve regtvaardigheid moet

worden uitgeoefend, dit gevoelt ieder Nergens is het echter tot nog toe gelukt, de grenzen van het gratie-regt aan te wijzen, of eenigen *vorm* te vinden, die tot wezenlijken waarborg strekt van een oordeelkundig gebruik. Die waarborg ligt alleen in de personen der regeerders. Zóó staat het met de doodstraf, behoudens wijzigingen, van ondergeschikt belang, in verre weg de meeste christenlanden en hare koloniën.

Nu treden uit het midden der menigte hier en daar, groepen denkende mannen voorwaarts, die zeggen: „Doet nog één stap; „schaft de doodstraf geheel en op éénmaal af; verklaart 's menschen „leven onschendbaar; en gij zult de maatschappij eene groote „schrede voorwaarts brengen op den weg der beschaving en ver„edeling."

Daartegenover doen zich andere, niet minder achtenswaardige raadgevers hooren, die waarschuwen: „Wacht u de doodstraf geheel „weg te nemen; de booze hartstogten en aanslagen zijn er thans, „even als zij er altijd geweest zijn; de mogelijkheid, de bloote „kans van het uiterste regt houdt nog veel kwaads tegen, dat dan „zou losbarsten; zoo gij het leven van den boosdoener onschend„baar verklaart, doemt gij juist menig onschuldig mensch ter „dood; de schrede, die vóórwaarts naar beschaving en veredeling „zou leiden, is veeleer een terugtred, want òf zij ontneemt aan „de bevolking den natuurlijken afschuw voor de snoodste gruwelen, „òf zij beweegt haar om zich door de Lynchwet of dergelijke „eigen rigting hulp te verschaffen."

Dan wordt van wederzijden een beroep vernomen op feiten, op cijfers, op ervaring, op menschelijk gevoel; ook van tijd tot tijd op die godsdienstleer, wier gezag of bestrijding diep op den bodem ligt van al de maatschappelijke questiën dezer eeuw.

En het pleit der doodstraf hangt in deze termen nog onbeslist voor de regtbank der menschheid!

Ik geef thans het woord aan de getuigen en deskundigen, van verre en van nabij door de Engelsche wetgevers ter hunner voorlichting geroepen.

I.

De commissie begon in 1864 haren arbeid met bouwstoffen tot vergelijking van wetgevingen te verzamelen, en deed tot dat einde door tusschenkomst van het ministerie van Buiten-

landsche Zaken, aan de regeringen van bijna alle Staten van Europa, Noord- en Midden-Amerika, de volgende zes vragen toekomen:

1. Welke misdrijven, zoo er zijn, worden met den dood gestraft naar de wet van .....?
2. Wanneer iemand schuldig wordt verklaard aan eene met den dood strafbare misdaad, heeft dan de jury, of de regter, de bevoegdheid om eene lagere straf toe te passen, door verzachtende omstandigheden aan te nemen? Zoo ja, wordt er veel gebruik van deze bevoegdheid gemaakt?
3. Welke is, volgens de ..... wet, de zwaarste straf na die des doods? En, wanneer die straf, door het aannemen van verzachtende omstandigheden of door uitoefening van het regt der Regering tot wijziging van straf, in plaats der doodstraf wordt gesteld, wordt zij dan altijd ten volle uitgevoerd? Zoo niet, in welke mate wordt zij andermaal gewijzigd?
4. Zijn er in ....., sedert de laatste jaren, veranderingen in de wetgeving gemaakt, waardoor misdrijven, vroeger met den dood strafbaar, hebben opgehouden dit te zijn? Zoo ja, zijn deze misdrijven toegenomen, en kan men die toeneming, zoo zij bestaat, toeschrijven aan de zachtere straf?
5. Op welke wijze wordt de doodstraf geëxecuteerd, en geschiedt dit in het openbaar of in eene beslotene plaats?
6. Welke verhouding is er gewoonlijk (of gemiddeld) tusschen het getal uitgesprokene doodvonnissen en de toepassing van het regt van gratie of wijziging der straf door het Hoofd van den Staat?

In den loop van ruim een jaar kwamen op deze vragen een groot aantal antwoorden in, waarop men zich blijkbaar bij sommige regeringen veel meer moeite had gegeven, dan bij andere. Het antwoord van Nederland munt b. v. niet uit door duidelijkheid, niet genoegzaam althans om vreemdelingen op de hoogte van onze strafwetgeving te brengen; en op het belangrijkste punt, dat uit onze ondervinding was aan te voeren, namelijk het tweede gedeelte van de 4e vraag, in verband met de wet van 29 Junij 1854, maakte men er zich af met het banale en onopregte, althans onjuiste antwoord: „In het algemeen blijkt het niet dat het getal „misdrijven, vroeger met den dood strafbaar, toegenomen is sedert „eene zachtere straf daarop bedreigd is, en zoo dit met sommige „wel het geval is, dan is er toch geen bewijs, dat de oorzaak van „deze tijdelijke toeneming aan de zachtere straf moet worden toe- „geschreven."

Echter bestonden, blijkens de allerlaatste bijlage der *Geregtelijke Statistiek* van 1863, bij het ministerie van Justitie bouwstoffen tot eene meer volledige beantwoording van dat belangrijke punt.

Te betreuren is het ook over het algemeen, dat in slechts weinige antwoorden rekenschap is gegeven van de militaire strafwetgeving in verschillende landen, die toch bij de beoordeeling dezer zaak niet buiten rekening mag blijven.

Bepalen wij ons thans tot de meest sprekende feiten en mededeelingen, die ons uit dit oogpunt van vergelijking van wetgeving tot eenig oordeel in staat kunnen stellen. Dan trekken in de hoogste mate zeker de aandacht die *Staten, welke de doodstraf werkelijk hebben afgeschaft, of die gezegd worden dit te hebben gedaan.* 't Zal straks blijken, dat deze laatste bijvoeging niet overbodig is.

Bovenaan staat hier, ook om de historische orde, *Toscana*, alwaar reeds in 1786 de vermaarde Leopoldinische wet tot intrekking der doodstraf werd uitgevaardigd, en waar thans, het is algemeen bekend, de invoering der Sardinische strafwetten impopulair is, omdat de openbare meening zich verzet tegen de wederoprigting van het schavot (*) Wat nu leert de ondervinding van dit land? Ongelukkig stuiten wij hier op eene groote zwarigheid; er bestaat geene geregtelijke statistiek; blijkens een brief van den Italiaanschen Minister van Justitie G. Vacca, dd. Turijn 29 Januarij 1865, was het hem met moeite gelukt, eenige weinige opgaven van het getal veroordeelden wegens moord in de laatste 10 jaren te bekomen; dat der vervolgden en beschuldigden werd alleen bij begrooting medegedeeld; van vroegere jaren bestond er hoegenaamd niets officieels.

De geschiedenis leert, dat Groothertog Leopold, de afschaffer der doodstraf, na nog drie jaren van eene rustige en voorspoedige regering, in 1790 zijn erfland verliet om den keizerlijken troon van Duitschland te beklimmen, toen reeds de voorboden der omwenteling zich in Toscana, gelijk elders, deden bespeuren. Bijna gelijktijdig werd tegen de misdrijven van gewapenden aanslag tegen de Regering en gewelddadig oproer de doodstraf weder ingevoerd. Deze wet (van 30 Junij 1790) werd als eene gelegenheidswet beschouwd, maar in 1795 verklaarde de groothertog Ferdinand III het noodzakelijk, tot beteugeling van de toenemende anarchie en bandeloosheid, de Leopoldinische wet te wijzigen en de doodstraf

(*) *Abbassa la forca*, werd nog zeer onlangs te Florence bij de straat geroepen.

tegen hoogverraad, gewelddadige aanranding der kerk, moord, straatrooverij enz. in te voeren. Van 1801 tot 1814 ontving het land, met de Fransche overheersching, ook de verschillende Fransche strafwetten. Daarna werd de wet van Ferdinand III hersteld, en in 1816 strenger gemaakt, ten einde met meer kracht de rooverbenden te keer te gaan die het hoofd opstaken na den val der Fransche heerschappij. Deze wet, die in vele gevallen de doodstraf bedreigde, bleef gedurende 31 jaren onveranderd; maar in rustige tijden en bepaaldelijk in het laatste 3e gedeelte van dat tijdperk, werd zij zacht toegepast, en was de verwisseling der doodstraf in levenslangen dwangarbeid de regel. Toen ging in 1847, bij gelegenheid dat Lucca met Toscana werd vereenigd, de groothertog Leopold II, op het voorbeeld van zijn beroemden naamgenoot, tot de tweede afschaffing der doodstraf over. Maar reeds in November 1852 achtte hij zich verpligt haar te herstellen, en gaf daarvoor tot beweegreden dat zich vele misdaden tegen personen en eigendommen en grove wanordelijkheden tegen den Staat en de godsdienst hadden voorgedaan. Dit decreet was slechts eene voorloopige wet, maar in den Code van 1853 werd dezelfde bepaling opgenomen; deze gold onveranderd tot den 30 April 1859, als wanneer de revolutionaire Regering de doodstraf afschafte; in hetzelfde jaar werd eene wet gemaakt, waarbij de doodstraf, waar deze in het strafwetboek geschreven staat, werd vervangen door levenslangen dwangarbeid, en de straf naast daaraan op 25 jaren tuchthuis gesteld werd. Op dezen voet geniet nu nog Toscana met Lucca zijne autonomie, en het is tot nog toe niet gelukt, deze gedeelten van het koningrijk Italie onder den Sardinischen Code te brengen, evenmin als om den laatsten naar het Toscaansche begrip te veranderen. Dit laatste werd in 1865 wel door de Kamer van afgevaardigden, maar niet door den Senaat aangenomen.

Van November 1852 tot 30 April 1859, dus gedurende 78 maanden, in welke de doodstraf toepasselijk was, (doch zelden werd toegepast), werden schuldig verklaard aan moord in verband met diefstal 20, en aan anderen voorbedachten moord 7 personen; van 1 Mei 1859 tot 30 November 1864, zonder doodstraf, gedurende 67 maanden: aan moord ter zake van diefstal 10, aan anderen voorbedachten moord 12 personen. De Minister voegt er bij, dat een zoo naauwkeurig mogelijk onderzoek hem geleerd heeft, dat de overheid in Toscana zeer dikwijls te kort schiet om de daders van moorden op te sporen, als dezen niet uit hoofde van vijandschap of bedreigingen bekend zijn, dus bepaaldelijk van moorden

in verband met diefstal gepleegd, en dat de bevolking, vooral op het platte land, in de laatste jaren veel te lijden heeft van gewelddadige aanvallen en beroovingen, dikwijls met verlies van menschenlevens. (*)

De regering van Italië gaf omtrent de andere gedeelten van dat Rijk eenige bijzonderheden, getuigende van de goede werking van den Sardinischen Code van 1859, die de doodstraf bepaalt op hoogverraad, moord, vadermoord, vergiftiging, manslag gepaard met eenige andere misdrijven, brandstichting die een of meer menschenlevens heeft gekost, enz.; maar haar afschafte voor vele misdaden, waartegen zij bij den Code van 1839 bedreigd was. Onder deze is het opmerkelijk, dat de misdaden van valschheid in staatspapier en valsche munt na de verzachting der straf zijn toegenomen, maar dat de gevallen van moord en doodslag gepaard met diefstal, zijn verminderd, sedert huisbraak en straatroof, op zich zelf niet meer met den dood strafbaar zijn. „La raison en est que l'auteur du „crime," zegt de Minister, „connaissant la peine qui l'attendait, „avait tout intérêt de donner la mort à celui qu'il avait assailli „pour le voler, pour détruire le témoignage de son crime." — Met zeer weinige woorden worden de exceptioneele en tijdelijke wetten vermeld, die in het voormalig Kon. Napels *eenige meerdere toepassing der doodstraf* ten gevolge hadden. (†)

Portugal. Een Minister van justitie (de heer G. Pereira da Silva) met warmte de afschaffing der doodstraf toegedaan, heeft hier zeer volledige inlichtingen gegeven, waaronder de met de Cortes in 1864 gewisselde stukken over het onderwerp. Naar het strafwetboek van 1852 is de doodstraf op eenige zware misdaden gesteld; ingeval de jury verzachtende omstandigheden aanneemt, kan het geregtshof eene ligtere straf toepassen; buitendien wordt de straf verzacht door de koninklijke genade; zoodat de laatste executie krachtens

(*) Het is mij niet onbekend, dat deze resultaten der ervaring in Toscana in strijd zijn met hetgeen prof. Mittermaier bl. 105, 106, de heer Ducpétiaux en anderen opgeven; ik stel mij niet tot taak die gegevens tot één te brengen. Blijkens qu. 1308 van de enquête, was de heer Tallack, Secretaris van het genootsch. tot afsch. der doodstraf te Londen, tamelijk in de war met die Toscaansche geschiedenis.

(†) Het is van elders genoeg bekend, dat de Italiaansche regering niet dan met kwistige toepassing der doodstraf de rooverijen in de Napelsche provincien heeft kunnen bedwingen. In een speciaal werk, in gouvernementelen zin geschreven, over de rooverbenden, deelt de graaf Maffei mede, dat van het einde van 1860 tot in 1864, een getal van 3451 roovers door de soldaten is doodgeschoten, waarvan 2413 in gevecht, en 1038 *na vonnis.*

een civiel doodvonnis plaats had in 1846, en krachtens een militair arrest, in 1849. Vergelijking met vroegere wetgeving en praktijk is onmogelijk, want eerst sedert 1852 is er een begin van geregtelijke statistiek gemaakt, en wel over het toen voorafgaande jaar. In 1864 bezat de regering die statistiek slechts tot en met 1860. Verdeelt men dat 10jarige tijdvak in 2 gelijke deelen, dan verkrijgt men de volgende cijfers van veroordeelden:

(1851—1855) misd. in 't alg. 20110, tegen pers. 11573 tegen eigend. 4707.
(1856—1860) „ „ „ 20988, „ „ 11590, „ „ 5409.

(1851—1855) moord en doodslag met den dood strafbaar 1218.
(1856—1860) „ „ „ „ „ „ „ 741.

In 1860 was het laatste cijfer 142, hetgeen vrij hoog mag heeten op eene bevolking van c^a. 4 mill. zielen. Het schijnt evenwel uit de Portug. parlementaire stukken te blijken, dat dit daar te lande voor betrekkelijk gunstig wordt gehouden, en dat in Portugal trapsgewijze verzachting van zeden door toenemende beschaving en welvaart plaats vindt.

De regering heeft op deze en andere gronden voorgesteld de doodstraf uit de gewone en militaire strafwetboeken te ligten, behalve voor misdaden bedreven door personen tot de land- en zeemagt behoorende, in oorlogstijd. Voor alle andere gevallen zou de doodstraf worden vervangen door openbaren dwangarbeid in Oostelijk Afrika, welke straf, éénmaal opgelegd, niet zou mogen worden verkort of verligt. De naastvolgende straffen zijn transportatie voor korter tijd naar hetzelfde oord, levenslange en tijdelijke verbanning met en zonder dwangarbeid naar Indië of naar Westelijk Afrika.

De Commissie der Cortes bragt over het algemeen een gunstig advies over het ontwerp uit, en stelde slechts enkele wijzigingen voor, die hier niet ter zake doen. Opmerkelijk is daarbij de klagt over den verwaarloosden en uiterst bedorven toestand der gevangenissen in Portugal, die de Commissie aanleiding geeft om de Regering met warmte te prijzen over de uitbreiding die zij aan het transporteren van veroordeelden wil geven. Zoo men de dagbladen gelooven mag, is het bewustè ontwerp in 1865 wet geworden.

Rusland. Het Russische strafregt, over welks werking weinig of geene statistische opgaven te vinden zijn, verkeert ten aanzien der doodstraf in zeer bijzonderen toestand. De gewone regters spreken die straf nooit uit, maar veroordeelen brandstichters, moordenaars, vergiftigers tot dwangarbeid in de mijnen, tot deportatie naar

Siberië en somtijds tot ligtere straffen. Uit hun aard met den dood strafbaar zijn alleen de aanslag tegen den Keizer of Zijn huis, hoogverraad en rebellie, over welke misdaden een hoog geregtshof van Staat oordeelt. Zoo dikwijls evenwel in 's Rijks belang een gouvernement onder de krijgswet of in staat van beleg wordt gesteld, oefent het speciale hof of de krijgsraad in dat gedeelte des Rijks de magt uit om doodvonnissen te vellen. Van daar dat de zamenzweerders, veemrigters en gendarmes-pendeurs in Polen en Lithauen in 1863 bij honderden met den dood gestraft zijn. Waar eenmaal de militaire justitie de taak in handen heeft, spreekt zij ook straffen uit wegens niet-politieke misdaden. Bij de rapporten der hooge Russische autoriteiten voegde de Britsche gezant te Petersburg, Sir Andrew Buchanan, eene waarschuwing, dat men toch niet in Engeland moest gelooven, dat in eigenlijk Rusland geene misdadigers werden ter dood gebragt; ten bewijze legde hij een dagblad van 28 Maart 1865 over, vermeldende de openbaar uitgesprokene veroordeeling door een krijgsraad te Newogorod en de executie van vier personen, waaronder één soldaat, één deserteur en twee burgers, wegens moord en diefstal op eene logementhoudster gepleegd.

Van al de Zwitsersche kantons hebben alleen *Freiburg* en *Neufchatel* de doodstraf afgeschaft, het eerste sedert 1848, het tweede (volgens Mittermaier bl. 107) sedert 1854. In beide deze Staten is de doodstraf vervangen door levenslangen dwangarbeid, met bepaling dat de veroordeelde, die deze straf 20 jaren heeft ondergaan, zich tot den Grooten Raad mag wenden met verzoek om afslag of wijziging van straf. Uit Neufchatel werd geenerlei inlichting gegeven nopens de werking der afschaffing. Uit Freiburg werd geantwoord, dat de misdaden, waarop vroeger de doodstraf toepasselijk was, sedert 1848 zijn toegenomen, maar dat daartoe waarschijnlijk ook wel andere oorzaken hebben medegewerkt, dan de afschaffing. Op aandrang van het Londensche Genootschap voor de afschaffing der doodstraf vroeg de Secretaris der Commissie nadere inlichting van het statistieke bureau van den Bond te Bern. Het antwoord bevestigde de opgave van de kantonnale regering. Eene vergelijking was gemaakt tusschen 15 jaren vóór en 15 jaren na de afsch. der doodstraf, die de volgende cijfers leverde:

Van 1833—1847, bevolk. gemidd. 90000; misdad. 1023; moord en doodslag 19.
„ 1848—1862, „ „ 105000; „ 1135; „ „ „ 45.

De berigtgever (de heer Dubs) oordeelde deze cijfers echter niet concludent tegen de afsch. der doodstraf, omdat Freiburg een klein land met gedeeltelijk afwisselende bevolking is en $\frac{1}{3}$ deel der mis-

dadigers van elders was gekomen. (*) Een voorstel tot wederinvoering der doodstraf was in 1865 bij den Grooten Raad aanhangig gemaakt.

Nassau, *Anhalt* en *Oldenburg* hebben de afschaffing der doodstraf uit de z. g. *Duitsche grondregten* behouden, toen in 1849 alle andere Duitsche bonds-staten daarop terug kwamen. In hunne gewone strafwetten is de zwaarste straf, in Nassau en Anhalt levenslange dwangarbeid, in Oldenburg levenslange tuchthuisstraf. De militaire wet is die van den Bond en kent de straf met den kogel; ook is de doodstraf in geval van *Stand-recht* toegelaten. Oldenburg maakt ook eene uitzondering ten aanzien van „zeeregt," waarschijnlijk op zeerooverij doelende. Het is te betreuren, dat geene dezer drie regeringen in bijzonderheden over hare crimineele regtsbedeeling treedt; alleen die van Oldenburg deelt mede, dat, sedert 1829 tot 1849, slechts twee doodvonnissen waren gewezen, beide uitgevoerd, en dat na 1849 het getal misdaden, vroeger met den dood strafbaar, niet is toegenomen. (†)

De moedigste proef met de afschaffing der doodstraf werd genomen in de *Vereenigde Staten van Columbia* (sedert Maart 1863) en in *Venezuela* (sedert April 1864); in de eerste werd de doodstraf vervangen door 10 jaren tuchthuisstraf, in laatstgenoemde door 10 jaren opsluiting. Het berigt uit Columbia luidt, dat sedert de uitvaardiging dezer wet de moorden zeer zijn toegenomen, terwijl de gevoelens verdeeld zijn, of men dit alléén aan de afschaffing der doodstraf te danken heeft, dan wel óók aan de roekeloosheid en wanorde, door den voorafgeganen burgeroorlog veroorzaakt. De Venezolaansche Minister (don R. Seyas) had 10 maanden na de invoering der wet, geen berigt van vermeerdering van misdaden ontvangen.

Bij de *Vereenigde Staten van Noord-Amerika* moeten wij nog een oogenblik stilstaan. Geheele afschaffing der doodstraf ligt, vooralsnog, buiten de bevoegdheid van één enkelen Staat. Behalve de militaire strafwetten voor het leger en de vloot, bestaan er eenige

(*) Deze redenering van den heer Dubs heeft iets onbegrijpelijks. Immers de bestrijders der doodstraf ontkennen gewoonlijk, dat hare afschaffing voor vreemde misdadigers het verblijf in een Staat, waar zij geen doodstraf te vreezen hebben, aanlokkelijk zou maken. Mittermaier, bl. 148 en 152. Dit schijnt in Freiburg juist voor te komen.

(†) Volgens Mittermaier bl. 107, waren er in 1861 in Oldenburg 14 personen, die levenslange tuchthuisstraf ondergingen; het blijkt echter niet over welken tijd de veroordeelingen liepen, noch ook hoevele sedert 1849 veroordeelden reeds overleden waren.

algemeene wetten der Unie, die op sommige misdaden de doodstraf bedreigen, bv. hoogverraad tegen het volk der V. S., moedwillige brandstichting of vernieling van magazijnen, havens, schepen, enz. dier V. S., zeeroof, gewapende muiterij op zee, enz. Onverminderd deze onderwerpen, hebben de afzonderlijke Staten hare autonomie in zake van strafwetgeving, en zijn in verre de meeste slechts twee kategoriën van misdrijven met den dood strafbaar: verraad (jegens het volk van den Staat) en moord; behoudens verschil in de omschrijving van deze laatste misdaad. Enkelen voegen daaraan nog brandstichting toe. Drie Staten zijn verder gegaan; en hebben de doodstraf op moord afgeschaft; zij zijn *Michigan*, *Rhode-Island* en *Wisconsin*.

In *Michigan* werd sedert 1 Maart 1847 de doodstraf vervangen door „levenslange éénzame opsluiting met gedwongen arbeid." Sedert dat tijdperk waren op eene bevolking van 600000 zielen 37 personen veroordeeld wegens moord van den eersten rang (vroeger met den dood strafbaar), waarvan 5 cassatie van het vonnis verkregen, 1 kreeg gratie, 1 ontsnapte uit de gevangenis, 7 stierven, 23 waren in 1864 in hunne cellen; benevens ongeveer 24 wegens moord in den tweeden rang veroordeelden. (*) Het getal der beschuldigden wordt niet opgegeven. De gouverneur van Michigan (de heer A. Blair) verklaarde zich buiten staat om eene vergelijkende statistiek tusschen twee perioden, vóór en na de afschaffing te geven, maar betuigde, dat de openbare meening tevreden was met de nu bestaande wet, omdat vrij algemeen de indruk bestond, dat vroeger de juries huiverig waren het „schuldig" uit te spreken, wanneer de doodstraf toegepast moest worden, waardoor dan dikwijls moordenaars vrijkwamen, terwijl nu de veroordeeling zekerder zou zijn. De gouverneur meent zelfs, dat er, ten gevolge hiervan, op veel zwakker bewijzen werd veroordeeld. Het was overigens gebleken, dat de levenslang en cellulair opgeslotene veroordeelden krankzinnig werden en lust tot zelfmoord betoonden; uit dien hoofde was in 1861 de administratie der gevangenissen gemagtigd, hen, gezamenlijk met anderen, harden arbeid te laten verrigten. Nog deelde Sir G. Grey uit zijne informatien mede, dat in Michigan, kort na de afschaffing der doodstraf eene vermeerdering van zware misdaden was voorgekomen, die in 1850 aanleiding gaf tot een

(*) Deze opgave, die de Commissie niet door den diplom. weg, maar regtstreeks van haar medelid John Bright verkreeg, komt niet uit met die bij Mittermaier, bl. 106. Hare echtheid is boven allen twijfel. Zie de enquête, qu. 1285.

voorstel in de wetgevende vergadering om de doodstraf te herstellen. Maar dit was niet aangenomen.

In *Rhode-Island* dagteekent de afschaffing der doodstraf van 1852. Zij is vervangen door levenslangen dwangarbeid. Ondanks herhaalde aanvragen werd van den gouverneur van den Staat geen meer omstandig antwoord bekomen, dan dat de openbare meening tevreden was met de bestaande wet, en dat hij niet meende dat de veiligheid der ingezetenen minder was dan vroeger. (*)

In *Wisconsin* werd de doodstraf op moord in 1853 vervangen door levenslange opsluiting. De gouverneur, J. T. Lewis, destijds mede-voorsteller van deze wet, verklaarde zich in 1864 daarmede hoog ingenomen, en dat de veiligheid niet is verminderd noch de moorden zijn vermeerderd door de afschaffing der doodstraf. Vergelijkende statistiek kon alweder niet worden gegeven. Op het einde van 1857 zaten er 14 veroordeelden gevangen, die anders ter dood zouden zijn veroordeeld. Intusschen bestond er in dezen Staat eene partij, die de wederinvoering der doodstraf noodig oordeelde. (Volgens de dagbladen heeft dit niet zeer lang geleden, plaats gehad.)

Geheel bijzonder is de wetgeving van den Staat *Maine*. Volgens het aldaar geldende statuut van 1837, is de doodstraf toepasselijk op verraad jegens het volk van Maine, op moord met voorbedachten raad, op doodslag gepaard met een ander zwaar misdrijf, op doodslag in tweegevecht en op brandstichting in een bewoond gebouw. In ieder doodvonnis wordt intusschen bepaald, dat de veroordeelde éénzaam zal worden opgesloten en aan zwaren arbeid gezet tot aan de uitvoering der doodstraf; en de executie mag niet plaats hebben dan minstens een jaar na de uitspraak van het vonnis, en nadat het uitvoerend gezag, na zorgvuldig onderzoek der processtukken, den last tot uitvoering zal hebben uitgevaardigd. De bedoeling dezer wet is, zoowel om den veroordeelde tijd tot bekeering te geven, als om de kans op niet uitvoering der doodstraf te vermeerderen. Zij heeft dan ook de meening doen veld winnen, dat de doodstraf in Maine virtueel was afgeschaft. In den zomer van 1864 werd echter, nadat dit in bijna 30 jaren niet had plaats gehad, een veroordeelde opgehangen; deze had een gevan-

(*) Volgens Mittermaier, t. a. pl., kwam in Rhode Island eene groote vermeerdering van moorden voor, en was dien ten gevolge een voorstel tot wederinvoering der doodstraf gedaan, maar door de wetgevende vergadering verworpen. — Dit laatste wordt ook bevestigd in een brief van prof. Upham, uit Maine, aan de Commissie.

genbewaarder vermoord. Omtrent de werking der wet zijn de berigten alweder onvolledig en uiteenloopend. Prof. Upham te Brunswick (Maine) schrijft herhaaldelijk, dat het getal moorden en doodslagen zeer gering is, hetgeen hij toeschrijft aan de matigheid en ordelievendheid der bevolking, welke geene strenge straffen voor hare veiligheid behoeft. Hiertegenover staat de verklaring van den gouverneur S. Cony, dat het getal zware misdaden zeer was toegenomen sedert de meening algemeen was geworden, dat de doodstraf niet meer zou worden toegepast, en dat er een zeer groot aantal doodschuldige misdadigers in de gevangenis zat.

In *Canada* werd eene soort van proef genomen, door gedurende 20 jaren (van 1838 tot 1858) geen doodstraf ten uitvoer te leggen. De wet werd niet veranderd. Na 1858 is van tijd tot tijd de doodstraf weder toegepast op moordenaars.

Wenden wij ons thans tot die groote meerderheid van Staten, die in hunne wetgeving de doodstraf hebben behouden, dan vinden wij nergens de mogelijkheid van vermindering van straf, ingeval van verschoonende omstandigheden, uitgesloten. Het Hoofd van den Staat (in republieken het uitvoerend gezag of de wetgevende vergadering) heeft overal die bevoegdheid. (*) De jury heeft haar, door onbeperkt te beslissen over verzachtende omstandigheden, waardoor de regter dan bij de toepassing der straf gebonden is, in Frankrijk, Italië, Waadland en Genève; de regter bezit dezelfde bevoegdheid, onbeperkt, in Zweden, (volgens het nieuwe strafwetboek van 1864), Brunswijk, Lucern, Uri, Bazel-stad, Bazel land, Appenzell (i. en a. R.), Sint-Gallen, Graauwbunderland, Tessino en Walliserland, evenzoo maar slechts in zekere gevallen, bij de wet omschreven, in Spanje, Portugal en Denemarken; de regter heeft de bevoegdheid om, terstond na de uitspraak van een doodvonnis, den veroordeelde in de genade van het Hoofd van den Staat aan te bevelen (die echter vrij blijft, al of niet hieraan gevolg te geven) in Grootbritannië, Oostenrijk, Rusland, Hanover en Bern.

De straf, volgende op de doodstraf, is in Groot-Brittannië, Frankrijk, België, Pruissen, Beijeren, Oostenrijk, Hanover, Brunswijk, Italië, Spanje, Zurich, Bern, Lucern, Schwijz, Glarus, Schaffhausen, Appenzell -a.- Rhoden, Sint-Gallen, Graauwbunderland, Thurgau, Tessino, Walliserland, Genève, Denemarken, Zweden, New-York, Ohio, Massachusets, Maine, de Australische koloniën, levenslange

(*) Alleen de cantons Unterwald en Walliserland deelen mede, dat als het doodvonnis éénmaal uitgesproken is, het voor onveranderlijk wordt gehouden.

dwangarbeid, hier en daar onder den naam van kettingstraf of vestingstraf;

in Portugal, levenslange opsluiting of transportatie;

in Britsch Indië, levenslange opsluiting of transportatie met dwangarbeid;

in Rusland, levenslange dwangarbeid in mijnen;

in Pennsylvania, levenslange eenzame opsluiting;

in Appenzell -i.- Rhoden, geeseling en opsluiting voor een tijd naar 's regters believen;

in Waadland, 30 jaren opsluiting;

in Lucern, Baselstad, Baselland en Aargau, 24 jaren tuchthuisstraf;

in Nederland en Solothurn, 20 jaren tuchthuisstraf;

in Ecuador, 10 jaren dwangarbeid.

Uit de opgaven omtrent misdaden, die naar eene vroegere wet met den dood, maar later met eene andere straf werden gestraft, valt weinig bepaalds te leeren. Geheel eigene en plaatselijke omstandigheden hebben daarop veel invloed; zoo wordt b. v. uit Massachusetts opgegeven, dat kindermoord aldaar een van de zeldzaamste misdrijven is, en eene bijzondere bepaling der wet daarover bijna overbodig voorkomt; zoo schrijft men uit Oostenrijk, dat valsche munt en valschheid zeer zijn toegenomen in de laatste jaren sedert de straf verzacht is, maar dat de groote vermeerdering van muntpapier daarvan eene voorname oorzaak kan zijn. In Frankrijk, het is sedert lang bekend, heeft de verzachtingswet van 28 April 1832 het getal veroordeelingen doen toenemen, maar het getal doodvonnissen verminderd. Er bestaat aldaar geene klagt dat de misdrijven door te weinig repressie vermeerderen. (*) In Pruissen is eene kennelijke vermeerdering van die misdrijven waargenomen, die vóór het tegenwoordige wetboek van 1851, met den dood werden gestraft. In 5 jaren (1858—1862) werden in dat rijk 156 doodvonnissen uitgesproken waarvan slechts 18 uitgevoerd, meest alle wegens moord. In Beijeren was het strenge strafwetboek van 1819 nog sedert zóó korten tijd vervangen door het zachtere van 1862, dat het niet mogelijk was

(*) Over de afschaffing der doodstraf op politieke misdrijven in 1848, en het herstel daarvan voor aanslagen op den persoon des keizers in 1853, wordt slechts zeer ter loops in dit werk gesproken. Waarschijnlijk omdat de zaak van zeer algemeene bekendheid was. Uit beide oogpunten anders hoogst belangrijk; de afsch. der doodstraf voor politieke misdrijven bewaarde misschien Frankrijk voor een tweede schrikbewind; van de andere zijde gaf zij moed aan de aanstokers van den 15 Mei en den 22 Junij, en deed het burgerbloed vloeijen bij stroomen.

eenige gevolgtrekking te maken omtrent de criminaliteit. In Hanover werd in 1857 de doodstraf afgeschaft voor diefstal met zekere verzwarende omstandigheden, zonder dat deze misdaad sedert is toegenomen. Van de (te onzent bekende) ervaring in Nederland omtrent kindermoord en brandstichting, in dit Tijdschrift uitvoerig behandeld, wordt, zoo als ik reeds aanstipte, geene melding gemaakt.

In Engeland zelf is eene zeer rijke ondervinding verkregen omtrent de misdrijven, die achtereenvolgens hebben opgehouden met den dood strafbaar te zijn. Zoo werd in den loop van 30 jaren de doodstraf bij verschillende wetten door ligtere straffen vervangen:

in 1832, op diefstal van paarden en vee, en diefstal in bewoonde huizen ter waarde van £ 5.
op valschheid, behalve in testamenten en volmagten voor het Grootboek;
op valsche munt en muntschennis;
in 1833, op huisbraak;
in 1834, op onwettige terugkeering van een oord van transportatie;
in 1835, op heiligschennis, en diefstal van brieven door beambten van de posterijen;
in 1837, op alle vroeger uitgezonderde soorten van valschheid;
op poging tot moord zonder dat er wonden zijn toegebragt;
op diefstal met braak in bewoonde huizen;
op diefstal in bewoonde huizen met bangmaking der bewoners;
op straatroof zonder verwonding;
op zeeroof zonder doodslag;
op brandstichting in andere dan bewoonde gebouwen of schepen;
in 1841, op verkrachting;
op oproer en plundering;
op ambtsmisdrijf van beambten der Bank van Engeland;
in 1861, op poging tot moord (met verwonding);
op onnatuurlijke ontucht; op brandstichting, zelfs in bewoonde huizen en schepen;
op straatroof en diefstal met braak, met verwonding.

Ziehier hetgeen de geregtelijke statistiek heeft doen kennen omtrent de toeneming of vermindering van eenige der misdrijven in twee tijdvakken van betrekkelijke gestrengheid en van zachtheid der wet.

	10 jaren (1826—1835).		10 jaren (1854—1863).	
Diefstal van schapen (*)	besch. 2451	veroord. 1676	besch. 1457	veroord. 1030
„ „ paarden (†)	„ 1890	„ 1378	„ 1050	„ 805
„ „ rundvee (§)	„ 353	„ 270	„ 287	„ 222
Valschheid ([)	„ 655	„ 408	„ 2024	„ 1620
Poging tot moord (**) .	„ 1055	„ 436	„ 1433	„ 884
Verkrachting (††)	„ 514	„ 88	„ 1308	„ 514
Onnat. ontucht	„ 139	„ 86	„ 403	„ 180
Brandstichting (§§) . . .	„ 548	„ 140	„ 1680	„ 945

Van diefstal met huisbraak en straatroof worden alleen de aantallen beschuldigden over de 5 tallen jaren sedert 1830 tot 1859 gegeven, als volgt: diefstal met braak 4201, 3990, 6162, 5462, 5495, 5602; straatroof 2025, 1601, 2026, 1782, 2405, 2243. De doodstraf verdween op deze misdrijven in het tweede dier 5jarige tijdperken. In valsche munt en muntschennis (laatste executie in 1828) had sedert 1830 over 't algemeen toeneming plaats. Van 1830—34 had men 1838 beschuldigden, tegen 3418 in 1855—59.

Het doel, waarmede deze (hier verkorte) uittreksels uit de criminele statistiek aan de Commissie werden overgelegd, was om te betoogen dat de kans op veroordeeling der beschuldigden voor ge-

(*) De laatste executie voor dit misdrijf was in 1831; de 4 jaren (1832—35) leverden eene vermeerdering op, maar niet aanmerkelijk.

(†) De laatste executie in 1829. De jaren 1832 en 1833 wezen sterke vermeerdering aan; later daalde het cijfer weder.

(§) Sedert veel vroeger tijd werd de doodstraf niet uitgevoerd. De cijfers der verschillende jaren loopen zeer uitéén. Tusschen 1835 en 1850 was het getal diefstallen van vee in 't algemeen zeer hoog; na 1850 minder. In 1857 is er weder sterke toeneming.

([) De laatste executie in 1829. Na 1830 neemt het getal beschuldigden wegens valschheden met ieder 5tal jaren toe, als volgt: (1830—34) 331, (1835—39) 404, (1840—44) 781, (1845—49) 788, (1850—54) 863, (1855—59) 1043, (4 jaren 1860—63) 807.

(**) In 't eerste 10jarige tijdvak 40 executiën, in het tweede 1. De toeneming van deze misdaad is regelmatig bij 5jarige tijdvakken, sedert 1830: als volgt 605, 739, 1157, 1173, 1249, 1505; vermind. (4 jaren) 873.

(††) Laatste executie in 1834. Na 1841 nam het getal beschuldigden van deze misdaad en van gewelddadige aanranding der eerbaarheid met $\frac{1}{2}$ toe. De kans op veroordeeling werd grooter, nadat de straf verzacht was. Er had echter later geen vermindering in 't cijfer der beschuldigden plaats.

(§§) De laatste executie voor brandstichting wordt niet vermeld. Over de 5-tallen jaren sedert 1830 waren de aantallen beschuldigden 387, 294, 659, 708, 913, 664, (4 jaren) 880. In 1861, toen brandstichting in een bewoond huis of schip nog met den dood strafbaar was, had men 162 gevallen, na de *consolidation act* 230 in 1862, en 364 in 1863.

noemde misdaden vermeerderd was, sedert zij niet meer met de doodstraf werden bedreigd. Het spreekt van zelf, dat zij met groote omzigtigheid moeten worden gebruikt, als maatstaf van de werking der verschillende straffen op de criminaliteit. Zoo hebben b. v. de cijfers in dit opzigt zoo goed als geene waarde bij die feiten waarop de doodstraf in 't eerste tijdperk wel bestond, maar reeds buiten gebruik was, zoo als omtrent diefstal met braak, van vee, enz. Bekend is het, dat de juries onder de oudere Engelsche wet de waarde van het gestolene in een bewoond huis bijna altijd beneden 5 p. st. schatten, om de doodstraf ontoepasselijk te maken. Weinig beteekenen ook de cijfers van „poging tot moord;" immers het hangt niet van den dader af, of zijn misdrijf voltooid wordt, of eene poging zal blijven; poging ligt nooit in zijne bedoeling. Daar evenwel de meeste pogingen tot moord tegelijk gewelddadige aanvallen (*assaults*) met verwonding zijn, zoo geldt de toeneming van die misdaad toch eenigzins als een bewijs van mindere openbare veiligheid. Bij valschheid zal men niet voorbijzien, dat deze in de meeste landen toenemende is. Evenwel, ook als men dit in aanmerking neemt, kan toch niet worden ontkend, dat de sterke toeneming der beschuldigden van valschheid, valsche munt, verkrachting, onnat. ontucht en brandstichting, een argument oplevert vóór de praeventieve werking der doodstraf. Dat de zoo natuurlijke schrik voor deze straf van geenen invloed hoegenaamd zou zijn om terug te houden van zware misdrijven, dat de crimineele statistiek zou leeren, dat zij tot nog toe zonder eenig nadeel is ter zijde gesteld voor ieder bijzonder misdrijf, dit mag en moet met de feiten in de hand worden tegengesproken. Niet ligt zal een wetgever dezer dagen er toe komen, om deze reden de doodstraf op nieuw in te voeren op al die misdadige feiten, waarbij geen menschenleven gemoeid is; de philantroop mag zich hierover verheugen, maar mag niet nalaten te erkennen, dat afschaffing der zwaarste straf op sommige misdrijven hoogstwaarschijnlijk een ongunstigen invloed heeft gehad op de criminaliteit.

II.

Vernemen wij thans het voornaamste, wat uit de getuigenissen te leeren valt. De Commissie van enquête heeft over de verschillende punten van haar onderzoek 58 personen regtstreeks ondervraagd, van welke 36 mondeling hebben geantwoord, en 22 alleen schriftelijk, meestal vrij uitvoerig, hunne meening hebben te kennen

gegeven. (*) Van deze 58 personen is er slechts één, die omtrent de hoofdquestie, behoud of afschaffing der doodstraf, geen bepaald gevoelen heeft geuit; deze is de heer W. C. Hood, inspecteur van krankzinnigen-gestichten, wiens verklaring alleen betrekking had op meerdere of mindere toerekenbaarheid van misdrijven in geval van waanzin. Van de 57 overigen verklaarden zich 38 stellig vóór het behoud der doodstraf op moord, en 19 even stellig vóór de afschaffing. (†) Het spreekt van zelf, dat tot de minderheid ook die getuigen behoorden, die door de Commissie waren opgeroepen, omdat zij zich als bestuurders van genootschappen tot afschaffing der doodstraf of als schrijvers over het onderwerp hadden doen kennen, b. v. de heeren W. Tallack en T. Beggs, secretarissen. van het Londensche genootschap tot afschaffing, lord Hobart, prof. Leone Levi, F. Hill, de heeren E. Chédieu uit Parijs en A. Visschers uit Brussel (de twee éénige vreemdelingen die door de Commissie zijn ondervraagd). Onder de meerderheid bevond zich, voor zoo veel mij gebleken is, slechts één getuige, die een boek over strafregt had uitgegeven en daarin het onderwerp behandeld, namelijk de advocaat J. F. Stephen. Overigens was de keuze der Commissie bepaald door de maatschappelijke betrekkingen der getuigen, met het oog op de gelegenheid tot waarneming van misdadigers en van zware strafzaken, welke die betrekkingen hun verschaften. Zoo ondergingen de Secretaris van Staat voor de Binnenl. Zaken, Sir George Grey, en een zijner voorgangers de heer S. H. Walpole, een lang verhoor, ten einde in alle bijzonderheden te doen kennen de wijze van behandeling der verzoeken om gratie, en de beschikkingen daarop genomen, waarbij het opmerkelijk was, dat de heer H. Waddington, die onder den Minister juist die zaken behandelt, in de Commissie zat en mede vragen deed; regters, griffiers, gevangenbewaarders, inspecteurs van policie,

(*) Ik laat hier buiten rekening eene afzonderlijke informatie in de Australische koloniën enkel en alleen over de uitvoering van doodvonnissen binnen de muren der gevangenis.

(†) Onder dezen waren toch nog drie die aarzelden, hun stelsel geheel door te voeren. Één kon zich subsidiair vereenigen met de wet van Massachusetts, die de doodstraf behoudt voor moord in den eersten graad (qu. 2537 en 2583); één ander vond goed, die te behouden voor moord van het hoofd van den Staat (qu. 3105), en vleide zich dat deze misdaad niet meer zou voorkomen. Dit was op 11 Maart 1865; vijf weken later was de president Lincoln vermoord! — De derde (de heer Visschers) twijfelde of de maatschappij reeds rijp was voor dadelijke afschaffing.

geestelijken en geneeskundigen met psychiatrie bekend, werden op hunne beurt ondervraagd; ook Indische ambtenaren, om de werking van het nieuwe Indische strafwetboek met die der Britsche wet te vergelijken.

Ontleden wij de meerderheid en de minderheid der verklaringen over het hoofdpunt, dan vinden wij:

vóór de afschaffing der doodstraf: 2 leden van het Lagerhuis, waarvan één Raad der koningin, de ander oud-procureur-generaal; één procureur generaal (in Ierland), één regter, één administratief ambtenaar (de heer Visschers), 2 practiserende advocaten, 1 directeur en 1 oud-directeur eener gevangenis, 3 geestelijken, waarvan 2 bij gevangenissen aangesteld, 1 oud-sheriff (welke die betrekking evenwel slechts twee jaren bekleed had), 1 professor in de staathuishoudkunde, 2 secretarissen van een genootschap voor de afschaffing der doodstraf, en 3 ambtelooze personen, waaronder één lid van het Hoogerhuis (lord Hobart), die zich met de questie hadden onledig gehouden.

Vóór het behoud der doodstraf: 3 leden van het Lagerhuis, waarvan 1 oud-minister en 1 tegenwoordig minister voor Binn. Zaken; (*) 9 regters in Engeland, de 7 opperregters in Schotland, 5 regters in Ierland, 2 griffiers van crimineele geregtshoven, 1 procureur-generaal in Schotland, 1 president en 1 lid van geregtshoven in Indië, 1 oud-president-directeur van gevangenissen in Ierland, 1 directeur eener gevangenis, 1 lid eener commissie van administratie eener gevangenis, 1 hoofdofficier oud-commandant in eene inrigting voor veroordeelden in Australië, 1 geestelijke (bij eene gevangenis aangesteld), 1 geneesheer, 1 practiserend advokaat en schrijver, en 2 inspecteurs van policie.

Het is niet overbodig op te merken, dat de getuigen wel, ordeshalve, eerst door den President der Commissie werden ondervraagd, maar dat ook hare leden ijverig gebruik maakten van de gelegenheid om, ieder in den zin, met zijne meening overeenkomende, vragen te doen en tegenwerpingen te maken, en dat geen der getuigen zich verwijderde, dan nadat hij over het onderwerp alles had gezegd, wat hem op het hart lag of van hem te verkrijgen was. Zelfs werd blijkbaar aan de later gehoorde getuigen (onder welke de meeste voorstanders der geheele afschaffing gevonden werden) gelegenheid gegeven, kennis te nemen van de processen-verbaal der voorafgaande verhooren, zoodat zij op het daarin verklaarde

(*) Er is in Groot-Brittannië geen ministerie van justitie.

konden terugkomen. Van bescheidenheid, terughouding of eerbied voor z.g. officiele waarheid was weinig sprake; in de handelingen der Commissie van enquête ontdekt men geen anderen schroom, dan dien om niet achter de volle, zuivere waarheid te komen. Geheel afgezien van het onderwerp, mag zulk eene wijze van onderzoeken veilig als voorbeeld ter navolging worden genoemd.

Slechts zeer weinige getuigen roerden de vraag aan, of de doodstraf naar wijsgeerige of godsdienstige beginselen geoorloofd en pligtmatig is? Een voorstander der doodstraf beriep zich op het uitdrukkelijk bevel, in Gods woord tot Noach (Genes. IX vs. 6) „Wie des menschen bloed vergiet, diens bloed zal door den mensch „vergoten worden;" dáártegen (?) begaf een tegenstander zich in een betoog, dat de veelvuldige doodstraffen in de Mozaïsche wetgeving voorkomende, voor den toestand van het Israëlitische volk konden voegen, maar geene navolging bij andere volken verdienden; een ander (de Eerw. lord Osborne) betuigde geen bijbelsch argument ten voordeele der doodstraf aan te nemen; „immers niet „altijd werden moordenaars, onder de Godsregering van het O. T., „ter dood gebragt: zelfs Caïn verkreeg lijfsbehoud. In de Evange„liën en Brieven, niet lettende op deze of gene plaats, maar op „den zamenhang en den geest van het geheel, las hij vergeving „en genade, met uitzondering van ééne zonde welke zóó onduidelijk „is aangewezen, dat ook de kundigste uitlegger haar niet kan be„palen."

Ook één der behouders beriep zich op het N. T. (o. a. Matth. XXVI : 52) en vooral daarop dat Christus (Joh. VIII : 7) uitgenoodigd, zich over de doodstraf van eene overspelige vrouw te verklaren, die niet onbepaald heeft willen afkeuren, zoo als in 't geheel nergens een woord van afkeuring van de doodstraf in 't algemeen in het N. T. voorkomt. Ook de woorden van Paulus, (Hand. XXV : 11) werden aangehaald. De oud-minister S. H. Walpole zeide met nadruk, dat de doodstraf door God geoorloofd was verklaard, en de maatschappij haar dus moest behouden, zoo zij noodig was voor hare beveiliging.

Nog werd door drie getuigen de vraag aangeroerd of de ter dood veroordeelde *onvoorbereid* eene vergeldende eeuwigheid te gemoet gaat? Twee dezer getuigen meenden, dat dit in den regel niet het geval is; de tot langdurige, zelfs tot levenslange opsluiting veroordeelde verliest nooit de hoop op vrijheid en maakt altijd bij zichzelf plannen voor zijn aardsche leven; kon men hem die hoop ontnemen, men bragt hem tot wanhoop; den ter dood ver-

oordeelden wordt een tijd gelaten, die hij zich gewoonlijk ten nutte maakt om berouw en godsdienstige gevoelens aan den dag te leggen, die dikwijls opregt zijn. De kapellaan van Newgate (John Davis) had in ruim 20 jaren, 24 personen tot dit treurig uiteinde voorbereid en slechts bij één hunner (een Franschman) afkeer van de godsdienst en hoogmoed op zijne boosheid waargenomen. De derde daarentegen meende dat eene voorbereiding ter dood van weinige weken onvoldoende is, en de veroordeelde niet zonder hoop op vergiffenis zijner zonden mag worden ter dood gebragt.

Eene geheel op zich zelf staande meening was die van prof. Leone Levi, dat de doodstraf, terwijl zij zeer zwaar schijnt aan den regter die haar uitspreekt, voor den misdadiger zelven *te ligt* is. (qu. 1943). Als motief werd hiervoor opgegeven, dat het getal geconstateerde en vermoedelijke zelfmoorden in Groot-Brittannië gemiddeld 100 maal grooter is, dan dat der geëxecuteerden. Ziedaar dus, zegt hij, een betrekkelijk groot aantal menschen, die in een bewogen of gekrenkten zielstoestand zijn geraakt, waarin de dood hun niet vreeselijk, maar welkom is. Ook de misdadiger, of hij die op het punt is eene misdaad te begaan, is in een ontstelden toestand; een leven van boetedoening is voor hem eene zwaardere straf, dan een oogenblik stervens.

De overgroote meerderheid der verklaringen bewoog zich in den kring, die meer binnen het bereik van menschelijke waarneming valt.

Een punt, hetwelk de bestrijders der doodstraf, met bijzonderen nadruk onder de aandacht der Commissie bragten, en waaraan een groot gedeelte van haar onderzoek gewijd werd, was de stelling:

„Ten gevolge van het bestaan der doodstraf heerscht groote „onzekerheid omtrent de bestraffing der zwaarste misdaden „(bepaaldelijk van hetgeen naar de Engelsche wet onder de bena- „ming van *moord* valt), en wel in twee opzigten:

„*a.* omdat er groote moeilijkheid bestaat om eene veroordee- „ling te verkrijgen, uithoofde van den afkeer, die de toepassing der „doodstraf aan gezworenen, getuigen en deskundigen inboezemt;

„*b.* omdat het zoozeer van individueele opvatting afhangt of „een schuldigverklaarde 1°. moet geoordeeld worden, moord dan „wel enkelen manslag te hebben gepleegd;

„2°. bij zijn volle verstand is geweest,

„3°. in de termen valt om gratie, althans commutatie van straf „te krijgen, dan wel moet opgehangen worden; dat de uitslag „van ieder kapitaal regtsgeding, ook zelfs bij ontwijfelbare „schuld, als eene soort van loterij moet worden beschouwd."

Ieder van deze onderdeelen verdient eene afzonderlijke vermelding.

Omtrent *a* loopen de verklaringen zeer uiteen, veelal naarmate van het standpunt der getuigen.

De advocaten G. Denman en J. H. Parry gaven in zeer sterke bewoordingen hun indruk weder, dat er veel meer kans bestaat, om vrijspraak voor een vermoedelijk schuldige te bekomen, wanneer de doodstraf op het feit bedreigd is. Naar hunne eigene ervaring, versterkt door hetgeen zij van zware strafzaken van elders of uit nieuwspapieren hadden vernomen, bestond er, zoodra de doodstraf in het spel was, eene huiverigheid bij juries, getuigen, experten, ook bij de regters zelve, om bewijzen, die anders klaar en duidelijk zouden zijn geoordeeld, ten bezware van den beschuldigde bij te brengen of aan te nemen.

Die tegenzin was soms toe te schrijven aan gemoedelijke bezwaren (zoo als bij vele quakers en sommige andere dissenters, wanneer deze leden van een jury zijn) tegen de doodstraf zelve, soms aan plaatselijke ingenomenheid, (*) maar ook dikwijls aan louter gevoel van medelijden of huivering voor het ter dood brengen van een medemensch. Tegenzin tegen het toepassen der doodstraf op vrouwen meenden deze en andere getuigen veel te hebben opgemerkt; hetgeen enkelen toeschreven aan de omstandigheid, dat het hoofd van den Staat eene vrouw is; een der advocaten ging zelfs zoover van te beweren, dat eene beschuldigde, die er goed uitziet, in alle strafzaken voor juries, maar vooral in halszaken, eene voordeelige kans heeft (qu. 592). Niettemin werden, op sterke bewijzen, vrouwen, ook jonge vrouwen, van tijd tot tijd veroordeeld en ook geëxecuteerd. Een merkwaardig geval, door dien getuige medegedeeld, hoezeer het evenveel tegen als vóór zijne stelling pleitte, is dat van Sara Chesham; deze ongelukkige stond te Chelmsford teregt wegens vergiftiging van een harer kinderen met rattenkruid. Zij werd vrijgesproken; andermaal in beschuldiging gesteld wegens vergiftiging van een ander harer kinderen: andermaal vrijgesproken; ten derden male van gelijk misdrijf beschuldigd, weder vrijgesproken. Voor de volgende assises aldaar stond eene andere vrouw teregt wegens vergiftiging, die veroordeeld werd en toen erkende, dat de straffeloosheid van Sara Chesham haar tot die misdaad had

(*) Verscheidene getuigen vermelden eenige processen, waaruit bleek dat gezworenen uit Maidstone (in Kent) meenden, dat het voor hunne stad eene schande was, als daarin eene executie plaats vond. In 1857 en 1863 is dit evenwel gebeurd, zoodat destijds Maidstone'sche gezworenen het „schuldig" niettemin hebben uitgesproken; qu. 1328, 2211 en p. 646 en 653.

aangemoedigd. Drie jaren later stond eerstgenoemde weder teregt wegens vergiftiging van haren man; de man was gestorven, het visum repertum wees het bestaan van rattenkruid in zijn ingewand aan, maar volgens de geneeskundigen niet in genoegzame hoeveelheid om den dood te veroorzaken; zij werd dus vervolgd wegens poging tot moord, daaraan schuldig verklaard en opgehangen. Destijds (in 1851) was poging tot moord nog met den dood strafbaar. De getuige, dit feit mededeelende, beweerde dat de jury misschien in den waan was gelaten, dat poging tot moord geene doodstraf ten gevolge had, om eene veroordeeling te verkrijgen. Deze gissing werd blijkbaar met eenig mistrouwen door de Commissie ontvangen. — Één der regters (voorstander der doodstraf) deelde een dergelijk geval mede van eene vrouw te Lincoln, tegen wie drie beschuldigingen van vergiftiging waren ingebragt; op de eerste werd zij vrijgesproken, ondanks sterke bewijzen, op de tweede, op evenzeer sterke bewijzen veroordeeld. — Hoewel executiën van vrouwen onder de regering der tegenwoordige Koningin zeldzaam zijn, kwamen zij toch, behalve in de aangehaalde gevallen, meer voor, b. v. in 1862 en 1863.

Terwijl die beweerde partijdigheid der jury's voor vrouwelijke beschuldigden slechts door zeer weinigen werd bevestigd, zoo stemden verreweg de meeste getuigen, van overigens verschillende zienswijze, daarin overéén, dat het eene groote zeldzaamheid is, wanneer in geval van eigenlijken kindermoord, (*in partu vel brevi post*) eene schuldigverklaring aan moord wordt uitgesproken. Vervolgingen wegens dat misdrijf loopen bijna altijd uit op vrijspraak, of op schuldigverklaring aan het misdrijf van *verberging van geboorte*, waarop eene gevangenisstraf van niet boven 2 jaren gesteld is. Van 1851 tot 1864 werden in Engeland 39 moeders aan moord op hare eigene kinderen schuldig verklaard, waarvan 14 zeer kort na de geboorte. Gevallen van niet-vervolging, van vrijspraak, en van schuldig-verklaring aan het ligtere misdrijf, bij sterke vermoedens van gepleegd geweld op het kind, kwamen bij honderden voor. De griffier Avory gaf de volgende cijfers van veroordeelden wegens verberging van geboorte, die meest alle in werkelijkheid kindermoorden zijn: 246 van 1837—41; 333 van 1842—46; 333 van 1847—51; 461 van 1852—56; 522 van 1857—61.

Al deze cijfers betreffen alleen Engeland. Omtrent de waarheid hiervan laat de enquête geen twijfel over. Ook stemmen de getuigen vrij wel overeen, dat drie oorzaken tot dit verschijnsel medewerken: de moeijelijkheid van het geregtelijk geneeskundig

bewijs, dat een jonggeboren kind afgezonderd van de moeder heeft geleefd; het medelijden van de gezworenen met de, meestal jeugdige beschuldigden, meer lettende op haar ongeluk, dan op hare misdaad; en het vrij algemeen heerschende begrip dat kindermoord in boosheid niet gelijk staat met anderen moord. — Dat die tot een afzonderlijke misdaad worde gemaakt, even als in de wetten van andere landen, is daarom de wensch der meeste Engelsche regtsgeleerden, die de Commissie over dit punt gehoord heeft. Maar ongeveer allen waren van meening, dat ook bij afschaffing der doodstraf voor die misdaad, de vervolgingen evenzeer zouden mislukken, zoo niet bij de wet werd bepaald, dat het doen van ligchamelijk leed aan een kind gedurende of kort na de geboorte strafbaar zou zijn, onverschillig of het volkomen afzonderlijk leven van het kind bewezen zij. (qu. 1830 en 2092). De Commissie deed in haar Rapport § 15 een voorstel in dien geest; maar durfde toch niet zoo ver gaan, als de getuigen Avory en Stephen haar hadden aangeraden. (*)

Ook de heer Lawson (proc.-generaal voor Ierland), een bestrijder der doodstraf in het algemeen, verklaarde dat in Ierland veroordeelingen wegens kindermoord zeldzaam zijn; ook al om de moeijelijkheid van het bewijs; die misdaad wekte dáár overigens meer afschuw dan in Engeland; zij kwam er veel minder voor, vooral omdat het getal onechte kinderen in Ierland veel kleiner, in verhouding tot de bevolking, is dan in Engeland.

Wat nu de beschuldigden wegens moord in het algemeen betreft, beriepen zich de secretarissen van het Londensche genootschap tot afschaffing der doodstraf, en onderscheidene andere getuigen bij herhaling op de geregtelijke statistiek van Engeland, ten bewijze dat, juist van die beschuldigden de verhouding van vrijspraken grooter is dan van andere misdaden, die niet met den dood strafbaar zijn. Zoo werden in:

1854	in	staat	van	beschuld.	gesteld	62,	veroord.	11,	gehangen	5	wegens	moord.
1855	"	"	"	"	"	57	"	11	"	7	"	"
1856	"	"	"	"	"	82	"	31	"	16	"	"
1857	"	"	"	"	"	70	"	20	"	13	"	"
1858	"	"	"	"	"	66	"	16	"	11	"	"
1859	"	"	"	"	"	70	"	18	"	9	"	"
1860	"	"	"	"	"	49	"	16	"	13	"	"
1861	"	"	"	"	"	64	"	26	"	14	"	"
1862	"	"	"	"	"	77	"	28	"	15	"	"
1863	"	"	"	"	"	83	"	29	"	22	"	"
					Te zamen	680		206		124		

dus op 100 beschuldigden 30½ veroordeeling.

(*) Op bl. 135 *Economist.* De woorden door mij vertaald: *indien dat kind ten*

Van manslag was in dat zelfde tijdperk het getal beschuldigden 2305, veroordeelden 1050, daaronder begrepen diegenen, die wegens moord teregtstaande, aan manslag schuldig werden bevonden. Dus 45½ veroordeeling op 100 beschuldigden. Voor misdaden, die bij de Assises worden behandeld in het algemeen was de verhouding 72½ : 100. — Niet voldaan met de cijfers op zich zelf, verzocht de Commissie den heer Tallack (een der secretarissen) om specificatie van de regtsgedingen wegens moord in eenige der laatste jaren. Hij voldeed hieraan, wat de veroordeelden en geëxecuteerden betrof, over 8 jaren (1856—63), omtrent de niet-veroordeelden alleen over 1863. Van de 29 veroord. in dat jaar werden 22 gehangen, de overige 7 kregen gratie van de doodstraf met verandering in levenslangen dwangarbeid; van de 54 niet-veroordeelden werden 7 buiten vervolging gesteld (*no bill found*) en 6 krankzinnig bevonden vóór de teregtzitting; deze 13 kwamen dus niet voor de jury; van de 41 overige werden 7 vrijgesproken op grond van waanzin, en 34 niet-schuldig verklaard. Hoe vele van deze moorden onder de rubriek: *kindermoord* hadden behoord, kon niet worden opgegeven. (*) De verhouding bleek dus niet zóó sterk ten gunste der vrijspraak te zijn, als het globale cijfer zou doen denken. Intusschen werd herhaaldelijk opgemerkt, dat het wettelijke en overtuigende bewijs in zake van moord uit den aard der zaak dikwijls moeijelijk te leveren is; omdat hij, tegen wien de misdaad gepleegd werd, ontbreekt, en zelden directe getuigenis uit eigene aanschouwing voorhanden is, zoodat het bewijs uit aanwijzingen en omstandigheden moet worden geput Neemt men dit in aanmerking, dan wordt het de vraag, of bovendien de tegenzin in de doodstraf *zóó* sterk op de gezworenen werkt, dat zij liever een blijkbaar aan moord schuldige straffeloos laten loopen, dan hem tot de galg te doen veroordeelen? Het betoog hiervan laat zich niet onder cijfers brengen. Eenige bepaalde feiten werden verlangd en te berde gebragt. Van tijd tot tijd werden gezworenen gewraakt van de zijde der Kroon, omdat zij bekend waren als

---

gevolge daarvan is gestorven, luiden: *in case such child has subsequently died.* Maar al neemt men: *subsequently* in de beteekenis van *daarna*, en niet *ten gevolge daarvan*; het geregtelijk-geneeskundig onderzoek of het kind heeft geademd, zal m. i. nooit kunnen gemist worden.

(*) In verband met het vorige, zou dit wel iets afdoen; op 270 geschouwde lijken waaromtrent in één jaar de beslissing na lijkschouwing (*the coroners inquest*) was: „boosaardig vermoord," waren er 166 van jonggeboren kinderen, qu. 1938, 1948.

tegenstanders der doodstraf; er bestond op enkele plaatsen een locale afkeer van executiën (de voorbeelden hiervan gegeven betreffen Maidstone en, in mindere mate, Gloucester); eenige malen was het gebeurd, dat een der gezworenen aan den (presiderenden) regter, nadat deze een résumé van de zaak had gegeven, de vraag had gedaan, of de beschuldigde, zoo zijne schuld bewezen werd geoordeeld, niet aan manslag kon worden schuldig verklaard? Op het ontkennend antwoord was eene vrijspraak, echter ook wel eene veroordeeling wegens moord met aanbeveling in de koninklijke genade, gevolgd. Nog een voorbeeld (qu. 2356) was dat van een jury, die, bij de schuldigverklaring aan moord, zijne overtuiging uitsprak, dat het doodvonnis, dat volgen moest, niet zou worden uitgevoerd. (*) Opmerkelijk zijn enkele gevallen, waarin volgens eenige der getuigen, met hun weten of door hunne eigene bemoeijingen, schuldigen aan de veroordeeling tot de doodstraf ontkwamen. In enkele was een voorname getuige niet te vinden, toen hij moest compareren (het verhaal laat het vermoeden toe, dat dit het gevolg van omkooping was); in andere werd, niettegenstaande sterke aanwijzingen, het „niet schuldig" uitgesproken, of iets wat eigenlijk in de wettelijke bepaling van moord viel, manslag genoemd; en de indruk op de aanwezige advocaten en op de verslaggevers voor de dagbladen was, dat de bewijzen wel voldoende zouden zijn geoordeeld en de ware qualificatie zou zijn gegeven, zoo het niet om de doodstraf ware geweest. Dit is evenwel eene zaak van opinie, even als de stelling van een der advocaten (qu. 651 sq.), dat bij gezworenen uit groote steden en den handelsstand, een pleidooi, waarbij op het bedenkelijke van de toepassing der doodstraf gewezen wordt, grooter kans zou hebben dan bij juries uit den landbouwenden stand. — In Ierland werd juist het tegendeel waargenomen (qu. 3021); volgens den procureur-generaal Lawson, bestaat onder de landbewoners aldaar een sterke tegenzin om getuige à charge of gezworene te zijn in vele zaken van moord; deze ontstaat deels uit vrees, deels uit wrevel tegen de Engelsche wetten in 't algemeen; en betreft vooral die moorden, die met landhuur en slechte buurschap in verband staan. (†) Omtrent Frankrijk

(*) Het was voor de assises te Leeds in Yorkshire in 1863; de beschuldigde had, beschonken, met anderen gevochten; een persoon, dien hij niet kende, had hem tot rust vermaand; hij had dezen doodgestoken. De regter, baron Martin, oordeelde de mededeeling van de jury hoogst ongepast. De straf werd verwisseld met levenslangen dwangarbeid.

(†) Men noemt die in Ierland *agrarian murders*; zij hebben overeenkomst met de kwade practijken, die in Henegouwen en in 't Noorden van Frankrijk als *le mauvais gré* bekend waren, totdat eenige executiën daaraan een einde maakten.

werd het bekende feit onder de aandacht der Commissie gebragt, dat de onbeperkte bevoegdheid van den jury om in alle zaken verzachtende omstandigheden aan te nemen (art. 463 *Code Pénal*, sedert 1832), als een veiligsheidsmiddel werkt tegen te menigvuldige vrijspraken in 't algemeen. De advocaat Chédieu (warm abolitionist) erkende, dat de openbare meening in Frankrijk bepaald niet vóór de afschaffing der doodstraf gestemd is (qu 3203), maar dat vele juries verzachtende omstandigheden aannemen, die moeijelijk zouden kunnen worden gemotiveerd. In de laatste 4 of 5 jaren werd het verdict met verz. omstandigheden uitgesproken in 75 van de 100 schuldigverklaringen aan capitale misdaden. In 1863 daalde het getal doodvonnissen tot 20 (waarvan 11 geëxecuteerd), in 1864 tot 9 (waarvan 5 geëxecuteerd). Het kon niet worden ontkend, dat die onbepaalde magt van de jury een element van willekeur in de regtsbedeeling bragt, en kon leiden tot eene transactie met het geweten (door nl schuldig te verklaren met verz. omstandigheden op bewijzen, die ongenoegzaam zouden zijn geoordeeld om eene zwaardere straf toe te passen), maar daartegen over stonden twee voordeelen: 1° dat de zwaarste misdaden ten minste niet geheel ongestraft bleven uit een kwalijk geplaatst medelijden; liet men toch de beslissing over veroordeeling aan den regter over, met verpligting om die te motiveren, dan zou de jury alligt vrijspreken, in de onzekerheid, of de regter wel termen tot verzachting van straf zou vinden; 2° dat het publiek wel overtuigd is, dat, wie onder de tegenwoordige wetgeving met den dood gestraft wordt, deze straf ook verdiend heeft (qu. 3191 sq.)

Intusschen werd, wat het Vereenigde Koningrijk betreft, de hoofdstelling der abolitionisten krachtig wedersproken door bijna al de magistraten, die gehoord werden, en eenige andere getuigen. Volgens dezen oordeelt een Engelsche en Schotsche (*), en in de meeste gevallen (†) ook een Iersche jury volgens eed en pligt, en vindt *in den regel* eene juiste beslissing, ook omtrent capitale misdrijven. Uit veeljarige ondervinding verklaarden de regters en griffiers der Assises, dat zeer zeldzaam gezworenen gewraakt moeten worden wegens gemoedsbezwaar tegen de doodstraf in 't algemeen, dat wel eene doorgaande geneigdheid wordt opgemerkt, om, wanneer de wet, zooals de presiderende regter die aan den jury vóórhoudt, of de

(*) De Engelsche en Iersche juries beslissen niet anders dan met eenstemmigheid van hun 12tal; de Schotsche jury telt 15 leden en beslist bij meerderheid over het schuldig of niet schuldig. Ondanks dit groote verschil is het vertrouwen in de uitspraak even groot benoorden als bezuiden de Tweed. Qu. 3355, 3383.

(†) Namelijk als men de landhuur-moorden uitzondert.

feitelijke stand der zaak, tweederlei opvatting toelaat, de zachtste te kiezen; maar deze gezindheid, die men waarlijk niet anders zou wenschen, had met den afkeer voor de doodstraf niets gemeen; zij bestond ook bij andere, niet capitale zaken. Zoo beklaagde men zich ook ten onregte over het getal vrijgesprokene beschuldigden van moord; men vergat daarbij, behalve de moeijelijkheid van bewijs uit aanwijzingen, dat bij een geweldigen dood dikwijls de mogelijkheid van een ongeluk of van zelfmoord kan worden bepleit; en dat tot redding van den beschuldigde in deze zaken meermalen waanzin wordt beweerd, dan in misdrijven, waarop vrijheidsstraffen gesteld zijn, dewijl op een verdict van „niet „schuldig uit hoofde van waanzin" toch opsluiting in eene soort van gevangenis volgt (*). Eindelijk dat de grenzen tusschen moord en manslag naar de Engelsche wet soms onduidelijk zijn voor niet regtsgeleerde juries en dat eenige feiten wettelijk onder moord worden gerangschikt, die naar het regtsgevoel van de jury daaronder niet behooren. Enkele getuigen beperken dan ook hunne loftuiting op de gezworenen in het algemeen, door de bijvoeging dat in zaken van „werkelijken moord", eene veroordeeling, mits de bewijzen voldoende zijn, niet twijfelachtig is. Anderen wilden van die beperking niets weten. De griffier Avory, die gedurende 20 jaren al de processen wegens moord bij de Assises van de 6 meest bevolkte graafschappen had bijgewoond (†), verklaarde (qu. 1853) dat, naar zijne ervaring, een jury nooit vrijsprak, tenzij er eenige redelijke grond van twijfel aan de schuld was voorgekomen. — De verklaring van den advocaat Stephen, hoewel niet zóó sterk op dit punt, was evenwel in lijnregte tegenspraak met die van den advocaat Denman; volgens hem had de doodstraf zeer weinig invloed op de kans op vrijspraak, en zou bij iedere andere zware straf het bewijs van de schuld in zaken van moord en de bezorgdheid om niet dan op duchtige bewijzen te veroordeelen, even groot zijn. Hij maakte alleen eene uitzondering voor kindermoord (boven toegelicht) en voor eenige gevallen, die, misschien ten onregte, als manslag, in plaats van als moord, waren beschouwd. Ook zijn getuigenis berustte, behalve op waarneming en studie, op ervaring uit eigene praktijk. Tot staving hiervan analyseerde hij 19 capitale zaken, waarin hij als verdediger was werkzaam geweest, en de

(*) Het gesticht te Broadwood, voor *misdadige krankzinnigen* (*criminal lunatics*).

(†) Hij fungeert bij het Centrale crim. hof te Londen en bij de daaronder behoorende omgaande regtspraak (*the Home circuit*) d. i. in de graafsch. Middlesex, Hertford, Essex, Kent, Surrey en Sussex.

uitspraken daarin gevallen (qu. 2002—2019). In 9 daarvan werden de besch. vrijgesproken, in 4 schuldig verklaard aan manslag, in 1 aan verberging van geboorte, in 6 ter dood veroordeeld, in 3 opgehangen. Helder en overtuigend toonde de getuige aan, dat in 18 van deze 19 gevallen, ook die waarin hij zijn proces had verloren, goed regt was gedaan naar de voorhandene bewijzen; slechts 1 verdict was z. i. bepaald verkeerd. Dit was onder zeer bijzondere omstandigheden gewezen, die overal buiten Engeland ongeloofelijk zouden voorkomen. Te Lincoln stonden in 1862 zekere Garner en zijne vrouw teregt wegens vergiftiging; de debatten duurden tot laat in den nacht en moesten den volgenden ochtend worden voortgezet; de onder-sheriff wees aan de gezworenen nachtverblijf aan in ééne kamer zonder bedden, en liet hun zeer weinig eten brengen; zij waren dus des anderen daags slaperig en onoplettend; de regter gebruikte bij het resumeren der zaak verkeerdelijk het woord *manslag*, en het gevolg was, dat na eene beraadslaging van een oogenblik de jury de beschuldigden aan dat misdrijf schuldig verklaarde, terwijl het moord had moeten zijn en zij de doodstraf verdiend hadden.

Het is misschien niet geheel overbodig op te merken, dat, ook bij het vermelden van dergelijke gevallen, geen enkel getuige, en geen der leden van de Commissie eenigen twijfel uitdrukte aan de voortreffelijkheid van de jury, als instelling.

Aan de bedenking *b* 1°. (zie boven bl. 366) werd een groot gedeelte der enquête gewijd. Zij hangt zeer naauw te zamen met den omvang van het begrip *moord* volgens de Engelsche wet, en zoo als die in eene nieuwe wet zou moeten en kunnen zijn. Het schijnt indedaad dat in de opvatting van het *voorbedacht boos opzet* dat tot *moord* wordt gevorderd, enkele fijne nuances bestaan tusschen de gevoelens der eerste regtsgeleerden en magistraten, zoodat het in uiterst zeldzame gevallen kan gebeuren, dat van twee personen, onder gelijke omstandigheden schuldig verklaard, de een wordt veroordeeld wegens moord, de ander wegens manslag, wanneer namelijk de jury zich houdt aan de definitie door den regter gesteld, hetgeen hij altijd zal doen, wanneer de zachtere qualificatie wordt aangeprezen. Hetzelfde is het geval in Schotland (in nog meerdere mate) omdat de qualificatie en de straf aldaar niet zwaarder mogen zijn dan de procureur-generaal eischt, en deze alleen dan, maar dan ook altijd de doodstraf eischt, als hij de daad voor moord houdt. In Britsch-Indië, waar het wetboek (van Macaulay) vele onderscheidingen en exceptiën maakt, waardoor het begrip

van *moord* beperkt wordt, en in Massachusetts en andere landen, waar moord in den eersten graad met den dood, maar in den tweeden graad met eene andere straf wordt bedreigd, vertoont zich altoos eenigermate hetzelfde verschijnsel.

Uit menigvuldige voorbeelden blijkt genoeg, dat als algemeene regel ieder wetgever en ieder regter voorbedachten raad vordert, hetzij kort of lang; (*) dat eene herziening der wet in Engeland en elders wenschelijk mag zijn; maar dat, praktisch, in geval van twijfel de schaal altijd tot de zachtere straf overslaat. Dit nu kan uit geen van de beide oogpunten een bezwaar zijn, omdat eenerzijds geene geheele straffeloosheid plaats vindt, waarvoor de abolitionnisten vreezen, anderzijds ook hij, die de doodstraf wil behouden, „omdat „hij die voor de openbare veiligheid noodig acht, zich evenwel nooit „zal beklagen, als enkelen er het leven afbrengen, die naar de „letter en den geest der wet, hadden moeten worden opgehangen."

De bedenking onder *b* 2°, werd reeds boven (bl. 373) aangeroerd. Haar gewigt werd door geen der getuigen, die over de toerekenbaarheid der misdaden gehoord zijn, tegengesproken. De grens, die de verschillende vormen van waanzin afscheidt van den gezonden zielstoestand is dikwijls zóó onmerkbaar, dat de afloop der regtspleging onzeker wordt, zoodra de questie of de gevangene wel bij zijn verstand was? op eenigzins aannemelijke gronden wordt te berde gebragt.

Wanneer de doodstraf in aanmerking komt, is zij van hoog belang Volgens een advys voor eenige jaren door de twaalf regters van Engeland éénstemmig als rigtsnoer aangenomen, is ieder, die eene misdaad bedreven heeft, ten volle verantwoordelijk „indien het blijkt dat hij goed van kwaad kan onderscheiden." In 1864 werd echter in eene vergadering van 54 geneeskundigen van krankzinnigen-gestichten, te York bijeen gekomen, ook éénstemmig besloten, dat „de wettelijke toetssteen der toerekenbaarheid van misdadigers, bestaande in het onderzoek of zij goed van kwaad kunnen onderscheiden, onbestaanbaar is met het aan ieder lid dezer vergadering bekende feit, dat het vermogen om goed van kwaad te onderscheiden dikwijls bestaat bij ontwijfelbaar krankzinnige menschen, en kan te zamen gaan met gevaarlijke en onbedwingbare inbeeldingen." (†) Natuurlijk is hierdoor de aan-

(*) Een oud Engelsch regtsgeleerde schreef, dat een tijd van beraad half zoo lang als noodig is om een knipmes te openen, voldoende is om een doodslag moord te noemen.

(†) De voorsteller van deze resolutiën, doctor Tuke, is een voorstander van het behoud der doodstraf (qu. 2386), maar beschouwt het ter dood brengen van een waanzinnige als een geregtelijken moord (qu. 2411).

dacht van het wetenschappelijk publiek bijzonder op dit punt gevestigd; en het laat zich aanzien dat de meening der geneeskundigen ook door de regtsgeleerden zal worden aangenomen.

Raadpleegt men de voorbeelden van verdediging op grond van waanzin, soms door vrijspraak, soms door veroordeeling gevolgd, die de getuigen hebben gegeven, dan is het moeijelijk, daaruit op te maken of er geregtelijke dwalingen in dit opzigt hebben plaats gehad, omdat de waarnemingen omtrent den zielstoestand niet uitvoerig genoeg zijn medegedeeld. Het is evenwel te vermoeden, dat somtijds de jury ten onregte wegens krankzinnigheid heeft vrijgesproken, althans de directeur van Broadwood verklaarde dat hij eenige personen in zijn gesticht had, bij welke hij in eene reeks van jaren geen het minste teeken van waanzin had bespeurd, en die alleen in 't belang der openbare veiligheid (om hun slechten aard) daar werden gehouden. (*) Ook schijnt het, dat de verdediging gegrond op plotselinge monomanie of z. g. zedelijke verstandsverbijstering, wel enkele malen bij den jury indruk maakt; althans de geneeskundigen waarschuwen daartegen, omdat die beweerde verbijstering eigenlijk niets anders is dan eene booze hartstogt of begeerte, waardoor de schuldige zich niet had moeten laten beheerschen. Onder de aangehaalde regtsgedingen, die in Engeland sensatie hebben gemaakt, worden er twee met niet onbelangrijke bijzonderheden besproken, die van Preedy en Townley. Preedy stond in 1863 op 20-jarigen leeftijd te regt voor de assises te Warwick; hij was een onecht kind, door zijn vader eerst verzorgd, daarna verstooten; had zijne moeder verdriet gedaan, had gezworven en gestolen, was een korten tijd soldaat geweest, had op nieuw gestolen; daarvoor gevangenisstraf te Portland ondergaande, had hij een gevangenbewaarder verradelijk doodgestoken, en stelde zich sedert dien tijd als krankzinnig aan, zoodat hij soms dagen lang spiernaakt in zijne cel was; zeer groot en sterk van ligchaam, was hij een schrik voor wie hem naderde, en moest met zware boeijen in de teregtzitting worden gebragt. Kort vóór de zitting vernam lord Osborne van de zaak, en besteedde uit zuivere menschenliefde ongeloofelijke moeite en

(*) In Groot-Brittannië beveelt de strafregter de opsluiting van waanzinnigen in een gesticht, zoolang de Kroon het noodig oordeelt, dus zoowel uit het oogpunt van veiligheid als van genezing. Zoo wordt een voorbeeld vermeld van een bekenden boef, die meermalen voor diefstallen gestraft was; eindelijk stond hij wegens een moord teregt, doch werd (teregt) vrijgesproken, omdat hij aan zuiperswaanzin leed. Hoewel van deze ziekte genezen, werd hij als te gevaarlijk beschouwd, om hem los te laten uit het gesticht.

kosten om voor den jury het bewijs te leveren dat deze ongelukkige waanzinnig was (qu. 3266). Zijne moeder kwam verklaren dat hij als kind eens eene zware hoofdwond had gehad en sedert „wonderlijk" was geweest; later had hij aanvallen van vallende ziekte gehad. De beambten der gevangenis en de geneesheeren verklaarden dat hij krankzinnigheid veinsde; hij werd veroordeeld en gehangen. Lord Osborne zelf twijfelde of hij wel krankzinnig was, maar meende dat hij aanleg had om het te worden. — Townley, oud 25 jaren, een zoon van goeden huize, stond in 't zelfde jaar te Derby teregt wegens moord op eene jonge dame, die zijn aanzoek om hare hand had afgewezen. De verdediging was, dat hij zich inbeeldde, door een complot te worden bedreigd en onder dien indruk den moord had gepleegd. De eerste sommiteiten in de psychiatrie werden voor de beschuldiging en voor de verdediging gehoord, en konden het onderling niet eens worden. De jury verklaarde T. schuldig. De vraag of deze uitspraak regtmatig was, werd met warmte onder het publiek en in de couranten nagepleit. Eindelijk werd gratie van de doodstraf verleend en de veroordeelde in een gesticht opgesloten; daar bragt hij zich zelven om het leven. Zijne advocaten en de inspecteur van het krankzinnigengesticht hielden hem voor schuldig en niet waanzinnig. — Uit deze en meerdere voorbeelden blijkt voorzeker, dat de uitslag van een crimineel regtsgeding soms moeijelijk te voorzien is; het valt daarbij in 't oog, dat zij bij iedere strafwetgeving kunnen en zullen voorkomen. Daarenboven is er misschien grond om aan te nemen, dat de Engelsche procedure meer aanleiding geeft tot twijfel omtrent het bestaan van waanzin, dan de Fransche, die meest overal op het vaste land gevolgd wordt (qu. 2466, 3218). In twee opzigten, vooreerst omdat in Engeland geene deskundigen ex officio worden benoemd om vóór de teregtzitting den zielstoestand van den besch. te onderzoeken, zoo als elders de regter van instructie behoort te doen in ieder twijfelachtig geval; anderdeels omdat de Engelsche wet, uit overdreven zorg voor de vrijheid van verdediging, geen verhoor van den besch. op de teregtzitting toelaat; noch regter, noch advocaat, noch gezworene mag hem ondervragen.

Wat eindelijk *b* 3°. betreft (zie bl. 366) het teedere onderwerp der *gratie* werd met bijzondere zorg door de Commissie onderzocht, en er is geen onderdeel van dat onderzoek, waaromtrent *zóó* bevredigende uitkomsten werden verkregen. In Groot-Brittannië, even als elders, heeft de veroordeelde de bevoegdheid om gratie te vragen; ook ieder ander mag dit voor hem doen. De jury kan

bij de veroordeeling eene aanbeveling tot vermindering van straf voegen; de regter kan die al of niet ondersteunen, of zich ook uit eigen beweging tot den Minister wenden om uitstel of verandering van het vonnis. Ook dan, wanneer niets van dat alles heeft plaats gehad, wordt toch het regtsgeding aan het ministerie van binnenlandsche zaken nagezien, alvorens aan het regt zijn loop wordt gelaten (*). Van iedere capitale zaak leest de ondersecretaris (secretaris-generaal, thans de heer Waddington) al de stukken, en maakt eene nota van hetgeen hem belangrijk voorkomt; de Minister (thans Sir G. Grey) doet hetzelfde. Zij vergelijken die. Bestaat er nog twijfel, de regter, die de zitting gepresideerd heeft, wordt ontboden; is er ernstig vermoeden, dat nieuwe feiten aan den dag zijn gekomen, die de jury niet gekend heeft, dan worden getuigen of deskundigen administratief gehoord en het verbaal van hun verhoor onder het oog van den Minister gebragt. Op hem alléén rust de verantwoordelijkheid der beslissing, behalve in zaken, waarbij een politiek belang kan gemoeid zijn (zoo als de zamenzwering van Smith O'Brien in 1848 en die der Fenians in deze dagen), in welke de geheime raad der Koningin beslist. Alle getuigen zijn eenstemmig van oordeel, dat, hoezeer de Ministers feilbaar zijn, en hoezeer het onderzoek aan het ministerie de waarborgen van openbaarheid en contradictoir debat mist, evenwel het regt van gratie niet kan worden ontbeerd, hetzij men de doodstraf begeert toe te passen of niet, en al stelde men een hof van appel of revisie voor alle crimineele zaken in.

Ten aanzien der beslissing zelve op verzoeken om gratie bestaan, zoo als van zelf spreekt, geen vaste regelen. De Minister Grey betuigde (qu. 1504) dat hij zich niet bevoegd achtte gratie te geven uit afkeer van eene bij de wet opgelegde straf, dus ook niet van de doodstraf, omdat een ambtenaar der Regering de wet niet mag veranderen, maar moet helpen toepassen. Hij achtte zich (even als de oud-minister Walpole) wèl bevoegd om gratie te verleenen, omdat eene openbare meening, die hij voor niet ongegrond houdt, de doodstraf te zwaar oordeelt voor eene of andere kategorie van misdaden. Dit vond vooral toepassing bij kindermoord, door de moeder gepleegd, waarvoor in 1849 de laatste executie plaats had wegens een feit met zeer verzwarende omstandigheden.

(*) Deze gevallen zijn zeldzaam, maar komen voor; o. a. bij Köhl, die te Londen in 1864 een gruwelijken moord had gepleegd, bij Palmer den gifmenger enz. Dikwijls doet het Genootschap tot afsch. der doodstraf eene poging tot redding van veroordeelden, die anders geen voorspraak hebben; *er zijn er echter, voor wie het bepaald weigerde tusschen beide te komen*, b. v. Muller, de moordenaar van Briggs. (qu. 2368).

Hij gaf eene analyse van al de sedert voorgekomene gevallen van kindermoord en de redenen waarom in ieder dier gevallen gratie was verleend. (*) De doodstraf aan vrouwen alleen om hare sekse kwijt te schelden zou onregtvaardig zijn; ook werden in de laatste jaren vrouwen geëxecuteerd wegens moord met voorbedachten raad, meestal door vergif. De Ministers erkenden echter, dat eene vrouw, wier straf om reden van zwangerschap werd geschorst, nimmer na hare bevalling werd geëxecuteerd; en de Minister Grey hield het voor mogelijk, dat, zeer enkele malen, eene vrouw vermindering van straf had bekomen, in gevallen, gelijkstaande met die, waarvoor een man was opgehangen, voor zoover althans verschillende gevallen geheel gelijk kunnen staan. (qu. 1539). Hij wist één zoodanig geval. Een man vermoordde zijn kind alléén om eene som gelds van een begrafenisfonds te ontvangen. Hij werd gehangen. Eene vrouw had kort te voren in gelijk geval vermindering van straf gekregen. — De aanbeveling tot gratie van een jury, zonder bijgevoegd motief, wordt geene voldoende reden geacht om gratie te geven; daarentegen zijn er in eene reeks van jaren geen voorbeelden bekend, dat een veroordeelde geëxecuteerd is, als jury en regter hem met opgave van redenen hadden aanbevolen. Aanzoeken of aanbevelingen van familie of vrienden van den veroordeelde, of van menschenvrienden, gelden alleen voor zoover zij op deugdelijke gronden steunen, die onderzoek kunnen doorstaan. De Minister toch moet, tenzij het tegendeel hem ontwijfelbaar blijke, het vonnis voor regtmatig en wáár houden; daarenboven leert de ondervinding, dat vele personen, uit een verkeerd begrip van menschenliefde, geen zwarigheid maken dingen te verklaren, die onwaar zijn of waarvan zij niets weten. In 1856 brandmerkte lord Palmerston, toen Minister van binnenl. zaken, in het Parlement, zulke streken in zeer krachtige bewoordingen. — Eenige voorstanders van de afschaffing der doodstraf putten hieruit een argument, daar zij de ziekelijke, onzuivere belangstelling in sommige misdadigers, aan het bestaan dezer straf toeschrijven; andere getuigen beweren, dat niet minder aandrang bij den Minister zou gebezigd worden, zoo eene andere straf de zwaarste was.

Onder de zaken, aldus bij den Minister behandeld, zijn slechts zeer weinigen waarin ernstig kwestie is over de schuld of toere-

(*) De godlooze industrie van gehuurde kindermoordenaressen had tijdens de enquête de aandacht nog niet getrokken. Dat deze gruwel ook elders dan in Engeland voorkomt, berigt Ds. Heldring in *de Vereeniging* van April 1866, met aanhaling van feiten. Zie ook *Kerkelijke Courant*, 21 April.

kenbaarheid. In verre de meeste valt alleen te beslissen of er genoegzame verzachtende omstandigheid bestaat om den veroordeelde het leven te laten. Beide Ministers oordeelden, dat, met volledige informatiën en goeden wil, die beslissing niet zóó ontzagchelijk moeijelijk is; maar dat het toch wenschelijk zou zijn, zoo de regter in Engeland de bevoegdheid had, om verzachtende omstandigheden, zelfs in capitale zaken, toe te passen (gemotiveerd), waardoor dan van zelf de gratie zeldzamer zou te pas komen, en de doodvonnisen (minder in getal) in den regel zouden worden uitgevoerd.

Bepaalde klagten over de beslissingen zelve op verzoeken om gratie werden niet vernomen. Alleen beriep zich één der secretarissen van het Genootschap op eene volksmeening, die zich te Londen zou hebben geuit bij de executie van Wright (ter dood veroordeeld kort na Townley en wegens een dergelijk misdrijf) als of Townley alleen gratie had verkregen omdat hij tot een hoogeren stand behoorde; onder het volk zou men toen hebben hooren roepen: Schande! Townley! (Een inspecteur van politie, die de executie van Wright bijwoonde, had van dit geroep niets gehoord.) Kort daarna, in 1864, kwam te Birmingham weder een eenigzins gelijksoortig geval voor; de moordenaar, Hall, kreeg gratie, na een zeer sterken aandrang van vele petitionarissen.

Wat betreft de gratie van Townley, scheen de Minister zelf eenigen twijfel te voeden of deze teregt verleend was; maar de toerekenbaarheid van zijne misdaad was door kundige geneesheeren betwist. Wright was een metselaar, die de vrouw met wie hij leefde, den hals had afgesneden, omdat zij hem, zoo als hij zeide, had gesard; hij bekende schuld, zoodat de jury geen verdict had te geven. Van waanzin was geen sprake. Evenmin van eigenlijke uittergiug. Er was dus geen gegronde reden om over de afwijzing der gratie te klagen. Hall was een fabrijkwerker, die zijne vrouw, welke hij altijd hartelijk bemind en goed behandeld had, doodschoot na eene korte woordenwisseling, waarin het schijnt dat zij zijne jaloezy had opgewekt. Zijne straf werd in levenslangen dwangarbeid veranderd. Het verschil tusschen deze zaak en die van Wright was niet groot; er was evenwel eene *nuance* in het voordeel van Hall, die hem dan ook het leven redde.

Beide Ministers verklaarden nog dat naar hunne overtuiging, in de laatste 30 jaren misschien wel eens gratie verleend was, die had kunnen geweigerd worden, maar geen gratie geweigerd, die men had moeten verleenen.

Over de uitoefening van het regt van gratie in Ierland door

den lord-luitenant, in Indië door den Gouverneur-Generaal werden geene klagten vernomen. In Frankrijk onderzoekt niet alleen de Minister van Justitie, maar de Keizer zelf (even als koning Lodewijk Filips vroeger deed) alle zaken, waarin een doodvonnis geveld is, in alle bijzonderheden. De advokaat Chédieu deelde (qu. 3200) een geval mede, waarin de straf door den Keizer werd veranderd tegen het eenstemmig advys van den procureur-generaal, den president der assises en den Minister.

Voor zoover uit de feiten op dit punt een algemeene indruk kan worden opgemaakt, is het deze, dat ieder veroordeelde de kans behoort te hebben op regt van gratie van de hoogste magt in den Staat; maar dat eene zekere matiging bij de uitoefening van dat regt moet voorzitten, opdat de eerbied voor de wet onverminderd blijve en het publiek vertrouwe, dat de Regering steeds om billijke, althans aannemelijke redenen gratie verleent.

Wij komen thans tot andere gezigtspunten, waaruit het behoud der doodstraf bestreden en verdedigd werd.

IV.

De doodstraf is onherstelbaar. — Indien soms, door eene dwaling der justitie, een onschuldige tot eene andere straf veroordeeld is, dan kan deze òf opgeheven òf althans, zoo zij reeds ondergaan is, de veroorzaakte schade geldelijk vergoed worden; maar voor de éénmaal uitgevoerde doodstraf aan een' onschuldige is geen raad. — Zoo als van zelf spreekt, werd dit argument tegen de doodstraf krachtig bij de Commissie van enquête aangedrongen. Daarbij rees de vraag: of de bloote mogelijkheid van zulk een noodlottig geval eene voldoende reden ware, om die straf af te schaffen, zoo men haar overigens noodig achtte tot bescherming van het leven van onschuldige menschen? Met eenigen nadruk antwoordde een der regtsgeleerden (lord Cranworth, qu. 117) hierop ontkennend. Hij gaf toe, dat het veel beter is 9 schuldigen ongestraft te laten dan één onschuldige te straffen, maar meende dat, als de maatschappij bescherming behoefde, men deze haar niet moest onthouden, omdat het kon gebeuren, dat 1 onschuldige leed tegen 999 schuldigen. Zeker een weinig bevredigende uitspraak; want het is onmogelijk, zich het straffen van een onschuldige anders dan als een zeer groot kwaad voor te stellen, al gebeurde het ook slechts ééns in eene eeuw. (*) Dat het werkelijk meermalen heeft plaats

(*) Niettemin ligt het denkbeeld, door lord Cranworth uitgedrukt, ook ten

gehad, valt niet te betwijfelen. Maar teregt worden hierbij de voorbeelden uit vroegere tijden, onder eene barbaarsche en bevooroordeelde regtspleging, buiten rekening gesteld. Waar het op aankomt, is, of een mensch, die het ongeluk heeft, onschuldig te regt te staan wegens eene zware misdaad, in dezen tijd, aan het vrij en onbelemmerd onderzoek, aan de openbaarheid van het regtsgeding, aan de onbeperkte vrijheid van verdediging, aan de regtskundige hulp ook voor den arme, aan eene onafhankelijke regtsmagt, aan het regt van wraking, aan de instelling van den jury (waar deze bestaat) (*), aan de humaniteit der magistraten, die zijne zaak behandelen, aan het naauwgezet onderzoek eindelijk bij en door den hoogsten Staatsdienaar of het hoofd van den Staat zelf, genoegzame waarborgen heeft. En men moet het erkennen, het bewijs dat ook met dit alles het ter dood brengen van een' onschuldige onbestaanbaar is, kan niet worden verlangd, althans niet gegeven. Hooge waarschijnlijkheid of onwaarschijnlijkheid is het meeste, wat bereikbaar is.

Wat leverde de enquête hieromtrent op? Acht getuigen verklaarden uitdrukkelijk, dat voor zoover hunne kennis strekte, in de laatste 20 of 30 jaren geen veroordeelde in Engeland was geëxecuteerd, waarvan later de onschuld was gebleken. Onder die 8 getuigen waren de beide Ministers en drie der regters (de andere magistraten zijn over dit punt niet ondervraagd), één advocaat en 2 geestelijken; 2 van dit 8-tal, waren voorstanders van de afschaffing der doodstraf

Eene tegenovergestelde verklaring gaven, meer of minder stellig, 5 getuigen. Het uitvoerigst was het parlementslid Fitzroy Kelly, die meermalen in het Lagerhuis de noodzakelijdheid van een Hof van appèl voor alle crimineele zaken heeft trachten te betoogen (†). Zijne verklaring was niet zeer precies; uit mededeelingen van thans overledene, geloofwaardige personen, had hij

grondslag aan hetgeen de onschuldig veroordeelde Socrates over de uitvoering van zijn eigen doodvonnis gesproken heeft. Zie Plato's Criton, cap. 10 ss.

(*) Is de jury werkelijk een waarborg voor onschuldigen? Het is hier de plaats niet, dit punt opzettelijk te behandelen. Van een jury zonder regelen van wettelijk bewijs zoude ik het vooralsnog niet durven bevestigen. Veroordeelingen door Fransche juries, als b. v. van Mevrouw Lafarge, van broeder Léotade, laten plaats voor twijfel, die bij een Engelschen jury of een Nederlandschen regter tot vrijspraak zou hebben geleid.

(†) Er is een geregtshof van dien naam, bestaande uit de 12 regters van Engeland; zoo dit, op grond van eene regtsdwaling, eene informaliteit of een verzuim in de regtspleging, het vonnis te niet doet, wordt de zaak voor een anderen jury gebragt. Het hangt van den regter, die de assises presideert, af, of het Hof van appel kennis van de zaak bekomt. De heer Kelly wil een werkelijk hooger beroep toelaten.

aanteekeningen gemaakt, volgens welke van 1802 tot 1840 in Groot-Brittannië 22 onschuldigen zouden zijn ter dood veroordeeld, waarvan 7 geëxecuteerd. Hij had die aanteekeningen niet bij zich, maar hoopte die nog aan de Commissie te bezorgen, hetgeen hij na zijn verhoor, in December 1864, dus gedurende een jaar, niet heeft gedaan. Hij herinnerde zich slechts één dier gevallen; in 1835 of 1836 was zekere Chalker te Ipswich veroordeeld en opgehangen wegens moord van een jagtopziener; eenige jaren later had een persoon (niet genoemd) in Indië op zijn sterfbed bekend, dat hij die misdaad had bedreven. Dit berigt was van hooren zeggen. Het éénige geval dat de heer Kelly van een ooggetuige (van het proces) had vernomen, was merkwaardig (qu. 1059). Een man had met een ander hevig getwist in eene herberg, was hem gevolgd naar eene eenzame plaats, had hem aldaar geslagen en gewond, en werd eenige oogenblikken later bij het bloedige lijk gevonden; hij werd ter dood veroordeeld. Vóór de executie bleek het dat in die korte oogenblikken tusschen het gevecht en de bevinding, een ander de doodelijke wond had toegebragt. De veroordeelde kreeg gratie. Iets dergelijks had (in 1865) plaats met de veroordeelde Pellizioni, op wien prof. Leone Levi zich beriep (qu. 1972); ook deze kreeg gratie, omdat bij regterlijk vonnis was uitgemaakt dat de doodelijke wond door een ander was toegebragt. De secretaris Tallack vermeldde met bijzonderheden één doodvonnis (in 1854), in dwangarbeid veranderd, dat naderhand bleek op valsch getuigenis te zijn gewezen (*), twee andere, die op aandrang „der publieke meening" werden gewijzigd, zonder dat echter de onschuld bepaald was gebleken. Lord Hobart wees met nadruk op de mogelijkheid, ja waarschijnlijkheid dat somtijds onschuldigen de doodstraf ondergaan, maar gaf geen voorbeeld. De secretaris Beggs noemde daarentegen twee gevallen, van Ross en Sargisson, beide wegens moord opgehangen, de een in 1850 te York, de ander in 1864 te Leeds; hij beriep zich tot staving hunner onschuld op de meening van 5 of 6 ingezetenen van die steden (qu. 2378, 2380).

Door al deze verklaringen is dus geen enkel wel gestaafd voorbeeld geleverd van het ter dood brengen van een onschuldige onder het tegenwoordige strafstelsel en de tegenwoordige regtspleging in Engeland. — De getuige Visschers vermeldde (qu. 3583) uit België de bekende zaak van Bonné en Geefs, in 1842 ter dood

(*) De misdaad was verkrachting met verwonding; het is niet duidelijk of de veroordeelde geheel onschuldig was, dan of de zaak boosaardiger was voorgesteld dan zij was.

veroordeeld wegens diefstal met verzwarende omstandigheden bij een pastoor te Lier; hunne straf werd veranderd in levenslange tuchthuisstraf; later bleek hunne onschuld uit de veroordeeling der ware daders; beide arresten werden gecasseerd, de eerstveroordeelden vrijgesproken, en ontvingen eene lijfrente tot vergoeding. De getuige Chédieu eindelijk verklaarde dat in Frankrijk personen niet alleen zijn veroordeeld, maar ook geëxecuteerd, wier onschuld naderhand bewezen werd, maar hij (qu. 3201) gaf geen voorbeeld (*).

De oud-raadsheer in het geregtshof te Calcutta eindelijk, Sir L. Peel, die veeljarige ervaring van strafzaken had zoowel in Engeland, als in Indië, meende dat het gevaar van onschuldigen te straffen in de Indische maatschappij grooter is, dan in de Europeesche, wegens de leugenachtigheid en omkoopbaarheid der Indische getuigen. Hij noemde daarvan voorbeelden, in niet-capitale gevallen (qu 2748 ss.), o. a dat van een inlander, die zich had laten omkoopen om een langdurigen dwangarbeid te ondergaan in plaats van een veroordeelden *thug*, voor wien die man zich tot dat einde uitgaf.

Een ander argument had dit eigenaardige, dat het zoowel vóór als tegen de doodstraf werd aangevoerd, te weten *de eerbied voor menschenlevens*. Zoo als teregt door een der getuigen (qu. 566) werd aangemerkt, was het Beccaria die (cap. 27) de stelling opperde, „dat de wetgever ook in den misdadigste het leven moet eerbie- „digen," waarvoor die schrijver tot reden gaf, dat geen burger aan den Staat het regt heeft willen afstaan om over zijn leven te beschikken. De zwakheid van deze beweegreden blijkt evenwel op de volgende bladzijde, waar B. het ter doodbrengen van staatsmisdadigers in tijden van omwenteling veroorlooft, en voor moordenaars en roovers eene straf aanprijst, bestaande in „levenslangen, openbaren, zwaren dwangarbeid, met behandeling als lastdieren." Zeker een lot waaraan geen burger zich ooit vrijwillig heeft onderworpen!

Geen der gehoorde getuigen nam B.'s stelling aldus over; allen

(*) Als voorbeeld uit Frankrijk wordt in bijna alle werken over het onderwerp Lesurques aangehaald, die in 1797 werd onthoofd als mededader van een moord en diefstal op een courrier en een postillon op den weg tusschen Lyon en Parijs. Dat hij onschuldig was, is bijna zeker. Nog vóór de executie was er ernstige twijfel gerezen, of de getuigen zich ook in hem hadden vergist. De wet gaf destijds geen regt van gratie; en het Directoire durfde de executie niet te schorsen, zonder goedvinden van het Wetgevend ligchaam; dit werd gevraagd, maar zonder bijvoeging van andere gronden, dan dat één der moordenaars, die eigene schuld beleden had, Lesurques onschuldig verklaarde. Het Wetg. ligchaam besliste, dat het regt zijn loop moest hebben. Iedere Regering in deze eeuw zou de executie hebben geschorst en informatiën ingewonnen.

erkenden dat de Staat bevoegd is, de doodstraf, indien noodig, op te leggen. Maar de bedenking, blijkende uit vele vragen van wege de minderheid der Commissie gedaan, en uit de antwoorden van eenige der getuigen, was, dat de eerbied voor menschenlevens verzwakt werd door het doen uitvoeren en het zien uitvoeren der doodstraf, en dat de wetgever het voorbeeld van dien eerbied moest geven, door het leven, ook van den meest schuldige te sparen. Enkelen gingen nog iets verder en beweerden, dat de uitvoering der doodstraf het volk hard en wreed maakt, in welk gevoelen lord Osborne, de welsprekendste bestrijder der doodstraf, evenwel niet deelde; volgens hem zouden alleen *bloedige* vertooningen deze werking hebben, of wel eene reeks van doodingen kort na elkander (zooals in den oorlog); van het altijd betrekkelijk zeldzame schouwspel der galg verwachtte hij dit gevaar niet; maar een Engelsch publiek zou z. i. de guillotine niet dulden (qu. 3331). Omtrent de gewaarwordingen, die het aanschouwen van eene executie gaf aan hen, die haar ambtshalve moesten bijwonen en aan nieuwsgierigen, liepen de berigten nog al uitéén. Bij de eersten scheen de zenuwachtige aandoening die zij in het begin ondervonden, de volgende keeren zeer te verminderen, en (opmerkelijk!) eene executie van meerderen op ééns maakte een minder levendigen physischen indruk, dan van één patient; zoo was bijv. die der 5 zeeroovers, die in 1864 te gelijk, te Londen, werden gehangen, niet zóó akelig. Dit geleek meer op een gevecht. (qu. 1231). Één der getuigen vóór de afschaffing der doodstraf gestemd, ontkende bijna allen indruk. De zaak liep z. i. veel te eenvoudig af en moest met meer plegtigheid vergezeld gaan.

De schare van vrijwillige aanschouwers bij eene executie is zeer verschillend zamengesteld, en bestaat gewoonlijk niet uit het beste deel der bevolking. Ook toont het reeds een aanleg tot ruwheid en hardvochtigheid, wanneer iemand, bloot voor zijn genoegen en om een schouwspel te hebben, de uitvoering eener doodstraf gaat bijwonen. Dit schijnt dan ook de verklaring van het feit, dat het dikwijls gebleken is, dat personen, die zich naderhand aan moord of doodslag schuldig maakten, executiën hadden bijgewoond. Deze redenen werden aangevoerd in het voordeel der executiën binnen de muren der gevangenis, zoo als het Pruissische en andere strafwetboeken voorschrijven, in het bijzijn van eenige regterlijke ambtenaren en daartoe opgeroepen getuigen. De redenen vóór en tegen dezen maatregel kunnen hier niet worden medegedeeld. Wat intusschen omtrent de bezwaren der openbare executiën werd aan-

gevoerd, betrof hoofdzakelijk Londen, alwaar iedere gebeurtenis, die eene menigte volks bij elkander brengt, gevaren veroorzaakt. Teregt merkte o. a een der gehoorde inspecteurs van politie op, dat de vraag, of er wel zakkenrollers onder de toeschouwers waren? minder ter zake deed, omdat te Londen in zulk eene volte geen verstandig mensch iets van waarde bij zich zal dragen. Vooral bij de gevangenis van Old Bailey hebben onder den volkshoop, die soms uren lang op de voltrekking van een doodvonnis staat te wachten, tooneelen van wanorde plaats; diepe stilte heerscht evenwel ook dáár, zoodra de veroordeelde verschijnt. Bij enkele gevallen, zoo als van F. Müller, werden na de executie blijken van tevredenheid en goedkeuring gegeven. Over andere plaatsen zijn weinig klagten; de procureur-generaal in Schotland betuigde, dat de weinige executiën, aldaar in de laatste jaren voorgevallen, den indruk van ernst en regtvaardigheid op de bevolking maakten; in Ierland heerscht het godsdienstig gevoel (vooral bezorgdheid voor de ziel van den gevonnisde) en stemt ook de laagste volksklasse tot ernst.

Veel meer evenwel dan de indruk op de onmiddellijke toeschouwers beteekent die, welken de bevolking in het algemeen, vooral door middel van de pers, van veroordeelingen en executiën ontvangt. Hieromtrent was de meerderheid der getuigen van oordeel, dat de toepassing der doodstraf op werkelijke moorden, over welker boosaardigheid geen verschil van opinie kan bestaan, den eerbied voor het menschenleven verhoogt en niet vermindert.

Zoo zeide de minister Grey (qu. 1486): „Onschendbaarheid van „'s menschen leven is naar mijne meening het groote beginsel, „waarop de strafwet steunt; dit als hoofddoel aannemende, pleit „ik vóór het behoud van de doodstraf op vóóroverlegden moord, „ten einde menschenlevens te beschermen. Ik geloof dat het leven „beter door die straf wordt bewaard, dan door eene andere, en dat „veel meer moorden zouden plaats hebben, wanneer die straf ware „afgeschaft." De kapellaan Davis (qu. 1247): „De dood van één „mensch die per jaar wordt opgehangen, draagt werkelijk bij tot „de veiligheid van drie millioen levens in de hoofdstad. De vraag „is niet of menschenlevens zouden worden behouden door de af„schaffing, maar of men liever één schuldige dan vele onschul„digen wil doen sterven." — Sir L. Peel (qu. 2737): „De afschaffing „der doodstraf zou het verlies van een aantal levens van onschul„digen te weeg brengen, om die van eenige weinige schuldigen „te sparen." Het is onnoodig een groot aantal verklaringen in gelijken zin mede te deelen. Deze verklaringen werden aan de

voorstanders der afschaffing vóórgehouden; enkelen van hen betuigden hun afschuw van moord, maar meenden toch dat het leven van den moordenaar voor den wetgever even onschendbaar moest zijn, als dat van den vermoordde (lord Hobart, qu. 1376 ss); anderen gingen verder, en gaven te kennen dat moord niet altijd en in alle gevallen groote boosaardigheid in den dader doet blijken; dat die misdaad niet zeer veelvuldig voorkomt in het Vereenigd Koningrijk (200 moorden in 't jaar rekenende op de 21 millioen inwoners van Engeland en Wales), en dat dus geen levens van moordenaars behoeven te worden opgeofferd om dit betrekkelijk kleine maatschappelijke kwaad tegen te gaan (Levi qu. 1959, Neate qu. 3261).

Opmerkelijk is, ook bij de meerderheid, die aan het leven der slagtoffers meer waarde hechtte dan aan dat der moordenaars, de blijkbaar mindere eerbied voor het leven van jonggeborene kinderen. Ook onder de bepaalde voorstanders der doodstraf waren er, die voor het misdrijf van *verberging der geboorte* (zie boven bl. 368) eene straf van één of twee jaren gevangenis zwaar genoeg achtten; eenigen erkenden wel, dat de kindermoorden schrikbarend toenamen, en dat eene strikte uitvoering der wet daaraan zeer waarschijnlijk paal en perk zoude stellen, maar meenden toch dat de publieke meening herhaalde executiën van kindermoordenaressen niet zou dulden en dat het beter was, daartoe niet over te gaan. De twee Ministers en de minderheid der regtsgeleerden oordeelden daarentegen, dat het pas begonnen leven van een kind even heilig was en evenzeer beschermd moest worden als van een ander mensch.

De vorafgaande beschouwing knoopt zich vast aan de voorname stelling van de verdedigers van het behoud der doodstraf, *dat deze den krachtigsten afschrik geeft* en daardoor vele zware misdaden voorkomt (*). De dood is datgene, wat boven alles door alle menschen, die bij hunne zinnen en dus voor hunne daden verantwoordelijk zijn, gevreesd wordt; hoeveel te meer dan de smartelijke dood op een schavot en op een te voren bepaald tijdstip. In twee opzigten werkt, volgens de meerderheid, de doodstraf afschrikkend, eerstens, door bij booze en gewetenlooze menschen het denkbeeld op te wekken: „als ik dit of dat kwaad doe, zal ik er „denkelijk voor worden ter dood gebragt;" ten andere door in het algemeen afschuw te verspreiden voor de misdaad (bepaald voor

(*) Kort en krachtig schreef reeds in de 17e eeuw de kanselier E. Coke: „De ter doodbrenging van een misdadiger dient tot voorbeeld; *ut poena ad paucos, metus ad omnes perveniat*", d. i.: De straf treffe enkelen, de schrik allen.

moord) als iets waarmede het leven van den schuldige verbeurd wordt.

Men ziet, dat het van de gegrondheid dezer bedenking afhangt, of werkelijk de doodstraf eene krachtige bescherming voor onschuldigen is, of zij moorden voorkomt, derhalve levens behoudt, en dus of hare voorstanders dan wel hare tegenstanders de ware menschenvrienden moeten heeten. Een groot deel van de enquête liep over dit punt. De bestrijders der doodstraf ontkenden wel niet, dat zij een afschrikkend karakter heeft, maar stelden daartegenover de meening, dat eene langdurige of levenslange gevangenisstraf evenzeer afschrikt, en dat de misdadiger niet gewoon is de mate van straf in zijne berekening op te nemen, maar wel de kansen van straffeloosheid, welke hij zich dan, vóór het plegen der misdaad, gunstig voorstelt (*).

Ongelukkig is het hoofdmoment, de voorkoming van zware misdaden, niet door stellige feiten en cijfers te staven. Hoe uiterst zelden verneemt men iets van de overdenkingen van iemand, die het voornemen opvat een moord te plegen, maar er geen gevolg aan geeft! Welk mensch zal ooit het getal van zulke gevallen kennen? De volgende opmerkingen werden, bij gemis van regtstreeksche, als indirecte bewijzen voor het, bij uitnemendheid en boven alle andere straffen, afschrikkende karakter der doodstraf aangevoerd.

1°. De schrik die den schuldig verklaarde bij het aanhooren van zijn doodvonnis om het hart slaat, en zijn verlangen om het leven, al is het ellendig en smadelijk, te behouden, zoo lang als het kan. — Over deze dubbele opmerking is maar ééne stem; ook bij de vermetelsten, die met pogcherij begonnen, kromp het hart bij de aankondiging en nadering der doodstraf; en onder hen, wier straf in levenslangen of langdurigen dwangarbeid veranderd werd, was er geen, die dit niet met blijdschap vernam. (†)

2°. Gesprekken van ontslagen gevangenen, en andere gevaarlijke en misdadige personen, waaruit blijkt dat velen bij het beramen van hetgeen zij doen willen, wel degelijk in aanmerking nemen, welke straf zij kans hebben te beloopen. — De beide

(*) Het wederzijdsche beroep op de ondervinding van plaatselijke en partieele afschaffing der doodstraf maakte een groot deel van dit debat uit; kortheidshalve verwijs ik daaromtrent naar bl. 360 v.; geen der getuigen had op dit punt eene zoo volledige informatie, als dáár in hoofdzaak is bijeengevoegd.

(†) De ex-sheriff Nissen betuigde (qu. 1677 ss.) dat hij ééns eene verandering van straf had aangekondigd aan eene ter dood veroordeelde vrouw, die daarbij onverschillig scheen. Hij erkende daarbij, dat zij de zaak reeds een uur te voren had vernomen, en dat zij weinige dagen vroeger gebeden en geameekt had om lijfsbehoud.

Londensche inspecteurs van politie spraken hieromtrent zeer omstandig. Zij hadden in de gevangenissen, in verdachte herbergen en elders, menigvuldige gesprekken in de dieventaal gehoord, waaruit hun duidelijk bleek, dat de menschen van die klasse groot onderscheid maakten tusschen moord en andere misdrijven, dat zij volkomen begrepen dat met moord het leven van den dader verbeurd was en dit ook zóó moest zijn, dat zij en huns gelijken door vrees voor die straf werden teruggehouden de hand aan iemands leven te slaan. Meermalen hoorden zij, dat iemand tegen een ander zeide: „ik zou .... doodslaan" (of doodgeslagen hebben) „als ik er niet om moest hangen." — Hun waren gevallen bekend, waarin dieven, gedurende het plegen van een diefstal met huisbraak en geweld op bewoners van het huis, tegen elkander zeiden, „*maak hem*" (of *haar*) „*niet dood*", en daarbij het woord uitspraken dat in de dieventaal *hangen* beteekent (*).

Het kwam hun voor, dat de vrees voor dwangarbeid niet zulk een afschrikkenden invloed zou kunnen hebben, omdat velen daarvoor niet zeer bang zijn; de gewoonte heeft sommigen met het leven in de gevangenissen gemeenzaam gemaakt, en zij vleijen zich, zoodra het vonnis is uitgesproken, met afslag, en zien dus, in hunne verbeelding, weder hunne vrijheid in de toekomst. Deze waarnemingen sluiten niet uit, dat misdadigers zich dikwijls met straffeloosheid vleijen en de kansen in hun voordeel berekenen, maar hierbij moet niet worden vergeten, dat een dezer kansen is: *het gemis van getuigen.* Staat dus de straf op moord of op doodslag in verband met een ander misdrijf gelijk of bijna gelijk met die op dat andere feit, dan heeft de misdadiger een belang om zich van een mogelijken getuige te ontdoen. De vrees voor de doodstraf alleen kan, bij roekelooze en verdorvene karakters, tegen dat belang opwegen, al is ook de kans van ontdekking van den moord geringer, dan die van het andere misdrijf zonder moord. Hiervan werden voorbeelden gegeven. Een policiebeambte van gewone kracht en lengte betrapt een grooten en sterken dief op huisbraak; vóórdat andere policiebeambten ter plaatse kunnen zijn, zou de huisbreker den eersten, die hem aanhoudt, kunnen doodslaan. Uit vrees voor de doodstraf geeft hij zich over. Twee dieven, die zes of zeven maal getransporteerd en tot dwangarbeid veroordeeld waren geweest, bestelen eene oude dame des nachts; zij knevelen en mishandelen de dame en de dienstmeid, en rollen haar in dekens met zware bedreigingen,

(*) De Eng. dieven hebben twee woorden voor *ophangen*, namelijk *to choke* en *to scrag;* in de algemeene volkstaal zegt men ook *to swing* (bungelen) voor *hangen*.

zoo zij gerucht maken; door de manier, waarop ingebroken is, komt de policie op het spoor van de daders; dezen ontkennen; zij worden bepaald herkend door de meid; wat is hun wederwoord? „Was het niet om de galg geweest, zij zoude hier niet hebben gestaan om ons te bezwaren." Een barbier vermoordde zijne vrouw met een scheermes; in de gevangenis betuigde hij, dat hij zich vóóraf had voorgesteld, dat hij door zich gek te houden wel vrijspraak of vermindering van straf zou hebben gekregen, maar het nooit zou hebben gedaan, als hij geweten had, dat het om hangen te doen was.

Het spreekt van zelf, dat er voor dergelijke berekening niet altijd plaats is in het brein van hem, die op 't punt staat misdadig te worden; maar zij komt zeker veel meer voor, dan de regter of de wetgever, die zelden veel aanraking heeft met de gevaarlijke klasse der maatschappij, dit vernemen. (*)

3°. het betrekkelijk kleine getal moordenaars, dat onder de dieven van professie, boeven en recidivisten voorkomt. — Van hen, die aan moord worden schuldig verklaard, behoort verreweg de minderheid tot deze klasse. Dit feit wordt door eene reeks van getuigen bevestigd en met menigvuldige opgaven gestaafd. Het is, wat Engeland betreft, boven allen twijfel verheven. Als men de eigenlijke kindermoorden buiten rekening laat, en enkele buitengewone of raadselachtige gevallen uitzondert, blijkt het dat zij, die schuldig worden bevonden aan moord, in drie kategoriën kunnen worden verdeeld:

a. menschen, meestal van ruwe geaardheid en weinig beschaving, die, soms onder den invloed van een geweldigen hartstogt b. v. lang gekoesterden haat, teleurgestelde liefde, jaloezij, nijd, soms wegens groote of kleine beleedigingen in drift ontstoken, of op eens begeerig naar een gewin, soms uit wrevel tegen het openbaar gezag, (als zij b. v. in het stroopen of sluiken worden verhinderd) daarbij dikwijls door drank verhit, naar het leven van hun medemensch staan na een korter of langer beraad;

(*) Deze opmerkingen zijn zeker elders even waar als in Engeland. Zij die hier te lande met gevangenen en strafzaken bekend zijn, weten dat het dreigement, „ik heb 10 of 15 jaren tuchthuis voor u over" niet ongewoon is onder ruwe menschen. Een voorbeeld van overweging der mogelijke straf vóór de misdaad deed zich den 8 Mei ll. voor, bij het hof van Noordholland. Een banketbakkersknecht uit Oldenburg bekende zich schuldig aan eene poging tot moord met lang voorbedachten raad op een zijner kameraden te Amsterdam. In den nacht, dien hij voor den moord bestemd had, lag hij te peinzen of hij er de veroordeeling tot *levenslange opsluiting* aan zou wagen, en besloot tot de daad. Opmerkelijk is het, dat juist in Oldenburg levenslange opsluiting de straf is op moord!

b. doortrapte, listige schelmen, die een tijd lang een goeden naam weten op te houden en zich als eerlijke lieden voor te doen, om eindelijk een geduchten slag te slaan, waarvoor zij meenen zich door fijn overleg de straffeloosheid te hebben verzekerd, hiertoe behooren gifmengers als Dove en Palmer, moordenaars als Manning en echtgenoot, Courvoisier en anderen; (elders Castaing, Couty de la Pommerais, de Bocarmé, Gesina Gottfried);

c. wanhoopige en roekelooze karakters, die van der jeugd af aan zonder geregeld bedrijf, nu eens in ongebondenheid, dan weder in ellende hebben geleefd, in gedurigen strijd met orde en wet, en die zóóver zijn gekomen, dat zij evenmin tegen moord opzien, als tegen diefstal en bedrog.

De meeste der moordenaars, onder *a* en *b* vermeld, en daaronder zoowel de diepst verdorvene, als de meer verschoonlijke, hebben geen of geen zwaar voorafgaand vonnis ten hunnen laste.

Nu blijkt het verder, dat de minst talrijke dezer kategoriën, die sub *b* is, zoowel omdat dergelijke duivelen in menschengedaante gelukkig overal zeldzaam zijn; als omdat de ontdekking van hunne misdaden moeijelijk is. Maar evenzeer blijkt dat doorgaands de kategorie *c* veel minder talrijk is, dan die sub *a*.

Wat volgt nu uit deze opmerking? Volgens de meerderheid der getuigen: dat de gevaarlijkste klasse der maatschappij, wier criminaliteit buiten alle verhouding grooter is, dan die der overige, de dieven van professie, door de vrees voor de doodstraf in den regel worden teruggehouden van moord, welke gevolgtrekking nog versterkt wordt door de bedenking, dat toen huisbraak en straatroof zonder doodslag nog met den dood strafbaar waren, en de straf dus (dwaselijk) met die van moord was gelijk gesteld, die misdrijven veelal met moord gepaard gingen, even als dit in Italië werd opgemerkt (zie bl. 352). Verder dat de vrees voor de doodstraf des te sterker werkt, hoe meer koele berekening in het spel is, en dus op de anders gevaarlijkste karakters, voor zoover deze niet geheel, als het ware, in staat van oorlog met de maatschappij zijn gekomen. Eindelijk, dat vele menschenlevens behouden worden door dien schrik, omdat het getal menschen van gelijke bewegingen en in gelijke omstandigheden als sub *a* vermeld, zeer groot is, die bij tijds worden teruggehouden van de noodlottige daad, en er bij de oneerlijke en verachte klasse toch nog een heilzame afschrik ontstaat van de misdadigers sub *c*. (*).

(*) Van de in Engeland geexecuteerde moordenaars, die men dus mag veronderstellen de ergste te zijn geweest, bedreven de volgende den moord in verband

Over deze gevolgtrekking was echter verschil. Naar het gevoelen der minderheid doet de aard der straf niets ter zake, wat de moorden betreft in de hitte van een of anderen hartstogt gepleegd; geene strafwet is bij magte die te voorkomen. En dáár, waar koel overleg en berekening bestaan, vleit de moordenaar zich met niet-ontdekking of straffeloosheid.

De voorstanders van de afschaffing der doodstraf gaan overigens niet zóó ver van hare afschrikkende kracht te ontkennen, maar meenen dat die alleen dán krachtig zoude werken, wanneer de moordenaar zeker wist, de doodstraf zonder genade te zullen ondergaan. Maar de kansen op niet-ontdekking, op vrijspraak, op vermindering van straf zijn te menigvuldig, dan dat hij zich niet met de eene of andere dezer uitkomsten zou vleijen.

Goed politietoezigt en verbetering der zeden door opvoeding en onderwijs zijn de ware middelen om zware misdaden te keer te gaan.

Voorzeker zijn deze de beste middelen, wordt weder hiertegen aangevoerd, maar tot nog toe is er nog geene maatschappij bekend geworden waar zij tot geheele ophouding van misdaden hebben geleid. Zonden en booze begeerten hebben van tijd tot tijd in iedere menschelijke zamenleving de bovenhand; en op eenige ongelukkigen in die mate, dat alleen schrik voor zeer zware straf hen kon terughouden. Hij, die zich beklaagt, dat de vrees voor de doodstraf hen niet *altijd* terughoudt en dus niet *alle* moorden geweerd worden, bewijst te veel. Ook de policie ontdekt en weert niet alles, wat zij ontdekken en weren moest; ware er een surrogaat voor de doodstraf, al werd het nog zoo onverbiddelijk toegepast, kans op straffeloosheid zou blijven bestaan; de moorden zouden òf vermeerderen òf althans niet verminderen; men zou dan weder op grond van de nutteloosheid van dat surrogaat eene nieuwe straf willen uitdenken. Wanneer het absoluut goede niet te bereiken valt, moet de wetgever zich te vreden stellen met het minst mogelijke kwaad. Om deze redenen beroepen eenige voorstanders van het behoud der doodstraf zich op

4°. *de betrekkelijke vermindering van het aantal moorden onder de Engelsche wetgeving en hare toepassing, zooals die thans zijn.* — O. a. de minister Sir G. Grey (qu. 1446, 1447): „Het blijkt mij „dat deze misdaad (eigenlijke moord) niet toenemend is, maar in „evenredigheid tot de bevolking vermindert. Die vermindering is

met een ander misdrijf: 4 van de 14 in 1856, 3 van de 14 in 1857, 4 van de 11 in 1858, 3 van de 9 in 1859, 4 van de 12 in 1860, 5 van de 15 in 1861, 4 van de 16 in 1862 en 5 van de 22 in 1863

„niet groot; zij is betrekkelijk, maar zij bestaat. Ik ben geneigd „dit in groote mate toe te schrijven aan de straf, die op opzet- „telijken en boosaardigen moord gesteld is, die invloed moet hebben „op vele beginselllooze menschen, anders om welbekende drijfveeren „genegen tot het bedrijven van diefstallen en andere misdrijven."

Toetsen wij des Ministers uitspraak aan de statistiek in de bijlagen gegeven, dan blijkt dat in de 7 jaren 1827—33 het jaarlijksch getal beschuldigden wegens moord bedroeg gemiddeld 62, terwijl de bevolking van Engeland (en Wales) volgens de volkstelling van 1831 beliep 13,896,797, hetgeen gemiddeld 1 beschuldigde geeft op 224 142 zielen.

Over de 7 jaren 1857—63 is het gemiddelde jaarlijksche getal beschuldigden wegens moord 68.5, op eene bevolking van 20,066,224 naar de volkstelling van 1861, dus 1 : 292,937 (*).

Vergelijking der totale getallen van beschuldigden wegens moord en andere misdrijven over deze zelfde tijdvakken zou tot niets leiden, omdat in 1855 eene wet is ingevoerd, die een aantal misdrijven vroeger bij de assises behandeld aan eene lagere regtspraak heeft onderworpen. Maar als men de berekening maakt over eenige andere feiten, waarop in het eerste 7-jarige tijdperk de doodstraf bedreigd was, verkrijgt men de volgende uitkomsten:

Verkrachting . . .	in 1827—33	besch.	gemidd.	51,	verh.	tot	bevolk.	1 : 269751
	„ 1857—63	„	„	183,	„	„	„	1 : 150874
Doodslag (†) . . .	„ 1827—33	„	„	156,	„	„	„	1 : 89082
	„ 1857—63	„	„	232,	„	„	„	1 : 86492
Brandstichting (§) .	„ 1827—33	„	„	58,	„	„	„	1 : 239599
	„ 1857—63	„	„	180,	„	„	„	1 : 111479
Poging tot moord (**)	„ 1827—33	„	„	101,	„	„	„	1 : 137592
	„ 1857—63	„	„	245,	„	„	„	1 : 81903
Veedieverij . . .	„ 1827—33	„	„	491,	„	„	„	1 : 28303
	„ 1857—63	„	„	245,	„	„	„	1 : 81903
Valschheid . . .	„ 1827—33	„	„	484,	„	„	„	1 : 28712
	„ 1857—63	„	„	1404,	„	„	„	1 : 14292

(*) De bevolking volgens de volkstellingen van 1841 en 1851 wordt hier niet opgegeven. Trouwens in de jaarl. getallen van moorden zijn geen zeer groote fluctuatiën.

(†) Voor dit misdrijf werd ook in 't eerste tijdperk geen doodvonnis uitgevoerd.

(§) Van 1857 tot 1861 was de doodstraf nog wel op brandstichting gesteld, maar werd niet uitgevoerd; van 1827—33 werden 50 personen voor die misdaad gehangen.

(**) Van 1857 tot 1861 was de doodstraf op poging tot moord gesteld, maar sedert 1858 was niemand daarvoor geëxecuteerd; 1 doodstraf werd nog in 1862 uitgevoerd. Van 1827—33 waren 31 executiën.

Over de tientallen van jaren 1826—35 en 1854—63 met elkander vergeleken, vindt men gelijksoortige resultaten. De meening van den Minister wordt dus door deze statistieke opgaven uit een strenger en een zachter tijdvak bevestigd, dat de schrik voor de doodstraf haar aandeel heeft in de betrekkelijke vermindering van moorden. Alleen de vermindering van veedieverijen zou tot een tegenovergesteld resultaat leiden. Zie echter bl 361

Omtrent Schotland en Ierland bestaat evenzeer tevredenheid bij de meeste en bevoegde getuigen over de werking der doodstraf op moord, en de statistieke opgaven wijzen ook dáár betrekkelijke vermindering van doodvonnissen wegens moord in verhouding tot de bevolking. (Van 1856—63 waren in Schotland 11 doodvonnissen uitgesproken, waarvan 2 geëxecuteerd.) Maar de opgave van het getal beschuldigden ontbreekt, alsmede specifieke mededeelingen omtrent andere misdrijven, die vroeger met den dood werden gestraft.

Uit diezelfde, zeer gewenschte, betrekkelijke vermindering van zware misdrijven, voor zoover die ook in België voorkomt, putten de secretaris Tallack en de heer Visschers een argument tegen de afschrikkende werking der doodstraf (even als bij Mittermaier, bl. 89). Van 1846—49 was de verhouding van het gemiddeld jaarlijksche getal beschuldigden wegens moord (incl. vergiftiging en kindermoord) tot de bevolking 1 : 77450, van 1850—55 was die 1 : 90228, van 1855—60 daalde zij tot 1 : 97536. De criminaliteit in het algemeen was sedert 1848 veeleer toe- dan afnemend De toepassing der doodstraf was spaarzaam:

van 1846—50	werden	van	213	ter	dood	veroord.	18	geëxecuteerd.
„ 1851—55	„	„	141	„	„	„	17	„
„ 1856—60	„	„	100	„	„	„	4	„
„ 1861—64 (*)	„	„	82	„	„	„	5	„

Gedurende dat tijdperk bleef de Code Pénal, wat dit onderwerp betreft, onveranderd. (†) De beide getuigen leidden hieruit niet af, dat de wet goed werkte en hare toepassing voldoende was, maar dat het geheele ophouden der doodstraf het getal zware misdrijven niet zou doen toenemen. Zelfs beweerde de secretaris Tallack, dat, uit het voorbeeld van België bleek, dat hoe meer doodstraffen

(*) Er staat 1861—65, maar de verklaring werd den 25 Maart 1865 afgelegd.

(†) Het ontwerp-strafwetboek, in Mei 1866 door den Senaat aangenomen, bedreigt de doodstraf op aanslag tegen 't leven des konings of van den kroonprins; aanslag op 's konings persoon; moord met voorbedachten raad, daaronder begrepen vergiftiging, brandstichting en vernieling van gebouwen enz. met doodelijk gevolg; vadermoord en doodslag in verband met een andere misdaad, ook zonder voorbedachten raad.

werden uitgevoerd, des te meer moorden werden gepleegd. Bekend is het dat in de 5 jaren (1830—34) geene executie plaats had, en in Febr. 1835 de Regering weder daarmede begon. In 1835—39 had men 4 executiën. Nu werden in 't eerste 5-jarige tijdvak 20 personen wegens moord veroordeeld, in 't tweede 31 (*). Deze 11 meer schuldigverklaringen (die de getuige noemt 11 meer moorden) schrijft hij toe aan de 4 executiën. Later heeft E Ducpétiaux in zijne jongste brochure over de doodstraf, na deze enquête, maar vóór dat zij bekend was, uitgegeven, beter en vollediger de Belgische statistieke opgaven toegelicht, in denzelfden zin als de heer Visschers.

Nog deden eenige getuigen, tot verzwakking van het aangevoerde over het afschrikwekkende der doodstraf, opmerken, dat zich soms kort na de behandeling van regtsgedingen wegens zeer zware misdaden, al volgt daarop eene veroordeeling en executie, andere gelijksoortige gevallen voordoen. Zoo hadden in November 1864, de maand waarin F. Muller is opgehangen, 3 moorden en pogingen tot moord in Londen plaats In de wijze van uitvoering hadden zij geene overeenkomst met de vermoording van Briggs, maar twee der schuldigen verklaarden bij hun eerste verhoor, dat zij een haat tegen hunne slagtoffers hadden opgevat, en „er voor over hadden om, even als Muller, te hangen." (†) In 1863 vermoordde een man te Chatham een kind, dat hem geheel onbekend was, en betuigde den dood te wenschen, maar den moed niet te hebben, zich zelf te dooden Hij werd gehangen. Weinige weken daarna kwam in dezelfde stad een gelijk geval voor, met hetzelfde gevolg. — Zóózeer werkt de verbeelding bij opgewekten hartstogt en wanhoop. — Prof Leone Levi aarzelde niet, op dezen grond niet alleen de openbaarheid der strafoefening, maar ook die der regtspleging te veroordeelen (qu. 1972, 1973.)

V.

Over de vraag, *welke straf, indien de doodstraf wierd afgeschaft, op de zwaarste misdaden zou moeten worden gesteld?* was slechts ééne stem, wat haren duur betreft Alle getuigen stemden daarin overéén, dat de misdadiger *levenslang* zijne vrijheid zou moeten missen; over de wijze van behandeling, die hem te beurt zou

(*) De getuige laat hierbij buiten rekening den min geregelden toestand en slappere repressie, die op de omwenteling van 1830 volgde, en in 't eerste tijdvak viel.

(†) Was dit ernst? of grootspraak? Het waren juist de twee, die niet waren geslaagd, zoodat zij geene veroordeeling ter dood te wachten hadden.

vallen, bestond eenig verschil. Voor eenige jaren gaf de sedert overleden engelsche regtsgeleerde Phillips een werkje uit onder den titel: „Vacantiegedachten over de doodstraf," en deed daarin het voorstel, op eene in 't oog vallende plaats in het midden des lands een kerker te bouwen van een somber aanzien, zonder licht of uitzigt aan de buitenzijde, en daarin hen op te sluiten die de doodstraf naar de bestaande wet zouden verdienen; hij, die dáár als veroordeelde binnen trad, moest weten, dat hij er al zijne levensdagen in zwaren arbeid en zonder eenig het minste berigt van of gemeenschap met de buitenwereld zou doorbrengen; zijne betrekkingen moesten nooit meer iets van hem hooren; en opdat er geen twijfel zou bestaan omtrent het doel van die stichting, moest haar opschrift luiden: „Het graf der moordenaars." — Ook de Kroon zou onder geen voorwendsel gratie of afslag van deze straf mogen geven, behalve indien de onschuld van den veroordeelde wierd bewezen.

Van de getuigen die de doodstraf wenschen afgeschaft te zien, verklaarden vier zich met dit plan ingenomen. Één hunner wilde er de bepaling bijvoegen, dat de veroordeelde nooit te eten zou krijgen, dan na zwaren arbeid, en dat de opbrengst van dien arbeid zou strekken ten voordeele van de nagelaten betrekkingen van den vermoorde. Één ander achtte ook onder de ergste moordenaars nog wel eenige classificatie mogelijk; de allerboosaardigsten wil hij in eene klasse A plaatsen, met minder en slechter spijzen en minder ligchaamsbeweging dan klasse B; ook wil hij aan de Regering de magt geven om gevangenen uit klasse A in B te doen overgaan, en om bij uitzondering te vergunnen, berigt aan hunne verwanten te geven, dat zij nog in leven zijn. (Lord Osborne, qu. 3282.)

Twee getuigen adviseerden tot levenslange eenzame opsluiting; mogten de gevangenen, gelijk zij niet verwachtten, waanzinnig worden, dan zou het moeten vrijstaan, hen in werkzalen bij elkander te brengen. De mogelijkheid van afslag uittesluiten scheen hun ongeraden. (Parry, qu. 2611 s., Visschers qu. 3585 s.)

Twee gaven de voorkeur aan levenslange transportatie naar eene strafkolonie. Zoo de Regering geene geschikte strafkolonie bezit, dan levenslange opsluiting met zwaren arbeid, zonder kans op gratie of afslag.

Één (lord Hobart, qu. 1383) was van dezelfde meening, maar wilde in één geval afslag toelaten, als de gevangene gevaarlijk ziek is en de geneesheer verklaart, dat hij in vrijheid moet worden gesteld of sterven.

Drie verklaarden zich vóór levenslange gevangenis, met strenge behandeling, mits zonder wreedheid; ware het noodig voor de tucht, de gevangenen aan ketenen te leggen, dan moest men daartegen niet opzien (Denman qu. 778). Een van dezen (Tallack, qu. 1360) nam eene gradatie in de straf aan; namelijk eene veroordeeling met en zonder kans op afslag.

Twee getuigen wilden de veroordeelden in een gesticht als Broadmoor, (zie blz. 374) bij de krankzinnige misdadigers plaatsen, en hun dáár eenige van de geriefelijkheden onthouden (b. v. koffij, tabak, billard), welke de bewoners van dat gesticht genieten

Één eindelijk (Col. Stace, oud-directeur van de gevangenis te Oxford, qu. 3461 s.) helde wel over tot levenslange opsluiting, maar legde daarbij de bekentenis af, dat hij het met zich zelven nog niet had kunnen ééns worden, hoe die straf tot een goed surrogaat voor de doodstraf zou te maken zijn, nl. met of zonder kans op afslag? en hoe die gevangenen te behandelen? Het in vrijheid stellen om redenen van gezondheid zou z. i. de werking der straf geheel verlammen; ook waarschuwde hij tegen het opsluiten van alle moordenaars bij elkander; zulk eene bende zou zeer moeijelijk te besturen zijn.

Intusschen was het niet zonder eenig protest dat sommige van deze getuigen hunne denkbeelden hierover ontwikkelden; deze vragen, zeiden zij, behoorden tot het interne gevangenis-wezen, waarmede niet allen bekend waren; ook zoude de ondervinding weldra leeren, hoe met die veroordeelden te handelen, als de doodstraf slechts eerst was afgeschaft. Enkelen achtten de geheele vraag overbodig; iedere Regering had de zwaarste misdadigers zóó te behandelen, als zij het thans diegenen doet, aan wie zij gratie van de doodstraf geeft; de zwaarste bestaande straf naast den dood trad voor de doodstraf in de plaats.

De Commissie toonde zich hiermede niet bevredigd. Het bezwaar tegen de voorgestelde surrogaten is hierin gelegen, dat òf de kans op afslag wordt voorbehouden; in dit geval verliest de straf zeer veel van haren afschrik, en vleit de ergste moordenaar zich al dadelijk met terugkeer tot de vrijheid; òf die kans ten eenenmale wordt benomen; alsdan heeft men een steeds groeijend aantal van de boosaardigste menschen bijéén, die niets hoegenaamd in dit leven te hopen hebben, dan ontsnapping uit hun kerker, en aan wie geene straf kan worden opgelegd, al breken zij dien kerker open, al steken zij dien in brand, al stichten zij oproer in de strafkolonie (zoo er eene is), al vermoorden zij hunne bewakers. Immers de doodstraf

is dan afgeschaft Dit laatste punt woog zóó zwaar bij de vaststelling van het Britsch-Indische strafwetboek, dat de wetgever aan den regter in alle met den dood strafbare gevallen veroorloofde, bij verzachtende omstandigheden den levenslangen dwangarbeid uit te spreken; alléén de moord, gepleegd door een tot levenslange gevangenis veroordeelde, moet in alle gevallen met den dood gestraft worden (qu. 3636). (*)

Enkelen wilden, na afschaffing der doodstraf, zoodanig geval straffeloos laten, omdat de schuldige reeds de zwaarst mogelijke straf ondergaat; anderen meenden dat in deze lacune der wet met disciplinaire straffen kon worden voorzien b. v. geeseling, boeijen, opsluiting in een hok. — Één getuige (de inspecteur van gevangenissen Crofton), die de doodstraf in eenige gevallen wenschte te behouden, zag evenwel geene onmogelijkheid in het bewaren van rust en orde onder een zeker getal levenslang veroordeelden, mits men hen aanvankelijk zeer streng behandelde en later, zoo zij zich geschikt gedroegen, hun lot verbeterde. Hij beriep zich op het zamenzijn van, zooals hij zeide, 400 levenslang gevangenen in het tuchthuis te Gent. De heer Visschers daarentegen was met deze instelling niet te vreden en prees het Iersche gevangenisstelsel.

De Commissie trad overigens in een uitvoerig onderzoek naar de wijze van toepassing der levenslange en langdurige straffen volgens den bestaanden toestand, naar den indruk, dien deze straffen op misdadigers schijnen te maken, en naar het gedrag der gevaarlijkste veroordeelden.

De hierover gehoorde getuigen waren eenstemmig in hunne verklaring, dat, hoewel vele levenslang veroordeelden in de gevangenis sterven, echter de hoop op afslag bij allen bestaat, omdat van tijd tot tijd afslag gegeven wordt. 't Zelfde heeft ook in Frankrijk en België met de veroordeelden tot dwangarbeid plaats. In Frankrijk bestaat de administratieve bepaling, dat het verzoek van een levenslang veroordeelde om afslag, eerst wanneer er 20 jaren sedert het vonnis verloopen zijn, in overweging wordt genomen; bij tijdelijken dwangarbeid eerst nadat de helft van den straftijd verstreken is. Alle mannen van ondervinding keurden deze wijze van handelen

(*) Het Britsch-Indische strafwetboek stelt de doodstraf, behoudens verzachtende omstandigheden, op 4 soorten van moord, op hoog verraad, op valsch getuigenis ten nadeele van een beschuldigde indien deze ten gevolge daarvan ter dood is veroordeeld en op *dacoïty*, d. i. het deelnemen aan eene rooverbende, die zich aan een of meer moorden heeft schuldig gemaakt Het nieuwe Ned. Indische strafwetboek (art. 34) laat niet toe, verzachtende omstandigheden bij capitale misdrijven toe te passen.

in het algemeen goed, hoewel zij den afschrik voor de zware vrijheidsstraffen vermindert, omdat het volstrekt hopelooze denkbeeld van in den kerker al zijne dagen te moeten slijten, den gevangene tot verregaanden wrevel wekt, zoodat hij gevaarlijk wordt, of wel zelfmoord of ziekte te weeg brengen (*). Toch werd verklaard, dat men zich genoodzaakt ziet, aan de levenslang veroordeelden een meer voedzaam dieet te geven, dan aan andere gevangenen, omdat zij veelal neêrslagtig zijn.

De L. Col. Henderson, die 12 jaren lang commandant was van eene strafkolonie in westelijk Australië, sprak zijne stellige meening uit, dat, bij afschaffing der doodstraf, en *rigide* uitvoering der levenslange transportatie of opsluiting, als surrogaat, de veiligheid der gevangenbewaarders dagelijks gevaar zou loopen, ten zij de gevangenen als de beesten in de zoölogische tuinen werden behandeld (qu. 831, 835).

In de strafkolonie onder zijn bestuur, had hij van eene spaarzame toepassing der doodstraf op veroordeelden, die op nieuw zware misdaden pleegden, goede uitkomsten, nl. vermindering van misdrijven, verbetering van orde en tucht, gezien. Bij de getransporteerden, die allen reeds vroeger met de justitie hadden kennis gemaakt, ontbrak nooit de kansberekening; zij waren geneigd om nieuwe misdaden te bedrijven, en stelden zich daarbij de vraag: „wat waag ik er aan?"

In West-Australië waren destijds poging tot moord met verwonding, huisbraak met gepleegd geweld en verkrachting met den dood strafbaar. Uit tegenzin om de doodstraf anders dan op moord toe te passen, had de Gouverneur gedurende eenige jaren die straf gecommitteerd in nieuwen dwangarbeid. De genoemde misdrijven werden zóó veelvuldig, dat er besloten werd eenige voorbeelden te stellen. Vijf schuldigen werden opgehangen, en de veiligheid in de kolonie vermeerderde zigtbaar. Één van die geëxecuteerden was de huisbreker

(*) Hetzelfde denkbeeld vindt men van wege de Ned. Regering tijdens de vereeniging met België, uitgedrukt in eene missive van den Administrateur voor het Armwezen en de Gevangenissen van 13 November 1824: „Bij eenige commissiën van administratie is het gevoelen aan den dag gelegd, alsof de tot eeuwigdurende dwangarbeid veroordeelde gevangenen niet bepaaldelijk tot het bekomen van afslag zouden kunnen worden voorgedragen, enz. Dan ik zoude meer overhellen tot de meening der C. van A. te Gent, en van den Gouverneur van Oostvlaanderen, door wien eenige gevangenen van deze cathegorie tot het bekomen van afslag zijn voorgesteld, omdat dit den besten invloed op hunne gemoederen heeft, daar deze gevangenen anderzins de moeijelijkste zijn om te besturen, en meer dan alle anderen gedurig de middelen zoeken om uit te breken, indien hun alle hoop om *eenmaal* hunne vrijheid te herkrijgen, wordt benomen."

Palin, wien de adv. Denman in Engeland van de beschuldiging van moord had vrijgepleit Kort vóór zijne executie schreef die ongelukkige een brief, waarin hij erkende zijne straf te hebben verdiend, èn om den moord in Engeland èn om zijne bedrijven in de kolonie (qu. 810, 623, 770). Adv. Denman bragt tegen dit voorbeeld in, dat Palin, indien hij wegens den moord tot levenslange opsluiting veroordeeld ware geweest, en des noods aan den muur zijner cel geketend, geene gelegenheid zou hebben gehad om huisbraak in Australië te plegen.

Zulke forsche middelen, als ketenen, donkere cellen, geeseling, kunnen naar het oordeel van Henderson en van de directeurs der gevangenissen zeer bij uitzondering en kortstondig als middelen van discipline, maar nooit als hoofdstraf, gedurende eenigen noemenswaardigen tijd worden aangewend, tenzij de levenslange opsluiting eene doodstraf met verfijnde wreedheid zou worden, hetgeen niet in de bedoeling kan liggen van hen, die de afschaffing der andere doodstraf voorstaan. In Engeland, even als elders, neemt de menschlievende behandeling der gevangenen voor velen de afschrikkende werking van vrijheidstraffen weg. Er komen dikwijls recidivisten voor, die, zoodra zij ontslagen zijn, weder zijn begonnen met nieuwe misdaden te plegen. (qu. 950, 953). Er is altijd eene kategorie van menschen, voor wie een goed bed en twee of drie voedzame maaltijden per dag zeer begeerlijke zaken zijn, die zij in vrijheid dikwijls moeten ontberen. Het spreekt van zelf, dat dáárom niemand zou willen terugkeeren tot den barbaarschen staat der gevangenissen in vroegere tijden.

De inspecteur van krankzinnigen-gestichten, Dr. Hook, waarschuwde vooral tegen het denkbeeld om de zwaarste misdadigers in dergelijk gesticht als Broadmoor op te sluiten. Wel verre van afschrikkend te zijn, heeft een geneeskundig gesticht, in vergelijking met eene gewone gevangenis, iets zeer aanlokkends, al zijn de regelen er streng; een groot getal voorbeelden waren hem bekend van gevangenen, die met lang volgehouden inspanning krankzinnigheid veinsden, niet om vrijgesproken, maar om naar Bethlehem, thans naar Broadmoor, te worden overgeplaatst. Zij noemden dit „de goud-bank." (qu. 2943). Toch is de betrekking van oppasser in Broadmoor hoogst gevaarlijk; die menschen moeten altijd gewapend en op hunne hoede zijn. Zoowel de werkelijke als de geveinsde krankzinnigen doen hun meermalen kwaad, en vleijen zich, meestal te regt, met straffeloosheid, omdat zij het vermoeden van ontoerekenbaarheid vóór zich hebben.

Uit onderscheidene verklaringen bleek verder, dat de meeste gevangenissen in Groot-Brittannië eigenlijk voor een betrekkelijk kort verblijf bestemd zijn; nog vóór weinige jaren werd de lange en levenslange dwangarbeid in eene der strafkoloniën uitgevoerd. Langzamerhand is dit moeijelijker geworden, omdat de koloniën, de eene voor, de andere na, hebben geweigerd een gedurigen invoer van misdadigers uit het moederland te ontvangen; verschillende surrogaten zijn beproefd, maar nog geen proefhoudend bevonden. Vandaar de menigvuldige maatregelen omtrent de verlofkaartjes (*tickets of leave*) genomen; de straf-inrigtingen nabij Portland en op Spike-island, waar de veroordeelden bij ploegen tot zwaren arbeid in de open lucht worden gebezigd; en de wederinvoering der geeselstraf in 1862, nadat het gebleken was, dat ontslagene gevangenen in Londen zich tot benden hadden georganiseerd om die wijze van straafroof te plegen, die bekend is onder den naam van *garroting* (*).

Het is dan ook niet te verwonderen, dat èn de verdedigers èn verreweg de meeste bestrijders der doodstraf dáárin overéén stemmen, dat geene van de vrijheidsstraffen, zoo als die thans in het Vereenigde Koningrijk worden uitgevoerd, geschikt zou zijn, de doodstraf te vervangen. Dit nu leidt tot tweederlei zienswijze over het vraagstuk harer afschaffing:

eenerzijds, die van de meeste regters, en directeurs van gevangenissen, ook van de gehoorde policieambtenaren en den kappellaan van Newgate, dat, als de doodstraf werd afgeschaft, de wetgever „zich zou genoodzaakt zien, haar binnen twee jaren weder in te voeren;"

anderzijds, die van het lid der commissie, O'Hagan, (*Economist*, Maart 1866, bl. 137) „dat het vervangen der doodstraf door eene „ligtere straf belangrijke wijzigingen in de tucht en inrigting van „onze gevangenissen noodzakelijk zou maken; deze wijzigingen acht „ik niet onmogelijk, maar zij zullen moeijelijk zijn *en zouden nog* „*moeten worden beraamd.*"

Deze overweging hield dat lid terug om zich bij het voorstel van zijn medelid Ewart te voegen tot dadelijke afschaffing der doodstraf, hoewel hij daartoe anders genegen was.

(*) Met een soort van lasso wordt het slagtoffer de hals digt geknepen of de mond gestopt, aldus in eenen donkeren weg of slop gesleept, en beroofd; meestal worden nog bovendien een paar slagen op het hoofd toegediend, om den bestolene een tijd lang bewusteloos te maken.

VI.

In de voorafgaande bladzijden meen ik de voornaamste feiten en resultaten te hebben bijeengebragt, die de omvangrijke arbeid der Commissie van enquête heeft opgeleverd.

In het Britsche Hoogerhuis zijn hare voorstellen reeds onderzocht en behoudens enkele wijzigingen, gunstig beoordeeld.

In die hooge vergadering vond de afschaffing der doodstraf slechts zeer weinige voorstanders.

Nog verdient het opmerking, dat binnen een tijdperk van ruim één jaar die afschaffing is voorgesteld en verworpen, in de wetgevende vergaderingen van Frankrijk, van Italië en van België. In Italië was het voorstel zelfs niet tot zuivere afschaffing.

In Nederland heeft de laatstvorige Minister van Justitie, de heer Olivier, blijken gegeven van zijn afkeer van die straf, door het gebruik, dat gedurende zijn bewind van het regt van gratie gemaakt is, en door een ontwerp van wet tot afschaffing der doodstraf aan den Raad van State te onderwerpen. Niettemin is hij in de zitting van de Eerste Kamer van 23 December 1865 opgekomen tegen het beweren, alsof het in de bedoeling der Regering had gelegen de doodstraf feitelijk af te schaffen; hij betuigde, dat in iedere zaak onderzocht werd of zij termen opleverde om gratie te verleenen. Sedert dien tijd is in Februarij bij Kon. besluit vastgesteld het *Wetboek van Strafregt voor Nederlandsch Indië* (*Wetboek voor Europeanen*), waarbij de doodstraf is toepasselijk verklaard op al de feiten, waarop die, krachtens de bestaande wetten, in Nederland gesteld is.

[*Tot dusverre dit overzigt afgewerkt hebbende, was mijn voornemen, kortelijk rekenschap te geven van eigen indruk en denkwijze over deze belangrijke zaak; — toen ik onverwachts werd geroepen tot geheel andere werkzaamheden, die al mijn tijd en aandacht vereischen. Ik acht het dus verkieselijk, de pen hier te laten rusten.*]

's Gravenhage 31 Mei 1866. J. HEEMSKERK AZ.

AANTEEKENINGEN VAN HET VERHANDELDE

IN DE TWEEDE VOORJAARSVERGADERING DER

VEREENIGING VOOR STATISTIEK IN NEDERLAND,

TER BESPREKING VAN STATISTISCHE EN STAATHUISHOUDKUNDIGE ONDERWERPEN, GEHOUDEN TE AMSTERDAM, ZATURDAG 14 APRIL 1866. (*)

(*Zie het Verslag der eerste vergadering in het Bijblad van de Economist*, 1865, *bl.* 287 *volg.*)

Overeenkomstig het besluit der vorige vergadering en de ingekomen voorstellen van leden op den uitnoodigingsbrief van 6 Maart j. l. is door het Bestuur het volgende *programma* voor deze vergadering vastgesteld:

1°. Mededeelingen en rapporten betreffende vereenigingen van arbeiders, ingevolge het Besluit der vergadering van 13 April 1865.

2°. Voorstel van den heer Mr. S. Vissering omtrent de bewerking en uitgave door de Vereeniging van eene algemeene statistiek van Nederland over de jaren 1850—1865.

3°. Voorstel van den heer Mr. M. M. von Baumhauer betreffende een onderzoek naar de voeding in Nederland, geheel uit een statistisch oogpunt.

(*) De presentielijst is geteekend door de HH. Jhr. Mr. J. De Bosch Kemper (voorzitter), Mr. O. van Rees, Mr. S. Vissering en P. N. Muller (leden van het Bestuur), Mr. T. M. C. Asser, Ph. J. Bachiene, Mr. J. F. B. Baert, Mr. M. M. von Baumhauer, Mr. C. J. E. van Bylandt, Dr. S. Sr. Coronel, J. van Deventer H. Azn., Mr. C. Diemont, A. Duparc, Dr. L. J. Egeling, Mr. J. A. Fruin, Jhr. Mr. W. T. Gevers Deynoot, Mr. P. W. Alstorphius Grevelink, Jhr. Mr. H. J. van der Heim, S. Gille Heringa, Mr. H. Jacobi, Jhr. Mr. J. J. F. de Jong van Beek en Donk, Jhr. Mr. B. De Bosch Kemper, Mr. D. J. Bn Mackay, Mr. S. A. Vening Meinesz, Mr. A. E. J. Modderman, Mr A. M. Pareau, N. G. Pierson, Mr. J. Roessingh, Mr. A. J. W. Farncombe Sanders, Mr. H. A. Sillem, Dr. W. C. H. Staring, A. Elink Sterk Jr., Mr. J. P. R. Tak, Mr. P. Verloren, Mr. W. A. Baron van Verschuer, Dr. H. Zeeman.

4°. Voorstel van den heer Mr. L. Oldenhuis Gratama omtrent de beste middelen ter verkrijging van betrouwbare gegevens voor de zamenstelling eener landbouw-statistiek van Nederland.

5°. Voorstel van den heer Jhr. Mr. J. J. F. de Jong van Beek en Donk tot benoeming eener Commissie belast met het verzamelen en ordenen van bouwstoffen ter kenschetsing van den tegenwoordigen toestand der arbeidende klasse of van een gedeelte daarvan, bijv. fabriekarbeiders, in Nederland.

Terwijl, bij beschikbaren tijd, van gedachten zal gewisseld worden over:

6°. de vraag: langs welken weg eene meer doelmatige inrigting en inzonderheid meerdere eenvormigheid in de zamenstelling der Provinciale Verslagen kan worden verkregen.

Voorzitter deelt mede dat na de verzending van het programma nog eene missive van den heer Bachiene is ingekomen, houdende kennisgeving, dat op het congres te Bern in 1865 een besluit is genomen tot bevordering van de eenheid van maten, gewigten en munten, strekkende tot oprigting van comittés bij iedere natie, met voorstel om de taak van zoodanig Comitté over te brengen bij de Vereeniging voor statistiek, hetzij de leden uit te noodigen zich aan het Comitté aan te sluiten of dit te ondersteunen.

Voorzitter stelt voor dit onderwerp te behandelen, na de behandeling van het tweede punt, welk voorstel wordt aangenomen.

De heer *Jacobi* doet eene motie van orde betreffende de voorgestelde vraag ten opzigte van de verbetering der Provinciale Verslagen. De tijdsomstandigheden zijn veranderd; door de binnen een paar dagen te 's Gravenhage te houden algemeene vergadering van de chefs der provinciale bureaux voor de statistiek ter bespreking van dit onderwerp, is er thans periculum in mora. Spreker wenscht de onzekerheid of het in deze vergadering in discussie zal komen opgeheven te zien.

Voorzitter is van oordeel dat het onderwerp thans wel in ernstige overweging behoort genomen te worden, juist omdat het door de oproeping der Regering van de chefs der provinciale bureaux tot de orde van den dag behoort. Het is van aanbelang dat in zoodanige reeds dikwijls ter sprake gebragte zaak de voorlichting van deskundigen worde ingewonnen.

De heer *Jacobi* zegt, dat zijne motie inzonderheid is gedaan om adviezen in te winnen van hen, die geen deel zullen uitmaken van de Commissie te 's Gravenhage bijeengeroepen.

Voorzitter stelt na deze mededeeling voor de deliberatiën over

de inrigting der Provinciale Verslagen te openen, met uitnoodiging om zich alleen te bepalen tot de algemeene inrigting en niet de bijzondere onderwerpen te behandelen.

Naar zijn oordeel behoort bij het zamenstellen der Prov. Verslagen op drie zaken te worden gelet:

1° Is het thans een groot gebrek dat die Verslagen niet uniform zijn; daardoor is vergelijking moeijelijk en zijn algemeene overzigten onmogelijk. Eene eerste vereischte in de zamenstelling is alzoo eenparigheid.

2° In de Verslagen moet orde heerschen. Deze orde behoeft echter niet de orde van een wetenschappelijk boek te zijn. Spr. kan zich niet geheel vereenigen met het gevoelen, hetgeen ook wijlen de Hoogleeraar Ackersdijck voorstond, omtrent de volgorde der onderwerpen in de Verslagen. Spreker stelt het practische meer op den voorgrond, en dit hangt geheel te zamen met de inrigting der provinciale bureaux. Ook in een wetboek volgt men de orde der gewoonte en niet de orde der wetenschappelijke behandeling.

3° De statistiek moet waarheid bevatten, zij moet ingerigt zijn overeenkometig hetgeen de statistiek geven kan en geene onjuiste en twijfelachtige opgaven mededeelen. In de Prov. Verslagen behooren de mededeelingen aan eene naauwkeurige kritiek onderworpen te worden.

De heer *Vissering* zou gaarne het oordeel van den voorsteller van het thans behandelde onderwerp vernemen.

De heer *Duparc* zegt dat het voorstel van hem is uitgegaan. Vóór den aanvang der vergadering heeft hij intusschen met den Voorzitter er over gesproken om het voorstel buiten behandeling te laten, vermits in de zaak thans zal worden voorzien van den kant der Regering, die de chefs der bureaux voor statistiek, waartoe spreker de eer heeft te behooren, te 's Hage heeft opgeroepen, om, onder anderen, over de wijziging van het model voor het Provinciaal Verslag te handelen. De raison d'être van zijn voorstel is dus als ware het vervallen. Gaarne wil hij echter, nu daartoe aanzoek is gedaan, het motief voor zijn voorstel mededeelen, ofschoon dit eigenlijk reeds voor de hand ligt.

Het genoemd model is vijftien jaren geleden vastgesteld; in dit tijdsverloop heeft de ervaring doen zien, dat meer dan één voorschrift wijziging of aanvulling moest ondergaan. Er zijn sedert 1851 vele zaken ter behandeling bijgekomen, die alle chefs der statistiek zoo goed en volledig mogelijk trachten uit te werken, maar waarbij uit den aard der zaak eenvormigheid en stelselma-

tigheid worden gemist. Van den anderen kant zijn er onderwerpen die volgens het model *moeten* worden besproken, doch blijkens de ondervinding, zonder schade, in een *provinciaal* verslag òf geheel gemist òf om de 3 of 5 jaren beschreven zouden kunnen worden. Spreker had nogtans bij het aanbieden van zijn voorstel geenszins ten doel, om al die punten in *deze* vergadering af te doen, maar bloot, op de aangevoerde gronden, te doen uitspreken het verlangen tot wijziging van het model, waardoor tevens te dikwijls, en niet zonder reden, gehoorde klagten over gebrek aan eenvormigheid hier en daar in de Verslagen zouden komen te vervallen. Hij moet zelfs ten sterkste ontraden, om nu in dien zin bij deze gelegenheid te werk te gaan. Het punt is als *bij*zaak aan de orde gesteld, doch zou dan *hoofd*zaak, ja misschien *eenige* zaak van behandeling kunnen worden, die wegens den grooten omvang van het onderwerp ligt mogelijk heden nog niet zou afloopen, hetgeen voor spreker en zijne ambtgenooten, zoo ver hier tegenwoordig, te minder aangenaam zou zijn, daar zij aanstaanden Maandag hun pligt te 's Hage hebben te vervullen. Spreker wil door het aangevoerde niet in het minst tegengaan dat door de leden bijzondere op- en aanmerkingen worden medegedeeld, waarop men in de bijeenkomst te 's Hage zou kunnen letten; hij zou dit zelfs wenschelijk achten, te meer daar de vergadering het voorregt heeft, den heer von Baumhauer, referendaris der afdeeling *statistiek* aan het departement van binnenlandsche zaken, hier tegenwoordig te zien.

De heer *von Baumhauer* zegt, dat in der tijd de Rijkscommissie voor statistiek werk gemaakt heeft van de zaak der zamenstelling van de Provinciale Verslagen en daaromtrent een rapport heeft uitgebragt. Met de ontbinding dier commissie is zij echter blijven rusten. Het doel met de bijeenroeping der chefs van de statistieke bureaux is inzonderheid het werk der Rijkscommissie weder op te vatten Overigens is spreker van oordeel dat in deze vergadering in geene meerdere bijzonderheden behoort getreden te worden.

Den heer *Vissering* is het ook zoo voorgekomen. Het is geen onderwerp om hier besproken te worden, daar het dagen lang stof tot discussie kan geven. Spreker stemt geheel met den heer von Baumhauer in om de zaak verder te laten rusten.

De heer *Jacobi* merkt aan, dat het in 't geheel zijne idée niet is geweest om het onderwerp in 't bijzonder te behandelen, maar alleen algemeene opmerkingen uit te lokken.

Voorzitter beaamt het gesprokene door de heeren von Baumhauer

en Vissering. De vergadering kan slechts algemeene wenschen uitspreken en deze zijn naar sprekers oordeel, dat in de Provinciale Verslagen heerschen: eenparigheid, practische orde en waarheid in de cijfers.

De heer *van Deventer* doet de vraag: is het van zoo overwegend belang, dat de Provinciale Verslagen in den aanvang van Julij het licht zien? Om ze tijdig klaar te krijgen, tusschen den tijd waarop de gemeente-verslagen verschijnen en de zomervergadering van de Provinciale Staten, kost zeer veel moeite. Spreker zoude wenschen dat het Verslag in de najaarsvergadering wierd uitgebragt.

Voorzitter zegt, dat de bepaling in de Provinciale Wet, dat het Verslag in de zomergadering behoort te worden gedaan, geheel toevallig is, als onveranderd behouden uit de oude reglementen, die geene najaarsvergadering kenden. Spreker erkent het voordeel voor de ambtenaren van eene latere indiening; voor het practisch nut acht hij echter de tegenwoordige termijn beter. Overigens gelooft Spreker niet, dat om die reden eene verandering in de provinciale wet ligt zou gemaakt worden.

De heer *Duparc* beaamt het door den heer van Deventer gesprokene. Vele opgaven komen zoo laat in, dat het inderdaad de meeste moeite en inspanning kost, steeds den eersten Dingsdag in Julij met het Verslag gereed te zijn. Eene verlenging van den termijn van indiening, zoo mogelijk, zou dus allezins wenschelijk zijn.

Voorzitter gelooft dat de Vergadering hierbij de zaak moet laten rusten en stelt thans aan de orde:

Punt I. *Mededeelingen en rapporten betreffende Vereenigingen van arbeiders.*

Voorzitter stelt ter beschikking der Vergadering eenige door den heer Oldenhuis Gratama toegezonden exemplaren van het: *Kort Verslag van het allerbelangrijkste, dat op de jaarlijksche vergadering van de schippersvereeniging „Schuttevaer" gehouden te Dedemsvaart den* 30^n^ *Januarij* 1866, *is behandeld en besloten*, alsmede een exemplaar van het *Reglement* voor die Vereeniging, en wijst daarna er op, hoe in het afgeloopen jaar meer algemeen de aandacht is gevestigd op de arbeidersvereenigingen. Inzonderheid vestigt Voorzitter de aandacht op de meetings in 't volkspaleis onlangs gehouden en deelt zijn voornemen mede om uit te geven een *Maandschrift voor de arbeidende klasse*, dat met Mei aanstaande het licht zal zien. Zijns inziens is uit de discussiën in *Volksvlijt* ten duidelijkste gebleken, dat er bij de arbeidersvereenigingen zeer groote behoefte

bestaat aan kennis van de eerste beginselen van staathuishoudkunde, die hij door populaire opstellen wil trachten te verspreiden.

De heer *van Rees* wenscht eenige korte mededeelingen te doen aangaande de beide te Utrecht bestaande arbeidersvereenigingen. De eerste, eene gezellige vereeniging, waar men bijeenkomt om te lezen, en voordragten aan te hooren, of zich bezig houdt met gepaste spelen, verkeert in bloeijenden toestand en telt 300 leden; zij heeft een eigen bestuur en een commissie van toezigt uit den meer gegoeden stand. Deze commissie heeft korten tijd geleden de vereeniging geheel aan eigen krachten willen overlaten, doch is op aandrang van het bestuur hiervan teruggekomen. Een groot gebrek waaraan zoodanige vereenigingen dikwijls lijden, is dat men over allerlei kleinigheden bezwaren maakt; dit is ook hier het geval. Het bestuur uit de leden gekozen heeft niet altijd poids genoeg om de bezwaren uit den weg te ruimen; terwijl de commissie van toezigt daarin steeds zeer gemakkelijk is geslaagd.

Spreker doet inzonderheid uitkomen, hoe weinig beperkt de Utrechtsche vereeniging is door het toezigt der commissie en doet dit meer bepaald met het oog op een artikel van den heer van der Heim over de Haagsche leesinrigting, in het *Tijdschrift voor het armwezen* 1865, bl. 303. Spreker gelooft dat integendeel in 's Gravenhage het patronaat over de leesinrigting veel meer uitgebreid is dan te Utrecht.

Voorts deelt spreker mede, dat door deze vereeniging in Januarij jl. de eerste grond is gelegd voor eene spaarbank; zoodra *f* 1000 bijeen is zal een bepaald besluit genomen worden wat verder te doen.

De tweede vereeniging: de *Utrechtsche vereeniging voor fabrijk- en handwerksnijverheid*, is geheel vrij in haar bestuur. Hare leden bestaan uit een vrij groot aantal arbeiders uit eene meer fatsoenlijke klasse. Men heeft zich tot den heer Schulze Delitzsch gewend om inlichtingen te erlangen voor de oprigting eener coöperative vereeniging, en in Frebruarij 1865 eene winkelvereeniging gevormd, die thans 64 vennooten telt. Spreker schetst kort den werkkring der vereeniging (*) en deelt uit het Verslag, ter kenschetsing van den geest der Vereeniging, de volgende zinsneden mede:

„Veel wordt er geklaagd over den toestand van den ambachtsman, „over de toekomst van hem en zijn gezin. Die toekomst ligt voor

(*) Bereids door den heer N. G. Pierson medegedeeld in *de Economist* van Mei ll., bl. 221.

„het grootste gedeelte in zijn eigen hand. Hij zoeke slechts de hulp, „waar die gevonden kan worden, voornamelijk bij zich zelven. Als „er brand is, en er gevaar dreigt, moeten wij de handen uit de „mouw steken, geen *water! water!* roepen, maar met de spuit „aansnellen en water geven. Nu staat de eerste spuit op de plaats „des onheils, met zijne commandeurs en verdere helpers. Wie zal „zich mede aansluiten? Hij is ons welkom. Wat andere arbeiders „in andere landen doen kunnen, kunnen wij ook; mits wij het met „verstand en overleg doen."

Voorzitter betuigt zijn ingenomenheid met deze poging om hier winkelvereenigingen ingang te doen vinden; inzonderheid tegenover de onedelmoedige uitdrukkingen in *Volksvlijt* gebezigd ten opzigte van hetgeen in Amsterdam beproefd is.

Hierna deelt de heer *Elink Sterk* in hoofdzaak het volgende mede omtrent eenige te 's Gravenhage beproefde inrigtingen.

Na de van Prof. van Rees vernomen aangename mededeelingen, zal hetgeen ik van de 's Gravenhaagsche *arbeidersvereenigingen* te zeggen heb slechts eene zeer matige voldoening kunnen geven. Weinig van dien aard is ten onzent gelukt. — Wel zou ik kunnen wijzen op de reeds vele jaren bestaande Typographische vereeniging, als ook op eenige dergelijken van werklieden in sommige fabrieken, doch alle deze bepalen zich tot het doel van gemeenschappelijken onderstand bij ziekte, soms ook (gelijk bij die van de firma Sterkman en Zoon) met eenige pensioenen gepaard, en meestal min of meer ondersteund door de patroons. Van *arbeidersvereenigingen tot onderlingen aankoop van levensbehoeften*, de zoogenaamde *winkelvereenigingen* weet men in 's Hage weinig of niets aan te wijzen. Hetgeen daarvan beproefd is geworden, bleef steeds zonder vrucht. Eene laatste onderneming van dien aard, bij welke men nog onlangs levensvatbaarheid meende te bespeuren, gevormd door een 120tal arbeiders, die met wekelijksche bijdragen van 10 cts. zich een fonds tot daarstelling van eigene koopplaatsen van winkelbehoeften hoopten te verschaffen, is wel is waar nog niet opgeheven, maar verkeert toch, volgens laatste informatiën, deswege in een bedenkelijken toestand van onzekerheid. Haar motto *Eendragt maakt magt* heeft haar niet kunnen vrijwaren voor verdeeldheid toen het er op aankwam gewigtige fundamenteele punten te behandelen, als vooral het vraagstuk hoe één winkel zoodanig te plantsen dat dit allen gelegen kwam, bij ontoereikendheid om meerdere van die winkels tevens op te rigten, alsook het bezwaar dat velen er in vonden van, door boekhouding van ieders gedane

aankoopen, zekere geheimen van hunne huishouding bloot gelegd te zien, die men liever voor zich behield.

Deskundigen, met wie ik over deze onderwerpen sprak, merkten *in het algemeen* op, dat gemis aan voldoende administratieve ervaring, zoowel als ontoereikendheid van fondsen, de hoofdoorzaken zijn geweest van de teleurstellingen die aan dergelijke ondernemingen bij ons beschoren waren; daargelaten dat ook sommige van die ontwerpen niet schenen vrij te spreken van bijbedoelingen, die het eenvoudige doel van goedkoope aanschaffing van levensbehoeften zouden te buiten gaan, en op vele beletselen stuiten.

Genoeg van al dat onzekere en nog geheel onbestemde. Laat mij, ter vergoeding daarvan, nu ook iets mogen zeggen van onze *'s Gravenhaagsche voorzorg-maatschappij*, dat wel geen eigenlijke arbeiders-vereeniging is, in de thans bedoelde beteekenis des woords, maar toch zoo nabij komende daaraan, dat die hierbij niet onvermeld kan blijven. Zij stond in het midden van die proefnemingen geheel op zich zelve. Veel in zich vereenigende van hetgeen de reeds gemelde vereenigingen gedaan hebben of thans zich voorstellen te doen, zijn haar ontstaan, haar vorm en hare werking toch van zeer verschillenden aard. Met een paar, in het welzijn van den arbeidenden stand belangstellende vrienden, ontwierp Spreker het plan daartoe, anno 1848, in den geest der destijds nog door de wetenschap bijzonder aangeprezene en reeds in andere landen bloeijende *Sociétés de prévoyance*. Wat in die andere landen daartoe van gouvernementswege werd bijgebragt, moest echter bij ons op andere wijze worden gevonden; tot deelneming aan het bestuur bleek ook weldra zeker getal uit meer aanzienlijken en deftigen middenstand, veel beter dan de arbeidslieden zelve geschikt. Dit gevoegd bij een aanvankelijke reeks van door de aardappelziekte gekwelde jaren, veroorzaakte dat deze inrigting slechts langzaam van *niets* tot *iets* is geworden, altijd getroost evenwel door het denkbeeld dat het hierbij toch minder om *iets groots* te doen was, dan om *een deel* tot *het goede* bij te dragen.

Het verklaard eenvoudig doel van deze instelling is het gewennen van eenigen, die dit meest behoeven, aan een goeden geest van orde en spaarzaamheid, met hulp onzerzijds, om aan die deelnemers zekerheid te geven, van altijd iets in voorraad te hebben, tegen den kwaden dag en het ongunstige jaargetijde. Ieder van hen stort zooveel hij wil, waartoe wekelijks gelegenheid wordt gegeven in twee lokalen. Die gelden, zooveel doenlijk door het bestuur met renten vermeerderd, dienen hoofdzakelijk om, bij jaarlijksche af-

rekening, aan de inbrengers te worden te goed gedaan, hetzij in kontanten of in winterbehoeften, naar vrije keuze. Zij kunnen ook tusschentijds daarvan nut trekken, zoo menigmaal zij wegens ziekte, verandering van woonplaats, tot verbetering van bedrijf of bij stilstand van werk, daaraan behoefte hebben; geen misbruik daarvan te duchten zijnde, wijl ieder dan toch slechts terug krijgt van zijn eigen geld. — Lieden van beiderlei kunne, mits tot den arbeidenden stand behoorende, worden ter deelneming toegelaten; een goed deel vrouwen en mannen die meestal aan op zich zelfstaande bedrijven zijn verbonden, daglooners en eigenlijke ambachtslieden, van alle welke statistische aanteekeningen worden gehouden, tot zekerheid dat geen zich daaronder mengen, die vreemd zijn aan ons doel en daarmede strijdige speculatiën te onderstellen geven. Jaarlijks geschiedt openbaar verslag en verantwoording in het *Dagblad* en bovendien neemt de regering *officieel* kennis van de handelingen des bestuurs, door ter beantwoording gestelde vragen, volgens van hooger hand voorgeschreven model, hetgeen een in alle opzigten nuttigen band onderhoudt. — De stortingen bedroegen in de laatste jaren reeds tusschen de 5 en 6 duizend gulden en berekent men dit jaar wel de volle ƒ 6000 te zullen bereiken, naardien de deelneming nog gedurig toenemende bleef. — Een reservekas wordt in stand gehouden, om gedekt te zijn tegen mogelijke tijden van rampspoed.

De heer *Bachiene* het woord bekomen hebbende zegt het volgende:

Vereenigingen van arbeiders zelve, door arbeiders opgerigt en bestuurd op uitgebreide schaal, schijnen te 's Gravenhage niet menigvuldig te zijn. Daarentegen ontbreken niet de inrigtingen *ten behoeve van* arbeiders, en waaraan door dezen wordt deelgenomen.

Het algemeen Verslag van den toestand der gemeente 's Gravenhage over 1864 vermeldt o. a. de Hulpbank met 355 — het Leenfonds *Weldadig en Zorgvuldig*, met 33 — de Israëlitische leenbank met 236 voorschot genietenden; de in 1848 opgerigte spaarkas of Voorzorg-Maatschappij, met ƒ 5919.47[5] en ƒ 5702.77 ontvang en uitgaaf, hebbende 215 inleggers genietende 6 pCt rente; elf zieken- en begrafenisbussen, met 157,884 leden, ook buiten de gemeente, hebbende eene ontvangst van ƒ 474420.84[5] en eene uitgaaf van ƒ 466267.73; één spaarbank met ƒ 79551.17 en ƒ 78891.08[5] ontvang en uitgaaf in 1864, hebbende 1703 inleggers, genietende 5 pCt. rente — voorts eene vereeniging tot verbetering der woningen van de arbeidende klasse, wier verslag over 1865 zeer gunstig luidt.

Die vereeniging beschikt toch reeds over 327 woningen, ver-

huurd voor *f* 1.75, 1.60, 1.50, 1.40, 1.35, 1.25, 1.10 en 0.90 per week, te zamen voor *f* 22235.25, wijzende de rekening over 1865 een batig slot aan van *f* 6247.74 en de balans eene kapitaalwaarde van *f* 349,058.14^5, terwijl 12 nieuwe woningen in aanbouw zijn. Deze vereeniging heeft het bewijs geleverd, „dat voor betrekkelijk lagen prijs gezonde en doelmatige arbeiderswoningen zijn te bouwen en te verhuren, zonder opoffering van kapitaal en rente."

Sedert 1848 bestaat tevens eene zoogenaamde Duincommissie, die volgens haar eerste verslag, van den Staat 5 à 6 bunder duingrond kosteloos in gebruik heeft, en daarop aardappelen doet poten door behoeftigen. Aan 200 arbeiders werd blijkens het 19e jaarverslag langs dien weg werk verschaft en 1912 mud aardappelen verkregen.

Doch het zijn niet deze weldadige instellingen, die hier eigenlijk bedoeld worden ofschoon ze als in het voorbijgaan worden vermeld, als welligt eene medeoorzaak, dat, wáár van wege de meer gegoeden veel wordt beproefd tot verbetering van het lot der arbeiders, minder door dezen zelf wordt aangewend, om zelfstandig tot die verbetering werkzaam te zijn en daartoe vereenigingen te stichten. Zoo voorziet bijv. de hulpbank voortdurend blijkens haar 15e jaarverslag in de behoefte aan voorschot van vele kleine neringdoende, ambachts- en handwerkslieden, in 1865 ten getale van 351, die *f* 44220 voorschot erlangden, waarvan 27 *f* 25, 93 daarboven tot beneden de *f* 100, 105 *f* 100, en 126 daarboven tot *f* 300 toe, te leen ontvingen. Gedurende haar 15jarig bestaan sloot de hulpbank 4282 leeningen ad *f* 394,810. Haar eigen kapitaal bedroeg op 1 Januarij 1866 *f* 25,480.61.

Eene andere inrigting, ook niet door arbeiders tot stand gebragt, maar toch door hunne medewerking in stand gehouden, verdient bijzondere vermelding, te weten: eene leesinrigting voor den ambachtsman, in het laatst van 1863 te 's Gravenhage geopend. Een der medeoprigters verklaarde in het *Tijdschrift voor het armwezen*, 1e deel, bl. 246: „dat dergelijke inrigtingen ook in ons vaderland „eene schoone toekomst hebben, in eene beschaafde maatschappij „niet kunnen worden gemist en voor de zedelijkheid, de kennis „en ontwikkeling van den ambachtsman onwaardeerbare voordeelen „aanbieden."

Renteloze voorschotten van *f* 15 of meer, te zamen ten bedrage van *f* 1500, stelden de oprigters in staat, de zaak te ondernemen, die in den loop van 1865 in een uitmuntend gebouw (het eigendom der Vereeniging) in de Oude Molstraat is overgebragt.

Er worden des winters, zooveel mogelijk om de 14 dagen lezingen of voordragten gehouden over natuurkundige, letterkundige, geschiedkundige, volkshuishoudkundige of andere onderwerpen. Ook heeft nu en dan eene muziekuitvoering plaats, mede in tegenwoordigheid van de vrouwen en dochters der leden. Dagelijks is de conversatie- of leeskamer geopend, waar onderscheidene couranten en tijdschriften aanwezig zijn, terwijl de boekerij wel is voorzien, tellende in den verleden zomer reeds 1000 boekdeelen, waarvan wekelijks soms tot 100 werden uitgeleend.

Ook is eene teekenkamer ingerigt, waar modellen en platen zijn te zien en na te teekenen, eens in de week onder leiding van eenen onderwijzer.

Voorts is de proef genomen met onderwijs in de fransche taal en in het boekhouden. In Mei 1865 telde de inrigting 240 leden, hoezeer tegen den zomer niet weinigen bedanken voor hun lidmaatschap, om met November weder te komen. Een groote hinderpaal tegen meer deelneming wordt gezegd te bestaan in den overdreven arbeidstijd in de groote werkplaatsen, des winters tot 9 à 10 ure des avonds, soms nog later, des zomers tot zonsondergang, als wanneer de open lucht meer wordt gezocht dan de leeszaal. Van de voorschreven 240 leden, betaalden 80 30 cents per maand, 60 80 cent per kwartaal en 100 *f* 1.50 per halfjaar.

Het bestuur bestaat uit de vijf oprigters en vier leden der Vereeniging, daartoe in eene vergadering der leden te kiezen bij volstrekte meerderheid van stemmen. Hoe ook aanvankelijk geslaagd, kon het getal leden aanmerkelijker zijn en het bezoek menigvuldiger. Men klaagt over onkunde en dofheid van den werkman, onverschilligheid, zoo niet tegenwerking van vele industriëlen, en wijst op de in Nederland over het algemeen weinig gunstige verhouding tusschen meester en werkman.

Onder de reeds genoemde zieken- en begrafenis-bussen zijn er, die geheel door arbeiders worden beheerd.

Zoo is bij de landsdrukkerij eene vereeniging tot beheer van het zoogenaamd zettersfonds, uit inhouding van 5 ten 100 der wekelijksche zettersrekening en andere contributiën bijeengebragt, waaruit *f* 4.80 wekelijksch ziekengeld, *f* 50 bij overlijden en *f* 2 per week gedurende 50 weken aan de weduwen worden uitgekeerd. Het laatst vastgestelde reglement is van 24 Mei 1864. Ook eene vrij talrijke typografische vereeniging is te 's Gravenhage aanwezig, wordende door de werkende leden dier vereeniging (van letterzetters, boekdrukkers en binders) tevens de tooneelspeelkunst beoefend,

waarvan zij volgens het gemeente-verslag van tijd tot tijd welgelukte proeven geven, inzonderheid op den Koppermaandag.

Verder is bekend eene in 1862 opgerigte smidsgezellen-vereeniging, Vulkaan genaamd, wier doel mede is, om door middel eener geringe wekelijksche bijdrage, (10 cent) eene geldelijke uitkeering (*f* 2 per week) te verzekeren, in geval van ziekte, *en om eendragt onder de werkgezellen te bevorderen*. Deze vereeniging telde op 1 Februarij 1865 144 leden en het gemeente-verslag over 1864 berigt, dat er 180 zijn geweest, die aan 74 *f* 745 onderstand hebben verstrekt. Het schijnt dat die onderstand veelal werd genoten door werklieden van twee groote fabrieken, en dat dit aanleiding heeft gegeven tot eene scheuring, zoodat er nu twee vereenigingen: de Vulkaan, bestaan, waarvan de eene betreft de smeden op de bedoelde twee fabrieken, die ongeveer 60 leden telt, en de andere de smidsgezellen niet aldaar werkzaam, tellende ongeveer 45 leden. Ook onder de uitoefenaars van andere ambachten of handwerken bestaan welligt nog ziekenbussen of vereenigingen wier bestaan mindere bekendheid heeft verkregen.

Nog is den 20_n Maart 1864 opgerigt onder fabriekarbeiders eene nationale vereeniging, ten doel hebbende volgens art. 1 van het reglement, om door gezellige eendragtelijke bijeenkomsten, de belangen der leden tot vermaak te bevorderen. In die bijeenkomsten hebben maandelijks tooneelvoorstellingen of muziekuitvoeringen plaats. De leden genieten, in geval van ziekte, eene wekelijksche ondersteuning, (*f* 1,50) en bij overlijden geschiedt eene geldelijke uitkeering aan de weduwe of regtverkrijgenden (*f* 2 per week gedurende 13 weken.) Volgens verkregen berigt is die vereeniging in kwijnenden toestand.

Van geheel anderen, niet aanbevelenswaardigen aard is een op 1 October 1861 vastgesteld reglement voor eene loterijvereeniging: Fortuna. Die vereeniging van fabriekarbeiders bestond hoogstens uit 30 leden en speelde geheele of gedeelten van loten in de Nederlandsche Staatsloterij. De contributie voor ieder lid was 20 cents per week. Reeds op 18jarigen leeftijd kon men als lid worden aangenomen, bepalende het bestuur het getal der te spelen loten, naar gelang van den staat der kas. Het schijnt dat deze vereeniging niet lang heeft bestaan, hetwelk voorzeker niet is te betreuren.

Wijders is nog kennis bekomen van eene onderlinge vereeniging voor den werkenden stand, onder de zinspreuk: Eendragt maakt magt, wier reglement is vastgesteld den 12 Maart 1865. Het doel is de bevordering van het maatschappelijk welzijn van den Neder-

landschen werkman, om door onderlinge vriendschap elkander te leiden, en zooveel mogelijk met raad en daad bij te staan. Het verkrijgen van *beter loon* is een der middelen die ter sprake komen. De bijdrage is 5 cents per week. Op elken eersten Donderdag der maand, des avonds ten 9 ure, wordt eene algemeene vergadering gehouden, in een daartoe van gemeentewege vergund locaal boven de korenbeurs, waarin het Bestuur of een der leden eene voordragt houdt in verband met het uitgedrukte doel der vereeniging. De commissarissen dragen op de vergadering een onderscheidingsteeken en bijaldien de vereeniging door algemeenen bijval daartoe in staat is, zal een fonds worden opgerigt, waaruit de leden, die door ziekte *of zonder hunne schuld buiten werk* geraken, ondersteuning erlangen voor zooveel het fonds zal toereikend zijn. Deze vereeniging telt ongeveer 200 leden, heeft tegenwoordig tot voorzitter J. H. Le Blansch, tot secretaris A. van Nieukerke, en kan de kiem van veel goeds in zich bevatten.

Eindelijk moet worden erkend, dat in de residentie nog geene bepaald coöperative vereenigingen bekend zijn tot voortbrenging, tot verbruik of tot credietverleening. Evenwel is in de vereeniging Eendragt maakt magt het voorstel tot eene winkeloprigting voor den werkman gedaan.

Er bestaat ook een reglement van 18 Maart 1863 voor eene onderlinge vereeniging van den werkenden stand: de onderneming opgerigt door werklieden met het doel om uit eene wekelijksche bijdrage van 10 cent per lid, levensmiddelen te koopen, en die aan leden en niet-leden weder te verkoopen — doch deze winkelvereeniging, die niet in werking zou treden, dan nadat 400 leden zich hadden verbonden, schijnt of niet tot stand te zijn gekomen, of slechts zeer korten tijd te hebben bestaan, naar verhaald wordt ten gevolge van mistrouwen en verdeeldheid. Indien overigens de schildering van den werkman, gegeven in de vergadering van industrieëlen van 4 April 1866 (zie de Nederl. Ind. van den 8 dier maand) juist is, dan zou niet te voorzien zijn, dat het lot van de arbeidende klassen, door eigen krachtinspanning of energie in Nederland binnen korten tijd zal verbeterd worden. Die schildering schijnt echter overdreven, en er is reeds een begin in de vereeniging: Eendragt maakt magt.

Van verbeterd lager en middelbaar onderwijs werd overigens in de bijeenkomst van industriëlen in het algemeen verbetering in de toekomst verwacht. Zulks is voorzeker te beamen, doch niet te miskennen zijn tevens de neiging, die zich vooral in de laatste

jaren onder de arbeiders te 's Hage heeft vertoond, om onderlinge vereenigingen tot stand te brengen, en de onderscheiden pogingen daartoe aangewend.

Die neiging en die pogingen spruiten voort uit een besef en eene behoefte, die van aanvankelijke meerdere ontwikkeling getuigen en die onder doelmatige leiding en voorlichting tot gewenschte uitkomsten kunnen voeren.

De heer *van der Heim* vestigt in de eerste plaats de aandacht op de *Leesinrigting voor den handwerkman* te 's Gravenhage, die hij hielp oprigten in 1863. Haar ontstaan, eerste ontwikkeling, hare statuten en werking zijn door hem medegedeeld in het *Tijdschrift voor het Armwezen*, jaargang 1865, in welk stuk, gelijk later bleek, ten onregte is gezegd, dat de Utrechtsche Leesinrigting te veel onder patronaat van aanzienlijken staat. Doch met den heer van Rees meent spr. dat voor alsnog onze arbeiders niet uitsluitend het bestuur kunnen voeren, daar alsdan kleingeestige jalousiën spoedig de vereeniging zouden doen uiteen vallen.

De Haagsche Leesinrigting gaat langzaam, maar steeds vooruit. In Maart ll. telde zij 240 leden. Des zomers vermindert dit getal. Men heeft een afzonderlijk conversatie-lokaal, waar dam- en schaaken domino-spel, mits niet om geld, wordt toegelaten. Elke 14 dagen van October tot Mei, worden er populaire voordragten gehouden; enkele malen ook muziekuitvoeringen, deels door ambachtslieden, deels door de Nationale Zangschool, uit werklieden bestaande.

De bibliotheek telt reeds ruim 2000 deelen in allerlei vakken. Er zijn vele dagbladen, tijdschriften, teekenmodellen enz. De leden mogen ook de boeken aan huis lezen, en daarvan wordt zeer veel gebruik gemaakt. Wekelijks worden, des winters vooral, op die wijze 80 à 100 deelen uitgeleend.

Voor de leden zijn ook lessen geopend in de fransche en engelsche taal, in het boekhouden en het teekenen. De laatste les zal nu des zomers op Zondag morgen ten 8 ure worden gegeven. Gedurende den winter hebben ruim 12 leden van de teekenles gebruik gemaakt. Het grootste bezwaar tegen toetreding bestaat in den weinig vrijen tijd van den werkman. Ten onzent is de werktijd veel te groot. Ook des winters werken velen tot des avonds negen ure. De groote werkplaatsen zijn dikwerf tot zoo laat en langer geopend. Dit moet veranderen; en de werkbazen zelve moeten leeren inzien, dat kortere werktijd beter werk en betere werklieden geeft.

Sommigen, die de Leesinrigting bezochten, meenden daar anderen dan juist werklieden aan te treffen. Doch men verlieze niet uit het

oog, dat de werkman de Leesinrigting niet gaarne in zijn werkpak bezoekt, en meestal vóór hij er henengaat zijn werkpakje uittrekt; ten onregte gelooft men dan deftige burgers te herkennen in den opgekleeden werkman.

In de tweede plaats: zijn er meer vereenigingen van arbeiders te 's Hage? Reeds zijn velen genoemd; eene, ook hier omschreven en ook van elders bekend, die tot motto heeft: *Eendragt maakt magt*. Spr. betwijfelt echter, of die vereeniging, juist omdat zij uitsluitend door werklieden wordt bestuurd, wel op een' goeden weg is.

Een hoofddoel schijnt te zijn de verbetering der loonen te verkrijgen. Dat is een gevaarlijk terrein, als werklieden dat onderling bespreken, zonder voorlichting. Zoo legt men den grond tot de in Engeland juist voor werklieden zoo noodlottige strikes, en met het oog op die rigting vindt Spr. het niet gelukkig dat het gemeentebestuur voor zulke zamenkomsten gratis localen afstaat. De vereeniging heeft eens in het publiek gesproken, en toen was het, om een adres bekend te maken aan den Minister v. B. Z., waarbij werd aangedrongen een groote leverantie niet aan vreemden, maar aan hunne patroons te gunnen. Die beweging in den geest van „*De Nederlandsche Industrieel*" acht Spr. ook geen gelukkig teeken.

In de derde plaats wijst Spr. op een meeting van verschillende typographische vereenigingen onlangs te Amsterdam gehouden. Verschillende circulairen aan typographen en drukkersgezellen rondgezonden, en die de Spr. overlegt. behelzen belangrijke opgaven betreffende de loonen en de uitgaven van werklieden. Die *meeting* had een goed doel: de bespreking der belangen van de werklieden, hunne regten en bezwaren. Alles schijnt geregeld en ordelijk te zijn toegegaan. Onder de stukken hierbij overgelegd behoort ook een memorie tegen een reglement voor een der groote drukkerijen te Amsterdam, waaruit zou blijken, hoe weinig vele werkbazen nog de billijke aanspraken van werklieden erkennen, en hoe zij zich veelal als partij tegenover de werklieden beschouwen.

In de laatste plaats deelt Spr. iets mede van een ontwerp voor een zoogenaamde winkelvereeniging te 's Hage, uitgaande van leden der leesinrigting, en legt een exemplaar over der ontworpen statuten. Een eerste poging is mislukt; vooral de huismoeders schijnen zich te verzetten tegen het denkbeeld, om den gewonen winkel te verlaten. Toch meent Spr. dat in de kleine winkels schromelijk misbruik wordt gemaakt van de onkunde of het geldgebrek der werklieden, waarom dergelijke vereeniging haar nut kan hebben.

Voorzitter gelooft met den heer van der Heim dat leeskabinetten

alleen onvoldoende zijn, zoo men daaraan geene andere zaken tot ontspanning verbindt. Te Amsterdam waren dezen winter in het lokaal *Toevlugt voor behoeftigen* een vrij groot aantal werklieden bijeen, om er den tijd door te brengen deels met lezen, deels met gepaste spelen.

De heer *Asser* bespreekt de hier te lande bestaande productieve vereenigingen, zooals die der dijkwerkers in Zeeland. Spreker erkent de tegen productive vereenigingen bestaande bezwaren, maar verdedigt het in den laatsten tijd op sommige plaatsen in zwang komende stelsel, om den arbeider zeker aandeel toe te kennen in de winsten der onderneming, welk stelsel op verschillende wijze kan worden in toepassing gebragt. Spreker had gehoopt dit onderwerp in de tweede openbare vergadering in *Volksvlijt* in te leiden. Punt IV van het programma voor die vergadering luidde: „Het is wenschelijk, dat de belangen der ondernemers en der werklieden, meer dan tot dusverre over het algemeen geschiedt, met elkander in overeenstemming worden gebragt. De keuze der middelen ter bereiking van dit doel is grootendeels afhankelijk van den aard en den omvang van elke onderneming." Het onderwerp is echter niet in behandeling gekomen. Spreker doet de vraag of een der leden hem ook inlichting kan geven omtrent de toepassing van dit stelsel in ons land.

De heer *van Rees* antwoordt dat bij de zeevisscherijen zulks soms het geval is.

Voorzitter zegt dat in het *Tijdschrift* van den heer Sloet tot Oldhuis eenige belangrijke mededeelingen worden gevonden over de visscherij te Scheveningen en de verdeeling der winsten tusschen de reeders en visschers.

De heer *van Deventer* deelt mede dat te Zwolle de zucht tot arbeidersvereenigingen nog zeer weinig is doorgedrongen; maar met het doel om die te bevorderen is eene commissie ingesteld. De zieken- en begrafenisbussen tellen er ettelijke leden, bepaaldelijk de zoodanige, die alleen weekgeld bij ziekte, maar geene geneeskundige hulp verschaffen, waarvan het gevolg is, dat deze laatste van de armbesturen wordt gevraagd. Het zal wel geen betoog behoeven dat dit tot bezwaren aanleiding moet geven en dat de inrigtingen welke ook voor geneeskundige hulp zorg dragen, grooter bijdragen der deelnemers vorderen en daardoor minder leden tellen.

De heer *Jacobi* deelt mede, dat er sprake van is te Haarlem een leeskabinet op te rigten en beveelt zich zeer aan tot het ontvangen van mededeelingen, die ter zake dienstig zijn.

De heer *de Jong van Beek* zou het zeer wenschelijk achten, dat een kader werd vastgesteld om een algemeen overzigt der bestaande vereenigingen te verkrijgen en het Bestuur der Vereeniging voor statistiek die taak op zich nam.

Voorzitter gelooft dat het zeer wenschelijk is dat men zooveel mogelijk bouwstoffen verzamele en dringt aan op toezending van reglementen en verslagen, opdat daaruit later een geheel kan gevormd worden, en sluit daarna de discussiën over dit onderwerp.

Punt II. De heer *Vissering* licht zijn *voorstel betrekkelijk de zamenstelling en uitgave eener* ALGEMEENE STATISTIEK VAN NEDERLAND op de volgende wijze toe:

Het voorstel, waarvoor ik de vrijheid neem uwe aandacht in te roepen, is niet geheel nieuw.

Reeds in de vergadering van „mede-arbeiders," aan het *Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje* van 29 December 1856 veroorloofde ik mij het tweeledig voorstel in te brengen:

1° Tot oprigting van een Nederlandsch statistisch genootschap;

2° Tot bewerking, door dat genootschap, van eene algemeene statistiek van Nederland.

De verwezenlijking van het eerste denkbeeld was de onmisbare voorwaarde om te eeniger tijd ook het laatste tot uitvoering te brengen. Daarom vereenigde ik mij gaarne met het besluit der vergadering van 11 April 1857, om déze zaak vooreerst buiten behandeling te laten.

Het eerste voorstel genoot in diezelfde vergadering eene zeer welwillende ontvangst. „Door al de leden werd de wenschelijkheid „erkend, dat er in ons vaderland een genootschap bestond voor de „statistiek." Doch men vreesde, dat de uitvoering vooreerst nog op onoverkomelijke bezwaren stuiten zou: „bij de erkenning dier wen„schelijkheid was de meerderheid van gevoelen, dat de tijd nog „niet was gekomen om te durven hopen, dat zoodanig genootschap „als door den heer Vissering bedoeld werd, algemeenen bijval zou „vinden." (Zie voorrede Jaarb. 1857.)

Men besloot alzoo zich aanvankelijk er toe te bepalen om den band tusschen de medewerkers van het Jaarboekje naauwer aan te halen door de vorming eener *Vereeniging voor de statistiek* en den kring dier mede-arbeiders allengs uit te breiden.

Zoo trad onze *Vereeniging* in het leven, bescheiden in naam, in bedoelingen, ook in beteekenis naar buiten. Zij telde in 1857 niet meer dan 34 leden.

In het volgende jaar greep eene gebeurtenis plaats, die allen beoefenaren der statisiek in Nederland welkom was, maar misschien (zoo meenden sommigen) den arbeid der Vereeniging grootendeels overtollig zou maken. Bij kon. Besl. van 5 Nov. 1858 werd gesticht *de Rijkscommissie voor statistiek.*

De vraag werd toen gedaan, of naar aanleiding daarvan de Vereeniging hare werkzaamheden zou behooren te staken. Doch zeer teregt werd in de vergadering van 28 Dec. 1858 besloten, dat de vereeniging zich moest blijven wijden aan haar eigenaardige taak, de wetenschappelijke bewerking van de officiëele statistieke bescheiden, die door de zorg en onder het toezigt der rijkscommissie zouden worden uitgegeven. (Zie voorrede, Jaarb. 1859.)

Welligt zou het eenmaal de taak der rijkscommissie geworden zijn, om, op het voetspoor der Belgische *commission centrale*, al de officiëele bescheiden over een aantal jaren in een overzigt van den toestand des rijks zamen te vatten en alzoo eene algemeene statistiek van Nederland te geven.

Maar gij weet, M. H. wat het lot der rijkscommissie geweest is. Bij kon. besl van 29 Dec 1861 werd zij na een tweejarig bestaan weder opgeheven ten gevolge van een votum der Tweede Kamer van de Staten Generaal, dat (om niets anders te zeggen) zijnen grond had in de onkunde van de bestemming en de werking der rijkscommissie.

De ontbinding der rijkscommissie voor statistiek moest aan onze Vereeniging een ruimeren werkkring en grootere beteekenis geven. Dit is zeer juist uitgedrukt door onzen geachten voorzitter, toen hij in het Jaarboekje voor 1862 (blz. 235 v.) schreef: „Zijn vrije „vereenigingen voor de statistiek belangrijk om de statistieke „opgaven te bewerken, terwijl eene rijkscommissie inzonderheid „tot voorlichting der regering dienen moet, bij het ontbreken eener „rijkscommissie erlangt de roeping der particuliere vereenigingen „een dubbel gewigt. Zoude bij de weigering der Tweede Kamer, „om de rijkscommissie te bekostigen, niet op onze vereeniging „voor de statistiek een dure verpligting rusten om onze werk„zaamheden met trouw en ijver voort te zetten en uit te breiden? „Het antwoord schijnt mij in het algemeen niet twijfelachtig."

De Vereeniging heeft dit dan ook begrepen en als voorbereiding tot den ruimeren werkkring, dien zij zich openen wilde, van Z. M. den Koning in 1862 de erkenning als regtspersoon gevraagd en verkregen (zie voorberigt Jaarb. 1863).

In de statuten, die zij zich toen gaf, is uitdrukkelijk gewezen

op de uitbreiding van hare werkzaamheden, het uitgeven ook van andere publicatiën dan het Jaarboekje, en het werkzaam zijn ten behoeve der statistiek in en voor Nederland op andere wijze (zie art 2 der statuten).

Voor deze uitbreiding van de werkzaamheden der Vereeniging is het eerst een nieuw terrein geopend door ons geacht medelid den heer van Rees, aan wiens voorstel, in 1864 gedaan, wij het te danken hebben, dat wij heden voor de tweede maal te zamen zijn gekomen om andere onderwerpen te behandelen, dan de zamenstelling van het Jaarboekje. De aangename vruchten van dit voorstel hebben wij genoten in de zoo belangrijke wetenschappelijke discussiën, die wij verleden jaar mogten bijwonen; wij zullen er heden op nieuw van proeven. Maar ook voor de kracht en den invloed onzer Vereeniging naar buiten, meen ik aan dit voorstel eene veelbeteekenende en heilzame werking te mogen toeschrijven. Zoo iets, dan kunnen zulke wetenschappelijke discussiën medewerken om bij het beschaafde publiek de belangstelling in de statistiek te verlevendigen en het getal van hen, die leden onzer Vereeniging wenschen te worden, te vermeerderen.

En dat trouwens die belangstelling en deelneming op verblijdende wijze toegenomen zijn, daarvoor hebben wij, M. H., een bewijs, dat voorzeker door deze vergadering niet gering geacht zal worden, het bewijs uit cijfers. Onze Vereeniging, in 1856 opgerigt met 34 leden, mag er nu reeds 154 tellen. En ik houd mij overtuigd, dat, zoo elk onzer in zijnen kring daartoe een weinig wil medewerken, dit getal nog aanmerkelijk zal vermeerderen.

Zoo mogen wij dan nu de verwachtingen, waarmede ik het in 1856 waagde het voorstel tot vorming van een statistisch genootschap te doen, verwezenlijkt achten. Zou het dan nù ook niet de tijd zijn om het andere voorstel, dat tot bewerking eener *Algemeene Statistiek van Nederland*, weder ter hand te nemen?

Ter aanbeveling van de zaak zelve behoef ik, dunkt mij, geen woord te zeggen. In eene vergadering als deze mag dat overtollig geacht worden. Immers, ik mag vertrouwen, dat gij allen het met mij eens zult zijn, dat eene zamenvatting van al de verspreide bescheiden omtrent den socialen toestand van het Nederlandsche volk in *één* welgeordend geheel een werk is dat binnenslands in eene sedert lang gevoelde behoefte zal voorzien en buitenslands bij de beoefenaren der statistiek met levendige belangstelling zal worden ontvangen.

Ik wil liever een oogenblik stil staan bij eene andere vraag,

die zich ook thans weder als van zelve voordoet, de vraag der opportuniteit. Is nu het tijdstip gekomen, waarop wij met eenig gegrond uitzigt op eene voldoende uitkomst eene onderneming als deze kunnen aanvaarden?

Mij dunkt, ja.

Toen ik tien jaren geleden voor het eerst dit plan opperde, deed ik het als eene vingerwijzing op eene taak die eenmaal door de beoefenaren der statistiek in Nederland zou behooren te worden ter hand genomen. Ik gevoelde toen zelf zeer goed, dat eene poging om al dadelijk aan het denkbeeld uitvoering te geven weinig kans van slagen zoude hebben.

Doch de verloopene tien jaren zijn niet voorbijgegaan zonder overvloedige vruchten voor de beoefening der statistiek in Nederland achter te laten.

De herinnering, hoe in dat tijdsverloop onze Vereeniging zich gevormd en snel en krachtig uitgebreid heeft, had vooral ten doel, mijne meening te staven, dat wij ons nu niet meer behoeven te laten terughouden door de vrees, dat het plan op gebrek aan belangstelling zal afstuiten.

Maar zij wijst ook nog op iets anders. Zal het werk goed aangevat en volbragt worden, dan is daartoe noodig de ijverige zamenwerking van vele krachten. Vóór eenige jaren mogt men met reden nog twijfelen, of die zamenwerking wel verkregen zou kunnen worden. Nu is eene loutere inzage van de naamlijst der leden van onze Vereeniging voldoende om dien twijfel op te heffen. Of zijn mijne verwachtingen te hoog gespannen, wanneer ik mij vlei, dat velen uwer bereid bevonden zullen worden de handen aan het werk te slaan?

Nog een ander overwegend bezwaar kon vroeger worden aangevoerd. De bouwstoffen waren schaarsch en veelal gebrekkig. Ook deze bedenking heeft thans, zoo al niet geheel, toch grootendeels haar gewigt verloren. Al wordt er ook nu nog in onze officiëele verzamelings-statistiek meer dan ééne leemte opgemerkt, een overrijke schat van bescheiden betrekkelijk bijna elke rigting van ons volksleven ligt ter onzer beschikking; de zamenstelling en bewerking der officiëele statistiek is onder den invloed van ervaring en kritiek gaandeweg aanmerkelijk verbeterd; het beginsel der openbaarheid is meer en meer in alle deelen van onze staathuishouding en ons maatschappelijk verkeer doorgedrongen. Ook de arbeid van bijzondere personen heeft krachtig tot vermeerdering der bouwstoffen bijgedragen. Voorzeker is het onnoodig, u hier te herinneren aan

den rijken inhoud onzer eigene *Jaarboekjes*, dien wij zouden kunnen noemen een van jaar tot jaar vergaderd en voor later gebruik opgelegd kapitaal; daarbij wil ik wijzen op de belangrijke mededeelingen in *de Economist*, het tijdschrift dat op zoo uitstekende wijze en met zoo goede vruchten voor de wetenschap geredigeerd wordt door ons medelid den heer de Bruijn Kops; op de zoo hoogst belangrijke onderzoekingen onzer geneeskundigen op het gebied der bevolkings-statistiek; op den merkwaardigen arbeid van de commissie voor de statistieke beschrijving der provincie Groningen. Eindelijk hebben wij allen grond om te verwachten, dat onze Vereeniging, de zamenstelling eener algemeene statistiek des vaderlands als hare taak aanvaardende, bij 's lands regering, bij provinciale en plaaselijke besturen en bij andere autoriteiten die ondersteuning en medewerking zal ontmoeten, waarop zij én om haar eigen karakter én vooral om het belang van het werk, dat zij volbrengen wil, aanspraak mag maken.

Wanneer dan uwe vergadering hare goedkeuring er aan kan hechten, dat het werk thans worde ondernomen, dan blijft nog de vraag over, *hoe* het zal worden aangelegd en volbragt.

Vergunt mij, M. H., u mijne denkbeelden hierover in groote trekken mede te deelen, mij onthoudende van eene uitweiding in bijzonderheden, die hier niet op hare plaats zoude zijn.

Het voorstel zoo als het gedrukt voor u ligt, luidt: „tot de be„werking en uitgave van eene algemeene statistiek van Nederland „over de jaren 1850—1865."

De bedoeling is alzoo eene *algemeene* statistiek, systematisch ingerigt naar een vooraf te beramen plan, waarin zooveel mogelijk alle feiten en cijfers worden opgenomen en verwerkt, die licht kunnen verspreiden over den maatschappelijken toestand van het Nederlandsche volk in het midden der 19e eeuw; waarin worden zamengevat en in onderling verband voorgesteld de uitkomsten van al de statistische onderzoekingen, welke thans verspreid en verdeeld zijn in een groot aantal van bescheiden en publicatiën, wier menigvuldigheid alleen reeds oorzaak is, dat het den beoefenaar der vaderlandsche statistiek hoogst moeijelijk valt een volledig overzigt van het geheel te verkrijgen.

Ik heb straks reeds gelegenheid gehad in het voorbijgaan te noemen het zoo uitstekend bewerkte *Exposé de la situation du royaume*, dat sinds 1842 om de tien jaren in België wordt uitgegeven door de zorg der *commission centrale*. Zonder nu dit *Exposé* in alle opzigten als model aan te bevelen, kan ik niet beter doen

dan daarop te verwijzen, om den aard en de inrigting te doen kennen van het door ons te ondernemen werk zoo als ik mij dat voorstel.

Het zal zijn eene „algemeene statistiek *van Nederland.*" Een oogenblik heb ik er over gedacht, om er bij te voegen: „en zijne koloniën." Maar ik ben van dat denkbeeld teruggekomen, in de eerste plaats omdat ik vreesde, dat de uitgebreidheid van het werk en de omvang van onzen arbeid daardoor al te groot zouden worden; maar vooral ook, omdat, hoeveel belangrijks ook de koloniale statistiek in de laatste jaren geleverd heeft, de gegevens toch nog te onvolledig en ook in vele opzigten nog te gebrekkig zijn om tot een voldoend geheel te kunnen worden bewerkt. Zonder dus de statistiek der koloniën, die zoowel op onzen politieken als op onzen socialen toestand zoo veelzijdigen invloed hebben, geheel te willen verwaarloozen, acht ik het beter daarvan alleen zooveel op te nemen als onmisbaar is om de voorstelling van ons eigen volksleven zoo naauwkeurig mogelijk te maken.

Het zal zijn „eene algemeene statistiek van Nederland *over de jaren* 1850—1865." De zoo even genoemde Belgische *Exposés* bevatten telkenmale eene 10jarige periode, en zoo zijn er nu reeds drie verschenen: 1830—40, 1840—50, 1850—60. Ik heb gemeend, hier voor de eerste maal het overzigt wat ruimer te moeten nemen en over een periode van 15 jaren, (want naauwkeuriger bepaald zouden wij de cijfers moeten stellen 1851—1865) uit te breiden. Het motief daartoe is voornamelijk, dat met 1850 of 51 de nieuwe politieke orde van zaken, voortvloeijende uit de herziening der Grondwet, haar beslag begint te krijgen en dat eerst van dat tijdstip af, de officiëele bronnen onzer statistiek volledig en bruikbaar worden. Dit neemt niet weg dat men bij bijzonder belangrijke onderwerpen, b. v. handel, bevolking, staatsfinanciën, staatschuld, enz. zich ook wel een terugtred tot vroegere tijdstippen zal mogen veroorlooven om door vergelijking den tegenwoordigen toestand zooveel te beter te doen uitkomen. Voor 't overige is de periode van 15 jaren mij verkieslijk voorgekomen omdat deze zich gemakkelijk in drie onderdeelen elk van 5 jaren splitsen laat.

Maar door wie en op welke wijze zal de algemeene statistiek van Nederland worden bewerkt?

Op de vraag, *door wie?* zou ik wenschen te mogen antwoorden: door ons allen; dat wil zeggen, door zoovelen uit onzen kring als daartoe lust zullen hebben. En ik hoop dat zeer velen er lust in zullen hebben. Inzonderheid heb ik voor de verdeeling van

den gemeenschappelijken arbeid het oog op hen, die of door hunne maatschappelijke betrekking of uit eigen liefhebberij in de kennis van een of ander speciaal onderwerp bijzonder te huis zijn, en voorts op de jongere leden van onzen kring, van wie men zonder onbescheidenheid de toewijding van tijd en krachten aan een werk van zoo grooten omvang mag vragen.

De regeling van de zaak stel ik mij (ook hier geef ik slechts de hoofdtrekken aan) aldus voor.

Een commissie van redactie uit drie of vier leden bestaande, op voordragt van het bestuur onzer vereeniging door deze vergadering te benoemen, is met de leiding van het werk belast.

Deze commissie begint met het systematisch plan eener algemeene statistiek te ontwerpen, en de regelen te stellen, die ter wille van de noodige eenvormigheid bij de bewerking van de onderdeelen in acht genomen moeten worden.

Zij verzoekt voorts de leden der vereeniging, die bereid zijn mede te werken, om zich met eene bepaalde door haar aangewezen taak te belasten.

Zij voert de correspondentie met deze medewerkers, en verschaft hun, zooveel noodig, de bouwstoffen.

Voor zooverre deze bouwstoffen niet in de bibliotheek der Vereeniging voorhanden of op andere wijze verkrijgbaar zijn, worden zij door het bestuur bij de hooge regering, de provinciale besturen en de overige autoriteiten en collegiën beleefdelijk aangevraagd, met aanwijzing van het doel waarvoor zij verlangd worden.

De commissie van redactie verzamelt de bij haar inkomende bijdragen van de leden, rangschikt ze volgens het ontworpen plan en verwerkt ze, zooveel noodig, tot één welgesloten geheel.

De commissie van redactie legt het daarop aan, dat het geheele werk binnen twee jaren na heden voor de pers gereed zij. In elke vergadering door de Vereeniging te houden geeft zij verslag van den stand van het werk.

Zoodra het tijdstip gekomen is, waarop met eenige zekerheid bepaald kan worden, wanneer het werk voor de pers gereed zal zijn, doet de commissie in eene daartoe te houden vergadering der Vereeniging een voorstel betrekkelijk de wijze van uitgave, de kosten daaraan verbonden en de middelen om hierin te voorzien.

Gedurende de bewerking wordt aan de commissie ter redactie uit de inkomsten der Vereeniging een crediet geopend van *f* 100 's jaars tot bestrijding van kleine onkosten, zoo als briefporten, schrijfloonen, aankoop van enkele onmisbare boeken, enz. Van

het gebruik dezer gelden doet zij rekening aan het bestuur.

Tot dekking van deze uitgaven wordt het bestuur gemagtigd de contributie der leden van de Vereeniging, des noodig, met hoogstens ƒ 1 te verhoogen.

Zietdaar, M.H., het plan waarvoor ik gemeend heb uwe belangstelling te mogen vragen. Gaarne wil ik aannemen, dat het voor verbetering vatbaar is, en niets zal mij aangenamer zijn dan dat de te voeren discussie daartoe leide. Evenwel gelieve men te bedenken, dat ik het met voordacht hier slechts in zijne hoofdlijnen voorgedragen heb, omdat het niet de taak van eene talrijke vergadering als deze zijn kan om bij wijze van mondeling debat de uitvoering in alle bijzonderheden te behandelen. Eigenaardig zal de zorg daarvoor moeten worden toevertrouwd aan de commissie van redactie, die eerst na naauwkeurig onderzoek en rijp overleg een uitgewerkt plan zal kunnen vaststellen. Doch waarschijnlijk zullen onze discussiën strekken om onderscheidene punten in het licht te stellen waarop de commissie zal hebben te letten.

Ik besluit nu met mijn voorstel bepaaldelijk als volgt te formuleren:

De vergadering besluit:

1o. Dat door de Vereeniging voor de statistiek in Nederland zal worden bewerkt en uitgegeven eene algemeene statistiek van Nederland loopende over de jaren 1851—1865.

2o. Dat de leiding dezer zaak, onder toezigt en medewerking van het bestuur der Vereeniging, zal worden opgedragen aan eene commissie van redactie, bestaande uit vier leden, door deze vergadering te benoemen.

3o. Dat de commissie van redactie ten spoedigste de bewerking van de algemeene statistiek ter hand neme en binnen twee jaren na de dagteekening van dit besluit aan de Vereeniging eene voordragt doe omtrent de wijze van uitgave, de kosten en de middelen om hierin te voorzien.

4o. Dat tot dekking der kosten van bewerking aan de commissie een crediet zal worden geopend van ƒ 100 in het jaar en dat het bestuur gemagtigd worde, ten behoeve hiervan de jaarlijksche contributie der leden van de Vereeniging te brengen op hoogstens ƒ 5.

Voorzitter dankt den heer Vissering voor de uitmuntende uiteenzetting van zijn groot en grootsch plan. Het zal wel vele zwarigheden in de verwezentlijking ontmoeten, maar dit is een punt van latere zorg. De hoofdvraag is of er genoegzaam medewerking zal gevonden worden. Spreker vertrouwt echter op de jeugdige leden der Vereeniging.

De heer *von Baumhauer* brengt eenige bedenkingen in het midden omtrent het tijdvak 1851—1865, dat de uit te geven statistiek zou behandelen. Het is niet onverschillig met welk jaar men begint, bijv. het onderwerp bevolking moet behandeld worden naar de tijdperken, aangewezen door de volkstellingen, waarvan de voorlaatste op 19 November 1849, de laatste op 31 December 1859, heeft plaats gehad.

De heer *Vissering* beaamt de bedenking van den heer von Baumhauer; maar het levert geen bezwaar op des noods nog meer terug te gaan. De afdeeling in perioden van 5 jaren acht Spreker wenschelijk, een tijdvak van 16 of 17 jaren is moeijelijk aan te nemen. Spreker zou het meest doelmatig vinden een tijdvak van 15 jaren afgesloten met 1865.

Voorzitter gelooft de beslissing van deze kwestie aan de commissie van redactie te moeten overlaten. Hij ziet nog al bezwaar in het plan; maar men behoeft thans geene andere beslissing te nemen dan die omtrent de vraag: of de onderneming op touw zal worden gezet.

De heer *van Rees* zegt, dat hij in zijne bijdrage voor het *Staatkundig Jaarboekje* 1866, ingezonden vóór dat hij kennis droeg van het plan van den heer Vissering, als zijn gevoelen heeft te kennen gegeven, dat genootschappen zulk een veelomvattenden arbeid niet op zich moeten nemen. Ook wanneer de bewerking der onderdeelen aan verschillende personen wordt toevertrouwd, zullen er tal van bezwaren oprijzen. Sommigen zullen niet gaarne de opgelegde taak aanvaarden, anderen de gedane beloften niet vervullen; eenige stukken zal men wel ontvangen maar alle niet. De commissie van redactie zal de stukken moeten herzien en eenheid in de deelen brengen. Die commissie zal bestaan uit leden, die reeds over weinig tijd kunnen beschikken. In Engeland zijn de groote statistische werken niet uitgegeven door genootschappen maar door individuen. De uitgaven der commissie voor de statistieke beschrijving der provincie Groningen missen, door dat zij niet van dezelfde hand zijn, de noodige eenheid. Zij zijn meer eene verzameling van voortreffelijke monographiën dan eene statistische beschrijving. In Belgie bestaat eene centrale commissie die over den tijd der ambtenaren kan beschikken. Spreker oppert deze bedenkingen, om te regtvaardigen wat hij in het bedoelde artikel in het Jaarboekje 1866 heeft gezegd en nog niet kan terugnemen; maar wil daarom toch geenszins de volvoering van het plan tegenwerken of afraden.

De heer *Vissering* antwoordt dat hij natuurlijk minder zwaar-

tillend is dan de heer van Rees en vertrouwt dat er genoeg medearbeiders zullen zijn.

De heer *von Baumhauer* is ook van oordeel dat men de zaak te moeijelijk voorstelt. De bronnen toch bestaan en de Regering zal, zoo hij vertrouwt, de onderneming ondersteunen. In België werd de hoofdarbeid der tienjarige statistiek door een viertal personen verrigt.

Voorzitter merkt aan, dat het niet moeijelijk is een besluit te nemen, maar deelt zeer de bezwaren aan de volvoering van het plan verbonden. De uitgave moet degelijk zijn; de statistiek is nog dikwijls onwaar en er behoort eenheid in de wijze van behandeling te heerschen. Dat alles levert vele moeijelijkheden op. Maar die bezwaren behooren toch niet af te schrikken. Reeds de voorloopige arbeid zal nuttig zijn en in allen gevalle zal men een stap voorwaarts gedaan hebben. Of de arbeid in twee jaren gereed zal zijn, betwijfelt Spreker echter zeer.

Het vierledig voorstel daarna in stemming gebragt wordt bij acclamatie aangenomen. Als leden der commissie van redactie worden benoemd de heeren Vissering, van Rees, de Bruijn Kops en von Baumhauer; terwijl op voorstel van den heer Vissering wordt besloten, dat bij elke vergadering de commissie rapport zal uitbrengen over den stand der werkzaamheden, en deze, zoo mogelijk, binnen den voorgestelden termijn ten einde gebragt zullen worden.

De heer *Heringa* doet de vraag: of er voor zoodanigen arbeid als de bewerking eener algemeene statistiek geene termen bestaan om de hulp der Regering in te roepen.

Voorzitter antwoordt dat dit is een punt van latere zorg als alles voor de uitgave gereed is.

De heer *Vissering* zegt, dat het inroepen van de hulp der Regering ook zijn denkbeeld is geweest, maar beaamt mede het gevoelen van den voorzitter om dit te doen als de groote uitgaven voor de deur staan.

Punt III. *Voorstel van den heer Bachiene omtrent de aansluiting der Vereeniging voor de Statistiek aan de internationale Commissie ter verkrijging van eenvormigheid in het stelsel van maten, gewigten en munten.*

De heer *Bachiene* licht zijn voorstel toe. De commissie voor de behandeling van dit onderwerp benoemd, heeft op het internationale congres te Bern bijeengebragt wat te dezer zake is voorgevallen. Vervolgens zouden nationale comités voor de verschillende landen werkzaam zijn en zoo ook voor Nederland. Spreker acht het wenschelijk

dat zich meerdere krachten daaraan toewijden en vraagt of de Vereeniging geneigd zou zijn om de taak van zoodanig comitté over te nemen.

Voorzitter betuigt den heer Bachiene dank voor zijne mededeeling, doch gelooft dat het voorstel als zoodanig vreemd is aan den werkkring der Vereeniging. Wel behoort het onderwerp van den toestand der wetgeving nopens de maten en gewigten en de statistiek van de toepassing dier wetten mede tot de zaken, die hier besproken mogen en moeten worden, en zeer wenscht Spreker, dat de heeren Venema en van der Toorn gevolg mogen geven aan hun voornemen, om in het *Staatkundig Jaarboekje* te wijzen op de leemten en gebreken in het maten en gewigtenstelsel zoo binnenlands als in Indië, maar in eene aansluiting aan de internationale commissie heeft voorzitter veel bezwaar.

De heeren *Vissering* en *Muller* zijn het met den vorigen spreker volkomen eens, dat de zaak vreemd is aan de Vereeniging, als van zuiver staathuishoudkundigen aard.

De heer *van Rees* zou, uit dat oogpunt beschouwd, geen bezwaar in het voorstel zien; want statistiek en economie zijn zeer naauw vereenigd. Maar spreker is van oordeel dat men de eenheid van maten- en gewigtenstelsel moet scheiden van eenheid van muntstelsel. In het eerste hebben wij met Frankrijk gelijken tred gehouden en van lieverlede wordt het metrieke stelsel ook elders toegepast. Het muntstelsel van Frankrijk acht Spreker verkeerd en ons eigen muntstelsel veel beter. Frankrijk tracht andere landen tot zijn verkeerd stelsel over te halen en daarin moeten wij niet medegaan.

De heer *Bachiene* gelooft uit het door den vorigen spreker gezegde te mogen opmaken, dat de onderwerpelijke zaak tot het domein der Vereeniging behoort. Eenheid van maat, gewigt en munt zou de vergelijkende statistiek niet weinig gemakkelijk maken. Het comitté behoeft nog niet in alles mede te gaan met de internationale commissie; het behoort alleen beginselen uit te spreken en de zaak in het ware licht te stellen; dit ligt toch op onzen weg. Wij mogen nu in ons muntstelsel anderen vóór zijn; dit belet niet dat wij ons kunnen aansluiten aan eene beweging ter verkrijging van eenen algemeenen muntstandaard.

De heer *Vissering* gelooft dat de ware bedoeling met den algemeenen standaard is Frankrijks muntstelsel algemeen in te voeren. Reeds heeft Frankrijk België, Zwitserland en Italië door tractaten aan zijn stelsel verbonden. De strekking van dat stelsel is den

gouden standaard aan te nemen en het zilvergeld tot pasmunt te verlagen. Sluiten wij ons aan, dan zullen wij ons in hun stelsel laten medeslepen en daarin ziet Spreker waarlijk geen voordeel.

De heer *Bachiene* antwoordt, dat bij de behandeling van de kwestie door de internationale commissie, wij toch de voordeelen van den enkelen zilveren standaard uit een kunnen zetten; en wordt de gouden standaard alom dominerend, dan zullen wij ten slotte wel moeten medegaan. Isolement schijnt het middel, niet, om aan ons beter muntstelsel ingang te verschaffen.

Voorzitter merkt aan dat er een comitté voor Nederland bestaat; wanneer men met de werkzaamheden, met de artikelen die het gesteld heeft, bekend zal zijn, kan ieder individueel zijne zienswijze mededeelen; maar in eene aaneensluiting der Vereeniging aan dat comitté blijft voorzitter groot bezwaar zien.

In omvraag gebragt besluit de vergadering, tot niet-aansluiting aan het comitté.

IV. *Mededeelingen van den heer* von Baumhauer *betrekkelijk de voeding in Nederland.*

(Deze mededeelingen zullen worden opgenomen in het *Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje* 1866).

Punt V. *Voorstel van den heer* Mr. L. Oldenhuis Gratama *betreffende een onderzoek naar de beste middelen ter verkrijging van betrouwbare gegevens voor de zamenstelling eener landbouwstatistiek van Nederland.*

Voorzitter betreurt dat de geachte voorsteller verhinderd is tegenwoordig te zijn om het voorstel toe te lichten. Voorz. beaamt wat de heer Gratama in zijne begeleidende missive tot het voorstel schreef: „Eene landbouwstatistiek is zoo uiterst gewigtig en ik heb „zoo dikwijls ondervonden, dat de gegevens waarop alles moet „rusten, onnaauwkeurig en niet te vertrouwen waren tot schade „voor de wetenschap." Als een bewijs van onnaauwkeurigheid in de gegevens voert Spreker aan, dat de officiële statistiek het cijfer van het rundvee in Haarlemmermeer opgeeft te zijn 7500 stuks; de Burgemeester dier gemeente schat het in het Tijdschrift *de Volksvlijt*, 1866, n°. 1, bl. 40, op 15,000, terwijl eene onlangs plaats gehad hebbende telling, volgens mededeeling van den heer Jacobi, niet meer dan 5700 runderen heeft opgeleverd. Voorts deelt voorz. uit een schrijven van den heer Ali Cohen de volgende zinsneden mede:

„Het voorstel van den heer Gratama betreffende de landbouw-„statistiek zou ik gaarne bediscussiëerd zien, omdat wij in Groningen „die vraag practisch hebben opgelost en voortgaan met de uit-„komsten er van af te drukken. Van 28 gemeenten zijn op dit „oogenblik de tabellen afgedrukt en wordt er geregeld mede voort-„gegaan."

De heer *Staring* geeft toe dat de cijfers, die de landbouwstatistiek geeft, niet volkomen juist zijn, maar die volstrekt zuivere getallen behoeft de landbouwstatistiek niet. De cijfers moeten slechts feiten kunnen constateren; bijv. of het behoud of de afschaffing van accijnsen voor- of nadeelig werkt op de productie. Wanneer de cijfers aantoonen dat ondanks verliezen door longziekte en den grooten uitvoer de veestapel toeneemt, dan is daardoor eene belangrijke aanwijzing gedaan dat die uitvoer voordeelig op den veestapel werkt. Het doet er weinig toe of die cijfers iets hooger of lager zijn dan zij werkelijk zijn, als zij maar voldoende zijn voor het doel, waarvoor zij gebezigd worden. Wil men de getallen verbeteren, de weg daartoe is de gemeente-opgaven meer en meer te controleren. Spreker heeft dienaangaande zijne denkbeelden ontwikkeld in een missive aan den Minister van Binnenlandsche Zaken bij de aanbieding van het Verslag over den toestand van den Landbouw in Nederland over 1864. De gemeenten ontvangen staten ter invulling, de meesten van welke reeds voor twintig jaren zijn ontworpen, en die de hoofdoorzaak zijn van het gebrekkige der berigten. Waar verkeerd gevraagd wordt, is het aan een gemeente-bestuur niet te wijten, wanneer verkeerd geantwoord wordt. Spreker is overtuigd dat, wanneer aan de gemeentebesturen het verbeterde schema ter invulling, dat hij aan den Minister heeft overgelegd, wordt aanbevolen, in het begin bij verreweg de meeste en over weinig jaren bij alle gemeentebesturen, de verslagen over den toestand van den landbouw weinig te wenschen zullen overlaten. De wijze, waarop de gemeentebesturen tot de cijfers komen, kan gerust aan hen blijven overgelaten. Bij klaarblijkelijk fautive opgaven, staan zij toch altijd onder de zoo noodig teregtwijzende contrôle van de Gedeputeerde Staten. Bij het verbeteren der opgaven uit de gemeenten afkomstig, zal er tegelijkertijd meer juistheid en volledigheid in de statistieke cijfers worden gebragt Hoewel die nog veel verbeterd kunnen worden, komt Spreker toch op tegen de minachting van hetgeen wij bezitten. Engeland heeft in 't geheel geene landbouwstatistiek en ontwijfelbaar zeker is het, dat onze statistiek beter en vollediger is dan de zoo hooggeroemde

Belgische en Fransche, hetgeen wij deels verschuldigd zijn aan de kadastrale opgaven.

Voorzitter beaamt wat de heer Staring in het midden heeft gebragt over de kleingeestige eischen, die men soms aan de statistiek doet.

De heer *Reessingh* merkt aan dat men in Groningen bij de zamenstelling der landbouwstatistiek niet de gemeentebesturen maar de landbouwers heeft geraadpleegd Wat Spreker van dien arbeid gezien heeft is inderdaad veel omvattend; maar men heeft zich veel ruimte veroorloofd. Hij gelooft dat de zaak in Groningen zal mislukken.

De heer *Duparc* zegt iets in het midden te willen brengen, niet uit voorliefde voor de provincie, waartoe hij behoort, maar alleen om aan de waarde van de landbouwstatistiek in Friesland, althans wat den rundveestapel betreft, niet onnoodig te doen twijfelen. Van 1849 tot en met 1855 werd in die provincie eene belasting op het rundvee geheven, ter bestrijding der kosten, voortvloeijende uit de toepassing van de reglementaire voorschriften tegen de longziekte. Volgens Spreker mag men gerustelijk aannemen, dat bij die gelegenheid de fiscus er goed voor zorgde, dat geen enkel rund werd overgeslagen, en dat de veehouders er evenzeer tegen waakten, dat niet één stuk te veel werd aangeslagen. Men verkreeg hier alzoo de meest deugdelijke cijfers De telling voor de belasting vond in den regel plaats in de maand Februarij of Maart, dus op een ander tijdstip dan die voor de landbouwstatistiek. Uit den aard der zaak werd er nu telkens wel verschil in de cijfers waargenomen, doch met het oog op den aanzienlijken rundveestapel van p. m. 200,000 stuks en de groote beweging, die door vele oorzaken daarin plaats vond, kon het verschil niet van dien aard worden genoemd, om de bij laatstgemelde telling verkregen cijfers zoo bijzonder te moeten wantrouwen. Spreker komt dus tot de conclusie, dat de telling voor de landbouwstatistiek in Friesland over het geheel welligt beter geschiedt dan elders.

De heer *Vening Meinesz* is van oordeel dat het kadaster zeer veel te wenschen overlaat; in sommige provinciën worden de cijfers wel herzien, maar dit is partiëel. De opgaven dienaangaande van de gemeente-besturen laten zeer veel te wenschen over.

Den heer *Bachiene* is het niet regt duidelijk, hoe eene herziening van het kadaster veel zal toebrengen tot eene betere landbouwstatistiek. Het kadaster geeft alleen aan de grootte en sommige

hoofdverdeelingen van den aard der gronden, maar men zal daaruit niet leeren kennen bijv. de opbrengst van bouw- en weiland, moestuinen enz De kadastrale opname in 1833 en vroeger is overigens vrij naauwkeurig geschied.

De heer *Staring* beaamt dit. Eene herziening van het kadaster zal geene verbetering aanbrengen ten opzigte van de landbouwstatistiek; alles hangt hier af van de gemeente-besturen.

De heer *Vening Meinesz* gelooft toch dat vele streken die op de leggers als heidegrond vermeld staan, thans behooren tot bosch, bouw- en weiland. Niet alle ontginningen worden aangegeven.

De heer *Roessingh* zou het wenschelijk achten, dat door het gouvernement eene aanschrijving aan de gemeentebesturen werd gedaan om betere gegevens te verkrijgen. Het kadaster is slecht en verouderd. Spreker heeft als chef van het statistieke bureau in Drenthe den gemeentebesturen verzocht de veranderingen sedert 1833 op te geven en hoopt langs dien weg voor Drenthe tot eene meer ware opgave te komen.

De heer *Mackay* wijst op hetgeen op Java wordt verrigt; daar is men begonnen met residentiën op te nemen en de verkregen opgaven bij te houden. Hierdoor wordt de zekerheid verkregen, dat het kadaster naauwkeurig den bestaanden toestand terug geeft. Spreker vestigt de aandacht op de inrigting der kadastraal statistieke bureaux, welke in iedere residentie met de taak belast zullen worden, niet alleen de indeeling der gronden aan te teekenen, maar ook de verschillende gegevens voor de statistiek van bevolking, landbouw en veeteelt te verzamelen, waardoor het kadaster en de landbouwstatistiek aan de zorg van dezelfde bevoegde ambtenaren worden toevertrouwd

Voorzitter sluit hiermede de discussiën over de vraag omtrent de landbouwstatistiek en stelt aan de orde

VI. *Voorstel van den heer* de Jong van Beek en Donk *tot benoeming eener commissie belast met het verzamelen en ordenen van bouwstoffen ter kenschetsing van den tegenwoordigen toestand der arbeidende klassen.*

De heer *de Jong van Beek en Donk* licht zijn voorstel op de volgende wijze toe:

In de voorjaarsvergadering van het vorig jaar nam ik de vrijheid met een enkel woord een plan aan te geven, 't welk mij kort te voren was voor den geest gekomen, het plan nl. eener nationale

vereeniging zich ten doel stellende de bevordering der belangen van onze arbeidende klassen.

Dit plan — ik heb het mij niet ontveinsd — heeft bij u in 't algemeen althans, niet zooveel bijval gevonden, dat eenig practisch resultaat er het gevolg van is geweest. En ik moet erkennen: het was welligt te weinig zuiver wetenschappelijk voor deze Vereeniging; het had misschien een te zeer democratisch aanzien; het gaf daarenboven — naar de meening van den heer Pierson — te veel voedsel aan een prejugé, alsof aan zoodanige vereeniging eenige levenskracht toe te kennen ware; het had bovendien welligt nog vele andere gebreken, te veel om terstond onverdeelden bijval in te oogsten.

Niettemin: ik veroorloof mij de zaak op zich zelve nog steeds als wenschelijk te blijven beschouwen, en, wat meer zegt, ik wanhoop zelfs niet aan de verwezenlijking. Van verschillende zijden bespeur ik, dat men het denkbeeld niet zoo ongerijmd vindt, en ik heb dus eenige hoop; vooral nu ik vernomen heb, dat het ook ter sprake is gebragt in het comitté belast met de regeling der volksvergaderingen in het Paleis voor Volksvlijt te dezer stede gehouden.

Doch wat hiervan ook zij, ik zal in deze vergadering niet de gewoonte volgen der engelsche parlementsleden, die met voorbeeldeloos geduld steeds op hetzelfde aambeeld blijven slaan. Evenwel men kan het eene nalaten en het andere toch doen. Hetgeen men niet op eens en in 't groot kan verkrijgen, moet men trachten en detail en langzamerhand te verwerven.

Het eerste werk — zoo had ik mij voorgesteld — wat op den weg zoude hebben gelegen van die nationale vereeniging zoude zijn geweest: om pogingen aan te wenden ten einde zoo volledig mogelijk den toestand te leeren kennen van hen, wier belangen men zoude willen bevorderen.

Ik heb nu voorgesteld, dat dit werk ondernomen worde door eene commissie, M. H. uit uw midden benoemd. Het zij mij alzoo vergund dit voorstel met een enkel woord te adstrueren.

Het schijnt inderdaad geen breede ontvouwing te behoeven. De Arbeiterfrage, le problème ouvrièr, treedt ook, gelukkigerwijze, ten lange leste bij ons meer en meer op den voorgrond. Maar het is duidelijk, zal deze kwestie met behoorlijke kennis van zaken behandeld worden, men dient den tegenwoordigen toestand en dien der laatste jaren grondig te kennen; zonder dat loopt men gevaar in declamaties te vervallen en wat erger is, onnut werk te ver-

rigten. Men behoort zoo ooit — vooral hier — alleen op acta et probata een oordeel te vellen. En deze nu, zoo ze al niet ten eenenmale ontbreken, zijn — voor zooveel althans mij bekend — nog ten onzent zoo weinig verzameld en geordend, dat de zaak nog in geenen deele in staat van wijzen kan geacht worden te zijn.

Van daar dan ook die uiteenloopende oordeelvellingen over zooveel, wat ons onderwerp betreft, en met name b. v. over den toestand in 't algemeen der arbeidende klassen in de laatste jaren.

Het optimisme vindt hier evenzeer zijne aanhangers als het pessimisme, terwijl ook hier de mannen van het juste milieu hunne vertegenwoordigers aantreffen.

De optimisten zullen u wijzen op de ongemeene ontwikkeling der laatste jaren, eene ontwikkeling zoo groot, als een lange reeks van jaren niet kan aanwijzen. Zoo mijn geheugen mij niet bedriegt heeft de heer Thorbecke, minister van binnenlandsche zaken, zich nog korten tijd geleden in dien geest uitgelaten. Zij zullen u verzekeren, dat ook de werkman overal vooruit gaat. Overal volop werk; vermindering van eenige drukkende belastingen; door het geheele land voldoend lager en thans ook middelbaar onderwijs; in vele plaatsen vereenigingen tot 't daarstellen en tegen billijken prijs verhuren van arbeiderswoningen; volksvoorlezingen; volksgeschriften in vrij grooten getale; reeds hier en daar verhooging van loonen. Waarlijk — zoo besluiten ze — men heeft geen reden tot klagen.

De pessimisten antwoorden: gij hebt onregt, als gij zoo breed uitmeet den vooruitgang van den laatsten tijd. Wij willen niet ontkennen, dat er op dit oogenblik door den aanleg der staatsspoorwegen en andere groote werken op menig punt eenige bijzondere bedrijvigheid is waar te nemen. Maar deze bedrijvigheid is van voorbijgaanden aard, is factisch als die door Napoleon wordt in 't leven gehouden, en is zelfs een bewijs tegen uw optimisme, zoo het blijkt, dat niettegenstaande die bedrijvigheid de algemeene toestand niet alleen niet verbetert maar veeleer verslimmert En wat is het geval?

Die toestand *in 't algemeen* is treurig. Men bedenke toch, dat niettegenstaande ook de behoeften van den werkman in de laatste jaren grooter zijn geworden, het meerendeel der eerste levensbehoeften alsmede de huur der woningen in prijs geklommen, ja verdubbeld zijn, terwijl de loonen slechts zeer weinig zijn gerezen, althans daarmede in geen verhouding staan. Men denke zich b. v. een huisgezin van een typograaf — zeker niet de minste

der broeders — in een onzer voorname steden b. v. te Arnhem; het is onlangs op eene bijeenkomst alhier der typograpfische vereenigingen, te zamen gekomen om middelen te beramen tot verbetering van hunnen toestand; het is toen gebleken, dat zoodanig werkman, terwijl zijn collega in den Haag *f* 7 en die te Utrecht *f* 5.50 verdient, als gemiddeld loon kan gerekend worden te ontvangen *f* 6 in de week, dus minder dan één gulden per dag, en daarvan dan moet betalen huishuur, voedsel, kleeding met bewassching en reparatie, dekking, licht en vuur gedurende een gedeelte van het jaar, bovendien een bijdrage voor het begrafenisfonds en wat tabak, en zoo men kan, nog wat schoolgeld voor de kinderen; waarlijk geen overmatige weelde! En dit alles denken wij ons nog onder gewone, niet ongunstige omstandigheden! maar hoe is dan de toestand in geval van ziekte, staking van werk of wat dies meer zij? Neen, een deskundige heeft het nog voor eenigen tijd teregt laten herdrukken: het peil onzer volksvoeding, althans in de steden is bijkans even laag als dat des Ierschen volks. (*) De Nederlandsche werkman is dan ook „slap en achterlijk." De massa bestaat uit sjouwerlieden; zij verstaan geen ambacht, zijn voor niets gevormd of geschikt, de meesten zelfs zijn onbekwaam voor sjouwen. (†) Geen wonder dus — zoo gaat men voort — dat 't getal bedelaars en landloopers bijna met elk jaar toeneemt; dat er, terwijl er b. v. in 1851 als zoodanig 1320 teregtstonden, dit cijfer in 1861 gestegen is tot 2702. Of kan het ons gerust stellen, als wij tegen 2689 in 1855 wegens correctionelen diefstal in 1862 zien teregtstaan bijna 240 meer, nam. 2929? (§) Onder deze omstandigheden kun-

(*) Zie Vissering, *Politische* vertoogen, 1864, bl. 283. Het stuk waarop hier gedoeld wordt, werd intusschen geschreven in 1854.

(†) Zie *Nederl. Industriëel* van 8 April 1866.

(§) Teregt gestaan hebben:

In	wegens bedelarij.	wegens corr. diefstal.
1850	1320	2644
1851	1818	3119
1852	1942	3240
1853	1829	3526
1854	2457	4012 (*a*)

(*a*) Hieronder zijn mede begrepen de diefstallen strafbaar volgens art. 401 C. Pen. en art 16 (18) der wet van 29 Junij 1854 (*St.* n°. 102), alsmede die correctioneel strafbaar uit hoofde van den leeftijd der beklaagden; *niet* daarentegen die bedoeld bij art. 14, n°. 3—7 der gen. wet van 1854.

nen wij alzoo niet volstaan met op eenige algemeene verschijnselen te wijzen, die welligt iets voor de toekomst beloven, maar aan onze tegenwoordige geslachten, waarvan dan toch ook de toekomst afhangen zal, weinig baten kunnen. Voorzeker uw rustige rust zal misschien spoedig, spoediger dan ge denkt, verstoord worden en dan zult gij spijt gevoelen, als gij u soms tevreden hebt gesteld met de stemming der Gedeputeerde Staten van een onzer provinciën, toen dezen in hun jaarverslag over 1861 zich gelukkig achtten te kunnen wijzen op de vermeerdering van den invoer van smeer, een artikel zoo uitnemend geschikt om bij de geringe volksklassen het gemis van vleesch te vergoeden!

In dien geest — altijd dan meer uitvoerig — laten zich de optimisten en pessimisten vernemen.

En wat zeggen tot dit alles de mannen van het juste milieu? Hun houding — zoo ik mij niet bedrieg — is deze. Zij willen niet ontkennen, dat er wel hier en daar verschijnselen schijnen aanwezig te zijn, die bewijzen, dat alles nog niet is le meilleur dans le meilleur du monde. In vele opzigten — meenen zij — laat de toestand, zoowel materiëel, moreel als intellectueel, nog veel te wenschen over, maar men behoort toch ook volgens hen aan die verschijnselen niet meer dan gepast is, gewigt te hechten. Men vergeet, dat de vooruitgang der volksbeschaving slechts langzaam kan geschieden, dat men geen ijzer met handen breken kan En in ieder geval wordt er tegenwoordig — zoo besluiten zij — zoo veel gedaan tot opheffing van den arbeidenden stand, dat men eigenlijk al moeijelijk meer doen kan.

En deze verschillende zienswijzen nu — zijn zij voldoende te regtvaardigen? Naar mijne bescheidene meening: niet voldoende.

Ik zou meenen, dat ook hier — immers voor het oogenblik — het sceptisch, d. i. het onderzoekend standpunt het best te verdedigen is.

Maar het is duidelijk: zoodanig sceptisch standpunt — zoo in andere zaken wel — is in onze materie op den duur niet houd-

1855	2841	2689
1856	3807	3222
1857	2570	2722
1858	2327	2771
1859	2072	2502
1860	2678	3009
1861	2702	2666
1862	2451	2929

baar, ja zou misdadig worden. Stel eens het geval, dat de pessimisten regt hadden, zou het dan niet onvergeeflijk wezen, dat de natie dit ignoreerde en blind voor de werkelijkheid met onverstoorbare kalmte bleef voortleven? Maar ook, zoo de optimisten en middenmannen gelijk hadden, is het ook dan niet wenschelijk, dat de natie wete dat zij zich niet erg behoeft te alarmeren, althans vertrouwend de toekomst te gemoet kan gaan, altijd onder deze voorwaarde, dat zij toch steeds de belangen van den werkman in het oog behoort te houden?

In alle gevallen — dit is dus onze slotsom — mogen wij aandringen op een naauwkeurig statistisch onderzoek naar den tegenwoordigen toestand onzer arbeidende standen.

Maar wie zal dit onderzoek, deze enquète instellen? Is zij niet te veel omvattend met name voor de krachten, waarover deze Vereeniging kan beschikken? Ware het niet beter haar te provoceren b. v. bij onze officiële vertegenwoordigers?

M. H. men duide het mij niet ten kwade, maar ik aarzel met niet geringe aarzeling om in dit opzigt veel van onze vertegenwoordiging te verwachten, om haar met nog meer werk te belasten, dan zij nu reeds heeft. Daarbij komt — daargelaten thans de vraag, of onze arbeiders wel behoorlijk invloed kunnen uitoefenen op de zamenstelling onzer kamers? — het ongeluk wil, of wil men het geluk, dat er een overvloed is van belangwekkende meer zuiver politische kwestiën, waarvan de behandeling in de eerste plaats noodig is tot opleiding van het nederlandsche volk in politieke moraliteit en b. v. tot regt verstand der chronisch terugkeerende ministeriële crises. Onze vertegenwoordiging kan alzoo, hoe gaarne ook — het is onvermijdelijk, vooral zoo een vraagstuk aan de orde is van zoo overwegend belang als het koloniale — zich niet dan betrekkelijk zeer zeldzaam aan een grondig onderzoek wijden naar meer zuivere sociale vraagpunten in het moederland aanhangig. In dit opzigt zijn wij dan ook — zoo als mij salva reverentia toeschijnt — sedert 48 — n.b. het jaar der eigenlijk sociale revolutie — niet ver gevorderd. Wij hebben in dat merkwaardig jaar eenige driftige stappen gedaan en met name eenige stoute wenschen geuit, maar wij zijn spoedig als verschrikt over onze roekeloosheid en verbaasd over onze voortvarendheid, — behalve misschien in koloniale zaken — weder als voorzigtige Hollanders in onze goede, zoo regt beschuttende schelp terug getreden. Wij hebben nog altijd de oude, veel kwaad stichtende banken van leening, de verderfelijke staatsloterij en 't geen men genoemd

heeft de belasting op het geestelijk volksvoedsel; wij hebben nog altijd onderscheidene oude, slechte gevangenissen, de oude Napoleontische strafwetten met den aankleve van dien, eene zaak, waarbij juist de volksklasse het meeste betrokken is. Oh! wij hebben nog veel, — want onze vertegenwoordiging, wat men ook zeggen moge, is bij uitstek behoudend — maar helaas! weinig wat aanduidt een voortdurend en ernstig streven naar verbetering der sociale toestanden van het grootste gedeelte der natie, weinig wat aantoont, dat men de gelegenheid heeft iets ter sprake te brengen tot duurzame opheffing van het volk, waartoe b. v. onder meer in aanmerking zouden kunnen komen de postkantoorspaarbanken, in Engeland met goed gevolg werkzaam. Zelfs onze arme fabriekskinderen zullen — vrees ik — zoo zij 't beleven mogen, nog wel een geslacht, misschien wel een tweede hebben zien verschijnen — om niet te zeggen verdwijnen — voor en aleer er in 't belang dier ongelukkigen en der maatschappij iets geregeld is geworden.

Wij mogen dus van onze Vertegenwoordiging niet vergen, dat zij zich belaste met eene enquête, een onderzoek zooals door mij wordt bedoeld.

De eerstgeroepene schijnt deze Vereeniging; deze Vereeniging zich vóór alles ten doel stellende om in alle rigtingen gegevens en bouwstoffen te verzamelen tot kenschetsing der vaderlandsche toestanden en dienovereenkomstig onder hare leden tellende — slechts een of twee leden der Staten-Generaal, zooveel ik zien kan — maar toch vele andere mannen, bepaaldelijk in de statistische wetenschappen uitmuntend en ex officio die dagelijks beoefenende.

Het onderzoek blijft niettemin — ik erken het ten volle — vrij omvangrijk, misschien te omvangrijk. Men zou voor dat geval, voor het oogenblik ter zijde latende den toestand der handwerkslieden en van hen, die worden aangeduid met den naam van sjouwers als ook dien der boerenarbeiders, zich kunnen bepalen tot de rubriek fabriekarbeiders

Ik reken evenwel zoodanige splitsing niet wenschelijk. Wij zijn dan al weder zoo veel verder verwijderd van het tijdstip, waarop wij met volledige kennis van zaken zullen kunnen oordeelen. En zou de moeite aan het onderzoek dan zooveel grooter zijn? Hoe het zij, de bezwaren aan eene overigens als nuttig erkende zaak behooren ons niet af te schrikken, dit te minder hier, waar zeer zeker reeds vele belangrijke bescheiden voorhanden zijn, welke slechts wachten op eene behoorlijke ordening en op eene weten

schappelijke kritiek van al die bescheiden in hun geheel beschouwd. Ik herinner slechts aan de jaarlijksche provinciale en plaatselijke verslagen, aan de regeringsverslagen over het armwezen als anderzins, aan verschillende interessante mededeelingen en bijdragen 't zij in onze economische tijdschriften, ons jaarboekje daarbij niet vergetende, 't zij afzonderlijk uitgegeven, waarbij een ieder gereedelijk denkt aan 't geen b. v. Dr. Coronel reeds voor ons vraagstuk heeft gedaan.

Bovendien zullen b. v. de Maatschappij van den werkenden stand, die van nijverheid en zoo vele andere vereenigingen als mede privaat personen, arbeidgevers en industriëlen, in betrekking staande op deze of gene wijze tot de arbeidende standen, ons gewis hunne medewerking niet onthouden.

Want men mag er niet aan twijfelen, voor de vereeniging, dit onderzoek instellende, zal de geheele natie sympathie gevoelen.

Voorzitter erkent het belangrijke van het onderwerp en wil gaarne daarover de discussie openen, maar geeft als zijne subjective opvatting te kennen, dat het niet geschikt is om door eene commissie van onze Vereeniging te worden behandeld. In Frankrijk is in 1848 zoodanige commissie met Blanqui aan het hoofd werkzaam geweest, met geldelijke ondersteuning der regering, en heeft een rapport uitgebragt. Maar ook dat rapport duidt aan, dat één individu meer verrigt dan eene commissie. Voorz. gelooft het beter de taak aan de individuele werkzaamheid over te laten.

Den heer *Coronel* heeft het voorstel van den heer de Jong toegelagchen. Spreker heeft zich reeds geruimen tijd op het gebied van onderzoek naar den toestand der arbeidende klasse bewogen; maar hoe langer hij daarin werkzaam is, hoe meer en meer bezwarend de hinderpalen worden. Spreker vestigt zeer de aandacht op het Fransche werk *Les Ouvriers des deux mondes*, dat wordt uitgegeven door eene vereeniging die desbevoegden, ook in andere landen, heeft uitgenoodigd monographiën te leveren over den toestand der arbeidende klassen. Spreker leverde in dat werk eene monographie over de visschers van het eiland Marken. Onder de vele hoogst belangrijke mededeelingen in die monographiën voorkomende, zijn inzonderheid interessant de budgetten van uitgaven der arbeidersgezinnen; dit zijn de ware bronnen om den toestand der arbeidende klasse te leeren kennen, en met het oog daarop stelt Spreker voor, dat door de leden der Vereeniging in eene volgende vergadering, zooveel in hun vermogen is, zullen worden overgelegd

arbeidersbudgetten, die inderdaad veel belangrijker zijn dan de kennis der loonen.

Voorz. dankt den heer Coronel voor zijne juiste opmerkingen, die echter ook overeenkomen met zijne meening, dat individuele werkzaamheid hier praeferent is.

De heer *Bachiene* is door het voorstel van den heer Coronel versterkt in zijn voornemen om het voorstel van den heer de Jong, dat ook het eerste omvat, te ondersteunen.

Voorz. wijst er op, dat de vergadering bij het vergevorderde uur niet zeer talrijk meer is en ook het Bestuur niet sterk meer is vertegenwoordigd. Alvorens tot de benoeming eener commissie over te gaan, stelt Voorz. voor het voorstel tot praeadvies aan het Bestuur op te dragen.

De heer *Mackay* zou gaarne de zaak thans tot eenige beslissing zien gebragt. Spreker zou het hoogst wenschelijk achten dat het onderzoek ter bevordering eener naauwkeurige en gelijktijdige vergelijking der bestaande toestanden voornamelijk liep over de volgende punten:

1°. de loonen der arbeiders;

2°. het bedrag in geldswaarde der noodige uitgaven;

3°. de middelen waarover de arbeiders kunnen beschikken ter voorziening in hunne materiële en zedelijke behoeften;

en wenscht met den heer de Jong zeer dat eene commissie mogt worden benoemd, die ook over den toestand dezer volksklasse op het platte land een zeer wenschelijk licht zal kunnen verspreiden.

De heer *Pierson* acht meerdere kennis van den toestand der arbeidende klasse noodig. Het voorstel van den heer de Jong heeft de strekking die te verschaffen. Hij ondersteunt derhalve dit voorstel ten sterkste. Hij wenscht echter, dat men de commissie, welke hij hoopt dat benoemd zal worden, niet binde aan een bepaald programma, maar aan haar zelve overlate te beslissen, binnen welke grenzen haar onderzoek zich zal bewegen.

Voorz. is en blijft ten volle overtuigd van het belangrijke der zaak, maar tevens dat eene commissie uit onze Vereeniging geene middelen bezit om het onderzoek met volledigheid te doen plaats hebben, omdat zij tot niets zal leiden, tenzij zij zich weder in individuele werkzaamheid oplosse. Voorz. wil daarom echter de benoeming eener commissie niet tegengaan.

De heer *Coronel* vraagt of de enquête zich ook zal moeten uitstrekken tot fabriekarbeiders, en zoo ja, of de commissie dan niet zal ingrijpen in de taak der bestaande rijkscommissie?

De heer *de Jong van Beek en Donk* antwoordt, dat men moet trachten den geheelen toestand der arbeidende bevolking te kennen, en onder deze ook de fabriekarbeiders behooren.

Voorz. noodigt daarna tot leden der Commissie uit de heeren de Jong van Beek en Donk, Coronel, Pierson, Mackay en Jacobi, die zich allen daartoe bereid verklaren.

De heer *van Deventer* acht het wenschelijk, dat men het onderzoek ook zal uitstrekken tot Twenthe, waar de toestand der arbeidende klasse in vele opzigten te wenschen overlaat en bijna of in het geheel geene inrigtingen ten algemeenen nutte worden gevonden. Spreker zou wenschen dat de Commissie zich in betrekking stelde met den heer Sloet tot Oldhuis, die hier groote diensten zou kunnen bewijzen, daar deze met den toestand van Twenthe zeer goed bekend is.

Voorz. hoopt zeer dat de resultaten zullen beantwoorden aan de verwachting en ook deze vergadering iets zal hebben bijgedragen om de Vereeniging voor de statistiek nuttig te doen zijn aan de bevordering der algemeene maatschappelijke belangen, — en sluit daarmede de vergadering.

EENIGE OPMERKINGEN OVER HET PENSIONNEREN, EN ANDERE AMBTENAARS BELANGEN.

Aan de Economist!

In *de Gids* voor Sept. 1865 handelt de hoogleeraar Vissering over dit belangrijk onderwerp en noodigt belangstellenden uit mede daarover te spreken. Wanneer men daarbij zelf belanghebbende is, staat men bij het bespreken van zoodanige quaestiën wel bloot voor de verdenking, dat het eigenbelang ons drijft, en ongetwijfeld is dat, zonder dat wij het zelve weten, wel eenigzins van invloed op de vorming van onze denkbeelden; ook zal dan het gezegde bij hen, die de waarde der argumenten niet kunnen of willen toetsen, bij hen die niet vragen *wat* er gezegd wordt, maar *wie* het zegt, oneindig minder ingang vinden, maar ik meen dat die mindere voldoening van onzen arbeid, die wij bij sommigen zullen inoogsten, de belanghebbenden, hier de ambtenaren, niet mag weerhouden hunne stem te verheffen. Het moet echter ons streven zijn nimmer het individueel belang ten koste van het algemeen voor te staan. Het is in het algemeen belang dat de Staat zijne ambtenaren goed behandele, want dan zullen zich meer geschikte en bekwame personen aan de staatsdienst toewijden, terwijl men niet zoo veelvuldig als thans zoude opmerken, dat de besten en bekwaamsten andere betrekkingen boven de staatsdienst verkozen: nog meer dan ruime belooning acht ik eene billijke behandeling, een vast stelsel noodig en wenschelijk, en ik kan niet inzien, waarom bij het eene departement naar gansch andere regelen, indien de aard van de betrekking dat althans niet vordert, dan bij het andere moet gehandeld worden. Ik nam de pen niet op, om den heer Vissering te bestrijden; ik zoude een strijd wel niet schuwen, bestond er reden toe, doch tusschen ons is bijna geheele eenstemmigheid. Het verheugt mij én voor het belang van mijn stand, en meer nog om het algemeen belang, dat mannen als Mr. Vissering zich met die quaestiën bezighouden. Het gezag van hun naam, al moeten wij *daarom* de waarde van hun geschrift niet hooger stellen dan het verdient, zal beletten dat hun woord onopgemerkt voorbijgaat. Ik sprak van *bijna geheele* instemming en verschil daarin met den heer V., dat ook ik meen, dat zonder den uitweg van het pensioen, ongeschikte en onbruikbare personen langer in dienst zouden worden gehouden, dan met het algemeen belang overeenkomt. Ik kan de gegrondheid van die meening niet bewijzen; vooreerst bestaat het geval niet en is er thans de gelegenheid om bijna alle ambtenaren te pensionneren, maar bestond het geval, men kan zijne eigene beweegredenen en bedoelingen openbaren, maar het is zeer de vraag of die onvoorwaardelijk geloof en vertrouwen zouden vinden: zeker is het dat dit niet het geval zal zijn bij de personen die door de verwezenlijking van die denkbeelden, de toepassing van een stelsel, benadeeld worden. Wat is moeijelijker dan het oordeel over personen en hoe onmogelijk is

het vaak harde handelingen, hoe verdiend dan ook, te regtvaardigen in het oog van menschen niet van nabij met de zaken en het betrokken vak bekend? Maar bestonden ook al die beletselen niet, om zijne meening bij anderen ingang te doen vinden, men zoude namen moeten noemen en ieder gevoelt, dat dit volstrekt niet kan. Maar de schrijver erkent ook verder de noodzakelijkheid, daar waar hij zegt: „Niet zelden gebeurt het ook, „dat men uit hetzelfde motief van medelijden, ongeschikt geworden amb- „tenaren tot schade van de dienst aanhoudt, ten einde hun gelegenheid „te geven, om den vollen tijd uit te dienen, die volgens de bestaande „reglementen aanspraak geeft op pensioen."

De schrijver heeft volkomen gelijk, het geschiedt; evenzeer laat men ambtenaren langer in dienst dan in het afgetrokkene wel wenschelijk is, om hun wat grooter pensioen te verschaffen. Het hier gezegde is niet vatbaar voor wettelijk bewijs; geen Minister die, uit een gevoel van menschelijkheid, eenigermate van zijn pligt, de bevordering van het algemeen belang, is afgeweken, zal daarvan eene erkentenis of blijk geven. En met dat al, stellen wij ons voor een ordelijk man, bezwaard met een gezin, zonder andere hulpmiddelen dan de opbrengst van zijne betrekking, iemand die voorheen een goed ambtenaar was, ja zelfs den Staat gewigtige diensten bewees, ik geloof, dat er wel weinig Ministers zullen gevonden worden, die hem, als er geene gelegenheid tot pensioneren bestaat, broodeloos zullen wegzenden. Nu, bij de bestaande gelegenheid tot pensionering, wordt, de heer V. zegt, ik erken het, het algemeen belang benadeeld, door iemand wel eens wat te lang in dienst te houden; maar als de gelegenheid tot pensionering niet bestond, zouden ongetwijfeld velen het gansche leven door in dienst blijven en zou dus het nadeel veel grooter wezen.

Ik geloof dus, hoe verkeerd het in het afgetrokkene zij, dat er langer dan de duur der diensten, een band besta tusschen den Staat en zijne ambtenaren, dat het algemeen belang de gelegenheid tot pensionering van de staats-ambtenaren gebiedt.

De staatsregeling van 1798 behelsde daaromtrent een zonderling stelsel; in de algemeene beginselen, art. 58, lezen wij, dat de maatschappij nimmer pensioen verleende, dan voor zooverre men niet uit eigen middelen konde bestaan. Merkt men dikwijls in onze wetten eene bevoorregting van de meervermogenden op, toen had het omgekeerde plaats en daar ben ik niet tegen, verre vandaar, doch ik wil, dat de dienst beloond worde naar zijne waarde, niet lager maar ook niet hooger; geef den minvermogende, indien gij wilt, dien onderstand als aalmoes, niet als belooning voor zijne dienst, want dan doet gij een onregt aan den anderen, wiens dienst lager gesteld, althans beloond wordt, omdat hij fortuin heeft. Ik sprak hierboven van de verschillende behandeling van onderscheidene ambtenaren en had daarbij vooral het oog op het groote verschil tusschen militaire en burgerlijke ambtenaren. Zoo iemand, dan keur ik alle aanstellingen voor het leven af, die dikwijls een vrijbrief zijn voor onbekwaamheid, ongeschiktheid en pligtverzaking; die benoemingen voor het leven moeten dus door een veel hooger belang dringend worden voorgeschreven, of zij verdienen onvoorwaardelijk afkeuring; de bepaling in de aangenomen doch nog niet ingevoerde wet op de R. O., mede voorkomende in het ontwerp op de Alg. Rekenkamer, waarbij de waarborg voor de zelfstandigheid en onafhankelijkheid der betrokkenen in het belang der maatschappij behouden blijft, maar tevens de gelegenheid geopend wordt, hen bij gebleken ongeschiktheid te verwijderen, zal zeker door velen met vreugde begroet zijn. Is nu de benoeming voor het leven minder wenschelijk, de bescherming

tegen willekeur is dat allezins. De militairen zijn dat krachtens art. 58 Grondwet. (Bij het ontwerp der commissie, art. 55, was ook de benoeming der officieren voorgesteld overeenkomstig de regelen bij de wet te bepalen; de regering heeft dat bij haar voorstel niet overgenomen.) De wetten ter uitvoering van dat grondwettelijk voorschrift zijn die van 28 Aug 1851, *Staatsblad* no. 126—129. Een reglement in denzelfden geest bestaat voor Indie sinds 1859. Vreemd mag het heeten, dat voor en bij gelegenheid van de grondwetsherziening geene dringende pogingen zijn aangewend, om ook de burgerlijke ambtenaren hetzelfde voorregt te verschaffen. Zijn de regelen voor bevordering bij hen oneindig moeijelijker te stellen, door de meer uiteenloopende eischen voor de verschillende betrekkingen, zeker is het dat de grondwettelijke waarborg voor hen minder aanstoot zoude geleden hebben. Herinneren wij ons, onder meer, het gevoelen van den graaf Schimmelpenninck in zijne brochure, uitgegeven bij de Gebr. van Cleef, 1848, bladz. 12, en dat van den generaal Nepveu bij de behandeling over de Grondwet. Hunne denkbeelden komen zoo volkomen overeen, dat het niet onwaarschijnlijk is, dat de heer Schimmelpenninck de zijne aan den heer Nepveu ontleend heeft. Ik wil het geschrevene en gesprokene van dien tijd niet ontleden noch daarvan de oorzaken opsporen, — maar wij behoeven den blik niet te slaan op het verledene, wij zien nog heden, dat ondanks den grondwettelijken waarborg en de wetten van 1851, de militaire meer dan de burgerlijke ambtenaren, aan welke die onschatbare voorregten onthouden zijn, bloot staan voor willekeur en druk. Maar wat een allergelukkigst verschijnsel is en mij den grootsten eerbied voor de karakters der militaire schrijvers afdwingt, is dat zij zich aan geene bedreigingen storen, maar voortgaan hunne stem te verheffen, zoodra het ophouden van het hevig windgeblaas toelaat, dat zij weder verstaan worden.

Zonderling nu mag het heden, dat voor en bij de grondwets-herziening zoo weinig pogingen zijn aangewend, om dezelfde voorregten ook aan de burgerlijke ambtenaren te verschaffen. Behalve mogelijk enkele dagblad-artikelen die mij zijn ontschoten, herinner ik mij maar één stukje, aanvankelijk bestemd om in de *Politieke bijdragen* te worden opgenomen, doch dat, bij de opheffing van dit weekblad, afzonderlijk is uitgekomen bij Gebr. Belinfante te 's Gravenhage, 1848. De titel luidt: „over de verantwoordelijkheid en zelfstandigheid van alle staats-dienaars door Ph. J. Bachiene" en werd door mij besproken in het *Weekblad van het regt* van 8 Junij 1848, nº 919.

Is er nu bij burgerlijke ambtenaren minder dan bij militairen, esprit de corps, en zoude dus de oprigting en werking van raden van onderzoek en eer daardoor, aanvankelijk vooral, eigenaardige bezwaren hebben, men ziet niet in, dat de instelling onuitvoerbaar zoude zijn en is zij dat niet, dan zoude die waarborg en het bestaan van vaste regelen voor bevordering niet anders dan hoogst heilzaam kunnen werken op de zelfstandigheid en ontwikkeling dier burgerlijke staatsdienaars. Die regels voor de bevordering zijn, ik zeide het reeds, zeer moeijelijk te stellen; ongetwijfeld moet elk bestuur bevoegd blijven te oordeelen over bekwaamheid en geschiktheid, maar het gemis van regels doet kwaad. Dan wordt elke bevordering, in den regel althans, overgelaten aan den chef der afdeeling en weet niemand, waar hij zich aan moet houden. Bij hetzelfde departement is bij de eene afdeeling het stelsel van ancienneteit verpligtend, bij de andere niet, doch gewoonte, met bevoorregting der zoogenaamde hoofd-ambtenaren voor de meest winstgevende rekenpligtige ambten. Het onderwerp der bevorderingen is teer voor iemand die er belang bij heeft, en zeker kan hij, evenmin

als het lid der vertegenwoordiging, die in andere betrekkingen meent benadeeld of terug gezet te zijn, een onbepaald vertrouwen van zijne hoorders of lezers eischen. Men lette er echter wel op, ik wil nooit een bestuur noodzaken dezen of genen bevordering te moeten verleenen, daarmede zoude de regering afstand doen van een regt, dat haar toekomt en moet toekomen; maar een stelsel of stelselloosheid te bespreken, dat is in het algemeen belang en een regt, 't welk ik mij niet laat ontnemen. Nu kan ieder begrijpen, dat men op hoogen leeftijd nog nuttig kan zijn, in sommige betrekkingen waar groote ondervinding en menschenkennis vereischt worden, zelfs meer nuttig dan jongere in jaren, doch dat men minder geschikt is, om het zachtste woord te bezigen, voor geheel nieuwe werkzaamheden, voor zulke vooral die veel routine vereischen. Men zal in zulke gevallen, de loffelijke uitzonderingen daargelaten, verkrijgen òf het werk van ondergeschikten òf zeer slecht werk. Hier intusschen kan nog sprake zijn van ambtenaren die goed en bekwaam zijn of geweest zijn. Maar hoe moet men eene benoeming beoordeelen van iemand die nooit bekwaam of geschikt geweest is voor de betrekking, die hij lange jaren bekleedde, die door leef- en diensttijd aanspraak konde maken op pensioen, tot een hooger bedrag zelfs dan het zuiver inkomen van het voor hem geheel nieuwe ambt, waarnaar hij alleen uit caprice stond en dat dan ook werd waargenomen, zoo als te voren met zekerheid was te zeggen. In veel minder ergerlijke benoemingen maar in de hoogste mate in de bedoelde, is gehandeld in strijd met de leer, dat de ambtenaar er is om de betrekking, niet de betrekking om den ambtenaar. Onze voorvaderen verdedigden die leer in geschriften en met de wapenen tegenover den wettigen vorst, wij zonen der 19e eeuw verloochenen ze in de behandeling van onze ambtenaren. Het stelsel van examina kan daarin veel verhelpen; waarom het niet verder uitgebreid? Van den 60jarigen grijsaard kan zeker geen examen op schoolsche wijze gevorderd worden, maar wil hij nog tot eenen nieuwen werkkring overgaan, zoo zoude ik wenschen dat hij ten overstaan van eene bevoegde commissie deed blijken van zijne bekwaam- en geschiktheid. De verpligting daartoe zoude elk bestuur verlossen van vele onbekookte sollicitatiën, dikwijls voorgestaan door invloedrijke personen, die het vooral een gouvernement, dat zijn steun zoekt in het uitdeelen van gunsten, lastig genoeg kan maken. Bleek het, bij het wel niet schoolsch doch niet te ligtvaardig onderzoek, dat de candidaat de vereischte geschikt- en bekwaamheid bezat, zoo moest hij benoembaar zijn. Op deze wijze wordt de gelegenheid om onregt te begaan niet uitgesloten — dat is trouwens onmogelijk — maar heeft men althans, indien het onderzoek behoorlijk plaats heeft, voldoenden waarborg tegen bepaald slechte keuzen. Ik weet niet, of van de ambtenaren van onzen tijd meer lust is te verwachten om te strijden voor hunne regten en aanspraken, dan men helaas in 1848 bij hen waarnam, ik geloof dat de militaire stand in dit opzigt hooger staat; werd tegen mijne verwachting door de pogingen van mij en anderen, ook al dadelijk iets goeds geboren, ik geloof niet, dat groote dankbaarheid ons deel zoude zijn. Gelukkig dan ook, dat ik voor mij althans daar nimmer op gerekend heb, en mijne pogingen ook meer het algemeen belang dan dat der ambtenaren of het bijzondere belang ten doel hebben. Het is een behartigenswaardig woord waarmede de heer Vissering eindigt. „Nog nooit is „eene waarheid in het licht gesteld, die niet ten laatste ingang in het „volksbewustzijn en daarna in het leven gevonden heeft." Ik ga nu eenige vergelijkingen maken tusschen den toestand van den militairen en burgerlijken ambtenaar, niet om aan te toonen, dat de eerste te gunstig behandeld

wordt, dat is beneden mij en ik geloof het ook niet, bij den Staat vindt men geene neiging tot overdreven belooning en zoo lang het aanbod meer veelvuldig is dan de vraag, geloof ik ook niet, dat de belooning uit een goed staathuishoudkundig oogpunt te hoog mag zijn; met eene onvoldoende belooning zal echter elk gouvernement den Staat op den duur benadeelen, want behalve dat, gelijk reeds is gezegd, de bekwaamsten en geschiktsten zich zullen terugtrekken, is het eene stalen wet, dat hij die slecht betaalt, slecht gediend wordt.

Op het verschil in leeftijd waarop men in gewone gevallen kan gepensioneerd worden, kom ik niet: men heeft minder physieke krachten noodig om op meer dan 55jarigen leeftijd regt te spreken of op een kantoor te arbeiden; bij die enkele burgerlijke ambtenaren, wier werkkring een meer krachtig en gezond gestel vereischt, zooals b. v. landmeters voor de velddienst, kommiesen van de belastingen enz. is ook de zelfde leeftijd aangenomen. Ik kom er op, dat de militairen bij het vereenigd zijn van beide voorwaarden, leef- en diensttijd *regt* hebben op pensioen, de burgers slechts *aanspraak* na bekomen ontslag. Zij zijn dus geheel afhankelijk van de willekeur der regering, zelfs nadat de beide vereischten, leef- en diensttijd, ten volle zijn vervuld.

Ik heb er bovendien veel op tegen, dat alleen de 65jarige leeftijd, met minder dan 40 jarigen diensttijd, niet genoegzaam is om pensioen, ware het ook tot een minder bedrag, te kunnen krijgen. De burgerlijke ambtenaren beginnen veel later dan de militaire; waarom de tijd, dat men geheel zonder bezoldiging dient, niet wordt medegerekend is een raadsel; men zoude eerder zeggen dat dit tijdperk, voor velen zoo moeijelijk door te worstelen, veeleer dubbel dan enkel moest worden gerekend. Weinige burgerlijke ambtenaren zullen alzoo op een leeftijd van 65 jaren beide voorwaarden vervuld hebben en de kansrekening van den Staat wordt dus door den waarschijnlijken minderen levensduur na de pensionering des te voordeeliger. Ik ben op 45jarigen leeftijd met ruim 24 (voor het pensioen-fonds slechts ruim 19) dienstjaren nog betrekkelijk van gunstige conditie, en oordeel zóó ongunstig over de kansrekening van den ambtenaar, dat ik, nu het regt alleen persoonlijk is, gaarne daarvan geheel afstand zoude willen doen, met opoffering van al het betaalde, — indien men mij maar vrij liet van alle verdere kortingen.

Ik stel dan dat men op 26jarigen leeftijd wordt aangesteld op f 730; de volgende verhoogingen krijgt: op zijn 30e jaar van f 490, 32e jaar 450, 38e jaar f 560, 48e jaar f 770, 58e jaar f 600 en dat men zijn ontslag krijgt of vraagt op zijn 68e jaar, na 42 jaren diensttijd. De vorenstaande casusposítie is niet van de ongunstigste, omdat men de laatste verhooging slechts op gevorderden leeftijd verkrijgt en de rente van die korting dus minder oploopt. Men zal dan, ingevolge de hier achter gevoegde bijlage, waarbij slechts is gerekend met 4 pCt. rente, betaald hebben ruim f 14400 en kan aanspraak maken op een pensioen van f 2400 's jaars, wat op den middelbaren leeftijd van 6 jaren op gelijke som uitkomt. Het is waar, men kan nu wat meer dienstjaren, bij ongeschiktheid door ziels- of ligchaamsgebreken, ook pensioen bekomen, doch men krijgt dan slechts een gering deel naar zijnen diensttijd; het voornaamste voordeel van de schatkist is gelegen in het afsterven van zoo velen eer zij in het genot zijn van het pensioen. Het is moeijelijk van dat voordeel eene raming te maken; werd er niemand gepensioneerd vóór het vereenigd zijn der beide voorwaarden, men konde een middelbaren leeftijd stellen voor de aanvaarding en voleindiging van de dienst en het zoude dan wiskunstig zijn uit te rekenen,

hoe velen op zeker getal waarschijnlijk in het genot zouden komen van het pensioen. Ik geloof echter mij niet aan overdrijving schuldig te maken, wanneer ik stel, dat de schatkist op de kortingen eene winst behaalt van zeker niet minder dan ¼, maar ook niet meer dan ⅓. Dat staat vast, dat er meer betaald dan getrokken wordt. Zij die op meer jeugdigen leeftijd worden ontslagen en pensioen krijgen, zijn een last voor het fonds. Die zijn tijd heeft uitgediend en steeds werkzaam was, zal niet altijd zijn pensioen vragen en vraagt of krijgt hij het ongevraagd, die plotselinge omkeering van geheele rust na een zeer werkzaam leven, zal vermoedelijk een nadeeligen invloed uitoefenen op zijn levensduur.

Van de slechtste conditie zijn de regterlijke ambtenaren: deze beginnen in den regel vrij wat later dan het meerendeel der overige burgerlijke ambtenaren; een sieraad der balie heeft op 48jarigen leeftijd het zeldzaam voorregt lid te worden van een prov. geregtshof, op f 3000 inkomen, doch ten behoeve van het pensioenfonds, dat voor hem niets waard is, wordt daarvan in elk der 5 eerste jaren f 600 afgehouden; dat pensioenfonds, zeide ik, is voor hem niets waard, want geven ziekte of ligchaamsgebreken niet vroeger aanspraak op een gering pensioen, zoo moet de man ruim 88 jaren oud worden, eer hij zijne regten kan doen gelden; de dood is een krachtig bondgenoot, dien het pensioenfonds wel in groote waarde mag houden.

Het is niet alleen mogelijk maar zelfs wel eenigermate waarschijnlijk, dat de hoogleeraar Vissering deze bezwaren nog niet eens in die mate heeft ingezien, hij heeft althans den druk daarvan niet zooals wij gevoeld. En mogten deze offers ook maar dienen om eenigermate in het lot van onze na te laten betrekkingen te voorzien, wij zouden ze minder beklagen. Bij de militairen, bij de ambtenaren aan een departement van algemeen bestuur wordt of kan althans voorzien worden in het lot dier betrekkingen — het doet er op dit oogenblik niet toe, dat de bijdragen daartoe door de mannen en vaders zelve voor een groot deel worden verstrekt — ik vraag naar de beweegredenen, waarom bij hen en niet bij ons?

Niemand zal gewis er iets op tegen hebben, dat het pensioen van militairen bij verlies van ledematen verhoogd worde, ik verzet er mij evenmin tegen, dat het pensioen bij meerderen diensttijd dan volgens de wet noodig is, evenzeer verhoogd worde; men doet toch tijdelijk afstand van een regt, wat men zoude kunnen doen gelden en wanneer men eindelijk zijn pensioen erlangt, is de waarschijnlijke levensduur zooveel korter, maar al diezelfde redenen pleiten evenzeer voor burgers. Hoe is het met de Ministers? deze betalen, omdat het al te zwaar zoude drukken, geene afloopende korting maar eene doorloopende van 5 pCt. Door de veelvuldige aftreding zullen zij wel geen winst aan het fonds opleveren, doch dat is het niet, waar ik op komen wil, maar ik stel, dat zij reeds vroeger zoo lang Minister zijn geweest, dat zij in het genot geweest zijn van het maximum, voor hen f 4000. Dat is dus een verkregen regt; dat dit pensioen geheel ophoudt gedurende den tijd dat zij weder Minister zijn, niets is billijker, doch dat andermaal 5 pCt. betaald moet worden, om later weder te komen in het genot van een pensioen, waarop men reeds een verkregen regt heeft, ik vind het niet te verdedigen.

De militairen worden gepensioneerd naar den laatst gedurende minstens 2 jaren bekleedden rang, de burgers naar de middelbare som waarover zij hebben bijgedragen in de laatste 60, vroeger was het 36 maanden. Behalve de groote ongelijkmatigheid tusschen militairen en burgers, vraag ik, hoe komt men aan die, vroeger 3, thans 5 jaren? De officieren be-

talen bij bevordering 25 pCt. van een jaar inkomen, de burgers ook 25 pCt. doch 4 jaren lang, dus 100 pCt. Dat men van de 3, 5 jaren gemaakt heeft, heeft kennelijk de bedoeling de lasten van het fonds nog zoo veel te verminderen, doch hoe kwam men vroeger aan 3, thans aan 5 jaren? Na 4 jaren is de schuld der afloopende korting, de belangrijkste bate van het fonds geheel afbetaald, het ware dus billijk en rationeel den middelbaren tijd van 4 jaren aan te nemen.

Een militair, die vóór de beide voorwaarden van leef- en diensttijd zijn vervuld, zijn pensioen verlangt, krijgt, indien ik de bestaande bepalingen goed heb nagelezen, de helft van het geheele bedrag, waarop zijn rang hem bij vollen diensttijd aanspraak zoude geven en dat hoe kort zijn diensttijd hebbe geduurd; ik heb er niets op tegen, verre van daar, was de diensttijd nog kort, de betrokkene bekleedde dan zeker nog een lageren rang en zal dus vooral niet te veel hebben: men moet medelijden hebben met allen, wier loopbaan zoo vroeg gestuit is, vooral als het buiten hunne schuld is; maar waarom een voor burgerlijke ambtenaren zooveel nadeeliger regel bij dezen gevolgd? zij toch krijgen voor elk dienstjaar slechts $\frac{1}{10}$ van de som, waarvoor zij in het fonds hebben bijgedragen en wordt het ontslag verleend vóór 10 dienstjaren vervuld zijn, dan kent de wet hun niets toe. Het is waar er is een huismiddeltje, het wachtgeld tot de vereischte diensttijd vervuld is, doch daargelaten de wettigheid van dat middel, mist de betrokkene alle regt en wordt het hem geheel als gunst verleend.

De officier, die ontslagen wordt, nadat zijne kameraden hem dien rang onwaardig hebben gekeurd, kan nog onderstand bekomen; de burgerlijke ambtenaar die zijne betrekking verliest door den wil van een Minister, die veel ligter dwalen kan, dan een opzettelijk daartoe bijeengeroepen raad van bevoegde en deskundige personen, verkrijgt niets. Zoude voor dat groot verschil in behandeling wel een goede reden zijn op te geven?

Die uit het voorafgaande wil opmaken, dat het mijn wensch is den militairen iets te ontnemen, bedriegt zich jammerlijk in mijne bedoeling, maar ik wensch alleen de burgerlijke ambtenaren in dezelfde voorregten te zien deelen. Enkele voorzieningen, een pensioen op vroegeren leeftijd, verhooging bij verwonding, ook verhooging van het weduwen- en weezen-geld, als men zijn leven laat voor het vaderland, zijn en behooren te blijven eigenaardige voorregten van den militairen stand, doch overigens dienen dezelfde regelen gevolgd te worden voor allen, in welke onderscheidene betrekking zij dan ook het vaderland dienen.

Was het mijne bedoeling geenszins een wetenschappelijk betoog te leveren, ontbraken zelfs lust en tijd om bij het zamenstellen van dit artikel, de wetten na te pluizen, op welke ik doelde, in welk geval de oogst gewis veel rijker had kunnen zijn, de vorengaande opmerkingen mogen echter het bewijs versterken, dat de toestand van den burgerlijken ambtenaar en meer bepaaldelijk zijne verhouding tot het pensioen-fonds veel te wenschen overlaat.

Gorinchem. A. van Eck.

BIJLAGE.

Bezold.	Ouderd.	Inleg.	Rente kapitaal 4 pCt.	Jaar.	Guldens.	
f 730	26	f 150	Wordt na verloop van	42	778.90	
	27	150	"	41	748.95	
	28	150	"	40	720.10	
	29	150	"	39	692.40	
	30	130	"	38	577.00	f 3517.35
1220	31	125	"	37	533.50	
	32	125	"	36	513.00	
	33	125	"	35	493.20	
	34	115	"	34	436.35	
1670	32	112,50	"	36	461.70	2437.75
	33	112,50	"	35	444.00	
	34	112,50	"	34	426.90	
	35	112,50	"	33	410.50	
2230	38	140	"	30	454.00	
	39	140	"	29	436.50	2171.90
	40	140	"	28	419.70	
	41	140	"	27	403.65	
3000	48	200	"	20	438.20	
	49	200	"	19	421.10	
	50	200	"	18	404.90	2087.55
	51	170	"	17	331.10	
3600	58	150	"	10	222.00	
	59	150	"	9	213.40	
	60	150	"	8	205.10	
	61	150	"	7	197.20	1168.80
						f 11383.35

Kapitaal.	pCt.	Leeftijd.	Rente à 4 pCt.	Jaar.	Guldens.	
f 730	f 14.60	31	Wordt na verloop van	35	57.60	
		32	"	34	55.40	
		33	"	33	53.20	
1220	24.40	34	"	32	85.60	
		35	"	31	82.30	
1670	33.40	36	"	30	108.30	
		37	"	29	104.50	
		38	"	28	100.10	
		39	"	27	96.20	
		40	"	26	92.50	f 835.30
		41	"	25	88.95	
2230	44.60	42	"	24	114.30	
		43	"	23	109.90	
		44	"	22	105.70	
		45	"	21	101.00	
		46	"	20	97.10	
		47	"	19	93.30	
		48	"	18	89.70	
		49	"	17	86.20	
		50	"	16	82.90	f 969.05
		51	"	15	79.70	
3000	60	52	"	14	103.90	
		53	"	13	99.95	
		54	"	12	96.10	
		55	"	11	92.40	
		56	"	10	88.80	
		57	"	9	85.40	
		58	"	8	82.10	
		59	"	7	79.00	
		60	"	6	76.00	
		61	"	5	73.00	
3600	72	62	"	4	84.20	
		63	"	3	80.96	f 1121.51

Beloop der gest. rente	f 2925.86
Beloop van 't gest. kapitaal . .	f 11383.35
Daargesteld kapitaal	f 14408.21

Dat is te stellen op f 14400

BIJDRAGE TOT DE

GESCHIEDENIS DER ECONOMISCHE STUDIEN IN ITALIE GEDURENDE DE 17e EN 18e EEUW.

In de eerste aflevering van de *Encyclopédie progressive*, die in 1826 te Parijs het licht zag, komt een merwkaardig opstel voor van J B. Say, waarin deze zich aldus uitlaat over de beoefening van de geschiedenis der economie: „L'histoire d'une science," zegt hij, „n'est que l'exposé des tentatives plus ou moins heureuses, qu'on a faites à différentes époques et dans divers pays, pour recueillir solidement les vérités dont elle se compose. Cette histoire devient courte à mesure que la science se perfectionne, car suivant une observation très juste de d'Alembert „plus on acquiert des lumières sur un sujet, moins on s'occupe des opinions fausses ou douteuses qu'il a produites. On ne cherche à savoir ce qu'ont pensé les hommes, que fautes d'idées fixes et lumineuses auxquelles on puisse s'arrêter." Ainsi dans le cas où nous connaîtrions parfaitement l'économie des sociétés, il nous importerait assez peu de savoir ce que nos prédécesseurs ont rêvé sur ce sujet et de décrire cette suite de faux pas qui ont toujours retardé la marche de l'homme dans la recherche de la vérité. Les erreurs ne sont pas ce qu'il s'agit d'apprendre, mais ce qu'il faudrait oublier."

Er is een zeker genoegen in gelegen deze bladzijde, veertig jaar nadat zij geschreven is, andermaal onder de oogen van het publiek te brengen. Men betwijfelt zoo vaak of wij op geestelijk gebied wel vooruitgaan. Doch welk auteur van naam, die zijn eer liefheeft, zou den moed hebben om thans nog deze beschouwing van Say tot de zijne te maken? Vrij algemeen heeft in onze dagen de overtuiging zich gevestigd dat men de dogma's eener wetenschap eerst recht leert begrijpen, wanneer men hunne historische wording met oplettendheid heeft gadegeslagen, en dat derhalve de beoefening van de geschiedenis eener wetenschap noodzakelijk is voor een ieder, die zich tot taak stelt die wetenschap zelve tot meerdere volkomenheid te brengen. Ja, wat meer zegt, de beoefening van sommige wetenschappen lost zich in die van hare historische ontwikkeling bijna geheel op. De studie der wijsbegeerte, wat is zij tegenwoordig meer dan die van de verschillende wijsgeerige

stelsels en begrippen, die elkander in den loop der tijden hebben opgevolgd? De theologen, wat doen zij anders dan historie schrijven en over historische vraagpunten twisten? Om het even of het juist zij of niet wat Say beweert, dat men de dwalingen van het voorgeslacht niet moet leeren kennen, maar moet trachten te vergeten, zooveel staat vast, dat tegen dien regel, zoo het een regel zijn moet, in onze dagen in toenemende mate wordt gezondigd.

Ook op economisch gebied is dit waar en daar wel niet het minst. Van verschillende zijden wordt tegenwoordig aan de geschiedenis der economie met den meesten ernst gearbeid. Nu eens worden monografiën over bepaalde schrijvers geleverd, dan weder overzichten over een geheel tijdperk, zooals b. v. Roscher's geschiedenis van de economische studiën in Engeland tijdens de 17e eeuw, Schmoller's bijdrage tot de kennis der economische begrippen in het tijdperk der reformatie, en van Rees' geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland. De vrij gebrekkige, hoewel voor haar tijd niet onverdienstelijke, poging van Blanqui om de geschiedenis der economische wetenschap in haar ganschen omvang te behandelen, is door het klassieke werk van Kautz, *Die Geschichte der National Oekonomik und ihrer Literatur*, weinige jaren geleden geheel in de schaduw gesteld. Het boek van Kautz is eene aanwinst van groote waarde. Het is geschreven met een talent van voorstelling, gelijk op dit gebied zelden is geëvenaard, in een stijl, die, ondanks zijn gebreken, volkomen geschikt is om de aandacht van den lezer te boeien, en het berust op een historische kennis, die bewondering afdwingt. De roem, dien de auteur zich heeft verworven, zoo in Duitschland als daarbuiten, was voorzeker volkomen verdiend.

Het spreekt echter wel van zelf dat een werk, waarin zulk een uitgebreide stof behandeld wordt, niet over alle bijzondere punten de uitvoerigste inlichtingen kan geven. De geschiedenis der economie, hoevele verplichtingen zij ook moge hebben aan dezen schrijver, is door Julius Kautz niet uitgeput. Ik meen daarom geen onnoodigen arbeid te verrigten, door eene opzettelijke studie te wijden aan een deel der economische litteratuur dat tot nog toe, voor zoover ik kan nagaan, slechts weinig is bekend, te weten, die van Italië tijdens de 17e en de 18e eeuw. Kautz geeft over de Italiaansche economie vóór Adam Smith zooveel inlichtingen als zijn bestek toeliet. Het meest houdt hij zich bezig met Machiavelli, aan wien hij als economist grooten lof toezwaait, meer wellicht dan wel volkomen kan gewettigd worden. Van de auteurs, die na Machiavelli hebben geschreven, vermeldt hij wel de namen en soms

de hoofdwerken, maar met uitzondering van twee of drie staat hij niet lang bij hen stil. Ook komt het mij voor, dat Kautz in zijne classificatie van de italiaansche economisten hier en daar heeft gedwaald. Kortom een arbeid, als dien ik mij heden voorstel te ondernemen, is door het bedoelde historische werk volstrekt niet overbodig geworden en ik twijfel geen oogenblik of Kautz zelf zou de eerste zijn om dit te erkennen.

Gelijk reeds gezegd is, bepaal ik mij tot de 17e en 18e eeuw; slechts een paar auteurs, die vroeger en later hebben geschreven, zullen in het overzicht, dat straks volgt, vermeld worden. Ik doe dit om een bijzondere reden. Er bestaat namelijk een collectie van Italiaansche economisten in de jaren 1803—1805 te Milaan uitgegeven door Pietro Custodi, onder den titel „Scrittori classici italiani di economia politica." Door de welwillendheid van het bestuur der Leidsche Academische bibliotheek ben ik in staat geweest van den rijken inhoud dezer verzameling — die 49 deelen elk van 3 à 400 bladzijden telt — kennis te nemen, en van haar wensch ik thans een verslag te leveren. Custodi nu geeft ons hoofdzakelijk slechts werken uit de 17e en 18e eeuw; van geschriften uit vroegeren tijd vindt men in zijne collectie niet meer dan twee, terwijl uit den datum, dien de collectie draagt, van zelf blijkt, dat slechts een paar werken in onze eeuw geschreven hier kunnen worden aangetroffen. Mijn opstel is dus eenvoudig een beredeneerd overzicht van Custodi's *Collezione*, en als zoodanig een aanvulling van het werk van Julius Kautz.

Ik zal niet geheel de chronologische orde volgen, maar zooveel mogelijk rubrieks-gewijze de verschillende auteurs behandelen.

I.

Beginnen wij met die werken, die handelen over de leer van het geld en hetgeen daarmede samenhangt. Het eerste boek, dat wij in deze categorie aantreffen is dat van Gasparo Scaruffi, getiteld *Discorsi sopra le monete e della vera propenzione tra l'oro e l'argento* (1579), geen meesterstuk, noch wat den vorm noch wat den inhoud betreft. In zeven en veertig hoofdstukken tracht de schrijver te betoogen dat men bij de regeling van het muntstelsel als eenheid moet aannemen het pond goud of het pond zilver. Alle onderdeelen moeten dan geslagen worden op zóóveel in het pond fijn, en, opdat het namaken een einde neme, behooren de stukken met kunst te worden bewerkt. Het doel dat de auteur beoogt, is,

de geldscirculatie te verbeteren. Volgt men zijn plan, zegt hij, dan zal men elkander voortaan bij groote betalingen het edel metaal gemakshalve toewegen, en besnoeide stukken zullen uit den omloop verdwijnen. Het muntloon mag dan ook geenszins gekort worden, want dat zou de orde verbreken. Eindelijk moet op ieder stuk vermeld staan welk onderdeel het uitmaakt van één pond fijn, terwijl baren, die door den essayeur zijn gewaarmerkt, volgens dit plan als geld in betaling mogen gegeven worden voor hun volle gewicht aan fijn metaal.

De verhouding tusschen goud en zilver wil de schrijver op 1 : 12 laten bepalen. Dit is de werkelijke verhouding, die berust op de natuurlijke orde van zaken, door God vastgesteld en reeds „dal divin Platone" aan het menschdom verklaard. Een reeks van lange tabellen dient tot opheldering van het geheele plan, dat tot in de kleinste details wordt uitgewerkt.

Het is een waar genot, als men de lectuur van dit bijna onleesbaar geschrift ten einde heeft gebracht, kennis te maken met den Florentijnschen koopman, BERNARDO DAVANZATI (1529—1606). De verzameling van Custodi bevat twee zijner werken, waarvan het grootste *Lezione delle monete* (1588) en het andere *Notizia de' Cambj* (1581) is getiteld. Beiden zijn in vele opzichten voortreffelijk. De *Lezioni* is een flink geschreven stuk, dat van helder oordeel en vooral van zelfstandig nadenken getuigt. De schrijver begint met een korte geschiedenis van den oorsprong van het geld en noemt de verschillende voorwerpen, die achtereenvolgens als ruilmiddel zijn gebezigd. Daarna acht hij het noodig stil te staan bij de leer der waarde; want aan verkeerde voorstellingen omtrent dit onderwerp schrijft hij de onjuiste en nevelachtige begrippen toe, die over het geld bestaan. De waarde heeft, volgens hem haar grond in de verschillende behoeften der menschen. Hoe grooter de behoefte, hoe grooter de waarde, tenzij wanneer het voorwerpen geldt, die elk om niet verkrijgen kan. Vandaar dan ook, dat de Spanjaarden, toen zij in Peru kwamen, zulke aanzienlijke winsten konden behalen. De goederen die zij aanboden, schoon in Europa dikwijls van geringen prijs, waren nieuw voor de inlanders en schenen dezen in hooge mate begeerlijk toe. Zij waren derhalve bereid er veel goud voor te geven, te meer, daar dit edel metaal voor hen veel minder waarde bezat, vermits zij er minder behoefte aan hadden dan de Europeanen.

Deze eenvoudige beschouwing brengt den schrijver op den rechten weg om het mysterie van het geld geheel op te lossen en de groote

algemeene prijsverhooging, waarvan zijn eeuw getuige was geweest, te verklaren. Goud en zilver hebben waarde, omdat men er behoefte aan heeft; hoe ruimer nu het aanbod, hoe lager de prijs. De groote aanvoer van goud en zilver is dus oorzaak, dat deze artikelen beter koop zijn geworden, en goedkoop geld beteekent duurder goederen. De schrijver is zelfs bevreesd, dat deze daling in het goud, door steeds toe te nemen, het gebruik van een ander ruilmiddel noodzakelijk maken of het menschdom dwingen zal, tot den voormaligen ruilhandel terug te keeren. (*)

Het wezen van het geld en de waarheid, dat een muntstuk niet aan zijn naam maar aan zijn gehalte zijn waarde ontleent, waren aan DAVANZATI volkomen goed bekend. Zeer eigenaardig is het betoog waarmede hij verklaart, hoe iedere vermindering van het gehalte der munstukken terstond eene gelijke prijsverhooging moet teweegbrengen. Hij redeneert aldus: *Vendo* (ik verkoop) beteekent *venga e do*, (kom en ik geef.) „De goederen die wij verkoopen, worden tot den bepaalden prijs door ons „gegeven," omdat men tot ons „komt" met een zekere hoeveelheid goud of zilver, welke wij gelooven, dat in het geld, dat tot betaling dient, aanwezig is; niet omdat men ons zekere „segni, o sogni, o pezzi di moneta" aanbiedt." Derhalve vloeit, volgens den schrijver, uit de juiste opvatting van het woord *vendo* reeds voort, dat geld-vervalsching tot prijsverhooging noodwendig leiden moet. „Zestig jaren geleden, zegt hij, was onze florijn 7 lires waard; tegenwoordig geldt hij 10 lires, omdat er vroeger in zeven lires evenveel echt zilver te vinden was als nu in tien."

Maar als buitenslands het geld vervalscht wordt, brengt het algemeen belang dan niet mede, dat men ook binnenslands het muntgehalte moet verminderen? Loopt men anders geen gevaar van het eigen goede geld het land te zien uitstroomen tot schade der binnenlandsche circulatie? Deze meening, die destijds, naar het schijnt, zeer populair was, wordt door DAVANZATI bestreden. Hij toont aan, dat in zoodanig geval geen bijzondere specie-uitvoer te vreezen is, daar eene daling van den wisselkoers terstond moet volgen, zoodra men in het buitenland het gehalte van het ruilmiddel vermindert.

(*) „En als al het goud uit die streken in onze handen zal zijn (wat spoedig gebeuren moet, als men op den tegenwoordigen voet voortgaat met edele metalen aan te voeren, waardoor reeds de prijzen van alle goederen verdrievoudigd zijn ten bewijze dat wij nu zooveel meer goud bezitten dan vroeger, dan zal het noodig zijn, aangezien het goud zeer sterk in waarde zal dalen, een ander voorwerp te vinden, dat schaarscher is, om voor geld te dienen, of wel tot het oude ruilsysteem terug te keeren." Parte Antica, II, 35.

Vervolgens wijdt hij eenige beschouwingen aan de vraag of het muntloon door den Staat of door particulieren moet worden gedragen. Hij beslist die questie in eerstgemelden zin. Wel is waar worden hierdoor aan den Staat eenige extra uitgaven veroorzaakt; maar kost ook het leger geen groote sommen en is eene behoorlijke geldsomloop niet van even groot belang als een goede verdediging des lands?

Doch een behoorlijke geldsomloop onderstelt niet enkel een goed, onvervalscht muntstuk, maar ook eene goede verdeeling van het geld over de verschillende klassen der maatschappij. Het geld is als het bloed. Als het bloed zich ophoopt in het hoofd, dan volgen daaruit „atrofia, idropisia" en allerlei andere kwalen. Iets dergelijks gebeurt als het geld alleen in handen blijft van de hoogste standen of van de Regeering. De Romeinsche geschiedenis levert hiervan een treffend voorbeeld. Onder keizer Tiberius was, ten gevolge van veroordeelingen, boeten en verbeurdverklaringen, al het numerair in de schatkist gevloeid. Tiberius bracht het in de banken, opdat dezen het tegen dubbel onderpand drie jaren lang zouden uitleenen. Had hij dit niet gedaan, dan ware de ellende van het Romeinsche volk niet te overzien geweest. Wil men dus in den hier bedoelden zin tegen een slechten geldsomloop waken, dan bestrijde men al die misbruiken, waardoor vaak de ééne klasse der maatschappij de andere te haren bate exploiteert.

Het werk van Davanzati kenmerkt zich door een bijzonderen eenvoud. De schrijver tracht de vraagstukken die hij behandelt tot hun meest elementairen vorm terug te brengen en langs dien weg de oplossing te vinden. Hierin ligt dunkt mij zijn hoofdverdienste. Immers, van vele economische onderwerpen kan gezegd worden wat Goschen van de wisselkoersen zegt: Het is voldoende de zaken onder een helder daglicht te plaatsen. Heeft men dit eenmaal gedaan, dan vertoont de waarheid zich van zelf.

Het tweede werkje van Davanzati, de *Notizia de Cambj* is slechts een kleine brochure van een twintigtal bladzijden. De schrijver begint met te doen uitkomen, dat er drie soorten van handel bestaan: men kan goederen tegen goederen, goederen tegen geld, en geld tegen geld verruilen. Het laatste geschiedt bij een wisseltransactie. Deze is niets anders, dan een zekere som gelds te geven ter plaatse waar gij woont, op voorwaarde dat men aan u of aan uw order elders een gelijke som uitbetale. Aanvankelijk werden alle wisselzaken *al pari* gesloten, doch later zag men in dat, aangezien tusschen de eene betaling en de andere een zekere tijd ver-

loopt, daarvoor een rente kan gekort worden door den kooper van den wissel. De wisselhandel is in den nieuweren tijd een kunst geworden. Er wordt vaak getrokken of geremitteerd zonder dat men geld te vorderen of te betalen heeft. Geschiedde dit niet, dan zouden de wisseltransacties schaarsch zijn.

De schrijver deelt in dit werkje nog eenige bijzonderheden mede omtrent den toenmaligen handel. Hij zegt dat in de plaats zijner inwoning, Florence, vele kooplieden gewoon waren, als zij wissels noodig hadden, deze van de banken te nemen. Liep de Bank dan den risico door hare teekening op het papier te plaatsen dan betaalde men dubbele provisie. Men riep ook dikwijls de bemiddeling der banken in als men wisselarbitrage wilde doen. Deze laatste soort van handel was in den jongsten tijd zeer in den smaak gekomen, vooral met Lyon, met welke plaats viermaal 's jaars gelegenheid tot wisselzaken bestond. Men kocht dan papier op Lyon en remitteerde het daarheen, ten einde zich door papier op Florence te laten dekken. Deze praktijk („spel" noemt het de Schrijver), die door Genueesche kooplieden was uitgevonden, noemde men de methode „di Bizenzione" en de jaarlijksche winst, welke op die wijze verkregen werd, bedroeg naar een matige raming 250,000 scudi, hetgeen een omzet vertegenwoordigde van 37½ millioen per annum (à twee derde percent.)

Omtrent de gewone commissiën die in den handel berekend werden, zegt de schrijver, dat men bij verkoop van geconsigneerde goederen, wanneer men tevens *del credere* moest staan, altijd dubbele provisie belastte, te weten, 4 per mille voor het remitteeren, en 4 pCt. voor den verkoop. „Maar onder vrienden stelt men zich met 3 pCt. tevreden," voegt hij er bij ten bewijze, dat men toen reeds met commissiën wist te transigeeren. Verdere inlichtingen geeft hij ons niet. Dit is zeer te betreuren. Wij zouden zoo gaarne het gevoelen van dezen schrijver kennen over de oorzaken, die de wisselkoersen doen rijzen en dalen, maar hierover laat hij zich in 't geheel niet uit (*).

(*) Zie hier eenige opgaven aan Davanzati ontleend betreffende de toenmalige wisselnoteringen, te Florence omstreeks 1581:

op Spanje	circa	350	maravedis	per	scudo
Lyon	„	65	scudi	„	marc
Vlaanderen	„	72	grossi	„	scudo
Engeland	„	70	sterlini	„	scudo
Venetie	„	96½	scudi	„	100 ducati correnti
Rome	„	102½	„	„	100 ducati di camera vecchj
Napels	„	120	ducati di carlini	„	100 scudi.

De leer der wisselkoersen heeft anders reeds vroeg vele pennen in Italië in beweging gebragt en aanleiding gegeven tot belangrijke economische studiën. Ik denk hier bepaaldelijk aan een vrij uitvoerig werk — 170 bladzijden — van den Napolitaan Antonio Serra, getiteld: *Breve trattato delle cause che possono far abbondare li regni d'oro e d'argento, dove non sono miniere* (1613). Dit geschrift, waaraan terecht door velen geen geringe waarde wordt toegekend, verdient reeds bijzondere vermelding, om de oorzaak, die het deed ontstaan. Geruimen tijd achtereen was de geldscirculatie in Napels zeer onvoldoende geweest ten gevolge van aanhoudenden uitvoer naar het buitenland. Daar hierdoor de handel werd belemmerd, zoo hield de vraag naar de middelen om dien toestand te verbeteren veler aandacht bezig. Eindelijk meende de Regeering de oplossing gevonden te hebben. Er was namelijk een brochure verschenen van zekeren de Santis, waarin met cijfers werd aangetoond, dat uitvoer van specie altijd gepaard was gegaan met hooge wisselkoersen, terwijl bij lage koersen steeds invoer van specie had plaats gevonden. Wat verlangde men nu meer te weten? De uitvoer van edel metaal was immers blijkbaar *het gevolg* van den hoogen wisselkoers, en verbood men slechts aan de verkoopers van wissels om meer dan een zekeren koers te vorderen, dan zou iedereen veel liever wissel dan specie remitteeren, 't geen bij een lagen koers veel beter rekening geeft. Hiertoe werd besloten. De Graaf di Olivares vaardigde in naam Zijner Catholieke Majesteit een manifest uit waarbij op straf van zekere boeten verboden werd, meer dan een bepaalden prijs voor wissels op het buitenland te betalen of te vorderen.

Wij behoeven naauwelijks te vermelden, dat de schoone verwachtingen die de Santis zich van dezen maatregel voorstelde, geheel bedrogen zijn uitgekomen en dat weldra het verbod weder moest worden ingetrokken. Doch nu was men weder even wijs als te voren. De kwaal bleef bestaan, de uitvoer van specie hield niet op en de geldscirculatie werd met den dag slechter.

Serra besloot thans zijne beste krachten aan het moeilijke vraagstuk te wijden; daar hij begreep dat alleen eene zoodanige oplossing waarde kon bezitten, die op een systematische behandeling van het onderwerp was gegrond, vatte hij zijne taak veel breeder op dan zijn voorganger had gedaan en schreef het reeds genoemde werk, dat een onderzoek behelst *naar de middelen, waardoor landen, die geen mijnen bezitten, overvloed kunnen erlangen van goud en zilver.*

De algemeene oorzaak, die specie-uitvoer teweegbrengt, is aan

dezen schrijver volmaakt helder. In zijne inleiding doet hij reeds dadelijk uitkomen, dat edel metaal gebruikt wordt om het saldo aan te zuiveren, dat een natie debet of credit blijft ten gevolge van haar buitenlandschen handel. Wil dus een volk zijne geldscirculatie vermeerderen, dan moet het meer uit- dan invoeren. De questie die hem bezig houdt, lost zich dus, naar hij aantoont, hierin op, hoe dit excedent van uitvoer verkregen zal worden. Ziedaar dan ook de vraag die hij gaat beantwoorden.

Men moet, meent hij, tusschen toevallige en algemeene oorzaken onderscheiden. Sommige landen zijn door geographische ligging en vruchtbaren bodem in staat, een groote hoeveelheid landbouw-producten uit te voeren; doch de meeste verkeeren niet in dat gelukkig geval. Deze laatste kunnen derhalve slechts dan het voordeel genieten van eene overvloedige geldscirculatie, wanneer zij eene uitgebreide nijverheid, een energieke bevolking, een grooten handel en eene verstandige regeering bezitten. (*)

Eene *uitgebreide nijverheid* acht de schrijver van groot belang, omdat men bij dezen tak van bedrijf minder afhangt van weêr en wind, omdat hij minder dan de landbouw door natuurlijke grenzen in zijne ontwikkeling is beperkt, eindelijk, omdat nijverheids-producten beter bewaard kunnen worden en eene grootere waarde vertegenwoordigen.

Eene *energieke bevolking* is aanwezig, wanneer de bewoners van het land zich door ijver en ondernemingsgeest onderscheiden en zich veel naar het buitenland begeven om daar débouchés voor hunne producten op te sporen.

Een *groote handel* is eigenlijk niet wel mogelijk zonder een behoorlijken geldsomloop. Eene goede ligging — getuige Venetië — is hier van veel belang. Maar niet minder wordt de handel gebaat wanneer hij in eene uitgebreide binnenlandsche nijverheid een krachtigen steun vindt.

Een *verstandige regeering* eindelijk, die weet, wat zij doen en wat zij laten moet, is van groote beteekenis voor de welvaart van een land. Doch verstandig te regeeren is niet gemakkelijk en wel daarom niet — men zou hier bijna denken dat SERRA Wilhelm Roscher heeft geraadpleegd — omdat, vooreerst, op 't gebied van het sociale leven verschillende krachten van allerlei aard samenwerken en niet ééne kracht alles beheerscht, en vervolgens, omdat men niet

(*) Quantita' di arteficj, qualita' di genti, traffico grande di negozj, provvisione di quel che governa.

te doen heeft met levenlooze voorwerpen, maar met menschen, wier wil en wier ontwikkeling door allerlei invloeden worden bepaald. Dezelfde oorzaak brengt niet altijd dezelfde gevolgen te weeg; gelijk de zonnegloed het slijk verhardt en de was doet smelten, gelijk een zacht gesis met den mond een hond doet opspringen en een paard tot rust brengt, zoo zal een regeerings-maatregel bij het eene volk of onder bepaalde omstandigheden, geheel andere uitkomsten opleveren dan bij het andere volk, onder verschillende omstandigheden.

Na deze beschouwing gaat de schrijver voort en vergelijkt Napels met andere deelen van Italië. Hij toont aan dat zijn vaderland wel een grooten uitvoer heeft van landbouw-producten, maar dat de invoer nog veel belangrijker is. Het ontbreekt Napels aan eene krachtige nijverheid, een energieke bevolking en een verstandige regeering. Dit laatste openbaart zich vooral wanneer men let op Venetië. Het Gouvernement bestaat daar uit 150 senatoren. Daar deze nooit allen tegelijk sterven, zoo blijft er in de handelspolitiek eene zekere gelijkheid of standvastigheid, die elders gemist wordt. Waar een Koning regeert is maar al te vaak: „nuovo rè, nuova legge." — Wat den invoer van vreemde goederen betreft, die meest uit fijn linnen, specerijen, droogerijen en metalen bestaat, deze is zoo aanzienlijk, dat zoo van regeeringswege niet gedurig geld werd ingevoerd, de circulatie die nu reeds zoo slecht is, in nog veel ongelukkiger toestand zou verkeeren. — En dan de geest der bevolking! Men vergelijke Napels met Genua om het onderscheid te bespeuren.

De schrijver is thans in staat de fout van het betoog van DE SANTIS aan zijne lezers te doen gevoelen. De maatregel, dien deze voorstelde, kon de kwaal niet genezen, daar hij de oorzaak niet wegnam. Bovendien was hij onvolledig, want om iets uit te richten had men niet alleen aan de rijzing van den wisselkoers te Napels op het buitenland, maar ook aan de daling van dien koers in het buitenland op Napels, paal en perk moeten stellen. Het wekt intusschen bevreemding, dat SERRA die dat alles zoo goed inzag, volstrekt niet begreep welk verband er nu eigenlijk bestaat tusschen wisselkoersen en specie-in- of uitvoer. Op verschillende plaatsen van zijn werk verklaart hij uitdrukkelijk, dat die beiden niets hoegenaamd met elkander te maken hebben (*). Hij bewijst statistisch dat tusschen 1582 en

(*) „Het is dus noch waar, noch mogelijk, dat een hooge wisselkoers den invoer

1590, toen de koers laag was, de jaarlijksche invoer van zilver acht tot negenmaal meer bedroeg dan tusschen 1590 en 1605, toen de koers hoog was, en dit argument is voor hem voldoende om aan zijn zonderlinge theorie vast te houden; terwijl hij daarbij ten eenemale vergeet, wat hij zelf vroeger heeft verhaald, dat het Gouvernement, zonder op eigen voordeel te letten, telkens op eigen kosten goud en zilver invoerde als de geldnood zijn toppunt had bereikt, zoodat hierdoor reeds de kracht van het statistisch bewijs geheel vervalt. — Vond men eene dergelijke verstandsverblinding bij een schrijver van minder allooi, dan zou men zich niet daarover verbazen, maar bij een man als Serra is zij ten hoogste opmerkelijk.

Het derde deel van 's schrijvers onderzoek is gewijd aan het bespreken van andere middelen, die van regeeringswege zijn aangewend tot vermeerdering der geldscirculatie: verbod van uitvoer, hooge tarifeering van vreemde munten, verzwakking van het eigen muntsgehalte. Dit alles keurt hij af. Het eerste is overbodig; getuige Venetië, waar nimmer gebrek aan specie is, ofschoon de uitvoer van landsmunt daar vrij staat aan een ieder (*). Men maakt door dergelijke bepalingen de wanorde slechts grooter. Het tweede is niet voordeelig. Men geeft aldus de winst van het muntloon prijs. Het derde is onrechtvaardig en geneest niet het euvel, dat men bestrijden wil.

En welk is nu het middel dat Serra zelf aanbeveelt? Als men hem die vraag stelt, ontvangt men voorzeker een antwoord', maar een antwoord, zoo duister en verward, dat het onmogelijk wordt, het in goed Hollandsch terug te geven. Dit is natuurlijk. Van zijn standpunt was het beste dat de Regeering doen kon, zich van alle directe inmenging te onthouden. Eene uitgebreide nijverheid, eene energieke bevolking, een groote handel en een verstandig bestuur, ziedaar, hij verklaart het uitdrukkelijk, de eenige oorzaken die een ruimen geldsomloop kunnen teweeg brengen. „Altre cause non vi sono." Wilde de Regeering dus iets doen, dan moest zij beginnen met verstandig te worden en verder wellicht trachten, door indirecte middelen de drie eerstgenoemde oorzaken in bewe-

---

van specie zou belemmeren. Deze invoer moet plaats hebben, wanneer veel goederen naar het buitenland worden gezonden. Een hooge of lage wisselkoers doet hier niets ter zake." (In questo nulla importare il cambio alto o basso).

(*) Die van vreemde munt, zegt Serra, was verboden. Men wilde zich het voordeel van het muntloon verzekeren.

ging te brengen. Ziedaar de eenige slotsom waartoe zijn onderzoek hem leiden kon.

De groote verdienste van SERRA ligt, dunkt mij, juist hierin, dat hij het nauwe verband, waarin in de samenleving alle verschijnselen tot elkander staan, zoo duidelijk heeft ingezien. Kautz noemt hem den „ersten Systematiker" onzer wetenschap, en op dien titel heeft SERRA recht. Hij begreep, wat zelfs velen zijner navolgers onbekend bleef, dat op economisch gebied niets op zich zelf staat en dat er gebreken in de maatschappij worden aangetroffen, die niet door een blooten regeeringsmaatregel worden opgeheven, daar zij samenhangen met een reeks van oorzaken, ja met den geheelen socialen toestand. Het was hem duidelijk dat de vermeerdering der stoffelijke welvaart ook van de zedelijke productieve krachten eens volks afhangt, van „la qualità di genti", en hij wist in zijne beschouwingen dit belangrijk element in 't oog te houden. Als zoodanig is SERRA een wegbereider geweest en aldus behooren wij zijn arbeid te waardeeren.

Eer wij van dezen schrijver afscheid nemen, nog een woord over de vraag, of SERRA een mercantilist is geweest. J. B. Say beweert dit stoutweg. „Serra et les auteurs italiens qui vinrent après lui, ne virent la richesse d'un état que dans l'abondance de l'or et de l'argent.... Ils sont les vrais auteurs de la balance du commerce." Maar Say heeft meer onbewezen stellingen uitgeschreven en in zijn ijver om de geschiedenis der economie, ten bewijze van den hoogen trap harer ontwikkeling, „kort" te maken, heeft hij zich, dunkt mij, wel eens de vrijheid veroorloofd om over boeken te schrijven, die hij nooit gelezen had. Voor zoover ik kan nagaan is er niets dat de uitspraak van Say wettigt. In zijn voorrede zegt de schrijver eenvoudig, dat een ruimer geldscirculatie voordeelig is voor een volk. Waarom zij dit is, verklaart hij in 't midden te laten. Wie dat niet weet, weet niets. Ziedaar zeker een gemakkelijke wijze om zich van een questie af te maken, maar sluit dit nu in, dat SERRA volksrijkdom en geldbezit als identiek beschouwde? Ik meen, dat een dergelijke conclusie vrij gewaagd zou zijn.

De bekende italiaansche schrijver Gioja heeft mede naar aanleiding van Say's beweren dit punt nauwkeurig onderzocht. Zijn resultaat is, dat SERRA volkomen vrij is van mercantilisme (*). Ook

(*) Gioja trekt sterk in twijfel of Say wel Italiaansch verstond. Zooveel is zeker dat de titel van Zanon's werk „*Dei pregi dell' agricoltura*, door Say aldus wordt teruggegeven: „*Des produits agricoles*"!!

geeft hij geenszins toe, dat het mercantilisme in Italië zou zijn ontstaan. Hij tracht integendeel te bewijzen, dat dit systeem, al vond het ook bij vele Italiaansche economisten sterke aanhangers, ten allen tijde in Italië ten krachtigste is bestreden.

Wij zullen ruimschoots gelegenheid vinden op dit laatste punt nader terug te komen. Voorloopig kunnen wij dus deze questie laten rusten. Ik heb dit punt hier slechts ter loops aangeroerd, ten einde nu reeds een misverstand te voorkomen, dat anders licht zou kunnen ontstaan. Italië heeft altijd geleden aan een gebrekkige geldscirculatie, en gelijk overal steeds de practische behoeften van het oogenblik de richting der economische studiën hebben bepaald, zoo moest ook hier van zelf een rijke literatuur zich vormen over de leer van het geld en over de middelen om een slecht muntstelsel te verbeteren of een onvoldoenden geldsomloop aan te vullen. Wil men nu hieruit afleiden dat aan dit eene punt veel te veel tijd en krachten zijn besteed ten koste van andere economische onderwerpen, die van nog grooter belang waren, dan heeft men recht; doch maakt men de gevolgtrekking, die Say heeft gemaakt, dan vormt men een voorbarig oordeel, dat niet op kennis van zaken is gegrond.

Het is een groote sprong om van SERRA op GIAN-DONATO TURBOLO af te dalen; de *Discorsi e Relazioni sulle monete del Regno di Napoli* (1629) staan in gehalte ver beneden het interessante boek van den vorigen schrijver.

De Italiaansche economie is rijk aan middelmatigheden en TURBOLO is een daarvan. Moeten wij aan een schrijffout gelooven, wanneer de auteur ons in goeden ernst verzekert, dat de prijs van alle goederen stijgt, als de waarde der edele metalen toeneemt? (*) Een schrijffout is zeker niet in 't spel, wanneer hij ons later tracht te overtuigen van de waarheid zijner theorie, dat hooge wisselkoersen altijd een bron van louter voordeel zijn voor een land. Aan dit betoog, dat om der curiositeits wille onze aandacht verdient, wijdt hij vele bladzijden. Hij begint met ons mede te deelen, dat in de laatste jaren de wisselkoersen te Napels op vreemde plaatsen bijna 24 pCt. zijn gestegen. Welnu, zegt hij, welke heerlijke gevolgen zijn hieruit ontsproten. Wie thans goederen naar het buitenland wil zenden, kan, daar hij voor zijn wissel zooveel meer bedingt, nu voor hetzelfde geld in plaats van 60 pond zijde en 10 vaten olie, 75 pond zijde en bijna 13 vaten olie koopen.

(*) „Crescendo il valore della moneta, cresce il pregio di tutte le cose." Bl. 198

Hoe moeten landbouw en handel hierdoor worden aangemoedigd. Hoe moeten de inkomsten der Regeering, voor zoover die in uitvoerrechten bestaan, zijn toegenomen. Is het niet bekend, dat de Napelsche douanen tegenwoordig 100,000, die van Puglia 40,000 ducaten meer opleveren dan in 1600? In stede dus van zich over de hooge wisselkoersen te beklagen moest men veeleer bedenken, „che l'altezza del cambio di extra regno sia utilissima; . . . non solo utilissima, voegt hij er bij, ma necessaria!"

„Ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas," zweeft den lezer wellicht reeds op de lippen. TURBOLO lette alleen op de voordeelen, niet op de nadeelen. Hij bedacht niet dat de vreemde goederen die werden ingevoerd nu juist zooveel duurder te staan kwamen. — Wel degelijk dacht hij hieraan, en ziehier hoe hij zich uit die moeilijkheid redt. Welke goederen voeren wij in? vraagt hij, en het antwoord luidt: droogerijen, specerijen, fijn linnen, suiker, in een woord, hoofdzakelijk goederen die de rijke man verbruikt. Doch wat bij den grooteren uitvoer zooveel meer verdiend wordt, komt den armen landbouwer ten beste. Mitsdien zijn wel de rijken benadeeld, maar de armen zijn bevoordeeld en de algemeene economische toestand is alzoo verbeterd. Het eenige, wat wij verloren hebben, is een voldoende geldscirculatie, want door het excedent van invoer, dat zich in de hooge wisselkoersen afspiegelt, zijn wij ieder jaar een saldo aan het buitenland schuldig gebleven. Dit moeten wij ons getroosten. Geen volk lijdt meer onder het nadeel, dat met hooge wisselkoersen, uit dit oogpunt beschouwd, gepaard gaat, dan de Genuezen; doch het lijdt geduldig, wetende dat de voordeelen grooter zijn en dat de Regeering dus onverstandig zou doen, door kunstmatig den toestand te veranderen (*).

Bovendien mogen wij niet vergeten, dat de hooge wisselkoers, die van het excedent-invoercijfer het gevolg is, *voor een deel* zelf dit kwaad geneest, doordien het den uitvoer, gelijk wij zagen, aanmoedigt en derhalve het debet saldo der natie kleiner maakt. En eindelijk is het bekend, dat, wat Napels betreft, de personen die thans tot den hoogeren koers moeten remitteeren en daardoor een verlies lijden, meest vreemdelingen zijn.

TURBOLO, naar men bespeurt, is op één punt beter ingelicht dan zijn voorganger: hij kent het verband tusschen hooge wisselkoersen en specieuitvoer. Ook is zijn boek niet van historisch belang ontbloot, daar het vele bijzonderheden behelst omtrent de talrijke

(*) „Parendole ogni provvisione contraria e più dannosa."

muntsveranderingen die van 1442 tot 1629 in Napels hebben plaats gevonden. Hij besluit zijn werk met op de noodzakelijkheid aan te dringen van de legale verhouding, die tusschen goud en zilver bestaat, meer in overeenstemming te brengen met de werkelijke verhouding, daar deze zich in den laatsten tijd, door de daling van het zilver, aanmerkelijk heeft gewijzigd (*).

Een beter schrijver dan Turbolo is Geminiano Montanari, wiens *Trattato mercantile della moneta* (1680) een grooten vooruitgang aanwijst. Het beste hoofdstuk van dit uitvoerig werk is het achtiende, waar hetzelfde onderwerp behandeld wordt als dat, waarmede Turbolo zijn geschrift besluit, maar met veel meer talent. Montanari is geheel op de hoogte van de nadeelen, die een dubbele standaard met zich voert, wanneer de twee metalen ten opzichte van elkander niet juist getarifeerd zijn. Met een helderheid, die niets te wenschen overlaat, toont hij aan waarom in een zoodanig geval het metaal, dat te laag is gesteld, in groote hoeveelheid wordt uitgevoerd. Dit betoog is onverbeterlijk. Jammer maar, dat de auteur niet de onmogelijkheid van een volmaakt juiste tarifeering heeft ingezien en tot het begrip: éénheid van standpenning is opgeklommen.

Lang houdt deze schrijver zich bezig met de wenschelijkheid te betoogen van tusschen den standpenning en de pasmunt eene vaste verhouding te bewaren, en het gehalte van deze laatste niet telkens te veranderen, ten nadeele van de schatkist en het kleine verkeert. Verder beveelt hij aan, dat de Regeering een waakzaam oog houde op de vreemde munten en deze niet te hoog tarifeere. Hij versterkt die aanbeveling door een historisch voorbeeld, aan een fransch werk, *Voyages de Tavernier*, ontleend. In 1657 begon men namelijk in Frankrijk naar een nieuwe methode, die tot dusverre alleen voor het goud was aangewend, fraaie zilveren stukken te slaan van 5 sols. Een koopman te Marseille kwam toen op het denkbeeld, die stukken naar Turkije te zenden, waar zij, wegens hunne geschiktheid om bij de lagere klassen tot hoofdsiersels te dienen, veel opgang maakten, zoodat men ze 50 pCt. boven hunne intrinsieke waarde taxeerde. Dit had ten gevolge, dat de Levant weldra met dit geld werd overstroomd; alleen de Turksche douane-registers wezen in weinige jaren daarvan een invoer aan van 180 millioenen scudi. Natuurlijk daalde toen weldra de prijs en het voordeel verdween. Doch de Fransche kooplieden waren met de verkregen winst

(*) Zij klom, volgens den Schrijver, in 1607 van 1:11, tot 1:14$\frac{1}{13}$.

niet te vreden en zij lieten in de munten der prinsen van Avignon en van Oranje, die zich daartoe leenen wilden, soortgelijke stukken slaan van minder allooi. Het einde van alles was, dat het Turksche gouvernement den invoer geheel verbood. Zoozeer was echter dat geld bemind, dat nog langen tijd daarna op het eiland Candia de troepen geen ander geld wilden aannemen dan dit.

Over papieren geld laat de schrijver zich weinig uit. Hij zegt alleen, dat de eerste muntbilletten zijn uitgegeven door Domenico Michiel, doge van Venetië, toen deze in 1122, bij het beleg van een stad, gebrek had aan klinkende munt. Dit papier zou later na het einde van den oorlog, terstond weder tegen edel metaal zijn ingewisseld. Laten wij deze historische bijzonderheid voor rekening van den schrijver en constateeren wij nog alleen, dat MONTANARI, wat de oorzaken der waarde betreft, minder op de behoefte, dan wel op de *zeldzaamheid* drukt. Ware het goud in ruimer mate aanwezig dan het zilver, dan zou men, meent hij de schoone witheid van dit laatste in gelijke mate roemen, als men nu het fraaie geel van het eerste prijst. Eindelijk deelt onze auteur een gevoelen, dat reeds in Davanzati een voorstander heeft gevonden, het gevoelen namelijk, dat alle goederen te zamen juist zooveel waard zijn als er goud en zilver in de wereld wordt gevonden.

In de drie en zestig jaren die nu volgen, zijn, naar 't schijnt, geen belangrijke werken over muntwezen in 't licht gekomen; althans Custodi's verzameling bevat uit dat tijdperk niets hoegenaamd. Het eerste geschrift, dat op Montanari volgt is dat van CARLO ANTONIO BROGGIA, een koopman te Napels, die in 1743 een lang vervelend boek heeft geschreven, getiteld: *Trattato delle monete, considerate ne' rapporti di legittima riduzione di circolazione e di deposito.* Dit werk getuigt van weinig talent. De schrijver slaat op hetzelfde aanbeeld als zijn voorganger en betoogt op nieuw, dat, als de wettelijke verhouding tusschen goud en zilver niet meer met de reëele verhouding overeenstemt, een der beide metalen wordt uitgevoerd. Waar dit euvel bestaat, helpt slechts één middel: een verbeterd tarief; alle andere middelen maken de kwaal erger. Het slechtst van allen is verbod van specie-uitvoer, omdat zoodanig verbod toch niets uitwerkt en de aandacht afwendt van het eenige en ware geneesmiddel, dat straks is genoemd. BROGGIA is de eerste Italiaansche economist in Custodi's verzameling, die zich op een bepaald mercantilistisch standpunt plaagt. Het mercantilisme ligt aan al zijne beschouwingen ten grondslag. Hoe meer de wisselkoers ten onzen

gunste keert, hoe meer het buitenland onze debiteur wordt, en dit debet saldo van het buitenland wijst het bedrag aan van het voordeel, dat onze handel met vreemde natiën heeft opgeleverd. Goud en zilver zijn volgens dezen schrijver de vormen, waarin een volk zijn winst bespaart. Een natie, die haar metaal-voorraad vermeerdert, heeft datgene wat van haar verbruiks-voorraad is overgebleven in eene „vaste en onverderfelijke stof" geconverteerd (*). Op de vergrooting van het nationaal vermogen onder den vorm van goud en zilver, behoort dus gelet te worden.

Een groot voorstander is deze schrijver van banken, vooral van de zoodanigen, welker soliditeit gewaarborgd is door den Staat. Het geld, zegt hij, is het bloed, de bank is het hart, en het bloed moet niet in het hart blijven, maar er weder uitstroomen. Daarom moet de Bank voorschotten geven aan particulieren, maar bovenal aan den Staat, zooals de Bank van Amsterdam, „die *f* 400,000,000 aan de regeering heeft voorgeschoten"! Doch men moet bij dit alles voorzichtig zijn en niet in de overdrijvingen vervallen, waaraan een John Law zich schuldig heeft gemaakt.

Zeer vermakelijk is 's schrijvers philippica tegen de kooplieden, die vaak wissels koopen, zonder dat zij geld schuldig zijn aan het buitenland. Kochten zij die wissels niet, dan zouden de afgevers ze wellicht weder intrekken en zich door hunne buitenlandsche debiteuren in goud en zilver laten betalen. Tengevolge van dergelijke praktijken gaat het voordeel van een lagen wisselkoers weder geheel te loor en het algemeen belang wordt benadeeld.

Veel hooger dan Broggia, staat Pompeo Neri (van Florence) wiens *Osservazioni sopra il prezzo legale delle monete* (1751) een waardige plaats bekleeden onder de rei der Italiaansche economische werken. Van mercantilisme vindt men bij Neri geen spoor. Helder en eenvoudig is zijn betoogtrant en eene historische studie van geen geringen omvang ligt blijkbaar aan zijn arbeid ten grondslag. Wel geeft deze schrijver ons geen nieuwe denkbeelden. Het meerendeel loopt over de wettelijke verhouding tusschen goud en zilver, over de nadeelen van een slechte geldscirculatie, over de vraag of bij de aanmunting het muntloon moet gekort worden (de schrijver wil alleen de zuiveringskosten aftrekken) en over de dwaling,

(*) Quello che si riduce in permanente peculio è appunto ciò che di meno si consuma di superfluo ed è un ridurre in solida ed incorruttibile sostanze tutto ciò che di valore corruttibile per se stesso avanza all' uso e consumo del proprio stato. (Kursief in den tekst.)

dat de prijzen der goederen niet stijgen zouden als het muntsgehalte vermindert. Maar dit alles is met zooveel duidelijkheid en talent behandeld, en de auteur toont zoo volkomen op de hoogte te zijn van zijn onderwerp, dat zijn boek reeds daarom zeer hoog moet worden aangeschreven; daar het zonder twijfel veel zal hebben bijgedragen tot het verspreiden van juiste en heldere begrippen.

NERI's werk is gericht tot de Regeering. De schrijver was namelijk, in commissie met eenige andere personen, benoemd tot het instellen van een onderzoek naar de middelen om het muntwezen in Lombardije te verbeteren. Het zevende deel (Parte antica) van Custodi's verzameling bevat al de notulen van de vergaderingen door deze commissie gehouden, terwijl het zoo even genoemde werk tot memorie van toelichting diende. Merkwaardig is het dat NERI, schoon hij de nadeelen, die een dubbele standaard bij onjuiste tariefeering oplevert, volmaakt goed kent, ja zelfs Locke's bezwaren tegen het gebruik van goud *en* zilver uitdrukkelijk citeert, toch, evenmin als Montanari, voor de eenheid van standpenning partij kiest. Te meer wekt dit bevreemding als men nagaat, hoezeer, blijkens 's schrijvers eigene opgaven, de verhouding tusschen goud en zilver toenmaals in de verschillende deelen van Europa uiteenliep. In Spanje was zij 1 : 16, in Savoye 1 : 14$\frac{3}{8}$, in Zwitserland en Duitschland 1 : 15; in Holland 1 : 14$\frac{3}{4}$, in Engeland 1 : 14$\frac{3}{8}$ en in Frankrijk 1 : 14$\frac{9}{16}$, terwijl zij in Italië op sommige plaatsen 1 : 14$\frac{1}{6}$, op andere 1 : 17$\frac{5}{6}$ bedroeg. Het kon dunkt mij niet anders, of bij zulke belangrijke verschillen moest de dubbele standaard een zeer groote verwarring stichten. (*)

(*) Aan verwarring in het muntwezen was men trouwens in Italië gewoon. Neri's werk bevat de volgende tabel, de verminderingen aanwijzende, die in den loop der tijden te Florence in het gehalte van de *lire* zijn gebracht. Een gouden florijn stond

				Lire.	soldi.	denari.
in	1252	gelijk	met	1	—	
	1286	„	„	1	16	
	1331	„	„	3	—	
	1378	„	„	3	8	
	1380	„	„	3	10	
	1448	„	„	4	5	
	1469	„	„	5	6	
	1485	„	„	6	4	
	1500	„	„	7	—	
	1531	„	„	7	10	
	1574	„	„	10	—	
	1738	„	„	13	6	8

Het gehalte van de *lire* was dus in vijf eeuwen bijna 14 maal slechter geworden

In hetzelfde jaar (1751), waarin het interessante geschrift van NERI het licht zag, verscheen ook eene Italiaansche vertaling van de economische geschriften van John Locke, door G. F. PAGNINI. De vertaler, niet tevreden met zijn landgenooten de inzichten van de Engelsche schrijvers te leeren kennen, voegde aan zijn arbeid ook een eigen geschrift toe, getiteld: *Saggio sopra il giusto pregio delle cose, la giusta valuta della moneta e sopra il commercio*, een der ongelukkigste producten van de Italiaansche economie, een werk, dat in Custodi's verzameling geen plaats had moeten bekleeden. De Schrijver is een volbloed mercantilist. Hij prijst de Hollanders, omdat zij, „bedenkende dat niet de overvloed in het „algemeen, maar bepaaldelijk die van goud, zilver en edelge„steenten, als van goederen die niet vergaan, noch veel in waarde „veranderen, het hoofddoel is van den handel, gezorgd hebben dat „het volk die takken van bedrijf uitoefende, die aan den Staat over„vloed verschaffen van gemelde goederen, welke meer voordeel ople„veren dan alle andere." Het eenige dat PAGNINI's boek een zekere waarde geeft, is een uitvoerige opgave (*), die het behelst van de prijzen van sommige goederen in Italië gedurende de 14e en 15e eeuw.

Men vraagt zich af, wat den auteur mag bewogen hebben, dit onbeduidende boek te schrijven; want pas een jaar te voren (1750) had een uitvoerig geschrift het licht gezien, dat het zijne ver in waarde overtrof, en waarin al de onderwerpen die hij aanroerde op zeer volledige wijze werden behandeld. Ik bedoel het groote werk van FERDINANDO GALIANI, getiteld, *Delle Monete*. Bij dit geschrift, dat twee deelen van Custodi's verzameling inneemt, behooren wij eenigen tijd stil te staan. Het verdient in alle opzichten onze belangstelling.

GALIANI's werk over het geld is zijne eerste pennevrucht; hij schreef het toen hij naauwelijks twee en twintig jaar oud was Men verwachte dus hier niet dien keurigen stijl, dien meesterlijken betoogtrant, die fijne dialectiek, die twintig jaar later den schrijver der *Dialogues sur le commerce des blés* eene Europeesche reputatie hebben verworven. Toch hebben wij hier te doen met een economisch werk van den eersten rang. GALIANI heeft onmiskenbaar de wetenschap eenige belangrijke schreden doen vorderen, doordien hij vele dwalingen met goed gevolg bestreden en vele onbekende waarheden aan het licht gebracht heeft.

Zijn geschrift is in vijf boeken verdeeld. Het eerste handelt over

(*) Bl. 316—329, Tomo II, Parte Moderna.

de metalen, het tweede over *het wezen van het geld*, het derde over *de waarde van het geld*, het vierde over *den omloop van het geld*, het vijfde *over den interest van het geld.*

In het *eerste* boek geeft ons de schrijver, na eenige inleidende historische beschouwingen over het gebruik van de edele metalen als ruilmiddelen, een „verklaring van de oorzaken, waaruit de waarde der dingen ontstaat." Dit hoofdstuk is bijzonder goed geschreven. Volgens Galiani spruiten de meeste verkeerde begrippen omtrent waarde daaruit voort, „dat men de waarde uit één beginsel wil afleiden, in stede van te bedenken, dat zij het gevolg is van vele oorzaken, die zich bij elkander voegen en eene samengestelde rede vormen." Al deze oorzaken nu, laten zich terugbrengen tot deze drie: Nuttigheid, zeldzaamheid en arbeid. Nuttigheid in de eerste plaats, want zonder deze is geen waarde mogelijk. Men moet echter de beteekenis van dit woord goed begrijpen. Davanzati b. v. heeft gezegd, dat een natuurlijk kalf meer nuttigheid dan een gouden kalf en toch minder waarde heeft; anderen beweren dat een pond brood nuttiger is dan een pond goud. Doch dit is een laf woordenspel. De termen: nuttig of niet nuttig, hebben slechts betrekkelijken zin, daar hunne beteekenis zich wijzigt onder verschillende omstandigheden. — Met „*zeldzaamheid*" wordt de verhouding tusschen de aangeboden en de gevraagde hoeveelheid aangeduid. — Bij den *arbeid* moet men in rekening brengen: het getal arbeiders, den tijd en de verschillende loonen die voor den arbeid worden betaald. Wat den tijd betreft, denke men niet enkel aan het getal dagen dat gewerkt is, maar ook aan het getal dagen, gedurende welke de arbeider, 't zij wegens den aard van het werk, 't zij door wettelijke verhinderingen (kerkelijke feestdagen, enz) niet heeft kunnen werken; want ook gedurende dien tijd heeft hij voor zijn onderhoud geld besteed. Een kunstschilder of een beeldhouwer werkt misschien weinig meer dan honderd dagen in het jaar. Den overigen tijd gebruikt hij om werk te zoeken, rond te reizen, enz.

Dit zijn de oorzaken, die de waarde beheerschen. De waarde is veranderlijk, maar niet capricieus. Zij beweegt zich naar een vasten regel. Slechts dan is dit niet het geval, wanneer de mode in het spel komt. De mode, zegt de schrijver, is „een aandoening van „de hersenen, die aan de Europeesche volken eigen is, waardoor „verschillende goederen dalen in prijs, alleen omdat zij toevallig „niet nieuw meer zijn." Deze „zielskrankheid" oefent een belangrijken invloed uit op de waarde van vele dingen en behoort dus zeer bepaald in rekening gebracht te worden. Intusschen doet de mode zich

alleen gelden bij het schoone, volstrekt niet bij het nuttige „want als een nuttige zaak in gebruik komt, dan noem ik dit niet meer mode, maar verbetering van de nijverheid of van de gemakken des levens. Het schoone nu, moet men in twee klassen verdeelen; schoon is in de eerste plaats, wat overeenstemt met zekere begrippen van aestetiek die ons zijn ingeplant; maar in de tweede plaats, ook datgene, wat ons als schoon voorkomt uit gewoonte." Die gewoonte kan veranderen en hier is dus een ruim veld voor de heerschappij der mode. — Ten slotte bespreekt de schrijver den invloed der concurrentie op de waarde der goederen en geeft als zijn gevoelen te kennen dat „hetgeen de zwaartekracht is in de natuur, de zucht „om winst te behalen of gelukkig te leven voor den mensch is. „Vandaar dat de stoffelijke wetten, waaraan alle lichamen onder- „worpen zijn, zich, voor ieder die nadenkt, volkomen met de zede- „lijke wetten die ons leven beheerschen, laten vergelijken." (*)

Dit alles wordt nu toegepast op het geld en ten einde te bewijzen, dat de edele metalen als ruilmiddelen gebruikt worden, „omdat zij waarde bezitten, en niet waarde bezitten omdat zij als „ruilmiddelen gebruikt worden," eene stelling die de schrijver nog verder adstrueert door statistisch aan te toonen, dat in Napels b. v. ongeveer vier maal meer ongemunt goud en zilver dan gemunt geld te vinden is. — In het vierde hoofdstuk wordt nu de vraag beantwoord, waarom in alle beschaafde landen juist goud en zilver als ruilmiddelen dienen en de dwaling bestreden, als zou dit het gevolg zijn van eene overeenkomst. „Waar hebben die congressen, die conventiën, waarvan men spreekt, toch plaats gevonden? In welke eeuw, in welke stad? Wie zijn de afgevaardigden geweest, door wier bemiddeling, in een tijd, toen het eene volk het ander te nauwernood kende, de Spanjaarden, de Gothen, de Chinezen en de Afrikanen deze zaak hebben geregeld." De schrijver doet het ongerijmde van deze voorstelling uitkomen en bewijst dat goud en zilver slechts daarom zoo algemeen gebezigd werden, omdat zij uit vele oogpunten beschouwd werkelijk als zoodanig de voorkeur verdienen, daar geen ander voorwerp zoo geschikt is voor het dubbele doel waarvoor men geld noodig heeft: te weten, als ruilmiddel en als waardemeter te circuleeren.

In het *tweede* boek wordt de nuttigheid van het geld aange-

(*) Dit is 's schrijvers bedoeling. Hij drukt dit, minder nauwkeurig, aldus uit: „Ciò posto tutte le leggi fisiche de' corpi si possono perfettamente da chi sa me- „ditarlo nel morale di nostra vita vereficare."

wezen. Men zou, in het afgetrokkene beschouwd, het ruilmiddel wel kunnen missen en volstaan kunnen met „bulletini," waarop vermeld stond, dat deze of gene zooveel goederen in de publieke pakhuizen had gedeponeerd en voor de waarde crediteur bleef van de maatschappij; maar dit zou minder praktisch zijn en het is wel zoo goed de particuliere winkels in plaats van de publieke pakhuizen, en muntstukken in plaats van „bulletini" te gebruiken. Hierdoor verandert echter niets in het wezen der zaak. Wat nu de waarde van het geld betreft, die wordt gemeten door de goederen. Goederen en geld meten dus elkander.

Kan men, zoo vraagt de schrijver thans, de rijkdom van een volk berekenen, naar de waarde van alles wat het bezit. Ja, en neen, is het antwoord; want zoowel door eene algemeene calamiteit als door voorspoed kunnen de goederen hoog in prijs stijgen. Is echter het eerste de oorzaak, dan is de prijsverhooging van korten duur en wordt weldra door eene sterke reactie gevolgd, want zij is dan niet door groote vraag, maar door gering aanbod ontstaan.

Men houde bij dit alles echter wel in het oog, dat de rijkdom van een volk niet in den overvloed van goud en zilver is gelegen. Het geld is slechts een beeld van den rijkdom, een middel om de rijkdommen in beweging te brengen; zijn omloop is het gevolg, niet altijd de oorzaak van welvaart. Verwart men dus rijkdom en geld, dan ziet men het beeld voor de zaak die het uitdrukt, het instrument voor het werk aan. Het rijkst is hij, die een overvloed van de nuttigste goederen bezit. De edele metalen zijn weeldeartikelen: de weelde nu ontstaat slechts daar, waar de eerste behoeften bevredigd zijn. Het geld zelf bevredigt die behoeften niet.

Na deze beschouwingen, die genoegzaam aanwijzen, hoe GALIANI over het mercantilisme dacht, betreedt de schrijver het staatkundig gebied en toont aan, dat de ware kracht van een land niet in zijn geld maar in zijn bevolking ligt. Zou een land iets waard zijn als het geen enkelen inwoner telde? Het heeft dus slechts waarde in verhouding tot het cijfer en de hoedanigheid zijner bewoners. De vermeerdering der bevolking nu is van zes oorzaken afhankelijk: I een rechtvaardig bestuur, dat orde met vrijheid weet te paren, II waakzame maatregelen tegen de pest, III eene eerlijke verdeeling der belastingen, IV eene gelijke verdeeling van welvaart, V een zelfstandige regeeringsvorm, VI begunstiging van den landbouw boven alle andere takken van bedrijf; „want ontbreken de landbouw-producten, dan is alle handel onmogelijk."

De beide laatste hoofdstukken van dit boek zijn gewijd aan den muntslag. De munt, zegt de schrijver, is slechts „eene aanwijzing (*una rivelazione*) van de intrensieke waarde die het stuk bevat." Zijns erachtens zou het verkeerd zijn, het muntloon door den staat te laten dragen. Een dergelijke practijk ware in strijd met alle billijkheid.

In het *derde* boek (over de waarde van het geld) wordt de oude questie besproken, die met den dubbelen standaard in verband staat en de stereotype oplossing gegeven: juiste tariefeering van de beide metalen. Vervolgens worden de nadeelen van het geldsnoeien aangetoond en, om het slijten van geld te verhinderen, aanbevolen, dat men verbiede muntstukken op karren te vervoeren. De schrijver zou er niet tegen zijn, dat men al het zilvergeld door papier verving, indien men niet gevaar liep, dat het papieren geld werd nagemaakt. Men doet dus best „betere tijden af te wachten." Verder betoogt hij de ongerijmdheid van het gehalte der munten te verminderen. Dit komt op hetzelfde neêr, als of men den voet op een paar duim minder reduceerde. „Op een fraaien dag zou „dan iedereen, die zes voet lang was toen hij 's avonds naar „bed ging, 's morgens als hij opstond twee of drie voet langer „zijn geworden." — Hieruit vloeit echter niet voort, dat zoodanige vermindering geen kwaad zou stichten. Integendeel, zij brengt allerlei nadeelen teweeg. Zij verkort de schuldeischers in hunne rechten, zij vermindert de waarde der loonen, zij neemt het eigendom van den een en verrijkt daarmede den ander, en ondermijnt de kostbaarste schat van den vorst, het vertrouwen. Er is intusschen één geval, waarin de schrijver een vermindering van het muntgehalte zou willen veroorloven, dan, namelijk, wanneer dit het eenige middel is om een staatsbankroet te ontgaan. Wel is het nadeel, dat op die wijze gesticht wordt, even groot als had een staatsbankroet plaats; maar het verdeelt zich over een grooter getal jaren, het kwaad werkt langzamer. Men heeft dezen maatregel in Frankrijk toegepast in 1718, daar men anders geen kans zag al de schatkistbilletten in te lossen, die in omloop waren.

In het *vierde* boek, wordt de stelling herhaald, dat de omloop van het geld het gevolg, niet de oorzaak van welvaart is. Doch thans wordt achtereenvolgens op de nadeelen van een te kleine en een te groote circulatie met nadruk gewezen. De oude vergelijking van het geld met het bloed neemt de schrijver over. Tot de gezondheid, zegt hij, is niet het bezit van eene groote maar van eene, in evenredigheid tot het lichaam voldoende, hoeveelheid bloed,

en vooral een goede bloeds*omloop* noodig. Eene overtollige geldscirculatie sticht meer kwaad dan goed, (*) want de rijkdom ligt niet in het geld. Stel b. v. dat een vijandig leger het land bezoekt en vele goederen verbruikt, waarvan het een deel met goud en zilver betaalt, dan is de som gelds in het land toegenomen, maar de volksrijkdom is bepaald verminderd. — Men behoort dus ook den specie-uitvoer in geenen deele te verbieden. Als het buitenland meer te vorderen dan te betalen heeft, dan zou het naleven van een zoodanig verbod én aan den vorst én aan het volk schadelijk zijn.

Over het papieren geld geeft de schrijver slechts weinig. Zoodanig geld, zegt hij, ontleent zijne waarde aan de zekerheid der betaling en de echtheid van het stuk. Verder geeft hij eenige mededeelingen omtrent den oorsprong en de werking der Tontines, terwijl met een uitvoerig citaat uit Macchiavelli over de Genueesche bank de St. Georgia dit boek wordt besloten.

Het *vijfde* of laatste boek, handelt, gelijk wij zagen, over den interest. Bedriegt mijn geheugen mij niet, dan is Galiani de eerste economist uit Custodi's verzameling, die zich met dit onderwerp bezig houdt. Ik kan echter niet zeggen, dat zijn behandeling uitmunt door helderheid. Hier en daar is het zelfs zeer moeilijk den gang zijner redeneering te volgen. De schrijver is een tegenstander van den woeker, dien hij als een onrechtmatigheid beschouwt. Alle ruilingen berusten op het beginsel van gelijkheid; doch hij, die eene woekerrente eischt, vraagt meer dan 't geen hem volgens dit beginsel toekomt, meer dus dan billijk is. Hij toont zich ingenomen met een bul van Benedictus XIV, waarbij de woeker in strenge bewoordingen wordt afgekeurd. Doch aan den anderen kant beseft hij levendig, dat men niet woekerrente mag noemen, wat slechts assurantiepremie is. Zou het, vraagt hij, onbillijk zijn, wanneer iedereen bij een maatschappij de richtige betaling van al zijn schuldvorderingen verzekerde, en de premie, die dit zou kosten, boven de gewone rente in rekening bracht? Natuurlijk niet. Maar dan is het ook evenmin onbillijk, wanneer men den risico zelf loopt en zich toch de premie laat vergoeden.

Het denkbeeld om wettelijk den interest te regelen komt den schrijver onpractisch voor. De interest laat zich niet naar willekeur hoog of laag stellen; zoodanige rijzingen en dalingen zijn het product van natuurlijke oorzaken, en wat altijd gebeurt, moet ook hier waar zijn: als de wet met de natuur in strijd is, dan

(*) Il danaro, quando è soverchio non é amico ma nemico.

wordt gene eenvoudig overtreden. Eene verandering in den rentestand kan op den duur slechts plaats vinden door eene verandering in den algemeenen toestand en in de zeden en gewoonten van een volk. (*)

Veel duidelijker, ja, wat inhoud en wijze van voorstelling betreft, waarlijk uitmuntend, wordt in het laatste hoofdstuk van datzelfde boek de leer der wisselkoersen behandeld. De schrijver toont aan, dat alle verschijnselen op dit gebied volkomen worden verklaard, door hetgeen ten aanzien van de waarde in het algemeen is opgemerkt. Het verband tusschen wisselkoersen en in- of uitvoer van edel metaal weet hij duidelijk voor te stellen. Wanneer de koersen op alle plaatsen zeer hoog zijn, zegt hij, dan behoort men na te gaan of de noteering op één bepaalde plaats ook bijzonder laag is. Ware dit het geval, dan zou het kunnen gebeuren, dat, terwijl de specie naar alle kanten het land verliet, zij van een enkelen kant in groote hoeveelheid weder binnenstroomde en dus het evenwicht zich herstelde. Dit alles wordt behoorlijk uitgewerkt en met voorbeelden toegelicht, zoodat de schrijver geheel op de hoogte blijkt te zijn van dit belangrijk economisch onderwerp.

Ziedaar een kort overzicht van Galiani's boek. Moge de indeeling ook het een en ander te wenschen overlaten, niemand zal ontkennen, dat dit werk, ondanks vele gebreken, een hooge plaats bekleedt. Bedenkt men, welke de leeftijd was van den schrijver, toen hij het opstelde, dan klimt onze bewondering. Galiani heeft zich, dunkt mij, door zijn doorwrochten arbeid zeer verdienstelijk gemaakt. Hij heeft het mercantilisme bestreden in een tijd toen dit systeem nog populair was in een groot deel van Europa. Hij heeft het verkeerde beginsel, waarop de woekerwetten berustten, aangewezen, toen wettelijke regeling van den interest nog bijna overal aan de orde van den dag was. Zijn voorstelling van de leer der waarde is beter dan die van één zijner voorgangers of tijdgenooten. Zijn behandeling van de wisselkoersen eindelijk is de beste, die nog het licht had gezien en diende tot aanvulling van vele leemten, die in vroegere werken waren overgebleven.

Na Galiani is de leer van het geld nog dikwijls behandeld; in alle systematische overzigten van het gebied der wetenschap vindt zij natuurlijk eene plaats, maar weinig monographiën over dit on-

(*) „Appare finalmente non potersi dalla legge variar il valore dell'interesse ed alzarlo o sbassarlo a piacere, ma doversi ciò fare dalla natura medesima, e potersi colla mutazione dello stato e de'costumi ottenersi."

derwerp hebben meer het licht gezien. De weinige die er zijn wil ik echter vermelden. De eerste is die van GIAN RINALDI CARLI, getiteld: *Dell Origine e del Commercio della moneta e dei desordini che accadono nelle alterazioni di essa.* (1760) Dit werk is slechts uit een historisch oogpunt belangrijk; het bevat een zeer uitvoerig en met zorg bewerkt overzicht van de geschiedenis van het geld. Maar als economisch product heeft het geene bijzondere waarde. De schrijver is een vriend van groote algemeene stellingen. Zoo beweert hij b. v., dat de rentestand de onfeilbare barometer is van de nationale welvaart. „Daalt de interest," zegt hij, „beweer dan „francamente" dat de natie rijker is geworden." Daarom juist is eene goede inrichting van het muntwezen van zoo groot belang, want een slechte tariefeering van het geld kan oorzaak zijn, dat de edele metalen het land verlaten en de interest stijgt. Verder vindt men hier vele mededeelingen omtrent de verschillende muntsoorten, die toenmaals in Italië gebruikt werden, en een wijdloopige, weder meest historische, beschouwing, over de nadeelen, die geldvervalsching met zich brengt.

Veel beter, wat vorm en inhoud betreft, is het werk van GIAMBATTISTA VASCO, *Della Moneta*, (1772) ofschoon het grooter waarde zou hebben, indien het niet door geschriften als die van Montanari, Neri en Galiano ware voorafgegaan. De beginselen waarvan de schrijver uitgaat, schijnen mij toe gezond te zijn. Hij toont aan wat het geld is, hoe door het munten een zekere hoeveelheid edel metaal slechts een bepaalden naam verkrijgt, en hoe alle beperkende maatregelen omtrent den specie-uitvoer verwarring teweeg brengen, zonder het minste nut te stichten. Is de natie een saldo debet aan het buitenland, dan zal het edel metaal, trots alle wetten, wegstroomen. Eindelijk beveelt de schrijver aan, dat het vreemde geld nauwkeurig getariefeerd, maar aan zoodanig tarief niets verplichtends verbonden worde.

Ook over den interest heeft VASCO een werk geschreven, onder den titel *Usura libera* (circa 1790.) Hij begint met het begrip interest nader toe te lichten en onderscheidt tusschen *usura di tempo*, rente die voor het *gebruik* van 't kapitaal wordt gegeven, *usura di pericolo*, rente die voor den *risico* voldaan wordt, en *usura mista*, rente die uit *beide* bestanddeelen is samengesteld. Hierop volgt eene uitvoerige geschiedenis van de wetgeving op dit gebied, van de oudste tijden af tot op den nieuweren tijd, waarin wordt aangetoond, dat de interest, door de theologie der scholastieken geenszins afgekeurd, later is verboden, toen hij in strijd scheen

met de natuurlijke en goddelijke wetten, doch tengevolge van dit verbod, in plaats van te verdwijnen, slechts nog drukkender is geworden; dat echter in latere tijden de interest weder wettelijk is veroorloofd, ofschoon onder zekere beperkende voorschriften. Daarna betoogt de schrijver het recht van den staat om in deze materie overeenkomstig het algemeen belang te beslissen. Zoo bestaat er b. v. te Florence een wet waarbij het verboden is, langer dan zeven jaren achtereen een schuld door interest te laten vermeerderen. Ook moet de crediteur aan 't eind van elke zeven jaren zijn debiteur eene schriftelijk opgave ter hand stellen van het bedrag zijner vordering. Dergelijke wetten, zoo zij blijken overeenkomstig het algemeen belang te zijn, acht de schrijver volstrekt niet in strijd met de billijkheid. De vraag is slechts òf zij werkelijk het algemeen belang bevorderen: doen zij dit, dan mag men ze handhaven.

De ervaring leert echter, dat alle voorschriften die een maximum van interest bepalen, zoo zij niet ontdoken worden, meer kwaad dan goed stichten. Want, òf het legale cijfer is hooger dan het natuurlijke zijn zou en in dat geval worden de geldnemers benadeeld; of wel, het is lager, en dan worden de geldnemers andermaal benadeeld, want dan vermindert het aanbod van kapitaal. Bovendien is de woekerwet onbillijk jegens den geldgever; eerst dan zou zij dit niet zijn, wanneer zij alleen een maximum van rente bepaalde bij die voorschotten, waarbij hoegenaamd geen risico geloopen wordt. De schrijver ontkent niet, dat de vrijheid ook hare nadeelen oplevert, maar deze worden niet weggenomen door maatregelen van beperking. Zoo is het b. v. zeer treurig, dat vele jongelieden, eer zij meerderjarig zijn, reeds zware schulden tot een hooge rente hebben aangegaan. Doch verbood men nu het geldleenen aan minderjarigen, dan zou men de zaak nog erger maken, want voor den meerderen risico zou een nog hoogere rente belast worden.

Wil men den rentestand doen dalen, dan trachte men de gevaren, die aan het geven van voorschotten verbonden zijn te verminderen. Men wake tegen frauduleuse faillissementen en andere bedriegerijen van dien aard. Men richte goede Banken van Leening op en verbinde daaraan, onder staatstoezicht, spaarkassen die de opgegaarde penningen van den handwerksman tot zich trekken en een rente vergoeden. Doch bovenal bestrijde men de weelde; want de rentestand wordt bepaald door de verhouding tusschen de gevraagde en aangeboden hoeveelheden gelds, en als de burgers

veel verteering maken, dan gaat er ook veel goud en zilver het land uit, hetgeen dan het aanbod vermindert en den interest rijzen doet. De bestrijding der weelde moet echter niet door wettelijke middelen geschieden. Langs dezen weg kan men alleen de uitwendige pracht, niet de verkwisting als zoodanig tegengaan (*). Men bepale zich dus tot zedelijke middelen. De persoonlijke invloed van den souverein kan hier met zeer veel vrucht worden aangewend, en een vorst, die zijn roeping verstaat zal niet nalaten, door woord en voorbeeld alle overmatige weelde bij zijn onderdanen te bestrijden.

In verband hiermede doet de schrijver zich ook kennen als een hevig tegenstander van Staatsloterijen. Deze bevorderen ook de verkwisting, want het gewonnen geld komt zeer dikwijls in handen van personen, die er geen verstandig gebruik van weten te maken. Aan dit onderwerp is het laatste hoofdstuk van het werk gewijd.

Men kan van dit boek van Vasco hetzelfde zeggen als van het vorige: het zou eene grootere waarde hebben als het een anderen datum droeg. Van een schrijver, die bekend kon zijn met Hume en Adam Smith, verwacht men iets beters dan ons hier gegeven wordt: het verband tusschen interest en geldvoorraad moest hem ten minste duidelijk zijn. Ook is de indeeling van dit werk zeer gebrekkig. Zoo wordt b. v. de vraag, wat den rentestand doet rijzen en dalen, eerst in het 26e Hoofdstuk behandeld. Aan den anderen kant moeten wij toegeven, dat zijn bestrijding van de woekerwetten, wat duidelijkheid van betoog betreft, niets te wenschen overlaat.

Ter wille van de volledigheid, vermeld ik ten slotte nog twee werken. Het eene is van Giambattisto Corniani, *Riflessioni sulle monete*, geschreven op het einde van de achttiende eeuw, — een boek dat zonder groote schade achterwege had kunnen blijven. De schrijver wil betoogen, dat de economisten in hun ijver te ver zijn gegaan, toen zij beweerden dat de prijzen van alle goederen moeten stijgen als het muntgehalte van den standpenning verminderd wordt. Zij hebben de kracht der gewoonte buiten rekening gelaten. Gaat de Regering maar *piano piano* te werk, dan is de bedoelde algemeene prijsverhooging volstrekt niet noodzakelijk. Hoe sterk de kracht der gewoonte is, blijkt o. a. uit de pasmunt, die vol-

(*) De Schrijver tracht historisch te bewijzen, dat oorspronkelijk, in Italië althans, met de *lois somptuaires* ook niets anders werd beoogd. Men wilde niet, dat in een republiek de eene burger boven den ander zou trachten uit te blinken.

strekt niet de intrinsieke waarde bezit, welke zij vertegenwoordigt.

Het tweede werk, dat ik bedoel, is dat van SOLERA, *Essai sur les valeurs* (1786). De schrijver is een groot voorstander van den landbouw, die hij als de eenige bron van welvaart aanmerkt, hetgeen hem echter niet verhindert om te verzekeren, „que le bonheur d'une nation tient principalement au nerf de ses finances." Zijn hoofddoel is, het middel aan te wijzen, waardoor eene landbouwende natie zich kan onttrekken „à la tyrannie des métaux, „qu'elle ne possède pas." Dit middel bestaat, meent hij, in de oprichting van eene Circulatie-bank, welker billetten niet door edel metaal, maar door zesjarige hypotheeken op landerijen gedekt zijn. Dit onzinnige plan wordt met tal van argumenten verdedigd. SOLERA tracht aan te toonen, dat het geld niet in zijn qualiteit van goud of zilver, maar als ruilmiddel den arbeid in beweging brengt. „Faudra-t-il, vraagt hij, traîner avec peine notre précaire existence, „jusqu'à ce qu'une pluie d'or nous vienne tirer d'embarras?" Neen, dat is niet noodig, wanneer men zijn plan slechts in praktijk brengt. Men zorge echter vooral, dat niet meer billetten in omloop komen dan door hypotheeken zijn gewaarborgd. — Gelijk men ziet, heeft dit werk evenmin als het vorige iets te beteekenen.

Vatten wij ten slotte ons oordeel over al deze monographiën samen, dan komen wij tot de volgende slotsom.

Een juist inzicht in het wezen van het geld bestond reeds bij DAVANZATI in de tweede helft der 16e eeuw. Hij wist aan welke oorzaak de algemeene prijsverhooging, waarvan zijn tijd getuige was, moest worden toegeschreven en om welke reden muntvervalsching zooveel nadeel sticht. Het geld had alle mysterie voor hem verloren; hij beschouwde het als een koopwaar, gelijk elke andere, maar die slechts deze bijzondere eigenschap heeft, dat zij tot algemeen ruilmiddel dient. Van deze waarheden kan men zeggen, dat zij in de wetenschap publiek eigendom zijn geworden; want geen schrijver uit een later tijdperk toont hiermede onbekend te zijn. De eene moge zich iets duidelijker uitdrukken dan de ander, het geheim van het geld is voor allen opgelost.

De tweede belangrijke waarneming was die van SERRA: dat de geldsomloop in een land niet op zich zelf staat, maar ten nauwste samenhangt met den geheelen economischen toestand der maatschappij. Aan hem komt de eer toe te hebben aangetoond, aan welke algemeene oorzaken specie- in- of uitvoer moet worden toegeschreven. Het verband tusschen dit laatste en de wisselkoersen werd kort

daarop door een volgenden schrijver aangeduid, zoodat hiermede de grondslagen van een nieuw leerstuk waren gelegd.

Lang vóór de 17e eeuw haar einde had bereikt, was het nadeel van eene slechte tariefeering der edele metalen bij het gebruik van een dubbelen standaard reeds door MONTANARI aan 't licht gesteld. Het verdringen uit de circulatie van het eene metaal door het andere, dat onder zulke omstandigheden plaats vindt, werd duidelijk door dezen schrijver aangewezen. Doch evenmin als zijne opvolgers wist hij tot het begrip: éénheid van standpenning, op te klimmen.

De latere schrijvers hebben niet anders gedaan, gelijk zij trouwens weinig anders konden doen, dan deze beginselen met elkander in verband te brengen en te populariseeren. Onder hen die zich van die taak op voortreffelijke wijze hebben gekweten, bekleeden NERI en VASCO een voorname plaats; maar het hoogst van allen staat GALIANI, wiens systematische behandeling van de leer van het geld al het vroeger en later geschrevene verre overtreft. GALIANI was de eerste, die het oude programma met een nieuw hoofdstuk vermeerderde, namelijk met de leer van den interest. Aan hem hebben wij ook de beste waardeleer te danken. Hij was het eindelijk, die het eerst met goed gevolg de woekerwetten bestreed door de grondslagen aan te tasten, waarop deze berustten. Dit leerstuk werd later, gelijk wij zagen, door VASCO meer opzettelijk behandeld, doch diens werk is van te jongen datum om aanspraak te kunnen maken op bijzondere verdiensten.

Wij hebben ook gezien in welke betrekking elk der genoemde schrijvers tot het mercantilisme stond. Bij de oudere auteurs vonden wij van ingenomenheid met dit stelsel geen spoor. De eerste mercantilisten zijn BROGGIA (1743) en PAGNINI (1751), doch zij staan dan ook onder de schrijvers over de leer van het geld geheel op zich zelven. NERI schrijft geen woord, dat ons recht geeft hem een mercantilist te noemen. Van GALIANI (1750) kunnen wij nog veel meer zeggen; hij heeft de leer dat goud en zilver den uitsluitenden rijkdom van een volk zouden uitmaken, met den meesten nadruk bestreden. Doch hieruit mogen wij natuurlijk nog niets afleiden ten aanzien van het algemeen karakter der italiaansche economie in de 17e en 18e eeuw. In hoeverre het mercantilisme in Italie heeft geheerscht zal eerst later op voldoende wijze kunnen blijken, eerst dan namelijk als wij de algemeene werken hebben besproken, waarin het geheele gebied der wetenschap systematisch wordt behandeld.

Wenden wij ons thans tot eene andere categorie van schrijvers, tot die welke over de landbouw- en graanwetten hebben geschreven. Hier opent zich voor ons een kleine, maar schoone litteratuur.

II.

Weinige landen hebben zoo veel te lijden gehad van staatsinmenging op het gebied van den graanhandel als Italië, en zelden heeft de moderne geest een grootere overwinning behaald, dan toen in 1767 in Toscane volstrekte vrijheid op dit gebied werd ingevoerd. Niet alleen was de uitvoer van koren meestal, ja soms op straffe des doods, verboden, ook het verkoopen van meel en brood was aan banden gelegd. Levensmiddelen, zoo dacht men, zijn voorwerpen van behoefte en laat men de kooplieden geheel vrij om hiermede naar goedvinden te handelen, hoe licht kan dan hongersnood ontstaan met al zijn treurige gevolgen! Werd eens b. v., niet het overtollige, maar het voor eigen gebruik onmisbare deel van den voorraad naar elders uitgevoerd, welk een ramp zou dat zijn voor het vaderland! Hiertegen te waken, te zorgen, dat niet het particulier belang worde nagejaagd ten koste van het algemeene, mocht wel, zoo dacht men, als de edelste roeping van den staat worden aangemerkt.

De Italiaansche economist CANTALUPPO heeft ons in zijn werk over de *Annona* (*) een allerbelangrijkst tafereel opgehangen van de geschiedenis der graanwetgeving in de stad Napels, van het jaar 1400 tot op zijn tijd. Het is werkelijk de moeite waard hiervan kennis te nemen. Telkens beproefde men een nieuw systeem waarvan men zich wonder veel schoons beloofde, maar telkens werd men weder teleurgesteld in de beste verwachtingen. Eerst bepaalde zich de regeering tot eene eenvoudige broodzetting. Toen dit niet aan het oogmerk beantwoordde, richtte men in 1496 van stadswege publieke magazijnen op, waaraan elke boer tot den marktprijs een zekere hoeveelheid zou moeten leveren. Doch de boeren hielden hun graan achterwege, ten einde het later tot hoogere prijzen aan de Regeerings-commissarissen te verkoopen. Toen werd in 1585 bepaald, dat elke landeigenaar voortaan geregeld opgave zou doen van den oogst, en dat niemand meer koren dan hij voor eigen gebruik noodig had van de markt zou mogen terughouden. Wat hiervan het gevolg was begrijpt men. Daar alle speculatie-handel werd

(*) Annona, ossia piano economico di publica sussistenza.

verhinderd, kon het niet anders of groote schaarschte en groote overvloed moesten elkander gedurig afwisselen. Deed nu het eerste zich voor, dan trad de Regeering tusschenbeiden; zij kocht het graan en stond het met verlies aan de bakkers af, opdat het volk geen duur brood zou eten. Dit kostte echter een schat van geld en de stedelijke schuld klom zoo belangrijk, dat zij eindelijk in 1680 ruim elf millioen ducaten bedroeg.

Daarom werd in 1682 vastgesteld, dat het gouvernement geen graan meer beneden inkoopprijs zou verkoopen, en dat voortaan het broodbakken verpacht zou worden. Doch ook dit voldeed niet: het bleek, dat men in tijden van schaarschte voor veel geld slecht brood kreeg. Nu keerde men tot het oude systeem terug met één belangrijk onderscheid evenwel. Konden de bakkers zich vroeger het meel aanschaffen waar zij wilden, thans mochten zij het alleen van de stad koopen, terwijl het fabriceren van wit brood hun geheel werd verboden, daar dit voortaan voor rekening der gemeente zou geschieden. Doch ook dit stelsel hield geen proef. Was het graan duur, dan sloten de bakkers hunne winkels en dwongen alzoo de Regeering, hun goedkoop meel te leveren. De Regeering moest dan wel toegeven; toen haar dit echter in één jaar (1722) 100,000 ducaten kostte, werd zij wijzer en veranderde de wetgeving.

Men nam nu het pachtstelsel weder te baat, doch niet aan één, aan 17 personen werd het broodbakken vergund. De voorwaarden zouden deze zijn: Jaarlijks moest elke bakker 2800 ducaten pacht betalen; hij was verplicht altijd een zekere hoeveelheid graan in het stedelijk magazijn en een genoegzame quantiteit brood in zijn winkel te bewaren; nooit meer dan een bepaalden prijs voor het brood te vorderen; altijd zich zelf van graan te voorzien, zonder op regeeringshulp te rekenen, maar geen koren te koopen op grooteren afstand dan 30 mijlen van de stad. Men meende thans dat al de moeilijkheden waren opgelost. Doch dit was niet zoo, want welke ondernemer, die iets te verliezen had, wilde zich verbinden om nooit boven een bepaalden prijs te verkoopen, terwijl hij bovendien niet vrij was in de keus zijner markt van inkoop? De Regeering kreeg dus voor pachters slechts personen wier verbindtenissen niets beteekenden, en trots alle overeenkomsten, moest zij in tijden van nood altijd bijspringen. Te vergeefs werd in 1755 bepaald, dat de 17 pachters allen solidair aansprakelijk zouden zij tegenover de stad en goede borgen moesten stellen voor de nakoming hunner verplichtingen; te vergeefs werd hun voorgeschreven, eerst twee vijfden, later de geheele hoeveelheid graan die zij noodig hadden tot den midden-

prijs van het jaar van de stadsmagazijnmeesters te koopen; te vergeefs benoemde men eindelijk een commissie, die nauwlettend zou toezien op alles wat den graan- en broodhandel betrof; het baatte alles niet, want hoe strenger maatregelen men nam, hoe slechter pachters men kreeg, en hoe eerder de Regeering in tijden van schaarschte hulp moest verleenen. Het is een feit, dat van 1763 tot 1782 de stad Napels uit dien hoofde alleen een verlies heeft geleden van 2,632,000 ducaten. Hoe diep moest het verkeerde beginsel wortel hebben geschoten, daar men zelfs na zulke uitkomsten bleef voortgaan op den ouden weg!

Zoo als de toestand in Napels was, zoo was hij ook in de meeste andere deelen van Italië. Hoe heeft nu de wetenschap zich tegenover die misbruiken gedragen? Heeft zij de natie voorgelicht en getracht de openbare meening ten gunste der vrijheid te stemmen? Het volgende overzicht moet het, zoo ik hoop vrij bevredigend, antwoord geven op die vraag. Gelijk in het vorige hoofdstuk behandel ik thans alleen de monographiën; wat in systematische werken over dit onderwerp voorkomt, zal later besproken worden.

De tijdorde, die wij andermaal volgen, doet ons het eerst bij Salusto Antonio Bandini stil staan. Custodi's verzameling bevat van dezen schrijver, die zich op menigerlei gebied beroemd heeft gemaakt, slechts één werk, getiteld: *Discorso economico* (1737). Beginnen wij met te constateeren, dat Bandini een hevig tegenstander is van mercantilisme. Aan het goud — een koopwaar, die „op zich zelve onbruikbaar is voor elke menschelijke behoefte" — het karakter van uitsluitend rijkdom te zijn toe te kennen, schijnt hem een ongerijmdheid. De ware rijkdom bestaat in het vermogen, om alles te kunnen verkrijgen, wat men verlangt, niet in het bezit van edele metalen. Herhaaldelijk komt hij hierop terug. De hoofdstelling van het mercantilisme is hem blijkbaar een doorn in het oog.

Doch niet minder hevig is zijn weerzin tegen belemmeringen van den graanuitvoer; al behandelt hij dit onderwerp alleen voor zoover het betrekking heeft op den toestand van de bekende *Maremma*, — een provincie van Toscane, die zich altijd door groote armoede heeft gekenmerkt, — toch hebben zijne opmerkingen eene zeer algemeene strekking. Hij toont aan, dat de Regeering door hare onverstandige wetten, zoowel de landbouwers als de industriëelen benadeelt: de landbouwers, want zij bedingen nu slechter prijzen voor hun producten, ja zij kunnen slechts eene beperkte hoeveelheid voortbrengen, willen zij de markt niet overvoeren; de industriëelen, want bij een armoedige bevolking vindt men weinig

koopers. Men begrijpt niet, naar 't schijnt, zegt BANDINI, de werking van lage en hooge prijzen; anders zou men een betere gedragslijn volgen. Stel dat de middenprijs van de tarwe 10 scudi het mud bedraagt, dan zal eene rijzing van 20 of 40 pCt. weldra een groote productie uitlokken; want bij hooge prijzen werden gronden bebouwd, die vroeger geen rekening gaven; doch daalt de prijs even zooveel, dan staakt men de cultuur op menigen grond en over korten tijd moet de consument 20 scudi geven in plaats van 10. Dergelijke dalingen behoort de Regeering dus te verhoeden en het beste middel daartoe is vrije graanuitvoer. Wat heeft men gezien in Siena? Er bestond daar een uitgebreide veestapel: de regeering heeft den uitvoer van beesten verboden en de veestapel is geheel te gronde gegaan. Ziedaar de vrucht van dergelijke schoone maatregelen! — Het is op het gebied des socialen levens niet anders gesteld dan met het menschelijk ligchaam. „Er zijn kwalen, die men niet geneest dan door een weinig vrije „lucht, en wanneer de geneesheeren dan van alles beproefd heb„ben, eindigen zij gewoonlijk met dit remedie aan te bevelen. Dit „is ook het remedie, dat ik aanbeveel," zegt de schrijver, „voor „het kwijnende lichaam der Maremma; wij moeten daar de natuur „laten werken, regeeren met weinig wetten, deze zoo eenvoudig „maken dat elke herder, elke landbouwer ze begrijpen kan, en het „hart van die ongelukkige inwoners verruimen, *con qualche respiro* „*di libertà!*"

Ik heb mij het genoegen niet kunnen ontzeggen, deze laatste volzinnen in haar geheel terug te geven. Hoe menigmaal is op economisch gebied „een weinig vrije lucht" het beste geneesmiddel. Werd het dan maar altijd toegepast!

Het werk van BANDINI is van geringen omvang en er valt dus aan dit overzicht niets meer toe te voegen. Gelijk men ziet, is de schrijver in vele opzichten zijn tijd vooruit. Hij is dit reeds door zijn flinke bestrijding van het mercantilisme. Hij is het nog meer door zijne warme verdediging van het beginsel der vrijheid.

Na BANDINI vinden wij meer dan dertig jaren achtereen geen bijzondere geschriften over de graanwetten. Dat echter in dit tijdsverloop de brochure litteratuur over dit onderwerp niets zou hebben opgeleverd is ondenkbaar. Kunnen wij gelooven, dat de invoering van het stelsel der vrijheid in Toscane (1767) zou hebben plaats gegrepen, zonder vele pennen in beweging te brengen? Maar Custodi geeft ons niets daarvan en aangezien wij uit geen andere bron kunnen putten dan uit zijne verzameling, moeten wij

ons dit gemis getroosten Dit valt ons intusschen lichter, nu hij ons in staat heeft gesteld met twee werken kennis te maken, die beiden zeer onze aandacht verdienen: dat van PIETRO VERRI, *Sulle leggi vincolanti, principalmente nel commercio de' grani* (1769), en GALIANI's *Dialogues sur le commerce des blés* (1770). Behandelen wij eerst het boek van VERRI.

Dit geschrift is m. i. een der schoonste uit de italiaansche economische litteratuur. De vorm is onberispelijk: eenvoudig de stijl, duidelijk de betoogtrant. De auteur is een verklaard voorstander van vrijen graanhandel en op meesterlijke wijze weet hij zijn gevoelens te verdedigen. Tot in de verste schuilhoeken vervolgt hij de tegenpartij en hij laat haar geen oogenblik met rust, voor hij haar al hare wapenen ontnomen heeft. Na eenige inleidende beschouwingen van algemeenen aard, die reeds genoeg VERRI's standpunt doen kennen, en na herinnerd te hebben, dat overvloed van goederen slechts dan verkregen wordt, als er veel concurrentie bestaat onder de verkoopers en weinig onder de koopers, vraagt de schrijver zich af, tot welk doel de beperking van vrijen graanuitvoer dienen moet en het antwoord luidt: omdat men bevreesd is voor gebrek aan het noodige en voor hooge prijzen, die drukken op het volk. Zijn betoog heeft nu verder deze strekking: te bewijzen dat door het systeem van beperking juist datgene wordt te weeg gebracht, wat men wenscht te verhinderen. Laat er b. v, dus redeneert hij, een jaar van overvloed zijn, dan dalen de prijzen belangrijk, doch is de uitvoer verboden, dan dalen zij nog veel meer dan anders het geval zou zijn geweest en dit moet natuurlijk in nadeeligen zin terugwerken op de productie van het volgende jaar. Ieder landbouwer weet, dat hij groote verliezen zal lijden, zoodra er een excedent is voortgebracht boven de behoefte; daarom vreest hij, dat een zoodanig excedent zal ontstaan en juist die vrees, die maar al te zeer op treurige ondervinding van vroegere jaren steunt, houdt de uitbreiding van den landbouw tegen.

Men heeft bij het vaststellen der graanwetten er niet aan gedacht, dat de prijs van een product stijgt, zoodra meer uitgevoerd wordt dan men missen kan. Daar de exporteur van zelf in vele kosten vervalt: vracht, uitgaande rechten, assurantie-premie, renteverlies, zoo is dikwijls een kleine prijsverhooging voldoende om allen uitvoer te beletten. De ervaring bevestigt dit elken dag. Van alle andere artikelen, en er zijn daaronder die men bijna even slecht ontberen kan als graan, is de uitvoer vrij Komen wij nu ooit van

iets te kort? Brengt een hooger prijs niet altijd weder een grooter aanbod te weeg?

Men is bovendien niet consequent. Eene regeering, die het beginsel, waarop de graanwetten berusten, zuiver zou willen toepassen, moest boven alles zorg dragen voor het bewaren van een voldoende hoeveelheid zaaikoren. Waarom den uitvoer verboden en dit vrijgelaten? Wat baat het ons, of al het graan in het land blijft, zoo de geheele oogst wordt verbruikt en niets voor zaaisel overblijft. Hoe kan nu eene regeering, die bevreesd is voor hongersnood en zich verplicht rekent hare onderdanen tegen hooge broodprijzen te beveiligen, zulk een belangrijk punt over het hoofd zien? Is het niet hare roeping om voor te schrijven, dat elke landbouwer een zeker deel van zijn product in de publieke magazijnen moet opslaan, en wel de hoeveelheid die voldoende is om een nieuwen oogst te produceeren? Of is dit niet noodig; is men gerechtigd van de stelling uit te gaan „dat het eigenbelang, wanneer het met „het algemeen belang overeen stemt, den besten waarborg oplevert „voor de algemeene welvaart" en mag men rekenen, dat die overeenstemming in zaken als deze altijd aanwezig is? Maar waarom dan den uitvoer verboden? Is dit verbod noodig, dan is het niet voldoende, want dan verhindert het niet, wat boven alles verhinderd worden moet. Men legt dan wat bijzaak is aan banden, en wat hoofdzaak is laat men vrij!

Ook van de broodzetting is Verri geen vriend. Stel, zegt hij, dat de natuurlijke prijs, de prijs die uit het vrije verkeer ontstaan zou, 12 is. Bepaalt men nu de waarde op 11, dan moeten de verkoopers, om geen verlies te lijden of winst te derven, tot vervalsching, gewichtsvermindering of andere kunstgrepen, de toevlucht nemen. Bepaalt men daarentegen de waarde op 13, dan benadeelt men de consumenten. Stelt men eindelijk den prijs op 12 vast, dan heeft men onnoodige moeite gedaan. Ziedaar dus de werking van dergelijke bepalingen: of zij zijn schadelijk, of zij zijn overtollig.

Doch wat moet dan de wetgever doen, als het blijkt, dat de welvaart en de voorspoed van een land niet door staatsinmenging worden verhoogd? Het antwoord is zeer eenvoudig: hij moet alle hinderpalen uit den weg ruimen die de vrije concurrentie belemmeren, de burgerlijke vrijheid vermeerderen, de klasse der producenten uitsluitend door goede wetten bescherming verleenen, zoodat de landbouwer en de handwerksman niet onder de overmacht van den rijke gebukt gaan. Hij moet alle bedriegerijen streng be-

straffen, zooveel mogelijk bevorderen, dat verbintenissen eerlijk worden nagekomen, en aldus het openbaar crediet bevestigen. Hij moet de belastingen op een eenvoudigen en billijken voet regelen, zorgen dat zij de ontwikkeling der nijverheid niet verhinderen, en eindelijk door onderwijs de kennis van alle nuttige wetenschap bij de natie aankweeken. Dit moet hij doen en het overige aan de natuur overlaten. Doet hij meer dan sticht hij kwaad; want iedere onnoodige beperking van de handelingen der menschen is eene vermindering van werkzaamheid in het maatschappelijk leven en maakt de jaarlijksche productie kleiner. Besturen, dwingen, is de leus der oude richting; leiden, aanmoedigen, die der nieuwere. Deze laatste verdient ver de voorkeur: zij levert betere uitkomsten op.

Maar is het niet goed den uitvoer van graan dan ten minste te verbieden wanneer de prijs een zeker maximum heeft bereikt? Ook dit is af te keuren, zegt de schrijver, want daardoor bevordert de Regeering dikwijls de duurte. Als de prijs bijna tot het legale maximum gestegen is, dan voert men veel meer uit dan anders zou geschieden, uit vrees van later door de verbodsbepaling gebonden te zijn. Of zou men wellicht alleen den uitvoer van die hoeveelheid graan willen toelaten, welke niet voor binnenlandsch verbruik benoodigd is? Doch wie zal dat cijfer bepalen? Het is immers bekend, dat de jaarlijksche officiëele opgaven betreffende den oogst te nauwernood de helft bedragen van hetgeen werkelijk geproduceerd wordt. Bovendien, al die bepalingen dienen tot niets. Het benoodigde quantum, *il necessario*, kan niet uitgevoerd worden. De natuurlijke loop der dingen zelf maakt dit onmogelijk.

Op die wijze gaat de schrijver voort met alle bedenkingen op te lossen. Zal ik ontkennen, dat zijne argumenten hier en daar te specieus zijn en dat hij niet altijd de fout vermijdt van te veel te bewijzen? Zoowel het een als het andere is soms het geval. Maar toch blijft het werk van Verri een geschrift van zeer hooge waarde. Het is een oorlogsmanifest van den vrijen handel tegen den geest van beperking; zijne verschijning strekte ten bewijze, dat de vroegere economische politiek met hare manie van reglementeeren en organiseeren had afgedaan en dat haar versleten wapentuig niet meer stand kon houden in een geregelden strijd. Want niet enkel tegen uitvoerverbod en broodzetting was dit boek gericht, het beginsel der oude richting tastte het aan; het beginsel dat aan protectie en monopolie het leven gaf, dat de gilden in stand hield en de vrije ontwikkeling der nationale productieve krachten be-

lemmerde. Tot den val van dit beginsel op krachtige wijze te hebben bijgedragen, is de onbetwistbare roem van dezen verdienstelijken schrijver.

Er bestaat een groot verschil tusschen VERRI en GALIANI. Het klinkt bijna zonderling den deftigen economist, die nooit uit zijn plooi komt, zelfs dan niet als de diepste verontwaardiging hem bezielt, in één adem te noemen met den geestigen *abbate*, die zich bijna schaamt iets te weten en op zulk eene uitnemende wijze zijn geleerdheid onder den piquantsten vorm verbergt. Ik kom er gaarne voor uit, dat de *Dialogues sur le commerce des blés* — gelijk de titel aanwijst zijn ze in 't fransch gesteld — mij voorkomt een der best geschreven boeken te zijn, die ik ooit gelezen heb. De inkleeding herinnert aan de *Sophismes économiques*. Toch schijnt mij het talent van GALIANI in vele opzichten grooter dan dat van BASTIAT, omdat gene zich zelven beter van het begin tot het einde gelijk blijft en dat wel niet in een pamphlet, maar in een werk van eenige honderden bladzijden druks. Ziedaar dunkt mij een zeer eenig verdienste. De Italiaansche economisten hebben bijna allen een groote fout met elkander gemeen; zij zijn in den regel buitengewoon vervelend; slechts enkelen, zooals Davanzati, Verri en Filangieri maken hierop uitzondering. GALIANI nu schijnt zich tot taak gesteld te hebben zijn tijdgenooten praktisch te bewijzen, dat het meest afgetrokken onderwerp voor een levendige behandeling vatbaar is. Hij heeft daardoor aan de lezers van Custodi's verzameling geen dienst bewezen, want als men zijn boek kent, is men bijna bedorven voor al het volgende; toch heeft hij een goed voorbeeld gesteld, dat ook in onzen tijd meer navolging wekken moest.

Doch niet enkel om den vorm meen ik aan GALIANI's werk zulk een hoogen rang te moeten toekennen, ook om zijn inhoud verdient het gelezen te worden. Die inhoud heeft wijder strekking dan men aanvankelijk vermoeden zou. Men verwacht een boek over de graanwetten, men ontvangt een handleiding van practische logica. Er is iets dat den schrijver nog meer ter harte gaat dan economische hervorming, en dat is gezonde redeneering: „Je ne suis pour rien," zegt hij zelf, „Je suis pour qu'on ne déraisonne pas. L'exportation du sens commun est la seule qui me fâche." tegen deze exportatie strijdt hij met groote warmte. Gelijk weleer onze onvergetelijke leekedichter, deelt hij links en rechts zijn slagen uit, zonder aanzien des persoons. Physiocraten, mercantilisten, protectionnisten, freetraders, aan allen stelt hij slechts één eisch:

dat hun logica onberispelijk zij; en daar nu natuurlijk geen van hen aan dien eisch geheel voldoet, moeten zij het allen achtereenvolgens misgelden. Meent daarom niet dat deze schrijver zich op een verheven standpunt plaatst, waar hem het leed en de strijd der menschen niet meer deeren en slechts de abstracte theorie hem belang inboezemt. Juist het tegendeel is waar: maar GALIANI gevoelde beter dan iemand, dat men nooit tot een zuiver systeem komen zou, wanneer niet voor goed gebroken werd met die ellendige logica van de oude school; met dat generaliseeren van stellingen, die slechts in betrekkelijken zin waarheid bevatten; met dat redeneeren uit analogie, waar slechts overeenkomst in schijn, niet in wezen bestaat; met dat gebrek aan methode, gebrek aan consequentie, gebrek aan eenvoudig gezond verstand, dat zooveel dwalingen op economisch gebied heeft teweeg gebracht. Zijn luchtige vorm is niet meer dan vorm; in waarheid is geen schrijver meer serieus. Maar de opheffing van de graanwetten is in zijn oog nu eenmaal niet het hoogste goed dat voor het menschdom is weggelegd; hij kent aan dit punt zeer veel belang toe, maar toch altijd een ondergeschikt belang. Want wat baatte het of de overwinning ditmaal verkregen werd, zoo men triompheerde met onjuiste argumenten? Later zou men wellicht diezelfde argumenten gebruiken om zich iets te verzekeren, dat volstrekt niet wenschelijk is; en wat ware dan gewonnen? Er bestaat geen waarborg tegen verkeerde wetgeving op welk gebied ook, zoolang de logische conscientie van het publiek niet behoorlijk is gevormd en ontwikkeld. Daartoe bij te dragen, was, zoo ik mij niet bedrieg, het hoofddoel dat GALIANI beoogde.

Men vraagt het onmogelijke, wanneer men van dit werk een gewoon verslag verlangt: ik kan niet meer geven dan eene algemeene aanwijzing van den inhoud met eenige citaten. In een reeks van gesprekken, eerst tusschen *le marquis de Roquemaure* en *le Chevalier de Zanobi* (GALIANI zelf), later tusschen die beiden en *le Président de *** du P. de B.*, wordt de vraag behandeld of het edict van 1764, waarbij de vrije graanuitvoer door de fransche regeering is toegestaan, goedkeuring en navolging verdient. In de eerste drie of vier honderd bladzijden wordt de oplossing van die questie voorbereid. Al dien tijd laat de Chevalier de Zanobi ons in twijfel of hij een voorstander of een tegenstander is van het edict, want nu eens wordt de logica van de eene partij, dan weder die van de andere gehekeld. De groote fout van beiden schijnt hem toe deze te zijn, dat men met algemeene stellingen schermt en niet het verschil in rekening brengt dat tusschen het eene volk en het

andere, het eene tijdstip en het andere, bestaat. — „N'y a-t-il pas des hommes," vraagt de markies, „qui agissent sans nulle raison et contre l'expérience." — „Oh non," is het antwoord, „Ces gens-là ne jouissent pas de la liberté du pavé de Paris; on les enferme. Mais le commun des hommes, ceux qui se promènent dans les rues et qu'on appelle raisonnables sur cette seule indication, les magistrats, les philosophes, les hommes d'état enfin, ne sont pas d'ordinaire aussi fous que cela. Ils n'agissent jamais contre toute raison, tout exemple et toute expérience. Ils en ont quelques-unes, mais il les appliquent mal. Ils continuent surtout à agir d'après les mêmes principes qui jadis leur servaient de guides, sans prendre garde que les circonstances sont changées, et cette faute est vraiment la plus commune. Par exemple: un vieilliard se donne une indigestion: savez-vous quelle est sa faute? Celle de manger autant qu'un jeune homme, autant qu'il mangeait à vingt cinq ans.... Appliquez cet exemple à tous les cas de la vie, à toutes les actions morales des hommes, aux gouvernements, aux empires, et vous trouverez partout la même faute." — Zoowel de physiocraten als de voorstanders van het oude stelsel hebben zich naar zijn oordeel aan die fout schuldig gemaakt, de eersten vooral moeten hierover menige aanval van hem verduren. Het volgende b. v., dat ik niet kan nalaten uitteschrijven, is onmiddellijk tegen hen gericht.

— Il y a donc beaucoup de raisonnements dans ces livres que vous avez lus et que j'ignore?

— S'il y en a! Ils en regorgent, et ce sont toutes idées liées.

— Et établissent-ils des principes?

— Des principes?.... Attendez.... Je crois qu'oui.... Oh oui! Sûrement ils en établissent. D'abord ils posent pour principe fondamental (et c'est même selon moi leur grand pivot) que l'agriculture est la base des richesses de tout pays.

— L'agriculture est la base des richesses de tout pays!.... S'expliquent-ils précisément en ces termes?

— Ma foi, je crois qu'oui.... ou à peu près.... Vous savez que je n'ai pas la mémoire trop bonne.

— Mais, s'ils disent précisément, comme vous venez de dire, ils partent d'après un principe faux.

— Quoi! L'agriculture.... la propriété foncière... le produit net.... la classe productive.... Oh vous badinez; ceci est un axiome.

— Faux.

— Mais comment?

— Et à Genève?

— Quoi! que voulez-vous dire?

— Genève n'a point de territoire. Il y a bien d'autres souverainetés, qui n'en ont pas non plus. Donc l'agriculture n'est pas la richesse de ces pays.

— Oh bon! J'avais raison de dire que vous plaisantiez. — Je conviens qu'il y a des villes, des pays, des souverainetés sans terre, et par conséquent sans agriculture; mais ces auteurs écrivaient en France, imprimaient à Paris, voulaient parler de ce pays-ci et ne voulaient parler d'aucun autre.

— Vous convenez donc qu'ils n'ont parlé ni des petites souverainetés, telles que Genève, Francfort, Luques, etc., ni des médiocres, telles que la Hollande, Gênes, etc., parmi lesquelles il y en a qui ont si peu de territoire et de si mauvais, que l'agriculture n'est sûrement pas le principe de leurs grandes richesses, et qu'enfin ils n'ont pas entendu parler davantage des grandes monarchies, telles que la Russie, la Turquie, l'Espagne etc.

Na aldus tegen het misbruik van algemeene stellingen gewaarschuwd te hebben, trekt de schrijver te velde tegen eene andere logische dwaling, het verkeerde gebruik van voorbeelden. Ziehier hoe hij zijne lezers van dit euvel zoekt te genezen:

— Ah ça, mon cher marquis, zegt Zanobi, il faut m'avouer si vous n'avez jamais été cocu.

— En vérité d'homme d'honneur je ne le crois pas.

— Et auriez vous été bien aise de l'être?

— Non j'en aurais eu de la peine: il est vrai cependant qu'au fond cela ne fait pas grand-chose; mais....

— J'entends. En vous mariant vous avez donc eu pour objet de faire en sorte que votre femme vous gardât fidélité?

— Tout honnête homme pense de même.

— Cela est très-vrai. Ainsi par conséquent, vous avez été très-jaloux de votre femme; vous l'avez fait suivre, observer, espionner; vous la laissiez rarement sortir?...

— Oh pour cela non! Il n'y a jamais eu d'homme moins jaloux que moi. Je me suis contenté d'aimer ma femme, de la bien traiter, et je lui ai laissé une entière liberté.

— Mais cette conduite était contraire à votre but; elle vous exposait à ce que vous ne vouliez par être.

— Oh que non. J'avais assez d'usage du monde lorsque je me suis marié pour savoir qu'il n'y a pas de meilleur moyen pour être trompé, que de s'aviser d'être jaloux.

— Ainsi vous avez cru que la liberté valait mieux que la gêne pour remplir votre objet?

— Sans doute.

— Et le croyez-vous encore à présent?

— Plus que jamais.

— Payez donc, vous avez perdu. L'objet d'un bon gouvernement doit être, que le blé de France garde fidélité aux Français; qu'il soit à eux; qu'il n'aille pas a l'étranger. Mais pour parvenir à ce même objet, il vaut mieux selon vous, lui laisser toute liberté que de le gêner, le contraindre, en être jaloux... et c'est là votre véritable avis.

— Oh pour le coup, j'ai été un étourdi, et je me suis laissé attraper. J'aurais dû dire tout le contraire.

— Mais vous n'auriez pas été sincère.

— Cela est encore vrai....."

Den anderen dag ontmoeten de marquis en de chevalier elkander weder. De eerste is nog geheel onder den indruk van het, in zijn oog, afdoend argument voor den vrijen graanuitvoer, waarmede Zanobi hem den vorigen avond den mond heeft gestopt. Deze laatste helpt hem echter spoedig uit den droom. „Voulez-vous voir, zegt hij, combien une comparaison est douteuse? Si j'avais voulu vous faire convenir du contraire, j'aurais pu à l'instant vous attraper par une autre comparaison. J'aurais supposé que vous aviez chez vous un serein d'un grand prix renfermé dans une cage. Un ami vient vous voir, et vous dit: pourquoi, vous qui aimez si fort ce charmant petit oiseau, le tenez-vous impitoyablement enfermé? Ouvrez sa prison et ne craignez-rien. Il trouve chez vous l'abri, la nourriture, l'eau, des caresses, du plaisir...., il restera, sans doute; et s'il sort un instant il rentrera d'abord. A ce discours auriez-vous ouvert la cage?...." M. le marquis de Roquemaire mocht nu voor zich zelf uitmaken of de graanvoorraad van Frankrijk meest op zijn vrouw, dan wel op een kanarievogel geleek!

Na deze lange voorbereiding kiest de schrijver, die altijd door den chevalier de Zanobi wordt vertegenwoordigd, eindelijk partij voor het edict van 1764. Al keurt hij geenszins af, dat men bij den uitvoer een matig recht heffe, toch is hij een warm voorstander van de vrijheid. Hij dringt nu echter ook sterk aan op de verwijdering van alle hinderpalen, dien de binnenlandschen graanhandel in Frankrijk belemmeren, en geeft zich vervolgens veel moeite om aan te toonen, dat niet enkel de landbouw, maar ook de nijverheid bloeien moet, zal de fransche natie een waarlijk schoone toekomst

te gemoet gaan. De welvaart van zuiver landbouwende streken is volgens hem zeer wisselvallig; ook ontwikkelt zich een landbouwend volk, naar hij meent, nooit tot die hoogte, welke een industrieel volk bereiken kan. Er bestaat zeer veel overeenkomst tusschen de denkbeelden van GALIANI op dit punt en die van FRIEDRICH LIST: dezelfde hoeveelheid waarheid met dezelfde overdrijving. De volgende woorden b. v. had de duitsche economist zeker niet anders geschreven. „Un peuple purement agricole est le plus malheureux des peuples; livré à la servitude, à la superstition et à l'indigence, il cultive d'autant plus mal, que la culture est sa seule occupation, et il souffre d'autant plus les horreurs de la disette, qu'il n'a que des productions de terre pour tout bien. Telle est la Turquie, la Pologne et bien d'autres pays de l'Europe qu'il n'est pas necesaire de vous nommer. Telle a été et serait encore la France, si le grand génie de Colbert n'avait ramené votre nation de la fainéante indigence de l'état agricole et de la féroce anarchie de la chevalerie à la tranquillité de la soumission, au calme de l'aisance et au luxe de l'industrie. C'est lui qui a rendu les Français moins caracolans, à la verité, dans les tournois, moins adroits à rompre des lances, mais plus navigateurs sur l'Océan et plus adroits dans les ouvrages des arts et du savoir." Dit dweepen met Colbert is geheel in den geest van List; ook komt GALIANI tot hetzelfde resultaat: beschermende, hoewel geen al te hooge, invoerrechten tot aanmoediging van de binnenlandsche nijverheid. De landbouw daarentegen — ook hierin stemt hij met List volkomen overeen — moet, volgens hem, niet onmiddellijk worden beschermd. „Je voudrais encourager les manufactures et je laisserais aux manufactures florissantes le soin d'achever leur ouvrage, c'est-a-dire d'augmenter la culture des terres en France, puisque c'est à elles qu'on doit l'état au-dessus du médiocre où elle se trouve déjà" Doch bovenal wachte men zich van een al te spoedige verandering van systeem; elke nieuwe toestand moet behoorlijk worden voorbereid. „Pour faire bonne route il faudra virer de bord. C'est bien: mais si vous tournez trop court, l'eau entre par les sabords, le vaisseau est englouti par les ondes et tout est dit."

Het is merkwaardig dat GALIANI met al zijn ijver voor gezonde redeneering, ja met al de uitnemende voorschriften van logica, die zijn werk bevat, toch eindigen moest als een halfslag protectionist. Niet, dat het moeilijk zou zijn hiervan eene verklaring te vinden. GALIANI leefde in het bloeitijdperk van het physocratisme; de stelling dat alle welvaart op den landbouw berust, en dat nijverheid en handel de goederen slechts eene zekere verandering van vorm en plaats doen

ondergaan maar geen vermeerdering van volksrijkdom te weeg brengen, werd hem tot vervelens toe dag aan dag herhaald. Is het wonder dat hij die het onware van deze theorie geheel doorzag en zich van den onderlingen samenhang van alle takken van bedrijf zoo volkomen rekenschap wist te geven, onwillekeurig uit reactie in een tegenovergestelde richting verviel en aan de nijverheid eene overdreven beteekenis toekende? Wij betreuren, dat onze schrijver van deze overdrijving niet is vrij gebleven; doch zonder haar zouden wij gewis vele schoone bladzijden over het verband tusschen landbouw en nijverheid uit zijn werk moeten missen. Zulke auteurs als Galiani en List moet men nemen zoo als zij zijn. Hun gebreken staan met hun deugden in het nauwste verband en te wenschen, dat zij anders waren geweest dan zij werkelijk geweest zijn, is niet verstandig. Galiani blijft een groot economist ondanks zijn sympathiën voor een beschermend tarief; het is onloochenbaar dat hij de wetenschap eenige schreden verder heeft gebracht. Dat men later veel van de waarheden die door hem aan 't licht gesteld of nader uitgewerkt zijn, weder heeft vergeten, is natuurlijk niet zijne schuld. Bovenal verdient hij geprezen te worden om zijn methode van onderzoek. Geen schrijver heeft door woord en voorbeeld zoo sterk gewaarschuwd tegen overhaastige conclusies en weinigen hebben beter begrepen, hoe noodzakelijk het is bij de behandeling van economische vraagstukken wel in het oog te houden, dat de mensch geen vaste grootheid is, geen mathematische figuur, maar een wezen, welks afhankelijkheid van allerlei invloeden zich dagelijks openbaart. Ik kan niet nalaten — 't zij een pendant van hetgeen vroeger uit Serra is geciteerd — tot besluit van deze beschouwing over Galiani, het volgende na te schrijven, dat 's schrijvers denkbeelden over dit punt in weinig woorden uitdrukt.

„Tous les problèmes d'économie politique se réduisent à faire du bien aux hommes; mais il n'y a aucun bien qui ne soit allié à quelque mal, qui souvent l'affaiblit, quelquefois le balance. Ajoutez à cette première difficulté, que vous n'avez aucune quantité fixe et constante pour servir à l'équation du problème. L'homme... l'homme lui-même est une quantité indéterminable. Il est (si j'ose me servir de l'expression) une matière ductile par la filière de l'habitude. Il prend tous les plis, toutes les formes qu'on veut, sans se détruire; on donne par l'habitude à ses forces, à sa nature, à son être primitif une extension qui paraissait impossible d'abord; et ce qui est plus singulier, aussitôt qu'il s'y est fait, il trouve que cela lui est tout

naturel, que cela a existé de tout temps et ne pouvait être autrement, que c'est son état physique. Il est tout à son aise dans cet état où par une suite de siècles on l'a mis; et l'ouvrage d'une longue succession de philosophes est oublié. Il ignore le bienfaiteur et le bienfait, comme il ignore et le méchant et le mal qu'il lui a causé, et qu'il croit bonnement être de sa nature."

Al blijkt uit deze regels, dat GALIANI het onderscheid tusschen wetenschap en kunst op economisch gebied nog niet volkomen wist te vatten, wij zien tevens, dat het hoofdbeginsel der historische school in hem een warm verdediger zou hebben gevonden.

Ik ga een weinig beduidend geschrift van GIAN RINALDO CARLI, waarin onder den titel: *Del libero commercio de' grani* (1771) in den vorm van een brief het werk van Galiani wordt gerecenseerd, met stilzwijgen voorbij. Stippen wij slechts aan, dat CARLI een voorstander is van den vrijen graanhandel, schoon niet van geheel onbeperkte vrijheid, en dat hij den *impôt unique* krachtig bestrijdt. Het denkbeeld om alle belastingen op één punt van het „corpo politico" te concentreeren, acht hij in strijd met het algemeen belang, 't welk vordert, dat de belastingen zooveel mogelijk verdeeld en de punten van aanraking vermenigvuldigd worden. — Een verdienstelijker schrijver is de Toscaner FERDINANDO PAOLETTI (1711—1801), die omstreeks denzelfden tijd zijne *Pensieri sopra l'agricultura* schreef. PAOLETTI is een groot voorstander van landbouwkundige studiën: dat de geestelijkheid deze beneden zich acht, schijnt hem „un sentimento detestabile." Hij wijst op den ongelukkigen toestand der boeren en schrijft dien toe, vooreerst aan de zware lasten die op hen drukken, vervolgens aan de hebzucht der geestelijken, — nauwelijks is de oogst binnen of een twintigtal van die lieden vertoont zich in elk dorp om meester te worden wat zij krijgen kunnen — eindelijk, aan de verkwisting, de weelde, de zedeloosheid, die onder den boerenstand heerschen en die hij in treffende kleuren beschrijft. Hij is een tegenstander van alle weelde, hetgeen zeer verklaarbaar is, daar hij het begrip „lusso" aldus bepaalt: „Eene verfijnde levenswijs, die hooger is opgevoerd dan tot het ophouden van den stand, waartoe men behoort, noodig is en die derhalve meer uitgaven vordert, dan de eigen krachten en inkomsten dragen kunnen." Hij wil door wettelijke maatregelen daaraan paal en perk stellen; het systeem van *laissez faire* mag hier niet worden toegepast. Eindelijk beveelt hij aan dat men door afschaffing van belastingen, vooral van die op het zout, door verbod van invoer van alle vreemde likeuren en

door premiën uit te loven aan de landbouwers den algemeenen toestand trachte te verbeteren.

Niet aan dit werk intusschen kan PAOLETTI zijn reputatie verschuldigd zijn. Eene welverdiende afkeurende recensie, geschreven door een zijner tijdgenooten, gaf hem aanleiding om een ander boek in 't licht te zenden van vrij wat beter gehalte, getiteld: *I veri mezzi di render felici le società*, waarin mede hoofdzakelijk over den landbouw wordt gesproken.

In dit werk treedt de schrijver op als een bepaald voorstander van den vrijen graanhandel; in warme bewoordingen keurt hij den bekenden maatregel goed, die onlangs in Toscane was genomen en die, hij bewijst het, reeds tot de beste uitkomsten had geleid. Hij bestrijdt de „mania de regolamenti," de zucht tot reglementeeren, die meestal de natuurlijke orde van zaken omkeert. In 't geval dat de graanuitvoer verboden wordt, b. v., krenkt zij zeer bepaald het recht van eigendom, eene goddelijke instelling, waaraan ook de regeering zich niet vergrijpen mag. Maar zij benadeelt ook de maatschappij in haar stoffelijke welvaart. Wenscht men een lagen graanprijs, die van overvloed getuigt? Slechts de vrijheid geeft ons dien. In 1763 b. v. was er duurte van brood in Toscane; men verdubbelde het toezicht op de naleving van alle beperkende wetten en het gevolg was, dat het graan nog 20 à 30 percent steeg. In 1766 viel de oogst nog veel slechter uit; toen schonk de regeering handelsvrijheid en de uitkomst bewees hoe verstandig die maatregel was geweest. Wie wil graan zenden naar een land, van waar, zoo er te veel is gezonden, het overvloedige niet weder mag worden uitgevoerd? De opheffing van het verbod bracht dus te weeg, dat de hooge prijs een grooten aanvoer van elders uitlokte en zoo zal het onder dezelfde omstandigheden altijd geschieden. De vrijheid is noodig: bij overvloed, om verarming van den boerenstand, bij schaarschte, om een hongersnood te voorkomen. De overvloed brengt bij beperking van de vrijheid, evenveel nadeel als voordeel aan. In 1762 was in Toscane de oogst buitengemeen ruim, de prijzen daalden allerbelangrijkst; doch dientengevolge werd er zoo weinig gezaaid, dat de schaarschte van 1763 onvermijdelijk werd. Dergelijke rampen kunnen door de oprichting van publieke magazijnen niet verhoed worden. In 123 jaren, gedurende welke de graanhandel in Frankrijk op alle mogelijke wijzen aan banden werd gelegd, telde men niet minder dan 65 jaren van groote duurte.

Men heeft lang gedacht en vele verkeeren nog in die meening, dat de oude graanwetten bevorderlijk waren aan de belangen der

toscaansche industrie. Maar gesteld dat dit zoo ware, zou het een reden zijn om ze in stand te houden? Vooreerst is Toscane geen industrieel land, en vervolgens is de industrie, op zich zelve beschouwd, steriel en onvruchtbaar. Het is eene dwaling, dat nijverheid en handel de welvaart van een volk uitmaken. Die dwaling grondt zich voornamelijk op de belangrijke waardevermeerdering die de producten onder de handen van den industrieel ondergaan. Doch wat is deze vermeerdering anders dan de toevoeging aan de waarde der grondstoffen van die der producten, welke de ondernemer en de arbeiders tijdens de bewerking verbruikt hebben? Het is dus voor eene natie volmaakt hetzelfde of zij hare grondstoffen in ruwen of in verwerkten toestand verkoopt.

Ook heeft men beweerd — gelijk wij later zien zullen, wordt hier Verri's bestrijding van het physiocratisme bedoeld — dat het voortbrengingsproces uit niets anders bestaat dan uit scheiden en bij elkander voegen, „accostare e separare." Dat mag waar zijn van de nijverheid, doch de landbouw doet veel meer. Wilt gij het onderscheid in tastbaren vorm voor u zien? Geef een kop erwten aan uw kok; gij ontvangt ze goed toebereid terug. Geef hetzelfde aan uw tuinman, en zie wat hij er van maken zal! Nagenoeg alle uitgaven, behalve die voor den landbouw zijn dus improductief; daar buiten zijn slechts die uitgaven nuttig, die volstrekt onvermijdelijk zijn voor het levensonderhoud. — Wat nu den handel betreft, die geeft slechts omloop, „circolazione," geen vermeerdering van nationalen rijkdom. De landbouw is de grondslag van alles, ook van de nijverheid; deze laatste ten koste van den eersten te ontwikkelen is de ongerijmdheid zelve. Daarom, geen beschermend tarief. Kan men zich het benoodigde buitenlands tot een lager prijs aanschaffen dan men het zelf kan produceeren, des te beter. Hoe heeft onder Colbert de landbouw gekwijnd; hoe heeft hij gebloeid onder Sully!

Aan het slot van zijn werk bespreekt de schrijver eenige algemeene onderwerpen. Hij wijst op de onverstandige armbedeeling en op de vermeerdering van armoede, die daarvan het gevolg is. Verder betoogt hij de noodzakelijkheid van een voldoend economisch onderricht voor het volk, en — om tot zijn „oude vrienden" terug te keeren — de verplichting die op de regeering rust om ook voor het onderwijs der geestelijkheid zorg te dragen.

Ondanks zijne talrijke gebreken is dit werk van Paoletti zeer lezenswaard, daar het met talent geschreven is en van veel nadenken getuigt. De schrijver is nu eenmaal, gelijk men ziet, in

het physiocratisme verzeild, doch, nu hij daar is aangekomen, weet hij zijne positie goed te handhaven. Men bestrijde hem niet met gebrekkige argumenten; hij zal die spoedig wederleggen. Doch, aan den anderen kant, hoe eenzijdig, hoe bekrompen, is het systeem zelf dat hij verdedigt. Voor wederkeerige werking der verschijnselen op elkander is daar geen plaats; alles is even absoluut; de maatschappij krijgt het aanzien van eene groote pachthoeve, waar iedereen het minimum moet consumeeren, opdat het maximum ter markt worde gebracht. Wij willen het physiocratisme niet onbillijk beoordeelen; het heeft ons verlost van de heerschappij der mercantilisten; het gaf ons eene betere handelspolitiek; Adam Smith heeft het voorbereid. Maar wat methode betreft stond het niet hooger dan zijn voorganger; als zoodanig vooral was het een zuiver product van de tweede helft der 18e eeuw.

Ik heb thans nog een paar schrijvers te vermelden, doch geen enkel werk van grooten omvang of beteekenis. Het geschrift van Vasco, *La felicità pubblica considerata nei coltivatori di terre proprie* (1767), bevat over den graanhandel zoo goed als niets; des te uitvoeriger behandelt het eene andere questie, die noch bij Verri noch bij Galiani besproken wordt: de vraag of het wenschelijk zij, dat de boeren de gronden die zij bebouwen zelve in eigendom bezitten. Vasco beantwoordt deze vraag bevestigend. Hij is van oordeel, dat waar de boeren hun eigen grond bebouwen (I) de civiele vrijheid grooter is, omdat de lagere standen niet onder de heerschappij staan van de hoogere; (II) de nationale welvaart toeneemt, omdat er meer partij wordt getrokken van den grond; (III) de algemeene rust beter verzekerd is, omdat het bezit de beste waarborg is tegen misdrijven; (IV) de bevolking zich uitbreidt, omdat dit altijd geschiedt bij vermeerdering van welvaart; (V) de politieke onafhankelijkheid meer gewaarborgd is, omdat een welvarend volk zich beter verdedigt dan een volk dat door proletariaat is ontzenuwd, en eindelijk (VI) al de leden der maatschappij zich in een gelijken toestand van geluk mogen verheugen.

Intusschen wenscht de schrijver zich van eenzijdigheid vrij te houden. Hij zou het betreuren, indien alle landen uitsluitend door hunne eigenaars, zonder hulp van daglooners, bebouwd werden; daardoor zou de uitbreiding van den landbouw niet worden aangemoedigd. Ook is hij tegen een al te groote versnippering van den grond. Hij keurt het daarom goed dat door wettelijke, hetzij directe of indirecte, middelen, b. v. door beperking van het recht om over zijne nalatenschap naar willekeur te

beschikken, hiertegen van staatswege behoorlijk wordt gewaakt. Een maximum- en een minimum-bepaling betreffende de uitgebreidheid van ieder landgoed zou, naar hij meent, niet schaden.

Eenige opmerkingen over de minachting, waaraan de boerenstand van de zijde der stadsbewoners is blootgesteld en die zoo ongunstig terugwerkt op de ontwikkeling van den landbouw, benevens een politieke beschouwing over den besten regeeringsvorm, waarbij de schrijver zich als een warm voorstander van de republikeinsche staatsregeling doet kennen, besluiten dit in waarheid interessante geschrift.

Een onpractisch boek is dat van GIAMBATTISTA GHERARDO D'ARCO (1733—1791), *Dell' Annona.* Deze schrijver vat zijn onderwerp zeer breed op. Hij begint met te wijzen op de rechten en verplichtingen van de grondbezitters, de verbruikers en den Staat. De eersten hebben een recht van eigendom op hun product, welk recht bij verkoop aan anderen overgaat; maar hun recht is nimmer absoluut, het wordt beperkt door dat van alle binnenlandsche consumenten om tot den marktprijs de producten, welke zij noodig hebben, voor zoover de eigenaar die niet zelf verbruikt, te koopen. Een houder van koren die weigert, zijn eigendom tot den marktprijs af te staan, alleen om later een hoogeren prijs te bedingen, „begaat in zekeren zin manslag." Iedereen heeft als bewoner van een land een preferent recht op al hetgeen dat land oplevert, en verder — dit is een element van het volkenrecht — ook een billijke aanspraak op het te veel van andere landen.

Aan de regeering wordt nu de taak opgedragen, al die wederzijdsche rechten en verplichtingen met elkander in overeenstemming te brengen. Zij kan dit doen door den graanuitvoer slechts dan te verbieden als de jaarlijksche statistiek van den oogst geen overschot boven de behoefte aanwijst. Van publieke korenmagazijnen is de schrijver geen vriend; Galiani, meent hij, heeft het verkeerde daarvan bewezen. Maar, zoo vragen wij op onze beurt, had dan Verri niet reeds vóór Galiani aangetoond, dat àlle staats-interventie op het gebied van den graanhandel meer kwaad dan goed sticht? Er zijn lieden die altijd met versleten argumenten achteraan komen, en D'ARCO behoort meer of min tot deze categorie.

Het historische werk van CANTALUPPO over de Annona van Napels heb ik reeds in het begin van dit hoofdstuk genoemd. Wij vinden verder nog twee brochures, de eene van CARRACCIOLI (onderkoning van Sicilie), *Riflessioni sull' economia e l'estrazione de frumenti della Sicilia* (omstreeks 1785), de ander van SAVERIO

Scrofani, *Memoria sulla libertà del commercio dei grani della Sicilia*. Carraccioli is in beginsel geen tegenstander van de vrijheid, maar hij is ook geen vriend van „algemeene, vaste, onbewegelijke regels." Hij wil dat men handele overeenkomstig de behoeften van het oogenblik. Hij zelf had tijdens zijn regeering eens den graanuitvoer verboden, van oordeel zijnde, dat men altijd, zoo dit wenschelijk bleek, het verbod weder kon intrekken. Verkeerden echter de *freetraders* in dwaling, en handelde men overeenkomstig hun raad, dan werd wellicht koren dat men niet missen kon uit het land gevoerd, tot schade van de verbruikers, die het tot hooge prijzen zouden moeten terugkoopen. — Verder bestrijdt hij het hoofdbeginsel der mercantilisten, op grond dat met minder geld meerder rijkdom kan gepaard gaan en arbeid de eenige bron is van alle volkswelvaart.

„Ville qui parlemente ou femme qui écoute est prête à se rendre:" een vorst die brochures schrijft om zijn gedrag te rechtvaardigen, heeft reeds een groote concessie gedaan aan de vrijheid. Ook bleef dit geschrift niet onbeantwoord. De straks genoemde *Memoria* van Scrofani is een wederlegging van Carraccioli's pamphlet. Daarin wordt beweerd, dat de onderkoning, door zijn ongegronde vrees gedreven, maatregelen heeft genomen, die de duurte der levensmiddelen meer bevorderd dan verminderd hebben. Verder wordt aangetoond, dat zij die voor absolute vrijheid van graanhandel strijden, goede argumenten voor hun gevoelen weten aan te voeren. De grootste vrees, zegt de schrijver, is deze, dat als de beperkende wetten worden opgeheven, al het koren zal gemonopoliseerd worden door een machtige compagnie, die dan voortaan haar eigen prijzen zal bepalen. Die vrees acht hij ongegrond: steeg het graan buitengewoon hoog, dan zou er spoedig van elders koren worden aangevoerd. Hij verwijst ten laatste (*), om aan allen twijfel een einde te maken, naar de uitnemende resultaten, die de wet van 1767 in Toscane heeft opgeleverd. Hoogere prijzen in het buitenland, betere qualiteit van brood en verschillende andere voordeelen, die hiermede in verband staan, waren de heilzame vruchten van deze verstandige hervorming. Hoe kon het anders? Of de oogst is even groot als de binnenlandsche behoefte en dan is slechts tijdelijk een kleine uitvoer mogelijk, die spoedig weder door invoer wordt vergoed; of hij is kleiner, en in dat geval is de uitvoer van zelf

(*) Dit onderwerp wordt nader uitgewerkt in een andere kleine brochure, die voor 't overige weinig te beteekenen heeft, *Riflessioni sopra le sussistenze, desunte da fatti osservati in Toscano* (1795).

ondenkbaar; of eindelijk, de oogst is grooter dan de behoefte, doch de uitvoer is dan een weldaad.

Ziedaar een overzicht van de monographiën over landbouw- en graanwetten, die in Custodi's verzameling voorkomen. Gelijk reeds gezegd is, mag men als zeker beschouwen dat hetgeen ons hier gegeven wordt slechts een zeer klein deel uitmaakt van de geheele bestaande litteratuur. Wij herhalen het: ondenkbaar zou het zijn, dat de opheffing der graanwetten in Toscane niet aanleiding zou gegeven hebben tot een tal van brochures, zoowel ten gunste als ten nadeele van den maatregel. Hoe gaarne waren wij in de gelegenheid gesteld, ons in den strijd van die dagen te verplaatsen. Het zou de moeite beloond hebben, kennis te nemen van al de argumenten die voor en tegen de vrijheid werden aangevoerd. Dit zou ons een blik hebben gegund op het toenmalige peil der ontwikkeling in Italië en wie weet welke interessante bijzonderheden — brochures zijn meestal rijk aan details — nog daarenboven aan het licht waren gekomen. Doch misschien brengt ons later de een of andere Italiaansche *Duncaniana* deze litteratuur onder de oogen en niets verhindere ons dan, de nu bestaande leemte aan te vullen.

Inmiddels mogen wij niet ondankbaar zijn. Vonden wij niet alles wat wij zochten, wij vonden toch veel. Het werk van BANDINI is een monument uit de eerste helft der 18e eeuw, waarop de italiaansche letterkunde roem mag dragen. Door zijn bestrijding van het mercantilisme en van de graanwetten, en door zijne juiste aanwijzing van de redenen, die tot de beperking der staatsinterventie op het gebied der algemeene welvaart nopen, heeft deze auteur zich zeer verdienstelijk gemaakt. Nu in plaats van de bescheiden hoeveelheid „aria aperta" die hij vroeg, een machtige luchtstroom over Europa heenwaait, die een bezielenden invloed uitoefent op de ontwikkeling van landbouw, nijverheid en handel; nu het vrije verkeer een levenwekkend beginsel is geworden, welks heilzame werking zich elken dag verder uitbreidt, nu mogen wij hen niet vergeten die naar hun beste krachten tot den val van het oude systeem hebben bijgedragen. Daarom gedenken wij ook met ingenomenheid PIETRO VERRI, den talentvollen kampioen voor handelsvrijheid, en GALIANI, den man van methode en strenge logica, die, zonder het volkomen te willen misschien, een geheel stel van wapenen van de partij der protectionisten aan stukken heeft geslagen. Ja zelfs de herinnering aan schrijvers van minder gehalte, een CARLI, een PAOLETTI, een SCROFANI is ons welkom, omdat geene bijdrage hoe gering ook versmaad mag worden, wanneer het een goed doel geldt!

Het wekt bevreemding, dat in al deze monographiën, behalve in die van Vasco, welke over het grondbezit handelt, de beperking van den graanhandel geheel op zich zelve wordt beschouwd, buiten verband ten minste met andere economische vraagstukken op landbouwkundig gebied. De systematische werken, die straks besproken zullen worden, vullen die leemte niet geheel aan.

Eer wij echter met deze afdeeling der italiaansche litteratuur kennis maken, is het volledigheidshalve noodig bij eenige werken van onderscheiden inhoud stil te staan, zij het ook dat wij hieronder weinig zullen aantreffen, dat bijzonder veel schoons bevat.

III.

Custodi's verzameling geeft ons niet meer dan een drietal werken over belastingen, en van dat drietal is slechts een de moeite waard om gelezen te worden. Het *Trattato de' Tributi* (1743) van den mercantilist Broggia is een middelmatig boek, waarin voornamelijk betoogd wordt, dat de belastingen met oordeel en beleid behooren vastgesteld te worden, omdat, als men een vracht moet dragen, het lang niet onverschillig is, op welk lichaamsdeel zij drukt. Het belasten van de lagere klassen, aan wier arbeid de maatschappij al haar rijkdom te danken heeft, is daarom ook sterk af te keuren. Van ingaande rechten is de schrijver een voorstander; tevens keurt hij goed, dat men het tarief dienstbaar make aan de binnenlandsche industrie. Doch men heffe geen al te hooge rechten, want dat geeft aanleiding tot smokkelen; ook onthoude de Regeering zich zooveel mogelijk van lastige formaliteiten te vorderen, die den handel kwellen zonder voor de schatkist voordeelig te zijn. Eindelijk bespreekt hij het verpachten van belastingen dat hij afkeurt, en neemt daaruit aanleiding om op de nadeelen te wijzen die het broodmonopolie teweegbrengt.

Niet veel beter, wat vorm en inhoud betreft, zijn de *Osservazione sulle tariffe, con applicazione al regno di Napoli* van Guiseppe Palmieri (1721—1794). Deze schrijver is mede een tegenstander van het verpachten van belastingen en een voorstander van beschermende rechten. Wie het doel wil, wil de middelen; wanneer men derhalve een gunstige handelsbalans wenscht, dan moet men landbouw en nijverheid aanmoedigen en waarom zou men zich dan tot een zuiver fiscaal tarief bepalen? Bij het heffen van alle belastingen, welke ook, moet men letten op het algemeen belang, waaraan alle bijzondere belangen ondergeschikt zijn. Het oude belastingsysteem deugde niet. Dat systeem bestond hierin: de meeste amb-

tenaren te gebruiken, in twee dagen te doen wat gemakkelijk in een uur tijds kon geschieden en te zorgen, dat van de geïnde belastingen het kleinste deel in de schatkist kwam. Eene verstandige regeering doet juist het tegendeel van dit alles.

Wanneer men niet anders te zeggen heeft dan zulke algemeenheden, dan zou men gevoegelijk kunnen zwijgen. Wenden wij ons tot een belangrijker geschrift, dat van CARLI, *Relazione del censimento dello stato di Milano*. Dit werk bevat een relaas van al de belastingen, die in het hertogdom Milaan tijdens de 16e en 17e eeuw geheven werden, en die zoo drukkend waren, dat handel en nijverheid, en met dezen de bevolking, sterk verminderden. Zoo had men b. v. eene zoutbelasting waaraan elk gezin in evenredigheid van het getal zijner leden moest bijdragen. Wanneer men echter berekende, dat een district meer bewoners kon bevatten dan er werkelijk waren — 't geen dikwijls, ten gevolge van den druk der belastingen het geval was — dan werd er zooveel meer geheven als de ontbrekenden zouden hebben opgebracht. Aan dezen stand van zaken kwam een einde, toen in 1706 het leger van Keizer Karel VI onder Prins Eugenius Milaan binnenrukte. Ván toen af aan werden verschillende hervormingen ingevoerd. De belastingen verminderden en werden naar een beteren maatstaf verdeeld; ook werd er een kadaster vastgesteld, en, ten behoeve der grondlasten, elk stuk land naar zijn gemiddelde opbrengst getaxeerd. Dit alles werd later bekroond door eene wijziging in liberalen zin van de gemeente-inrichting.

Ditzelfde onderwerp is nog beter en in sommige opzichten uitvoeriger behandeld door VERRI, in zijne interessante historische bijdrage: *Memorie storiche sull' economia publica dello Stato di Milano* (1768). De auteur begint met een beschrijving te geven van Milaan's bloeienden toestand in de 13e en 14e eeuw. De welvaart bereikte daar haar toppunt in de 15e eeuw; de bevolking bedroeg toen ongeveer 370,000 zielen, terwijl men 14,600 winkels telde (in 1768 slechts 3435) en nevens een belangrijke linnen-industrie een veelbelovende zijde-industrie zich begon te vestigen. De oorzaken van dezen bloei waren voornamelijk vijf in getal: de nabijheid van Venetië, eene verstandige wetgeving, vrijstelling van vele drukkende belastingen, goede tarieven en, *last not least*, de volkomen vrijheid die ieder burger bezat, van het bedrijf dat hem goeddacht uit te oefenen, waar en zoo als hij dit verkoos. Alle gilden waren ten strengste verboden. Ook was de handelstand in eere. Doch op het einde der 16e en het begin der 17e eeuw kwam hierin verandering.

Venetie, dat met Milaan een uitgebreiden handel dreef, ging achteruit. Eene onverstandige wetgeving werd voor de oude, die geheel aan de behoefte voldeed, in de plaats gesteld. De handelsstand werd van den adel buitengesloten. De vrije nijverheid werd aan banden gelegd door de invoering van het gildewezen. Zware, onbillijke belastingen, die drukkend waren voor de lagere klassen, verstopten de bronnen der publieke welvaart. De leden van iedere burgerlijke gemeente werden alle solidair aansprakelijk gesteld voor de richtige betaling van hetgeen de gemeente moest opbrengen. Hooge rechten op den invoer van grondstoffen en den uitvoer van fabrikaat maakten de nijverheid bijna onmogelijk. Het geld werd vervalscht. Een pest, die in 1630 heerschte, sleepte 130,000 menschen ten grave. De gestadige oorlogen, waarvan Lombardije het tooneel was, veroorzaakten elk oogenblik inkwartiering van troepen, die dan ten koste der gemeenten onderhouden moesten worden. Van 1640 tot 1662 verminderden de zijdeweverij van 200,000 pond op 8000 pond, de lakenscheerders van 40 op 8, de wolkammers van 15 op 3. Te vergeefs werd de aandacht der regeering op dezen ongelukkigen stand van zaken gevestigd; men sloeg er geen acht op. Eindelijk, ja, werden maatregelen genomen, maar die den toestand geenszins verbeterden: verbod van specie-uitvoer, weeldewetten, en andere beperkende voorschriften. Toen in 1706 de Spaansche heerschappij, na 172 jaren geduurd te hebben, een einde nam, was de bevolking driemaal kleiner geworden, de industrie bijna geheel vernietigd, de algemeene welvaart in algemeene armoede veranderd. Ziedaar hoe wanbeheer een volk in ellende kan storten.

Verri is mede van oordeel, dat de intocht der Oostenrijkers voor Milaan een weldaad was. Al schafte men de gilden ook niet af — 't geen zeker nadeelig bleef werken op de herleving der industrie — toch werden er zeer veel verbeteringen van allerlei aard ingevoerd, die een gunstigen invloed uitoefenden op de algemeene welvaart.

Het is te betreuren, dat de italiaansche economie niet meer studiën van dien aard bezit en zoo vele auteurs, in stede van zich over te geven aan allerlei bespiegelingen, niet liever getracht hebben werken van meer blijvende waarde te leveren, door de economische geschiedenis van den een of anderen staat van Italië te beschrijven. Van historische boeken sprekende, mag ik intusschen het uitvoerige werk van Francesco Mengotti, *Del Commercio de' Romani, dalla prima guerra punica a Costantino*, niet vergeten. De schrijver wil bewijzen, dat de ware handelsgeest altijd bij de Romeinen ont-

broken heeft, daar deze in hun eerste tijdperk te arm en te onbeschaafd, in het tweede te oorlogszuchtig en te trotsch, in het derde te weelderig en te diep gezonken waren om zich met een uitgebreiden actieven handel bezig te houden. Het boek van MENGOTTI is, zoo ik mij niet bedrieg, de eenig handelsgeschiedenis, die in Custodi's verzameling voorkomt.

Des te meer werken vindt men over het nut en de voordeelen van den handel en over de handelsbalans. Ik vermeld in de eerste plaats de *Dissertazione sopra il commercio* (1750), van GEROLAMO BELLONI, in 't voorbijgaan gezegd, de verwaandste schrijver die er ooit geweest is, want het boek begint met eene „voorrede van den uitgever", die, gelijk later is gebleken, door niemand anders dan BELLONI zelf is opgesteld en waarin deze zich een zee van loftuitingen op zijn eigen bekwaamheid en geleerdheid veroorlooft. Het was dan ook wel noodig, dat de auteur zelf ons van het bezit dier eigenschappen verzekerde, want uit zijn boek zouden wij er niets van bemerkt hebben. Het is kleurloos, zonder talent; noch bepaald mercantilistisch, noch op besliste wijze het tegendeel. Intusschen heeft het geschrift aanleiding gegeven tot een interessant debat. Het Parijsche *Journal économique*, een zeer conservatief tijdschrift, bevatte namelijk in zijn nommer van Maart 1751 eene aanprijzende recensie van BELLONI's werk. Hierop werd aan de redactie een anonyme brief toegezonden, die in het volgende nummer verscheen, en die voor den toenmaligen tijd zeer merkwaardig is. De schrijver begint met in plechtige bewoordingen zijne ingenomenheid te betuigen met den italiaanschen economist, maar spoedig wordt het duidelijk dat hij, wel beschouwd niet alleen met dit boek, maar met de geheele „Science du Commerce" den draak steekt en een voorstander is van onbepaalde handelsvrijheid. Hij drukt de meening uit, dat het nageslacht zijn tijdgenooten bespotten zal om hun manie van de beginselen van den handel in het keurslijf van een systeem te willen persen en die treurige „ziekte" op een rang zal stellen met de kruistochten en de „dwaasheid van het politieke evenwicht van Europa." Alle theoretiseeren op dit gebied schijnt hem ijdel; daarom doet men best, de natuur haar vrijen loop te gunnen en de gewone orde van zaken, gelijk die van zelf ontstaat, niet kunstmatig te veranderen. Deze brief, die in een zeer piquanten vorm was gesteld, bleef niet onbeantwoord. De redactie van het tijdschrift, hulde bewijzende aan de edele bedoelingen van den anonymus, trachtte aan te toonen dat deze op een dwaalspoor was geraakt en de diepe waarheden van de leer der handelsbalans niet doorgrondde. Of dit

antwoord door een dupliek is gevolgd, bleef mij onbekend; of echter de briefschrijver door de argumenten der redactie overtuigd en van zijn scepticisme genezen is, schijnt mij minder onzeker. Het nageslacht heeft zijn profetie niet gelogenstraft.

Het *Breve Ragionamento sopra i bilanci economici delle nazioni*, van CARLI moet omstreeks 1770 geschreven zijn. Dit werk is onmiddellijk gericht tegen het mercantiele stelsel. De schrijver opent zijne kritiek met op een zeer piquante wijze te doen uitkomen, hoe ieder volk zijn eigen handelspolitiek verderfelijk en die zijner naburen uitmuntend noemt en hoe verscheidene natiën, waarvan algemeen erkend wordt, dat zij meer uit- dan invoeren, in plaats van rijk, doodarm zijn. Hij trekt daarop te velde tegen die soort van schrijvers, die maar systemen vormen, zonder zich in 't minst er aan te stooren of hunne leer in overeenstemming is met de werkelijkheid. Vervolgens maakt hij opmerkzaam op de hoofdfout der mercantilisten, te weten, de verwarring tusschen *kassa* en *vermogen*. Een koopman die zijn balans opmaakt, zal zeker nazien hoeveel contanten hij beschikbaar heeft; maar acht hij dit ééne voldoende om den staat van zijne zaken te bepalen? Natuurlijk niet; maar is het dan niet even dwaas den geldvoorraad tot absoluten maatstaf te kiezen, wanneer men den rijkdom van een geheel volk berekent? Onze methode moet zijn: op alles te letten. Sommigen denken dat de welvaart is toegenomen, als de handelsbalans gunstig is, andere als de interest daalt (*), andere weder als de waarde van het nationaal vermogen vermeerdert. „Ik beweer", zegt de schrijver, „dat men op dit alles letten moet en op nog vele andere zaken daarenboven, en dat men ten minste tijdperken van tien jaren met elkander vergelijken moet," wil men tot een goed resultaat komen.

Men ziet, dat CARLI hier het oude systeem in zijne grondslagen aantast. Hij stelt echter voor het afgekeurde geen „que sais-je?" in de plaats, maar een andere theorie; deze namelijk, dat de vermeerdering der nationale welvaart zich niet openbaart in één, maar in een tal van economische verschijnselen, die allen met elkander in een nauw verband staan. Doch tevens zien wij, hoe reeds hier, gelijk later bij SMITH op veel grooter schaal, in de vergelijking van de maatschappij met het huisgezin, het zwaartpunt der redeneering wordt gezocht.

Een warm voorstander van handelsvrijheid is MELCHIORRE

(*) In deze dwaling, gelijk men zich zal herinneren, was de schrijver vroeger zelf vervallen.

Delfico, schrijver van een goed gestelde *Memoria sulla libertà del commercio*. Uit een wetenschappelijk oogpunt moge dit stuk, dat voor het eerst in Custodi's verzameling het licht zag, geene bijzondere waarde bezitten, als een populaire bestrijding van het protectionisme verdient het allen lof. Bepaaldelijk wordt hier de vraag gesteld, en bevestigend beantwoord, of ook dan de handelsvrijheid voordeel geeft, als andere volken het oude systeem nog blijven volgen. De schrijver meent dat de voordeelen dan dubbel zijn, omdat men in een zoodanig geval alle andere natiën voorbijstreeft. Hij besluit met de opmerking, dat de Regeering, die de termen „douanen", „tarief", „in- en uitgaande rechten" uit haar woordenboek zal schrappen, eerst recht den voorspoed van haar volk zal verzekeren.

Ik ga een paar kleine geschriften over den handel, van Verri, die beter in het volgende hoofdstuk vermeld kunnen worden, met stilzwijgen voorbij, en zou wellicht hetzelfde kunnen doen met een werk van d'Arco, *Influenza del Commercio sopra i talenti e i costumi* (1771), waarin wordt aangetoond dat de handel verdraagzaamheid, eerlijkheid, huiselijkheid en eenige andere deugden bevordert, maar daarentegen de hebzucht en kleingeestigheid wel eenigzins vermeerdert; ofschoon aan den anderen kant weder erkend wordt, dat zonder den handel de ondernemingsgeest geringer, de communicatiemiddelen slechter en de goede smaak minder algemeen zouden zijn. — Gelijk men ziet, ware dit boek een niet onaardige bijdrage voor een lid van een jongenskrans. Een ander, van denzelfden schrijver, *Dell' influenza dello spirito del commercio* (1788) is, wat den inhoud betreft, veel beter. Hier wordt mede het beschermend stelsel bestreden, als zijnde nadeelig voor het eigen land, en op de voordeelen van onbeperkte handelsvrijheid de aandacht gevestigd. Onafhankelijkheid in den zin waarin de protectionisten dit bedoelen, is niet te verkrijgen en een hoog tarief strekt alleen ten voordeele van de smokkelaars. Met nadruk wijst de schrijver op den gunstigen invloed van de handelsvrijheid op de ontwikkeling van den landbouw, dien hij in een ander geschrift, *Risposta al quesito: se in uno stato di terreno fertile favorir debbasi maggiormente l'estrazione delle materi prime ovvero quelle delle manifatture* (1779), den grondslag van de welvaart noemt. In dit tweede werk (eene brochure) wordt op min of meer physiocratische gronden aan den uitvoer van ruwe stoffen boven dien van nijverheidsproducten de voorkeur gegeven en ten slotte gewaarschuwd tegen het te veel concentreeren van bevolking in de steden.

Het laatste onderwerp, dat hier slechts ter loops was aangeroerd, behandelt de schrijver nogmaals, doch nu veel uitvoeriger, in een afzonderlijk werk, onder den titel *Dell' Armonia politico-economica tra la città e il suo territorio.* Dit geschrift, hoewel het, gelijk al hetgeen van de hand van D'ARCO afkomstig is, zich kenmerkt door een bijzonder slechten stijl, is verreweg het beste van dezen auteur en mag onder de degelijke producten der italiaànsche economie gerangschikt worden. Het bevat eene uitvoerige beantwoording van de vraag, welke verhouding er bestaan moet tusschen het bevolkingscijfer van het land en dat van de steden. De nadeelen, die uit een verbreking van het gewenschte evenwicht tusschen die beiden voortvloeien, zijn, meent hij, vooreerst van zedelijken en daardoor vervolgens van stoffelijken aard. Het is namelijk bekend dat de weelde daar het grootst is, waar de meeste menschen bij elkander wonen, en dat zij op haar beurt, door het vertier dat zij veroorzaakt, weder veel bevolking aantrekt. Groote uitgaven nu passen slechts voor de zoodanigen die een groot vermogen bezitten; zij verarmen hen wien dit laatste ontbreekt. Van daar dat in die plaatsen, waar veel weelde heerscht, de middenklasse allengs wegvalt en de fortuinen zich in handen van weinige personen vereenigen, terwijl daarnevens diepe armoede ontstaat. Aldus wordt ten gevolge van een samenloop van oorzaken door het concentreeren van eene uitgebreide bevolking in de steden, van lieverlede een sociale toestand geboren, die uit een economisch oogpunt verre van gewenscht is.

Dat de landbouw hieronder lijden moet, spreekt van zelf; want vooreerst worden vele handen op die wijze aan den veldarbeid onttrokken en vervolgens, doordien de fortuinen bij weinige personen zijn vereenigd, wordt minder aan landbouw-producten en waarschijnlijk meer aan vreemde weeldeartikelen verbruikt dan anders zou geschieden. Tweehonderd personen die elk duizend gulden verteeren, verbruiken meer koren en aardappelen dan één persoon die twee honderd duizend gulden inkomen heeft. Vermindering van vraag voor landbouwproducten, nu, heeft verarming van den boerenstand ten gevolge. Ook uit een hygienisch oogpunt eindelijk is het opeenhoopen van groote menschenmassa's in eenige weinige steden niet gelukkig. Dit bewijst de aanzienlijke kindersterfte in alle hoofdplaatsen van Europa.

Door welke middelen nu kan dit sociale euvel genezen worden? In de eerste plaats door het beteugelen van de weelde. De vorst zelf moet het voorbeeld geven van een eenvoudige levenswijs; verder

moet het invorderen van huisschulden gemakkelijk worden gemaakt, want menigeen zou minder verkwistend zijn, als hij onmiddellijk alles betalen moest. Ook zijn er nog indirecte middelen aan te wenden. Zoo kan men b. v. gerechtshoven vestigen in de provinciesteden, waardoor deze in beteekenis rijzen en de hoofdstad minder het uitsluitend centrum wordt van alle beschaving. Zoo kan men ook de weeskinderen niet in de stad, maar op het platte land groot brengen. Zoo kan men eindelijk de boerenstand van zware belastingen vrijstellen, het kleine grondbezit bevorderen, en de beheerders van vaste goederen in de doode hand aanmoedigen, hunne gronden in erfpacht te verhuren.

Er is zeker in d'Arco's werk eenige overdrijving en eenzijdigheid. Doch het was een der eerste schreden op een terrein, dat toen nog weinig of in 't geheel niet was onderzocht. Met dezelfde toegevendheid moeten wij een ander werk over bevolkingsleer beoordeelen, te weten dat van Giammaria Ortes *Reflessoni sulla popolazione delle nazioni per rapporto all' economia sociale* (1790). In dit werk treffen wij verscheidene denkbeelden die men later bij Malthus terugvindt. Ortes verklaart uitdrukkelijk, af te wijken van het gevoelen van de meeste zijner tijdgenooten, voor zoover zij gelooven dat met de bevolking ook altijd de welvaart klimt. Hij is van meening, „dat de bevolking van ieder land bepaald moet blijven „binnen zekere grenzen, die noch enger, noch wijder behooren te zijn, „dan noodig en voldoende is om het bestaan van ieder inwoner te „verzekeren." Worden die grenzen eenmaal overschreden, dan strekt dit niet ten voordeele maar ten nadeele van het algemeen belang.

Daarna toont hij aan, voor welke vermeerdering het menschelijk geslacht, in 't afgetrokkene gesproken, vatbaar is, en becijfert, dat zeven personen in 900 jaren kunnen aangroeien tot meer dan 7516 millioen. Waarom neemt nu echter de bevolking niet werkelijk in die mate toe? Hiervoor bestaan allerlei oorzaken. Vooreerst, de menschelijke rede. Niet iedereen begeeft zich in het huwelijk, en dat is in vele gevallen zeer goed. Het is een ongerijmdheid, „het „huwelijk door premiën aan te moedigen; men vermeerdert op die „wijze niet de bevolking, maar de ellende. Zij die zoo handelen „verbeelden zich, dat de bevolking tot in het oneindige kan toe„nemen; dit is eene dwaling: zij kan slechts toenemen zoolang er „middelen van onderhoud bestaan. Bij arme lieden het huwelijk aan „te moedigen, is eene wreedheid." Als een land slechts aan één millioen inwoners voeding kan verschaffen, dan is het onmogelijk, dat de bevolking boven dat cijfer zou stijgen.

De moeilijkheid van in eigen onderhoud te voorzien is alzoo een tweede oorzaak die de onbepaalde vermeerdering van het menschdom verhindert.

Op die wijze gaat de schrijver voort met verschillende andere oorzaken te noemen, zooals drukkende belastingen, gemis aan nationale vrijheid enz. Jammer maar, dat zijn boek zich zoo weinig gelijk blijft en de hoofdgedachten, waarop het rust, zoo gebrekkig zijn uitgewerkt. Ware het geheel even goed als de eerste hoofdstukken, dan zou de Italiaansche economie op een klassiek werk te meer roem kunnen dragen. ORTES mist alle talent van schrijven; hij verdrinkt daarenboven zijn beste ideën in een zee van algemeenheden en bereidt daardoor den lezer, wiens nieuwsgierigheid in den aanvang is opgewekt, slechts teleurstelling op teleurstelling. Met dat al is zijn boek uit vele oogpunten beschouwd ten hoogste merkwaardig. Zeer interessant b. v. is het vijfde hoofdstuk, waar op overtuigende gronden wordt bewezen, dat de samenleving het natuurlijke levenselement is van den mensch en dat buiten haar geene belangrijke vermeerdering van bevolking mogelijk is.

De bekende theorie van Rousseau, die van het *Contrat social*, vond dus ook in Italie bestrijders. Dit blijkt ons mede uit een werk van CORNIANI, 't welk, schoon getiteld: *Della Legislazione relativamente all' agricultura* (1777), over den maatschappelijken arbeid in 't algemeen handelt en over de voorwaarden, waaronder die de beste vruchten kan opleveren. Deze studie van CORNIANI overtreft verre in gehalte zijn onbeduidend geschrift over het muntwezen, dat wij vroeger besproken hebben. Het boek is verdeeld in twee stukken. In het eerste wordt betoogd, dat eigenliefde en liefde voor anderen de twee krachten zijn die ieder mensch beheerschen en dat de eene van die krachten niet straffeloos de andere vermag te onderdrukken. De toestand nu, waarin deze beide elementen het meest tot hun recht komen, is die der samenleving; van daar dat deze toestand ook het meest bevorderlijk is aan het menschelijk geluk. Alle wetgeving behoort op dit beginsel te berusten. Dit wil natuurlijk niet zeggen, dat alle wetgeving volkomen dezelfde moet zijn; integendeel, zij behoort gewijzigd te worden naar den aard van het volk, van den bodem, van het klimaat.

In het tweede stuk wordt het beginsel van gelijkheid bestreden, zooals Rousseau dit heeft voorgestaan. De schrijver toont aan, dat gelijkheid even onmogelijk is in den dusgenaamden natuurstaat, als in de samenleving en, al ware zij mogelijk, geenszins wenschelijk zou zijn, daar zij de krachtigste drijfveer tot arbeid en inspanning zou

doen vervallen. De eenige gelijkheid die men behoort na te streven is die zedelijke gelijkheid van allen voor de wet, zonder welke geen burgerlijke vrijheid denkbaar is. En burgerlijke vrijheid is noodzakelijk zal de maatschappij tot welvaart opklimmen, want zij versterkt het gevoel van eigenwaarde en de zucht tot verbetering van zijn toestand bij den mensch en vermeerdert dus indirect de productie. Verkeerd is derhalve de slavernij en nadeelig voor het algemeen belang; verkeerd is ook eene slechte verdeeling van rijkdommen, waardoor eene geheele klasse der samenleving in een toestand van feitelijke slavernij wordt verplaatst.

Dit alles wordt nu van tijd tot tijd toegepast op den landbouw in het bijzonder, waardoor de titel zich min of meer laat rechtvaardigen. Het boek is vrij goed geschreven, en al bevat het voor ons weinig nieuws, het verdient onze opmerkzaamheid, wanneer wij de toenmalige richting der italiaansche economie wenschen te leeren kennen. Corniani en Ortes bewijzen ons, dat de fransche filosofie van die dagen geen alles overheerschenden invloed in Italië uitoefenden; althans dat er schrijvers waren, zelfs van minderen rang, die weerstand wisten te bieden aan den geest des tijds en een geopend oog hadden voor de werkelijkheid. De beweering, dat de samenleving 's menschen natuurlijke toestand is, dat zij niet ontstaan is uit een verdrag, maar ten nauwste samenhangt met onze diepst gevoelde behoeften is in de 19e eeuw een gemeenplaats geworden: zij was toen nog in lijnrechten strijd met een gevoelen dat in een belangrijk deel van Europa door velen werd verdedigd.

Ik heb ten slotte nog slechts een viertal werken te vermelden, in de eerste plaats een zeer klein, maar keurig stukje van Verri, *Considerazioni sul lusso*. De schrijver noemt voorwerp van weelde „iedere zaak, die overbodig is voor de behoeften en gemakken des levens en alleen gebruikt wordt uit liefhebberij en praalzucht." Hij bestrijdt hen, die alle weelde verderfelijk achten. Wel erkent hij, dat de weelde de vrucht is van de ongelijke verdeeling van rijkdom, maar hij doet opmerken dat zij juist in zekeren zin de strekking heeft om die ongelijkheid weder te temperen. Zij is dus „een geneesmiddel van het kwaad zelf, waaruit zij ontstaan is." Ook mag men niet vergeten, „dat alle maatschappelijke deugden, menschelijkheid, verbetering der kunst, verstandsontwikkeling, nationale grootheid, steeds met de weelde gelijken tred hebben gehouden." Wie de weelde volstrekt afkeurt toont dus een gebrekkige kennis van de geschiedenis te bezitten en weinig te hebben nagedacht over de inrichting der maatschappij.

De drie volgende stukken zijn alle van Vasco. Het eerste handelt over de *Università dell' arti e mestieri*. Wanneer het geschreven is, kan ik niet nagaan, maar dat het jonger is dan het bekende werk van Adam Smith blijkt daaruit dat Vasco dezen laatste meer dan eens noemt. Doch hierdoor verliest zijn boek, een flinke bestrijding van het gildewezen, natuurlijk tegelijk veel van zijne beteekenis. Het is niet moeijelijk, als men Adam Smith gelezen heeft, de nadeelen der gilden aan te toonen. Als een populair geschrift, bezit Vasco's werk intusschen eenige waarde, ofschoon er toch hier en daar eenige zonderlinge denkbeelden in voorkomen. Zoo wil de schijver de broodzetting afschaffen, maar toch de bakkers verplichten, dagelijks eene bepaalde hoeveelheid brood te verkoop aan te bieden. Als men de vrijheid vertrouwt en in de concurrentie een beteren waarborg ziet voor het algemeen belang dan in staatsbemoeiïng, waartoe dan eene dergelijke bepaling?

Het tweede geschrift van Vasco, *Mémoires sur les causes de la mendicité et sur les moyens de la supprimer* (1778), draagt tot motto de spreuk van Montesquieu „un homme n'est pas pauvre parcequ'il n'a rien, mais parcequ'il ne travaille pas." Er zijn, zoo het heet, drie klassen van bedelaars: zij die bedelen uit nood, uit luiheid en uit smaak. De eerste klasse ontstaat door ziekte of gebrek aan arbeid; welk gebrek het gevolg kan zijn van buitengewone rampen of van verkeerde maatschappelijke toestanden, zooals b. v. het gildewezen. De tweede klasse zou er niet zijn, als zij, die aalmoezen uitreiken, minder goedhartig, traag of ijdel waren, en zoo er een betere methode van armverzorging bestond. Dat de derde klasse bestaan blijft is natuurlijk. Het vak van bedelaar, vooral als men daarbij tot den geestelijken stand behoort, is zeer lucratief.

De middelen tot wering van bedelarij verschillen naar de oorzaken waaruit zij ontstaat. Armen, die zich schamen om hulp te vragen, verdienen in de eerste plaats ondersteuning. Voor de zieken en gebrekkigen moet de Regeering zorgen, als de particuliere liefdadigheid te kort schiet. Deze laatste zal dan het het meeste nut kunnen stichten, wanneer zij hare krachten niet verbrokkelt, maar vereenigt. Hulpelooze weezen en vondelingen moeten mede ten koste van het algemeen onderhouden worden. Men zorge echter, dat de weeshuizen beter worden ingericht dan gewoonlijk geschiedt, daar zij meestal zoo weinig geschikt zijn om de kinderen op te leiden voor het huiselijk leven.

Bedelaars, die in staat zijn te werken, behoort men in publieke werkhuizen te plaatsen. Men verdeele deze inrichtingen in drie

soorten en betale in de eerste geen loon, in de tweede, alleen loon voor extra arbeid, in de derde, loon voor allen arbeid. Doch tevens make men voor goed een einde aan het gildewezen, waardoor vele geschikte werklieden tot lediggang worden genoodzaakt. Eindelijk biedt emigratie zich aan, als een geschikt middel om een bevolking die door den achteruitgang van een tak van bedrijf ten deele overtollig is geworden, uit het land te verwijderen.

Het laatste werk van Vasco, *dell Setificio* (1788), is belangrijker voor fabriekanten dan voor economisten, daar het een uitvoerige beschrijving behelst van de wijze waarop de zijde-industrie werd uitgeoefend in Piemont en de middelen die tot hare verbetering waren aangewend. Intusschen is het hoofdonderwerp, dat hier behandeld wordt, toch van economischen aard. Het schijnt dat in den laatsten tijd, uithoofde van gebrek aan grondstof, de arbeiders in de zijde-industrie ongeveer in denzelfden toestand waren gekomen, als die waarin een paar jaar geleden de *Lancashire operatives* verkeerde, en onze schrijver bespreekt de middelen om hierin te voorzien. Uit zijn werk blijkt dat de Piemonteesche fabriekanten destijds edelmoediger zijn geweest dan die van Manchester, want zij gebruikten de winst die uit de prijsverhooging van het ruwe product, dat zij bezaten, voortsproot, bijna geheel, of althans voor een zeer belangrijk gedeelte om voorschotten te doen aan hunne werklieden die gebrek leden. Doch deze bron werd eindelijk uitgeput, en nu was de vraag, wat te doen. Allerlei kunstmiddelen werden aanbevolen; de schrijver zelf is voor werkverschaffing van Staatswege: bezigt men de werklieden om kanalen te graven, publieke wegen te maken, of andere dergelijke werkzaamheid, dan verrichten zij ten minste iets nuttigs en leiden geen onvruchtbaar bestaan. Hij meent echter dat het wenschelijk zou zijn, voor zoover dit mogelijk ware, bij zoodanige werkverschaffing de bemiddeling der vroeger patroons in te roepen.

Ook neemt de schrijver deze gelegenheid te baat om andermaal op zijn geliefkoosd onderwerp terug te komen en de afschaffing der gilden krachtig aan te bevelen. De gilden, wij begrijpen het ligt, stichtten, in zulk een tijd vooral, veel kwaad. Het strekt den auteur niet tot oneer, dat hij onvermoeid op eene hervorming aandrong, die zoo volstrekt noodzakelijk scheen.

Het minst bekoorlijke deel van de taak, die ik op mij nam is hiermede volbracht: nevens de monographiën over geld en graanwetten, zijn nu ook die over andere punten achtereenvolgens be-

sproken. Er is in die bonte litteratuur weinig eenheid te bespeuren: verscheidenheid van vorm en van inhoud, van talent en van richting, van methode en van resultaten. Toch zien wij, hoe bij dit alles de wetenschap vordert en zoowel in diepte als in omvang wint.

Dit laatste zal nog beter blijken, als wij in het volgende hoofdstuk den aangevangen arbeid voltooien en een overzicht geven van eenige grootere werken die terecht of ten onrechte een zekere reputatie hebben verworven.

IV.

Ik wensch in de eerste plaats stil te staan bij de *Lezioni di economia civile* (1765) van Antonio Genovesi. Dit boek is zeer beroemd geworden. Het is zeven of acht malen herdrukt. Gioja noemt het „het eerste werk, waarin de economie in een wetenschappelijken vorm en in haar ganschen vorm wordt behandeld." Veel verder gaat Beccaria, die niet aarzelt aan Genovesi den titel van „stichter der economische wetenschap in Italië" toe te kennen, hetgeen, dunkt mij, niet pleiten kan voor Beccaria's kennis van de letterkunde van zijn eigen vaderland. Tegenover zulke uitspraken is het moeilijk een zelfstandig oordeel te plaatsen. Een werk dat zoo hoog staat aangeschreven moet zeker bijzondere verdiensten bezitten. Ik vrees echter dat bij nadere kennismaking de lezer niet weinig teleurgesteld zal worden en bezwaar zal maken om al den lof te onderschrijven dien men Genovesi heeft toegezwaaid.

Men kan voorzeker niet loochenen, dat Genovesi de eerste is geweest, die de verschillende leerstoffen der economie in één werk heeft samengevat: maar geeft dit ons ook het recht om hem den eerste te noemen, die de economie „in een wetenschappelijken vorm" heeft behandeld? Onder „een wetenschappelijken vorm" zullen wij toch wel bovenal orde en methode moeten verstaan. Van orde en methode nu is in dit werk geen spoor. Op eene allergebrekkigste wijze zijn eenvoudig een tal van hoofdstukken aaneengeregen, zonder onderling verband of samenhang. Het boek is daarbij langdradig; het wemelt van herhalingen, en het staat — ziedaar wel een groot gebrek — in enkele opzichten beneden het peil, dat toen reeds door velen was bereikt. Genovesi was niet in alles op de hoogte van zijn tijd. In zijn waardeleer b. v. is van kosten van voortbrenging nagenoeg geen spraak. De graanopkoopers beschouwt hij als gauwdieven. De nadeelen van het beschermende

stelsel zijn hem niet duidelijk. De woekerwetten verdedigt hij. Ook heerscht in zijne redeneeringen een middelmatigheid, waardoor, vooral bij den belangrijken omvang van het werk, de lezing soms een moeilijke taak wordt.

De indeeling, die de schrijver volgt, is al zeer zonderling. Het boek is gesplitst in twee stukken. In het eerste worden „de alge-„meene grondbeginselen der wetenschap blootgelegd, min of meer „met het oog op de toestanden van Italië; terwijl in het tweede „eenige bijzondere punten worden behandeld, die wij noodzakelijk „kennen moeten, zal ons inzicht in de wetenschap niet onvolmaakt „en gebrekkig zijn." Het tweede deel dient alzoo tot aanvulling van het eerste. Blijkbaar heeft de auteur met sommige onderwerpen geen weg geweten en daarom plaatste hij ze eenvoudig als een soort van appendix achteraan.

In wanorde overtreft echter het tweede deel al het overige. Eerst wordt hier de leer van het geld besproken, daarna het openbaar crediet, benevens de questie of het voor een regering wenschelijk zij een welgevulde schatkist te houden: een punt dat reeds in het vorige deel in ontkennenden zin was beslist. Hierop volgen nu weder twee hoofdstukken over het geld en den geldsomloop, waarna de schrijver andermaal terugkeert tot de leer van het crediet en den ethischen grondslag bespreekt (plichtbesef), waarop alle vertrouwen tusschen de kooplieden onderling berust, terwijl eindelijk met drie hoofdstukken, over de wisselkoersen, de handelsbalans en den interest, het werk wordt besloten. — En dit noemt men „een wetenschappelijken vorm." Laat men zeggen, dat deze schrijver de eerste was die zich aan een systematische behandeling van de economie waagde, doch dat, gelijk te voorzien was — het moeilijke van de taak en zijne geringe krachten in aanmerking genomen — die eerste poging geheel is mislukt. Dit is niets meer, maar ook niets minder dan de waarheid. Doch men geve Genovesi niet een hoogeren lof dan hem toekomt en noeme hem vooral niet den stichter der economie in Italië De economie is niet door door dezen of genen gesticht. Zij is op natuurlijken weg van zelf geworden, toen de behoefte aan eene wetenschappelijke verklaring der sociale verschijnselen zich deed gevoelen.

Er is in dit werk even weinig eenheid van stelsel als van behandeling. Was Genovesi een mercantilist of niet? Gioja beweert het eerste, Julius Kautz het laatste, en beiden hebben gelijk, want nu eens heeft men reden om het een, dan weder om het ander te gelooven. In Hoofdstuk VIII b. v. lezen wij het vol-

gende: „Iedereen, die een gezond verstand bezit, zal begrijpen, „dat een volk, 't welk niets bezit dan goud, zilver en edelge- „steenten, doodarm is en op het punt om van honger te sterven. „Goud en zilver zijn slechts in zoover nuttig, als zij geëvenredigd „zijn (in waarde?) aan de oorspronkelijke rijkdommen en aan „den arbeid, dien zij in beweging brengen. Overtreffen zij die even- „redigheid, dan zijn zij gelijk aan de billetten van eene gefailleerde „bank, die niets vertegenwoordigen. Zelfs staan zij nog beneden „die billetten, omdat zij schijnbaar vertegenwoordigen wat zij in „werkelijkheid niet vertegenwoordigen, en daardoor bevorderen zij „het verval der nijverheid." — Wanneer nu die zonderlinge reeks van slecht gestileerde volzinnen iets te beteekenen heeft, dan moet zij dienen om te bewijzen, dat de volksrijkdom niet uitsluitend uit goud en zilver bestaat, dat het geld alleen in zijne hoedanigheid van ruilmiddel onmisbaar is, en dat een natie niet gebaat wordt door het bezit van eene overtollige hoeveelheid geld. Dat deze drie stellingen werkelijk 's schrijvers meening uitdrukken, wordt nog bevestigd door den inhoud van een afzonderlijk opstel van zijne hand, getiteld: *Ragionamento intorno all'uso delle ricchezze per riguardo all' umana felicità*, welk opstel uitdrukkelijk bestemd is om te bewijzen, dat geld en rijkdom niet hetzelfde beteekenen, dat „een overtollige hoeveelheid geld den handel benadeelt" en dat een staat „gelukkig kan zijn zonder goud en zilver, als het „maar geen gebrek heeft aan voortbrengselen van den grond, aan vee „en aan nijverheids-producten." Dit alles nu klinkt zeer verstandig en wettigt volkomen de bewering van Gioja, dat Genovesi op besliste wijze het mercantilisme heeft bestreden. Doch hoe rijmt men daarmede zoovele andere uitspraken, die geheel anders luiden? „Als „de wisselkoersen gunstig zijn", leest men o. a. in het 11^{e} hoofdstuk van het tweede deel, „dan moeten wij een voordeeligen handel „gedreven hebben, want dan hebben wij meer uit- dan ingevoerd „en aldus tegelijk onzen geldvoorraad en onze nijverheid vermeer- „derd." In het volgende hoofdstuk, over de handelsbalans, vinden wij weder hetzelfde. Eene natie, heet het hier, die haar debet-saldo in edel metaal aanzuivert, *verliest*, behalve het geld dat zij remitteert, nog de winst, die zij op den uitvoer van goederen zou genoten hebben. Tot vervelens toe wordt ons hier herhaald, dat op het uit- of instroomen van geld alles aankomt. Geld is de spil, waarom het geheele betoog zich beweegt. „Een der zekerste middelen „om te beoordeelen of de handel van een volk winstgevend of „schadelijk is, of de rijkdom klimt of afneemt, is, de stand der

„wisselkoersen gedurende een lang tijdperk in oogenschouw te „nemen." Volkomen in overeenstemming hiermede is de sympathie voor beschermende rechten, die de schrijver herhaaldelijk aan den dag legt. „Bevordert, zoo veel gij kunt, den uitvoer van alle grond- „stoffen en nijverheidsproducten, bezwaart daarentegen zooveel „mogelijk den invoer van die goederen, die binnenslands vervaardigd „of geteeld worden" is de welgemeende raad dien hij zijn landgenooten ter behartiging aanbeveelt. Even anti-mercantilistisch als het voorgaande, even bepaald mercantilistisch is dit gedeelte van het werk. Met hetzelfde recht dus, waarmede GIOJA onzen schrijver bij de eene partij plaatste, met hetzelfde recht plaatst hem KAUTZ bij de andere. GENOVESI, in een woord, is de volmaakte type van die klasse van personen, die in de volgende dichtregelen zoo voortreffelijk worden geteekend: „Je suis oiseau; voyez mes ailes. „Je suis souris, vivent les rats." Dergelijke lieden zijn niet geschikt om voor het eerst eene wetenschap in systematischen vorm voor te dragen.

Laten wij echter niet onbillijk zijn door aan den anderen kant de verdiensten van dezen schrijver voorbij te zien. Men vindt in zijn werk schoonheden, waarop veilig de aandacht mag gevestigd worden. Zijn bevolkingsleer b. v. munt uit door een veelzijdigheid, die zelfs bij menig hedendaagsch schrijver ontbreekt: GENOVESI weet even goed de nadeelen van eene te groote als die van eene te kleine bevolking aan te wijzen. Zijn beschouwingen over de weelde zijn duidelijk en grondig. Scherpzinnig is zijn kritiek van de meeste bepalingen, die van het begrip weelde gegeven zijn. Hij toont aan dat men weelde onderscheiden moet van overdaad en verkwisting, verwijfdheid en gemakzucht. De beide eerste gebreken bestaan vooral in het verbruik van eene *groote hoeveelheid* goederen en komen daarom meer bij ruwe en barbaarsche dan bij beschaafde volken voor; terwijl de beide laatsten veeleer getuigen van eene zekere zwakheid van ziel en lichaam, die men ook bij onbeschaafde volken in een zacht klimaat aantreft. De weelde is iets anders; zij bestaat meer in het streven, om niet door de hoeveelheid, maar door de hoedanigheid en de soort der goederen die men gebruikt, dus door een verfijnde levenswijs, uit te blinken boven eigen, of zich te verheffen tot een hoogeren stand. In dit licht beschouwd, neemt zij een geheel ander karakter aan. Zij bevordert de kunst en de nijverheid, doet de beschaving toenemen en is alzoo het levenwekkend beginsel, dat tot den arbeid aanspoort. Voortreffelijk is ook het 14e hoofdstuk van het eerste deel, dat over den invloed

handelt, dien de zeden en gebruiken van een volk op zijne stoffelijke welvaart uitoefenen. Hier wordt vooral de meening bestreden, dat volksondeugden ooit uit een economisch oogpunt heilzaam kunnen zijn. Zij, die zoo denken, zegt de schrijver, doorgronden niet de ware beteekenis van het woord *deugd*. Deugd, *virtù*, is eenvoudig zedelijke *kracht*, „eene voedende, onderhoudende en verbeterende kracht." Die zedelijke kracht, nu, kan een volk niet missen zonder te verarmen. Zij moet dus bij alle natiën aangekweekt en ontwikkeld worden, doch de invloed der zeden en gebruiken is in dit opzicht zeer groot. Zijn deze laatsten van dien aard, dat zij het moreel beginsel ondermijnen, dan gaat de nationale kracht verloren en de welvaart te niet.

Genovesi is ook een warm voorstander van den vrijen graanhandel en ik moet erkennen, dat hij zijne denkbeelden over dit onderwerp in een zeer goeden vorm voordraagt. Hij begint met het ondoelmatige aan te toonen van publieke korenmagazijnen te bezitten en wenscht dat die staatsinrichtingen door particuliere magazijnen vervangen worden. En vraagt men nu hoe de regeering zorgen zal, dat die niet ontbreken, dan is zijn antwoord: *Non farà nulla ma lascerà fare.* De onmogelijkheid van een te grooten uitvoer van levensmiddelen wijst hij duidelijk aan. Zenden de kooplieden meer graan naar het buitenland dan daar noodig is en in het binnenland gemist kan worden, dan zal hun eigenbelang hen spoedig leeren dergelijke expeditiën niet te herhalen.

Over belastingen sprekende, maakt de schrijver een niet onaardige en vrij goed uitgewerkte vergelijking tusschen het financiewezen van den staat en een bijzondere huishouding. Een verstandig huisvader b. v. zorgt dat hij steeds op de hoogte blijft van alles wat den staat van zijn vermogen betreft; hij laat geen geld renteloos liggen; hij geeft niet meer uit dan zijn inkomen toelaat; hij vermeerdert zooveel mogelijk de productiviteit zijner bezittingen; hij lost zijne schulden af, doch schroomt niet nieuwe schulden aan te gaan, zoodra er voordeel in gelegen is; hij vordert van zijne gronden niet het uiterste, ten einde zijn kapitaal niet te bederven; hij laat geen geld verloren gaan aan onnoodige kosten; eindelijk regelt hij de pachten, die hij wellicht heeft in te vorderen, niet naar het vermogen van den pachter zelf, maar naar de uitgebreidheid en de vruchtbaarheid van den grond. Dit alles nu diene de regeering tot voorbeeld. Kennis van land en volk zij haar uitgangspunt; zij verzamele geen staatsschatten; zij bedenke ieder oogenblik, dat de ware nationale rijkdom in het bezit van eene krachtige bevol-

king is gelegen, zij overschrijde niet hare financiëele krachten; zij belaste niet hare onderdanen op zoodanigen voet, dat de arbeid vermindert en handel en nijverheid kwijnen; zij reduceere de kosten van invordering tot een minimum en verdeele alle belastingen, die zij heft, naar een billijken maatstaf. Dit laatste sluit in, dat zij niet enkel grondlasten heffe, want dit zou nadeelig zijn voor den landbouw.

Indien al het overige even flink, even pittig, ware behandeld als die enkele hoofdstukken, dan zou GENOVESI een voortreffelijk werk geleverd hebben. Het is vooral te betreuren, dat hij zoo dikwijls op dezelfde onderwerpen terugkomt; daardoor vermoeit hij den lezer zonder noodzaak en bederft voor een groot deel zijn eigen zaak.

Er bestaan van GENOVESI nog een achttal kleinere stukjes van zeer ondergeschikt belang. Ik haast mij tot een ander werk over te gaan, dat weinige jaren later moet geschreven zijn, te weten de *Elementi di economia pubblica* van CESARE BECCARIA.

Verwacht men van dezen schrijver, — den auteur van het beroemde *dei delitti e delle pene* — iets schooners dan GENOVESI ons gaf, dan zal men niet worden teleurgesteld. In de eerste plaats is de indeeling oneindig beter. Het werk bestaat uit vier stukken, waarvan het eerste de algemeene grondbeginselen, en de drie anderen achtereenvolgens den landbouw, de nijverheid en den handel bespreken. Ziedaar ten minste een verdeeling die eene wetenschappelijke behandeling mogelijk maakt, al laat zij ook nog veel te wenschen over.

Niet het minst belangrijke deel van dit werk is de inleiding. Wij leeren 's schrijvers standpunt hier reeds dadelijk kennen. De economie wordt hier uitsluitend voorgesteld (*n'en deplaise* aan VAN HOUTEN) als een *kunst*; als de kunst namelijk van de rijkdommen bij een volk te bewaren en te doen toenemen en er het beste gebruik van te maken. Vraagt men nu, wat onder de woorden *rijkdommen* en *volk* verstaan moet worden, dan ontvangt men het volgende antwoord: „Rijkdommen zijn niet anders dan een overvloed van niet enkel noodige, maar ook nuttige en aangename voorwerpen." „Een volk is een menigte (moltitudine) van menschen, die gedreven worden om tezamen in eene maatschappij te leven, ten einde elkander wederkeerig tegen elke vreemde macht te beschermen en in het binnenland de algemeene welvaart te bevorderen door ieder zijn eigen voordeel te laten najagen."

De maatschappij, een „moltitudine"; de rijkdom, een som van

goederen: ziedaar zeker geen voorstellingen, die in de tweede helft der 19e eeuw ons toelachen. Maar beoordeelen wij den schrijver naar zijn tijd en volgen wij hem in zijn betoog.

Het eerste hoofdstuk bevat een kleine schets van het begin eener maatschappij, welke schets tot aanleiding dient om den lezer met eenige grondwaarheden bekend te maken. De onmisbaarheid van het kapitaal en het nut van de verdeeling van arbeid als vrucht van het maatschappelijk leven worden hier in het kort aangetoond. De slotsôm, waartoe de schrijver ons nu reeds brengen wil, is deze, dat de economie hoofdzakelijk geroepen is de volken tot de meest mogelijke hoeveelheid nuttigen arbeid aan te spooren en alles tegen te werken wat dien arbeid in den weg staat.

De mate van inspanning nu, dit is het onderwerp van het tweede hoofdstuk, die de mensch zich getroost, wordt bepaald door zijne behoeften. Wil men gene doen toenemen, men trachte deze laatste uit te breiden. Maar geen krachtige arbeid is denkbaar, zonder een sterke en gezonde bevolking; niets is derhalve van meer gewicht dan de vraag, welke de oorzaken zijn, waarvan de vermeerdering of vermindering der bevolking afhankelijk is.

Aan deze vraag is het derde hoofdstuk uitsluitend gewijd en ik aarzel niet aan dit gedeelte van Beccaria's werk den voorrang toe te kennen. Zijne voorstelling munt hier vooral uit door helderheid en eenvoud. Men behoort op te merken, zegt hij, dat de bevolking zekere grenzen heeft, die niet overschreden kunnen worden. Zij neemt toe, zoolang de middelen van bestaan (i mezzi di sussistenza) toenemen, dat wil zeggen, zoolang de landbouw niet zijn toppunt van volkomenheid heeft bereikt en zoolang de vreemdeling, in ruil voor producten van onzen eigen arbeid, ons van zijn overvloed zal kunnen zenden. De vermeerdering van populatie is derhalve een gevolg van de vermeerderde middelen van bestaan, meer dan, omgekeerd, deze laatste een gevolg van de eerste; zich in te beelden, gelijk sommigen doen, dat de bevolking in het onbepaalde kan toenemen, is eene ongerijmdheid.

De oorzaken die de bevolking verminderen, splitst de schrijver in twee soorten, stoffelijke en zedelijke. Tot de eerste soort behooren ziekten, een ongunstig klimaat, enz. Tot de tweede rekent hij onkunde en onbeschaafdheid, alle beweegredenen die het celibaat bevorderen (armoede, onzedelijkheid, wettelijke belemmeringen van het huwelijk, ongelijke verdeeling van rijkdom, weelde, godsdienstige begrippen), vervolgens emigratie, zware belastingen, zware conscriptie en te sterke vermeerdering van de bevolking der steden,

ten koste van die van het platte land. Dit alles wordt behoorlijk uitgewerkt en met vele belangrijke wenken en opmerkingen aangevuld, terwijl het hoofdstuk eindigt met eenige mededeelingen over de sterfte in Europa, meerendeels ontleend aan Kerseboom en andere schrijvers van dien tijd.

De inleiding is hiermede voltooid. Het tweede stuk handelt vooreerst over de hinderpalen die de ontwikkeling van den landbouw in den weg staan. De schrijver noemt als de voornaamste daarvan: onvoldoende werktuigen, gebrekkige voeding en huisvesting van de arbeiders, gemis aan kennis, slechte wegen en daardoor hooge transportkosten, te groot grondbezit, gebrek aan binnenlandschen handel, minachting van de landbouwende klassen, verbod van graan-uitvoer, ondoelmatige belastingen. Over de betrekkelijke voordeelen van middelmatige, kleine en groote kultuur geeft de schrijver ons niet veel. Hij tracht de questie duidelijker te formuleeren, maar brengt haar niet tot eene oplossing. Het voornaamste middel tot verbetering van den landbouw acht hij in de ontwikkeling der landbouwwetenschap te zijn gelegen. Ook is hij volstrekt geen vijand van staatsinterventie, waar die noodig schijnt. Wanneer het b. v. blijken mocht, dat er te weinig afwisseling in de kultuur bestaat of zekere teelten te veel worden verwaarloosd, dan zou het, meent hij, niet verkeerd zijn, indien de regeering tusschenbeiden trad en, met aanwijzing van bepaalde gronden, hen die deze met een zeker product bebouwden voor eenige jaren van grondlasten vrijstelde.

Men leide hieruit intusschen niet af, dat Beccaria ook de oude wetgeving op het gebied van den graanhandel goedkeurt. Hoewel het hoofdstuk (cap. V), dat hij aan dit onderwerp wijdt, bij de overigen verre achterstaat in duidelijkheid en eenvoud, zoo blijkt toch genoegzaam zijn gevoelen uit de volgende woorden: „Volstrekte vrijheid, dat wil zeggen, gemis aan systeem, is het beste van al de stelsels, die op dit gebied de scherpzinnigste staatsman kan uitdenken." Intusschen zou hij aan de grenzen zekere uitvoerrechten willen heffen, opdat de granen, die dichter bij een vreemde dan bij de eigen markt geteeld worden, toch in het land blijven. Een uitvoerverbod schijnt hem altijd verkeerd, uitvoerpremiën onder sommige omstandigheden wenschelijk. Ook verlangt hij, ten einde opkooperijen en andere misbruiken van dien aard tegen te gaan, dat van staatswege een groote korenmarkt worde opgericht, omringd van publieke magazijnen en aan die markt eenige bijzondere voorrechten worden toegekend. Bracht men dit plan ten uitvoer, dan ware het, meent hij, niet onbillijk te bepalen, dat alle graan

op die markt *moet* verkocht worden, op straffe dat anders het koopcontract van geene waarde zou zijn.

Omtrent den broodverkoop verkondigt hij een zonderlinge leer. Hij wil de zetting afschaffen en het beginsel huldigen: „laat brood maken wie wil en bedriegerij gestraft worden." Het eigenbelang schijnt hem een voldoende waarborg tegen onbillijke prijsverhooging. Intusschen acht hij het voor den vorm wenschelijk, dat men den prijs officieel eens voor altijd vast stelle, en elken bakker vrijlate om voor dien prijs zooveel gewicht aan brood te leveren als hem goed dunkt. Deze vreemdsoortige mystificatie zou moeten dienen om het volk in het denkbeeld te laten van een vasten onveranderlijken broodprijs.

De drie laatste hoofdstukken van deze afdeeling zijn gewijd aan eenige bepaalde cultures, waarover nog iets bijzonders te zeggen viel, aan de veeteelt, de mijnen, de vischvangst en de jacht. Ook hier verklaart de schrijver zich geen absoluut vijand van staatsinmenging; waar het noodzakelijk blijkt, zou hij door premiën de boschkultuur en de veeteelt willen aanmoedigen, en door de bepaling van een jachttijd de jachtvrijheid eenigermate willen beperken.

Bij al zijne beschouwingen staat op den voorgrond, dat, gelijk hij het uitdrukt, „het eigendom (la propriètá) niet de moeder, maar „de oudste dochter is van de samenleving." Vóór de maatschappij gevormd was, bestond er wel gebruik, maar geen verzekerd eigendomsrecht. Dit laatste is derhalve onderworpen aan de algemeene wetgeving en ondergeschikt aan de belangen van de maatschappij in haar geheel beschouwd.

Het *derde* deel laat vele vragen onaangeroerd, waarop wij gaarne 's schrijvers antwoord zouden kennen. Wel vinden wij in het eerste hoofdstuk een vijftal verdeelingen van de verschillende soorten van nijverheid: naar de gebruikte grondstoffen, naar de waardeverhouding tusschen grondstof en loon, naar het doel der productie enz; ook is het tweede hoofdstuk zeer uitvoerig over de hinderpalen die de ontwikkeling der nijverheid in den weg staan: gebrek aan grondstof of aan arbeiders, slechte middelen van vervoer, hooge loonen, ten gevolge van duurte der levensmiddelen, en diergelijken meer; doch dit alles licht ons niet in omtrent de vraag of het wenschelijk zij de binnenlandsche nijverheid kunstmatig te beschermen. Mogen wij uit de omstandigheid, dat onder de middelen, die tot aanmoediging der nijverheid kunnen dienen, niets anders genoemd wordt dan het uitloven van premiën voor de beste producten,

een uitvoerrecht op de grondstoffen, verbetering van den smaak en vooruitgang van de wetenschap, afleiden, dat de auteur van beschermende rechten geen vriend is, te meer bevreemdt het ons, dat hij zijn denkbeelden hierover in 't geheel niet ontwikkelt. De algemeene stelling toch die hij op den voorgrond plaatst — „beperking der vrijheid moet nimmer geschieden uit liefde tot de „volmaaktheid, maar alleen ter wille van den drang der noodzakelijkheid; niet om een verbetering intevoeren, maar om een kwaad „te verwijderen" — behelst voorzeker een uitnemend voorschrift; maar in een practisch werk diende toch wel de vraag besproken te worden, waar de grenslijn te vinden is tusschen het verwijderen van een kwaad en het invoeren van een verbetering. Is het b. v. „een kwaad", wanneer de invoer van buitenlandsche fabriekaten de binnenlandsche industrie in hare ontwikkeling belemmert; wanneer de handelsbalans ongunstig wordt en het geld uit het land gaat; of is dit slechts „minder goed?" Wij begrijpen wel, ook door hetgeen in het vierde deel gezegd wordt, hoe Beccaria hierover oordeelde, maar hadden gaarne uit zijn eigen mond vernomen, hoedanig ten aanzien van dit onderwerp zijn gevoelen was.

Het derde hoofdstuk toont de noodzakelijkheid aan van een veelzijdige ontwikkeling der industrie. Het vierde is indirect tegen de gilden gericht, zonder dat deze, voor zoover ik mij herinner, bepaald genoemd worden. Wat wij voor alle dingen verlangen, zegt de schrijver, is: lage prijzen, velerlei soorten van goederen, en deugdelijke qualiteit. De vrijheid, nu, geeft ons dit alles. De staat heeft zijn plicht gedaan, wanneer hij eenvoudig, tot voorlichting van de koopers, zijne diensten aanbiedt (niet opdringt) om sommige fabriekaten te laten waarmerken. Alleen voor goud en zilver zou hij eene uitzondering willen gedoogen: Hier wenscht hij het waarmerken verplichtend te maken en leerjaren voor te schrijven. „Maar „ik zie niet in," zegt hij, „waartoe dergelijke voorschriften in elken „anderen tak van arbeid, waar niet dezelfde drangredenen gelden, „dienen zouden, tenzij dan tot nadeel van de nijverheid."

In het *vierde* deel, dat over den handel loopt, wordt allereerst over waarde en geld gesproken. Het ontstaan en de wisselingen der waarde worden in weinig woorden opgehelderd, terwijl vooral gedrukt wordt op den duur en de kosten der voortbrenging, en op den invloed der kosten van transport. Dit hoofdstuk is niet lang, maar goed gesteld en voor den toenmaligen tijd vrij volledig. Ook over 't geld is de schrijver niet uitvoerig, 't geen trouwens bij de vele voortreffelijke monographiën die reeds over dit onderwerp

bestonden, niet noodig was. BECCARIA verkeert mede in de dwaling van al zijn voorgangers, dat het verschil tusschen de waarde van goud en zilver het gevolg is van het verschil in de hoeveelheden, die van beide metalen aanwezig zijn. 't Is zonderling, dat hij die den invloed der productie-kosten zoo goed wist aan te wijzen, niet van die dwaling is vrijgebleven.

Belangrijk is het derde hoofdstuk, dat over den *geldsomloop* handelt. Belangrijk vooral daarom, omdat 's schrijvers richting hier nog beter dan elders uitkomt. Gelijk wij reeds gezien hebben, staat hij in geenen deele op mercantilistisch standpunt. „Niet de *hoeveel*-„*heid* geld — hij verklaart het uitdrukkelijk — bepaalt den rijkdom „en den voorspoed van een staat," „doch" voegt hij er onmiddellijk bij, „wel de snelheid van den gelds*omloop*." Aan dien geldsomloop hecht hij groote waarde. „Neemt het geld in hoeveelheid „toe, dan is dit niet daarom nuttig, omdat nu de omvang, de massa „van het geld is vergroot, maar omdat tijdens de vermeerdering „de omzetten talrijker en sneller zijn geworden." Niet het resultaat derhalve, maar de vermeerdering zelve verschaft welvaart. Op dit denkbeeld komt hij telkens terug. Vermeerdering van circulatie brengt, meent hij, vermeerdering van consumtie teweeg, gelijk, omgekeerd, wanneer deze zich uitbreidt, gene ook toeneemt.

In het vierde hoofdstuk komt de handelsbalans ter sprake. Ook hier blijft de questie der beschermende invoerrechten geheel onaangeroerd, maar, even als vroeger, behoeven wij niet in twijfel te staan omtrent 's schrijvers gevoelen. Hij bestrijdt met nadruk degenen, die het „onmogelijke denkbeeld" van volstrekte nationale onafhankelijkheid in praktijk willen brengen. Ook acht hij het op den duur ondenkbaar, dat de invoer den uitvoer zou overtreffen. Van die fraaie becijferingen, die ten doel hebben te betoogen dat sommige volken van Europa permanent aan een ongunstige handelsbalans lijden, gelooft hij niets. Wil men beoordeelen of een natie van haar buitenlandschen handel voordeel trekt, dan moet men onderzoeken of de bevolking klimt, de intrest daalt, de landbouw bloeit en de prijzen van alle goederen, tengevolge van vermeerderden geldsomloop, stijgen. De handel nu wordt bevorderd door vrije concurrentie, lage loonen, geringe transportkosten en een matigen rentevoet.

Minder gepast volgt hier een hoofdstuk over de *weelde*, waaronder de schrijver „elke uitgave" verstaat, „die ten doel heeft de smart weg te nemen, welke het gemis van zekere genoegens veroorzaakt." Weelde kan goed of kwaad zijn; dit hangt af van omstandigheden. Bestaat het genot, dat de weelde verschaft, in het

bezit van tastbare voorwerpen, dan is zij beter en nuttiger dan wanneer dit niet het geval is.

Om verkeerde en onverstandige uitgaven tegen te gaan en door wijze en nuttige uitgaven te doen vervangen, weet de schrijver slechts twee middelen aan te wijzen: het voorbeeld van de hoogere klassen, daartoe aangespoord door den vorst, en volkomen handelsvrijheid.

De vier laatste hoofdstukken behelzen niet veel, dat voor ons van belang is. Omtrent den *interest* wordt geleerd, dat die rijst en daalt naarmate het aanbod van geld de vraag al of niet overtreft. De maatstaf om den gemiddelden rentestand te berekenen, vindt men in de zuivere opbrengst van den grond, vergeleken met den prijs van het land. Is de interest hooger dan het rentecijfer, dat die vergelijking aanwijst, dan is er schaarschte van geld. De leer der *wisselkoersen* wordt hier zeer duidelijk behandeld. Over het *bankwezen* vinden wij nagenoeg hetzelfde als bij Genovesi voorkomt: pari-dekking wordt de eenige soliede grondslag van alle papieruitgifte genoemd. Eindelijk betoogt de schrijver, bij de bespreking van het *openbaar crediet*, de noodzakelijkheid van eene goede wet op de faillissementen en van registratie der hypotheken, terwijl hij ten slotte een bladzijde wijdt aan den speculatiehandel, dien hij geenszins afkeurt, daar de speculant slechts anticipeert op hetgeen gebeuren moet en alzoo den overgang van den eenen toestand in den anderen geleidelijk maakt.

Het werk van Beccaria, gelijk men ziet, is in vele opzichten merkwaardig en bekleedt eene voorname plaats in de economische letterkunde van Italie. Het is met talent geschreven, en al missen wij hier veel, dat wij gaarne hadden aangetroffen, toch is dit boek aan interessante opmerkingen rijk. De lof, dien Gioja aan Genovesi toezwaait, zou ik gaarne op dezen schrijver zien overgebracht, want niet hij, die voor het eerst zonder orde of methode een reeks van onderwerpen bij elkander voegt, is degeen die tot stelselmatige behandeling eener wetenschap den weg baant, maar hij veeleer, die met oordeel en kennis de verspreide uitkomsten tot een samenhangend geheel vereenigt en ze, vermeerderd met de resultaten van eigen nadenken, in een gepasten vorm weet terug te geven. Beccaria beschouwde de economie als een kunst; maar belangrijk heeft hij er toe bijgedragen om haar tot eene wetenschap te verheffen.

Pietro Verri, een naam die in deze bladzijden reeds dikwijls met lof werd genoemd, is de derde schrijver, met wiens arbeid

wij ons zullen bezig houden. Zijne *Meditazioni sulla economia politica*, in 1771 geschreven, in 1772 reeds voor de zesde maal herdrukt, in 1773 in het Fransch, in 1774 in het Duitsch vertaald, verdienen m. i. ten volle den roem, dien zij hebben ingeoogst. VERRI is een voortreffelijk schrijver. Er is zulk een eenvoud, zulk een klaarheid in al wat hij zegt en daardoor zooveel kracht van overtuiging. Na vroeger, blijkens een kort opstel over de handelsbalans van Milaan, dat hij in 1762 schreef, een zeer bepaald voorstander van het mercantilisme te zijn geweest, had hij allengs zijne gevoelens gewijzigd en het oude systeem vaarwel gezegd. Wij willen trachten, zijne latere inzichten, voor zoover dit na het reeds geschrevene nog noodig mag zijn, nader te leeren kennen door een verslag te geven van zijn werk.

Na eene korte uitweiding over de onmisbaarheid van ruilmiddelen en den gebrekkigen toestand waarin de handel verkeeren zou indien deze niet bestonden, begint de schrijver met de verschillende bepalingen van het begrip *geld* aan eene kritiek te onderwerpen, ten einde alzoo tot een duidelijke voorstelling te geraken van de rol, die het geld werkelijk in de maatschappij vervult. Men heeft het geld „de vertegenwoordiger van de waarde der goederen" genoemd, of „een middel om goederen te verkrijgen," of „de algemeene waardemeter." Doch zoodoende vergat men geheel, dat het geld uit tastbare voorwerpen bestaat, en dat zijne waarde evenzeer door andere goederen „gemeten" wordt, als het die zelf op zijne beurt weder meet; want alle goederen meten elkanders waarde. Geld is eenvoudig „de algemeene koopwaar," *la merce universale*, een koopwaar namelijk, die iedereen gaarne ontvangen wil in ruil voor de producten, die hij aan anderen afstaat, wetende dat anderen hem ook voor geld de producten of diensten, die hij noodig heeft, zullen leveren.

Nu dit is aangetoond en begripsverwarring daardoor voorkomen, gaat de schrijver voort en vraagt, waarin de vermeerdering van volkswelvaart eigenlijk bestaat. Zij bestaat, zegt hij, in het verschil tusschen de *jaarlijksche reproductie* en *de jaarlijksche consumtie*. Overtreft de laatste de eerste, dan vermindert de rijkdom; in het omgekeerde geval neemt zij toe. Vervolgens leert de ervaring dat, wanneer de voortbrenging het verbruik overtreft, ook de „universeele koopwaar", het geld, vermeerdert, daar het geld een der vormen is van het gekapitaliseerde verschil.

Het jaarlijksche *produit net* moet dus klimmen, zal, volgens VERRI, de welvaart toenemen. Men make echter hieruit niet op, dat hij

een voorstander is van de leer der physiocraten; integendeel: op besliste wijze kiest hij tegen hen partij. Hunne bewering vooral, dat de nijverheid geen rijkdom schept, wordt op de volgende wijze krachtig door hem bestreden. Uit een natuurkundig oogpunt beschouwd, schept de mensch niets; hij doet niets anders (*) dan „bij elkander voegen en scheiden", *accostare e separare*. In dit opzicht bestaat er hoegenaamd geen verschil tusschen den landbouw en de nijverheid. Of „aarde, lucht en water" vervormd worden tot graan, dan wel, het afscheidsel van een insect veranderd wordt in een weefsel, het is in zekeren zin volmaakt hetzelfde. Maar welk recht heeft men dan om de eene werkzaamheid productief, de andere improductief te noemen?

Ten einde zijn verder onderzoek nader voor te bereiden, wordt nu de leer der waarde behandeld, schoon niet zoo volledig als wij wel zouden verlangen. De waarde wordt het product van de samenwerking van twee oorzaken genoemd: nuttigheid en zeldzaamheid; zij stijgt of daalt naarmate de betrekking tusschen vraag en aanbod verandert. Vooral wordt hier gedrukt op het verschil tusschen den *wezenlijken* en den *aangeboden* voorraad. Niet de eerste maar de laatste doet, wanneer hij vermeerdert, den prijs dalen. Eindelijk maakt de schrijver ons opmerkzaam op de terugwerkende kracht die de hoegrootheid der vraag op den omvang der productie uitoefent. Klimt de behoefte, dan zal er ook in den regel meer dan vroeger geproduceerd worden; ofschoon eene meerdere productie niet noodzakelijk ook een grooter verbruik teweeg brengt.

Het werk van Verri is niet in algemeene afdeelingen gesplitst, maar het voorgaande mogen wij toch als eene inleiding beschouwen. De auteur noemt thans den hoofdregel der economie, welke wetenschap, theoretisch gesproken, ook voor hem nog niet meer is dan eene kunst. Die hoofregel is deze: alle sociale beletselen, die verhinderen dat het aanbod zoo ruim mogelijk zij en de vrije concurrentie beperken, moeten uit den weg geruimd worden. „De vermeerdering van de jaarlijksche reproductie" moet het doel zijn; wat de bereiking van dat doel belemmert is schadelijk. De voornaamste van die belemmeringen op te noemen en de nadeelen, die zij stichten, beter te leeren kennen, is thans het plan van den schrijver. Achtereenvolgens bespreekt hij zeer uitvoerig een zestal onderwerpen: slechte verdeeling van rijkdommen, gilden, verbod

(*) Reeds vroeger hebben wij deze opvatting van Verri leeren kennen.

van uitvoer in het algemeen en van dien der granen in het bijzonder, monopoliën, weeldewetten en broodzettingen.

Al hetgeen nu volgt is wel het beste gedeelte van het geheele werk; ja, het zou mij niet verwonderen zoo ADAM SMITH, wiens boek, gelijk men weet, eerst in 1776 verscheen, zijne heldere inzichten in de gebreken van het beschermend stelsel voor een belangrijk deel aan VERRI ware verschuldigd. Wij hebben reeds vroeger gezien hoe deze schrijver over de graanwetten dacht; hetgeen in dit werk hierover voorkomt is slechts eene verkorte herhaling van zijn monographie, die twee jaren geleden het licht had gezien. Het is dus onnoodig daarop nader terug te komen; des te meer verdient al het andere onze aandacht.

Slechte verdeeling van rijkdommen is de eerste oorzaak, die de jaarlijksche reproductie beperkt. Zij bestaat overal, waar de rijkdom in handen van weinigen is vereenigd. Die weinigen houden dan de overigen in een staat van afhankelijkheid en beslissen naar goedvinden over hun lot. Waar een zoodanige toestand aanwezig is, kan geen landbouw, geen handel bloeien.

Vooral is dit waar, wanneer de *grond* het eigendom is van een gering aantal personen en het kleine landbezit geheel ontbreekt.

Wat is nu het middel om daarin verbetering te brengen? Directe middelen, dit staat vast, kunnen hier niet worden aangewend: daardoor zou men het recht van eigendom aantasten. Dus moet men tot indirecte middelen de toevlucht nemen en hieronder bekleedt de opheffing van het zoogenaamde recht van eerstgeboorte, volgens hetwelk de oudste zoon nagenoeg de eenige erfgenaam wordt, de voornaamste plaats.

Het *Gildewezen* is de vrucht van „een verkeerden geest van orde en symetrie," die de wetgevers der meeste landen heeft beheerscht. Men heeft gemeend, dat het regeeringsplicht was, de natuurlijke bewegingen der maatschappij binnen zeer nauwe grenzen te beperken. Doch dusdoende heeft men veel kwaad en geen goed gesticht Aanmerkt de taal: de grammatici zijn er nooit in geslaagd haar te organiseeren naar hun smaak; is zij er minder schoon om geworden? Passen wij deze ondervinding toe op de maatschappij: door haar te vormen naar een geijkt model, kunnen wij haar wel bederven, niet verbeteren.

De nadeelen der gilden zijn velen in getal. Zij veroorzaken eindelooze rechtsgedingen, allerlei onnoodige uitgaven, die ten slotte de verbruiker moet betalen, voortdurende twisten met een ieder, die het waagt vlijtiger en ondernemender te zijn dan de meesten.

Een geest van monopolie bezielt hen. Hoe vele bekwame en nijvere burgers worden verhinderd hunne talenten ten bate van het algemeen aan te wenden, alleen omdat zij niet tot een gild behooren. En welk voordeel levert het gildewezen op tot vergoeding voor al die nadeelen? Voorkomen zij het plegen van bedrog? Maar bedriegerij zal immers altijd plaats vinden, zoodra de kracht der verleiding sterker is dan het zedelijk beginsel in den mensch.

Laat men dan voor goed de gilden afschaffen. Wie een tak van bedrijf wil uitoefenen worde door geen wet daarin verhinderd. Eerst dan zal de nijverheid bloeien, en een geest van uitvinding en verbetering vaardig worden over de geheele natie.

Hetgeen van het verbod van graanuitvoer geldt, is waar voor elk *verbod van uitvoer* in 't algemeen. Er bestaat een excedent boven de behoefte, of er bestaat geen excedent. In het eerste geval is het voordeelig den eigen overvloed tegen vreemde goederen, die men mist, te verruilen. In het tweede geval zal de marktprijs van zelf allen uitvoer verhinderen. Wordt aan het verbod streng de hand gehouden, dan vreest een ieder om meer dan voor binnenlandsch verbruik noodig is voort te brengen en de jaarlijksche productie klimt niet, maar vermindert. Wordt daarentegen overtreding van het verbod oogluikend toegelaten, waartoe dient dan de beperking?

Monopoliën zijn altijd schadelijk, dan zelfs, wanneer ze aan hen worden verleend, die een nieuwen tak van bedrijf invoeren; want ontneemt men den industriëel den prikkel der concurrentie, dan vervalt voor hem een drangreden om zijn best te doen. Is hij op de hoogte van zijn vak dan wordt de protectie onnoodig; is hij het niet, dan werkt zij verkeerd.

Ook *weeldewetten* zijn af te keuren. Zij verminderen het verbruik en — gelijk bij de leer der waarde is gebleken — alles wat het verbruik kleiner maakt, doet de jaarlijksche productie afnemen. Wel is het wenschelijk, dat er van alle goederen, in verhouding tot de vraag, een ruim aanbod zij. Doch men moet dien toestand trachten te verkrijgen, „niet door aftrekking, maar door optelling", dat wil zeggen: niet door vermindering van de consumtie, maar door vermeerdering van de aangeboden hoeveelheid.

Mij dunkt, dit alles is duidelijk en afdoend. Scheering en inslag is telkens het groote beginsel, dat reeds aan de kritiek der graanwetten ten grondslag was gelegd: de staat moet zich niet mengen in het verkeer tusschen de burgers, zoolang de dringende noodzakelijkheid daartoe niet gebleken is; want iedere onnoodige beperking van vrijheid heeft een vermindering van werkzaamheid

in de samenleving ten gevolge en daardoor ook eene vermindering van welvaart.

Eene tweede hoofdafdeeling van het werk kan hiermede als gesloten worden geacht. Een derde is gewijd aan de waarde en den omloop van het geld, den interest, het crediet, de handelsbalans, en de wisselkoersen. De leer van het geld is altijd een teeder punt bij VERRI; als hij daarover spreekt, komt de mercantilistische zuurdeesem van tijd tot tijd weder te voorschijn. Nu hij te diep is doorgedrongen in de grondbeginselen der economie om het bezit van een groote hoeveelheid edelmetaal als het eldorado van stoffelijke welvaart te beschouwen, brengt hij, even als BECCARIA, hetgeen de oude school over *het geld* leerde, op den gelds*omloop* over en verzoent aldus, terwijl hij al wat naar bescherming riekt uit zijn systeem verbant, het oude systeem met de nieuwe wetenschap. Daarbij behoudt hij zooveel mogelijk — even als zekere godsdienstige richting in onze dagen — de terminologie van het systeem, waarmede hij, wel beschouwd, geheel gebroken heeft; spreekt nog altijd van een „voordeeligen handel," wanneer het geld in het land stroomt, van een „nadeeligen handel," als het tegendeel geschiedt; maar zorgt er tegelijk wel deugdelijk voor, dat men die uitdrukkingen niet al te letterlijk opvatte of hem de meening toedichte, als zou hij het wenschelijk achten, dat door kunstmiddelen het geld — „la merce universale," wel te verstaan, — in 't land werd gebracht. Het geld is eene voortreffelijke zaak: het verschaft de abstracte mogelijkheid van veel handel te drijven, men kan het volstrekt niet missen; maar de vrijheid is even onontbeerlijk, en „de menschheid in een diepen slaap te doen insluimeren" schijnt hem minder wenschelijk toe.

Het is intusschen min of meer komisch om te zien, hoe dezelfde schrijver, die op elk ander gebied zulke juiste inzichten heeft, hier op sommige plaatsen geheel het spoor bijster raakt. Een enkel voorbeeld. Vermeerdering van geld op zich zelf beschouwd, dit gevoelt hij, „heeft de strekking om de goederen duurder te maken." Maar daarom juist wenscht hij vermeerdering van gelds*omloop*, want deze heeft integendeel de strekking om de prijzen te doen dalen en wel om twee redenen. Vooreerst toch onderstelt eene snelle circulatie dat er veel handel en veel producten zijn; een ruim aanbod, nu, maakt de goederen beterkoop. En vervolgens, als zich een overvloed van geld onder het publiek verspreidt, dan daalt de rentekoers. Een lage rente doet de prijzen van den grond stijgen en brengt teweeg, dat landen die vroeger woest bleven,

voortaan bebouwd worden; want levert een stuk grond slechts drie of vier percent op, zoo zal het slechts dan in cultuur worden gebracht, als de gemiddelde rentestand *niet meer* dan drie of vier percent bedraagt. Ziedaar dus mede een oorzaak van grooter productie, meer aanbod, lager prijzen. Hiermede is bewezen dat een ruime geldsomloop voordeel aanbrengt, hoewel eene vermeerdering van geldbezit slechts de prijzen der goederen zou verhoogen (*).

Wat dunkt u van deze redeneering? Wat mij betreft, ik kan ze niet slechter vinden dan die, waarmede vele hedendaagsche economisten het systeem van Smith en Mill in overeenstemming trachten te brengen met de resultaten der nieuwere wetenschap. Tot dergelijke kunststukken is men altijd gedwongen, wanneer men nieuwen wijn in oude lederzakken wil storten, of, om geen beeldspraak te gebruiken, tegenstrijdige beginselen in één stelsel wil vereenigen.

Verri is dus een vriend van ruimen geldsomloop en lagen rentestand. Men meene daarom niet dat hij, ten einde dit laatste te verkrijgen, of, gelijk een ander schrijver zich uitdrukte, om de werking der natuurkrachten te verhaasten, tot woekerwetten de toevlucht zou willen nemen. Hiertegen verzet zich zijn vrijheidlievend gemoed. De gronden, waarop hij de woekerwetten bestrijdt, zijn in beginsel vrij wel dezelfde als die, waarop hij het beschermend stelsel afkeurt. Wil men den interest doen dalen, dan behoort men, meent hij, eerst na te gaan, uit welke elementen de interest bestaat; die elementen zijn: vergoeding voor de bewezen dienst en vergoeding voor den risico. Vermindert deze laatste — en hiertoe kan de regeering bijdragen door eene verstandige wetgeving — dan zal ook de interest verminderen.

Over *bankwezen* geeft Verri ons niet veel. Het is zonderling, hoe weinig, en vooral hoe weinig degelijks, de italiaansche litteratuur over dit onderwerp bevat. Hier wordt over bankwezen niet anders gesproken dan in verband met den geldsomloop, dien het gezegd wordt, te bevorderen. De leer der handelsbalans en die der wisselkoersen worden zeer vluchtig afgehandeld. De schrijver toont aan, dat de officiëele cijfers van uitvoer en invoer geen maatstaf opleveren voor de welvaart van een volk en dat de wisselkoersen ons evenmin iets leeren betreffende de jaarlijksche reproductie. Nog

(*) Zie Hoofdstuk 14, *Degl'interessi del danaro*, en Hoofdstuk 17, *Della Circolazione*.

een kort hoofdstuk, dat over het muntwezen handelt, liet ik onvermeld. Hier wordt betoogd, dat voor groote betalingen goud het meest geschikt is en dat kleine Staten beter doen, geen afzonderlijk muntstelsel te bezitten, maar zich met een groote naburige natie te verstaan.

Deze afdeeling, gelijk men ziet, is niet de beste uit het boek. Zij is belangrijk om 's schrijvers standpunt en zijne houding tegenover het mercantilisme te leeren kennen, doch zij munt niet uit door dezelfde eigenschappen, die wij vroeger hebben bewonderd.

De acht hoofdstukken, die nu volgen, loopen over de bevolking, de groepen en klassen waarin deze zich verdeelt en den landbouw die haar de noodige voedingsmiddelen verschaft. Het verband tusschen bevolking en de middelen van bestaan is den schrijver duidelijk. Vermeerdering van het getal der inwoners van een land strekt hem ten bewijze, dat de jaarlijksche reproductie daar is toegenomen. Omtrent de groepeering van de bevolking, een onderwerp waaraan hij een afzonderlijk hoofdstuk wijdt, leert hij deze vier stellingen: I. Is de bevolking te veel verspreid, dan wordt de handel moeilijk. II. Waar de bevolking talrijk is en dicht aaneengesloten, is het wenschelijk, dat zij in de nijverheid haar middel van bestaan zoeke. III. Hoe meer rijkbevolkte steden er zijn, hoe grooter de jaarlijksche reproductie is. IV. Intusschen moet er eene zekere evenredigheid bestaan tusschen de bevolking in de steden en die ten platten lande. Verder verdeelt hij de bevolking in drie klassen: voortbrengers, bemiddelaars (mediatori) en verbruikers. Tot de eersten rekent hij alle landbouwers, ambachtslieden en industriëelen; tot de tweeden, alle kooplieden en hen, die goederen verplaatsen of vervoeren; terwijl hij van de derde soort slechts aan de zoodanigen een onvruchtbaar bestaan toeschrijft, die niets bezitten en dus ten koste van anderen leven. Ook over *koloniën* komt hier een hoofdstuk voor; daarin wordt echter alleen betoogd, dat het voor een natie niet wenschelijk is hare macht in verre streken uit te breiden, wanneer zij tegenover hare eigen naburen in politieken zin niet veel te beteekenen heeft.

Voortreffelijk is 's schrijvers voorstelling van den invloed, dien verbeterde middelen van vervoer op de algemeene welvaart uitoefenen. „Hoe de industrie wordt aangemoedigd, als de menschen nader tot elkander worden gebracht", is de titel van dit hoofdstuk. Als tegenhanger hiervan wijst hij op de belemmeringen van het binnenlandsch verkeer, waardoor de straks bedoelde gunstige in-

vloed weder geneutraliseerd en de menschen, als het ware, van elkander verwijderd worden.

Omtrent den landbouw wordt ons het volgende geleerd. De beste cultuur is die, welke de jaarlijksche reproductie het belangrijkst vermeerdert en den meesten handenarbeid bezig houdt, den grond het minst uitput, en in de eerste plaats de benoodigde hoeveelheid levensmiddelen in ruime mate verschaft. Over de veeteelt sprekende, verkondigt VERRI de zonderlinge stelling, dat hoe meer beesten een land moet onderhouden, zooveel minder menschen er kunnen leven. Het klinkt vreemd, hier het vee als concurrent te zien optreden tegenover de menschen en ik begrijp dan ook niet, wat VERRI tot deze theorie heeft geleid. Intusschen herinner ik mij dezelfde stelling ook bij een anderen italiaanschen schrijver gelezen te hebben; deze laatste had het vooral begrepen op de paarden, die de kostelijke gronden, welke voor 's menschen onderhoud dienen moeten, aan hun eigen voeding dienstbaar maken.

De laatste elf hoofdstukken, die als een nieuwe afdeeling beschouwd mogen worden, handelen over de belastingen. Er is in zeker opzicht geen onderwerp waarover het gemakkelijker valt te schrijven. Niets is lichter, dan een reeks van voortreffelijke voorschriften te geven, die bij het heffen van belastingen behooren te worden opgevolgd. Doch tegenover al die theoretische beschouwingen staat de schatkist, die nu eenmaal behoefte heeft aan geld, en op de eene of andere wijze in die behoefte voorzien moet. Eene belasting is altijd een noodzakelijk kwaad; hoe zorgvuldig men ook trachte haar op zoodanige wijze in te richten en te heffen, dat de maatschappij er niet door benadeeld wordt, een kwaad blijft zij. Zij moet hier of daar het koopvermogen verminderen, het verkeer stooren, ontevredenheid opwekken en onrechtvaardigheden veroorzaken. Maar houdt men die eischen der praktijk in 't oog, dan is aan den anderen kant juist niets moeilijker dan iets goeds over belastingen te schrijven. Dan stelt men zich tot taak alle algemeenheden te vermijden, dan weegt en wikt men nauwkeurig ieder nadeel of betrekkelijk voordeel en spreekt geen beslist gevoelen uit, voor en aleer men alle elementen in rekening heeft gebracht. Dan onderzoekt men vooral, door welke klassen der maatschappij elke belasting wordt betaald, want, gelijk men weet, niet altijd is diegene de eindelijke betaler, die het geld in de schatkist brengt.

Dit laatste punt is de hoofdzaak en ziedaar waarom, naar ik meen, eene goede belasting-theorie het toppunt is, waartoe de economie ons brengen kan. Heeft zij deze taak volbracht, dan is

zij volmaakt. Doch tevens volgt daaruit, dat alles wat wij over dit onderwerp bij de oudere schrijvers vinden slechts gebrekkig kan zijn. Sommige hunner mogen een weinig dieper gaan dan anderen, 't is veel, wanneer zij ons eenige bruikbare negatieve regels kunnen geven, ten dienste van de praktijk. Verri is intusschen niet de minste onder zijne tijdgenooten; verschillende waarheden zijn hem bekend, waarop andere geen acht sloegen. Wanneer hij de algemeene beginselen bespreekt, waarop elk belastingsysteem moet rusten, drukt hij vooral op de uitzettende kracht, die elke belasting eigen is, en waardoor zij zich over den wijdst mogelijken kring uitbreidt. Hij beveelt verder ten sterkste aan, dat men de laagste klassen ontheffe. Die klassen, zegt hij, kunnen nooit uit eigen vermogen betalen, om de eenvoudige reden, dat zij even genoeg bezitten om met moeite te leven. Bijgevolg zijn zij wel gedwongen op de eene of andere wijze de last, waarmede men hen bezwaart, op een ander te werpen. Maar juist dit veroorzaakt moeilijkheden, die uit een sociaal oogpunt minder gewenscht zijn. Bovendien verloopt er natuurlijk eenige tijd, eer de lagere klassen er werkelijk in geslaagd zijn de belasting van zich af te schuiven en gedurende dien tijd is hun toestand ellendig.

Afkeuringswaard noemt de schrijver alle belastingen, die groote perceptiekosten vorderen; die niet op klare en duidelijke wetten berusten en die, hetzij door hun omvang, hetzij door hunne inrichting, de jaarlijksche reproductie belangrijk verminderen. Verkeerd vooral acht hij binnenlandsche tolliniën en accijnsen, die de transportkosten verhoogen en dus òf de producten duurder maken, òf den producent benadeelen. Ook is hij, gelijk wij reeds vermoedden, in beginsel geen voorstander van in- en uitgaande rechten aan de grenzen. Hij zou het een weldaad achten, indien alle rechten eenparig werden afgeschaft; kan echter die eenparigheid niet verkregen worden dan is men wel verplicht als maatregel van représaille voorloopig „een goed geregeld tarief" te behouden, in afwachting van hetgeen later wellicht gebeuren kan.

Uit het bovenstaande kunnen wij reeds vrij wel afleiden, aan welk systeem Verri de voorkeur geeft: als alle indirecte belastingen vermeden moeten worden, dan blijven natuurlijk slechts de *directe* belastingen over. Hij verklaart dan ook uitdrukkelijk zijne ingenomenheid met deze laatsten in een zeer goed geschreven hoofdstuk, getiteld „*dello spirito di finanza e di economia politica.*" Hier toont hij aan, hoe de middelen, die een minister van financiën moet gebruiken om de schatkist te vullen, en die welke de economist

aanwenden moet om de welvaart van zijn land te vermeerderen, belangrijk van elkander verschillen. De laatste moet door indirecte middelen werken, en hoe meer hij dit doet, hoe beter. Wanneer men b. v. vermeerdering van bevolking wenscht, dan verbiedt men niet de emigratie of legt aan elken meerderjarigen burger de verplichting op van te trouwen: door zoodanige middelen zou men juist het tegenovergestelde verkrijgen van hetgeen men verlangt. Een financier daarentegen handelt best, wanneer hij zonder omwegen rechtstreeks op zijn doel afgaat en van hen, die hij wenscht te treffen, onmiddellijk de belasting invordert. Geen heilloozer toestand, dan die geboren wordt, wanneer men dit vergeet en de economist met directe, de financier met indirecte middelen gaat werken.

De *impôt-unique* wordt zeer krachtig door Verri bestreden. Hij meent dat het wel gemakkelijk, maar zeer onbillijk zou zijn, indien men alle belastingen in grondlasten veranderde. Op die wijze toch zou men eenvoudig de waarde van alle gronden verminderen met de gekapitaliseerde som van de vermeerderde lasten en dus het vermogen van een bepaalden stand in de maatschappij gevoelig treffen. Doch aan den anderen kant is hij een groot voorstander van eenvoud in zake van belastingen. Hij zou daarom, zoolang de vroeger bedoelde overeenstemming tusschen alle volken niet verkregen is en het tarief dus een bron van inkomsten blijft, het bedrag waarmede men in billijkheid de grondlasten niet verhoogen kan, door middel van in- en uitgaande rechten willen heffen. Hij wenscht echter alle schokken te vermijden en geen gewichtige veranderingen in het belasting-systeem in te voeren, eer de openbare meening behoorlijk is voorgelicht.

Ziedaar het voornaamste van hetgeen in Verri's *Meditazione* over dit onderwerp te vinden is en hiermede is tevens het overzicht van zijn arbeid voltooid. Ons oordeel over dit merkwaardig geschrift saam te vatten, zal wel niet noodig zijn. Voorzeker is de eerste helft van het werk het belangrijkst; maar het boek vormt een geheel, het is in den echten zin des woords een stelsel. De middelen aan te wijzen, waardoor de jaarlijksche reproductie van goederen wordt bevorderd, is het doel dat den schrijver onafgebroken voor den geest staat, en alles, wat in de maatschappij zijn aandacht treft, wordt aan het groote beginsel, dat hij in den aanvang van zijn werk heeft uitgesproken, zorgvuldig getoetst. Aan dit beginsel blijft hij ten einde toe getrouw. Van daar dat in zijn werk een eenheid wordt aangetroffen, die bij vele zijner tijdgenooten geheel ontbreekt.

De *Lettere Scelte sull' agricoltura*, *sul commercio*, *sulle arti* van ANTONIO ZANON (1690—1770) moeten mede in de categorie van werken die wij nu bespreken, worden genoemd. Deze brieven, die twee deelen van CUSTODI in beslag nemen, zijn echter van zoo luttel belang, dat ik niet van mij verkrijgen kan er lang hij stil te staan. Zij handelen, gelijk de titel aanwijst, over den landbouw, den handel en de nijverheid. In wijdklinkende phrasen worden de verschillende voordeelen van deze drie bedrijfstakken opgenoemd en met citaten uit Salomo en andere oude schrijvers de plicht der Regering om zulke goede zaken niet aan haar eigen lot over te laten, overtuigend bewezen. Twijfelt gij of de koopmansstand wel nuttig is en achting verdient? Lees dan het achttal brieven getiteld *Apologia della mercatura* en het zal voortaan onwrikbaar vast bij u staan, dat de handel het volste recht heeft om winst na te jagen, dat hij vrede en eendracht sticht, geenszins de weelde bevordert, kortom boven allen menschelijken lof verre verheven is. Hebt gij nog geen stellige overtuiging ten aanzien der betrekkelijke voordeelen van klein en groot grondbezit, doorworstel dan de vier brieven over de bevordering van den landbouw, en uit een menigte citaten, ontleend aan „il non mai bastevolmente lodato signor Bertrand" zal u blijken, dat voor beide cultures zeer veel te zeggen valt, maar dat het inmiddels niet goed is, wanneer de gronden onpractisch gevormd zijn en b. v. veel hoeken vertoonen, waarin geen ploeg zich kan bewegen! Zijt ge bij geval een voorstander van de klassieke studiën, laat ZANON u dan in zijn zesden brief „over de nuttigheid der industrie — ditmaal zonder citaten uit „il non mai bastevolmente lodato signor Bertrand" — overtuigen van de ellende die er in Italië gesticht wordt door „questo benedetto studio della lingua Latina." De schrijver, in 't kort, vervalt min of meer in een genre, dat men terecht „le genre ennuyeux" heeft genoemd. Het menschdom zou er niets bij verloren hebben, indien zijn boek nooit geschreven ware. Wat zijn richting betreft — indien zoo iemand kan gezegd worden tot eene richting te behooren — die is min of meer protectionistisch. Of het verschil tusschen rijkdom en geld hem duidelijk is, blijkt niet. Doch het geheel is zoo kleur- en geurloos dat het moeilijk valt de juiste plaats aan te wijzen, waar deze economist te huis behoort.

Nog langdradiger dan ZANON is GIAMMARIA ORTES (1713—1790), wiens werk over bevolkingsleer wij reeds met lof vermeldden. Had ORTES het bij dit werk gelaten, dan zou zijn roem er niet onder geleden hebben; maar hij heeft bovendien nog vijf andere wer-

ken (*) geschreven, die te zamen in CUSTODI's collectie bijna twee duizend bladzijden beslaan en die in onbeduidendheid en langwijligheid alles overtreffen, wat, zoover ik weet, de italiaansche litteratuur bevat. MACAULAY verhaalt ergens van een boef, wien door zijn rechters de keus was gelaten tusschen de galeien of de lectuur van GUICCIARDINI. Hij koos het laatste; doch nauwelijks was hij een eind weegs gevorderd, of hij veranderde van gevoelen en verkoos de galeien. Die straf scheen hem minder zwaar, dan de verveling die GUICCIARDINI hem veroorzaakte. Men had, dunkt mij, met hetzelfde gevolg, in plaats van GUICCIARDINI, ORTES ter lezing kunnen geven; met dit onderscheid evenwel, dat de eerstgenoemde schrijver de kennis van den misdadiger zou hebben verrijkt, terwijl de tweede hem even wijs had gelaten als hij was. ORTES' eenige verdienste, wat het straks bedoelde vijftal werken betreft, bestaat hierin, dat hij op vrij goede gronden het mercantilisme bestreden heeft, door aan te toonen, dat zij, die dit stelsel zijn toegedaan, oorzaak en gevolg met elkander verwarren. Wil men echter weten hoever deze schrijver het gebracht had in de geschiedenis, dan leze men zijn opstel: *Dei fidei commessi*, waar hij tracht te bewijzen dat de regeering der katholieke landen steeds boven die der protestantsche heeft uitgemunt door rechtvaardigheid, menschelijkheid en gezond verstand, hetgeen aan niets anders is toe te schrijven dan aan de vereeniging van godsdienst en politiek die bij de protestanten gemist werd en bij de katholieken bestond!

Van veel beter gehalte dan het werk van ORTES, is het *Esame economico del sistema civile* (1780) van FILIPPO BRIGANTI. Dit boek, gelijk men ziet na ADAM SMITH verschenen, is in drie afdeelingen gesplitst, waarvan de titels aldus luiden: *Esistenza operosa*, *Sussistenza copiosa*, *Consistenza vigorosa*, een werkzaam, een ruim, en een krachtig bestaan. De beteekenis van die, wel een weinig vreemdsoortige, titels wordt uit den inhoud van het werk voldoende opgehelderd. De eerste afdeeling handelt over 's menschen arbeid in 't algemeen en de voorwaarden, waaronder die alleen mogelijk is. De schrijver begint met het streven naar stoffelijke welvaart in verband te brengen met den zedelijken toestand van den mensch, en aan te toonen, welk een nauw verband er bestaat tusschen onze economische en onze overige belangen. Hij onderscheidt tusschen tweeërlei krachten, die wij bezitten, *forze meccaniche* en

(*) Della Economia Nazionale, Lettere sull' economia nazionale, Errori popolari, Lettere sulla religione, Dei fidei commessi.

forze intellettuali en bewijst, hoe gering onze maatschappelijke welvaart is, zoo lang gene nog het meest ontwikkeld zijn. De ontwikkeling der laatsten is dus de hoofdzaak; zij zijn het die ons tot den hoogsten trap van rijkdom kunnen opvoeren, daar zij ons die zedelijke goederen verschaffen, die tot den bloei der maatschappij zoo belangrijk bijdragen.

Kennen wij alzoo de algemeene voorwaarden waaronder een *werkzaam bestaan* vruchten kan opleveren, dan zal een verder onderzoek ons leeren, van welke middelen de arbeid zich bedienen en welke hinderpalen hij overwinnen moet, om het menschdom een *ruim bestaan*, *sussistenza copiosa*, te verzekeren. — Die middelen zijn: landbouw, veeteelt, handel en zeevaart, de vier hoofdtakken van bedrijf. Allermeest de landbouw; als die niet ontwikkeld is, is geen welvaart mogelijk, want door den landbouw verschaffen wij ons voedingsmiddelen en grondstoffen. De groote kultuur is boven de kleine te verkiezen; leverde zij soms geen goede resultaten op, dan moet dit alleen aan gebrek aan werkzaamheid van de zijde der grondbezitters, niet aan het stelsel zelf, worden toegeschreven. De voornaamste hinderpaal, die den vooruitgang van landbouw tegenhoudt, is de geringe ontwikkeling bij den boerenstand.

De veeteelt is het gevolg van vermeerderde beschaving. Het eerste volk, dat de dieren tot zijn eigen doeleinden begon aan te wenden door andere middelen dan door jacht en visscherij, stond in zedelijke ontwikkeling hooger dan de anderen. De veeteelt is echter niet de voornaamste der takken van bedrijf, want een natie die het grootste deel van het land tot onderhoud van vee gebruikte, zou voor eigen onderhoud bijna niets overhouden.

De handel is noodig om de goederen, waarvan een volk te veel bezit, tegen die, waaraan het behoefte heeft, te verruilen. De handel moet niet belemmerd worden door fiscale maatregelen, of door eene wetgeving, die slechts vermeerdering van den geldvoorraad beoogt. Niet het bezit van veel geld toch, maakt de rijkdom uit van een volk, want stijgt het aanbod van goud en zilver dan stijgen ook alle prijzen. De landbouw is de eenige ware grondslag van de volkswelvaart. Wat de zeevaart betreft, die staat in een onafscheidelijk verband met den handel en is derhalve om dezelfde redenen als deze onmisbaar.

Dit zijn de middelen waardoor een ruim bestaan mogelijk is. Een krachtig bestaan, *consistenza vigirosa*, onderstelt eene gezonde en talrijke bevolking en voldoend onderwijs.

De bevolking vermeerdert of vermindert onder den invloed van stoffelijke, zedelijke en uitwendige oorzaken. De stoffelijke oorzaken zijn die, welke in verband staan met het klimaat en de middelen van onderhoud. Deze laatsten wijzen de grens aan, waar boven de bevolking niet kan toenemen. — De zedelijke oorzaken hangen samen met de wetgeving, den graad van ontwikkeling en de gebruiken van een natie. Geen belangrijke vermeerdering van bevolking is denkbaar, zoo lang het eigendomsrecht niet bestaat en gehandhaafd wordt, zoolang de moraliteit gering is, zoolang de slavernij in stand wordt gehouden, en de weelde zich nog maar alleen in den vorm van verkwisting en onmatigheid vertoont. — Onder uitwendige oorzaken moet men oorlog en soortgelijke rampen verstaan.

Niet van alle oorzaken evenwel, die de bevolking verminderen, is de werking onmiddellijk; van daar dat eene bevolking talrijk en tevens ongelukkig kan zijn. Doch die toestand is natuurlijk slechts tijdelijk: vermindering van welvaart moet op den duur altijd vermindering van populatie teweeg brengen.

Het nut van een voldoend onderwijs eindelijk volgt van zelf uit al het vroeger behandelde. Als geen nationale voorspoed mogelijk is zonder verstandelijke ontwikkeling en vermeerdering van kennis, dan moet alles, wat deze laatste bevordert, de strekking hebben om de welvaart te verhoogen. Zoo komt de schrijver dan terug op zijn punt van uitgang: de overeenstemming tusschen de stoffelijke en de zedelijke belangen van de maatschappij.

Wat Briganti's werk aan diepte van gedachte mist, wordt door oorspronkelijkheid van vorm, keurigen stijl en rijken historischen inhoud ruimschoots vergoed. Een kort overzicht is niet voldoende om de verdiensten van het boek te doen waardeeren: de schoonheid bestaat meest in de uitwerking, die dikwijls voortreffelijk is. Toch wordt dit werk nog geheel in de schaduw gesteld door een ander systematisch geschrift, dat mede in het jaar 1780 het licht zag, ik bedoel het te weinig bekende werk van Gaetano Filangieri, *Delle leggi politiche ed economiche*.

Indien men mij vroeg, aan wien van al de auteurs, wier namen in Custodi's verzameling voorkomen, ik de voorkeur geef, dan zou ik terstond Filangieri noemen, Zijn werk — het tweede uit een reeks van zeven deelen, te zamen getiteld: *Scienze della legislazione* — overtreft voor zoover ik weet alles wat de italiaansche economische letterkunde vóór dien tijd heeft opgeleverd. Kende Filangieri Adam Smith? Ziedaar een vraag, waarop ik noch be-

vestigend, noch ontkennend durf antwoorden. Adam Smith wordt nergens door hem genoemd; maar Locke of Hume, schrijvers die alle italiaansche economisten uit de tweede helft der 18e eeuw gedurig aanhalen en die hij dus natuurlijk gekend heeft, evenmin. De questie is hier echter van geen belang, want Filangieri behoort, ondanks zijne voortreffelijkheid, wat zijne denkbeelden en methode aangaat, geheel tot de voor-Smithiaansche periode. Bij hem vindt men de laatste uitkomsten van de oude italiaansche economie in haar besten vorm terug en daardoor vooral is zijn werk voor ons belangrijk. Het zet de kroon op een gebouw, welks grondslagen en onderdeelen wij nu achtereenvolgens leerden kennen. Van den mercantilistischen zuurdeesem, die zich bij Verri nog min of meer vertoonde, is geen spoor te vinden. De physiocratische invloed is slechts uit een zekere vooringenomenheid met landbouw en grondbelasting merkbaar. Kortom, verlangt men te weten, hoever de economie reeds gevorderd was, toen Adam Smith op het tooneel verscheen en een nieuw tijdperk inwijdde, dan behoeft men Filangieri slechts te raadplegen.

Om herhalingen te vermijden zal ik van dit werk geen uitvoerig verslag geven, maar slechts het voornaamste aanstippen. Wat ons bij Filangieri vooral bekoort is, behalve zijn onberispelijken stijl, zijn eenvoud en natuurlijkheid. Reeds de indeeling munt hierdoor uit. Zonder bevolking, zegt de schrijver, is geen maatschappij, zonder rijkdom geen bevolking denkbaar. Na dus in een achttal hoofdstukken de *bevolkingsleer* afgehandeld en daarin de bekende theorie van Beccaria en Ortes in een verbeterden vorm teruggegeven te hebben, bespreekt hij in het overige deel van zijn werk den *rijkdom*, te weten (Ch. 9—10) de bronnen waaruit die ontstaat, (Ch. 11—26) de hinderpalen die zijne vermeerdering beletten en (Ch. 27—38) het gebruik dat van den rijkdom gemaakt wordt, inzonderheid belastingen en verteeringen van weelde.

De bronnen, waaruit de rijkdom ontstaat, zijn landbouw, nijverheid en handel; maar de uitnemendste van dezen is de eerste. De landbouw geeft ons de stof, de nijverheid den vorm, de handel de beweging. De landbouw is dus de grondslag van alles: waar hij ontbreekt is alle welvaart min of meer wisselvallig. De schrijver beroept zich op Nederland, welks handel, die door de acte van navigatie reeds zoo belangrijk is benadeeld, steeds meer zal verminderen, naarmate die van andere volken toeneemt.

De hinderpalen, die de ontwikkeling van den landbouw beletten, zijn dus de schadelijkste van allen. Achtereenvolgens gaat de

schrijver ze een voor een na Hij verdeelt ze in drie soorten: die het gevolg zijn van de wetgeving, (gemis aan vrijheid in 't algemeen, verbod van uitvoer in 't bijzonder), die het gevolg zijn van eene gebrekkige uitvoering der wetten, en eindelijk, die het gevolg zijn van te groote vereeniging van populatie in de hoofdsteden (absenteïsme, enz.) Doch niet alle landen zijn geschikt voor eene uitgebreide kultuur; de zoodanigen moeten dus in nijverheid en handel hun bestaan zoeken Deze beide takken van bedrijf nu worden door alles benadeeld, wat de vrije concurrentie beperkt.

Zeer uitvoerig en met groote scherpzinnigheid worden thans (Ch. 16—21 en 26—29) de nadeelen van het beschermende stelsel aangewezen. Dit stelsel, ziedaar de hoofdstrekking van het betoog, berust op het denkbeeld dat een volk niet winnen kan zonder dat een ander volk verliest. Juist het tegendeel, echter, is waar. De belangen van alle natiën zijn zoo nauw aan elkander verbonden, dat de eene niet kan bloeien of kwijnen, zonder dat de anderen daarvan min of meer de gevolgen ondervinden. Verloor Spanje zijn West-Indischen handel, dan zou het minder producten in Europa kunnen koopen. Werd Nederland door de zee verzwolgen, dan zouden eeuwen noodig zijn om dit verlies te vergoeden. Hoe meer de welvaart onzer naburen toeneemt, hoe meer zij van ons koopen kunnen en hoe meer zij ook in onze behoeften kunnen voorzien. Kortom in de samenleving staat niets op zich zelf; alles is van elkander afhankelijk en staat met elkander in verband. (*)

Bovendien levert het beschermend stelsel nog al de nadeelen op, die het gevolg zijn van overdreven staatsinmenging. Daardoor vermindert de veerkracht van den burger en wordt zijn ondernemingsgeest uitgedoofd. Dit is eene vaste waarheid, waarop geen uitzondering bestaat Ziet gij in een land een regeering, die zich met alles bemoeit en overal de zelfstandige werkzaamheid der burgers beperkt, dan behoeft gij niet verder te vragen; gij kunt er zeker van zijn, dat de handel daar „in een ellendigen toestand" verkeert

Nadeelig is ook dit stelsel, toegepast op het koloniaal bestuur; nadeelig in de eerste plaats voor de koloniën en daarom ook vervolgens voor het moederland. Dwingt men de koloniën om laag te verkoopen en duur te koopen, dan vermindert men, tot eigen schade, zoowel hun productie als hun verbruik; daargelaten nog,

(*) Nel mondo politico tutto è dipendenza, tutto è rapporto, niente è isolato.

dat men politieke ontevredenheid verwekt, 't geen, gelijk met de Amerikaansche volksplantingen van Engeland geschiedde, tot gevaarlijke onlusten leiden kan. Volstrekte handelsvrijheid is dus het beste middel om een bloeienden handel en industrie te verkrijgen. Een goede wet op de faillissementen, die het crediet op hechte grondslagen vestigt, een geordend muntstelsel, verbeterde wegen en kanalen en een deugdelijke zeepolicie, ziedaar het eenige wat de handel van staatswege noodig heeft. Het eigenbelang is een altijd werkzame kracht, die meer vermag dan regeerings bemoeiing ooit scheppen kan.

Over het belastingwezen is dit werk zeer interessant. Van 's schrijvers voorliefde voor den „impôt unique" maakte ik reeds melding; het is de moeite waard thans ook de gronden te kennen, waarop zij steunt. De auteur begint met de noodzakelijkheid aan te toonen van een goede verdeeling der belastingen. Het gewicht van een pond te dragen, zegt hij, valt niemand zwaar; doch een pond aan den neus opgehangen is moeilijk te torschen. Even zoo is het met de maatschappij gesteld. Dezelfde hoeveelheid belastingen kan zwaar of ondragelijk zijn, al naar dat zij verdeeld is. Verder moet de belasting op iedereen drukken naar zijn vermogen, zal zij billijk zijn. Aan dezen dubbelen eisch, nu, voldoen noch de hoofdelijke omslagen, noch de verbruiksbelastingen, noch de tienden.

Wat den hoofdelijken omslag betreft, hier is billijke verdeeling eene illusie. Hetzelfde geldt van accijnsen en invoerrechten. Deze laatsten hebben bovendien nog dit nadeel, dat zij — wanneer men althans het tarief niet elk oogenblik wijzigt, hetgeen aan nieuwe moeilijkheden onderhevig zou zijn, — nu eens licht drukken en dan weder zwaar. Alles, wat het verkeer belemmert, verhindert ook de ontwikkeling der nijverheid. Ook leidt het systeem van indirecte belastingen tot het beschermend stelsel, dat, consequent toegepast, gelijk vroeger bleek, doodend is voor allen handel. Niet veel beter eindelijk zijn de tienden, want die worden van het bruto, niet van het netto product geheven en ziedaar een groven misslag. Al die bezwaren vervallen, zoodra men als *impôt unique* slechts eene grondbelasting heft. Schijnbaar drukt deze uitsluitend op de landeigenaars, doch in werkelijkheid wordt zij door alle burgers betaald, want iedereen heeft behoefte aan datgene, wat de grond oplevert.

De voordeelen van dit stelsel zijn drievoudig. Vooreerst, geringe perceptie-kosten. Onder de regeering van Lodewijk XIV

werden in Frankrijk voor 750 millioen francs aan belastingen geheven; slechts één derde hiervan vloeide in de schatkist. Zoo iets is bij eene eenvoudige grondbelasting ondenkbaar. Vervolgens, losmaking van alle banden, die het verkeer belemmeren. In de derde plaats, naauwkeurigheid en vastheid.

De bezwaren zijn mede drie in getal, en kunnen allen worden opgelost. Men beweert, dat bij de invoering van dit stelsel de prijzen der binnenlandsche producten zouden stijgen, hetgeen tot verval van eigen landbouw en tot een grooter verbruik van buitenlandsche producten leiden zou. Dit is onjuist. Worden de overige belastingen en vooral de accijnsen, die op den boerenstand zoo zwaar drukken, afgeschaft, dan kan de landbouwer, ook omdat zijn eigen onderhoud dan zooveel minder kost, zijn product voor denzelfden prijs afstaan als vroeger. Men zegt verder, dat door dit systeem alle bijzondere voorrechten en vrijstellingen, die nu genoten worden, zouden vervallen. Dit is echter geen nadeel, maar een voordeel. Wij verlangen immers niets liever dan volkomen gelijkheid van allen voor de wet. Eindelijk vreest men, dat eene hervorming in het belastingstelsel, die zoo diep zou ingrijpen, eene omwenteling zou teweeg brengen. Maar zijn de nadeelen van den tegenwoordigen stand van zaken in dit opzicht niet veel gevaarlijker en kan men niet door gepaste middelen de hervorming langzamerhand voorbereiden en alzoo deze moeilijkheid geheel overwinnen?

Het schoonste en oorspronkelijkste gedeelte van FILANGIERI's werk is vervat in het laatste tweetal hoofdstukken, waar over de weelde wordt gehandeld. De schrijver is een groot voorstander van de weelde, die hij als een der krachtigste middelen beschouwt tot verspreiding van welvaart over alle klassen der maatschappij. Men beweert, zegt hij, dat de weelde de zeden bederft; doch dit is onjuist: wel bederven soms de zeden de weelde doch het omgekeerde van die stelling is niet waar. Op historische gronden bewijst hij dit, voornamelijk door aan te toonen, dat de vormen, waaronder de weelde zich openbaart ten allen tijde in het nauwste verband hebben gestaan met den graad van ontwikkeling, de moraliteit en de zeden en gebruiken der volken. Dit punt is op voortreffelijke wijze uitgewerkt. Ook deelt deze schrijver geenszins het gevoelen van hen, die meenen dat verbruik van weelde-artikelen, economisch gesproken, slechts dan onschadelijk is, wanneer die artikelen de producten zijn van eigen industrie. Integendeel, hij ziet in den invoer van vreemde goederen „un salasso oppertuno

alla pletoria della monete," met andere woorden een uitstekend hulpmiddel om een land, dat eene overtollige hoeveelheid edel metaal bezit, van dien onnoodigen, ja schadelijken overvloed te verlossen; want te groot aanbod van geld doet de prijzen stijgen. Veel meer acht hij het te betreuren, wanneer een natie, wat hare allereerste levensbehoeften betreft, afhankelijk is van andere volken. Eene dergelijke afhankelijkheid is onder sommige omstandigheden gevaarlijk.

Ziedaar den hoofdinhoud, het geraamte van FILANGIERI's boek. Mijn bedoeling met dit overzicht was geenzins de schoonheden van het werk te doen uitkomen; om daaraan recht te doen wedervaren zou men, even als bij Briganti, verschillende bladzijden woordelijk moeten uitschrijven. Ik wenschte alleen den lezer eenigermate bekend te maken met de richting en vooral met de resultaten van dezen schrijver, resultaten die, wat het practische betreft, vrij wel overeenstemmen met die van ADAM SMITH. De vooringenomenheid met den landbouw, die FILANGIERI kenmerkt, vindt men mede bij Adam Smith terug; slechts op het gebied der belastingen bestaat tusschen beide schrijvers een belangrijk verschil. Toch is ook Smith geen voorstander van accijnsen en invoerrechten; het verschil is dus in zekeren zin meer toevallig dan principiëel. En wat de stelling betreft dat de belastingen niet van het bruto, maar van het netto product moeten verkregen worden, ook deze theorie zou Adam Smith terstond onderschreven hebben.

Nog twee systematische werken komen na dat van FILANGIERI in Custodi's verzameling voor, doch daar zij beiden meer tot de nieuwere school behooren, zijn zij voor ons hier van geen belang. Het eerste is het bekende werk van FRANCESCO MENGOTTI, *del Colbertismo*, (c[a] 1796) een uitvoerige, wel wat langdradige, bestrijding van het beschermend stelsel en de leer der handelsbalans; het tweede is de *Riflessioni sulla publica felicità, relativamente al regno di Napoli*, van GUISEPPE PALMIERI, een hoogst onbeduidend boek, dat, hoewel veel later geschreven dan het werk van Filangieri, voor dit laatste, zoo wat vorm als inhoud betreft, verre onderdoet. Het zou onnoodig zijn den lezer met een verslag van deze twee geschriften te vermoeien. Reeds vergde ik wellicht te veel van zijne belangstelling. Doch het was niet mogelijk, zonder onvolledig te zijn, het nu voltooide overzicht, het laatste dat ons restte, te bekorten. Trachten wij thans ons rekenschap te geven van den algemeenen indruk, dien de kennismaking met al die werken bij ons achterliet. Eenige opmerkingen over het karakter

der italiaansche economie van de 17e en 18e eeuw mogen alzoo dit opstel besluiten.

V.

Men heeft wel eens aan Julius Kautz verweten, dat zijn werk te veel kroniek, te weinig geschiedenis bevat. Onder een aangenamen vorm, zoo beweert men, geeft deze schrijver ons een overzicht van al de voornaamste geschriften over economie, die achtereenvolgens het licht hebben gezien; een voortreffelijke indeeling verschaft aan het werk een zeker systematisch uiterlijk; de verbazende boekenkennis, waarvan het getuigt, maakt indruk op den lezer; -- doch het beste van alles, de philosophie, ontbreekt. Wij worden door de lectuur van dit werk geleerder, niet wijzer. De ontwikkelingsgang der economie, de geboorte, de bloei en het verval der verschillende stelsels, die elkander hebben opgevolgd, dit alles wordt ons wel medegedeeld, maar niet verklaard. Kautz in één woord, geeft ons wel de uitwendige maar niet de inwendige geschiedenis der wetenschap, en juist deze boezemt ons het meest belang in.

Ik kan de betrekkelijke waarheid dezer opmerking niet loochenen, doch men moet wellicht zelf de handen aan 't werk hebben geslagen om recht te gevoelen, welke moeilijkheden te overwinnen zijn voor hem, die aan den hier gestelden eisch wil voldoen. Ten einde een grondige wijsgeerige geschiedenis te kunnen leveren van de economie, zou men een tal van zaken behooren te weten, die nu nog duister zijn en dit voor een deel wel altijd zullen blijven. Is de economische politiek van ieder volk in elk tijdperk van zijn historie ons bekend? Is de geheele brochure-litteratuur van de voornaamste landen van Europa in onze handen? En al ware dit zoo, zelfs dan nog zou elke leemte niet zijn aangevuld. Niet altijd werden er brochures geschreven en de regeeringspolitiek is dikwijls de openbare meening of ver ten achteren of ver vooruit. Om de taak, waarop ik wees, naar behooren te vervullen, zouden wij de gesprekken onzer voorouders moeten afluisteren, in hun gedachtenwereld een blik moeten slaan, hen ondervragen naar hunne inzichten omtrent alle punten, die thans onze belangstelling wekken. Ook staat de geschiedenis der economie niet op zich zelve. Zij hangt samen met die van vele andere wetenschappen, en in 't algemeen met die der beschaving. Een groot deel van het licht, dat wij noodig hebben, moet dus van elders tot ons komen; en

hoe schaarsch is nog dit licht! Zoolang deze toestand blijft bestaan, zoolang zullen wij, in plaats van waar te nemen, ons met hypotheses moeten behelpen. Wij betreuren dit en zijn geenszins geneigd er in te berusten; doch waarom verbloemd wat niemand kan loochenen en eischen gesteld, waaraan nog niemand kan voldoen?

Deze opmerking was noodig om een verwijt te beantwoorden, dat, ik gevoel het, met hetzelfde recht als tegen Kautz, tegen dit opstel kon gericht worden. Maken wij ons geene illusies. Al ons werk is nog niet meer dan voorbereidende arbeid en gelukkig mogen wij ons rekenen, zoo wij inderdaad iets hebben bijgedragen, dat den toekomstigen geschiedschijver onzer wetenschap van dienst zal zijn. Kroniek is geene historie; maar daarom versmade men niet de kroniek, want zonder haar is geen historie mogelijk.

Welke zijn nu de algemeene uitkomsten, die ons onderzoek heeft opgeleverd? Allereerst naar ik meen, is de volstrekte onjuistheid gebleken van de bewering van Say, die ik in het eerste hoofdstuk heb vermeld. Het mag waar zijn, dat het mercantilisme bij het ongeletterde publiek, even als elders, zoo ook in Italië, voor de beste verklaring van de meeste economische verschijnselen heeft gegolden — ik acht dit zelfs waarschijnlijk — doch onder de mannen van wetenschap heeft het weinig aanhangers geteld. De voornaamste schrijvers hebben het bestreden; de auteurs van den tweeden rang bestreden het wel niet met kracht, maar omhelsden het evenmin met ingenomenheid; alleen sommige economisten van minder gehalte schonken het hun volkomen bijval. Dit is dunkt mij een feit, dat in zekere mate onze opmerkzaamheid verdient. Velen zijn nog gewoon, zich van de geschiedenis der economie al zeer vreemde voorstellingen te maken. Zij meenen, dat in de oudste tijden alle economische kennis ten eenemale ontbrak; dat op het einde der 16e of het begin der 17e eeuw de algemeene overtuiging zich heeft gevestigd: rijkdom is in het bezit van goud en zilver gelegen; dat daarna het physiocratisme het mercantilisme heeft verdrongen; tot eindelijk Adam Smith, als een soort van economische profeet, de ware kennis van het wezen en de oorzaken van den rijkdom der volken aan het menschdom heeft geopenbaard. Er is in den laatsten tijd reeds veel geschreven, dat deze zonderlinge dwaling voor eene betere opvatting moest doen plaats maken en in de wetenschap heeft zij sedert lang alle burgerrecht verloren. Maar indien wij nu bij machte zijn te bewijzen, dat er tijdens de 17e en 18e eeuw in Italië eene geheele klasse van

schrijvers werd gevonden, waarvan de meerderheid buiten, ja voor een deel zeer scherp tegenover het mercantilisme stond, is dan aan de oude voorstelling niet haar laatste grond ontnomen en zij zelve voor goed tot het rijk der mythe verwezen?

Evenmin nu als het mercantilisme, heeft het physiocratisme in Italië een onbeperkte heerschappij uitgeoefend. Wel vinden wij bij enkele schrijvers een zekere ingenomenheid met sommige physiocratische stellingen, maar *pur sang* physiocraten hebben wij slechts weinigen aangetroffen. Mij dunkt, dit moet met het zoo even genoemde verschijnsel in verband staan en wellicht is het ons bij eenig nadenken mogelijk, dit verband aan te wijzen. Wij kunnen het ten minste beproeven.

Hoe is het physiocratisme in Frankrijk ontstaan? Ziedaar weder een van die vragen, waarop wij, bij gemis van een volledige feitenkennis, het juiste antwoord moeten schuldig blijven. Doch hoeveel ons ook onbekend zij, dit eene mogen wij toch wel als zeker beschouwen, dat bij hen, die het physiocratisme hebben omhelsd, tusschen het verlaten van het oude en het aannemen van het nieuwe systeem eenige tijd moet zijn verloopen. Wanneer men zijn gansche leven mercantilist is geweest, wordt men niet op eenmaal physiocraat. Er was een zekere voorbereiding noodig, een tijdperk van overgang ten minste. Toen over een groot deel van Europa, nu ruim drie eeuwen geleden, een scheuring ontstond in de Christelijke kerk en het protestantisme door duizenden werd omhelsd, toen had gewis bij velen het oude geloof reeds lang opgehouden al de behoeften van gemoed en verstand te bevredigen. Dat Luther zich een machtigen aanhang verwierf, terwijl Huss slechts een secte had kunnen stichten, kan niet toevallig zijn, maar moet samenhangen met een reeks van oorzaken. Wij mogen aannemen dat de reformatie, in verband met den geest des tijds en de omstandigheden van het oogenblik, even noodwendig in het begin der 15e eeuw moest mislukken, als zij honderd jaar later moest zegepralen. Wat nu van de wording van het protestantisme waar is, moet, dunkt mij, evenzeer gelden van de wording van het physiocratisme. De economische hervorming was, als zoodanig, niet minder ingrijpend dan de religieuse. Onze denkbeelden over volkswelvaart maken in den regel niet minder een hoofdbestanddeel uit van ons gedachtenleven dan onze voorstellingen omtrent godsdienstige zaken. Al behooren zij tot de uitzonderingen, er zijn personen, die aan hunne religieuse begrippen geringe waarde hechten, doch van hunne economische vooroordeelen, trots de

beste argumenten, niet kunnen scheiden. De snelle triomf van het physiocratische stelsel is derhalve onbegrijpelijk, wanneer wij niet aannemen, dat reeds lang bij velen het mercantilisme had opgehouden de behoeften van het verstand te voldoen. En is die onderstelling zoo vreemd? Bevreemding wekt veeleer de langdurige heerschappij van het oude systeem. Dat in het midden der achttiende eeuw, toen op elk gebied van wetenschap een nieuw leven zich begon te ontwikkelen en ook de sociale vraagstukken meer en meer de aandacht tot zich trokken, een stelsel, dat de edele metalen bij uitsluiting van alle andere goederen tot „rijkdom" verhief en al de volken der aarde als in een eeuwigen kampstrijd tegenover elkander plaatste, niet langer de denkende en verstandige lieden kon bevredigen, is niet meer dan volmaakt natuurlijk.

Mag dit eenmaal als bewezen worden aangemerkt, dan kunnen wij een schrede verder gaan en vragen: waardoor die tusschenperiode, die tijd van overgang zich vooral moet hebben gekenmerkt? Ik meen dat het antwoord op die vraag aldus moet luiden: door datgene, waardoor ieder tijdperk van dien aard zich heeft doen kennen, door een gemis van alle vaste overtuiging, een zeker scepticisme.

Het wordt eentoonig altijd weder te klagen over hetzelfde gebrek aan historische bouwstof; doch het zou mij verwonderen, indien de geheele letterkunde, ook de brieven-litteratuur, van die dagen nauwkeurig werd onderzocht, zoo niet menig bewijs gevonden werd voor de juistheid mijner hypothese. Ik herinner slechts aan dat merkwaardige anonieme stuk in het *Journal économique*, waarvan reeds vroeger melding is gemaakt. Welke was de hoofdstrekking van dat opstel? Immers, volslagen twijfel. Het mercantiele stelsel voldoet den schrijver niet langer; hij kent de leemten, hij doorziet de gebreken van die verouderde theorie. Doch hij zoekt niet naar iets beters. De overtuiging, die zijn kritiek bij hem gevestigd heeft, is ongeveer deze: Elk economisch systeem moet noodzakelijk verkeerd zijn. Onze kennis is te gering, ons inzicht te beperkt: derhalve ontbreekt ons een vaste grondslag om op voort te bouwen. Is nu de theorie zoo gebrekkig, hoe gebrekkig moet dan de practijk zijn, die zich daarnaar wil regelen. Het is daarom voor den Staat beter zich van alle inmenging in den natuurlijken loop van zaken zorgvuldig te onthouden. *Laissez faire* is de beste regel; niet omdat de wetenschap ons dit leert, maar integendeel omdat de wetenschap ons niets leert en ons niets leeren kan. — Mij dunkt, deze beschouwing moet de gedachte hebben uitgedrukt van velen, die

de ongerijmdheid van het oude systeem inzagen, maar niets beters wisten om daarvoor in de plaats te stellen en uit dien hoofde er sterk aan twijfelden of dit betere ooit te vinden zou zijn. Men is gewoonlijk al zeer geneigd om onmogelijk te achten, wat men zelf niet vermag en de beste tijdgenooten die men kent evenmin vermogen. Voeg daarbij, dat het mercantiele stelsel een streng dogmatisch karakter droeg en dat dogmatisme altijd eene sceptische richting aankweekt, dan zal de hypothese, waarvan wij uitgingen, aan waarschijnlijkheid winnen. Ik beweer niet, dat het economische scepticisme, waarvan wij spraken, in het midden der achttiende eeuw in Frankrijk algemeen was, doch ik ben geneigd om aan te nemen, dat het zich meester had gemaakt van zeer velen, die zich later — niet uit mode, maar uit overtuiging — bij de physiocraten hebben aangesloten.

Doch bij onzekerheid kan de mensch op den duur niet leven: de groote meerderheid heeft behoefte aan vaste overtuigingen, bovenal op een gebied, 't welk zoo nauw samenhangt met elks bijzondere en algemeene belangen, als dat der stoffelijke welvaart. Nemen wij dit nu in aanmerking en mag mijne onderstelling juist heeten, dan is de wording van het physiocratisme, natuurlijk wel niet volkomen verklaard, maar toch minder duister, minder een op zich zelf staand feit in de geschiedenis der economie. Het systeem van Quesnay bevat vele gebreken; zijne eenzijdigheid, zijn bekrompen methode hebben weinig aantrekkelijks meer voor ons, die Adam Smith kennen en onder den invloed der historische school voor goed tegen absolute theoriën een weêrzin hebben opgevat. Doch vergeten wij niet, dat deze gebreken op verre na niet denzelfden indruk moesten teweegbrengen in de tweede helft der achttiende eeuw. De methode der physiocraten is niet beter of slechter dan die der encyclopedisten; in dit opzicht vooral — reeds vroeger heb ik het opgemerkt — is het physiocratisme een zuiver product van zijn tijd. Terwijl nu aan den eenen kant zijn fouten veel minder ergernis gaven, bezat het aan den anderen kant eigenschappen, die het in bekoorlijkheid deden winnen. Van het mercantilisme had men genoeg: het brak daarmede. Men gevoelde de noodzakelijkheid van een onbelemmerd verkeer: het predikte handelsvrijheid. Men zag den boerenstand kwijnen: het verhief den landbouw hemelhoog. Men ging gebukt onder een heer van belastingen: het ijverde voor den impôt-unique. Maar, wat het voornaamste van alles was, men had behoefte aan vaste overtuigingen en het gaf een afgerond systeem, zoo eenvoudig, zoo helder, dat een kind het

begrijpen kon. De rijkdom is een som van producten; de landbouw alleen vermeerdert die som; handel en nijverheid verplaatsen en vervormen slechts de goederen; daarom is de landbouw de economische grondslag van de geheele samenleving, de eenige bron van reëele welvaart. Hoe duidelijk en eenvoudig was dit alles, vergeleken met de leer der handelsbalans, die niemand recht begrijpen kon, zonder eenige kennis te bezitten van wisselkoersen, geldsomloop en andere afgetrokken zaken. Is het wonder dat een dergelijke theorie, in dien tijd, onder die bepaalde omstandigheden, zich in weinige jaren een groote populariteit heeft verzekerd?

Doch is deze verklaring niet tevens een antwoord op de vraag, waarom het physiocratisme bij de denkende klassen in Italië zoo weinig ingang heeft gevonden? In Italië was de toestand geheel anders dan in Frankrijk. Het systeem dat hier bijna onbeperkte heerschappij uitoefende, had daar nimmer vasten voet verkregen in de wetenschap. Te vergeefs zochten wij naar het bestaan van eene overwegende mercantilistische school bij de italiaansche economie. Bij gevolg kon hier van reactie ook geen sprake wezen. Geen onbestemd scepticisme behoefde hier een passieven wederstand te bieden tegen een verouderde theorie, die zich rechten aanmatigde, welke haar niet toekwamen. Geen nieuwe richting behoefde den drang naar vaste overtuigingen, die zich na elke periode van scepticisme onvermijdelijk openbaart, te bevredigen. Derhalve moest de gang der wetenschap hier geheel anders zijn. De italiaansche economie is, om zoo te spreken, als van zelf en zonder hevige schokken tot de nieuwere beginselen overgegaan. ADAM SMITH voltooide slechts het werk van SERRA; tusschen die beiden bestaat één rechte lijn.

Noch het mercantilisme, noch het physiocratisme heeft dus in de italiaansche wetenschap onbepaald den scepter gevoerd. *Italia farà da se*, is nu en was ook toen, in dit ééne opzicht althans, de leuze. Men versta dit niet alzoo, dat alle vreemde invloed ten eenemale zou zijn geweerd: het tegendeel is waar. Bijna geen economisch werk van belang is in Frankrijk, Engeland of Zwitserland gedurende de zeventiende en de achttiende eeuw verschenen, of men kan aantoonen, dat het in Italië ijverig gelezen is. Maar de italiaansche economie nam eenvoudig alles wat haar goeddacht in zich op. In plaats van zich zelve aan banden te leggen, maakte zij veeleer den arbeid van anderen aan zich cijnsbaar.

Dit zelfstandig karakter openbaarde zich niet enkel tegenover den vreemdeling, maar ook tegenover den landgenoot. Ik

zeide dat men te vergeefs in Italie naar het bestaan van een overwegende mercantilistische school zoekt, maar men zoekt te vergeefs naar eenigerlei school. Elk schrijver staat min of meer op zich zelf. Hij overweegt en gebruikt soms wat zijn voorgangers hebben geleverd, maar versmaadt alle autoriteitsgeloof en behoudt zich het recht voor om naar eigen inzicht te beslissen. Deze spontaneïteit geeft vooral aan de systematische werken iets bijzonder aantrekkelijks. Na Adam Smith en vooral nadat J. B. Say diens arbeid in een meer populairen vorm heeft gegoten, ontstonden allengs in Europa twee richtingen, waarvan de eene, de Smithiaansche, weldra de meeste aanhangers telde. Doch hoewel bij hen, die tot deze richting behoorden, de oorspronkelijkheid wel niet geheel verdween en ieders persoonlijke gevoelens zich in zijn wijze van behandeling bleven afspiegelen, zoo is toch een zekere gelijkheid en eenvormigheid ontstaan, die bij de vroegere spontaneïteit niet gunstig afsteekt. De indeeling van Say b. v., die van Voortbrenging, Verspreiding en Verbruik der rijkdommen, werd door de meesten gevolgd. Zelfs de Duitsche economisten, ofschoon zij eenigen tijd zelfstandig bleven, werden ten laatste door den algemeenen stroom medegesleept. Eerst in onze dagen, nu de invloed van Say belangrijk is verminderd en men dien auteur meer op zijne rechte waarde heeft leeren schatten, keerde de oorspronkelijkheid min of meer terug. De resultaten der nieuwere wetenschap laten zich niet langer samenpersen in het keurslijf van een thans verouderd systeem.

De indeeling nu, die een schrijver volgt, staat niet op zich zelve, maar hangt ten nauwste samen met zijne overtuigingen en zijn methode. Zeer duidelijk komt dit bij de italiaansche economisten aan den dag. Men zou hunne systematische werken onder drie rubrieken kunnen rangschikken en elk van die rubrieken in overeenstemming brengen met een bepaalde richting in de economie. Bij Genovesi, Beccaria, Ortes en Palmieri b. v., staat vooral de mensch op den voorgrond; niet zijn bedrijf, niet zijn rijkdom, maar hij zelf, met zijn krachten, zijn vermogens, zijn behoeften. De middelen tot vervulling van die behoeften: landbouw, nijverheid en handel, komen eerst veel later ter sprake. Juist het tegendeel vindt plaats bij Verri en Filangieri. Verri begint met de goederen, de middelen, waardoor zij voortgebracht en verspreid, en de oorzaken, waardoor die voortbrenging en verspreiding belemmerd worden. De jaarlijksche reproductie, „l'annua riproduzione," is bij hem hoofdzaak; eerst in zijn een en twintigste kapittel

spreekt hij over de bevolking en hare verdeeling in klassen. Zoo ook FILANGIERI, wiens boek, hoewel het met een achttal hoofdstukken over de bevolkingsleer aanvangt, bijna uitsluitend handelt over „de rijkdommen:" hunne voortbrenging, hunne verspreiding en het gebruik, dat er van gemaakt wordt. — Eene derde richting, eindelijk, vertegenwoordigt BRIGANTI. Bij dezen schrijver treedt noch de mensch, noch het goed, maar, gelijk wij zagen, het bestaan, de *esistenza*, op den voorgrond; de inwendige krachten, waardoor dit bestaan mogelijk wordt, de verschillende soorten van arbeid, waarin die krachten zich openbaren, en de uitkomsten die de arbeid, belemmerd of ondersteund door natuurlijke oorzaken, ten aanzien van vermeerdering en versterking der bevolking kan opleveren, worden hier achtereenvolgens besproken. BRIGANTI's methode is dus min of meer eclectisch van aard. De eerste richting let vooral op den mensch, wiens welvaart beoogd wordt; de tweede, op de goederen, waardoor die welvaart wordt verkregen; doch de derde let hoofdzakelijk op de welvaart zelve, die men wenscht te vermeerderen.

Men moet dergelijke grenslijnen natuurlijk niet al te scherp willen doortrekken, vooral wanneer men een tijdperk bespreekt, waarin de economie, als zelfstandige wetenschap, nog zoozeer in hare eerste ontwikkeling verkeerde als toen het geval was. Maar reeds hier zien wij, hoe allengs de strijd van onze dagen werd voorbereid. De richting van VERRI en FILANGIERI, wat is zij anders in beginsel dan de school van JOHN STUART MILL. Het begrip „volksrijkdom", toen nog min of meer onbestemd, heeft nu een meer afgeronden vorm aangenomen. Het begrip „productie" is behoorlijk uitgewerkt. De plaats, die in dit systeem aan het verbruik toekomt, is nader aangewezen en tusschen productieve en improductieve consumtie is onderscheid gemaakt. Kortom, wat toen nog slechts in de kiem aanwezig was, is nu tot rijpheid gekomen. Maar toch, dat die kiem bestond, valt niet te loochenen.

De richting van GENOVESI en BECCARIA vindt men thans terug in de historische school. Niet de rijkdom, de mensch is hoofdzaak in de economie, en nu niet langer de abstracte mensch der 18e eeuw, maar de werkelijke mensch, gelijk hij onder den invloed van allerlei natuurlijke en zedelijke krachten historisch is geworden. De opvatting, die honderd jaar geleden eenvoudig tot leiddraad diende bij de indeeling van een boek, is nu tot een wetenschappelijk beginsel verheven, en uit naam van dat beginsel wordt strijd gevoerd tegen de oudere school. — Eindelijk wordt ook de eclectische richting, die

Briganti vertegenwoordigde, in de bonte schakeering der hedendaagsche partijen niet gemist. Tegenover het eenzijdige rijkdomsbegrip van Mill stelt zij het veel ruimere begrip van volks*welvaart*, als een toestand van actie en beweging. Dus komt zij te gemoet aan de eischen der historische school en ontgaat tevens het verwijt van eenerzijds den mensch ter wille van de goederen, anderzijds de goederen ter wille van den mensch voorbij te zien. Zij tracht in één woord datgene, wat in beide richtingen als blijvend mag worden aangemerkt, tot een goed geheel te vereenigen.

Verscheidenheid, niet schoolsche eenvormigheid, ziedaar dus wat de italiaansche economie bovenal kenmerkt. Ik wensch nog ten slotte te wijzen op twee andere van hare eigenschappen, die mede onze aandacht verdienen. Door hierbij stil te staan, zullen wij te gelijk gelegenheid vinden om het karakteristieke verschil tusschen de vroegere en de hedendaagsche economie nader te doen uitkomen.

De italiaansche economie, gelijk wij zagen, is rijker aan monographiën dan aan systematische werken. Toch hebben de meeste geschriften, die tot deze litteratuur behooren, een zeer *algemeene* strekking. Neem b. v. het een of ander boek over de graanwetgeving: gij vindt daar waarschijnlijk niet een onderzoek betreffende de uitkomsten van deze of gene wetgeving in een bepaald land, maar een beantwoording van de vraag, welke in 't algemeen de gevolgen zijn van beperking van den vrijen handel in levensmiddelen Zelfs dan, wanneer op den titel uitdrukkelijk staat vermeld, dat het onderwerp besproken zal worden met betrekking tot een bijzonder geval, dan nog verdiept meestal de schrijver zich eerst in algemeene beschouwingen, ten einde langs dien weg tot de juiste beoordeeling te komen van het punt dat hem bezig houdt. Hiermede staat het speculatief karakter in verband, dat mede de italiaansche economie kenmerkt. Wij vragen ons af, hoe in een tijd, waarin de statistiek, die noodzakelijke hulpwetenschap, nog zoo weinig was ontwikkeld, het gemis daarvan zich niet levendiger deed gevoelen. Toch herinner ik mij niet, een enkele klacht hierover in de geheele verzameling van Custodi te hebben aangetroffen. Dit is in zekeren zin natuurlijk; men redeneerde immers meestal over algemeene, niet over concrete zaken en daarvoor scheen eene bijzondere feitenkennis niet noodzakelijk.

Op dezen regel bestaan uitzonderingen, doch zij zijn niet zeer talrijk. Evenmin zal ik beweeren, dat de fout, die ik noemde, tegenwoordig geheel vermeden wordt. Het zou te wenschen zijn,

dat er nog veel minder over algemeenheden en des te meer over bijzondere punten werd geschreven. Ik meen, dat het leerstuk der loonen b. v. veel verder zou zijn gevorderd, indien een deel der schrijvers die nu de oorzaken van loonsbepaling in 't algemeen hebben onderzocht, hunne krachten gewijd hadden aan de oplossing van de vraag, hoe b. v. de loonen in Amsterdam of in Londen worden geregeld. Ik geloof, dat wij meer zouden weten van de wetten, die de kapitaalvorming beheerschen, indien men dit onderwerp minder had beschouwd in verband met een ideëele maatschappij, maar veeleer een onderzoek had ingesteld naar de geschiedenis der kapitaalvorming b. v. in Engeland of Frankrijk. Doch niet op eens geneest men van een fout, die zoo diep is ingeworteld, en om billijk te zijn behooren wij te erkennen, dat de economie in dit opzicht vooral in den laatsten tijd belangrijke vorderingen heeft gemaakt. De bloei der statistiek in onze dagen is niet toevallig, maar de vrucht van een diepgevoelde behoefte aan een vasteren grondslag voor onze economische kennis. Men stelde zich oudtijds tevreden, wanneer men naar zekere regels gespeculeerd had over de vraag, hoe de werkelijkheid wel zijn zou; wij willen *weten* hoe zij is en zoo veel mogelijk uit eigen oogen aanschouwen. De beschrijving van maatschappelijke toestanden, de dusgenaamde *sociale studie*, is een nieuw genre, een zuiver product der 19e eeuw. Ik wijs op die lijvige boekdeelen: *les ouvriers des deux mondes*, die te Parijs in 't licht worden gegeven. Zie hoe de schrijvers van dat werk de arbeiders in hunne woningen hebben bezocht en met de meeste nauwkeurigheid hun toestand hebben beschreven: hunne verdiensten, hunne bezittingen, hunne dagelijksche uitgaven, hunne levenswijs; tot in de kleinste, schijnbaar onbelangrijkste bijzonderheden hebben zij alles nagegaan. Neem de *Transactions of the society for the promotion of social science.* Welk een schat van detailwetenschap is daar verspreid: over opvoeding, over gezondheid en sterfte, over de betrekking tusschen werklieden en bazen, over den toestand der gevangenen, over onderwijs, over alles in één woord, dat tot het gebied der samenleving behoort. Denk aan het klassieke werk van Tooke, de *History of prices.* Welk een licht gaat hier op voor een tal van zaken, die slechts door waarneming en vergelijking behoorlijk verklaard kunnen worden. Hoe grondig b. v. wordt hier de leer van het bankwezen behandeld; hoe zorgvuldig wordt iedere populaire voorstelling, ieder wetenschappelijke theorie, aan de werkelijkheid getoetst, nadat die werkelijkheid zelve eerst met conscientieuse getrouwheid is beschreven.

Ziedaar in waarheid de monumenten van de economische letterkunde onzer dagen, de bewijsstukken, waarop wij ons beroepen, als men twijfelt aan den ernst onzer wetenschap, de realiteit van onzen vooruitgang. De vroegere periode, die met de 18e eeuw eindigde, heeft bijna niets opgeleverd, dat hiermede vergeleken kan worden, en de italiaansche economie, het mag niet verzwegen worden, was, in dit opzicht althans, haar tijdgenooten weinig vooruit.

Zij was het evenmin in een ander opzicht: te weten, in de *analyse* der sociale verschijnselen, en ik vestig hierop in 't bijzonder de aandacht, ten einde den vooruitgang te doen kennen, dien wij aan Adam Smith verschuldigd zijn. Met eenigen nadruk heb ik aan het slot van het vorig hoofdstuk gewezen op de overeenstemming tusschen Smith en Filangieri en het werk van dezen laatste voorgesteld als het beste, dat de italiaansche economie heeft opgeleverd. En toch, welk een verschil bestaat er tusschen den Italiaan en den Schotschen hoogleeraar. Ondanks al zijne verdiensten behoort Filangieri nog tot de oude school, ondanks al zijne gebreken is Smith de man, met wien een nieuw tijdperk een aanvang neemt. Ik wil mij ook thans wachten voor overdrijving en zal daarom geenszins beweeren, dat *alle* analyse aan de vroegere economie vreemd was: hoe zou dit mogelijk zijn? Maar niemand vóór Adam Smith heeft zoo veel en zoo meesterlijk geanalyseerd als hij. Waar, in de geheele verzameling van Custodi b. v., vindt men een hoofdstuk, dat in dit opzicht op ééne lijn kan gesteld worden, met hetgeen Smith over de verdeeling van arbeid heeft geschreven? Wij roemden Galiani's waardeleer: hier vindt men een poging tot nauwgezette analyse, die voor haar tijd zeer verdienstelijk is. Maar blinkt deze verdienste bij Galiani niet uit, juist omdat zij bij de meeste schrijvers ontbreekt? Wat vinden wij bij de italiaansche economisten over de leer van het kapitaal? Nagenoeg niets: kapitaal en verbruiksvoorraad worden meestal verward, tusschen vast en vlottend kapitaal wordt zelden onderscheid gemaakt. Wat vinden wij over de leer van het inkomen? Van eene distinctie tusschen loon en winst, van eene aanwijzing der bestanddeelen, waaruit deze is samengesteld en van de soorten, waarin gene zich verdeelt, is geen sprake. De twee elementen van den interest worden door velen genoemd; doch dat ook in den huur twee elementen zijn begrepen, is, zoover ik mij herinner, zelfs door Filangieri niet betoogd. Men wist, dat bij lage prijzen der producten minder gronden in cultuur worden gebracht dan bij

hooge prijzen; doch van de leer der grondrente heeft, naar 't schijnt, niemand iets vermoed Men kende de oorzaken, die de wisselkoersen doen rijzen en dalen; maar dat het crediet van den verkooper of den betrokkene dikwijls op den prijs van den wissel invloed oefent, staat nergens te lezen. Over belastingen gaven velen een schat van opmerkingen ten beste: maar een behoorlijke indeeling der belastingen ontbreekt bijna overal. Het *Esame economico* van BRIGANTI is een voortreffelijk werk; maar zoo weinig is de schrijver gewoon om te analyseeren, dat hij bij de verdeeling der takken van bedrijf niet meer of minder dan de geheele nijverheid over het hoofd ziet.

Ik maakte deze opmerking, even als de voorgaande, geenszins met het doel om de italiaansche economie in minachting te brengen, maar eenvoudig om nevens hare deugden ook hare gebreken te leeren kennen en vooral om nader te doen uitkomen, aan welke voorwaarden noodzakelijk voldaan moet worden, zal onze wetenschap niet tot stilstand zijn gedoemd. Met de methode, die zij gebruikte, *kon* de italiaansche economie het onmogelijk verder brengen, dan zij het gebracht heeft. Veel zijn wij haar verschuldigd; schatten wij de diensten, die zij bewezen heeft, niet gering. Maar deze dienst bewijze zij ons nog nu: zij leere ons, dat zonder nauwkeurige beschrijving van concrete toestanden en zorgvuldige analyse de economie wel een matige hoogte bereiken, maar nooit ten volle aan hare bestemming beantwoorden kan.

Die bestemming is hoofdzakelijk: de volledige verklaring te geven van alle economische verschijnselen, die de samenleving ons leert kennen. Wanen wij niet, dat dit doel reeds bereikt zou zijn. Reeds in de vorige eeuw verkeerde men in die dwaling, Er bestaat een verhandeling van BECCARIA, een inwijdingsrede, den 9 Januari 1769 bij de opening zijner lessen aan de academie te Milaan uitgesproken. In dat stuk leest men het volgende: „Melon, Montesquieu, „Ustariz, Ulloa, Hume en Genovesi, behalve nog vele anderen, „hebben de economische wetenschap tot zulk eene hoogte op„gevoerd, dat haar slechts de laatste, schoon daarom niet minder „moeilijke, trekken ontbreken om volmaakt te zijn en als een „veilige gids voor het practische leven te kunnen dienen." — Hoe zonderling schijnen ons thans die woorden. De economie reeds bijna voltooid in de tweede helft der achttiende eeuw! Maar zal men na honderd jaar anders oordeelen over de bewering van sommigen, dat nu de economie nagenoeg volmaakt zou zijn? Voorzeker zijn wij veel vooruitgegaan sedert den tijd

van BECCARIA; in een groot aantal zaken hebben wij een juister inzicht verkregen; menige vraag is beantwoord, menige nevel opgeklaard. Maar hoe ver zijn wij nog verwijderd van het ideaal dat ons voor oogen zweeft! Daarom met ijver en vooral met methode voortgewerkt aan de taak die wij aanvaardden. De economie is voor ons niet langer een kunst; een wetenschap is zij ons geworden. Beoefenen wij dan die wetenschap, niet enkel om practische doeleinden te bereiken, maar in de eerste plaats om haar zelfswille.

Amsterdam, October 1866. N. G. PIERSON.

Lijst van Wetten, Kon. Besluiten en Ministeriële beschikkingen, betrekking hebbende op Nijverheid, Finantien, Vereenigingen enz. en opgave van Statistieke bescheiden, verslagen enz., in de Staats-Courant voorkomende. (*Vervolg van pag.* 229 *Bijbl. Econ.* 1866.)

St.-Ct. 1 en 2 April 1865. Ministerieele beschikkingen, berigten en rapporten omtrent de **ziekte** onder het **vee**. Verder 4 April, 6 April, 7 April, 8 en 9 April, 10 April, 12 April, 13 April, 14 April, 15 en 16 April, 17 April, 18 April, 19 April, 20 April, 21 April, 22 en 23 April, 24 April, 26 April, 27 April, 28 April, 29 en 30 April, 1 Mei, 2 Mei, 4 Mei, 6 en 7 Mei, 9 Mei, 13 en 14 Mei, 15 Mei, 16 Mei, 19 Mei, 20 en 21 Mei, 23 Mei, 25 Mei, 27 en 28 Mei, 29 Mei, 30 Mei, 1 Junij, 2 Junij, 3 en 4 Junij, 5 Junij, 6 Junij, 9 Junij, 10 en 11 Junij, 12 Junij, 13 Junij, 14 Junij, 15 Junij, 17 en 18 Junij, 23 Junij, 24 en 25 Junij, 28 Junij, 30 Junij. (Toelating van vee uit de provincien Friesland en Groningen in Groot-Brittannie St.-Ct. 3 Julij.)

Verder 5 Julij, 7 Julij, 8 en 9 Julij, 10 Julij, 11 Julij, 15 en 16 Julij, 22 en 23 Julij, 24 Julij, 25 Julij, 27 Julij, 29 en 30 Julij, 31 Julij, 2 Aug., 5 en 6 Aug., 12 en 13 Aug., 19 en 20 Aug., 24 Aug., 25 Aug., 26 en 27 Aug., 28 Aug., 1 Sept., 2 en 3 Sept., 16 en 17 Sept., 20 Sept., 21 Sept., 23 en 24 Sept., 27 Sept., 30 Sept.

1 en 2 April. Kon. besl. van 12 Maart no. 103, houdende bewilliging op de ontwerp-acte van oprigting der naamlooze vennootschap *Algemeene* **Pensioenverzekering**-*maatschappij* te Utrecht. Doel: het verzekeren van jaarlijksche uitkeeringen of pensioenen op bepaalde leeftijden, als bij een daartoe vastgesteld en koninklijk goedgekeurd tarief zijn aangewezen. Duur: 99 achtereenvolgende jaren; vroegere ontbinding, in geval van verlies van 60 pCt. Kapitaal: f 50.000 in aandeelen van f 1000, 100 en 50. Directeuren, de heeren M. Vroesom de Haan, P. Nourrisse, administrateuren en W. van der Weerd, inspecteur. De winsten zijn 70 pCt. voor de aandeelhouders, 15 pCt. voor de commissarissen, 15 pCt. voor de directeuren.

5 April. Kon besl. van 21 Maart (*St.-bl.* no. 15), houdende vaststelling van het reglement voor de scheepvaart ter beveiliging van de spoorwegbruggen over het Groot Noordhollandsch kanaal nabij Alkmaar en nabij het Koegras.

5 April. Kon. besl. van 28 Maart no. 34, houdende goedkeuring van de statuten van de vereeniging „de Christelijke Afgescheidene gemeente" te Nieuwer-Amstel. De Christelijke afgescheidene gemeente te Amstelveen, in de gemeente Nieuwer-Amstel, houdt de formulieren van eenigheid der Christelijk gereformeerde kerk in Nederland voor de uitdrukking van haar gemeenschappelijk geloof. Die formulieren zijn: de Nederlandsche geloofsbelijdenis, de Heidelbergsche Catechismus en de leerregels der Dordsche Synode van 1618 en 1619.

6 April. Kon. besl. van 24 Maart (St.-bl. no. 16), houdende wijziging van de koninklijke besluiten van 8 Februarij 1849 (St.-bl. no. 6) en 15 Januarij 1855 (St.-bl. no. 3) betrekkelijk de reorganisatie van het corps der ingenieurs van den **waterstaat**.

8 en 9 April. Rapport aan den Minister van Binnenlandsche Zaken van de Inspecteurs voor het geneeskundig staatstoezigt, betreffende de maatregelen tot wering der **cholera** te nemen. Omtrent de cholera werden de opgaven sedert dagelijks en wekelijks in de *Staats-Courant* medegeeld.

De missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken Heemskerk omtrent het overbrengen dier cholera door de binnenlandsche scheepvaart in St.-Ct. 21 Junij.

Rapport aan den Minister van Binnenlandsche Zaken over de desinfectie met betrekking tot de cholera, uitgebragt door de algemeene cholera-commissie St.-Ct. 8 en 9 Julij.

Overzigt van de maatregelen door de besturen van de 198 gemeenten in Zuidholland tot wering der cholera genomen St.-Ct. 4 Augustus, in Groningen en Utrecht St.-Ct. 10 Augustus.

Voorzorgsmaatregelen tegen de cholera in Engeland St.-Ct. 5 en 6 Augustus. In Drenthe en Limburg St.-Ct 15 Aug. In Gelderland, Zuidholland en Utrecht St.-Ct. 25 Aug. en 28 Aug. In Noordbrabant St.-Ct. 31 Aug. In Friesland 4 Sept. Zeeland 5 Sept. Noordholland St.-Ct. 8 Sept.

St.-Ct. 11 April. Kon. besl. van 2 April (St.-bl. no. 17), waarbij de Commissaris des Konings in de provincie Drenthe wordt gemagtigd te voorzien in de uitvoering van het kon. besl. van 29 December 1865, no. 45, betrekkelijk de bijdrage door die provincie van een subsidie over 1865 ten behoeve van het **lager onderwijs** voor de kinderen der kolonisten in de gemeente Vledder.

11 April. Kon. besl. van 22 Maart, houdende bewilliging der acte van oprigting der naamlooze vennootschap „*de Delftsche* **Broodfabriek**" te vestigen te Delft. Doel: het bakken van goed en deugdzaam brood tegen billijken prijs. Duur: tien jaren, behoudens de bevoegdheid tot vroegere ontbinding. Kapitaal: f 40 000, verdeeld in 200 aandeelen in blanco, ieder van f 200. Het bestuur wordt gevoerd door twee directeuren en drie commissarissen (of één directeur en vier commissarissen) de laatsten ieder eigenaar van minstens twee aandeelen. Voor de eerste maal zijn door de deelhebbers tot commissarissen gekozen de heeren C. P. Burger, H. E. van Meerten en A. C. Oudemans.

11 April. Mededeeling van het Departement van Buitenlandsche Zaken omtrent ratificatie der acten van bekrachtiging op de overeenkomst, den 30 Febr. jl. met Spanje gesloten tot regeling der voorwaarden van toelating van **consuls** in de wederzijdsche koloniën.

13 April. Kon. besl. van 7 April. (St.-bl. no. 19) houdende nadere regeling van het **port der brieven** die tusschen het Rijk en Nederlandsch-Indie, door middel van de gesloten brievenmalen over Marseille, Triëst en Southampton verzonden worden. Voorts omtrent **posterijen** St.-Ct. 20 en 21 Mei, 23 Mei, 15 Junij, 22 Junij, 24 en 25 Junij, 29 Junij, 17 Julij, 19 Julij, 25 Julij, 27 Julij, 17 Aug., 19 en 20 Aug., 31 Aug. Verder St.-Ct. 7 Sept., 20 Sept., 22 Sept., 28 Sept.

13 April. Ministeriële beschikkingen betreffende de **telegrafie**. Zie St.-Ct. 13 en 14 Mei, 5 Junij, 15 Junij, 17 en 18 Junij, 20 Junij, 21 Junij, 1 en 2 Julij, 3 Julij, 7 Julij, 8 en 9 Julij, 10 Julij, 13 Julij, 21 Julij, 24 Julij, 29 en 30 Julij, 12 en 13 Aug., 19 en 20 Aug., 6 Sept., 21 Sept., 23 en 24 Sept., 27 Sept.

13 April. Verslag van den Raad van Toezigt op de **Spoorwegdiensten** aan Z.-Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken over 1865 van den toestand der Spoorwegen en de daartoe behoorende werken en gebouwen en van de uitoefening der spoorwegdiensten in haren gauschen omvang.

18 April. Wet van 9 April (St.-bl. no. 20) tot verhooging van hoofdstuk III B der **Staatsbegrooting** voor 1865.

18 April. Wet van 9 April (St.-bl. no. 22) tot bekrachtiging van eene **provinciale belasting in Groningen.**

St.-Ct. 18 April. Wet v. 9 April (St.-bl. no. 23) tot **onteigening** van een perceel ten behoeve van het stichten van een schoolgebouw in de gemeente Leek.

18 April. Kon. besl. van 28 Maart no. 35, houdende bewilliging der acte van oprigting der naamlooze vennootschap: de Amsterdamsche Maatschappij tot **IJsvervaardiging** te Amsterdam. Doel: het kunstmatig vervaardigen en het verkoopen van ruw ijs. Duur: 20 jaren; kapitaal: maximum f 30 000, doch aanvankelijk f 20.000, verdeeld in 100 aandeelen, elk groot f 200. Winst, zoo lang het maatschappelijk kapitaal uit f 20,000 bestaat, als volgt: 5 pCt. aan de aandeelhouders. Van het overige 25 pCt. aan de directeuren, 50 pCt. tot uitdeeling van extra-dividend onder de aandeelhouders en 25 pCt. voor een reserve fonds. Wanneer tot vermeerdering van dit kapitaal besloten wordt, zal tevens bepaald worden naar welken maatstaf alsdan met de winst zal worden gehandeld. Directeuren, de heeren: M. van Lissa (directeur-techniek) en D. Pinédo (directeur-administrateur), P. A. Diederichs, A. Alma en J. Martens Jr., commissarissen.

20 April. Overzigt van den **Handel** en de **Scheepvaart** der kolonie **Suriname** in 1865.

21 April. Wet van 9 April 1866 (Stbl. no. 24), houdende nadere bepalingen omtrent den **accijns** op het **geslagt.**

21 April. Wet van 11 April 1866 (Stbl. no. 73) tot definitive vasttelling van het *VIIde hoofdstuk B* der **Staatsbegrooting** voor het dienstjaar 1866.

21 April. Wet van 11 April 1866 (Stbl. no. 74) tot verhooging van *hoofdstuk V* der **Staatsbegrooting** voor 1866.

21 April. Besluit van 15 April 1866 no. 9 betrekkelijk de oprigting eener **Kamer van Koophandel en Fabrieken** in de gemeente Oosterhout.

24 April. Kon. besl. van 27 Jan. no. 83 tot bewilliging der acte, houdende wijziging in de acte van oprigting der naamlooze vennootschap „**Spoorbootmaatschappij van Middelburg**," gevestigd te Middelburg. De wijziging strekt om de vennootschap, in de plaats van door vier bestuurders, door drie bestuurders te doen besturen.

24 April. Verslag van het *Rijks-Ethnograpisch Museum* te Leiden over het jaar 1865.

25 April. Kon. besl van 9 April no. 77, houdende goedkeuring van de statuten van de vereeniging tot bevordering van **Christelijk Nationaal schoolonderwijs** te Menaldum. Het doel is alles wat in de nieuwere leermethode prijsselijk en proefhoudend wordt bevonden, aan christelijk onderwijs en opvoeding dienstbaar te maken. Ten einde dat doel te bereiken, stelt men zich voor de oprigting of ondersteuning van bewaarscholen en scholen voor lager onderwijs, waarvoor de kosten zullen worden gevonden, behalve uit de schoolgelden, uit de vrijwillige bijdragen van de leden der vereeniging en van anderen die belang stellen in haar doel. Leden der vereeniging zijn: 1o. Zij, die leden zijn van de vereeniging voor Christelijk Nationaal schoolonderwijs, opgerigt te Amsterdam, en goedgekeurd bij kon. besl. van 12 Jan. 1864, no. 72, te Menaldum woonachtig, en bij volstrekte meerderheid van stemmen worden toegelaten; 2o. zij die, ofschoon niet zijnde leden van bovengenoemde vereeniging, zich verbinden tot eene jaarlijksche contributie van minstens f 5, en die evenzeer de volstrekte meerderheid der stemmen op zich vereenigen. Duur: 29 jaren.

St.-Ct. 26 April. Wetten tot afwijking van den regel, gesteld bij art. 241 der Gemeentewet, betreffende de **heffing van plaatselijke belastingen**; verder 27 April, 28 April, 29 en 30 April, 1 Mei.

26 April. Kon. besl. v. 11 April no. 92, houdende goedkeuring van de statuten van de vereeniging voor **Israëlitisch Godsdienstonderwijs** te Amsterdam. Doel: bij genoegzame deelneming te Amsterdam op te rigten en in stand te houden eene school tot het geven van voldoend godsdienstonderwijs aan de Israelitische jeugd van beide kunne tegen betaling van schoolgeld. Duur: 29 jaren en 11 maanden. Lidmaatschap vordert eene gift van minstens f 50 in eens of jaarlijks minstens f 5. Behalve uit die giften en bijdragen worden de geldmiddelen gevonden uit schoolgelden, erfmakingen, legaten en alle andere inkomsten.

27 April. Wet van 9 April (Stbl. no. 21), houdende goedkeuring van sommige artikelen der overeenkomst van 7 December 1865 tusschen Nederland en België, tot aanvulling van het **handels- en scheepvaart-verdrag** tusschen die beide staten van 12 Mei 1863.

27 April. Kon. besl. van 15 April no. 13, houdende goedkeuring van de statuten van de „vereeniging tot oprigting en instandhouding eener *Burger-* **Bewaar** *of* **Speelschool**" te Deventer. Duur: 29 jaren. Doel wordt door de benaming aangeduid. De vereeniging tracht dit doel te bereiken door het huren of koopen van een geschikt locaal, bestemd, om er den verstandelijken en ligchamelijken aanleg van jonge kinderen te leiden en te ontwikkelen. De vereeniging tracht de noodige gelden daartoe te verkrijgen door renteloze voorschotten van vijftig gulden, vrije giften, subsidien, schoolgelden enz. Leden der vereeniging zijn de bezitters van een of meer der in blanco uitgegeven renteloze voorschotten.

27 April. Kon. besl. van 14 Maart no 62, houdende goedkeuring van de acte van oprigting der naamlooze vennootschap: Maatschappij *tot verzameling van* **fecale stoffen**, te Utrecht. Doel: de verzameling, bereiding en verkoop van fecale stoffen, ter plaatse waar de belangen der vennootschap overeenkomstig het oordeel van haar bestuur dit zullen vorderen of gedoogen. Duur: 25 jaren; kapitaal f 25 000, verdeeld in 50 aandeelen, elk van f 500. Het bestuur der vennootschap wordt opgedragen aan drie vennooten als commissarissen, waaronder één, aan wien de hoofdleiding van en het hoofdtoezigt op de uitvoering der zaak, in den ruimsten zin van het woord, is toevertrouwd, onder den titel van commissaris-administrateur. Gezamenlijk vertegenwoordigen de drie commissarissen de vennootschap zoo in als buiten regten. Van de winst wordt vóór alles 5 pCt. uitgekeerd aan de deelhebbers over hun gestort kapitaal. De resterende winst wordt verdeeld als volgt: 20 pCt. aan den commissaris-administrateur; 20 pCt. aan de directeuren: 20 pCt. aan het reservefonds; 40 pCt. aan de deelhebbers als extra-dividend.

29 en 30 April. Kon. besl. van 15 April no. 14, houdende goedkeuring van de statuten van de vereeniging tot oprigting eener **Bewaar-**, **Brei- en Naaischool** genaamd *de Anna-School*, te Raalte. Doel: aan ouders eene gelegenheid aan te bieden om, onder behoorlijk toezigt en gepaste leiding, de verstandelijke en ligchamelijke vermogens hunner kinderen aanvankelijk te helpen ontwikkelen, en aan meisjes het breijen en linnennaaijen te doen leeren. Tot bereiking van dit tweeledig doel, zal de vereeniging, in de gemeente Raalte, eene bewaar- en eene brei- en Naaischool oprigten, die het eigendom der vereeniging zijn zal. Leden der vereeniging zijn allen, die tot de oprigting der school hebben bijgedragen voor een bedrag van minstens f 10. Tot leden kunnen worden aangenomen allen, die eene gift

van minstens f 10 aan de vereeniging zullen schenken, of zich tot eene jaarlijksche bijdrage van minstens f 3 zullen verbinden. Het schoolgeld is bij tariven bepaald.

St.-Ct. 29 en 30 April, Kon., besl. van 22 Maart no. 53, houdende goedkeuring van de acte van oprigting der naamlooze vennootschap **„verzekering-maatschappij** *Schiedam*" te Schiedam. Doel: het verzekeren van schepen, goederen en andere waarden tegen alle gevaren ter zee, op rivieren, stroomen, binnenwateren en te lande, alsmede van gebouwen, goederen en andere waarden tegen brandschade en hetgeen bij de wet daarmede wordt gelijkgesteld. Kapitaal: f 500.000, verdeeld in 100 actien of aandeelen op naam, elk van f 5000. Directeur, de heer K. J. van Erpecum. Commissarissen, de heeren J. Loopuijt, J. C. F. Nolet, P. C. A. Prins en J. M. van der Schalk.

3 Mei. Kon. besl. van 18 April (Stbl. no. 75) bepalende de plaatsing in het Stbl. van de op 3 Feb. 1866 tusschen Nederland en Spanje gesloten overeenkomst, tot regeling der voorwaarden, waarop de **consulaire agenten** der beide rijken in de wederzijdsche overzeesche bezittingen zullen worden toegelaten.

3 Mei. Kon. besl. van 17 April no. 94, houdende goedkeuring van de statuten van de vereeniging *ter verbreiding der waarheid en tot bevordering van* **Christelijk-onderwijs** *te Oude Leije.* Doel hetzelfde als meerdere dergelijke vereenigingen. Duur: 29 jaren en 11 maanden. Voor het lidmaatschap wordt vereischt eene jaarlijksche contributie van f 2.50.

3 Mei. Mededeeling van den Minister van Finantiën omtrent de **posterijen** Verder St.-Ct. 5 Mei.

4 Mei. Kon. besl. van 30 April (St.-bl. no. 78), houdende bepalingen op het **begraven van rundvee**, ten gevolge van vee-typhus gestorven of afgemaakt.

4 Mei. Verslag omtrent den staat der *Koninklijke muziekschool* in 1865.

6 en 7 Mei. Kon. besl. van 20 April (St.-bl. no. 76), houdende verbod van het verhuren van loten in de **Staatsloterij**.

6 en 7 Mei. Kon. besl. van 26 April (St.-bl. no. 77), houdende schorsing van eene door den Gemeenteraad van Woudenberg vastgestelde verordening op het beheer en de beweiding van het Gemeenteland en van eene uit die verordening voortgevloeide **instructie voor den herder.**

9 Mei. Kon. besl. van 21 Maart no. 74, houdende goedkeuring van de acte van oprigting der naamlooze vennootschap: „Koninklijke Maatschappij tot **conservatie van levensmiddelen**" te vestigen te Amsterdam en vergunning dat deze vennootschap de benaming van „Koninklijke Maatschappij" zal voeren. Doel: 1o het inleggen van levensmiddelen, banket en confituren, voornamelijk in luchtledige flesschen en blikken, zoo tot verzending als tot scheeps- en huiselijk gebruik; en 2o het handel drijven in op zoodanige wijze te conserveren en geconserveerde levensmiddelen. Duur: 25 jaren; kapitaal: f 100,000, verdeeld in honderd aandeelen, ieder groot f 1000. Directeuren, Mr. A. da Costa, M. J. Hendriks, E. C. Mackay, H. Poolman en H. Weber.

10 Mei. Kon. besl. van 18 April no. 77, houdende goedkeuring van de statuten van de vereeniging, genaamd **„de Werkmansvereeniging** te Middelburg."

Doel: den werkman in zijne vrije uren gelegenheid te geven tot nuttige oefening en uitspanning, bevordering hunner stoffelijke en zedelijke welvaart, en om bij ziekte of overlijden elkander hulp en bijstand te verleenen.

Om dit doel te bereiken zal de gelegenheid gegeven worden, in een daartoe in te rigten gebouw, dat tot opschrift zal hebben: „Rust voor den werkman", zamen te komen. Daarin zullen zijn eene bibliotheek, geschikte nieuwsbladen, gepaste spelen en, met uitzondering van sterke drank, zulke ververschingen, die het meest met het gebruik van den werkman overeenkomen en bijna tegen inkoopsprijs zullen worden verkrijgbaar gesteld.

Tot de werkzaamheden der vereeniging zullen behooren: voorlezingen op wetenschappelijk gebied, bespreking van onderwerpen betrekkelijk het praktische gedeelte der verschillende ambachten, zang- en teekenoefeningen en die welke nuttig, onderhoudend en bevorderlijk zijn tot hunne stoffelijke en zedelijke welvaart en niet strijden met maatschappelijke en zedelijke wetten. Voorts wordt aan elk lid bij ziekte geneeskundige hulp en geldelijke ondersteuning, en bij overlijden eene met zijnen stand overeenkomende begrafenis verschaft.

Het bestuur der vereeniging zal bestaan uit een directeur, een president, twee medebestuurders, een secretaris, een penningmeester en een bibliothecaris.

Alleen zij die tot den werkenden stand behooren of daarmede gelijkstaan, zullen tot lid der vereeniging worden aangenomen, mits den ouderdom der volle zestien jaren bereikt hebbende.

Zij, die de vereeniging ondersteunen, hetzij met eene jaarlijksche bijdrage of met boekwerken of met voorwerpen die tot gebruik kunnen dienen, worden begunstigers genoemd.

De contributie der leden is tien cents per week.

Alle werkzaamheden door of van wege de vereeniging verrigt buiten haar gewoon locaal, als practische oefening in bouwkunde, zang- en teekenoefeningen en dergelijke, staan onder toezigt van het bestuur, dat daarvoor de noodige bepalingen zal vaststellen.

Duur: 29 jaren.

St.-Ct. 10 Mei. Mededeeling door den Minister van Buitenlandsche Zaken der ratificatien van de overeenkomst, 7 Dec. 1865 tusschen Nederland en België gesloten tot aanvulling van het **handels- en scheepvaartverdrag** tusschen de beide staten van 12 Mei 1863.

10 Mei. Idem van de overeenkomst, 31 Maart 1866 tusschen Nederland en België gesloten, ter invoering van een *nieuw stelsel van* **verlichting** *op de Wester-Schelde.*

12 Mei. Kon. besl. van 11 April no. 91, houdende bewilliging van de acte van oprigting der naamlooze vennootschap: **Amsterdamsche stoomhoutzagerij, Sigarenkisten fabriek en Kuiperij**. Doel: de uitoefening en exploitatie eener fabriek, ingerigt tot kuiperij, stoom-houtzagerij en sigaren-kistenmakerij aan den molen: de Jonge Pieter, gelegen in Amsterdam. Kapitaal: aanvankelijk f 48,000, verdeeld in 96 aandeelen, elk ten bedrage van f 500, alle in blanco. Directeuren, de heeren: D. E. Nielting, en D. P. Terpstra.

13 en 14 Mei. Mededeeling door den Minister van Binnenlandsche Zaken omtrent eene **Tentoonstelling van Nijverheid** te Stockholm, welke 15 Junij 1866 zal worden geopend.

13 en 14 Mei Resolutie van den Minister van Financiën van 28 April no. 71 betrekkelijk de tarifering van de zoogenaamde *keatings coughs lozenges*, en id. van 28 April no. 72 betrekkelijk de tarifering van het zoogenaamd *nieuwzilverdraad.*

St.-Ct. 15 Mei. Mededeeling door den Minister van Binnenlandsche Zaken omtrent het afleggen van de eind-examens der **Polytechnische school.**

15 Mei. Mededeeling door den Minister van Binnenlandsche Zaken van de voorwaarden, op welke die Minister, namens den Koning, aan den heer J. J. van der Maaden te Amsterdam **concessie** heeft verleend voor een **spoorweg** van Amsterdam langs Alphen naar Rotterdam.

16 Mei. Kon. besl. van 23 April no. 81, houdende goedkeuring van de statuten van de vereeniging: *„Laat de kinderkens tot mij komen"* te Ridderkerk.

Doel: de behartiging van de belangen der gemeente, door bevordering van het volks-onderwijs in den geest der vereeniging voor Christelijk Nationaal School-onderwijs.

Tot bereiking van dat doel is zij overgegaan tot de oprigting van twee scholen, eene bewaarschool in de kom van het dorp Ridderkerk, en eene school voor gewoon en meer uitgebreid lager onderwijs en wel in dat deel der gemeente, dat de Pruimendijk genoemd wordt.

Van deze vereeniging kan niemand lid worden, die niet vooraf lid is geworden van de vereeniging voor Christelijk Nationaal Onderwijs, en niemand wordt tot lid der vereeniging aangenomen, dan met volstrekte meerderheid van de stemmen der aanwezige leden.

Het bedrag van de vaste contributiën, giften en legaten en de ontvangen schoolgelden strekt, voor zoover dit noodig is, tot voorziening in de uitgaven, verbonden aan de oprigting en instandhouding der schoolgebouwen, het eigendom der vereeniging en de bezoldiging van het onderwijzend personeel, terwijl het batig saldo aan het eind van ieder schooljaar aanwezig tot vast kapitaal zal worden opgelegd. Duur: 29 jaren.

17 Mei. Kon. besl. van 23 April no. 82, houdende goedkeuring van de statuten van de *Vereeniging tot instandhouding eener Protestantsche* **Bewaarschool** *te Roermond.* Doel: de instandhouding eener bewaarschool voor kinderen van mingegoede Protestanten, terwijl ook kinderen van meergegoede ouders en van andere gezindten door het bestuur kunnen worden toegelaten. De school zal, behalve aan eene zorgvuldige verpleging, ook worden dienstbaar gemaakt aan de bevordering van de ligchamelijke en verstandelijke ontwikkeling der kinderen. De kosten van instandhouding, uitbreiding, mitsgaders jaarlijksch onderhoud worden gevonden uit: *a.* jaarlijksche bijdragen; *b.* rente van hetgeen tot kapitaal mogt zijn opgelegd; *c.* de opbrengst der schoolgelden zooals die door het bestuur zijn of zullen worden vastgesteld; *d.* toevallige baten, als daar zijn: giften, legaten, erfmakingen, opbrengsten van loterijen enz. Er zijn eereleden en gewone leden; de eersten betalen jaarlijks minstens vijf gulden, de laatsten minstens één gulden. De eerstgenoemden hebben op de gewone vergaderingen des bestuurs eene adviserende stem. Het bestuur zal bestaan uit zes tot negen leden, waarvan twee à drie mannelijke en vier à zes vrouwelijke, allen inwoners der gemeente Roermond, welke uit hun midden een president, een secretaris en een penningmeester zullen verkiezen.

19 Mei. Kon. besl. van 24 April no. 58, houdende goedkeuring der statuten der Vereeniging tot bevordering van **Christelijk Nationaal Schoolonderwijs** *te Heijningen*, gemeente Fijnaart. Doel: al wat in de nieuwe leermethode prijsselijk en proefhoudend bevonden wordt aan de christelijke opvoeding der jeugd dienstbaar te maken. Ten einde dat doel te bereiken stelt men zich voor de oprigting en instandhouding eener bijzondere school voor lager onderwijs, waarvan de kosten zullen worden gevonden, behalve uit de schoolgelden, uit vrijwillige bijdragen van de leden der Vereeniging en van andere belangstellenden. Contributie (f 5) of aandeel (f 100) geeft het regt tot eene stem. Duur: 29 jaren.

St.-Ct. 19 Mei. Verslag over den staat van *'s Rijks Herbarium* te Leiden en de verrigte werkzaamheden gedurende het jaar 1865.

23 Mei. Kon. besl. van 19 Mei no. 44 betrekkelijk de voorwaarden van inschrijving, bij **vrouwelijke leerlingen** *in de* **verloskunde** vereischt.

23 Mei. Kon. besl van 26 April no. 74, houdende goedkeuring van de statuten van de vereeniging *De Oud-Gereformeerde Gemeente te 's Gravenhage*. De gemeente, dien naam dragende, belijdt, als uitdrukking van haar geloof, de schriften des Ouden en Nieuwen Testaments, den Heidelbergschen Catechismus, de Nederlandsche Gereformeerde Geloofsbelijdenis, en de leerregels der Dordsche synode der jaren 1618 en 1619. Duur: de langst mogelijke termijn, dien de wet als zoodanig gedoogt. De gemeente als zoodanig vormt een genootschap afzonderlijk van het Hervormd kerkgenootschap en wordt bestuurd door leeraar of leeraren, ouderlingen en diakenen, die overal en ten allen tijde de gemeente vertegenwoordigen en te zamen den kerkeraad uitmaken. Ieder lid draagt vrijwillig en naar zijn vermogen bij tot instandhouding van de openbare eeredienst. Het fonds der gemeente bestaat alzoo uit contributien, bijdragen en giften. De gemeente vergadert op de door den kerkeraad bepaalde tijden en uren in het kerkgebouw, Wagenstraat, no. 43.

24 Mei. Verslag van de **Koninklijke akademie van Wetenschappen** aan den koning.

24 Mei. Mededeeling van den Minister van Buitenlandsche Zaken betrekkelijk de vrijstelling van den **uitvoer** van *druiven*, most, ordinaire wijnen en wijn-azijn uit Rome en het **verbod van invoer** van zoogenaamde *tooverphotographien* in Rusland.

25 Mei. Zamenstelling van de commissie, belast met het afnemen van het examen voor ambtenaren bij de **burgerlijke dienst** in **Ned.-Indië.**

26 Mei. Kon. besl. van 7 Maart no. 70, houdende bewilliging der acte van oprigting van de naamlooze vennootschap „*de Leidsche* **Broodfabriek**" te Leiden. Doel: het bakken van deugdzaam tarwe- en roggebrood. Ook elke aan dit doel verwante fabricatie kan worden uitgeoefend. Duur: 25 jaren; kapitaal: f 50.000, verdeeld in 500 aandeelen, elk van f 100. Commissarissen, de heeren D. Hartevelt, Mr. J. van Heukelom, B. F. Krantz, J. J. van Wensen en D. L Wolfson. Na vaststelling der balans wordt eerst 5 pCt. uit de zuivere winst gerekend of bij mindere winst, deze geheel aan de aandeelhouders uitgekeerd. Het overige wordt verdeeld: reservefonds 20 pCt., aandeelhouders 50 pCt., commissarissen 15 pCt., directeur 10 pCt. en beambten 5 pCt.

27 en 28 Mei. Voorwaarden, waarop in het vervolg de **veilingen** van Gouvernementssuiker in Indië zullen worden gehouden.

30 Mei. Kon. besl. van 26 April no. 73, houdende bewilliging van de acte van oprigting der naamlooze vennootschap „*Haarlemsche* **Brood- en Meelfabriek**" te Haarlem Doel: aanvankelijk het bakken van goed en deugdzaam brood tegen billijken prijs. Later kan door de vennooten tot het malen van graan besloten worden. Duur: 25 jaren; kapitaal: f 50 000, verdeeld in aandeelen op naam, ieder van f 1000. Directeuren, de heeren: J. E. F. B. Sluyterman van Loo en J. J. Sneltjes. Commissarissen, de heeren: Jhr. mr. J. P. Teding van Berkhout en Mr. R. Koopmans.

Van hetgeen uit de balans blijkt als winst over te blijven, wordt vooraf aan de aandeelhouders uitgekeerd 4 pCt. van het door hen gestorte op hunne aandeelen; van het overige wordt 40 pCt. onder de aandeelhouders

verdeeld, ieder in evenredigheid van zijn aandeel, 20 pCt. afgezonderd tot het aanleggen van een reservefonds, hetwelk tot een bedrag van f 10.000 zal worden gebragt, en 40 pCt. worden genoten door directeuren, ieder voor de helft.

St.-Ct. 1 Junij. Benoeming van een **nieuw ministerie.**

2 Junij Kon. besl. van 9 Mei no. 65, houdende goedkeuring van de statuten der „*Vereeniging tot bevordering van* **Christelijk nationaal schoolonderwijs** *te Minnertsga.*" Doel: alles wat in de nieuwere leermethode prijsselijk en proefhoudend bevonden wordt, aan het christelijk onderwijs en de christelijke opvoeding dienstbaar te maken. Ten einde dat doel te bereiken stelt men zich voor de oprigting en ondersteuning van zoodanige school en zoo mogelijk ook van eene soortgelijke bewaarschool aldaar, waarvan de kosten zullen worden gevonden uit de schoolgelden en uit de vrijwillige bijdragen van de leden der vereeniging, en van anderen die in haar doel belang stellen. Tot leden der vereeniging worden aangenomen allen die instemmen met de statuten dezer vereeniging tot genoegen van de volstrekte meerderheid der ter vergadering aanwezig zijnde leden, tegen eene contributie van f 5 per jaar. Duur: 29 jaren.

2 Junij. Kon. besl. v. 25 April no. 79, houdende goedkeuring van de acte van oprigting der naamlooze vennootschap **IJzergieterij** „*de Prins van Oranje*" te 's Gravenhage. Doel: uitoefening der ijzergieterij en grofsmederij, de vervaardiging van stoom- en andere werktuigen, handel in bedoelde voorwerpen, vertegenwoordiging van buitenlandsche huizen enz. Duur: 50 jaar en 8 maanden. Kapitaal: f 500.000, in 500 aandeelen, elk van f 1000. Directeuren J. C. P. Hotz, J. J. van Coeverden en W. Huijgens Wz. Commissarissen, de heeren E. A. Haitink, J. Groll en T. J. Gebel.

2 Junij. Resolutie van den Minister van finantiën van 26 Mei ll. no. 33 betrekkelijk tarifering van *rondgesneden en aan de binnenzijde glad geschaafde trommelvellen en niet getwijnd schoenmakersgaren.*

3 en 4 Junij. Kon. besl. van 1 Junij (St.-bl. no. 85), houdende *opdragt van het beheer over de zaken der Hervormde en andere Eeredienslen, behalve die der Roomsch-Katholijke, aan den Minister van finantiën* en van 1 Junij (St.-bl. no. 86) houdende *gelijke opdragt over de zaken der R. K. Eeredienst aan den Minister van Justitie.*

3 en 4 Junij. Ligting van **ootrooijen.** Verder St.-Ct. 4 Julij, 4 Augustus.

6 Junij. Kon. besl. van 16 Mei no. 90, houdende goedkeuring van de statuten van de vereeniging *tot aanbouw en aankoop van* **woningen** *voor* **minvermogenden** *der Nederd. Herv. gemeente te Utrecht.* Doel: woningen aan te koopen of op te bouwen en te verhuren ten einde te voorzien in de behoeften van minvermogenden der Nederd. Herv. gemeente te Utrecht. De huurprijs zal niet hooger berekend kunnen worden dan 8 pCt. van het betaalde voor grond en aanbouw. Kapitaal minstens f 40.000, hoogstens f 70.000, vertegenwoordigd door aandeelen van f 1000, tegen een interest van 4 pCt. per jaar. Duur: 29 jaren. Directeurs, de heeren Mr. A. R. Falck, E. H. Kol, E. J. van Schaik, H. C. van Maurik, J. Huldebos, H. van Koppenhagen.

7 Junij. Kon. besl. van 14 Mei (St.-bl. no. 79) bepalende de plaatsing in het Staatsblad van de op 7 December 1865 tusschen Nederland en Belgie gesloten overeenkomst tot aanvulling van het **Handels- en scheepvaartverdrag** tusschen die beide staten van 12 Mei 1863.

7 Junij. Kon. besl. van 14 Mei (Stbl. no. 80) bepalende de plaatsing in het Staatsblad van de op 31 Maart 1866 tusschen Nederland en Belgie

gesloten overeenkomst tot invoering *van een nieuw stelsel van* **verlichting** *op de Wester-Schelde.*

St.-Ct. 7 Junij. Kon. besl. v. 29 Mei (Sthl. no 81), houdende vernietiging van het besluit van Ged. Staten van Gelderland van 12 Febr. 1838 (Prov. blad no. 20), *waarbij het beheer over buurt- of gemeentegronden en buurtwegen aan poldermeesters is opgedragen.*

7 Junij. Kon. besl. van 30 Mei (Stbl. no. 82), houdende vaststelling van het reglement voor de scheepvaart ter beveiliging van de **beweegbare bruggen** *in den* **Staatsspoorweg** *van Leeuwarden naar Groningen.*

8 Junij. Kon. Besl, van 29 Maart no. 92, houdende bewilliging der acte van oprigting der naamlooze vennootschap: **„Amstel-Hôtelmaatschappij"** te Amsterdam. Duur: 50 jaren. De werkkring bestaat in het bouwen en exploiteren van het Amstel-Hôtel; kapitaal f 600.000. Dit kapitaal kan tot f 1.000.000 worden uitgebreid door uitgifte van meer aandeelen, doch niet beneden pari. Het bedrag der aandeelen (op naam of in blanco) is bepaald op f 500. Het beheer is opgedragen aan een bestuur, bestaande uit een voorzitter en twee tot vier leden, onder toezigt van vijf commissarissen. Elk bestuurder moet eigenaar zijn van ten minste tien, elk commissaris van ten minste vijf aandeelen op naam.

10 en 11 Junij. Kon. besl. van 17 Mei no. 55, houdende goedkeuring van de statuten van de *Vereeniging van Onderwijzers in de* **gymnastiek** *in Nederland* te Rotterdam. Het hoofddoel is het brengen van eenheid in het onderwijzen en beoefenen der gymnastiek, het ondersteunen der maatregelen en pogingen harer leden met betrekking tot alles wat het belang der gymnastiek betreft, het bevorderen van aanstellingen van onderwijzers in de gymnastiek, leden der vereeniging. Duur: 29 jaren. Het bestuur bestaat uit vijf leden. Deze kiezen uit hun midden een voorzitter, een penningmeester en een secretaris.

12 Junij. Kon. besl. van 17 Mei no. 56, houdende goedkeuring van de statuten van de *Vereeniging tot* **evangelisatie** *te Hoorn.* Doel: op den grondslag des Bijbels zamen te werken tot uitbreiding van Gods koningrijk. De werkzaamheden waardoor de vereeniging dit doel zoekt te bereiken zijn: *a* openbare evangelieverkondiging, behoudens het bij de wet bepaalde; *b* oprigting en ondersteuning van christelijke scholen; *c* verspreiding van volksschriften in een christelijken geest. Duur: 29 jaren. De geldmiddelen der vereeniging worden verkregen door collecten bij de evangelieverkondiging, alsmede door vrijwillige bijdragen in en buiten deze stad.

13 Junij. Kon. besl. van 18 Mei no. 49, houdende goedkeuring van de statuten der *Leidsche* **Schouwburg-***Vereeniging.* Doel: het doen geven van tooneel-voorstellingen, concerten, bals, en het houden van vergaderingen in den Leidschen schouwburg, het doen verbouwen en tot dat einde in behoorlijken toestand brengen der gebouwen en andere huizen, vroeger voor schouwburg gediend hebbende en gelegen binnen de stad Leiden, aan de Oude Vest. Duur: 29 jaren, kapitaal: f 70,000, verdeeld in heele en halve aandeelen op naam van f 250 en f 125. De vereeniging wordt bestuurd door eene commissie van vier leden. Tot bestuurders zijn voor het eerst gekozen de heeren D. A. Schretlen, B. F. Krantz, Mr. C. W. Hubrecht en P. L. C. Driessen.

13 Junij. Kon. besl. van 18 Mei no. 50, houdende goedkeuring van de statuten der *Vereeniging voor* **christelijk nationaal school-onderwijs** *te Kampen.* Doel: het bevorderen eener christelijke opvoeding door school-onderwijs. De

vereeniging is zooveel mogelijk **werkzaam** *a* tot het oprigten en instandhouden van eene of meer scholen; *b* tot opwekking van gemeen overleg en zamenwerking omtrent al wat tot de belangen der christelijke school behoort. De fondsen worden zamengebragt uit contributiën, giften, erflatingen, schoolgelden enz. Duur: 29 jaren en 11 maanden.

St.-Ct. 14 Junij. Kon. besl. v. 1 Junij no. 57, houdende goedkeuring van de wijziging in de statuten van de *Vereeniging tot instandhouding en bevordering van den bloei der* **kweekschool** *voor* **zeevaart** *te Leiden.*

15 Junij. Kon. besl. van 23 Mei no. 29, houdende goedkeuring van de statuten van de *vereeniging voor* **Christelijk onderwijs** *te Woudsend, Ypecolsga, Indijk en Smallebrugge.* Doel hetzelfde als andere dergelijke christelijke vereenigingen. Duur: 29 jaren en 11 maanden. Directeuren, de heeren G. Ringnalda, A. Osinga en P. Nauta.

16 Junij. Kon. besl. van 18 April no. 78, houdende goedkeuring van de acte van oprigting der naamlooze vennootschap: **Stoombootmaatschappij** *de vereeniging* te Amsterdam. Doel: de stoombootvaart, tot vervoer van personen, goederen en vee, over de Zuiderzee, volgens de daartoe te verkrijgen vergunning, en aanvankelijk tusschen Amsterdam en Kampen. Duur: 24 jaren, kapitaal: f 20.000, in aandeelen van f 500. Voor de eerste maal is tot directeur benoemd de heer H. Merkelbach. Tot commissarissen, de heeren A. J. Guepin en K. P. Wurfbain.

17 en 18 Junij. Kon. besl. van 15 Junij no. 43, tot benoeming van leden der *Jury voor de Algemeene Tentoonstelling van Nederlandsche Nijverheid en Kunst*, in dit jaar in het Paleis voor Volksvlijt te houden.

19 Junij. Wet van 11 Junij (St.-bl. no. 100) *tot vaststelling van uitgaven, wegens* **verstrekkingen** *door het Departement van* **Oorlog**, *dienst* 1866.

19 Junij. Kon. besl. van 30 April no. 65, houdende goedkeuring van de acte van oprigting der naamlooze vennootschap „*Koninklijke* **Stoombontweverij** *Sophia, Koningin der Nederlanden*" te Wierden. Deze vennootschap staat onder bestuur van drie directeuren met twee commissarissen, en heeft ten doel de oprigting en exploitatie eener stoombontweverij. Kapitaal: f 125.000. Directeuren, de heeren B. Scholting, A. Salm Hz. en J. ten Bruggenkate GSz. Commissarissen de heeren F. H. C. Cramerus en N. J. Pook van Baggen.

20 Junij. Kon. besl. van 15 Junij (St.-bl. no. 112) houdende regeling *van het* **port** *der* **monsters** *en* **stalen** *van koopwaren*, die met de post tusschen Nederland en Groot-Brittannie worden verzonden.

20 Junij. Kon. besl. van 1 Mei no. 53, houdende bewilliging van de acte van oprigting der naamlooze vennootschap „*Gorinchemsche* **Schroefstoombootonderneming**" te Gorinchem. Doel: de daarstelling en exploitatie eener geregelde stoomvaart tusschen de steden Gorinchem en Dordrecht en Gorinchem en Zalt-Bommel met tusschenliggende plaatsen, vice versa, ter overbrenging of vervoer van personen, goederen en vee, en tot het slepen van vaartuigen, tot welk een en ander aan J. D. Havermans bereids concessie is verleend. Duur: 12 jaren, 7 maanden en 30 dagen. Kapitaal: f 15.600, in 6 aandeelen, elk van f 2600.

21 Junij. Kon. besl. van 26 Mei no. 49, houdende bewilliging op de door de te Amsterdam gevestigde naamlooze vennootschap *de Hollandsche* **Brandassurantie**-*maatschappij* gevraagde verlenging van den duur dier vennootschap voor den tijd van 25 jaren.

St.-Ct. 21 Junij. Kon. besl. v. 5 Mei no. 55, houdende bewilliging op de acte tot wijziging in de acte van oprigting der naamlooze vennootschap *de stoomweverij* **Java** te Almelo.

22 Junij. Wet van 11 Junij (St.-bl. no. 98) tot wijziging en aanvulling van hoofdstuk VI der **begrooting** *van staatsuitgaven* voor het dienstjaar 1865.

22 Junij. Kon. besl. van 14 April no. 95, houdende wijzigingen in de acte van oprigting der te Amsterdam gevestigde naamlooze vennootschap *de Adelaar*.

23 Junij. Wet van 11 Junij (St.-bl. no. 99) tot vaststelling van uitgaven *wegens* **verstrekkingen** *door het Dep. van* **Marine**, dienst 1866.

23 Junij. Wet van 11 Junij (St.-bl. no. 101) tot verhooging van *Hoofdstuk* V der **Staatsbegrooting** voor 1866.

23 Junij. Wet van 11 Junij (St.-bl. no. 102) tot **onteigening** van perceelen ten behoeve der verbreeding eener **straat** te Roermond.

23 Junij. Wetten van 11 Junij (St-bl. no. 103 en 104) tot **onteigening** van perceelen ten behoeve van verbreeding en verbetering der **straten** te **Maastricht**.

23 Junij. Wet van 11 Junij (St.-bl. no. 105) tot **onteigening** van perceelen ten behoeve van den aanleg van een **kanaal**, van de Dedemsvaart, door de zoogenaamde Arriër Hoofdwijk, naar de Vecht boven Ommen.

27 Junij. Wet van 11 Junij (Stbl. no. 106) tot **verandering der grens** tusschen de gemeente Stad en Ambt Ommen.

27 Junij. Wet van 11 Junij (Stbl. no. 107) tot **onteigening** van perceelen ten behoeve van het openen en inleiden van sprengen onder de gemeente Apeldoorn tot voeding van het **kanaal** tusschen Apeldoorn en Dieren.

27 Junij. Wet van 11 Junij (Stbl. no. 108) betrekkelijk het verleenen van **vergunning** *tot het tijdelijk voeren der* **Nederlandsche vlag**.

27 Junij. Wet van 11 Junij (Stbl. no. 109) tot wijziging der begrooting van het fonds, voortspruitende uit de kooppprijzen van **domeinen**, voor het dienstjaar 1866.

27 Junij. Kon. besl. van 15 Junij (Stbl. no. 111), houdende wijziging van artt. 2 en 4 van het reglement voor de **Rijkskweekschool** voor **vroedvrouwen**, vastgesteld bij kon. besl. van 24 Augustus 1861 (Stbl. no. 77).

28 Junij. Kon. besl. van 28 Mei no. 36, houdende goedkeuring van de acte van oprigting der naamlooze vennootschap „*de* **ijzerpletterij** *van Capelle op den IJssel*" Duur: 50 jaren. Doel: aankoop en vervaardiging van ijzeren platen en verkoop dezer artikelen; kapitaal: f 250.000, in aandeelen van f 500. De zaken worden beheerd door een raad zamengesteld uit vijf leden, benoemd door de algemeene vergadering van aandeelhouders. De dagelijksche en bijzondere leiding der zaken is toevertrouwd aan eenen directeur-gerant. Voor de eerste maal zijn tot administrateuren benoemd de heer L. L. H. Berger, J. D. A. A. Fallize, L. A. Berger en X. Berchmans.

29 Junij. Kon. besl. van 21 Junij (Stbl. no. 113), tot uitvoering der Wet van 9 April 1866 (Stbl. no. 24) houdende nadere bepalingen omtrent den **accijns** op het **geslagt**.

St.-Ct. 30 Junij. Kon. besl. v. 25 Junij (Stbl. no. 114) houdende aanwijzing van *Valkenswaard* als **expeditie-** en **betalingskantoor** bij invoer langs den spoorweg Eindhoven—Hasselt, benevens openstelling van dien weg als heerbaan.

1 en 2 Julij. Kon. besl. van 16 Mei no. 91, houdende bewilliging der acte tot wijziging van de acte van oprigting der naamlooze vennootschap „*Maatschappij van Dordrechtsche* **scheepsreederij**" te Dordrecht. Het kapitaal van f 178.500 op f 102.000 gebragt, verdeeld in 510 aandeelen, elk van f 200.

3 Julij. Verslag van *commissarissen der* **Ned. Indische Spoorweg**-*maatschappij* aan de algemeene vergadering van aandeelhouders, ingevolge art. 41 der statuten, uitgebragt den 19n Junij 1866, door den voorzitter dr. H. van Beeck Vollenhoven.

5 Julij. Kon. besl. van 17 April no. 92, houdende goedkeuring der acte van oprigting der naamlooze vennootschap *Almelosche* **Brood-** *en* **Meelfabriek** te Stad Almelo. Doel: het bakken van goed en deugdzaam brood tegen billijken prijs Tot het malen van graan, zoowel voor eigen rekening als tegen loon voor anderen, kan later besloten worden. Duur: 52 jaren; kapitaal: f 41.000, verdeeld in 164 aandeelen in blanco, ieder van f 250. Het bestuur wordt gevoerd door een directeur onder toezigt van vijf commissarissen, allen te Stad of Ambt Almelo woonachtig. Voor de eerste maal zijn tot commissarissen verkozen de heeren M. Wertheim Salomonson, A. F. graaf van Rechteren Almelo, Mr. A. M. Dikkers, L. E. Hofkes en H. ten Cate Ezn.

6 Julij. Kon. besl. van 27 Junij (St.-bl. no. 115) waarbij de Commissaris des Konings in de provincie Drenthe wordt gemagtigd te voorzien in de uitvoering van art. 19, 6e lid der wet van 13 Augustus 1857 (St.-bl. no. 103) en van het bij kon. besl. van 14 Januarij 1862, no. 77, gegeven bevel tot **vermeerdering** van het getal der **openbare scholen** in de gemeente Vledder.

6 Julij. Kon. besl. van 13 Junij no. 76, houdende bewilliging van de acte van oprigting der naamlooze vennootschap „de 's Gravenhaagsche **Vleeschhouwerij** te 's Gravenhage. Doel: goed rund-, kalfs- en schapenvleesch te 's Gravenhage, tegen billijke prijzen, algemeen verkrijgbaar te stellen. Duur: 25 jaren, kapitaal: f 100.000, verdeeld in 1000 aandeelen, ieder groot f 100. Deze aandeelen moeten vóór ulto. December 1876 alle geplaatst zijn. Het bestuur der vennootschap bestaat uit negen leden, die voor drie jaren benoemd worden. De leden van het bestuur mogen noch middellijk, noch onmiddellijk deel nemen aan eenigen handel in slagtvee, of van vleeschhouwerijen en daarmede in verband staande ondernemingen. De, na aftrek van alle onkosten, die van onderhoud, in den ruimsten zin, der gebouwen en van herstelling en vernieuwing der gereedschappen en meubelen daaronder begrepen, blijkens de balans behaalde zuivere winsten, worden, zoo zij niet meer bedragen dan 5 pCt. van het beloop, dat op de gezamenlijke aandeelen gestort is, in haar geheel aan de aandeelhouders uitgekeerd. Van hetgeen zij meer bedragen, worden *a* 50 pCt. onder de aandeelhouders verdeeld; *b* 25 pCt. afgezonderd voor het reservefonds: en *c* 25 pCt., ter beschikking van het bestuur gesteld, ten einde daaruit buitengewone belooningen aan beambten en bedienden der vennootschap te kunnen toeleggen.

7 Julij. Resolutie van den Minister van Finantien van 25 Junij jl. no. 86 betrekkelijk de **tarifering** van *honigraten, geperste en gezuiverde honig- en bijenwerk.*

St.-Ct. 11 Julij. Verslag van de werkzaamheden van het *Koninklijk Nederlandsch* **Meteorologisch Instituut** aan Z.-Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken.

12 Julij. Kon. besl. van 5 Mei no. 54, houdende bewilliging der acte van oprigting der naamlooze vennootschap: **Brandwaarborg**-*maatschappij Terheijden—Wagenberg* te Terheijden. Duur: 25 jaren. Kapitaal: 33.500, verdeeld in 67 aandeelen, elk groot f 500. Het bestuur der vennootschap zal worden opgedragen aan een directeur en een penningmeester, onder toezigt van minstens vier commissarissen. De leden van het bestuur moeten hun werkelijk verblijf in de gemeente Terheijden hebben en persoonlijk eigenaar zijn van minstens twee aandeelen. Tot leden van het bestuur zijn voor de eerste maal aangesteld de heeren P. Rombouts, tot directeur, J. Biestraten tot penningmeester, en N. den Ronden, P. van Dijk, W. T. de Glas en W. Wagemakers tot commissarissen, terwijl G. Haagh als agent benoemd is.

15 en 16 Julij. Kon. besl. van 11 Junij no. 49, houdende bewilliging der acte van oprigting der naamlooze vennootschap: *de Neder-Betuwsche* **Beetwortelsuiker-fabriek** te Geldermalsen. Duur: 25 jaren. Doel: de oprigting en exploitatie eener fabrijk van beetwortelsuiker. Kapitaal f 400.000, verdeeld in aandeelen van f 1000 of f 500 op naam of in blanco. Het bestuur wordt opgedragen aan twee directeuren, onder oppertoezigt en contrôle van hoogstens zeven en minstens drie commissarissen. Directeuren: C. M. F. van Rossum en W. van Bevervoorde. Commissarissen: Jhr. P A. Reuchlin, D. van Aalst, J. J. van Braam, C. J. Hasselman, J. H. van der Meulen LCz. en B. B. P. Hasselman.

19 Julij. Kon. besl. v. 16 Julij no. 68 tot benoeming eener commissie om een onderzoek in te stellen naar het **drinkwater** in Nederland.

19 Julij. Mededeeling van den Minister van Binnenlandsche Zaken betrekkelijk de **tentoonstelling**, welke in 1867 te **Parijs** zal gehouden worden.

20 Julij. Kon. besl. van 9 Julij no. 65, betrekkelijk het afzonderlijk verkrijgbaar stellen van een gedeelte van het **Bijblad** tot de *Nederl.* **Staatscourant.** Ook in St.-Ct. 24 Julij.

20 Julij. Kon. besl. van 7 Junij no. 60 houdende bewilliging op de acte tot wijziging van de acte van oprigting der naamlooze vennootschap: *de Nederlandsch-Indische* **Stoomvaart**-*maatschappij* te 's Gravenhage. Die wijziging strekt tot uitbreiding van kapitaal.

20 Julij. Mededeeling van den Minister van Buitenlandsche Zaken nopens het teekenen van een protocol, waarbij de termijn, bepaald bij art. 3 der overeenkomst tot internationale regeling der wetgeving op de **suikerbelasting** (St.-bl. no. 84 van 1865) met drie maanden verlengd wordt.

20 Julij. Kon. besl. van 14 Julij no. 76 tot uitbreiding van **vrijstelling** van het bij art. 22 der wet van 3 October 1843 (Stbl. no. 47) bepaalde **zegelregt** verleend voor de bijvoegsels of supplementen van dagbladen, couranten en nieuwspapieren.

21 Julij. Kon. besl. van 16 Julij (Stbl. no. 116), houdende bepalingen omtrent het verleenen gedurende het jaar 1866 van **voorschotten** *uit 's Rijks schatkist* aan gemeenten, op rekening van het haar toekomend gedeelte van de opbrengst der rijksbelasting op het personeel.

22 en 23 Julij. Kon. besl. van 28 Junij no. 63, houdende goedkeuring van de statuten van de *Vereeniging voor* **Christelijk Nationaal schoolonderwijs**

te Oldebroek. Deze vereeniging stelt zich ten doel het daarstellen van eene Christelijke school te Oldebroek, op den grondslag der Hervormde belijdenis; en verder de bevordering van al datgeen, wat op christelijk onderwijs betrekking heeft. Deze school wordt gesticht uit vrijwillige bijdragen van ingezetenen der kerkelijke gemeente van Oldebroek en giften van elders.

St.-Ct. 24 Julij. Kon. besl. van 29 Junij no. 72 tot goedkeuring der acte houdende wijzigingen in de acte van oprigting van de naamlooze vennootschap: „de *Leidsche* **Stoombootdienst**" te Leiden.

25 Julij. Kon. besl. van 25 Junij no. 80 tot goedkeuring der acte houdende wijzigingen in de acte van oprigting der naamlooze vennootschap: „*Algemeene* **Zee-** *en* **Brandverzekering**maatschappij" te Rotterdam. Deze maatschappij zal blijven beheerd door vijf commissarissen en twee directeuren. Tot directeuren blijven bij voortduring benoemd de mededeelhebbers J. Tromp en H. C van Alphen, terwijl tot adjunct-directeur wordt benoemd en aangesteld J. van Alphen.

26 Julij. Kon. besl. van 13 Julij no. 67 tot goedkeuring van de statuten der *Nederlandsche* **koraal-vereeniging** te Amsterdam. Duur: voorloopig 25 jaren. Doel: het godsdienstig volksgezang in Nederland aan te moedigen en te veredelen.

Al wat regtstreeks betrekking heeft tot het kerkgezang der onderscheidene gezindten in Nederland ligt buiten de dadelijke bemoeijing der vereeniging.

Zij onthoudt zich dan ook zorgvuldig van alles, wat aan hare werkzaamheden een kerkgenootschappelijk of confessioneel karakter zou geven.

Dientengevolge zorgt zij:

1o. dat bij de keuze der melodien niet te rade wordt gegaan met hare herkomst uit de Joodsche, Katholijke of Protestantsche kerk, maar alleen met haar aesthetisch en stichtelijk karakter;

2o. dat in den tekst der koralen alles vermeden worde wat niet met bevrediging en verheffing van den godsdienstzin en van het godsdienstig gevoel door geheel het Nederlandsche volk zou kunnen gezongen worden.

Gewone leden betalen 's jaars 75 cents, beschermers minstens drie gulden. Het hoofdbestuur bestaat minstens uit zeven leden. Zie verder St.-Ct. 2 Aug., 12 en 13 Aug.

28 Julij. Kon. besl. van 18 Julij no. 54, tot goedkeuring van de gewijzigde statuten van de vereeniging *het Nederlandsch* **Opvoedingshuis** te Wassenaar. Doel: de verwezenlijking van de opvoedkundige ideën van mevrouw Elise van Calcar, tot verbetering van de vrouwelijke opleiding voor de opvoeding in huis en school.

Thans is het geheele bestuur van het opvoedingshuis toevertrouwd aan de stichteres, mevrouw Elise van Calcar; zij zorgt voor de godsdienstige en intellectuele vorming, zoowel als voor de stoffelijke verpleging der leerlingen. Zij wordt bijgestaan door drie commissarissen van administratie, om gezamenlijk met haar het geldelijk beheer der vereeniging te voeren en verder haar met hun raad te ondersteunen.

29 en 30 Julij. Kon. besl. van 4 Julij no. 59, houdende goedkeuring van de wijzigingen in de acte van oprigting der naamlooze vennootschap. „*de Nederlandsche* **kettingstoomsleepboot**-*maatschappij*" te Amsterdam.

7 Aug. Programma der lessen welke gedurende het jaar 1866—1867 aan de **polytechnische school** te Delft zullen gegeven worden.

8 Aug. Verslag (met bijlagen) betreffende den aanleg der **staatsspoorwegen** van 1 Januarij tot 1 Julij 1866.

St.-Ct. 9 Aug. Kon. besl. v. 23 Junij no. 72, tot bewilliging van de wijzigingen in de acte van oprigting der naamlooze vennootschap: *de Haarlemsche* **Brandverzekering**-*Maatschappij te Haarlem.*

9 Aug. Verslag ingediend aan den heer Minister van **Kolonien** door de commissie, belast met het afnemen der **examens**, vermeld in art. 4 van het kon. besl. van 10 September 1864 (St.-bl. no. 93.)

10 Aug. Kon. besl. van 1 Augustus no. 49 tot goedkeuring van de statuten van de Vereeniging voor **Christelijk Nationaal Schoolonderwijs** te Varsseveld (gemeente Wisch.)

12 en 13 Aug. Verslag der commissie, in 1866 belast met het afnemen van de **geneeskundige examens**, volgens art. 5 der wet van 1 Junij 1865 (St.-bl. no. 59.)

14 Aug. Kon. besl. van 30 Julij no. 69, tot wijziging van art. 13 der statuten van de te Utrecht gevestigde vereeniging: *Derde maatschappij tot* **verbetering** *der* **woningen** *voor arbeidenden en minvermogenden.*

17 Aug. Kon. besl. van 10 Aug. no. 73, tot goedkeuring van de statuten van de Vereeniging tot bevordering van **Christelijk Nationaal Schoolonderwijs** te St.-Anna Parochie. Doel: al wat in de nieuwere leer-methode prijsselijk en proefhoudend wordt bevonden, aan christelijk onderwijs en opvoeding dienstbaar te maken. Duur: 29 jaren. Het bestuur bestaat uit vijf leden.

17 Aug. Kon. besl. van 10 Aug. no. 74, tot goedkeuring van de statuten van gelijke vereeniging met gelijk doel te Olst, Welsum en Wezepe (prov. Overijssel.)

18 Aug. Kon. besl. van 28 Junij no. 64, tot goedkeuring van het ontwerp, houdende wijzigingen in de acte van oprigting der naamlooze vennootschap: *Algemeene* **pensioen-verzekering**-*maatschappij*, te Noord-Waddinxveen.

19 Aug. Verslagen der commissien, belast met het afnemen der **examens** ter verkrijging eener acte van bevoegdheid als **Vroedvrouw**, volgens art. 11 der Wet van 1 Junij 1865 (St.-bl. no. 59).

21 Aug. Kon. besl. van 16 Aug. no. 69 tot benoeming eener staatscommissie tot onderzoek der algemeene rekening, aantoonende de hoegrootheid der **Oost-Indische remises** in goederen en in geld, en het gebruik van die remises gemaakt in 1864.

22 Aug. Kon. besl. van 22 Junij no. 66, houdende bewilliging van de acte van oprigting der naamlooze vennootschap de **Twentsche Beurs** te Almelo. Doel: het daarstellen in de stad Almelo van een gebouw, waarin beurs zal worden gehouden in den zin van art. 59 Kooph., voorts om daaraan zoodanige gebouwen of localiteiten te verbinden en die door verhuring of op andere wijze te gebruiken, als bestuurders met commissarissen zullen goedvinden te bepalen. Duur: 40 jaren. Kapitaal: f 30.000, verdeeld in 120 aandeelen, elk van f 250. Bestuurders, de heeren J. Scholten Gz., H. Ten Kate Ez. en G. Salomonson Hz. Commissarissen, de heeren J. J. Engberts, H. H. Kunst en C. Cardinaal Cz.

24 Aug. Resolutie van den Minister van financien van 14 Aug. no. 40 betrekkelijk de **tarifering** van *levende zang- of pronkvogels.*

31 Aug. Kon. besl. van 29 Mei no. 65, houdende bewilliging van de acte van oprigting der naamlooze vennootschap *Machinale* **kurken**-*maatschappij* te

Amsterdam. Doel: het machinaal bewerken van kurk en het daarin handel drijven. Duur: 25 jaren; kapitaal f 20.000, verdeeld in 20 aandeelen, ieder van f 1000. Bestuurders: de heer C. D. Lammleth en een ander aandeelhouder.

St.-Ct. 2 en 3 Sept. Kon. besl v. 25 Augustus (Stbl. no. 120) houdende aanwijzing van de gemeente Venlo als *kantoor van expeditie en betaling bij* **invoer** enz. langs den spoorweg van Venlo naar de Pruissische grenzen in de rigting van Kaldenkirchen, benevens openstelling van dien weg als heerbaan.

4 Sept. Kon. besl. van 25 Augustus (St.-bl. no. 119 tot regeling van kosten *in zake de* **in-** *en* **uitgaande regten** *en* **accijnsen.**

27 Sept. Kon. besl. van 20 Aug. no. 78, houdende bewilliging der statuten van het zedelijk ligchaam: *Vereeniging tot bevordering van* **Christelijk Nationaal Schoolonderwijs** te Witmarsum en omstreken. Doel: gelijk aan soortgelijke vereenigingen. Duur: 29 jaar. Het bestuur bestaat uit vijf leden, van welke één voorzitter, één secretaris en één penningmeester is. Gedurende de vijf eerste jaren bestaat het bestuur uit T. Hofska, J. Broers van Abbema, J. S. Postma, R. Hamming en P. Jongsma.

9 en 10 Sept. Kon. besl. van 8 Sept. no. 56 tot *sluiting van het zittingjaar* 1865—1866.

9 en 10 Sept. Kon. besl. van 20 Aug. no 80, houdende goedkeuring van de statuten der *vereeniging tot bevordering van* **christelijke belangen** *te Kralingen.* Duur: 29 jaren. Doel: het wekken van een christelijken en kerkelijken zin in de plaats, waar zij is gevestigd. Zij tracht dit doel te bereiken door: *a* pogingen in het werk te stellen, dat bijbellezingen worden gehouden; *b* het openen van bewaarscholen; *c* Zondagscholen; *d* naai- en breischolen. De noodige gelden worden verkregen door vrijwillige giften, collecten, jaarlijksche contributie, renteloze aandeelen, indien noodig leeningen tegen een interest van 3 pCt. Haar bestuur bestaat uit drie leden, die uit de overige leden der vereeniging gekozen zijn, een president, secretaris en penningmeester.

11 Sept. Kon. besl. van 4 Aug. no. 70 houdende bewilliging van wijzigingen in de acte van oprigting der naamlooze vennootschap *Noord-, Zuidhollandsche en Zeeuwsche* **Zee verzekering***maatschappij*, volgens welke wijzigingen deze vennootschap voortaan zal voeren den naam van *Noord-, Zuidhollandsche en Zeeuwsche Zee- en brandverzekeringmaatschappij.*

12 Sept. Kon. besl. van 6 Sept. (Stbl. no. 121) houdende vaststelling van het reglement van **politie** wegens het gebruik der **spoorwegbrug** over de Maas te Venlo voor algemeen verkeer.

12 Sept. Kon. besl. van 9 Julij no. 60 houdende bewilliging van het ontwerp der acte van oprigting der naamlooze vennootschap *Amsterdamsche algemeene verzekeringmaatschappij voor* **uitkeering bij overlijden** te Amsterdam.

13 Sept. Kon. besl. van 29 Aug. no. 57, houdende goedkeuring van de gewijzigde statuten van de *vereeniging tot bevordering van* **fabriek-** *en* **Handwerknijverheid** *te Rotterdam.* Doel: bevordering van den bloei en de belangen der fabriek- en handwerksnijverheid, hoofdzakelijk door verspreiding van kennis, door gemeenschappelijk overleg en zamenwerking der nijveren zelven, en aanmoediging tot verbeterde of nieuwe voortbrenging. Zij stelt zich voor dat doel te bereiken: 1o. door het aanschaffen van boekwerken en tijdschriften aan nijverheid gewijd, ter beschikking van de leden; 2o. door maandelijksche zamenkomsten der leden en bespreking van onderwerpen,

de nijverheid betreffende; 3o. door in die zamenkomsten nijverheidsproducten ter beoordeeling aan te bieden; en 4o. door aanmoediging en belooning van verdienstelijke werklieden. Zij stelt zich in betrekking met andere hier of buiten 's lands gevestigde maatschappijen of vereenigingen, welker doel is de belangen der nijverheid te bevorderen. Duur: 29 jaren en 11 maanden. Gewone leden zijn gepatenteerde fabriek- of handwerksnijveren, die eene jaarlijksche contributie van drie gulden betalen. Buitengewone leden zijn die, welke door eene jaarlijksche bijdrage van minstens twee gulden van hunne belangstelling in de vereeniging doen blijken. Zij hebben toegang tot de zamenkomsten der vereeniging, doch zijn niet stemgeregtigd.

18 Sept. **Troonrede** bij de opening van het zittingjaar 1865/66.

18 Sept. Kon. besl. van 11 Aug. no. 59, houdende bewilliging van de wijziging in de acte van oprigting en verlenging van den duur van de naamlooze vennootschap „**Brandassurantie**-*vennootschap*" te Amsterdam.

19 Sept. Kon. besl. van 1 Sept. no. 67, houdende goedkeuring van de statuten van de *Vereeniging tot instandhouding der Cornelia*-**Bewaarschool** *te Barneveld.*

21 Sept. Kon. besl. van 30 Julij no. 70, houdende bewilliging van de wijziging in de acte van oprigting der naamlooze vennootschap *Maatschappij tot* **verbetering** *der* **woningen** *van arbeidenden en minvermogenden*, te Utrecht.

21 Sept. Verslag van den staat der Rijksinstelling van **onderwijs** in **Indische taal- land- en volkenkunde** te Leiden over het studiejaar 1865/66, ingediend door den Raad van bestuur van genoemde instelling.

23 en 24 Sept. Wet van 15 Sept. (St.-bl no. 150) tot onschadelijkmaking van door den **veetyphus** aangetast en daarvan verdacht vee.

23 en 24 Sept. Kon. besl. van 20 Sept. no. 55 tot toepassing dezer wet.

23 en 24 Sept. Rede van Z.-Exc. den Minister van financiën bij de aanbieding der **begrootingswetten** voor 1867.

25 Sept. Wet van 14 Sept. (St.-bl. no. 123), houdende uitbreiding van art. 14 der Wet van 22 April 1855 (St.-bl. no. 32) tot **wederkeerige verzekerings- of waarborg-maatschappijen.**

25 Sept. Wet van 14 September (St. no. 124) tot wijziging van Hoofdstuk IV A. der **Staatsbegrooting** van 1865.

26 Sept. Wet van 15 Sept. (St.-bl. no. 151) tot verhooging van Hoofdstuk V der **Staatsbegrooting** voor 1866.

26 Sept. Kon. besl. van 21 Sept (St.-bl. no. 157) tot vaststelling van een voorloopig tarief van **havengeld** voor de haven te Breskens en tot afschaffing van het **passage-geld.**

26 Sept. Kon. besl. van 21 Sept. (St.-bl. no. 158) tot wijziging van het voorloopig tarief van het **kanaalgeld** op het groot Noordhollandsch kanaal, vastgesteld bij Kon. besl. van 28 Febr. 1853 (St.-bl. no. 12).

27 Sept. Kon. besl. van 3 Sept. no. 69 tot bewilliging van de statuten van het **scherpschuttersgenootschap** „Vorst en Vaderland" te Gendringen, onder bescherming van Z. K. H. den Prins van Oranje Duur: 29 jaren. Doel: oefening in het schieten met draagbare vuurwapenen met getrokken loopen naar de schijf, den vogel of de star. De leden zijn gewone, buiten- en eereleden. Elk gewoon lid betaalt een entrée van f 3. De directie is opgedragen

aan drie gewone leden, te weten: een president, een commissaris, een secretaris-thesaurier.

St.-Ct. 28 Sept. Wet v. 14 Sept. (St.-bl. no. 125) tot wijziging en verhooging van Hoofdstuk IV A. der **staatsbegrooting** voor 1866.

29 Sept. Kon. besl. van 4 Sept. no. 45, houdende bewilliging van de statuten van de vereeniging **Neêrland's werkman** te Amsterdam. Doel: bevordering van zedelijke en stoffelijke belangen van den werkman, te bereiken door bijeenkomsten des Zaturdag avonds, voordragten, bibliotheek, tentoonstelling, prijsvragen en bijzondere inrigtingen. De werkman moet 20 jaren oud zijn. Contributie 10 cents per week; onder de 25 cts. voor reglement en diploma is het entréegeld begrepen.

CONCESSIEN.

Aan de Binnenlandsche schroefstoombootreederij, gevestigd te Dordrecht voor eene **stoombootdienst** tot vervoer van reizigers, goederen en vee tusschen Dordrecht en Amsterdam uit te breiden van Dordrecht, over Utrecht, op Amsterdam (St.-Ct. 7 April.)

Aan G. J. van Leeuwen te Alkmaar voor eene **stoombootdienst** tot vervoer van goederen en vee tusschen Purmerend en Rotterdam, over Amsterdam of Haarlem. (St.-Ct. 7 April.)

Aan C. G. van der Garden en Cie te Gouda, voor eene **stoomsleepdienst** op de rivieren Goudsche IJssel, Oude Maas, Merwede, Boven Maas en Dieze tot 's Hertogenbosch. (St.-bl. 12 April.)

Aan P. en G. Sillevis te 's Gravenhage voor eene **schroefstoombootdienst** tot vervoer van reizigers, goederen en vee en het slepen van schepen tusschen Dordrecht en den Moerdijk. (St.-Ct. 22 en 23 April.)

Aan J. J. Waltheer en Cie te Gorinchem voor eene **stoombootdienst** tot vervoer van reizigers, goederen en vee tusschen Gorinchem en Middelburg. (St.-Ct. 1 Mei.)

Aan P. G. Schaly te Leerdam, om met zijne **stoombootdienst** van Leerdam op Gorinchem en Rotterdam, waarvoor hem vergunning is verleend door de Gedeputeerde Staten van Zuidholland, ook schepen te slepen op de rivieren de Linge, de Merwede, de Noord en de Maas in Zuidholland en Gelderland. (St.-Ct. 12 Mei.)

Aan J. en B. Verschure te 's Hertogenbosch om met hunne **schroefboot,** varende tusschen 's Hertogenbosch en Zaandam, schepen te slepen (St.-Ct. 17 Mei.)

De vergunning voor eene **stoombootdienst** tot vervoer van personen, goederen en vee tusschen Amsterdam en Arnhem, en het slepen van vaartuigen voor zooveel den Neder-Rhijn en de Lek aangaat, vroeger verleend aan de heeren Joh. Mager te Arnhem en Jelis Mager te Amsterdam, overgeschreven ten name van laatstgemelden. (St.-Ct. 17 Mei.)

Aan J. van der Tang te Rijnsaterwoude voor eene **schroefstoombootdienst** tot vervoer van passagiers, goederen en vee van Rijnsaterwoude naar Leiden, Gouda, Haarlem en Amsterdam tot Purmerend. (St.-Ct. 23 Mei.)

Aan Rietschoten, Bok en Cie te Rotterdam is vergund met hunne **stoomboot** tot vervoer van goederen en vee, waarvoor hun concessie is verleend bij beschikking van 2 Februarij 1866, no. 212, ook passagiers te vervoeren. (St.-Ct. 8 Junij.)

Verlenging van de termijn van het in werking brengen der **stoombootdienst** tusschen Rotterdam en Utrecht, waarvoor vroeger vergunning werd verleend aan de firma Lehr en van den Berg te Rotterdam tot 12 Julij 1866. (St.-Ct. 10 en 11 Junij.)

Aan J. J. Flippo te Leiden voor eene **schroefstoombootdienst** tot vervoer van reizigers, goederen en vee tusschen Leiden en Amsterdam. (St.-Ct. 11 Julij.)

Aan de Wed. Chainaye Discry te Luik voor eene **stoombootdienst** tot vervoer van goederen en vee tusschen Luik en Rotterdam, voor zoo veel het Nederlandsche grondgebied betreft. (St.-Ct. 12 Julij.)

Aan J. H. van Santen te Krimpen a/d Lek om zijne bestaande **stoom-**

bootdienst tusschen Vreeswijk en Rotterdam uit te breiden tot Culenborg. (St.-Ct. 27 Julij.)

Aan P. Konings en Cie te Heusden om hunne **stoomboordienst** tusschen Heusden en Rotterdam, voor zoo veel het goederenvervoer betreft, uit te breiden van laatstgemelde plaats over Gouda naar Amsterdam. (St.-Ct. 27 Julij.)

Aan J. van Aalst te Middelburg voor eene **schroefstoombootdienst** tot vervoer van goederen en vee en het slepen van schepen tusschen Middelburg en 's Gravenhage (St.-Ct. 15 Aug.)

Aan de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen te 's Gravenhage voor eene **stoombootdienst** tot vervoer van goederen, paarden en vee van den Moerdijk naar Dordrecht en Rotterdam en omgekeerd. (St.-Ct. 15 Aug.)

Aan J. Versterren, boekhouder der Noordbrabantsch-Geldersche stoombootreederij te Ravestein voor eene **stoombootdienst** tot vervoer van reizigers, goederen en vee tusschen 's Hertogenbosch en Venlo (St.-Ct 19 en 20 Aug.)

Aan A. den Duytsen te Dordrecht voor eene **stoomsleepdienst** langs de rivieren en stroomen in de provincien Noordbrabant, Gelderland, Zuidholland en Zeeland, voor zooveel de provincie Zuidholland aangaat, met uitzondering van alle binnenrivieren, binnenwateren en kanalen.

STATISTISCHE STUDIEN.

Eene statistiek van den echtelijken staat in Nederland.

De wijze van behandeling der sociale vraagstukken gaat in onzen tijd aanmerkelijk vooruit. Meer dan ooit legt men de feiten ten grondslag aan de ontleding dezer vraagstukken en de kritiek van subjectieve beschouwingen zoekt meer en meer hare wapenen in het arsenaal van cijfers en gegevens.

Het is er echter verre af, dat de toepassing dezer methode volkomen zou zijn en men ziet nog steeds dezelfde cijfers tot staving van zeer uiteenloopende lievelingstheorieën gebruiken. Nog onlangs trof het mij bij het volgen van den strijd, die onder de Fransche economisten over de leer van Malthus is gevoerd. Welk een subjectivisme in de beschouwing van dit vraagstuk, zoowel bij Garnier en zijne vrienden als bij Fontenay en de bestrijders van den Engelschen bevolkingsleeraar! En toch alle erkennen dat hier alleen de statistiek beslissen kan en alle beroepen zich op de onwederlegbare feiten, de cijfers, die niet liegen kunnen.

De fout is zonder twijfel in de statistiek zelve te zoeken. Zij is — waarom het te verbloemen — zeer zelden te vertrouwen. De cijfers worden in steeds grooter getale opeengestapeld, maar zij gaan de wereld, zonder brieven van wettiging, in.

Van waar die onberedderde, bij uitstek ordelooze toestand, waardoor zich de statistiek kenmerkt?

Het gaat er mede — vergeef mij de materieële vergelijking — als met elk artikel, waarnaar plotseling navraag komt. Om winst te doen biedt ieder, man van het vak of niet, het artikel aan, vervalscht of zuiver, om het even. De toepassing der onderzoekingsmethode van de natuurwetenschap op de sociale is betrekkelijk nieuw en telt elken dag nieuwe vereerders. Men moge in deze rigting velerlei afdwaling betreuren, zeker is het dat zij aan de statistiek ontelbare vragen voorlegt en van dit „Instrument der inductiven Forschung" meer vordert dan het in den tegenwoordigen stand zijner ontwikkeling geven kan. Van daar voor een groot deel

het schromelijk misbruiken der cijfers. Van daar dat de ongedisciplineerde verzamelaars — hoe gering is het getal der statistici — met de meeste ligtvaardigheid gegevens aandragen, die den toets der kritiek niet kunnen doorstaan. Van daar dat de ongeduldige beoefenaar der sociale vraagstukken, geen deugdelijke arbeiders vindende, zelf in den onbeheerden cijferboedel rondgrijpt. Waarom zou hij ook niet even goed zelf statisticus kunnen zijn, want zijne eigene kunst van groeperen moet toch aan zijne lievelingstheorie de overwinning verzekeren.

Deze toestand, wel verklaarbaar, is voor de wetenschap doodend. Hij werkt het subjectivisme in de hand en hoe rijker de voorraad cijfers, hoe gemakkelijker om iets van dat ruwe materieel op te roepen en er zijne individueële zienswijze mede aan den man te brengen.

Zal er verbetering in dezen toestand komen, dan moet de statistiek beschouwd worden als eene zelfstandige kunst, als „wissenschaftliche Disciplin", waarbij het niet in de eerste plaats om schildering van den volkstoestand, maar allermeest om eene bruikbare methode te doen is. De ruwe bouwstof moet een zuiveringsproces ondergaan, de officieële en niet officieële cijfers moeten tot deugdelijke gegevens worden verwerkt, zullen ze als grondslagen voor de sociale wetenschap kunnen dienen. Aan strenge contrôle, kritiek en ontleding der bronnen, waardebepaling en rangschikking der verhoudingen bestaat dringende behoefte (*).

De statisticus heeft alzoo een eigen veld te bearbeiden. Het is dat der *voorbereiding*, niet der ontleding zelve van de sociale vraagstukken en teregt zegt Oesterlen in zijne Medicinalstatistik: „Mit Folgerungen irgend welcher Art hat es die statistische Methode an und für sich nicht zu thun, nur mit dem Material dazu."

„Maar, zegt men, „de statistiek is zonder gevolgtrekking droog." Ik erken het volkomen. Het is zoo waar als dat de kagchel zonder vuur koud is, maar vordert men, ook van den besten smid ter wereld, dat hij eene warme kagchel levert?

De scheiding van statistiek en sociale wetenschap — die ik als voorwaarde eener goede beoefening van beide stel — eischt een enkel woord tot toelichting. Ik weet toch, dat ik hier afwijk van

(*) Zoolang men nog sterfteverhoudingen buiten verband met geboortecijfers, huwelijksverhoudingen, afgescheiden van huwelijksontbinding, als statistiek kan uitgeven, zonder zijn crediet als wetenschappelijk man te verliezen; zoolang uit zulke cijfers nog dagelijks besluiten tot maatschappelijk wel of wee worden getrokken, zoolang zal die behoefte moeijelijk ontkend kunnen worden.

het begrip, dat men zich nog algemeen bij ons van statistiek vormt. Om haar als wetenschap te handhaven wordt ze nog steeds met de sociale in haren geheelen omvang geidentificeerd.

Statistiek is echter voor mij geene wetenschap. Het is de kunst om de empirische methode toe te passen op de verschijnselen van het maatschappelijk leven in haren geheelen omvang.

Hiermede is niet gezegd dat de beoefenaar der statistiek buiten de wetenschap staat. Hij moet het doel van zijn onderzoek volkomen beheerschen en dus wetenschappelijk gevormd zijn. De maatschappelijke vraagstukken, die zich aan den denker opdringen, moeten ook bij hem leven en naar oplossing zoeken. Hij zij ingewijd in de rigting die de wetenschap in zijnen tijd neemt en te nemen heeft. Hij moet in het wezen der sociale wetenschap zoover zijn doorgedrongen, dat hij alleen die factoren in de verschijnselen weet aan te grijpen, die van statistisch belang zijn, dat is, die met het sociale leven der bevolking in betrekking staan, want zooals Vogt teregt zegt „Aus der Gesellschaftswissenschaft stammt „die Formulirung der Fragen, welche man an die Statistik richtet, „in die Gesellschaftswissenschaft werden die Antworten einregistrirt, „welche die statistische Beobachtung ertheilt." (*)

Waar die keuze van verschijnselen en factoren gedaan is, zoeke hij zijn werk niet buiten of boven maar *in* zijne cijfers.

De afdeeling der sociale wetenschap, die welligt het meest van de statistiek te wachten heeft, maar ook het meest door „statistische Stümperei" in verkeerde rigting kan ontwikkeld worden, is de bevolkingsleer.

Door eene bewerking van de bevolkingsstatistiek van Nederland, naar de methode die m. i. het meest aan de eischen der wetenschap voldoet, hoop ik zelfstandigheid en eenheid in de beoefening van dit vak en te gelijk juiste kennis omtrent Nederlandsche toestanden te bevorderen.

Ik begin met den *echtelijken staat*.

De bouwstoffen voor mijn onderwerp zijn zoo naauwkeurig en volledig, als men ze in onzen tijd verlangen kan. Van af 1804 hebben wij officieële cijfers van het getal huwelijken. Te beginnen met 1814, werden nieuwe voorschriften ingevoerd en met eene splitsing der huwelijken naar de maanden aangevangen. In 1850 zijn de bronnen aanmerkelijk uitgebreid. Van af dat jaar voegen de gemeentebesturen bij de jaarlijksche bevolkingstabellen zeer doel-

(*) Staatslexicon, artikel Statistik van G. Vogt.

matig ingerigte staatjes, waarop de gehuwden van beider geslacht naar den leeftijd voorkomen. De staatjes zijn gesplitst in vier afdeelingen naar den burgerlijken staat: huwelijken tusschen,

jongmans en jonge dochters;

jongmans en weduwen;

weduwenaren en jonge dochters;

weduwenaren en weduwen.

Ook zijn bij de vier algemeene volkstellingen de inwoners naar den burgerlijken staat gerangschikt.

Ik moet een enkel woord laten voorafgaan omtrent 1º de wijze van bewerking, 2º de waarde eener statistiek van den echtelijken staat als maatstaf van volkswelvaart.

Ik ben in vele opzigten Wappäus (*) gevolgd, omdat mij diens methode, behoudens enkele gebreken en verzuimen, uitmuntend voorkomt. Ik breng mijne cijfers zelden in vergelijking met die van andere landen, daar mijn doel niet is, eene onderhoudende lectuur te verschaffen, maar alleen, een deel der statistiek van Nederland te bewerken, ten behoeve van de sociale wetenschap. Eerst dan wanneer men van andere rijken *voor hetzelfde tijdperk* eene *naar dezelfde methode* bewerkte statistiek bezit, kan de vergelijking plaats hebben. De vergelijkingen van Wappäus — hoe kritisch ook ontleed, hoe rijk ook van inhoud en wetenschappelijk van vorm — hebben slechts eene betrekkelijke waarde, omdat de tijdperken, aan de verhoudingen ten grondslag gelegd, voor het meerendeel te kort en te uiteenloopend zijn. Ook gaan zijne cijfers zelden verder dan het jaar 1856, terwijl de mijne tot en met 1863 en 1864 gaan. (†)

Ik behoud één standpunt. De statistiek van den echtelijken staat bevat vele factoren, die, regtstreeks althans, onverschillig zijn voor de kennis der bevolking als maatschappelijke grondmagt en ons overbrengen op physisch en medisch gebied. Waar dit aanvangt moeten anderen de bouwstoffen overnemen. Ik neem uit de

(*) Die Bevölkerung nach dem Civilstande, 7e hoofdstuk der Allgemeine Bevölkerungsstatistik von Dr. J. E. Wappäus, Leipzig 1861.

(†) Voor zoover mij bekend is, bestaat er van het werk van Wappäus nog slechts éène uitgave. Kolb „Handbuch der vergleichenden Statistik" houdt zich op het gebied der bevolking niet veel met ontledingen bezig. Evenmin Guillard in zijne „Statisque humaine." Bernouilli „Populationistik" behandelt vroegere tijdperken. Wat echter de methode betreft, behoort Bernouilli's werk geraadpleegd te worden.

De vergelijkende statistiek heeft veel gewonnen door de in 1865 te Brussel verschenen „Statistique Internationale (Population)" van Quetelet en Heuschling.

rij der verschijnselen enkel die factoren die in het sociale leven voeren.

Ik daal hier evenmin tot de bijzondere statistiek af. Zonder vergelijking van plaatselijke toestanden onderling en verhoudingen bij de verschillende klassen der maatschappij, is het onderwerp niet uitgeput, ja blijven zelfs vele factoren verscholen, maar het algemeene is hier rijk genoeg aan gezigtspunten, voor eene opzettelijke behandeling. Nadere ontleding moet hier aan het geheel ondergeschikt gemaakt, de deelen moeten in het licht van het geheel geplaatst kunnen worden.

Spiegelt de statistiek van den echtelijken staat ook de volkswelvaart af?

Niet in die mate als de sterfteverhouding en levensduur, die de meest gewigtige onderdeelen der bevolkingstatistiek uitmaken. Geene verhoudingen, waarin het algemeene wel en wee zich duidelijker afspiegelt. Geen algemeene ramp kan de maatschappij treffen, of zij brengt trilling in de sterftecijfers en uit de toeneming van den levensduur kan zonder voorbehoud tot zedelijke en stoffelijke ontwikkeling besloten worden. Weinig of niet door physische factoren, als verschil van ras of klimaat, beheerscht, schijnt zij ook de uitnemendste maatstaf voor de vergelijkende statistiek te zijn.

Dit alles kan niet van de onze gezegd worden. Vooreerst is de huwelijks- en echtsverhouding voor een deel afhankelijk van zuiver physischen toestanden. Het aandeel der gehuwden in de bevolking is veel grooter in Spanje, den Kerkelijken staat en Sardinie dan in het Noorden van Europa. De Spanjaard en Italiaan zijn, in physischen zin, vroeger voor het huwelijk rijp dan de Noord-Europeanen; de eerste behoeven veel minder voor het onderhoud van een gezin dan de laatste en de Romaan is veel minder voorzigtig en berekenend bij het aangaan van een huwelijk dan de Germaan. Men wachte zich dus uit de vergelijking der huwelijks-verhoudingen tusschen het Zuiden en Noorden van Europa tot meerdere zedelijkheid of stoffelijke welvaart bij de Italianen en Spanjaarden te besluiten.

Er zijn ook andere factoren, die op de verhouding der echten en huwelijken inwerken, zonder dat die factoren hunnen grond hebben in het standpunt van beschaving of welvaart. Zoo is b. v. de volksarbeid en de meer of mindere kans op vroegtijdigen dood, ten gevolge van den aard van het beroep, van overwegenden invloed op het cijfer der gehuwde paren.

Eindelijk merk ik op dat de huwelijks-verhouding veel meer is wat Engel zoo juist heeft genoemd, „ein sehr empfindliches Baro-

meter der Hoffnungen und Erwartungen" dan een maatstaf ter beoordeeling van de volkswelvaart. Plotselinge, hevige verstoringen van het vertrouwen op de toekomst, werken, gegrond of ongegrond, terstond op de huwelijksverhouding, maar naauwelijks is men van den schrik bekomen, of al die verschoven huwelijksplannen worden weder opgevat. Wij zullen dit nader zien. „Steigen und Fallen der Heirathsfrequenz, zegt Wappäus, hängen zwar von Factoren ab, die *auch* mit der Prosperität der Bevölkerung im Zusammenhange stehen, die aber eben so wenig *allein* von diesen beherrscht werden, wie die Witterung von dem Grade des Luftdrucks."

Dit geldt echter alleen van de golvingen in de huwelijksverhouding en het zal blijken dat bij eene fijne ontleding van den echtelijken staat, deze statistiek in vele opzigten wel degelijk de maatschappelijke welvaart afspiegelt. Ik meen te kunnen vaststellen dat, *wanneer bij toenemende digtheid der bevolking en stijging van den duur van den echt het aantal staande echten en dat der huwelijken in verhouding tot de bevolking niet afneemt, tot zedelijken en stoffelijken vooruitgang kan worden besloten.*

Tot *zedelijken*, omdat dan uit de echts- en huwelijksverhouding volgt *of* dat de levensduur in het algemeen toeneemt *of* dat de huwelijken gemiddeld op meer jeugdigen leeftijd gesloten worden.

Tot *stoffelijken*, omdat, bij toenemende digtheid der bevolking, de vestiging en het onderhoud van een gezin steeds moeijelijker worden.

Toenemende vereffening in het jaarlijksch quantum der huwelijken leert, dat de huwelijksvoornemens minder door vrees voor of hoop op de toekomst beheerscht worden, m. a. w. dat de bodem, waarop de maatschappij staat, vaster, solieder is. Die toestand verraadt zich het meest door de schommelingen in de huwelijksverhouding na jaren van oogstmislukking en dergelijke.

I.

STAANDE EN ONTBONDEN ECHTEN.

Gewoonlijk bepaalt men zich in eene statistiek van den echtelijken staat bij de som der gesloten huwelijken en hare verhouding tot de bevolking. Het is de onvergeeflijke fout van Moreau de Jonnès geweest, want die verhouding kan hoog en het cijfer der staande echten laag zijn, b. v. wanneer de duur van den echt gemiddeld kort is. Ten gevolge van vele huwelijksontbindingen,

hetzij door vroegtijdigen dood of echtscheiding, zal het getal echtsluitingen toenemen en deze toename toont in dat geval juist het tegendeel aan van hetgeen men er mede bewijzen wil, namelijk de volkswelvaart.

Ik moet dus beginnen met de vraag „welk deel der volwassene bevolking van Nederland verkeert in den echtelijken staat?" De uitkomsten der vier tienjarige volkstellingen zeggen ons het volgende. Op 1000 volwassenen (*) (beide geslachten vereenigd) trof men

		in gehuwden staat.	gehuwd en gehuwd geweest	die nimmer gehuwd zijn.
1 Januarij 1830	(feitelijk)	528.1	636.8	363.2
1 Januarij 1840	„	523.4	625.9	374.0
19 November 1849	„	501.6	605.8	394.2
31 December 1859	„	512.6	613.7	386.2
	(werkelijk)	511.5	612 1	387.8
		Op 1000 volwassen mannen.		
1830	(feitelijk)	551.9	622	377.9
1840	„	546.2	611.1	388.9
1849	„	520 4	589.7	410.3
1859	„	529.2	597.5	402.4
	(werkelijk)	527.4	595.1	404.8
		Op 1000 volwassen vrouwen.		
1830	(feitelijk)	506.1	650.4	349.6
1840	„	502.4	639.6	360.3
1849	„	484.2	620.7	379.2
1859	„	497.2	628.8	371.1
	(werkelijk)	496.5	628	371.9

Het blijkt dat in 1859 van de volwassene bevolking niet veel meer dan de helft in den echtelijken staat verkeerde. Van 1830 op 1849 zou dit bedrag aanzienlijk gedaald, maar sedert weêr wat geklommen zijn. Ik moet hier echter waarschuwen tegen een te groot vertrouwen op de uitkomsten onzer volkstellingen, die — het blijkt uit de noot op bl. 588 hierachter — nog veel te wenschen overlaten. (†)

(*) Onder *volwassenen* versta ik de achttienjarigen en daarboven. Het cijfer der gehuwden, weduwenaren, weduwen en gescheidenen van echt *beneden* dien leeftijd bedroeg in 1859 slechts 0.13 per duizend. Door de drie eerste tellingen is alleen de kennis der feitelijke bevolking verkregen. In de ouderdomslijsten der tellingen van 1830 en 1840 is het gedeelte der bevolking, van 16—20 jaren oud, in één cijfer te zamen gebragt. Om tot de kennis der 18 jarigen en daarboven te komen, heb ik de helft van dit cijfer voor de bevolking van 18 en 19 jaren oud aangenomen.

(†) Oppervlakkig zou men meenen dat in dezen de naauwkeurigheid der volkstelling zeer gemakkelijk te onderzoeken valt door namelijk van de gehuwden van 1849 de overleden gehuwden, uit den echt gescheidenen en vertrokkenen tot 31 Dec. 1859 af te trekken en er de nieuw gehuwden tot aan dat tijdstip bij te

De tweede kolom bevat boven de gehuwden, diegenen, die wel gehuwd zijn geweest, maar wier echt ontbonden is. Het zijn de weduwenaren, weduwen en de gescheidenen van echt. Om over de beide eersten eenig licht te verspreiden moeten wij de berekening voor de mannen en vrouwen afzonderlijk maken. Zij levert de volgende uitkomsten. Op

		1000 mannen van 18 jaren en daarboven kwamen weduwenaren.	1000 vrouwen van 18 jaren en daarboven kwamen weduwen.	100 gehuwde vrouwen kwamen weduwen.	100 weduwenaren kwamen weduwen.
1 Jan. 1830	(feitelijk)	69.9	148.9	28.4	224.5
1 Jan. 1840	„	64.1	136.8	27.4	229.4
19 Nov. 1849	„	69.1	136.1	28.1	212.3
31 Dec. 1859	„	68.1	131.2	26.4	206.5
	(werkelijk)	67 5	131.1	26.4	206.8

De weduwen overtreffen dus de weduwenaren met meer dan de helft. Dit verschil hoe groot ook, kan ons niet bevreemden. Vooreerst trouwen de mannen in den regel op lateren leeftijd en sterven dus ook eerder dan de vrouwen. In het 13jarig tijdperk 1850—1862 (*) zijn 135,781 echten door den dood van den *man* en 120,900 door den dood van de *vrouw* ontbonden, dat is dus op 100 van de eerste 89 van de laatste. In de tweede plaats gaat de weduwenaar veel eerder een nieuw huwelijk aan dan de weduwe. In het genoemde tijdperk zijn 55,657 weduwenaren en slechts 31,760 weduwen hertrouwd, dat is op 100 weduwenaren 57 weduwen.

Er bestaat in de Europesche staten veel verschil in deze verhouding. Zoo blijven Noorwegen, Zweden en Denemarken de meeste weduwen tellen, niettegenstaande nergens zoovele weduwen hertrouwen als daar, wat Wappäus toeschrijft aan de zeevaart, waarbij in die rijken vele mannen in den bloei van het leven omkomen.

voegen. Men zou aldus redeneren. De telling van 1849 leert dat er zijn b. v. 1000 gehuwde mannen. Wanneer nu in de volgende tien jaren 200 gehuwde mannen zijn gestorven, uit den echt gescheiden en vertrokken en er daartegen 500 gehuwde mannen, hetzij door vestiging in het land of huwelijk zijn bijgekomen, dan moet de telling van 1859 een getal van 1300 gehuwde mannen aanwijzen. Men zou zich intusschen zeer vergissen, want onder die 500 nieuwen komen er vele voor die in 1849 ook gehuwden waren, maar sedert weduwenaren werden en vóór de volgende telling op nieuw trouwden. Deze tijdelijke weduwenaren moeten er dus weder af en daarom is de eenige contrôle in dezen, die welke ik hieronder op bl. 597 bij de behandeling der betrekkelijke huwelijksverhouding in toepassing breng.

In de inleiding tot het 2e deel der uitkomsten van de volkstelling van 1859 vindt men een onderzoek naar den graad van volledigheid der telling.

(*) Vóór 1850 werd geene statistiek der sterfte *naar den burgerlijken staat* opgemaakt

Nederland heeft in dezen eene middenverhouding tusschen de andere beschaafde rijken. Het telt betrekkelijk minder weduwen dan de genoemde Noordsche Staten, Schotland, Saksen en Pruissen, maar meer dan Frankrijk, Engeland, Spanje en Belgie.

Eene vraag van meer belang is die naar de toe- of afname van het getal weduwen in hetzelfde Rijk. Eene aanhoudende toename zou den zoo zeer gewenschten echtelijken staat tot eene ramp maken en, zijn er omstandigheden die vroege sterfte onder de gehuwde mannen, de hoofden der gezinnen, aankondigen, dan is het wenschelijk dat de huwelijken afnemen.

Wanneer wij ons wenden tot de beide laatste kolommen (*), dan zou men gelooven dat in Nederland het aantal weduwen eer af- dan toeneemt. Wanneer dit werkelijk het geval is dan moet een van beide plaats hebben gehad, *of* de sterfte onder de gehuwde mannen moet afgenomen, *of* het hertrouwen der weduwen moet toegenomen zijn. De volgende kolommen zullen ons inlichten. Bij gebrek aan bouwstoffen vóór 1850 kunnen wij eerst met dit jaar aanvangen.

	Op 100 overleden gehuwde vrouwen zijn overleden gehuwde mannen.	Op 100 door den dood ontbonden echten zijn ontbonden door den dood van den man.	Op 100 hertrouwde weduwenaren zijn hertrouwd weduwen.	Op 100 overleden gehuwde mannen, dat is op 100 vrouwen, die weduwen zijn geworden, zijn hertrouwd, weduwen.
1850	106.5	51.6	58.8	35.6
1851	106.0	54.6	59.4	31.8
1852	107.5	51.8	56.3	24.4
1853	116.8	58.9	58.9	19.1
1854	115.5	53.6	55.9	20.6
1855	116.2	53.7	56.4	17.4
1856	113.5	53.2	55.6	23.8
1857	111.1	52.6	57.1	21.4
1858	113.8	53.3	54.0	19.7
1859	114.1	53.3	55.4	19.6
1860	114.5	53.4	55.4	25.2
1861	109.6	52.3	59.1	26.3
1862	111.4	52.7	59.4	26.6

Uit deze cijfers blijkt juist het tegendeel. Hoezeer niet regelmatig, zoo is toch van 1850 op 1859 in de sterfte van gehuwde mannen

(*) Men make geene gevolgtrekkingen tot toe- of afname van weduwenaren en weduwen uit de verhoudingen van deze tot de bevolking boven 18 jaren (de beide eerste kolommen). Wanneer toch de huwelijken sterk toenemen, zal ook het getal weduwenaren en weduwen rijzen, omdat bij eene grootere verhouding der gehuwden ook meer ontbindingen door den dood van een der echtgenooten zullen plaats hebben. Men mete daarom de weduwen aan de gehuwden of weduwenaren.

(kol. 1 en 2) *toename* en in het hertrouwen der weduwen *afname* te bespeuren, waaruit volgt, dat het aandeel der weduwen in de bevolking moet zijn *toegenomen*. Hier is dus strijd met de uitkomsten der beide jongste volkstellingen. Ik moet dien strijd aan onnaauwkeurigheid in de volkstellingen toeschrijven (*).

Het cijfer der weduwenaren neemt aanzienlijk toe in de leeftijden, waarin de meeste bevallingen plaats hebben, want altijd blijft de regel gelden, dat de vrouw met smarte kinderen baart. Duidelijk spreken hier de volgende cijfers uit het tienjarig tijdperk 1850—1859 (Statistisch jaarboek, 10e en 11e jaargangen, 1e gedeelte, bl. 80 en 81). Op 100 gehuwde mannen toch van:

(*) Zie hier den grond mijner meening:

Op 19 November 1849 waren in Nederland aanwezig naar den feitelijken grondslag der volkstelling		131,550	weduwen.
Dit cijfer is toegenomen:			
1º. van 19 November 1849 tot 1 Januarij 1850 door sterfte van gehuwde mannen (bij raming naar de sterfte in een volgend 5 jarig tijdperk) met	1,250		
2º. van 1850 tot en met 1859 door sterfte van gehuwde mannen, met	104,611	105,861	"
		237,411	"
en afgenomen:			
1º. van 19 November 1849 tot 1 Januarij 1850 door sterfte van weduwen (bij raming als voren) met	980		
2º. van 1850 tot en met 1859, door sterfte van weduwen, met	76,984	77,964	"
zoodat, zonder landverhuizing, Nederland op 31 December 1859 moest tellen		159,447	"
De volkstelling van 31 Dec. 1859 (feitelijke bevolking) wijst slechts aan		137,805	"
In het tijdperk tusschen de beide tellingen moesten dus uit Nederland meer vertrokken zijn dan ingekomen		21,642	"

Dit is niet waarschijnlijk, want dezelfde volkstellingen leeren dat op de *geheele* bevolking des Rijks in dat tijdperk slechts 25,309 meer kunnen zijn vertrokken dan ingekomen (zie Sloets tijdschrift, 24e deel, bl. 346.) Men moet dus aannemen dat het cijfer der weduwen bij de telling van 1849 *te hoog* of bij die van 1859 *te laag* is gesteld.

16—20	jaren	telde	men (*)	459	geh	vrouwen,	terwijl	er	stierven	504	geh vrouwen.
20—25	"	"	"	238	"	"	"	"	"	395	" "
25—30	"	"	"	131	"	"	"	"	"	203	" "
30—35	"	"	"	110	"	"	"	"	"	162	" "
35—40	"	"	"	100	"	"	"	"	"	186	" "
40—45	"	"	"	95	"	"	"	"	"	105	" "

en dit niettegenstaande de sterfte der gehuwde mannen *voor alle leeftijden te zamen* die der gehuwde vrouwen *overtrof*, want in hetzelfde tijdperk stierven op 100 gehuwde mannen slechts 92.5 gehuwde vrouwen.

De groote sterfte van jong gehuwde vrouwen komt nog sterker aan het licht, wanneer men in aanmerking neemt, dat onder de ongehuwden van 20—50 jaren het tegendeel plaats heeft. Op 100 ongehuwde mannen toch van

20—25	jaren	telde	men (*)	94	ongeh.	vrouwen,	terwijl	er	stierven	68
25—30	"	"	"	81	"	"	"	"	"	67
30—35	"	"	"	91	"	"	"	"	"	72
35—40	"	"	"	99	"	"	"	"	"	79
40—45	"	"	"	104	"	"	"	"	"	82
45—50	"	"	"	117	"	"	"	"	"	84

Ik ga thans over tot den tweeden factor van het gedeelte der bevolking dat gehuwd is geweest (kolom 2 bladz. 585.) Het zijn de gescheidenen van echt. Bij de tellingen van 1830, 1840 en 1849 werden deze niet afzonderlijk verzameld. De telling van 1859 wijst een cijfer van 0.34 gescheidenen op 1000 inwoners van 18 jaren en daarboven aan. Daar volgens andere bronnen de verhouding der echtscheidingen tot de bevolking tusschen 1830 en 1859 niet aanzienlijk is veranderd, zoo heb ik aangenomen dat in 1830, 1840 en 1849 een gelijk aandeel der bevolking uit gescheidenen heeft bestaan. Dat aandeel is, gelijk ik boven zeide, begrepen in de cijfers der *gehuwd en gehuwd geweest zijnden*, (kol. 2 bladz. 585). Wat de naauwkeurigheid van dit cijfer 0.34 betreft, zoo geloof ik dat het eer te laag dan te hoog zal zijn. Immers vele gescheidenen zullen zich op de billetten der volkstellingen als *ongehuwd* hebben ingeschreven.

Voor de statistiek der echtscheidingen bestaan twee bronnen, de *geregtelijke* en de *bevolkingsstatistiek*, maar deze opgaven kunnen voor één jaar moeijelijk met elkander sluiten, want de eerste geeft de vonnissen tot echtscheiding, in den loop van het jaar door de arrondissements regtbanken *uitgesproken*, en de laatste de vonnis-

(*) De verhouding der aanwezigen is volgens de telling van 1859 (werkelijke bevolking).

sen in de *registers van den burgerlijken stand ingeschreven*, met welke inschrijving, volgens art. 276 van het burgerlijk wetboek, zes maanden, te rekenen van den dag waarop het vonnis voor geen wettelijk beroep vatbaar is, kan worden gewacht. Intusschen zijn die verschillen voor ons doel van weinig belang. De hoofdvraag is of de echtscheiding toe- of afneemt en wij vragen dus ook niet of welligt enkele dier vonnissen, zoo als de geregtelijke statistiek ze geeft, in hooger beroep zijn vernietigd. Volgens de opgaven, die ik heb kunnen raadplegen (*) hadden in de volgende tienjarige tijdperken echtscheidingen plaats:

1815—1824, 532 dat is gemiddeld 53 per jaar of 1 op 365 huwelijken.
1853—1844, 458 „ „ „ 46 „ „ „ „ „ 473 „
1845—1854, 674 „ „ „ 67 „ „ „ „ „ 353 „
1855—1864, 854 „ „ „ 85 „ „ „ „ „ 311 „

Voor 1853 tot en met 1863 deel ik de jaarlijksche cijfers der echtscheidingen mede volgens de

	Bevolking statistiek.			Geregtelijke statistiek.	
	het Rijk	Noord- en Zuidholland.	N.-brabant en Limburg.	het Rijk.	Noord- en Zuidholland.
1853	80	53	„	93	62
1854	79	53	1	85	54
1855	81	53	„	74	48
1856	70	45	1	72	51
1857	73	51	1	88	61
1858	73	48	2	99	64
1859	82	58	„	80	57
1860	92	62	3	94	73
1861	87	70	1	93	68
1862	78	62	1	96	73
1863	103	76	„	102	77
Te zamen	898	631	10	971	688

(*) De grondslagen voor deze becijfering zijn niet volkomen dezelfde. De cijfers, zoowel van echtscheidingen als huwelijken, van 1815—1824 betreffen Noord-Nederland *met* de beide gewesten Limburg, van 1835—1839 Noord-Nederland *zonder* Limburg, van 1840—1864 Noord-Nederland met *Nederl.* Limburg. Dit doet echter weinig af, want men weet dat in Limburg met eene bijna geheel Roomsch-Katholijke bevolking slechts zeer enkele echtscheidingen voorvallen.

De cijfers zijn deels getrokken uit de in 1827 verschenen tabellen van de in 1826 door den Koning benoemde commissie voor statistiek, deels uit de jaarboekjes van Lobatto en verder uit het statistisch jaarboek. Die cijfers zijn, voor zoover ik weet, alle van de gemeentebesturen verkregen en dus aan de registers van den burgerlijken stand ontleend.

Voor de jaren 1825—1834 zijn mij *wel* de huwelijken, *niet* de echtscheidingen bekend.

Hoewel ik mij voorgenomen heb in dit betoog niet tot de provincien af te dalen, zoo was, bij het overwegend aandeel van Holland met hare groote steden en het lage cijfer in de R. C. gewesten, deze afwijking noodig.

Hoezeer het getal gescheidenen van echt in Nederland nog zeer gering is, veel geringer althans dan in Pruissen en Saksen, zoo is het toch van het meest belang dat deze maatschappelijke klasse niet aan de waarneming ontga en de huwelijksstatistiek haar eene afzonderlijke plaats in hare kolommen aanwijze. Ik heb hier het *hertrouwen* der gescheidenen op het oog. In de meeste rijken worden ze niet van de andere huwelijken onderscheiden en men weet niet onder welke klasse van den burgerlijken staat men ze zoeken moet. In Denemarken worden de hertrouwende gescheidenen met de weduwenaren en weduwen vermengd, in Nederland met de jongmans en jonge dochters, en zoo mist de vergelijkende statistiek in dezen naauwkeurige bouwstoffen. In Nederland echter moeten de gemeentebesturen van de huwelijken, waarbij een van beide of beide partijen vroeger uit den echt zijn gescheiden, afzonderlijk melding aan den voet hunner huwelijksstaatjes maken en zoo doende is het mogelijk geworden hier het hertrouwen der gescheidenen afzonderlijk te behandelen, hoezeer de cijfers als een minimum dienen aangemerkt te worden, daar zulke aanteekeningen aan den voet van tabellen zeker menigwerf vergeten worden. Naar de bouwstoffen dan die wij bezitten kwamen in het 13jarig tijdperk 1850—1862 op 100 huwelijken 0.19 voor, waarbij een van beide of beide partijen vroeger uit den echt zijn gescheiden. Onder de 336,022 huwelijken in dat tijdperk gesloten kwamen voor, tusschen:

gescheiden mannen en jonge dochters	262
jongmans en gescheiden vrouwen	195
weduwenaren en gescheiden vrouwen	116
gescheiden mannen en weduwen	90
gescheiden mannen en gescheiden vrouwen	2

en bedroeg het cijfer der huwelijken van

gescheiden mannen op 100 huwelijken van mannen	0.105
„ „ „ „ „ „ jongmans	0.126
„ „ „ „ „ „ weduwenaren	0.604
„ vrouwen „ „ „ „ vrouwen	0.093
„ „ „ „ „ „ jonge dochters . . .	0.103
„ „ „ „ „ „ weduwen	0.985
„ mannen „ „ „ „ gescheiden vrouwen . .	113.099

Vroeger hebben wij gezien dat de weduwen veel minder hertrouwen dan de weduwenaren. Hier blijkt dat de verhouding van

wederhuwing van gescheiden vrouwen tot weduwen veel grooter is dan die der wederhuwing van gescheiden mannen tot weduwenaren, en dit leidt tot het vermoeden dat gescheiden vrouwen ligter hertrouwen dan weduwen en daarentegen gescheiden mannen minder ligt dan weduwenaren. Zulks wordt dan ook bevestigd door de volgende cijfers over hetzelfde tijdperk. Er zijn namelijk hertrouwd op 100

vrouwen die weduwen zijn geworden	23.39
„ „ gescheiden zijn geweest	31.02
mannen die weduwenaren zijn geworden	46.08
„ „ gescheiden zijn geweest	35.08

Grooter nog is het verschil in de huwelijken van zulke vrouwen met *jongmans*, want op 100 vrouwen die

weduwen zijn geworden zijn hertrouwd met jongmans	12.27
gescheiden zijn geweest „ „ „ „	19.32

Wappäus besluit uit het feit, dat gescheiden vrouwen eerder hertrouwen dan weduwen vooral met jongmans, „dass bei einer „grossen Anzahl der geschiedenen Ehen eine aussereheliche Leiden-„schaft das Motiv der Ehescheidung gewesen." Dit mag zoo zijn maar als gevolgtrekking uit *deze* cijfers is het eene voorbarige bewering, want, al ware ook de aanleiding tot de meeste echtscheidingen van geheel anderen aard, het zou met de hertrouwing even zoo gaan, vooreerst, omdat de gescheidene vrouw in den regel minder kinderen ten haren laste zal hebben, welke schat bij de weduwen het hertrouwen tegenwerkt, en in de tweede plaats, omdat de gescheidene vrouw in den regel jonger zal zijn dan de weduwe en dus ook daarom eerder ten huwelijk zal worden gevraagd.

Voor derde en volgende huwelijken bezitten wij geene bouwstoffen.

Nog enkele cijfers van de scheidingen van tafel en bed. Ook deze worden van de gemeentebesturen gevraagd, maar zij kunnen ze niet juist geven, omdat deze vonnissen niet in de registers van den burgerlijken stand worden ingeschreven. Ze leveren dan ook zeer groote verschillen op met de cijfers der geregtelijke statistiek en het ware te wenschen dat ze in onze bevolkingstatistiek uit de geregtelijke werden overgenomen. Volgens deze laatste zijn door de arrondissements-regtbanken het volgende getal scheidingen van tafel en bed uitgesproken.

	in het geheele Rijk.	in Noord- en Zuidholland.
1853	30	16
1854	37	16
1855	28	17
1856	19	15
1857	21	10
1858	35	20
1859	30	17
1860	30	15
1861	37	19
1862	46	32
1863	29	16

Wat de ongehuwden betreft, zoo hebben wij (pag. 585 kolom 3) alleen kunnen aanwijzen, het aandeel der volwassenen in de bevolking die *nimmer gehuwd zijn geweest*. Een andere vraag is het, welk deel in het geheel niet tot een huwelijk komt, maar het antwoord daarop kan niet uit de verhouding van gehuwden tot ongehuwden worden afgeleid en evenmin uit de sterftecijfers van de ongehuwden, daar deze ons slechts omtrent een gedeelte, namelijk de *gestorven* ongehuwden, inlichten. Eenigermate zou men het doel bereiken door toepassing der directe methode die ter berekening van den werkelijken levensduur (Vitalität) (niet der *gestorvenen* maar der *geborenen*) in de voortreffelijke sterftetafelen van v. Baumhauer en Quételet is gevolgd. Ze zou bestaan in de vergelijking der gestorven ongehuwden voor elk levensjaar met het getal der levende ongehuwden van denzelfden onderdom. Deze methode, van hoeveel belang ook voor de sterftestatistiek, mist echter bij ons onderwerp haar doel. Hier toch is het te doen om verhoudingen, die op den zin en de gelegenheid tot het huwelijk bij de bevolking terugwijzen en men zou onder hen *die nimmer tot een huwelijk zijn gekomen* velen opnemen, die getrouwd zouden zijn wanneer niet de dood hen daarin had verbinderd.

Daarentegen is uit een physisch oogpunt de vraag, of gehuwden gemiddeld langer leven dan ongehuwden, hoogst belangrijk.

Wappäus zegt daaromtrent het volgende „Beiläufig will ich hierzu nur noch bemerken, dass Diejenigen, welche deshalb sich den Sorgen und Opfern, welche das Familienleben fordert, entziehen um in selbstsüchtiger Weise sich dadurch besser zu conserviren, der Wahrscheinlichkeit nach sich sehr verrechnen. Denn nach statistischen Untersuchungen ist durchschnittlich das Leben der Hagestolzen viel mehr bedroht, als das der Familienväter trotz der grösseren Mühen und Entbehrungen, welche den letzteren gegen

die Ersteren aus der Sorge für ihre Familie erwachsen. Die Mortalitätsverhältnisse sind nämlich im Allgemeinen für unverheirathete Männer viel ungünstiger als für verheirathete, und weit davon entfernt, das Leben zur verkürzen, ist vielmehr der Einfluss des ehelichen Lebens auf die Lebensdauer des Mannes ein entschieden günstiger."

De gegevens, waarop Wappäus deze bewering grondt, zijn echter zeer onvolledig. De statistiek van ons land levert de bouwstoffen ter beantwoording der vraag op, maar een onderzoek hier zou ons van het onderwerp afleiden.

II.

BETREKKELIJKE EN VOLSTREKTE HUWELIJKSVERHOUDINGEN. (*)

Onder *betrekkelijke* versta ik de verhouding der nieuw geslotene tot de ontbonden echten.

Onder *volstrekte* de verhouding der huwelijken tot de bevolking.

Met het oog op het veelvuldig misbruik dat van deze factoren is gemaakt, moet ik een enkel woord aan de cijfers doen voorafgaan, om de waarde dezer verhoudingen in de statistiek van den echtelijken staat en als maatstaf van volkswelvaart te doen kennen.

Eene vermindering van het getal ongehuwden en toeneming van het cijfer der huwelijken kan in het algemeen als een gunstig verschijnsel worden aangenomen, maar het is dit niet onvoorwaardelijk.

In de eerste plaats is het noodig, dat deze toename haren grond vindt in de meerdere kans om zich de middelen tot onderhoud van een gezin te verschaffen. De aard van den arbeid en de zamenleving oefenen grooten invloed op het volkskarakter uit en men merkt in vele steden en fabriek-districten groote ligtzinnigheid in het sluiten van huwelijken op. Eene landbouwende bevolking breekt niet ligt met de geschiedenis van haar voorgeslacht en weegt bij het sluiten van huwelijken de kansen van voor- of achteruitgang. De landbouwer moet een erve hebben vóór hij het huwelijk sluit. Hoe welvarend ook dikwerf in vergelijking met de bevolking van steden of fabriek-districten, zoo ziet men er toch eene lagere huwelijksverhouding omdat bij een groot deel der stedelingen het verledene niet sterk weegt en de toekomst in zekeren roes wordt

(*) Relative und absolute Heirathsfrequenz, zijn de namen die Horn en Wappäus aan deze verhoudingen geven.

te gemoet gegaan. Kortom het avontuurlijk leven heerscht bij de stedelingen meer. De huishuur is ligt gevonden en de tijd is nog niet geheel voorbij dat het sluiten van onberaden huwelijken door eene misplaatste philantropie wordt aangemoedigd.

In de tweede plaats — ik heb er reeds met een enkel woord hierboven op gewezen — moet de toeneming van huwelijken gepaard gaan met toeneming van het cijfer der staande echten, zal de eerste als maatstaf van volkswelvaart kunnen gelden. Dit is volstrekt niet altijd het geval, want het bedrag der staande echten neemt natuurlijk evenzeer door elke ontbinding *af* als het door elk nieuw huwelijk *toe*neemt en de toestanden, die het getal *ontbindingen* beheerschen, zijn van een geheel anderen aard dan die, welke het cijfer der *nieuwe huwelijken* regelen. Het bedrag der *ontbindingen* hangt hoofdzakelijk af:

1° van den leeftijd, waarop de huwelijken gesloten worden. Waar vroeg gehuwd wordt is de duur van den echt in den regel een langere;

2° van den gemiddelden levensduur der bevolking en van meerdere of mindere sterfte, door ziekten en andere rampen veroorzaakt;

3° van bijzondere omstandigheden, als het bedrijf of den arbeid, die grooten invloed op den levensduur der mannelijke, ook der vrouwelijke arbeidersklassen, kunnen uitoefenen, en andere;

4° van de echtscheidingen.

Zeer juist merkt Wappäus op, dat zulke de ontbinding beheerschende omstandigheden, die, hetzij door vroegtijdig huwelijk hetzij door langen levensduur, den duur van den echt verlengen, weder op hare beurt als de kenmerken eener gezonde maatschappij zijn te beschouwen, zoodat zelfs eene betrekkelijk *geringe* verhouding van huwelijken tot de bevolking haren grond in *gunstige* maatschappelijke toestanden kan hebben.

Het blijkt dus hoe oppervlakkig velen te werk gaan, die volkswelvaart en zedelijkheid, enkel uit het cijfer der gesloten huwelijken willen afleiden. Wanneer zelfs een volkomen zuivere statistiek van den echtelijken staat, waarbij alle factoren in rekening zijn gebragt, met de meeste omzigtigheid als maatstaf van volkswelvaart moet gebruikt worden, hoeveel te minder zal dan daartoe eene enkele verhouding geschikt zijn, die daarenboven in omgekeerden reden kan staan tot andere factoren, als den duur van den echt, die regtstreeks de kenmerken van gezonde toestanden met zich dragen. In Pruissen b. v. is toeneming van de huwelijksverhouding merkbaar *als een gevolg* van echtscheiding.

Huwelijksverhouding, buiten verband met huwelijksontbinding beschouwd, leidt tot dezelfde valsche gegevens als sterfteverhouding buiten verband met de geboorten genomen.

De *betrekkelijke huwelijksverhouding* is in de volgende kolommen opgenomen. Ook hier kan ik eerst met het jaar 1850 aanvangen.

Jaren.	Ontbonden echten				Getal der nieuw gesloten huwelijken.	Op 1000 ontbonden echten kwamen nieuwe
	door den dood van den man.	door den dood van de vrouw.	door echtscheiding. (*)	Te zamen.		
1	2	3	4	5	6	7
1850	8377	7863	67	16307	27386	1679
1851	8071	7614	76	15761	26768	1698
1852	8883	8265	71	17219	25530	1483
1853	10765	9215	93	20073	24487	1220
1854	10293	8914	85	19292	23855	1237
1855	12040	10364	74	22478	23367	1040
1856	9736	8578	72	18386	24509	1333
1857	10945	9850	83	20878	25950	1243
1858	12400	10891	99	23390	26342	1126
1859	13101	11484	80	24665	27007	1095
1860	10806	9435	94	20335	27108	1333
1861	10315	9411	93	19819	27172	1371
1862	10049	9016	96	19161	26541	1385

Deze cijfers zelve geven ons weinig stof tot opmerkingen en, hoezeer wij er uit kunnen zien dat het cijfer der nieuwe huwelijken steeds dat der ontbondene verre overtreft, zoo leeren ze ons toch niets omtrent de uitbreiding van den echtelijken staat, omdat ze niet aan eenen vasten maatstaf, b. v. de bevolking, gemeten zijn. Wanneer toch de bevolking stationnair is zal de rijzing van het cijfer van kolom 7 een gunstig teeken zijn, maar omgekeerd is bij toename van bevolking eene stationnaire verhouding van nieuw gesloten tot ontbonden echten een ongunstig verschijnsel. Alles hangt hier dus af van de beweging der bevolking.

Misschien zullen de cijfers ons later nog te stade komen. Ik geef het staatje voor het oogenblik alleen

1o als model, omdat daarbij de twee factoren, ontbinding en nieuwe huwelijken, gelijkelijk in rekening zijn gebragt en op elkander terugwijzen.

2o als contrôle voor de volkstellingen. Wij zullen het als zoodanig terstond op de beide laatste tellingen in toepassing brengen.

(*) Van 1858—1862 volgens de geregtelijke statistiek. Voor de eerste jaren de cijfers der bevolkingstatistiek.

Getal staande echten op 19 Nov. 1849 (*)			467,898
Hieraf:			
Ontbonden echten van 1850 tot en met 1859		198,449	
Ontbonden echten van 19 Nov. 1849 tot 1 Januarij 1850. (Bij raming naar de cijfers in een volgend 5-jarig tijdvak.)	door den dood van den man	1,238	
	door den dood van de vrouw	1,071	
	door echtscheiding . . .	8	
			200,766
			267,132
Hierbij:			
Nieuwe huwelijken van 1850 tot en met 1859		255,201	
Nieuwe huwelijken van 19 Nov. 1849 tot 1 Januarij 1850 (bij raming als voren)		2,481	
			257,682
Zoodat, *behoudens vestiging in of vertrek uit het land*, een getal van. . staande echten op 31 Dec. 1859 moest aanwezig zijn. Het bedroeg echter, naar de telling op dien dag (*) slechts			524,814 522,175
Zoodat er een verschil is van . . .			2,639

Wees nu eene goede statistiek der verhuizing — die wij voor het tijdperk 1849—1859 niet bezitten — aan, dat ongeveer 2600 gehuwde paren *meer* uit Nederland vertrokken waren, dan er zich daar hadden gevestigd, zoo zou deze controle de naauwkeurigheid der telling bevestigen (†).

Ik ga thans over tot de *volstrekte*, dat is de verhouding der huwelijkssluitingen tot de bevolking.

Van af 1815 is mij het cijfer der jaarlijksche huwelijken en der bevolking van Nederland bekend (§), maar wat de bevolking be-

(*) Ik heb hier het cijfer der gehuwde *vrouwen* genomen, omdat de grondslag der beide tellingen de *feitelijke* was en dus het cijfer der gehuwde *mannen*, door de afwezigheid van velen, te laag zou zijn om als cijfer der staande echten op te treden. De werkelijke bevolking naar de laatste telling levert dan ook een aanzienlijk verschil met de feitelijke voor de gehuwde *mannen*, maar slechts een zeer gering verschil voor de gehuwde *vrouwen*.

(†) Bij deze contrôle wordt de misrekening, waartegen ik in de noot bladz. 585 waarschuwde, voorkomen. Het te veel in het cijfer 257,682 (omdat daaronder ook voorkomen de personen die op 19 Nov. 1849 in den echt verkeerden, sedert weduwen en weduwenaren werden en vóór 31 Dec. 1859 op nieuw trouwden), wordt zuiver hersteld door de cijfers der ontbindingen door den dood, die van het totaal 467,898 zijn *afgetrokken*.

(§) Ik moet hier weder rekenschap geven van mijne bronnen.

1°. De grondslagen mijner becijfering zijn niet dezelfde over het geheele tijdperk 1815—1864. De huwelijks- en bevolkingcijfers van 1815—1828 betreffen Nederland *met* de beide Limburgen, van 1829—1839 Nederland *zonder* deze beide gewesten, van af 1840 Nederland met *Nederl.* Limburg.

treft, moeten wij ons met het totaalcijfer te vreden stellen, want dat der volwassenen alleen kan niet jaarlijks worden opgegeven. De huwelijkssluitingen dan stonden tot het getal inwoners als 1 tot:

	1815	103.4	1825	121.4	1835	111.8	1845	133.5	1855	137.2
	1816	125.2	1826	124.6	1836	116.8	1846	148.3	1856	131.9
	1817	152.8	1827	127.4	1837	119.9	1847	158.2	1857	125.5
	1818	137.8	1828	126.0	1838	124.4	1848	139.4	1858	124.6
	1819	181.6	1829	129.6	1839	127.7	1849	121.8	1859	122.5
	1820	128.3	1830	133.9	1840	129.5	1850	112.5	1860	123.0
	1821	126.8	1831	180.6	1841	134.9	1851	116.0	1861	124.1
	1822	122.1	1832	165.0	1842	140.4	1852	122.6	1862	128.5
	1823	127.7	1833	141.5	1843	140.9	1853	128.9	1863	121.5
	1824	119.4	1834	117.6	1844	134.9	1854	133.4	1864	119.8
Gem. jaarl.		126.5		134.1		128.1		130.1		125.6

Deze verhoudingen — ik heb het in het licht gesteld — maken slechts een der factoren van de statistiek van den echtelijken staat uit. Wie ze dus op zich zelve gaat beschouwen, zoeke er niet meer uit te putten dan wat ze geven kunnen. Ze stellen niet anders voor dan *de schommeling*, *de golving die in het trouwen der bevolking in een zeker tijdperk plaats heeft*.

De middenverhoudingen dezer tienjarige tijdperken loopen niet veel uitéén. Weinig verschil vooral tusschen het eerste en laatste tijdperk. Onze aandacht valt echter spoedig op eenige jaren die ver van het middencijfer afwijken en die jaren zijn 1815 door een groot, 1817, 1831, 1832 en 1847 door een gering getal huwelijken. Nu hebben tusschen 1815 en 1864 twee nagenoeg totale oogstmislukkingen plaats gehad en wel in 1816 en 1846, waardoor de lage cijfers in 1817 en 1847, toen men de gevolgen, die zich in

---

2°. De bronnen zijn: voor 1815—1824 de tabellen der in 1826 door den Koning benoemde commissie voor statistiek ('s Hage 1827, 2 dln.), voor 1825—1847 de jaarboekjes, uitgegeven op last van Z. M. den Koning, voor 1848 en verder het statistisch jaarboek.

3°. Wat betreft de bronnen voor de bevolkingcijfers, die ik uit de jaarboekjes, uitgegeven op last van den Koning, heb overgenomen, zoo verwijs ik naar de verantwoording van Lobatto zelve, in het bijzonder naar het jaarboekje over 1832, bl. 115.

4°. Het is in 1859 gebleken, dat de officieele cijfers der bevolking van 1850—1859 steeds te hoog zijn gesteld, ten gevolge van onnaauwkeurige bijhouding der bevolkingregisters. Om der waarheid zoo na mogelijk te komen, heb ik ze voor mijne berekening over dat tijdperk regelmatig iets verlaagd.

5°. De reden is steeds die tot de bevolking *op* 31 *Dec. van het jaar waarin de huwelijken plaats hadden.*

6°. De bovengenoemde tabellen der commissie voor statistiek bevatten ook nog de huwelijken van 1804—1812, maar de bevolkingcijfers over die jaren zijn te weinig naauwkeurig om in verhoudingen opgenomen te worden.

duurte van levensmiddelen openbaarden, het meest ondervond, zich gereedelijk verklaren. Het jaar 1831 met een nog geringer getal (verreweg het laagst in den geheelen tijdkring) was dat der Belgische onlusten. Reeds in het laatst van 1830 kwamen de vrijwilligers — mannen uit den leeftijd, waarin het met meest gehuwd wordt — onder de wapenen en trokken toen reeds naar de grenzen, terwijl eerst in Augustus 1831 de tiendaagsche veldtogt plaats had. In dat jaar was dus het trouwen voor zeer velen onmogelijk. Gebeurtenissen, als buitengewone rijzing van den prijs der eerste levensbehoeften en oorlogen, veroorzaken dat vele huwelijken tot betere tijden worden uitgesteld, en men ziet dan ook gewoonlijk groote stijging in het cijfer, wanneer de wolken aan den horizont zijn afgetrokken. Zoo kan ons het hooge cijfer van 1815 niet verwonderen, wanneer wij de tijdsomstandigheden van de voorafgegane jaren gadeslaan en letten op het geringe getal huwelijken, die in de jaren der inlijving in het Fransche keizerrijk gesloten werden. Al die plannen en trouwbeloften, telkens vervlogen en verijdeld, kwamen in 1815, dat jaar vol hoop en verwachting, ten uitvoer.

Na 1831 ging het zoo niet. De jaren 1832 en 1833 waren wel in vele opzigten gunstig. De prijzen der eersten levensbehoeften waren zelfs zeer laag, maar de cholera verspreidde grooten schrik en zij duurde ook in 1833, vooral in de steden van Holland nog voort (*) De

(*) Zie het jaarboekje, uitgegeven op last van den Koning, 1834, bl. 117 en 1835, bl. 108.

Ik voorzie hier de tegenwerping dat de cholera eerst in de laatste maanden van 1832 begon, terwijl de meeste huwelijken in Mei worden gesloten en dus die invloed zoo groot niet zijn kon. Maar de vrees doet veel af en men zag de ziekte naderen. Ter bevestiging neem ik de volgende merkwaardige noot van Wappäus over „Ein merkwürdiges Beispiel, wie die blosse Furcht vor einer noch nicht eingetretenen Calamität erniedrigend auf die Heirathsfrequenz einwirkt, führt Becher (Statist. Uebersicht der Bevölkerung der Oesterr.-Monarchie, Stuttg. u. Tüb 1847), an. In dem Jahre 1830, wo die Cholera sich wohl im Auslande, aber noch in keiner Oesterreichischen Provinz zeigte, findet man fast in allen diesen Provinzen eine Abnahme der Trauungen, während 1832, ungeachtet der fortdauernden Cholera, fast überall dieselben wieder sehr steigen. Dagegen fand 1836, obgleich in diesem Jahre die Cholera wohl stärker wüthete als zuvor, keine Abnahme der Trauungen statt, weil nämlich die frühere Furcht verschwunden war. Vergl. Jahrbb. der Literatur, 97 Bd., Wien 1842, S. 195. — In Preussen zeigte sich allerdings erst im Jahre 1831 ein bedeutendes Sinken der Heirathsfrequenz, doch ist auch dieses zum grossen Theil gewiss dem Schrecken zuzuschreiben, welcher der Cholera *voranging*, die erst in der zweiten Hälfte dieses Jahrs in Preussen wirklich ausbrach. Auch hat später die Cholera nie mehr auch nur annähernd in Preussen so erniedrigend auf die Heirathsfrequenz eingewirkt, wie i. J. 1831,

gunstige huwelijksverhouding, die zonder de cholera zeker reeds in 1832 zou gevolgd zijn, vertoont zich nu in 1834 en volgende jaren.

Evenzoo ziet men groote rijzing boven den middenterm na de crisis van 1847 en 1848.

De zes jaren met de *minst* gunstige huwelijksverhouding zijn (met de jaren der inlijving) 1817, 1831, 1832, 1833, 1846 en 1847 en die met de *meest* gunstige 1815, 1834, 1835, 1836, 1850 en 1851. Dit alles bevestigt de woorden van Engel „Die Heirathsfrequenz ist ein sehr empfindliches Barometer der Hoffnungen und Erwartungen, welche die grössere Massa der Bevölkerung von der Zukunft hat."

Het te kort door de crisis van 1817 ontstaan werd evenzeer gedekt, zooals uit de cijfers blijkt, maar door verdeeling over een grooter aantal jaren valt dit minder in het oog.

Stilstaande bij de genoemde woorden van Engel, wil ik hier, naar het voorbeeld van Wappäus, den invloed van hoop en vrees op de huwelijksverhouding met eenige cijfers trachten aan te toonen. De oogstmislukking van 1846 heeft in geheel Europa grooten invloed uitgeoefend, zoowel op het huwelijk als op de sterfte, maar terwijl de invloed op het eerste plotseling en niet van langen duur was, werkte de ramp op de sterfte minder snel maar langer. Om dit te doen uitkomen mag ik mij niet bij het ééne voorbeeld uit Nederland bepalen en zal ik aan Wappäus de opgaven omtrent andere landen ontleenen. Het volgende cijfer wijst voor de huwelijksverhouding en de sterfte de percentsgewijze afwijking van het middencijfer over een 10 jarig tijdperk in percenten aan, waarbij — eene *afname*, + eene *toename* beduidt. Met andere woorden: de huwelijksverhouding in Nederland stond in 1847 18.9 ten honderd *beneden* de gemiddelde jaarlijksche huwelijksverhouding van het tijdperk 1845—1854 enz. De sterfteverhouding in 1847 stond 20.3 ten honderd *boven* de gemiddelde sterfteverhouding in 1845—1854, enz.

		1847	1848	1849
Nederland	huwelijksverhouding	— 18.9	— 7.8	+ 5.5
	sterfte	+ 20.3	+ 13.5	+ 22.1
Belgie	huwelijksverhouding	— 21.0	— 6.2	+ 4.0
	sterfte	+ 13.1	+ 2.8	+ 15.4
Pruissen	huwelijksverhouding	— 12.2	— 6.5	+ 4.5
	sterfte	+ 5.8	+ 11.9	+ 3.0
Oostenrijk	huwelijksverhouding	— 11.7	+ 2.5	+ 6.6
	sterfte	+ 26.9	+ 18.9	+ 8.3

obgleich ihre Verheerungen öfters grösser waren, weil die wirklich eingetretene Calamität selbst nicht so stark einwirkte, wie die Furcht vor derselben. Vgl. Hoffmann, Die Bevölkerung des Preuss. Staats., S. 34.

		1847	1848	1849
Saksen	huwelijksverhouding	— 11.6	— 6.7	— 0.1
	sterfte	— 4.8	— 4.7	+ 0.1
Hannover	huwelijksverhouding	— 11.1	— 1.5	+ 5.1
	sterfte	+ 8.8	+ 4.4	— 7.2
Frankrijk	huwelijksverhouding	— 10.8	+ 4.8	— 0.4
	sterfte	+ 3.6	+ 2.3	+ 18.7
Engeland	huwelijksverhouding	— 9.1	— 7.6	— 5.1
	sterfte	+ 4.9	— 0.9	+ 9.3
Zweden	huwelijksverhouding	— 4.9	+ 2.9	+ 11.8
	sterfte	+ 15.6	— 2.1	+ 0.2
Beijeren	huwelijksverhouding	— 4.1	— 0.1	+ 2.8
	sterfte	+ 0.1	+ 2.2	— 1.8

Wij zien hier, zegt Wappäus, dat bijna overal in het jaar 1847 de huwelijksverhouding veel sterker door den heerschenden nood is aangedaan dan de sterfte: in het volgende jaar, waarin nevens de naweeën van het jaar 1847 nog de politieke stormen velerwege grooten nood te voorschijn riepen, zien wij de werking daarvan op de sterfte reeds sterker dan op de huwelijksverhouding en in het daarop volgende jaar zien wij bijna overal de huwelijksverhouding zeer geklommen, ofschoon, zoo als de ongunstige sterfteverhouding aantoont, de algemeene nood nog eer toe- dan afgenomen was. De door het jaar 1847 verbreide schrik heeft zijne werking niet alleen verloren, de toen heerschende vrees voor de toekomst was niet alleen geheel voorbij gegaan, maar velerwege zelfs in ligtzinnige hoop verkeerd, gedeeltelijk door de voor welvaart ongunstige gebeurtenissen van 1848, toen de groote meerderheid der menschen alles geloofde wat zij wenschte. (*)

Eene gebeurtenis als de oogstmislukking van 1846 oefent dus een verbazenden invloed uit op de huwelijksverhouding. Hiermede is echter nog niet aangewezen *in hoever* de verhouding zich ook in minder buitengewone omstandigheid naar den prijs der eerste levensbehoeften regelt, m. a. w. of over een grooter aantal jaren de golvingen dezer prijzen ook met de huwelijksverhouding correspondeeren. Ik acht die vraag van genoeg belang om eene poging tot hare oplossing te wagen, ook al zijn de bouwstoffen die mij ten dienste staan zeer gebrekkig. De meeste huwelijken hebben in de maanden April, Mei en November plaats. De levensmiddelen zijn dikwerf in het voorjaar duur en in de laatste maanden van hetzelfde jaar goedkoop tengevolge van den gunstigen oogst die tusschen beide ligt. Even dikwerf heeft het omgekeerde plaats. Voor een *afdoend* onderzoek moet men tot deze bijzonderheden afdalen en de prijzen van voor- en najaar wederkeerig met de

(*) Allgemeine Bevölkerungsstatistik, 2e deel, bl. 250.

huwelijken van voor- en najaar vergelijken. Ook de bijzondere statistiek, met betrekking vooral tot de verschillende klassen en standen in de maatschappij, moet hier geraadpleegd worden, maar tot dit alles ontbreken mij de bouwstoffen. Vóór 1850 werd de indeeling der huwelijken naar de maanden niet bekend gemaakt en eene maandelijksche statistiek der marktprijzen bestaat in het geheel niet. Ik moet mij dus voor beide bepalen tot *jaarlijksche* opgaven, dat is, wat de prijzen betreft, tot het middencijfer over een geheel jaar. En ook daarvoor heb ik slechts verspreide cijfers van ongelijken aard kunnen verzamelen. Wie meer weet zette mijn onderzoek voort. (*) Ik hoop althans eenig licht te verspreiden en in elk geval de aandacht op eene belangrijke maatschappelijke vraag te vestigen.

Ik laat de jaren 1815, 1816, 1831, 1832 en 1833, waarin alle andere invloeden blijkbaar geheel door buitengewone tijdsomstandigheden, oorlog en cholera, geneutraliseerd werden, buiten rekening.

Ter bekorting geef ik de cijfers der huwelijksverhouding en middenprijzen zelve niet, maar enkel de rangorde der jaren naar die verhouding en prijzen. Het cijfer 1 in de eerste kolom wijst het jaar aan, waarin de *minste* huwelijken op de bevolking plaats hadden, 2 het daarop volgende jaar enz. Voor de middenprijzen is 1 het jaar met den *hoogsten* prijs, enz.

Het verslag van den landbouw, waarin voor het eerst de middenprijzen zijn verzameld, is dat over 1828. Ik moet dus het tijdperk 1817—1827 uit andere bronnen bewerken. Deze bepalen zich tot de rogge.

JAREN.	Huwelijksverhouding.	MIDDENPRIJS van de rogge per mud te 's Hertogenbosch (*).	MIDDENPRIJS van de rogge per last, getrokken uit de Staatscourant en particuliere berigten (†)
1817	1	1	1
1818	2	2	2
1819	3	3	3
1820	4	5	5
1821	7	6	8
1822	9	9	9
1823	5	7	6
1824	11	10	10
1825	10	11	11
1826	8	8	7
1827	6	4	4

(*) Van evenveel belang voor deze statistiek zou zijn, de prijs van brandstoffen, van huishuur, enz.

(*) Staatkundig en staathuishoudkundig jaarboekje 1860 bl. 294.

(†) Onderzoek naar de armoede in Nederland, door J. de Bosch Kemper, tabel IX.

Hier is inderdaad zoo groote overeenstemming dat men, dunkt mij, veilig besluiten mag, dat in dit tijdperk bij de groote massa der bevolking het huwelijk in de eerste plaats van de prijzen der eerste levensmiddelen afhankelijk is gesteld. Wel is waar is hier alleen van den roggeprijs sprake, maar het is bekend hoe de marktprijzen van de meeste gewassen elkander drijven.

Van af 1828 geven ons de landbouwverslagen de middenprijzen van eenige artikelen aan, *zooals ze op de publieke markten binnen Leijden zijn bedongen.* De rijzing en daling is waarschijnlijk — althans voor de middencijfers over een geheel jaar, waarbij ik mij bepaal — op de meeste markten van Nederland ondervonden. Ik sluit het volgende overzigt met 1849, omdat van af 1850 de huwelijksverhoudingen naauwkeuriger ontleed kunnen worden. Om de redenen, hierboven vermeld, zijn de jaren 1831—1833 buiten de vergelijking gesloten.

Jaren.	Huwelijks-verhouding	Rogge per mud.	Aardappelen per mud.	Boonen per mud.	Boter per pond.	Rundvleesch per pond.	Een mud rogge, een mud aardappelen, een mud boonen, een pond boter en een pond rundvleesch te zamen.
1828	13	13	15	14	19	19	14
1829	10	8	7	10	15	17	10
1830	8	11	4	8	4	7	8
1834	17	19	16	18	16	9	19
1835	19	14	13	19	17	11	17
1836	18	18	12	17	14	12	16
1837	16	16	18	16	10	16	18
1838	14	3	11	15	9	13	11
1839	12	4	6	7	5	4	4
1840	11	10	14	4	8	3	6
1841	6	7	9	6	3	5	7
1842	4	6	10	5	6	8	5
1843	3	9	17	12	13	10	12
1844	7	15	19	13	18	14	15
1845	9	5	3	3	11	18	3
1846	2	2	2	2	2	6	2
1847	1	1	1	1	1	1	1
1848	5	12	5	9	7	2	9
1849	15	17	8	11	12	15	13

Vergelijken wij de kolom der huwelijksverhouding met de laatste, die natuurlijk de belangrijkste is, omdat ze de artikelen te zamen omvat, dan blijkt ook hier groote afhankelijkheid van het huwelijk van de prijzen der levensmiddelen. Zes jaren van de negentien wijken nogtans vrij aanzienlijk af. Het zijn 1839, 1840 en 1845 met *veel* huwelijken en *hooge* prijzen en omgekeerd 1843, 1844 en 1848 met *weinig* huwelijken en *lage* prijzen. Wat 1848 betreft kan de oorzaak voor een gedeelte in den rusteloozen politieken toestand gezocht worden. Voor de lage huwelijksverhouding in 1843 en

1844 kan ik geene oorzaken opgeven. Ware de sterfte in die jaren bijzonder groot geweest, men zou dan op het spoor kunnen komen, maar dit was het geval niet. Evenmin zijn mij de oorzaken der afwijking voor de jaren 1839, 1840 en 1845 bekend. Op jaren waarin vele huwelijken zijn uitgesteld, volgen gewoonlijk eenige, waarin het te kort wordt gedekt, maar de jaren die aan 1839 voorafgingen onderscheiden zich zelve door vele huwelijken.

De afwijkingen vinden dus waarschijnlijk haren grond in minder algemeen werkende oorzaken, en alzoo in omstandigheden, die alleen bij eene afdaling tot de statistiek van afzonderlijke gewesten en volksklassen aan het licht zouden komen. Ik kan dit onderzoek hier niet verder voortzetten en ga over tot het laatste tijdperk 1851—1862. (*)

De uitbreiding, in 1850 aan de bevolkingstatistiek gegeven, maakt het mogelijk om van het totaalcijfer der huwelijken de *eerste echten*, dat zijn die, gesloten tusschen *jongmans en jonge dochters*, af te zonderen. Het belang van deze boven de geheele som der huwelijken behoeft geen breedvoerig betoog, daar toch de eerste echten in veel sterkere mate door de verschijnselen van maatschappelijke welvaart of nood beheerscht worden, dan de huwelijken van personen, die reeds vroeger gehuwd zijn geweest. Ik ruim ook eene afzonderlijke kolom in voor de echten in Mei gesloten. Het is de maand waarin de meeste huwelijken voorkomen en juist bij die volksklassen, wier huwelijksplannen het meest van de bestaanmiddelen afhankelijk zijn.

De prijzen der levensmiddelen in de volgende kolommen zijn niet meer die van eene enkele markt maar de middencijfers uit opgaven van alle deelen des Rijks bijeenverzameld.

Jaren.	Huwelijks-verhouding.	Eerste echten.	Eerste echten in Mei.	Rogge per mud.	Aardappelen per mud.	Een mud rogge, een mud aardappelen, een mud boonen en een mud erwten.
1851	12	11	12	12	9	12
1852	10	12	11	11	10	11
1853	4	6	3	3	3	4
1854	2	3	2	2	2	3
1855	1	1	4	1	4	2
1856	3	2	1	4	8	8
1857	6	9	9	7	7	10
1858	7	8	5	9	11	7
1859	11	10	10	10	6	9
1860	9	5	6	8	5	6
1861	8	7	7	5	1	1
1862	5	4	8	6	12	5

(*) Ik moet 1850 uit het overzigt weglaten omdat mij geene prijzen van levensmiddelen over dat jaar bekend zijn.

Ook hier is weder veel overeenstemming, met enkele uitzonderingen. Overeenstemming vooral met de roggeprijzen. Ik zal bij de verschillen niet stilstaan. In het algemeen herhaal ik — en dit geldt alle vorige overzigten — dat men de groote verschillen, die dikwerf tusschen voor- en najaarsprijzen bestaan, in aanmerking moet nemen en mijne cijfers slechts gemiddelden voor het geheele jaar ten grondslag hebben.

De afscheiding der huwelijken in Mei van die des geheelen jaars, brengt mij tot het onderzoek naar het aandeel dat elke maand tot de jaarlijksche som der huwelijken levert. In het 13jarig tijdperk 1850—1862 (*) zijn gesloten in

	van 1000 huwelijken.	van 1000 eerste echten.
Mei	215.9	234.7
April	110.8	114.9
November	95.6	93.3
Junij	83.4	84.1
Augustus	74.5	72.4
October	71.1	67.8
Februarij	70.5	67.7
Julij	64.1	62.0
September	60.1	57.9
Januarij	56.1	52.1
Maart	49.1	47.3
December	48.7	45.7

In een volgend nummer ga ik over tot de ontleding der huwelijken naar den burgerlijken staat en den leeftijd, waarin wij de hoofdfactoren eener statistiek van den echtelijken staat zullen aantreffen.

's Haye, 1866. W. Th. Sandberg.

(*) Zoo als ik hier boven zeide, is men reeds in 1814 begonnen met splitsing der huwelijken naar de maanden, maar deze indeeling is vóór 1850, zoo ver ik weet, niet bekend gemaakt. Slechts voor één gewest, ter provinciale griffie van Overijssel, vond ik daarvan de originele tabellen.

EEN WOORD OVER ACCLIMATISATIE.

Ieder verlangt, voor zich zelven en voor zijn vaderland, het beste en het voordeeligste. De lof van de schatten der natuur in verre gewesten, en van kostbare voortbrengselen, verwekt bij sommigen welligt nijd en afgunst, doch voor den ontwikkelde en nijvere, is die lof een spoorslag, om ook zijn land met die zelfde voorrechten te begiftigen, nuttige planten en schoone diersoorten uit verre landen in zijn vaderland over te brengen en zoo handelende, de „flora" en de „fauna" ten zijnent te veredelen.

Geen land is zoo rijk, dat er op dit gebied niets zou te doen vallen, geen land zoo arm, dat het niet iets voortreffelijks zou hebben aan te wijzen. De bewoners der keerkringslanden zouden zich gelukkig achten, zoo ze hunne weelderige vegetatie voor den rijkdom onzer weilanden; menige hunner zoo zeer geroemde vruchten, voor onze appelen, peeren en aardbeziën, en hunne bontgekleurde papegaaijen, voor de liefelijke zangers onzer wouden konden verruilen. In Italië kweekt men het meibloempje (convallaria majalis) kunstmatig in tuinen, en verneemt men met verbazing dat de, ook daar zoo geliefkoosde seringe in midden-Europa als struikgewas voorkomt, en in het wilde groeit. Menige struik en heester, die onze tuinen versiert, stamt af uit Siberië (zoo als de diëlytra spectabilis), terwijl menige onzer dagelijksche groenten, als de snijboon, de princesseboon en de bloemkool, uit de Levant en Palestina afkomstig zijn. De Engelschen, die op het gebied van veredeling en overbrenging van dieren en planten wonderen verricht hebben, beijveren zich sedert jaren, om onze gewone huisspreeuw, die onvermoeide verdelger van rupsen en andere insecten, naar Nieuw-Zeeland over te brengen, en wie de

Australische stroomen en wateren met onze zalmen te bevolken weet, kan schatten ter belooning krijgen.

Over het algemeen is het de gematigde aardgordel, die niet alleen de voortreffelijkste menschen-rassen, maar ook de uitnemendste voortbrengselen van het planten- en dierenrijk oplevert. De waterachtige banaan, een komkommersoort, waarvan de krachtelooze bewoner der keerkringen, jaar in jaar uit moet leven, voeren het ligchaam vrij wat minder voedende stoffen toe, dan de zetmeel houdende rijst, en deze ligt weer ver achter bij de kleefstof houdende tarwe en rogge, en het gegiste sap der „palmen" en „agaven", zal altijd een armzalig surrogaat blijven, voor het edele druivennat, dat aan den 50sten breedtegraad als een kostbaar geschenk gegeven is.

Het is regel geworden, al die voorrechten der gematigde „zone" als een gevolg van het klimaat aan te nemen, welks plotselinge en dikwijls ruwe afwisselingen van koud en warm, krachtige organismen voortbrengt.

Tot op eene zekere hoogte is die meening volkomen waar, mits men niet nalate ook aan de bewoners dier „zone", een bescheiden, maar toch belangrijk aandeel, in de verkregene voorrechten toe te kennen. Europa was toch, ten opzichte van zijn bezit aan planten en dieren, het armste, maar aan vatbaarheid ter ontwikkeling bij zijne bewoners, het rijkste werelddeel; en Europa is de vertegenwoordiger bij uitnemendheid des gematigden aardgordels. De aard en de mate der verstandelijke ontwikkeling van de oorspronkelijke bewoners ligt geheel in het duister, maar het was steeds het kennelijk doel der krachtige, rustelooze „Japhetiden", die uit Azië naar het westen heentrokken, om door arbeid en vlijt, door landbouw en veeteelt, door handel en scheepvaart hunnen maatschappelijken toestand te verbeteren. Brons en ijzer stond hun, en hun het allereerst ten dienste, en de rijkdommen van verre gewesten stroomden naar hun, aan havens, baaijen en bevaarbare stroomen zoo rijk begiftigd nieuw vaderland. Niemand is het gegeven, den tijd te bepalen, toen de kostelijke tarwe, de armzalige gerst begon te vervangen, of toen het Nomaden-leven der zwervende stammen, voor landbouw, grondbezit en veeteelt plaats maakte. De „mythen" van „Demetrius" en zijne omzwervingen, en de fabelen van „helden" uit den voortijd, die uit Phenicië en Egypte landbouw en beschaving naar Griekenland overbrachten, strekken ten bewijze, hoe duistere herinneringen aan andere toestanden bij het volk voortleefden, en al waren ook

de gezwollene gedichten van den tocht der „Argonauten" niet tot onzen tijd overgekomen, dan nog zou de naam „phazant", aan den schoonste der (thans Europesche) vogels gegeven, doen vermoeden, dat de Hellenen hem van de oevers der rivier „Phasis" in Mingrelië hebben overgeplant. De invoer van hoenders en paauwen in Griekenland valt reeds binnen den kring der historische tijden, tijden waarin de krachtige, kloeke Romeinen niet alleen groote rijken veroverden, maar ook land, vruchten en wijnbouw invoerden en naar regelen begonnen uit te oefenen, dagen waarin de inheemsche vogelkers plaats maakte voor edele ooftboomen uit den „Pontus", voor abrikozen uit Armenië, pruimen uit Syrië, perziken en walnooten uit Perzië.

In het dierenrijk, de „fauna" der Europesche landen, brachten zij geen mindere verbetering te weeg. Uit de oude Romeinsche landbouwkundige werken, vernemen wij dat zij, (even als in onze dagen de Britten), onophoudelijk arbeidden aan de veredeling en de verbetering der rassen hunner huisdieren, zoowel door invoer van vreemde elementen, als door veredeling in het soort zelf. De oude Romeinen zijn ons in de hoender- en duiven-passie, lang voorgegaan. Talrijke variëteiten dezer vogels, in dikwijls prachtige verblijven gehuisvest, golden bij hen als een bewijs van een welgeordend landbouw-bedrijf, waartoe de behoefte aan gemest gevogelte, zoowel als aan een der krachtigste meststoffen zal hebben bijgedragen.

Italië was toen de hoorn des overvloeds, die zegen en welvaart verspreidde naar alle andere Europesche landen, inzonderheid die noordelijk van de Alpen liggen. Voorzeker waren ze ook strenge meesters, die Romeinen, waar ze als veroveraars verschenen, maar hunne veldheeren en kolonisten, die de genietingen van hun vaderland in den vreemde zoo noode ontbeerden, trachtten hunne voortreffelijkste dieren en planten in te voeren en te „acclimateeren" in de wingewesten des grooten Romeinschen rijks, in noordelijk Gallië, in zuidelijk Duitschland, in Pannonië en Mosië. Iedere nieuwe overwinning had verder doordringen, ook van het goede, ten gevolge, en al bleef ook de vijgeboom en de olijf weldra achter, de nuttige tarwe en de voortreffelijke wijnstok volgden de Romeinsche banieren, om in den loop der latere tijden uit de Rheingau naar Thuringen en Meissen, en na de 14[e] eeuw, ook naar Mariënburg, tusschen de Weichsel en de Nogat, zijn weg te vinden.

Na de instorting van het Romeinsche rijk, was het de kerkelijke

band, die het noorden aan het zuiden bond, en de taak vervolgde. De betrekkingen die de geestelijke heeren met elkander onderhielden, stelden hen in staat, in de middeneeuwen, betere soorten van ooft, vruchten, moesgroenten en geneeskrachtige kruiden te bekomen. Het noorden was daarbij al weder de winnende partij, ook in de aanwinst van bloemen en sierplanten. De kruisvaarders brachten nieuwe soorten van vijgen naar het zuidelijke Europa, en de Chalotten dragen nog heden ten dage, hunnen ietwat verbasterde naam, als afkomstig uit Askalon in Syrië. De dadelpalmen en het suikerriet, dat nog in Spanje en Sicilie groeit, herinneren ons de invallen en de overwinningen der Mooren in die landen, even als het voortreffelijke Merino's-schaap, dat in de 14e eeuw uit Afrika naar Spanje is overgebracht. Geen dier heeft eene zoo algemeene verbreiding, geen zoo welkome ontvangst ondervonden, als deze uitmuntende woldrager; maar de geschiedenis van zijn verspreiden toont ook, welke moeite en tijd er aan verbonden was, om iets voortreffelijks in vroegere tijden, buiten zijn vaderland te leeren kennen en waardeeren.

Terwijl de kalmus-wortel, kort nadat zijn vermogen om de koude te weerstaan, was bekend geraakt, uit de Levant naar de Oostzee was doorgedrongen, hadden de deugden van het Merino's-schaap 400 jaren noodig, om buiten Spanje bekend te worden. Toen de keurvorst van Saksen in 1766, op raad van den fabriekant Oëhler besloot eene kudde Merino's-schapen ter verbetering en ter vervanging van de Saksische schapen te doen overkomen, en men weldra ontdekte dat het Merinos-ras zich bij eene goede behandeling daar nog verbeterde, toen eerst werd het kleine maar industrieele land (Saksen) het middenpunt, van waar het edele schaap zich met zijn uitmuntende vacht naar alle richtingen zou verspreiden, eerst naar de naburige landen, toen naar Engeland, Rusland enz., in onze dagen naar het Australische vaste land, van Diemen's land en de staten aan de Plata-rivier, terwijl de teelt dezer woldragers zich in dien tijd weder in eene menigte bijsoorten verdeeld had.

De ontdekking van Amerika bracht ons niet alleen rijkdom aan edele metalen. Naauwlijks hadden de Spanjaarden de ongelukkige Azteken aan hunne scepter onderworpen, of de kalkoen, die in America huisdier was, landde in Engeland, en was reeds in 1580, even als thans, op kerstijd een geliefkoosd gebraad bij de Britten. Bijna ter zelfder tijd voerden de jezuïten de kalkoenen-teelt in Frankrijk in, van waar die vogel op sommige plaatsen nog, „oiseau jesuite", genoemd wordt — Ook de Protestantsche geestelijkheid

in Duitschland nam dien vogel in bescherming; van daar de naam „Consistorial vogel" op menige duitsche plaats. Dat de aardappel van Zuid-Amerikaanschen afkomst is, weet een ieder, maar de weg die de aardvrucht daarbij volgde, is niet bekend. Het sprookje, dat Francis Drake, of sir Walter Raleigh, ze zou hebben overgebracht, is ongeloofwaardig. De Duitsche naam „kartoffel" die eene verbastering van de Italiaansche benaming „tartuffoli" schijnt aan te duiden, wijst op eene overkomst langs het schiereiland.

Thans is de aardappel het meest verspreide voedingsmiddel; op IJsland verbouwt men ze op stukken grond tegen het zuiden liggende, even als de wijnstok in Duitschland; op Nieuw-Zeeland vindt men ze evenzeer. De Amerikaansche tabak, waarvan reeds Karel de V zaadkorrels plantte, was vroeger bekend in Europa dan de maïs, die onder den eenigzins onverklaarbaren naam van Turksche weit langzaam noordwaarts trekt. De Amerikaansche Flora heeft menigen vertegenwoordiger in onze tuinen en boomgaarden, en de „Robinia", verkeerdelijk „accasia" genaamd, heeft zich even als de kanadasche peppel of populier reeds als woudboom in onze bosschen eene plaats verworven.

Deze korte mededeelingen versterken ons in de meening dat de Europesche bodem, in 300 jaren door de gaven van vreemde landen, aan voedingsmiddelen, rijkdom en schoonheid belangrijk gewonnen heeft. De woorden van den Franschen minister „Drouyn de L'huys: „Zoeken wij onder de voorwerpen die ons omringen, en die ons „tot voedsel en kleeding dienen, alleen die voortbrengselen uit die „volstrekt inheemsch zijn, dan zullen wij bemerken dat wij bij „het bezit van die alleen binnen weinige dagen van honger en „ontbering zouden omkomen;" — die woorden behelzen de volkomene waarheid. De eikels en de hazelnoot, eenige zure beziën en eenige weinige bladgroenten, zijn de planten die wij inheemsch kunnen noemen De mensch zou dus in Europa zonder de overbrenging en acclimatisatie van vreemde dieren en planten, alleen van de jagt en visscherij moeten leven; de vermeerdering van bevolking zou daarbij eene onmogelijkheid geweest zijn, en de inrichting eener beschaafde maatschappij ondenkbaar. Wel heeft de menschheid jaren noodig gehad, om zoo ver te komen, wel zijn er tal van zwarigheden te overwinnen geweest, zwarigheden en inspanning waarvan wij ons thans geen denkbeeld meer kunnen vormen. Zoo veel te opvallender is het, dat wij, de nakomelingen van zulke ijverige vaderen, en niettegenstaande onze enorme voor-

deelen, zoo weinig in dit opzicht doen; althans niet in eenige verhouding van hetgeen vóór ons gedaan is. Voor ons toch zijn er geene afstanden meer, voor ons geene fabelachtige geslotene landen; de natuurkunde heeft ons de geheele organische wereld, het vaderland en den aard van 143,000 diersoorten en 90,000 planten wetenschappelijk doen kennen; het verkeer met alle landen der wereld heeft een ongekende vlugt genomen; aan alle oorden der wereld ontmoeten wij de dragers van den menschelijken, van den europeeschen geest, die de voortbrengselen van hun nieuw vaderland hebben onderzocht en bereid zijn ons de resultaten van dat onderzoek mede te deelen. Rekenen wij daarbij het gemak, den spoed en de min-kostbaarheid van het vervoer, dan moeten wij in de laatste 50 jaren minstens zoo veel gedaan hebben, als onze voorouders in 300. Reeds de drie grootste natuuronderzoekers der vorige eeuw, Buffon, Daubenton en Linneus hebben ons nadrukkelijk op dien plicht van het tegenwoordig geslacht gewezen, maar 't is treurig en waar, dat al die rijke en heerlijke middelen in wier bezit we ons verheugen, meer dienstbaar worden gemaakt voor gewaagde ondernemingen, het *spoedig* en *gemakkelijk* verkrijgen van schatten, het bevorderen eener ijdele, doellooze luxe of het bevredigen eener ongepaste nieuwsgierigheid, dan tot het werkelijk vermeerderen van het algemeen welzijn. De voedings- en handelsgewassen, die, wat klimaat en bodem aangaat, voor ons aanbevelingswaardig zijn, laten zich bij den tegenwoordigen stand der wetenschap zeer ligt vinden, even zoo de dieren die in tammen, half wilden, of wilden staat, kostbare aanwinst zouden zijn voor voedsel of kleeding. Toch is er, althans in de thans reeds zestien jaren achter ons liggende eerste helft dezer eeuw, weinig of niets gedaan. De geest van vereeniging, die magtige hefboom onzer dagen, is geroepen om ook hierin zijn dikwijls weldadigen invloed te doen kennen. Zien wij eens ter loops, in hoeverre die reeds aan zijne roeping voldaan heeft.

„Wij willen," zoo sprak Geöffroi St. Hilaire „eene vereeniging vormen van verlichte mannen, uit alle standen en uit alle beschaafde landen der wereld, om door gezamenlijke krachten een vraagstuk op te lossen, dat, terwijl het de medewerking van allen vordert, ook het nut en de welvaart van allen ten doel heeft.

„Dat vraagstuk, dat dus aller aandacht waardig is, behelst niets minder dan de poging om onze landen, bosschen en wateren met nieuwe bewoners te bevolken; om het aantal onzer huisdieren, die groote bron des nationalen rijkdoms, te vermeerderen; de keus

en de voorraad onzer voedingsmiddelen uit te breiden; nieuwe landbouw-, handels- en fabriekgewassen in te voeren, in een woord om het menschdom, de menschheid, met tot heden onbekende of veronachtzaamde voortbrengselen uit de organische wereld te begiftigen, gewigtig en weldadig als die, waarmede de energie en de volharding onzer vaderen het tegenwoordig geslacht heeft begiftigd."

Het denkbeeld dat de invoer en de teelt van buitenlandsche dieren en planten, tot nut en tot sieraad, en op ruime schaal ondernomen, bij uitnemendheid de taak van genootschappen en vereenigingen is, heeft een vruchtbaren bodem ter ontwikkeling gevonden. In 1854 werd in Parijs de „Société imperiale d'acclimatisation" opgericht; waarin vijf jaren later, in 1859, tot den aanleg van een „Jardin d'acclimatisation" werd besloten. Het aldaar gegeven voorbeeld werd reeds in datzelfde jaar 1854 door de steden Nancy en Grenoble gevolgd, en binnen weinig tijds ontstonden in Frankrijk en zijne Koloniën een aantal comité's, die allen met het Parijsche hoofdgenootschap in verband stonden. Verschillende landbouw- en tuinbouw-maatschappijen in Duitschland, Italië, Polen, Spanje, Zwitserland en elders, sloten zich allengs bij het Fransche genootschap aan. In 1856 vormde zich te Alexandrië een Egyptisch genootschap voor acclimatisatie, en eene dergelijke vereeniging te Berlijn, voor geheel Pruissen, waarmede alweder verschillende comité's in geheel Duitschland en in Scandinavië in verbinding staan.

Dit Berlijnsche genootschap houdt briefwisseling met personen of vereenigingen in Afrika, Azië en Amerika, ook met het Fransche genootschap; geeft een eigen tijdschrift uit, zoowel over eigene werkzaamheden, als over den voortgang der acclimatisatie in het algemeen, en staat onder de bijzondere bescherming der Pruissische regering.

Voor Rusland is de keizerlijke vereeniging tot acclimatisatie te Moscou werkzaam, en eindelijk, om niet van allen te spreken, voor ons vaderland het Koninklijk zoölogisch, botanisch genootschap van acclimatisatie te 's Gravenhage (opgericht volgens koninklijk besluit van 14 November 1861, Staatsblad n°. 99).

Een verwijt, dat het al die genootschappen in den korten tijd van hun bestaan nog niet gegeven is, het aanzien onzer beemden en landouwen, den ligchaamsbouw en den aard onzer huisdieren, en de bevolking onzer wateren te veranderen of te verbeteren, kan slechts in het brein van een onkundige eene plaats vinden. Veel van hetgeen wij bezitten, wij zeiden het reeds, is tot zulk een

staat van volkomenheid gebracht, dat de gaven van vreemde landen daarin geene verbetering kunnen te weeg brengen. Het nieuwe wat daaraan toe te voegen zou zijn, kan niet in eenige jaren gevonden, veel minder beproefd, of bij welslagen aan den nationalen voorraad toegevoegd worden. Het is acclimatisatie waarvan hier sprake is, overplanting van bewerktuigde, levende voorwerpen, zoodat vreemde voortbrengselen den loop van hun natuurlijk leven, zonder kunstmatige verzorging en dus in de vrije natuur veranderen, en die verandering ten volle volbrengen kunnen. Planten en gewassen, zooals b.v. onze oranje-boomen, die gedurende het koude jaargetijde in verwarmde localen bewaard en gekoesterd worden, zijn niet, of slechts ten deele geacclimatiseerd, 't zijn slechts gevangenen, en zij kunnen evenmin voor burgers onzer Flora doorgaan, als de Alpenkruiden in ijs, in den botanischen tuin te Napels, voor kinderen van den Italiaanschen bodem!

Maar ook de weligste groei en ontwikkeling, onder een altijd helderen hemel, is nog geene acclimatisatie, als het kind eener andere „zone", zijne deugden, of vooral ook de geschiktheid ter voortplanting zijner soort verliest. Italie bezit veel voortreffelijks, doch er is geen enkele zijner zonen, die naar ons Noorden overkomt, die niet in een vlaag van gastronomische wanhoop, al de olijven en oranje-appelen van zijn vaderland, voor onze aardbeziën en kersen, zijn „maccaroni" voor onze doperwten geven zou. Bloemkool, rapen, radijs, kool en andere onzer moesgroenten, groeijen tot vreugde der talrijke, daar gevestigde Europeanen, ook in Egypte; maar de afstammelingen ontaarden en worden na weinig tijds oneetbaar.

Naar ons heerlijke Java zenden wij aan broeders en vrienden, de edelste onzer tuinzaden in goedgeslotene blikken of andere kisten en doozen; die zaden geven ook daar rijke oogsten, maar ontkiembare zaden geven ze niet Zulk eene ontaarding, een teruggang als het ware in levensvatbaarheid en kracht, nemen we ook waar bij de vruchtboomen der gematigde „zone", die een winterslaap noodig hebben, en naar de keerkringslanden worden overgebracht. Zelfs op gebergten, waar de gemiddelde temperatuur gelijk is aan die van hun vaderland, brengen appelen en peeren geene goede vruchten voort. Die temperatuur toch heerscht daar doorgaans en met zeer geringe afwijkingen, terwijl bij ons zomerwarmte en winterkoude zich afwisselen, en dáároit het gemiddelde voortkomt. Naar koudere klimaten gaat over het algemeen de verplaatsing van zulk soort van gewassen gemakkelijker en zekerder;

omdat zij hunne ontwikkeling spoedig volbrengen en reeds in weinige maanden goede vruchten voortbrengen.

Het dierlijke organisme is voorzeker niet zoo zeer aan den aard van den grond gebonden, als dat der planten; de dieren toch behoeven niet op het rijpen van hun voedsel te wachten, worden in stallen verzorgd en daardoor aan de ruwe afwisselingen van het klimaat onttrokken. Toch gelukt het ook het dier niet altijd, den invloed van de veranderde toestanden te overwinnen en te boven te komen.

Zelfs de mensch met zijne „universeele" bestemming ondervindt in meerdere of mindere mate de uitwerking van iedere wijziging in zijne gewone levensomstandigheden, en rationeele natuuronderzoekers gronden hunne bestrijding van het leerstuk der afstamming van alle menschen uit één menschenpaar, niet alleen op het bestaan van verschillende en zeer uiteenloopende menschenrassen, maar ook op de waarneming dat de blanke man in de keerkringslanden slechts een soort van planten-leven, zonder inspanning of arbeid kan lijden, dat vele afstammelingen van blanke ouders in Indië klaarblijkelijk alle levensvatbaarheid missen, en dat sommige „mestizen" na eenige generatiën, niet meer voortplanten. Alle nieuwere, zoowel als vroegere proeven tot acclimatisatie bewijzen de volstrekte, hoewel meermalen voor wijziging vatbare, afhankelijkheid van het dierlijke organisme, van zijne oorspronkelijke natuur. Niemand zal het in de gedachten komen, scorpioenen, brilslangen, boa-constructor, of vergiftige duizendbeenen naar het Noorden te verplanten, of die te gewennen aan het gemis hunner levensbehoeften der warme gewesten. Tegen zulke proeven beveiligt en waarborgt ons iedere strenge winter. Maar ook aan menig schoon en nuttig dier is voor altijd het verblijf in ons koudere klimaat ontzegd.

Iedereen weet, dat onze gewone trekvogels maar tijdelijke gasten zijn, die ten onzent slechts de frischheid onzer noordelijke zomers komen genieten om ons weldra te verlaten. Voor het overbrengen van menige diersoort, levert het vervoer onoverkomelijke zwarigheden op. Hoeveel moeite heeft het invoeren van den uit China afkomstigen, thans ook bij ons inheemschen goudvisch wel gekost, ofschoon hij, even als alle andere karper-soorten, voor meest alle klimaten geschikt is? Voor de overbrenging van visschen en andere waterdieren heeft de uitvinding van de kunstmatige teelt en de verplaatsing der eijeren, een nieuw uitzicht geopend en de zeer onlangs tot ons gekomene tijding, dat het aan het Genootschap

voor Acclimatisatie te Tasmania in Australië zou gelukt zijn, eijeren van zalmen en forellen, de reis van ¾ van den omtrek onzer planeet te doen maken, en daaruit 6000 levende zalmpjes en 1000 levende jonge forellen te winnen, zet de kroon op de onvermoeide en lofwaardige pogingen onzer Engelsche naburen, waarvan wij in den aanvang dezer beschouwing gewaagden. Of die edele vischsoorten in de wateren van Australië gedijen en zich voortplanten zullen, is eene andere vraag, die slechts de ondervinding kan oplossen. Een overgangs-periode en de gevolgen daarvan, moet door alle overgebrachte wezens worden doorloopen. Uit de beste Chinesche eijeren van zijdewormen, ontluiken rupsjes, die, ook bij de meest zorgvuldige verpleging, in den beginne slechts zeer kleine cocons opleveren, en eerst na verscheidene generatiën, de voortreffelijke eigenschappen hunner oorspronkelijke soort vertoonen. De Egyptische gans, die thans vrij algemeen onze vijvers en andere wateren versiert, broeit in het eerste jaar na hare overbrenging naar Europa, in de maanden December of Januarij, in het 2_e jaar reeds in Februarij en zoo vervolgens, tot dat zij bij de maand April, den tot broeding meest gunstigen tijd, staan blijft.

De zwarte zwanen uit Australië leggen, hier aankomende, hunne eijeren in den herfst, omdat op het zuidelijk halfrond tegen dien tijd het voorjaar begint; ieder volgend jaar echter leggen zij eene maand later, en hebben alzoo zes volle jaren noodig, voor dat hunne broeitijd met onze lente invalt. Planten, zelfs van zeer taaijen aard, hebben voor den duur van die overgangs-periode, zoo zij die niet op tusschen-stations kunnen slijten, eene kunstmatige verzorging noodig, die ze later kunnen ontberen.

Het zou reeds een schoon begin zijn, al had de nieuwe stoot aan het vraagstuk der acclimatisatie gegeven, nog niets anders uitgewerkt, dan de vaststelling en de verzameling van feiten en ervaringen, of de vestiging van een aantal punten van uitgang, waar andere nieuwe vereenigingen zich zullen kunnen aansluiten. Er is echter reeds meer gedaan.

In Frankrijk, waar men de Angora-geit, die na eenige generatiën zijn zijdeachtige wol verliest, reeds vroeger had ingevoerd, heeft men dit dier tot verbetering en veredeling der daar bestaande soorten gebezigd, terwijl nu vooral de wol-industrie, door den invoer van de Alpaca's en van het Vicunna-schaap, daar te lande groote voordeelen verwacht. Reeds in 1816 zijn daar schoone resultaten verkregen door de kruising van het Du Cayla-schaap met

langharige ramschapen uit Nubië. Proeven om de langharige yak (bosgrunniens) uit Thibet naar de hooge gebergten van Europa over te planten, zijn genomen en worden voortgezet.

In Zwitserland, waar men tot heden slechts fossile overblijfselen van rendieren vond, tracht men dat nuttige dier weder in te voeren. Het paar dieren dat in 1865 daarheen gebracht is, houdt zich voortreffelijk en daar deze dieren de gewone alpendruinen volstandig weigeren, maar alleen van het, door geiten en schapen versmade, mos en varens leven, zal de teelt van rendieren, met hun veelzijdig nut voor de bergbewoners eene belangrijke aanwinst zijn.

Als eenmaal de wilde bison, door de dwaze verwoestingen, die roode en blanke indianen onder hen aanrigten, zal zijn uitgeroeid, dan zullen de Noord-Amerikaansche prairiën, door en uit Engeland, weder met die vleesch-kolossen worden bevolkt. Welligt is ook de tijd niet verre meer, waarin eenige soorten van antilopen uit onze diergaarden, naar weiden of bosschen kunnen worden overgebracht, zoo dat ze ons na eenigen tijd van verstandige sparing, als wild of als fokvee een kostelijk gebraad kunnen opleveren. De Cochin-China kippen, en andere buitenlandsche Gallinaceën hebben nu ten onzent reeds het burgerrecht verkregen en weldra zal de bewoner van zuid-Europa, de struisvogel, zoo niet ten zijnent dan toch in zijne nabijheid (Algerie) hebben, en hem van daar kunnen bekomen, als hij het vleesch, de eijeren of de vederen van dien vogel gebruiken wil. Wel zullen de knolwortelen van de „convolvulus batavus," en van de „Discoreä Sativa," die onze winters niet kunnen doorstaan, nimmer onze aardappel kunnen vervangen, maar daarentegen zijn de proeven met de „Arracacia esculenta," uit Bogota afkomstig, beter uitgevallen, ofschoon deze voedzame en smakelijke knollensoort, veel meer tijd en brandstof tot gaarkoken noodig heeft dan onze voor de volksvoeding onschatbare aardappel.

Van de nieuw ingevoerde voedingsplanten verdienen behalve menige nieuwe ooftsoort, de volgende vermelding. De Noord-Amerikaansche tuscarora-rijst, die ook in de moerassige streken van midden-Europa tot rijpheid komt, het chinesche suikerriet (sochum sacharatum), dat minstens als voedergewas verdient aangekweekt te worden; ceratochloa australis uit Spanje, dat voortreffelijke gras, dat evenwel slechts een eenjarige plant is; lappa edulis, of japansche kliswortel, ook een uitmuntend veevoeder. Of ons rundvee een minder sterk gebit heeft dan het Japansche zou te bezien staan, maar dit is zeker, dat de Japansche boekweit, Polygonum Sieboldi, (die reeds vroeg in het voorjaar uit een overblijvende,

zich al meer en meer verspreidenden wortel, stengels met bladen, die 6 voet hoog kunnen worden, voortbrengt) door onze herkaauwers ongaarne gegeten wordt.

Het is evenwel mogelijk, dat dit gewas, hetwelk in zijn vaderland een uitmuntend voeder oplevert, hier onmiddellijk ontaardt. Voor het oogenblik heeft het voor ons, alleen als sierplant in onze tuinen eenige waarde. Als veelbelovende en belangrijke nieuwigheden uit de insectenwereld, noemen we hier alleen, de italiaansche bijen, en de Chineesche en Japansche zijdewormen.

Ten slotte onzer beschouwingen, vinde hier nog een enkel woord, aangaande de voortzetting van het nuttige werk, de „acclimatisatie," eene plaats. In deze aangelegenheid voor allen van overwegend belang, stelt men zich de gansche wereld voor oogen als het tooneel van werkzaamheid, en wenscht men niet minder, dan met vereenigingen of enkele voorstanders van het groote werk, waar ze zich ook bevinden, in relatie te komen. In dit opzicht, dat alleen het ware gezigtspunt kan zijn, blijft nog zeer veel te wenschen over. Dat de vereenigingen die nu bestaan, dus de handen in een slaan en door wetenschappelijke mannen, de namen van nuttige dieren en planten doen opteekenen, die in hun eigen land ontbreken en in andere, naar ligging en klimaat daarmede overeenstemmende landstreken der beide halfronden, gevonden worden.

Zulk eene poging zal aan de zaak die ons bezig houdt, een nieuwen stoot van vooruitgang geven. Nieuwe bouwlieden zullen, door de verspreiding van zulk een in alle talen opgemaakte lijst, aan den opbouw van het groote werk worden toegevoegd.

Kortheidshalve zou de eerste dezer vergelijkende lijsten in het latijn kunnen worden opgemaakt, en met geographische paralellen worden voorzien; de taak der genootschappen in de verschillende landen, zou het dan zijn, die, ieder in eigene taal, over te zetten. Waar het evenwel aan zulke genootschappen ontbreekt, daar zullen toch altijd, zelfs in half beschaafde landen, wel enkele wetenschappelijke mannen gevonden worden, die de Latijnsche taal, de taal bij uitnemendheid, en die over de geheele wereld geacclimatiseerd is, kunnen ontcijferen. Nu zelfs de koning van Siam latijn verstaat, mag men daaraan niet meer twijfelen.

(Bewerkt naar de *Ill. Zeitung.*)

BOEK-AANKONDIGING.

Handboek der Gezondheidsregeling en der Geneeskundige Politie. Ten dienste van geneeskundigen, regtsgeleerden en de leden van besturen, aan welke de zorg voor de volksgezondheid is opgedragen. Met het oog op de behoeften en de wetgeving van Nederland, naar de beste en voor dat doel geschiktste werken, bearbeid door *Dr. L. Ali Cohen* en *Dr. A. Drielsma.* (Groningen, Wolters, 1866, 1ste aflev.)

Bij het vele en veelsoortige, dat in den laatsten tijd, in den vorm van handboeken, brochures en tijdschriften, op het gebied van Hygiène geleverd is en steeds wordt geleverd, zou de vraag kunnen rijzen: of het noodig was dien schat met nog een boek te vermeerderen, dat op den titel van oorspronkelijkheid geen aanspraak wil maken? Het Handboek, door bovengenoemde heeren te voltooijen, zal toch bearbeid zijn naar de beste en voor dat doel geschiktste werken. Die vraag kon, dunkt ons, alleen dan in bevestigden zin beantwoord worden, wanneer men veronderstellen kan, dat de bearbeiders, met eene behoorlijke kritiek gewapend, slechts dat aan hunne lezers aanbieden, wat, volgens het tegenwoordige standpunt der wetenschap, als uitgemaakt beschouwd kan worden. Om zich van eene dergelijke zaak op het gebied der hygiène naar eisch te kwijten, behoort niet weinig kritisch talent, want veel kaf is onder den steeds aangroeijenden oogst in den laatsten tijd binnen gesmokkeld. Aan den anderen kant heeft een driest dilettantisme op het gebied der hygiène een toon aangeslagen en zich zelf tot uitspraken gewaagd, die meer dan vermetel, het allerminst als bewezen, genoemd moeten worden Even als de staathuishoudkunde is ook het gebied der gezondheidsleer in de laatste jaren een terrein geworden om de phantasie vrij spel te laten. Aan den eenen kant ziet men de geleerden, coryfeën op beider gebied, omtrent de meeste en wel de gewigtigste vraagstukken in strijd, terwijl aan den anderen kant de leek met eene ver-

metelheid en overtuiging zijn oordeel uitspreekt over kwestiën van economischen en hygiënischen aard, die op zijn minst een glimlach afdwingen.

Het dilettantisme in geschriften, op meergemeld terrein, is ten onzent nog zoo groot niet; de drie groote staten die ons omgeven, Frankrijk, Duitschland en Engeland zijn daarin vruchtbaarder.

Het gemakkelijke en snelle verkeer, gevoegd bij den geest van speculatie door auteurs en uitgevers, maken dat die vruchten van veelschrijverij al spoedig tot het leesgrage Nederland toegang erlangen. Onze uitgevers zijn echter op het gebied der hygiëne nog al omzigtig — et pour cause Eigen werk vertrouwen ze niet veel en zelfs vertalingen maken de kosten veeltijds niet goed. Nogtans heeft een bekende naam uit den vreemde wel eens behagen in hunne oogen gevonden, en, daar de vorm van het boek nog al aanlokkelijk was, waagden zij zich dan aan de uitgave eener vertaling van een Boek over gezondheidsleer, dat vooral door zijn titel moest trekken.

Een en ander maakt, dat bij ons volk de hygiëne, als volkswetenschap, nog weinig ingang heeft gevonden en bij de Bestuurders evenmin, als het er op aankomt om hare leerstellingen in toepassing te brengen. Wel heeft tegenwoordig ieder den mond er van vol, maar als het op de toepassing aankomt, stuit men meestal op onwil en tegenkanting. Bij wie ligt de schuld?.... Laat ons opregt zijn: niet enkel aan de leeken. Zij die geoordeeld worden het groote publiek ten deze te moeten kunnen voorlichten, zijn vaak zelven zoo weinig doordrongen van de beteekenis en de waarde der hygiëne voor de welvaart van het individu en het volk, dat men waarlijk niet aan den leek zijne onverschilligheid zoo euvel kan duiden. Maar nog erger dan onverschilligheid bij den man van het vak voor de eischen en wenken der gezondheidsleer is zijn verkeerde ijver, dien hij vaak aan den dag legt in het beslechten van sociaal-praktische vraagstukken op hygiënisch gebied. Geen moeijelijker terrein dan dat der openbare gezondheidsregeling. Hoe vele vaak tegenstrijdige belangen komen hier in het spel en moeten dan tot aller genoegen beslist worden? Hoe omvattend moet de kennis van den regter zijn, die hier geroepen wordt een beslissend oordeel uit te spreken? Hoe beperkt is daarentegen onze kennis van datgene wat we als bewezen en daarbij ook voor uitvoerbaar mogen houden?

Overweegt men nu het bovenstaande, dan zal men al het gewigt moeten beseffen wat het inheeft een Handboek zamen te stellen,

zooals hier aangekondigd wordt. Wij hebben de eerste aflevering, volgens het prospectus het achtste gedeelte van den arbeid, voor ons. Het zou dus voorbarig zijn, om nu reeds een oordeel over het werk uit te spreken. Dit ligt geenszins in onze bedoeling. Trouwens, de bewerkers, inzonderheid de heer Cohen, behoeft mijn lof niet, nog minder mijne teregtwijzing. Maar toch, geloof ik, dat de geachte zamenstellers mij eenige opmerkingen niet ten kwade zullen duiden, die bij eene verdere bewerking eenig nut kunnen hebben.

Het schrijven of zamenstellen van een handboek, alleen aan de openbare gezondheidsregeling en geneeskundige politie gewijd, mag met het oog op ons land onder de tegenwoordige geneeskundige wetgeving, zeker een praktisch denkbeeld genoemd worden. Maar we vreezen, dat het moeijelijk zal zijn, om de grens altijd te bepalen, wat op het gebied der bijzondere of op dat der openbare gezondheidsregeling te huis behoort. Een bewijs daarvan leveren reeds de inhoud van het prospectus en die van de eerste aflevering. In de eerste afdeeling wordt toch reeds „de zorg voor gezonde voedingsmiddelen en dranken" behandeld. Een onderwerp, dat zoowel tot het eene als andere gebied gebragt kan worden. Nog onlangs is het te Amsterdam als eene uitgemaakte zaak beschouwd, dat ieder voor zich moest zorgen zich de deugdelijkste voedingsmiddelen aan te schaffen. Wij hebben er nu niets tegen dat de bewerkers van dit Handboek een ander gevoelen ten dien opzigte deelen, maar zouden dan toch meenen, dat dit onderwerp in verhouding tot den ondernomen arbeid, wat breed is opgezet. Het werk zal in het geheel 127 §§ tellen en nu is reeds ¼ van den inhoud gevuld met slechts 8 paragrafen. Onder de overige komen even gewigtige zoo niet gewigtiger onderwerpen ter behandeling voor, die dan niet minder ruimte zouden behoeven. Ik weet wel, dat het juist een groot bezwaar is bij een arbeid als de tegenwoordige, om altijd binnen de eens gestelde perken te blijven, en men noode er toe overgaat, om een onderwerp, waarvoor tal van bouwstoffen bestaan, beknopt te behandelen; maar daarom had ik het wenschelijker geacht om deze afdeeling slechts uit een medico-politisch oogpunt te behandelen en in algemeene trekken de algemeene regels aan te geven, die men te volgen heeft bij de consumtie der *voornaamste* voedingsmiddelen. Wanneer men zich hiertoe bepaald had, zou het tevens wenschelijk geacht zijn, om in nooten aan den voet van elke bladzijde, of als aanhangsel achter het werk, eene uitvoerige bibliographie te geven van het onderwerp waarover

gehandeld is. Het weinige dat hier geleverd is, zal weder tot dat ondragelijke dilettantisme aanleiding geven, terwijl hij die het onderwerp grondig wil leeren kennen, niet weet welke de beste vraagbaak is.

Dezelfde opmerking zouden we ook kunnen laten gelden, waar er sprake zal zijn van *de zorg voor gezonde woningen.* Ook hier betreedt men, vooral op de details van behandeling lettende, het gebied der hygiène privée. Wij vreezen dat het ook hier moeijelijk zal vallen de klippen van oppervlakkigheid of te groote uitvoerigheid te ontzeilen, het gewigt en den omvang van het onderwerp in aanmerking nemende. Dit geldt niet minder voor de andere afdeelingen, die in het prospectus reeds met eene uitvoerigheid behandeld zijn, welke onder de bewerking zeker niet bekrompen zal worden. Wat we daarentegen in het prospectus gemist hebben, is eenige paragrafen over bevolkingsstatistiek. Wij gelooven, dat dit den grondslag voor de gansche leer der openbare gezondheidsregeling uit moet maken en gelukkig is deze een der zekerste grondslagen waarop de hygiène bogen mag. Wij missen voorts nog vele andere belangrijke onderwerpen, zooals de riolering en verwijdering der meststoffen uit groote steden, de geneeskundige armenverpleging, de broodfabrieken, goedkoope winkels van levensmiddelen, de ventilatie van woningen en publieke gebouwen, kindergasthuizen, alle onderwerpen, die ten onzent in den laatsten tijd nog al de aandacht hebben getrokken en van welke sommige reeds eene praktische toepassing hebben erlangd. Wij vertrouwen echter, dat die onderwerpen de aandacht der bewerkers niet ontgaan zullen zijn en ze eene plaats in hun werk zullen vinden. Maar hoe dat alles binnen 600 bladzijden druks te concentreren, zonder meer dan eene bloote aanstipping, is ons wel wat onverklaarbaar. Jammer is het, dat de bewerkers geen anderen vorm voor hun arbeid hebben gekozen. Als handboek ware het dan welligt bruikbaarder geweest. Wij bedoelen den dictionair-vorm, zooals de werken van Tardieu, Vernois en Pappenheim. Zoodoende zoude elk onderwerp beter naar den eisch behandeld hebben kunnen worden Daarbij zou den bewerkers dan later beter de gelegenheid opengesteld zijn, om in den vorm van supplementen aan te vullen wat de wetenschap of de praktijk successivelijk aan den dag zal brengen. Bij eene zoo omvangrijke en jeugdige wetenschap als de hygiène is en dat in een tijd als de onze, voor een land als Nederland, waar zoo weinig gedaan en zooveel te doen is, zal de noodzakelijkheid van gedurige verbetering of aanvulling zeker noodig en ge-

wenscht zijn. Eene tweede oplage zou daarin wel kunnen voorzien, maar daarvan maak ik mij voorshands, voor handboeken over gezondheids-regeling handelende, in ons land niet te groote illusiën. Ik kan evenwel dwalen, en die vorm kan den bewerkers welligt minder wenschelijk voorgekomen zijn; in elk geval komt deze mijne opmerking te laat.

Ik zal eindelijk niet behoeven te herinneren van hoeveel belang het is, om *al* het bestaande goede en gebrekkige, ten opzigte van ons land, op het gebied der openbare gezondheidsregeling, in fiksche trekken aan te geven en met die kritische uitvoerigheid en onpartijdigheid te behandelen, welke het gewigt van het onderwerp vordert. Het talent en de praktische blik der bewerkers staan ons trouwens daarvoor genoegzaam borg.

Dr. S. S^r. Coronel.

Lijst van nieuwe werken over onderwerpen van Staathuishoudkunde, Statistiek, Financien, Onderwijs, Kolonien, enz. in Nederland uitgekomen. (Vervolg van pag. 274 *Bijbl. Econ.* 1866.)

F. Bungener, **Lincoln**. Zijn leven, werk en dood. Naar het Fransch. Post 8o. (4 en 118 bl.) Utrecht, J. J. H. Kemmer. f 0,90.

Diendonné, De Nederlandsche **stroovlechterij** te Amsterdam practisch toegelicht in de vergadering van de afdeeling Utrecht, der vereeniging ter bevordering van fabriek- en handwerksnijverheid. Gehouden te Utrecht den 5 Maart 1866. Gr. 8o. (16 bl.) Utrecht, L. E. Bosch en Zoon. f 0.10.

Thomas W. Evans, en Elisee Reclus, De **gezondheidscommissie** tijdens den oorlog in Noord-Amerika, door M. W. C. Gori. Gr. 8o. (2 en 128 bl. met 1 gelith. uitsl. plaat.) Gorinchem, G. C. van der Mast. f 1,25.

Mr. H. O. Feith, Het Groninger **beklemregt**, of verzameling van staatsresolutiën, en andere, tot het beklemregt betrekkelijke stukken, uitgegeven en met aanteekeningen voorzien. 2 deelen, Gr. 8o. (8, 48, 607 en 2 bl.; XVI en 646 bl.) Groningen, J. B. Wolters. f 6.—

Mr. J. van Gennep, Het ontwerp van wet tot vaststelling der gronden, waarop ondernemingen van **landbouw en nijverheid in Nederlandsch-Indie** kunnen worden gevestigd. (Overgedrukt uit het Indisch Weekblad van het Regt, van 16 en 30 December 1865 en 6, 13 en 22 Januarij 1866.) Gr. 8o. (48 bl.) Amsterdam, J. Noordendorp; Batavia, H. M. van Dorp. f 0,50.

Mr. Groen van Prinsterer. **Parlementaire** studiën en schetsen. no. 14—40. 's Gravenhage, Gebr. van Cleef.

Mr. C. J. A. Heydenrijck, Het tractaat met **Pruissen** tot wering van den **sluikhandel**. Voor rekening van den schrijver. Gr. 8o. (43 bl.) Nijmegen, H. C. A. Thieme. f 0.60.

P. Jessen, De **runderpest**, hare kenteekenen en bestrijding. Naar het Hoogd. vertaald door J. B. Snellen. 2e druk. Post 8o. (4 en 20 bl.) Gouda, J. van Bentum en Zoon. f 0,35.

Dr. W. J. A. Jonckbloet, De **schoolwet-agitatie**. Eene studie. Gr. 8o. (291 bl.) Amsterdam, P. N. van Kampen. f 2,90.

Jhr. Mr. J. J. Pompe van Meerdervoort, Bestaat de mogelijkheid eener wet tot **afschaffing der tienden**, waarbij aan alle omtrent deze regeling gestelde eischen wordt voldaan? Gr. 8o. (63 bl.) Leiden, firma van den Heuvell en van Santen. f 0,50.

E. E. van Raalte, De **handelsreiziger** (commis voyageur.) Akademisch proefschrift. Gr. 8o. (8 en 176 bl.) Leiden, S. C. van Doesburgh. f 1,80.

De **reactionnairen** en **conservatieven** hier te lande, sedert de grondwetsherziening van 1848. Alles woordelijk ontleend en met naauwkeurigheid bijeenverzameld en geordend uit de openbare gedrukte geschriften van Iz. J. Lion, thans hoofdredacteur van het Dagblad van 's Gravenhage. Gr. 8o. (VIII en 312 bl.) Kampen, K. van Hulst. f 3,—.

A. Ruhranus, De **doodstraf** in Nederland. De doodstraf moet zoo spoedig mogelijk uit het algemeene Nederlandsche strafregt verdwijnen. 2e gedeelte. Defensie van die stelling. 1e hoofdstuk. Gr. 8o. (158 bl.) 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. f 1,50.

H. C. Scharff, Toespraak over den heerschenden **veetyphus** en de daartegen aangeprezene voorbehoedmiddelen, in de vergadering van de afdeeling Zaanlandsche gemeenten der Hollandsche maatschappij van Landbouw gehouden, den 23 Januarij 1866. 2e druk. Gr. 8o. (24 bl.) Zaandijk, J. Heynis Tsz.

W. C. H. Staring, De **runderpest** in Nederland. Gr. 8o. (30 bl.) Amsterdam P. N. van Kampen. f 0,30.

T. J. Stieltjes, Denkschrift über einen **Kanal** zur Verbindung der Nordsee mit der Ostsee. Im auftrag des Kanal-Comités aus den Stadten Husum, Schleswig und Eckernförde bearbeitet. Gr. 8o. (4 en 99 bl. met 4 gelith. uitsl. kaarten. Haag, Gebr. J. & H. van Langenhuysen. f 1,75.

J. F. Taunay, Zult gij blijven sluimeren? Een woord tot mijne medeburgers over **koloniale** belangen. Gr. 8o. (56 en 64 bl.) Haarlem, Erven Loosjes. f 1,25.

Veeassurantie! door ****. Post 8o. (2 en 14 bl.) Hoorn, Gebr. Vermande. f 0,15; 12 ex. f 1,50; 25 ex. f 2,50.

A. Aalbers, Wenken en raadgevingen betrekkelijk de **runderpest**, en betoog dat deze binnen weinig tijds en met zeer weinig verlies uit ons vaderland kan verdreven worden. Gr. 8o. (40 bl.) Zutphen, A. E. C. van Someren. f 0,45.

Prof. C. Bock, Volks-**gezondheidsleer**. Tot het leeren kennen, gezondhouden en gezondmaken van den mensch. Naar den 3n druk in 't Nederduitsch overgebragt en eenigzins gewijzigd door A. Ilcken. Kl. 8o. (X en 204 bl.) Deventer, A. ter Gunne. f 0,90.

De hoogste **Burgerpligt** van den Nederlander. Een woord in de eerste plaats aan mijne mede-studenten, en voorts aan allen die belang stellen in het behoud van het vaderland. Gr. 8o (15 bl.) Utrecht, J. L. Beijers. f 0,20.

Mr. R. A. J. Colenbrander, Opmerkingen betreffende verbetering van het **hypothecair stelsel** in Nederland. Gr. 8o. (IV en 96 bl.) Amsterdam, Johannes Müller. f 0,95.

R. Dufour, Kaart der **rundertyphus** in Nederland, volgens officieele bronnen bewerkt. Met statistieke tabel. No. 7 en 8 (1 blad lithogr. fol.) Utrecht, steendrukkerij „de Industrie." (K. A. Manssen.) per no. f 0,50.

I. A. Fruin, Oratio de privati iuris nostri codicibus assidue corrigendis et supplendis: habita Traiecti ad Rhenum A. D. XXIII M. Martii A. MDCCCLXVI, quum magistratum Academicum deponeret. Gr. 8o. (45 bl.) Traiecti ad Rhenum, apud I. L. Beijers. f 0,50.

D. Grothe, Mechanische **technologie**, ten dienste van het **middelbaar onderwijs**, een leerboek voor fabriekanten en industriëelen en een leesboek voor beschaafden. 1e gedeelte. Gr. 8o. (VIII en 215 bl. met houtgravuren tusschen den tekst.) Gorinchem, J. Noorduyn en Zoon. f 2,90.

J. D. van Herwerden, De adressen der kamers van koophandel en nijverheid in **Nederlandsch-Indië**, tegen de concept-cultuurwet. Gr. 8o. (35 en 20 bl.) 's Gravenhage, H. C. Susan, CHzoon. f 0,50.

C. Lavolée, Over **arbeiders-vereenigingen**. Naar het Fransch. Gr. 8o. (IV en 31 bl.) Amsterdam, Gebr. Binger. f 0,40.

H. Martin, De Engelschen en de Nederlanders in den **Indischen** archipel, met terugzigt op eene besproken vestiging der Belgen op Borneo; of com-

merciële, industriële en politieke beschouwingen. Gr. 8o. (36 bl.) Amsterdam. G. Theod. Bom. f 0,40.

Mr. C. Sandenbergh Matthiessen, Het **koloniaal** vraagstuk van het uur, met eenige stellingen nader toegelicht. Gr. 8o. (22 bl.) 's Gravenhage, Gebr. J. en H. van Langenhuysen. f 0,20.

Armand Montclar, La **„sucrerie"** Indo-Neêrlandaise et la „raffinerie" Neêrlandaise. Kl. 8o. (10 bl.) Amsterdam, C. L. van Langenhuysen. f 0,25.

Verslag over den toestand van handel, scheepvaart en nijverheid te Amsterdam, in 1865. Opgemaakt door de **kamer van koophandel** en fabrieken. Gr. 8o. (231 bl.) Gedrukt ter stads-drukkerij. (Amsterdam, Johannes Müller.) f 1.50.

Verslag van het inlandsch onderwijs in **Nederlandsch Indië** over 1863. Gr. 8o. (VIII en 277 bl. met uitsl. tabel.) Batavia, Landsdrukkerij. f 2,—.

Verzameling der **konsulaire berigten** en verslagen over nijverheid. handel en scheepvaart. 2e jaarg. Deel 1, 1e afl. Gr. 8o. (bl. 1—112.) 's Gravenhage, Algemeene Landsdrukkerij. (van Weelden en Mingelen.) f 0,56.

Een kort woord over het **kultuurstelsel** op **Java**. Gr. 8o. (24 bl.) Zeist, J. W. Everss. f 0,30.

H. Zeeman, **Drank- en drinkwinkels** in Nederland. Van de vroegste tijden tot op heden. Gr. 8o. (4 en 74 bl.) Amsterdam, P. M. van der Made. f 0,60.

Zeno, De vermoedelijke levensduur van het kabinet Pické. Bijdrage tot de kennis van den politieken toestand van Nederland in 1866. Gr. 8o. (20 bl.) Utrecht. W. F. Dannenfelser. f 0,25.

J. P. J. A. van Zuylen van Nijevelt, Agitatie of pligtsbetrachting. Een woord aan Dr. **W. J. A. Jonckbloet**, door eenen ambtgenoot. Gr. 8o. (31 bl.) Utrecht, Kemink en Zoon. f 0,30.

Dr. W., Bosch, Tweede wekstem aan Nederland tot barmhartigheid, regtvaardigheid en pligtsbetrachting jegens de **Javanen**. Gr. 8o. (10 bl.) Arnhem, H. B. Breijer. f 0,07½.

Code **commercial** of the Netherlands. By an old friend of trade. Post 8o. (VIII en 215 bl.) Rotterdam, M. Wijt & Sons. f 1,50.

E. H., Hartman, Protest tegen de bewering: dat de Nederlandsche werklieden niet in staat of nog te weinig beschaafd zouden zijn, om met goed gevolg **arbeiders-vereenigingen** op te richten. Post 8o. (XIX en 180 bl.) Amsterdam, Joh. W. Braun. f 0,75.

Mr. J. L. de Bruyn Kops, Beginselen der **staathuishoudkunde**. 4e herziene en vermeerderde druk. 2e deel. Post 8o. (8 bl. en bl. 289—484.) Amsterdam, J. H. Gebhard & Co. f 1,60; 2 deelen compleet. f 3,50.

J. L. Motley, De opkomst van de **Nederlandsche republiek**; vertaald onder toezigt van Dr. R. C. Bakhuizen van den Brink. 3e druk Volksuitgave. 1e afl. Post 8o. (bl. 1—80) 's Gravenhage, W. P. van Stockum. f 0,30.

Register van Academische **dissertatien** en oratien betreffende de geschiedenis des vaderlands, aanhangsel op het repertorium van verhandelingen en bijdragen, bijeengebragt en systematisch geschikt door de commissie van geschied- en oudheidkunde van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde. Gr. 8o. (4, IV en 104 bl.) Leiden, E J. Brill. f 1,20.

J. K. H. de Roo van Alderwerelt, Onze **zeemacht**. Proeve eener populaire beschouwing over de inrichting van het Nederlandsche zeewezen. Post 8o. (VIII en 116 bl.) Schiedam, H. A. M. Roelants. f 0,90.

E. H. von Baumhauer, Scheikundige middelen tegen de verspreiding der **cholera** en **veeziekte**. Bijdrage tot vergelijking van hetgeen door de Nederlandsche regering zonder voorafgaand onderzoek, door de Engelsche regering na een naauwkeurig onderzoek is voorgedragen. Gr. 8o. (52 bl.) Haarlem, Erven Loosjes. f 0,45.

Jhr. Mr. J. J. de la Bassecour Caan, Handleiding tot de kennis van het **administratief regt** in Nederland. 2e deel. De provincie en de gemeente. 2e nieuw bewerkte uitgave. Roy. 8o. (XIV en 289 bl.) 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. f 4,00.

Dr. Richard Ed. John., Over **gevangenissen**. Eene populaire voordragt. Met een voorwoord van Mr. P. W. Altorphius Grevelink. Gr. 8o. (41 bl.) 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. f 0,50.

Dr. C. P. Pous Koolhaas, De **cholera**, haar ontstaan en hare bestrijding. Gr. 8o. (31 bl.) 's Gravenhage, C. van Doorn en Zoon. f 0,30.

Rapport aan den Minister van Binnenlandsche zaken, over desinfectie met betrekking tot de **cholera**, uitgebragt door de Algemeene cholera-commissie. Gr. 8o. (16 bl.) 's Gravenhage, van Weelden en Mingelen. f 0,10.

J. M. van der Star, Militaire **statistiek** van de Europesche staten. Gr. 8o. (4 en 36 bl.) 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. f 0,60.

Dr. D. J. Steyn Parvé, De **examens** voor de aanstaande ambtenaren bij de burgerlijke dienst in **Nederlandsch-Indië**. Overgedrukt uit het Tijdschrift voor Ned. Indië. Roy. 8o. (38 bl.) Zalt-Bommel, Joh. Noman & Zoon. f 0,75.

De Verordening op de heffing van eene directe belasting, bij wijze van **hoofdelijken omslag**, in de gemeente Groningen, van den 2 December 1865, no. 45; getoetst aan het beginsel van eene evenredige belasting. Gr. 8o. (34 bl.) Groningen, L. van Giffen. f 0,35.

Verslag van den **landbouw** in Nederland, over 1864. Opgemaakt op last van den Minister van Binnenlandsche zaken. Gr. 8o. (279 en XI bl.) 's Gravenhage, van Weelden en Mingelen. f 1,—.

Verzameling der **konsulaire berigten** en verslagen over nijverheid, handel en scheepvaart, 2e jaargang. Deel I, 2e afl. Gr. 8o. (bl. 113—240) 's Gravenhage, ter algemeene lands-drukkerij. (van Weelden en Mingelen.) f 0,56.

Verzameling van wetten, besluiten en voorschriften betreffende het **gevangeniswezen**, over 1865, Gr. 8o. (4 bl. en bl. 189—210) ('s Gravenhage, van Weelden en Mingelen.) f 0,50

L. van Woudrichem van Vliet), Thorbecke tegenover de **cultuurwet**, Gr. 8o. (36 bl.) 's Gravenhage, van Weelden en Mingelen. f 0,40.

Mr. M. J. de Witt Hamer, Eene stem uit den vreemde „over **arbeidersvereenigingen**" beoordeeld. Post 8o. (23 bl.) Deventer, G. Brouwer. f 0,25.

Een welgemeend woord over de **marine**, aan de volksvertegenwoordiging. Gr. 8o. (16 bl.) Utrecht, W. F. Dannenfelser. f 0,20.

Een woord over de **finantiële** mededeelingen der regering aan de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Gr. 8o, (37 bl.) Rotterdam, Otto Petri. f 0,40.

Mr. Wop, Indische brieven over **koloniale hervorming**. I Proeven van

wets-ontwerpen voor radikale, geleidelijke en conservatieve hervormers. Gr. 8o. (4 en 211 bl.) II. Madoeresche toestanden. Gr. 8o. (4 bl. en bl. 212—311). III. Neêrlands huwelijk met Indië. Viget vigebit victa vincit veritas. Voor rekening van den schrijver. Gr. 8o. (4 bl. en bl. 313—455.) 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. No. I. 1,65; No. II. 0,90; No. III. f 1,35.

Dr. J. A. Wijnne, **Geschiedenis** van het vaderland. 2e deel. Post 8o. (IV en 362 bl.) Groningen, J. B. Wolters. 2 deelen compleet f 3,90.

Bijdragen tot de kennis van de voornaamste **voortbrengselen** van Nederlandsch **Indië**. IV. De sago. Uitgegeven door de maatschappij: tot Nut van 't algemeen. Gr. 8o. (58 bl.) Amsterdam, Fred. Muller; Deventer, A. H. de Lange; Leiden, A. W. Sythoff. f 0,60.

Dr. L. Ali Cohen en Dr. A. Drielsma, Handboek der openbare gezondheidsregeling en der **geneeskundige politie**. Ten dienste van geneeskundigen, regtsgeleerden en de leden van besturen, aan welke de zorg voor de volksgezondheid is opgedragen. Met het oog op de behoeften en de wetgeving van Nederland, naar de beste en voor dat doel geschiktste werken bearbeid. 1e afl. Gr. 8o. (bl. 1—75.) Groningen, J. B. Wolters. f 0.75.

De hedendaagsche Geldbelegging, in **effecten**, spoorweg-aandeelen, bankactien en andere fondsen. Eene waarschuwing voor alle geldbezitters en speculanten in Nederland, door een oud-bankier. Post 8o. (4 en 101 bl.) Amsterdam, H. A. Frijlink. f 0,90.

M. J. Godefroi, De **cholera** en de openbare **gezondheidsregeling** in Nederland. Post 8o. (28 bl.) 's Hertogenbosch, Gebr. Muller. f 0,30.

Guldens-editie. No. 62. **Oost-Indische** Dames en Heeren. Vier bijdragen tot de kennis van de zeden en usantiën der Europesche maatschappij in Nederlandsch Indië door Dr. J. ten Brink. 2 deelen. Post 8o. Arnhem, D. A. Thieme; de 2 deelen. f 2—.

C. A. W. Halverhout, Opmerkingen betreffende het werk „Onze **zeemacht** van J. K. H. de Roo van Alderwerelt." Gr. 8o. (43 bl.) Nieuwediep, J. C. de Buisonjé. f 0,50.

G. J. Mulder, Adres aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken, betreffende het nieuwe **geneeskundige staatsbestuur**. 12 Julij 1866. Roy. 8o. (24 bl.) Rotterdam, H. A. Kramers. f 0,25.

De Trichine, Uitgegeven door de Maatschappij tot **Nut van 't algemeen.** (No. 40. Gezondheidsleer No. III.) Gr. 8o. (15 bl. met houtgravuren.) Amsterdam, Frederik Muller; Deventer, A. H. de Lange; Leiden, A. W. Sythoff. f 0,15.

Verzameling van wetten, besluiten en provinciale verordeningen, tot wering of beteugeling der **veepest** in Nederland, tegen wier overtreding straf is bedreigd, in verband gebragt met andere daartoe betrekkelijke wetsbepalingen, ministeriële beschikkingen, circulaires en verdere voorschriften, en toegelicht door uitspraken der regterlijke magt, uitgegeven door Mr. J. R. A. Engelenberg. Post 8o. (XVI en 124 bl.) Schiedam, H. A. M. Roelants. f 1,20.

L. van Woudrichem van Vliet, Open brief aan de Nieuwsbode, over de houding van Thorbecke, tegenover de **cultuur-wet**. Gr. 8o. (4 en 13 bl.) 's Gravenhage, van Weelden en Mingelen. f 0,25.

Weekblad van het **paleis** voor **volksvlijt**. Algemeene tentoonstelling van Nederlandsche nijverheid en kunst. No. 1—3. Gr. 4o. (wekelijks een No. à

8 bl. met houtgrav.) Amsterdam, Gebr. van Es. f 3,—; fr. per post. f 3,25; afzonderlijke bladen. f 0,25.

Dr. J. Worms, De wijze van verspreiding der **cholera**, en de middelen om die te stuiten. Naar het Fransch door P. J. van Eldik Thieme. Gr. 8o. (4 en 48 bl.) Amsterdam, D. B. Centen. f 0,60.

P. van Bemmelen, **Doodstrafpolemiek** tegen Mr. J. L. de Bruyn Kops, Mr. J. Heemskerk Az., Ds. L. J. van Rhijn, Mr. P. R. Feith, Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper. Post. 8o. (12 en 223 bl.) Alkmaar, P. Kluitman. f 1,80.

L. C. Bleibtreu, Theoretisch en practisch **volkshuishoudkundig rekenboek.** Vrij bewerkt naar de „Politische arhimetik" door G. v. d. Willigen en L. B. Fikkert. Gr. 8o. (XI en 305 bl.) Rotterdam, H. Nijgh. f 3,90.

Jhr. Mr. J. J. de la Bassecour Caan, Schets van den **regeringsvorm van Nederland** van 1515 tot heden. 2e veel vermeerderde uitgave. Gr. 8o. (X en 230 bl.) 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. f 2,80.

S. van Deventer Jsz., Bijdragen tot de kennis van het **landelijk stelsel** op **Java**, op last van Z. Exc. den Minister van Koloniën J. D. Fransen van de Putte. 3e deel. De werking van het stelsel na 1836. Roy 8o. (X en 338 bl.) Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon. f 5,50; 3 deelen compleet. f 24,75.

Dr. A. A. van Heusden, Handboek der **aardrijkskunde, staatsinrigting, staathuishouding en statistiek** van het Koningrijk der Nederlanden. I. Gr. 8o. (XII en 272 bl.) Haarlem, Erven F. Bohn. f 2,50.

H. J. Hoogeboom, Alphabetische klapper op de voornaamste, thans vigerende wetten, kon. besluiten, provinciale besluiten, circulaires, enz., hoofdzakelijk ten dienste der **gemeentebesturen**, speciaal in de provincie Friesland, bijgehouden tot ult. Dec. 1865. Post 8o. (8 en 56 bl.) 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. f 0,80.

J. von Liebig, De scheikunde in hare toepassing op **landbouw** en physiologie. Naar den 7en Hoogd. druk, door E. C. Enklaar. 16e afl. Gr. 8o. (bl. 241—288, met een gelith. plaat.) Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink. f 0,45.

De opheffing der **tienden.** Proeve eener schets van wet daartoe betrekkelijk. (Gedrukt voor rekening van den schrijver.) Post 8o. (16 bl.) Goes, S. J. de Jonge. f 0,20.

A. van Otterloo, Aardrijkskunde voor **handel, nijverheid en statistiek.** 1e stuk. Gr. 8o. (VIII bl. en blz. 1—176) Amsterdam, geb. Kraaij. f 2,50.

Plan voor de plaatsing van de **Centraal-spoorweg-station** te Amsterdam en voor den aanleg van een ceintuur-baan om die stad. Opgemaakt door de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam. Amsterdam, Frans Buffa en zonen. f 2,50.

J. K. H. de Roo van Alderwerelt, **Nederland** bij een oorlog tegen **Pruisen.** Eene bijdrage tot de kennis van ons krijgswezen te land. Post 8o. (10 en 100 bl.) Schiedam, H. A. M. Roelants. f 0,90.

H. A. Schreuder, Het nieuwe **geneeskundig staatsbestuur** en de hooge Nederlandsche regering, in zake tegen de verspreiding der cholera beoordeeld. Gr. 8o. (32 bl.) Dordrecht, P. K. Braat. f 0,40.

Mr. W. F. M. Selle, De **regtspraak** op de **gemeentewet** tot ult. December 1865. Alphabetisch register ten dienste der gemeentebesturen. Post 8o. (8 en 55 bl.) 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. f 0,60.

H. H. Snel, Mijn streven en wenschen. Grondbegrippen der **gymnastiek**, en eene bijdrage tot hare geschiedenis in Nederland. Post 8o. (2, IV en 50 bl.) 's Gravenhage, M. J. Visser. f 0,50.

Stemmen uit Indië over de **kultuurwet**. Gr. 8o. (4 en 42 bl.) Batavia. Bruining en Wijt. ('s Gravenhage, M. M. Couvée.) f 0,50.

Verslag aan den koning over den toestand der **telegrafen** in Nederland in het jaar 1865. Gr. 4to. (79 bl.) 's Gravenhage, van Weelden en Mingelen. f 0,50.

Verslag der **konsulaire** berigten en verslagen over nijverheid, handel en scheepvaart. 2e jaarg. Deel I. 3e en 4e afl. Gr. 8o. (bl. 241—496.) 's Gravenhage, Algemeene Landsdrukkerij. (van Weelden en Mingelen.) Per aflevering. f 0,56.

E. de Waal, Aanteekeningen over **koloniale onderwerpen**. VIII. Onze financieele politiek jegens Nederlandsch Indië. 2e gedeelte: De heerendiensten der gouvernementslanden op Java. Gr. 8o. (bl. 199—405.) 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. f 1,90; 1e—8e stuk. f 8,65.

Mr. W. Wintgens, Conservative **koloniale politiek**. Redevoeringen over koloniale onderwerpen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal. (Met aanteekeningen en bijlagen.) Gr. 8o. (XIV en 339 bl.) 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. f 3,—.

Het **Professoraal advies**, getoetst aan de Nederlandsche **Grondwet**. Gr. 8o. (19 bl.) Delft, J. Waltman Jr. f 0,25.

Vlugtige beschouwingen over het ontwerp van wet van den 3n September 1866, houdende regeling der uitgifte in erfpacht van **gronden in Nederl.-Indië**. Gr. 8o. (12 bl.) 's Gravenhage, H. C. Susan, C. H. zoon. f 0,20.

Nederlands Burgerwapening en **scherpschutters** van vroeger en later tijd, met het oog op de tegenwoordige belangstelling, en in hun werking voor de toekomst beschouwd. Gr. 8o. (35 bl.) Arnhem, Is. An. Nijhoff en Zoon. f 0,35.

Mr. L. A. P. F. Buijn, De roeping van het **Nederlandsche volk**. Een woord tot de kiezers bij de stembus van 30 October 1866. Gr. 8o. (14 bl.) Delft. J. Waltman Jr. f 0,25.

Mr. J. T. Buijs, Het regt van de **tweede kamer**. Een woord aan de kiezers. Post 8o. (58 bl.) Haarlem, A. C. Kruseman. f 0.50.

Mr. G. Diephuis, Handboek voor het Nederlandsch **handelsregt**. 2e deel. Gr. 8o. (4 en 291 bl.) Groningen, J. B. Wolters. f 3,60.

E. C. Enklaar, Wets-ontwerp tot uitgifte in erfpacht van **woeste gronden** in **Ned. Indië**, benevens een uittreksel uit de memorie van toelichting en eenige beschouwingen. Overgedrukt uit het Tijdschrift: Vriend van den landman, 1866, no. 9. Gr. 8o. (16 bl.) Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink. f 0,25.

Losse Gedachten over 's lands weerbaarheid, in den geest van, en als vervolg op **l'homme gris**, door **l'homme blanc**. 2e en 3e gedeelte. Gr. 8o. (56 en 52 bl.) Amersfoort, A. H. van Cleeff. Per afl. f 0,60; 3e afl. compleet. f 1,80.

Twee Grondwetten, of één? Een woord naar aanleiding van 's Konings **proclamatie**. Door een man van het „Volk achter de kiezers." Gr. 8o. (4 bl.) 's Gravenhage, van Weelden en Mingelen. f 0,05.

Mr. S. van Houten, Antwoord op de brochure „De verordening op den

hoofdelijken omslag in de gemeente Groningen van den 2 Dec. 1865, getoetst aan het beginsel van eene evenredige belasting. Gr. 8o. (28 bl.) Groningen, J. B. Wolters. f 0,25.

Mr. S. van Houten, De **staathuishoudkunde** als wetenschap en **kunst**. Gr. 8o. (48 bl.) Groningen, J. B. Wolters. f 0,40.

(P. F. Hubrecht), De **onschendbaarheid des Konings**. Een studie van vroegeren tijd, gewijzigd overgedrukt naar de behoefte van het oogenblik. Gr. 8o. (34 bl.) Rotterdam, Otto Petri. f 0,40.

Is de leening van 2½ millioen gulden uit 's rijks schatkist, aan de maatschappij tot **exploitatie van staats-spoorwegen**, in het belang van het algemeen en van de aandeelhouders dier maatschappij? Gr. 8o. (24 bl.). 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. f 0,30.

Jhr. Mr. H. G. C. L. Janssens, Iets over de plaatselijke **begrooting** van **'s Gravenhage** voor 1867. Gr. 8o. (19 bl.) 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. f 0,25.

Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper, De **ontbinding** der **Tweede Kamer**. Een woord ter overweging aan allen, die naar waarheid willen oordeelen. Gr. 8o. (16 bl.) Amsterdam, E. S. Witkamp. f 0,10.

Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper, **Vooruitgang**. Getrouwe handhaving der Grondwet. Eendragt maakt macht. Met bedenkingen tegen het regtsgeleerd advies van Hoogleeraren en de brochure van Prof. Buys. Gr. 8o. (32 bl.) Aldaar. f 0,20.

Mr. J. G. Kist, Het **handelspapier**. Beginselen van wisselregt en van het regt omtrent acceptatien, assignatien, papier aan toonder en cognoscementen volgens de Nederlandsche wet. 2e stuk. Het **cognoscement**. 2e vermeerderde druk. Gr. 8o. (VIII en 91 bl.) Amsterdam, J. H. Gebhard en Co. f 1.—.

J. Kuyper, **Nederland**, zijne provinciën en koloniën. Land en volk beschreven. Gr. 8o. (8 en 256 bl.) Leeuwarden, Hugo Suringar. f 2,20.

G. Lauts, Geschiedenis van de vestiging, uitbreiding, bloei en verval van de magt der Nederlanders in **Indië**. 6e deel. Gr. 8o. (XII en 316 bl.) Amsterdam, Frederik Muller. f 2,90.

G. Lauts, Geschiedenis van de Nederlandsche regering in **Indië** gedurende 1816—1858. 1e deel.

Mr. L. Ed. Lenting, Schets van het **Nederlandsch staatsbestuur**. 1e gedeelte. Post 8o. (4 en 160 bl.) Arnhem, Is. An. Nijhoff en Zoon. f 1,25.

Iz. J. Lion, **Dertien professoren** en Prof. J. T. Buys' „Regt van de Tweede Kamer" **wederlegd**. Ook een woord aan de kiezers. Roy. 8o. (16 bl.) 's Gravenhage, H. C. Susan C.Hzn. f 0,15.

Mr. A. M. Maas Geesteranus, Een woord aan de **kiezers** in **Nederland** over de ontbinding van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Gr. 8o. (20 bl.) 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. f 0,25.

Mag het geld, dat door den Nederlandschen burger als belasting wordt opgebragt, worden geleend aan eene maatschappij van partikulieren, tot haar eigen winstbejag? Een woord aan het Nederlandsche volk door iemand. Gr. 8o. (8 bl.) Breda, P. B. Nieuwenhuijs. f 0,10.

Mr. W. C. Mees, Overzicht van eenige hoofdstukken der **staathuishoudkunde**. Gr. 8o. (X en 226 bl.) Amsterdam, P. N. van Kampen. f 2,50.

Mr. H. E. Moltzer, Studeeren en studeeren is twee Toespraak gehouden ter opening der **academische lessen**. Gr. 8o. (23 bl.) Groningen, J. B. Wolters. f 0,25.

Mr. C. W. Opzoomer, De **vertegenwoordiging** volgens de Nederlandsche **grondwet**. Gr. 8o. (18 bl.) Amsterdam, J. H. Gebhard en Co. f 0,25.

W. A. van Rees, De pionniers der beschaving in **Neêrlands Indie**. Verhaal van eenige krijgstogten op de buitenbezittingen. Gr. 8o. (10 en 232 bl. met 5 gelith. en gekl. pl. en 1 kaart) Arnhem, D. A. Thieme. f 2,90.

De Regering tegenover de **grondwet** door een lid der balie. Gr. 8o. (36 bl.) Zutphen, A. E. C. van Someren. f 0,40.

Geregtelijke statistiek van het koningrijk der Nederlanden 1864. Gr. 4to. (4, XXVIII en 234 bl.) 's Gravenhage, (van Weelden en Mingelen.) f 1,50.

Liberale Stemmen, no. 1. Gr. 8o. (8 bl.) 'sGravenhage, Martinus Nijhoff. f 0,05.

Verzameling der **konsulaire** berigten en verslagen over nijverheid, handel en scheepvaart. 2e jaarg. Deel I, 5e en 6e afl. Gr. 8o. (bl. 497—755, 4 en IV bl.) 's Gravenhage, van Weelden en Mingelen. Per afl. f 0,56.

L. van Woudrichem van Vliet, Eene aanteekening op de beraadslaging over de **Indische begrooting** voor 1867, door den schrijver van Thorbecke tegenover de cultuurwet. Gr. 8o. (15 bl.) 's Gravenhage, van Weelden en Mingelen. f 0,25.

Dr. J. van Vloten. Een verbijsterd **ministerie**. Vliegend blaadjen, bij de ontbinding der 2e Kamer, tot zijne landgenooten en medekiezers gericht Gr. 8o. (2 en 9 bl.) Deventer, Jac. van der Meer. f 0,10.

Vóór de **Kroon** of mèt de **Tweede Kamer**? Een ernstig onderzoek naar de gronden voor de beantwoording dezer vraag door een Hollander. Gr. 8o. (40 bl.) 's Gravenhage, Erven Doorman. f 0,40.

Het **Voorstel-Keuchenius**, Gr. 8o. (24 bl.) Arnhem, J. van Egmond Jr. f 0,30.

Het Wetboek van **koophandel**, ingerigt ten dienste van kooplieden, eigenaars, reeders en boekhouders van schepen, assuradeurs, handelaren in effecten en wissels, makelaars, kassiers, commissionnairs, expediteurs, aannemers, winkeliers, scheepsgezagvoerders, stuurlieden, schippers en scheepsgezellen; en voorts ten gebruike van notarissen en kandidaat-notarissen, handels-bedienden, handels-curators, handels-inrigtingen, hoogere burgerscholen en allen die zich toewijden aan of in betrekking staan tot den koophandel, door H. C. Wagenaar. (1e boek.) Gr. 8o. (VIII en 182 bl.) Rotterdam, H. Nijgh. Bij inteekening f 1,90; buiten inteek. f 2,—.

Een waarschuwend woord, aan de houders van obligatiën der Nederlandsche **centraal-spoorwegmaatschappij**. Gr. 8o. (67 bl.) Rotterdam, H. A. Kramers. f 0,75.

Regtsgeleerde **adviezen**, 7e verzameling. Gr. 8o. (XIV en 224 bl.) 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. f 2,25.

Dr. Jan van Amstel, **Volkswijsheid** en **staatsmanskunst**. Een rustig woord in onrustigen tijd. Gr. 8o. (40 bl.) Amsterdam, P. N. van Kampen. f 0,10.

——————— De uitkomst der stemming op 30 October. Aanhangsel tot **volkswijsheid** en **staatsmanskunst**. Een rustig woord in onrustigen tijd. Gr. 8o. (16 bl.) Aldaar. f 0,10.

Mr. R. W. J. C. Bake, **Oranje boven**! is de leus van het bedreigde Nederland. Gr. 8o. (16 bl.) Arnhem, H. A. Tjeenk Willink. f 0,25.

Beschouwingen over de obligatien en debentures van den **Atlantic and great-Western-spoorweg**. Gevolgd door het verslag over dien spoorweg van J. Staats

Forbes, en door het jaarlijksch verslag over 1865. Gr. 8o. (92 bl.) Utrecht, J. G. Broese. f 0,75.

Open brief aan Mr. H. E. Toe Laer, over de **examens** te Haarlem en elders, door een hoofd-onderwijzer. Post 8o. (10 bl.) Amsterdam. J. D. Sybrandi. f 0,15.

Publieke effecten, met betrekking tot **geldbelegging**. Gr. 8o. (4 en 70 bl.) Amsterdam, Ipenbuur en van Seldam. f 0,75.

Mr. Groen van Prinsterer, **Parlementaire studiën** en schetsen. III. No. 1—9. Post 8o. (bl. 1—214.) 's Gravenhage, Gebr. van Cleef. f 1,95.

Staatkundig en staathuishoudkundig jaarboekje, voor 1866. Uitgegeven door de „**Vereeniging voor de statistiek** in Nederland." 18e jaarg. 4e serie. 3e jaarg. Post 8o. (484 bl.) Amsterdam, E. S. Witkamp. f 2,50.

Mr. L. W. C. Keuchenius, **Brief aan een kiezer** in het kiesdistrict Arnhem; met voorkennis van den schrijver openbaar gemaakt. Kl. 4o. (4 bl.) Rotterdam, W. Wenk. f 0,05.

Mr. N. P. J. Kien, Uittreksels uit vroegere **redevoeringen** als lid in de Tweede Kamer der **Staten-Generaal** in verband met 's Konings proclamatie van 10 Oct. 1866. Gr. 8o. (24 bl.) Utrecht, L. E. Bosch & Zoon. f 0,25.

Kiezers! laat u niet vervoeren. Een dringend woord vooral aan anti-revoluitonaire kiezers. Gr. 8o. (16 bl.) Amsterdam, W. H. Kirberger. f 0,10.

De kwestie van het oogenblik, voor de bevatting van ieder blootgelegd. Een woord tot de **kiezers** gesproken door een ambteloos burger. Gr. 8o. (16 bl.) Amsterdam, Ipenbuur & van Seldam. f 0,10; 25 ex. f 1,75; 50 ex. f 2,50.

Mr. J. A. Levy, **Eerlijke politiek**. Gr. 8o. (24 bl.) Amsterdam, M. Schooneveld en Zoon. f 0,40.

Neêrland en **Oranje** zijn één. Post 8o. (2 bl.) Amst. J. Allart. f 0,02; 100 ex. f 1,50.

Het eerste ontwerp van een Nederlandsch **wetboek van koophandel**, zamengesteld op last van koning **Lodewijk Napoleon** door A. van Gennep, M. S. Asser en J. van der Linden. Op nieuw uitgegeven met eene voorrede van Mr. T. M. C. Asser. Gr. 8o. (XXIII en 144 bl.) Amsterdam, Gebr. Kraay. f 1,50.

Het ontwerp tot afsluiten, droogmaken en in culuur brengen van een gedeelte der **Zuiderzee**, door den inspecteur van den waterstaat J. A. Beijerinck en de tot verontwaardiging stijgende afkeuring van dat ontwerp door Jhr. P. Opperdoes Alewijn, beoordeeld door een polderwerker. Gr. 8o. (26 bl.) 's Gravenhage, Gebr. J. & H. van Langenhuysen. f 0,30.

Nederlandsche Regtspraak, of verzameling van arresten en gewijsden van den **Hoogen Raad** der Nederlanden en verdere regtscollegiën, bijeenverzameld door Mr. A. Brocx en J. Cohen Stuart, en vervolgd door Jhr. Mr. N. de Gijselaar. Alphabetisch register. Jaarg. 1853—Mei 1862. Deel 43—72. Gr. 8o. (4 en 1054 bl.) 's Gravenhage, Gebr. van Cleef. f 6,75.

Dr. Sack, Beschrijving van alle landen, staten en rijken der aarde. **Aardrijkskundig handboek** volgens de jongste toestanden. Vrij bewerkt naar de tweede Hoogd. uitgave met een voorbericht van Dr. J. J. Kreenen. 1e afl. Gr. 8o. (bl. 1—48.) Zwolle, van Hoogstraten & Gorter. 1867. f 0,40.

De Atlantic and Great-Western spoorweg, Overzigt van den toestand en de vooruitzigten van den weg en de voornaamste daaraan gelegene plaatsen. Naar het Engelsch. Gr. 8o. (4 en 87 bl. met gelith. kaart.) Amsterdam, Ellermann & Hoitsema. f 0,80.

Mr. H. E. Toe Laer, Door domheid onze onhandigheid, macht, moedwil of de **examens** te Haarlem. Post 8o. (8 bl.) Amsterdam, Y. Rogge. f 0,10.

